

DRUŠTVENE DEVIJACIJE

Anomija društva i posljedice

**DRUGA MEĐUNARODNA NAUČNA KONFERENCIJA
DRUŠTVENE DEVIJACIJE**

**ZBORNİK RADOVA
ANOMIJA DRUŠTVA I POSLJEDICE**

Banja Luka, 2017. godine

Izdavač:

**CENTAR MODERNIH ZNANJA
BANJA LUKA**

**Glavni i odgovorni urednik:
Doc.dr Nebojša Macanović**

Urednici:

Prof. dr Jagoda Petrović
Fakultet političkih nauka
Univerzitet u Banjoj Luci

Doc.dr Goran Jovanić
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
Univerzitet u Beogradu

Naučni odbor:

Akademik prof.dr Miodrag Simović (Banja Luka–BiH), prof.dr Milenko Kundačina (Mostar-BiH), prof.dr Aleksandar Jugović (Beograd – Srbija), prof.dr Ruža Tomić (Mostar-BiH), prof.dr Velimir Rakočević (Podgorica – Crna Gora), prof.dr Muhamed Omerović (Tuzla-BiH), prof.dr Snežana Mojsoska (Skopje-Makedonija), prof.dr Oliver Bačanović (Skopje-Makedonija), prof.dr Dragana Bašić (Banja Luka-BiH), prof.dr Goran Nedović (Beograd-Srbija), doc.dr Goran Bašić (Växjö-Švedska), doc.dr Goran Jovanić (Beograd-Srbija).

Recezentски odbor:

Prof.dr Jagoda Petrović (Banja Luka-BiH), prof.dr Refik Čatić (Zenica-BiH), prof.dr Vladimir Stojanović (Banja Luka-BiH), prof.dr Miodrag Romić (Banja Luka-BiH), prof.dr Petar Rajčević (K. Mitrovica-Srbija), doc.dr Nikolina Grbić- Pavlović (Banja Luka-BiH), doc.dr Husein Ljeljak (Mostar-BiH), doc.dr Slobodan Simić (Banja Luka-BiH), prof.dr Goran Nedović (Beograd-Srbija), prof.dr Muhamed Omerović (Tuzla-BiH), prof.dr Dragana Bašić (Banja Luka-BiH), doc.dr Kristina Bobrek Macanović (Banja Luka – BiH), doc.dr Goran Jovanić (Beograd-Srbija), doc.dr Vildana Pleh (Sarajevo- BiH), doc.dr Gordan Radić (Mostar – BiH), doc.dr Nebojša Macanović (Banja Luka-BiH), doc.dr Tatjana Gerginova (Skopje-Makedonija), doc.dr Mirjana Đorđević (Beograd-Srbija), doc.dr Nikola Findrik (Bihać-BiH).

**Lektor i korektor:
Kristina Bobrek Macanović**

**Tehnička priprema:
Oksana Bačinski**

**Štampa:
Markos**

**Za štampariju:
Igor Jakovljević**

**Tiraž:
200**

SADRŽAJ

Predgovor	7
Jagoda Petrović <i>Teorije socijalnog rada i društvenih devijacija kao osnov za medijaciju u socijalnom radu</i>	11
Goran Jovanić <i>Mogućnost primene specijalizovanih penalnih tretmana prema seksualnim prestupnicima</i>	21
Goran Bašić <i>Društvo i anomija. Sociološka analiza obavještajnog i operativnog policijskog rada i rada granične službe u oblasti Baltičkog mora</i>	31
Nebojša Macanović <i>Od djeteta do delinkventa</i>	43
Vladan Ivanović <i>Tuča kao oblik društvene devijacije</i>	52
Milica Kovačević, Marina Kovačević -Lepojević, Veljko Turanjanin <i>Nasilje u porodici, opšta razmatranja i osvrt na stanje u Srbiji</i>	62
Šahim Kahrimanović <i>Heavy metal - supkultura, životni stil i devijatnost</i>	70
Lejla Kafedžić, Alma Hadžić <i>Karakteristike porodica djece korisnika usluga KJU disciplinski centar za maloljetnike Sarajevo</i>	82
Anida Dudić, <i>Prevalencija nasilja među vršnjacima u osnovnim školama</i>	92
Enita Čustović <i>Mediji i društvene devijacije - suodnos i manipulacija</i>	106
Milena Filipović, <i>Medijacija između maloletnih prestupnika i žrtve</i>	114
Amra Imširagić <i>Vršnjačko nasilje među djecom s posebnim potrebama: relacije spol i školski uspijeh</i>	123
Šejla Kadribašić <i>Mogućnosti za provođenje kvalitetnije inkluzije nacionalnih manjina u obrazovanju</i>	133
Ivana Radovanović, Bojan Marković <i>Povezanost sociopsiholoških karakteristika učenika i bežanja od škole</i>	141
Seid Jusić <i>Primjena profesionalnih i etičkih standarda u bh. štampi i online medijima - stanje i perspective</i>	150
Sanela Porča <i>Zloupotreba slobode izražavanja kod medijskih kuća i na društvenim mrežama u BiH</i>	158

Sunčica Dimitrijoska, Vladimir Ilievski <i>Mentorig program is novelty in reducing recurrence at children</i>	166
Azem Poljić, Elmedin Škrebo <i>Disfunkcionalnost porodice i devijantno ponašanje djece</i>	173
Gordana Budimir - Ninković, Svetlana Milošević <i>Savremeni koncept pružanja podrške deci sa smetnjama i teškoćama u razvoju na relaciji između redovne i specijalne škole</i>	185
Tatjana Gerginova <i>Pojam društvenih devijacija</i>	193
Dušanka Slijepčević <i>Devijacije i disfunkcionalnost društva</i>	204
Iva Popović Knežević, Miša Vujčić <i>Navijačke grupe i njihova uloga u društvu</i>	217
Ljubinka Lazić <i>Uticaj faktora socijalizacije na pojavu stigmatizacije maloljetnih prestupnika</i>	228
Miodrag Simović, Marina Simović <i>Prepoznavanje i drugi postupci identifikacije u istražnom postupku u pravu SAD</i>	239
Gordana Nikolić <i>Maloletnici kao izvršioци krivičnih dela iznude u Rep. Srbiji</i>	250
Kosić Dragana <i>Pregovaranje o krivici kao pojednostavljena forma postupanja u krivičnim stvarima RS s aspekta društvene reakcije</i>	261
Anita Ilić <i>Ubistvo u porodici - krivičnopravni i kriminološki aspekti</i>	275
Sandi Dizdarević, Marsela Bošnjčić <i>Zakonska norma kao generalizator društvenih devijacija</i>	283
Sretko Janković <i>Koristoljublje kao motiv vršenja krivičnih dela</i>	293
Miroslav Baljak <i>Institucije sistema u borbi protiv korupcije u BiH</i>	302
Jelena Simonović <i>Krivično delo nasilničkog ponašanja</i>	313
Dragan Radišić, Jasminka Simić <i>Bezbednosna kultura u menadžmentu bezbednosti</i>	324
Vladimir Miletić <i>Prekršaji protiv javnog reda i mira u Republici Srbiji</i>	334

Vera Petrović <i>Osuđeni recidivisti i socijalno patološke pojave</i>	347
Slavko Milojković, Srđan Aleksić, Andrija Milojković <i>NATO agresija na Jugoslaviju 1999. godine i psihološke posledice</i>	357
Ljeposava Ilijić <i>Praktične implikacije savremenog penološkog pristupa na institucionalni tretman osuđenika - osvrt na tretman zavisnika</i>	362
Ivan Milić <i>Posebne mere prema osuđenim licima</i>	372
Nada Đajić, Duška Šain <i>Psihosocijalni pristup u prevenciji i resocijalizaciji prestupnika: mogućnosti, izazovi i rizici primjene u penalnim ustanovama u Republici Srpskoj</i>	380
Valentina Smolović <i>Kažnjavanje žena u Crnoj Gori kroz istoriju</i>	388
Nikolina Grbić Pavlović <i>Uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom</i>	396
Pero Dunjić <i>Uslovni otpust u Republici Srbiji - pojam, karakteristike i izvršenje</i>	403
Goran Selak <i>Društvene okolnosti kao bitan faktor resocijalizacije bivših osuđenika</i>	409
Vedrana Rakić <i>Primjena i evaluacija treninga asertivnosti u radu sa osuđenim licima</i>	417
Azra Adžajlić-Dedović, Rizvo Samir <i>Viktimologija i nevidljive žrtve prostitucije u BiH</i>	429
Dragan Stefanovski <i>A sociological view of the street prostitution problem</i>	436
Filip Mirić <i>Prostitucija kao oblik društvene devijacije</i>	445
Dragan Jovašević, Vladimir Simović <i>Suzbijanje zloupotrebe opojnih droga u krivičnom pravu Republike Srbije</i>	454
Nera Zivlak Radulović, Anita Mitrović <i>Tretman bolesti zavisnosti u Republici Srpskoj - da li će nas stigma obilježiti</i>	466
Dalibor Doležal, Anita Jandrić Nišević <i>Mogućnosti i izazovi u istraživanju tržišta ilegalnim drogama</i>	473
Dražan Erkić <i>Suprotstavljanje narkokriminalitetu u lokalnoj zajednici</i>	486

Nejra Zejnullahu Suljagić <i>Psihološki profil ovisnika o heroinu</i>	496
Dragan Todorović, Dajana Perišić <i>Institucionalni prevaspitni tretman u penalnim ustanovama i rad sa zavisnicima</i>	510
Petar Rajčević <i>Sprečavanje pojave zavisnosti od narkotika, alkohola i pušenja kod učenika u školama</i>	520
Irmela Ćosić, Ćosić Idriz <i>Društvena isključenost marginalnih grupa i pristup ostvarivanju osnovnih prava u društvenoj zajednici</i>	529
Monika Nožinić <i>AIDS i osobe starije životne dobi</i>	540
Sanja Omanović <i>Organizacija rehabilitacije djece sa cerebralnom paralizom u općini Cazin</i>	547
Helena Lajšić <i>Apsentizam kao društveni i ekonomski problem - Mjerenje i kontrola uz podršku informacionih tehnologija</i>	559
Miodrag Lukić <i>Stanje i perspektive ruralnog preduzetništva u BiH</i>	569
Šehić Enisa <i>Percepcija korupcije u BiH sa osvrtom na javne nabavke</i>	580
Gordana Lukić, Miodrag Lukić <i>Empirijsko istraživanje obilježja preduzetništva na ruralnim područjima BiH</i>	598
Kristina Bobrek-Macanović <i>Promjene u ponašanju uslovljene upotrebom društvenih medija</i>	607

Predgovor

Pojave kao što su društvene devijacije svojom razgranatošću i otpornošću stalno prijete da permanentno ugroze duhovne, moralne, materijalne i kulturne vrijednosti društva. One zapravo uporno narušavaju normativni poredak zajednice i kao takve predstavljaju pojave koje su antipod autentičnim ljudskim potrebama i mogućnostima čovjeka da se ostvari kao slobodno i kreativno biće. Današnje postmoderni društvo, koga karakteriše potrošenost svih velikih političkih ideologija, teži „umreženom društvu“ kao jednom od prioriteta današnje globalizacije. Ali ipak, živeći u eri informaciono-komunikacione revolucije, mi, pored progresivnog privrednog napretka i brojnih tehnoloških izuma, zapravo negativno utičemo i na živote ne samo pojedinaca, nego i porodice uopšte.

U mnogim društvima, bez obzira na stepen razvoja, sve više uočavamo raširenu anomiju koja je posljedica dehumanizacije i konformizma društva u cjelini. Kao ono što nužno slijedi iz te anomalije javljaju se brojne devijantne pojave kao što su: kriza porodice, poremećen sistem vrijednosti, disfunkcionalnost društvenih institucija, porast stope kriminala, nasilje, razne patološke pojave i dr. Razne društvene devijacije nastaju upravo iz interakcije društvo – čovjek, te smo iz tog razloga željeli da se pozabavimo upravo neprilagođenošću čovjeka na društvo i obratno. Društvene devijacije i devijantna ponašanja su zapravo stalni pratilac svih savremenih društava, a raznolike društvene situacije utiču na pojave, intezitet, oblike i sadržaje društvenih devijacija. Upravo polazeći od ove konstatacije željeli smo pred sebe postaviti što izazovnije temu naučnog skupa i sa aspekta različitih naučnih disciplina potražiti odgovore na to koji su to uzroci i posljedice društvenih devijacija. Odgovori na ovo pitanje su ujedno i putokazi koji ukazuju na to kako i na koji način „liječiti“ društvo.

Međunarodna naučna konferencija „Društvene devijacije“ je zapravo nastala iz potrebe ne samo društva nego i same akademske zajednice da pored „dijagnoze“ ustanovi i predloži adekvatnu „terapiju“ koja će destrukciju društva i njegove probleme pretvoriti u konstruktivna rješenja koja će se temeljiti na promociji moralnih vrijednosti, promociji porodice i njenih vrijednosti, kao i na promociji samog rada i socijalnog aktivizma.

Ukupno šesdeset i jedan rad naučnih radnika, kao i ljudi iz prakse koji su publikovani u zborniku „Anomija društva i posljedice“ zapravo su pregled ne samo raznovrsnih devijantnih pojava i obrazaca koji se identifikuju u našem društvu, nego i pokušaj postavljanja jasnih smjernica i zdravog konteksta koji odgovaraju na pitanja šta i kako preduzeti u cilju prevencije i resocijalizacije prestupnika, kako i na koji način spriječiti korupciju, kako ublažiti agresivnost mladih ljudi, nasilje u školama, povećati bezbjednost i kako stvoriti što bolje uslove za život ne samo djece, nego i stanovništva uopšte. Publikovani radovi su značajni kako sa naučnog, tako i sa društvenog i aplikativnog aspekta, jer društvene devijacije prikazuju kao jednu vrstu „virusa u XXI vijeku“ koje društvo treba da dijagnostifikuje i izliječi adekvatnom terapijom. Zbornik radova pod nazivom „Anomija društva i posljedice“ je samo još jedna nadogradnja prošlogodišnjeg naučnog skupa i društvena potreba da se o ovom problemu javno i smjelo govori, a sve u cilju društvenog ozdravljenja i vraćanja pravim društvenim vrijednostima i očuvanju porodice.

PLENARNA IZLAGANJA

TEORIJE SOCIJALNOG RADA I DRUŠTVENIH DEVIJACIJA KAO OSNOV ZA MEDIJACIJU U SOCIJALNOM RADU

Prof.dr Jagoda Petrović¹
Fakultet političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci

Apstrakt: *Medijacija je proces konstruktivnog, strukturiranog i dobrovoljnog rješavanja sporova. Sukob je u korijenu mnogih područja prakse socijalnog rada, uključujući i područje društvene devijantnosti. Predmet ovog članka je analiza uticaja paradigmi i teorija socijalnog rada i društvene devijantnosti na prirodu i karakter socijalnog rada. U članku se objašnjavaju glavna teorijska shvatanja socijalnog rada i društvene devijantnosti. Teorije socijalnog rada i teorije društvene devijantnosti imaju veliku važnost za medijaciju, posebno društveno-antropološke ili egzistencijalističke i interakcionističke ili konstruktivističke teorije.*

Ključne riječi: *teorije socijalnog rada, društvene devijacije, medijacija.*

UVOD

Između nauke o društvenim devijacijama i socijalnog rada postoji bliska veza u pogledu ciljeva i predmeta izučavanja. Zajednički cilj je prevencija i prevazilaženje društvenih devijacija, a zajednički dio predmeta su društvene devijacije. Kada je u pitanju predmet, razlika je u tome što nauka o društvenim devijacijama izučava rasprostranjenost, obilježja, vrste, etiologiju, pravilnosti i zakonitosti devijacija, te daje teorijska objašnjenja devijantnih pojava, dok je socijalni rad više usmjeren ka rješavanju pojava oblika devijantnosti. Saznanja nauke o devijacijama su neizostavana osnova za praktičnu reakciju socijalnog rada na razne oblike devijantnog ponašanja. Samim tim, teorijska razumijevanja društvenih devijacija, ponikla u oblasti nauke o devijacijama, predstavljaju teorijsku osnovu za primjenu odgovarajućih metoda, vještina i tehnika socijalnog rada.

Međutim, treba imati u vidu da se i socijalni rad, od početne isključivo praktične djelatnosti, vremenom konstituisao i kao načna djelatnost. Pritom je razvio sopstvene teorije, istina pod uticajem drugih nauka, poput sociologije, psihologije, medicine, prava, pedagogije i, već pomenute, nauke o društvenim devijacijama.

Polazeći od toga, u ovom radu se analizira povezanost teorijskih shvatanja devijacija i medijacije u socijalnom radu, kao vještine koja u posljednje dvije decenije zauzima sve važnije mjesto u praksi socijalnog rada. Nakon sažete elaboracije o teorijama socijalnog rada i teorijama o društvenim devijacijama, pokazće se veza između ovih teorijskih razumijevanja i medijacije.

TEORIJA/E KAO KONSTITUTIVNI ELEMENT NAUKE SOCIJALNOG RADA

Začeci socijalnog rada se nalaze u dobrovoljnim i filantropskim aktivnostima, koje su krajem XIX vijeka prerastale u organizovanu društvenu djelatnost – profesiju socijalnog rada. U istom periodu počinje i obrazovanje za socijalni rad, koje se sredinom XX vijeka intenzivno razvija na visokoškolskim ustanovama. Od sedamdesetih godina istog vijeka univerzitetско obrazovanje, prethodno fokusirano na savladavanje praktičnih znanja i vještina, proširuje se teorijskim promišljanjima i istraživanjima o uzrocima socijalnih problema. Budući da je otkrivanje uzročno-posljedičnih veza između pojava obilježje naučnih disciplina uopšte, ovakva orijentacija u oblasti socijalnog rada pokazuje sve veću naučnu zasnovanost socijalnog rada, što se manifestovalo kroz snažan razvoj istraživanja i osnivanje poslijediplomskih programa iz socijalnog rada (Ajduković,

---

¹ Jagoda.petrovic@fjn.unibl.org

2001). Dakle, akademski razvoj struke doprinio je nastanku nauke socijalnog rada koja je „još uvek je u procesu konstituisanja te se teorijski i metodološki znatno oslanja na druge razvijenije društvene i humanističke nauke“ (Milosavljević, 2013: 21).

Izgrađenost svake, pa tako i nauke socijalnog rada, zavisi od izgrađenosti njenih konstitutivnih elemenata. Milosavljević (2013) smatra da svaka nauka mora da ima svoj poseban predmet, naučne metode, određenu sumu provjerenih i pouzdanih naučnih znanja, pojmovno-kategorijalni aparat, klasifikacije i tipologije, naučne zakonitosti, hipoteze, paradigme i teorije. Potpuno razvijene nauke karakteriše izgrađenost većeg broja, odnosno svih konstitutivnih elementa, dok manje razvijene nauke mogu imati manji broj konstitutivnih elemenata, s tim da su neki od njih nizostavani. Uvažavajući različite stavove teoretičara metodologije, Sakan (2011) konstatuje da se konstitutivni elementi nauke mogu redukovati na predmet, teoriju, jezik i metode.

Prema tome, svaka nauka, mora da ima jasno područje stvarnosti koje istražuje i na koje se odnose iskazi te nauke (predmet nauke), izgrađene metode, osebujan kategorijalno-pojmovni aparat (jezik), izgrađenu teoriju/e. Raspravu o izgrađenosti relativno mlade nauke socijalnog rada, s obzirom na stepen izgrađenosti pomenutih konstitutivnih elementa nauke, ovom prilikom ostavljamo po strani osvrćući se ukratko na stanje izgrađenosti teorija socijalnog rada.

Jedno od obilježja teorija socijalnog rada je da su one, mahom, proistekle iz teorijskih koncepata drugih nauka. Drugo obilježje odnosi se na proces razvoja teorija u socijalnom radu. Naime, socijalni rad je dugo bio isključivo baziran na praktičnom iskustvu poslenika socijalnog rada. Pragmatizam (od *pragma* - djelo, djelovanje, rad, čin) je esencijalno svojstvo socijalnog rada. U ovoj djelatnosti, mnogo više nego u drugim, insistira se na činjenju, učinku, praktičnom rezultatu. S obzirom na životne teškoće korisnika socijalnog rada, ovaj zahtjev ima puno opravdanje. Stoga ne čudi što se, za razliku od drugih nauka, u nazivu nauka socijalnog rada ni do danas nije utkao sufiks „logija“. No, prateći praktične potrebe korisnika i zahtjeve za rješavanjem njihovih konkretnih problema, socijalni radnici su delajući razvijali koncepte, pristupe i modele rada, te su se vremenom razvijale i teorije socijalnog rada koje su objašnjavale ponašanja ljudi, grupa i sistema, ali i samu praksu socijalnog rada. Tako se zatvaranjem kruga razvoja od pragmatizma ka teoriji, otvorio novi razvojni krug u kome se kretanje socijalnog rada odvija u obrnutom smjeru: od teorije ka praksi. Ovo može (i mora) biti značajan kvalitativni pomak u kome se smisao teorije vidi prevashodno u njenoj praktičnoj učinkovitosti. Ovako shvaćen pragmatizam postao je imperativan zahtjev za sve nauke, a socijalni rad pogotovo.

CILJNO PREDMETNE PARADIGME U SOCIJALNOM RADU

Kao što je poznato, izraz „paradigma“ u nauku je uveo Tomas Kun (1962). Njegov stav da nauka ne može funkcionisati bez paradigme ide u prilog tvrdnjama da je paradigma jedan od konstitutivnih elemenata nauke. Kao takva, snažno utiče na naučnike i nauku u cjelini. Kun poima paradigmu kao skup uvjerenja, vjerovanja, tehnika i metoda koja usmjerava istraživački i teorijski rad naučnika. To je jedan opšti pogled na svijet ili okvir, ne samo za buduće fenomene, nego i za tumačenje prošlih neriješenih „zagonetki“. Paradigma je, u stvari, *dominantna teorija* (kurziv autora) unutar nauke koja služi kao usmjerenje drugim istraživanjima. Kun ne tvrdi da svaka nauka mora da ima samo jednu paradigmu, čak dodajući da bi to bio njen hendikep.

Razvijene nauke mogu se pohvaliti, ne samo postojanjem paradigme, nego i promjenama paradigmi tokom njenog istorijskog razvoja. Mlada nauka socijalnog rada daleko je od naučnih revolucija pa i od konzistentne vladajuće paradigme. Prihvatljiv je stav po kome u nauci socijalnog rada postoje „minorne paradigme unutar trošne strukture specijalnosti“ (Payne, 2001). S obzirom na ciljeve kojima strijemi socijalni rad i na dominantan predmet kojim se bavi, u nauci socijalnog rada mogu se uočiti tri ciljno-predmetne paradigme. Payne govori o refleksivno-terapeutskom, socijalističko-kolektivističkom i individualističko-reformističkom gledištu. Milosavljević (2009) tumači ciljno-predmetne paradigme socijalnog rada na osnovu razumijevanja čovjeka, njegovog okruženja, globalnog društva i njihovih međusobnih odnosa te izdvaja tri opšte paradigme: individualistička, globalno-društvena i humanistička. Unutar individualističkih gledišta čovjek se posmatra kao objekat društvenih uticaja, ključni predmet socijalnog rada su društveno neprihvatljivi poremećaji, a njegov glavni cilj je uticaj na pojedince, kako bi se priveli socijalnom redu i poretku i učinili društveno funkcionalnim. Pored pozitivističkih shvatanja, relevantene teorije su

psihoanalitička, bihejvioralno-kognitivna, teorija učenja, teorija krizne intervencije i usredsređenost na zadatak.

Globalno-društvena gledišta proširuju predmet socijalnog rada sa socijalnih poremećaja pojedinaca ka grupama, institucijama i manjim ljudskim zajednicama, kao i prema socijalnim problemima. No, suštinski cilj socijalnog rada je sličan: “popravljanje” pojedinaca radi očuvanja i opstajanja društva (poretka). Kako bi uticao na sve ono što remeti funkcionisanje i stabilnost društva, socijalni rad se bavi socijalnim problemima, društvenim dezorganizacijama i disfunkcijama institucija, grupa ili zajednica, te devijantnim ponašanjem pojedinaca. Ne ulazeći dublje u društvene uzroke ovih pojava, “socijalni rad se prevashodno usmerava prema posledicama socijalnih problema, društvenih dezorganizacija i devijantnih ponašanja” (Milosavljević, 2009: 51). Pozitivističke i strukturalističko-funkcionalističke teorije, koje u prvi plan stavljaju održavanje i opstajanje globalnog društva, primjerene su za ovakvu ciljno-predmetnu paradigmu.

Humanistička gledišta temeljno mijenjaju viđenje čovjeka i njegovog odnosa s društvom. Dok, prethodno pomenute predmetno-ciljne paradigme o socijalnom radu polaze od superiornosti društva u odnosu na čovjeka, humanistička paradigma proklamuje “superiornost osviještenog i udruženog čovjeka nad društvom i uverenost da takav čovek može ovladati društvenim procesima, odnosima i protivrečnostima, prema potrebama i meri samog čoveka” (Milosavljević, 2009: 53). Iz toga proizlazi viđenje socijalnog rada koji “poseduje delatnu snagu pomoću koje može da oblikuje i menja čoveka, tj. njegovu svest, trenutnu poziciju, materijalni status, moralna shvatanja, vrednosni sistem jednom rečju, čoveka u celini” (Petričković, 2006: 83). Ova paradigma relevantna je za savremeni pristup socijalnog rada u rješavanju problema društvenih devijacija, uključujući i primjenu medijacije.

TIPOLOGIJA TEORIJA SOCIJALNOG RADA

Premda su, po mišljenju nekih autora (Milosavljević, 2009), još uvijek preuranjeni pokušaji taksonomije teorija socijalnog rada, u literaturi se može naići na klasifikacije osmišljene na osnovu različitih kriterija koji ukazuju na dominirajuće paradigme unutar kojih se razvrstavaju pojedine teorije socijalnog rada. David Howe (1997) je ponudio dvojak pristup. Prema prvom, sve teorije socijalnog rada mogu se razvrstati u grupu onih koje se koriste u praksi socijalnog rada radi rješavanje konkretnih problema i zadovoljavanja potreba korisnika a pretežno su nastale u okrilju drugih nauka (*teorije za socijalni rad*), a drugoj grupi pripadaju teorije koje govore o suštini socijalnog rada, karakteru, svrsi i namjeni (*teorije o socijalnom radu*). Drugi pristup uzima u obzir dva važna kriterija razvrstavanja, a to je položaj čovjeka/korisnika u socijalnom radu i odnos socijalnog rada prema društvenim okolnostima u kojima se proizvode socijalni problemi i uskraćuju socijalne potrebe. S obzirom na to da li se korisnik socijalnog rada vidi kao subjekt (autonomni čovjek) ili kao objekat („plastični čovjek“) i na to da li se promovira radikalne društvene promjene ili tek regulacija postojećeg sistema, teorije se grupišu u četiri vrste. Slijedeći tipologiju Barela i Morgana, Hov razlikuje grupu teorija koje imaju ulogu “učvršćivača” (strukturalno-funkcionalistička, teorija sistema, psihodinamska, bihejvioralna); teorije, čiji je cilj “traganje za smislom” (interpretizam, pristupi orijentisani ka klijentu, interakcionizam); grupu teorija koje naziva “probuđivačima svijesti” (radikalni humanizam) i “revolucionarne teorije” (radikalni strukturalizam i marksistički socijalni rad) (Howe, 1997).

Malcolm Payne (2001) daje sličnu klasifikaciju, s tim što teorije za socijalni rad naziva teorijama o klijentovom svijetu, a teorije o socijalnom radu dodatno razvrstava u dvije skupine: teorije o tome šta je socijalni rad i o tome kako obavljati socijalni rad. Uz to, sve teorije dijeli prema načinu njihovog nastanka na formalne i neformalne teorije.

Iako ne implicitno, Milosavljević (2009) daje prikaz teorija socijalnog rada, s obzirom na uticaj drugih nauka na njihov nastanak. Ova, uslovno rečeno, klasifikacija istovremeno ukazuje na epistemološku i ciljno-vrijednosnu genezu socijalnog rada. Naime, pored proširenja saznanje osnove nauke socijalnog rada, vremenom se dešava i njen razvoj ka akcijsko-integrativnoj i subjektivno-konstruktivističkoj vrijednosnoj orijentaciji. Prvobitni pozitivistički uticaji, produbljeni strukturalno-funkcionalističkim teorijskim shvatanjima, pretaču se preko sistemskih pristupa u egzistencijalističko-interakcionistička, radikalno-kritička i antipotčinjavajuće-antidiskriminacijska teorijska gledišta, s krajnjom težnjom izgradnje istinski humanističkog socijalnog rada. Na tom putu jaki uticaji psihologije i dalje su prisutni, ali na način da se socijalni rad „otima“ od nekritične i neprimjerene upotrebe psiholoških teorija.

Za socijalni rad, kao aplikativnu djelatnost, posebno je značajno pitanje upotrebe teorija u praksi. Pejn (2001) smatra da se u praksi mogu sresti različiti pristupi teorijama: selektivnost (izbor jedne ili eventualno dvije teorije), eklektizam (izbor više teorija, često uzajamno neusklađenih) i komplementarnost (izbor teorija koje se međusobno dopunjuju i doprinose efikasnom rješavanju složenih socijalnih problema i potreba). Podržavajući ideju o nužnosti komplementarne primjene teorija, Milosavljević (2009) primjećuje da se u praksi socijalnog rada nerijetko prenebregava upotreba teorija te da se kod nas upotreba teorija kreće između pragmatizma, odnosno strogog oslanjanja na praksu i eklektizma kao nekritičkog korištenja različitih, često nespojivih teorija

Nesporno je da praksa savremenog socijalnog rada mora biti teorijski utemeljena jer samo teorijski zasnovana praksa socijalnog rada čini ovu profesiju respektabilnom, a socijalne radnike kompetentnim stručnjacima. U tom smislu, Hov (1997) ističe potrebu za jasnim teorijama socijalnog rada koje će socijalnom radniku pokazati pravac djelovanja, omogućiti razumijevanje i uputiti ga na pravilan izbor odgovarajućih metoda. Ovaj autor navodi: „Dok pokušavaju da se uhvate u koštac sa posljedicama siromaštva ili poremećenom djecom, socijalni radnici tragaju za objašnjenjima, žele da znaju šta je to što pokreće ljude i zašto ima neimaštine u bogatstvu. Da bi svoj posao dobro uradili, socijalni radnici žele da znaju šta se dešava, a kada se nađu u toj poziciji, onda su već u oblasti teorije. Oni traže obrasce i puteve kroz tok događaja koji ih opsjedaju i zbunjuju. Teorije pomažu u usmjeravanju našeg ponašanja“ (Howe, 1997: 23). Payne (2001) ističe zahtjev da se teorijski misli u praksi, a Milosavljević dodatno pojašnjava: „Drugim rečima, uvek kada se pristupa nekom problemu u praksi poželjno je da se on razmotri i njegova rešenja osmisle iz ugla neke teorije. Ovakvim pristupom se isključuju improvizacije i smanjuje rizik neuspeha. Praksa, koja je teorijski neutemeljena rizikuje da bude izložena improvizacijama i neuspehu“ (Milosavljević, 2009: 48).

Zašto je ova kratka elaboracija o paradigmatama i teorijama u socijalnom radu bitna? Ne samo zato što postojanje konzistentne paradigme i teorije ukazuje na izgrađenost neke nauke, nego i zato što ciljno-predmetne paradigme i teorije socijalnog rada određuju ciljeve, predmet, metode, vještine i tehnike socijalnog rada, kao i uloge socijalnih radnika. Otuda pitanje iz kojih teorijskih postavki proishodi medijacija, kao specifična vještina nenasine i konstruktivne komunikacije. Budući da se u ovom radu medijacija posmatra u kontekstu društvenih devijacija, treba razmotriti i uticaj različitih teorijskih shvatanja društvenih devijacija.

TEORIJSKA SHVATANJA DRUŠTVENE DEVIJANTNOSTI KAO OSNOV ZA PRAKSU SOCIJALNOG RADA

U knjizi Devijacije i društvo Milosavljević ističe uticaj teorija društvenih devijacija na praksu socijalnog rada. Fokusira se na prvobitne pozitivističke teorijske poglede nastale krajem XIX i početkom XX vijeka i na teorije o socijalnim devijacijama iz prve polovine XX vijeka koje označava kao „klasične socijalno-patološke teorije“ (Milosavljević, 2003).

Početni socijalno-medicinski pristup imao je veliki uticaj na praksu socijalnog rada, dok se marksističko shvatanje nije značajnije odrazilo na praksu socijalnog rada pošto su „ideje klasika marksizma više su služile kao vodič nekih socijalnih i političkih pokreta, nego što su uticale na odnos konkretnih kapitalističkih društava prema ovim pojavama, iz prostog razloga što je to bilo u direktnoj suprotnosti sa interesima vladajućih klasa, čiju su gramzivost i otuđenost posebno analizirali“ (Milosavljević, 2003: 5).

Najsnažniji uticaj na predmet, ciljeve i metode socijalnog rada ostvarile su klasične teorije socijalne patologije. Suština ovog pogleda je da su pojedinci, a ne društvo nosioci devijantnosti, zbog čega oni (pojedinci) mora da budu u središtu društvene kontrole. Na tom tragu ostaju i druge teorije iz ovog korpusa. Tako, objašnjavajući nastanak društvenih devijacija, ekološke teorije uzimaju u obzir međudnos između pojedinca, prirodne i socijalne sredine velikih gradova, ali „primarni značaj daju slabljenju mehanizama socijalne kontrole i kohezije i delovanju devijantnih socijalno-psiholoških mehanizama“ (Milosavljević, 2003: 6). Teorija diferencijalne asocijacije zadržava pogled na pojedincu, s tim da razmatra značaj prisustva određenih vidova društvene svijesti, shvatanja i normi koji pogoduju ili sprečavaju formiranje devijantnog ponašanja u zavisnosti od karaktera socijalnih veza u koje neki pojedinci ili skupine stupaju. Teorija kulturnih sukoba posvećuje pažnju društvenim sukobima, ali onima koji su normativne prirode (sukob pojedinaca iz određene kulturne grupe sa prihvaćenim društvenim normama), i samo onima koji su posljedica nesklada između dominirajuće i

manjinske ili imigrantske kulture, ne proširujući vidokrug na krajnje uzroke društvenih protivrječnosti i nepovoljnog položaja pripadnika pojedinih društvenih slojeva. U teorijama subkulture zadržava se stigmatizirajući karakter i marginalizacija problematičnih pojedinaca, društvenih grupa i slojeva, time što se nosioci drugačijih ciljeva, vrijednosti i normativnih opredjelejenja u odnosu na dominirajuću kulturu i vrijednosni sistem vide kao nosioci devijantnosti. To posebno važi za teorije o radničkoj subkulturi (Williams, 1991, prema Milosavljević, 2004). Uticajne psihološke teorije iz tog perioda, takođe, devijantno ponašanje objašnjavaju kao rezultat određenih psiholoških karakteristika, osobina i svojstava devijantnih pojedinaca. Teorija o društvenoj anomiji devijano ponašanje objašnjava kao nesklad između društvene strukture i kulture, ali izlaz vidi u prilagođavanju pojedinaca a ne u promjeni društvenih odnosa (Merton, Nisbet, 1971, prema Milosavljević, 2004). Anomija je devijantno društveno stanje zato što je pokazatelj dezintegriranosti društvene strukture i kulture i zato što može da prouzrokuje individualna devijantna ponašanja vršeći pritisak na pojedince da se „radije angažuju u nekomformističkom nego u konformističkom ponašanju“ (Merton, 1997: 151). Po Mertonu, anomija može biti permanentna, a ne samo karakteristika prelaznih/kriznih perioda, kako je tvrdio Dirkem. Načini adaptacije pojedinaca na stanje anomije ukazuju na devijacije koje proizlaze iz prihvatanja ili odbijanja kulturnih ciljeva ili institucionalizovanih sredstava, a to su: konformizam, inovacije, ritualizam, povlačenje, bunt ili pobuna.

Milosavljević zaključuje da su pomenute teorije, slične po tome što u prvi plan stavljaju superiornost društva i nužnost njegovog očuvanja, a u tom cilju liječenje, (re)socijalizaciju pa i disciplinaciju „neprikladnih“, odnosno devijantnih pojedinaca. Konstatujući da su one i danas dominantan teorijski osnov za socijalni rad, navodi: „Mada pozitivističko-popravljački i zaštitarski model pripada prvim stranicama istorije socijalnog rada, on je ostao dominirajući, sa naravno brojnim ‘kozmetičkim’ izmenama, ali zadržavanjem osnovnog duha i suštine stvarane početkom XX veka“ (Milosavljević, 2003: 8).

Jugović (2004) daje širu analizu teorijskih shvatanja društvene devijantnosti kako bi prikazao uticaj tih shvatanja na praksu socijalnog rada. Ova analiza otkriva pet teorijskih shvatanja društvene devijantnosti (socijalno-patološko/pozitivističko, strukturalno-funkcionalističko, socijalno-antropološko i egzistencijalističko, interakcionističko i konstruktivističko shvatanje, te radikalno-kritičko). Kratak prikaz ovih teorijskih shvatanja poslužiće da se prikaže, ne samo njihov uticaj na praksu socijalnog rada, nego i da se apostrofiraju obilježja iz kojih proizlazi potreba za primjenom medijacije u socijalnom radu.

Pozitivistička sociološka paradigma, koja polazi od prioriteta očuvanja društva, njegove ravnoteže i poretka, devijacije posmatra kao patološke, bolesne pojave koje remete društveni red, javni moral i građanski poredak. Glavni predmet socijalnog rada su pojedinci i društvene grupe koji svojim ponašanjem remete opšteprihvaćene obrasce društvenog života i narušavaju moralno zdravlje društva, a ciljevi su liječenje i sprečavanje bolesti, reintegracija i tretman radi zaštite društva od socijalno bolesnih pojedinaca. Popravljačko-zaštitarski socijalni rad i tzv. medicinski model socijalnog rada sputavaju aktivno učešće korisnika socijalnog rada (devijanata) u razrješavanju problematičnih situacija.

Strukturalno-funkcionalističko shvatanje zasnovano je na ideji o dobroj integritetnosti društva, unutrašnjoj uređenosti, funkcionalnosti i ravnoteži između društvene strukture, kulture, socijalnih statusa i uloga. Otuda je nužan konformizam, odnosno dobra prilagođenost pojedinca i društvenih grupa vrijednosno-normativnim standardima društva. Analogno tome, devijantnost se objašnjava kao neprilagođenost pojedinaca vrijednosno-normativnom poretku ili kao poremećaj koji se dešava u uslovima narušene društvene stabilnosti i ravnoteže (disekvilibrjum). Iz ovakvog shvatanja društvene devijantnosti razvija se sistemska teorija u socijalnom radu, po kojoj kvalitet života ljudi zavisi od sistema u njihovom bliskom okruženju pa se socijalni rad mora usmjeriti ka sistemima kao što su porodica, prijatelji, grupe u zajednici, škola, posao itd. posredujući između sistema ličnosti i širih društvenih sistema i struktura (Jugović, 2004). Iako se pod uticajem ovih teorijskih shvatanja predmet socijalnog rada proširuje sa devijantnih pojedinaca na devijantne grupe, marginalne subkulture, neke disfunkcionalne institucije i socijalne probleme, ipak, radi se o nadogradnji pozitivističkog shvatanja devijantnosti. Socijalizacija i socijalna kontrola ostaju prioritaran zadatak socijalnog rada, uz, i dalje prisutnu, depersonalizaciju i pasivizaciju korisnika.

Socijalno-antropološka i egzistencijalistička shvatanja fokusiraju se na čovjeka, njegovu esencijalnu prirodu i položaj u protivriječnim društvenim uslovima. Kao opozit prethodno pomenutim teorijama, ova gledišta normalnost shvataju kao prilagođenost društva čovjeku, te proklamuju ideju o zdravom društvu u kome će i pojedinci biti zdravi. "Društvena devijantnost je osobina svih onih društava koja sprečavaju ostvarenje autentične čovekove prirode i ljudskih univerzalnih potreba – devijantnost nije karakteristika 'bolesnih pojedinaca' već bolesnog društva" (Jugović: 2004: 20). Na osnovu ovakvog shvatanja devijantnosti u socijalnom radu se razvija radikalno-humanistički ili egzistencijalistički pristup, koji se temelji na razumijevanju smisla ljudskog postojanja i uvjerenju da svjesna ljudska bića mogu autonomno da rezonuju, donose odluke i ponašaju se slobodno. Predmet socijalnog rada je čovjek u svom totalitetu, a primjerene metode su sve one koje podržavaju ideju da korisnici socijalnog rada treba da preuzmu kontrolu nad svojom svjesnošću, ali i nad sopstvenim životnim situacijama. Od socijalnih radnika se očekuje nerepresivan, nestigmatizirajući, empatijski i humanistički rad.

Interakcionističko-konstruktivističko shvatanje društvo vidi kao entitet u stalnoj mijeni, a društvene tvorevine (poredak, institucije, grupe, strukture) kao rezultat permanentne interakcije ljudi. Centralno pitanje je kako čovjek subjektivno (iznutra) doživljava institucije i sistem. Otuda je devijantnost rezultat onoga kako drugi, a prevashodno institucije društvene kontrole (pravosudne, policijske, socijalne, medicinske, mediji), vide neki čin ili činjenje – kao devijantno ili normalno. Osudom ili etiketiranjem od strane ovih institucija neki pojedinci i/ili grupe postaju devijantni. Važno ishodište ove teorijske orijentacije jesu ciljevi socijalnog rada: "interpretacija i rekonstrukcija stigmatizirajućih društvenih procesa i značenja; traženje alternativnih načina (van zvaničnih postupaka i institucija) društvenog reagovanja na devijantnost, humanizacija institucija u kojima deluje socijalni rad...; razumevanje subjektivnog sveta klijenata i njihovih životnih iskustava i definisanja stvarnosti itd." (Jugović, 2004: 24).

Radikalno-kritičko shvatanje polazi od Marksovog shvatanja da strukturalna raslojenost i protivriječnosti svakog društva, a posebno kapitalističkog i tržišno orijentisanog, neminovno ima za posledicu nastanak devijacija. Klasne nejednakosti i borba za egzistenciju uzrokuju individualne devijacije. Zbog toga, radikalno-strukturalistički socijalni rad u prvi plan stavlja globalno-društvene ciljeve, kao što su pravedna raspodjela dobara, socijalna pravda, humanizacija međuljudskih odnosa, te socijalno i političko osvješćivanje autsajdera i stigmatizovanih, koji su najčešće i korisnici socijalnog rada.

Može se zaključiti da svako od teorijskih shvatanja društvene devijantnosti na svojevrsan način oblikuje praksu socijalnog rada, tj. da iz pojedinih teorijskih osnova ishodeju pripadajuće metode, vještine i tehnike koje se u socijalnom radu koriste radi sprečavanja i otklanjanja devijacija. Osim toga, uvida se da svaki oblik društvene devijacije predstavlja neku vrstu sukoba. Generalno posmatrano, evidentan je sukob između pojedinca i društva, a onda i sukob pojedinca ili grupa sa drugim ljudima, grupama, institucijama. Dakle u osnovi devijantnog ponašanja je sukob. Pošto se medijacija sve više prepoznaje kao cjelishodan proces rješavanja sukoba, u nastavku se daju osnovna obilježja i područja primjene medijacije u socijalnom radu.

MEDIJACIJA KAO ODGOVOR SOCIJALNOG RADA NA DRUŠTVENE DIVIJACIJE

Ponovimo da je u osnovi svake devijacije sukob pojedinca i društva, bez obzira na to da li su primarni uzroci u pojedincu (prema pozitivističkom i strukturalno-funkcionalističkom poimanju) ili u društvenim okolnostima (prema egzistencijalističkom, interakcističkom i radikalnom shvatanju). Iz ovoga se generišu svi drugi sukobi (intrapersonalni, interpesonalni, intragrupni, intergrupni, kulturni, sukobi zajednica i dr.). Drugim riječima, svako devijantno ponašanje u sebi nosi osnovni sukob čovjek – drušvo, a manifestacije tog generalnog „nesporazuma“ mogu biti različite. Stoga se govori o sukobima koji se dešavaju u porodici, na ulici, na radnom mjestu, u školi, u lokalnoj zajednici...

U mirnom i konstruktivnom prevazilaženju sukoba značajnu ulogu ima medijacija. „Posredovanje/medijacija je intervenisanje u sukobu ili pregovaranju preko prihvatljive, nepristrasne i neutralne treće strane koja nema autoritativnu moć donošenja odluke, već pomaže stranama u sukobu da svojom voljom postignu vlastiti, obostrano prihvatljiv sporazum o predmetu sukoba“ (Moore, 1986:14).

Prema oblastima primjene medijacije u socijalnom radu prepoznaje se porodična medijacija, medijacija u procesu razvoda braka, medijacija u obrazovnom sistemu, medijacija u maloljetničkom prestupništvu, medijacija u zajednici.

Treba pomenuti i *medijaciju u radnim sporovima*. Sa stanovišta socijalnog rada ona je značajna zato što ishod individualnih radnih sporova indirektno utiče na socijalni položaj ljudi i njihovih porodica. Naime, predmet radnih sporova su najčešće problemi i interesi radnika, što je presudno za njihovo radno i opšte socijalno funkcionisanje. Tako, recimo, u slučaju otkaza (neostvarivanja prava na rad) ili neisplaćivanja naknada za rad, radnici lako mogu „skliznuti“ u stanje siromaštva. Sa stanovišta socijalnog rada, ovo su bitne činjenice jer se, u slučaju sporih ili nepovoljnih rješenja radnih sporova, pojedinci mogu naći u stanju socijalne potrebe, pri čemu sistem socijalne zaštite nema adekvatne mehanizme za prevazilaženje ovog problema. Pošto se radi o radno sposobnim osobama, socijalna zaštite je limitirana.

Porodična medijacija se najčešće poistovjećuje sa medijacijom u procesu razvoda braka, možda najviše zato što se, za sada, u tom području najviše primjenjuje. “Međutim sporovi se mogu javiti i u širem spektru odnosa u porodici, a posebno unutar jednog domaćinstva u kojem, posebno u okolnostima nedovoljne ekonomske razvijenosti i siromaštva, ali i jake tradicije, mogu živjeti osobe više generacija, rodbina i tazbina” (Dorontić i dr, 2008: 19). Područja porodične medijacije mogu biti: *svakodnevni život* (podjela odgovornosti za domaćinstvo, briga o djeci, lični razvoj, usklađivanje ličnih, porodičnih i profesionalnih ciljeva, imovina i finansije, povremena promjena uloga, obrazovni planovi i sredstva, vjerska pitanja, odnos sa djecom - način odgoja itd.); *odnosi u užoj i široj porodici* (sukobi roditelja i djece, briga o starijoj osobi, pravo na viđanje unuka nakon razvoda braka, dogovor među braćom i sestrama oko preuzimanja posla ili korištenja zajedničke imovine itd.); *pitanja starijih osoba i odrasle djece* (odlazak u dom za stare, pomoć u kući, ponovni brak roditelja nakon smrti supružnika, naslijeđe i izdržavanje, briga o zdravlju i svakodnevnim potrebama, plaćanje računa, podjela odgovornosti među braćom i sestrama itd.); *smrt člana porodice* (pitanja testamenta i način dalje organizacije života); *neploidnost i posvojenje* (život bez djece, vještačka oplodnja, usvojenje, vjerska pitanja); *netradicionalna medijacija* (posredovanje u porodičnim odnosima homoseksualaca, upoznavanje okoline sa životnim stilom, prekid veze, podjela imovine i dr.); *razvod braka*, što obuhvata problematična pitanja koje proizlaze iz prekida bračne zajednice (Sladović Franz, 2005).

Medijacija u obrazovanju ima svoju opravdanost s obzirom na to da su sukobi u školi sve češća pojava. Akteri različitih vrsta sukoba u školama mogu biti učenici, roditelji, nastavnici i drugo školsko osoblje. Poštujući prava djece na uključivanje, školske programe nenasilne komunikacije treba obogatiti edukacijom o medijaciji, uz aktivnu ulogu socijalnih radnika u zaposlenih u školama. Preporučuje se i primjena vršnjačke medijacije u kojoj učenici preuzimaju medijatorske uloge. Učinak vršnjačke medijacije nije samo u tome da se na miran način riješi konkretan sukob, nego da se usvoje nova znanja i vještine, da se osnaže i ojačaju osobe u sukobu, te da učenici nauče da nose odgovornost za sopstvene postupke. Ona je i svojevrsan vid prevencije vršnjačkog nasilja. Socijalni radnik u vaspitno-obrazovnoj ustanovi treba na aktivan i stručan način da pruži pomoć učenicima ili grupama učenika, koji su se našli, ili se mogu naći u situaciji otežanog obrazovnog, emocionalnog i socijalnog razvoja, te da ih osposobljava za medijaciju. Da bi ostvarili i opravdali svoje uloge, socijalni radnici u slučajevima sukoba treba da primjenjuju medijaciju i vještine medijatora. Shodno tome, treba unaprijediti proces angažovanja socijalnih radnika u sistemima osnovnog i srednjeg obrazovanja” (Petrović, Šućur Janjetović, 2013).

Medijacija u maloljetničkom prestupništvu podrazumijeva izvansudsko rješenje sukoba, čime se izbjegava pokretanje krivičnog postupka, stigmatizacija i etiketiranje maloljetnika. U tom smislu, vaspitne preporuke u krivičnom zakonodavstvu su alternativni oblici društvene reakcije, tzv. diverzioni model. One su usmjerene na pomoć maloljetniku u vaspitanju, prevaspitanju i boljoj socijalnoj integraciji, uz izbjegavanje stigmatizacije. Za primijenu vaspitnih preporuka neophodno je priznanje krivičnog djela od strane maloljetnika i njegova spremnost za pomirenje sa oštećenim. Stranke u postupku medijacije su žrtva i učinilac, a mogu biti uključeni roditelji učinioaca i centar za socijalni rad a, ako je svrsishodno, i porodica oštećenog, predstavnici zajednice pogođeni krivičnim djelom, škole i druge institucije koje se bave pitanjima djece i mladih. Uprkos tome što medijator treba da bude osoba stručna za tu oblast, na listi medijatora BiH je neznan broj socijalnih radnika. Zato centri za socijalni rad treba da podstiču edukaciju socijalnih radnika za poslove medijatora.

Medijacija u lokalnoj zajednici sve više dobija na značaju, a podrazumijeva rješavanje sukoba unutar lokalne zajednice (sukobi između komšija, sukobi između različitih društvenih grupa ili organizacija, sukobi koji se odnose na rješavanje širih pitanja lokalne zajednice). Različiti neformalni lokalni sistemi za rješavanje sukoba postojali su skoro u svim fazama razvoja civilizacije, da bi u drugoj polovini XX vijeka bili razvijeni u formi centara za medijaciju u lokalnoj zajednici. Brojni latentni i manifestni sukobi u našim lokalnim zajednicama, socijalni problemi, opterećenost i rigidnosti formalnog pravosudnog sistema, ukazuju na potrebu primjene ove vrste medijacije. Takođe, omogućuje se pristup pravdi siromašnima i marginalizovanim osobama koje nemaju finansijska sredstva, manje su mobilni i nedovoljno zastupljeni u pravosudnom sistemu. Centri za medijaciju u lokalnoj zajednici mogu značajno povećati svoj uticaj kroz ostvarivanje partnerstava sa lokalnim i državnim institucijama, kao i relevantnim organizacijama. Usvajanje medijacijskih vještina i uključivanje medijacije u svakodnevni rad, posebno može biti korisno za pripadnike policije, pravosuđa, zaposlene u sistemu socijalne zaštite, lica uključena u programe alternativnih sankcija, koji kroz saradnju sa centrima za medijaciju u lokalnoj zajednici mogu unaprijediti kvalitet usluga koje pružaju građanima.

Bitno je naglasiti da medijacija može biti formalna i neformalna. Fleksibilnost neformalne medijacije je velika prednost u odnosu na formalnu. U mnogim profesijama stručni radnici, poput psihologa, nastavnika, rukovodilaca, pa i socijalnih radnika, često posreduju u rješavanju sukoba između članova organizacije ili korisnika usluga. Ovo čine, bez obzira na to da li imaju formalno obrazovanje iz oblasti medijacije, pri čemu je usvajanje medijacijskih vještina više nego poželjno.

ZAKLJUČAK:

Na osnovu izloženog, zaključuje se da medijacija u socijalnom radu predstavlja značajno sredstvo za suzbijanje i prevladavanje devijantnog ponašanja. Za ilustraciju ove tvrdnje poslužiće tabelarni prikaz tipologije društvenih devijacija, koji je sačinio Jugović (2007), pozivajući se na Milosavljevićevu tipologiju društvenih devijacija (2003), a koji prišujemo prikazom odgovarajućih tipova medijacije u socijalnom radu.

Tabela 1: Tipovi i podtipovi društvenih devijacija sa odgovarajućim tipovima medijacije u socijalnom radu

Opšti tipovi društvenih devijacija	Oblici iskazivanja ili podtipovi	Tipovi medijacije u socijalnom radu
Osujećenja ili nemogućnosti zadovoljavanja potreba egzistencije	Siromaštvo Glad Beskućništvo	Porodična medijacija Medijacija u zajednici
Izvitoperenja u zadovoljavanju ljudskih potreba u pogledu sadržaja, oblika i načina	Alkoholizam Zavisnost od droga Seksualne devijacije	Porodična medijacija Medijacija u zajednici
Izvitoperanja čovekove esencijalne prirode (nemogućnosti iskazivanja čoveka kao radnog i stvaralačkog bića)	Nepismenost Nezaposlenost Otudjenje u radu Prosjačenje Kockanje	Mirno rješavanje radnih sporova
Poremećaji ponašanja i odnosa čoveka sa drugim ljudima	Mikrosocijalne agresije Autoagresije (samoubistva i pokušaji samoubistva) Kriminalitet Maloljetničko prestupništvo Zlostavljanje	Medijacija u maloljetničkom pravosuđu Medijacija u školi
Poremećaji u funkcionisanju ljudskih zajednica i društvenih institucija	Dezorganizacija braka i porodice Dezorganizacija društvenih institucija Birokratija	Medijacija u procesu razvoda braka
Sukobi unutar globalnih društava; međudržavni i međunarodni sukobi	Krize i raspad globalnih društava Građanski, verski i etnički sukobi Međudržavni i svetski ratovi Terorizam	Medijacija u zajednici

Drugi zaključak jeste da medijacija, kao vještina savremenog socijalnog rada, proishodi iz humanističke ciljno-predmetne paradigme i pripadajućih (novijih) teorija socijalnog rada i društvenih devijacija. Pod uticajem humanističke ciljno-predmetne paradigme razvijala su se nova teorijska shvatanja socijalnog rada i društvenih devijacija, ali i praksa socijalnog rada primjerena ljudskim potrebama i moćima. Prevažodno pragmatički karakter socijalnog rada i osobenosti humanističkih gledišta uticali su na razvoj novih koncepcija, teorijskih shvatanja i primjerenih metoda, modela i vještina, među kojima je i medijacija.

Kada su u pitanju teorije socijalnog rada, može se zaključiti da je pojavom egzistencijalističkih i interakcionističkih teorijskih shvatanja socijalnih pojava i problema, stvoreno pogodno teorijsko tlo za primjenu medijacije u socijalnom radu. Posmatrano iz ugla klasifikacije teorija socijalnog rada (Howe, 1997), medijacija izvire iz korpusa teorija, čiji je cilj “traganje za smislom” (interpretizam, pristup orijentisan ka klijentu, interakcionizam).

Kada su u pitanju teorije o devijantnosti, zaključak je da primjena medijacije proizlazi iz teorijskih shvatanja koja na specifičan način određuju predmet, svrhu i ciljeve socijalnog rada, kao što su socijalno-antropološko-egzistencijalistička i interakcionističko-konstruktivistička teorijska shvatanja društvenih devijacija. Prema prvom shvatanju, “Ljudi moraju razviti samosvest, razum i odgovornost kako bi odredili svoju sudbinu, stvorili sopstvena rešenja i organizovali sopstvene odgovore” (Jugović, 2004: 21-22). Na temelju interpretativističko-konstruktivističkih teorijskih shvatanja devijantnosti razvija se destigmatizirajući pristup u socijalnom radu u kome se od socijalnog radnika očekuje da razumije subjektivni svijet korisnika, njihovo iskustvo i interpretaciju događaja, situacija i očekivanja. Oba stava podudarna su sa osnovnom idejom medijacije – omogućiti ljudima da dobrovoljno, uvažavajući sopstvene, ali i interese suprotstavljene strane dođu do uzajamno prihvatljivog rješenja sukoba koji je, kako je navedeno, srž devijantnih činjenja.

Konačno, u kontekstu upotrebe medijacije u socijalnom radu, interesantno je razmatranje nastalo na bazi rada autora kao što su Schwartz, Saleebey, Satir i Gold, a koje se bavi humanističkom praksom medijacije (Umbreit & Burns, 2006). Humanistička medijacija, sa naglaskom na praksi koja je usmjerena na korisnika i vođena kroz dijalog, ima mnogo toga zajedničkog sa transformativnim terapeutskim aspektima socijalnog rada. Savremena medijacijska praksa u svijetu pod velikim je uticajem pravne profesije sa jakim naglaskom na proceduralnoj pravdi i potrebi da se dođe do sporazuma na najbrži i nejefikasniji način. Ovom vrstom pristupa gube se mnoge prilike za osnaživanje korisnika, prepoznavanje humanosti druge strane uprkos sukobu i razvijanja dubljeg razumijevanja i odnosa poštovanja među stranama u sukobu. Saleebey (1992) govori da, “usmjerenost na snage klijenta neizbježno uvode socijalnog radnika u klijentov svijet i izvodi ga iz pozicije ‘iza kancelarijskog stola’....što čini dobru praksu socijalnog rada. Ovo je u skladu sa sržnim vrijednostima socijalnog rada koje su bazirane na individualnoj vrijednosti i dostojanstvu, participaciji i prihvatanju, konstruktivnom i odgovornom rješavanju različitih sukoba, pa i onih u oblasti devijantnosti. Na bazi suštinskih vrijednosti socijalnog rada, humanistička medijacija postaje moćan alat za pomaganje ljudima, uključujući i aktere devijantnog ponašanja, kad god praktičari postupaju kao medijatori u procesu rješavanja sukoba.

Literatura:

1. Ajduković, M. (2001). Poslijediplomsko obrazovanje – pretpostavka razvoja socijalnog rada u 21. Stoljeću, *Ljetopis socijalnog rada*, Zagreb, 2001, Vol. 8 No.2 str. 135-152;
2. Dorontić, N. i dr. (2008). *Mogućnosti primjene porodične medijacije*, Banja Luka: Udruženje medijatora BiH, Shave the children;
3. Jugović, A. (2004). Teorije društvene devijantnosti i socijalni rad, *Socijalna misao*, Beograd, 2004, br. 3-4, str. 9-32;
4. Jugović, A. (2007). Tipologije društvenih devijacija u domaćoj teorijskoj misli, *Sociologija. Časopis za sociologiju, socijalnu psihologiju i socijalnu antropologiju*, Beograd, 2007, Vol. 49 Issue 1, p.17-30;
5. Kun, T. (1974). *Struktura naučnih revolucija*, Beograd: Nolit;
6. Merton, R. (1968). *Social Theory and Social Structure*, New York: Free Press;
7. Milosavljević, M. (2003). *Devijacije i društvo*, Beograd: Draganić;
8. Milosavljević, M. (2009). *Osnove nauke socijalnog rada*, Banja Luka: Filozofski fakultet;
9. Milosavljević, M. (2013). *Socijalna istraživanja*, Beograd: Službeni glasnik;
10. Moore, C. W. (1986). *The mediation Process, Practical Strategies for Resolving Conflict*. San Francisco: Josseg-Boss;
11. Nedić, B. Toskić, A. (2015). *Priručnik za medijaciju u lokalnoj zajednici*, Beograd: Partneri za demokratske promene Srbija;
12. Payne, M. (2001). *Savremena teorija socijalnog rada*, Banja Luka: Filozofski fakultet;
13. Petričković, M. (2006). *Teorija socijalnog rada, epistemološki koreni nauke socijalnog rada*, Beograd: Socijalna misao;
14. Petrović, J. Šućur Janjetović, V. (2013). Medijacija u socijalnom radu u funkciji prevazilaženja vršnjačkog nasilja, u Šikman, M, ur. *Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva)*, Laktaši: Visoka škola unutrašnjih poslova, str. 361-374;
15. Sakan, M. (2011). Izgrađenost konstitutivnih elemenata nauka odbrane, *Vojno delo*, Beograd, 2011, vol. 63, br. 2, str. 29-45;
16. Saleebey, D. (1992). *The Strengths perspective in social work practice*. New York: Longman
17. Sladović Franz, B. (2006). Obilježja obiteljske medijacije, *Ljetopis socijalnog rada*, Zagreb: Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada, Vol. 12 No. 2, str. 301-320;
18. Umbreit, M. S., & Burns, H. (2006). Humanistic mediation: Peacemaking grounded in core social work values. *Italian Journal of Sociology and Political Science*, 9, 93-104.

SOCIAL WORK THEORIES AND THEORIES ON SOCIAL DEVIANCE AS A BASIS FOR MEDIATION IN SOCIAL WORK

Summary

Mediation is a process of constructive, structured and voluntary resolution of disputes. Conflict is at the root of many areas of social work practice, including the area of social deviance. The subject of this article is the analysis of the influence the paradigms and theories of social work and social deviance have on the nature and character of social work. The article explains major theoretical concepts on social work and social deviance. The theories of social work and theories of social deviance have major relevance to mediation, especially socially-anthropological or existential and interactionist or constructionist theories.

Keywords: social work theories, social deviance, mediation

MOGUĆNOSTI PRIMENE SPECIJALIZOVANIH PENALNIH TRETMANA PREMA SEKSUALNIM PRESTUPNICIMA

Doc. dr Goran Jovanić²

Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu

Apstrakt: Ciljevi rada su usmereni na eksploraciju mogućnosti da se penalnim tretmanom utiče na promenu ponašanja seksualnih prestupnika, uz isticanje potrebe da se u zatvorima Srbije ustanove specijalizovani oblici tretmana za tu kategoriju osuđenih. U radu je dat prikaz nekih od modela tretmana koji se primenjuju u svetu. Kažnjavanje za počinjene seksualne zločine, najčešće ima retributivna obeležja, dok su, u našim uslovima, odsutne tretmanske komponente. Društvena reakcija neodobravanja seksualnih zločina, naročito u slučajevima viktimizacije dece, dovodi do ekstremnih zahteva za povratak smrtne kazne u repertoar krivičnih sankcija. Istovremeno, nema zahteva za organizaciju i sprovođenje specijalizovanih penalnih tretmana seksualnih zločinaca. Prikazom nekih od mogućih modela penalnog tretmana seksualnih zločinaca, koji se sprovode u nekim državama, nastojimo ukazati da nisu iskorišćene mnoge mogućnosti u društvenom reagovanju prema ovim počiniocima, iako imamo preduslove. Ispitivanje statičkih i dinamičkih faktora kriminalnog i socijalno patološkog ponašanja seksualnih zločinaca, daje mogućnost fokusiranja penalnog tretmana na neke od ustanovljenih faktora. To se kod nas ne čini. Valjalo bi. Druge države to čine, s manje ili više efektivnosti. Proces usavršavanja i modelovanja ka efektivnijim oblicima penalnog tretmana seksualnih zločinaca prevazilazi osnovno pitanje - šta raditi sa ovom kategorijom osuđenih u zatvoru. Uočeno je da simplifikovano zatvaranje, segregacija, izolacija i odmazda, nisu dovoljni, niti daju efekte, da takav penalni tretman seksualnih zločinaca vodi skoro sigurnom recidivizmu. Radom ukazujemo da penalna praksa u domenu redukovanja seksualnog zločina može biti efektivnija, da naučno i empirijski zasnovano iskustvo postoji, ali se treba opredeliti za primenu, umesto za ignorisanje postojećih saznanja.

Ključne reči: osuđeni, recidivizam, socijalno patološke pojave, penalni tretman, seksualni zločinci

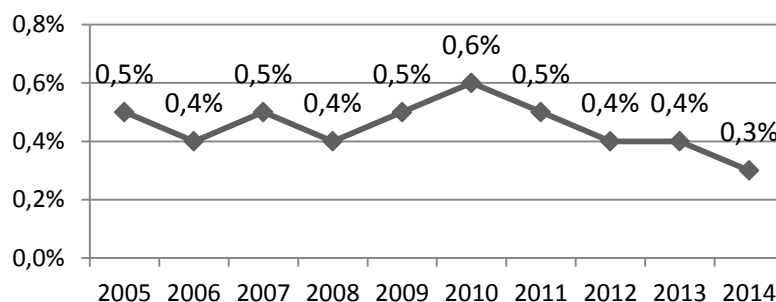
Pojmovna određenja i učestalost seksualnih prestupa

Kada se govori o seksualnim prestupnicima, često se naglašava društvena opasnost i zabrinutost zbog posledica njihovog ponašanja prema žrtvi, nepoštovanju osnovnih prava i sloboda, a ponekad ni života viktimizovane osobe. Izvršenjem krivičnih dela protiv polne slobode, na najgrublji način se vređa najintimnija sfera života žrtve. Ujedno se napada njen celokupni integritet. Seksualno nasilništvo nije specifično samo za određeno društvo ili sistem. Kao pojava, javlja se u svim prostorima i društvima i u svim vremenskim razdobljima (Vučković i Vlaški, 1995). Još veća zabrinutost se ispoljava u opasnosti činjenja novih seksualnih prestupa nakon izvršene kazne. Tamna brojka kriminaliteta, neprijavlivanje dela ili pokušaja seksualnih prestupa (naročito u slučaju kada su žrtve članovi porodice ili bliske osobe), doprinosi nepoznavanju stvarnih razmera ove vrste protivdruštvenog ponašanja. Stoga su i razmatranja o recidivizmu zasnovana samo na evidentiranom kriminalitetu i prestupnicima koji su bili obuhvaćeni krivičnopravnim sankcionisanjem. Podaci o učestalosti seksualnog nasilja pokazuju da broj žena, koje prijavljuju viktimizaciju, varira od 5 do 40%, u zavisnosti od vrste istraživanja. Kada je u pitanju seksualno nasilje koje se prijavi policiji, prema izveštaju američkog Federalnog istražnog biroa (FBI), prijavi se samo jedan od deset izvršenih prestupa (Lowe & Rogers, 2017).

---

² E-mail: goranjovanic@fasper.bg.ac.rs

Nastojanja da se upotpuni realnija slika o stvarnim razmerama seksualnog kriminaliteta, ostvaruju se istraživanjima viktimizacije stanovništva, kao i studijama samoizveštavanja. Istraživanje sprovedeno u Republici Srbiji od strane Viktimološkog društva Srbije u toku 2001. godine uz korišćenje ankete o viktimizaciji za prikupljanje podataka o tamnoj brojci kriminaliteta, imalo je uzorak od 700 žena. Rezultati ankete pokazali su da je 8,71% ispitivanih žena bilo seksualno zlostavljano u braku. Istraživači su pretpostavili da je i ta brojka manja od stvarnog obima pojave (Nikolić-Ristanović, 2002). Kada su u pitanju statistike o indiciji ove vrste kriminaliteta može se reći da zvanični podaci predstavljaju samo vrh ledenog brega (Kron, 2010: 89). Toj tvrdnji idu u prilog i zvanični statistički podaci Republičkog zavoda za statistiku (2010; 2015) o učešću krivičnih prijavi za dela protiv polne slobode u odnosu na ukupan broj krivičnih prijavi za krivična dela u periodu od 2005. do 2014. godine.

Grafikon 1- Procenat učešća krivičnih prijavi za dela protiv polne slobode u ukupnom broju krivičnih prijavi

Saznanja o rasprostranjenosti seksualnog kriminaliteta stoga imaju karakter relativnosti, pa tako i podaci o recidivizmu tog fenomena oskudevaju egzaktnim pokazateljima. Stoga Karen Gelb (2007) ističe da je policiji vidljiv samo mali deo od ukupnog broja izvršenih seksualnih krivičnih dela, te da seksualni prestupnici u zatvoru, predstavljaju samo mali deo svih seksualnih prestupnika koji ulaze u pravosudni sistem. Fokusiranjem medija i usmeravanjem reakcije na seksualne prestupnike koji vrše napade na žrtve van porodice, podhranjuju se zablude i skreće pažnja sa onih koji vrše napade u krugu najbližih, čije aktivnosti ništa manje ne povređuju i ponižavaju žrtve. Žegarac saopštava podatke različitih istraživanja, koja ukazuju da je od 6 do 16% dece seksualno zlostavljano od strane roditelja. Odrasle nesrodničke osobe čine od 5 do 15% udela u izvršenju seksualnih krivičnih dela. Seksualno su zlostavljana deca oba pola i svih uzrasta, od nekoliko meseci starosti, pa do punoletstva. Najčešće su zlopotrebljavana deca između šest i 13 godina starosti (Žegarac, 2004). Istraživanje u okviru projekta Balkanske epidemiološke studije o zlostavljanju i zanemarivanju dece (BECAN), pokazalo je da su starija deca spremnija da prijave zlostavljača i veći je broj identifikovanih slučajeva seksualnog nasilja nad decom starijeg uzrasta (Petković, 2015).

Podaci iz Australije, koje iznosi Gelb (2007), ukazuju na to da su 1,6% odraslih žena (ili 126.100 ljudi) i 0,6% odraslih muškaraca (ili 46.700 ljudi) bili žrtve seksualnog nasilja u 12 meseci pre istraživanja. Većina njih (143.900) doživelo je seksualno zlostavljanje, a ne seksualne pretnje, a u 62% slučajeva, prijatelji i članovi porodice evidentirani su kao izvršioци seksualnog nasilja (Gelb, 2007). Ista autorka iznosi podatak da je tokom 2005. godine, u zatvorima Viktorije, jedne od šest australijskih država, bilo 405 osuđenih za krivična dela seksualnog karaktera. To je učešće od 13,3% u odnosu na tada prisutan broj od ukupno 3.043 osuđenih u toj državi (Gelb, 2007).

Mamula iznosi da rezultati istraživanja u svetu pokazuju da seksualnom nasilju nisu izložene samo žene, već i deca i muškarci (Mamula, 2008). Istraživanje izvršeno od strane Međunarodnog društva za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja (International Society for Prevention of Child Abuse and Neglect-ISPCAN), pokazuje da je moderan način vršenja seksualnog nasilja povezan sa korišćenjem interneta (McElvaney & Lalor, 2014).

U definisanju seksualnog kriminaliteta polazi se najčešće od krivičnih odrednica, koje zabranjuju određena ponašanja sa elementima seksualnog nasilja. Zavisno od države koja donosi zakonski akt, krug zabranjenih ponašanja u sferi seksualnog ponašanja, može biti uži ili širi, pa se neke aktivnosti tolerišu u jednom delu sveta, dok se na iste aktivnosti reaguje kažnjavanjem u drugoj državi.

Seksualno nasilje se, s druge strane, definiše na različite načine, što takođe unosi dodatna neslaganja o tome šta je dozvoljeno, a šta ne. Svetvska zdravstvena organizacija (WHO) određuje seksualno nasilje kao “bilo koji seksualni čin, pokušaj ostvarivanja seksualnog čina, neželjeni seksualni komentar ili predlog koji je usmeren protiv osobe i njene seksualnosti, a koji može počinuti druga osoba, bez obzira na odnos sa žrtvom ili situaciju u kojoj se nalaze” (WHO, 2002: 149). U zakonima različitih država se definišu krivična dela u skladu sa usvojenim određenjem, sa širim ili užim obimom krivičnopravnih zabrana. Drugi autori seksualno nasilje definišu određujući ga prema rodnoj pripadnosti, pa po njihovom mišljenju „seksualno nasilje uključuje svaki fizički, vizuelni, verbalni ili seksualni čin koji je, u vreme kad se dogodio ili naknadno, žena ili devojka doživela kao pretnju ili napad, koji ju je povredio ili degradirao ili u kojem joj je oduzeta kontrola u intimnom kontaktu” (Kelly, 1988: 112). Endruz i Bonta proširuju definiciju seksualnog nasilja, ne praveći razliku prema rodnoj pripadnosti, smatrajući da je “seksualno nasilje ispoljeno u bilo kom seksualnom kontaktu, koji je neželjen i bez uživanja jednog partnera, a služi seksualnoj gratifikaciji drugog” (Andrews & Bonta, 2010: 45).

Obim definicije seksualnog nasilja ponekad se proširuje i van sfere seksualnog odnosa, uključujući i ritualne obrede poput genitalnog sakaćenja (Salter, 2003). U definicijama seksualnog nasilja, bez obzira na širinu ili subjekat viktimizacije, uvek se zapaža da je to čin protiv nečije volje, koji se dešava uz upotrebu sile, bilo da je reč o fizičkoj sili, zastrašivanju ili prinudi, pretnji, uceni, zloupotrebi psihičke i/ili fizičke nemoći i podređenosti žrtve. Stoga Milovanović i konstatuje da seksualni prestupi izazivaju strah i strepnju u javnosti, s obzirom da se uz akt seksualnog čina primenjuje nasilje, a često i surovost u izvršenju. Reakcija društva na pojavu seksualnih delikata i stavovi društva nakon izvršenog dela, uglavnom idu u pravcu etiketiranja seksualnih prestupnika, kao „posebnih“. Sem toga, seksualna krivična dela oduvek su različito bila tretirana u odnosu na ostala krivična dela (Milovanović, 2005: 269).

U Srbiji, Krivični zakonik Republike Srbije (Službeni glasnik Republike Srbije 94/2016) u Glavi osamnaestoj, predviđa krivična dela protiv polne slobode (članovi od 178. do 185b): silovanje; obljuba nad nemoćnim licem; obljuba sa detetom; obljuba zloupotrebom položaja; nedozvoljene polne radnje; polno uznemiravanje; podvođenje i omogućavanje vršenja polnog odnosa; posredovanje u vršenju prostitucije; prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju; navođenje deteta na prisustvovanje polnim radnjama; iskorišćavanje računarske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnom licu. Može se zapaziti da se obim zakonodavne regulative proširio u skladu sa tehnološkim inovacijama, tako da se predviđaju i krivična dela protiv polne slobode, koja mogu nastati upotrebom računara, interneta ili mobilne telefonije, odnosno upotrebom novijih tehničkih sredstava komunikacije.

Definicije i oblici koji se navode kao priznati ili prepoznati društveni problemi i koje je zakonom moguće sankcionisati, menjaju se u skladu sa vremenom i prilikama. U definisanju seksualnog nasilja često postoje i razlike, specifične za pojedine zemlje, a značajne su razlike i unutar iste zemlje. Nedostatak standardne definicije kao i postojanje različitih definicija unutar pravnog sistema, usložnjava procesuiranje seksualnog nasilja, pružanje pomoći žrtvi i porodici žrtve (Mamula, 2005). Međutim, kako god nastala, ova krivična dela su akti ljudskog bića, sa manje ili više specifičnim osobinama. Seksualni prestupnik se može definisati kao individua koja je optužena i osuđena zbog seksualnih aktivnosti koje su zakonom zabranjene (Mužinić i Morić, 2010).

Reč je o vrlo heterogenoj populaciji, s obzirom na obrasce devijantnog ponašanja, karakteristike ličnosti i potrebe, odnosno motive takvog ponašanja. Poznavanje individualiteta seksualnog prestupnika je osnova za primenu specijalizovanih penalnih tretmana u pravcu redukovanja faktora rizika za ponavljanje krivičnih dela, bilo da se radi o seksualnim ili “klasičnim” oblicima kriminaliteta. U penalnim institucijama vrše se opservacije i utvrđuju se potrebe osuđenih za tretmanom. Kao preduslov sprovođenja tretmana vršena su i ispitivanja vezana za biološke, psihološke i socijalne faktore pojedinca i/ili društva. Zadatak kazne i primene penalnog tretmana, kroz sagledavanje kriminalnog rizika i potreba pojedinca, naučno potvrđenim u istraživanjima, usmeren je u pravcu smanjenja rizika recidivizma (Jovanić, 2012). Stoga ćemo izneti neka od saznanja o osobinama seksualnih prestupnika, faktorima koji su doprineli nastanku ili daju mogućnost predviđanja ponavljanja prestupa ove kategorije.

Osobine seksualnih prestupnika

Osnovno pitanje koje se postavlja u studijama o seksualnim prestupnicima je vezano za razloge vršenja seksualnih napada. Različite teorije i istraživanja, sa heterogenim teorijskim pozadinama, sugerišu da seksualni prestupnici mogu da se definišu mnogobrojnim faktorima koji oblikuju seksualno ponašanje. Saznanja, do kojih se dolazi naučnim istraživanjima, o osobinama seksualnih prestupnika i faktorima koji doprinose nastanku primarnog prestupa ili povrata, nisu uvek konzistentna. Razlikuju se kako prema uzorku koji obuhvataju (veličina, starost, istovrsnost dela, vrsta sankcije, rodna pripadnost, preferencije žrtava, primenjeni tretman), tako i prema operacionalnom definisanju istraživačkih pojmova (nasilje, delikt, recidivizam), ali i prema načinu izvođenja (primenjene istraživačke metode, dugotrajnost, vrsta rehabilitacione institucije) ili prema teorijskoj koncepciji istraživača. Uprkos navedenim razlikama, postoji izvestan stepen saglasnosti oko faktora za koje se smatra da ostvaruju svoj uticaj u nastanku recidivizma kod seksualnih prestupnika (Scalora & Garbin, 2003).

Šenon je predstavio tri teorije seksualnog zlostavljanja. To su evolucionarna teorija, feministička teorija i sintetizovana (biosocijalna) teorija silovanja koje su nastale kao proizvod ponašanja muškarca. Za izvršenje dela muškarci koriste tri različite prinudne tehnike: prisilnu kopulaciju, uznemiravanje i zastrašivanje (Shannon, 2004). Razumevanje etiologije i održavanja seksualnog nasilja važno je zbog sprovođenja aktivnosti na planu redukcije rizičnih faktora kod seksualnih prestupnika, ali i zbog planova za preveniranje viktimizacije i pomoći viktimizovanim. Treći značaj u poznavanja ovih činjenica, pomaže usavršavanju instrumenata procene rizika seksualnog nasilja.

Usled različitosti karakteristika počinitelaca seksualnog nasilja, heterogenosti krivičnih dela i prirode ovakvog ponašanja, ni jedna teorija nije samostalno adekvatna da objasni motivisanost izvršilaca da izvrše seksualno krivično delo, naročito kada je u pitanju seksualni odnos sa detetom, kao i faktore koji doprinose trajanju ovih odnosa (Terry & Tallon, 2004).

Istraživanjima se takođe došlo do saznanja da seksualni prestupnici često grade kriminalnu karijeru i čine raznovrsna krivična dela (ne samo seksualna), imaju raznovrsne obrasce ponašanja i prekursore prestupa, sa najčešće stabilnim preferencijama. U tom smislu je potrebno prilagođavati i penalni tretman u skladu sa individualitetom seksualnog prestupa, jer je rizik od ponavljanja prestupa veći ukoliko su ranije počeli sa seksualnim prestupima. Gelb takođe tvrdi da većina seksualnih prestupnika nije mentalno bolesna, tako da postoje šanse za manji, ali značajan efekat u redukovanju seksualnog recidivizma, naročito kod programa koji se primenjuju u zajednici (Gelb, 2007).

Komparativna forenzičko-psihijatrijska analiza pokazala je da se seksualni prestupnici, od drugih prestupnika, razlikuju po psihopatološkim karakteristikama, kao što su visoka indicija poremećaja ličnosti, visoka bazična agresivnost i antisocijalno ponašanje, visoka unutrašnja potreba za dominacijom i poniženjem, koja je ujedno i instrument zadovoljavanja agresivnih potreba (Vučković i Vlaški, 1995).

U okviru bioloških objašnjenja seksualnog nasilja, Ignjatović (2011) ističe shvatanja o vezi nenormalnosti čovekovih hromozoma i asocijalnog ponašanja. Hromozomi su važni za oblikovanje muskulature i polno sazrevanje. Kad je u pitanju izučavanje ponašanja, hromozomi se dovode u vezu sa ostvarivanjem dominacije i sa agresivnošću (Ignjatović, 2011). Naglašava se značaj nasledne osnove. Ne isključuje se uticaj socijalnih faktora, ali se primat daje biološko-psihološkim komponentama. Društvena okolina je faktor koji oblikuje prestup. Uzrok prestupa je u prestupniku. U tom smislu se ispituju morfološke karakteristike i dovode u vezu, odnosno posmatra odstupanje od naroda ili etničke grupe kojoj osoba pripada. Tako Ignjatović (2015) navodi istraživanja Hutona iz 1939. godine, kojim su upoređivani osuđeni i osobe na slobodi. Uočena je inferiornost osuđenih u pogledu težine, visine, razvijenosti, a za seksualne prestupnike Huton tvrdi da su po konstituciji „omaleni i debeli“ (Hooton, 1939: prema, Ignjatović, 2015). Istraživači koji zastupaju stanovišta bioloških teorija, u kauzalnom odnosu primat daju organskim objašnjenjima ljudskog ponašanja. Kod seksualnih prestupa, ističu da fiziološki uticaji, pre svega nivo hormona i hromozomski sastav utiču najjače na agresivno seksualno ponašanje (Marshall & Barbaree, 1990). Istraživači su dugo pretpostavljali da postoji korelacija između agresije i visokog nivoa testosterona (Thornhill, 1998). Pretpostavlja se da je visok nivo testosterona povezan sa povećanjem polnog nagona i agresije. Evolucionistička teorija ističe pol kao glavnu odrednicu seksualnog ponašanja. Ističu se polne razlike

u odnosu na širok spektar seksualnog ponašanja kao što su seksualno uzbuđenje, seksualna želja, stavovi o seksu i seksualni nagon (Dinić i Knežević, 2009).

Psihološke i psihijatrijske teorije navode da je uzrok većine devijantnih seksualnih ponašanja nešto svojstveno jedinki, odnosno individui. Psihološke teorije naglašavaju uticaj i okoline i individue na pojavu kriminaliteta, odnosno naglašavaju da mentalni procesi koji se uspostavljaju, proizvod su zajedničkog delovanja okoline i individue. Psihijatrijski model tumačenja seksualnog nasilnog ponašanja zasniva se na ispitivanju i istraživanju moguće motivacije prestupnika za vršenje krivičnih dela (Holmes & Holmes, 2008). Psihodinamska teorija sugerira da bi silovatelj mogao imati jedan od brojnih motiva, uključujući agresivni, sadistički ili seksualni motiv. Silovatelj sa agresivnim motivom nastoji da oskrnavi, ponizi i povredi žrtvu. Kada je motiv sadistički, seksualni čin je unapred planiran, ritualan i često uključuje mučenje i seksualno zlostavljanje, te agresija i seksualnost postaju nerazdvojni (Lanyon, 1991). Kada je motiv seksualni, psihodinamski pristup sugerira da vršenje krivičnog dela potiče ili od neprihvaćenih homoseksualnih osećanja, osobina pasivne ličnosti ili osećanja međuljudske neadekvatnosti (Lanyon, 1991). Poslednje gledište pokazuje i da muškarci koji imaju probleme sa samim sobom mogu da siluju ili uništavaju druge u nastojanju da budu ravnopravni ili da se bolje osećaju (Mabasa, 2007).

Za bihevioriste, seksualno nasilno ponašanje je proizvod pogrešnog učenja u kritičnim godinama. Teorijski model se objašnjava mogućnošću podele na dva dela: procesom sticanja (aktivacije) i procesom održavanja. Maladaptivna ponašanja mogu da dovedu do kombinacije kvantitativnih i kvalitativnih procesa. Devijantne sklonosti i saznanja stižu se po istom mehanizmu pomoću kojih drugi usvajaju konvencionalno prihvaćene oblike seksualnog ponašanja (Terry & Talon, 2004). Za pojedine istraživače, faktori koji su odgovorni za etiologiju seksualnog ponašanja su heteroseksualna spremnost i socijalna anksioznost. Za socijalnu i seksualnu interakciju sa suprotnim polom potrebno je imati adekvatnu reakciju. Usled niske socijalne spretnosti, koja je naročito zastupljena kod silovatelja i osoba koje seksualno zlostavljaju decu, seksualni delinkventi se u prisustvu suprotnog pola osećaju neprijatno, anksiozno, nelagodno (Kron, 1991). Kod seksualnih prestupnika, česta je pojava neutralizacije, negiranja učinjenog. Neutralizacijom se utiče na umanjeње osećanja krivice i stida zbog izvršenog krivičnog dela. Osnov neutralizacije su kognitivne distorzije (CD), odnosno greške u tumačenju ili u procesu obrade podataka, što seksualnim delinkventima omogućava da odbace svaku sumnju u odgovornost, stid, krivicu (Abel et al., 1984, prema: Terry & Talon, 2004). Kognitivnim distorzijama, seksualni delinkventi se štite od samooptuživanja i omogućavaju kognitivnu obradu podataka, duboko usađenim obrascima razmišljanja o sebi i svetu. Kognitivne distorzije nisu karakteristika samo seksualnih prestupnika, ali kod njih dovode do viktimizacije. Iako su seksualni prestupnici vrlo heterogena grupa, ukazuju na postojanje sličnih CD o svojim žrtvama, postupcima i odgovornostima žrtve za učinjeno seksualno krivično delo (Terry & Talon, 2004). Karakteriše ih nedostatak empatije za žrtvu i nesposobnost sagledavanja svojih postupaka koji su doveli do izvršenja dela. Sajdmen i saradnici (Seidman, Marshall, Hudson & Robertson, 1994) su sprovedi dve studije koje su imale za cilj ispitivanje intimnih problema i iskustvo usamljenosti među seksualnim prestupnicima. U ovim studijama ustanovljeno je da seksualni prestupnici imaju nedostatke u socijalnim veštinama, odnosno probleme vezane za tačno opažanje socijalnih poruka, probleme u odlučivanju o odgovarajućem ponašanju i nedostatke u veštinama bitnim za uspešno ponašanje. Problemi vezani za nemogućnost ostvarivanja intimnosti su takođe karakteristika seksualnih prestupnika (Terry & Talon, 2004).

Sociološke teorije se zasnivaju na osnovnoj teoriskoj paradigmi da je ljudsko ponašanje društveno naučeno. Teorije ne isključuju delovanje individualnih karakteristika pojedinca, već ističu da su misli i ponašanja koje se temelje na biološkoj osnovi društveno naučene (Ignjatović, 2015: 78). Suština socioloških gledišta na seksualno prestupništvo, može se sagledati iz postavke koja uvažava činjenicu da smo mi seksualna bića, što je određeno biološkim imperativom, čiji je cilj reprodukcija. Međutim, na koji način ćemo zadovoljavati seksualni nagon, gde, kada, kako, koliko često, sa kim i zašto, ima veze sa kulturološkim učenjem, sa značenjima koja se prenose u kulturološkom okruženju, odnosnu kulturi u kojoj živimo (DeLamater & Hasday, 2007). Motivima i uzrocima devijantnog ponašanja bavio se i Hirši, gradeći Teoriju socijalne kontrole. Smatra da delinkventno ponašanje nastaje kao rezultat slabljenja ili kidanja veza između pojedinca i društva (Hirshi, 1969, prema: Ignjatović, 2015).

Feministička teorija je posebno mesto posvetila objašnjenju seksualnog nasilja. Silovanje je definisano kao akt koji žena ne želi, ujedno i akt agresije, nasilja i najdrastičniji je oblik opresije žene, motivisan neprijateljskim stavom prema ženi, željom za poniženjem, željom za vršenjem kontrole. Silovanjem se potvrđuje nejednaka raspodela moći i snaga između muškarca i žene kao i namera muškarca da se žena drži u strahu. Za Braunmiller (Brownmiller, 1974) silovanje nije ništa više ni manje nego svesni proces zastrašivanja, putem kojeg svi muškarci drže sve žene u stanju straha i na taj način ih kontrolišu (Konstantinović-Vilić, 2013: 102). Značajan doprinos Veliki kako u objašnjenju nasilja nad ženom, feminističke teoretičarke su dale i demitologizaciji predrasuda o nasilnicima i žrtvama kao i u razotkrivanju mitova o silovanju. Osim uzrocima nastanka nasilja, bavile su se i uzrocima neadekvatnog reagovanja i stigmatizacijom žrtve silovanja. Ističu da postoje dominantni obrasci odnosa moći među polovima u patrijahalnom društvu (Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović, & Kostić, 2009).

Jedan od novijih pravaca u objašnjenju seksualnog nasilja polazi od objašnjenja mehanizama koji tvore Model staza. U ovom modelu, sugerise se da kliničke fenomene, prisutne kod zlostavljača dece, izazivaju četiri različita i međusobno povezana psihološka mehanizma. To su: intimnost i deficit socijalnih veština, iskrivljen seksualni scenario, disregulacija emocija i kognitivne distorzije. Svaki mehanizam prikazuje specifičan put nastanka seksualnog delikta sa različitim psihološkim i bihevioralnim profilima i odvojenim etiologijama i osnovnim deficitima (Ward & Becch, 2006). Broj i vrsta etiologije seksualnog nasilja će se razlikovati u zavisnosti od razvojne putanje specifične staze. Iako se pretpostavlja da je svaka staza povezana sa jedinstvenim setom primarnih mehanizama i klasterom problema. Mehanizmi uvek međusobno deluju kako bi uzrokovali seksualni zločin. To znači da svaki seksualni prestup uključuje emocionalne, intimne, kognitivne komponente i komponente uzbuđenja (O'Dwyer, 2007). Navedeni teorijski pristupi parcijalno objašnjavaju neke od osobina, interakcija, mehanizama, odnosa, puteva nastanka seksualnih prestupa, što je primarno važno sa stanovišta mogućnosti da se prema prestupniku preduzmu aktivnosti tokom penalnog tretmana, kako bi se redukovao rizik ponavljanja krivičnih dela.

Procena rizika recidivizma kod seksualnih prestupnika

Zamisao i praksa procene rizika recidivizma povezani su sa pojmom opasnosti i verovatnoće. Osnovni zadatak se sastoji u identifikovanju i proučavanju opasnosti u pravcu smanjenja mogućnosti nove pojave (Mužinić & Vukota, 2010). Osnovu efektivnog rada sa prestupnikom čini kvalitetna procena rizika recidivizma. Potrebno je identifikovati stepen rizika osuđenog kao i činjenice povezane sa rizicima. Kod procene rizika su bitne i intervencije koje bi mogle biti preduzete, u pravcu upravljanja ili smanjenja rizika recidivizma. Ovo je relevantno za sve kategorije prestupnika, uključujući i seksualne prestupnike (McGrath, Lasher & Cumming, 2011). Buduće ponašanje se sa sigurnošću ne može apsolutno predvideti, naročito kad je u pitanju seksualni delikt. Međutim, poslednjih godina, situacija se poboljšava na ovom planu. Istraživanja pokazuju da je moguće predvideti seksualni recidivizam sa većim stepenom tačnosti. Za procenu rizika i predviđanje budućeg ponašanja važna su dva principa. Prvi princip se odnosi na trajne sklonosti ili potencijale za recidivizam, dok drugi princip obuhvata faktore koji ukazuju na pojavu kriminalnog ponašanja (Hanson & Morton-Bourgon, 2009).

Procena rizika se odnosi na prirodu opasnosti, verovatnoću da će se opasnost desiti, učestalost pojave opasnosti, ozbiljnost posledica opasnog dela i blizina opasnosti (Janus & Meehl, 1997). Pokušaj da se razume i izbegne rizik, postao je osnovni koncept u mnogim područjima, uključujući pravo, poslovanje, medicinu. Procena rizika je proces identifikovanja i proučavanja opasnosti, kako bi se smanjila verovatnoća njihovog pojavljivanja (Mužinić i Vukota, 2010).

Buduće kriminalno ponašanje može da se predvidi faktorima rizika, koji se odnose na karakteristike ličnosti i životne situacije. Otkrivanje rizika u prevalenciji budućeg kriminalnog ponašanja, moguće je putem sistemskog ispitivanja broja i varijeteta faktora rizika, odnosno prisutnih potreba u datom slučaju (Žunić-Pavlović, 2004). Tretman postiže najbolje rezultate ukoliko se usmerava na karakteristike ličnosti i visokorizične životne situacije prestupnika. Tretman će biti adekvatan ako se ne odnosi samo na individualne razlike u verovatnoći ispoljavanja kriminalnog ponašanja u budućnosti već i na primenu tretmana na visokorizične slučajeve. Faktori rizika su veoma

individualni pa je individualizovano i proučavanje visokorizičnih ličnih stanja, procesa, sadržaja, uslova i situacija (Žunić-Pavlović, 2004).

Postoji visok nivo saglasnosti naučnika o faktorima koji doprinose ispoljavanju i održavanju faktora kriminalnog ponašanja. Faktori su bitni jer omogućavaju efektivno planiranje i sprovođenje tretmana, a potom i uslovno otpuštanje mora biti zasnovano na empirijskim i teorijskim saznanjima o etiološkim faktorima kriminalnog ponašanja i recidivizma. Primenom instrumenata za procenu rizika stručni radnici penalnih ustanova imaju mogućnost egzaktnije procene osuđenih lica, adekvatnijeg planiranja i programiranja penalnog tretmana. Takođe, sudovi imaju kvalitetnije pretpostavke za donošenje odluke o uslovnom otpustu i društvo se na kvalitetniji način štiti od recidivizma (Jovanić i Petrović, 2017). Podatak da je osuđeni više puta činio krivična dela, da je zbog toga već prethodno osuđivan i da mu je tom prilikom izrečena neka krivičnopravna sankcija, govori nam da se radi o povećanom riziku za vršenje novih krivičnih dela. Činjenica da prethodno izrečene krivične sankcije nisu ostvarile željeni rezultat, da je došlo do ponovnog vršenja krivičnog dela, ukazuje na potrebu preispitivanja intenziteta i kvaliteta prethodno preduzetih mera tokom tretmana. Razmatranje uzroka i drugih etioloških činilaca koji su doveli do primarnog kriminaliteta i naročito do recidivizma, poseban je zadatak prilikom određivanja vrste tretmana, njegovog intenziteta i dužine trajanja, kao i ustanovljavanja ciljeva koji se njime žele postići (Jovanić, 2010).

Livore (2004) razvrstava faktore rizika u zavisnosti da li su relevantniji za procenu opšteg ili specijalnog seksualnog povrata. Prvu grupu faktora deli u tri kategorije: Statički faktori (sociodemografske karakteristike prestupnika, ranija osuđivanost koja uključuje karakteristike krivičnog dela i žrtve); Stabilni dinamički faktori (psihopatska ličnost i sklonost ka devijantnom seksualnom ponašanju) i Akutni dinamički faktori (negativna emocionalna stanja, niska samokontrola i slaba socijalna podrška). Rezultati istraživanja (Lukić, 2015) koje je za cilj imalo utvrđivanje povezanosti između recidivizma seksualnih prestupnika i određenih statičkih faktora kod osuđenih na kaznu zatvora za krivična dela protiv polne slobode u Kazneno-popravnom zavodu u Sremskoj Mitrovici, potvrdili su postojanje određenih veza. Utvrđeno je da postoji statistički značajna veza između mlađeg uzrasta u trenutku izvršenja prvog krivičnog dela protiv polne slobode i seksualnog recidivizma; veće mogućnosti povrata postoje ako su nedozvoljene polne radnje bilo prvo učinjeno krivično delo protiv polne slobode; seksualni povratnici uglavnom vrše istu vrstu krivičnih dela protiv polne slobode, a kada recidiviraju biraju žrtve približnog uzrasta. To je bio osnov podele na prestupnike koji seksualno zlostavljaju maloletna lica i prestupnike čije su žrtve odrasli. Ustanovljeno je i da ekonomski položaj, bračni status kao i ranija osuđivanost (osim za krivična dela protiv polne slobode) ne utiču na seksualni recidivizam.

Penalni tretman seksualnih delinkvenata

Zatvorski tretman je jedan od ključnih segmenata izvršenja kazne. Bazično očekivanje je da osuđeni nakon izlaska na slobodu ne vrši ponovo krivična dela. U zatvoru se nalaze različite kategorije prestupnika, pa je potrebno specifikovati tretman u skladu sa osobenostima ciljne populacije, naročito ako se radi o seksualnim delinkventima. Zatvorski tretman ove kategorije osuđenih može biti kvalitetan i efikasan u primeni.

Osmišljen je veći broj programa za seksualne prestupnike, koji se zasnivaju na modifikaciji ponašanja, smanjenju štete, proceni rizika, medicinskoj intervenciji, smanjenju rizika recidiva i na primeni različitih formi tretmana. Pristanak osuđenog na učešće u tretmanu je neophodno, a ciljevi koji se sprovode tokom tretmana treba da budu specifični, dostižni, objektivno merljivi i realni (Jovanić i Žunić-Pavlović, 2017).

Modeli lečenja seksualnih prestupnika uključuju opštu psihoterapiju, neurohirurgiju, kastraciju, farmakološke intervencije, prevenciju recidiva-relapse. Trenutno najbolja praksa podrazumeva primenu kognitivno-bihejvioralnih programa. Intervencije se često održavaju u grupnom kontekstu, pri čemu se pažnja obraća na različite potrebe, pre svega kriminogene. Sagledavaju se minimiziranje i negiranje krivičnog dela, seksualna motivacija, šteta naneta žrtvi i potreba za lečenjem, kognitivni poremećaji o žrtvama, nedostatak empatije ili razumevanja efekata seksualnog nasilja, slaba kontrola besa, nedostatak socijalnih veština i samopouzdanja i deficit u intimnim vezama.

Što se tiče efikasnosti, neki istraživači smatraju da tretman seksualnih prestupnika smanjuje rizik recidivizma dok drugi smatraju da nema dovoljno kvalitetnih istraživanja za donošenje adekvatnog zaključka. Pojedini rezultati tretmana u inostranim zatvorima, pokazali su da je stopa recidivizma za seksualne prestupe 13% za grupu tretiranih seksualnih prestupnika i 35% za grupu netretiranih. Stopa povrata je niža za incestne prestupnike, (8% za tretirane i 22% za netretirane) nego za vanporodične zlostavljače dece (18% za tretirane i 43% za ne-tretirane). Tretman je efikasniji kod seksualnih prestupnika sa srednjim stepenom rizika, nego kod seksualnih prestupnika sa visokim stepenom rizika (Jovanić i Žunić-Pavlović, 2017). U Srbiji, još uvek ne postoji sistematsko sprovođenje specijalizovanog penalnog tretmana za seksualne prestupnike, iako postojeći kvantum saznanja o uzrocima, karakteristikama, faktorima rizika i potencijalno primenljivim programima tretmana daje potrebne pretpostavke da se takvi programi sprovedu.

Literatura:

1. Brownmiller, S. (1974). *Against our will: Men, Women and Rape*. New York: Fawcett Columbine.
2. DeLamater, J., & Hasday, M. (2007). The sociology of sexuality. In B. Clifton Bryant, & D.L. Peck (Ed.), *Sociological Perspectives: In 21st Century Sociology: A Reference Handbook* (pp. 254-264). Sage Publications.
3. Dinić, B., i Knežević, G. (2009). Relacije seksualnog ponašanja sa osobinama ličnosti u kontekstu polnog dimorfizma. *Psihologija*, 42(3), 357-373.
4. Gelb, K. (2007). *Recidivism of sex offenders research paper*. Melbourne: Sentencing Advisory Council. Available from: https://www.researchgate.net/profile/Karen_Gelb2/publication/252406192_Recidivism_of_Sex_Offenders_Research_Paper/links/00b7d53c5f760c368d000000.pdf.
5. Cumming G. F., & McGrath, R. J. (2005). *Supervision of the sex offender: Community management, risk assessment, and treatment* (2nd ed.). Brandon, VT: Safer Society Press.
6. Hanson, R. K., & Morton-Bourgon, K. (2009). The Accuracy of Recidivism Risk Assessment for Sexual Offenders: A Meta-Analysis of 118. Prediction Studies. *Psychological Assessment*, 21(1), 1–21. doi: 10.1037/a0014421.
7. Harper, C., Hogue, T., & Bartels, R. (2017). Attitudes towards sexual offenders: What do we know, and why are they important?. *Aggression and Violent Behavior*, 34, 201-213. doi: 10.1016/j.avb.2017.01.011.
8. Holmes, S.T., & Holmes, R.M. (2008). *Sex crimes: Patterns and behavior*. New York, United States of America: Sage Publications.
9. Ignjatović, Đ. (2015). *Kriminologija, 12. izdanje*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet u Beogradu.
10. Ilić, Z., i Jovanić, G. (2011). *Zatvor i/ili sloboda pod nadzorom - stanje i perspektive tretmana osuđenih lica u Srbiji*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
11. Jovanić, G. (2010). Krivično-pravni i penološki recidivizam osuđenih lica. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 9(2), 271-281.
12. Jovanić, G. (2012). *Standardizacija postupka uslovnog otpusta kao mera zaštite od recidiva*, (Doktorska disertacija). Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
13. Jovanić, G., & Petrović, V. (2017). Uslovno otpuštanje u praksi okružnog zatvora i nadležnih sudova. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 16(1), 95-112. doi: 10.5937/specedreh16-12680.
14. Jovanić, G., & Žunić-Pavlović, V. (2017). Tretman seksualnih delinkvenata u zatvoru. U: *Zbornik rezimea*, Stručno-naučna konferencija sa međunarodnim učešćem „Dani defektologa Srbije”, 2017-02-09, Novi Sad. 37.
15. Konstantinović-Vilić, S. (2013). Feministička kriminologija - teorijski okvir o rodnim obeležjima kriminaliteta. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 65, 95-110.
16. Konstantinović-Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V., & Kostić, M. (2009). *Kriminologija*. Niš: Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu.

17. Krivični zakonik Republike Srbije. Službeni glasnik Republike Srbije (2016). 94/2016.
18. Kron, L. (2010). Pedofilija i mogućnost socijalne reakcije. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 29(1-2), 89-108.
19. Lanyon, R.L. (1991). Theories of sexual offending. In C.R. Hollin, & K. Howells (Ed.), *Clinical approaches to sex offenders and their victims* (pp. 35-54). Chichester: John Wiley & Sons.
20. Lievore, D. (2004). *Recidivism of sexual assault offenders: Rates, risk factors and treatment efficacy* (Vol. 80). Canberra: Australian Institute of Criminology.
21. Lowe, M., & Rogers, P. (2017). The scope of male rape: A selective review of research, policy and practice. *Aggression and Violent Behavior*, 35, 38-43. doi: 10.1016/j.avb.2017.06.007.
22. Lukić, N. (2015). Empirijska analiza recidivizma seksualnih prestupnika. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 63(2), 174-193. doi:10.5937/AnaliPFB1502174L.
23. Mabasa, T. (2007). *Study on understanding and preventing rape in Inner Johannesburg City from the perspectives of the Police Officers who work with rape cases*. (Doctoral dissertation). Johannesburg: Department of Psychology School of Human and Community Development. Available from: <http://wiredspace.wits.ac.za/bitstream/handle/10539/7188/June%20resubmission%202.pdf?sequence=2>
24. Mamula, M. (2008). Definicije i oblici seksualnog nasilja, U A. Bukvić (Ur.), *Priručnik za rad sa ženama sa traumom muškog nasilja – feministički pristup* (str. 166-171). Beograd: Autonomni ženski centar.
25. Marshall, W.L., & Barbaree, H.E. (1990). An integrated theory of the etiology of sexual offending. In W.L. Marshall (Ed.), *Handbook of sexual assault: Issues, Theories, and treatment of the offender* (pp. 257-275). New York: Plenum press.
26. McElvaney, R., & Lalor, K. (2014). Child abuse in Europe. In J. Conte (Ed.), *Child Abuse and Neglect Worldwide*, Vol. 2. Santa Barbara, CA: Praeger. Available from: <http://arrow.dit.ie/cgi/viewcontent.cgi?article=1013&context=aaschsslbk>.
27. Milovanović, R. (2005). *Psihologija kriminaliteta*. Beograd: Policijska akademija.
28. Miner, M.H., Swinburne, R., Robinson, B.E., & Knight, R. (2016). Anxious Attachment, Social Isolation, and Indicators of Sex Drive and Compulsivity: Predictors of Child Sexual Abuse Perpetration in Adolescent Males?. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 28(2), 132–153. doi: 10.1177/1079063214547585.
29. Mužinić L., i Morić, S. (2010). Primena kognitivno-bihevioralne terapije u tretmanu seksualnih delinkvenata. U L. Mužinić, & Lj. Vukota (Ur.), *Tretman seksualnih delinkvenata i zaštita zajednice* (str. 169-180). Zagreb: Medicinska naklada.
30. O'Dwyer, G. (2007). *A risk assessment and risk management approach to sexual offending in the Irish probation service*, (Doctoral dissertation). Belfield: University College Dublin.
31. Prentky, R.A., & Lee, F.S. (2007). Effect of Age-at-Release on Long Term Sexual Re-offense Rates in Civilly Committed Sexual Offenders. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*. 19, 43-59. doi: 10.1177/107906320701900105.
32. Republika Srbija, Republički zavod za statistiku. (2010). *Punoletni učinioci krivičnih dela, 2005 – 2009.*, Saopštenje br. 194. Beograd.
33. Republika Srbija, Republički zavod za statistiku. (2015). *Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2014.* Saopštenje br. 192. Beograd.
34. Scalora, M.J., & Garbin, C. (2003). A Multivariate Analysis of Sex Offender Recidivism. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 47(3), 309–323.
35. Seidman, B.T., Marshall, W.L., Hudson, S.M., & Robertson, P.J. (1994). An examination of intimacy and loneliness in sex offenders. *Journal of interpersonal violence*, 9(4), 518-534.
36. Shannon, D.S. (2004). *Theories of Sexual Correction: Evolutionary, Feminist, and Biosocial Perspectives*. Available from: <http://www.pandys.org/theoriescoercion.pdf>
37. Terry, K. J., & Tallon, J. (2004). *Child sexual abuse: A review of the literature*. United States: John Jay College Research Team. Available from: <http://www.usccb.org/issues-and-action/child-and-youth-protection/upload/child-sexual-abuse-literature-review-john-jay-college-2004.pdf>

38. Terry, K.J., & Tallon, J. (2004). *Child sexual abuse: A review of the literature*. United States: John Jay College Research Team. Available from: <http://www.usccb.org/issues-and-action/child-and-youth-protection/upload/child-sexual-abuse-literature-review-john-jay-college-2004.pdf>
39. Thornhill, R. (1998). The Biology of Human Rape. *Jurimetrics*, 39, 137-147.
40. Vučković, N., i Vlaški, M. (1995). Psihopatologija silovanja, U D. Kapor, & B.S. Đurđev (Ur.), *Krivična dela protiv dostojanstva ličnosti i morala-medicinski, pravni, socijalni i moralni aspekt seksualne delinkvencije* (str. 61-66). Novi Sad: Matica Srpska.
41. Wibbelink, C., Hoeve, M., Stams, G., & Oort, F. (2017). A meta-analysis of the association between mental disorders and juvenile recidivism. *Aggression and Violent Behavior* 33, 78–90. doi:10.1016/j.avb.2017.01.005.
42. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija. Službeni glasnik RS. (2014). 55/14.
43. Žegarac, N. (2004). *Deca koja čekaju*. Beograd: Centar za prava deteta.

POSSIBILITIES OF APPLYING SPECIALIZED PENALTY TREATMENTS TO SEX OFFENDERS

Goran Jovanić, Ph.D

Faculty of Special Education and Rehabilitation, University of Belgrade

Summary

This paper's objectives are aimed at exploration of possibilities of triggering change in behavior of sex offenders by the means of penalty treatment, with emphasis on the fact that specialized forms of treatment of this category of convicts are necessary to be developed in Serbian prisons. The work depicts some of the treatment models applied in the world. Most commonly, the penalty for the committed sex crimes are of retributive characteristics and they lack of treatment components in our conditions. The social reaction of condemning sex offenders, especially in the case of child molesters, leads to an extreme requirement of bringing back the death sentence to the judicial sanctions spectrum, whilst at the same time there are no requirements to organize or apply any specialized penalty treatment models to the sex offenders. Presenting some of the potential models of sex offenders' specialized treatments applied in some states is the attempt to demonstrate the fact that many of the possibilities of social reaction to these offenders are not utilized even though the preconditions do exist. Analysis of statistics and dynamic factors of criminal and socially pathological behavior of sex offenders enables focusing the penalty treatment on some of the determined factors, which is something that is not performed in our environment but it should be as other states do apply this with more or less effectiveness. The process of developing and modeling towards more effective forms of sex offenders penalty treatment surpasses the basic question of – what to do with these category of convicts in prison. Simplified imprisoning, segregation, isolation and retribution are observed as insufficient, ineffective and almost certainly leading to the sex offenders' recidivism. This paper is to highlight the fact that the penalty practice in the sex offences reduction may be more effective, that the scientific and empirical experience does exist and that we should opt of utilization and not disregard of the existing knowledge.

Key words: convicts, recidivism, social pathological phenomenon, penalty treatment, sex offenders

SOCIETY AND ANOMIE. SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF INTELLIGENCE AND OPERATIONAL POLICE AND BORDER GUARD WORK IN THE BALTIC SEA AREA

Goran Basic³
Faculty of Social Sciences
Department of Pedagogy
Linnaeus University, Växjö, Sweden

Abstract: *Resolution of the prevailing norms in a society in the context of war, occupation, anarchy, and takeover by criminal forces dispels the old norms but also sets new norms, which in turn can be quickly dispelled. Anomie can be understood as the core of society, as a kind of “pulsating moral destructiveness” that no one really can control but that paradoxically produces social order. Anomie does not arise from nothing, from the void; it is the product of the interactive dynamics that arise when individuals come together, acting as a propellant to lead individuals to meet. Émile Durkheim’s attention goes to how interpersonal interaction is creating changes in society, often showing the various pathological features that can lead to frustration and conflict. The individual’s quest to liberate himself from the collective as a result has a rootlessness and isolation. When the old network dissolves, it becomes impossible to maintain the old norms and values. The individual is no longer limited by the rules of morality and authority. Instead, the individual may develop a pattern of constantly exceeding all limits because the collapse of the former social control coincides with the development of the system that requires constant growth of individual needs. The product of such interactions is a state of society where there is uncertainty about the values, goals, and norms. Durkheim refers to this state as “anomie”. Durkheim analyzes deviation from the norm (as well as individual and societal response/reaction to the norm deviation, such as punishment) as an integral part of the issue of solidarity and social cohesion. The moral order in a society has a fundamental value according to Durkheim because individuals are both integrated with and controlled by the community. Durkheim saw integration as a way to tie the individual to the community through shared attitude, solidarity, and rituals. He saw control as a compelling force that binds the individual to the norms through the judicial system, laws, and sanctions. Durkheim defines a deviation from the norm as an act that offends a strong and definite collective consciousness. Thus, the acts are antisocial in that they violate norms and values that are important to the social unity. The work of intelligence and operational police and border guards in the Baltic Sea area (Sweden, Finland, Estonia, Lithuania, and Latvia) is characterized by the norm-creating and re-creating rituals from the first moments of the day: from the morning coffee and the first information exchange with an intelligence partner to operational actions in the form of surveillance or control of individuals and/or cars. These interactions are characterized by a strong desire to preserve the prevailing social order. In relation to the threat to the prevailing norms, there also are normative rituals. For example, in these interactions, “norm-dissolving Russians” are constructed who are not physically present in the situation but who are important in the relationship as invisible sacred objects. The making of the category “norm-dissolving Russian” in which Russia/Russians are used to dramatize the “other” is made visible in the empirical material when actors in the study describe (1) criminal Russians, (2) Russian espionage, and (3) Russian military invasion.*

Key words: *society, anomie, intelligence police work, ethnography, operational police work, moral, identity, solidarity, social cohesion, ritual*

---

³ Goran.Basic@lnu.se

Introduction

Intelligence and operative police and border guard work in the Baltic Sea area (Sweden, Finland, Estonia, Lithuania, and Latvia) is filled with a rhetorical construction of crime fighters as defenders of current norm-stability in the society and others (criminals combated) as actors attracting current norms in the society (Besnard 1982; Durkheim 1979[1897]; Durkheim 2013[1893]; Form 1975; Kerckhoff 1959; Marks 1974; McDill 1961; Messner and Rosenfeld 1997; Kapsis 1978; Krohn 1978; Nelsen 1972; Roberts and Rokeach 1956; Tiryakian 1981; Tomasi 1993; Zhao and Cao 2010). Occasionally, “criminals” and “spies” from Russia as well as the Russian military invasion are given the main role in demonstrating the crime fighters’ defense of a norm-stability in the society, and thus fall into a category of “norm-resolving Russians.” The purpose of this study is to analyze how intelligence and operative personnel within the different border authorities in Sweden, Finland, Estonia, Lithuania, and Latvia describe the category “Russian criminals” as well as which discursive patterns cooperate with the construction of the category “norm-resolving Russian as a sort of “Other” that reinforces their own in-group bonds.

Empirical material for the study was collected by three researchers (Yakhlef, Basic, and Åkerström 2017; 2016; 2015 a,b,c) inspired by ethnographic studies (Atkinson 1983; Becker 1970; Becker 1998; Emerson, Fretz, and Shaw 2011; Gubrium and Holstein 1999; Hammersley and Basic 2012, 2013, 2015, 2017b). By participating in the project Turnstone⁴, Yakhlef, Basic, and Åkerström gained access to follow the fieldwork of intelligence and operative police and border guards in the Baltic Sea area. Multiple forms of empirical material were analyzed in this study: observations and photographs taken during the field work (718 field hours), interviews (73), documents produced by intelligence and operative personnel (Project Turnstone 1, 2, 3, 4), and media coverage concerning intelligence and operative actions (“ATL Lantbrukets Affärstidning” 2015; Border Guard Latvia 2014; Norrtelje Newspaper 2015; Police Stockholm 2015; “Svenska Dagbladet” 2015; Swedish Institute” 2015; Sydsvenskan 2015); see section “Ethnographic methodology in the intelligence and operational police and border guard context”).

The empirical material in this study overall demonstrates an intense interactive production of new symbols in the context, symbols that are used by actors showcased in the struggle (Blumer 1986[1969]; Charon 2001; Mead 2015[1934]). Media coverage and interviews about the conflict in the study seem to be movie inspired, in which criminal gangs are portrayed as organized and carrying out spectacular thefts (ATL Lantbrukets Affärstidning 2015; Border Guard Latvia 2014; Norrtelje Tidning 2015; Police Stockholm 2015; Svenska Dagbladet 2015; Swedish Institute 2015; Sydsvenskan 2015). A different story is revealed during observations, photography, and reviewing documents produced during activities. Perpetrators wear ripped clothes, drive rusty cars, and were previously suspected of or convicted for mundane crimes such as alcohol and cigarette smuggling, shoplifting, theft, robbery, and drug related crimes.

It is not unusual for different kinds of empirical material to produce different results in the analysis of intelligence and operative police work (Görtz 2015; Graaff, Nyce and Locke 2016; Grabo and Goldman 2015; Granér 2007; Holmberg 2003; Kennedy, Caplan and Piza 2011; Major 2014; Pajević 2016; Peterson 2005; Prunckun 2012, 2014; Ratcliffe 2007, 2008, 2009; Sanders, Weston, and Schott 2015; Unsinger 1999); however, additional parallels, i.e., a few common denominators, also can be found in different types of empirical material. Actors who come forward in this study create their professional identities in doing so. The dramatization of the actors exudes a subjective focus and attitude. Through coming forward, a kind of team spirit spreads among the actors; they are presenting a special moral order that is created and re-created throughout their work, in contrast with, for instance, Russians (Collins 2004; Goffman 1982[1967]; Kärffve 2010).

---

⁴ Project Turnstone is an intelligence and operative police and border guard project in northern Europe with the aim to increase close collaboration and control in the Baltic Sea area to decrease cross-border crime. The EU and Schengen agreement is the background of the project that implies a superior requirement for international police and border guard cooperation (Yakhlef, Basic, and Åkerström 2017, 2016, 2015 a,b,c).

My analytic discoveries are presented within the following three themes related to the creation of “norm-resolving Russians”: (1) as criminals, (2) as spies, and (3) as a military invasion.

Ethnographic methodology

This analysis is based on an empirical study of a qualitative nature, particularly recorded conversational interviews, field observations, and documents. Methodological and analytical inspiration for this study is found in ethnographic research (Bryman 2015; Hammersley and Atkinson 1983). Ethnography is a research method in which the researcher (1) engages in a social environment for a long period of time, (2) conducts regular observations of how the participants in this environment behave, (3) listens to and participates in the conversation, (4) interviews informants about phenomena that cannot be observed directly and about which the ethnographer is unclear, (5) collects documentary sources related to this group, (6) develops an understanding of the group’s culture and of human behavior in the context of this culture, and (7) formulates a detailed account of this environment. In other words, ethnographic research is characterized by a variety of analyses of different types of empirical material (observations, interviews, and documents).

The ethnographic method produces in-depth knowledge as the researchers shadow the daily lives of the people they are studying. Experiences, viewpoints, and social phenomena are not always discussed in interviews but can be discovered when the researcher observes day-to-day activities and interactions among people. By mixing interviews with fieldwork, the researcher can obtain an enhance portrayal of the individual stories and phenomena (Basic 2012, 2013, 2015, 2017b; Becker 1970, 1998; Emerson, Fretz, and Shaw 2011; Gubrium and Holstein 1999; Hammersley and Atkinson 1983, 156).

During an interview, participants communicate and use the everyday knowledge of the social context (Silverman 2006, 109-52). In field work, when interviews were also conducted for this study, the researchers kept this factor in mind and sought to give interviewees space to bring up associated topics that they themselves found important (Yakhlef, Basic, and Åkerström 2015a,b,c, 2016, 2017). The goal was for the interviewers to take the role of interested listeners who wanted to know more about intelligence and operative work practices among police and border agencies in the northern part of the Baltic Sea region (Holstein and Gubrium 1995). By working in this way, the interviewers created a variation in the empirical interview material.

The fieldwork observations in this study were attained in five different countries and seven different border authorities. The method of the fieldwork observations is organized around the intelligence and operative activities in Project Turnstone. The observational material for the present study was collected during 718 hours of field observations in the participating border authorities. The researchers gathered observational material during joint actions such as operative action weeks (intelligence and operative work), project-related meetings, everyday border guard or police work, day-to-day office work, official project-related meetings, and official organizational meetings.

The 73 pre-scheduled interviews were conducted with 66 persons of the different border authorities including police officers, border officers, coast guard officers, border police officers, and administrative staffs connected to Project Turnstone. The interviews were carried out in English and Swedish (empirical sequences analyzed in this study, which was initially written in Swedish, were translated during the analysis of the article into English).

The interviewed persons are of different ranks and have different work tasks on different levels, performing intelligence and/or operative-based policing and border guard work. Most interviews were completed individually, but a few were conducted in a group setting. During most of the interviews, a dictation microphone was used. In addition, an interview guide was used in which different topics that the interviewer wanted to talk over were noted. The content of each guide was usually reviewed before each interview, and the interviewer tried to ask about all of the topics of interest during the dialogue.

The participating actors in the study were informed about the aim of the study, confidentiality and voluntary participation. The names of places and people involved in the study's empirical material, as well as other information that could identify the participants, have been changed for the present study.

In addition to ethnographic observations and interviews, in this study, I also analyzed documents produced by Project Turnstone (Project Turnstone 1, 2, 3, 4), media reports (ATL Lantbrukets Affärstidning 2015; Border Guard Latvia 2014; Norrtelje Tidning 2015; Police Stockholm 2015; Svenska Dagbladet 2015; Swedish Institute 2015; Sydsvenskan 2015), and photographs taken by the researchers during the field work. The purpose of these analyses was to examine whether and how the category of "norm-resolving Russian" was constructed in this material (Atkinson and Coffey 2004[1997]; Emmison 2004[1997], 246-65; Heath 2004[1997], 266-82).

Empirical sequences presented in this study were categorized in the empirical material as "Criminal Russians," "Russian espionage," and "Russian military invasion." My choice of empirical examples for analysis was guided by the study's purpose, i.e., to analyze how interviewees describe the category "Russian criminals" and the discursive patterns that are cooperating with the construction of the category "norm-resolving Russian." Furthermore, the choice of empirical example was guided by the *analytical quality of the sequence*, i.e., the extent to which the example clarified the analytical point I wanted to highlight.

Society and anomie

Resolution of the prevailing norms in a society in the context of war, occupation, anarchy, and takeover by criminal forces dispels the old norms but also sets new norms, which in turn can be quickly dispelled. Anomie can be understood as the core of society, as a kind of "pulsating moral destructiveness"⁵ that no one really can control but that paradoxically produces social order (Basic 2016a, 2016b, 2017a). Anomie does not arise from nothing, from the void; it is the product of the interactive dynamics that arise when individuals come together, acting as a propellant to lead individuals to meet.

According to Durkheim, all individuals live and are influenced by a collective consciousness. A collective consciousness consists of a totality of shared emotion-driven actions arising from the interactions among people (Besnard 1982; Durkheim 1979[1897]; Durkheim 2013[1893]; Form 1975; Kapsis 1978; Kerckhoff 1959; Krohn 1978; Marks 1974; McDill 1961; Messner and Rosenfeld 1997; Nelsen 1972; Roberts and Rokeach 1956; Tiryakian 1981; Tomasi 1993; Zhao and Cao 2010). Based on the collective consciousness, solidarity is created, which can also be analyzed as a result of the interpersonal interaction (Blumer 1986[1969]; Charon 2001; Mead 2015[1934]). What happens between people when they meet is that social cohesion is strengthened by the interaction and interdependencies develop among actors. An increasing dependence also creates conditions for increased individualism. One important dimension of this individualization process is that the individual is released from the group's direct monitoring and control. However, this process is not unproblematic and can be the origins of conflict; the rejection of the prevailing standards will occasionally lead to expressions of violence (Basic 2017a, 2016a, 2016b; Blumer 1986[1969]; Charon 2001; Durkheim 1979[1897]; Durkheim 2013[1893]; Mead 2015[1934]).

Durkheim's attention goes to how interpersonal interaction is creating changes in society, often showing the various pathological features that can lead to frustration and conflict. The individual's quest to liberate himself from the collective as a result has a rootlessness and isolation. When the old network dissolves, it becomes impossible to maintain the old norms and values. The individual is no longer limited by the rules of morality and authority. Instead, the individual may develop a pattern of constantly exceeding all limits because the collapse of the former social control coincides with the development of the system that requires constant growth of individual needs. The product of such

---

⁵ David Wästerfors, Department of Sociology, Lund University (personal communication about sociological term 'anomie').

interactions is a state of society where there is uncertainty about the values, goals, and norms. Durkheim refers to this state as “anomie” (Besnard 1982; Durkheim 1979[1897]; Durkheim 2013[1893]; Form 1975; Kapsis 1978; Kerckhoff 1959; Krohn 1978; Marks 1974; McDill 1961; Messner and Rosenfeld 1997; Nelsen 1972; Roberts and Rokeach 1956; Tiryakian 1981; Tomasi 1993; Zhao and Cao 2010).

Durkheim analyzes deviation from the norm (as well as individual and societal response/reaction to the norm deviation, such as punishment) as an integral part of the issue of solidarity and social cohesion. The moral order in a society has a fundamental value according to Durkheim because individuals are both integrated with and controlled by the community. Durkheim saw integration as a way to tie the individual to the community through shared attitude, solidarity, and rituals. He saw control as a compelling force that binds the individual to the norms through the judicial system, laws, and sanctions. Durkheim defines a deviation from the norm as an act that offends a strong and definite collective consciousness. Thus, the acts are antisocial in that they violate norms and values that are important to the social unity.

As for the individual and society response/reaction to the norm violations, as in the form of punishment in response to a standard crime, Durkheim adds importance to the role of revenge in punishments of a ritual nature. Punishing the norm breaker strengthens the cohesion of conventional individuals, those who follow current standards and do not violate them (Besnard 1982; Durkheim 1979[1897]; Durkheim 2013[1893]; Form 1975; Kapsis 1978; Kerckhoff 1959; Krohn 1978; Marks 1974; McDill 1961; Messner and Rosenfeld 1997; Nelsen 1972; Roberts and Rokeach 1956; Tiryakian 1981; Tomasi 1993; Zhao and Cao 2010).

As long as the frequency of deviation from a norm (or crime) in a society is at a “normal” level (i.e., a level that is not anomic), in a simplified way, we can say that: (1) crime and punishment are appropriate for social integration; (2) a society without crime would invent new crimes; and (3) crime is functional in relation to social change demands.

Collins (1992, 110) argues that crime violates vital signs in a society and that the consequent individual and societal response/reaction to the norm violations, such as punishment (or willingness to punish a norm breaker), is a reaction to such a violation, a reaction with a mission to strengthen the normative order in society. According to this reasoning, directed punishment is not primarily targeted to the individual who deviated from the prescriptive right code and committed crimes; rather, it is directed mainly at the “rest of us,” i.e., the conventional individuals acting rightfully and who witness the spectacle of punishment. Collins (1992, 110) means that law-abiding individuals, acting in accordance with current standards, are spectators of the dramaturgical production of the penalty and should be constantly reminded, through penalty administered, of the norms prevailing in a society. In accordance with the above perspective, the punishment is perceived as a ritual in which the deviant is identified and punished. Those who are acting conventionally, the law-abiding, will get a chance to verify their faith in a normative order by the opportunity to show their solidarity with others and with the whole community by witnessing the punishment.

Durkheim (1979[1897], 2013[1893]) means that a society without norm violations is unthinkable. He writes that a certain incidence of norm violations is expected for a society, for two reasons: First, if today all usual norm crimes disappeared, society would construct new ones. The collective state of consciousness would bring about the condemnation of works originally assessed with greater acceptance. As a consequence, crime in a certain form would disappear only to reappear in another form. Second, one cannot imagine a society being created in which all norms are in a static (unchanging) shape, which would require that all individuals are so affected by the collective state of consciousness that the coherence between the collective and the individual is utterly complete. According to Durkheim (1979[1897], 2013[1893]), the human character is double sided, and this complexity can be attributed to a fundamental duality of the person. As noted above, the person is on the one hand an individual creature and on the other hand a social being who represents the moral order and society (Besnard 1982; Form 1975; Kapsis 1978; Kerckhoff 1959; Krohn 1978; Marks

1974; McDill 1961; Messner and Rosenfeld 1997; Nelsen 1972; Roberts and Rokeach 1956; Tiryakian 1981; Tomasi 1993; Zhao and Cao 2010).

Violation of norms may indirectly – but sometimes directly – provide a basis for social change and future moralities (Besnard 1982; Durkheim 1979[1897], 2013[1893]; Form 1975; Kapsis 1978; Kerckhoff 1959; Krohn 1978; Marks 1974; McDill 1961; Messner and Rosenfeld 1997; Nelsen 1972; Roberts and Rokeach 1956; Tiryakian 1981; Tomasi 1993; Zhao and Cao 2010). A clear example of the interaction among norm resolution, restored order, and the creation of new normative correct codes in a society is presented in research on the Holocaust during World War II. The studies show that the pursuit of Jews and the Holocaust were normatively accepted in Nazi Germany and rooted in the prevailing laws. Individuals who did not wish to participate in the pursuit and the Holocaust were the norm breakers; they did not accept the prevailing norm. Only after the war were normative codes modified and “deviants” during wartime depicted as “good examples” – as heroes who dared to break the norm during the war. Similar reasoning can be transferred to activists who protested against the racial laws of the United States in the middle of the 1900s. At that time, activists were beaten and arrested by police, but after several years of protests, the laws were changed, and norm breakers who protested against the laws were shown to be carriers of a future morality.

In his analysis, Collins (2004, 34) further develops, Durkheim’s (1979[1897]) view of social life with the help of Goffman’s theory of situational significance. Goffman (2002[1959], 15-16) argued that individuals define situations to know how to act when they meet other people. Every definition of the situation has a normative character – it tells us what we should and should not do. The definition of the situation also depends on the actors’ actions in the situation – and this refers to both the participants’ and the audience’s actions (Goffman 2002[1959], 21).

This normative accepting and rejecting can happen in a short-term interaction instance or during a prolonged interaction chain (Goffman 1982[1967]). Collins (2004, 58-9) points out that when individuals move between different situations, they cannot ignore the experiences of previous situations; past situations together with new ones are important for future situations.

Collins (2004, 12) also argues that norms do not occur in parallel with the group or society but are a fundamental part of social life. Kärffve (2010) argues that the normative right action should be understood as a learned and ritual-based social practice. Norms arise in the interaction between people – a special meeting with groups that differ from their own normative code. Accordingly, there cannot be a part of society that lacks norms and standards, which exist to be acted by real people; they may, however, be broken, changed, redefined, redesigned, and newly produced. Thus, within Collins’ (2004, 79-101, 150-51, 183-222) conceptual apparatus: a successful participation in such rituals creates and re-creates norms and a sense of solidarity and the emergence of other sacred objects, which in turn are used in upcoming rituals.

The work of intelligence and operational police and border guards in the Baltic Sea area is characterized by the norm-creating and re-creating rituals from the first moments of the day: from the morning coffee and the first information exchange with an intelligence partner to operational actions in the form of surveillance or control of individuals and/or cars. These interactions are characterized by a strong desire to preserve the prevailing social order. In relation to the threat to the prevailing norms, there also are normative rituals. For example, in these interactions, “norm-dissolving Russians” are constructed who are not physically present in the situation but who are important in the relationship as invisible sacred objects.

References:

1. Atkinson, P. and Coffey, A. (1997/2004) Analysing documentary realities. In Silverman David (Ed.). *Qualitative Research. Theory, Method and Practice* (pp. 56-75). London: Sage.
2. Basic, Goran (2017a) Concentration Camp Rituals: Narratives of Former Bosnian Detainees. *Humanity and Society*, 41(1): 73-94, DOI: 10.1177/0160597615621593.
3. Basic, G. (2017b) Observed successful collaboration in social work practice: coherent triads in Swedish juvenile care. *European Journal of Social Work*, DOI: 10.1080/13691457.2017.1289897.
4. Basic, G. (2016a) *Sociology of War. Analysis of war violence, concentration camps, victimhood and reconciliation*. Malmö: Bokbox Förlag.
5. Basic, G. (2016b) Definitions of Violence: Narratives of Survivors from the War in Bosnia and Herzegovina. *Journal of Interpersonal Violence*, DOI:10.1177/0886260515622300.
6. Basic, G. (2015) *Successful Collaboration. Described and Observed Experiences of Youth Care*. Malmö: Bokbox förlag.
7. Basic, G. (2013) A case of what? Methodological lessons from a reanalysis of conflicts within Swedish Juvenile Care. *Journal of Comparative Social Work*, 2013(2): 1-29.
8. Basic, G. (2012) *When collaboration becomes a struggle. A sociological analysis of a project in the Swedish juvenile care*. Lund: Lund University, Dissertation in sociology.
9. Becker, H. S. (1970) *Sociological Work – Method and Substance*. Chicago: Penguin Press.
10. Becker, H. S. (1998) *Tricks of the Trade. How to Think about Your Research While You're Doing It*. Chicago: University of Chicago Press.
11. Besnard, P. (1982) Durkheim and Sexual Anomie: A Comment on Tiryakian. *Social Forces*, 61(1):284-286.
12. Blumer, H. (1969/1986) *Symbolic Interactionism. Perspective and Method*. Los Angeles: University of California Press.
13. Bryman, A. (2015) *Social Research Methods*. Oxford: Oxford University Press.
14. Charon, J. M. (2001) *Symbolic Interactionism*. New Jersey: Prentice Hall.
15. Collins, R. (2004) *Interaction Ritual Chains*. Princeton: Princeton University Press.
16. Collins, R. (1992) *Sociological Insight. An introduction to non-obvious sociology*. Oxford: Oxford University Press.
17. Durkheim, É. (1897/1979) *Suicide. A study in sociology*. La Jolla: Simon Schuster.
18. Durkheim, É. (1893/2013) *Durkheim: The Division of Labour in Society*. London: Palgrave Macmillan.
19. Emerson, R. M., Fretz, R. I. and Shaw, L. L. (2011) *Writing Ethnographic Fieldnotes*. Chicago: The University of Chicago Press.
20. Emmison, M. (1997/2004) The conceptualization and analysis of visual data. In Silverman David (Ed.). *Qualitative Research. Theory, Method and Practice* (pp. 246-265). London: Sage.
21. Form, W. H. (1975) The Social Construction of Anomie: A Four-Nation Study of Industrial Workers. *American Journal of Sociology*, 80(5): 1165-1191.
22. Goffman, E. (1967/1982) *Interaction Ritual. Essays on face-to-face behavior*. New York: Pantheon.
23. Goffman, E. (1959/2002) *The presentation of self in everyday life*. London: Penguin Books.
24. Graaff, B. D., Nyce, J. M. and Locke, C. (2016) *Handbook of European Intelligence Cultures*. New York: Rowman and Littlefield Publishers.
25. Grabo, C. and Goldman, J. (2015) *Handbook of Warning Intelligence*. New York: Rowman and Littlefield Publishers.
26. Granér, R. (2007) Police work between legitimacy and efficiency: Handling the expectations on the role of the police. In Aili, C., Nilsson, L-E. and Svensson, L. G. (Ed.). *Tension between Organization and Profession: Professionals in Nordic Public Service* (pp. 303-321). Lund: Nordic Academic Press.
27. Görtz, D. (2015) *Ethnified police practices. How ethnicity is done in police work*. Lund: Lund University, Dissertation in sociology.

28. Gubrium, J. F. and Holstein, J. A. (1999) At the border of narrative and ethnography. *Journal of Contemporary Ethnography*, 28 (5): 561-573.
29. Hammersley, M. and Atkinson, P. (1983) *Ethnography: Principles in Practice*. London: Routledge.
30. Heath, C. (1997/2004) Analysing face-to-face interaction: video, the visual and material. In Silverman D. (Ed.). *Qualitative Research. Theory, Method and Practice* (pp. 266-282). London: Sage.
31. Holstein, J. A. and Gubrium, J. F. (1995). *The active interview*. Qualitative Research, Method Series 37. London: Sage.
32. Holmberg, L. (2003) *Policing Stereotypes: A qualitative study of police work in Denmark*. Berlin: Galda and Wilch.
33. Kapsis, R. E. (1978) Black Ghetto Diversity and Anomie: A Sociopolitical View. *American Journal of Sociology*, (83)5: 1132- 1153.
34. Kennedy, L. W., Caplan J. M. and Piza, E. (2011) Risk Clusters, Hotspots, and Spatial Intelligence: Risk Terrain Modeling as an Algorithm for Police Resource. *Journal of Quantitative Criminology*, 27(3):339-362.
35. Kerckhoff C. A. (1959) Anomie and Achievement Motivation: A Study of Personality Development Within Cultural Disorganization. *Social Forces*, 37(3): 196-202.
36. Krohn, M. D. (1978) A Durkheimian Analysis of International Crime Rates. *Social Forces*, 57(2):654-670.
37. Kärffve, E. (2010) *The moral game*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
38. Major, J. S. (2014) *Communicating with Intelligence*. New York: Rowman and Littlefield Publishers.
39. Marks, R. S. (1974) Durkheim's Theory of Anomie. *American Journal of Sociology*, 80(2): 329-363.
40. McDill, L. E. (1961) Anomie, Authoritarianism, Prejudice, and Socioeconomic Status: An Attempt at Clarification. *Social Forces*, 39(3):239-245.
41. Mead, G. H. (1934/2015) *Mind, Self and Society*. Chicago: University of Chicago Press.
42. Messner, S. F. and Rosenfeld, R. (1997) Political Restraint of the Market and Levels of Criminal Homicide: A Cross-National Application of Institutional-Anomie Theory. *Social Forces*, 75(4):1393-1416.
43. Nelsen, M. H. (1972) Sectarianism, World View, and Anomie. *Social Forces*, 51(2):226-233.
44. Pajević, M. (2016) Prolegomena to Intelligence Studies in Bosnia and Herzegovina. *Salus Journal*, 4(1): 25-37.
45. Peterson. M. (2005) *Intelligence-Led Policing: The New Intelligence Architecture*. Washington: U.S. Department of Justice. Office of Justice Programs.
46. Potter, J. (1996/2007) *Representing Reality. Discourse, Rhetoric and Social Construction*. London: Sage Publications.
47. Project Turnstone 1 (2014) Turnstone Weekly Report 10.03.2014-14.03.2014. Compiled by the Helsinki Police, Finland.
48. Project Turnstone 2 (2014) Turnstone Weekly Report. 07.04.2014-11-04-2014. Compiled by the State Border Guard of the Republic of Latvia.
49. Project Turnstone 3 (2014) Turnstone Power Week in Klaipeda. 19.05.2014-23.05.2014. Compiled by the State Border Guard Service at the Ministry of Interior of the Republic of Lithuania.
50. Project Turnstone 4 (2014) Turnstone Weekly Report. 23.10.2014-26.10.2014. Compiled by
51. the Police and Border Guard, Estonia.
52. Prunckun, H. (2014) *Scientific Methods of Inquiry for Intelligence*. New York: Rowman and Littlefield Publishers.
53. Prunckun, H. (2012) *Counterintelligence Theory and Practice*. New York: Rowman and Littlefield Publishers.
54. Ratcliffe, H. J. (2009) *Strategic Thinking in Criminal Intelligence*. Leichhardt: Federation Press.

55. Ratcliffe, J.H. (2008) Knowledge management challenges in the development of intelligence-led policing. In Williamson, T. (Ed.). *The Handbook of Knowledge-Based Policing: Current Conceptions and Future Directions*. Chichester: John Wiley and Sons.
56. Ratcliffe, J. H. (2007) *Integrated Intelligence and Crime Analysis: Enhanced Information Management for Law Enforcement Leaders*. Washington: The Police Foundation.
57. Roberts, A. and Rokeach, M. (1956) Anomie, Authoritarianism, and Prejudice: A Replication. *American Journal of Sociology*, 61(4): 355-358.
58. Sanders, C. B., Weston, C. and Schott, N. (2015) Police Innovations, 'Secret Squirrels' and Accountability: Empirically Studying Intelligence-Led Policing in Canada. *British Journal of Criminology*, doi: 10.1093/bjc/azv008.
59. Silverman, D. (2006) *Interpreting Qualitative Data. Methods for Analyzing Talk, Text and Interaction*. London: Sage.
60. Tiryakian, A. E. (1981) Sexual Anomie, Social Structure, Societal Change. *Social Forces* 59(4):1025-1053.
61. Tomasi, L. (1993) Social Differentiation and the Current Significance of Emile Durkheim's Anomie. *Social Compass*, 40(3):363-374.
62. Unsinger, P. C. (1999) Meeting A Commercial Need for Intelligence: The International Maritime Bureau. *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, (12)1:58-72.
63. Yakhlef, S., Basic, G. and Åkerström, M. (2017) Policing Migration: Described and Observed Cooperation Experiences of Police and Border Guards in the Baltic Sea Area. *Journal of Applied Security Research*, DOI: 10.1080/19361610.2017.1228422.
64. Yakhlef, S., Basic, G. and Åkerström, M. (2016) Risk, Safety and Freedom of Movement: In Airplane and Ferry Passenger Stories in the Northern Baltic Sea Region. *Journal of Criminal Justice and Security*, 18(2): 175-193.
65. Yakhlef S., Basic G., and Åkerström M. (2015a) *Project Turnstone: Successful Collaboration*
66. *and Collaboration Obstacles in Police, Border, and Coast Guard Cooperation*. Lund: Lund University.
67. Yakhlef S., Basic G., and Åkerström M. (2015b) *Project Turnstone: Freedom of Movement: Passenger Experiences with Safety and Border Control in the Baltic Sea Area*. Lund: Lund University.
68. Yakhlef, S., Basic, G., and Åkerström, M. (2015c) "Protecting European Borders: Changing Border Police Cooperation in the Baltic Sea Area". *Social Studies*, 9(3): 5-24.
69. Zhao, Ruohui and Cao, Liqun (2010) Social Change and Anomie: A Cross-National Study. *Social Forces*, 88(3):1209-1229.
70. Norrtelje Tidning (2015) Organiserade ligor på Östersjöbåtarna (Organised Gangs on the Baltic Sea Boats) <http://norrteljetidning.se/nyheter/nyheter/1.2844091-organiserade-ligor-pa-ostersjobatarna> [Accessed: 5th September 2016].
71. Svenska Dagbladet (2015) Grovt kriminella på Östersjöfärjor (Heavy Criminals on the Baltic Sea Ferries) <http://www.svd.se/grovt-kriminella-pa-ostersjofarjor> [Accessed: 5th September 2016].
72. ATL Lantbrukets Affärstidning (2015) Resultatet av polissamarbete över gränserna (The Result of Police Cooperation Across the Borders) <http://www.atl.nu/entreprenad/resultatet-av-polissamarbete-ver-gr-nserna>[Accessed: 5th September 2016].
73. Sydsvenskan (2015) Svensk polis skuggade juveltyjuvar (Swedish Police Shadowed Jewel Thieves) <http://www.sydsvenskan.se/sverige/svensk-polis-skuggade-juveltyjuvar/>[Accessed: 5th September 2016].
74. Swedish Institute (2015) Police Co-operate Across Borders Against International Crime <https://eng.si.se/police-co-operate-across-borders-against-international-crime/>[Accessed: 5th September 2016].
75. Police Stockholm (2015) Stulna lyxbilar skulle smugglas ut (Stolen Luxury Cars was about to be Smuggled Out) <https://polisen.se/Arkiv/Nyhetsarkiv/Stockholm/2012/Stulna-lyxbilar-och-batmotorer-patraffade/>[Accessed: 5th September 2016].
76. Border Guard Latvia (2014) Robežsargi piedalās projekta TURNSTONE operacionālajā aktivitātē (Border Police Participating in Operational Activity under the Project TURNSTONE) <http://www.rs.gov.lv/index.php?id=1031&top=-4&rel=3219>

**DRUŠTVO I ANOMIJA. SOCIOLOŠKA ANALIZA OBAVJEŠTAJNOG I OPERATIVNOG
POLICIJSKOG RADA I RADA GRANIČNE SLUŽBE U OBLASTI BALTIČKOG MORA**

Doc.dr Goran Bašić

Sažetak: Raširenost vladajućih normi u društvu u kontekstu rata, okupacije, anarhije i preuzimanja vlasti od strane kriminalnih snaga uništava stare, ali postavlja nove norme, koje takođe mogu biti odbačene. Anomija se može opisati kao nukleus društva, kao vrsta „pulsirajuće moralne destrukcije” koju niko ne kontroliše, ali koja paradoksalno proizvodi socijalni red. Anomija se ne rađa iz ništavila, iz praznine; ona je produkt interaktivne dinamike koja nastaje kada se pojedinci udruže, djelujući kao pogonsko gorivo koje potiče pojedince da se sretnu. Émile Durkheim se fokusira na to kako međuljudska interakcija stvara promjene u društvu, pri čemu često pokazuje različite patološke karakteristike koje dovode do frustracije i konflikta. Individualna potraga za sopstvenim oslobađanjem od zajednice dovodi do gubitka osjećaja pripadnosti, a time i otuđenja. Kada se stare društvene mreže pokidaju, postaje nemoguće održati stare norme i vrijednosti. Pojedinaac više nije ograničen moralnim načelima i autoritetom. Umjesto toga, može da razvije obrazac po kojem konstantno prevazilazi sve granice jer se kolaps prijašnje socijalne kontrole poklapa sa razvojem sistema koji zahtijeva konstantan porast individualnih potreba. Produkt takve interakcije je stanje društva u kojem postoji nesigurnost po pitanju vrijednosti, ciljeva i normi. Durkheim ovakvo stanje naziva „anomijom”. Durkheim analizira devijacije normi (kao i individualni i društveni odgovor/reakciju na devijacije normi, kao što je kazna) kao sastavni dio problema solidarnosti i socijalne kohezije. Moralni red u društvu prema Durkheimu ima fundamentalnu vrijednost zato što su pojedinci integrisani u zajednicu koja ih kontroliše. Durkheim vidi integraciju kao način da se pojedinac veže za zajednicu kroz zajednički stav, solidarnost i rituale. On vidi kontrolu kao silu koja općinjava i veže pojedinca za norme kroz pravni sistem, zakone i sankcije. Durkheim definiše odstupanje od norme kao čin koji vrijeđa jaku i jasnu kolektivnu svijest. Zbog toga su djela antisocijalna ako krše norme i vrijednosti koje su inače važan segment društvenog jedinstva. Rad obavještajnih i operativnih policijskih i graničnih snaga u oblasti Baltičkog mora (Švedskoj, Finskoj, Estoniji, Litvaniji i Letoniji) karakterističan je po ritualima konstantnog stvaranja normi od samog početka dana: od jutarnje kafe i prve razmjene informacija sa obavještajnom službom do operativnih radnji kao što su nadzor ili kontrola pojedinaca ili automobila. Ove interakcije se odlikuju jakom željom da se očuva postojeći društveni red. Što se tiče prijetnje postojećim normama postoje i normativni rituali. Na primjer, u ovakvim interakcijama, konstruišu se „Rusi koji odbacuju norme”, oni nisu fizički prisutni u određenoj situaciji, ali su važni u tim vezama kao neki nevidljivi sveti objekti. Stvaranje kategorije „Rus koji odbacuje norme” u kojoj su Rusija/Rusi iskorišteni za dramaturgiju „drugih” je vidljivo u empirijskom materijalu kada akteri u studiji opisuju (1) Ruse kriminalce, (2) ruske špijune i (3) rusku vojnu okupaciju.

Ključne riječi: društvo, anomija, obavještajni policijski rad, etnografija, operativni policijski rad, moral, identitet, solidarnost, socijalna kohezija, ritual

ANOMIJA DRUŠTVA I POSLJEDICE
SEKCIJA I

OD DJETETA DO DELINKVENTA

Doc.dr Nebojša Macanović⁶
Univerzitet u Banjoj Luci
Fakultet političkih nauka
Studijski program Socijalni rad

Apstrakt: *Anomija društva u Bosni i Hercegovini i kriza sistema vrijednosti prouzrokovali su brojne devijantne pojave koje se sve više identifikuju kod mladih. Sve veća agresivnost djece i vršnjačko nasilje u školi i van nje dokaz su da se disfunkcionalnost društva sve više reflektuje i na ponašanje djece i mladih, njihove stavove, sistem vrijednosti, odnos prema radu, obrazovanju, ali i na sve veću stopu kriminala, gdje su počinioci krivičnih djela upravo maloljetnici. Govoreći o vršnjačkom nasilju često zaboravljamo da analiziramo šta se sa takvom djecom događalo prije počinjenog nasilja, kao i šta se nakon nekoliko godina od izrečene sankcije desilo u njihovom životu. U većini slučajeva podaci socijalnih anamneza govore o socijalno neprilagođenom ponašanju i prije počinjenog nasilja. Često zbog neadekvatnih programa i metoda rada, kao i nefunkcionalnih sankcija, takva djeca nastavljaju pogrešnim putem i postaju maloljetni delinkventi koji često zbog brojnih krivičnih djela završe u nekoj od vaspitnih ustanova ili kasnije u zatvoru. Društvo i njegove institucije moraju da preuzmu odgovornost i učine sve da smanje ili u određenoj mjeri neutrališu sve rizične faktore koji mogu dovesti do devijantnog ponašanja mladih. Upravo i cilj ovoga rada jeste da ukažemo da je neophodno adekvatno reagovati i preventivno djelovati što ranije kako bi onemogućili pojavu devijantnih oblika ponašanja kod djece i mladih i uz pomoć protektivnih faktora osnažili kapacitete svakog djeteta ponaosob, te na takav način spriječili devijantno ponašanje.*

Ključne riječi: *agresivnost, delinkvencija, vršnjačko nasilje, kriza sistema vrijednosti, disfunkcionalnost društva.*

Uvod

svakodnevnim naslovima u crnoj hronici dnevnih novina govore o sve većoj stopi kriminala i počinjenim krivičnim djelima gdje su počinioci maloljetnici. Najveći broj naslova upućuje i na ekspanziju vršnjačkog nasilja u školama i van nje. Takvi naslovi obične građane upućuju na pitanje: „Koliko su nam danas djeca bezbjedna u školama i zašto je sve više takvih događaja“? Disfunkcionalnost porodica, slaba kontrola i prezaštićenost od strane roditelja, asocijalni stavovi i stalna destrukcija i nezadovoljstvo stanjem u društvu, socijalna i ekonomska situacija u društvu samo su neki od uzroka socijalno neprilagođenog ponašanja mladih koji danas nemaju adekvatne uzore niti jasno definisan sistem vrijednosti kojim bi se rukovodili. Ekspanzija interneta i društvenih mreža, kategorizacija „in i aut“ garderobe, mjesta za izlazak, muzike, a često i samih vršnjaka ukazuju na anomiju ne samo društva nego i stanovništva uopšte.

Danas mnogi roditelji ne rješavaju probleme sa djecom u sopstvenom domu nego taj problem prebacuju na školu, projektujući krivicu na nastavnike ili drugu djecu zbog ponašanja i problema koje njihova djeca imaju. Često se dešava da u svakom razredu imamo jednog ili više učenika koji narušavaju nastavni proces i ometaju druge učenike u praćenju nastave. Neki od njih maltretiraju i drugu djecu u razredu, a sve se u takvim situacijama završava na opomenama i razgovorima sa roditeljima, a ne na otklanjanju uzroka takvog ponašanja i samog problema koje dijete ima.

Očevici smo da djeca trpe nasilje i da se boje govoriti o tome, a da sve svi znaju i žele govoriti o tome kada se desi neki tragičan događaj. U prilog toj konstataciji govori i slučaj samoubistva Mahira

---

⁶ nebojsa.macanovic@fpm.unibl.org

Ratkovca iz Sarajeva. Upravo iz tog razloga u ovom radu govorićemo o problemu današnjeg odrastanja djece koja često zbog nerazumijevanja roditelja i sredine u kojoj odrastaju, nestručnosti ljudi koji rade sa djecom, neprimjenjivim podzakonski aktima, ali i svojom krivicom često ulaze u jednu „šinu“ u kojoj se njihov životni put „od djeteta do delinkventa“ kreće kao voz koji niko ne može da zaustavi.

Rizična ponašanja u rizičnom društvu

Socijalno neprilagođeno ponašanje djece oduvijek je bila aktuelna tema civilizovanih društava. Zanimljivo je da je u starogrčkom i rimskom društvu vladalo mišljenje da problemi u ponašanju djece nastaju kao posljedica organske neuravnoteženosti i da su takva djeca zapravo sramota za društvo (Mash, Dozois, 2003). U toku srednjeg vijeka, ali i kasnije, pod uticajem crkve i religije vladalo je mišljenje da su problemi u ponašanju zapravo duhovno zlo, te da su djecu obuzeli zli duhovi (Rey et.al., 2015).

Tek krajem XVIII vijeka pod uticajem filozofskih i pedagoških ideja počinje da raste zainteresovanost za djecu sa problemima u ponašanju i javlja se sasvim novi pravac u proučavanju djeteta (Mash, Dozois, 2003). „1703. godine u Rimu otvoren je dom za maloljetne delinkvente (to je prvi dom za maloljetnike u svijetu, a postoji i danas), a kasnije su otvoreni i drugi“ (Davidović, 1983:35).

Ipak, u XIX i XX vijeku zahvaljujući razvoju nauke, prije svega psihijatrije i dječije psihologije, osnivaju se na velikim univerzitetima posebni instituti i odjeljenja za izučavanje dječijeg razvoja koji su svakako doprinijeli boljoj procjeni problema u ponašanju djece, kao i prevenciji i liječenju problema u ponašanju.

Krajem XX i početkom XXI vijeka zbog ekspanzije informaciono-komunikacione tehnologije i globalizacije u svijetu, kao i brojnih društvenih kriza usljed ekonomske nestabilnosti i socijalne krize javljaju se i neki neželjeni oblici ponašanja kod mladih koji su sve učestaliji i intezivniji.

Današnje generacije djece odrastaju u društvu rizika koje zbog brojnih anomalija često dovodi djecu u iskušenje da krenu svjesno ili nesvjesno pogrešni putem. Kakva je situaciju u društvu na najbolji način oslikavaju grafiti po školama, zgradama i drugim javnim mjestima. „Oni su odraz reagovanja pre svega, mlade populacije na dominirajuće društvene vrednosti. Grafiti se povezuju sa supkulturnim skupinama i objašnjavaju kao sredstvo neformalnog izražavanja mladih. Koristeći grafite mladi se suprostavljaju dominantnoj kulturi i politici“ (Jugović, 2014:142). Pored ovakvog izražavanja mladih često primjećujemo i izražene asocijalne stavove koji odudaraju od opšteprihvaćenih društvenih stavova. Takva atmosfera i nezadovoljstvo mladih ponekad rezultira huliganskim i vandalskim ponašanjem, a žrtve takvog ponašanja su često i njihovi vršnjaci.

Ipak, socijalno neprilagođeno ponašanje djece se može identifikovati još u najranijem uzrastu u predškolskim ustanovama, gdje djeca često pokazuju agresivno ponašanje prema svojim vršnjacima. Ako je takvo ponašanje učestalo radi se socijalno neprilagođenom ponašanju, te je takvoj djeci neophodna pomoć stručne službe predškolske ustanove.

Slično ponašanje u vidu agresivnosti, prkosa, laži, plašljivosti često se može uvidjeti i kod djece nižih razreda. Ono što primjećujemo kod djece jeste sve veće suprostavljanje autoritetima, roditeljima i nastavnicima. To suprostavljanje se najviše identifikuje kroz njihove asocijalne stavove. Pod uticajem vršnjaka nameću se određeni stavovi i mišljenja koja uz brojna negativna događanja iz okruženja, koja su medijski maksimalno eksplatisana i dostupna, djeca prihvataju. To je zapravo „žarište“ i „izvor“ svih daljih oblika devijantnog ponašanja. Iz tih asocijalnih stavova pod uticajem drugih rizičnih faktora počinju „inicijacije“ neformalnih vršnjačkih grupa u vidu pisanja grafita, uništavanja klupa, paljenja kontejnera, pa do onih ozbiljnijih – konzumiranja lakših opojnih droga, fizičkog maltretiranja vršnjaka, reketiranja, krađa i sl.

Škola je mjesto gdje djeca provode najviše vremena zajedno i gdje im nudimo znanja i vještine neophodne za život, gdje radeći s njima težimo što boljem uspjehu svakog ponaosob u skladu sa njihovim mogućnostima, a sve u cilju adekvatne socijalizacije tih mladih ljudi. Međutim, danas je škola i mjesto gdje se mladi dogovaraju i o nekim nedozvoljenim radnjama i aktivnostima, a često je ona i mjesto gdje te radnje i sprovode (reketiranje vršnjaka, krađe, fizičko maltretiranje, preprodaja lakih opojnih droga i sl).

Asocijalni stavovi i ponašanje djece i mladih najindikativnije je u poslednjoj trijadi osnovne škole i na početku srednje škole kada djece prolaze kroz period adolescencije (Macanović, 2014).

Koliko je zapravo period adolescencije rizičan, u kome se zapravo najviše i identifikuju asocijalni stavovi i ponašanje kod mladih, govori i De Lisi (2005) koji ukazuje da se poremećaji ponašanja najčešće razvijaju tokom djetinjstva, a ispoljavaju u adolescenciji. Takođe, većina studija navodi na opšti zaključak da adolescenti koji se nasilno ponašaju potiču iz haotičnih i dezorganizovanih porodica u kojima je antisocijalno ponašanje bio roditeljski obrazac koji je rezultirao u nekompletno ili neadekvatnoj socijalizaciji djeteta“ (Kron, 2008: 34).

Bez obzira da li uzrok takvog ponašanja potiče od porodice, škole, vršnjaka i drugih faktora važno je da se identifikuje razlog takvog ponašanja i destrukcija njihovog ponašanja pretvori u konstrukciju, a ne da odmah u startu težimo raznim kaznama i sankcijama koje uglavnom izazivaju još veći revolt kod mladih i želju za revanšizmom u vidu pravljenja još većih problema.

„Djeci koja se ponašaju nasilno takođe treba pomoći, a ne samo kazniti ih. Ako se njima ne pomogne ona će odrasti u nasilne odrasle ljude i nasiljem će rješavati svoje probleme“ (Zečević, 2010).

Koliko je danas izraženo devijantno ponašanje kod djece i mladih govore i naredni članci. Dijelovi sadržaja predstavljenih članka kopirani su sa portala, a originalni i cjelokupni sadržaji nalaze se na linkovima koji su naznačeni ispod svakog teksta.

Roditelji djevojčice koja je izgrizena u vrtiću "Tijana": Bebu smo zatekli sa 30 ugriza

BANJALUKA - Moja jedinica je imala oko 30 ugriza, sva je bila modra, na leđima je imala deset ugriza, uvo je šivano, ispričao nam je u šoku Miroslav Saradžić (34) iz Banjaluke, otac trinaestomjesečne djevojčice, koja je u srijedu zadobila užasne povrede u banjalučkom vrtiću "Tijana". "Ona je uvijek bila vesela, kao lutka, trudićemo se da joj vratimo ponovo osmijeh na lice. Vrištala je dva sata dok su je ljekari pregledali. Supruga i ja smo u šoku i pod stresom", rekao je Saradžić. Priča nam da je njegova mezimica bila u grupi jaslica u kojoj borave djeca do tri godine starosti, koju čuva iskusan vaspitač sa višegodišnjim radnim stažom. Ona je u utorak provela sat i po u vrtiću, nakon čega je vaspitač pozvao suprugu koja ga je obavijestila i on se za minut stvorio tamo, jer živi svega 20 metara od vrtića. "Kada sam vidio svoje dijete, nisam mogao da vjerujem. Teta mi je pričala i bio sam u šoku zbog toga šta priča da se odigralo u nekoliko trenutaka te da je ona intervenisala čim je vidjela. Broj i težina povreda ukazuju da je povređivana duži period, a ne nekoliko trenutaka", kaže Saradžić. Dodao je da se ovo desilo i prije mjesec dana sa manjim povredama, ali da su to shvatili kao normalnu pojavu u ovakvom tipu ustanove i da je djevojčica nastavila ići u vrtić dok nije došlo do teških povreda. "Odmah sam prijavio policiji, čim sam vidio u kakvom je stanju moja kćerkica. Jedna od vaspitačica mi je rekla da samo stavim obloge i da će sve proći, jer to nije ni za doktora, ni za policiju", priča Saradžić. On kaže da se sumnja da su to uradila dvojica dječaka blizanaca koji imaju dvije do tri godine i idu u istu grupu sa njegovom jedinicom te da je blizancima to bio prvi dan u vrtiću nakon raspusta. "Njihova majka mi se javila da se izvini, ona je ostala šokirana, bila je korektna", rekao je Saradžić. Ističe da je ogorčen na institucije, jer se takve stvari zataškavaju, a ne ide se na to da se pomogne, te da se on ne osjeća bezbjedno u ovakvom sistemu, a kamoli malo dijete. Kaže da je djevojčica zbrinuta u srijedu na Klinici za dječju hirurgiju UKC-a RS, gdje su joj gledana rebra i bubrezi, jer ona i ne zna reći šta je boli. "Trebalo je da je puste juče, ali nisu, pa bi to moglo biti danas. Morali su da je zadrže da vide da nema infekcija zbog otvorenih rana", rekao je Saradžić. Kada

djevojčica izađe iz bolnice, Saradžić dodaje da je vjerovatno neće vraćati u isti vrtić te da će razmisliti o tome, posebno zato što na svu muku i njemu ističe ugovor u "Konzumu" pa ostaje bez posla, na čemu, kako kaže, "zahvaljuje sistemu". Nada se da će policija do detalja ispitati ovaj slučaj, jer su svi dužni da zaštite, ne samo svoje dijete nego svu djecu...(www.nezavisne.com/novosti/drustvo/Roditelji-djevojke-koja-je-izgrizena-u-vrticu-Tijana-Bebu-smo-zatekli-sa-30-ugriza/440214).

Dječak banjalučkog vrtića tuče drugare i ujeda vaspitačice

BANJALUKA – Mališani jednog banjalučkog vrtića svakodnevno se suočavaju sa agresivnim drugarom koji ih tuče, a vaspitačice čupa za kosu i ujeda. Ovakvo ponašanje sve je češća pojava među djecom predškolskog uzrasta sa kojim se suočavaju i druga obdaništa u Srpskoj. Roditelji čija djeca borave u ovom vrtiću, koji radi u okviru banjalučkog Centra za predškolsko vaspitanje i obrazovanje, već mjesecima apeluju na to da ovaj problem bude riješen. Uplašeni za djecu odlučili su da pišu i peticiju kako bi agresivni dječak bio udaljen iz te ustanove. – Udara ih neprestano. Kući dolaze sa modricama i ogrebotinama. Ujeda tete i čupa ih za kosu. Niko mu ništa ne može – priča ogorčeno jedan od roditelja koji je zahtijevao da mu ne objavimo ime (www.nezavisne.com/novosti/banjaluca/Djecak-banjalučkog-vrtića-tuče-drugare-i-ujeda-vaspitačice).

Brutalno vršnjačko nasilje u Banjaluci: Sin policajca dečaku na igralištu naneo teške povrede

BANJA LUKA – Policiji u Banjaluci prijavljeno je vršnjačko nasilje u kojem je sin policajca, inače stariji maloletnik napao četrnaestogodišnjeg J.L. iz Banjaluke nanevši mu teške telesne povrede u vidu višestrukih preloma, saznaje „EuroBlic“. Napad se dogodio na igralištu Osnovne škole Jovan Cvijić, a J.L. je sa teškim povredama vozilom Hitne pomoći prebačen na Klinikum za dečiju hirurgiju gde je bio podvrgnut četvoročasovnoj operaciji. Iako se brutalan napad dogodio pred mnogobrojnim svedocima J.L. je svojim roditeljima u prvi mah ispričao kako je povredu zaradio igrajući košarku i tek je po izlasku iz bolnice roditeljima ispričao šta se uistinu dogodilo, otkrivši ujedno identitet napadača. Četrnaestogodišnji dečak, žrtva nasilja, inače je višestruki šampion BiH u plivanju, a sada je pred njim neizvesna budućnost obzirom da mu je nasilnik polomio ruku na više mesta. Slobodanka L., baka dečaka, kroz suze je ispričala da je slučaj prijavljen policiji, od koje očekuje da sprovede istragu i utvrdi sve okolnosti napada. – Ne bojim se toga što je maloletni nasilnik sin policajca i što su nam rekli da od toga neće biti ništa. Ovo radim zbog ostale dece i roditelja, jer ovo nije bila dečija igra, već brutalan napad maloletnika koji je poznat po nasilničkom ponašanju – ispričala je Slobodanka L. Sve se, kako kaže, odigralo na školskom igralištu, a maloletnik nasilnik je pokušao oteti loptu iz ruke J.L. Iako mu je rekao da mu ne želi dati loptu nasilnik je prvo zgrabio J.L. za ruku zavrnuo je, a zatim ga bacio na beton. Nakon napada sin policajca je pozvao Hitnu pomoć, a kasnije se zahvalio J.L. što ga nije „otkrio“ (<http://www.blic.rs/vesti/republika-srpska/brutalno-vrsnjacko-nasilje-u-banjaluci-sin-policajca-decaku-na-igralistu-naneo-teske/0fy7sdc>).

Dogovorena tučnjava završila krvavim ubojstvom mladića

BANJA LUKA – Aleksandar Rold (19) iz Banjaluke izboden je na smrt u dvorištu Osnovne škole „Jovan Cvijić“ u naselju Kočićevo Vijeće u Banjaluci. Šokantno: Dogovorena tučnjava završila krvavim ubojstvom mladića. Zbog ubojstva mladića uhićen je njegov vršnjak i susjed Anđelo Marković. Rold, inače učenik Srednje ugostiteljske škole, preminuo je na mjestu zločina usljed krvarenja zbog višestrukih uboda u grudni i stomak. „EuroBlic“ je potvrdilo da se ubojstvo dogodilo nakon što su se ubojica i žrtva dogovorili da nerasčišćene razmjirice „izglade“ tučnjavom na školskom igralištu. U tučnjavi je deblji kraj izvukao Marković, a zatim je prišao Roldu i pružio mu ruku kako bi piznao poraz. Rekao je Aleksandru: „Čestitam, ti si jači“. Kada mu je Aleksandar, ne sluteći što mu se sprema, ispružio ruku, Anđelo je drugom rukom u kojoj je držao nož zamahnuo i izbo ga najmanje

deset puta po tijelu", kazao je očevidac. Beživotno tijelo mladića u snijegu našli su liječnici Hitne pomoći ispred ulaza u školsku salu, gdje su i bili vidljivi tragovi krvi. Ubojstvo je šokiralo i zaposlene u OŠ „Jovan Cvijić“. Od nastavnika, koji zbog vlastite sigurnosti nisu željeli da im se otkrije ime, saznaje se da je školsko dvorište u večernjim satima mjesto gdje se okupljaju sumnjive osobe. „Imamo noćnog čuvara koji je tada bio u školi, ali nije smio izaći napolje. Jednom je pokušao spriječiti tučnjavu pa je dobio batine“, ispričala je jedna nastavnica i dodala da je osumnjičeni ubojica pohađao ovu školu. „Ovako nešto se moglo očekivati. Sjećam se da je uvijek pravio problem tijekom školovanja i da je dijete razvedenih roditelja“, dodaje nastavnica. Poznanici ubijenog Rolda ispričali su za „EuroBlic“ da je nastradali mladić bio poznat po druženju, a ne sukobu sa zakonom. U policiji su također potvrdili da ubijeni mladić nije uhićivan zbog krivičnih djela. „Uvijek se igrao s nama mlađima na školskom igralištu. Znam da je volio ići na utakmice „Borca“ i da je bio član navijačke grupe „Vulturesa“ s Čaira“, ispričao je prijatelj ubijenog mladića, dodajući da Rold ima još tri mlada brata. Osumnjičeni Anđelo Marković 15 sati je bio na kriminalističkoj obradi u CJS Banjaluka, nakon čega će biti sproveden kod dežurnog tužitelja. „EuroBlic“ saznaje da se Marković tijekom saslušanja branio šutnjom. On u policiji ima deblji dosije, a potvrđeno je da je uhićivan zbog krađe u kiosku „Minutica“, ali i zbog oružane pljačke (<http://www.blic.rs/vesti/hronika/uzas-u-banjaluci-dogovorena-tuca-zavrsla-krvavim-ubistvom-mladica/5fmd>).

Samoubistvo učenika otkrilo mračne tajne Mahira u elitnoj školi silovali oklagijom, učenice gledale!

SARAJEVO – Tragična smrt dečaka Mahira Rakovca (14) koji je u Sarajevu počinio samoubstvo skokom s osmog sprata zgrade u kojoj je stanovao glavna je tema u BiH, pre svega javnosti i medija koji sada traže od vlasti da se suoče s problemom sve raširenijeg vršnjačkog nasilja. „Samoubistvo 14-godišnjaka mora biti rasvetljeno“ i „Hiljade građana potpisale peticiju protiv nasilja“ samo su neki od naslova u novinama od utorka. Dečak je samoubistvo počinio još 14. decembra skočivši s prozora nakon što je pre toga zapalio ranac sa školskim knjigama. Klupko je počelo da se razmotava kada su progovorili njegova majka Alisa Mahmutović, profesorka na Univerzitetu u Zenici i njegov očuh Dubravko Lovrenović, profesor istorije na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. On je otvoreno optužio Internacionalnu osnovnu školu na Ilidži kod Sarajeva koju je Mahir pohađao dve godine sve do juna 2015. godine. Lovrenović je kazao da je dečak u školi bio silovan! „Kako objasniti da su Mahira silovali njegovi vršnjaci, a da su devojčice koje su sve to gledale silovatelje samo pitale: Uživete li momci“, izjavio je Lovrenović pred televizijskim kamerama. On je rekao da mu je posle Mahirove sahrane njegov drug ispričao monsturozne detalje pakla koji su obojica prošli. „Taj dečak i moj Mahir su bili silovani i to su bili silovani oklagijom iz kuhinje“, kaže Lovrenović. On kaže da su jednom prilikom Mahira vezali za radiator, tukli ga i pri tome ga terali da kaže: 'Ja sam gej, ja sam gej'. „Njih dvojicu su naterali da se ljube, a tom prilikom jedan od tih dečaka je sve snimao mobilnim“, priča Lovrenović (<http://www.kurir.rs/region/bosna-i-hercegovina/2085167/tragedija-potresa-bih-mahir-se-ubio-jer-je-bio-silovan-u-elitnoj-sarajevskoj-skoli>).

Tri učenice u dvorištu srednje škole u Tuzli pretukle djevojku: Ostali mirno promatrali i snimali mobitelima

TUZLA – Tri učenice Mješovite srednje škole u Tuzli brutalno su pretukle svoju kolegicu. Njihovi prijatelji snimili su maltretiranje mobitelom te snimku objavili na internetu. Na snimci iz Tuzle se vidi kako dvije djevojke u pratnji još nekoliko svojih školskih prijatelja, među kojima je i osoba koja je snimala, izvode učenicu na parking ispred škole, gdje joj režu kosu te je udaraju rukama i nogama. Kako je za Klix.ba potvrdio Nesib Hasanović, direktor Mješovite srednje škole Tuzla, u kojoj se

dogodilo maltretiranje, u cijeli slučaj uključeni su roditelji i policija. Amela i Halid Gavranović, roditelji pretučene učenice, najavljuju da će podnijeti privatne tužbe protiv djevojaka koje su brutalno pretukle njihovu kćer. „Nisam mogla ni pomisliti da će me istući. Međutim, nakon što mi je jedna od njih odsjekla dio kose, uslijedio je šamar, a potom i udaranje nogama. Pala sam na asfalt, dobila još nekoliko udaraca, a onda su se one povukle“, prepričava događaj od prošlog petka žrtva brutalnog napada. Navodno su iste učenice dan ranije nasrnule na još jednu učenicu iste škole, ali taj napad nije snimljen (<http://www.index.hr/Vijesti/clanak/tri-ucenice-u-dvoristu-srednje-skole-u-tuzli-pretukle-djevojku-ostali-mirno-promatrali-i-snimali-mobitelima/709689.aspx>).

Put od djeteta do delinkventa – put bez povratka!?

Iako često pomišljamo da zlostavljanje djece vrše djeca koja postižu slabiji školski uspjeh, koja su nemirnija i odudaraju od standardne „prosječnosti“ na kome počiva naš obrazovni sistem, dešava se da su zlostavljači ona djeca sa sasvim drugačijim karakteristikama. „To znaju biti i ona djeca koja su kreativna, koja uče brže i na kvalitativno različit način, tvrdoglavi su i buntovni te nerijetko odbijaju metode oprobane na prosječnom djelu populacije. Ponekad su to djeca koja žele privući pažnju odraslih, djeca kojoj nedostaje pažnja roditelja ili natprosječno inteligentna djeca čije potrebe u školi ili kod kuće nisu zadovoljene“ (Onodi, Hajdarhođić, Pepeljak, Ivaković, Hukić, 2008:26).

Analizirajući prethodne novinske članke očigledno je da agresivnost djece i nasilje koje ispoljavaju prema svojim vršnjacima poprimaju sve veće razmjere. Agresivnost koju pokazuju u školi, koja ih očigledno ne zanima i služi kao mjesto nametanja svojih pravila i vandalskog ponašanja, prenosi se i na školsko dvorište i naselje u kome žive, gdje u krugu svoje neformalne grupe započinju i sa drugim oblicima devijantnog ponašanja. Konzumiranje alkohola i opojnih droga, ispoljavanje nasilničkog ponašanja i u okviru navijačkih grupa kojim najčešće pripadaju, krađe, reketiranje vršnjaka iz naselja, dogovorene tuče sa suparničkim grupama su stepenica koja vodi ka još većim izazovima, a to su krivična djela kojim stižu veću materijalnu dobit radi zadovoljavanja svojih prohtjeva, ali i rejtinga koji im ta krivična djela donose u neformalnoj grupi i u krugu starijih iskusnijih kriminalaca koji su im uzor i zapravo modeli ponašanja.

Zbog uzrasta kada počinju sa intenzivnijim ispoljavanjem devijantnog ponašanja, a to je najčešće uzrast od 13 do 14 godina, kada još ne podliježu ozbiljnijim zakonskim sankcijama, sve se svodi na izricanje školskih disciplinskih sankcija, ako je u pitanju asocijalno ponašanje i narušavanje pravilnika o radu škole, i razgovorima sa pedagoško-psihološkom službom. Takođe, ako su u pitanju krivična djela koja počine onda se sve svodi na opomene i zastrašivanje od strane policije i vaspitno-korektivne razgovore od strane službenika centra za socijalni rad. U takvim okolnostima gdje nisu ni na bilo koji način kažnjeni za svoje ponašanje, oni ohrabreni takvim postupcima za svoje devijantno ponašanje kreću još hrabrije u dokazivanje pred svojom neformalnom grupom i ulaze u „kolosijek“ iz kojeg će kasnije teško moći izaći.

Kada već postanu mlađi ili stariji maloljetnici iza sebe maju veliki broj što otkrivenih, što neotkrivenih krivičnih djela i niz izrečenih mjera od strane centra za socijalni rad i suda za maloljetnike. Za one koja naša spora pravna administracija izrekne upućivanje u vaspitno-popravnu ustanovu počinje nova era u njihovoj kriminalnoj karijeri, gdje će upoznati prijatelje istih obilježja sa kojima će često i nakon izlaska iz doma činiti krivična djela.

Nakon obustave mjere i izlaska iz vaspitno-popravnog doma, bez obzira na neke promjene u njihovom ponašanju i određenom pomaku u prevaspitnom tretmanu i njihovoj resocijalizaciji uopšte za vrijeme boravka u toj ustanovi, oni se vraćaju u istu sredinu i u istu neformalnu grupu koja sad od njih očekuje

još veća i ozbiljnija krivična djela, jer im rejting nakon izlaska sa „robije“ još više porastao. Oni nakon povratka u svoju neformalnu grupu sada zauzimaju vrh piramide u neformalnom sistemu.

Nakon izlaska recidiv se dešava veoma brzo, jer zbog nedostatka novca i rejtinga u grupi veoma brzo se odlučuju za činjenje novog krivičnog djela. To je put bez povratka, nažalost put koji te mlade ljude vodi u svijet kriminala.

Kada se vratimo na početak i analizu nekih početnih vidova asocijalnog ponašanja djeteta na koje nismo adekvatno reagovali – ni porodica, ni škola, niti druge institucije, jer smo ih pravdali nestašlukom ili rečenicima nije moje djetete takvo, prvi mu je put, drugi su ga izazvali, djetete je razvedenih roditelja i sl., vidimo da smo zapravo napravili veliku grešku. Umjesto da se suočimo sa problemom i razgovaramo sa svojom djecom, često tražimo i projektujemo tu krivicu na druge ne želeći da prihvatimo činjenicu da je naše djetete krivo i da mu treba pomoć. U takvim okolnostima, gdje zbog današnjeg načina života i borbe za egzistenciju, ili s druge strane moć i položaj u društvu, djetete ne kontroliramo, a njegovu pažnju i ljubav, zbog nedostatka vremena koje provodimo s njim, kupujemo skupim mobilnim telefonima i markiranom odjećom.

Zajednička druženja, proslave, šetnje, vožnje biciklom zamijenjene su društvenim mrežama i virtuelnim prijateljima, vaspitanje djece koje je bilo odraz kvaliteta svake porodice zamijenila je ulica i stariji vršnjaci koji su već ušli u devijantne vode. Kriminogena inficiranost u vidu asocijalnih stavova, mišljenja, ponašanja, stvaranja lažnih idola i drugih autoriteta širi se kao virus među mladima i predstavlja žarište koje ih gura u put bez povratka. Mnogi se zahvaljujući porodici i školi i drugim protektivnim faktorima odupru takvim uticajima i uz podršku bližnjih grade svoj put ka boljoj budućnosti. Nažalost, neki stihijski kreću dalje iz greške u grešku, iz krivičnog djela u novo djelo, bez snage i volje da taj put prekinu.

Mnogu djecu olako izgubimo u tom putu, jer njihova tvrdoglavost i zasljepljenost lažnim idolima iz kriminalnog miljea, nadjačaju našu želju da im pokušamo objasniti kuda taj put vodi i kakve su posljedice takvog njihovog ponašanja, kako za njih same tako i za druge oko njih. Danas mnogi dvadesetogodišnjaci izdržavaju kaznu zatvora zbog počinjenih krivičnih djela, umjesto da se školuju, formiraju svoje porodice, pomažu roditelje, druže se prijateljima i sl. Neke će ta ustanova opametiti, a neke „odškolorati“ u još veće kriminalce. Ipak, kada detaljnije pogledamo njihov dosije, svi su oni prešli put od asocijalnih stavova i kriminogene inficiranosti, predelinkventnog ponašanja pa do delinkventnog ponašanja, tj. sve faze devijantnog ponašanja. To ukazuje na činjenicu da pored stalne prevencije učenika u školi kada je u pitanju devijantno ponašanje, neophodno je i pravovremeno reagovati sa adekvatnim vaspitno-korektivnim metodama ukoliko dođe do ispoljavanja ozbiljnijih oblika devijantnog ponašanja kako bi spriječili i suzbili svaku mogućnost daljeg razvoja devijantnog ponašanja.

Zaključak:

U radu smo željeli da ukažemo na to da vršnjačko nasilje koje je u ekspanziji predstavlja samo jedan vid devijantnog ponašanja mladog čovjeka koji najčešće prate i drugi oblici lošeg ponašanja kao npr. činjenje krivičnih djela, konzumiranje alkohola i opojnih sredstava, nošenje hladnog oružija, vandalsko ponašanje i dr. U želji da donesemo što bolje pravne mehanizme mi zaboravljamo na te mlade ljude i probleme koje oni imaju, a koji su zapravo okidač takvog devijantnog ponašanja. Disfunkcionalnost porodice, škole, mediji, ulica, socijalno-ekonomska situacija u društvu i brojni drugi faktori predstavljaju svakodnevnicu punu rizika i jednu „klopku“ u koju djetete može da upadne.

U takvim okolnostima, kada djeca zagrizu taj „mamac“ i odu daleko u svijet maloljetničke delinkvencije, teško je govoriti i prognozirati uspješnost njihove resocijalizacije. Recidiv štićenika koji su prošli sve vaspitne sankcije, kao i boravili u vaspitno-popravnom domu govori da je teško takve mlade ljude koji su skrenuli s puta vratiti ponovo na kolosijek i integrisati u društvo. Devijantno ponašanje učenika i vršnjačko nasilje su zapravo i posljedica krize vaspitanja u školi koje je sve više u podređenoj ulozi u odnosu na obrazovanje. Ako tome još dodamo i sve učestaliju krizu porodice vidimo da su djeca u velikoj mjeri u riziku da svjesno ili nesvjesno krenu pogrešnim putem. Nepisana pravila ulice postaju vodilja i put mnogih mladih ljudi koji svoje nezadovoljstvo često ispoljavaju prvo kroz asocijalne stavove, pa onda kroz predelinkventno ponašanje, gdje dolaze na jednu životnu klackalicu koja u zavisnosti od rizične situacijeprevagne na jednu ili na drugu stranu. Jedna strana je da dijete shvati da taj put nije za njega i da mu to nije životno opredjeljenje, te da to zapravo ne želi, dok druga strana vodi ka delinkvenciji i putu ka još većim problemima koji oni ne mogu sami riješiti, a često odbijaju svaki vid pomoći od strane drugih. Taj put najčešće uništava mnoge mlade ljude i stavlja ih na marginu društva. Sve ovo vodi ka jednom pitanju: „Kako zapravo pomoći takvim mladim ljudima“? Brojni su programi prevencije o vršnjačkom nasilju u školama, ali i socijalno neprilagođenom ponašanju djece i mladih uopšte. Oni u određenoj mjeri pomažu i sprječavaju devijantno ponašanje, ali često zaboravljamo da su ljubav i prijateljstvo najbolji protektivni faktori kada je u pitanju devijantno ponašanje djece i mladih, a oni su danas sve više zanemareni. Put od djeteta do delinkventa je zapravo dug, ali isto tako kada dijete krene tim putem često je nezaustavljiv. Stoga je neophodno uraditi sve da dijete ne krene tim putem, jer mnogi od njih će biti zauvijek izgubljeni za ovo društvo, jer će izabrati najgoru životnu profesiju, a to je profesija kriminalca. Upravo i sam rad predstavlja želju da podignemo svijest ne samo roditelja, nastavnika nego i čitavog društva i njegovih institucija o posljedicama devijantnog ponašanja djece i mladih, kako bismo se borili za svako dijete, njegovo odrastanje i formiranje zdrave ličnosti, jer su takvi mladi ljudi sa znanjem i ispravnim sistemom vrijednosti „pravi lijek“ za anomiju svakog društva.

Literatura:

1. Davidović, D. (1983). *Osnovi penoogije – skripta*. Beograd: Defektološki fakultet.
2. De Lisi, M. (2005). *Career Criminals in Society London*. London: Sage Publications.
3. Dječak banjalučkog vrtića tuče drugare i ujeda vaspitačice. Na sajtu: <http://www.nezavisne.com/novosti/banjaluka/Djecak-banjaluckog-vrtica-tuce-drugare-i-ujeda-vaspitacice>. Očitano: 24.7.2017.
4. Jugović, A. (2014). *Zapisi iz anomalije*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
5. Kron, L. (2008). Globalne perspektive u kontroli i prevenciji kriminala. U L. Kron (ed.) *Kazneno zakonodavstvo i prevencija kriminala*, 29–43. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
6. Lajić, G. (2017). Roditelji djevojčice koja je izgrižena u vrtiću "Tijana": Bebu smo zatekli sa 30 ugriza. Na sajtu: www.nezavisne.com/novosti/drustvo/Roditelji-djevojcice-koja-je-izgrizena-u-vrticu-Tijana-Bebu-smo-zatekli-sa-30-ugriza/440214. Očitano: 31.8.2017.
7. Macanović, N. (2014). *Kriminogena inficiranost učenika*. Banja Luka: Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci.
8. Mash, E., Dozois, D. (2003). Child Psychopathology: A Developmental – Systems Perspective. In E. Mash&R. Barkley (Eds., *Child psychopathology* (pp. 3–74), New York: The Guilford Press.

9. Morača, N. (2015). Užas u Banjaluci. Dogovorena tuča završila krvavim ubistvom mladića. Na sajtu: <http://www.blic.rs/vesti/hronika/uzas-u-banjaluci-dogovorena-tuca-zavrсила-krvavim-ubistvom-mladica/5fmd>. Očitano: 29.7. 2017.
10. Morača, N. (2017). Brutalno vršnjačko nasilje u Banjaluci: Sin policajca na igralištu nanio teške teške povrede Na sajtu. <http://www.blic.rs/vesti/republika-srpska/brutalno-vrsnjacko-nasilje-u-banjaluci-sin-policajca-decaku-na-igralistu-naneo-teske/Ofy7sdc>. Očitano: 24.7.2017.
11. Onodi, R., Hajdarhođić, M., Pepeljak, S., Ivaković, M., Hukić, S. (2008). *Program mjera za prevenciju i suzbijanje pojavnih oblika nasilja među djecom u osnovnim školama*. Tuzla: VESTA, EU.
12. Rey, J., Assumpcao Jr, F., Bernad, C., Cuhadaroglu, F., Evans, B., Fung, D., Harper, G., Loidreau, L., Ono, Y., Puras, D., Remschmidt, H., Robertson, B., Rusakoskaya, O.& Schleimer, K. (2015). History of child psychiatry. In J. Rey (Eds.), *IACAPAP e-Textbox of Child and Adolescent mental Health* (pp. 1–72). Geneva: International Association for Child and Adolescent Psychiatry and Allied Professions.
13. Samoubistvo učenika otkrilo mračne tajne Mahira u elitnoj školi silovali oklagijom, učenice gledale! Na sajtu: <http://www.kurir.rs/region/bosna-i-hercegovina/2085167/tragedija-potresa-bih-mahir-se-ubio-je-je-bio-silovan-u-elitnoj-sarajevskoj-skoli>. Očitano: 25.7. 2017.
14. Tri učenice u dvorištu srednje škole u Tuzli pretukle djevojku: Ostali mirno promatrali i snimali mobitelima. Na sajtu: <http://www.index.hr/Vijesti/clanak/tri-ucenice-u-dvoristu-srednje-skole-u-tuzli-pretukle-djevojku-ostali-mirno-promatrali-i-snimali-mobitelima/709689.aspx>. Očitano:24.7.2017.
15. Zečević, I. (2010). *Priručnik – program prevencije vršnjačkog nasilja u školama*. Banja Luka: UG Zdravo da ste.

FROM CHILD TO DELINQUENT

Summary

The anomie of society in Bosnia and Herzegovina and the crisis of value system have caused numerous deviant phenomena that are increasingly identified among young people. The growing aggressiveness of children and peer violence at school and at home is evidence that dysfunctionality of society is increasingly reflected in the behavior of children and young people, their attitudes, the system of values, attitude to work, education, but also to the ever increasing crime rate, where perpetrators of the criminal offense are juveniles in numerous cases. Speaking of peer violence we often forget to analyze what happened to those children before the violence was committed, as well as what happened after a few years of the sanction imposed in their life. In most cases, the data of social anamnesis show socially inappropriate behavior even before violence has been committed. Often because of inadequate programs and methods of work, as well as dysfunctional sanctions, such children continue on wrong way and become juvenile delinquents, who often end up in a number of educational facilities or later in jail because of numerous criminal offenses. The society and its institutions must take responsibility and do everything to reduce or, to some extent, neutralize risk factors that can lead to deviant behavior of the young people. The aim of this paper is to point out that it is necessary to act adequately and preventively, as early as possible, to prevent the emergence of deviant behavior forms of children and young people and, with the help of protective factors, strengthen the capacities of each child individually and thus prevent deviant behavior.

Key words: aggression, delinquency, peer violence, value system crises, dysfunctionality of society.

TUČA KAO OBLIK DRUŠTVENE DEVIJACIJE

Mr Vladan Ivanović, advokat
Doktorand Fakulteta pravnih nauka u Banjoj Luci

Apstrakt: Od najstarijih vremena u ljudskoj zajednici su prisutni različiti oblici fizičkog obračuna dva ili više lica. Takva tuča kao oblik kriminaliteta nasilja, ali i kao oblik ugrožavanja telesnog integriteta, pa i života drugih lica, odnosno kao oblik remećenja javnog reda i mira je najčešće kažnjavana kao krivično delo u različitim oblicima i vidovima ispoljavanja. No, ponekad su pojedini oblici tuče kvalifikovani kao prekršaji protiv javnog reda i mira. Ali tuča predstavlja i bitan elemenat teškog oblika nasilja u vidu nasilničkog ponašanja bilo na javnom mestu, bilo na sportskoj priredbi. Upravo o tuči kao obliku društveno devijantnog ponašanja pojedinaca i grupa prema rešenjima iz pozitivnog zakonodavstva Republike Srbije govori ovaj rad.

Ključne reči: tuča, fizički obračun, krivično delo, prekršaj, nasilničko ponašanje, odgovornost, kazna

1. Tuča u krivičnom pravu SFRJ

Posle ustavnih promena iz 1974. godine u SFR Jugoslaviji je uspostavljen sistem podeljene zakonodavne nadležnosti u oblasti krivičnog zakonodavstva između federacije, republika i pokrajina. Tako je 1. jula 1977. godine stupilo na snagu devet krivičnih zakona i to⁷ :

1. Krivični zakon SFR Jugoslavije⁸,
2. šest krivičnih zakona socijalističkih republika i
3. dva krivična zakona socijalističkih autonomnih pokrajina : Vojvodine⁹ i Kosova i Metohije¹⁰ u sastavu SR Srbije.

Krivičnopravna zaštita života i tela¹¹ je predviđena u odredbama republičkih i pokrajinskih krivičnih zakona.

Krivični zakon SR Srbije¹² koji je stupio na snagu 1.jula 1977. godine je sa izmenama i dopunama bio u primeni na celoj teritoriji Republike Srbije sve do 1. januara 2006. godine. Ovaj Zakon u glavi sedmoj, pod nazivom: "Krivična dela protiv života i tela", predviđa dva krivična dela tuče¹³. To su : a) učestvovanje u tuči iz člana 55.KZ i b) ugrožavanje opasnim oruđem pri tuči ili svađi iz člana 56. KZ¹⁴.

---

⁷ Više: Zbirka krivičnih zakona, Beograd, 1982. godine.

⁸ Službeni list SFRJ broj 44/76.

⁹ Službeni list SAP Vojvodine broj 17/77.

¹⁰ Službeni list SAP Kosova i Metohije broj 20/77.

¹¹ Lj.Lazarević, Krivično pravo, Posebni deo, Beograd, 1993.godine, str.67-69.

¹² Službeni glasnik SR Srbije broj : 26/77, 28/77 i 43/77.

¹³ B.Čejović, V.Miladinović, Krivično pravo, Posebni deo, Niš, 1995. godine, str.173-176.

¹⁴ D.Jovašević, Komentar Krivičnog zakona Republike Srbije sa sudskom praksom, Beograd, 2003. godine, str. 80-84..

1.1. Tuča kao krivično delo protiv telesnog integriteta

Učestvovanje u tuči¹⁵ iz člana 55. KZ je krivično delo koje se sastoji u učestvovanju u nekakvoj tuči – kao fizičkom obračunu između dva ili više lica, pod uslovom da je pri tome neko lice lišeno života ili da je drugome naneta teška telesna povreda. U tom slučaju svaki učesnik u tuči odgovara za ovo delo na osnovu svog učešća u stvaranju opasne situacije u kojoj je naneta teža posledica po život ili telesni integritet nekog, bilo kog lica. Za ovo je delo propisana kazna zatvora od tri meseca do tri godine.

Drugo krivično delo tuče¹⁶ je propisano u članu 56.KZ. To je "ugrožavanje opasnim oruđem pri tuči ili svadi". Ovo delo se sastoji u mašanju za oružje, opasno oruđe ili drugo sredstvo koje je podobno da se telo drugog lica teško povredi ili da mu se zdravlje teško naruši¹⁷. Kao posledica dela se javlja apstraktna opasnost po telesni integritet ili zdravlje drugog lica koju prouzrokuje lice koje se maši za opasno sredstvo¹⁸. No, za postojanje dela je bitno da se ova radnja izvršenja preduzima u određeno vreme ili na određenom mestu – pri tuči ili svadi¹⁹. Za ovo je delo propisana novčana kazna ili kazna zatvora do šest meseci.

Iste oblike i vidove ispoljavanja krivičnih dela tuče, sa identičnim zakonskim opisom i vrstom i merom propisane kazne predviđali su i Krivični zakon SAP Vojvodine²⁰: u čl. 36.i 37. i Krivični zakon SAP Kosova i Metohije²¹ u čl. 40.i 41.

1.2. Tuča kao oblik nasilničkog ponašanja

I konačno, u glavi dvadesetoj pod nazivom: "Krivična dela protiv javnog reda i pravnog saobraćaja" u članu 220. KZ SR Srbije je bilo predviđeno krivično delo nasilničko ponašanje. Isto ovo delo je bilo propisano i u odredbi člana 182.Krivičnog zakona SAP Vojvodine, odnosno u članu 190. Krivičnog zakona SAP Kosova i Metohije. Ovo delo se sastojalo u ugrožavanju spokojstva građana ili remećenju javnog reda i mira grubim vređanjem ili zlostavljanjem drugoga, vršenjem nasilja prema drugom, izazivanjem tuče i drskim ili bezobzirnim ponašanjem od strane lica čiji raniji život ukazuje na njegovu sklonost ka ovakvom ponašanju. Radnja izvršenja²² je alternativno određena kao²³:

1) grubo vređanje drugog - kada se teškim, pogrđnim rečima, izrazima i psovkaama grubo, u znatnoj meri, u većem obimu povređuje čast i ugled drugog lica, njegovo dostojanstvo ili osećanja i to u prisustvu većeg broja lica ili lica u odnosu na koja on ima vaspitnu ulogu,

2) grubo zlostavljanje drugog - fizičko i psihičko maltretiranje koje izaziva bol, patnju, strah, nelagodnost fizičkog ili psihičkog karaktera i poniženje. Ovde se ne radi o običnom zlostavljanju, već o onom u većem stepenu ili obimu, u dužem trajanju, ali ipak ne tako grubom da se radi o lakom telesnoj povredi,

3) vršenje nasilja prema drugom - delatnost kojom se ugrožava telesni integritet i fizičko i psihičko zdravlje drugog lica,

---

¹⁵ Lj.Lazarević, Krivično pravo, Posebni deo, Beograd, 1993. godine, str.96-98.

¹⁶ I.Simić, M.Petrović, Krivični zakon Republike Srbije, Praktična primena, Beograd, 2002. godine, str.46-49.

¹⁷ Z.Stojanović, O.Perić, Krivično pravo, Posebni deo, Beograd, 2000. godine, str.110-113.

¹⁸ Službeni glasnik Republike Srbije broj : 67/2003, 101/2005, 90/2007, 72/2009, 111/2009 i 104/2013.

¹⁹ Službeni glasnik Republike Srbije broj 85/2005, 88/2005 i 101/2005.

²⁰ Službeni list SAP Vojvodine broj 17/77.

²¹ Službeni list SAP Kosova i Metohije broj 20/77.

²² D.Jovašević, Nasilničko ponašanje, Bezbednost, Beograd, broj 5/1982. godine, str.420-42.

²³ Lj.Jovanović, D.Jovašević, Krivično pravo, Posebni deo, 1995.godine, str.117-119.

4) izazivanje tuče - stvaranje, provociranje fizičkog obračuna između dva ili više lica, odnosno vršenja nasilja koje se sastoji u međusobnom zadavanju udaraca rukom, delovima tela ili predmetima i

5) drsko ili bezobzirno ponašanje - nepristojno, grubo i vulgarno izražavanje pred ženama, decom ili starijim ljudima, kao i izrazito bahat, obestan, osion odnos prema stvarima²⁴.

Posledica dela se javlja u dva vida. To su²⁵: 1) povreda u vidu remećenja javnog reda – kada je došlo do poremećaja u javnom saobraćaju, komunalnoj infrastrukturi, u društvenoj ili privrednoj delatnosti u većem obimu, na širem prostoru ili u dužem trajanju i 2) ugrožavanje u vidu ugrožavanja spokojstva građana, odnosno izazivanja straha za ličnu i imovinsku sigurnost pasivnog subjekta ili njemu bliskih lica u većem obimu i stepenu.

Za ovo je delo propisana kazna zatvora od tri meseca do tri godine, ali se kao učinilac moglo javiti samo lice koje pokazuje sklonost, naviku, tendenciju ka nasilničkom ponašanju usled njegovog ranijeg načina života i kršenja normi javnog poretka.

Teži oblik dela za koji je propisana kazna zatvora od šest meseci do pet godina postoji u tri slučaja: 1) ako je nasilničko ponašanje izvršeno u grupi, dakle, kada u preduzimanju jedne ili više istih ili različitih delatnosti učestvuje najmanje tri lica, 2) ako je pri izvršenju osnovnog dela drugom licu naneta laka telesna povreda. Bitno je da se laka telesna povreda nalazi u uzročno-posledičnoj vezi sa preduzetom radnjom osnovnog dela i da u odnosu na nju učinilac postupa sa nehatom. Ona može biti naneta licu prema kome je primenjeno nasilje, slučajnom prolazniku ili licu koje se umešalo da razdvoji učesnike nasilja i 3) ako je usled preduzete radnje izvršenja došlo do teškog poniženja građana - kada se lice prinuđuje na trpljenja koja duboko pogađaju moralna osećanja, čast, imovinu ili dostojanstvo čoveka. Bitno je da se radi o poniženju u većem stepenu ili obimu.

2. Tuča u pozitivnom krivičnom pravu Srbije

Početkom 21. veka Republika Srbija je donela dva zakona koja na različite načine i u različitim oblicima ispoljavanja predviđaju krivična dela tuče. To su:

1. Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama²⁶ iz 2003. godine i
2. Krivični zakonik Republike Srbije²⁷ iz 2005. godine.

2.1. Tuča na sportskim priredbama

Zakonom o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama se utvrđuju mere za sprečavanje nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, kao i obaveze organizatora i ovlašćenja nadležnih organa u sprovođenju tih mera. Kao sportske priredbe, u smislu člana 2. smatraju se sportska takmičenja i sportske manifestacije. Sam je Zakon u članu 4. odredio pojam nasilja i nedoličnog ponašanja.

Tako se pod nasiljem i nedoličnim ponašanjem na sportskim priredbama, u smislu ovog Zakona, smatra se naročito: 1) fizički napad na učesnike sportske priredbe, 2) fizički obračun između učesnika na sportskoj priredbi, 3) bacanje na sportski teren ili u gledalište predmeta koji mogu da ugroze život,

---

²⁴ D.Jovašević, Obeležja nasilničkog ponašanja iz člana 220. KZ RS, Bezbednost, Beograd, broj 5/1990. godine, str. 459-473.

²⁵ V.Đurđić, D.Jovašević, Krivično pravo, Posebni deo, 2010.godine, str.189-192.

²⁶ Službeni glasnik Republike Srbije broj 98/2003.

²⁷ Službeni glasnik Republike Srbije broj 85/2005.

fizički integritet lica ili imovinu, 4) izazivanje mržnje ili netrpeljivosti koja može da dovede do fizičkih sukoba učesnika, 5) oštećivanje sportskog objekta, opreme, uređaja i instalacija na sportskom objektu na kome se održava sportska priredba, 6) izazivanje nereda prilikom dolaska, odnosno odlaska sa sportskog objekta ili u sportskom objektu, remećenje toka sportske priredbe ili ugrožavanje bezbednosti učesnika sportske priredbe ili trećih lica, 7) neovlašćeni ulazak na sportski teren, 8) neovlašćeni ulazak u službene prostorije i službene prolaze sportskog objekta na kome se održava sportska priredba, 9) unošenje u sportski objekat i upotreba alkohola ili drugih opojnih sredstava, 10) unošenje u sportski objekat, odnosno korišćenje pirotehničkih sredstava i drugih predmeta i sredstava kojima se može ugroziti bezbednost učesnika u sportskoj priredbi ili ometati njen tok i 11) neovlašćeni ulazak u deo gledališta sportskog objekta koji je namenjen protivničkim navijačima.

U delu trećem pod nazivom: "Kaznene odredbe" Zakon je propisao u članu 20. krivično delo pod nazivom: "Nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi". Ovo delo čini lice koje u nameri da izazove nasilje uđe na sportski teren ili koje ulaskom u sportski teren izazove nasilje, fizički napadne na učesnike sportske priredbe, unese u sportski objekat ili baca na sportski teren ili među gledaoce predmete, pirotehnička sredstva ili druge eksplozivne, zapaljive ili škodljive supstance koji mogu da izazovu telesne povrede ili ugroze zdravlje učesnika sportske priredbe ili koje učestvuje u fizičkom obračunu na sportskoj priredbi²⁸.

Radnja izvršenja je višestruko alternativno određena kao: 1) ulazak na sportski teren, 2) izazivanje nasilja ulaskom na sportski teren, fizički napad na učesnike sportske priredbe, 3) unošenje u sportski objekat ili bacanje na sportski teren ili među gledaoce predmeta, pirotehničkih sredstava ili drugih eksplozivnih, zapaljivih ili škodljivih supstanci koji mogu da izazovu telesne povrede ili ugroze zdravlje učesnika sportske priredbe i 4) učestvovanje u fizičkom obračunu na sportskoj priredbi.

Za postojanje dela je bitno ispunjenje dva elementa: a) radnja izvršenja se preduzima u određenoj nameri - u nameri da izazove nasilje. Ova namera mora da postoji na strani učinioaca prilikom preduzimanja radnje izvršenja, ali ona ne mora da bude i ostvarena u svakom konkretnom slučaju. Ona takođe određuje oblik krivice učinioaca kao direktan umišljaj i b) radnja izvršenja se preduzima na određenom mestu – na sportskom terenu, sportskom objektu ili drugom mestu gde se održava određena sportska priredba. Za ovo je delo propisana kazna zatvora od tri meseca do jedne godine.

Delo ima dva teža, kvalifikovana oblika. Prvi teži oblik dela postoji kada se radnja izvršenja u bilo kom obliku ispoljavanja preduzme u grupi od tri ili više lica. Za ovo je delo propisana kazna zatvora od šest meseci do tri godine. Najteža kazna i to kazna zatvora u trajanju od jedne do pet godina je predviđena za kolovođu grupe koja izvrši ovo krivično delo nasilja na sportskoj priredbi.

Ovo krivično delo je novelom Krivičnog zakonika iz 2009.godine uneto u taj zakonski tekst pod nazivom: "Nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu" u članu 344a. KZ²⁹.

2.2. Tuča kao krivično delo protiv telesnog integriteta

Krivični zakonik Republike Srbije u glavi trinaestoj pod nazivom: "Krivična dela protiv života i tela", predviđa dva krivična dela tuče. To su: a) učestvovanje u tuči iz člana 123.KZ i b) ugrožavanje opasnim oruđem pri tuči i svađi iz člana 124.KZ.

Učestvovanje u tuči iz člana 123. KZ se sastoji u učestvovanju u tuči u kojoj je neko lice lišeno života ili je drugom licu naneta teška telesna povreda. Radnja izvršenja se sastoji u učestvovanju u tuči. Tuča je fizički obračun između dva ili više lica koji se sastoji u međusobnom udaranju rukama, nogama i drugim delovima tela (ramenom, kolenom, laktom), kao i u upotrebi raznih predmeta, oružja i oruđa.

---

²⁸ Đ.Đorđević, Krivično pravo, Posebni deo, Beograd, 2011.godine, str.189-191.

²⁹ D.Jovašević, Krivično pravo, Posebni deo, Beograd, 2014.godine, str.278-281.

Ova se radnja sastoji u sudelovanju u fizičkom obračunu sa drugim licima. To je aktivna delatnost i ne može se izvršiti nečinjenjem³⁰.

Za postojanje dela potrebno je da je u tuči drugo lice lišeno života ili da mu je naneta teška telesna povreda. Nastupanje ovih povreda, nije posledica dela, već objektivni uslov inkriminacije (zakonodavni motiv kažnjavanja). Bez nastupanja ovih povreda, postoji prekršaj protiv javnog reda i mira, a ne ovo krivično delo. Posledica dela je konkretna opasnost za život i telo učesnika u tuči. Kod ovog dela se često ne zna čijom je radnjom prouzrokovana smrt, odnosno teška telesna povreda nekog lica. To ukazuje da je potrebno da u tuči učestvuje najmanje tri lica, a nije moguće da se ustanovi koji je učesnik prouzrokovao takvu posledicu. Za ovo je delo propisana novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine.

Drugo krivično delo je "ugrožavanje opasnim oruđem pri tuči i svađi". Ono je predviđeno u članu 124. KZ. Delo se sastoji u mašanju pri tuči ili svađi oružja, opasnog oruđa ili drugog sredstva koje je podobno da se telo teško povredi ili zdravlje teško naruši.

Radnja izvršenja je mašanje. To je telesni pokret koji se sastoji u posezanju za oružjem, opasnim oruđem ili drugim sredstvom koje je podobno da telo teško povredi ili zdravlje teško naruši pri čemu se jasno ispoljava namera da se opasno sredstvo i upotrebi. Samo posedovanje opasnih sredstava ne čini ovo krivično delo, ako se ne manifestuje namera da će se ona upotrebiti. Za postojanje dela je bitno da se radnja izvršenja preduzima u toku, pri, za vreme tuče ili svađe. Tuča je fizički obračun između dva ili više lica, a dok je svađa verbalni obračun uz upotrebu grubih i pogrđnih reči, izraza, psovki ili pretnji.

Zakon o javnom redu i miru u članu 3. određuje pojam tuče i svađe. Tuča je uzajamno vršenje nasilja između dva ili više lica koje se sastoji u zadavanju udaraca rukom, delovima tela ili predmetima. Svađa je verbalni sukob dva ili više lica. Posledica dela je apstraktna opasnost za telesni integritet drugog lica. Pri tome nije nužno da se oštećeni tom prilikom oseća ugroženim³¹. Za ovo je delo propisana novčana kazna ili kazna zatvora do šest meseci.

Teži oblik dela se sastoji u mašanju vatrenog oružja pri tuči i svađi. Svojstvo objekta radnje (vatreno oružje), predstavlja kvalifikatornu okolnost za koju zakon propisuje kumulativno kaznu zatvora do dve godine i novčanu kaznu.

2.3. Tuča kao element nasilničkog ponašanja

U Krivičnom zakoniku postoje još dva krivična dela tuče. Ona su predviđena u glavi tridesetprvoj, pod naslovom: "Krivična dela protiv javnog reda i mira". To su: a) nasilničko ponašanje iz člana 344. KZ i b) nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu iz člana 344a. KZ.

Nasilničko ponašanje iz člana 344. KZ se sastoji u značajnijem ugrožavanju spokojstva građana ili težem remećenju javnog reda i mira grubim vređanjem ili zlostavljanjem drugoga, vršenjem nasilja prema drugom, izazivanjem tuče i drskim ili bezobzirnim ponašanjem. Radnja izvršenja³² je višestruko alternativno određena kao:

- 1) grubo vređanje drugog - kada se teškim, pogrđnim rečima, izrazima i psovka grubo, u znatnoj meri, u većem obimu povređuje čast i ugled drugog lica, njegovo dostojanstvo ili osećanja i to u prisustvu većeg broja lica ili lica u odnosu na koja on ima vaspitnu ulogu,
- 2) grubo zlostavljanje drugog - fizičko i psihičko maltretiranje koje izaziva bol, patnju, strah, nelagodnost fizičkog ili psihičkog karaktera i poniženje. Ovde se ne radi o običnom zlostavljanju, već

---

³⁰ D.Jovašević, Lj.Mitrović, Kaznena odgovornost za učestvovanje u tuči, Godišnjak Fakulteta pravnih nauka Univerziteta Apeiron, Banja Luka, broj 1/2011. godine, str.45-60.

³¹ D.Jovašević, Krivičnopravni problemi nasilničkog ponašanja, Branič, Beograd, broj 2/1996. godine, str. 26-35.

³² D. Jovašević, Nasilničko ponašanje, Bezbednost, Beograd, broj 5/1982. godine, str.420-42.

o onom u većem stepenu ili obimu, u dužem trajanju, ali ipak ne tako grubom da se radi o lakog telesnoj povredi,

3) vršenje nasilja prema drugom - delatnost kojom se ugrožava telesni integritet i fizičko i psihičko zdravlje drugog lica,

4) izazivanje tuče - stvaranje, provociranje fizičkog obračuna između dva ili više lica, odnosno vršenje nasilja koje se sastoji u međusobnom zadavanju udaraca rukom, delovima tela ili predmetima i

5) drsko ili bezobzirno ponašanje - nepristojno, grubo i vulgarno izražavanje pred ženama, decom ili starijim ljudima, kao i izrazito bahat, obestan, osion odnos prema stvarima³³.

Posledica dela se javlja u dva vida. To su: 1) povreda u vidu težeg remećenja javnog reda – kada je došlo do poremećaja u javnom saobraćaju, komunalnoj infrastrukturi, u društvenoj ili privrednoj delatnosti u većem obimu, na širem prostoru ili u dužem trajanju i 2) ugrožavanje u vidu značajnijeg ugrožavanja spokojstva građana, odnosno izazivanja straha za ličnu i imovinsku sigurnost pasivnog subjekta ili njemu bliskih lica u većem obimu i stepenu. Za ovo je delo propisana kazna zatvora do tri godine.

Teži oblik dela za koji je propisana kazna zatvora od šest meseci do pet godina postoji u tri slučaja: 1) ako je nasilničko ponašanje izvršeno u grupi, dakle, kada u preduzimanju jedne ili više istih ili različitih delatnosti učestvuje najmanje tri lica, 2) ako je pri izvršenju osnovnog dela drugom licu naneta laka telesna povreda. Bitno je da se laka telesna povreda nalazi u uzročno-posledičnoj vezi sa preduzetom radnjom izvršenja osnovnog dela i da u odnosu na nju učinilac postupa sa nehatom. Ona može biti naneta licu prema kome je primenjeno nasilje, slučajnom prolazniku ili licu koje se umešalo da razdvoji učesnike nasilja i 3) ako je usled preduzete radnje izvršenja došlo do teškog poniženja građana - kada se lice prinuđuje na trpljenja koja duboko pogađaju moralna osećanja, čast, imovinu ili dostojanstvo čoveka. Bitno je da se radi o poniženju u većem stepenu ili obimu.

Ako je pri nasilničkom ponašanju koje je dobilo karakter bezobzirnog (obesnog, osionog, bahatog) došlo do umišljajnog prouzrokovanja smrti drugog lica, tada postoji teško ubistvo iz člana 114.KZ za koje je propisana kazna zatvora u trajanju od trideset do četrdeset godina ili kazna zatvora najmanje deset godina.

Drugo krivično delo tuče pod nazivom: "Nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu" je uvedeno u Krivični zakonik septembra 2009.godine. Ovo krivično delo se sastoji iz više alternativno predviđenih radnji izvršenja kao što su:

1) fizički napad ili fizičko obračunavanje sa drugim učesnicima sportske priredbe ili javnog skupa,

2) vršenje nasilja ili oštećenje imovine veće vrednosti prilikom dolaska ili odlaska sa sportske priredbe ili javnog skupa,

3) unošenje u sportski objekat ili bacanje na sportski teren, među gledaoce ili učesnike javnog skupa predmeta, pirotehničkih sredstava ili drugih eksplozivnih, zapaljivih ili škodljivih supstanci koje mogu da izazovu telesne povrede ili da ugroze zdravlje učesnika sportske priredbe ili javnog skupa,

4) neovlašćeno ulaženje na sportski teren ili u deo gledališta koji je namenjen protivničkim navijačima i izazivanje nasilja, oštećenje sportskog objekta, njegove opreme, uređaja, instalacija i

---

³³ D. Jovašević, Obeležja nasilničkog ponašanja iz člana 220. KZ RS, Bezbednost, Beograd, broj 5/1990. godine, str. 459-473.

5) izazivanje nacionalne, rasne, verske ili druge mržnje ili netrpeljivosti koja je zasnovana na nekom diskriminatorskom osnovu svojim ponašanjem ili parolama na sportskoj priredbi ili javnom skupu usled čega dođe do nasilja ili fizičkog obračuna sa učesnicima skupa ili priredbe.

Za ovo je delo propisana kazna zatvora od šest meseci do pet godina i kumulativno novčana kazna.

Delo ima tri teža, kvalifikovana oblika ispoljavanja. Prvi teži oblik dela za koji je propisana kazna zatvora od jedne do osam godina postoji ako je delo izvršeno u grupi. U tom slučaju se kolovođa grupe kažnjava zatvorom od tri do dvanaest godina. I konačno, najteži oblik dela postoji ako je usled preduzete radnje izvršenja osnovnog dela u bilo kom obliku došlo do nereda u kome je nekom licu naneta teška telesna povreda ili je došlo do oštećenja imovine veće vrednosti. Za ovo je delo propisana kazna zatvora od dve do deset godina.

Uz kaznu se učiniocu bilo kog od navedenih oblika krivičnog dela obavezno izriče i mera bezbednosti zabrane prisustvovanja određenim sportskim priredbama.

Poseban oblik dela za koji je propisana kazna zatvora od tri meseca do tri godine i novčana kazna kumulativno postoji ako službeno ili odgovorno lice pri organizovanju sportske priredbe ili javnog skupa ne preduzme mere obezbeđenja kako bi se onemogućio ili sprečio nered, pa usled toga bude ugrožen život ili telo većeg broja lica ili imovina veće vrednosti.

2.4. Tuča kao prekršaj protiv javnog reda i mira

Tuča se kao oblik ugrožavanja telesnog i psihičkog integriteta čoveka javlja i u prekršajnom pravu, posebno kada se istovremeno sa preduzetom radnjom izvršenja povređuje ili ugrožava i javni red i mir kao zaštićena vrednost ili dobro. Tako se javni red i mir, a istovremeno i telesni i psihički integritet drugog ili drugih lica mogu povrediti ili ugroziti velikim brojem različitih prekršaja koji su propisani u različitim zakonima iz oblasti unutrašnjih poslova (tzv. policijski zakoni). No, treba reći da su ovim prekršajima istovremeno ugrožene i druge društvene vrednosti, dobra ili interesi kao što je život, telesni integritet ili zdravlje ljudi i sl. Tako ove prekršaje propisuju sledeći zakoni: 1) Zakon o javnom redu i miru³⁴, 2) Zakon o javnom okupljanju³⁵, 3) Zakon o prebivalištu i boravištu građana³⁶, 4) Zakon o sprečavanju nasilja u porodici³⁷ i 5) Zakon o oružju i municiji³⁸.

Zakon o javnom redu i miru uređuje javni red i mir na javnom mestu, utvrđuje prekršaje kao protivpravna dela protiv javnog reda i mira, gde je na poseban način predviđena i tuča, kao i način prikupljanja dobrovoljnih priloga. Ovaj Zakon u trećem delu pod nazivom: "Prekršaji" predviđa više prekršaja protiv javnog reda i mira, koji što je retkost u prekršajnom pravu, nose svoje zakonske termine (nazive). Tako se kao prekršaji protiv javnog reda i mira smatraju protivpravna dela kojima se na javnom mestu ugrožava ili narušava javni red i mir, stvara uznemirenje ili ugrožava sigurnost građana, ometa kretanje građana na javnim mestima ili ostvarivanje njihovih prava i sloboda, vređa moral, ugrožava opšta sigurnost imovine, vređaju ili ometaju službena lica ili se na drugi način narušava javni red i mir³⁹.

Objekt zaštite kod ovih prekršaja jeste javni red i mir. A prema članu 3. Zakona javni red i mir predstavlja usklađeno stanje međusobnih odnosa građana nastalo njihovim ponašanjem na javnom mestu i delovanjem organa i organizacija u javnom životu radi obezbeđenja jednakih uslova za ostvarivanje ljudskih i manjinskih prava i sloboda građana zajamčenih Ustavom. Posledica ovih dela

---

³⁴ Službeni glasnik Republike Srbije broj 6/2016.

³⁵ Službeni glasnik Republike Srbije broj 6/2016.

³⁶ Službeni glasnik Republike Srbije broj 87/2011.

³⁷ Službeni glasnik Republike Srbije broj 94/2016.

³⁸ Službeni glasnik Republike Srbije broj 20/2015.

³⁹ D. Jovašević, Prekršajno pravo, Niš, 2012. godine, str.21-24.

se javlja kao povreda u dva oblika. To su: 1) narušavanje javnog reda i mira i 2) izazivanje uznemirenja građana (u vidu stvaranja osećanja lične i imovinske nesigurnosti).

Pored kazni (kazne zatvora, rada u javnom interesu, novčane kazne i kaznenih poena) učiniocima prekršaja protiv javnog reda i mira mogu se izreći i druge prekršajnoppravne mere, odnosno druge vrste prekršajnih sankcija⁴⁰. Tako prema članu 24. Zakona službena lica policije, komunalne policije i nadležnih inspeksijskih organa su ovlašćeni da obavezno privremeno oduzmu u skladu sa zakonom predmete koji su upotrebljeni za izvršenje prekršaja ili su pribavljeni prekršajem ili koji su nastali izvršenjem prekršaja.

Takođe u smislu člana 25. učiniocima ovih prekršaja se mogu izreći i sledeće zaštitne mere i to⁴¹: 1. oduzimanje predmeta, 2. obavezno lečenje zavisnika od alkohola i drugih psihoaktivnih supstanci, 3. obavezno psihijatrijsko lečenje, 4. zabrana pristupa oštećenom, objektima ili mestu izvršenja prekršaja, 5. zabrana vršenja određenih delatnosti, 6. zabrana pravnom licu da vrši određene delatnosti i 7. zabrana odgovornom licu da vrši određene poslove.

Prvi prekršaj iz člana 7. nosi naziv: " Svađa, vika i buka na javnom mestu". Delo je određeno posledičnom dispozicijom. Ono se sastoji u narušavanju javnog reda i mira ili stvaranju uznemirenja građana. Za postojanje dela je bitan način preduzimanja radnje izvršenja. To su: a) svađa i b) vika. Svađa je verbalni sukob između dva ili više lica, dok je vika verbalno izražavanje jakog intenziteta. Bitno je da se radnja izvršenja preduzima na javnom mestu. Javno mesto je prostor dostupan neodređenom broju lica čiji identitet nije unapred određen, pod istim uslovima ili bez posebnih uslova, ali je to i mesto koje je dostupno pogledu ili čujnosti sa javnog mesta ili je posledica nastupila na javnom mestu. Za ovo delo je propisana novčana kazna u iznosu od 5.000 do 20.000 dinara.

Poseban oblik dela za koji je propisana novčana kazna u iznosu od 5.000 do 30.000 dinara postoji u slučaju narušavanja javnog reda i mira ili stvaranja uznemirenja građana na poseban, specifičan način: a) izvođenjem muzičkih i drugih sadržaja, b) korišćenjem muzičkih instrumenata, radio i televizijskih prijemnika i drugih zvučnih uređaja i c) korišćenjem mehaničkih izvora buke i zvučnih signala (motora, sirena i sl.).

Teži oblik prekršaja postoji ako je radnja izvršenja preduzeta u grupi od tri ili više lica. Ovde organizovano, grupno izvršenje dela od strane više izvršilaca, bez obzira na njihove pojedine uloge, predstavlja kvalifikatornu okolnost za koju zakon propisuje novčanu kaznu u iznosu od 20.000 do 50.000 dinara.

"Nepristojno, drsko i bezobzirno ponašanje" je prekršaj predviđen u članu 8. Sam je Zakon odredio pojam ovog prekršaja. Kao nepristojno, drsko, bezobzirno ponašanje smatra se ponašanje lica ili preduzimanje radnji na javnom mestu, kojima se ugrožava sigurnost građana ili narušava javni red i mir, vreša moral građana, uništava ili oštećuje imovina. Delo se sastoji u narušavanju javnog reda i mira, ugrožavanju imovine ili vređanju morala građana. Bitno je da se ove posledice ostvaruju u vidu povrede ili ugrožavanja na zakonom predviđeni način - nepristojnim, drskim ili bezobzirnim ponašanjem. Za ovo delo je propisana novčana kazna u iznosu od 10.000 do 150.000 dinara ili rad u javnom interesu od 80 do 360 časova.

Teži oblik ovog prekršaja za koji je propisana kazna rada u javnom interesu od 240 do 360 časova ili kazna zatvora u trajanju od 30 do 60 dana postoji ako je radnja izvršenja preduzeta od strane grupe od tri ili više lica. Dakle, i ovde je organizovano, grupno narušavanje javnog reda i mira, vređanje morala građana ili ugrožavanje imovine kvalifikatorna okolnost za koju je propisano pooštreno kažnjavanje.

"Vređanje, vršenje nasilja, pretnja ili tuča" predstavlja prekršaj protiv javnog reda i mira iz člana 9. I ovde se osnovno delo prekršaja sastoji u narušavanju javnog reda i mira na sledeći zakonom

---

⁴⁰ P. Dimitrijević, D. Jovašević, Prekršajno pravo, Beograd, 2005. godine, str. 89-92.

⁴¹ Đ. Đorđević, Prekršajno pravo, Beograd, 2014. godine, str. 114-121.

alternativno predviđeni način: a) vređanjem drugog – povredom njegove časti i ugleda na bilo koji način, bilo kojom radnjom, b) vršenjem nasilja nad drugim – preduzimanjem radnje koja je upravljena prema telu drugog ili drugih lica i c) pretnjom (stavljanjem u izgled, najavom neposredno ili posredno, usmeno ili pismeno) narušavanja javnog reda i mira. Uvreda (vređanje) je prema slovu zakona (član 3.) vršenje radnji kojima se omalovažava ličnost drugog lica. Vršenje nasilja je primena fizičke ili druge sile na telu drugog lica, podobne da izazove patnju ili bolove. Na kraju, pretnja je ugrožavanje sigurnosti drugog lica, stavljanjem u izgled da će se učiniti kakvo zlo, ili napasti na život ili telo tog ili njemu bliskog lica. Zakon je izričito predvideo kažnjavanje i za sam pokušaj ovog prekršaja. Za ovo je delo alternativno propisana novčana kazna u iznosu od 20.000 do 100.000 dinara ili kazna zatvora od 10 do 30 dana.

Delo ima dva teža, kvalifikovana oblika ispoljavanja. Prvi teži oblik prekršaja čini lice koje narušava javni red i mir izazivanjem tuče ili učestvovanjem u tuči. Tuča je uzajamno vršenje nasilja između dva ili više lica koje se sastoji u zadavanju udaraca rukom, drugim delovima tela ili predmetima. Delo se vrši sa dve alternativno predviđene radnje izvršenja. To su: a) izazivanje tuče – stvaranje opasne situacije za život i telo ljudi na javnom mestu i b) učestvovanje u tuči – sudelovanje u fizičkom obračunavanju sa drugim licima. Za postojanje ovog prekršaja je dovoljno preduzimanje jedne od više zakonom alternativno predviđenih delatnosti pri čemu se posledica dela javlja u vidu ugrožavanja telesnog ili psihičkog integriteta nekog lica. Delo je svršeno i bez nastupanja lake telesne povrede nekog od učesnika u tuči ili drugog lica.

Ako pak usled preduzete radnje u konkretnom slučaju neko lice bude lako telesno povređeno u smislu člana 122. KZ, tada ne postoji ovaj prekršaj, već krivično delo iz člana 123.KZ pod nazivom: "Učestvovanje u tuči".

Za ovaj prekršaj je propisana alternativno novčana kazna u iznosu od 50.000 do 150.000 dinara ili kazna zatvora u trajanju od 30 do 60 dana.

Drugi teži oblik prekršaja za koji je propisana kazna zatvora u trajanju od 30 do 60 dana postoji ako je radnja izvršenja preduzeta u grupi od tri i više lica.

3. Zaključak

Različiti su oblici povrede ili ugrožavanja telesnog integriteta drugog lica. Jedan od posebno opasnih oblika takvog ugrožavanja jeste izazivanje ili učestvovanje u fizičkom obračunu sa drugim licem ili licima. Tada postoji tuča koja predstavlja i krivično delo, ali i prekršaj protiv javnog reda i mira.

Kao krivično delo, tuča se javlja od najstarijih vremena u krivičnom zakonodavstvu Srbije, ali i danas. U pozitivnom krivičnom pravu Srbije tuča se javlja kao: 1) krivično delo protiv života i tela i to kroz dva krivična dela: a) učestvovanje u tuči i b) ugrožavanje opasnim oruđem pri tuči i svađi.

No, tuča se javlja i kao element ili oblik ispoljavanja krivičnih dela protiv javnog reda i mira i to kao: a) nasilničko ponašanje i b) nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu.

Pored toga, pojedini zakoni iz oblasti unutrašnjih poslova u Srbiji propisuju prekršajnu odgovornost (kazne i zaštitne mere) za tuču kao prekršaj protiv javnog reda i mira.

Literatura

1. Čejović, B., Miladinović, V., Krivično pravo, Posebni deo, Niš, 1995.
2. Dimitrijević, P., Jovašević, D., Prekršajno pravo, Beograd, 2005.
3. Đorđević, Đ., Krivično pravo, Posebni deo, Beograd, 2011.
4. Đorđević, Đ., Prekršajno pravo, Beograd, 2014.
5. Đurđić, V., Jovašević, D., Krivično pravo, Posebni deo, 2010.
6. Jovanović, Lj., Jovašević, D., Krivično pravo, Posebni deo, 1995.
7. Jovašević, D., Nasilničko ponašanje, Bezbednost, Beograd, broj 5/1982.
8. Jovašević, D., Obeležja nasilničkog ponašanja iz člana 220. KZ RS, Bezbednost, Beograd, broj 5/1990.
9. Jovašević, D., Krivičnopravni problemi nasilničkog ponašanja, Branič, Beograd, broj 2/1996.
10. Jovašević, D., Komentar Krivičnog zakona Republike Srbije sa sudskom praksom, Beograd, 2003.
11. Jovašević, D., Mitrović, Lj., Kaznena odgovornost za učestvovanje u tuči, Godišnjak Fakulteta pravnih nauka Univerziteta Apeiron, Banja Luka, broj 1/2011.
12. Jovašević, D., Prekršajno pravo, Niš, 2012.
13. Jovašević, D., Krivično pravo, Posebni deo, Beograd, 2014.
14. Lazarević, Lj., Krivično pravo, Posebni deo, Beograd, 1993.
15. Simić, I., Petrović, M., Krivični zakon Republike Srbije, Praktična primena, Beograd, 2002.
16. Stojanović, Z., Perić, O., Krivično pravo, Posebni deo, Beograd, 2000.
17. Zbirka krivičnih zakona, Beograd, 1982.

Propisi

1. Službeni list SFRJ broj 44/76.
2. Službeni list SAP Vojvodine broj 17/77.
3. Službeni list SAP Kosova i Metohije broj 20/77.
4. Službeni glasnik SR Srbije broj : 26/77, 28/77 i 43/77.
5. Službeni glasnik Republike Srbije broj : 67/2003, 101/2005, 90/2007, 72/2009, 111/2009 i 104/2013.
6. Službeni glasnik Republike Srbije broj 98/2003.
7. Službeni glasnik Republike Srbije broj 85/2005, 88/2005 i 101/2005.
8. Službeni glasnik Republike Srbije broj 87/2011.
9. Službeni glasnik Republike Srbije broj 20/2015.
10. Službeni glasnik Republike Srbije broj 6/2016.
11. Službeni glasnik Republike Srbije broj 94/2016.

FIGHT AS A FORM OF SOCIAL DEVIATION

Summary

From the earliest times of the human community there are forms of physical confrontation among two or more people. These ways of fighting are the forms of crime. Also as a form of physical endangerment as well as the forms of public disturbance are mostly punished as criminal act in different aspects of manifestations. But sometimes some forms of sighting are qualified as the offences against public peace disturbing. The Fighting presents an important element of harmful form of violent behavior as on the public place as on a sports performance. This writing labour is talking about fighting as a form of social behavior of individual group according to the solutions form positive legislation of the Republic of Serbia.

Keywords: *fight, physical force, crime, violation, bullying, responsibility, punishment.*

NASILJE U PORODICI-OPŠTA RAZMATRANJA I OSVRT NA STANJE U SRBIJI

Dr Milica Kovačević

asistent, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu⁴²

Marina Kovačević-Lepojević

asistent, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu

Dr Veljko Turanjanin

docent, Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu

Sažetak: *Nasilje u porodici predstavlja problem koji tokom poslednjih decenija privlači sve veću pažnju naučne i opšte javnosti. Kada je reč o Srbiji, čini se da i pored sve sadržajnijeg i strožeg zakonskog okvira koji bi trebalo da suzbije ovu izuzetno opasnu pojavu, ostvareni rezultati nisu zadovoljavajući. Stoga će izlaganja u radu biti posvećena opštim razmatranjima o nasilju u porodici, njegovim oblicima i donekle uzrocima, te analizi pozitivnopravnih rešenja koja se tiču nasilja u porodici u Srbiji, uz osvrt na statističke i druge podatke o obimu i pojavnim oblicima ovog oblika kriminalnog ponašanja. Cilj rada jeste da se ukaže na ključne probleme i određene načine za njihovo prevazilaženje.*

Ključne reči: *nasilje u porodici, Srbija, zaštita.*

Uvodna razmatranja

I pored ogromnog broja studija koje se bave nasiljem u porodici, u literaturi ne nailazimo na definiciju nasilja u porodici koju bi se mogla okarakterisati kao opšte prihvaćena. Svetska zdravstvena organizacija pojam nasilja definiše kao namernu upotrebu fizičke sile ili pretnje prema licu ili grupi lica koja rezultira, ili je realno mogla rezultirati povredom, smrću, psihološkom traumom, negativnim uticajem na razvoj individue i uskraćivanjem u pravima i slobodama (WHO, 2014: 2), pa bi se putem ove definicije posredno moglo opredeliti i nasilje prema članu porodice, ne zaplićući se u problem šireg ili užeg definisanja člana porodice. Međutim, problem je upravo u tome što se nasilje u porodici suštinski razlikuje od drugih oblika nasilja jer podrazumeva specifične odnose članova porodice i posebnu porodičnu dinamiku koje nasilju u porodici daju *sui generis* prirodu. Otuda S. Jovanović ističe da nasilje u porodici, uz fizičko povređivanje koje je najuočljivije, uključuje i nevidljivo nasilje kao psihološko zlostavljanje, vređanje i ponižavanje, sa kojim se smenjuju i oblici ekonomskog nasilja, te da se nasilje u porodici vrši u naročitom kontekstu disbalansa moći, dominacije i zloupotrebe pozicije u porodici i uz zloupotreba odnosa poverenja i zavisnosti (Jovanović, 2010: 24-25). Među oblicima nasilja koji se javljaju u porodici razlikujemo: zlostavljanje dece, nasilje prema braći i sestrama ili drugim srodnicima, nasilje u partnerskim odnosima i zlostavljanje starih, pri čemu se nasilje u porodici u praksi često ispoljava uz bolesti zavisnosti, samoubistva ili uz druge oblike kriminaliteta (Rutheford, Zwi, Grove, Butchart, 2007: 676). Porodično nasilje se može manifestovati kroz verbalno, psihološko, fizičko i seksualno zlostavljanje, ali i kroz kombinaciju ovih komponentni zlostavljačkog ponašanja, a posebno zabrinjava to što je povećan rizik da zlostavljana deca u budućnosti takođe postanu zlostavljači (Fife, Scragger, 2012: 2)

Partnersko nasilje se neretko poistovećuje sa nasiljem u porodici, premda je ono uži pojam, te predstavlja bilo koji akt činjenja ili propuštanja usmeren protiv intimnog partnera u okviru koga se primenjuje složen obrazac fizičkog, seksualnog, psihološkog i/ili ekonomskog zlostavljanja ili zanemarivanja sa ciljem da se partner kontroliše ili povredi (Haley, Smith, O'Sullivan, 1998: 3). Tako se, i kada se govori o nasilju u porodici uopšteno, obično misli na ženu kao žrtvu i muškarca kao

---

⁴² milica.kovacevic@fasper.bg.ac.rs

nasilnika, i ovakvo percipiranje stvari, nažalost nije pogrešno. Istraživanja u SAD ukazuju da će tokom svog života čak 20% do 30% žena biti viktimizovane nekim oblikom porodičnog nasilja, mada ne treba gubiti iz vida da i muškarci i te kako mogu biti žrtve i da je kod viktimizovanja muškaraca ovim oblikom nasilja tamna brojka posebno visoka (Fife, Scragger, 2012: 2). Odnos partnerskog i porodičnog nasilja je značajan i zbog toga što u praksi partnersko nasilje obično koegzistira sa još nekim oblikom porodičnog nasilja, pre svega prema deci, pa tako istraživanja ukazuju da u čak 30% do 70% slučajeva i deca trpe nasilje onda kada je jedan od roditelja nasilan prema drugom roditelju, pri čemu deca bivaju telesno povređena, traumirana scenama nasilja ili ugrožena na druge načine (prema: Pulido, Gupto: 2002, 919,920).

Treba istaći da se veće interesovanje za problem porodičnog nasilja javlja počev od sedamdesetih i osamdesetih godina 20. veka (Loseke, Gelles, Cavanaugh, 2005: 21), ali da i pored ogromnog broja naučnih radova i istraživanja, i dalje postoje nejasnoće oko ključnih pitanja kao što su ko se uopšte ima smatrati članom porodice i koji se sve postupci mogu okvalifikovati kao nasilje. Tako se vremenom bitno menjao opseg lica koja se smatraju članom porodice, pa se među njih danas nesporno ubraja i partner iz vanbračne zajednice, partner iz istopolne partnerske zajednice, te drugi članovi porodičnog domaćinstva koji prevazilaze okvire partnerskih i roditeljskih odnosa (Hines, Maley-Morrison, Dutton, 2013: 8). S pravom se postavlja pitanje kako tretirati odnose između lica koja su u emotivnoj vezi, ali ne žive u zajedničkom domaćinstvu, ili pak odnose između jednog partnera i dece drugog partnera kada takođe nije ustanovljena životna zajednica. Da po ovom pitanju stvari mogu biti prilično nejasne potvrđuje i to što je u Srbiji krug članova porodice drugačije regulisan u Krivičnom zakoniku i u Porodičnom zakonu, mada oba zakona predviđaju mere zaštite od nasilja u porodici. Isto tako, različiti ljudi različito shvataju pojam nasilja, te njegova sadržina bitno zavisi i od moralnih stavova pojedinca, odnosno opšte prihvaćenih moralnih stavova u datoj sredini (Loseke, Gelles, Cavanaugh, 2005: 37). U tom smislu, izuzimajući narušavanje telesnog integriteta i kvalifikovane pretnje, teoretski bi se moglo raspravljati o svakom drugom ponašanju kroz koje se ispoljava nasilje u porodici.

U literaturi nailazimo na brojne teorije o poreklu i uzrocima porodičnog nasilja, a svima je uglavnom zajedničko to da govore o želji za moći i kontrolom koju manifestuje zlostavljač (Fife, Scragger, 2012: 5). Psihoanalitičke teorije u prvi plan stavljaju psihološke procese koji zlostavljača navode na nedozvoljeno ponašanje, odnosno koji žrtvu navode da to zlostavljanje trpi, dok socijalne, kognitivne i porodično-sistemske teorije potenciraju odnose i obrasce putem kojih se porodično nasilje ukorenjuje kako u porodici, tako i u široj zajednici (Fife, Scragger, 2012: 5,6). Postoje i biološke teorije koje proučavaju uticaj intelektualne deficijentnosti, organskih uzroka, povreda glave i hormona na nasilje u porodici, te teorije koje ovu pojavu dovode u vezu sa niskim samopoštovanjem i reakcijom na stres, kao i feminističko gledište koje uzroke nasilja traži u neravnopravnom položaju žena (Loseke, Gelles, Cavanaugh, 2005: 40-42). Razume se da ni jedna teorija ne može sama po sebi pružiti odgovor na pitanje šta su uzroci nasilja, već sve one osvetljavaju tek po neki aspekt ovog problema.

Kada je reč o istraživanju nasilja u porodici, uočavamo da se opsežnija istraživanja uglavnom odnose na nasilje u porodici kojim su viktimizovane žene, preciznije čak samo na partnersko nasilje. Tako su rezultati studije koja je sprovedena 2014. godine u 28 zemalja članica Evropske unije ukazali da je čak svaka treća ispitanica starija od 15 godina bila žrtva fizičkog i/ili seksualnog nasilja, te da je čak 8% žena viktimizovano ovim oblicima nasilja u periodu od 12 meseci pre sprovođenja istraživanja (FRA, 2014). U ispitivanju je učestvovalo 42.000 žena. Trećina žrtava partnerskog nasilja pretrpela je četiri ili više oblika fizičkog nasilja, među kojima su posebno zastupljeni: guranje, šamaranje, štipanje i čupanje za kosu. Čak 20% žena je pretrpelo partnersko fizičko nasilje tokom trudnoće. Četvrtina žena koje su pretrpele fizičko nasilje izjavile su da s zbog stida nisu obratile policiji, a da im je neposredno nakon napada najpotrebniji bio neko sa kim bi mogle da razgovaraju, ali i druge mere praktične pomoći (FRA, 2014).

Nasilje u porodici i međunarodni pravni dokumenti

Mnoštvo međunarodnih pravnih dokumenata bavi se problemom nasilja u porodici, kako direktno, tako i indirektno kroz odredbe koje se tiču nasilja nad ženama. U ovoj oblasti od ključnog značaja su dokumenti doneti pod okriljem Ujedinjenih nacija, kao i dokumenti regionalnih organizacija poput Saveta Evrope.

Univerzalna deklaracija UN o ljudskim pravima usvojena je 1948. godine i ne bavi se neposredno nasiljem u porodici, ali sadrži odredbe o zabrani diskriminacije, ravnopravnosti svih ljudi bez obzira na lične odlike i pol, te o posebnoj zaštiti majki i dece, pa je u tom smislu bila dobra osnova za neka buduća dokumenta o zaštiti od raznih oblika nasilja. Tako je kasnije usvojena Konvencija UN o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (rezolucija Generalne skupštine UN br. 34 180, 1979. godina), poznatija po skraćenici CEDAW (Convention of the Elimination of All Forms of Discrimination against Women). CEDAW propisuje da će se države obavezati na preduzimanje mera u cilju postizanja ravnopravnosti žena u sferama kao što su obrazovanje, zaposlenje, odlučivanje o porodičnim pitanjima i druge.

Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (Rim, 1950. godina) takođe se ne odnosi neposredno na nasilje u porodici. Ona sadrži odredbe koje se tiču nepovredivosti prava na život (član 2), zabrane mučenja (član 3) i zabrane diskriminacije (član 14) koje su i te kako primenljive kada je reč o obavezi država potpisnica da zaštite građane od nasilja u porodici. Tako je Evropski sud za ljudska prava u brojnim slučajevima presuđivao u korist podnosilaca predstavljeni koji su se požalili da država nije preduzela odgovarajuće i dovoljne mere da ih zaštiti od nasilja u porodici. Kao na primer u slučaju *Kontrova protiv Slovačke* (predstavka broj 7510/04, presuda od 31. maja 2007. godine), ili *Opuz protiv Turske* (predstavka broj 33401/02, presuda od 9. juna 2009. godine), u kojima je reč o smrtnom stradanju dece i žene usled eskalacije ranije prijavljenog porodičnog nasilja. Evropski sud je u navedenim i drugim slučajevima takođe utvrdio da pozivanje na nepovredivost porodične sfere i privatnog života (član 8. Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda) ne može biti osnov za uskraćivanje zaštite žrtvama nasilja u porodici, te da su države dužne da agilno i blagovremeno reaguju pre svega kada je u pitanju zaštita života i telesnog integriteta žrtava porodičnog nasilja.

Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija) otvorena je za potpisivanje 11. maja 2011. godine u Istanbulu. Njen specifičan doprinos se ogleda u konstituisanju načela dužne pažnje pri suzbijanju nasilja, s obzirom da se države obavezuju da blagovremeno preduzmu mere zaštite i pomoći kako bi se nasilje sprečilo, odnosno kako bi se ublažile njegove posledice, a ustanovljen je i nezavisni mehanizam za nadziranje praktične implementacije ove konvencije.

Spomenućemo i Preporuku Komiteta ministara Saveta Evrope o socijalnim merama u vezi sa nasiljem u porodici (R (90) 2 od 15. januara 1990. godine). Akcenat je na primeni opsežnih preventivnih mera koje se prevashodno tiču usvajanja pozitivnih stavova i vrednosti u vezi sa porodičnim životom i položajem ranjivih grupa, kao što su to, na primer, deca i stariji ljudi. Ukoliko je nasilje već nastupilo, državama se sugeriše da žrtvama obezbede raznovrsne mere zaštite i podrške, što treba da obuhvati i finansijsku i savetodavnu pomoć, ali i rešavanje stambenih potreba žrtava porodičnog nasilja. U preporuci se govori i o položaju izvršilaca nasilnih akata, s obzirom da i njima treba pružiti pomoć kako bi se uključili u grupe za psihoterapiju, ili učestvovali u postupcima medijacije i tome slično.

Pozitivnopravni okvir i prilike u Srbiji

Krivično delo nasilje u porodici regulisano je članom 194. Krivičnog zakonika RS (*Službeni glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016, u daljem tekstu skraćeno: KZ). Osnovni oblik ovog krivičnog dela čini onaj ko primenom nasilja, pretnjom da će napasti na život ili telo, drskim ili bezobzirnim ponašanjem ugrožava spokojstvo, telesni integritet ili duševno stanje člana svoje porodice, za šta će biti kažnjen zatvorom od tri meseca do tri godine. Istovremeno je zakonodavac među opštim odredbama, u članu 112. stav 30. predvideo da se onda kada je radnja krivičnog dela određena trajnim glagolom smatra da je delo učinjeno, ako je radnja izvršena jednom ili više puta, čime su izbegnute nejasnoće u pogledu broja radnji koje treba da budu izvršene kako bi postojalo nasilje u porodici. U opštim odredbama je opredeljeno i koja lica se imaju smatrati članovima porodice. Tako čl. 112. stav 28. predviđa da se članom porodice smatraju: supružnici, njihova deca, preci supružnika u pravoj liniji krvnog srodstva, vanbračni partneri i njihova deca, usvojlac i usvojenik, hranilac i hranjenik, osim ovih lica članovima porodice smatraju se i braća i sestre, njihovi supružnici i deca, bivši supružnici i njihova deca i roditelji bivših supružnika, ali samo ukoliko žive u zajedničkom domaćinstvu, kao i lica koja imaju

zajedničko dete ili je dete na putu da bude rođeno, iako nikada nisu živela u istom porodičnom domaćinstvu. Ovako opredeljeni pojam člana porodice ne podudara se sa pojmom koji je dat u porodičnom zakonodavstvu Srbije.

Teži oblik krivičnog dela nasilje u porodici postoji onda kada je pri izvršenju osnovnog oblika dela korišćeno oružje, opasno oruđe ili drugo sredstvo podobno da telo teško povredi ili zdravlje teško naruši, i tada će se učinilac kazniti zatvorom od šest meseci do pet godina (član 194, stav 2 KZ). Preostali teži oblici nasilja u porodici postoje onda kada su prouzrokovane teže posledice, odnosno kada oštećeno lice spada u posebnu kategoriju lica. Tako će se u slučaju da je usled nasilja u porodici nastupila teška telesna povreda ili teško narušavanje zdravlja ili kada je ono učinjeno prema maloletnom licu učinilac kazniti zatvorom od dve do deset godina (član 194, stav 3 KZ). Najteži oblik dela postoji onda kada je usled nekog od navedenih oblika nasilja u porodici nastupila smrt člana porodice, a tada će se učinilac kazniti zatvorom od tri do petnaest godina (član 194, stav 4). Kako bi se zagarovala posebna zaštita žrtvama nasilja u porodici predviđen je još jedan poseban oblik krivičnog dela nasilje u porodici čija se radnja sastoji u nepoštovanju mera zaštite od nasilja u porodici koje su licu određene na osnovu zakona kojim se uređuju porodični odnosi. Učinilac ovog oblika krivičnog dela kažnjava se zatvorom od tri meseca do tri godine i novčanom kaznom (član 194, stav 5).

U literaturi se osnovano ističe da je ponašanje inkriminisano krivičnim delom nasilje u porodici zapravo već pokriveno drugim inkriminacijama, te da to u određenoj meri dovodi u pitanje smisao i svrhu propisivanja ovog krivičnog dela. Ipak, prevladuje stanovište da fenomen porodičnog nasilja ima toliko kompleksnu strukturu i dalekosežne reperkusije, da je neminovno bilo uvođenje posebne inkriminacije. Sa druge strane, nasilje u porodici je predviđeno u grupi krivičnih dela protiv braka i porodice, a i te kako treba postaviti pitanje da li se poremećeni porodični odnosi uopšte mogu popraviti krivičnopravnim odredbama (Stojanović, 2006: 474). Mišljenja smo da nikako ne treba očekivati da krivično zakonodavstvo vrši glavni generalnopreventivni uticaj kada je u pitanju negovanje porodičnih vrednosti, već da treba razmišljati o primeni daleko kompleksnijih, sistemskih i sveobuhvatnih preventivnih mera na obrazovnom, socijalnom i drugim nivoima.

Porodični zakon RS (Službeni glasnik RS, br. 18/2005, 72/2011 - dr. zakon i 6/2015, u daljem tekstu skraćeno: PZ) takođe se bavi nasiljem u porodici, a ono je definisano kao ponašanje kojim jedan član porodice ugrožava telesni integritet, duševno zdravlje ili spokojstvo drugog člana porodice (član 197, stav 1), što se ne razlikuje od rešenja iz KZ. Međutim, razlike postoje u definisanju načina putem koga se to ugrožavanje ostvaruje, pa tako PZ utvrđuje da se nasiljem u porodici smatra posebno: nanošenje ili pokušaj nanošenja telesne povrede, izazivanje straha pretnjom ubistva ili nanošenja telesne povrede članu porodice ili njemu bliskom licu, prisiljavanje na seksualni odnos, navođenje na seksualni odnos ili seksualni odnos sa licem koje nije navršilo 14. godinu života ili nemoćnim licem, ograničavanje slobode kretanja ili komuniciranja sa trećim licima i vređanje, kao i svako drugo drsko, bezobzirno i zlonamerno ponašanje (član 197, stav 2 PZ). Ovo rešenje bi se moglo okvalifikovati kao neadekvatno, s obzirom na to da nasiljem u porodici proglašava ponašanja koja su već svakako nedozvoljena i predviđena kao krivična dela, poput nanošenja telesnih povreda i silovanja, što dovodi u pitanje smisao i svrhu ovakve zakonske odredbe. Tako Škulić konstatuje da je ovo primer apsurdne regulative, jer je besmisleno da se ponašanja propisana kao krivična dela ponovo zabranjuju i drugim zakonima (Škulić, 2009 :18). Određene razlike postoje i kod definisanja kruga lica koja se imaju smatrati članom porodice. Tako se po PZ članovima porodice smatraju: supružnici ili bivši supružnici; deca, roditelji i ostali krvni srodnici, te lica u tazbinskom ili adoptivnom srodstvu, odnosno lica koja vezuje hraniteljstvo; lica koja žive ili su živela u istom porodičnom domaćinstvu; vanbračni partneri ili bivši vanbračni partneri; lica koja su međusobno bila ili su još uvek u emotivnoj ili seksualnoj vezi, odnosno koja imaju zajedničko dete ili je dete na putu da bude rođeno, iako nikada nisu živela u istom porodičnom domaćinstvu (član 197, stav 3 PZ). Posebno je sporno to što se kao članovi porodice opredeljuju lica koja su međusobno bila ili su još uvek u emotivnoj ili seksualnoj vezi, s obzirom da se tako ekstenzivno širi krug članova porodice, pa se čak i dovodi u pitanje način na koji bi se u praksi utvrđivalo ko je zapravo član porodice jednog lica. Naime, gube se jasni kriterijumi na osnovu kojih se određuje ko se ubraja u porodicu, pa jedno lice, na primer, emotivni partner iz neke kraće ili duže veze od pre mnogo godina, i može i ne mora biti član porodice. Propisima o suzbijanju porodičnog nasilja štiti se porodica kao osnovna ćelija društva, pa i ako se savremeno shvatanje porodice bitno razlikuje od tradicionalnog, ipak smatramo da

kratkotrajne emotivne i seksualne veze ne možemo poistovećivati sa onima u kojima je došlo do formiranja zajedničkog domaćinstva i/ ili rađanja dece. Ukoliko u takvim odnosima dođe do ugrožavanja nečijeg života, telesnog integriteta ili pak uskraćivanja i ograničavanja drugih prava i sloboda, tada se mogu primeniti druge odgovarajuće odredbe krivičnog zakonodavstva ili pak zakoni iz nekih drugih oblasti prava.

PZ predviđa niz mera zaštite koje se mogu primeniti u slučaju nasilja u porodici. Tako sud može odrediti jednu ili više mera zaštite od nasilja u porodici, kojom se privremeno zabranjuje ili ograničava održavanje ličnih odnosa sa drugim članom porodice, a među tim merama su: izdavanje naloga za iseljenje iz porodičnog stana ili kuće, bez obzira na pravo svojine odnosno zakupa nepokretnosti; izdavanje naloga za useljenje u porodični stan ili kuću, bez obzira na pravo svojine odnosno zakupa nepokretnosti; zabrana približavanja članu porodice na određenoj udaljenosti; zabrana pristupa u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada člana porodice izabrana daljeg uznemiravanja člana porodice (član 198, stav 1 i 2 PZ). Mera zaštite od nasilja u porodici može trajati najviše godinu dana (član 198, stav 3. PZ). Postupak za zaštitu od nasilja u porodici je naročito hitan (član 285. PZ). Neke od ovih mera preklapaju se po svojoj sadržini sa merama iz KZ, s obzirom da KZ predviđa meru zabrane približavanja i komunikacije sa oštećenim. Mera koja se tiče useljenja u stan ili kuću bez obzira na pravo svojine i zakupa stvara brojne probleme u primeni, pa se čak dovodi u pitanje i ustavnost ovakve odredbe.

Zakonodavac je imao nameru da primenu mera zaštite iz porodičnogpravnog oblasti osigura uvođenjem posebnog oblika krivičnog dela nasilja u porodici koje se sastoji upravo u nepoštovanju izrečenih zaštitnih mera, što smo već prikazali u ranijim izlaganjima. U vezi sa ovim se navodi u literaturi da, iako porodičnogpravnog zaštitne mere u velikoj imaju meri primeren ratio *legis*, dobar deo njih jeste suprotan drugim pozitivnogpravnim propisima, te ne samo što u praksi nije lako ostvarljiv već je povezan sa nizom veoma ozbiljnih praktičnih problema, koji se ni na iole valjan način ne mogu rešavati korišćenjem krivičnog zakonodavstva, a što je olako učinjeno propisivanjem posebnog oblika krivičnog dela nasilja u porodici (Škulić, 2009: 20).

Zakon o sprečavanju nasilja u porodici (*Službeni glasnik RS*, br. 94/2016) treba da stupi na snagu 1. juna 2017. godine, a njime su predviđene dodatne zaštitne mere za žrtve nasilja u porodici, s obzirom da se pokazalo da postojeći nivo zaštite nije na zadovoljavajućem nivou. U obrazloženju uz predlog ovog zakona navedeno je da je njegov osnovni cilj da se premosti pravni vakuum koji postoji od prijave nasilja ili opasnosti od nasilja do otpočinjanja odgovarajućeg sudskog postupka, jer je upravo u tom vakuumu žrtva naročito izložena riziku od ponovljenog ili eskaliranog nasilja. U obrazloženju se dodatno pojašnjava i to da je još jedan od ciljeva zakona da se u srpski pravni sistem uvede standard prema kome učinilac nasilja ne sme da ostane kod kuće, ne samo kada je nasilje već učinjeno, već i kada postoji neposredna opasnost od nastanka bilo kog oblika nasilja, čime bi se ostvario princip tzv. nulte tolerancije na nasilje.

Odredbe Zakona o sprečavanju nasilja u porodici neće se primenjivati samo na slučajeve nasilja u porodici, već i kod niza drugih krivičnih dela kao što su proganjanje, silovanje i nedavanje izdržavanja. Novine koje zakon uvodi tiču se specijalne obuke koju će prolaziti posebno određena lica u policiji, javnim tužilaštvima, sudovima i centrima za socijalni rad, kako bi ta lica kasnije imala posebna zaduženja u postupcima u vezi sa nasiljem u porodici i drugim taksativno pobrojanim krivičnim delima. Uvodi se i procena rizika koju obavlja nadležni policijski službenik i o njoj obaveštava neodložno nadležno tužilaštvo. Zatim zakon predviđa da ukoliko se posle procene rizika ustanovi neposredna opasnost od nasilja u porodici, nadležni policijski službenik donosi naređenje kojim izriče hitnu meru učiniocu dovedenom u policijsku meru, pri čemu su hitne mere: mera privremenog udaljenja učinioca iz stana i mera privremene zabrane učiniocu da kontaktira žrtvu nasilja i prilazi joj (član 17, stav 1 i 2). Posle prijema obaveštenja, procene rizika i naređenja, osnovni javni tužilac proučava obaveštenja i vrednuje procenu rizika nadležnog policijskog službenika, a ako posle toga ustanovi neposrednu opasnost od nasilja u porodici, dužan je da sudu podnese predlog da se hitna mera produži, u roku od 24 časa od časa uručenja naređenja licu kome je izrečena hitna mera, a rešenje o predlogu donosi se u roku od 24 časa od prijema predloga da se hitna mera produži (član 18, 19). Hitna mera koju izriče nadležni policijski službenik traje 48 časova od uručenja naređenja, a sud je može produžiti za još 30 dana (član 21). Zakonom je predviđeno i formiranje posebnih evidencija.

Treba napomenuti i to da Zakon o sprečavanju nasilja u porodici nešto šire definiše pojam nasilja u porodici no dosadašnje pozitivno zakonodavstvo, tako da je u članu 3. stav 3 predviđeno da je nasilje u porodici akt fizičkog, seksualnog, psihičkog ili ekonomskog nasilja učinioca prema licu sa kojim se učinilac nalazi u sadašnjem ili ranijem bračnom ili vanbračnom ili partnerskom odnosu ili prema licu sa kojim je krvni srodnik u pravoj liniji, a u pobočnoj liniji do drugog stepena ili sa kojim je srodnik po tazbini do drugog stepena ili kome je usvojitelj, usvojenik, hranjenik ili hranitelj ili prema drugom licu sa kojim živi ili je živeo u zajedničkom domaćinstvu. Ipak, mišljenja smo da osim što zakon predviđa nešto aktivniji angažman policijskih službenika u slučaju postojanja opasnosti od nasilja, zakon ne donosi bitno drugačija rešenja no do sada postojeći propisi. Štaviše, saradnja državnih ustanova i blagovremeno procenjivanje rizika podrazumevali su se i do sada. Ipak, ostaje da se vidi da li će primena novog zakona doneti željene efekte.

Kada je reč o postojećim prilikama u Srbiji, osvrnućemo se na neka od istraživanja o ovoj temi, uz napomenu da je upravo istraživanje prilika na terenu i potreba žrtava ono što je deficitarno u Srbiji, te da bi izmene i dopune propisa trebalo da se vrše tek nakon metodološki detaljno osmišljenog i opsežnog proučavanja nasilja u porodici u Srbiji. Naime, oslanjanje na uporednopravna rešenja lako može da dovede do situacije u kojoj se primenjuju modeli koji jednostavno nisu primereni našim potrebama i prilikama.

Jovanović, Simeunović-Patić i Macanović sprovele su istraživanje o krivičnopravnoj reakciji na nasilje u porodici na području Vojvodine. Empirijski podaci odnosili su se na period od 2008. do 2010. godine i dobijeni su obradom 606 tužilačkih i sudskih predmeta koji datiraju iz navedenog perioda. S obzirom na impozantan obim ove studije, navešćemo tek neke zaključke koji su proizašli iz nje. Tako je utvrđeno da je najveći broj krivičnih prijava podnet od strane policije, pa potom oštećenih, dok su cenrti za socijalni rad krivičnu prijavu podnosili u svega 0,3% slučajeva. Kada je reč o odbacivanju krivične prijave u čak 26,7% odbacjenih prijava takva tužilačka odluka obrazložena je nedostatkom dokaza usled ćutanja osumnjičenog i izjave oštećene da ne želi da svedoči. Zanimljivo je i to što se u slučajevima kada je dolazilo do odlaganja krivičnog gonjenja u čak 70% slučajeva obaveza koju je preuzimao okrivljeni sastojala u plaćanju iznosa u humanitarne svrhe, dok je podvrgavanje okrivljenog terapijskim merama bilo minimalno zastupljeno. Među licima kojima je izrečena krivična sankcija u prvostepenom postupku dominiraju muškarci sa učešćem od 94%, a u većini slučajeva učinioci su bili u bračnoj ili vanbračnoj zajednici, uz to u većini slučajeva i roditelji dvoje dece. Oko polovine učinilaca bili su pod dejstvom psihoaktivnih supstanci u vreme izvršenja dela, a u većini slučajeva u pitanju je bio alkohol. Posebno je zabrinjavajuće to što većina učinilca ne izražava kajanje za krivično delo. Među žrtvama su dominirala lica ženskog pola, sa učešćem od 84,5%, pri čemu su žrtve većinom starosti od 33 do 48 godina, a svega 38% ih je bilo zaposleno. Najčešći vidovi fizičkog nasilja bili su udaranje žrtve otvorenom šakom, pesnicom i nogama po glavi i telu, stezanje vrata, te udaranje šipkom ili motkom po telu, dok su se motivi izvršenja krivičnog dela ticali konflikata nastalih zbog konzumiranja alkohola i zbog ljubomore. Bitno je napomenuti da je u strukturi izrečenih krivičnih sankcija najviše bila zastupljena uslovna osuda (Jovanović, Simeunović-Patić, Macanović, 2012: 94-101). Za isti period istraživanje u ostalim delovima Srbije sprovedla je Nikolić-Ristanović, a jedan od zaključaka te studije jeste da se kroz mehanizme formalne reakcije ne prepoznaje kontinuirano nasilje (Nikolić-Ristanović, 2013: 44) koje često odlikuje nasilje u porodici, kao i to da ne postoji razumevanje za specifičan položaj žena žrtava nasilja koje i same ponekad postaju nasilne (Nikolić-Ristanović, 2013: 44).

Kada je reč o statističkim podacima o nasilju u porodici u Srbiji u 2015. godini je 1778 punoletnih lica osuđeno za krivično delo nasilje u porodici, pri čemu je zatvorska kazna izrečena u 483 slučaja, uslovno je osuđeno 1193 lica, dok su ostale kazne bile zastupljene sa zanemarljivim učešćem (Republički zavod za statistiku, 2016). Tokom 2014. godine za nasilje u porodici oglašeno je krivim 1712 lica, pri čemu je zatvorom kažnjeno 634 osuđenih, a uslovno osuđeno 1041 lice (Republički zavod za statistiku, 2015). U 2013. godini zbog nasilja u porodici osuđeno je 1533 lica, od čega na zatvorsku kaznu 533 lica, a uslovno je osuđeno 977 lica, dok su ostale krivične sankcije minimalno zastupljene. Iz navedenih podataka možemo samo da zaključimo da je prisutan blagi porast u broju osuda za krivično delo nasilje u porodici, te da je dominantna krivična sankcija uslovna osuda. No, povećan broj osuda možda samo govori o povišenom nivou svesti o neprihvatljivosti nasilja u porodici, pa usled toga i češćem podnošenju krivičnih prijava. Takođe, činjenica je da u medijima sve češće slušamo o brutalnim oblicima nasilja u porodici, pa čak i o smrtnom stradanju pre svega žena od

ruku njihovih partnera. Podatak o dominantnoj zastupljenosti uslovne osude takođe ne govori mnogo, s obzirom da je u pitanju tradicionalno najzastupljenija krivična sankcija u našem sistemu krivičnopravne reakcije (Dragojlović, 2016: 230). Poželjno bi bilo da makar uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom bude zastupljenija (Jovanović, Simeunović-Patić, Macanović, 2012: 102), s obzirom na prirodu krivičnog dela nasilje u porodici i potrebu da se žrtvama dodatno zagranjuje bezbednost i osećaj spokojstva.

Zaštitnik građana je krajem 2014. godine objavio *Izveštaj o primeni Opšteg i posebnih protokola za zaštitu žena od nasilja*, koji se u većini slučajeva odnosi upravo na problematiku nasilja u porodici. Među brojnim zamerkama na rad ustanova koje su obrazložene u izveštaju, ističemo tek neke: službenici nisu u potpunosti informisani o postojanju i sadržaju odgovarajućih protokola, te nedovoljno prepoznaju i razumeju položaj žena koje trpe nasilje u porodici i partnerskim odnosima, neravnotežu moći između žrtve i učinioca nasilja, cikličnu dinamiku nasilja i njegove posledice; sistem zaštite žena od nasilja ne poklanja dovoljno pažnje činjenici da su ubistva žena u porodici ili partnerskim odnosima najčešće konačni ishod dugotrajnog nasilja nad žrtvom, a ne koriste se dovoljno ni potencijali civilnog društva (Zaštitnik građana, 2014: 1,2). Što se tiče rada institucija i njihove saradnje Zaštitnik građana ističe da se: žene koje trpe nasilje obraćaju češće policiji i zdravstvenim ustanovama, a ređe centrima za socijalni rad koji su protokolima postavljeni kao koordinativni organ za zaštitu žena od nasilja; da je broj krivičnih prijava koje su tužilaštvima podneli centri za socijalni rad i broj sudskih postupaka koje su radi zaštite od porodičnog nasilja pokrenuli višestruko manji od broja prijavi i tužbi koje su podnele same žrtve, te da žrtve od organa starateljstva najčešće dobijaju savet i upućivanje da se same obrate drugim organima (Zaštitnik građana, 2014: 3). Konačno, kada je reč o primeni preventivnih mera, u izveštaju Zaštitnika građana uočeno je da se preventivne mere na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou organizuju povremeno, neplanski, i da su uglavnom usmerene ka podizanju svesti zaposlenih, dok su mere usmerene na promenu odnosa društva prema nasilju nad ženama sporadične i nevidljive za širi krug građana (Zaštitnik građana, 2014: 5).

Zaključak:

Nasilje u porodici inkriminisano je prvi put u Srbiji 2002. godine izmenama tadašnjeg krivičnog zakonodavstva. U aktuelnom Krivičnom zakoniku krivične sankcije za nasilje u porodici vremenom su pooštravane, a nastojalo se i da se pojedini elementi krivičnog dela jasnije opredele. Nasiljem u porodici u Srbiji bave se i druge grane prava, pre svega porodično, a uskoro stupa na snagu i novi zakonski tekst koji uvodi nove mere za sprečavanje nasilja u porodici.

I pored obimne zakonodavne aktivnosti čini se da stanje nije zadovoljavajuće. Naime, i dalje ne postoji uhodani sistem zaštite žrtava nasilja u porodici, niti je, i pored postojanja određenih protokola, ustanovljen i osposobljen mehanizam koji bi nakon prijavljivanja nasilja u porodici funkcionisao po automatizmu i bez dodatnog opterećivanja i traumatizovanja žrtve za koju je posebno teško da načini upravo taj prvi korak. Takođe, i dalje dolazi do odustajanja od krivičnog progona u slučajevima kada žrtva ne želi da saraduje, i u onim slučajevima kada takav razvoj događaja nije sasvim opravdan. Stiče se utisak da se usvajaju novi zakonski tekstovi, iako je očigledno da nisu uloženi dovoljni naponi da se primene već postojeći propisi koji takođe predviđaju veću agilnost i bolju saradnju državnih institucija. Takođe, ne sme se gubiti iz vida da usvajanje zakona samo po sebi malo znači ukoliko na terenu zapravo nema službi za zaštitu žrtava, bilo državnih, bilo nedržavnih, prihvatnih centara i ostalih resursa za ostvarivanje prava žrtava.

Na kraju, ali ništa manje važno, vrlo malo se preduzima na planu široko shvaćenih preventivnih mera koje bi obuhvatile celokupno stanovništvo. Potrebno je popularisanje društvenih vrednosti kao što su ravnopravnost, tolerancija, zabrana diskriminacije i priznavanje svačijeg prava na slobodno opredeljenje u svim životnim sferama. Ukoliko ne postoji svest o tome da se konflikti u porodičnim odnosima smeju rešavati samo mirnim putem, te da u porodičnim odnosima ne sme biti podređenih članova, niti onih koji nemaju pravo glasa zato što nisu nezavisni u ekonomskom, stambenom ili nekom drugom smislu, tada ni usavršena zakonska rešenja ne mogu mnogo da utiču na popravljjanje stanja stvari.

LITERATURA:

1. Dragojlović J. (2016). *Uslovna osuda u krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije*. Doktorska disertacija. Novi Sad: Pravni fakultet za privredu i pravosuđe.
2. Fife R, Schrage S. (2012). *Family Violence: What Health Care Providers Need to Know*. London: Jones and Bartlett Learning.
3. FRA (EU Agency for Fundamental Rights) (2014) *Violence against women-an EU wide survey*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
4. Healey K, Smith C, O'Sullivan, C. (1998). *Batterer Intervention: Program Approaches and Criminal Justice Strategies*. Washington, DC: US Department of Justice.
5. Hines D, Malley-Morrison K, Dutton L. (2013). *Family Violence in the United States: Defining, Understanding, and Combating*. London: Sage Publications.
6. Jovanović S. (2010). *Pravna zaštita od nasilja u porodici*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
7. Jovanović S, Simeunović-Patić B, Macanović V. (2012). *Krivičnopravni odgovor na nasilje u porodici u Vojvodini*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova.
8. Loseke D, Gelles R, Cavanaugh M. (2005). *Current Controversies on Family Violence*. London: Sage Publications.
9. Nikolić-Ristanović, V. (2013) *Praćenje primene zakonskih rešenja o nasilju u porodici u Srbiji-Nalazi pilot istraživanja*. Dostupno na: http://www.sigurnakuca.net/upload/documents/UN_Dokumenta/Pracenje%20primene%20zakonskih%20resenja%20o%20nasilju%20u%20porodici%20u%20Srbiji.pdf. Stranici pristupljeno 2. aprila 2017. godine.
10. Pulido M, Gupta D. (2002). Protecting the Child and the Family Integrating Domestic Violence Screening Into a Child Advocacy Center. *Violence Against Women*. 8 (8), str. 917-933.
11. Republički zavod za statistiku Srbije. (2014). Saopštenje sk12. broj 191 od 15.07.2014.
12. Republički zavod za statistiku Srbije. (2015). Saopštenje sk12. broj 192 od 15.07.2015.
13. Republički zavod za statistiku Srbije. (2016). Saopštenje sk12. broj 189 od 15.07.2016.
14. Rutherford A, Zwi B, Grove N, Butchart A. (2007). Violence: a glossary. *Journal of Epidemiology and Community Health*. 61 (8), str. 676-680.
15. Stojanović Z. (2006). *Komentar Krivičnog zakonika*. Beograd: Službeni glasnik.
16. Škulić M, Milošević N, Ćirić J. et al. (2009). *Nasilje u porodici*. Beograd: Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije.
17. WHO (2014) *Global status report on violence prevention*, Geneva.
18. Zaštitnik građana RS (2014) *Izveštaj o primeni Opšteg i posebnih protokola za zaštitu žena od nasilja*.

DOMESTIC VIOLENCE-GENERAL CONSIDERATIONS AND THE STATE OF THE AFFAIRS IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Summary

Domestic violence is a problem that has taken an increasing scientific and general public attention over the past few decades. When it comes to Serbia, it seems that despite the greater attention and the stricter regulatory framework, accomplished results are not satisfactory. Therefore, this paper is devoted to the general considerations on family violence, as well as to the analysis of legislative solutions concerning family and domestic violence in the Republic of Serbia, with reference to the statistical and other data about the extent and forms of this type of criminal behavior. The aim of this paper is to highlight the key issues and to suggest some ways how to overcome the problems.

Keywords: family violence, Serbia, protection.

HEAVY METAL – SUPKULTURA, ŽIVOTNI STIL, DEVIJANTNOST

Prof. V.Š.dr.sc. Šahim Kahrmanović
Visoka međunarodna Škola Cazin

Apstrakt: Heavy metal kao muzički pravac i supkultura sve je interesantniji sociološki fenomen. Sa mnogim podžanrovima, ovaj muzički pravac je ruši granice “dozvoljenog i društveno prihvatljivog”, te mu je često pripisivano promovisanje devijantnih oblika ponašanja. Kao kultura i pod uticajem globalizacije, heavy metal scena se razvija i prolazi evolutivni proces a ekstremni podžanrovi koriste okultne motive na scenskim nastupima, u tekstovima, omotima albuma kao važan aspekt ikonografije i socijalnih simbola. Iako često tematizira socijalne probleme, pitanja čovjeka i njegov odnos prema svijetu, heavy metal scena se često veže za devijantne supkulture, kultove, sekte, i druge kontroverze. U ovom radu je prezentovan kraći osvrt na ovu supkulturu i njen životni stil.

Ključne riječi: heavy metal, supkultura, životni stil, devijantnost,

UVOD

Supkulture su fenomeni koji se danas opsežno proučavaju i najčešće su predmet su interesovanja socioloških nauka, te se proučavaju sa različitih gledišta i iz različitih perspektiva. Najšire shvaćeno, supkulture su grupe ljudi koji dijele određene kulturne vrijednosti koje ih odvajaju od sveukupnog društva u kojem žive. Te grupe najčešće djeluju kritički u odnosu na društvo u kojem žive i nastoje da svojim pripadnicima daju osjećaj autonomije u odnosu na autoritete. Posebnost supkultura u odnosu na cjelokupno društvo manifestuje se kroz upotrebu sopstvenih simbola, stila življenja, jedinstvenog mišljenja i stavova, istog identiteta i sistema vrijednosti, kodeksa ponašanja, manira, žargona i što je možda u kontesktu heavy metal supkulture bitno, osjećaj pripadnosti. Sociološki kontekst heavy metal supkulture analizira se kroz njenu autentičnost, fanove i poklonike, zatim na tehničke perspektive samog muzičkog žanra, te analize muzičkih tekstova, video spotova, scenskih nastupa. Heavy metal je svoju popularnost započeo u 70-tim i 80-tim godinama 20.vijek. Ovaj muzički pravac danas ima mnogo poklonika diljem svijeta a nazivaju se “metalci“, odnosno, na engleskom govornom području “metalheads“ ili “headbangers“. Obilježja heavy metala kao muzičkog žanra odnose se na slušna, vizualna i verbalne dimenzije sa jedne strane a socijalne karakteristike se odnose na profil umjetnika, auditorijum i koncerte sa druge strane.

POJAM HEAVY METALA

Heavy metal kao muzički pravac i životni stil prošao je nekoliko kristalizacija i doživio nekoliko evolutivnih etapa. Enciklopedija heavy metala ovaj pojam definiše na sljedeći način: “Heavy metal, često određen samo sa frazom metal jeste muzički podžanr rock and roll-a i eksplicitna supkultura sa vlastitim pravilima, ritualima, konfliktnim setom ideologija, modom“ (Phillips i Cogan, 2009. str.4.).

Kao i druge muzičke pravce, karakteriše ga poseban zvuk, vizualna i verbalna značenja vezana za same umjetnike i poklonike i fanove. Među najznačajnije etape razvoja heavy metala jeste i razvoj supkulture koja se snažno identifikuje sa tom vrstom muzike i indikativno je da je ta privrženost publike muzici trajnija i jača u odnosu na druge muzičke pravce i pokrete.

Socijalna dimenzija heavy metala jeste prenos i razmjena poruke između umjetnika, publike i medija što omogućava trajanje i opstanak samog muzičkog žanra. Svaki učesnik u tom protoku poruke vrši određene aktivnosti koje doprinose i unapređuju transakciju i prihvataju određene sadržaje ili poruke od drugih učesnika. Također, svaki učesnik u toj interakciji ima poseban interes u tim prenosima i transakcijama sadržaja. Umjetnici i muzičari stvaraju i izvode muziku, publika prihvata i cijeni muziku te je stavlja u osnovu supkulture (Weinstein, 2009). Bitno je reći da istorija nastanka heavy metal muzike ima nekoliko korijena, tako da, u principu, nema jedinstvenog mišljenja o njegovim pretečama, osnovnim uticajima, razvojnim fazama i sl.

U samom početku, fraza heavy metal nije identifikovana kao poseban žanr. Tako i sam naziv heavy metal nije lako razumljiv. Mnogi znanstvenici su mišljenja da se ovaj pojam, izvan akademske zajednice, u kulturološkom i sociološkom kontekstu, pojavio u ranim 60-im godinama 20.vijeka u knjigama *The Soft Machine* and *Nova Express* pisca William S. Burrough-a. U prvoj knjizi se ovaj termin veže za pojavu lika Uranium Willy, "the heavy metal kid", a u drugoj knjizi se pojam heavy metal koristi kao metafora za droge, za razliku od muzičkog žanra.

Pojam heavy metal se pojavio u pjesmi benda Steppenwolf, "Born To Be Wild", tačnije u filmu *Easy Rider*, te je postala prava "bajkerska himna." To se odnosi posebno na stihove: " *I like smoke and lightning; Heavy metal thunder; Racin' with the wind; And the feelin' that I'm under.*" Autor ove pjesme je rekao da je frazu heavy metal thunder koristio da dočara vožnju automobilom ili motociklom kroz kalifornijsku pustinju. Bajkerska ikonografija je postala značajan segment heavy metal supkulture. Kožna odjeća, jakne, motocikli na bini su prepoznatljiv zaštitni znak mnogih heavy metal bendova, posebno britanskog benda Judas Priesta, za koji se često ističe da je prvi pravi heavy metal bend. U knjizi *Istorija heavy metala* spominje se da je pojam heavy metal preuzet iz hippie slenga, gdje pojam „heavy“ znači nešto smisljeno i dubokoi odnosilo se na muziku koja je bila sporija i koja je varirala u odnosu na tipičnu pop muziku tog vremena. Također, debitantski album benda Iron Butterfly nosi naziv *Heavy* (Phillips i Cogan, 2009). U kasnim 60-im godinama 20.vijeka u Engleskoj, posebno u gradu Birmingham-u, pojavilo se mnogo rock bendova te postoje mišljenja da se i sam pojam heavy metal dovodi u korelaciju sa industrijskom pozadinom Birmingham-a.

Heavy metal supkultura se gradila na ostacima maldalačkih supkultura 60-tih godina 20.vijeka, vezana je za festivale Woodstock i Altamont, te dešavanja vezana za ove festivale. Također, ona je izgradila svoje simbole, praksu, stavove, sistem vrijednosti, ponašanja, modu. Mladalačka kultura tih godina je bila između političkih protesta i romantičnog hedonizma koji su težili da postanu način življenja i raspoloženja. Također, pojava moto bandi, poput Hells Angels-a, psihodelična muzika su doveli do stvaranja jednog novog profila i supkulture u kojem je muzika, koja je sada jačeg zvuka, postala primarno obilježje kulture mladih tog vremena. Sam pojam heavy metal koji se odnosi na muzički prava široko je prihvaćen u Britaniji, dok se u Sjedinjenim Državama ovaj pojam koristio sa rezervom, obzirom na kritike prema pojedinim britanskim bendovima. Umjesto toga, koristio se pojam „hard rock“ koji je označavao bendove koji su bili slični heavy metal bendovima ali nisu u potpunosti pripadali heavy metal žanru. Bendovi poput Kiss-a, Aerosmith-a su bili previše melodični da bi bili svrstani u heavy metal bendove 70-ih godina 20.vijeka. Pojam hard rock se uglavnom odnosio na ovu vrstu bendova uporedo sa čistim heavy metal bendovima (Weinstein, 2009),

Prva zvanično dokumentovana upotreba pojma heavy metal kao muzičkog žanra pojavila se u maju 1971.godine u izdanju *Creem Magazine*-a nakon čega se ovaj pojam popularizovao, posebno na definisanje muzičke orijentacije bendova Black Sabbath i Led Zeppelin. Pojam, iako neprihvaćen od strane kritičara, polako se adaptirao među poklonicima novog žanra. Pojava drugih bendova, poput Deep Purple-a, koji su korijene imali u progresivnoj rock muzici, popraćeno je prihvatanjem pojma heavy metal u njegovom totalitetu, u scenskom i muzičkom pristupu.

Sasvim je jasno da je u ranim 70-im godinama 20.vijeka korištenje pojma heavy metal široko prihvaćeno i odnosilo se na novi žanr u muzici koji je bio nešto jači i „žešći“ u odnosu na dotadašnja muzička kretanja. Uskoro se ova muzička scena podijelila na dosta podžanrova poput thrash metala,

speed metala, power metala, nu metala, itd. do podžanrova poput death metala i black metala za koje su se vezale mnoge kontroverze, kriminal, nasilje.

U tom kontekstu, svi novonastali podžanrovi se definišu jednostavno sa metal muzika. Kao produkt te ekspanzije heavy metal muzike i supkulture, pojam heavy metal je dobio dvostruko značenje. Prvo se odnosi na sami žanr i sve podžanrove koji su proizašli ali i na izvorni ili tradicionalni heavy metal iz 70-tih godina 20.vijeka.

ISTORIJA HEAVY METAL MUZIČKOG PRAVCA

Kao što je već spomenuto, kao muzički pravac, a potom kao supkultura, heavy metal se pojavljuje krajem 60-tih i početkom 70-tih godina 20. vijeka na prostorima Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država. Proizašao je iz daleko većeg i šireg kompleksa rock muzike za koji se, sasvim sigurno, ni nemože reći da je muzički pravac obzirom da nadilazi i forme određenog polja muzike i samim tim predstavlja nešto više.

To vrijeme poslije Drugog svjetskog rada obilježeno je slabim ekonomskim razvojem mnogih zemalja u svijetu te, samim tim, veoma ograničenim mogućnostima, posebno za mlade. Smatra se da se u tom periodu, u engleskom gradu Birmingham-u, obzirom na životne okolnosti, spor ekonomski razvoj, nezaposlenost, stalne radničke štrajkove i opštu ekonomsku sliku i socijalnu realnost, pojavljuju muzički bendovi kao izraz nezadovoljstva i faktičkog raspoloženja velikog broja mladih, posebno onih sa društvenih margina. Pored mnogih mladih bendova koji su se pojavili u to doba, Black Sabbath je nesumljivo prvi heavy metal bend koje je kroz, kasnije već prepoznatljivu mračnu muzičku formu, zapravo pokušao na artistski način prikazati život i društvenu zbilju industrijskog Birmingham-a. Stoga se može primjetiti da je pojava heavy metal muzike ali i rock and roll muzike u globalu povezana za radničku klasu. Pored korijena u već pomenutom rock and rollu, heavy metal svoje uporište ima u hard rock muzici, blues muzici i klasičnoj muzici. Popularnost blues muzike je bila inspiracija za eksperimentisanjem, te su tako neki muzičari počeli koristiti takve mogućnosti, posebno električne gitare čime je se proizvodio jači zvuk. Tako su se u Velikoj Britaniji pojavili bendovi poput pomenutog Black Sabbath-a i Led Zeppelin-a koji su primjenili te netradicionalne standarde na blues muziku čime se formirao novi muzički izražaj (Cope, 2010). Također, ovi bendovi su bili i pod jakim uticajem američkog psihodeličnog rocka Jimmi Hendrix-a i Jefferson Airplane-a kao spoja evropske rock muzike i afro-američkog blues-a. Uticaji klasične muzike su nešto manji, ali se u određenim podžanrovima, ponekad uz kombinaciju sa blues-om, primjeti uticaj Mozarta, Bach-a, Beethoven-a, Wagnera. To je očito kod gitarskih umjetnika koji često koriste elemente virtuoznosti klasične muzike. Popularizacija heavy metal muzike je dovela do projekata heavy metal bendova poput Metallica-e, Dimmu Borgir-a i sl. sa simfonijskim orkestrima gdje se postiže posebna atmosfera i muzički ambijent.

PIONIRI HEAVY METALA I PODŽANROVI

Prvi muzički bendovi koji bi se mogli identifikovati sa heavy metal scenom pojavili su se u Velikoj Britaniji. Bendovi poput Led Zeppelin-a i Black Sabbath-a su počeli primjenjivati netradicionalne pristupe na standarde blues muzike, te tako kreirali novu muziku. Također, bendovi poput Who-a, Vanila Fudge-a, The Kinks su sa svojim zvukom i uticajem ponudili prostor za razvoj heavy metal muzičkog stila. Izdanja Led Zeppelin-a, Black Sabbath-a i Deep Purple-a su 70-tih godina 20.vijeka su definisali heavy metal žanr. Kasne 70-to i rane 80-te godine su umnogome bile interesantne za razvoj žanra i same heavy metal scene. Bendovi poput Blue Oyster Cult postigli su određen uspjeh u Americi i tako se počela formirati i heavy metal scena na tim prostorima. Takav razvoj scene i pojava novih bendova kulminirali su u Novi talas britanskog heavy metala predvođenog bendovima poput Motorhead-a i Iron Maiden-a. Ovi slavni bendovi su ostvarili nemjerljiv uticaj na cjelokupnu muzičku scenu. Neki teoretičari ali i članovi prominentnih bendova mišljenja su da je temelje definitivnog stila i zvuka čistog heavy metala uspostavio britanski bend Judas Priest, posebno u svojim ranijim albumima *Sad Wings Of Destiny*, *Sin After Sin* and *Stained Class*. Grupa Rainbow se također ubraja u pionire

čistog heavy metala. Ova tvrdnja se može primjeniti i na kasnije albume Deep Purple-a kao što su *Burn*, *Stormbringer* (Konow, 2002).

Među najpopularnije podžanrove koji su se razvili iz muzike i stila prvih heavy metal bendova spada glam metal koji se pojavio u Los Angelesu 80-ih godina 20. Vijeka. Prvi talas glam metala uključivao je bendove poput Mötley Crüe, Ratt, W.A.S.P., Dokken, and Twisted Sister. Raniji glam metal bendovi su bili pod uticajem britanskih heavy metal bendova. Bendovi poput W.A.S.P. i Mötley Crüe svoj stil su razvili na muzici i stilu Allice Cooper-a i benda KISS, najprije u domenu scenskog nastupa. Ovaj podžanr je ubrzo postao dominantni mainstream sve do ranih 90-ih godina 20. vijeka. (Walser, 1993) Podžanr je polako počeo da se dijeli na podgrupe obzirom na nadolazeću ekspanziju heavy metal zajednice, posebno zbog samog glam metal imidža.

Mnogi podžanrovi heavy metala su se formirali tokom 80-ih godina 20. vijeka a neki među njima su mapirali kompleksnu underground scenu. Heavy metal enciklopedije underground heavy metal scenu dijele na pet glavnih kategorija: thrash metal, death metal, black metal i povezane podžanrove koji uključuju doom-goth-stoner metal (Wiederhorn i Turman, 2014).

Za razliku od hard rock korijena, underground metal scena je bila pod jakim uticajem hard core punk-a i najprije se pojavila u formi pod imenom thrash metal. Ovaj podžanr je okarakterisan glasnijim, bržim i agresivnijim zvukom u odnosu na klasični heavy metal. Među najpoznatije bendove ubrajamo američku veliku četvorku koju sačinjavaju bendovi Metallica, Megadeth, Anthrax i Slayer. Američki bendovi kao što su Overkill, Testament, Exodus, brazilski sastav Sepultura, njemački bendovi Kreator, Sodom, Destruction također su ostavili snažan utcaj na thrash metal scenu ali i na heavy metal supkulturu i do danas. Početkom 90-tih godina 20. vijeka thrash metal scena je evoluirala i podijelila se na više ekstremnih metal podžanrova kao što su death metal i black metal. Death metal kao pojam najvjerovatnije je preuzet od benda Possessed koji su imali pjesmu sa istim nazivom a tipične karakteristike ovog podžanra jeste veoma dubok, grub i agresivan vokal, brža i tehnički dotjeranija muzika, brzi bubnjevi i sveukupan brži tempo. Tematku koja se najčešće obrađuje u tekstovima jeste religioznost, okultizam, onostrano, devijantnosti, filozofske teme i sl. (Purcell, 2012). Postoji mnogo death metal bendova koji su ostavili veliki trag u svijetu muzike a u najpopularnije spadaju Death, Morbid Angel, Carcass, Cannibal Corpse, Nile, Suffocation, Vader i mnogi drugi

Među najekstremnije heavy metal podžanrove ubraja se black metal. Nastao je u Evropi i jedan je od najvećih underground žanrova muzike. Ipak, neki symphonic black metal bendova, poput Dimmu Borgir-a, su postali veoma popularni. Korijeni black metala se najčešće vežu i za američki psychedelic rock bend Coven, posebno za njihov debitantski album iz 1969 *Witchcraft Destroys Minds & Reaps Souls* obzirom na okultne tekstove. Naziv black metal potiče od britanskog benda Venom koji su 1982. godine izdali album pod nazivom *Black Metal*. Tematika koju obrađuju black metal tekstovi je vezana za satanizam, okultnost, paganizam i sl. Za black metal scenu se veže i postojanje takozvanog uutrašnjeg kruga i veze među bendovima povezanih sa nizom nasilja i ubistava 90-tih godina 20. vijeka Muzički stil ovog podžanra varira u produkciji, kvalitetu iako mnogi bendovi koriste vriskva ili grub glas, jake gitarske distorzije i akcenat je na mračnoj atmosferi (Patterson, 2013). Danski bend Mercyful Fate, kasnije King Diamond se nalazimeđu prvim black metal bendova posebno zbog stilskih detalja premazivanja lica poznatog pod nazivom *corpse paint*. Švedski bend, odnosno, projekat Bathory se smatra prvim black metal umjetnikom. Također, švicarski bend Celtic Frost i norveški bend Mayhem su ključni bendovi ove scene bar u početnoj fazi nastanka i razvoja žanra. Danas postoji mnoštvo različitih black metal bendova, posebno pojavom miksanja različitih podžanrova heavy metala. U najpoznatije black metal bendove se ubraja Emperor, Behemoth, Immortal, Dimmu Borgir, Gorgoroth, Dark Funeral, Darkthrone, Cradle of Filth.

Od 80-ih do 90-ih godina 20. vijeka u Evropi se razvio i power metal i to u suprotnom pravcu u kojem je krenuo death metal. Ovaj podžanr je sačuvao brze ritmove, nekomercijalnost i intenzitet, melodičnost, jasno pjevanje. Tradicionalni power metal bendovi poput Manowar-a ili Hammerfall-a imaju zvuk dosta blizak klasičnom heavy metalu a moderni bendovi kao što su Dragonforce, Rhapsody of Fire, Nightwish često koriste klavijature, operski način pjevanja i orkestre. U vrijeme kada je thrash metal osvajao scenu, pojavio se doom metal. Ovaj podžanr se pojavio sa bendovima poput Saint Vitus a kasnije Candlemass karakteriše pristup suprotan thrash metalu. Muzika je veoma

spora, a za tematiku, stil i inspiraciju su dužni Black Sabbath-u. U najpoznatije doom metal bendove spadaju pomenuti Candlemass, zatim My Dying Bride, Paradise Lost. Ovi bendovi su nekim fazama bili ili su još uvijek podložni gothic metal podžanru (Wiederhorn i Turman, 2014). Progresivni metal je donio dosta inovacija u heavy metal muzičku scenu a najpoznatiji bendovi su Fates Warning, Queensrÿche i Dream Theater.

Dominacija heavy metala na muzičkoj sceni desila se pojavom alternativnih metal bendova poput Nirvane i ostalih grunge bendova. Bendovi poput Alice in Chains, White Zombie, Red Hot Chili Peppers, Danzig, Ministry, Type o Negative, Faith No More, Korn, Limp Bizkit, Linkin Park su otvorili vrata eksperimentisanju heavy metal žanra sa punk, funky, hip-hop, industrial, goth, experimental muzikom.

Iako mnogi heavy metal požanrovi nastoje da ostanu u svijetu underground scene, sve te forme su i dalje veoma aktuelne na svjetskoj pozornici. Mnogi bendovi su nastali na korijenima prvih metal bendova ali su ubrzo izgradili sopstveni jedinstven i originalan stil i prepoznatljivost. Početkom ovog vijeka tradicionalni metal bendovi, posebno oni koji su prestali sa svojim radom, ponovo kreću sa radom i oživljavaju izvorni heavy metal zvuk. Posebno se to odnosi na bendove Black Sabbath i Deep Purple. Heavy metal scena se daleko više medijski prati i popularizuje u mnogim dijelovima svijeta. To pomaže obnavljanju interesa za klasičnim heavy metal bendovima i muzici. Povratak Black Sabbath-a ili Judas Priest-a na scenu upoznaju mlađe poklonike sa izvornim heavy metal zvukom.

MUZIKA I TEMATIKA

Heavy metal muzika se odlikuje gitarskim i zvukom bubnjeva kao dominantnim, jakim ritmovima ali i kombinacijama sa blues ili klasičnom muzikom, te drugim muzičkim uticajima što je kakrakeristika kasnijih progresivnijih žanrova. Većina heavy metal podžanrova ima svoje prepoznatljive stilske elemente u odnosu na originalnu formu a postoji i mnogo stilova i podstilova unutar samog heavy metal žanra. Snažni vizualni efekti, atmosfera su bitan dio heavy metala. Naslovni omoti albuma i scenski nastupi su dio sveukupne slike i doživljaja podjednako bitni kao i sama muzika. Mnogi umjetnici u heavy metal zajednici nastoje da publici i istinskim fanovima ponude širok spektar iskustava i umjetničkih doživljaja. U tom smislu, heavy metal je postao veoma raznolik oblik izražavanja a tome u prilog ide sveukupni izgled i garderoba heavy metal umjetnika i poklonika, tekstovi pjesama.

Često se heavy metal muzika zajedno sa cjelokupnom ikonografijom, tekstovima, porukom ali i filozofijom naziva i bijeg od realnosti. S druge strane, obzirom na same korijene heavy metal muzike, on se bavi i realnim temama, katarzama, pa i životom uopšte, usamljenošću, depresijom, gubitkom, porazom. Tematika heavy metal tekstova obrađuje, pored fantazija, mitologije, dihtomije dobra i zla, satanizma, tame, apokalipse, moći, rata, religiozne i političke propagande, ekoloških problema, nuklearnog uništenja, komponente realiteta svakodnevnih životnih problema i svakodnevnice, nasilja, teorija zavjere, magije i okultnog, seksualne aspekte, konzumiranje alkohola i droga, druge socijalne i psihološke teme (Weinstein, 2009).

Kao reakciju na koncept hippie kulture iz 60-ih godina 20. vijeka koji je promovisao "mir i ljubav", heavy metal se razvijao kao kontrakultura gdje je svjetlo zamjenjeno "tamom", sretan kraj zamjenjen "surovom realnošću i činjenicom da se stvari ne dešavaju uvijek onako kako su planirane". Tako, dok određeni fanovi tvrde da koncept tame nije sam po sebi poruka, kritičari optužuju ovaj podžanr da glorifikuje neagativne aspekte života i realnosti.

SUPKULTURA, FANOVI I ŽIVOTNI STIL

Kao supkultura koja se još razvija, često u kontaktu sa drugim supkulturama i unutar drugih supkultura, heavy metal ima deklarisanu pokloniku i odane fanove sa svojim ritualima, značenjima, simbolima. Zato je za razumijevanje heavymetala kao životnog stila neophodno upoznavanje i razumijevanje heavy metal poklonika i fanova. Jedno od glavnih pitanja u analizi i samom

proučavanju heavy metala jeste način na koji se poklonici poistovjećuju sa muzikom i kakve stavove i mišljenja kreiraju na osnovu muzike koju slušaju. Francuski sociolog i antropolog Pierre Bourdieu u svojoj knjizi *Distinction* tvrdi da se zajednički osjećaji i za smisao, ponekad i vrijednosti koji se dijele među publikom sa onim što možemo nazvati kulturni ili supkulturni kapital. (Gelder, 2007) Kao primjer za Bourdieu-ovu tvrdnju možemo navesti veoma popularne prišivače sa motivima omota heavy metal albuma, koji se postavljaju na poledinu jakne, veoma popularne 80-ih i 90-tih godina 20. Vijeka ali i danas. To ukazuje na činjenicu da drugi fanovi ne samo da prišivače odobravaju kao modni ili estetski detalj već isto tako dijele privrženost i vrijednosni sistem baziran na zajedničkom muzičkom ukusu i poruci koju album tj. motiv oslikan na leđima sa sobom nosi. Nositi kopiju omota omiljenog benda u formi prišivača za leđa znači ne samo dijeliti i podržavati entuzijazam samog benda nego dijeliti vjernost prema ideji heavy metala kao supkulture sa svojim vrijednostima, značenjima i filozofijom.

Za metal fanove, heavy metal nije samo muzički žanr, to je i način života koji obezbjeđuje osjećaj pripadnosti i smisla. Osim toga, privlačnost muzike iz perspektive jednog od podžanrova kao što je black metal je dublja forma samoizražavanja u kojem se muzički ukus postavlja kao linija razdvajanja i isključivosti čak u odnosu na ostale poklonike heavy metal muzike. Mnogi bendovi ali i fanovi ne vole komercijalizaciju heavy metal muzike i mnogi su ogorčeni na tzv. "lažni metal" koji služi samo da bi se što bolje prodao na tržištu a odbacuju se istinske vrijednosti supkulture koja promovise što manje komercijalizacije a što više istinsku posebnost žanra (Phillips i Cogan, 2009).

Heavy metal supkulturu karakteriše esencijalna privrženost muzici i bendovima kroz set muzičkih ali i socijalnih vrijednosti. U razumijevanju heavy metal poklonika, neki kritičari naglašavaju postojanje uskogrudih perspektiva samih metal fanova zbog nedostatka razumjevanja za različitost, te njihovoj navodnoj sklonosti ka homofobiji, mizoginiji, pa čak i mizantropiji. O nekim navodima ovih kritika ipak se može razviti diskusija.

Za razliku od drugim muzičkih pravaca, poput dance muzike, na heavy metal sceni postoje određene manjinske kategorije, npr. ženski heavy metal bendovi, gay bendovi. Članovi heavy metal bendova su uglavnom muškarci. Postojanje mizoginije i homofobije je stoga, na određeni način problem, posebno u ekstremnim podžanrovima, posebno u black metalu i death metalu. Kada su u pitanju fanovi i poklonici ove muzike, poslednjih dvadeset godina se povećava broj ženskih fanova. Međutim, pretpostavka da je to slučaj u svim aspektima heavy metal scene u najboljem je slučaju redukcionistička.

Za mnoge metal fanove, pravo određenje onoga što konstituiše metal fana nije toliko bazirano na isključivosti nego na onome po čemu je prepoznatljiv npr. koju vrstu heavy metala sluša. Ne postoji utvrđena definicija heavy metal supkulture. Te definicije variraju unutar samog žanra a metal fanovi su opsjednuti idejom autentičnosti. Poklonici heavy metal muzike žargonski se nazivaju metalci. Opšte prihvaćeni pojmovi na engleskom jeziku za metal fanove su *metalheads* i *headbangers*.

Naziv metalhead je karakterističan za one fanove koji ne samo da slušaju muziku što je moguće više, već se etiketiraju kao obožavatelji heavy metala tako što nose posebnu garderobu poput kožnih jakni, farmerica, prišivača sa motivima omiljenih bendova, nošenje majica ili dukserica sa motivima omiljenih bendova. Bitno obilježje heavy metal fanova jeste duga kosa, tetoviranje mada se i na ovom polju dešavaju promjene. "Snaga heavy metal muzike je podržana i osnažena velikim brojem vizualnih pomagala i efekata koji dočaravaju sveukupno značenje i doživljaj. Vizualna pomagala se odnose na lobo benda, omote albuma, fotografije, prišivače, majice i dukserice sa nazivom benda, nastupi uživo, vizualni efekti za vrijeme nastupa na festivalima i koncertima, svjetlosni efekti, postavke na binama, koreografija, video spotovi i reklame, heavy metal časopisi. Heavy metal bendovi dosta češće nego ostali rock bendovi koriste logo ambleme. Uloga amblema jeste da se identifikuje bend, vizualno ali i verbalno. Imena bendova na logo amblemima su najčešće stilski i unikatno ispisana." (Weinstein, 2009. str. 18) Logo benda se koristi na omotima albuma, na majicama i drugim odjevnim predmetima. Nošenje logo amblema na odjevnim predmetima znači identifikaciju sa bendom, muzičkim stilom,

porukom koju bend šalje. Omoti albuma, kao i logo benda imaju dvostruku svrhu, identifikacija benda i projekciju željene percepcije benda i stavova.

Verbalna dimenzija heavy metal scene je najmanje kompleksna kao i njegovi slušni i vizualni aspekti. Značenje riječi se razumije u vezi sa drugim riječima. Tri međuzavisne grupe izražaja formiraju verbalnu dimenziju benda: ime benda, naziv albuma i nazivi pjesama, tekstovi pjesama. (Weinstein, 2009) Ime benda oslikava njegovu autentičnost, principe, najčešće muzički podžanr.

Za vrijeme slušanja muzike metal fanovi koriste određene gestikulacije koje su isključivo prisutne u ovoj supkulturi. To su *headbanging*, pokreti glavom nazad i naprijed u ritmu muzike i *airguitar* koji predstavlja neku vrstu plesa gdje se metal fan pretvara i simulira da svira imaginarnu električnu gitaru u ritmu muzike. Headbanging i airguitar su pokazatelji da se metal fan poistovijetio sa muzikom i da je u stanju potpune predanosti. Jedno od obilježja heavy metala, posebno na koncertima i festivalima jesu i tzv. šutke (eng. moshing i slamdancing). To je vrsta plesa ili performansa gdje učesnici guraju jedan drugog u masi. Pored heavy metala, šutke su popularne na punk sceni. Cilj ovakvih performansa jeste osjećaj uzbuđenja i uživanja za vrijeme koncerata. Kritički osvrt na ovakve performanse ističe njegove opasnosti i eventualne povrede koje se mogu desiti u najekstremnijim oblicima šutke, zidu smrti, *wall of death* (Arnett, 1996).

Iako se na prvi pogled veza između mode i heavy metala čini kontradiktorna, ova supkultura već godinama gradi sopstveni imidž koristeći različitu vrstu garderobe i drugih rekvizita kako bi se pokazala privrženost heavy metalu ili određenom podžanru. Godinama je heavy metal imidž uključivao i još uvijek uključuje majice sa motivima bendova i druge odjevne predmete. Kožne jakne, već pomenute prišivače na jakne. Obzirom da je moda po sebi evoluirala, tako je i u heavy metal svijetu postalo prepoznatljivo, obzirom na garderobu i opšti izgled, kojem podžanru metal fan pripada. Tetoviranje i piercing su postali popularni 90-ih godina 20. vijeka. Ekstremni muzički pravci dosta polažu pažnje na imidž koji je autentičan, često izaziva strahopoštovanje. Problem u identifikovanju heavy metal imidža je u tome jer heavy metal kao supkultura konstantno evoluirala, moda i imidž nastoji da se mijenja od scene do scene, od supkulture do supkulture. Ako neko želi da postane dio underground heavy metal scene mora obratiti pažnju na to kako se članovi bendova ili fanovi tog podžanra oblače kako bi bio prihvaćen a ne pogršno etiketiran. Prepoznatljivost heavy metal supkulture vidi se i u pozdravu, *sign oh the horns*, gestikulaciji rukom kojom se prave rogovi koja je popularizovana od strane pjevača Ronnie James Dio-a. Iako se izvan heavy metal scene često javljalo određeno ismijavanje heavy metal bendova i fanova zbog posvećenosti modi i imidžu, činjenica je da gotovo sve supkulture koriste modu i imidž kao obilježje članstva. Bitna je uočljiva prepoznatljivost npr. black metal fanova čiji izgled za vrijeme koncerata zna biti neobično pretjeran čija je kruna bojenje lica, *corpsepaint*. Ovakav imidž, jasno je, nije prikladan ukoliko se ide na koncert Iron Maiden-a, Metallica-e i sl. (Konow, 2002).

Korištenje alkohola i droga je povezano za heavy metal scenu. Iako se u nekim tekstovima glorifikuje konzumiranje alkohola i drugih supstanci, postoje mnoge heavy metal pjesme koje upozoravaju na opasnosti koje nosi korištenje droga, alkohola ili ovisnosti uopšte, kao što su *Master of Puppets* od Metallica-a ili *Beyond the Realms of Death* od Judas Priest-a

FESTIVALI I KONCERTI

Heavy metal obilježje koje dočarava pravu atmosferu supkulture jesu koncerti i festivali. Svake godine se održe stotine heavy metal festivala širom svijeta. Iako je heavy metal na neki način marginalizovan u medijima, ekstremno je popularan među fanovima i obožavateljima a festivali su se pojavili kao jedan od najboljih načina da fanovi uživaju u muzici, iskustveno dožive muziku, osjećaj pripadnosti i efekte mase. Sve je počelo sa legendarnim Woodstock-om 1969. godine. Danas desetine hiljada fanova dolaze da vide članove bendova i uživaju u njihovom nastupu. uživo. Jačina zvuka na festivalima, nastupi, veliki broj ljudi na jednom mjestu daje poseban ugođaj i jedinstveno mjesto u popularnoj kulturi uopšte. Koncerti reprenezaju heavy metal supkulturu u jednoj idealizirajućoj formi ali povezuje svoje članove u širu kulturu. Metal fanovi na koncerte dolaze pripremljeni da aktivno

učestvuju u takvoj zajednici zajedno proživljavajući na stanje i atmosferu koju muzika proizvodi (Weinstein, 2009).

Današnji heavy metal festivali su spektakli a među najpoznatije ubrajamo: Wacken open air, Hellfest, Rock in Rio, Ozz Fest, Bloodstock fest, Beuttal Assault, Download festival, Fort Rock, Graspop Metal Meeting, Metal Days. Festivali se održavaju na autentičnim lokacijama.

DEVIJANTNOST I KONTROVERZE UNUTAR HEAVY METAL SCENE

Obzirom na to da li određena ponašanja ulaze ili izlaze iz okvira općeprihvaćenih obrazaca društvenih normi, možemo ih podijeliti na konvencionalna i devijantna. Konvencionalna ponašanja su ponašanja koja su umnogome diktirana tradicijom i običajima i koja doživljavaju drastične promjene uslijed velikih tehnoloških kretanja (Giddens, 2009).

Devijantna ponašanja su u principu univerzalni oblici ponašanja. Bilo gdje u svijetu ljudi su u prilici da krše socijalne norme. Ona postoje u svim društvima, odnosno, gdje god ljudi žive u grupama, tj. gdje postoje interakcije među njima. Iako se ponekad provlači teza o utopijski harmoničnim društvima, nauka, posebno sociologija i antropologija je pokazala da nema društva i kulture u kojoj postoji potpun sklad, odnosno, da postoji odsustvo devijantnosti. Uvijek su postojali oblici društvene kontrole koji su provodili poželjna ponašanja, odnosno sankcionisali one koji ih se nisu pridržavali. "Devijantnost predstavlja postojanje određenih varijacija postojećeg skupa normi ili zajedničkih društvenih očekivanja, a devijantne su osobe koje krše ova zajednička očekivanja. Devijantnost uključuje i društvenu publiku koja definiše određene ljude i ponašanja koja idu ispod tolerisanih limita socijalnih normi" (Eshleman i dr., 2005, str. 177) .

Devijantnost se generalno definiše kao kršenje društvenih normi. Po nekima, to je ponašanje koje narušava i krši već utvrđene kulturne obrasce i vrijednosti. Devijantnost se može odrediti kao akcija koja se percipira kao široko kršenje moralnih normi i vrijednosti u društvu. Pošto se moralne a i druge norme mijenjaju od društva do društva i od vremena do vremena, veoma je zahtjevan postupak određivanje šta je devijantnost, a šta ne. Sa sociološkog gledišta "devijantno ponašanje je ponašanje kojim se krše standardi ponašanja ili očekivana ponašanja u određenoj grupi ili društvu" (Goode, 1996, str. 47) .

Po Špadijer-Džinić, devijantno ponašanje je „svako ljudsko ponašanje koje u značajnoj mjeri odstupa, odnosno krši društvene norme jedne zajednice i izaziva društvenu reakciju neodobravanja” (Špadijer-Džinić, 1988 str. 49).

Da bismo neko ponašanje djelo ili čin nazvali devijantnim, potrebno je da od strane određenog društva ili grupe bude definisan i određen kao akt kojim se krši određena norma. Devijantno ponašanje se od strane sociologa tumači se i kao logičan rezultat prihvatanja kulture kojoj ljudi pripadaju. Kao već pomenuti fenomen, supkulture kao kategorija, su produkt postindustrijskog društva. To je posljedica tehnološkog i naučnog razvoja. Bitna odrednica ovog doba jeste i odbijanje ili neprihvatanje etabliranih kulturnih i društvenih vrijednosti, potraga za identitetom, želja za eksperimentisanjem i promjenama. Rezultat ovih nastojanja jeste i nastanak i razvoj supkultura koje su, po prirodi, okarakterisane kao devijantne. Devijantne supkulture su vrste supkultura u kojima su vrijednosti i norme znatno drugačije u odnosu na cjelokulпно društvo.

U nekim aspektima, heavy metal kao supkulturu su tokom decenija obilježila dešavanja zbog kojih se nekim pripadnicima mogu pripisati oblici devijantnosti, poput nasilja, kriminala, pripadanja određenim kultovima ili sektama i druge kontroverze. Heavy metal kao muzika i životni stil je nekoliko puta bio na udaru kritika i kontroverzi uz veliku medijsku pažnju. Kao buntovnička supkultura, heavy metal je prošao sve faze razvoja, do svoje zrelosti. Taj put je često bio isprovociran događajima kojima dobila etiketa devijantnosti. Konfrontirajući aspekti heavy metal supkulture i životnog stila često su znali voditi do trenja, čak i netrpeljivosti, između fanova i ostatka društva u mnogim zemljama. U nekim zemljama, heavy metal supkultura je markirana kao antireligijska, hedonistička, devijantna.

Još tokom 70-ih i 80-ih godina 20. vijeka mnogi bendovi su na neki način obilježeni od medija i lokalnih zajednica jer se sadržaj njihovih tekstova bavio okultnim i satanističkim temama. Bendovi Black Sabbath, Iron Maiden, KISS, Mercyful Fate, Judas Priest, Led Zeppelin, Mötley Crüe, Ozzy Osbourne, Alice Cooper, W.A.S.P su u to vrijeme optuživani zbog satanističkog uticaja na heavy metal. Neki od umjetnika javno su se i deklarirani kao pripadnici satanističke crkve, poput Kim Bendix Petersen-a, frontmena Mercyful Fate-a.

Polovinom 80-ih godina 20. vijeka rasla je zabrinutost o samom efektu muzike na mlade. Tako je formiran odbor građana The *Parents Music Resource Center* predvođena Tipper Gore, suprugom tadašnjeg senatora i kasnije podpredsjednika Al Gore-a koja je formirala dobrovoljni sistem ocjenjivanja unutar muzičke industrije, po ugledu na filmsku industriju i objavljena je lista pjesama. Cilj odbora je povećanje roditeljske pažnje i kontrole nad pristupom djece muzici za koju se smatra da je devijantna, nasilna i koja promovira seksualne teme, teme vezane za droge i alkohol. Takvi sadržaji su počeli da se označavaju sa naljepnicom *Parental Advisory*. Tako su proglašena lista nepoželjnih pjesama poznata pod nazivom „*Filthy Fifteen*“. Među njima se našla i pjesma benda Twisted Sister, „*We're Not Gonna Take It*“. Američki Senat je 1985 godine pokrenuo saslušanja onih koji su željeli uvođenja sistema roditeljskog upozoravanja koji bi označili sve albume, uključujući i heavy metal albume, koji su uvredljivog sadržaja. Dee Sinder, pjevač pomenutog benda, pored još nekih umjetnika, svjedočili su protiv cenzurisanja i predloženog sistema upozoravanja. Taj sistem roditeljskog upozoravanja nikada nije implementiran ali se heavy metal scena našla pred mnogim kontroverzama (Trunks, 2011).

U to vrijeme, popularna je bila i tvrdnja, koja je također naišla na dosta kontroverzi, da heavy metal albumi tog vremena u svojim tekstovima nose skrivene poruke koje utiču na fanove da obožavaju Sotonu. Taj evolutivni razvoj scene je rezultirao pojavom moralne panike u društvenim krugovima, kao masovnog izražavanja zabrinutosti, straha i brige za mlade pred nadolazećom popularizacijom heavy metala. Socijalni kritičari tog vremena neke heavy metal bendove, tačnije njihove tekstove, su proglašavali odgovornim za ubistva i samoubistva fanova. Tako se u decembru 1985 godine desilo tragično samoubistvo osamaestogodišnjaka, fana benda Judas Priest. Samoubistvo Raymonda Belknap-a i teške ozljede James Vance-a, koji je umro tri godine poslije desilo se nakon konzumiranja droga i alkohola. Bend i izdavača kuća su optuženi od strane roditelja da se u tekstu pjesama „*Beyond the Realms of Death*“ i „*Better by You, Better Than Me*“ nalazi skrivena poruka koja je uticala na mladiće da učine samoubistvo. Slučaj je privukao veliku medijsku pažnju i svojevrstu kampanju protiv heavy metal bendova. Sud je odbio slučaj 1990. godine. Heavy metal tekstovi, kao artistički izraz, bili su pod lupom medija, društva, sudskih institucija i u slučaju Ozzy Osbourne-a. Kontroverze su se odnosile na pjesmu „*Suicide Solution*“ koja je, po navodima tužitelja, imala skrivenu poruku koja je rezultirala samoubistvom mlade osobe, John McCollum-a, fana Ozzy-Osbourne-a. Tokom procesa došlo se do saznanja da je mladić bio ovisnik o alkoholu i imao psihičke probleme, a problematična pjesma, po Ozzy Osbourne-u je imala upravo suprotno značenje, upozoravala je na opasnosti koje nose droge i alkohol. Slučaj je 1986. godine definitivno odbačen uz obrazloženje da je, po američkom zakonu, Ozzy Osbourne imao pravo napisati takvu pjesmu (Phillips i Cogan, 2009).

Kontroverze su se nastavila nizom slučajeva ubistava u Hjustonu, gdje je maloljetnik ubio majku slušajući bend Megadeth, tačnije njihovu pjesmu „*Go to Hell*“. Sledeće godine desilo se ubistvo gdje je sin ubio oca nakon metal party-ja gdje se slušala i pjesma benda Metallica, „*Kill 'Em All*“. Zabilježeno je nekoliko mučenja, silovanja i satanističkih rituala povezanih sa heavy metal scenom. Petnaestogodišnja Elyse Marie Pahler je mučena, silovana i ubijena u satanističkom ritualu dok su se oponašao tekst pjesme benda Slayer. 1997. godine dva fana benda Marilyn Manson su počinila samoubistvo.

Povezanost heavy metala i satanizma obrazložio je Alice Cooper u dokumentarnom filmu „*Metal: A Headbangers Journey*“. Po njemu, satanizam koji vidite nije pravi satanizam. To je karikatura satanizma. Ako tražite satanizam, u rock and rollu ga nećete naći. Međutim, u nekim državama, poput Maroka, Egipta, Libanona i drugim država sa većinskim muslimanskim stanovništvom, heavy metal

muzika je obilježena kao izrazito negativna pojava a muzičari su hapšeni i zatvarani. U ovim zemljama, heavy metal se navodi kao opasna prijetnja tradicionalnim vrijednostima (LeVine, 2008).

Događaji interesantni za naučni diskurs a povezani su za devijantnost, nasilje i kriminal unutar heavy metal scene odnose se uglavnom na black metal scenu, posebno norvešku black metal scenu. Kontroverze, nasilje, kriminal i devijantnosti vezane za ovu underground scenu vežu se na paljenje crkvi u Norveškoj, obzirom da je specifičnost ovog muzičkog podžanra antikršćanska poruka. Za norvešku black metal scenu se kaže da je jedan od najzloglasnijih primjera underground scene koji je od svog nastanka od kraja 80-tih godina do sredine 90-tih godina 20. vijeka rušio i kršio granice postojeće heavy metal scene. Tražeći uzore i inspiraciju u bendovima kao što su King Diamond, Venom, Slayer, brzom muzičkom ritmu stil norveškog black metala je naglašavao satanističku i okultnu tematiku. Neki norveški bendovi su bili poznati u promovisanju neonacističke, neofašističke i rasističke (posebno *white power*) poruke. Svoju misiju su okarakterisali kao antikršćansku i mizantropsku, nazivajući sebe izvornim satanistima koji žele da šire teror, mržnju i zlo. Po drugim mišljenjima, pojava kršćanstva na ovim prostorima, bacila je u sjenu drevna nordijska vjerovanja, te su proučavana kao mitovi ili tradicija. Namjera je bila ponovno oživljavanje drevne norveške religije i vjerovanje u nordijske bogove. Svaka manifestacija kršćanstva, posebno crkva, postala je, na neki način, simbolički cilj ove uderground scene. Ova scena je započeta u u Oslu, u muzičkom shop-u pod nazivom *Helvete (Pakao)*. Prepoznatljivost black metal bendova jeste slikanje lica-*corpsepaint* i korištenje pseudinima.

Najistaknutiji bend tog vremena bio je Mayhem uključujući pjevača pod imenom Dead koji je počinio samoubistvo, gitaristu Euroymous, povremeni basista Coun Grishnakh (Kristian Vikernes, kasnije Varg Vikernes) poznat kao osnivač black metal projekta Burzum i optužen za paljenje crkvi, optužen za ubistvo jednog od osnivača benda Mayhem pod pseudinimom Euronymous. Vickernes je Euronymous-a ubo 23 puta a prava priroda ubistva se različito definiše, od problema vezanih za muzičke i produkcijske ugovore, preko konflikta vezanog za djevoju, do rivalstva unutar satanističkog reda. Za ovaj zločin, Vikernes je dobio dvadesetjednogodišnju zatvorsku kaznu. (Phillips i Cogan, 2009) Drugi muzičar, pod pseudonimom Faust, bivši bubnjar benda Emperor, optužen je za ubistvo homoseksualca 1992. godine u Lillehammer-ua frontmen benda Gorgoroth pod pseudnimom Gaahl 2002. godine zatvoren je zbog mučenja i napada na čovjeka. Sama ideologija i priroda ove heavy metal scene je vezana za kultove, posebno za kult pd nazivom *Black Metal Inner Circle*. Norveška black metal scena je postala veoma isključiva prema ostalim heavy metal podžanrovima. U najpoznatije okultne i satanističke redove u koje su uključeni black metal muzičari i fanovi jeste The Misanthropic Luciferian Order, okultni red osnovan u Švedskoj koji je kasnije preimenovan u Temple of the Black Light. Između ostalog, ovaj red promovise militantni neo-gnosticizam, potragu za istinskim Luciferovim svjetlom i nihilizam, te ističe da istinski satanista ne smije biti dio modernog svijeta i društva jer je uspostavljen na laži i obmanama (Patterson, 2013). Godine 1997. u Göteborg-u je ubijen Josef Ben Meddour u slučaju poznatom pod nazivom *Ubistvo u Keillers parku*. Kasnije se došlo do saznanja da je ubijeni bio homoseksualne orijentacije. Ubistvo je počinio Jon Nödtveidt, frontmen švedskog melodic black metal benda *Dissection*, zajedno sa prijateljem pod imenom Vlad. Ovo ubistvo je opisano kao homofobni zločin iz mržnje. Obojica su bili članovi pomenutog kulta Temple of the Black Light. U avgustu 2006. godine, Jon Nödtveidt je počinio samoubistvo. Pronađen je u svom stanu u krugu upaljenih svijeća, što upućuje na činjenicu da je samoubistvo bilo ritualnog karaktera.

Pored pomenutih ubistava i drugih oblika nasilja, pripadnici norveške black metal supkulture su palili crkve. U periodu između 1992. i 1996. godine fanovi i muzičari su učestvovali u više od 50 paljenja crkvi. Među najpoznatije crkve koje su spaljene do temelja ubraja se Fantoft Stave Church izgrađena 1150 godine. Za paljenje ove crkve osuđen je pomenuti Varg Vikernes. Kao razlog za paljenje ove crkve, Vikernes je rekao da je to odmazda jer je crkva izgrađena na paganskom tlu. Gitarista benda Emperor i gitarista benda Hades su također osuđeni za paljenje crkvi u Norveškoj (Moynihan i Soderlind, 1998).

Pored navedenih, u black metal sceni, dešavale su se druge devijantne aktivnosti. Pjevač švedskog black metal benda, Niklas Kvarforth postao je poznat po veoma uznemirujućem ponašanju. Pod tim se

misli na mnoge ožiljke po tijelu koje je sebi pravio i po mišljenju da istinski Shining fanovi, pod uticajem muzike su počinili samoubistvo. Podžanr unutar black metal scene koji promovise bend Shining jeste *suicidal black metal*. Tokom koncerta i za vrijeme snimanja koncerta norveškog black metal benda Gorgoroth u Krakovu 2004.godine desila se *sotonistička misa*, sa satanističkim simbolima, i žrtvovanim životinjama. Istraga je navela da se radi o vjerskom uznemiravanju i okrutnosti prema životinjama. Bend nije kažnjen pod izgovorom da nisu bili svjesni da rade nešto što je ilegalno u Poljskoj. Kompletan snimak njihovog koncerta je izašao na tržište 2008.godine pod nazivom *Black Mass Kraków 2004*.

ZAKLJUČAK:

Heavy metal supkultura predstavlja tendencije iz 60-ih godina 20.vijek, jednog utopijskog promišljanja, pa i sociokulturnog preobražaja, obzirom da su se mladi tog vremena suočavali sa mnogim neuspjesima u svojim životima a čemu je doprinosila i politička klima, ratovi i ostala događanja u svijetu. Elementi te supkulture su bili uglavnom buntovnički ali su težili utopijskim željama, novom životnom stilu. Devijantnost i nasilje je obilježilo razvoj mnogih pokreta, supkultura, muzičkih pravaca. Ponekad se taj kompas gubio a poruke koje se, kao posljedice tragičnih i nemilih događaja, i danas mogu izvući trebale bi biti novi kompas u umjetničkom, sociološkom, psihološkom, kulturološkom kontekstu. Danas je heavy metal postao jedan od najvažnijih muzičkih pravaca u svijetu, sa jasnom porukom i stavom. Globalizacija i kulturni pluralizam doprinijeli su razvoju, jačanju i specifičnostima heavy metal supkulture. Na gotovo svim meridijanima heavy metal ima istinske fanove i poklonike. Od nastanka heavy metal žanra i supkulture pa do danas mnoge kontroverze i događaji obilježili su razvoj scene. Ta dešavanja nisu remetila njen uspon ali su privukla pažnju javnosti i znanstvenika. Od tada se heavy metal scena i dešavanja vezana za nju kritički i analitički istražuje. Ta raznolikost podžanrova i njihovih obilježja nameću nova pitanja i rasprave o prirodi same supkulture i njene filozofije. Obzirom na univerzalnost devijantnog ponašanja, kao nečega što je imanentno ljudima, u eter će sigurno izaći nove kontroverze i događaji koji će dati novi smjer heavy metal sceni. Pored svega rečenog, možemo zaključiti da će heavy metal scena i dalje ostati zagonetna i tajanstvena, rušeći barijere i stereotipe u muzičkom, umjetničkom, pa i filozofskom izražavanju što će iz sociološkog ugla značiti novo kritičko posmatranje realiteta i svijeta u kojem živimo.

LITERATURA

1. Arnett, J. (1996). *Metalheads: Heavy Metal Music and Adolescent Alienation*. Boulder, Colorado, USA, Westview Press, Inc.
2. Bayer, G. (2009). *Heavy Metal Music in Britain*. Burlington, Ashgate Publishing
3. Bennet, A. (2001). *Cultures of popular music*. Buckingham, Philadelphia, Open University Press
4. Beste, P. (2008). *True Norwegian Black Metal: We Turn in The Night Consumed By Fire*. NY, USA, Vice Books
5. Bruce, S. and Yearley, S. (2006). *The Sage Dictionary Of Sociology*. London, Sage Publications Ltd.
6. Bryant, C. D., Peck, D. L.(2007). *21st Century Sociology*. Reference Handbook, London, Sage Publications Inc.
7. Clinard, M. B. and Meier R. F. (2008). *Sociology of Deviant Behavior*. Belmont USA, Wadsworth
8. Cope, A.L (2010). *Black Sabbath and rise of heavy metal music*. England, Ashgate Publishing Limited,
9. Ekeroth, D. (2008). *Swedish Death Metal*. Bazilon Points Books
10. Eshleman, J.R., Cashion, B.C., Basirico, L.A. (2005), *Introduction to Sociology*, Reno, Best Value Textbooks LLC
11. Gelder, K. (2007). *Subcultures: Cultural Histories and Social Practise*. NY, Routledge

12. Giddens, A. (2009). *Sociology*. Cambridge, Polity Press
13. Goode, E. (1996). *Social Deviance*. New York, Pearson Custom Publishing
14. Haenfler, R. (2014). *Subcultures: The Basics*. New York, Routledge
15. Johnson, B., Cloonan, M. (2009). *Dark Side of the Tune: Popular Music and Violence*. Burlington, USA, Ashgate Publishing Company
16. Kahn-Harris, K. (2007). *Extreme Metal: Music and Culture on the Edge*. Oxford, Berg.
17. Kendal, D. (2016). *Sociology in Our Times*. Boston, USA, Cengage Learning
18. Konow, D. (2002). *Bang your head: The rise and fall of heavy metal*. NY, Three rivers press
19. Kuper, A. and Kuper, J. (2005), *The social science encyclopedia*, London, Routledge
20. LeVine, M. (2008). *Heavy Metal Islam: Rock, Resistance, and the Struggle for the Soul of Islam*. New York, Random House/Three Rivers Press
21. Milosavljević, M. (2003). *Devijacije i društvo*. Beograd, Draganić d.o.o.
22. Moynihan M., Soderlind, D. (1998). *Lords of Chaos: The Bloody Rise of the Satanic Metal Underground*, USA, Feral House
23. Mudrian, A., Peel, J. (2004). *Choosing death: The improbable history of death metal and grind core*. CA, Feral House
24. Patterson, D. (2013). *Black metal: Evolution of the cult*. Port Townsend, WA, Feral House
25. Phillips W., and Cogan, B. (2009). *Encyclopedia of Heavy Metal Music*. Westport, CT, Greenwood Press
26. Purcell, J.N. (2012). *Death Metal Music: The Passion and Politics of a Subculture*. McFarland
27. Ritzer, G. (2007), *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, Malden, USA, Blackwell Publishing
28. Špadijer-Džinić J. (1988). *Socijalna patologija*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
29. Trunks, E. (2011). *Essential Hard Rock and Heavy Metal*. New York, Abrams Image
30. Walser, R. (1993). *Running With The Devil: Power, Gender, and Madness in Heavy Metal Music*. USA, Wesleyan University Press
31. Wiederhorn, J., Turman, K. (2014). *Louder Than Hell: The Definitive Oral History of Metal*. It Books.
32. Weinstein, D. (2009). *Heavy Metal: The Music and Its Culture*. Perseus Books Group.

Internet izvori:

<http://www.metalinjection.net/lists/top-10-crimes-committed-black-metal-musicians/2>

http://www.oddee.com/item_96676.aspx

HEAVY METAL - SUPKULTURE, LIVING STYLE, DEVIABILITY

Summary

Heavy metal as musical genre and subculture is becoming very interesting sociological phenomenon. With many subgenres, heavy metal goes beyond the limits of "allowed and socially acceptable", why it is often seen as way to promote deviant behavior. As a culture under the globalization influence, heavy metal scene goes through evolutionary process, and extreme subgenres use occult motives on their stage performance, lyrics, album covers, as important aspect of iconography and as a social symbol. Though, the lyrics talk about social problems, the question of humans and their relationship to the world, heavy metal scene is often tied to deviant subcultures, cults and other controversy. This work represents short review about this subculture and its lifestyle.

Keywords: heavy metal, subculture, lifestyle, deviance

**KARAKTERISTIKE PORODICA DJECE KORISNIKA USLUGA KJU DISCIPLINSKI
CENTAR ZA MALOLJETNIKE SARAJEVO**

Lejla Kafedžić⁴³, doktor pedagoških nauka
Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu
Alma Hadžić⁴⁴, magistar pedagoških nauka
KJU Disciplinski centar za maloljetnike Sarajevo

Sažetak: Porodica je zajednica čiji je dijete integralni dio i u kojoj se ono razvija intelektualno, tjelesno, emocionalno, socijalno, moralno... Unutar porodice dijete zadovoljava osnovne potrebe, kao što su: potreba za ljubavlju, potreba za sigurnošću, potreba za pripadanjem, potreba za uvažavanjem... Djeca trebaju: ljubav, autoritet, poštovanje, vrijeme, brigu, pohvalu, razumijevanje, podršku, toleranciju, opraštanje, strpljenje, radost, smijeh, iskrenost, istinu, pravednost, smisao, znanje, vještine... Nažalost, neka djeca dobiju: svađe, nestrpljivost, netoleranciju, nerazumijevanje, grubost, laž, nepravdu, bol, strah, nepoštivanje, nebrigu, neuspjeh, gubitak smisla u životu... Sve ovo uzrokuje da se djeca osjećaju frustrirano, nesretno i žele otići iz takvog odnosa, jer porodica ne zadovoljava potrebe djece na odgovarajući način i nudi nefunkcionalne obrasce ponašanja. Jedan od načina da se dijete dokaže, zadovolji svoje potrebe, bude prihvaćeno jeste i ispoljavanje društveno neprihvatljivih oblika ponašanja. Cilj rada je istražiti karakteristike porodica u kojima žive djeca korisnici usluga KJU Disciplinski centar za maloljetnike Sarajevo. Rezultati istraživanja pokazuju da: a) većina djece korisnika usluga su muškog pola, b) da je većina djece korisnika usluga uzrasta između 16 i 17 godina c) većina djece živi u porodicama s oba roditelja; d) većina roditelja ima završenu srednju stručnu spremu; e) je većina roditelja zaposlena; f) se najveći broj tretmana provodi prema zahtjevu roditelja djece. Misija i djelovanje društva trebaju biti usmjereni ka primarnoj prevenciji, koja u osnovi ima odgoj – oblikovanje pozitivne, mlade ličnosti koja nema potrebu privlačiti pažnju, zadovoljavati potrebe, podizati samopoštovanje, samopouzdanje i sliku o sebi kroz ispoljavanje društveno neprihvatljivih oblika ponašanja. U tom procesu društvo ima obavezu jačati porodicu kako bi ona izvršila svoju osnovnu zadaću - odgoj djeteta na što kvalitetniji način. Disciplinski centar je jedan od faktora putem kojeg društvo pruža pomoć i podršku porodicama u prevladavanju izazova tokom odgoja vlastitog djeteta.

Ključne riječi: roditelji/staratelji, dijete, odgoj, obrazovanje, resocijalizacija

UVOD: SISTEMSKI PRISTUP RAZUMIJEVANJU POJEDINCA I PORODICE

Porodica je jedna od najstarijih ljudskih institucija. Do danas je doživjela brojne transformacije. No, bez obzira na to, smatra se da će porodica uvijek postojati u nekom obliku. To je zajednica u kojoj je dijete integralni dio i u kojoj se ono razvija intelektualno, tjelesno, emocionalno, socijalno, moralno... U skladu s Konvencijom o pravima djece (1989), dijete je svako ljudsko biće mlađe od 18 godina, izuzev ako se po zakonu punoljetnost stiče ranije. Prema zakonima u Bosni i Hercegovini (BiH), maloljetnici su djeca uzrasta od 14 do 18 godina⁴⁵. Ovaj uzrast spada u specifičan

---

⁴³ lejla.kafedzic@ff.unsa.ba

⁴⁴ almahb@live.com

⁴⁵ Opšteprihvaćeno je mišljenje da su maloljetnici sva lica koja nisu navršila osamnaest godina života. Ipak, maloljetnik je osoba određenog starosnog uzrasta, posebnih biopsihičkih osobina, koja se razlikuje od djece i odraslih po stepenu emocionalne i intelektualne zrelosti. U zakonodavnoj praksi ima različitih pristupa u klasifikaciji maloljetnih prestupnika, ali se oni obično razvrstavaju u dvije kategorije: mladi maloljetnici – lica koja su u vrijeme izvršenja prekršaja navršila četrnaest, a nisu navršila šesnaest godina života, i stariji maloljetnici – lica koja su u vrijeme izvršenja prekršaja navršila šesnaest, a nisu navršila osamnaest godina života (izvor: <http://weblibrary.apeiron-uni.eu:8080/WebDokumenti/11208-poglavlje.pdf>).

razvojni period osobe koji se zove adolescencija. Adolescencija je razvojni period kojim odrastanje završava. Period adolescencije proteže se negdje od oko 9/10. godine do 22/24. godine (pogledati više u: Graovac, 2010). Faze adolescencije su: preadolescencija, rana, srednja i kasna adolescencija, te postadolescencija ili mlada odrasla dob. Ove faze karakteriziraju razlike u biološkom, kognitivnom i socijalnom ponašanju adolescenata. Osim toga, u svakoj od faza može se javiti kriza, koja se manifestira povlačenjem i izbjegavanjem, pretjeranim i prenatrženim druženjem, konzumacijom sredstava ovisnosti i slično, a raspoloženje je nestabilno i promjenljivo. Najznačajnije razvojne zadatke adolescencije su: stvaranje seksualnog identiteta, separacija od roditelja, smanjenje ovisnosti o skupini vršnjaka i učvršćivanje strukture ličnosti identifikacijom i konsolidacijom selfa (Pernar, 2008; prema: Graovac, 2010). Mnogo je stvari koje adolescent u vrlo kratkom periodu treba da upozna, savlada i primjeni, kako bi osigurao prolaz kroz ovaj razvojni period sa što manje negativnih posljedica i trauma. Obitelj u kojoj djeca dostižu fazu adolescencije u specifičnoj je fazi životnog ciklusa koja i pred adolescenta i pred obitelj s adolescentom postavlja nove zadatke i ciljeve. Najvažniji subjekti koji okružuju dijete u ovom periodu su roditelji i vršnjaci. Ovo nas još jednom upućuje na spoznaju da se razvoj i odgoj djeteta ne odvija izolovano, baš kao što se ni razvoj i djelovanje porodice ne odvija izvan uticaja drugih sistema.

Okosnicu savremenih teorijskih pristupa proučavanja pojedinca i porodice čini teorija Bronfenbrennera (1979), koji naglašava važnost promatranja pojedinca u njegovu okolinskom kontekstu. Prema ekološkoj sistemskoj teoriji (Bronfenbrenner, 1979; pogledati više u: Brajša-Žganec, 2014; Pašalić Kreso, 2012) postoje četiri nivoa okolinskih uticaja na dijete, počevši od onih koje su djetetu bliske i direktno utiču do onih koje su mu udaljene i u kojima ne učestvuje direktno. Prema ovom modelu, dijete se nalazi u sredini, a oko njega se šire u koncentričnim krugovima slojevi okoline. Mikrosistem čini prvi nivo, a odnosi se na svakodnevnu okolinu u porodici, vrtiću, školi, zdravstvenim ustanovama uključujući odnose s roditeljima, braćom i sestrama, vršnjacima i odgajateljima. Drugi nivo je mezosistem, a odnosi se na međudjelovanje različitih mikrosistema u koje je dijete uključeno, na primjer pristup knjigama članova obitelji i kasniji uspjeh djeteta u školi. Treći nivo okolinskih uticaja naziva se egzosistem i odnosi se na širu okolinu, ukupnu socijalnu mrežu, pravne službe, masovne medije, dok je najširi krug okoline makrosistem koji se odnosi na obilježja određene kulture (obrazovanje, privreda, religija, društveni sistem, kultura, tradicija, ideologija). Spominje se još i hronosistem koji se odnosi na uticaj promjena i stalnosti kroz neki duži vremenski period na razvoj osobe u okolini u kojoj živi (Janković, 2004; prema: Wagner Jakab, 2008). Bronfenbrenner opisuje čovjekovu okolinu kao strukture koje su svaka uklopljena u slijedecu kao set babuški (Bubolz, Sontag, 1990; Janković, 2004; prema: Wagner Jakab, 2008).

Cjelokupan kontekst u kojem se odvija dječiji razvoj značajno utiče na tok razvoja i odgojne ishode. Uloga naslijeđa i okoline različita je tokom života pojedinca. Uticaj naslijeđa veći je u ranom djetinjstvu, dok se tokom odrastanja odnos uticaja naslijeđa i okoline na neke osobine može izmijeniti u korist okoline. Kako djeca rastu, postaju sve sposobnija birati vlastite okoline i iskustva. Socijalno i emocionalno kompetentno dijete koje u ranom djetinjstvu odrasta u adekvatnim okolinskim uslovima glavni je preduslov dobre prilagodbe u adolescenciji. Djeca koja su u djetinjstvu bila agresivna, teškog temperamenta, niskog samopouzdanja, loših porodičnih odnosa itd. u adolescenciji su češće psihosocijalno neprilagođena. Također, naglašeno loš odnos roditelja i adolescenata, uglavnom, proizlazi iz njihovog lošeg odnosa i teškoća koje su počele još u djetinjstvu. Dakle, u procesu rasta, razvoja i odgoja djeteta i adolescenta, uz samo dijete, učestvuju porodica, vršnjaci, škola i šira društvena zajednica, pri čemu je uticaj jednog sistema na drugi kontinuiran proces koji se događa u vremenu. U tom procesu zaštitni faktori mogu postati rizični faktori i obrnuto. Jedan od važnih zaštitnih faktora je porodica, njena struktura, broj članova, socioekonomski status kao i procesi koji se događaju unutar porodice (bračni, roditeljski, sibling), itd. Porodični sistem, također, ima neke svoje zakonitosti (Wagner Jakab, 2008). Ekološka teorija promatra porodicu kao mikrosistem unutar šireg ekološkog okvira koji uključuje rođake, prijatelje, komšije koji su ugrađeni u šire socijalne jedinice, kao što su škola, radno mjesto roditelja, lokalna zajednica i šire društvo. Bronfenbrennerova teorija ekoloških sistema naglašava važnost stabilnosti mezosistema koji predstavlja odnose između čovjekovih najužih okolina (npr. porodica, vršnjaci, škola, radno mjesto), odnosno mikrosistema (pogledati više u: Wagner Jakab, 2008). Dakle, porodica nije jednostavan zbir pojedinaca već je kompleksan sistem koji djeluje sa i unutar drugih sistema.

KARAKTERISTIKE FUNKCIONALNE PORODICE

Porodica⁴⁶ je prva i najvažnija škola života, u kojoj dijete stiče prva znanja, iskustva, navike, vještine, odnos prema životu... U njoj se formira bazična ličnost, koja je osnova za život odraslog čovjeka. Također, u njoj se zadovoljavaju osnovne ljudske potrebe. Porodica je afektivni, socijalni, kulturni...milje, a ne samo prostor u kojem se pruža njega. U svim dobima života jedne osobe porodica je značajna, mađa u odrasloj dobi (i stvaranju porodice prokreacije⁴⁷) njen direktni uticaj se smanjuje. Ona je važna u procesu prevencije pojave neprihvatljivih oblika ponašanja, ali i u procesu resocijalizacije.

Pretpostavlja se da porodica postoji od kada postoji i ljudsko društvo. Od tada do danas porodica je doživjela različite transformacije, ali pokazuje se da će uvijek postojati u nekoj formi, te da je ona neophodna i nezamjenjiva kao takva. Porodica ima različite funkcije, ali kao univerzalne odgojne funkcije većina autora navodi sljedeće (pogledati više u: Pašalić-Kreso, 2012): 1. kontrola i regulacija dječijeg ponašanja; 2. socijalizacija - prihvatanje postojećih društvenih normi ponašanja, ali i daljnji razvoj samog društva; 3. personalizacija – lični rast svake individue kroz doprinos razvoju svih njenih potencijala. Dakle, porodica usmjerava dječije ponašanje, te korigira ona koja nisu u skladu sa društvenim normama, time omogućavajući njegovo funkcioniranje u društvu. Osim prihvatanja društvenih normi, življenja u skladu s njima, važan je i lični razvoj osobe i lična promocija.

No, da bi porodica odgovorila na svoje obaveze kvalitetno potrebno je da bude funkcionalna. Vrlo generalizirano, može se govoriti o povoljnim uticajima, odnosno o zdravoj/funkcionalnoj porodici nasuprot nepovoljnim faktorima, odnosno rizičnoj/nefunkcionalnoj porodici (Čudina-Obradović i Obradović, 2006; Pašalić Kreso, 2012). Zdrava i poticajna porodica je, općenito, ona u kojoj se: za dijete u vrijeme razvoja i adolescencije brine roditelj ili staratelj koji mu pruža pažnju i podršku dok se ne osamostali; pruža zdravstvena zaštita i njega djetetu; povezana je sa zajednicom (škola, vrtić, radno mjesto), te uključuje dijete u organizacije u zajednici u kojima uči radne navike i stiče životne vrijednosti; djetetu pruža čista i uredna sredinu, a članovi porodice zajednički brinu o održavanju okoliša; organizira vrijeme, rad, zajedničke aktivnosti (učenje, pospremanje, slobodno vrijeme, izleti, zajednički obroci); dijele neke životne vrijednosti i prioritete (povjerenje, komunikacija, obrazovanje, poštivanje individualnosti i razlika). Važan faktor funkcionalne porodice je emocionalna toplina i sposobnost da članovi porodice u različito vrijeme preuzimaju različite uloge i prilagođavaju se tim ulogama. Roditelj postavlja granice i pravila, ali temeljeno na logičnim i razumnim rješenjima i međusobnim dogovorima. Za vrijeme krize i promjena roditelji/staratelji pružaju djeci razumijevanje, podršku i pomoć. S druge strane, rizična/nefunkcionalna obitelj porodica oblikom, strukturom i odnosima može nepovoljno uticati na ukupan razvoj djeteta. Osnovna karakteristika ovih porodica je postojanje sukoba i agresije, a odnosi među članovima su hladni i zanemarujući. Među raznim faktorima ovome najviše doprinose roditeljski sukobi, nekvalitetno roditeljstvo (nemar, nebriga, emocionalna nedostupnost, izostanak podrške) i novčane teškoće porodice. Nekvalitetno roditeljstvo potiče agresivno i delinkventno ponašanje, a novčane teškoće anksioznost i agresiju djece (Gerard, Buehler, 1999; Čudina-Obradović i Obradovic, 2006).

Istraživanja (pogledati više u: Pašalić-Kreso, 2012) pokazuju da nije važno da porodica bude potpuna (da u njoj žive oba roditelja) ili da bude višegeneracijska kako bi se ocijenila kao funkcionalna. Svaka porodica koja zadovoljava potrebe svojih članova jeste funkcionalna. Sumirajući, neke od karakteristika funkcionalne, zdrave porodice jesu (pogledati više u: Pašalić-Kreso, 2012): legitiman izvor autoriteta⁴⁸; uspostavljen i dosljedno primjenjivan sistem pravila; definiran skup ciljeva kojima teži porodica, ali i svaki pojedini član; granice subsystema su jasne; izražena odanost,

---

⁴⁶ Porodica se različito definira. U definicijama se, najčešće, naglašava biološka osnova, tj. krvna veza među članovima obitelji, s naglaskom na roditelje i djecu. Međutim, budući da bi to bilo jednostrano gledanje na porodicu, posebno danas, ovdje izdvajamo jednu definiciju, koja sveobuhvatnije promatra porodicu: "Obitelj čine roditelji, ili najmanje jedna odrasla osoba, i djeca, ili najmanje jedno dijete, koji žive u zajedničkom domaćinstvu, uspješno funkcioniraju kao zajednica zadovoljavanja potreba njenih članova, a njihov odnos se temelji na krvnom srodstvu, zakonskoj (brak, adopcija) ili običajnoj regulativi" (Pašalić-Kreso, 2012).

⁴⁷ Poznato je da tokom svog života, pojedinac može pripadati najmanje dvjema porodicama (Pašalić-Kreso, 2012): porodica orijentacije (porodica u kojoj je osoba potomstvo) i porodica prokreacije (porodica u kojoj je osoba roditelj).

⁴⁸ „...autoritet...jača osjećaj sigurnosti kod djeteta. Autoritet je njegova zaštita kako od vanjskih „opasnosti“, tako i od opasnosti njegove prirode. On mu omogućava da se postepeno sa sve većom „hrabrošću“ uključuje u vanjski svijet, ali i da napušta oblike nekontrolisanog ispoljavanja vlastitih nagonskih impulsa. Tako uz pomoć autoriteta dijete usvaja prihvatljive oblike ponašanja, kao i vrijednosti i stavove koji doprinose jačanju njegove integritetnosti u obiteljsku sredinu. Autoritet mu zapravo omogućava da se disciplinuje.“ (Pašalić-Kreso, 2004). Ovdje se, naravno, misli na autoritet baziran na povjerenju, ljubavi, podršci, fleksibilnosti...; ali i jasnim granicama prema djeci.

privrženost porodici; komunikacija je jasna, otvorena i konstantna; izražavanje poštovanja i uvažavanja svih članova; ohrabrivanje svakog pojedinca da razvija osjećaj pripadanja, ali i podržavanje u individualnom razvoju; kvantitet i kvalitet zajednički provedenog vremena, itd. Ovo je kombinacija karakteristika zdrave obitelji nekoliko autora. Naravno, nije moguće očekivati da jedna porodica ispuni do kraja sve navedene elemente i da je stalno maksimalno usmjerena ka njihovom najvišem nivou. Međutim, funkcionalne porodice imaju većinu ovih karakteristika, u različitom intenzitetu. Od svih elemenata, izdvojili bismo komunikaciju i kvalitetno provedeno vrijeme kao bitne faktore zdravlja porodice. Komunikacija među članovima obitelji treba biti jasna, otvorena i česta. Ona omogućuje, između ostalog: 1. da se djeca odgajaju, 2. da se djeci prenesu određeni stavovi, pa tako i stav o onome što nije prihvatljivo u porodici, 3. da se zadovolje potrebe svih članova porodice, 4. da se upoznaju stavovi i mišljenja djece o različitim pitanjima i događajima, 5. da se sazna o kretanjima, aktivnostima članova porodice, 6. da se saznaju želje, namjere, potrebe... članova porodice, 7. da se planira, 8. da se rješavaju konflikti⁴⁹, itd. Kvalitetno provedeno vrijeme nije pitanje samo sati provedenih s djetetom, nego je važno što su članovi porodice radili u tom periodu, koliko su bili zaista prisutni s djetetom i radili aktivnosti zajedno s njim, koliko ljubavi, pažnje, uvažavanja... su poklonili djetetu (i jedni drugima). Bilo bi važno da porodica njeguje zajedničko kvalitetno provedeno vrijeme (npr. zajednička večera, nedjeljni ručak, subotnji odlazak u šetnju, itd), ali i pojedinačno vrijeme svakog roditelja sa svakim djetetom. Covey (1998) ističe kako to doprinosi jačanju porodice, razvoju pozitivne ličnosti djeteta, a, rekli bismo, i omogućuje da dijete zadovolji svoje potrebe i kroz ove forme, da zna da se uvijek ima gdje vratiti, da je važan svojim roditeljima, braći/sestrama, svojoj porodici, te da nema potrebu zadovoljavati svoje potrebe negdje drugo i nečim drugim, kao što je npr. droga. Istraživanja (prema: Covey, 1998) pokazuju da prosječno američko dijete provede sedam sati gledajući televiziju dnevno, a samo pet minuta s ocem! Kod nas ne postoji ovakva vrsta istraživanja, ali bi bilo zanimljivo vidjeti kakve rezultate bismo dobili u vezi sa ovim u jednoj prosječnoj BH porodici.

Za funkcionalnost, izuzetno je, također, važno na koji način porodica reagira na vanjske uticaje. Neka porodica, pod uticajem vanjskih faktora, može postati nefunkcionalna, dok druga može adekvatno reagirati na konkretnu situaciju. Autorica Pašalić-Kreso (2012) navodi da se, u tom smislu, obitelji mogu svrstati u tri tipa: 1) Porodica tipa A – normalna jačina zaštitnog obruča. Ova porodica štiti svoje članove tako što vanjske uticaje amortizuje, smanjuje, slabi, ne propušta, sve dok članovi porodice ne budu spremni da se suoče s njima. Neki od njih budu propušteni, a neki odbijeni. To je sistem koji je dovoljno fleksibilan da ne propušta negativne uticaje ili da ih ublaži, a istovremeno da propusti sve ono što odgovara potrebama članova porodice i omogućuje komunikaciju i razmjenu sa vanjskim svijetom. Ova jačina obruča je karakteristična za demokratske, autoritativne obitelji. Autoritativne ili demokratske obitelji primjenjuju fleksibilan stil roditeljstva. Daju mogućnost slobode, ali i postavljaju jasne i opravdane granice. Autoritet baziraju na poštovanju, ljubavi, znanju, iskustvu. Podstiču ravnopravnost, ali i odgovornost svih članova obitelji. Ovi roditelji su responsivni, uvažavaju dječije mišljenje i potrebe i često uključuju djecu u obiteljske odluke. Njeguju discipliniranje djece. Kada je to neophodno, koriste restrikcije u odgoju i nastoje da se to ostvari. b) Porodica tipa B – prejak sigurnosni obruč-izolovana. Stepenn komunikacije ovakve porodice je minimalan, a sve što od vanjskih uticaja i prođe, mora biti u skladu sa interesima i vrijednostima koje njeguje konkretna porodica. Čak 90% vanjskih uticaja bude zaustavljeno, pa članovi ovih porodica, uglavnom nisu u stanju da se suoče s problemima u vanjskom svijetu, a još manje znaju da ih rješavaju i adekvatno odgovore na njih. Ova jačina obruča je karakteristična za autoritarne, patrijarhalne, fundamentalno religijske, ali i doseljeničke porodice, koje žele da sačuvaju u novoj sredini svoja tradicionalna, kulturološka obilježja. Autoritarno roditeljstvo je restriktivno roditeljstvo. U ovim porodicama odrasli postavljaju pravila i očekuju striktno poštivanje istih. Uglavnom ne objašnjavaju djeci zašto je potrebno prihvatiti i primjenjivati pravila, a ako to ova ne čine primjenjuju kaznu, silu, uskraćivanje ljubavi. Nisu osjetljivi na suprotna mišljenja djece. 3) Porodica tipa C – slab i iskidan sigurnosni obruč. U ovoj porodici svi vanjski uticaji prolaze u mikroprostor i svi njeni članovi se nalaze u jednom haotičnom stanju. U najboljem slučaju ove porodice su u stanju sačuvati tek 20% vanjskih uticaja. Svojim slabim obručem ove porodice dovode djecu vrlo rano u situaciju da se “bore” sa društvenim prilikama i

---

⁴⁹ Covey (1998) navodi da čovjek u svakoj situaciji, a posebno konfliktnoj, može reagirati na jedan od dva načina: **reaktivno** i **proaktivno**. Reaktivno djelovanje se dešava odmah, na ljutnju se reaguje ljutnjom, na udarac udarcem. Proaktivno djelovanje podrazumijeva odgođenu reakciju i u njemu se djeluje u skladu sa vrijednostima, a ne u skladu sa trenutnim raspoloženjem.

neprilikama, za koje, uglavnom, nisu još uvijek spremne. Zbog toga, ove porodice omogućavaju da, u odnosu na prethodna dva tipa, djeca brže i lakše krenu u pogrešnom smjeru i iskazuju društveno neprihvatljive oblike ponašanja. Djeca jednostavno ne mogu i ne znaju da adekvatno odgovore na izazove i različite mogućnosti. Ovaj tip zaštitnog okruženja je karakterističan za porodice koje nemaju izgrađen sistem vrijednosti, definirane odgojne ciljeve, roditelji su indolentni, permissivni, pa i skloni zanemarivanju potreba djece, ali i ostalih članova obitelji⁵⁰.

Ova klasifikacija nam pokazuje da je najmanje poželjan posljednji tip (C) porodice. Djeca, još uvijek nespremna, suočavaju se intenzivno uticajima iz vanjskog svijeta, bilo da su pozitivni ili negativni. Tom prilikom, nažalost, nemaju odraslu osobu koja bi ih nadzirala i usmjeravala njihovo ponašanje. Nema nekoga ko bi očekivao izvršavanje određenih obaveza i odgovornosti. Drugi tip obitelji, koji može biti nepovoljan u ovom smislu, jeste obitelj tipa B. U njoj problemi mogu nastati ukoliko se temperament djeteta ne može "slomiti" i ono počne tražiti izlaz iz obitelji. Problem može biti u odraslijoj dobi, kada osoba već napokon dobije slobodu, ima različite mogućnosti pred sobom, a ne zna kako da se ophodi prema njima. Problemi se, uglavnom jave i kada "glava kuće" (otac, najčešće) iz nekog razloga napusti porodicu (smrt, razvod i sl), a majka ne može da se snađe u novoj situaciji i postane istinski autoritet. Sasvim je jasno da je najbolje ukoliko porodica pripada tipu A, ukoliko dovoljno štiti svoju djecu, ali im i omogućava određena iskustva i komunikaciju s vanjskim svijetom. Roditelji (i drugi odrasli) trebaju shvatiti da je djetetu potrebno iskustvo, istraživanje, učenje, ljubav, poštovanje... S druge strane, djeca vole granice, iako se nekada, po njihovim reakcijama, može činiti da nije tako⁵¹. "Niti prelagana i bezvrijedna, niti preteška i složena iskustva neće kod djeteta razviti pravi osjećaj sigurnosti i samopouzdanja" (Pašalić-Kreso, 2012). Zbog toga je važno da roditelji ne štete djecu od obaveza i aktivnosti primjerenih njihovoj dobi govoreći "Ma, dosta će se napatiti kada odraste", ali niti da pusti dijete da obavlja nešto na šta ne može odgovoriti svojim uzrasnim i razvojnim karakteristikama govoreći "Kad poraste niko ga neće štiti, neka se navikne već sada". Bilo bi dobro kada bi u svim porodicama prevladavali elementi autoritativne obitelji, koja svojim odgojem, ciljevima, zadovoljavanjem potreba svojih članova... čini najbolju prevenciju pojave neprihvatljivih oblika ponašanja. Na primjer, istraživanje koje je uradila Juretić (1995; prema: Fabijanić, 1995) pokazuje da su navedeni i opisani (rizični) tipovi (B i C) porodica u skladu sa onim vrstama porodica (do kojih je ona došla), iz kojih, najčešće, potiču ovisnici: a) Zatvorena i povučena porodica je ona koja je spremna prihvatiti sve, pa i nemoralna ponašanja, samo da se to ne dozna. U ovim se porodicama često okrivljuju drugi za vlastite neuspjehe tako da dijete u takvoj porodici ne uči

---

⁵⁰ Uticaj roditelja na djecu kroz njihove odgojne stilove proučavali su brojni autori (npr. Baumrind, 1971; Maccoby i Martin, 1983; Rohner i Britner, 2002; Rohner, Khaleque i Cournoyer, 2005; prema: Janković i Laklija, 2011). Iako postoje različite tipologije, najpoznatija je ona Maccoby i Martin (1983) koji su već postojeću podjelu Baumrind nadogradili tako da su uz promatranu dimenziju roditeljskog nadzora (kontrole) uveli i dimenziju roditeljske topline, tj. osjetljivosti na potrebe djeteta. Oni su ponudili podjelu na četiri osnovna roditeljska odgojna stila: autoritarni (autokratski), autoritativni (demokratski-dosljedan), permissivni (prepopustljiv) i zanemarujući (zapuštajući) odgojni stil. Djeca čiji roditelji njeguju autoritativni roditeljski stil (postavljaju granice i provode nadzor, ali pokazuju toplinu i ljubav) pokazuju višu razinu motivacije za uspjehom u školskom okruženju, imaju razvijenije vještine rješavanja problema i samokontrole ponašanja, te empatije što ih u društvenom okruženju čini kompetentnijima i društveno odgovornima (Bašić i Janković, 2000; Gartstein i Fagot, 2003; Lengua, Honorado i Bush, 2007; Desjardins, Zelenski i Coplan, 2008; prema: Janković i Laklija, 2011). Djeca autoritarnih roditelja (veliki roditeljski zahtjevi, uz nedovoljno toplinu i ljubavi) u socijalnom okruženju češće su povučena, pokazuju manjak inicijative za uspostavom odnosa i imaju slabije razvijene socijalne kompetencije (Lengua, Honorado i Bush, 2007; prema: Janković i Laklija, 2011). Djeca permissivnih roditelja (nedostatak roditeljskih zahtjeva, uz veliku toplinu i podršku) imaju nisko samopouzdanje i motivaciju za uspjehom (McWayne i sur, 2008; prema: Janković i Laklija, 2011). Pokazalo se da je autoritaran i permissivan stil roditeljstva povezan s nižim nivoom samokontrole djeteta (Lengua, Honorado i Bush, 2007; prema: Janković i Laklija, 2011) te višim nivoom fizičke agresije djece (Rubin, Stewart i Chen, 1995; prema: Janković i Laklija, 2011). U području odnosa, neka roditeljska ponašanja poput uskraćivanja pažnje, ljubavi i podrške (zanemarujući/zapuštajući roditeljski stil) pogotovo ako se učestalo manifestiraju mogu dovesti do toga da se i dijete tako počne ponašati prema svojim vršnjacima te ih odbija od sebe (Laible i sur., 2004; prema: Janković i Laklija, 2011). Shek (2006; prema: Janković i Laklija, 2011) ističe važnost kontrole ponašanja djeteta od strane roditelja te navodi roditeljsko znanje/informiranost, roditeljska očekivanja (pravila i aspiracije djeteta), roditeljski nadzor (nadgledanje i praćenje djeteta), roditeljsku disciplinu (nagrađivanje i kažnjavanje djeteta s obzirom na očekivanja) i sveobuhvatnu roditeljsku kontrolu. Prema Nelson i Crick (2002; prema: Janković i Laklija, 2011) roditeljevo uskraćivanje ljubavi ili nedosljednost u emocionalnom ponašanju prema djetetu dvije su vrlo značajne dimenzije negativne psihološke kontrole i manipulacije djecom koje onda oblikuju njihovo ponašanje u ostalim socijalnim interakcijama. Drugi oblici te negativne roditeljske kontrole su korištenje roditeljske prisile, nedosljednost u porukama, konfliktnost, kažnjavanje i oštra disciplina.

⁵¹ „Znate li koje je najsigurnije sredstvo da svoje dijete učinite nesretnim. Dopustite mu sve što bude zatražilo.“ J.J. Rousseau

snositi odgovornost za vlastite postupke. b) Prezaštitnička porodica je ona koja dijete želi zaštititi od vanjskog svijeta, roditelji im sve serviraju, sve se rješava preko veza i poznanstava, dijete se ne uči boriti za sebe. U ovoj porodici postoji jak strah od neuspjeha da dijete ne bi osramotilo vlastitu porodicu. c) Rastresena porodica je porodica u kojoj je prividno sve u redu, ali su roditelji nezainteresirani za probleme svoje djece i ona su zapravo neuključena u porodični život. Iz koje god od navedenih porodica dijete poticalo, sigurno da nijedna od njih nije funkcionalna. Istraživanje koje je rađeno u Hrvatskoj (prema: Fabijanić, 1995) pokazuje da će i djeca iz funkcionalne porodica probati drogu, ali su oni koji spadaju u grupu ovisnika, uglavnom, iz nefunkcionalnih porodica.

OSNOVE ISTRAŽIVANJA

Korisnici usluga Disciplinskog centra su djeca, oba spola, uzrasta do 18 godina. Djelatnost Disciplinskog centra, je određena Zakonom o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice sa djecom u Kantonu Sarajevo i Odlukom o osnivanju KJU Disciplinski centar i to: a) izvršenje odgojne mjere upućivanja u disciplinski centar za maloljetnike izrečene maloljetnom učiniocu krivičnog djela; b) po naredbi suda može provoditi odluku o privremenom smještaju maloljetnika u toku pripremnog postupka; c) djelatnost Dijagnostičko-opservacionog centra namijenjenog za identifikaciju, utvrđivanje i procjenu etiologije, stepena i intenziteta prisutnih poremećaja i ponašanja kod djece oba spola; d) obavlja poslove vezano za zbrinjavanje djece do 18-te godine starosti koja se nalaze u riziku.

U okviru Disciplinskog centra za maloljetnike trenutno egzistiraju tri organizacione jedinice Ustanove, od kojih se dvije bave stručnim radom sa djecom i mladima: Služba za izvršenje sudskih mjera i Služba za zbrinjavanje djece u stanju potrebe. S obzirom da je istraživanje urađeno sa korisnicima usluga Službe za izvršenje sudskih mjera u nastavku teksta navedeni su osnovni podaci u vezi sa ovom jedinicom Ustanove. U okviru rada Službe postoji Stručni tim kojeg čine: šef Službe za izvršenje sudskih mjera, viši stručni saradnik za socijalni rad, viši stručni saradnik za pedagoške poslove, viši stručni saradnik za psihološke poslove, a po potrebi pravnik i odgajatelji.

Za svakog maloljetnika članovi Stručnog tima sačinjavaju Individualni plan i program rada, odnosno plan i program izvršenja odgojno-disciplinske mjere, odgojne mjere ili program individualnog preventivnog tretmana, koji sadržava plan postupanja i ciljeve tretmana za određeno vremensko razdoblje. Program rada sa maloljetnicima inkorporira raznovrsne pedagoške i psihološke komponente. Programi uključuju različite tehnike koje mogu uticati na kognitivne vještine, npr. samoanalize, trening samokontrole, razmatranje ciljeva i sredstava. Ovakav program polazi od pretpostavke da je cilj tretmana optimizirati vjerovatnost opadanja društveno neprihvatljivog ponašanja. Tretman je fleksibilan kako bi uticao na mnogostruke determinante takvog ponašanja. Također, prilikom osmišljavanja i realizacije programa uzima se u obzir i vremenska distanca, odnosno kolika je dužina trajanja tretmanskog procesa u okviru kojeg se razlikuju kratkotrajni (intenzivni), prilagođeni (potrebama individualnog maloljetnika) i dugotrajni tretmani, što ovisi o sudskoj mjeri koja je izrečena i u kojoj se tačno precizira dužina boravka maloljetnika u Ustanovi, ili pak dužina trajanja individualnih preventivnih tretmana. Prilikom izrade programa izvršenja odgojno-disciplinske mjere i odgojne mjere vodi se računa i o strukturi odnosa među osobama u tretmanu, odnosno da li će biti zastupljen grupni, kombinirani ili individualni tretman. Program izvršenja odgojnih mjera ima za cilj da se kratkotrajnim mjerama utiče na promjenu ponašanja maloljetnika. U programima izvršenja odgojnih mjera se polazi od pretpostavke o neadekvatnoj ili nedostatnoj primarnoj ili sekundarnoj socijalizaciji, koju bi trebao ukloniti pedagoško-psihološko-socijalni model rehabilitacije u obliku reedukacije ili resocijalizacije. Članovi Stručnog tima su u stalnom kontaktu sa školom koju pohađa maloljetnik, kako bi se informirali o ponašajnim i obrazovnim rezultatima maloljetnika.

Veoma bitni saradnici tokom realizacije stručnog rada sa djecom jesu roditelji/staratelji. Ostvaruju se redovni, kontinuirani kontakti sa roditeljima/starateljima djece i maloljetnika i predstavnicima nadležnih Službi socijalne zaštite/Organ starateljstva. Tok i ishod rada i tretmana sa korisnicima u

velikoj mjeri zavisi od toga kakav je stav i mišljenje porodice o trenutnom ponašanju djeteta/maloljetnika i neophodnosti i potrebe za realizacijom stručnog rada.

Cilj rada je istražiti karakteristike porodica u kojima žive djeca/maloljetnici koji su korisnici usluga Disciplinskog centra. Podaci za rad su prikupljeni na osnovu evidencije i dokumentacije koja se, prema zakonu i podzakonskim aktima, vodi unutar Ustanove. Prikupljeni i obrađeni su podaci koji će odgovoriti na pitanja: kojeg spola su korisnici Disciplinskog centra, hronološka dob korisnika Disciplinskog centra, struktura porodice korisnika Disciplinskog centra i prema čijem zahtjevu se provodi stručni tretman sa korisnicima Disciplinskog centra. Također, devet maloljetnika korisnika usluga Centra je popunilo Beaversov Upitnik o mojoj porodici (pogledati više u: Pašalić Kreso, 2012). Radom su obuhvaćeni podaci iz 2016.godine.

ANALIZA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

Analiza podataka iz 2016. godine pokazuje da su, prema spolnoj strukturi, na izvršenju odgojne mjere u Disciplinskom centru korisnici bili 100% muškog spola. Jednak broj, po 40% maloljetnika, je bilo uzrasta 16 i 18 godina, a 20% korisnika usluga Centra su imala 17 godina, uzimajući u obzir izvršenje odgojnih mjera-krivično djelo, dok je na izvršenju odgojnih mjera-prekršajno djelo najviše bilo zastupljeno maloljetnika sa 16 godina (56%), a najmanje sa 15 godina (11%).

U istom periodu, na individualnom preventivnom tretmanu bilo je 63% muških i 37% ženskih korisnika usluga Centra. Važno je napomenuti da je u odnosu na 2015.godinu došlo do povećanja broja korisnika ženskog spola. Najzastupljeniji uzrast djece je sa 16 godina (32%), zatim sa 17 godina (26%), te sa 15 godina (16%). Maloljetnika sa 14 godina su koristili usluge individualnog preventivnog tretmana u 11%, a djeca uzrasta od 10, 12 i 13 godina zastupljeni u bili u po 5% slučajeva.

Analizirajući razloge korištenja usluga Centra, po strukturi krivičnih djela, uočava se da je podjednak broj maloljetnika počinio krivično djelo teška krađa i neovlaštena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga (po 33%), dok su krivična djela ugrožavanje sigurnosti i teške tjelesne povrede zastupljene u procentu od po 17%. Po strukturi prekršajnih djela, uočava se da je najveći procenat korisnika upućenih u Disciplinski centar počinio prekršaj iz Zakona o prekršajima protiv javnog reda i mira 70%, potom prekršaj iz Zakona o nabavljanju, držanju i nošenju oružja i municije 20%, dok su prekršaji iz Zakona o osnovama bezbjednosti saobraćaja na putevima zastupljeni u procentu od 10%.

Individualni preventivni tretmani su se realizirali sa djecom koja iskazuju određene neprihvatljive oblike ponašanja, odnosno sa djecom koja manifestiraju poteškoće u ponašanju ili se prema istima vodi krivični ili prekršajni postupak, ali im još nije izrečena odgojna mjera. Disciplinskom centru su se Zahtjevom za rad sa navedenom populacijom djece obraćali roditelji, nadležne službe socijalne zaštite ili škole (uz saglasnost roditelja). Individualni preventivni tretman su realizirani sa 19 korisnika, od čega su tri zahtjeva uputile nadležne službe socijalne zaštite, a 16 zahtjeva podnijeli su roditelji maloljetnika (12 zahtjeva od strane majke i 4 zahtjeva od strane oca). Po završetku preventivnog tretmana sačinjeni su Izvještaji o realizaciji tretmana i isti dostavljeni nadležnim službama socijalne zaštite. S tim u vezi, sačinjeno je osam izvještaja Stručnog tima o realizaciji preventivnih tretmana, odnosno 40% tretmana je izvršeno u izvještajnom periodu, dok se 55% tretmana nastavlja i u 2017.godini, a 5% je neizvršenih preventivnih tretmana koji se odnose na maloljetnike za koje je podnešen zahtjev od strane roditelja, ali nije dostavljena dokumentacija. Treba imati u vidu da se radi o dobrovoljnosti maloljetnika, kao i da su neki tretmani obustavljeni zbog prestanka dolaska maloljetnika na planirane termine. Individualni preventivni tretmani su obustavljeni zbog: sticanja punoljetstva (dva korisnika), nedolazaka korisnika i nemogućnosti roditelja da ih afirmišu za dolazak (dva korisnika) i na zahtjev roditelja – majki korisnika (četiri korisnika), iako je preporuka i zaključak Stručnog tima Disciplinskog centra bila da se treba nastaviti individualni preventivni tretman roditelji nisu prihvatili sugestiju, te su se obratili zahtjevom za obustavu.

U 32% korisnici individualnih preventivnih tretmana dolaze u Centar zbog poteškoća u školi, u smislu velikog broja nedovoljnih ocjena, isključenja iz škole, ili pak lošeg vladanja. Nešto malo manje, 26% maloljetnika u Centar dolazi zbog narušenih porodičnih odnosa, loše komunikacije ili izostatka iste i slično. Kod 32% maloljetnika razlozi dolaska na preventivne tretmane jesu kombinacija problema u školi i u porodici. Preostali broj maloljetnika, tačnije 10%, u Centar je dolazio iz više razloga, kao što su loši odnosi u porodici, problem u školi, zloupotreba psihoaktivnih supstanci, prevencija prosjačenja, počinjenja krivičnih i prekršajnih djela i slično.

Sa najvećim brojem maloljetnika, koji su korisnici individualnih preventivnih tretmana u toku 2016. godine, radilo se po dva i četiri mjeseca (po 26%), zatim po 11% maloljetnika je dolazilo na tretman jedan, tri i pet mjeseci, dok su po 5% tretirani maloljetnici u rasponu od sedam, osam i dvanaest mjeseci.

Analizi podataka pokazuje da 58% maloljetnika korisnika usluga Centra živi sa oba roditelja, 27% živi samo sa majkom, 6% samo sa ocem, a 9% djece su bez oba roditelja. Od ukupnog broja kod 37% korisnika su razvedeni roditelji. Najveći broj roditelja, tačnije 61%, ima završenu srednju stručnu spremu, 24% su nekvalificirani radnici, a 6% roditelja je ima VSS. Od ukupnog broja, 67% roditelja je zaposleno, a 24% je nezaposleno ili ne postoji podatak o radnom statusu u evidenciji.

Beaversov Upitnik o porodici je popunilo devet maloljetnika koji su bili na tretmanu u Centru. Dobiveni podaci na ovaj način se koriste samo kao prikaz karakteristika porodica u kojima žive ovi maloljetnici viđenih njihovim očima. Od devet maloljetnika, tri izražavaju da je u njihovim porodicama značajno narušeno zdravlje/funkcionalnost porodice, te da je vrlo slaba ili nikakva kohezija među članovima porodice. Pripadaju obiteljima koje teže da izvore emocionalne ispunjenosti, zadovoljstva i uživanja tretiraju izvan obiteljskog svijeta i da ih tamo i pronalaze. U ovim porodicama upitne su karakteristike koje izražavaju zdravlje/funkcionalnost porodice, kao što su: otvorena, jasna i učestala komunikacija; odanost, privrženost porodici; adaptibilnost; izražavanje poštovanja i uvažavanja, ohrabrivanje svakog pojedinca da razvija osjećaj pripadanja, ali i podržavanje u individualnom razvoju; itd. Sve ovo djeca izražavaju kroz biranje tvrdnji, kao što su: Članovi porodice radije rade sa drugima, nego jedni sa drugima; Nemaju svi članovi pravo glasa u porodici; Ne postoji bliskost u mojoj porodici i članovima nije dozvoljeno da budu posebni i drugačiji; U našem domu se ne osjećamo voljenim; Naši najsretniji trenuci nisu kod kuće; itd. Tri maloljetnika pripadaju porodicama koje spadaju u kategoriju onih koje su umjereno emocionalno povezane i srednje funkcionalne, što ovisi od događaja u porodici, raspoloženja i situacije. Ovi maloljetnici su birali tvrdnje koje ističu sljedeće karakteristike: Nemamo svi pravo glasa u porodičnim odlukama; Ne postoji bliskost u mojoj porodici; Ponekad budućnost naše porodice izgleda dobro; Često naša porodica uspješno rješava probleme zajednički; Naša porodica se uglavnom ne ponosi našom bliskošću; Kada stvari ne idu kako treba mi najčešće optužujemo jedni druge; Moja porodica uglavnom nije sretna; itd. Dva maloljetnika smatraju da žive u porodicama koje su adekvatno zdrave, a jedan ističe da živi u porodici koja je optimalno zdrava. Tek jedan maloljetnik izražava da živi u porodici koja je umrežena, povezana, tj. inklinira ka unutra, a u emocionalnom smislu teže ka vlastitoj grupi i nastoje zadovoljiti emocionalne potrebe jedni drugima. Ovaj maloljetnik ističe da članovi njegove porodice uglavnom radije rade zajedno nego sa drugim ljudima; da su njihovi najsretniji trenuci kod kuće; da se članovi porodice ne razilaze svako na svoju stranu; da je većinu vremena njegova porodica sretna, itd. Maloljetnik koji smatra da je njegova porodica optimalno zdrava/funkcionalna ističe: da postoji bliskost u njegovoj porodici; da se u svom domu osjećaju voljenim; da su njihovi najsretniji trenuci kod kuće; da budućnost porodice izgleda dobro; da porodica uspješno rješava probleme zajednički, itd. Dakle, vidimo da je su u većini porodica maloljetnika korisnika usluga Centra narušeni odnosi među članovima, da je zdravlje porodice narušeno i da postoji slabija ili nikakva povezanost među članovima. Sve navedeno može uzrokovati neprihvatljive oblike ponašanja, ali i neke teže posljedice. Izuzetak u ovoj grupi čine dva, odnosno tri maloljetnika koji smatraju da žive u funkcionalnim porodicama, tako da bi bilo neophodno dodatno istražiti zašto, ipak, trebaju usluge Centra.

Analizirajući izrečene sudske mjere i upoređujući ih sa prethodnom godinom (2015. godina) može se konstatirati da se broj maloljetnika korisnika usluga Centra putem sudskih odluka krivičnog odjeljenja smanjio, a broj korisnika putem sudskih odluka prekršajnog odjeljenja povećao. Analiza broja maloljetnika na individualnom preventivnom tretmanu i broja maloljetnika obuhvaćenih stručnim radom u školama, broj se povećao. Važno je naglasiti da su stručni saradnici Službe za izvršenje sudskih mjera kontinuirano radili sa roditeljima maloljetnika i sa nastavnim osobljem škola koje maloljetnici pohađaju.

UMJESTO ZAKLJUČKA:

Porodica je složen sistem u kojem se isprepliću različiti odnosi, uticaji i zakonitosti. Svaka porodica je jedinstvena za sebe. Uticaj porodice na pojedinca je snažan, čak i kada ga se ne prepoznaje ili ne priznaje i taj uticaj je konstantan, a, s druge strane, svaki član utiče na razvoj i funkcioniranje porodice u cjelini. U porodici se uče prvi koraci, internaliziraju vrijednosti, vježbaju odnosi i komunikacija koja je potrebna za kontakt s vanjskim svijetom, itd. Porodica u tom smislu može biti podsticajna, pružati podršku i biti mjesto na koje se pojedinac uvijek rado vraća, ali može biti i sve suprotno od toga. Današnji odgoj je veliki izazov za roditelje i, osim što traži od roditelja odricanje, vrijeme, strpljenje i razumijevanje djeteta, traži i određena znanja i vještine. Teško je odgovoriti na zahtjeve savremenog odgoja ako se roditeljska znanja i vještine temelje na onome što je usvojeno u porodici orijentacije. Kompetentan roditelj poznaje razvojne karakteristike djeteta, pruža kvalitetan odgoj, odgovara adekvatno na potrebe svoga djeteta, zna odabrati odgovarajuće uticaje iz zajednice, shvata važnost i sposoban je za razvijanje partnerstva s onima koji izvan porodice brinu o njegovom djetetu, odgajaju ga i obrazuju.

U nastavku navodimo nekoliko preporuka u funkciji prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja kod djece: a) osigurati zadovoljavanje osnovnih ljudskih potreba u porodici i drugim sistemima koji okružuju dijete; b) razvijati i jačati pozitivnu sliku o sebi i samopoštovanje djeteta; c) njegovati kvalitetan odnos između djeteta i odraslih, koji treba biti intenzivan, ugodan i za dijete jako dragocjen (nešto što ne želi izgubiti); d) razvijati kod djece proaktivan način reagiranja; e) omogućiti aktivni doprinos djeteta porodici, školi, zajednici... f) svi odrasli (roditelji, nastavnici, komšije, policajci...) trebaju biti pozitivan primjer za djecu; g) odrasli trebaju donijeti jasna pravila u pogledu neprihvatljivih oblika ponašanja i biti dosljedan u tome; h) izbjegavati kritiku, moraliziranje—usredočiti se na konstruktivan razgovor; i) odgoj zasnivati na porukama utemeljenim na “da” načelu, što daje osjećaj slobode i zadovoljstva u komunikaciji, a smanjuje prkos; j) podsticati djecu na učešće u kulturnim, vjerskim, sportskim, i drugim različitim, kreativnim aktivnostima kako bi obogaćivali svoju ličnost, ali isto tako i eliminirali nekvalitetno iskorišteno slobodno vrijeme; k) osigurati učenje životnih vještina; l) podsticati samostalnost i odgovorno ponašanje djeteta; lj) pomoći djetetu u savladavanju negativnog uticaja vršnjaka; m) njegovati univerzalne vrijednosti (u svim situacijama); n) odgajati dijete u svakom trenutku i na svakom mjestu; o) razvijati i jačati pedagoške kompetencije roditelja; p) posebnu podršku osigurati djeci koja dolaze iz rizičnih porodica u cilju sekundarne prevencije; r) podržati roditeljevanje kroz različite sisteme koji djeluju u zajednici; s) osnažiti partnerstvo porodice i drugih resursa iz zajednice.

I za kraj: Ne brinite se što vas djeca uvijek ne slušaju. Brinite se zbog toga što vas neprekidno promatraju.“

Fulghum, 1990.

POPIS LITERATURE

1. Brajša-Žganec, A. (2014); Obitelj i škola: utjecaj obiteljskog sustava na funkcioniranje djeteta u školi; <https://www.researchgate.net/publication/307955942>
2. Bratanić, M. (1990); *Mikropedagogija - Interakcijsko-komunikacijski aspekt odgoja*, Zagreb: Školska knjiga
3. Čudina-Obradović, M. i Obradović, J. (2002); *Potpora roditeljstvu: izazovi i mogućnosti*; <https://hrcak.srce.hr/file/47569>
4. Graovac, M. (2010); *Adolescent u obitelji*; <http://hrcak.srce.hr/medicina>
5. Fughum, R. (1990); *Sve što treba da znam naučio sam u vrtiću*; Zagreb, Ljubljana: Mladinska knjiga
6. Janković, J. i Laklija, M. (2011); *Povezanost ranih roditeljskih poruka i nepoželjnih oblika ponašanja djece osnovnoškolske dobi*; <https://hrcak.srce.hr/file/114584>
7. Konvencija o pravima djeteta: Djeca prije svega; (1989); Unicef
8. Pašalić-Kreso, A. (2012); *Koordinate obiteljskog odgoja*; Sarajevo: Jež
9. Rosić, V. i Zloković, J. (2002); *Prilozi obiteljskoj pedagogiji*; Rijeka: Grafrade
10. Šmit, V.H.O. (1999); *Razvoj djeteta – Biološki, kulturološki i vaspitni okvir proučavanja*; Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
11. Vukasović, A. (1999); *Pedagogija*, Zagreb: "MI"
12. Wagner Jakab, A. (2008); Obitelj - sustav dinamičnih odnosa u interakciji; hrcak.srce.hr/file/48631
13. <http://weblibrary.apeiron-uni.eu:8080/WebDokumenti/11208-poglavlje.pdf>

CHARACTERISTICS OF FAMILIES WHOSE CHILDREN ARE USING THE SERVICES OF THE "CPI DISCIPLINARY CENTER FOR JUVENILES" SARAJEVO

Summary

The family is a community in which a child is an integral part and in which it is developing intellectually, physically, emotionally, socially, morally... Within the family a child meets the basic needs, such as the need for love, the need for security, the need to belong, the need for respect... Children need love, authority, respect, time, care, praise, understanding, support, tolerance, forgiveness, patience, joy, laughter, honesty, truth, justice, meaning, knowledge, skills... Unfortunately, some children get: strife, impatience, intolerance, misunderstanding, rudeness, lies, injustice, pain, fear, disrespect, disregard, failure, loss of meaning in life... All this causes the children feel frustrated, unhappy, and want to get out of that relationship, because the family does not meet the needs of children in an appropriate manner and offers dysfunctional behaviour patterns. One of the ways that a child can prove itself, to meet its needs, to be accepted is the expression of socially unacceptable behaviour. The aim is to explore the characteristics of families whose children are using the services of the "CPI Disciplinary center for juveniles" Sarajevo. The results showed that: a) the majority of children of service users are male, b) that the majority of service users aged between 16 and 17 years c) the majority of children live in families with both parents; d) most parents have completed high school education; e) most of the parents are employed; f) the most number of treatments are carried out on request by the parents. The mission and activities of the society should be directed towards primary prevention, which basically has education - creating a positive, young person who does not need to attract attention, to satisfy the needs, raise self-esteem, self-confidence and self-image through the expression of socially unacceptable behaviour. In that process, the society has an obligation to strengthen the family so that they carry out their primary task - to raise a child in the best possible way. Disciplinary Center is one of the factors with which the society provides help and support families in overcoming challenges during the education of their own child.

Keywords: parents/guardians, child, upbringing, education, social reintegration.

PREVALENCIJA NASILJA MEĐU VRŠNJACIMA U OSNOVNIM ŠKOLAMA

Asst. Anida Dudić⁵², MA

Odsjek za socijalni rad, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu

Apstrakt: *Da je problem nasilja među djecom fenomen kojem se mora ozbiljno pristupiti pokazuju rezultati mnogobrojnih istraživanja koji ističu da su današnja djeca kontinuirano i sistemski napadana i uznemiravana od strane druge djece. Danas, nasilje među djecom, bilo da se radi o emocionalnom, fizičkom ili seksualnom, ne poznaje granice, naciju, porijeklo, jezik, religiju, niti dobnu i spolnu orijentaciju. Tako se međuvršnjačko nasilje ne posmatra kao binarni odnos žrtva-nasilnik već kao skupni fenomen u kojem djeca imaju različite uloge. Bosanskohercegovačko društvo, za razliku od razvijenih društava, suočava se sa brojnim problemima koji onemogućavaju uvid u probleme i pojavne oblike nasilja među djecom, gdje nema trenutno relevantnih pokazatelja o nasilju među djecom, ali ni zakona koji su vezani za prevenciju nasilja među njima, što predstavlja poteškoću u kreiranju multidisciplinarnog pristupa fenomenu nasilja nad djecom. Kako su škole ustanove gdje djeca provode najviše vremena, predstavljaju potencijalnu scenu na kojoj se odvija drama nasilja među vršnjacima. Ovaj rad na uzorku učenika osnovnoškolske dobi (N=212) nastoji da ispita pojavnost fenomena nasilnog ponašanja, najčešće oblike nasilja kojima su djeca izložena, identifikaciju zlostavljača i žrtava nasilja. Rad nastoji da ukaže da problem nasilja među djecom ne predstavlja samo problem u školama, nego postaje društveni problem kojem se mora sistemski pristupiti. S obzirom da je problem vršnjačkog nasilja u osnovnim školama na području Bosne i Hercegovine veoma malo istražen, rezultati istraživanja mogu pružiti osnovu za komparaciju raširenosti nasilja među djecom u našoj zemlji i u svijetu i ponuditi okvir za izradu preventivskih i intervencijskih programa na nivou škole.*

Ključne riječi: *djeca, škola, vršnjačko nasilje, oblici nasilja, prevencija.*

UVOD

Posljednjih nekoliko godina svjedoci smo slučajeva ekstremnog nasilja⁵³ učenika osnovnih škola na području Bosne i Hercegovine, kome su mnogo doprinijeli mediji⁵⁴ izvještavajući javnost o brutalnim napadima, tučama, ranjavanjima pa čak i ubistvima.

---

⁵² anida.dudic@fpn.unsa.ba

⁵³ Dječak H.M (11), učenik petog razreda nakon naguravanja s vršnjakom za vrijeme velikog odmora, u kabinetu razredne nastave u osnovnoj školi „Musa Ćazim Ćatić“ u Zenici nezgodno je pao i smrtonosno udario glavom. Dječaka D.M (17) u tramvaju, 05.02.2008. na putu iz škole prema kući, napala su trojica huligana i pritom mu nanijeli teške tjelesne povrede od kojih je dva dana poslije preminuo. Ubica N.M. koji je u vrijeme ubistva bio maloljetan, pravosnažno je osuđen na deset godina zatvora (što je maksimalna kazna za maloljetnike koji počine ubistvo).

⁵⁴ Dana 23.01.2016. godine građani Sarajeva, Tuzle, Zenice, Goražda organizovali su protestnu šetnju povodom tragične smrti maloljetnika M.R. (15) koji je izvršio samoubistvo skokom sa osmog sprata zgrade u sarajevskom naselju Dobrinja. Tog dana građanima je podijeljeno 14.000 letaka koji su nosili poruku da je krajnje vrijeme da se kompletna društvena zajednica, a posebno nadležne institucije krenu baviti uzrocima i prevencijom vršnjačkog nasilja u Bosni i Hercegovini. Osnovana je i Građanska inicijativa „Pravda za Mahira“ koja svojim radom apelira da se preuzme društvena odgovornost za smrt tragično stradalog dječaka. Vijest o tragičnoj smrti dječaka prenijeli su i mediji u regionu i šire. Za više informacija pogledati na: <http://www.klix.ba/vijesti/bih/pravda-za-mahira-preuzeti-odgovornost-kako-vise-nijedna-skolska-klupa-ne-bi-ostala-prazna/160131039>, pristupljeno 15.05.2016. godine

Da je problem nasilja među djecom fenomen kojem se mora ozbiljno pristupiti pokazuju rezultati mnogobrojnih istraživanja (Olweus, 1973, Marušić i sarad., 2003, Knežević, 2004, Buljan- Flander i sarad., 2005, Obrdalj i sarad., 2008, Nikčević-Milković, 2009, Sesar, 2011, Sesar i sarad., 2012, Velki i Ozdanovac, 2014, Tomić-Latinac i sarad., 2014, Sokač, 2014) koji ističu da su današnja djeca kontinuirano i sistemski napadana i uznemiravana od strane druge djece.

Istraživanja u svijetu (Olweus, 1973, Smith i Sharp, 1994, Rigby, 1996; Ross, 1996, prema Elez, 2003) pokazuju da nasilje među djecom, bilo da se radi o emocionalnom, fizičkom ili seksualnom, ne poznaje granice, naciju, porijeklo, jezik, religiju, niti dobnu i spolnu orijentaciju. Kako su škole ustanove gdje djeca provode najviše vremena, tako predstavljaju potencijalnu scenu na kojoj se odvija drama nasilja među vršnjacima. Ovaj rad nastoji da ukaže da problem nasilja među djecom ne predstavlja samo problem u školama, nego postaje društveni problem kojem se mora sistemski pristup.

O NASILNOM PONAŠANJU MEĐU DJECOM OSNOVNOŠKOLSKOG UZRASTA

Općeprihvaćena definicija nasilja među djecom je Dana Olweusa⁵⁵, koji kaže da je učenik zlostavljan ili viktimiziran kada su ona ili on opetovano i trajno izloženi negativnim⁵⁶ postupcima jednoga učenika ili više njih (Olweus, 1998). Ova definicija ističe tri bitna elementa; element nasilja ili agresivnog ponašanja, gdje se u nasilje među djecom i mladima ubrajaju oni postupci kojima se nastoji namjerno ozlijediti ili mu nanijeti neugodnosti, ali ne i slučajni postupci gdje nije bilo namjere povrijediti drugo dijete. U navedenoj definiciji nasilja među djecom i mladima naglašeno je ponavljanje nasilničkog ponašanja, odnosno, da bi se određeno ponašanje okarakteriziralo kao nasilje među vršnjacima, potrebno je da se ponavlja određeno razdoblje.⁵⁷ Treći element obuhvata neravnotežu moći i snaga između žrtve i nasilnika, da bi se koristio pojam nasilništva nužno je postojanje nesrazmjer snaga gdje se učenik koji je izložen negativnim postupcima teško brani i donekle je bespomoćan u odnosu prema učeniku koji ga zlostavlja.

Nadalje, Farrington (1993, prema Baldry, 2003) nasilje definiše kao svaki oblik opetovanog fizičkog ili psihičkog ponašanja moćnijeg i snažnijeg učenika, grupe prema drugom, koji se doživljava slabijim. Vasta i sarad. (1998) ističu da se nasilnim ponašanjem među djecom može označiti ono ponašanje djeteta koje ima za cilj da povrijedi i nanese bol (fizičku i/ili psihičku) drugom djetetu koje to pokušava izbjeći. Ali po ovoj definiciji prijateljska zadirkivanja, svađe ili nesporazumi, ali i nasilno rješavanje sukoba među prijateljima iste moći, nenamjerno nanošenje boli i slično, ne bi bili okarakterisani kao nasilno ponašanje. U vezi s tim, Zečević (2010) kaže da neki oblici nasilnog ponašanja, kao što su vikanje, udaranje, lupanje, vrijeđanje, protestovanje, u manjoj ili većoj mjeri, su prisutni kod većine djece u različitim razvojnim fazama, tako da je srž nasilnog ponašanja namjerno nanošenje boli, bez obzira da li je ona fizička ili psihička. Kao zaključak nameće se da je vršnjačko zlostavljanje svako svjesno nasilno i ničim opravdano ponašanje djeteta ili grupe djece usmjereno ka drugom djetetu, s ciljem da se ono fizički i/ili psihički povrijedi, pri čemu takvo nasilno ponašanje karakteriše ponavljanje, nesrazmjer moći, evidentan osjećaj uživanja kod nasilnika, te osjećaj ugnjetavanja kod žrtve.⁵⁸

---

⁵⁵Dan Olweus je profesor na Univerzitetu u Bergenu, Norveška. Godine 1970. objavio je prvu naučnu studiju o problemima nasilja među vršnjacima, a 1980. godine sproveo je prvu sistematsku studiju intervencije protiv nasilja u svijetu, ujedno je bio i prvi koji je proučavao problem maltretiranja učenika od strane nastavnika. Prof. Olweus je priznat kao pionir i pokretač istraživanja o nasilju i problema među učenicima u školi. Njegova knjiga *Maltretiranje u školi: Ono što znamo i što možemo učiniti* je prevedena na petnaest svjetskih jezika, dobitnik je brojnih nagrada i priznanja za svoja istraživanja. Za više informacija pogledati na: <http://olweus.sites.clemson.edu/history.html>, pristupljeno 15.05.2016. godine

⁵⁶Prema Olweusu (1998) negativan postupak je kada neko hotimično zadaje, ili nastoji zadati, ozljedu ili neugodnost drugom – u osnovi ono što je uključeno u odredbu napadačkog ponašanja.

⁵⁷ Olweus (1998) ne ubraja nasilnička ponašanja koja su se dogodila samo jednom.

⁵⁸O nasilnom ponašanju, vrstama i podvrstama nasilja više u: Unicef, Ured za Hrvatsku (2005). *Kako zaustaviti bullying – Priručnik za roditelje*; Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba

Seals i Young (2003) navode da američka djeca između osme i petnaeste godine smatraju nasilje u školi većim problemom od rasizma, silovanja, konzumacije droga ili alkohola.

Termini koji se koriste za označavanje nasilja u školi su *mobbing i bullying*⁵⁹, koji podrazumijevaju situacije u kojoj jedan učenik ili skupina njih zlostavljaju drugog učenika. U ovom radu bit će korišteni pojmovi: *vršnjačko nasilje, nasilno ponašanje, problemi nasilnik/žrtva, nasilje među djecom osnovnoškolskog uzrasta, nasilje među vršnjacima, nasilje u školi*.

KLASIFIKACIJA NASILNIH PONAŠANJA MEĐU DJECOM

Postoje dva pristupa kvalifikacije nasilja među djecom, prvi pristup razlikuje nasilničko ponašanje s obzirom na njegove pojavne oblike i drugi koji razlikuje izravna i neizravna nasilnička ponašanja.

Klasifikaciju nasilničkog ponašanja s obzirom na javni oblik navodi Coloroso (2004, prema Vejmelka, 2012):

- ❖ verbalno nasilje (poput vrijeđanja, nadijevanja pogrdnih imena, omalovažavanja, kritiziranja, sramoćenje i seksualna dobacivanja),
- ❖ fizičko nasilje (šamaranje, udaranje, davljenje, bockanje, štipanje, guranje, udarci nogom, šakom, ugrizi, grebanje, pljuvanje, oštećivanje ili uništavanje odjeće ili imovine žrtve),
- ❖ nasilje kroz odnose (ignoriranje, izolacija, isključivanje ili izbjegavanje).

Drugi pristup klasifikacije nasilnog ponašanja daje Olweus (1998) koji razlikuje dvije vrste nasilništva: izravna i neizravna nasilnička ponašanja.

U izravne oblike nasilja ubrajaju se svi direktni i otvoreni napadi na žrtvu, bilo verbalni ili fizički, poput izrugivanja, psovanja i vrijeđanja ili pak guranja, šamaranja, udaranja i sl. Neizravni oblici nasilja među djecom su suptilniji i teže ih je uočiti, a uključuju ignoriranje, isključivanje iz društva i sl.

Kao najčešće podvrste nasilja Milašin i sarad. (2012) navode:

- ❖ emocionalno nasilje, koje uključuje namjerno isključivanje iz grupe, kao i ignoriranje;
- ❖ seksualno nasilje, koje podrazumijeva neželjene fizičke kontakte i neugodne uvredljive komentare seksualnog prizvuka;
- ❖ kulturalno nasilje, koje se odnosi na vrijeđanje na nacionalnoj, religijskoj i rasnoj osnovi;
- ❖ ekonomsko nasilje, koje obuhvata otuđivanje i iznuđivanje novca.

Krmek (2006) daje širu podjelu, pa tako nasilje dijeli na: fizičko, verbalno, emocionalno, seksualno, kulturalno i ekonomsko.

- ❖ Fizičko nasilje je najuočljiviji oblik, podrazumijeva udaranje, guranje, štipanje, čupanje i sl. Verbalno nasilništvo najčešće prati fizičko, a podrazumijeva vrijeđanje, širenje glasina, stalna zadirkivanja, ismijavanja i sl.,
- ❖ Emocionalno nasilje podrazumijeva namjerno isključivanje žrtve iz zajedničkih aktivnosti razreda ili dječje skupine, kao ignorisanje,
- ❖ Seksualno nasilje uključuje neželjeni fizički kontakt i uvredljive komentare,
- ❖ Kulturalno nasilje podrazumijeva vrijeđanje na nacionalnoj, religijskoj i rasnoj osnovi,
- ❖ I na kraju, ekonomsko nasilje uključuje krađu i iznuđivanje novca.

RAZLIKE U ZLOSTAVLJANJU PO SPOLU I DOBI

U istraživanjima posvećenim ispitivanjem nasilja među djecom zapažaju se razlike u oblicima, vrsti i količini zlostavljanja između dječaka i djevojčica. Istraživanja su pokazala da, kad se radi o izloženosti nasilju, onda su razlike između dječaka i djevojčica manje (Espelage, Mebane i Adams, 2004, Hanish i Guerra, 2004, Pellegrini, Bartini i Brooks, 1999, Schwartz, 2000, Veenstra i sur., 2005).

---

⁵⁹Termini *mobbing i bullying* su engleskog porijekla koji u osnovi podrazumijevaju veću i anonimnu skupinu ljudi uključenu u zlostavljanje.

Dječaci, bez obzira na uzrast, u puno većoj mjeri prijavljuju zlostavljanje, oni su s većom vjerojatnošću i žrtve i zlostavljači. Ovo saznanje povezano je s činjenicom da je agresivnost kao osobina socijalnog ponašanja prisutnija kod muškog spola, djevojčice su rjeđe žrtve zlostavljanja od strane dječaka, ali kada su u ulozi zlostavljača taj nesrazmjer nije tako očit (Nikčević- Milković, n.d). Dječaci između ostaloga pokazuju više antisocijalnog ponašanja u predškolskoj dobi koje se donekle nastavlja i kasnije (Crowell, 1987, Eagly i Steffen, 1986, prema Vasta, 1998). Djevojčice pokazuju manje fizičkog antisocijalnog ponašanja i njihova je agresija uglavnom socijalne prirode namjenjena istom spolu (Svare, 1983, prema Vasta, 1998). Kada se govori o vrsti nasilja koju nasilnici čine s obzirom na spol, brojna istraživanja potvrđuju da je za dječake karakteristično da znatno češće koriste fizičke oblike nasilnog ponašanja, dok su kod djevojčica češće prisutne verbalne i psihološke vrste nasilničkog ponašanja (Brajša-Žganec, Kotrla Topić i Raboteg-Šarić, 2009, Wimmer, 2009.; Caravita, Di Blasio i Salmivalli, 2009.b; Marušić i Pavin Ivanec, 2008.; Buljan- Flander, Durman -Marijanović i Čorić-Poljar, 2007, Sullivan, Cleary i Sullivan, 2004, Salmivalli i Nieminen, 2002, prema Vejmelka, 2012). Dječaci su češće izloženi izravnim oblicima zlostavljanja poput izrugivanja, prijetnji i fizičkog nasilja, dok su djevojčice češće izložene različitim vrstama indirektnog zlostavljanja kao što je ignoriranje, širenje laži i isključivanje iz vršnjačke skupine (Borg, 1999, Collins, McAleavy i Adamson, 2004). Djevojčice prema vlastitim procjenama iskazuju više indirektnih ili relacijskih agresija koje se odnosi na narušavanje žrtvinih odnosa s drugima (Crick i Grotpeter, 1995).

Olweusovi rezultati iz Bergenske studije (1973) pokazali su da su djevojčice izložnije neizravnim i istančanim oblicima nasilništva nego nasilništvu s otvorenim napadima.⁶⁰

Seals i sarad. (2003) navode da dječaci obično pribjegavaju fizičkom i verbalnom načinu nasilja, dok se djevojčice priklanjaju suptilnijim i psihološki manipulativnijim ponašanjima, poput otuđivanja, isključivanja iz skupine i ogovaranja. Istraživanje agresivnoga ponašanja među djecom (Bjorkqvist, 1994, prema Obrdalj i sarad., 2008) pokazalo je značajnu razliku između dječaka i djevojčica, i to da dječaci češće provode direktno fizičko nasilje s ciljem nanošenja fizičke boli, dok se djevojčice češće služe indirektnim oblicima nasilja, želeći nanijeti bol psihološke prirode. Kako su fizički oblici nasilničkog ponašanja vidljiviji, nerijetko završavaju s ozljedama žrtve pa ih je lakše primjetiti, ali psihološki i verbalni oblici nasilja među vršnjacima također su štetni i ostavljaju kod žrtve različite negativne posljedice.

Turkel (2007) prema Wimmer (2009) objašnjava da su razlike u vrstama i načinu nasilničkih ponašanja kod dječaka i djevojčica posljedica socijalizacije i rodnih uloga kojima ih uče roditelji, porodica i društvo; dječaci su odgajani kao jači spol, te je kod njih određen dio pokazivanja agresije normaliziran isključivo činjenicom da su muškarci, dok su djevojčice kao nježniji spol odgajane da budu ljubaznije, pristojnije i manje agresivne, za djevojčice i dječake ne vrijede jednaka pravila, jer s odgajani na drugačiji način. Pored spolnih razlika, počinjeno nasilje se razlikuje i s dobi djeteta, tako (Erona i sarad., 1983, prema Milašin i sarad., 2009) na osnovu procjene djece nižih razreda osnovne škole pokazuju da količina sveukupne agresije raste s dobi. S druge strane, brojni autori govore o smanjenju dječije agresije s dobi (Smith i sur., 1999, Camodeca i sur., 2002) navode kako se broj nasilnih akcija s godinama smanjuje jer djeca uče socijalno prihvatljive oblike ponašanja te kako socijalna okolina manje tolerira nasilje kod starije djece.

METODOLOŠKI OKVIR RADA

U razvijenim zemljama problem nasilja među djecom u školama je davno prošao faze od utvrđivanja pojave, osvješćivanje javnosti za ovaj problem, do interdisciplinarnih pristupa rješavanja problema kroz izradu preventivskih i intervencijskih programa, s druge strane, u Bosni i Hercegovini problem nasilja među djecom u školi tek je u početnoj fazi istraživanja.

---

⁶⁰ Postotak dječaka zlostavljanih na takav neizravni način bio je približno jednak onome u djevojčica. Uz to, nešto je veći postotak dječaka bio izložen izravnom nasilništvu. Više od 60% zlostavljanih djevojčica prijavilo je nasilje uglavnom od strane dječaka, u nižoj srednjoj školi četiri puta više dječaka nego djevojčica priznalo je zlostavljanje ostalih učenika (Olweus, 1973).

Pitanja koja su vodila studiju: Kako se ispitanici najčešće osjećaju u školi? Koliko se sigurno osjećaju u školskom okruženju? Koliko često im se desi da ih neko vrijeđa na ružan način, govori ružne stvari ili ozlijedi? Da li to češće rade dječaci ili djevojčice? Da li su žrtve češće učenici nižih razreda, a počinitelji nasilja stariji učenici? S kim razgovaraju o nasilju koje im se desilo? Koliko često vrijeđaju druge na ružan način, govore ružne stvari ili ozlijede nekoga?

Predmet istraživanja bio je ispitati, kritički analizirati, utvrditi i interpretirati prisutnost i raširenost nasilja među djecom osnovnoškolskog uzrasta, i to učenika šestih, sedmih, osmih i devetih razreda. Ispitalo se doživljeno i počinjeno nasilje kod dječaka i djevojčica, s ciljem da se utvrde češći počinitelji i žrtve nasilja s obzirom na spol. Nadalje, kako su dosadašnja istraživanja pokazala da najstariji učenici u školi čine najviše nasilja, ispitivalo se da li su nasilnici češće učenici osmih i devetih razreda, a žrtve nasilja učenici šestih i sedmih razreda.

Cilj rada bio je ispitati prisutnost nasilnog ponašanja među djecom u osnovnim školama, vrstu nasilja kojom su djeca izložena, identifikaciju zlostavljača i žrtava nasilja.

U skladu sa navedenim, postavljena je sljedeća generalna hipoteza istraživanja:

❖ Nasilje među djecom osnovnoškolskog uzrasta veoma je prisutno na području grada Zenica.

Posebne hipoteze glasile su:

- ❖ H1: Nasilnom ponašanju skloniji su stariji učenici, a njihove žrtve su mlađi i slabiji učenici;
- ❖ H2: U ispoljavanju nasilnog ponašanja postoje spolne razlike; djevojčice su više sklone indirektnoj agresiji i češće su žrtve indirektnih agresija, dok su dječaci češće žrtve direktne, fizičke i verbalne agresije;
- ❖ H3: Fizičko nasilje je najprisutniji oblik nasilja među vršnjacima u školi;

Za potrebe istraživanja korištena je metoda anketiranja, a podaci za ispitivanje prikupljeni su na prigodnom uzorku (N=212) kojeg su činili učenici šestih, sedmih, osmih i devetih razreda osnovnih škola na području grada Zenice: O.Š. „Meša Selimović“,⁶¹ O.Š. Katolički školski centar „Sveti Pavao“ Zenica⁶² i O.Š. „Hamza Humo“⁶³.

U istraživanju je korišten Upitnik školskog nasilja (UŠN-2003)⁶⁴, koji je konstruiran na temelju Upitnika nasilnik/žrtva autora Dana Olweusa. Podaci dobiveni putem istraživačkih instrumenata obrađeni su putem programa za statističku obradu (Statistical Program for Social Science – SPSS), pomoću deskriptivne analize izračunati su učestalosti, frekvencija i postotak odgovora ispitanika na pitanja iz ankete.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

U istraživanju je učestvovalo ukupno 212 učenika šestih, sedmih, osmih i devetih razreda osnovnih škola, gdje je bilo zastupljeno nešto više dječaka 51.4%, u odnosu na djevojčice 48.6%, uzorak istraživanja najviše čine učenici sedmih razreda 34.4 % potom šestih razreda 32.1%, dok 20.8% čine učenici devetih razreda, a njih 12.7% pohađaju osmi razred. Kako je odsustvo sigurnosti u školi, odnosno osjećaj nesigurnosti u školi, jedan od indikatora prisutnosti nasilja u školi, rezultati provedenog istraživanja pokazali su da se učenici najmanje osjećaju sigurnim na putu do škole i iz škole (17%), a na vrlo sličan način učenici su se smatrali nesigurnim u školskom dvorištu (10.4%), dalje u toaletu (9.4%) i dvorani za tjelesni odgoj (8.5%).

---

⁶¹ Više informacija na: <http://www.osmesaselimovic.edu.ba>

⁶² Više informacija na: <http://www.vecernjak.net/katolicki-skolski-centar-sveti-pavao-zenica/>

⁶³ Više informacija na: <https://www.facebook.com/oshamzahumo.babino>

⁶⁴ UŠN je prilagođeni upitnik Dana Olweusa kojeg su koristili stručnjaci Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba 2003. godine u istraživanju međuvršnjačkog nasilja na uzorku od 5.000 djece u 25 osnovnih škola u Hrvatskoj.

Društvene devijacije

Tabela 1: *Osjećaj sigurnosti učenika na različitim mjestima u školi i van škole*

Koliko se osjećaš sigurno u/na ...?	učionici	Školskom dvorište	školskoj kuhinji	na putu do/iz škole	WC-u	školskom hodniku	dvorani za tjelesni	kod kuće
N	212	212	212	212	212	212	212	212
Nesigurno	2.8	10.4	10.8	17.0	9.4	5.7	8.5	2.4
Ni sigurno ni nesigurno	9.0	41.0	23.1	34.4	30.7	30.2	21.7	5.7
Sigurno	88.2	48.6	66.1	48.6	59.9	64.2	69.8	94.3

Iz prethodne tabele vidljivo je da se nasilje najčešće događa na mjestima gdje nastavnici ili odrasle osobe općenito nisu prisutni: u učionici kada nastavnika nema, na putu od škole do kuće i u toaletima. Ovakve podatke nalazimo i u literaturi (Olweus, 1993a, Olweus, 1993b, 1998, Rigby, 2006, prema Tomić-Latinac, 2009).

Istraživanja su također pokazala da postoje vrlo velike razlike između škola u količini nasilništva ovisno o nadzoru nad učenicima od strane nastavnika. Naime, Šimić (2004) ističe da nastavni kadar svojim vladanjem je bitan faktor u sprečavanju i nadziranju nasilnih akcija među učenicima, kao i u preusmjeravanju takvih antisocijalnih ponašanja u prosocijalna ponašanja. Tako je Olweus (1998) utvrdio da postoji negativna povezanost između prisutnosti nastavnika za vrijeme odmora i količine nasilja među učenicima. S toga ovaj podatak implicira da škole trebaju organizirati nadzor nad učenicima ne samo za vrijeme nastava, već i za vrijeme odmora, odlazaka i dolazaka u školu.

Nadalje, uočena je razlike prema spolu kada je u pitanju osjećaj sigurnosti, iz *Tabele 2* može se primijetiti da se nesigurnije se na svim prostorima više osjećaju djevojčice negoli dječaci.

Tabela 2: *Osjećaj sigurnosti prema spolu*

Koliko se osjećaš sigurno u/na ...?	učionici		školsko m dvorište		školskoj kuhinji		na putu do/iz škole		WC-u		školsko m hodniku		dvorani za tjelesni		kod kuće	
	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž
	212		212		212		212		212		212		212		212	
Spol	N	N	N	N	N	N	N	N	N	N	N	N	N	N	N	N
Nesigurno	2	4	8	14	11	12	14	22	13	7	6	6	7	11	1	4
Ni sigurno ni nesigurno	7	12	44	43	29	20	34	39	37	28	30	34	13	33	3	4
Sigurno	100	87	57	46	69	71	61	42	59	68	73	63	89	59	105	95

U sljedećem pitanju, putem Skale doživljenog nasilja nastojao se dobiti uvid u vrste nasilja koje najčešće doživljavaju ispitanici, žrtve nasilja.

Tabela 3: Distribucija odgovora na *Skali doživljenog nasilja* (N=212)

Koliko često su se tebi ove stvari dogodile u školi?	Nikad	Rijetko ili ponekad	Skoro svaki dan	Koeficijenti disk. valjanosti (item –total korelacija)
1. Neko te vrijeđao na ružan način	40.1%	56.1%	3.8%	.506
2. Neko ti je govorio ružne riječi	36.3%	57.5%	6.1%	.507
3. Neko ti je prijetio da će ti nešto ružno napraviti	77.4%	18.9%	3.8%	.547
4. Neko te udario ili gurnuo	50.9%	43.9%	5.2%	.543
5. Neko te jako istukao	93.9%	5.2%	0.9%	.362
6. Neko je namjerno izgubio ili uništio tvoje stvari	82.1%	16.5%	1.4%	.511
7. Neko je tražio tvoj novac na silu	95.3%	3.3%	1.4%	.515
8. Neko te ozlijedio	81.6%	16.5%	1.9%	.533
9. Isključivali su te iz igre ili nisu obraćali pažnju na tebe	70.3%	24.1%	5.7%	.526
10. Neko je govorio drugima ružno o tebi	45.3%	46.2%	8.5%	.549
11. Neko te dodirivao po tijelu na neugodan način	89.2%	7.5%	3.3%	.386
Cronbach = 0,786				

Čestice koje su najdiskriminativnije za Skalu doživljenog nasilja su *Neko ti je govorio ružne riječi* i *Neko te vrijeđao na ružan način*, čestice koje se odnose na verbalni oblik nasilnog ponašanja. Prema distribuciji odgovora može se vidjeti da su to oblici nasilnog ponašanja koje učenici najčešće doživljavaju (*Neko ti je govorio ružne riječi* – skoro svaki dan 6.1%, rijetko ili ponekad 57.5%, nikad 36.3%, *Neko te vrijeđao na ružan način* – skoro svaki dan 3.8%, rijetko ili ponekad 56.1%, nikad 40.1%).

Šimić (2004) nalazi da učenici koji doživljavaju neki od ova dva oblika verbalnog nasilja su izloženi većoj količini nasilja u školi, i obrnuto, da učenici koje druga djeca manje vrijeđaju i u manjem broju govore ružne riječi, da su općenito izloženi manjoj količini nasilja.

Vrlo diskriminativne čestice ove skale su i *Neko te je udario* (skoro svaki dan 5.2%, rijetko ili ponekad 43.9%, nikad 50.09%), *Neko je govorio drugima ružno o tebi* (skoro svaki dan 8.5%, rijetko ili ponekad 46.2%, nikad 45.3%) i *Neko ti je prijetio da će ti nešto ružno napraviti* (skoro svaki dan 3.8%, rijetko ili ponekad 18.9%, nikad 77.4%). Navedene čestice predstavljaju blaže oblike nasilnih ponašanja koji se učestalije javljaju, pa imaju i veću varijancu.

Čestice *Neko te ozlijedio*, *Isključivali su te iz igre ili nisu obraćali pažnju na tebe*, *Neko je namjerno izgubio ili uništio tvoje stvari*, *Neko te jako istukao*, *Neko je tražio tvoj novac na silu* predstavljaju teže oblike nasilnog ponašanja a time i nešto rjeđe oblike nasilja (osim čestice *Isključivali su te iz igre i*

nisu obraćali pažnju na tebe). Visok koeficijent diskriminativne valjanosti čestice *Isključivali su te iz igre i nisu obraćali pažnju na tebe*⁶⁵ (skoro svaki dan 5.7%, rijetko ili ponekad 24.1%, nikad 70.3%) je djelomično očekivan jer ova vrsta negativnih postupaka je oblik indirektnog nasilja koji se vrlo često javlja među djecom. Najmanje diskriminativna čestica Skale doživljenog nasilja je *Neko te dodirivao po tijelu na neugodan način* (skoro svaki dan 3.3%, rijetko ili ponekad 7.5%, nikad 89.2%).

Podaci iz Skale doživljenog nasilja ukazuju na spolne razlike kada se govori o istom. Pokazalo se i u ranijim istraživanjima, da kad se radi o izloženosti nasilju, onda su razlike između dječaka i djevojčica itekako uočljive (Espelage, Mebane i Adams, 2004, Hanish i Guerra, 2004, Pellegrini, Bartini i Brooks, 1999, Schwartz, 2000, Veenstra i sur., 2005. prema Sesar, 2011).

Analizirajući podatke dobivene putem ovog istraživanja uočavamo da je najveći procenat učenika doživjelo nasilja od strane dječaka. I ranija istraživanja su pokazala da su dječaci više od djevojčica uključeni u vršnjačko nasilje, bez obzira o kojoj ulozi u vršnjačkom nasilju se radi (Seals i Young, 2003.; Yang i sur., 2006; Forero i sur., 1999, prema Sesar, 2011).

Tabela 4: Doživljeno nasilje s obzirom na spol

TVRDNJA	DJEČACI	DJEVOJČICE	NEKO DRUGI	NIKO
Vrijeđao na ružan način	32,50%	17,00%	11,30%	39,20%
Govorio ružne riječi	37,30%	16,50%	12,30%	34,00%
Prijetio da će ti nešto ružno napraviti	18,90%	5,20%	12,70%	63,20%
Udario te ili gurnuli	30,20%	8,50%	11,80%	49,50%
Jako te istukao	5,20%	0,50%	15,10%	79,20%
Namjerno izgubio ili uništio tvoje stvari	10,40%	7,10%	11,80%	70,80%
Tražio tvoj novac na silu	6,10%	0,90%	12,70%	80,20%
Ozlijedio te	16,00%	5,70%	10,80%	67,50%
Isključivao iz igre ili razgovora	16,50%	15,10%	12,30%	56,10%
Govorio drugima ružno o tebi	19,80%	26,40%	11,30%	42,50%
Dodirivao po tijelu na neugodan način	9,40%	4,70%	9,90%	75,90%

Tako se 37.3% ispitanih izjasnilo da su im dječaci uputili neku ružnu riječ, 16.5% da su im to učinile djevojčice, dok se 12.3% ispitanih izjašnjava da je tu vrstu nasilja doživio od strane nekog drugog, ostali ispitanici nisu doživjeli ovaj oblik nasilja. Značajan broj ispitanih, njih 32.5% izjasnilo se da je vrijeđanje na ružan način doživjelo od strane dječaka, a 17% ispitanih istu vrstu nasilja doživjelo je od djevojčica, 11.3% ispitanih po pitanju ove vrste nasilja izjasnilo se da je isto doživjelo od strane nekog drugog.

Iz ranijih istraživanja nalazi se da su nazivanje pogrđnim imenima i socijalno isključivanje oblici zlostavljanja česti i kod dječaka i kod djevojčica (Wolke i sarad., 2001), ali udaranje i prijetnje su oblici nasilja koji su češći kod dječaka, dok su ogovaranje i uzimanje osobnih stvari oblici nasilnog ponašanja karakterističniji za djevojčice.

Također, značajan procenat ispitanih doživio je da ga je neko gurnuo ili udario i to 30.2% ispitanih od strane dječaka, a samo 8.5% od strane djevojčica, ostali ispitanici nisu doživjeli fizički napad. U istraživanju (Craig, 1998) pokazalo se da su dječaci češće počinitelji direktnih oblika nasilnog ponašanja, dok djevojčice učestalije koriste relacijsku agresiju i indirektno zlostavljanje (Craig, 1998, Crick i Bigbee, 1998, Crick i Grotper, 1995, prema Sesar, 2011).

⁶⁵Preporuka Šimić (2007) je da se primjenama skale čestica *Isključivali su te iz igre ili nisu obraćali pažnju na tebe* preoblikuje, razdvoji na dvije i verbalizira tako da čestice glase *Isključivali su te iz zajedničkih aktivnosti*, Drugi učenici namjerno ne obraćaju pažnju na tebe, zbog posljedica shvatanja termina *Igra* od učenika starijih razreda (manje vremena provode u igri, a više vremena u zajedničkim aktivnostima s prijateljima, te su šanse da budu isključeni iz igre manje).

Neki su učenici u anketnom upitniku izvan rubrike dodavali komentare prepune grubih riječi i neprijateljskog raspoloženja, kao što su: „*udaram mlađe od sebe*“, „*vratim istom mjerom kad mene neko udari*“, „*ne volim se tući sa djevojčicama, ali ih guram ili vučem za kosu kad me izazivaju*“...

Istraživanjem se željelo utvrditi ko su počinitelji nasilja u školi, koliko se žrtva često susreće sa počiniteljem, te da li idu u isti razred ili u neki drugi razred. Kako je vidljivo u *Tabeli 5*, najveći procenat počinitelja nasilja pohađa isti razred sa žrtvom, njih 29.2%, viši razred od žrtve pohađa 16.5% počinitelja, dok 2.4 ide u niži razred dok se najveći broj ispitanih, njih 35,4% izjasnio da im se bilo kakva vrsta nasilja ne događa.

Ovaj rezultat nije očekivan shodno da Mazur i Malkowska (2003) ističu da učestalost nasilnog ponašanja opada s godinama, odnosno kako učenici napreduju kroz razrede (Mazur i Malkowska, 2003, Dake, Price i Telljohann, 2003, Seals i Young, 2003, prema Sesar, 2011).

S druge strane, i u istraživanju Poliklinike za zaštitu grada Zagreba (2005) ⁶⁶odgovarajući na pitanje od koga djeca doživljavaju najčešće nasilje, iz rezultata se zaključilo da je u 37 % slučajeva to dijete iz istog razreda, u 16 % slučajeva dijete iz višeg razreda (starije), u 11 % slučajeva je to dijete iste generacije, ali iz drugog razreda, a u 3 % slučajeva je dijete iz nižeg razreda.

Tabela 5: Postotak nasilnih učenika s obzirom koji razred pohađaju

Označi u koji razred idu učenici koji su ti nešto napravili:	Frekvencije	Procenat
U moj razred	62	29.2
Isto godišće, ali u drugi razred	16	7.5
U niži razred	5	2.4
U viši razred	35	16.5
Ne znam koji razred	19	9.0
Ne događa mi se	75	35.4
Total	212	100.0

Pomoću Skale počinjenog nasilja nastojalo se ispitati koliko su ispitanici spremni na nasilje, te koji su to najčešći oblici nasilja koje čine:

Tabela 6: Distribucija odgovora na Skali počinjenog nasilja (N=212)

Koliko često ti napraviš neke od ovih stvari u školi?	Nikad	Rijetko ili ponekad	Skoro svaki dan	Koeficijenti disk. valjanosti (item – total korelacija)
1. Vrijeđaš drugu djecu na ružan način	82.5%	15.6%	1.9%	.506
2. Govoriš ružne riječi	71.2%	26.4%	2.4%	.507
3. Prijetiš drugima	92.5%	6.6%	0.9%	.547
4. Udariš ili gurneš nekog	76.4%	21.7%	1.9%	.543

⁶⁶Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba (2003), *Vršnjačko nasilje među djecom*, dostupno na <http://www.poliklinika-djeca.hr/istrazivanja/nasilje-medu-djecom-3/>, pristupljeno 20.05.2016

Društvene devijacije

5. Nekog jako istučeš	92.9%	5.2%	1.9%	.362
6. Izgubiš ili uništiš tuđe stvari	92.5%	6.6%	.9%	.511
7. Tražiš tuđi novac na silu	97.2%	2.4%	0.5%	.515
8. Nekog ozlijediš	90.6%	8.5%	0.9%	.533
9. Izbacuješ druge iz igre ili ne obraćaš pažnju na njih	85.8%	11.8%	2.4%	.526
10. Govoriš ružno o nekome	77.8%	19.3%	2.8%	.549
11. Dodiruješ nekog po tijelu na neugodan način	95.8%	2.4%	1.9%	.386
Cronbach = 0,823				

Autori navode različite pouzdanosti upitnika za mjerenje počinjenog nasilja u školi ($\alpha = 0,73$ – Baldry (2003), $\alpha = 0,80$ – Olweus, prema Elez, 2003). Skala počinjenog nasilja homogenija je obzirom na predmet mjerenja (Cronbach $\alpha = 0,823$) u odnosu na Skalu doživljenog nasilja. Kako je homogenost skale visoka, (Šimić, 2007) zaključuje da učenici koji iskazuju jedan od oblika nasilnog ponašanja (npr. vrijeđaju, govore ružne riječi), iskazuju i druge oblike nasilja (tuku druge učenike, udaraju, prijete).

Čestice koje su najdiskriminativnije za Skalu počinjenog nasilja su čestice verbalnog i fizičkog nasilja. Najdiskriminativnije čestice Skale počinjenog nasilja su *Govoriš ružne riječi o nekome u školi* (rijetko ili ponekad 26.7%, skoro svaki dan 2.4%, nikad 71.2%), *Udariš ili gurneš nekoga* (rijetko 21.7%, skoro svaki dan 1.9%, nikad 76.4%).

Vrlo diskriminativne čestice ove skale su *Govoriš ružne riječi u školi* (rijetko ili ponekad 19.3%, skoro svaki dan 2.0%, nikad 77.8%), *Vrijeđaš drugu djecu na ružan način* (rijetko ili ponekad 15.6%, skoro svaki dan 1.9%, nikad 82.5%), te *Izbacuješ druge iz igre ili ne obraćaš pažnju na njih* (rijetko ili ponekad 11.8 %, skoro svaki dan 2.4%, nikad 85.8%).

Interesantno je primjetiti da nema velike razlike između počinjenog i doživljenog nasilja u čestici *Govoriš ružne riječi i Neko ti je govorio ružne riječi*. Naime, u Skali doživljenog nasilja prema distribuciji najučestaliji oblik nasilnog ponašanja kojeg učenici doživljavaju jeste *Neko ti je govorio ružne riječi* – (skoro svaki dan 6.1%, rijetko ili ponekad 57.5%, nikad 36.3%) , također, i u distribuciji nasilnog ponašanja kojeg učenici čine *Govoriš ružne riječi u školi* je najzastupljeniji (rijetko ili ponekad 26.7%, skoro svaki dan 2.4%, nikad 71.2%).⁶⁷

U istraživanju Zrilić (2004) na populaciji učenika osmih razreda pokazalo se da je od različitih oblika nasilja, najčešće verbalno nasilje prisutno u školama, i to podjednako i kod dječaka i kod djevojčica, gdje se 77.56% ispitanika ruga drugoj djeci u školi i govore im nepristojne riječi. Najmanje diskriminativne čestica je *Dodiruješ nekog po tijelu na neugodan način* (rijetko ili ponekad 2.4%, skoro svaki dan 1.9, nikad 95.8%)

⁶⁷ Kao objašnjenje, Šimić (2007) navodi da je u našem društvu u svakodnevnom govoru uobičajeno koristiti izrazito mnogo psovki i izraza poput "idiot", "kretan" itd. , ali i da psovke i općenito ružne riječi nisu karakteristika samo nasilne djece.

U Tabeli 7 upoređeni su rezultati pojavnosti doživljenog i počinjenog nasilja u osnovnim školama:

Tabela 7: Linearna kombinacija doživljenog i počinjenog nasilja

doživljeno verbalno nasilje	počinjeno verbalno nasilje
<i>Neko te vrijeđao na ružan način</i>	<i>Vrijeđaš drugu djecu na ružan način</i>
<i>Neko ti je govorio ružne riječi</i>	<i>Govoriš ružne riječi</i>
<i>Neko ti je prijetio da će ti nešto ružno napraviti</i>	<i>Prijetiš drugima</i>
<i>Neko je govorio drugima ružno o tebi</i>	<i>Govoriš ružno o nekome</i>
doživljeno fizičko nasilje	počinjeno fizičko nasilje
<i>Neko te udario ili gurnuo</i>	<i>Udariš ili gurneš nekoga</i>
<i>Neko te istukao</i>	<i>Nekog jako istučeš</i>
<i>Neko te ozlijedio</i>	<i>Nekog ozlijediš</i>
doživljeno seksualno nasilje	počinjeno seksualno nasilje
<i>Neko te dodirivao po tijelu na neugodan način</i>	<i>Dodiruješ nekog po tijelu na ružan način</i>
doživljeno ekonomsko nasilje	počinjeno ekonomsko nasilje
<i>Neko je namjerno izgubio ili uništio tvoje stvari</i>	<i>Izgubiš ili uništiš tuđe stvari</i>
<i>Neko je tražio tvoj novac na silu</i>	<i>Tražiš tuđi novac na silu</i>
doživljeno emocionalno nasilje	počinjeno emocionalno nasilje
<i>Isključivali su te iz igre ili nisu obraćali pažnju na tebe</i>	<i>Izbacuješ druge iz igre ili ne obraćaš pažnju na njih</i>

Kombinacijom doživljenog i počinjenog nasilja, krajnji rezultati ukazuju da ispitanici najviše doživljavaju, ali i čine verbalni oblik nasilja. Naime, od doživljenih oblika nasilja, najveći broj ispitanika je doživjelo da im druga djeca govore ružne riječi (*Neko ti je govorio ružne riječi* – skoro svaki dan 6.1%, rijetko ili ponekad 57.5%, nikad 36.3%), s druge strane od počinjenih oblika nasilja ispitanici takođe najviše ispoljavaju verbalni oblik tako što govore ružne riječi u školi (*Govoriš ružne riječi u školi* je najzastupljeniji oblik (rijetko ili ponekad 26.7%, skoro svaki dan 2.4%, nikad 71.2%).

Nadalje, od doživljenog verbalnog nasilništva, veoma je prisutno i vrijeđanje na ružan način (*Neko te vrijeđao na ružan način* – skoro svaki dan 3.8%, rijetko ili ponekad 56.1%, nikad 40.1%).

S druge strane, u samoiskazima ispitanika isti oblik nasilja je mnogo manje uočen na Skali počinjenog nasilja (*Vrijeđaš drugu djecu na ružan način* - rijetko ili ponekad 15.6%, skoro svaki dan 1.9%, nikad 82.5%). Nisu zanemarivi ni podaci o doživljenom i počinjenom fizičkom nasilju, gdje je najzastupljenija čestica *Neko te je udario* (skoro svaki dan 5.2% , rijetko ili ponekad 43.9%, nikad 50.09%) i *Udariš ili gurneš nekoga* (skoro svaki dan 1.9%, rijetko ili ponekad 21.7%, nikad 76.4%).

Interesantno je da u idućoj prisutnoj čestici koja ukazuje na prisustvo fizičkog nasilja u školama skoro isti postotak učenika doživjelo da ih je neko jako istukao i oni su nekoga jako istukli (*Neko te jako istukao*- skoro svaki dan 0.9%, rijetko ili ponekad 5.2%, nikad 93.9% i *Nekog jako istučeš*- skoro svaki dan 1.9%, rijetko ili ponekad 5.2%, nikad 92.9%).

Od doživljenog ekonomskog nasilja najuočljivija je čestica koja govori da djeca čine ili doživljavaju da im neko namjerno izgubi ili uništi stvari. Rezultati pokazuju da ispitanici češće bivaju žrtve nego li počinitelji ekonomskog nasilja (*Neko je namjerno izgubio ili uništio tvoje stvari*- skoro svaki dan 1.4%, rijetko ili ponekad 16.5% i nikad 82.1%, te *Izgubiš ili uništiš tuđe stvari*- skoro svaki dan 0.9%, rijetko ili ponekad 6.6% i nikad 92.5%). Najučestaliji doživljeni oblik emocionalnog nasilja jeste isključivanje iz igre (*Isključivali su te iz igre ili nisu obraćali pažnju na tebe*- skoro svaki dan 5.7%, rijetko ili ponekad 24.1%, nikad 70.3%). S druge strane ispitanici u manjem omjeru izbacuju druge iz igre ili ne obraćaju pažnju na njih (*Izbacuješ druge iz igre ili ne obraćaš pažnju na njih* -rijetko ili ponekad 11.8 % , skoro svaki dan 2.4%, nikad 85.8%).

Posljednji oblik nasilja, seksualno nasilje je najmanje zastupljeno u obje Skale; kod doživljenog seksualnog nasilja 7.5 % ispitanika se izjašnjava da ih je rijetko ili ponekad neko dodirivao po tijelu

na neugodan način, 3.3% skoro svaki dan, 89.2% nikada. U Skali počinjenog nasilja rijetko ili ponekad 2.4% ispitanika dodiruje nekog po tijelu na neugodan način, 1.9% skoro svaki dan i 95.8% nikada.

ZAKLJUČAK:

Iz svega navedenog, primjetno je da je problem nasilja među djecom u školama rasprostranjen kako u drugim državama, tako i u našem društvu, što jasno ukazuje da je nasilje društveni problem. Bosanskohercegovačko društvo, za razliku od ostalih razvijenih društava, suočava se sa brojnim problemima koji onemogućavaju uvid u problem i pojavne oblike nasilja među djecom. Naime, kako je već rečeno, u Bosni i Hercegovini nema trenutno relevantnih pokazatelja o nasilju među djecom, ali ni zakonske regulative koja je vezana za prevenciju nasilja među njima, što predstavlja poteškoću u kreiranju multidisciplinarnog pristupa fenomenu nasilja nad djecom.

Nasilju su skloni dječaci i djevojčice, ali su djevojčice sklonije indirektnoj agresiji, a dječaci češće fizičkoj i verbalnoj agresiji, kad je u pitanju počinjeno nasilje, dječaci su češće počinitelji fizičkog nasilja, a djevojčice verbalno. Iako se u istraživanju pretpostavilo da su nasilnom ponašanju skloniji stariji učenici, a da su njihove žrtve mlađi i slabiji učenici, analizom podataka došlo se do saznanja da su nasilnici i žrtve najčešće vršnjaci (29.2% ispitanika izjasnilo da nasilnik pohađa isti razred kao i žrtva).

Analizirajući podatke iz anketnom upitnika zapaženo je da su pojedini ispitanici dodavali komentare prepune grubih riječi i neprijateljskog raspoloženja, kao što su: „*udaram mlađe od sebe*“, „*vratim istom mjerom kad mene neko udari*“, „*ne volim se tući sa djevojčicama, ali ih guram ili vučem za kosu kad me izazivaju*“. Shodno ranijim nalazima i istraživanjima pretpostavili smo da je fizičko nasilje najprisutniji oblik nasilja među vršnjacima u školi, ali analizom podataka ustanovilo se da ispitanici najviše doživljavaju i čine verbalni oblik nasilništva kojeg prati tjelesni oblik nasilja. Tako nasilja među djecom najčešće krene sa verbalnim oblicima nasilja poput vrijeđanja, izazivanja i obraćanju drugima ružnim riječima, a krajnji ishod su tuče i ozlijede koje predstavljaju fizičko nasilje.

Velik broj učenika koji su uključeni u nasilje među djecom govori o potrebi djelovanja na suzbijanju i sprečavanju nasilja na svim nivoima društva, s toga su potrebne odgovarajuće mjere u područjima socijalne reakcije zajednice na pojavu nasilja među djecom u školama gdje moraju biti uključeni nastavnici, roditelji, stručni saradnici, lokalna ali i šira društvena zajednica. U cilju blagovremene socijalne prevencije nasilja potrebna je organizovana i kontinuirana edukacija roditelja i nastavnika u školama o uzrocima i nepovoljnim posljedicama nasilja na ukupan psiho-fizički i socijalni razvoj maloljetnika, porodice i društva. Nadalje, potrebna je veća uključenost stručnih saradnika koji su osposobljeni za proaktivno i preventivno djelovanje prema sve učestalijim problemima učenika, kao i uključenost naučnih institucija u istraživanju fenomena nasilja među djecom.

LITERATURA:

1. Baldry, A., (2003), *Bullying in schools and exposure to domestic violence* in Child Abuse and Neglect
2. Buljan-Flander, G., (2003), *Nasilje među djecom*, Zagreb: Ministarstvo prosvjete i sporta, Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba
3. Crick, N. R. & Grotpeter, J. K. (1995), *Relational aggression, gender and social psychological adjustment*. Child Development, 66, 710-722, dostupno na <http://dx.doi.org/10.2307/1131945>, pristupljeno 11.05.2016
4. Dake, J. A. (2003.), *The nature and extent of bullying at school*, *Journal of School Health*, 73 (5): 173-180, dostupno na <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1746-1561.2003.tb03599.x/abstract>, pristupljeno 11.05.2016.godine
5. Elez, K.,(2003), *Nasilništvo i samopoimanje u djece osnovnoškolske dobi*, Diplomski rad, Zagreb: Filozofski fakultet
6. Krmek M. (2006.), *Krije li se u Vašem djetetu žrtva ili nasilno ponašanje*, dostupno na: www.vasezdravlje.com/izdanje/clanak/825/, pristupljeno 15. 06.2016.

7. Milašin, A., Vuković, A., Buljubašić -Kuzmanović, A., (2009), *Učestalost vršnjačkog nasilja osvećivanjem kao nasilne strategije sučeljavanja među učenicima osnovne škole*. Život i škola, br. 22 (2/2009.), 78- 96
8. Marušić, P., Ivanec, T., (2007), *Praćenje vršnjačkog nasilja u osnovnim školama: spolne razlike u učestalosti i vrstama nasilnog ponašanja*. Ljetopis socijalnog rada, Vol. 15 No.1
9. Nikčević-Miliković, A., (n.d), *Nasilje među djecom u školi: Postoje li razlike u zavičajnom, nacionalnom i globalnom kontekstu?*, dostupno na https://bib.irb.hr/datoteka/791507.4_RAD_VRNJAKO_NASILJE.pdf pristupljeno 11.05.2016
10. Olweus, D. (1998), *Nasilje među djecom u školi*. Zagreb: Školska knjiga
11. Olweus, D. (1973), *Personality and aggression*. I J.K. Cole, & D.D. Jensen (Eds.), Nebraska Symposium on Motivation 1972. Lincoln: University of Nebraska Press
12. Obrdalj-Černi, E., Begnlić, A., Šilić, N., (2008), *Vrste nasilja među djecom i osjećaj sigurnosti u školama Bosne i Hercegovine*. Društvena istraživanja, vol.19 (103)
13. Puharić, Z., Baričević, M., (2014), *Vršnjačko nasilje u osnovnim školama Bjelovarsko-bilogorske županije*. Sestrinski glasnik, Vol. 19 No. 2, 2014
14. Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba (2003), *Vršnjačko nasilje među djecom*, dostupno na <http://www.poliklinika-djeca.hr/istrazivanja/nasilje-medu-djecom-3/>, pristupljeno 20.05.2016
15. Rigby, K. (1998), *Suicidal ideation and bullying among Australian secondary school children*. Australian Educational and Developmental Psychologist, 15 (1), 45–61
16. Salmivalli, C., Kaukiainen, A. & Lagerspetz, K. (2000), *Aggression and sociometric status among peers: Do gender and type of aggression matter?*. Scandinavian Journal of Psychology, 41 (1), 17-24.
17. Sokač, A., (n.d), *Čimbenici koji utječu na rizično ponašanje djece i mladih*. Educatio biologiae, 1 (1), 117-124, dostupno na <http://hrcak.srce.hr/148936>, pristupljeno 20.05.2016.godine
18. Seals, D., Young, J., (2003), *Bullying and victimization: prevalence and gender, relationship to grade level, ethnicity, self-esteem, and depression*. Adolescence, 38: 735-747., dostupno na <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/15053498>, pristupljeno 20.05.2016.godine
19. Sesar, K (2010), *Obilježja vršnjačkog nasilja*. Ljetopis socijalnog rada, Vol. 18 No. 3, 2011
20. Šimić, N., (2004), *Doprinos istraživanja pojavnosti nasilja među djecom u školi*, Sveučilište u Zagrebu: Filozofski fakultet
21. Tomić-Latinac, M., Nikčević-Milković, A., (2009), *Procjena učinkovitosti Unicef-ovog programa Prevencije vršnjačkog nasilja i zlostavljanja*, Učiteljski fakultet Rijeka: Odsjek za učiteljski studij u Gospiću
22. Vasta, R., Haith, M., Miller, S.A., (1998), *Dječija psihologija*, Zagreb: Naklada Slap
23. Vejmelka, L.,(2012), *Neke determinante vršnjačkog nasilja u adolescenciji*. Ljetopis rada 19 (2), 215-240 str., dostupno na hrcak.srce.hr/file/140692, pristupljeno 20.05.2016.godine
24. Zečević, I., (2010), *Priručnik program prevencije vršnjačkog nasilja u školama*, Banja Luka:UNICEF
25. Zrilić, S., (2005), *Deskriptivna analiza zastupljenosti stručnih suradnika u osnovnoj školi*. Zbornik radova Stručnog odjela za izobrazbu učitelja i odgojitelja predškolske djece. Zadar., str. 143-151
26. Wimmer, S. (2009), *Views on gender differences in bullying in relation to language and gender role socialisation*. Griffith Working Papers in Pragmatics and Intercultural Communication, 2, 1 (2009), 18-26
27. Wolke, D., Woods, S., Stanford, K., Shulz, H. (2001), *Bullying and victimization of primary school children in England and Germany: prevalence and school factors*. British Journal of Psychology, 92: 673-696

Internet izvori:

28. Medijski izvještaji o nasilju među vršnjacima, dostupno na <http://www.klix.ba/vijesti/bih/pravda-za-mahira-preuzeti-odgovornost-kako-vise-nijedna-skolska-klupa-ne-bi-ostala-prazna/160131039>, pristupljeno 20.09.2016.godine
29. O Dan Olweusu, pioniru i pokretaču istraživanja o nasilju i problema među učenicima u školi dostupno na <http://olweus.sites.clemson.edu/history.html>, pristupljeno 20.09.2016.godine
30. O osnovnoj školi „Meša Selimović“, dostupno na: <http://www.osmesaselimovic.edu.ba>, pristupljeno 20.09.2016.godine

31. O osnovnoj školi Katolički školski centar Sveti Pavao Zenica, dostupno na: <http://www.vecernjak.net/katolicki-skolski-centar-sveti-pavao-zenica/>, pristupljeno 20.09.2016.godine
32. O osnovnoj školi Hamza Humo, dostupn na: <https://www.facebook.com/oshamzahumo.babino>, pristupljeno 20.09.2016.godine

PREVALENCE OF BULLYING AMONG CHILDREN IN PRIMARY SCHOOLS

Summary

The fact that the problem of bullying among children is a phenomenon that must be seriously addressed, is proved by the results of numerous researches that emphasize that the children today are continuously and systematically attacked and disturbed by other children. Today, bullying, either emotional, physical or sexual, does not know any boundaries; nation, origin, language, religion nor age and sexual orientation. That way bullying is not observed as a binary relationship victim – abuser but as a group phenomenon in which children play different roles. Bosnia and Herzegovina's society, unlike developed societies, is facing many problems that disable the insight into problems and the forms of bullying among children and currently there are no relevant indicators of violence among children nor laws connected to the prevention of this kind of violence which represents a difficulty in the creation of multidisciplinary approach to phenomenon of bullying among children. The schools, being the institutions in which children spend most of their time, represent a potential platform for scene of violence to take place. This work, using a sample of children in primary schools (N=212), tries to examine the occurrence of the violent behavior phenomenon, the most common forms of violence to which children are exposed, identification of the abusers and their victims. The work also intends to point out that bullying is not only a problem in schools, but it is also becoming a social problem that needs to be sistematically resolved. Considering the fact that bullying as a problem in primary schools in Bosnia and Herzegovina is very little researched, the results of this research may be able to provide a basis for a comparison of the outspread of bullying in our country and the world, and offer a framework for the making of prevention and intervention programs at the level of primary schools.

Key words: children, school, bullying, forms of bullying, prevention.

MEDIJI I DRUŠTVENE DEVIJACIJE – SUODNOS I MANIPULACIJA

mr. sc. Enita Čustović, viši asistent⁶⁸
Fakultet političkih nauka
Univerzitet u Sarajevu

***Apstrakt:** Rad tematizira i problematizira duboku i nadasve vrlo kompleksnu povezanost medija i društvenih devijacija u Bosni i Hercegovini. Nesporno je da su teme koje se dovode u vezu sa krivičnim djelima i kriminalitetom oduvijek, a čini se naročito danas zanimljive najširoj javnosti. Mediji veoma pažljivo prate “kriminalne aktivnosti” i o tome revnosno izvještavaju javnost, no postavlja se pitanje kakav je sadržaj i smisao tih medijskih izvještaja? U traženju njihovih specifičnosti, a kroz prizmu obavještavanja javnosti o krivičnim djelima, rad, u okviru nekoliko međusobno povezanih segmenata, razmatra odnos medija prema kulturi i društvenoj stvarnosti, analizira medijsko predstavljanje (ili čak konstituisanje) različitih tipova društvenih devijacija, a naročito tretira uzročno-posljedičnu vezu, suodnos medija i društvenih devijacija u Bosni i Hercegovini. Naime, osim pomenutog predstavljanja devijacija u medijima, nužno je ispitati i utjecaj medija na nastanak devijacija i kriminalitet, odnosno, efekte medija na ponašanje ljudi. Kao važan cilj ističe se i potreba da se podigne svijest o važnosti pravilnog, kritičkog “čitanja” medijskih sadržaja u vezi sa društvenim devijacijama. Nažalost, u svakodnevnoj utrci za ekskluzivitetom, mediji nerijetko pribjegavaju senzacionalističkom izvještavanju, stoga se medijski odgoj i medijska pismenost nameću kao imperativ za stvaranje “medijski osviještene publike”, osposobljene za dijagnostičku kritiku. Samo takva publika bit će u mogućnosti odgovoriti izazovima dekodiranja sadržaja iz domena društvenih devijacija i tako biti potencijalni nosilac kritičke medijske pedagogije. Rezultati istraživanja svih pomenutih segmenata medija i društvenih devijacija ukazat će na izrazitu povezanost i isprepletenost ovih dviju pojava, a sagledavanje važnosti i kompleksnosti suodnosa medija i društvenih devijacija ima za cilj unapređenje prevencije i (re)socijalizaciju devijantnih oblika ponašanja u Bosni i Hercegovini.*

***Ključne riječi:** mediji, medijsko izvještavanje, društvene devijacije, kriminalitet, medijska pismenost.*

Mediji i društvene devijacije – suodnos i manipulacija

Uloga i značaj medija u savremenom bh. društvu znatno je porasla posljednjih decenija, što se ogleda u izrazitoj sveprisutnosti medija u svakodnevnom životu. Prema istraživanjima, 50% mladih, starosne dobi od 15 do 27 godina, svakodnevno u prosjeku provede od jednog do tri sata ispred TV ekrana (Studija o mladima u BiH 2015: 169). Uzimajući u obzir navedeno, kao i činjenicu da su društveno devijantni oblici ponašanja te moralno, pravno, religijski ili običajno neprihvatljive pojave u društvu u stalnom porastu, čini se da ne postoji značajnije vrijeme za proučavanje (su)odnosa medija i društvenih devijacija. Slobodno se može reći da mediji i društvene devijacije, po principu “šta je starije”, koreliraju uzročno-posljedično, odnosno, njihova povezanost može se promatrati dvojako. Mediji kao posrednici između društvene zbilje i krajnjih recipijenata – različitih javnosti, svakodnevno (i na različite načine) prezentiraju i interpretiraju različite oblike društvenih devijacija, koje itekako utječu na čitanost, slušanost ili gledanost medija, drugim riječima u znatnoj mjeri na njegovu prisutnost i pojavnost. S druge strane, ta zastupljenost devijantnih ponašanja u medijima, u kvantitativnom i kvalitativnom smislu, ima utjecaj na društvene devijacije, što će u nastavku rada, kroz

---

⁶⁸ enita.custovic@fpn.unsa.ba

analize i interpretacije “medijskih analiza i interpretacija” društveno neprihvatljivih pojava i oblika ponašanja, biti tematizirano i problematizirano.

Ovdje je nužno naglasiti da će predmet istraživanja ovog rada biti (uglavnom) elektronski mediji, no zbog specifičnosti teme, a u potrazi za relevantnim primjerima podobnim za komparaciju, predmetom istraživanja bit će obuhvaćeni i drugi mediji (novine i web portal). Metode i tehnike koje će se primjenjivati u ovom radu, prvenstveno su metode na osnovu kojih se može doći do validnih znanstvenih pokazatelja, primjenjuju se u društvenim naukama, a relevantne su za ovaj istraživački fenomen: analiza sadržaja dokumenata, komparativna metoda, studija slučaja, hipotetičko-deduktivna metoda, upotreba historiografskih podataka te bazne metode logičkog zaključivanja (indukcija, dedukcija, analiza i sinteza).

Društvene devijacije i socijalna kontrola

Prije iscrpnije analize medijskih naslova i izvještaja o društvenim devijacijama, nužno je navesti šta su to društvene devijacije i koji su to oblici devijantnih ponašanja. Dakle, “društvene devijacije su ponašanja i društvene pojave koje narušavaju univerzalne vrednosti, remete ustanovljene norme ponašanja, izazivaju društvenu reakciju. Mogu biti individualna ili grupna ponašanja, suprotna uobičajenim normama ljudskog i društvenog na koje društvena zajednica reaguje moralnom, religijskom ili pravnom sankcijom. Tu spada i raspad institucionalnih oblika i neformalnih obrazaca društvene organizacije. Društvene devijacije predstavljaju odstupanje od moralnih, pravnih, religijskih ili običajnih normi društva; dakle odstupanja od društvenih normi i vrednosti (kao što su kriminal, prostitucija, pedofilija, samoubistvo, bolesti zavisnosti, prosjačenje, društvene dezorganizacije i sl.)”⁶⁹ Predstava o devijantnosti je usko povezana sa socijalnom kontrolom. “Devijantna ponašanja najčešće predstavljaju neželjene i neprikladne aktivnosti koje ljudi čine, a kojima se otvoreno protive članovi društvene zajednice. Reakcije društva na takvu vrstu neželjenog ponašanja nazivamo socijalnom kontrolom.” (Veladžić, 2013: 153)

Važno je istaći da devijantna ponašanja nije moguće posmatrati isključivo kao takva, već je nužno uzeti u obzir i kontekst u kojem se određeno ponašanje manifestovalo (svakako važno za pravnu, ali i medijsku interpretaciju). Taj kontekst uključuje devijanta (prijestupnika), žrtvu, okolnosti koje su ih spojile i, ovisno od vrste čina, historiju prijestupnika i žrtve. Razumijevanje devijantnih događaja počinje sa onim što se dešavalo prethodno, obuhvaća trenutnu situaciju u kojoj se događaj odvija te posljedice promatranog događaja (v. Veladžić, 2013: 153), što je s aspekta medijskog izvještavanja o društvenim devijacijama itekako važno.

Medijsko izvještavanje o društvenim devijacijama u BiH

Nesporno je da su teme koje se dovode u vezu sa krivičnim djelima i kriminalitetom oduvijek, a čini se naročito danas zanimljive najširoj javnosti. Mediji veoma pažljivo prate “kriminalne aktivnosti” i o tome revnosno izvještavaju javnost. S druge strane, posmatrano iz ugla javnosti, zanimljivo je koliko su ove, tzv. *crne teme* (teme iz domena crne hronike) zanimljive javnosti i s kolikim žarom ih javnost revnosno prati. Od pamtivijeka ljudi voli krv i nasilje i, nažalost, stvari se u tom smislu nisu znatno promijenile. (upor. Gidens, 2007: 460 i Kastels, 2009: 163)

Međutim, postavlja se pitanje kakav je sadržaj tih medijskih izvještaja i koji je smisao plasmana ovih informacija u javnosti – da li da informiraju, educiraju, preveniraju ili iniciraju različite oblike devijantnog ponašanja ili naprosto zabave publiku, te svojim senzacionalističkim pristupom pozovu na praćenje i time od svih navedenih efekata samo sebi podignu gledanost, slušanost ili čitanost!? I da li mediji uvijek djeluju u najboljem interesu društva (javnom interesu), a u funkciji ljudskog napretka? (upor. Dej, 2008: 321-322)

U potrazi za odgovorima na ova pitanja, naročito je zanimljiv (ali i izuzetno “osjetljiv”) način praćenja društvenih devijacija u elektronskim medijima i on je uređen, tj. regulisan Kodeksom o audiovizuelnim medijskim uslugama i medijskim uslugama radija, koji je na osnovu člana 39. stav (1)

---

⁶⁹ <http://drustvenaterminologija.blogspot.ba/2013/07/devijacija-devijantnost-drustvene.html>, preuzeto 12.08.2017.

Zakona o komunikacijama („Službeni glasnik BiH“, br. 31/03, 75/06, 32/10 i 98/12), Vijeće Regulatorne agencije za komunikacije Bosne i Hercegovine donijelo na 19. sjednici održanoj 17.12.2015. godine. “Ovim kodeksom uređuju se osnovni principi programskih sadržaja audiovizuelnih medijskih usluga i medijskih usluga radija u Bosni i Hercegovini, u skladu s Ustavom Bosne i Hercegovine, Zakonom o komunikacijama, Direktivom Evropske unije o audiovizuelnim medijskim uslugama i drugim pozitivno-pravnim domaćim i međunarodnim dokumentima.” (Kodeks o audiovizuelnim medijskim uslugama i medijskim uslugama radija, Član 1.)⁷⁰ U prvom dijelu Kodeksa, navedene su i određene definicije pojmova bitnih za njegovo razumijevanje, ali i za određivanje temeljnih principa medijskog izvještavanja i obavezujućeg djelovanja. U vezi s tim, za potrebe ovog teksta, od naročitog značaja je definiranje “javnog interesa”, koji “označava interes javnosti da raspoláže informacijama o pitanjima i događajima od općeg društvenog značaja, uključujući, ali ne ograničavajući se na zaštitu javnog zdravlja i sigurnosti, otkrivanje ili objelodanjivanje krivičnih djela, sprečavanje obmanjivanja javnosti, razotkrivanje nekompetentnosti ili korupcije u javnoj službi i sl.” (Kodeks o audiovizuelnim medijskim uslugama i medijskim uslugama radija, Član 2.). Osim osnovnih principa, govora mržnje, pravičnosti i nepristrasnosti, Kodeksom je regulirano i pravo na odgovor, a upravo je demant(ij), u formi odgovora, čest pratilac medijskog izvještavanja o društvenim devijacijama, budući da svaka osoba ima pravo na odgovor. Ovdje je nužno istaći da medij, osim što ima obavezu objaviti demant(ij), odnosno odgovor ili dio odgovora koji se odnosi na ispravljanje netačnih ili nepotpunih informacija, ne smije davati demant(ij) na demant(ij), kako je to precizirano i u Kodeksu: “Objava odgovora ili dijela odgovora neće biti popraćena protuodgovorom ili dodatnim komentarom, pogotovo ako je riječ o informativno-političkim programima. Ovo ograničenje se ne odnosi na pripremu i objavljivanje dodatnih informacija u vezi s temom na koju se odgovor odnosi, s tim da te informacije neće ugroziti samu svrhu odgovora.” (Kodeks o audiovizuelnim medijskim uslugama i medijskim uslugama radija, Član 6., Stav (4)). Nadalje, Kodeks uređuje lažni ili zavaravajući audiovizuelni i radijski program, kojem, ponekad zbog senzacionalizma, ponekad iz drugih razloga, pojedini mediji u Bosni i Hercegovini, nažalost, pribjegavaju, zatim uređuje nasilje i druga štetna ponašanja, te tzv. upozorenje za publiku. U vezi sa izvještavanjem o društvenim devijacijama, naročito je važno istaći ovo posljednje, budući da mediji često zaborave staviti znak upozorenje (tzv. značku s brojem donje dobne podobnosti gledalaca za sadržaj koji slijedi), ali i znak upozorenja prije emitiranog sadržaja. Tako su djeca i maloljetne osobe nerijetko izložene scenama nepodobnim za njihovu dob. (npr. scene nasilja, posljedica nasilja, snimci žrtava nesreće, prizora nakon nesreće i sl.). Ne smije se zaboraviti da je ”funkcija medija društvena odgovornost, djelovanje u interesu javnosti i potreba pojedinca, društva u cjelini i posebno manjih i slabijih skupina, kao što su to djeca.” (Potter 2001: 187)

Također, Kodeks određuje i način emitiranja reality i pseudoreality programa, što je od izuzetnog značaja kod rekonstrukcije određenih krivičnih djela naprimjer, jer bi emitovane dramtizacije i rekonstrukcije događaja mogle dovesti do zabune da li se radi o stvarnom događaju i učesnicima ili o pseudoreality programu. Dakle, mediji su dužni naznačiti ako i kada emitirani sadržaj nije stvaran, no, nažalost, brojni su primjeri medijske nepažnje u naznačavanju da je riječ o dramtizaciji ili rekonstrukciji. Nerijetko, čak i kada je naglašeno da se radi o pseudoreality programu (stavljane značke), dešavalo se da su “glumce” iz rekonstrukcije nekog krivičnog djela, na ulicama susretala djeca ili užasnuti građani, misleći da su prestupnici na slobodi. Izvještavanje o sudskim procesima također je uređeno Kodeksom, što je za potrebe ovog rada od naročitog značaja. Naime, mediji su dužni objektivno i tačno izvještavati o sudskim procesima, poštujući presumpciju nevinosti, te su obavezni, ukoliko su počeli pratiti neki sudski proces, taj proces propratiti do kraja, odnosno do pravosnažnosti presude, a ne, kao što se znalo dešavati, dići medijsku hajku, pa nakon oslobadajuće presude naprimjer, ne informisati javnost o ishodu. (v. Malović/Ricchiardi/Vilović, 2007: 50-55) Također, “u slučajevima u kojima su primjenjive zakonske zabrane ili ograničenja otkrivanja identiteta svjedoka, pružalac medijske usluge će naročito obratiti pažnju da ne objavljuje informacije koje bi mogle otkriti ili uputiti na trag koji bi mogao dovesti do identifikacije svjedoka.” (Kodeks o audiovizuelnim medijskim uslugama i medijskim uslugama radija, Član 15., stav (4)). To su “zaštićeni svjedoci” (npr. slučaj Turković). Nadalje, načelo javnosti sudskih postupaka je osigurano, ali snimanje i emitiranje sadržaja zabilježenih tokom suđenja treba biti prethodno odobreno od predsjednika suda.

---

⁷⁰ Dostupno na: <http://rak.ba/bos/index.php?uid=1324649058>

Također, optuženi može tražiti da se njegovo lice ne vidi (lično se ne želi snimati). U slučaju protivljenja, mediji ne smiju snimati niti objavljivati lice optuženika. Za prikazivanje snimaka slučajnih prolaznika, odnosno anonimnih lica, a iz kojih se jasno vidi da su slučajno snimljeni, nije potrebna saglasnost tih lica. Međutim, „ukoliko se na javnim mjestima snimaju i kontaktiraju slučajni prolaznici u uličnim anketama, „skrivenim kamerama“ i slično, bit će prikazani snimci samo onih lica koja su dala svoju saglasnost.” (Kodeks o audiovizuelnim medijskim uslugama i medijskim uslugama radija, Član 17., Stav (10)). S ciljem zaštite privatnosti i osiguravanja pravičnosti i nepristrasnosti medijskog izvještavanja, treba voditi računa o zaštiti identiteta osoba koje inače nisu eksponirane u javnosti, osim u slučajevima kada je riječ o javnom interesu. (naprimjer sva teška krivična djela s osnovanom sumnjom). Kad je neko lišen slobode, policija daje inicijale (i to prezime, pa ime), dok tužilaštvo daje puna imena i prezimena, s naglaskom da se poštuje načelo presumpcije nevinosti.

Zaštiti maloljetnika posvećena je naročita pažnja u dijelu Kodeksa koji se bavi učešćem maloljetnika u sadržajima pružalaca medijskih usluga, izvještavanjima o krivičnim djelima/postupcima u koje su umiješani maloljetnici, obavezom zaštite maloljetnika i kategorizacije sadržaja, zatim sadržajima koji bi mogli ozbiljno (ili vjerovatno) narušiti fizički, psihički ili moralni razvoj maloljetnika te rasporedom i označavanjem sadržaja u svrhu zaštite maloljetnika (kategorizacija oznaka 12+, 16+ i 18+). Kodeksom su uređene i sankcije za nepoštivanje odredbi, ali i istaknuta obaveza poštivanja ostalih relevantnih zakona i propisa.

Slijedi analiza medijskog izvještavanja o različitim oblicima društvenih devijacija:

KRIMINAL. Predstavlja tipičan primjer društvene devijacije. Može se reći kako je to skupni naziv za *kršenje pozitivno-pravnih društvenih normi ponašanja* koje prate sankcije. Najčešći oblici krivičnih djela su: ubistva, pokušaji ubistava, razbojništva, razbojničke krađe, plačke, krađe i sl. Ukupnost krivičnih djela na određenom području kroz određeno vrijeme naziva se kriminalitet, a može se čuti i kako je kriminalitet područje na kojem se susreću red i kaos te da je područje na kojem izrasta kriminalitet intimno blizu osnovnim pitanjima postojanja (upor. Sijerčić-Čolić, 2011: 12). Ovo donekle objašnjava izrazito visoku zainteresovanost javnosti za praćenje kriminala i svih oblika kriminalnih aktivnosti (visok procenat čitanosti, gledanosti i slušanosti sadržaja sa kriminalnim aktivnostima). Upravo zbog toga, neizostavan su dio svakodnevnih medijskih natpisa i medijskih izvještaja. Gotovo da nije moguće “otvoriti” neki portal, uključiti radio ili TV prijemnik, te uzeti u ruke novine, a da ne budemo “bombardovani” informacijama iz domena kriminala.

Događaj koji je probudio izuzetno veliki interes javnosti, već zbog težine samih krivičnih djela koja su počinjena i za koje se teretio glavni osumnjičeni, bio je slučaj Turković. Mediji su svakodnevno revnosno pratili i do najsitnijih detalja u vezi sa istragom i sudskim procesom koji se vodio, obavještavali javnost, a djela za koja se glavni akter, označen kao vođa kriminalne grupe (više od dva učesnika), okarakterisana su kao djela organizovanog kriminala. Budući da je interes javnosti za ova djela bio toliki stiče se utisak da je ishod sudskog postupka – dugogodišnja robija, bio neminovan. Svaki drugi ishod bio bi, pravno i društveno neprihvatljiv te bi uzrokovao uznemirenost javnosti s obzirom na težinu počinjenih krivičnih djela. Zbog ogromnog medijskog interesovanja i uključenosti u ovaj proces, suđenje je sa medijski potpuno dostupnog i otvorenog, odlukom predsjedavajućeg Sudskog vijeća u slučaju Turković, sudije Ize Tankića, kasnije (medijski) ograničeno na prvih deset minuta suđenja (video zapis), a sve zbog toga što su pojedini mediji ranije od kompletnog sudskog ročišta od sat i nešto, koristili i montirali njima zanimljive dijelove suđenja, često nepovezane i izrazito senzacionalističke. Ovo je prvi slučaj ograničavanja video zapisa sa suđenja u Sudu BiH. Eksplicitni sadržaji nasilja, zločina i leševa bili su sveprisutni na medijskoj sceni tih dana suđenja. Ovdje je važno istaći da je većina medija već unaprijed “osudila” Turkovića i ostale članove zločinačke organizacije, prije i prvostepene i pravosnažne presude, s iznošenjem dokaznih materijala (slike leševa itd.) te da je uz dosta insinucija o počinjenju krivičnih djela, veliki broj medija prenio mnogo informacija za koje će se kasnije utvrditi da su poluistine ili potpune neistine (naprimjer da su rasporili trudnicu i izvadili fetus), unoseći tako dodatni nemir u javnost, koja je ionako bila prestravljena i zgrožena težinom krivičnih djela.

Inače, u vezi sa pomenutim preuranjenim medijskim osudama krivičnih djela i postupaka, zanimljiv je trend medijske upotrebe termina *osumnjičen*, *optužen* i *osuđen*. Nerijetko, zbog nepoznavanja stepena krivice, može se reći “težine” koju sa sobom nosi određeni termin, mediji dezinformišu javnost, nanesu štetu osumnjičenom za određeno krivično djelo (zaboravljajući presumpciju nevinosti), te budu tuženi za klevetu. Dakle, “osumnjičen” – sumnjiči se za počinjenje

krivičnog ili nekog drugog djela, “optužen” – podignuta optužnica i utvrđena povezanost sa krivičnim ili nekim drugim djelom (postoje dokazi o počinjenju) i “osuđen” – sud na osnovu svih relevantnih dokaza utvrdio krivicu, što je opet tek prvostepena presuda, a konačna i potpuna krivica potvrđuje se na Vrhovnom ili Apelacionom sudu Bosne i Hercegovine (v. Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine)⁷¹, o čemu bi itekako trebalo voditi računa prilikom medijskih “nezvaničnih” izvještavanja.

U vezi sa medijskim izvještavanjem o kriminalnim aktivnostima, važno je spomenuti još jedno krivično djelo iz oblasti bezbjednosti saobraćaja – slučaj Sanjina Sefića koji je u oktobru 2016. godine svojim automobilom udario i usmrtio dvije djevojke. Ovaj događaj je u javnosti pobudio veliku pažnju, već zbog zastrašujućeg ishoda – saobraćajna nesreća sa smrtnim posljedicama pješakinja, ali je dodatno naišao na nezadovoljstvo građana zbog utvrđene brzine kretanja vozila kojim su usmrćene djevojke i činjenice da je vozač automobila Sanjin Sefić pobjegao s lica mjesta. Nedugo nakon počinjenja djela, uhvaćen je i iz Srbije izručen u BiH. Sudski postupak je u toku, a maksimalna kazna koju može dobiti za sva krivična djela je 15 godina.

Važno je istaći da je ovaj nemili događaj, pritiscima ogorčene javnosti preko medija, pokrenuo neka bitna pitanja u domenu regulisanja saobraćajnih pravila i utjecao na smjenu komesara MUP-a KS-a i donošenje novog Zakona o saobraćaju, sa daleko rigoroznijim sankcijama za saobraćajne prekršaje. Na taj način je medijsko izvještavanje o jednoj društvenoj devijaciji utjecalo na unapređenje prevencije te iste devijacije, što ukazuje na moćnost medija, odnosno veliku mogućnost utjecaja na oblikovanje društvene zbilje.

SAMOUBISTVA. U vezi sa izvještavanjem o samoubistvima, važno je sljedeće: ”Ukoliko se u informativnim sadržajima izvještava o nesrećama ili porodičnim tragedijama, poštivat će se pravo na privatnost žrtava i drugih lica koja su pogođena tim događajima. Ovo se odnosi na sadržaje u kojima se direktno izvještava o događaju, kao i sadržaje u kojima se ovaj događaj naknadno spominje.” (Kodeks o audiovizuelnim medijskim uslugama i medijskim uslugama radija, Član 17., Stav (4))

U vezi sa medijskim izvještavanjem o samoubistvu, ovdje će biti navedena dva primjera.

Prvi je slučaj samoubistva sa Avazovog tornja u Sarajevu iz marta 2011. godine. Naime, nedugo nakon nemilog događaja kamera kriminalističkog magazina “Slučajevi X” zabilježila je izjavu slučajnog prolaznika, svjedoka samoubistva. Način na koji je očevidac doživio i interpretirao “čin samoubistva” u potpunosti je zasjenio sam čin samoubistva, a klip “svjedoka samoubistva” koji se pojavio na YouTube-u, za kratko vrijeme postigao je rekordnu gledanost (danas ovaj klip bilježi 1 635 656 pregleda). Ovo je tipičan primjer kako jedan medijski događaj biva zamijenjen, potisnut drugim. Apsurdno je i potpuno neočekivano da samoubistvo, kao jedan od najstrašnijih oblika društvenih devijacija, bude potisnuto “izjavom svjedoka samoubistva”, do te mjere da sam čin samoubistva više niko nije ni spominjao...

Kao drugi primjer samoubistva navodim nesretni slučaj maloljetnog Mahira Rakovca, koji je bio izuzetno medijski popraćen, a interesovanje za ovaj slučaj nije se završilo nesretnim događajem. Događaj je izazvao šok i nevjericu javnosti, budući da se radilo o četrnaestogodišnjem dječaku. Mnogo je špekulacija o razlozima samoubistva – od vršnjačkog nasilja do seksualnog zlostavljanja, o čemu su čak i njegovi školski drugovi i drugarice pričali, a sve na osnovu inicijative njegove majke i očuha. Zbog pritiska javnosti u cijeli slučaj se uključio MUP KS-a i Tužilaštvo KS-a te je provedena detaljna istraga. Ispitano je na desetine svjedoka – profesora, roditelja, učenika; tokom istrage pregledano je nekoliko hiljada sati materijala s videonadzora iz škole i na kraju je utvrđeno da su sve tvrdnje bile neistinite. S jedne strane utvrđena je istina, a s druge strane niko nije odgovarao... Informativne redakcije su pratile cijelu situaciju, a nakon okončanja procesa i obustavljanja istrage, (privatna) škola u koju je išao stradali dječak, odlučila se na jedan nesvakidašnji gest: predstavnike medijskih kuća koji su sve vrijeme objektivno izvještavali o cijelom slučaju, u znak zahvalnosti, pozvala je na petodnevni izlet u zemlje EU (škola je finansirala putovanje za sve).

DRUŠTVENE DEZORGANIZACIJE. Najsvježiji (medijski) primjer iz domena društvenih dezorganizacija je slučaj bijega zatvorenika Amela Sejfovića iz KPZ-a Sarajevo (od 03.09.2017. godine). Zanimljivo je da je ovom činu bijega iz zatvora svega desetak dana ranije (tačnije 23.08.2017.) prethodio medijski natpis: “Pritvorenik u KPZ-u Sarajevo zarobio zatvorske čuvere i maltretirao ih”, dok se u samom tekstu, prema navodima anonimnog, ali po svemu sudeći upućenog

---

⁷¹ Dostupno na: http://www.oss.ba/dokumenti/ZKP_FBIH.pdf

izvora, upozorava na “dezorganizaciju” i disfunkcionalnost zatvorskog sistema. “Nije se jednom desilo da zatvorske čuvarice, koji rade noćnu, pozovu u drugu smjenu zbog deficita kadra. Ako se nešto ubrzo ne učini po ovom pitanju, ovo neće biti jedini incident niti će imati ovako blage posljedice.”⁷² I, zaista, nije bio jedini incident i nije imao tako blage posljedice. Nakon manje od dvije sedmice desilo se ono na što je ovaj medij upozorio...

MALOLJETNIČKA DELINKVENCIJA. MUP KS-a godišnje je bilježio i do 500 krivičnih djela koja su počinila maloljetna lica (Izveštaj o radu Uprave policije MUP-a Kantona Sarajevo za 2013. godinu).⁷³

Posljednjih decenija, najstrašniji i medijski najeksponiraniji čin maloljetničke delinkvencije u Bosni i Hercegovini je svirepo ubistvo maloljetnog Denisa Mrnjavca u Sarajevu, ubistva kojeg je počinio također maloljetnik.

Osim pomenutog, možda najpoznatiji maloljetni prestupnik ikad - Vernes Ibranović bio je, do punoljetstva, ali i kao mlađi punoljetnik (18-21 godina) stalni akter crne hronike i medijski najistaknutija maloljetna ličnost. Kao maloljetnik napravio je više od 1200 krivičnih djela, a najpoznatije prestupništvo, po kojem je široj javnosti postao poznat, jeste krađa automobila iz Opelovog autosalona, sa samo 13 godina (1999. godine).

VRŠNJAČKO NASILJE. Video snimak vršnjačkog nasilja u Mješovitoj srednjoj školi u Tuzli postavljenog na YouTube-u, uznemirio je građane Bosne i Hercegovine (događaj od 04.11.2013. godine). Naime, grupa učenica iste škole je učenicu prvog razreda izvela iz škole i na očigled svih pretukla i psihički maltretirala. Ovi uznemirujući snimci skrenuli su pažnju na ovu sve zastupljeniju društvenu devijaciju te pokrenuli medijsku hajku o vršnjačkom nasilju u školama. Nakon toga, u problem su se uključile i nadležne institucije.

Uloga i značaj medija u društvenim devijacijama – zaključna razmatranja

Iako su mediji ogledalo društva, društvo se, ogledajući u tom ogledalu itekako formira, oblikuje. Kako je u radu istaknuto, odnos medija može se promatrati na nekoliko razina, a prvenstveno s aspekta odnosa medija prema kulturi i društvenoj stvarnosti, medijskog predstavljanja (ili konstruisanja) različitih tipova društvenih devijacija, suodnosa medija i društvenih devijacija. (upor. Kellner 2004: 7-17)

Na osnovu brojnih, ovdje iznesenih, primjera medijskog izvještavanja o društvenim devijacijama, može se zaključiti kako su teme iz domena društvenih devijacija sveprisutne u medijima. Jasno je, dakle, da su kriminal, nasilje i ljudske tragedije značajni dijelovi svakodnevnog posla novinara te mediji nerijetko bivaju i “prozvani” za participaciju u društveno devijantnim ponašanjima i pojavama. “Nema sumnje da nezreli i povodljivi članovi publike mogu naučiti lekcije o antisocijalnom ponašanju iz udarnih vijesti i odlučiti da imitiraju ono što su vidjeli ili pročitali.” (Dej, 2008: 322) U vezi s pomenutim, postaje jasno koliko je važno “medijsko opismenjavanje” publike i podizanje svijesti o važnosti pravilnog, kritičkog “čitanja” medijskih sadržaja sa različitim oblicima društvenih devijacija. “Medijska pismenost je skup gledišta koja u korišćenju medija aktivno primenjujemo da bismo protumačili značenje poruka koje primamo.” (Poter 2011: 47) Nažalost, u svakodnevnoj utrci za ekskluzivitetom, mediji nerijetko pribjegavaju senzacionalističkom izvještavanju, stoga se medijski odgoj i medijska pismenost nameću kao imperativ za stvaranje “medijski osviještene publike”, osposobljene za dijagnostičku kritiku. “Medijska edukacija je proces čiji je rezultat medijska pismenost, ali i odgoj koji se, kao i svaka druga vrsta odgoja, mora njegovati i razvijati, u ovom slučaju putem medijskog opismenjavanja” (Čustović/Osmić, 2015: 52) Samo takva publika bit će u mogućnosti odgovoriti izazovima dekodiranja sadržaja iz domena društvenih devijacija i tako biti potencijalni nosilac kritičke medijske pedagogije.

Rezultati istraživanja svih pomenutih segmenata medija i društvenih devijacija ukazuju na izrazitu povezanost i isprepletenost ovih dviju pojava, a sagledavanje važnosti i kompleksnosti

---

⁷²<http://avaz.ba/vijesti/crna-hronika/294194/skandal-avaz-ba-saznaje-pritvorenik-u-kpz-u-sarajevo-zarobio-zatvorske-cuvarice-i-maltretirao-ih>, preuzeto 04.09.2017. godine

⁷³ Dostupno na: <https://mup.ks.gov.ba/sites/mup.ks.gov.ba/files/Izvj%20e%20C5%20A1%20taj%20o%20radu%20MUP-a%20KS%20za%202013.%20godinu.pdf>

suodnosa medija i društvenih devijacija ima za cilj unapređenje prevencije i (re)socijalizaciju devijantnih oblika ponašanja u Bosni i Hercegovini. Jasno je da mediji, u tom smislu, mogu biti dio problema ili dio rješenja.

Literatura:

Knjige, naučni i stručni članci:

1. Čustović, Enita / Osmić, Amer (2015): *Uloga i značaj medijske pismenosti u savremenom bosanskohercegovačkom društvu*, u: *Obrazovanje odraslih 2015*. Broj 1, Bosanski kulturni centar Sarajevo i Institut za međunarodnu saradnju Njemačkog saveza visokih narodnih škola, Sarajevo (49-67)
2. Dej, Luis Alvin (2008): *Etika u medijima: primjeri i kontroverze*, Klub PLUS, Beograd.
3. Gidens, Entoni (2007): *Sociologija*, Ekonomski fakultet, Beograd.
4. Kastels, Manuel (2014): *Moć komunikacija*, Clio, Beograd.
5. Kellner, Douglas (2004): *Medijska kultura*, Clio, Beograd.
6. Malović, Stjepan / Ricchiardi, Sherri / Vilović, Gordana (1998): *Etika novinarstva*, Izvori, Zagreb.
7. Poter, Džejms (2011): *Medijska pismenost*, Clio, Beograd.
8. Sijerčić-Čolić, Hajrija (2011): *Pravni aspekti medijskog izvještavanja o maloljetnim delinkventima*, u: *Medijsko izvještavanje o maloljetničkoj delinkvenciji*, Institut za društvena istraživanja Fakulteta političkih nauka, Sarajevo (11-28)
9. Veladžić, Nevzet (2013): *Devijantne pojave i socijalna kontrola*, u: *Kriminalističke teme, časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije (1-2)*, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Sarajevo (152-166)
10. Žiga, Jusuf i dr. (2015): *Studija o mladima u Bosni i Hercegovini*, FES, Sarajevo.

Internet izvori:

1. <http://drustvenaterminologija.blogspot.ba/2013/07/devijacija-devijantnost-drustvene.html>
2. <http://rak.ba/bos/index.php?uid=1324649058>
3. <http://avaz.ba/vijesti/crna-hronika/294194/skandal-avaz-ba-saznaje-pritvorenik-u-kpz-u-sarajevo-zarobio-zatvorske-cuvare-i-maltretirao-ih>
4. <https://mup.ks.gov.ba/sites/mup.ks.gov.ba/files/Izvj%C5%A1taj%20o%20radu%20MUP-a%20KS%20za%202013.%20godinu.pdf>
5. http://www.oss.ba/dokumenti/ZKP_FBIH.pdf

Ostali izvori:

1. Izvještaj o radu Uprave policije MUP-a Kantona Sarajevo za 2013. godinu
2. Kodeks o audiovizuelnim medijskim uslugama i medijskim uslugama radija
3. Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine

MEDIA AND SOCIAL DEVIATION – CORRELATION AND MANIPULATION

Summary: The paper discusses and questions the deep and above all very complex connection between media and social deviations in Bosnia and Herzegovina. It is unquestionable that the topics related to criminal offenses and criminality have always been, and it seems especially interesting today to the wider public. The media closely monitor "criminal activities" and report it to the public, but there is a question as to what the content and meaning of these media reports are about? In the search for their specificity, and through the pretext of informing the public about criminal offenses, the work, within several interrelated segments, considers the relation of the media to culture and social reality, analyzes the media representation (or even persistence) of various types of social deviations, and in particular treats causal- the consequent link, the relationship between media and social deviations in Bosnia and Herzegovina. Namely, apart from the mentioned representation of media deviations, it is also necessary to examine the influence of the media on the occurrence of deviations and criminality, that is, the effects of media on people's behavior. An important goal also highlights the need to raise awareness of the importance of a proper, critical reading of media content regarding social deviations. Unfortunately, in the daily race for exclusivity, media often resort to sensationalist reporting, therefore media education and media literacy are imperative to create "media-conscious audiences", trained in diagnostic critique. Only such audiences will be able to respond to the challenges of decoding content from the domain of social deviations and thus be a potential bearer of critical media pedagogy. The research results of all these media segments and social deviations will reveal the strong correlation and interdependence of these two phenomena, and the observation of the importance and complexity of media and social deviations is aimed at improving the prevention and (re)socialization of deviant forms of behavior in Bosnia and Herzegovina.

Key words: media, media reporting, social deviations, criminality, media literacy.

МЕДИЈАЦИЈА ИЗМЕЂУ МАЛОЛЕТНИХ ПРЕСТУПНИКА И ЖРТВЕ

Милена Филиповић⁷⁴
Мастер социјалног рада

Апстракт: Медијација као један од алтернативних начина решавања конфликта, примењује се у различитим областима социјалног рада. Са циљем да се да допринос развоју медијације у социјалној заштити, а имајући у виду да центри за социјални рад, као базичне институције социјалне заштите на локалном нивоу треба да имају најбољи увид у квалитет, покривеност и доступност појединих услуга, извршена је анализа медијације између малолетних преступника и жртве, која се спроводи у Центру за социјални рад "Свети Сава" у Нишу. Испитивани су ставови стручних радника, као и искуства малолетних учинилаца кривичног дела, који су учествовали у процесу медијације, применом васпитног налога поравнање са оштећеним, чија је сврха отклањање штетних последица кривичног дела, стварање услова за боље односе у будућности између малолетника и оштећеног и да малолетник не понови кривично дело. Резултати истраживања показују веома позитивне резултате, јер обе стране у поступку сматрају да им је медијација помогла да се суоче са проблемом и схвате штетне последице свог понашања. Дате су препоруке за будућа истраживања и мере у циљу подршке развоја медијације у Србији. Међутим, да би медијација заживела на прави начин, потребно је информисање јавности о поступку медијације и њеном значењу, доношење јасне и прецизне законске и подзаконске регулативе, доследна примена донетих прописа, обука већег броја стручних радника као и транспарентни говор о примерима добре праксе.

Кључне речи: медијација, Центар за социјални рад, малолетни учинилац кривичног дела, васпитни налог поравнање са оштећеним.

Увод

Медијација или посредовање је у свету широко прихваћен начин конструктивног решавања конфликта. Иако доживљава процват у развијеним државама, на нашим просторима је још увек један од мање познатих и прихваћених начина решавања спорова.

Термин медијација потиче из латинског језика, од речи *mediare* што значи посредовање. Овај термин је први пут уведен у стручну употребу у Сједињеним Америчким државама 1970. године.

„Медијација је један од алтернативних метода за мирно решење спора чија примена омогућава да стране у спору на конструктиван и пријатељски начин споразумно реше међусобни спор и дођу до решења које је прихватљиво за обе стране уз учешће треће неутралне стране – медијатора, која помаже странама да дођу до прихватљивог решења” (Петрушић, 2010:3).

Медијација као алтернативни начин решавања сукоба почео је да се развија у оквиру система правосуђа, углавном као одговор на пораст малолетничке делинквенције и неефикасности правосудног система. Током времена се проширио и на многе друге области друштвеног живота и данас се примењује и у оквиру школа, социјалне заштите, у локалној заједници, области заштите од потенцијалне дискриминације и другим областима.

Основна сврха медијације/посредовања јесте, да омогући странама у сукобу да изграде сарадњу и постигну договор и споразум, који је прихватљив за све, те тако трајно разреши сукоб.

---

⁷⁴ milena_m81@yahoo.com

У овом раду, у фокусу је медијација у раду са малолетним учиниоцима кривичних дела, која подразумева развијање модела поравнања са оштећеним и обезбеђује боље уважавање потреба жртве и њено активно учешће у решавању проблема.

Током истраживања, спроведена је анализа садржаја досијеа корисника услуга Центра за социјални рад, према којима је примењен васпитни налог поравнање са оштећеним, као и фокус групни интервју за испитивање ставова радника Центра за социјални рад у Нишу који обављају послове медијације, како би се утврдили њихови ставови везани за примену медијације у социјалном раду.

Поступак посредовања у раду са малолетним учиниоцима кривичних дела

Посредовање је поступак, без обзира на назив у којем стране добровољно настоје да спорни однос реше путем преговарања, уз помоћ једног или више посредника, који странама помаже да постигну споразум (Сл.гласник РС”, бр.55/2014). Примењује се у спорним односима у којима стране могу слободно да располажу својим захтевима, ако другим законом није прописана искључива надлежност суда или другог органа, без обзира да ли се спроводи пре или после покретања судског или другог поступка.

У Закону о социјалној заштити (Сл. гласник РС, бр.24/2011), медијација је дефинисана као *услуга социјалне заштите*. Она се налази у групи саветодавно-терапијских и социјално-едукативних услуга (чл.40.). Саветодавно-терапијске и социјално-едукативне услуге пружају се као вид помоћи појединцима и породицама које су у кризи, ради унапређивања породичних односа, превазилажења кризних ситуација и стицања вештина за самосталан и продуктиван живот у друштву. Захтеви за реализацију васпитног налога поравнање са оштећеним упућују се центру за социјални рад. Посредовање између жртве и преступника је процес у коме неутрална трећа страна помаже жртви и преступнику да комуницирају, било директно или индиректно, што доводи до репарације. Репарација се састоји у томе да преступник исправи учињену грешку, било директно у односу на жртву или индиректно у оквиру друштвене заједнице.

Медијација између малолетних преступника и жртве се остварује реализацијом васпитног налога поравнање са оштећеним, чија је сврха отклањање, у целини или делимично, штетних последица кривичног дела, као и стварање услова за боље односе у будућности између малолетника и оштећеног, те непонављање кривичног дела од стране малолетника. Поравнање са оштећеним се остварује измирењем малолетника и оштећеног, накнадом штете и радом малолетника у корист оштећеног. Поступак посредовања у раду са малолетницима се одвија тако што посредник (медијатор) ступа у контакт са обе стране одвојено, предлаже им медијацију и упознаје их са процесом. Ако стране пристану на медијацију, предузимају се мере ради постизања споразума.

Најчешће се у раду са малолетницима сачињавају медијацијски споразуми, у којима малолетни учинилац делимично учествује у надокнади штете, али се и са родитељима сачињава споразум о надокнади штете оштећеној страни. Орган старатељства је задужен за праћење реализације споразума, као и за извештавање тужилаштва. Ове послове обавља медијатор. Најзначајније добити су боље сагледавање проблема, преузимање одговорности за учињено дело и суочавање са последицама оштећене стране. Добит је и могућност да се штета надокнади постизањем договора у оквиру поступка и да се избегну судски поступци (Доронтић, 2014).

Поступак посредовања се састоји из седам фаза и детаљно је описан у Приручнику за посреднике Успостављање мира у суседству у оквиру Пројекта пријатељи из предграђа–Филаделфија. Укратко је наведен садржај појединих фаза.

Уводна реч посредника обухвата добродошлицу, навођење разлога зашто смо овде, шта следи.

Рад без прекидања подразумева неколико циљева, а то су: да се чује прича са свих страна, да се да шанса свакоме да изнесе свој проблем у целости, да изразе своја осећања, да се прикаже ситуација и информишу посредници.

Размена мишљења треба дати одговоре на теме, оптужбе и питања која се појаве у току рада, омогућити странама у спору да се ослободе јаких емоција и да слободно разговарају.

Рад на споразуму подразумева да се направе прегледи питања о којима се може говорити, разложити их, проверити да ли је свако исказао своје мишљење.

Израда и потписивање споразума захтева да се у писању споразума јасно наведе ко прихвата да уради шта, када, где и како. Споразум треба да буде написан јасним, једноставним језиком, конкретан и да не садржи оптужбе. Треба да га прегледају и потпишу сви учесници.

Завршна реч посредника налаже да медијатор сумира резултате које су учесници остварили, похвали их за њихову одлучност да прођу кроз ситуацију, за њихову спремност да се састану и договоре и направе одговарајуће договоре за праћење.

Евалуација посредника обухвата белешке за време састанка, нотирање задатака за време праћења случаја, проблеме, резултате (Веер, 1989).

Досадашња пракса показује да су се медијације у раду са малолетним учиниоцима кривичних дела углавном примењивале у случајевима вршњачког насиља тј. приликом доношења телесних повреда у којима су неретко учесници били у улози и оштећеног и учиниоца, као и дела крађа, где су жртве биле такође вршњаци. У поменутих захтевима, васпитни налог је углавном био успешно спровођен. У случајевима где је било присутно вршњачко насиље, приликом спровођења медијације је успостављена директна комуникација и постигнуто разумевање ситуације између учиниоца и жртве.

Васпитни налог поравнање са оштећеним

Република Србија је уласком у Савет Европе постала обавезна да поштује препоруке о увођењу медијације које је донео Комитет министара Савета Европе. Те препоруке се односе на медијацију у породичним, грађанским, кривичним, административним и другим правним стварима. Усвојен је читав низ закона који регулишу медијацију између страна у спору: Закон о посредовању/медијацији (2005), Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица (2005), Породични закон (2005), Закон о социјалној заштити (2011), Законик о кривичном поступку (2011), Закон о парничном поступку (2011), Закон о мирном решавању радних спорова (2004), Закон о забрани дискриминације (2009), Закон о спречавању злостављања на раду (2010), Закон о заштити потрошача (2014), Закон о споразумном финансијском реструктурирању (2011), Закон о осигурању (2004), Закон о стечају (2009), подзаконски акти и бројни правилници који омогућавају примену медијације.

Одредбом члана 7. тачка 1. Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, прописана је посебна врста васпитног налога *поравнање са оштећеним* како би се накнадом штете, извињењем, радом или на неки други начин, у целини или делимично, отклониле штетне последице проузроковане учињеним кривичним делом, који се може изрећи малолетнику који је учинио кривично дело за које је прописана новчана казна или казна затвора до пет година.

Ради се о посебној врсти васпитног налога према малолетнику, коју може применити надлежни јавни тужилац за малолетнике или судија за малолетнике, тако што одлуку о његовој примени доставља надлежном органу старатељства, који даље спроводи поступак медијације у циљу постизања поравнања малолетног учиниоца кривичног дела са оштећеним. Услови за примену васпитног налога су: признање кривичног дела од стране малолетника и његов однос према кривичном делу и оштећеном. Поравнање ће се постићи тако што ће се малолетни учинилац кривичног дела извинити оштећеном, односно у оквиру сопствених могућности надокнадити штету коју је оштећеном проузроковао или тако што ће се обавезати да штету надокнади својим радом, уз претходно постизање споразума о висини штете и начину њене накнаде радом малолетног учиниоца, под условом да такав рад не траједуже од 60 часова у периоду од три месеца и да исти не омета школовање или запослење малолетника.

Васпитни налог поравнање са оштећеним се најчешће примењује према малолетним учиниоцима следећих кривичних дела: насилничко понашање (чл. 344. КЗ), крађа (чл. 203. КЗ), лака телесна повреда (чл. 122. КЗ), оштећење и уништење туђе ствари (чл. 212. КЗ) и код кривичног дела насиље у породици (чл. 194. КЗ).

Овај васпитни налог се може применити самостално или уз примену других васпитних налога прописаних чланом 7. Закона, а то су следећи васпитни налози: редовно похађање школе или редовно одлажење на посао; укључивање, без накнаде, у рад хуманитарних организација или послове социјалног, локалног или еколошког садржаја; подвргавање одговарајућем испитивању и одвикавању од зависности изазване употребом алкохолних пића или опојних дрога и укључивање у појединачни или групни третман у одговарајућој здравственој установи или саветовалишту.

Сврха васпитних налога (чл.6) је да се не покреће кривични поступак према малолетнику или да се обустави поступак, односно да се применом васпитног налога утиче на правилан развој малолетника и јачање његове личне одговорности како убудуће не би чинио кривична дела.

Избор и примењивање васпитног налога врши се у сарадњи са родитељима, усвојиоцем или стараоцем малолетника и надлежним органом старатељства. Васпитни налог може да траје најдуже шест месеци, а у том року може се заменити другим васпитним налогом или укинати.

Ставови стручних радника Центра за социјални рад у Нишу, који обављају послове медијације

Медијација се у Центру за социјални рад у Нишу спроводи у раду са малолетним учиниоцима кривичних дела кроз реализацију васпитног налога поравнање са оштећеним и спроводи се у оквиру пројекта „Унапређење примене васпитних налога” из 2014. године, који се примењује на основу уговора о сарадњи закљученом између Центра за социјални рад „Свети Сава” у Нишу, International Management Group, Вишег суда у Нишу, Вишег јавног тужилаштва и Републичког завода за социјалну заштиту. Овај пројекат се спроводи у: Нишу, Београду, Новом Саду и Крагујевцу.

Истраживање је спроведено у просторијама Центра за социјални рад “Свети Сава” у Нишу, у периоду од 18.01. до 25.01. 2017. године. Разговор са медијаторима, је обављен кроз фокус групни интервју. Учествовало је пет стручних радника, који обављају послове медијације: два дипломирана социјална радника, педагог и два психолога. Сви медијатори су похађали програм обуке „Посредовање између малолетног починиоца и жртве” који се спроводи од 2004. до 2006. године.

Испитаници сматрају да су у довољној мери оспособљени за бављење медијацијом, али као проблем наводе да је велики број радника који су успешно заршили програм обуке отишло у пензију, а новозапослени стручни радници још увек нису обучени за посреднике.

На основу досадашњег искуства, сви су се сложили да је медијација добар метод за решавање спорова, јер се медијацијом поступак не окончава, већ се праћење малолетног учиниоца обавља још неко време, како би се утврдило да исти поштује споразум који је медијацијом постигнут. Социјалне раднице су навеле да је значајно учествовање породице приликом примене васпитног налога поравнање са оштећеним, јер тако родитељи могу да помогну малолетнику у превазилажењу својих проблема и да сагледају своје грешке. Психолози и педагози су нагласили, да је медијација нарочито корисна у раду између малолетног учиниоца и жртве, јер на тај начин учинилац може да “доживи” жртву и да разуме њена осећања.

У разговору су истакли да медијација достиже свој пуни ефекат када се спроводи одмах након извршења кривичног дела од стране малолетника и наступања штете.

Проблеми на које су наилазили су, углавном, били проузроковани реакцијом родитеља који не пристају на медијацију, јер немају јасан увид о томе шта медијација представља и шта се њоме постиже, или сматрају да малолетник није крив, а неки родитељи пристају тек када им се објасни природа самог поступка и када се ставе у позицију оштећеног и замисле да се тако нешто могло десити њима или њиховом детету.

Када је реч о мерама, које би требало предузети да би медијација имала ширу примену, сматрају да је потребно информисати јавност о поступку медијације и њеном значењу,

транспарентно говорити о примерима добре праксе, донети јасну законску регулативу, адекватно примељивати прописе и јачати људске ресурсе, кроз обуку већег броја медијатора.

Испитаници истичу да је Центар за социјални рад до сада предузимао активности у циљу упознавања корисника са поступком медијације, кроз поделу промо материјала. Међутим, наводе да је у ранијем периоду урађено знатно више на промоцији медијације, преко одређених пројеката, него што је то случај данас.

Анализа досијеа корисника медијације

Током истраживања, спроведена је и анализа садржаја досијеа корисника услуга Центра за социјални рад, према којима је примењен васпитни налог поравнање са оштећеним. Према евиденцији у коју је извршен увид, добијени подаци, који се односе на период од марта 2015. до јуна 2016. године, посматрано по кварталима, приказани су у следећој табели.

Табела бр.1

Примена васпитног налога поравнање са оштећеним у Центру за социјални рад Ниш у периоду од марта 2015. до јуна 2016. године

Васпитни налог поравнање са оштећеним		
Месец	Година	Број поступака медијације
Март - Јун	2015.	3
Јул - Октобар	2015.	6
Новембар - Фебруар	2015.	2
Март - Јун	2016.	8
Укупан број	-	19

У истраживању је извршена анализа 11 досијеа малолетника (9 дечака и 2 девојчице), према којима је примењена медијација у току 2016. године.

Сваки од досијеа садржи: пријемни лист, лист праћења контаката и рада на случају, процену, упитнике, извештај о исходу медијације, формулар за извршење споразума, формулар за ток медијације, дописе између Центра за социјални рад и Вишег јавног тужилаштва у Нишу. Уочено је да су предмети непотпуни, да су упитници селективно попуњавани и не садрже све потребне податке, па су анализирани само доступни подаци.

Сви малолетници се први пут јављају као извршиоци кривичног дела, осим једне девојчице и једног дечака који су и раније вршили кривична дела. Већина корисника има 16 година (9 корисника), док је двоје старости од 15 година. Ради се о деци која су из потпуних и функционалних породица и која нису лоши ђаци у школи. Све медијације су успешно обављене и најчешће су се завршавале извињењем оштећеној страни. Мањи број медијација је обухватио надокнаду материјалне штете, која је подразумевала надокнаду трошкова лечења оштећеног.

У оквиру сваког спроведеног поступка медијације, стране у сукобу су попуњавале евалуационе упитнике који садрже одређене податке о њиховом задовољству поступком медијације, као и податке о њиховим осећањима у току поступка.

Евалуација за учесника медијације

Овај упитник се односио на искуство учесника медијације, током извршења васпитног налога, како би се проценио квалитет програма.

Сви испитаници су задовољни спроведеним поступком медијације и на питање шта им се допало током поступка медијације, неки од одговора су били: „Што сам се помирио са другом“; „Начин рада ментора и како воде медијацију“; „То што смо постигли договор“; „Допада ми се то што смо причали о нашем проблему и што смо тај проблем решили“.

Код 50% испитаника су очекивања од медијације испуњена, док је 50% навело да су им очекивања делимично испуњена.

Сви испитаници су одговорили да је учешће у васпитном налогу било корисно за њих, да су се суочили са проблемом, схватили последице свог понашања и шта је све могло да се деси, као и да су решили проблем. У поступку медијације не би ништа променили и сви су одговорили да би тај поступак препоручили и другима.

Евалуација за родитеље/старатеље

Упитнике су попуњавали и родитељи малолетника који су учествовали у поступку медијације. Њихов задатак је био да на скали од 1 до 5 процене различите аспекте квалитета програма васпитног налога. Обрадом података, дошло се до следећих резултата.

Већина родитеља (75%) је веома задовољна квалитетом садржаја васпитног налога, начином организације васпитног налога и сарадњом са Центром за социјални рад, као и степеном партиципације приликом договарања активности на извршењу васпитног налога.

Код свих родитеља су очекивања од програма васпитног налога у потпуности испуњена. Сматрају да је учешће у васпитном налогу је било добро за њихово дете. Као предлог су навели да треба да се настави са применом медијације.

Евалуација за извршиоце васпитног налога

Овај упитник се односио на искуство током извршења васпитног налога.

Учесници су требали да на скали од 1 до 5 процене свој степен задовољства васпитним налогом. Анализа евалуација је показала да је 50% испитанка веома задовољно садржајем активности, а осталих 50% су били ни задовољни, ни незадовољни.

Од укупног броја испитаника, 50% је задовољно организацијом активности и могућношћу да науче нешто ново или стекну неке вештине, као и односом према њима током извршења васпитног налога и током целог поступка. Изјавили су да је учешће у васпитном налогу било корисно за њих, да им се све допало и да су се осећали добро, јер су могли да учествују и проналазе решења кроз споразум.

Код свих испитаника, су испуњена очекивања од васпитног налога. Највише им је користио начин рада, активна улога и могућност да учествују у доношењу споразума, као и што су имали прилике да кажу шта мисле.

Евалуација васпитног налога-форма Д

У овом упитнику, од испитаника је тражено да наведу да ли је дошло до неке од наведених промена у њиховом понашању, након спроведеног поступка медијације.

Испољавање промена до којих је дошло, описивали су на следећи начин. Успех у школи је већина описивала као одличан, у смислу да су поправили оцене и успешно завршили разред, док је само троје успех у школи оценило као добар.

У односу са вршњацима код више од половине (58,3%) нема промена, док је код 8,3% значајно побољшање, односи су углавном бољи и мање улазе у сукобе.

Однос са породицом је код већине испитаника добар, складан, више разговарају, боља је размена информација, а односи су отворенији и већи је степен уважавања. Нигде није дошло до погоршања односа. Промене су описивали на следећи начин: „*Боље се разумемо, слажемо, допуњавамо и причамо о свему*”; „*Родитељи више посвећују пажњу комуникацији*”; „*Породица је отворенија и имам већи степен подршке*”; „*Родитељи су спремнији да слушају проблеме*”; „*Више разговарамо о проблемима, заједнички доносимо одлуке*”.

У односу према ауторитету код половине испитаника нема промена. Остали испитаници су навели да је побољшан однос у смислу поштовања, уважавања и избегавања конфликта.

Код 41,7% испитаника је приметно мало побољшање у односу према себи. Више је самопоуздања, сигурности и више верују у себе. Понашање је постало позитивније, дружељубивији су и комуникативнији. Што се тиче расположења, углавном се осећају смирености, мада су неки одговорили и да им расположење зависи од ситуације.

Сви су одговорили да није дошло до поновног извршења кривичног дела или прекршаја.

Закључна разматрања

Завршна евалуација корисника услуге медијације између малолетног преступника и жртве, при Центру за социјални рад, усмерена на процену задовољства учесника медијацијом, показала је да су очекивања корисника испуњена и да медијацију сматрају веома корисном и примењивом у свакодневном раду.

Уочљиво је да су стране у спору показале велико задовољство током извршења васпитног налога поравнање са оштећеним и да су њихова очекивања углавном испуњена. Медијација им је користила да се суоче са проблемом, да реше проблем и да схвате последице свог понашања. Сличан је утисак и код родитеља малолетника, који су веома задовољни квалитетом садржаја и начином организације васпитног налога, као и сарадњом са Центром за социјални рад. Нарочито су задовољни ефектима утицаја на малолетника у циљу јачања његове личне одговорности, како убудуће не би чинио кривична дела.

Социјални радници такође имају позитиван став према медијацији у раду са малолетним учиниоцима кривичних дела, јер постижу добре резултате у решавању сукоба путем медијације и на основу искуства указују на предности и могућности за даљи развој медијације. Као искусни и обучени стручњаци, сматрају да медијација мора заживети на прави начин, а то се може постићи само путем информисања јавности о поступку медијације и њеном значењу, доношењем јасне и прецизне законске и подзаконске регулативе која ће регулисати ближе услове и стандарде за пружање ове услуге (циљне групе, поступак, вођење евиденције и документације), пуном применом донетих прописа, обуком већег броја стручних радника како би спроводили медијацију и транспарентним говором о примерима добре праксе. Потребна је и подршка у смеру институционалне сарадње, која ће подразумевати размену мишљења и консултације, као и спремности да упућују случајеве погодне за медијацију, чији је заједнички интерес успостављање висококвалитетног система медијације.

За стручне раднике у социјалној заштити је веома важна стална едукација, у смислу већег броја обука и семинара, како би стекли нова знања и уједно разменили мишљења из праксе. У том смислу, на свим нивоима образовања, неопходни су и образовни програми медијације кроз учење о ненасилном приступу сукобима.

Како би се ширила свест о медијацији као алтернативном начину решавања спорова и њеним позитивним странама, потребна је већа промоција путем штампаних и електронских медија.

Напоследку, уочљиво је да се медијација између малолетних учиниоца и жртве данас спроводи у оквиру пројеката који се финансирају путем донација организација цивилног сектора (невладиних или хуманитарних организација), те се стиче утисак да “док траје пројекат, траје и медијација”, односно да без подршке (пре свега финансијске) бројних међународних и домаћих организација оснивању и развоју центара за медијацију и то како у судовима, тако и у центрима за социјални рад, медијација не може да заживи.

Подаци добијени овим истраживањем као и изнете препоруке, могу користити и будућим истраживањима везаним за ову област, како би се направио упоредни приказ на нивоу градова у Србији и на тај начин унапредила примена медијације.

Литература

1. Beer, Jennifer E. (1989). *Peacemaking in your neighborhood: mediators handbook*, Philadelphia
2. Видановић, И. (2006). *Речник социјалног рада*, Београд.
3. Деспотовић В. (2014). *Медијација и социјални рад у Србији: Области примене и законска регулатива*. Српска политичка мисао, 32 (4), 49-68.
4. Карамарковић, Л. (2004). *Поравнање и медијација*, докторска дисертација, Београд: Правни факултет Универзитета Унион.
5. Лакићевић, М., Кнежић, Б. (2011). *Истраживања у социјалној политици и социјалном раду*, Београд: Чигоја штампа, Факултет политичких наука
6. Миленковић, Д. (2010). *Водич кроз закон о забрани дискриминације-Приручник за социјалне раднике*. Београд: Хелсиншки одбор за људска права у Србији.
7. Милосављевић, М. (2012). *Социјална истраживања*. Београд: Службени гласник
8. Moore, C. W. (1986). *The mediation Process, Practical Strategies for Resolving Conflict*. San Francisco: Jossey-Boss.
9. Мрше, С., Цамоња, Т. (2006). *Посредовање/медијација као начин решавања сукоба, у Цамоња, Т., Жегарац, Н. (уред.) Медијација – концепти и контексти*. Београд: Центар за примењену психологију, стр. 9-29
10. Недић, Б., Арсић, Ј. (2011). *Препоруке за развој и примену медијације у Србији, Приручник за медијацију у локалној заједници*. Београд: International Finance Corporation.
11. Недић, Б., Тоскић, А. (2012). *Примена медијације у Србији, достигнућа и изазови*. Београд: Партнери за демократске промене Србија.
12. Недић, Б., Тоскић, А. (2015). *Приручник за медијацију у локалној заједници*. Београд: Партнери за демократске промене Србија.
13. Петровић, Ј. (2016). *Медијација у социјалном раду*, скрипта са предавања. Бања Лука: Факултет политичких наука.
14. Петровић, Ј. (2016). *Међународно дефинисање социјалног рада*, Наука и друштво, Бања Лука Примапром д.о.о. Бања Лука, 2006, 234-247.
15. Петрушић, Н. (2004). *Медијација као метод решавања правних спорова*. Темида: часопис о виктимизацији, људским правима и роду 40/2004.
16. Петрушић, Н., Ђук Миланков. Д., Деспотовић Станаревић, В., Цамоња Игњатовић, Т., Јовановић, В. (2014). *Приручник за примену медијације у оквиру службе повереника за заштиту равноправности*, Београд.
17. Петрушић, Н. (2010). *Европски стандарди и принципи решавања спорова путем медијације*; у: Вукадиновић, Г., Картаг, А. - Одри (ур), *Европска заједница народа и универзалне вредности*, Нови Сад: Новосадска асоцијација за теорију, етику и филозофију права.
18. Улетиловић, Д., Бужанин, О., Живановић, А., Мутапчић, Ђ. (2008). *Могућности примене медијације у систему малолетничког правосуђа*, Бања Лука: Save the Children Norway,
19. Цамоња-Игњатовић, Т. Жегарац, Н. (2006). *Медијација-концепти и контексти*. Београд: Центар за примењену психологију.
20. Цамоња-Игњатовић, Т. Жегарац, Н. (2007). *Медијација у систему социјалне заштите*. Београд: Годишњак факултета политичких наука.
21. <http://www.ifsw.org/en/p38000208.html>, приступљено 19.01.2017.
22. <http://popis2011.stat.rs/>, приступљено 9.02.2017.

Закони и подзаконска акта

1. Закон о посредовању-медијацији, „Сл.гласник РС”, бр. 18/2005.
2. Закон о посредовању у решавању спорова, „Сл.гласник РС”, бр.55/2014.
3. Закон о социјалној заштити, „Сл.гласник РС”, бр.24/2011.
4. Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица „Сл.гласник РС”, бр. 85/2005
5. Правилник о програму основне обуке посредника „Сл. гласник РС”, бр. 146/2014
6. Правилник о Тарифи о наградама и накнадама у поступку посредовања „Сл. гласник РС”, бр. 35/2015.
7. Правилник о поступку издавања, обнављања и одузимања дозволе за посредовање и обрасцу дозволе за посредовање „Сл. гласник РС”, бр. 146/2014.
8. Правилник о Програму основне обуке посредника „Сл. гласник РС”, бр. 46/2014.
9. Правилник о обрасцу уверења о завршеној основној и специјализованој обуци посредника „Сл. гласник РС”, бр. 12/2015.
10. Правилник о начину вођења Регистра посредника „Сл. гласник РС”, бр. 146/2014.
11. Правилник о ближим условима и поступку за издавање дозволе за спровођење основне и специјализоване обуке посредника и надзору над спровођењем обуке „Сл. гласник РС”, бр. 13/2015.
12. Етички кодекс посредника „Сл. гласник РС”, бр.146/2014.

MEDIATION BETWEEN JUVENILE OFFENDERS AND THE VICTIM

Summary

Mediation as one of the alternative methods of resolving conflicts, is applied in a different fields of social work. In order to contribute to the development of mediation in social welfare, and having in mind that the centers for social work, as basic social welfare institutions at the local level, should have the best insight into the quality, coverage and accessibility of certain services, an analysis of mediation between juveniles offenders and victims, which is being implemented in the Center for Social Work "Sveti Sava" in Nis. The attitudes of professional workers were examined, as well as the experience of juvenile perpetrators of the criminal act, who participated in the mediation process, were examined through a correctional settlement with the injured party, whose purpose was to eliminate the harmful consequences of the crime, create conditions for better relations in the future between the juvenile and the injured party and non-repetition of a minor offense. The results of the research show very positive results, as both parties consider the mediation to help them deal with the problem and understand the harmful consequences of their behavior. Recommendations for future research and measures aimed at supporting the development of mediation in Serbia are given. However, in order for the mediation to take root in the right way, it is necessary to inform the public about the mediation procedure and its significance, the adoption of clear and precise laws and by-laws, full implementation of adopted regulations, training of a number of professional workers and transparent speech on examples of good practice.

Keywords: mediation, Center for social work, juvenile perpetrator of criminal offense, allegation settlement with damaged .

VRŠNJAČKO NASILJE MEĐU DJECOM S POSEBNIM POTREBAMA: RELACIJE: SPOL I ŠKOLSKI USPJEH

Dr.sc. Amra Imširagić
Centar za obrazovanje, vaspitanje i rehabilitaciju slušanja i govora
Tuzla

Sažetak: *Nasilje među djecom predstavlja pojavu koja je prisutna u školskom sistemu gotovo svih zemalja na svijetu, bez obzira na stepen njihovog društveno-ekonomskog razvoja. Kako se pokazalo da u Bosni i Hercegovini, prema našim saznanjima, do sada nije bilo zastupljeno proučavanje vršnjačkog nasilja kao grupnog fenomena kroz usvajanje pristupa o učesničkim ulogama u nasilju, niti dovođenje svake od učesničkih uloga (nasilnik, žrtva, asistent, podstrekač, autsajder, branilac) u vezu sa školskim uspjehom/neuspjehom među djecom sa posebnim potrebama smatrali smo važnim da sprovedemo jedno takvo istraživanje. Istraživanjem je obuhvaćeno 123 učenika sa posebnim potrebama koji pohađaju specijalizirane ustanove za obrazovanje, vaspitanje i rehabilitaciju djece sa posebnim potrebama u Tuzli, Sarajevu i Banjoj Luci. Statistička obrada podataka izvršena je uz pomoć softvera IBM Statistics v 22. Od deskriptivnih statističkih parametara izračunate su aritmetičke sredine sa pripadajućim standardnim devijacijama. Takođe, Spearmanovom korelacijom imali smo namjeru utvrditi jačinu povezanosti između školskog postignuća djece sa posebnim potrebama muškog i ženskog spola sa socijalnim, fizičkih i emocionalnih simptoma izloženosti nasilju mjerenih na skali SIN-SKALER.*

Ključne riječi: *djeca sa posebnim potrebama, uloge u vršnjačkom nasilju, nasilnik, žrtva, školski uspjeh.*

UVOD

Nasilje među djecom obuhvata širok spektar agresivnih ponašanja koja se događaju među djecom od neprihvatljivog izražavanja ljutnje, rješavanjem vršnjačkih sukoba nasilnim putem do ozbiljnih incidenata uz upotrebu oružja. Ovakva ponašanja uslovljena su mnoštvom različitih faktora: porodicom, školom, vršnjacima, sredinom, medijima, socijalnom i ekonomskom situacijom, te nedostatkom adekvatnih osmišljenih načina provođenja slobodnog vremena. Sve ovo ima uticaj na ponašanje djece koje u posljednje vrijeme često ima karakteristike agresivnog ponašanja. Vršnjačko nasilje je sve učestaliji oblik ponašanja djece koje svakodnevno unosi nemir među djecu i u porodicu (žrtava nasilja i nasilnika) usložnjava i otežava usvajanje novih znanja i rad u školi.

Škola je društvena institucija koja ima veliku ulogu i odgovornost u vaspitanju mladih. I pored toga, mnogi učenici nose negativna iskustva iz škole, u kojoj su bili ismijavani, vrijeđani, omalovažavani, fizički zlostavljani, socijalno odbačeni. Sve nabrajano što pronalazimo u školskom okruženju, i što predstavlja problem mnogih učenika, njihovih roditelja, nastavnika i cjelokupnog školskog osoblja (direktora, pedagoga, psihologa, defektologa...), biće razmatrano kao vršnjačko nasilje. Postoje mnogobrojne teorije koje se bave ovom problematikom, objašnjavajući pojavu nasilja u školama lošim odnosima u porodici, potenciranjem nasilja na televiziji, siromaštvom, posljedicama ratnih i postratnih događanja, itd.

U engleskom jeziku nalazimo tri pojma koji se odnose na vršnjačko nasilje. To je, prvo pojam mobbing. U osnovi ove riječi je korijensko značenje pojma mob, što podrazumjeva grupu ljudi koja anonimno zlostavlja ljude. Najbliži naš pojam za mobbing je napadanje, provociranje. Osim pojma napadanje, imamo i drugi engleski izraz bulling, koji se najdirektnije prevodi kao nasilništvo. Treći pojam je victimize, a znači žrtvovati, mučiti (Suzić, 2010, str. 7). Govoreći o širem pojmu vršnjačkog nasilja Baldry (2003) kaže: „Vršnjačko nasilje predstavlja bilo koji oblik fizičkog ili psihičkog učestalog nanošenja štete od strane moćnijeg i snažnijeg učenika ili grupe učenika naspram slabijeg

učenika“ (Baldry, 2003, str. 714). Polazeći od ove definicije možemo konstatovati da vršnjačko nasilje predstavlja svaku reakciju (fizičku, psihičku ili verbalnu) sa namjerom da se nanese povreda ili šteta bilo koje vrste naspram drugog učenika. Takođe, većina autora koji su se bavili pojmovnim određenjem vršnjačkog nasilja, a koje ću predstaviti u daljoj elaboraciji problema u definisanju vršnjačkog nasilja, ističu destruktivnu snagu snažnijeg naspram slabijeg vršnjaka.

Prema Olweusu (1998, str. 19): „Vršnjačko nasilje (bullying) može se definisati kao perizistentno, ponavljano, nepoželjno ponašanje, koje podrazumjeva upotrebu negativnih reakcija“ Ova definicija naglašava negativno (agresivno) djelovanje koje se ponavlja kroz duži vremenski period. Tri su temeljna elementa koji Olweus spominje kao obilježja prepoznatljivosti vršnjačkog nasilja: negativni postupci, ponavljanje i trajnost te asimetričan odnos snaga. Pri tom negativni postupci podrazumjevaju namjerno nanošenje ozljeda drugoj osobi, a mogu biti fizički i verbalni. Ne smatraju se samo riječi i fizički kontakt negativnim postupcima, nego oni mogu biti: izrugljivanje, nazivanje osobe podrugljivim imenima, socijalna izolacija. Iz ovoga je jasno uočljivo kako je teško napraviti granicu između negativnih postupaka koji predstavljaju nasilje i onih koji to ne predstavljaju. Ponavljanje negativni postupaka kao i trajanje istih uslovi su koji služe za razlikovanje povremennih bezačajnih vršnjačkih sukoba (npr. zadirivanja) koji se temelje na namjeri takvog ponašanja nego mogu biti dio dječije igre, bez loših namjera. Kada se govori o asimetručnom odnosu snaga, Olweus ističe ne samo nesrazmjer tjelesnih snaga (žrtva je tjelesno slabija od nasilnika), nego i nesrazmjeru mentalnih snaga (žrtva sebe doživljava mentalno slabijom od nasilnika). Nesrazmjer snaga podrazumjeva i brojčanu nejednakost (više napadača na žrtvu), ali i socijalnu izolaciju iz grupe vršnjaka.

Niti jednog ne smijemo izgubiti iz vida jednu važnu činjenicu da je nasilje među djecom kompleksan problem koji ostavlja posljedice na cjelokupni razvoj djece bilo da je djeteta žrtva, posmatrač ili nasilnik, a posebno osjetljiva grupa djece su djeca s posebnim potrebama.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Problem i predmet istraživanja

Vršnjačko nasilje u kojem učestvuju djeca s posebnim potrebama, kao nasilnici ili žrtve nasilništva rijetko je ispitivano. Svijest društva o problemu nasilja među učenicima na niskom je nivou. Iako je posljednjih godina obilježeno znanjima o oblicima, uzrocima nasilja u školama za djecu s posebnim potrebama, smatram da istraživanje ovog problema nije adekvatno. Istraživanje ovog problema nužno je i neophodno kako bi se spriječila ekspanzija nasilja među učenicima. Problem istraživanja je porast vršnjačkog nasilja u osnovnim školama kao posljedica trenutnog stanja u bosansko-hercegovačkom društvu, ali i nepostojanja adekvatnih programa i mjera za njegovo sprečavanje (prevenciju) u nastavnim planovima. Jedino se prevencija vršnjačkog nasilja radi na časovima odjeljenske zajednice, što je veoma malo, uglavnom se svodi na jedan ili dva časa, ali i vannastavnim aktivnostima (sekcija). Takođe, neophodno je istaći i slabu oobrazovanost nastavnog osoblja koje se bavi ovom kompleksnom problematikom. Nasilje ostavlja teške posljedice na djecu s posebnim potrebama. Zbog toga ćemo se u ovom radu baviti ispitivanjem uticaja vršnjačkog nasilja na najosjetljivu populaciju djece, a to su djeca s posebnim potrebama. Dakle, problem istraživanja je utvrđivanje uloga u vršnjačkom nasilju među djecom s posebnim potrebama i relacija spola i školskog uspjeha.

Cilj i zadaci istraživanja

Problem vršnjačkog nasilja jedan je od najznačajnijih problema, obzirom da je povezano sa mnogobrojnim posljedicama koje ostavljaju trag na dječiju ličnost, odnosno na cjelokupni razvoj djeteta. Zabrinjava podatak da je vršnjačko nasilje sve učestalije među i (nad) djecom s posebnim potrebama.

Cilj istraživanja je ispitati vršnjačko nasilje, posljedice koje ova negativna pojava ostavlja na cjelokupni razvoj djece s posebnim potrebama.

Konkretizacijom cilja istraživanja, dolazimo do sljedećih zadataka istraživanja:

- 1) Utvrditi učestalost pojavnih oblika vršnjačkog nasilja među djecom s posebnim potrebama;
- 2) Ispitati i utvrditi u kakvim ulogama se nalaze djeca s posebnim potrebama u krugu vršnjačkog nasilja (žrtva, nasilnik, posmatrač);
- 3) Ispitati i utvrditi koja kategorija djece s posebnim potrebama su najčešće žrtve vršnjačkog nasilja;
- 4) Ispitati povezanost vršnjačkog nasilja na školski uspjeh.

Hipoteze istraživanje

Glavna hipoteza

Glavna hipoteza našeg istraživanja glasi: Pretpostavlja se da je vršnjačko nasilje prisutno u populaciji djece s posebnim potrebama, te da ostavlja posljedice na razvoj djece s posebnim potrebama.

Pomoćne hipoteze

- Pretpostavljamo da učenici sa posebnim potrebama prepoznaju različite oblike vršnjačkog nasilja;
- Pretpostavljamo da ne postoji stastička značajna povezanost između ometenosti djece i vršnjačkog nasilja
- Pretpostavljamo da ne postoji statistički značajna razlika u ispoljavanju vršnjačkog nasilja u odnosu na pol ispitanika;
- Pretpostavljamo da se ispitanici muškog pola više pojavljuju u ulozi nasilnika u odnosu na ispitanike ženskog pola
- Pretpostavljamo da je najčešći oblik nasilja među djecom s posebnim potrebama je verbalno nasilje;
- Pretpostavljamo da je izloženost vršnjačkom nasilju djece s posebnim potrebama u međusobnoj povezanosti sa školskim postignućem,

Metode istraživanja

U istraživanju ćemo koristiti sljedeće metode:

- analitičko – deskriptivnu metodu
- metodu teorijske analize
- servej metoda.

Instrumenti istraživanja

Problem vršnjačkog nasilja i posljedica koje ono ostavlja na djecu s posebnim potrebama je veoma kompleksan. Njegova kompleksnost se ogleda i u načinu mjerenja ove pojave. Za potrebe istraživanja koristili smo četiri instrumenta, a preuzeti su iz Kako prepoznati žrtve i nasilnike u vršnjačkom nasilju (Suzić 2010, str.143) po odobrenju autora.

Prvi upitnik je Upitnik o žrtvama i nasilnicima *BVQ: Bully/ Victim Questionnaire*, koje je konstruisao Dan Olweus (1993) i služi za prikupljanje podataka o žrtvama vršnjačkog nasilja i nasilnicima. Olweus je pošao od postavke da na osnovu samoizvještavanja učenika možemo

konstatovati frekvenciju nasilja, a na osnovu učestalosti ponovljenog nasilja registrovati koji to učenici pokazuju nasilničko ponašanje, a koji su žrtve. Dakle, u ovom instrumentu imamo dva konstrukta: žrtve i nasilnici (ibidem, prema Suzić, 2010, str.129). Za svaki konstrukt Olveus je konstruisao po 11 pitanja koja mjere izloženost učenika nasilju i razne forme nasilničkog ponašanja. Na sva pitanja se odgovara skalom: a) skoro svaki dan (često), b) rijetko ili nikad i c) nikad Drugi upitnik koji je korišten u istraživanju bio je *SIN-skaler* (simptomi izloženosti nasilju) jeste instrument, namijenjen nastavnicima. Sastavljen je od četiri supтеста: 1) školsko postignuće, 2) socijalni simptomi, 3) fizički simptomi i 4) emocionalni simptomi. Na sva pitanja odgovara se skalom Likertovog tipa: 0 = nikada, 1 = povremeno, 2 = često i 3 = uvijek. Prvi suptest ima 11 ajtema, a mjeri simptome koje nasilje ostavlja na školsko postignuće učenika žrtve.

Uzorak istraživanja

Uzorak istraživanja čine učenici s posebnim potrebama V, VI, VII, VIII razreda u Tuzli, Banjoj Luci, Sarajevu. Uzorak obuhvata 123 učenika i to: po 18 učenika petih, šestih 27, sedmih 22 učenika i osmih razreda 18 škola za obrazovanje učenika sa posebnim potrebama, devetih razreda 7, a učenika koji pohađaju srednju školu bilo je 3, od toga učenika drugih razreda 11, trećih 8 učenika i četvrtih razreda 12 učenika.

Uzorak istraživanja činili su učenici oštećenog sluha 38, učenika sa mentalnom retardacijom 28, učenika s oštećenjem vida 2, učenika sa motoričkim poremećajima 9, kao učenika i sa 24 kombinovanim smetnjama, po polu djece bilo je 72 dječaka (58,54%) i 51 djevojčica (41,46%).

Uzorak čini i 123 roditelja i to 62 (50,4 %) očeva i 61 (49,6 %) majki. Dob uzorka ima sljedeće kategorije: od 29 do 35 godina 25 roditelja ili (20,3%), od 36 do 57 godina 98 roditelja ili (79,7%),

Statističke metode obrade podataka

Sva statistička obrada podataka obavljena je u programu IBM SPSS Statistics, verziji 17. U radu od deskriptivnih statističkih parametara izračunate su apsolutne i relativne frekvencije, te aritmetičke sredine sa pripadajućim standardnim devijacijama. Kod poređenja dva nezavisna uzorka korišten je *t*-test nezavisnosti (Independent *t*-test), dok je kod testiranja zavisnih opservacija primjenjen *t*-test zavisnih uzoraka (Paired samples *t*-test). Također, u radu je korištena i jednofaktorska analiza varijanse (ANOVA) za poređenje tri ili više nezavisnih uzoraka, dok je kod naknadnih (post-hoc) poređenja korišten Tamhane test. Za analiziranje povezanosti mjerenih pojava u istraživanju, primijenjena je Spearman-ova korelacija rangova kao neparametrijski test, te Pearson-ova linearna korelacija kao parametrijski statistički test, dok je kod analize višestrukih korelacija između zavisne i odabranih nezavisnih varijabli postavljen linearni regresijski model (Stepwise method). Testiranje hipoteza je obavljeno na zahtjevnom alfa nivo značajnosti od 5% (0,05). Statistički rezultati prikazani su tabelarno i grafički.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA I NJIHOVA INTERPRETACIJA

Nasilje među vršnjacima sve je češći problem u našem društvu. Brojna istraživanja rađena su na tom području te su na temelju njih napravljeni i razni intervencijski programi u školama. Nažalost, rezultati takvih programa zasad nisu dali očekivane rezultate. U Bosni i Hercegovini su se uglavnom provodila istraživanja u osnovnim školama za populaciju djece bez fizičkih, psihičkih oštećenja. Zbog toga je bilo neophodno ispitati stanje u našoj zemlji i to među djecom s posebnim potrebama. U prvom dijelu istraživanja interesovala nas je incidencija izloženosti nasilju i vrsta ometenosti među djecom s posebnim potrebama, obzirom na pol. Rezultati prikazani su u Tabeli 1. podudaraju se sa nekim istraživanjima rađeni među djecom iz redovne populacije.

Tabela 1.

Prosječne vrijednosti ajtema skale BVQ-žrtve kod muških i ženskih ispitanika u odnosu na vrstu ometenosti.

Ometenost	Pol djeteta			
	Muško		Žensko	
	<i>Mean</i>	<i>Std.dev.</i>	<i>Mean</i>	<i>Std.dev.</i>
Oštećenje sluha	0,69	0,35	0,60	0,38
Mentalna retardacija.	0,79	0,65	1,08	0,49
Oštećenje vida	0,54	0,27	0,41	0,17
Tjelesna invalidnost	1,02	0,48	0,70	0,37

Kao žrtve, u prosjeku ($M = 1,08$) najviše su se ponekad osjećala djeca ženskog pola sa mentalnom retardacijom, kao i djeca muškog pola sa tjelesnom invalidnošću, gdje je prosječna vrijednost ajtema na skali-žrtva iznosila $M = 1,02$. Najmanje su se kao žrtve ponekad osjećala djeca sa oštećenjem vida, što prikazuju dobijene prosječne vrijednosti za muške ispitanike $M = 0,54$ i ženske ispitanike $M = 0,41$. Sve ostale dobijene prosječne vrijednosti skale BVQ-žrtve kod muške i ženske djece a u odnosu na vrstu ometenosti, prikazane su u Tabeli 1.

U Tabeli 2 predstavljene su prosječne vrijednosti ajtema skale BVQ-nasilnik kod muških i ženskih ispitanika a u odnosu na vrstu ometenosti. Kao što se može zapaziti, najveću prosječnu vrijednost ($M = 0,94$) izjašnjavanja kao nasilničkog ponašanja imali su muška djeca sa mentalnom retardacijom kao vrstom ometenosti, te muška djeca sa oštećenjem sluha ($M = 0,71$), što prikazuje Tabela 2.

Tabela 2.

Prosječne vrijednosti ajtema skale BVQ-nasilnik kod muških i ženskih ispitanika u odnosu na vrstu ometenosti.

Ometenost	Pol djeteta			
	Muško		Žensko	
	<i>Mean</i>	<i>Std. Dev.</i>	<i>Mean</i>	<i>Std. Dev.</i>
Oštećenje sluha.	0,71	0,53	0,52	0,50
Mentalna retardacija.	0,94	0,80	0,47	0,49
Oštećenje vida.	0,42	0,23	0,23	0,17
Tjelesna invalidnost.	0,35	0,44	0,26	0,23

Dobijene prosječne vrijednosti ajtema skale BVQ-žrtve u Tabeli 3 kod muških i ženskih ispitanika a u odnosu na školski uspjeh, pokazuju da najveća prosječna vrijednost na skali zabilježena

Društvene devijacije

kod muških ispitanika koji su imali školski uspjeh kao „dovoljan“ ($M = 1,22$), te kod ženskih ispitanika koji su imali školski uspjeh „dobar“ ($M = 1,11$).

Tabela 3.

Prosječne vrijednosti ajtema skale BVQ-žrtve kod muških i ženskih ispitanika u odnosu na školski uspjeh.

Školski uspjeh	Pol djeteta			
	Muško		Žensko	
	Mean	Std.dev.	Mean	Std.dev.
Dovoljan.	1,22	0,72	0,85	0,61
Dobar.	0,84	0,47	1,11	0,39
Vrlo dobar.	0,75	0,43	0,68	0,49
Odličan.	0,51	0,40	0,52	0,31

U Tabeli 4 prikazane su dobijene prosječne vrijednosti ajtema skale BVQ-nasilnik kod muških i ženskih ispitanika u odnosu na školski uspjeh. Kao što se može zapaziti, najveću prosječnu vrijednost ($M = 0,79$) izjašnjavanja kao nasilničkog ponašanja imali su muška djeca sa dovoljnim školskim uspjehom, kao i muška djeca sa dobrim školskim uspjehom ($M = 0,69$). Kada su u pitanju ženska djeca, najveća dobijena prosječna vrijednost za sub –test nasilnik zabilježena je kod školskog uspjeha „dobar“ ($M = 0,53$).

Tabela 4

Prosječne vrijednosti ajtema skale BVQ-nasilnik kod muških i ženskih ispitanika u odnosu na školski uspjeh.

Školski uspjeh	Pol djeteta			
	Muško		Žensko	
	<i>Mean</i>	<i>Std.dev.</i>	<i>Mean</i>	<i>Std.dev.</i>
Dovoljan.	0,79	0,93	0,28	0,27
Dobar.	0,69	0,60	0,53	0,45
Vrlo dobar.	0,57	0,47	0,18	0,28
Odličan.	0,39	0,53	0,40	0,43

U istraživanju potencijalni prediktor školski uspjeh pokazao se značajnim za predviđanje vršnjačkog nasilja. Dobijeni rezultati potvrdili su ranije dobijene nalaze (Moeller, 2001) da su antisocijalna i agresivna djeca postižu slabe rezultate u učenju. Djeca koja imaju probleme sa školskim

uspjehom osjećaju se neuspješnim i odbačenim od strane vršnjaka. Sve ih to vodi ka antisocijalnom ponašanju čiji je jedan oblik agresija.

Strategija smanjena vršnjačkog nasilja sastojala bi se u pomoći djeci da savladaju nastavno gradivo i poprave školski uspjeh. Na ovaj način djeca bi se više zainteresovala za školu, a bila bi lakše prihvaćena od strane vršnjaka, pa bi se smanjile frustracije koje pobuđuju na vršnjačko nasilje.

Testiranje pretpostavke da je izloženost vršnjačkom nasilju djece s posebnim potrebama u korelaciji sa školskim postignućem

Spearman-ovom rang korelacijom tragano je za jačinom povezanosti između školskog postignuća djece muškog i ženskog pola sa socijalnim, fizičkim i emocionalnim simptomima izloženosti nasilju mjerenih na skali *SIN-SKALER*.

Kod djece muškog pola, pronađene su statistički signifikantne pozitivne korelacije između školskog postignuća i svih simptoma izloženosti nasilju (socijalni, fizički i emocionalni). Možemo reći da muška djeca koja imaju veći nivo školskog postignuća pokazuju i veći nivo socijalnih, fizičkih i emocionalnih simptoma. Najjača pozitivna povezanost ($\rho = 0,491$) potvrđena je između emocionalnih simptoma i školskog postignuća uz realizovanu vjerovatnoću od $p < 0,000$, zatim neznatno manja između školskog postignuća i fizičkih simptoma ($\rho = 0,472$, $p < 0,000$). Najmanja jačina pozitivne korelacije desila se između školskog postignuća i socijalnih simptoma ($\rho = 0,292$) uz vjerovatnoću od $p < 0,013$.

Tabela 5.

Statističke vrijednosti Spearman-ovog koeficijenta rang korelacije simptoma izloženosti muške djece s posebnim potrebama vršnjačkom nasilju (SIN-SKALER).

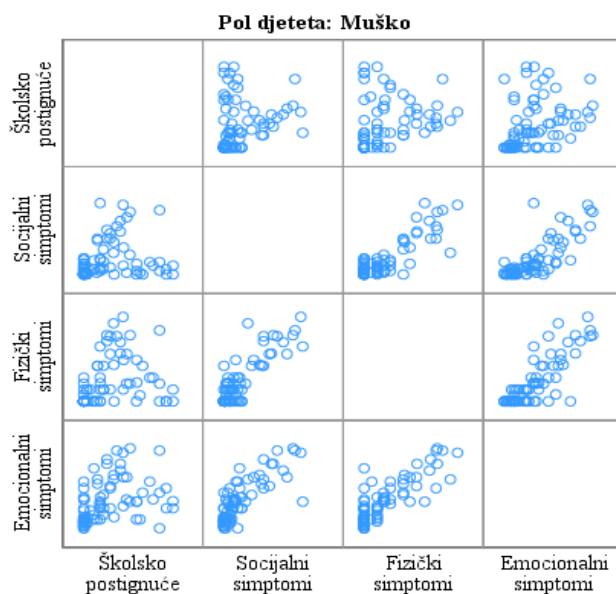
<i>(SIN-SKALER).</i>		n	rho	p
	Školsko postignuće / Socijalni simptomi	72	0,292	0,013
Muška djeca	Školsko postignuće / Fizički simptomi	72	0,472	0,000
	Školsko postignuće / Emocionalni simptomi	72	0,491	0,000
	Školsko postignuće / Socijalni simptomi	51	0,639	0,000
Ženska djeca	Školsko postignuće / Fizički simptomi	51	0,759	0,000
	Školsko postignuće / Emocionalni simptomi	51	0,689	0,000

rho – Spearmanov koeficijent korelacije rangova, n- uzorak, p- vjerovatnoća odbacivanja nulte hipoteze na nivou 5%

Korelacioni odnosi između svake dimenzije simptoma izloženosti nasilju muške djece, prikazani su u matrici raspršenosti (grafikon 1.).

Grafikon 1

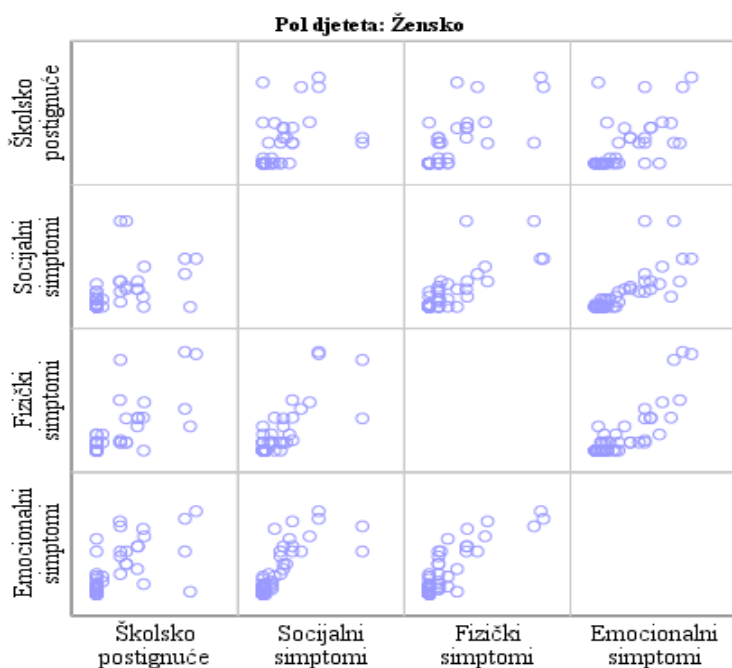
Korelacijska matrica simptoma izloženosti muške djece s posebnim potrebama vršnjačkom nasilju (SIN-SKALER).

Djeca ženskog pola, najjača pozitivna povezanost ($\rho = 0,759$) pronađena je između fizičkih simptoma i školskog postignuća uz realizovanu vjerovatnoću od $p < 0,000$, dok je pronađena manja jačina povezanosti između školskog postignuća i emocionalnih simptoma ($\rho = 0,689$, $p < 0,000$). Najmanja jačina pozitivne korelacije, desila se između školskog postignuća i socijalnih simptoma ($\rho = 0,639$) uz vjerovatnoću od $p < 0,000$. Zaključujemo da ženska djeca koja imaju veći nivo školskog postignuća manifestuju i veći nivo socijalnih, fizičkih i emocionalnih simptoma.

Grafikon 2

Korelacijska matrica simptoma izloženosti ženske djece s posebnim potrebama vršnjačkom nasilju (SIN-SKALER)

Realizovani rezultati Spearman-ove korelacije rangova, kako za mušku djecu tako i za žensku, prikazani su u Tabeli 19. Također, korelacioni odnosi između svake dimenzije simptoma izloženosti nasilju ženske djece, prikazani su u matrici raspršenosti (grafikon 6). Iz korelacijskih matrica se može zapaziti da je kod muške djece najizraženiji stepen povezanosti između emocionalnih i socijalnih simptoma, kao i između emocionalnih i fizičkih simptoma. Slična je pojava i kod ženske djece.

ZAKLJUČCI:

Ovaj rad rezultat je istraživanja provedenog u ustanovama gdje se obrazuju i vaspitaju djeca sa posebnim potrebama sa područja opštine Tuzle, Sarajeva i Banja Luke.

Rezultati istraživanja pokazala su da kao žrtve, u prosjeku ($M = 1,08$) najviše su se ponekad osjećala djeca ženskog pola sa poteškoćama u intelektualnom razvoju, kao i djeca muškog pola sa tjelesnom invalidnošću, gdje je prosječna vrijednost ajtema na skali-žrtva iznosila $M = 1,02$. Najveću prosječnu vrijednost ($M = 0,94$) izjašnjavanja kao nasilničkog ponašanja imali su muška djeca sa poteškoćama u intelektualnom razvoju, te muška djeca sa oštećenjem sluha.

Dobijene prosječne vrijednosti ajtema skale BVQ-žrtve u kod muških i ženskih ispitanika a u odnosu na školski uspjeh, pokazuju da najveća prosječna vrijednost na skali zabilježena kod muških ispitanika koji su imali školski uspjeh kao „dovoljan“ ($M = 1,22$), te kod ženskih ispitanika koji su imali školski uspjeh „dobar“ ($M = 1,11$).

Dobijene prosječne vrijednosti ajtema skale BVQ-nasilnik kod muških i ženskih ispitanika u odnosu na školski uspjeh pokazale su najveću prosječnu vrijednost ($M = 0,79$) izjašnjavanja kao nasilničkog ponašanja imali su muška djeca sa dovoljnim školskim uspjehom, kao i muška djeca sa dobrim školskim uspjehom ($M = 0,69$). Kada su u pitanju ženska djeca, najveća dobijena prosječna vrijednost za sub-test nasilnik zabilježena je kod školskog uspjeha „dobar“ ($M = 0,53$).

Spearman-ovom rang korelacijom tragano je za jačinom povezanosti između školskog postignuća djece muškog i ženskog pola sa socijalnim, fizičkim i emocionalnim simptomima izloženosti nasilju mjerenih na skali *SIN-SKALER*. Kod djece muškog pola, pronađene su statistički signifikantne pozitivne korelacije između školskog postignuća i svih simptoma izloženosti nasilju (socijalni, fizički i emocionalni). Možemo reći da muška djeca koja imaju veći nivo školskog postignuća pokazuju i veći nivo socijalnih, fizičkih i emocionalnih simptoma. Najjača pozitivna povezanost ($\rho = 0,491$) potvrđena je između emocionalnih simptoma i školskog postignuća uz realizovanu vjerovatnoću od $p < 0,000$, zatim neznatno manja između školskog postignuća i fizičkih simptoma ($\rho = 0,472$, $p < 0,000$). Najmanja jačina pozitivne korelacije desila se između školskog postignuća i socijalnih simptoma ($\rho = 0,292$) uz vjerovatnoću od $p < 0,013$.

Djeca ženskog pola, najjača pozitivna povezanost ($\rho = 0,759$) pronađena je između fizičkih simptoma i školskog postignuća uz realizovanu vjerovatnoću od $p < 0,000$, dok je pronađena manja jačina povezanosti između školskog postignuća i emocionalnih simptoma ($\rho = 0,689$, $p < 0,000$). Najmanja jačina pozitivne korelacije, desila se između školskog postignuća i socijalnih simptoma ($\rho = 0,639$) uz vjerovatnoću od $p < 0,000$. Zaključujemo da ženska djeca koja imaju veći nivo školskog postignuća manifestuju i veći nivo socijalnih, fizičkih i emocionalnih simptoma.

U skladu sa navedenim, može se razmatrati pitanje koliko je i kakvo shvatanje djece s posebnim potrebama o prepoznavanju vršnjačkog nasilja. Odgovor na ovo pitanje bio bi značajan za neka dalja istraživanja, kako za razvoj empatije prema ovoj djeci, tako i kao osnova za izradu nekih preventivnih i interventnih programa u ustanovama gdje se obrazuju i vaspitaju ova djeca.

LITERATURA

1. Baldry, A.C.(2003).Bulling in shools and exposure to domestic violence, Child Abuse and Neglect, 27 (7)
2. Olweus, D. (1986). The Olweus bully/victim questionnaire. Mimeo. Bergen, Norway: Research Center for Health Promotion (HEMIL Center), University of Bergen
3. Olweus, D., (1998). *Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti*, Zagreb, Školska knjiga
4. Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Oxford, UK: Blackwell Ross.
5. Pedagoška enciklopedija, 2 (1989). Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
6. Suzić. N. (2010) Kako prepoznati žrtve i nasilnike u vršnjačkom nasilju. U zborniku *Vršnjačko nasilje: priručnik za škole* (str.127-144) Banja Luka: Filozofski fakultet. Na sajtu: <http://www.suzicnenad.com/knjige.html>.Očitano. 8.4. 2011

PEER VIOLENCE BETWEEN CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS: RELATIONS: RELATION GENDER AND SCHOOL SUCCESS

Summary

Violence among children is a phenomenon that is present in the school system of almost all countries in the world, regardless of the degree of their social and economic development. In Bosnia and Herzegovina, as far as our knowledge is concerned, so far no study of peer violence has been reported as a group phenomenon by adopting an approach to participation in violence or the involvement of any of the participatory roles (bully, victim, assistant, helper, defense attorney) in connection with school success / failure among children with special needs. This is reason why we considered important to conduct such research. The survey encompassed 123 students with special needs attended by specialized institutions for education and rehabilitation of children with special needs in Tuzla, Sarajevo and Banja Luka. Statistical data processing was performed using the IBM Statistics v 22 software. From the descriptive statistical parameters, the arithmetic mean was calculated with the corresponding standard deviations.

Also, Spearman's correlation was intended to establish the strength of the relationship between the school achievement of children with special needs of male and female sex with social, physical and emotional symptoms of exposure to violence measured on the SIN-SKALER scale.

Key words: *children with special needs, role in peer violence, bully, victim, school success.*

MOGUĆNOSTI ZA PROVOĐENJE KVALITETNIJE INKLUZIJE NACIONALNIH MANJINA U OBRAZOVANJU

Šejla Kadribašić⁷⁵

Rezime: U radu se razmatra problem položaja pripadnika nacionalnih manjina i zaštite njihovih prava u obrazovanju. Međunarodni pravni poredak koji se odnosi na ovu problematiku nije standardizovan, niti daje jasne i opšte upute, koje bi obavezivale sve sudionike da ih se pridržavaju u praksi. Još složenijim ovaj problem čini praksa različitih država u domenu školstva, koja se odvija prema različitim tumačenjima zakona i bilateralnih sporazuma. U školskim kurikulumima u Bosni i Hercegovini rijetkost je pronaći elemente tradicijske kulture nacionalnih manjina, čijim bi se učenjem kod djece u najranijoj dobi razvijale interkulturalne kompetencije. U radu se posebno ističe važnost etnopedagogije kao novije pedagoške naučne discipline, čijim se saznanjima obogaćuje ne samo kultura jednog naroda kroz istorijski tok, već se proučavanjem univerzalnih narodnih pedagoških znanja, umijeća i praksi omogućava pogled na jedan makrosvijet narodne pedagogije koja ne poznaje granice među nacijama i kulturama, nego nudi uvid u vjekovne tradicije prijenosa moralnih, etičkih, estetskih i intelektualnih vrednota. Radom ćemo se osvrnuti i na pojmove interkulturalne kompetencije i kulturne inteligencije, te potrebu izučavanja tradicijske kulture nacionalnih manjina u nastavi radi boljeg razumijevanja njihovog nacionalnog i kulturnog identiteta, njihovih stavova, osjećanja, ponašanja i reakcija u određenim situacijama. Susret kultura, bez čije kvalitetne interakcije ne možemo govoriti o uspješno ostvorenoj interkulturalnoj komunikaciji i obrazovnoj inkluziji, u vremenu globalizacijskih procesa je neminovan. Zato je potrebno da se školski kurikulumi obogaćuju interkulturalnim sadržajima u svim predmetima i da se uvede praksa stalnog stručnog usavršavanja svih učesnika nastavnog procesa u cilju učenja i razvijanja kulturne inteligencije, koja omogućava bolje snalaženje u različitim kulturnim kontekstima-etničkom, generacijskom i organizacijskom.

Ključne riječi: multikulturalnost u obrazovanju, interkulturalnost, inkluzija, etnopedagogija, nacionalne manjine.

UVOD

Voli se ono što se razumije.
(Лев Николаевич Толстой)

Interkulturalni odgoj kao savremeni pedagoški izazov svoje teorijsko uporište nalazi u humanističkoj pedagogiji i pedagoškoj antropologiji. Pedagoška antropologija baštini temeljna univerzalna transgeneracijska znanja, pomoću kojih se dolazi do određenih saznanja o načinima odgajanja djece u različitim kulturama svijeta. Polazna osnova za dalje problematiziranje pojmova etnopedagogije i interkulturalizma u radu je ciklus „kultura-odgoj-ličnost“ (Slatina, 2005). Kako navodi Slatina (2005), svaka ličnost (pored individualnih posebnosti) nosi u sebi ono što je opšte i zajedničko svim ljudima, koji su rasli u istoj kulturi i predstavlja „opći koeficijent koji je produkt procesa koji egzistiraju u ciklusu kultura-ličnost“ (ibidem, str. 62). To uvjetuje kulturalnu posebnost jednog društva u odnosu na druge. Ne treba zaboraviti važnost ranoj odgoja u prvih pet godina čovjekove ličnosti, koji uvjetuje dalje odgojne ishode. Allport (1991) naglašava da se često miješaju određena stvarne kulture i konstrukta kulture. Međutim, pedagoška antropologija naglašava da je objašnjenje ličnosti, njenog rasta i razvoja, neizostavno uvjetovano kulturom kojoj ona pripada, što nas dovodi do tvrdnje da bismo objasnili mentalitet određene društvene grupe, njihov „mentalni softver“ (Hofstede, 1994) potrebno je poznavati njihovu kulturu. U savremenom antropološkom značenju izraz kultura u engleskom jeziku prvi je upotrijebio Edward Burnett Tylor i zahvaljujući njegovoj definiciji

---

⁷⁵ Doktorand, Univerzitet u Sarajevu, Pedagoški fakultet u Sarajevu, se.kadribasic@gmail.com

kulture iz 1871.godine, gdje je ona interpretirana kao ukupna suma svih postignuća jednog naroda u istorijskom hodu, kulturi je dodijeljen izvjestan civilizacijski okvir. Bratanić (1991) navodi da je za savremeno tumačenje pojma kulture najviše zaslužna Ruth Benedict, predloživši definiciju kulture kao „[...] obrasce mišljenja i djelovanja neke ljudske zajednice koji obilježavaju sve njihove aktivnosti i čine ih različitim od svih drugih ljudi“ (Benedict, 1934, str.45). Brojne naredne definicije koje su uslijedile, fokusiraju se na dvije semantičke razine, koje uslovljavaju manifestacije pojma kulture - one vidljive (ponašanje grupe/kolektiva, artefakti, pisani dokumenti, nacionalna kuhinja, popularna kultura, arhitektura i dr.) i na implicitne (arhetipski obrasci), formalne i neformalne manifestacije kulture. Tako dolazimo do daljih podjela unutar nauka, koje proučavaju kulturu - *društvene nauke* se bave kulturom kao „pripadnosti diskursnoj zajednici koja ima zajednički društveni prostor i zajedničku povijest te zajednički sustav mjerila za uočavanje, vjerovanje, evaluaciju i djelovanje“ (Nostrand, 1989, str.51), a *humanističke nauke* se bave načinima na koji se određena skupina predstavlja putem umjetničkih djela, književnosti, predmeta, društvenih institucija i mehanizmima kojima se prenose i reprodukuju manifestacije kulture tokom istorije (Kramsch, 1998). Intencija ovog rada je da osvijetli ovo bitno područje kulturalnih istraživanja, čijim rezultatima obogaćujemo savremenu pedagošku praksu i kulturu savremene škole, koja svoje temelje treba da gradi na razumijevanju, dijalogu i poštovanju „Drugih“. Nalaže se potreba osmišljavanja interkulturalnih kurikuluma, koji bi bili ne samo pedagoški i metodologijski izazov savremene škole, nego i izazov za kreativnost svih sudionika odgojno-obrazovnog procesa. Osim što se interkulturalni odgoj i obrazovanje najčešće vezuju za pedagogiju, takođe predstavljaju i područje istraživanja mnogih drugih naučnih disciplina, tako da zahtijevaju jedan interdisciplinarni pristup.

Različiti pristupi definisanju nacionalne i/ili etničke manjine

Međunarodno pravo ne daje opštu i jednoznačnu definiciju nacionalnih manjina, tako da se u praksi dešava proizvoljno dodjeljivanje/nedodjeljivanje statusa nacionalnih manjina pojedinim grupama ljudi, pritom ne vodeći računa o objektivnim kriterijumima. Kao opravdanje se navodi da je teško pronaći sveobuhvatnu i preciznu definiciju, koja bi obuhvatila sve posebnosti. S druge strane, takav izostanak omogućava da se u praksi „zaobilaze“ obaveze država prema međunarodnim konvencijama o pravima nacionalnih/etničkih manjina. Velik broj međunarodnih dokumenata i zakonodavstava raznih država koristi termin *nacionalne manjine*, ali stručnjaci koji se bave međunarodnim pravima smatraju da termin ne odgovara u potpunosti svojoj svrsi, jer ne obuhvata one manjine koje se po etničkim karakteristikama razlikuju od većinskog stanovništva, ali se nisu formirale kao nacije (nemaju matičnu državu) (Krivokapić, 2000). Zato se uvodi novi termin - *etničke manjine*, kojim bi se označavale sve manjine koje se po etničkim karakteristikama razlikuju od većinskog stanovništva. Isti autor navodi da se u praksi ova dva termina često koriste kao sinonimi, ali treba razlikovati činjenicu da je nacionalna manjina uvijek i etnička, ali etnička manjina nije uvijek i nacionalna. Zbog toga što se države na međunarodnom planu ne uspijevaju dogovoriti oko terminologije nacionalne/etničke manjine, svaka država ima svoje pristupe i modalitete ovoj problematici, tako da praksa bilježi kršenje osnovnih prava manjina, posebno u obrazovanju. Ako država nije u stanju da razvija „pozitivnu diskriminaciju“ u obrazovnom sistemu, vremenom će svaka manjina naprosto izgubiti svoj identitet, odnosno vremenom će postati većinsko stanovništvo. Problem položaja nacionalnih manjina u obrazovanju je složen. Univerzalnih rješenja nema, mnoge države imaju svoje prakse i različito primjenjuju zakone i standarde. Iako savremena i aktuelna problematika nacionalnih manjina u obrazovanju, još uvijek ne dobija na značaju koji bi trebala. Kako navodi Ivanović (2010), da bi se ostvarili pomaci, potrebno je slijediti: „[...] princip opće društvene prihvaćenosti, princip usklađenosti s normativnim rješenjima u zemlji, princip usklađenosti sa sustavom školstva u zemlji, princip dragovoljnosti, princip cjelovite i pravo-dobne informiranosti, princip nastave na materinskom jeziku, princip konstantnosti i povremenosti, princip potpune suradnje sa svim relevantnim čimbenicima, princip suvremenosti i učinkovitosti, princip raznovrsnosti modela obrazovanja za interkulturalizam, princip vertikalne povezanosti i prohodnosti, princip temeljitog izučavanja materinskog jezika i njegove kulture, princip upoznavanja, uvažavanja i poštovanja pripadnika drugih naroda i nacionalnih manjina, princip radne i ekonomske sigurnosti odgojitelja i nastavnika, kao i princip permanentnog zalaganja za usavršavanje pravno-normativnih temelja za

afirmaciju i ostvarenje interkulturalizma u odgoju i obrazovanju“ (Ivanović, 2010, str.15). Bez obzira na kompleksnost ove problematike, suština zaštite pripadnika nacionalnih manjina nalazi se u *nediskriminaciji* u odnosu na pripadnike većinskog stanovništva u zajednicama uz konstantan rad na tome da im se pored univerzalnih ljudskih prava omogući sva moguća podrška institucija i relevantnih sudionika u očuvanju njihovog nacionalnog, jezičkog, vjerskog i kulturnog identiteta.

Proučavanje tradicijske kulture nacionalnih manjina kao sociopedagoški kontekst inkluzije

Bogata i dugotrajna, univerzalna i transgeneracijska praksa narodnog odgoja, predmet je proučavanja savremene pedagogije, posebne naučne discipline unutar nje - etnopedagogije. Etnopedagogija proučava iskustvo različitih etničkih skupina u sferama odgoja i obrazovanja (Tufekčić, 2009) i upravo u tome se nalazi njen interkulturalni potencijal, koji treba sve više koristiti u kontekstu paradigme savremene škole. Može se reći da u postojećim školskim kurikulumima u BiH gotovo da i nema sadržaja koji bi se odnosili na elemente tradicijske kulture nacionalnih manjina. Primjera radi, nacionalni kurikulum u Australiji je koncipiran na način da kod učenika razvija interkulturalno razumijevanje kroz 6 međusobno povezanih strukturalnih elemenata: *prepoznavanje, interakcija, refleksija, empatija, poštovanje i odgovornost*.

Kritička pedagogija se odavno bavi učincima refleksije globalizacijskih procesa na sferu odgoja i obrazovanja, navodeći pritom da neki pedagozi često zaboravljaju da je globalizacija prije svega ekonomski konstrukt i da bismo objasnili njegove učinke na obrazovnom polju (dobre/loše), moramo ga iznova kritički preispitivati. Proces globalizacije su prisutni oduvijek. Ljudi su prelazili granice, migrirali, selili se od mjesta do mjesta u potrazi za boljim i kvalitetnijim životom. Tako shvaćena, globalizacija predstavlja specifičan socijalni proces koji teži sveobuhvatnosti i jedinstvenosti svijeta (Turek, 1999). S tim u vezi, Lončar (2005) navodi da se ekološka, kulturološka i društvena strana globalizacije često zanemaruju u odnosu na njezinu političku, a posebno ekonomsku dimenziju. Za pokušaj analize globalizacije, najbitnije je interpretirati globalizaciju kao svjetski proces koji je u obrazovanju naglasio multikulturalizam, osvijestio potrebu razvijanja interkulturalnog dijaloga, ojačao univerzalni karakter ljudskih prava, kvalitetniju inkluziju djece sa smetnjama u razvoju i kritičko bibliotekarstvo kao odgovorno upravljanje ljudskim znanjem u digitalnoj eri. Tragom humanističke pedagogije, koja svoja naučna stremljenja fokusira na razvijanje svih optimalnih potencijala individue kao rezultata stvaranja kvalitetnih odnosa i miljea odrastanja u kojem se dešavaju odgoj i obrazovanje, nalaže se preispitivanje društvenog konstrukta inkluzije i njenih različitih pravaca tumačenja i realizacije. Recentna pedagoška literatura daje različite definicije pojma inkluzije, pretpostavlja različite prakse njene realizacije, tako da su mnogi sudionici ovog kompleksnog procesa i dalje prinuđeni da se iznova usavršavaju i razvijaju neke nove kompetencije u cilju što kvalitetnije provedbe iste. Pojedini autori (Odom & Buysse, 2006) razloge za prisustvo neujednačenosti kod definisanja inkluzije pronalaze u njenim različitim organizacijskim formama, dok drugi smatraju da je termin inkluzija „neologizam bez jasnog sadržaja“ (Thomas & Tarr, 1999). Ako želimo pratiti savremene tokove pedagoške nauke, koja pridaje veliki značaj grupnim i individualnim kulturalnim posebnostima djece i mladih u obrazovanju u kreiranju obrazovnih politika, školskih sistema, razvoja i evaluacije kurikuluma, koje u konačnici žele ostvariti što kvalitetnije društvene veze i socijalnu koheziju, ne smijemo zanemarivati značaj tradicijske kulture nacionalnih manjina. Smatramo da se preskakanjem „narodnog odgoja“ kod djeteta pravi određena praznina, koju je kasnije teško popuniti nekim savremenim pedagoškim metodama. Drugim riječima, ono što je narod hiljadama godina sakupljao, „pedagoški brusio, klesao, dotjerivao“, usvajao kao poželjno, prenosio sa koljena na koljeno svojim potomcima i putem usmenih predanja i narodne književnosti omogućio naraštajima da na taj način odgajaju svoju djecu, smatramo autentičnim pedagoškim idejama i odgojnim metodama zasnovanim na humanističkim pretpostavkama, koje moramo reaktualizirati i redefinirati u kontekstu savremene pedagogije. Osim toga, nalaže se potreba budućih istraživanja interkulturalnih kompetencija svih sudionika odgojno-obrazovnog procesa, ispitivanja kulturne inteligencije, tačnije pokušaja da naučno verifikujemo zašto su neki ljudi manje ili više uspješni u različitim kulturalnim miljeima, da se istraživanja dovedu u vezu sa modelima interkulturalnog učenja i da se radi na tome da se nacionalni kurikulumi na svim nivoima obogaćuju programskim sadržajima koji kod djece razvijaju kulturnu

inteligenciju, a samim tim i interkulturalne kompetencije. Elvi Piršl je koncizno obrazložila suštinu potencijalno ostvarene interkulturalne komunikacije, navodeći „[...] u kojoj će mjeri suradnja i razmjena među ljudima biti više ili manje kvalitetna ovisi i o načinu percipiranja i razumijevanja osjećaja, misli i stavova osoba koje ne pripadaju našoj kulturi i koje upravo zbog toga na drukčiji način reagiraju, razmišljaju, oblikuju i organiziraju pojmove i misaone strukture koje su specifične za njihov način življenja tj. za njihovu kulturu“ (Piršl, 2011, str.53). Dakle, svaka komunikacija podrazumijeva izvjesnu razmjenu poruka (informacija), odnosno konstruisanje značenja i njena uspješnost zavisi od što sličnije interpretacije poruke od strane pošiljatelja i primatelja iste, u ovom slučaju interpretacije „vlastite/poznate“ i „strane/nepoznate“ kulture.

Uloga škole u razvijanju interkulturalne kompetencije i kulturne inteligencije

Interkulturalna kompetencija se dovodi u vezu sa osobinama, nužnim znanjima, vještinama i stavovima koju neko posjeduje u interakciji sa „Drugim“, ali još uvijek ne postoji konsenzus među teoretičarima i istraživačima o tome koje dimenzije interkulturalne kompetencije određuju interkulturalnu kompetentnost pojedinca (Piršl, 2014). U širem kontekstu promatrana, interkulturalna kompetencija bi predstavljala kompleks sposobnosti potrebnih za učinkovito i svrsishodno djelovanje u interakciji sa osobama različitim od nas u jezičkom i kulturalnom smislu (Fantini, 2000). Ovdje dolazimo do jedne značajne determinante interkulturalne kompetencije, a to je uslovljenost njenim kontekstom kao rezultatom izvjesne interakcije (dijaloga, susreta, druženja). Interkulturalna kompetencija se uči i razvija tokom života, ona ne predstavlja individualnu osobinu koju neko posjeduje. Prema Piršl (2014), tri su bitna elementa interkulturalne kompetencije - *znanja, vještine i svjesnost*. Dok određeni teoretičari i stručnjaci koji se bave problematikom interkulturalne kompetencije (Fantini, 2000; Gudynkust, 2004) navode njene 4 dimenzije - kognitivna (znanje), afektivna (motivacija), ponašajna (oblici ponašanja u datom kontekstu-vrijeme/prostor) i komunikacijska (verbalna i neverbalna), s druge strane imamo izvjestan broj autora (Byram, 2003; Kim, 1992; Lustig & Koester, 2003), koji navode njenu petu - etičku dimenziju kao sintezaciju ličnih, profesionalnih, grupnih i univerzalnih vrijednosti. S tim u vezi, Piršl (2012) navodi da kod različitih teoretičara i istraživača ove problematike nalazimo različite sinonime za pojam interkulturalne kompetencije, npr. transkulturalna kompetencija, multikulturalna kompetencija, kros-kulturalna adaptacija, globalno građanstvo, globalna književnost, kros-kulturalno prilagođavanje i dr. Smatra se da je za razvoj interkulturalne kompetencije neophodna metakognitivna zrelost, a nju bi obuhvatao visok stupanj samosvijesti i samoprocjene i što je možda još važnije - perceptivna sposobnost reaktualizacije vlastitog stečenog iskustva i sopstvene iskustvene prošlosti. U suštini, transformacija postojeće perspektive bi bila vanjski ishod interkulturalne kompetencije. Delphi metod je prema mišljenju Deardorff (2006) postigao određeni konsenzus među stručnjacima, koji su aspekte istraživanja kategorisali u određeni model interkulturalne kompetencije. Na osnovu tog modela se dalje omogućilo empirijsko istraživanje ishoda učenja i razvijanje novih modela interkulturalnih kompetencija, koji predstavljaju bitan pokazatelj njene procjene na unutrašnjim i vanjskim ishodima, baziranim na znanjima, vještinama i specifičnim stavovima. Od modela interkulturalne kompetencije najpoznatiji je Bennettov razvojni model interkulturalne osjetljivosti (*Developmental Model of Intercultural Sensitivity – DMIS, 1993*), baziran na dva osnovna principa percipiranja svijeta - *etnocentričnog i etnorelativnog*, te se unutar ta dva pogleda nalaze po tri razine (ukupno 6), na način da svaka koja predstoji vodi ka većoj senzibiliziranosti prema kulturnoj različitosti. Bennettov model predstavlja najviše korišten model u praksi edukacije o interkulturalizmu. Ishodišni ciljevi ovog modela su transformacija postojeće tačke gledišta/perspektive iz etnocentrizma u etnorelativizam. U novije vrijeme se stručnjaci različitih profila (posebno menadžeri i marketinški stručnjaci unutar multinacionalnih kompanija) baziraju na istraživanje i objašnjenje *kulturne inteligencije* kao ključne dimenzije interkulturalne kompetencije. Svoje utemeljenje kulturna inteligencija ima u Gardnerovoj (1983) teoriji multiple inteligencije i u najkraćim crtama bi značila individualnu sposobnost učinkovitog djelovanja u različitim kulturnim kontekstima-etničkom, generacijskom i organizacijskom (šire: Piršl, 2012). Zanimljivo je da je interkulturalna kompetencija predmet proučavanja sociologa, pedagoga antropologa, lingvista, psihologa, dok se istraživanjima kulturne inteligencije više bave stručnjaci iz ekonomske sfere, posebno kros-kulturalni menadžment. Thomas i saradnici (2008) na osnovu provedenih istraživanja navode da kulturna inteligencija sadrži perceptivne, odnosne i

analitičke vještine i snalažljivost/prilagodljivost u novoj kulturi. Iako imaju sličnosti, glavna razlika između karakteristika interkulturalne kompetencije i kulturne inteligencije je u metakognitivnom aspektu (Piršl, 2012). Visoku kulturnu inteligenciju, kako navodi Piršl, odlikuje sposobnost predviđanja u kros-kulturalnim situacijama, kvalitetna percepcija i recepcija multikulturalne situacije, visok stupanj motivacije za prihvatanje različitosti, sposobnost brze adaptacije (jezik, ponašanje, neverbalne poruke, običaji, stavovi...) u skladu sa kulturnim karakteristikama zemlje. Tačnije, radi se o jednom multidimenzionalnom konstrukt, koji sintetizira 4 dimenzije-kognitivnu, metakognitivnu, ponašajnu i emocionalnu (Earley & Ang, 2003). Smatramo da je za razvijanje interkulturalne kompetencije i kulturne inteligencije neophodno imati osnovna predznanja o tradicijskoj kulturi drugog naroda, a upravo nam u tome pomaže etnopedagogija, čiji je fokus naučnog istraživanja upravo pokušaj objašnjenja transgeneracijskog prijenosa kros-kulturalnih pedagoških vrednota, njihov značaj za savremenu pedagogiju i generalno za kulturni razvoj pojedinca u multikulturalnom miljeu modernog doba. Objasniti i razumjeti postupke, razmišljanja, stavove o nečemu/nekome drugih etničkih/nacionalnih grupa, nalaze poznavanje njihove tradicijske kulture, čime se bavi etnopedagogija kao savremena pedagoška disciplina. Škole igraju neospornu ulogu u lakšem otkrivanju svijeta simbola i značenja konstitutivnih za identitet grupe ili kolektiva (Bachmann-Medick, 1996, str.142), omogućavajući im da razumiju kulturu drugih naroda i etničkih grupa u multikulturalnom miljeu. Inovativni školski kurikulumi trebaju se bazirati na što kreativnijim pristupima kros-kulturalnih sadržaja. Ako znamo da je učenje proces koji treba da izazove promjenu, onda bi koncept aktivnog učenja podrazumijevao ciljanu aktivnost na sticanje onih znanja i vještina koje bi rezultirale promjenom svijesti kod onog koji uči i interpretaciju iskustva naučenog kroz doživljeno. Treba naglasiti da se interkulturalno učenje dešava u *zoni rizika*, koju stručnjaci zovu još i *zonom učenja*. Procesom interkulturalnog učenja u mogućnosti smo da obogaćujemo i proširujemo nama poznatu i sigurnu zonu komfora novim znanjima. Nastojimo li ovaj koncept integrisati u sferu obrazovanja učenika za interkulturalne i simedonijske kompetencije kao sposobnosti da se radujemo sreći drugih ljudi (šire: Suzić, 2006), smatramo da je u nastavnom procesu potrebno kod učenika izazvati osjećaj doživljenog iskustva, da bi oni osjetili i doživili različitost u pravom smislu te riječi. Brojne su mogućnosti obrade etnopedagoških elemenata u tradicijskoj kulturi u strukturiranju i izradi školskih kurikulumuma, npr.obogaćivanje nastavnih sadržaja, vannastavnih aktivnosti, različitih školskih sekcija, saradnje škole i roditelja, vršnjačke edukacije, nastave u prirodi, ekskurzija, itd. Ishodišni ciljevi ovakve inovativne prakse interkulturalnog obrazovanja bi kod svih sudionika obrazovnog procesa omogućili razvijanje kulturne inteligencije, koja treba da zauzima posebno mjesto svih istraživanja interkulturalnog odgoja i obrazovanja. Shodno nevedenom, možemo uvidjeti koliko u suštini etnopedagogija korelira sa interkulturalnim učenjem, budući da su usmjerene na pedagošku praksu, afirmirajući univerzalne humanističke vrijednosti, kojima se pomiruje afektivni i kognitivni domen učenja.

Etnopedagogija kao izvorište interkulturalnog odgoja

Holistička edukacija bi trebala biti odgovor na izazove savremene pedagogije, gdje bi se filozofsko poimanje holizma oplemenilo praksom pedagogije i gdje bi se kroz školsku praksu vodilo računa o svim individualnim karakteristikama svakog djeteta (intelektualnog, fizičkog, duhovnog, estetskog, emocionalnog i socijalnog) (Mahmoudi, 2012). Etnopedagogija kao naučna disciplina i interkulturalni odgoj i obrazovanje sadrže holističke prakse edukacije i uče za život u jedinstvenom dinamičkom odnosu i razmjeni iskustva, tradicije, znanja i praksi svih naroda i etničkih grupa. Paradigma ovog učenja jeste stvaranje mreže životnog znanja i zajedničkog života (Nava, 2001). Svoju punu zadaću i potencijal pedagogija ne ostvaruje otkrivanjem i objašnjenjima antropološkog toka odgoja i obrazovanja, nego će pedagogija punu samoaktualizaciju ostvariti onog momenta kada različite spoznaje o odgoju i znanja o odgoju i obrazovanju ostvare „pedagošku obradu“, koju će kasnije primjenjivati u različitim segmentima, etapama i konceptima savremenih odgojno-obrazovnih sistema, posebno u onom dijelu koji se tiče inkluzije pripadnika različitih etničkih, nacionalnih ili kulturnih skupina (Tufekčić, 2012). Upravo je zbog toga antropološki dio „odgojne građe“ u pedagogiji doveo do diferenciranja etnopedagogije kao naučne discipline. Iako vrlo mlada pedagoška disciplina, poznato je da se kod mnogih mislilaca u prošlosti javljalo interesovanje za različite ideje koje etnopedagogija danas sistematizira i naučno razvija. Etnopedagogija pokušava da sumira najbolje od materijalnih i

duhovnih odgojnih praksi svih naroda u cilju proizvodnje jedne nove paradigme metapedagogije, koja bi „propisivala“ najbolje od najboljih pedagoških praksi, te bila primjenjiva u svim kulturama. Usporedna analiza pedagoških dostignuća mnogih naroda omogućava uočavanje najracionalnijeg, najobjektivnijeg i najkorisnijeg za svjetsku pedagošku teoriju i praksu u svim segmentima, pa tako i na polju kulturalne inkluzije pripadnika različitih etničkih skupina u školskom sistemu. Sasvim je jasno da inkluzija na kulturološkom nivou podrazumijeva potpunu kulturnu integraciju, a ne asimilaciju i pogotovo ne podrazumijeva antagonističku akulturaciju. Nenad Suzić navodi da „[...] nacije i pojedinci koji nisu zainteresovani za dobrobit drugih nacija i ljudi nemaju perspektivu u svjetskoj zajednici naroda. Ovu simedonijsku dimenziju kulture danas valja analizirati jer kroz njen okvir možemo vidjeti perspektivu i predvidjeti progresivne i retrogradne procese.“ (Suzić, 2006, str.8). Iz svega navedenog, možemo zaključiti da je etnopedagoški potencijal za kros-kulturalna istraživanja i razvoj interkulturalnih kompetencija/kulturne inteligencije izrazito važan i neophodan u kontekstu globalizacijskih procesa. Dok se pod pojmom multikulturalizam podrazumijeva koegzistencija različitih naroda i etniciteta (ideja zajedničkog življenja na jednom prostoru/ideja mnoštva u zajedničkom prostoru), s druge strane imamo interkulturalizam, koji nudi iskorak iz statičnosti ideje multikulturalizma i u praksu integrira suodnos/dijalog/međuzavisnost različitih kultura, što je na polju obrazovanja donijelo neslućene razmjere za obogaćivanje nastavnih praksi i znanja. Tako Previšić (1994) navodi da je interkulturalizam jedino moguće rješenje, jer izbjegava zamku evropskog „melting pota“, koju je ideja „zajedničke Evrope“ preuzela od američke ideologije s početka 20.vijek, kojom su američke vlasti nad migrantima praktično provodile jednostranu asimilaciju useljenika prema anglokonformističkom modelu.

Umjesto zaključka:

Strateški dokumenti za reformu obrazovanja u Bosni i Hercegovini iz 2002.godine i Okvirnim zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini iz 2003.godine, imperativno se nalažu interkulturalizam, jednake mogućnosti za sve i poštovanje ljudskih prava i sloboda (Soldo, 2017). Ostvarenje obrazovnog potencijala u multikulturalnom društvu nalaže potrebu propitivanja sopstvenog kulturnog identiteta i preispitivanje vlastite kompetencije za uvažavanje, razumijevanje i prihvatanje kulturnih različitosti. Možemo li pouzdano odgovoriti na pitanja o tome koliko kao pojedinci ostvarujemo uspješnu interkulturalnu komunikaciju i koliko nam naše obrazovanje u tome pomaže? Treba imati u vidu da je interkulturalna kompetencija uvjetovana situacijom, odnosno kulturni kontekst diktira kako će se dvije osobe različitog kulturnog porijekla ponašati i zajednički raditi na nekom poslovnom projektu (Piršl, 2011). Još uvijek nema dovoljno empirijskih istraživanja koja bi nam pomogla da iz jedne holističke perspektive sagledamo cjelovitu sliku o tome šta jednog pojedinca čini kulturno inteligentnijim od drugog, odnosno zašto neko brže i bolje premoštava kulturne razlike i izbjegava „kulturni šok“, dok drugima to ne polazi za rukom. Pod sintagmom *kulturni šok* Church navodi proces prilagođavanja kulturnom stresu do kojeg dolazi usljed prelaska iz jedne kulture u drugu, koji pospješuje simptome anksioznosti, bespomoćnosti, frustriranosti, razdražljivosti, bespomoćnosti, te čežnju za ugodnijom i sigurnijom okolinom (šire: Church, 1982). Iz navedenog možemo uvidjeti važnost škole za razvijanje adaptacije na sve ono što primarno ne pripada našoj zoni komfora. Ovaj rad je mali doprinos promicanju prakse interkulturalnog učenja obogaćivanjem kurikuluma pedagoškim iskustvima i dobrim praksama tradicijske kulture nacionalnih manjina. Proučavanje tradicijske kulture može postati važan obrazovni alat da kod djece razvijamo kulturnu inteligenciju, koja bi im u budućnosti olakšavala bolje snalaženje u različitim kulturalnim kontekstima. Tako posmatrano, interkulturalni odgoj i obrazovanje bi bili konstruktivan odgovor na radikalne kritičare globalizacije, kojima bismo pedagoškom praksom pokazali da globalizacija ne treba da znači gubljenje nacionalnih identiteta, niti zaborav „malih kultura“, već pokušaj sintetiziranja univerzalnih vrijednosti kao opštih i posebnih parametara odgojnih praksi koje ne poznaju granice među kulturama i narodima. Na takav način bi mogli razvijati jednu novu generaciju multikulturalnog građanskog identiteta, koji bi bio dovoljno osviješten za spoznaju da osjećaj pripadnosti multikulturalnom društvu, istovremeno ne znači gubljenje, zaborav ili manje vrednovanje vlastitog kulturnog identiteta.

LITERATURA

1. Allport, G. V. (1991). *Sklop i razvoj ličnosti*. Bugojno: Katarina.
2. Bachmann-Medick, D. (1996). *Kultur als Text. Die antropologische Wende in der Literaturwissenschaft*. Frankfurt am Mein: Fischer-Taschenbuch-Verlag.
3. Byram, M. (2003). Onbeing 'bicultural' and 'intercultural'. In: G. Alred, M. Byram, M. Fleming (Eds.), *Intercultural experience and education* (pp. 55-60). Tonowanda, NY: Multilingual Matters.
4. Benedict, R. (1934). *Patterns of Culture*. Boston: Houghton Mifflin.
5. Bennett, M. J. (1993). Towards Ethnorelativism: A Developmental Model of Intercultural Sensitivity. In: M. Paige (Eds.), *Education for the Intercultural Experience* (pp. 21-71). Yarmouth, ME: Intercultural Press.
6. Bratanić, M. (1991). *Rječnik i kultura*. Zagreb: SOL.
7. Church, A. T. (1982). Sojourner adjustment. *Psychological Bulletin*, 91(3), 540-572. doi: 10.1037/0033-2909.91.3.540
8. Dearnorff, D.K. (2006). Identification and assessment of intercultural competence as a student outcome of internationalization. *Journal of Studies in International Education*, 10 (3), 241-266. doi: 10.1177/1028315306287002
9. Earley, P. C., Ang, S. (2003). *Cultural intelligence: Individual interactions across cultures*. Stanford: Stanford University Press.
10. Fantini, E. A. (2000). *A Central Concern: Developing Intercultural Competence. SIT Occasional Paper Series*. Dostupno na sajtu: <http://www.sit.edu/publications/docs/competence.pdf>. Očitano 14.08.2017.
11. Gardner, H. (1983), *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. New York: Basic Books. In: R. Che Rose, S. Sri Ramalu, J. Uli, N. Kumar (Eds.), *Expatriate Performance in International Assignments: The Role of Cultural Intelligence as Dynamic Intercultural Competency* (pp. 76-85). *International Journal of Business and Management*, 5(8).
12. Gudykunst, W. B. (2004). *Bridging differences: Effective intergroup communication*. London: Sage.
13. Hofstede, G. (1994). *Cultures and Organizations: Software of the Mind: Intercultural Cooperation and its Importance for Survival*. London: HarperCollins.
14. Ivanović, J. (2000). *Principi obrazovanja za interkulturalizam*. U zborniku *Obrazovanje za interkulturalizam*, Druga međunarodna znanstvena konferencija. Urednice: A. Peko, M. Sablić i R. Jindra, (str.15-30). Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera i Učiteljski fakultet.
15. Kim, Y. Y. (1992), *Intercultural Communication Competence: A Systems-Thinking View*. In: W.B. Gudykunst, Y. Y. Kim (Eds.), *Readings on Communicating with Strangers: An Approach to Intercultural Communication* (pp. 371-381). New York: McGraw-Hill.
16. Kramsch, C. (1998). *Language and Culture*. Oxford: Oxford University Press.
17. Krivokapić, B. (2000). *Položaj etničkih manjina u obrazovanju-uporedna analiza*. Beograd: Službeni glasnik i Institut za uporedno pravo.
18. Lončar, J. (2005). Globalizacija-pojam, nastanak i trendovi razvoja. *Geoadria*, 10(1), 91-104.
19. Lustig, M. W., Koester, J. (2003). *Intercultural Competence: Interpersonal Communication Across Cultures*. Boston: Allyn and Bacon.
20. Mahmoudi, S. (2012). Holistic Education: An Approach for 21 Century. *International Education Studies*, 5 (2), 178-186. doi: 10.5539/ies.v5n3p178
21. Nava, R. G. (2001). *Holistic Education: Pedagogy of universal love*. Brandon: Holistic education press.
22. Nostrand, H. (1989). Authentic texts and cultural authenticity: An editorial. *Modern Language Journal*, 73(1), 49-52. doi: 10.1111/j.1540-4781.1989.tb05310.x
23. Odom, S. L., Buysse, V. (2006). *Early Childhood Inclusion: Cost, Quality, and Outcomes*. Dostupno na sajtu: [http:// www.nectac.org](http://www.nectac.org). Očitano 01.08.2017.
24. Piršl, E. (2014). Modeli interkulturalne kompetencije. *Pedagogijska istraživanja*, 11(2), 203-216.

25. Piršl, E. (2012). *Interkulturalna kompetencija i/ili kulturna inteligencija?*. U zborniku *Pedagogija i kultura 1*. Urednici: N.Hrvatić i A.Klapan, (str.333-343). Hrvatsko pedagoški društvo.
26. Piršl, E. (2011). *Odgoj i obrazovanje za interkulturalnu kompetenciju*. *Pedagoška istraživanja*, 1(8), 53-71.
27. Previšić, V. (1994). *Multi – i interkulturalizam kao odgojni pluralizam*. U zborniku *Pluralizam u odgoju i školstvu*. Urednici: M.Matijević, M.Pranjić i V.Previšić, (str.19-21). Zagreb: Katehetski salezijanski centar.
28. Slatina, M. (2005). *Od individue do ličnosti: Uvođenje u teoriju konfluentnog učenja*. Zenica: Dom štampe.
29. Soldo, A. (2017). *Obrazovanje u BiH : čemu (ne) učimo djecu? : analiza sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta u osnovnim školama*. Sarajevo: Mas Media i Fond otvoreno društvo BiH.
30. Suzić, N. (2006). *Simedonija između kulture i obrazovanja*. U zborniku: *Kultura i obrazovanje* (str.729). Banja Luka: Filozofski fakultet.
31. Suzić, N. (2008). *Uvod u inkluziju*. Banja Luka: XBS.
32. Thomas, G., Tarr, J. (1999). *Ideology and inclusion: a reply to Croll and Moses*. *British Journal of Educational Studies*, 47 (1), 17–27.
33. Tufekčić, A. (2009). *Etnopedagogija kao znanstvena disciplina*. *Školski vjesnik*, 58(3), 265-279. Dostupno na sajtu: <http://hrcak.srce.hr/file/82599>. Očitano 3.8.2017.
34. Tufekčić, A. (2012). *Osnovi etnopedagogije*. Sarajevo. Dobra knjiga: Centar za napredne studije.
35. Turek, F. (1999). *Globalizacija i globalna sigurnost*. Varaždin: Hrvatska udruga za međunarodne studije.

POSSIBILITIES FOR IMPLEMENTING THE QUALITY INCLUSION OF NATIONAL MINORITIES IN EDUCATION

Šejla Kadribašić

Summary

The paper discusses the problem of the position of members of national minorities and the protection of their rights in education. The international legal order that relates to this issue is not standardized nor provides clear and general instructions that would oblige all participants to abide them in practice. This problem is even more complicated by the practice of different countries in the field of education, which takes place according to various interpretations of laws and bilateral agreements. In school curricula in Bosnia and Herzegovina it is rare to find elements of the traditional culture of national minorities, whose intercultural competences would be developed in children at the earliest age. The paper especially emphasizes the importance of ethnopedagogy as a newer pedagogical scientific discipline, whose knowledge enriches not only the culture of a nation through the historical course, but by studying the universal national pedagogical knowledge, skills and practice, practice to look at one macroworld folk pedagogy that knows no borders between nations and cultures, but also offers insight into the age-old tradition of transmission of moral, ethical, esthetics and intellectual values. We will also look at the notions of intercultural competence and cultural intelligence, as well as the need to study the traditional culture of national minorities in order to better understand their national and cultural identity, their attitudes, feelings, behaviors and reactions in certain situations. A culture meeting, without whose quality interaction we can not speak of successfully accomplished intercultural communication and educational inclusion, is inevitable in the time of globalization processes. It is therefore necessary to enrich school curricula with intercultural contents in all subjects and to introduce the practice of continuous professional development of all participants in the teaching process in order to learn and develop cultural intelligence, which enables better learning in different cultural contexts - ethnic, generational and organizational.

Keywords: *multiculturalism in education, interculturality, inclusion, ethnopedagogy, national minorities.*

**POVEZANOST SOCIOPSIHOLOŠKIH KARAKTERISTIKA UČENIKA
I BEŽANJA OD ŠKOLE⁷⁶**

doc. dr Ivana Radovanović⁷⁷

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

spec. Bojan M. Marković⁷⁸

PU Zrenjanin, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije

***Apstrakt:** Na uzorku od 488 učenika, srednjih škola u Beogradu, tri stručne i jedne gimnazije, ispitivano je bežanje od škole i odnos tog bežanja sa nekim sociopsihološkim karakteristikama učenika i uzorkom varijabli izabranim iz porodičnog, školskog i vršnjačkog okruženja. Podaci o bežanju dobijeni su samoiskazima u anonimnoj situaciji, korišćenjem Upitnika o ponašanju učenika koji je posebno konstruisan za potrebe ovog istraživanja. Dobijeni rezultati pokazali su značajne razlike u bežanju zavisno od pola i povezanost tog bežanja sa većim brojem varijabli iz okruženja porodice, škole i vršnjačke grupe.*

***Ključne reči:** poremećaji ponašnja u školskoj sredini, bežanje od škole, sociopsihološki faktori bežanja od škole*

UVOD

Uloga škole i njena funkcija u razvoju i socijalizaciji mladih, isticana je u gotovo svim radovima čija su sfera interesovanja poremećaji ponašanja, kao i mogućnosti njihove prevencije. Odavno je uočeno da se funkcija škole ne iscrpljuje samo u njenoj obrazovnoj ulozi već da naročito značajno, možda i primarno mesto, ima njena vaspitna uloga, ali škola je i socijalna sredina u kojoj se pojedini oblici poremećaja ponašanja i njihovi predznaci, prvo mogu uočiti (Žunić-Pavlović i Pavlović, 2008). Problemi u školovanju i poremećaji ponašanja koji se ispoljavaju u školskoj sredini, veoma se često mogu dovesti u vezu sa kasnijim kriminalnim ponašanjem. To potvrđuju i nalazi istraživanja socijalnih karakteristika izvršilaca krivičnih dela ubistva ili pokušaja ubistva (Simeunović-Patić, 2002).

Bežanje od škole, kao verovatno najrasprostranjeniji oblik poremećaja ponašanja u školskoj sredini, predstavlja važan indikator negativnog odnosa mladih prema školi i ispunjavanju školskih obaveza i snažan rizičan faktor za školski neuspeh, privremeno ili potpuno napuštanje škole, nizak ukupan obrazovni nivo, a po nekim istraživanjima i za zloupotrebu droge (Radovanović, 2016). Priroda poremećaja i njegova učestalost, čine skoro nemogućim ili bar jako otežanim svaki proces vaspitanja i obrazovanja iz jednostavnog razloga što učenik često i za duže vreme napušta školu ili se uopšte ne pojavljuje u školi. Prekidanje veze sa školskom sredinom kao bitnim faktorom prevencije poremećaja ponašanja dovodi do toga da mladi najčešće vreme provode van kontrole, na ulici, u skitnji, otvarajući tako prostor za delovanje negativnih činilaca iz vršnjačkog i šireg socijalnog okruženja.

---

⁷⁶ Rad je rezultat istraživanja na projektu „Kriminalitet u Srbiji i instrumenti državne reakcije“ koji finansira i realizuje Kriminalističko-policijska akademija u Beogradu, ciklus naučnih istraživanja 2015-2019. god.

⁷⁷ ivana.radovanovic@kpa.edu.rs

⁷⁸ bmarkoviczr@gmail.com

Prethodna istraživanja bežanja od škole

Nažalost, istraživanja koja se odnose na bežanje od škole, njegove uzroke i uslove javljanja, rizične faktore, kao i na mogućnosti redukcije, su izuzetno retka. U literaturi se može naići na podatke istraživanja koja se odnose na neuspeh u školskom postignuću, uzrocima slabe posvećenosti školskim obavezama, napuštanju školovanja i u okviru njih o bežanju od škole, ali onih istraživanja koja bi se isključivo bavila bežanjem od škole, jednostavno nema. Ona bliska tom problemu iz čijih rezultata se posredno mogu izvući zaključci o bežanju od škole ukazuju da povećano prisustvo ozbiljnih problema u toku školovanja može posredno dovesti do povećanja rizika kasnijeg kriminalnog ponašanja (Patić-Simeunović, 2003). Ovi problemi bili su prisutni kod skoro 30% izvršilaca ubistva iz uzorka istraživanja, a skoro 28,5% ispitanika je najmanje jednom ponavljalo neki od razreda. Slični rezultati dobijeni su i kod populacije maloletnih izvršilaca ubistva. Kod skoro trećine maloletnih ispitanika zabeleženo je postojanje disciplinskih prestupa i kažnjavanja u školi, bežanje od kuće i od škole, ponavljanje razreda i prekid procesa školovanja.

Problem neadekvatnog odnosa prema školskim obavezama, slabu motivaciju za školsko postignuće i slab uspeh, kao i veliki broj neopravdanih izostanaka kod dece sa problemima u ponašanju, navode i Pejović-Milovančević i saradnici (2008). Bežanje od škole posredno je bilo obuhvaćeno i istraživanjem Ilića i saradnika sprovedenim na uzorku od 1334 dece II, III i IV razreda u pet beogradskih osnovnih škola. Posebna pažnja u istraživanju bila je posvećena problemima u vaspitno obrazovnom procesu i nedostatku posvećenosti školi, kao rizičnom faktoru devijantnog ponašanja čiji indikatori su bili promena škole i izostajanje iz škole. Iako kod oko 94% učenika nema zabeleženog izostajanja iz škole, procenat od skoro 6% učenika koji ima veliki broj izostanaka (opravdanih, neopravdanih, kašnjenja u školu) dobija na značaju, ako se ima u vidu uzrast učenika (od 8-10 godina) i činjenica da neopravdano izostajanje i kašnjenje mogu biti simptom nedostatka posvećenosti školi i neadekvatnog odnosa učenika prema školskim obavezama (Ilić i sar. 2003).

U istraživanju ranog napuštanja školovanja, koje je sprovedeno u Hrvatskoj 2006/07. god, navodi se da su u najvećem riziku za prekid procesa obrazovanja oni mladi koji imaju slab školski uspeh, koji su ponavljali neki od razreda i imali disciplinske probleme, kod kojih je uočen nedostatak motivacije i interesovanja za školu i oni učenici koji dolaze iz porodica sa lošom materijalnom situacijom (Ferić, Milas i Rihtar, 2010).

Istraživanje Petrović i Radovanović iz 1977. godine (Petrović i Radovanović, 1977), izvršeno na populaciji maloletnih prestupnika, muškog pola, starosti od 14-17 godina, pokazalo je da se pouzadnim prediktorima bežanja od škole, mogu smatrati četiri dimenzije i to: 1. negativan stav učenika prema školi; 2. loš uspeh u školi; 3. problemi u socijalnoj adaptaciji i 4. problemi u institucionalnoj adaptaciji i neprihvatanje institucionalnih normi ponašanja. Osim toga, istraživanjem je utvrđena povezanost učestalosti bežanja od škole sa uzrastom na kom se prvi put javlja i sa dužinom odsustvovanja. Takođe je uočena i povezanost broja izvršenih krivičnih dela sa brojem bekstava. Iako je korelacija niska, ona pokazuje da su bežanja na mlađim uzrastima, veća učestalost njihovog javljanja i veća dužina trajanja, najčešće povezani sa vršenjem većeg broja krivičnih dela.

Sve napred navedeno, ukazuje da bežanje iz škole nije bezazlen nestašluk, s obzirom na posledice koje može imati, te da su potrebna istraživanja različitog tipa kako bi se to ponašanje bolje razumelo.

MODEL ISTRAŽIVANJA

Pojam bežanja od škole, predmet i cilj istraživanja

Iako je bežanje od škole prilično često ponašanje kod učenika, njegovo definisanje nije ni malo jednostavno. Ni u nauci ni u praksi ne postoje definisani kriterijumi kada odsustvovanje i nepojavljivanje u školi predstavljaju ponašanja kojima se može izbeći dobijanje loše ocene, a kad prerastaju u poremećaj. U nedostatku tih kriterijuma, čini se da je najvažnija tačka razlikovanja netraženje i nepostojanje saglasnosti roditelja ili nastavnika i neopravdavanje izostajanja. Skrivanje

odsustvovanja pre svega od roditelja, svakako je indikator poremećaja i zato je to "znanje roditelja" konstitutivni element definicije ovog poremećaja. Ovo ponašanje je poremećaj nezavisno od toga koliko dana traje, jer u njegovoj suštini nije dužina vremena nego laganje i to osoba koje najviše vode brigu o ispitaniku - roditelja i nastavnika. Njegovu suštinu, pored toga, čine neistinom stečene beneficije u vidu izbegnute loše ocene.

Imajući u vidu napred rečeno, *bežanje od škole u ovom radu definisano je kao udaljavanje od škole bez znanja roditelja (staratelja) ili školskih organa, a pre svega razrednog starešine na period od jednog ili više uzastopnih dana*. Intenzitet poremećaja je ispitivan brojem takvih udaljavanja, odnosno stepenom ponavljanja takvog ponašanja. Cilj istraživanja je da se na uzorku učenika srednjih škola u Beogradu a) dobije pouzdana slika o učestalosti ponašanja koja čine definiciju bežanja od škole i to po različitim demografskim i socijalnim obeležjima učenika, i b) da se utvrdi uticaj brojnih situacionih, makro i mikrosocijalnih činilaca na ta ponašanja.

Zavisne varijable

Zavisna varijabla u ovom radu je bežanje od škole. Njegovi indikatori su bili: 1) Broj bekstava; 2) Uobičajeni broj dana izostajanja pri jednom bekstvu; 3) Uzrast na kom je ispitanik prvi put pobeo iz škole i 4) Ukupan broj dana odsustvovanja u prethodnoj školskoj godini zbog bekstva. Dokaz da te četiri varijable pripadaju istom prostoru su rezultati faktorske analize koji su datu tabeli koja sledi.

Tabela 1. Struktura prve glavne komponente varijabli bežanja od škole

Varijable	Korelacije varijabli i prve komponente	Komunaliteti varijabli
Broj bekstava iz škole	.707	.500
Uobičajeni broj dana izostajanja pri bekstvu	.797	.635
Uzrast na kome je ispitanik prvi put pobeo	-.572*	.328
Ukupan broj dana odsustvovanja zbog bežanja u toku školske godine	.747	.558
Statistički parametri: $\lambda=.2021$; % varijanse=50,53		

Za analizu učestalosti tog ponašanja i odnose sa karakteristikama učenika, te varijablama iz porodičnog, školskog i vršnjačkog okruženja, a radi uštede u dužini članka, korišćeni su indikatori 1) broj bežanja od škole i 2) Uobičajeni broj dana izostajanja pri bekstvu.

Nezavisne varijable

Najveći deo uzorka nezavisnih varijabli činile su varijable izabrane iz područja porodice, škole i vršnjačkih grupa. Pored varijabli iz ovih oblasti, korišćene su i dve demografske varijable (pol i uzrast). Ukupno je, dakle, korišćena 21 varijabla.

Te varijable su:

• Pol	• Redovnost u izradi domaćih zadataka
• Uzrast	• Sklonost varanju u školskim obavezama – prepisivanje domaćih zadataka
• Odnosi u porodici između odraslih članova u vreme detinjstva ispitanika	• Kažnjavanje ukorom u školi
• Odnosi članova porodice prema ispitaniku	• Nagli pad uspeha u školi
• Fizičko kažnjavanje ispitanika u porodici	• Menjanje škole zbog vladanja
• Sociopatološka ponašanja članova porodice ispitanika u vreme detinjstva	• Učestvovanje u vannastavnim aktivnostima

* Minus predznak je zbog različitog smera numerisanja varijable.

• Kriminal članova porodice u vreme detinjstva ispitanika	• Bavljenje sportom tokom školovanja
• Bežanje ispitanika od kuće	• Pripadnost prijateljskim grupama vršnjaka
• Uspeh u školi – u poslednjem razredu	• Sociopatološka ponašanja u grupi vršnjaka
• Pažljivost na časovima	• Kriminal u grupi vršnjaka
• Redovnost u školi	

Uzorak ispitanika

Analiza bežanja od škole urađena je na uzorku od 488 učenika srednjih škola u Beogradu. Uzorak po karakteru spada u kategoriju prigodnih, namernih uzoraka izabran iz škola za koje se unapred znalo da imaju učenike koji često odsustvuju sa nastave. Pri izboru se vodilo računa i o vrsti škola, pa su tako izabrane tri stručne škole i jedna gimnazija. Od ukupnog broja učenika 10,5% je uzrasta 16 godina, 30,1% - 17 godina, 37,9% - 18 godina i 19,4% uzrasta 19 godina, od čega je 32,2% devojaka, 67,8% dečaka.

Instrumenti i način prikupljanja podataka

Podaci su prikupljeni grupnim, anonimnim anketiranjem učenika pomoću posebno konstruisanog Upitnika o ponašanju učenika. Pitanja u Upitniku bila su sa predloženim odgovorima skaliranim od 1 do 5 za sve intervalne varijable (osim „bavljenja sportom“ i „fizičkog kažnjavanja učenika u porodici“ koje su skalirane od 1 do 3). Kategorijalne varijable su binarno kodirane. Veći skor na intervalnim varijablama, označavao je socijalno nepoželjna ponašanja ili stanja.

Obrada i analiza podataka

Za analizu učestalosti bežanja od škole korišćeni su klasični postupci deskriptivne statistike: frekvencije i relativni odnosi. Analiza odnosa bežanja sa sociopsihološkim karakteristikama iz porodičnog, školskog i vršnjačkog okruženja učenika urađena je takođe deskriptivnom statistikom, a značajnost tih odnosa tesirana je χ^2 i C koeficijentom kontigencije.

REZULTATI I DISKUSIJA

Učestalost bežanja

Kao što je već rečeno analiza bežanja od škole urađena je na osnovu odgovora učenika na dva pitanja i to ona koja su, po mišljenju autora rada, najilustrativnija. Ta dva pitanja su dovoljna da se stekne uvid u to koliko je ovaj način ponašanja rasprostranjen među učenicima.

Tabela 2. Da li ste izostali iz škole jedan ili više uzastopnih dana, a da to niste rekli ni roditeljima ni razr. starešini

Odgovori	N	%
Nisam nijednom	240	49,7
Jesam jednom	62	12,8
Jesam dva puta	22	4,6
Jesam tri puta	16	3,3
Jesam više puta	143	29,6
Ukupno	483	100,0

Tabela 3. Ako se to desilo koliko ste uzastopno dana obično izostajali

Odgovori	N	%
Nemam takvih izostanaka	222	46,1
Obično jedan dan	93	19,3
Obično dva dana	77	16,0
Obično tri dana	30	6,2
Obično više od tri dana	60	12,4
Ukupno	482	100,0

Nesumnjivo, bežanje od škole jeste način ponašanja učenika. Ne obaveštavajući o tome bilo koga i ne tražeći dozvolu više od polovine učenika beži na najmanje jedan dan. Od tog broja skoro 30% učenika čini to više od tri puta u toku školske godine. Što se tiče uobičajenog broja dana bežanja od škole, najveći broj učenika beži na jedan (19,3%) ili dva dana (16%), ali značajan procenat učenika (12,4%) učenika beži i na više od tri dana.

Bežanje i pol učenika

Kada je u pitanju raspored bežanja u odnosu na pol učenika, ti podaci nalaze se u naredne dve tabele.

Tabela 4. Bežanje od škole i pol učenika

Bežanje od škole	Pol					
	Ž		M		Σ	
	N	%	N	%	N	%
Nije mi se desilo	93	38,7	147	61,3	240	100,0
Jeste jednom	23	37,1	39	62,9	62	100,0
Jeste dva puta ili tri puta	10	26,3	28	73,7	38	100,0
Jeste više puta	30	21,1	113	78,9	143	100,0
Ukupno	156	32,3	327	67,7	483	100,0

Statistički parametri: $\chi^2=20.670$; $df=3$; $C=.202$; $p<.001$

Razlike između polova postoje i očigledne su. One se mogu zapaziti duž celog kontinuuma bežanja. Već iz toga se dá zapaziti da razlike u bežanju od škole idu na račun muškog pola. Ipak najizrazitija razlika u bežanju je u kategoriji „bežano više od tri puta“. Činjenica da je C koeficijent između pola i bežanja od škole prilično nizak praktično znači da razlika u tom bežanju između učenika muškog i ženskog pola ne zavisi samo od pola, već i od mnogih drugih faktora.

Podaci o razlici u polovima kada je u pitanju broj dana odsustvovanja pri bežanju nalaze se u tabeli br. 5.

Tabela 5. Uobičajeni broj dana odsustvovanja pri bežanju od škole i pol učenika

Odgovori	Ženski		Muški		Σ	
	N	%	N	%	N	%
Nije bežao/la iz škole	87	39,2	135	60,8	222	100,0
Obično jedan dan	36	38,7	57	61,3	93	100,0
Obično dva ili tri dana	24	22,4	83	77,6	107	100,0
Obično više od tri dana	8	13,3	52	86,6	60	100,0
Ukupno	155	32,1	327	100,0	482	100,0

Statistički parametri: $\chi^2=319.520$; $df=3$; $C=.631$; $p<.000$

Razlika između muškog i ženskog pola duž cele skale odsustvovanja, izražene uobičajenim brojem dana nedolaska u školu prilikom bekstva, dosledno i dalje postoji i ona je i dalje u „korist“ muškog pola. Dečaci, naime, značajno češće odsustvuju više od tri dana tokom jednog bekstva nego što to rade devojčice i zato u ukupnom broju dana duž kontinuuma bekstva, postoji nadmoć muškog pola. Te razlike su vrlo velike i zato je C koeficijent korelacije tako visok.

Bežanje od škole i sociopsihološke karakteristike iz područja porodice

Analiza odnosa između bežanja od škole i nekih sociopsiholoških karakteristika iz porodične sredine data je u tabeli koja sledi.

Tabela 6. C koeficijenti između bežanja od škole i sociopsiholoških karakteristika iz porodične sredine

Sociopsihološke karakteristike iz porodične sredine/bežanje od škole	C koeficijent	Nivo značajnosti
Odnosi u porodici između odraslih članova u vreme detinjstva ispitanika	.212	.122
Odnosi članova porodice prema ispitaniku	.228	.047
Fizičko kažnjavanje ispitanika u porodici	.221	.002
Sociopatološka ponašanja članova porodice ispitanika u vreme detinjstva	.182	.002
Kriminal članova porodice u vreme detinjstva ispitanika	.121	.521
Bežanje ispitanika od kuće	.348	.000

Pretpostavka da je bežanje od škole po prirodi stvari povezano sa svim porodičnim karakteristikama, pokazala se samo donekle tačnom. Od šest, četiri porodične karakteristike su u značajnim odnosima sa bežanjem od škole i to: 1) Odnosi članova porodice prema ispitaniku; 2) Fizičko kažnjavanje ispitanika; 3) Sociopatološka ponašanja u porodici; 4) Bežanje od kuće. Dve dimenzije nisu povezane: 1) Odnosi među odraslim članovima porodice ispitanika i 2) Kriminal članova porodice ispitanika. Osim toga i one četiri koje su povezane imaju prilično niske, ali statistički značajne koeficijente povezanosti. Od toga je jedini izuzetak povezanost sa „bežanjem od kuće“ koja je substancionalna. Sudeći prema prikazanim rezultatima može se reći da se učenici koji beže, od onih koji ne beže mogu razlikovati po lošim odnosima u porodici prema učeniku, po prisustvu sociopatoloških ponašanja u tim porodicama, po fizičkim kaznama kojima su učenici izloženi i po učeničkom bežanju od kuće. Te karakteristike su, dakle, u stanju da diskriminišu učenike sklone bežanju od škole i to je rezultat koji se neposredno može primeniti u prevenciji ovog ponašanja. Smer u kome stoje ove povezanosti je potpuno logičan i očekivan.

Kao ilustracija prethodnih redova, u tabeli br. 7 dat je prikaz povezanosti „bežanja od kuće“ sa bežanjem od škole.

Tabela 7. Bežanje od škole i bežanje od kuće

Bežanje od kuće	Bežanje od škole											
	Nema bežanja		Jedan dan		Dva dana		Tri dana		Više od tri dana		Σ	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Nema bežanja	210	95,0	86	93,5	56	72,7	24	80,0	42	70,0	418	87,1
Jednom	5	2,3	4	4,3	9	11,7	1	3,3	3	5,0	22	4,6
Dva puta	2	0,9	0	0,0	6	7,8	2	6,7	4	6,7	14	2,9
Tri puta	1	0,5	2	2,2	1	1,3	0	0,0	2	3,3	6	1,3
Više puta	3	1,4	0	0,0	5	6,5	3	10,0	9	15,0	20	4,2
Ukupno	221	100,0	92	100,0	77	100,0	30	100,0	60	100,0	480	100,0
Statistički parametri: $\chi^2 = 66,198$; $df = 16$; $p = .000$; $C = .348$												

I pored najvećeg C koeficijenta koje bežanje od škole ima sa bežanjem od kuće, ta tendencija povezanosti nije lako uočljiva. Ipak ona se lepo vidi kada se podaci obe varijable svedu na dve

kategorije: ima bežanja/nema bežanja. No, i iz prethodne može se uočiti da od učenika koji ne beže od kuće skoro je podjednak broj učenika koji ne beži i od škole, a da oni koji beže od kuće po pravilu beže i od škole.

Bežanje od škole i sociopsihološke karakteristike iz školske sredine

Rezultati povezanosti karakteristika školskog okruženja sa bežanjem od škole dati su u narednoj tabeli.

Tabela 8. Bežanje od škole i sociopsihološke karakteristike učenika iz školske sredine

Sociopsihološke karakteristike iz školske sredine	C koeficijent	Nivo značajnosti
Uspeh u školi – u poslednjem razredu	.326	.000
Pažljivost na časovima	.336	.000
Redovnost u školi	.333	.000
Redovnost u izradi domaćih zadataka	.312	.000
Sklonost varanju u školskim obavezama – prepisivanje domaćih zadataka	.118	.976
Učestvovanje u vannastavnim aktivnostima	.196	.251
Nagli pad uspeha u školi	.225	.001
Menjanje škole zbog vladanja	.344	.000
Kažnjavanje ukorom u školi	.351	.000
Bavljenje sportom tokom školovanja	.092	.849

Tri od deset karakteristika iz školskog okruženja nisu značajno povezane sa bežanjem od škole. To su: 1) Sklonost varanju u školskim obavezama; 2) Učestvovanje u vannastavnim aktivnostima i 3) Bavljenje sportom u vreme školovanja. U svim ostalim slučajevima, a u pitanju je sedam varijabli, postoje dosledne povezanosti sa bežanjem od škole. One nisu visoke, ali jasno pokazuju da bežanja od škole ima više kod učenika koji imaju slabiji uspeh, koji kampanjski uče, koji su manje pažljivi na času i koji neredovno izvršavaju školske obaveze, zatim koji su doživeli pad uspeha u školi i, najzad, koji su češće kažnjavani ukorom i menjali školu zbog problema sa vladanjem. Ove povezanosti praktično znače da te karakteristike mogu uspešno i dosledno diferencirati učenike koji beže od onih koji ne beže od škole. Smer povezanosti može se lako zapaziti, što je prikazano na primeru povezanosti bežanja od škole sa uspehom u školi.

Tabela 9. Bežanje od škole i uspeh u školi

Uspeh u školi	Bežanje od škole											
	Nema bežanja		Jedan dan		Dva dana		Tri dana		Više od tri dana		Σ	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Odličan	56	25,2	15	16,1	8	10,4	3	10,0	3	5,0	85	17,6
Vrlo dobar	99	44,6	35	37,6	27	35,1	12	40,0	17	28,3	190	39,4
Dobar	62	27,9	41	44,1	38	49,4	12	40,0	31	51,7	184	38,2
Slab	5	2,3	2	2,2	2	2,6	3	10,0	7	11,7	19	3,9
Ponavljao	0	0,0	0	0,0	2	2,6	0	0,0	2	3,3	4	0,8
Ukupno	222	100,0	93	100,0	77	100,0	30	100,0	60	100,0	482	100,0

Statistički parametri: $\chi^2 = 57,166$; $df = 16$; $p = .000$; $C = .326$

Tendencija paralelnosti između bežanja od škole i uspeha u učenju veoma je uočljiva i jasno svedoči da lošiji uspeh provocira češća bežanja i duže odsustvovanje prilikom bežanja. Ova pravilnost uočava se već u prvom redu tabele. Iz njega je vidljivo da i odlični učenici beže od škole, ali da broj onih koji beže ili koji ostaju više dana polako i sigurno opada duž kontinuuma bežanja: od 25,2% preko 16,1%, pa sve do 5%. Ta pravilnost postoji i u redu gde su učenici sa vrlo dobrim uspehom: od 44,5% do

28,3%. Međutim, prava tendencija koja opisuje odnos bežanja i uspeha u učenju nalazi se u redu koji se odnosi na dobar uspeh. Dakle, u tom trećem redu u kome se nalaze podaci o učenicima koji beže od škole, broj učenika naglo raste, smer u odnosu na prvi i drugi red se potpuno menja i sada se konstantno povećava procenat onih koji izostaju iz škole: od 27,9% koji ne beže, preko 44,1% koji beže na jedan dan i 49,4% na dva dana, pa sve do 51,7% koji beže na više od tri dana.

Bežanje od škole i sociopsihološke karakteristike vršnjačkih grupa

Poslednji set sociopsiholoških karakteristika čije povezanosti sa bežanjem od škole su analizirane su karakteristike koje pripadaju vršnjačkim grupama. Njihova relevantnost za ponašanje učenika je nesumnjiva pošto one mogu vršiti neposredni uticaj na prilično veliki broj ponašanja u školi, pa i na bežanje. Koliko je ta hipoteza opravdana vidi se iz tabele koja sledi.

Tabela 10. Povezanost bežanja od škole sa kartakteristika iz područja vršnjačkih grupa

Karakteristike vršnjačkih grupa/bežanje od škole	C koeficijent	Nivo značajnosti
Pripadnost prijateljskim grupama vršnjaka	.111	.646
Sociopatološka ponašanja u grupi vršnjaka	.210	.005
Kriminal u grupi vršnjaka	.217	.003

Od tri karakteristike iz područja vršnjačkih grupa, „Pripadnost prijateljskim grupama“ nema značajnih povezanosti sa bežanjem od škole, što praktično znači da se na osnovu te karakteristike ne razlikuju učenici koji češće beže od škole od onih koji ne beže.

Ostale dve karakteristike imaju uobičajene, mada niske korelacije, koje znače da su u stanju da diskriminiraju učenike koji beže od učenika koji ne beže iz škole. Pravac povezanosti koji se može utvrditi pregledom podataka u kontingencijskim tabelama nedvosmisleno pokazuje da više beže oni učenici u čijim prijateljskim grupama ima sociopatoloških oblika ponašanja ili kriminala. Taj smer se može videti i u narednoj tabeli koja se koristi da ilustruje dobijene rezultate C koeficijenata korelacije.

Tabela 11. Bežanje od škole i sociopatološka ponašanja u grupi vršnjaka

Sociopatološka ponašanja u grupi	Bežanje od škole											
	Nema bežanja		Jedan dan		Dva dana		Tri dana		Više od tri dana		Σ	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Ne pripada prijateljskoj grupi	71	32,0	30	32,3	13	17,1	4	13,3	13	21,7	131	27,2
Bilo je i takvih slučajeva	124	55,9	55	59,1	0	65,8	20	66,7	30	50,0	279	58,0
Više članova grupe se tako ponašalo	27	12,2	8	8,6	13	17,1	6	20,0	17	28,3	71	14,8
Ukupno	222	100,0	93	100,0	76	100,0	30	100,0	60	100,0	481	100,0

Statistički parametri: $\chi^2 = 22,150$; $df = 8$; $p = .005$; $C = .210$

Tendencija da sociopatološka ponašanja u grupi podstiču bežanja od škole zaista postoji i vidljiva je u trećem redu ove tabele, onom koji znači da je više članova grupe imalo takva ponašanja. U toj kategoriji, naime, bežanje na jedan dan ima 8,6% učenika, na dva dana 17,1%, na tri dana 20,0%, a na više dana 28,3% učenika. Taj stalni rast broja učenika duž kontinuuma bežanja od škole čvrst je pokazatelj te tendencije u odnosu bežanja od škole i sociopatoloških ponašanja u vršnjačkoj grupi.

ZAKLJUČCI:

Analiza bežanja od škole pokazala je:

- da više od 50% učenika beži od škole na period od jednog dana ili duže;
- da se prilikom bekstva najčešće ostaje jedan dan, ali da značajan broj učenika ostaje i više od tri dana;
- da od škole značajno češće beže muškarci,
- da je bežanje od škole povezano sa uzrastom učenika, lošim odnosima u porodici prema učeniku, fizičkim kažnjavanjem učenika u porodici, sociopatološkim ponašanjem članova porodice, bežanjem od kuće, lošim uspehom u školi, nepažljivošću na časovima, neredovnim učenjem, naglim padom školskog uspeha, većim brojem menjanja škole, kažnjavanjem ukorom u školi, sociopatološkim ponašanjima u vršnjačkoj grupi, postojanjem drugova u vršnjačkoj grupi koji se bave kriminalom.

Literatura:

1. Ilić, Z., Jugović, A., Žunić- Pavlović V., Radić- Šestić, M. i Jovanić, G. (2003). Karakteristike smetnji i poremećaja ponašanja u socijalnom razvoju dece mlađeg školskog uzrasta. *Istraživanja u defektologiji*, br. 3, Beograd: Defektološki fakultet, 195-216.
2. Pejović-Milovančević, M., Popović-Deušić, S., Draganić-Gajić, S. i Lečić-Toševski, D. (2008). Inkluzivno obrazovanje dece sa problemima ponašanja. U: Radovanović, D. (ur.) *Poremećaji ponašanja u sistemu obrazovanja*, Beograd: FASPER, str. 95-105.
3. Petrović, M. i Radovanović, D. (1977). *Prestupništvo maloletnika – bežanje od škole – bežanje od kuće*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
4. Radovanović, I. (2016). Zloupotreba droga u populaciji srednjoškolskih učenika: fenomenologija, etiologija i modeli prevencije. Beograd: Univerzitet u Beogradu, FASPER, doktorska disertacija.
5. Simeunović- Patić, B. (2002). Socijalne karakteristike izvršilaca krivičnih dela ubistva. U: *Delikti nasilja - krivično-pravni i kriminološki aspekt*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 289-312.
6. Simeunović-Patić, B. (2003). *Ubistva u Beogradu*. Beograd: Vojnoizdavački zavod i IKSI.
7. Ferić, I., Milas, G. i Rihtar, S. (2010). Razlozi i odrednice ranoga napuštanja školovanja. *Društvena istraživanja*, 19 (4-5), str.621-642.
8. Žunić – Pavlović, V. i Pavlović, M. (2008). Osnovni pristupi u školskim programima prevencije poremećaja ponašanja. U: Radovanović, D. (ur.) *Poremećaji ponašanja u sistemu obrazovanja*, Beograd: FASPER, 129-139.

THE RELATIONSHIP OF SOCIO'S PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PUPILS AND ESCAPING FROM SCHOOL

Abstract: *On the sample of 488 pupils from high schools in Belgrade, three professional and one general school, we examined the escaping from school and the relation with some sociopsychological characteristics of students and sample variables selected from the family, school and peer environment. Running data were obtained by self-evidence in an anonymous situation, using a Student's Questionnaire that was specifically designed for the purpose of this research. The obtained results showed significant differences in escaping, depending on gender, and the connection of this escape with a large number of variables from the environment of the family, school and peer group.*

Key words: *behavioral disorders in the school environment, escape from school, socio-psychological factors of escaping from school*

**PRIMJENA PROFESIONALNIH I ETIČKIH STANDARDA U
BOSANSKOHERCEGOVAČKOJ ŠTAMPI I ONLINE MEDIJIMA – STANJE I
PERSPEKTIVE**

MA Seid Jusić

Internacionalni univerzitet u Travniku – Fakultet za medije i komunikacije (doktorand)⁷⁹

***Apstrakt:** Devijacije u medijskom sistemu Bosne i Hercegovine uzrokovane su mnogim faktorima, a prije svega nacionalno-političkim djelovanjem. Devijacije se odnose na sam sistem informisanja ali i na medijske radnike koji uveliko doprinose devijaciji informacija svojim neprofesionalnim odnosom prema zvanju te nepoštivanju etičkih i zakonskih pravila profesije. Ovaj rad ima za cilj da prikaže trenutno stanje primjene profesionalnih i etičkih standarda u bosanskohercegovačkoj štampi i online medijima uz poseban osvrt na publiku kao (ne)aktivnog sudionika u cjelom procesu. Pored navedenog, cilj rada je predstaviti medijskim publikama pravila ponašanja onih koji posreduju u prenošenju informacija a u svrhu edukovanja iste da bi mogla adekvatno odreagovati na devijacije koje nastaju kao posljedica neprofesionalnog odnosa medijskih radnika. Godine 1999. usvojen je kodeks od svih Udruženja/Udruga novinara u BiH te je isti dopunjavao nekoliko puta od strane Vijeća za štampu u Bosni i Hercegovini uz konsultacije sa Udruženjima/Udrugama novinara u BiH. Navedeni kodeks će u narenom radu biti osnova za iznošenje argumenta za i protiv u smislu devijantnog djelovanja novinara na tok informacija i sama društvena zbivanja u Bosni i Hercegovini. Potreba da se djeluje u pravcu edukovanja medijskih publika je osnova ovog rada i da se samim činom medijskog opismenjanja spriječe manipulacije i društvene devijacije nastale usljed pogrešnog informisanja.*

***Ključne riječi:** etički kodeks, moral, devijacija, medijska pismenost, standardi*

Uvod

Devijacije u medijskom prostoru BiH uslovljene su različitim faktorima od kojih svakako prvo mjesto zauzima nacionalno-politički. Razlog za takvo stanje je postratno uređenje države koje se zasniva na etno-nacionalnom a ne građanskom principu, i sav poredak je postavljen na tim osnovama. Nije ni čudo da su nacionalne medijske kuće i agencije u službi nacionalnih/nacionalističkih ciljeva.

Veoma mali broj medija nastoji da zadovolji ukuse i potrebe tri konstituirajuće nacije unutar BiH, a tom stanju uveliko doprinosi i sama publika koja je medijski nepismena i kojoj se mogu plasirati različiti vidovi indoktrinacije, insceniranja, spinovanja u službi određene politike a da ista ne reaguje na bilo koji način. Svakako tu su i medijski radnici, novinari, urednici koji za korist medijske kuće ili vlastitu korist ne žele na bilo koji način da se zamjeraju vladajućim etno-nacionalnim vladarima, strukturama i politikama.

Usljed takvog stanja etika je sporedna stvar kojom se bave oni koji upravljaju procesima i oni koji su „izvođači radova“ na formiranju javnog mnijenja, a to su mediji i medijski radnici.

Analize godišnjih izvještaja medijskih kuća i udruženja koja se bave pitanjima medija i njihove objektivnosti i istinitosti u izvještavanju su veoma oskudne pravim informacijama i kao takve ukazuju na problem pravog pristupa medijskom prostoru u BiH.

Trenutno stanje medijskog prostora u BiH je, posmatrano s tačke profesionalnih i etičkih standarda, u veoma lošoj situaciji, posebno iz razloga veoma male zainteresiranosti publike da aktivno

---

⁷⁹seid_jusic@live.com

učestvuje u kreiranju medijske politike, medijskih sadržaja i cenzuri/žalbama na neprimjerene sadržaje. Upravo ti sadržaji koji su obojeni mržnjom, predrasudama, stresnim namjerama su uveliko kreacija centara političkih i sličnih centara moći.

U radu je prikazano trenutno stanje i perspektive BH medija i medijskih radnika sa posebnim osvrtom na pravila koja su postavljena u okviru njihovih nadležnosti i prostora djelovanja. Etički i profesionalni kodeks su okosnica rada i mjerilo na osnovu kojeg će se donositi zaključci.

Etička pravila novinarske profesije

Skoro sva načela novinarske profesije upućuju na to da mediji trebaju stvarati pozitivnu sliku o vjerskoj, etničkoj, kulturnoj i svim drugim raznolikostima i da na osnovu toga donose kodekse koji zabranjuju diskriminaciju na osnovu nacionalnog porijekla, boje, rase i sl.

Većina zemalja EU imaju usvojene kodekse ponašanja ili djelovanja zasnovane na općim normama istinitosti, objektivnosti, pravdi, pravednosti, jednakosti itd. Uglavnom sve zemlje članice EU imaju i samoregulatorna tijela čiji je cilj da nadziru provođenje profesionalnih i etičkih kodeksa ponašanja. Vodeći se tim primjerima iz EU i BiH ima nekoliko regulirajućih i samoregulirajućih agencija i tijela koje se bave pitanjima medija i medijskog prostora u BiH.

Osnovno pitanje i izazov u novinarskoj profesiji ali i u uredništvu medija svugdje u svijetu pa i u BiH je problem istinitosti i objektivnosti informisanja, jer su mediji kao i novinari uvjetovani da budu posrednici u komunikacijskom procesu, ili čak kanal komunikacije od izvora informacija do recipijenata/publike. Taj kanal komuniciranja je uveliko ovisan o ljudskom faktoru kako u tehničkom tako i u etičkom smislu. Postupajući po pozitivnim praksama EU Udruženje novinara BiH je donijelo kodeks ponašanja za sve svoje članove, iz razloga većeg povjerenja u medije i stvaranje pozitivne slike o medijima u očima publike.

Udruženja/Udruga novinara u BiH na sjednici održanoj 29. aprila 1999. su usvojili Kodeks koji je dopunjen: februara 2005., augusta 2006., decembra 2006. i juna 2011. odVijeća za štampu u Bosni i Hercegovini, u konsultaciji sa Udruženjima/udrugama novinaru BiH.

Novinar se svakodnevno susreće sa pitanjima etičke naravi kao što su krivotvorenje, povreda autorskih prava, sukob interesa, prikrivanje informacija, prevara, napad na privatnost itd. Nabrojane stavke su duboko ukorijenjene u moderno društvo a ne samo novinarstvo. Novinarstvo jednostavno podliježe zahtjevima modernog tržišta. Smjernice novinarske etike su: istinitost i točnost, nepristranost i poštenje, poštovanje osobnosti i privatnosti, neovisnost o pojedinim interesima, odgovornost prema društvu i društvenim dobrima, poštovanje zakona, moral, pristojnost i dobar ukus. Povjerenje u profesionalno obavljanje poslova ima veliki značaj. Ako građane novinar jednom obmane, oni mu više neće vjerovati i kada istinu govori. Naravno, to je novinarima poznato, ali su neki zbog raznih vrsta koristi ili ucjena ili neprofesionalnog ponašanja ili neznanja spremni da plasiraju nešto što nije tačno ili se uopće nije dogodilo.⁸⁰

To su osnovni razlozi radi koji dolazi do kršenja Kodeksa iako postoje i različiti razlozi po drugim osnovama za lažno, neobjektivno i sl. izvještavanje.

Princip istinitosti

Savremeno novinarstvo se bazira na senzacionalističkom pristupu informacijama i samim tim se dovodi u pitanje istinitost informacije, pogotovo onda kada su u pitanju politički aspekti djelovanja.

Održati istinitost informacije od njenog nastanka do recipijenta je veoma teško, pogotovo u okruženju gdje postoji veliki broj faktora koji svjesno ili nesvjesno utječu na njen tok. Ideološki obrazac, medijska agenda, sposobnost novinara, moralnost novinara i urednika, tehničke karakteristike kanala prenošenja informacija uvjetuju krajnji ishod i shvatanje događaja kod recipijenata/publike.

---

⁸⁰https://hr.wikipedia.org/wiki/Etika_novinarstva (pristupljeno 24.7.2017.)

Kriteriji vrednovanja istine odnose se na sve subjekte koji su uključeni u komunikaciju, na što osobito upozoravaju Bill Kovach i Tom Rosenstiel, pojašnjavajući važnost koju imaju informacije koje moraju biti potpune i provjerene (2010:7)

Pojam istine u znanosti jedan je od temeljnih. Znanstvena misao, baš kao i novinarska, može biti istinita ili lažna. Istinita je kada odgovara stvari o kojoj se misli. Istina u znanosti značava i vrijednost. Ona je i objektivna, a sadržaj joj je određen objektom spoznaje, a nesubjektom. Da bi nešto bilo istinito u znanosti ono mora biti točno, ispravno i istinito, baš kao i u novinarstvu. Sve suprotno dovodi nas do laži, zablude i poluistine koje se ubrajaju neistinite misli. (Vujević 2002)

Dakle, kriteriji za novinarsku istinu su isti kao i za naučnu istinu i svaka informacija mora da prođe kroz filter istinitosti te nakon toga može da bude plasirana u eter.

U nastavku je naveden dio Kodeksa Udruženja/Udruga novinara BiH koji se odnosi na istinitost i tačnost izvještavanja, a koji svakom članu publike nudi adekvatan okvir i mogućnost spriječavanja širenja lažnih informacija putem upućivanja žalbi i prigovora žalbenom vijeću Udruženja/Udruga Novinara BiH.

Kodeks koji je usvojen od svih Udruženja/Udruga novinara u BiH na sjednici održanoj 29. aprila 1999. obavezuje sve novinare na tačnost i fer izvještavanje u članu 5 ovog dokumenta.

- Novinari neće objavljivati netačne ili krivonavodeće materijale u vidu fotografija, tekstova ili drugih materijala.
- Fotografije i dokumenti ne smiju biti falsifikovani i/ili korišteni na krivonavodeći način.
- Novinari ne smiju prikrivati i/ili zadržavati važne informacije čije bi obznanjivanje moglo materijalno uticati na tumačenje objavljenog izvještaja i razumijevanje kod čitalačke publike.
- Novinari imaju profesionalnu obavezu blagovremeno ispraviti bilo koju objavljenu informaciju za koju se utvrdi da je netačna.
- Izvinjenje i/ili ispravka će biti objavljeni s dužnim isticanjem.
- Novinari će uvijek izvještavati istinito i tačno o ishodu radnje poduzete u vezi s klevetom u koju su bili uključeni.
- Novinari će izvještavati samo na osnovu činjenica čije je porijeklo novinaru poznato.
- Kod izvještavanja i komentara kontroverze, novinari će se potruditi da saslušaju i predstave sve strane u sporu. Ukoliko jedna strana u kontroverzi odbije da se stavi na raspolaganje novinaru, publikacija može opravdano navesti ovo odbijanje u svom izvještaju.⁸¹

Na osnovu izvještaja sjednica Vijeća za štampu i online medije BiH sa stranice je moguće preuzeti izvještaj za 2011. godinu gdje se vidi da je u toku godine uloženo 99 prigovora i žalbi na novinare i novinske tekstove po različitim osnovama, dok je 2017. godine do kraja maja uloženo 62 žalbe. Iz navedenog se da zaključiti da je za šest godina veoma malo povećan trend broja žalbi na osnovu polugodišnjeg izvještaja a iz čega proizilaze dvije moguće istine. Prva, da je povećan broj kršenja novinarskog kodeksa i druga, da je medijska publika stekla veći nivo medijske pismenosti.⁸²

Poredeći stanje sa našim istočnim susjedima, Republikom Srbijom, stanje po osnovu kršenja novinarskog kodeksa u BiH je stabilno, jer se u izvještajima za septembar 2016. navodi 3191 slučaj kršenja novinarskog kodeksa u R Srbiji.⁸³

Poredeći broj žalbi i prigovora u R Srbiji za samo devet mjeseci 2016 godine sa brojem žalbi u BiH koji je 30 puta veći nego u BiH, ili slikovitije skoro 3100 žalbi i prigovora više. To ukazuje na dvije moguće činjenice, prva da su građani Srbije medijski pismeniji nego građani u BiH, a druga da mediji u Srbiji češće krše kodeks ponašanja i neistinito i netačno izvještavaju, što se naravno može vidjeti iz detaljnih izvještaja a za što je potrebno obimnije istraživanje.

---

⁸¹https://www.vzs.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=218&Itemid=9(pristupljeno 26.7.2017.)

⁸²https://www.vzs.ba/index.php?option=com_content&view=category&id=200&Itemid=37 (pristupljeno 27.7.2017.)

⁸³<http://analiziraj.ba/2016/09/30/sramotno-kršenje-kodeksa-novinara-u-srbiji/> (pristupljeno 29.7.2017.)

Isto tako iz ovog izvještaja se da zaključiti da nacionalna homogenost nije uvjet za istinitije i tačnije izvještavanje, iako su slučajevi kršenja kodeksa novinara u BiH uglavnom povezani sa nacionalnim i nacionalističkim izvještavanjem.

Posebno je značajna činjenica da se većina prigovora i žalbi odnose na neistinitost navoda i izvještaja i da se Žalbeno vijeće izjasnilo pozitivno na prigovore uvažavajući ih i postupajući u skladu sa pravilnikom, te naložilo da se u medijima izvrši ispravka.

Slika medija u očima publike

Davno su prošla vremena kada su ljudi govorili da je nešto tačno jer su tako prenijeli mediji. Danas je stanje mnogo drugačije i mediji su izgubili vjerodostojnost i povjerenje publike a o tome svjedoče brojna istraživanja o povjerenju građana prema medijima i drugim društvenim institucijama u kojima su mediji skoro uvijek na dnu liste povjerenja.

Istraživanje o povjerenju u medije koje je 2007. objavio Gallup International, a u kojem je prvi put bilo obuhvaćeno i hrvatsko tržište, pokazalo je kako samo 27 % građana Hrvatske vjeruje da mediji donose mišljenja bliska publici. S druge strane, 54 % građana Hrvatske vjeruje da mediji služe univerzalnomu dobru. (Kanižaj prema Malović 2007)

Takvo je stanje sa našim zapadnim susjedima R Hrvatskom, a stanje u BiH prema istraživanju koje su proveli „BH novinari“ 2016. godine je suprotno i kazuje da u BiH najveći stepen povjerenja kod recipijenta imaju vjerske zajednice a zatim mediji.⁸⁴

U istom izvještaju se navodi da građani smatraju, njih 84,2 posto, kako je sloboda medija u BiH malo ili gotovo nikako prisutna. U RS-u 81,5 posto, a u Federaciji BiH 86 posto dijeli mišljenje kako je sloboda mišljenja malo ili gotovo nikako prisutna.

Suprotstavljajući ove dvije činjenice dovodi se u pitanje objektivnost odgovora ispitanika, odnosno kako neko može vjerovati nekome ko nema slobodu izražavanja. Vjerovati medijima i u isto vrijeme smatrati da nemaju slobodu izražavanja je kontradiktorno. U suštini i ova informacija govori o medijskoj pismenosti BH publike.

U R Hrvatskoj je rađeno istraživanje „Hrvatski mediji u očima građana“ Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu i nezavisnoga istraživačkoga centra Media metar, koje je pokazalo zanimljive podatke o tome kako građani doživljavaju medije i institucije. Kako je rečeno na predstavljanju, ovim se istraživanjem želi potaknuti ozbiljnije istraživanje stavova o medijima pouzoru na američki Pew Research Center ili njemački Institut zur Förderung publizistischen Nachwuchses (Institut za obrazovanje novinara). Na reprezentativnom uzorku od 1000 ispitanika utvrđeno je da od svih medija, čak 45 % ispitanika najviše vjeruje internetu, potom radiju 39 %, magazinima i tjednicima 30 %, odnosno 31 %. Na posljednjem mjestu našle su se dnevne novine, u koje hrvatski građani imaju najmanje povjerenja, tek 24 %. Štose tiče praćenosti medija, internet je također iznad dnevnih novina s 33 % naspram 28 %, a praćeniji su jedino televizija s 57 % i radio s 50 %. Nadalje, ispitanici izjavljuju kako imaju veće povjerenje u lokalne, nego u nacionalne medije, a kada je u pitanju izvještavanje o politici najvjerodostojniji medij jest radio, a najmanje dnevne novine i televizija. Od ponuđenih 19 institucija i društvenih aktera, „domaći mediji“ su, prema ocjeni ispitanika, sedmis ocjenom 2,78, a „novinari“ osmi (2,73) u ljestvici povjerenja. Prva je Crkva (ocjena 3,44), slijede znanstvenici (3,36), obrazovne institucije (3,32), vojska RH (3,25), ugledni intelektualci (2,98), dok posljednjih nekoliko mjesta zauzimaju sindikat (2,55), Europska unija (2,49), Vlada RH (2,36), Sabor RH (2,33) te političke stranke općenito (2,21). Što se tiče obilježja tipičnoga hrvatskoga novinara građani ga procjenjuju kao pismenoga, razumljiva, sklonoga manipulaciji, senzacionalizmu i isticanju loših vijesti, dok bi njegova uloga trebala biti ona kritičara nepravilnosti, informatora i savjetnika građana, čuvara demokracije, tumača društvenih problema te glasnogovornika naroda. Čak 84,8 % ispitanika smatra da bi novinari trebali biti stručno osposobljeni za svoj poziv.⁸⁵

Ovo istraživanje govori da je medijska pismenost na većoj razini kod građana R Hrvatske nego kod Građana BiH, poredeći ga sa istraživanjem „BH novinara“.

---

⁸⁴<https://www.radiosarajevo.ba/metromahala teme/gradani-bih-najvise-povjerenja-imaju-u-medije-i-vjerske-zajednice/224813> (pristupljeno 23.8.2017)

⁸⁵<http://manjgura.hr/blog/istrazivanja-hrvati-vecinom-kseno-i-homofobi-najvise-vjeruju-crkvi-i-internetu> (pristupljeno 26.8.2017)

Problem objektivnosti novinara u BiH

Jedan od osnovnih problema sa kojim se susreću recipijenti u BiH je objektivnost novinara koja je u uskoj vezi sa istinitošću informisanja.

Poseban osvrt se mora učiniti na mišljenje (engl. wiews) novinara koja publika uglavnom ne može razdvojiti od vijesti (engl. news). Upravo u ovom području nastaju mnogi nesporazumi i iskrivljenja informacija koje trebaju da dođu do publike u izvornom obliku. Veoma često se radi o namjernim manipulacijama kada je nemoguće utvrditi namjeru bilo kojeg novinara da iskrivi informaciju. To polje manipulacije je uglavnom bitno za politička prepucavanja i naravno za finansijsku korist kroz plasiranje neistinitih i netačnih informacija koje mogu biti od koristi političkim elitama.

Objektivnost predstavlja najviši zadatak i dostignuće novinarskoga posla, i potrebno je naglasiti da je savršenstvo u tom pogledu nemoguće postići. Naime, svaki će novinar o nekom događaju izvijestiti na svoj način, a različite interpretacije istoga događaja nikako ne mogu biti objektivne.

To je razlog više da se medijske publike edukuju u pravcu analiziranja i medija, i medijskih radnika a posebno medijskog sadržaja.

BiH je specifična po svom etno-nacionalnom sastavu i uglavnom novinari djeluju „objektivno“ u skladu sa ideologijom nacionalnog područja na kojem djeluju i tako tumače događaje.

Aktuelna dešavanja na svjetskoj sceni po pitanju terorizma uvijek su različito tumačena u entitetu Republika Srpska i Federaciji BiH. Najočitiiji primjer je napad na policijsku stanicu u Zvorniku 2015. godine. Na osnovu ovog događaja jasno je da su i mediji i novinari propustili objektivni pristup i da je stvar uobličena mišljenjima a ne činjenicama.⁸⁶

Stanje nakon ovakvih medijskih istupa je uglavnom nepopravljivo i stvari se pogoršavaju, pogotovo kada se radi o globalnom nivou. S toga je medijska pismenost okosnica napretka i prosperiteta BiH i integracije njenih građana u društvo jednakih šansi i perspektiva.

Prikazivanje drugog/drugih u negativnom kontekstu u BiH

Nije nikakva novina u europskoj tradiciji da se drugi i drugačiji prikazuju stereotipno kao manje vrijedni ili kao primitivci. Na primjer, antički Grci su bili posebni u odnosu na barbare, u srednjem vijeku aktuelni su bili ratovi između kršćana i muslimana a samim tim i njihovo negativno prikazivanje od strane drugih. Danas je stanje slično srednjem vijeku, muslimani vide sebe kao žrtve kapitalizma i zapadnog okupiranja njihovih prirodnih dobara, a zapad vidi muslimane kao teroriste i tako ih i karakterizira u svojim medijskim istupima.

Baller (2007) ističe da pri susretu ljudi iz različitih dijelova svijeta i različitih kultura dolazi do natjecanja između stvarnoga svijeta i mentalnih slika (predodžbi) o njemu. Poznavanje drugog čovjeka, kulture, zemlje unaprijed oblikuje naša očekivanja i određuje buduću interakciju. Ipak, pritom je nemoguće procijeniti naše ponašanje i reakcije, kao što je nemoguće razlikovati šta je u našem ponašanju čisto iskustvo, a šta kulturno naslijeđe.

---

⁸⁶"Napad je izvršen u vreme smene u policijskoj stanici, što znači da je napadač znao kada je smena i da tada ima najviše policajaca", rekao je Lukač. On je potvrdio da se napadač dovezao automobilom ispred policijske stanice, da je pucao iz puške i policajca Dragana Đurića ubio na vratima. "Posle toga je ušao unutra i nastavio da puca, i tom prilikom ranio još dvojicu policajaca. Ostali policajci su zapucali prema njemu i napadač je ubijen tokom razmene vatre", rekao je Lukač. Prema njegovim rečima, napadač je bio naoružan s dve puške i pištoljem, a džepovi su mu bili puni municije. Kako prenosi agencija Fena, naoružani napadač, koji je ubijen u vatrenom obračunu, tokom napada na policijsku stanicu uzviknuo je "Alahu egber!" (http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2015&mm=04&dd=28&nav_id=985629) Drugi izvori prenose da je Ibrić psovao prilikom ulaska i napada na policijsku stanicu. Đurić je juče oko 19 časova upravo došao u smjenu, te je izašao ispred policijske stanice da zapali cigaretu, kada se ne tom mjestu zaustavio crni "golf 2", iz kojeg je izašao Ibrić i kako nezvanično saznaje Press, počeo da uzvikuje "Sve ću vas pobiti! J**** vam majku svima!" (<http://www.vijesti-x.com/press-rs-tvrđi-ibric-je-psovao-a-ne-uzvikivao-allahu-ekber/>)

Prikaz drugoga odvija se pomoću određenih jezičkih figura. Uglavnom su to predrasude, klišeji, stereotipi a koje Baller (2007:297) smatra manje ili više sinonimima.

Ovo predstavljenje drugih i drugačijih u medijskom prostoru BiH je uglavnom zasnovano na etno-nacionalnim osnovama te je jako bitno znati razlikovati šta je to istina i objektivno u odnosu na stereotip, kliše i predrasuda.

Novinarska profesija je poseban poziv koji prije svega treba da ima objektivni pristup drugim i drugačijim bez obzira iz kojeg i kakvog okruženja oni dolazili. U suprotnom publika mora da zna ko su ljudi koji ih izvještavaju i da li su zaslužni njihovog povjerenja.

Faktori koji negativno utječu na medijski prostor u BiH

Faktori koji negativno utječu na medijski prostor u BiH su svi oblici novinarske i medijske komunikacije koji su u svojoj suštini laćni, površno obrađeni, manipulativni, klevetnićki i kao takvi vrijeđaju ugled, ćast i dostojanstvo pojedinaca ili društvenih grupa u cjelini. Od ovih faktora posebno se izdvajaju ideologija, dezinformacija, manipulacija, govor mržnje i kleveta.

Ideologija je jedan od najopasnijih faktora koji negativno utjeću na medijski prostor u BiH, bilo da se radi o vjerskoj, nacionalnoj ili politićkoj ideologiji. Ideologija u svojoj suštini je suprotstavljena dijalogu i samim tim ne moće doći do napretka u uvaćavanju mišljenja i poštivanja sagovornika. Za Heideggera osnovno obilježje komunikacije je sloboda, jer nijedan komunikator ne Źeli biti podvrgnut bilo kakvom obliku kontrole koja predstavlja ogranićavajući mehanizam u procesu prenošnja poruka. Iz toga proizilazi da je „ideologija praktićni rezultat obrane i napada“ (Heidegger prema Labaš 2005: 130–131).

Cilj ideologije je (ne)svjesno iskrivljavanje slike stvarnosti pojedinca ili veće skupine ljudi, ćime se djelimićno istiće njezin manipulativni karakter kojem se treba znati oduprijeti.

Medijska manipulacija je poseban faktor koji utjeće na kreiranje medijske slike u BiH ali i o BiH. Manipulacija je posebno opasan faktor koji utjeće na smjer komunikacije i kreiranje javnog mnijenja jer je namjeran ćin.

Valković J. (2006:29) smatra da je „cilj svih manipulativnih formi modifikacija i oblikovanje jednog tipa ćovjeka kako bi ga se prilagoćavalo odrećenim ciljevima“:

Manipulacija je onda kada se pokućava utjecati na ljude bez njihovog znanja, i to svjesno koristeći se znanjima o tome kako upravljati njihovom voljom, a u suprotnom da znaju ne bi to prihvatili. (prema: Elisabeth Noelle-Neumann i Winfriedu Schulzu, kod Kunczik 1998: 51)

Malović (2004:124) navodi da postoje direktni i indirektni naćini manipulacije. Direktni su agenda setting, pseudodogaćaji, prikriveno oglaćavanje i sl. a indirektni su veza s vlasnicima medija, utjecaj an urednike, politićka orjentacija novinara ili simpatizera odrećene politićke opcije (u BiH pripadnik etno-nacionalne skupine).

Posebni su naćini manipulacije putem mješanja Źanrova a što medijski nepismena publika ne moće razlućiti, i sve shvata kao jednu cjelinu (infotainment).

Valković (2006) naglaćava vaćnost medijskog obrazovanja kao moguće rješenje problema manipulacije putem medija. Bertrand (2007:67) navodi da je „zadaća svakoga novinara razlućiti zabavnu informaciju od one koja moće utjecati na Źivot ćovjeka, odrećene skupine i sl. te zato medijsku zabavu nipoćto ne treba prezirati, ali ona ne smije istisnuti ili vulgarizirati pravu informaciju i zauzeti dominantno mjesto“. Dakle, sa aspekta novinara potrebno je primjeniti ovo pravilo kako bi unaprijedili medijski prostor u BiH.

Dezinformacija i pogrećna informacija su faktori koji se moraju uzeti u obzir kako bi popravili stanje u medijskom prostoru BiH. Branko Hebrang (2006) razlikuje pogrećnu informaciju od dezinformacije. Tako pogrećna informacija ne mora nastati s iskljućivom namjerom da zavede korisnika, ona moće biti posljedica nepaćnje novinara ili vremenskoga ogranićenja s kojim se novinari gotovo svakodnevno susreću. Dezinformacija podrazumijeva svjesno zavaravanje recipijenta. U prilog tome navodi se i vaćnost imenovanja izvora informacije, kao ćimbenika koji daje vjerodostojnost napisanoj ili izgovorenoj rijeći.

Kleveta je faktor koji je na listi najnepoćeljnih obrazaca pisanja jednog novinara ili medija. „Širenje medijskih sloboda rezultiralo je padom odgovornosti za javno objavljenu rijeć, pa dolazi“, kako istiću BoŹo Skoko i Denis Bajs (2007: 93), „do pojave svojevrsnoga medijskoga nasilja ćije su

žrtve pojedinci ili pravni subjekti“. Njihovo mišljenje dijeli i većina teoretičara novinarstva (Malović 2004, Gavranović 2009) smatrajući kako se sloboda izražavanja pretvorila u zloupotrebu medijske moći.

Na sve ovo potrebno je dodati da će prosperitet zasnovan na istini i samo istini biti moguć uz profesionalno novinarstvo i medijski pismenu publiku koja se neće dati zavesti.

Zaključak:

Stanje u Bosni i Hercegovini po pitanju primjene profesionalnih i etičkih standarda iz navedenih činjenica je stabilno, iako se može dovesti u pitanje karakter objektivnosti parametara na osnovu kojih se izvlače zaključci.

Na osnovu pregleda prigovora i žalbi po kojima je postupalo Žalbeno vijeće može se zaključiti da postoje osnovi za sumnju u iskrenost, objektivnost i ideologizirano djelovanje BH novinara i medijskih kuća. Ovaj zaključak je donesen na osnovu uvažavanja prigovora koji su upućeni po tom osnovu. Posebno je potrebno naglasiti veoma mali broj žalbi u odnosu na medijski prostor ali i na broj medija koji u njemu egzistiraju. Kao što je navedeno u radu, Srbija ima 30 puta veći broj uložених žalbi i prigovora i to ukazuje na stepen uključenosti publike i drugih institucija u analizu medijskog prostora, a ujedno govori o stepenu medijske pismenosti publike u Srbiji.

Kodeks ponašanja novinara i pravila djelovanja medijskih kuća u BiH su uređeni zakonski ali i internim pravilnicima i to je osnov za žalbe i prigovore na njihov rad, a koji je veoma malo iskorišten u odnosu na količinu medijskih sadržaja i brojnost medijskih kuća koje djeluju na području BiH.

Slika medija u očima publike je formirana paušalno i istraživanja koja su rađena ne ukazuju na istinitost odgovora, posebno u anketama u kojima se mogu naći kontradiktorni odgovori publike. Poseban primjer za ovakav slučaj su istraživanja provedena u BiH u kojima publika u skoro 85% slučajeva kaže da je narušeno pravo slobode govora a u istoj anketi kažu da vjeruju medijima. Na osnovu analize ankete, postavlja se pitanje kako neko može vjerovati nekome kome je uskraćeno pravo slobode govora, u suštini bi publika trebala biti sposobna da shvati, ukoliko nema slobode izražavanja, onda postoje nalagodavci vijesti, cenzure i sl. To govori o veoma malom stepenu medijske pismenosti na kojoj se mora raditi kako bi imali objektivnije izvještavanje i kako bi BiH mogla da krene u prosperitet.

Kao poseban problem BH medijskog prostora javlja se objektivnost novinara u izvještavanju a koja je ključni faktor ispravnog toka informacije. Faktori koji utječu na objektivnost su uočeni u ideologijama (u BiH ih ima mnogo), medijskoj manipulaciji, dezinformacijama i kleveti (pogotovo na društvenim mrežama). Stanje je moguće popraviti edukovanjem i novinara i publike o pravilima komunikacijskog toka u masovnim medijima, te provjeri izvora informacija, konteksta nastanka i ciljevima onih koji je plasiraju.

Literatura:

Knjige:

- Gavranović, A., (2009) *Mediji: mitovi i stvarnost*, Zagreb: Sveučilišna knjižnica
- Hebrang, B., (2006) *Informacijske (novinske) agencije* Zagreb: Jarbol d.o.o.
- Juka, D., (2007) *Priručnik za novinske novinare*, Matica hrvatska, Mostar/Čitluk
- Malović, S., (ur.). 2007. *Vjerodostojnost novina*. Zagreb: Sveučilišna knjižara.
- Ricchiardi, S., Malović, S., (2007) *Etika novinarstva*, Sveučilišna knjižnica Zagreb
- Sapunar, M., (2004) *Osnove znanosti o novinarstvu*, ITG, Zagreb
- Vujević, M., (2002) *Uvođenje u znanstveni rad*. Zagreb: Školska knjiga

Članci:

- Beller, Manfred, Joep Leerssen (ur.). 2007. *Imagology – The cultural construction and literary representation of national characters*. Amsterdam – New York: Rodopi.
- Beller, Manfred. 2007. Perception, image, imagology. *Imagology – The cultural construction and literary representation of national characters* (ur. Manfred Beller, Joep Leerssen). Amsterdam – New York: Rodopi.
- Bertrand, Claude-Jean. 2007. *Deontologija medija*. Zagreb: Sveučilišna knjižara – ICEJ.

- Davies, Nick. 2009. *Flat Earth News*. London: Vintage Books.
- Kovach, Bill, Tom Rosenstiel. 2011. *Blur. How to Know What's True in the Age of Information Overload*. New York: Bloomsbury.
- Malović, Stjepan. 2004a. Ima li granice slobodi medija. *Politička misao* 41 (1): 32–41.
- Malović, Stjepan. 2004b. *Medijski prijepori*. Zagreb: Izvori, Međunarodni centar za obrazovanje novinara, Sveučilište u Dubrovniku.
- Skoko, Božo, Denis Bajš. 2007. Objavljivanje neistina i manipuliranje činjenicama u hrvatskim medijima i mogućnosti zaštite privatnosti, časti i ugleda. *Politička misao* 44 (1): 93–116.
- Valković, J. (2006.) Medijska manipulacija – stalni izazov etičkom promišljanju. *Riječki teološki časopis* 14 (1): str. 27–52.
- Valković, J. (2008.) Istina u promidžbi: Retorički elementi promidžbene komunikacije i etičke implikacije. *Obnovljeni život: časopis za religioznu kulturu* 63 (3): 275–300.

Internet izvori:

- https://hr.wikipedia.org/wiki/Etika_novinarstva (pristupljeno 24. jula 2017. godine.)
- https://www.vzs.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=218&Itemid=9 (pristupljeno 26. jula 2017. godine.)
- https://www.vzs.ba/index.php?option=com_content&view=category&id=200&Itemid=37 (pristupljeno 27. jula 2017. godine.)
- <http://analiziraj.ba/2016/09/30/sramotno-krsenje-kodeksa-novinarara-u-srbiji/> (pristupljeno 29. jula 2017. godine.)
- <https://www.radiosarajevo.ba/metromahala teme/gradani-bih-najvise-povjerenja-imaju-u-medije-i-vjerske-zajednice/224813> (pristupljeno 23. augusta 2017. godine.)
- <http://manjgura.hr/blog/istrazivanje-hrvati-vecinom-kseno-i-homofobi-najvise-vjeruju-crkvi-i-internetu> (pristupljeno 26. augusta 2017. godine.)
- http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2015&mm=04&dd=28&nav_id=985629 (pristupljeno 22. augusta 2017. godine.)

APPLICATION OF PROFESSIONAL AND ETHICAL STANDARDS IN THE BOSNIAN PRESS AND ONLINE MEDIA - SITUATION AND PERSPECTIVES

Summary

Deviations in the media system of Bosnia and Herzegovina are caused by many factors, and above all by national-political action. Deviations relate to the information system itself, but also to media workers who greatly contribute to the deviation of information by their unprofessional attitude towards the title and disrespect of the ethical and legal rules of the profession. This paper aims to present the current state of implementation of professional and ethical standards in the Bosnian press and online media with a special focus on the audience as (in)active participants in the whole process. In addition to this, the aim of the paper is to present to media publications the rules of conduct of those who mediate in the transmission of information, and for the purpose of educating them, so that they can adequately respond to the deviations that arise as a result of the unprofessional relationship of media workers. In 1999, a codex was adopted by all the Association of Journalists in BiH, and it was amended several times by the Press Council in Bosnia and Herzegovina, in consultation with the Association of Journalists in BiH. The above-mentioned code will be the basis for presenting the argument for and against in terms of the deviant activities of journalists on the flow of information and the social developments in Bosnia and Herzegovina. The need to act in the direction of educating media audiences is the basis of this work and, by the very act of media literacy, prevents manipulation and social deviation caused by misinformation.

Key words: *ethical codex, morality, deviation, media literacy, standards.*

ZLOUPOTREBA SLOBODE IZRAŽAVANJA KOD MEDIJSKIH KUĆA I NA DRUŠTVENIM MREŽAMA U BIH

MA Sanela Porča

Internacionalni univerzitet u Travniku – Fakultet za medije i komunikacije (doktorand)⁸⁷

***Apstrakt:** Pravo na slobodu izražavanja je jedno od temeljnih ljudskih prava zagwarantovanih međunarodnim propisima i smatra se jednim od najvažnijih temelja demokratije i demokratskog društva. Nakon sukoba na prostorima bivše Jugoslavije krenulo se u proces demokratizacije bivših republika koji traje i danas. Bosna i Hercegovina je u tom procesu izuzetno specifična po svojoj nacionalnoj strukturi i drugim faktorima koji utječu na proces demokratizacije. Stanje nakon ratnih sukoba se nastojalo popraviti demokratskim principima, ali su u određenoj mjeri mehanizmi demokratije ostali nemoćni da se prevlada nacionalizam i manipulacija vladajućih političkih struktura koje se koriste zloupotrebom medija kako bi ostali i opstali na vlasti. Posebno je ovo slučaj sa zloupotrebom principa slobode izražavanja koja nije zakonski riješena, te se u tom pravnom vakumu dešavaju različiti oblici manipulacije koji negativno utječu na sami proces demokratizacije. Razumjevanje principa slobode izražavanja i ograničenje slobode izražavanja je na veoma niskom nivou. Oni koji zloupotrebljavaju slobodu izražavanja u medijskim kućama i na društvenim mrežama su uglavnom igrači vodećih političkih subjekata u BiH. Ta činjenica upućuje na razlog sporosti u donošenju zakona o ograničenju slobode izražavanja a koji bi imali za cilj napredak i prosperitet društva u cjelosti. Cilj rada je prikazati trenutno stanje zloupotrebe slobode izražavanja te načine na koje takvo razumjevanje slobode izražavanja utječe na društvene procese.*

***Ključne riječi:** sloboda izražavanja, demokratizacija, manipulacija, ljudska prava*

Uvod

Bosanskohercegovačka legislativa garantira najviši nivo ljudskih prava i sloboda, među kojima je i pravo na slobodu izražavanja. Ono što bosanskohercegovačko zakonodavstvo ne regulira izričito posebnim zakonom je pravo pristupa internetu, ali se prava zagarrantirana u pravnim aktima Bosne i Hercegovine odnose i na internet.

Glavni problem u Bosni i Hercegovini nije u nedostatku zakonske regulative, već njenoj neadekvatnoj implementaciji. Statistike pokazuju da je stanje u medijima generalno na lošijem nivou danas nego ranijih godina. Pravo na slobodu izražavanja je jedno od temeljnih ljudskih prava zagarrantovanih međunarodnim propisima i smatra se jednim od najvažnijih temelja demokratije i demokratskog društva.

Nakon sukoba na prostorima bivše Jugoslavije krenulo se u proces demokratizacije bivših republika koji traje i danas. Bosna i Hercegovina je u tom procesu izuzetno specifična po svojoj nacionalnoj strukturi i drugim faktorima koji utječu na proces demokratizacije. Stanje nakon ratnih sukoba se nastojalo popraviti demokratskim principima, ali su u određenoj mjeri mehanizmi demokratije ostali nemoćni da se prevlada nacionalizam i manipulacija vladajućih političkih struktura koje se koriste zloupotrebom medija kako bi ostali i opstali na vlasti.

Posebno je ovo slučaj sa zloupotrebom principa slobode izražavanja koja nije zakonski riješena, te se u tom pravnom vakumu dešavaju različiti oblici manipulacije koji negativno utječu na sami proces demokratizacije. Razumjevanje principa slobode izražavanja i ograničenje slobode izražavanja je na veoma niskom nivou.

Oni koji zloupotrebljavaju slobodu izražavanja u medijskim kućama i na društvenim mrežama su uglavnom igrači vodećih političkih subjekata u BiH. Ta činjenica upućuje na razlog sporosti u

---

⁸⁷ porca.sanela@gmail.com

donošenju zakona o ograničenju slobode izražavanja a koji bi imali za cilj napredak i prosperitet društva u cjelosti. Cilj rada je prikazati trenutno stanje zloupotrebe slobode izražavanja te načine na koje takvo razumjevanje slobode izražavanja utječe na društvene procese.

Sloboda izražavanja kao osnovno ljudsko pravo

Sloboda izražavanja je jedno od osnovnih ljudskih prava i temelj savremenog demokratskog društva. Iako je zaštićen mnogim međunarodnim dokumentima, države se ipak opredjeljuju za različit obim i sadržaj ovog prava u nacionalnim zakonodavstvima u zavisnosti od kulturnih, historijskih, religioznih, političkih i mnogih drugih različitosti.

Dakle, sloboda izražavanja je različito shvaćena i različito se primjenjuje u odnosu na specifičnosti kulture, vjerskih ubjeđanja, tradicije od države do države. Sloboda izražavanja se zasniva na Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima a primjenjuje se na način uvrštavanja u domaće zakonodavstvo.

Na osnovu člana 19 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima zaključujemo da svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja i ne smije biti uznemiravan radi toga, te ima pravo da traži, prima i širi informacije i ideje bilo kojim dostupnim sredstvima bez obtira na granice, što naravno nije slučaj skoro ni u jednoj državi EU ali ni u svijetu.

„Svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, to obuhvata i pravo da ne bude uznemiravan zbog svog mišljenja, kao i pravo da traži, prima i širi informacije i ideje bilo kojim sredstvima i bez obzira na granice.“⁸⁸

Objektivno je pitanje kako provesti dio ovog zakona koji se odnosi na uznemiravanje zbog svog mišljenja jer je moguće da to mišljenje upravo izaziva određena negodovanja kod drugih ljudi ili skupina, te s toga je veoma važno posvetiti posebnu pažnju na ograničavanje slobode izražavanja (a što se tiče mišljenja ono se ne može ni ograničiti zakonski jer nije vidljivo sve dok nije izraženo).

EU se oslanja na svoju konvenciju i posebnim članom pod rednim brojem 10 Evropske konvencije o ljudskim pravima govori o slobodi izražavanja.

„Svako ima pravo na slobodu izražavanja. To pravo obuhvata slobodu mišljenja, slobodu dobijanja ili saopštavanja informacija i ideja bez miješanja državnih vlasti i bez obzira na granice. Ovaj član ne sprečava države da preduzeća u domenu radio-difuzije, filma ili televizije podvrgnu režimu dozvola. Pošto ostvarivanje ovih sloboda povlači za sobom dužnosti i odgovornosti, ono može biti podvrgnuto određenim formalnostima, uslovima, ograničenjima, sankcijama koje su propisane zakonom i koje su neophodne u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbjednosti, teritorijalnog integriteta ili javne bezbjednosti, radi sprječavanja nereda i kriminala, zaštite zdravlja ili morala, zaštite ugleda ili prava drugih, sprečavanja otkrivanja povjerljivih informacija ili očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva.“⁸⁹

Već je u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima sugerisano ograničavanje potpune slobode izražavanja i to kroz uredbe preduzeća koja se bave prenošenjem informacija odnosno medijima. Iz navedenog se može zaključiti da je apsolutna sloboda izražavanja nemoguća, pogotovo u demokratiji koja je zasnovana na principu da radiš šta želiš sve dok tim radnjama ne zadireš u prava drugih lica. U suštini sloboda izražavanja nije bila tehnički ni omogućena sve do pojave interneta i njegove masovne upotrebe, jer do tada su kao što je već navedeno cenzuru vršili mediji i država.

Interesantno je da je do pune primjene člana 19 i člana 10 došlo tek sa pojavom Interneta. Tek na Internetu zaista svako ima pravo na slobodu izražavanja. U drugim medijima, postoji nekoliko posrednika (novinar, urednik, vlasnik medija) između pojedinca i širokog auditorijuma. Na Internetu nema posrednika između pojedinca koji izražava mišljenje i medija, tj. Interneta. Tu svako može da bude prisutan bez tehničkog znanja i bez ograničenja.

Druga važna karakteristika člana 19 i člana 10 jeste da štite slobodu izražavanja bez obzira na granice. Imajući u vidu da su oba dokumenta usvojena sredinom dvadesetog vijeka, postaje još

---

⁸⁸ Član 19 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima: <http://www.un.org/en/documents/udhr/index.shtml a19>

⁸⁹ Član 10 Evropske konvencije o ljudskim pravima: http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/D5C-C24A7-DC13-4318-B457-5C9014916D7A/0/ENG_CONV.pdf

značajnije da puna primjena te odredbe dolazi do izražaja tek u dvadesetprvom vijeku. Internet je zaista srušio međudržavne granice i omogućio da postavljena informacija bude automatski dostupna širom zemaljske kugle.

Stanje slobode izražavanja u BiH

Vodeći se osnovnim ljudskim pravima, kao što su pravo na informisanje i slobodu izražavanja, vrlo lako je prepoznati da ta prava u BiH nisu apsolutna. Demokratsko društvo treba osvještenu kritičku javnost i slobodne medije, ali se vremenom ove potrebe zloupotrebljavaju i usmjeravaju ka ostvarivanju individualnih, političkih ili drugih degradirajućih ciljeva.

Sloboda izražavanja i sloboda medija u Bosni i Hercegovini su ugrožene, ocijenila je u izjavi za Fenu u Strasbourgu predstavnica OSCE-a za slobodu medija Dunja Mijatović.⁹⁰

Shodno članu 10. Konvencije pravo na slobodu izražavanja je apsolutno i odnosi se na svakog pojedinca, pa tako i na građane BiH.

„Svako ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu posjedovanja sopstvenog mišljenja, primanje i prenošenje informacija i ideja, bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice. Ovaj član ne sprječava države da zahtijevaju dozvole za rad radio, televizijskih i filmskih kompanija. Pošto ostvarivanje ovih sloboda povlači za sobom obaveze i odgovornosti, ono se može podvrgnuti formalnostima, uslovima, ograničenjima ili sankcijama propisanim zakonom i neophodnim u demokratskom društvu u interesu nacionalne sigurnosti, teritorijalnog integriteta ili javne sigurnosti, sprječavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja i morala, ugleda ili prava drugih, sprječavanja širenja povjerljivih informacija dobijenih u povjerenju, ili radi očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudova.”

Na osnovu konstantnih napada na novinare od strane drugih novinara, publike i političara da se zaključiti da u BiH zaista pravo na slobodu izražavanja nije u potpunosti zaživjelo. Vidljiva je i intervencija institucija i na mjestima na kojima nemaju nadležnosti, cenzura je stvar prisile kroz političke mehanizme prisile. Politike se voma često pozivaju na isti član kada je u pitanju ograničenje slobode izražavanja i to pravdaju pitanjima sigurnosti, zaštite zdravlja i morala, ugleda i prava drugih, iako su im namjere sasvim drugačije. Dakle, postoji mehanizam kojim se sloboda izražavanja može ograničiti ili ukinuti istim pravnim propisima kojima je i dozvoljena.

Ciljevi slobode izražavanja

Član 10 Evropske konvencije ima niz povezanih ciljeva. Smatra se da se zaštitom slobode izražavanja unaprijeđuju društvena i dobrobit pojedinaca i da ona predstavlja preduslov djelotvornog demokratskog sistema. Evropski sud za ljudska prava izrazio je to sljedećim riječima: „Sloboda izražavanja predstavlja jedan od suštinskih temelja demokratskog društva i jedan od osnovnih uslova njegovog napretka i samoostvarenja svakog pojedinca.”

Osnovni cilj člana 10. jeste da osigura zaštitu od proizvoljnog miješanja javnih vlasti u pravo neke osobe na slobodu izražavanja. On, međutim, može pored toga od javnih vlasti iziskivati da preduzimaju pozitivne mjere radi zaštite slobode izražavanja od miješanja drugih privatnih pojedinaca.

Prilikom utvrđivanja postojanja takve pozitivne obaveze, mora se voditi računa o postizanju pravične ravnoteže između općih interesa zajednice i interesa pojedinca. Polje dejstva člana 10. Nacionalne vlasti treba da budu svjesne širokog opsega i dijapazona primjene koncepta slobode izražavanja. Članom 10. se „svakom” jamči sloboda izražavanja, što uključuje kako pojedince tako i preduzeća, čak i kad obavljaju profitne djelatnosti. Njime se, također, štiti sloboda izražavanja veoma različitih vrsta informacija ili ideja, kao što su, na primjer, političko izražavanje, komercijalno izražavanje, pa čak i zabava.

Članom 10. također se pruža zaštita veoma širokom dijapazonu sredstava za širenje informacija i ideja. Ona se odnosi i na uobičajene medije, kao što su televizija i novine, ali i na mnoga druga sredstva izražavanja, kao što su oblačenje, muzika ili grafiti. Njime se, također, štite informacije i ideje postavljene na internet-stranicama, a Evropski sud posljednjih godina naglašava značaj koji ovaj medijum ima za uživanje slobode izražavanja u savremeno doba. Svako ograničenje nametnuto

---

⁹⁰ <http://www.rtvbn.com/361464/u-bih-su-ugrozene-sloboda-izrazavanja-i-sloboda...> (23.8.2017.)

sredstvima za širenje informacija ili ideja samo po sebi predstavlja miješanje u pravo na primanje i prenošenje informacija.

Članom 10. također je zajamčeno pravo na primanje informacija koje su drugi spremni da pružaju, ali i u nekim izuzetnim slučajevima se njime jamči i pravo na primanje informacija u javnom interesu i štiti sloboda posjedovanja sopstvenog mišljenja.

Kada je nadležan Evropski sud za slučaj kršenja slobode izražavanja

S obzirom na to da je članom 9. zaštićena sloboda savjesti bez ograničenja, slobodi posjedovanja sopstvenog mišljenja se ne poklanja prevelika pažnja. Evropski sud se u svojoj praksi više usredsređuje na izražavanje sopstvenog mišljenja. Kvalifikovani karakter prava na slobodu izražavanja shodno Konvenciji, pravo na slobodu izražavanja je kvalifikovano, a ne apsolutno pravo. To znači da podliježe određenom broju izuzetaka.

Sud je izjavio da ove izuzetke treba usko tumačiti i da nužnost svakog izuzetka mora biti uvjerljivo utvrđena. Sudije domaćih sudova treba da budu svjesne pristupa Suda predmetima koji se odnose na član 10.

Sud pitanju povrede člana 10. uglavnom pristupa tako što razmatra sljedećih pet pitanja:

1. Da li činjenice u predmetu ukazuju na vrstu izražavanja obuhvaćenu članom 10?
2. Da li je došlo, da li postoji ili se predlaže miješanje u to pravo? To može obuhvatiti prethodnu zabranu objavljivanja (npr. cenzuru), tekuće miješanje i sankcije nakon izražavanja.
3. Da li je to miješanje „propisano zakonom”?
4. Da li to miješanje teži ostvarenju legitimnog cilja?
5. Da li je to miješanje „neophodno u demokratskom društvu”?

Ako je odgovor na oba prva pitanja potvrđan, znači da je došlo do miješanja u slobodu izražavanja neke osobe u opsegu člana 10. Posljednja tri pitanja se odnose na opravdanost miješanja. Ako je odgovor na bilo koje od ta tri pitanja odričan, Sud će utvrditi da je došlo do povrede člana 10. Ako je pak odgovor na sva tri pitanja potvrđan, to znači da je miješanje opravdano i da nije prekršen član 10.

Propisano zakonom shodno članu 10. miješanje u slobodu izražavanja nije opravdano ako to miješanje nije „propisano zakonom”. To znači da za svako miješanje u prava iz člana 10. mora da postoji osnov u domaćem zakonodavstvu. Tako, na primjer, takav osnov postoji prima facie za miješanje u pravo na slobodno izražavanje do kojeg je došlo propisnom primjenom domaćih propisa o kleveti. Ako miješanje nema osnov u domaćem pravu, ono automatski predstavlja povredu člana 10.

Pored zahtjeva vezanog za to da mjera o kojoj je riječ (npr. sankcije izrečene u predmetu vezanom za klevetu) mora da ima osnov u domaćem zakonu, mora da bude ispunjen još jedan dodatni zahtjev – taj zakon mora da bude dostupan osobi o kojoj se radi, a njegove posljedice moraju da budu predvidljive. To se često naziva zahtjevom „kvaliteta zakona”. Miješanje u slobodu izražavanja neke osobe u skladu sa zakonom koji nije dovoljno dostupan ili precizan nije u skladu sa zakonom, te se ne može ni opravdati shodno članu 10.

Iako je Bosna i Hercegovina prva država u regionu koja je dekriminalizirala klevetu, sudstvo se u prosjeku na godišnjem nivou susreće sa čak 300 tužbi za klevetu. Zakon jeste u velikoj mjeri u skladu sa evropskim zakonima o zaštiti od klevete i sudskom praksom, ali ipak ima vidne nedostatke, među kojima je najznačajnija neujednačenost sudske prakse u Federaciji Bosne i Hercegovine i Republike Srpske i nedostatak odredbi koje bi regulirale klevetu u online prostoru. Strah od tužbi zbog klevete i efekat samocenzure među novinarima predstavlja veliki problem za slobodu izražavanja u BiH.

Kada je povrijeđena sloboda izražavanja ... to nije samo kršenje prava te osobe (novinara), već se time krši i pravo drugih da “prime” informacije i idje.

Ograničenje slobode izražavanja

U Europi, sloboda izražavanja može biti ograničena po bilo kojoj od sljedećih osnova:

- Radi zaštite prava ili ugleda drugih
- Nacionalne sigurnosti
- Ordre public (uključuje ne samo javni red, već i opću javnu dobrobit)

- Zaštite zdravlja ili morala
- Teritorijalne cjelovitosti ili sprečavanja nereda
- Povjerljivosti informacija
- Očuvanja autoriteta i nepristranosti sudbene vlasti

Ovo je zaista dug popis koji iz perspektive novinara ili drugih branitelja slobode tiska izgleda zastrašujuće.

Proces ograničavanja slobode izražavanja (ili bilo kojeg drugog ljudskog prava) ne znači da diktatori dobijaju odriježene ruke. Vlastima nije dovoljno samo pozivanje na 'državnu sigurnost' ili neko drugo moguće ograničenje, jer će na taj način povrijediti ljudska prava.

Postoji dobro ustanovljeni mehanizam kojim se odlučuje može li pravo na slobodu izražavanja (ili bilo kojeg drugog ljudskog prava) biti ograničeno.

Mehanizam zaštite koji koristi ESLJP (Europski sud za ljudska prava) prolazi trodijelni test.

Korak 1: Bilo koje ograničenje prava mora biti propisano zakonom.

Korak 2: Ograničenje mora služiti jednom od propisanih razloga navedenih u dokumentima kojima se štite ljudska prava.

Korak 3: Ograničenje mora biti nužno za postizanje propisane svrhe.

Korak 1: Ovdje je riječ o iskazivanju načela zakonitosti, koje je osnovni temelj vladavine prava. Zakon ne smije biti retroaktivan i treba biti jasan i precizan.

Europski sud za ljudska prava ističe da objašnjenje ograničenja propisanog zakonom mora biti 'dostupno građanima na odgovarajući način' i 'dovoljno precizno sročeno da bi građani mogli razumjeti što se od njih traži i kakve posljedice neki njihovi postupci mogu za njih imati, te kako bi tome mogli prilagoditi svoje ponašanje.

Korak 2 :Lista propisanih razloga za ograničenje prava u svakom od instrumenata kojima se reguliraju ljudska prava je iscrpljujuća. Na primjer, sedam je takvih propisa sadržano u Članku 10. Europske konvencije za ljudska prava. I to su samo oni propisi koji pružaju moguću osnovu za ograničenje slobode izražavanja.

Zakonska ograničenja u članku 10 (2) EKLJP

- interesi državne sigurnosti
- teritorijalna cjelovitost ili javni red i mir
- sprečavanje nereda ili zločina
- zaštita zdravlja ili morala
- zaštita ugleda ili prava drugih
- sprečavanje odavanja povjerljivih informacija
- očuvanje autoriteta i nepristranosti sudbene vlasti

Korak 3: Priroda predloženog ograničenja također je važna. Vrhovni sud SAD-a navodi da svako ograničenje slobode izražavanja mora biti najmanje moguće: I kad je vladina namjera legitimna i važna, ta namjera se ne smije provoditi sredstvima kojima se otvoreno guši temeljne osnovne slobode pojedinca ako se cilj može bezbolnije postići.

Iz svega navedenog proizilazi da je ograničenje slobode izražavanja apsolutno moguće i samo je pitanje na koji način će se ono sprovesti u praksi, ili drugim riječima, kako sankcionisati one koji je zloupotrebljavaju.

Zloupotreba slobode izražavanja u BiH

Zakonska ograničenja u članku 10 (2) Europske konvencije o ljudskim pravima se odnose na:

- interese državne sigurnosti
- teritorijalne cjelovitosti ili javni red i mir
- sprečavanje nereda ili zločina
- zaštita zdravlja ili morala
- zaštita ugleda ili prava drugih
- sprečavanje odavanja povjerljivih informacija
- očuvanje autoriteta i nepristranosti sudske vlasti

Sedam navedenih tačaka koja se podvode pod zakonsku regulativu ograničenja slobode izražavanja su prisutna skoro svakodnevno u BiH medijima ali i na društvenim mrežama od strane pojedinaca i skupina.

Svakodnevno objavljivanje ratno-huškačkih tekstova i podrivanje državne sigurnosti je klasična zloupotreba slobode izražavanja koja može, treba i mora biti stavljena u okvire ograničenja slobode izražavanja.⁹¹

Podrivanje teritorijalne cjelovitosti i narušavanje javnog reda i mira je isto tako svakodnevno prisutno i to od najviših zvaničnika i institucija na području BiH a što se podvodi pod slobodu izražavanja, ali u krajnjem ishodu može imati veoma loše posljedice po sve građane BiH.⁹²

U cilju spriječavanja nereda ili zločina prostor mrežnih komunikacija vapi za ograničenjima slobode izražavanja te pravnom legislativom koja bi imala cilj da spriječi govor mržnje i slična negativna iskustva, poziv na linč, rušenje vlada, institucija, nacionalna netrpeljivost i sl.⁹³

Zaštita zdravlja i morala je posebna tačka kojoj treba posvetiti pažnju pogotovo na društvenim mrežama, gdje veoma često imamo kršenje osnovnih etičkih načela ljudskog roda ali i posebne vrste zabranjenih javnih djelovanja u smislu pedofilije, pornografije, nasilja i sl.⁹⁴

Zaštita ugleda ili prava drugih u medijima i medijskom prostoru je veoma malo zastupljen pravni pojam u BH sudstvu, iako bi po uzoru na zapadne zemlje sudovi mogli biti zatrpani predmetima narušavanja ugleda i prava drugih putem medija, ali to nije slučaj sa BiH.⁹⁵

Spriječavanje odavanja povjerljivih informacija je poseban dio ograničavanja slobode izražavanja, a koji je pravno regulisan u medijskom prostoru BiH, tako da u suštini se može računati da onaj ko oda povjerljive informacije za takvo nešto i odgovara.⁹⁶

Očuvanje autoriteta i nepristranosti sudske vlasti je segment u kojem je potrebno ograničenje slobode izražavanja radi zadržavanja pozitivnog mišljenja o pravnom sistemu i povjerenja u institucije BiH.⁹⁷

Zaključak:

Pojam slobode izražavanja je uopćeno pogrešno shvaćen kod širokih narodnih masa, pa pod tim podrazumjevaju da se može govoriti šta se hoće bez posljedica za ono što je izgovoreno. U suštini to je dio medijske nepismenosti, jer u suprotnom bi publika znala kada je prekršena sloboda izražavanja a kada nije i mogli bi adekvatno odgovoriti i uložiti prigovore na medijske navode i objave.

Ovaj problem nije osnovni problem na medijskoj sceni u BiH, jer je mnogo veća šteta a i smutnja kada medijske kuće i novinari nisu shvatili slobodu izražavanja na pravi način, te je stanje haotično u samim medijskim istupima i izjavama o slobodi govora. U radu su iz tog razloga iznešeni osnovni postulati i izvori prava na slobodu mišljenja i izražavanja. Oni jesu univerzalni i nemaju alternativu za širenje demokratije, ali tek onda kada budu shvaćeni na jedini ispravan način, a to je da slobodom izražavanja ne vrijeđaš emocije, ugled, prava i integritet drugih osoba, država, naroda i sl.

Samim pozivanjem na slobodu izražavanja u BiH uglavnom se može prepoznati već unaprijed smišljen scenario u vezi određenih političkih projekata, osporavanja drugih u određenim namjerama, klevetanje, indoktrinacija, manipulacija, ideologija itd.

Tako shvaćena sloboda izražavanja, a pogotovo kod medija i medijskih radnika, nikada ne može dovesti do prosperiteta ni jednog naroda u BiH a ni napretka u regiji.

U radu je svakako posebno spomenuto ispravno shvatanje slobode izražavanja, a na osnovu toga su navedene i smjernice u kojem pravcu, a na osnovu Evropske povelje o ljudskim pravima, treba

---

⁹¹ primjer podrivanja državne sigurnost BiH: <http://tuzlanski.ba/infoteka/ministar-sigurnosti-tvrdi-da-je-bih-razvaljena-zemlja-tuzilastvo-reagovalo/> (22.8.2017)

⁹² Dodik izjavljuje da neće biti referendum o otcjepljenju slijedeće godine (Kada će biti, pitanje je?) <http://www.rtvbn.com/3869688/nece-biti-referenduma-o-nezavisnosti> (23.8.2017)

⁹³ <https://www.fokus.ba/vijesti/bih/stozijim-kaznana-umanjiti-govor-mrznje-na-internetu/669206/> (23.8.2017.)

⁹⁴ <http://www.ka5an.ba/2010/02/26/masovna-pornografija/> (24.8.2017)

⁹⁵ <http://ba.n1info.com/a180842/Vijesti/Vijesti/Sindikati-trazi-zastitu-ugleda-KCUS-a.html> (25.8.2017.)

⁹⁶ <http://ljubuski.net/15658-potvrdjena-presuda-za-odavanje-povjerljivih-informacija> (26.8.2017.)

⁹⁷ <https://www.klix.ba/vijesti/bih/netacnim-novinskim-navodima-narusen-ugled-suda/090610104> (26.8.2017.)

ograničiti slobodu izražavanja, koje ima za cilj da ustabili odnose u društvu te da prestane biti kamen spoticanja u napretku i poboljšanju međuljudskih odnosa.

Osnova za ograničavanje slobode izražavanja su: interese državne sigurnosti, teritorijalne cjelovitosti ili javni red i mir; sprečavanje nereda ili zločina; zaštita zdravlja ili morala; zaštita ugleda ili prava drugih; sprečavanje odavanja povjerljivih informacija i očuvanje autoriteta i nepristranosti sudske vlasti.

U radu su navedeni primjeri koji govore o činjeničnom stanju i na osnovu istih se može izvesti zaključak da je zloupotreba slobode izražavanja na ovako shvaćen nači veoma velika i da više šteti nego li koristi odnosima unutar BiH, ali i njenom imidžu u regiji i svijetu.

Potrebno je uraditi anketu u kojoj bi se ispitali medijski radnici, novinari šta za njih predstavlja sloboda izražavanja, a isto tako i kod publike u BiH. Na osnovu toga bi se mogli donijeti zaključci koji nedostaju u ovom radu.

Literatura:

- Adilagić, R., (2016) *Indikatori nivoa medijskih sloboda i sigurnosti novinara (Bosna i Hercegovina)* Udruženje/Udruga BH novinari
- Mole, N., Reynolds, A., Mijović, LJ., *Sloboda izražavanja i pravo na privatnost prema Europskoj konvenciji o ljudskim pravima – Priručnik o sudskoj praksi Evropskog suda o ljudskim pravima*
- Surčulija, J., (2010) *Sloboda izražavanja na internetu*, Beograd

Internet izvori

- <http://www.un.org/en/documents/udhr/index.shtml a19>
- http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/D5C-C24A7-DC13-4318-B457-5C9014916D7A/0/ENG_CONV.pdf
- <http://tuzlanski.ba/infoteka/ministar-sigurnosti-tvrdi-da-je-bih-razvaljena-zemlja-tuzilastvo-reagovalo/> (22.8.2017)
- <http://www.rtvbn.com/3869688/nece-bit-referenduma-o-nezavisnosti> (23.8.2017)
- <https://www.fokus.ba/vijesti/bih/strozijim-kaznama-umanjiti-govor-mrznje-na-internetu/669206/> (23.8.2017.)
- <http://www.ka5an.ba/2010/02/26/masovna-pornografija/> (24.8.2017)
- <http://ba.n1info.com/a180842/Vijesti/Vijesti/Sindikata-trazi-zastitu-ugleda-KCUS-a.html> (25.8.2017.)
- <http://ljubuski.net/15658-potvrdjena-presuda-za-odavanje-povjerljivih-informacija> (26.8.2017.)
- <https://www.klix.ba/vijesti/bih/netacnim-novinskim-navodima-narusen-ugled-suda/090610104> (26.8.2017.)

MISUSE OF FREEDOM OF EXPRESSION IN MEDIA HOUSES AND SOCIAL NETWORKS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

The right to freedom of expression is one of the fundamental human rights guaranteed by international regulations and is considered one of the most important foundations of democracy and a democratic society. After the conflict in the territory of the former Yugoslavia, the process of democratization of the former republics, which is still ongoing, has begun. In this process, Bosnia and Herzegovina is very specific in its national structure and other factors that influence the process of democratization. The situation after the war conflicts endeavored to correct democratic principles, but to a certain extent, the mechanisms of democracy remained powerless to overcome nationalism and manipulation of the ruling political structures used by the abuse of the media in order to stay and survive in power. In particular, this is a case of abuse of the principle of freedom of expression that is not legally settled, and in this legal vacuum there are various forms of manipulation that negatively affect the process of democratization itself. Understanding the principle of freedom of expression and limiting the freedom of expression is at a very low level. Those who abuse freedom of expression in media houses and on social networks are mostly players of leading political entities in BiH. This fact points to the reason for the slowness in passing a law on the restriction of freedom of expression, which would aim at the progress and prosperity of society as a whole. The aim of the paper is to present the current state of abuse of freedom of expression and the ways in which such an understanding of freedom of expression affects social processes.

Key words: *freedom of expression, democratization, manipulation, human rights.*

MENTORING PROGRAM IS NOVELTY IN REDUCING RECURRENCE AT CHILDREN

Sunchica Dimitrijoska, PhD⁹⁸

University of Ss. Cyril and Methodious
Faculty of Philosophy, Institute of Social Work and Social Policy

Vladimir Ilievski, Assistant Professor⁹⁹

University of Ss. Cyril and Methodious
Faculty of Philosophy, Institute of Social Work and Social Policy

Summary: *Prevention of juvenile delinquency and reducing recidivism at children in conflict with the law are the basic objectives of the juvenile justice reform in the Republic of Macedonia. However, eight out of ten convicted children are later accused of new offenses. The mentoring programme helps for reducing this high level of offense recidivism. The main idea is to create alternative models for supporting children with their active participation in the accomplishment of their best interests.*

The mentoring programme is a revolutionary novelty in the juvenile justice system in the country. This is a possibility for the children in conflict with the law to cooperate with a mentor who represents an example of a person with positive behavior. Each child needs to take a leaf out of somebody's book, a positive example that can guide and support them. The parents and guardians (hereinafter called: parents) also play significant role in the programme. One of the specific programme objectives is to enhance the knowledge, skills and sensitivity of the parents, to promote responsible parenthood, healthy family relations, support and encouragement for the child.

The programme accomplished excellent results with the mentors and the children. When the mentors were asked how this programme changed them, all the mentors agreed that the programme made them more decisive, patient, tolerant, dedicated, and ambitious. The mentors gained greater personal confidence, and also learned how to adapt to difficult situations and how to resolve problems. In the course of the programme they enhanced their professional knowledge. All of them stated that the programme opened new horizons about their lives and work. The children gained independence, self-confidence and the results in the school significantly improved. The mentoring programme also had positive impact in the family relations. The children understood the importance of the personal development. They enhanced their self-control, and learned how to be punctual and to respect other people. The children learned how to efficiently use the indicated resources. They regularly attended the foreign language and computer training courses, and also attended the medical examinations. All the children continued their education and have a precise idea what would they like to do in the year to come.

Keyword: *repetition, children in conflict with the law, mentoring program and mentor*

---

⁹⁸ suncica.dimitrijoska@fzf.ukim.edu.mk

⁹⁹ vilievski@fzf.ukim.edu.mk

Introduction

Recidivism among juvenile perpetrators of crimes is not monitored, although it is happening, and it is not declining and it becomes a threat, for the children perpetrators of crimes and for the society as a whole. The problem becomes more and more complicated and linked with the other severe forms of social pathology, drugs, violent behavior, perpetration of crimes in group, etc., which indicates that the problem is not properly addressed, namely there are declarative commitments without being supported with institutional and financial supportive measures.

The mentoring programme was **introduced** for the first time in the Republic of Macedonia in 2010, as pilot project in frames of the Justice for Children Project financed by the European Union and co-financed by UNICEF. In a period of one year, the programme paired students with children in conflict with the law who required assistance for new beginning in life. The pilot programme gave excellent results – there was not a single re-offender among the children included in the programme. The programme was continued in 2013, with inclusion of the centres for social work from Veles and Kumanovo and with participation of many mentors.

Steps in the implementation of the mentoring programme

The centres for social work have the mandate to work with children who are in conflict with the law. Therefore an assessment was conducted to evaluate the capacities of the centres for social work. Guidelines and training manuals were created in order to focus on issues and needs that the mentors, coordinators and social welfare centre staff might have.

The next step was the **selection of children and mentors**. The selection of children was done by the social welfare centre team, on basis of the profile of the children and the measures sentenced by the court. Most of the children included in the programme were sentenced with educational measures: “*Measure for enhanced supervision by the guardianship body – the Centre for Social Work*” or “*Measure for enhanced supervision by the parents*”. The mentors were hired by the Institute for Psychology, Pedagogy, Defectology and Rehabilitation and Social Work and Social policy at the Faculty of Philosophy in Skopje.

The parents play key role in the mentoring programme. The benefits from the programme were carefully presented to the parents so they can see the potentials of the programme. The emphasis was placed on the support of the parents and the encouragement of their child during the overall mentoring programme. Their efforts and the continuous work ensure that the programme makes the necessary impact on the ongoing life of the child and the family. The main focus on the meetings conducted between the representatives of the Centre for Social Work and the parents was on the improvement of the family life and the communication among the family members.

For purpose of preparing for the fulfillment of the task, the **mentors** participated in a cycle of training workshops as well as a final training aimed to help the participants to successfully complete the mentoring work.

The programme proved that the appropriate **pairing of the children and the mentors** is the right formula for successful mentoring programme. Several criteria were appraised for ensuring healthy mentoring relationship: specific preferences; pairing according to the gender, ethnic background, character, common interests and geographic location. Several pairings were made contrary to the criteria for gender and ethnic background but they proved to be successful. In the course of the programme, it was concluded that the educational experience of the mentor is very important for the specific needs of the child.

After the first meeting in the Centre for Social Work the mentors and the children started with the individual meetings. **The commencement of the mentoring relations** enables the mentors and the mentored children to build relationships based on trust and confidence. Once the trust is being established, individual working plans are developed in consultation with the children, focused in four main areas: *building the socio-emotional capacities of the child; socialization of the child; improvement of the results in school, linking the children with the services and resources of the local community.*

Throughout the mentoring relationship, the mentors were supported by their coordinators and supervisors. All the mentors were part of a concrete support group which was managed by a coordinator. The coordinator guided and assisted the mentors throughout the mentoring relationship, while the supervision team ensured that the mentoring relationship was developing in the right direction and that the mentors used properly their knowledge and skills to assist the mentored child.

Changes observed in mentors

Some of the mentors were skeptical in the beginning, namely, they were scared. They were wondering whether they could cope with the assigned task. When they were asked how this programme changed them, all the mentors agreed the programme made them for decisive, more patient and tolerant, more dedicated and ambitious, and that they gained more confidence and learned how to adapt to difficult situations and how to resolve specific problems and challenges.

“I am ashamed, I expected a criminal. Instead, I got a friend.”

that

The Coordinator from the Centre for Social Work in Kumanovo gave her opinion and emphasized that this will have significant impact on the future careers of the mentor - *“If they want to continue in our area of work, they need to learn how to communicate with people, how to recognize specific problems. This is their first experience and it will have significant impact on their development.”* Additionally, they developed affection for their work *“I started to appreciate more my future career, I understand how difficult it is, but that makes me love it even more”*.

The project coordinator stated that the programme made them more responsible *“Compared to the beginning of the programme, when we had to encourage them on daily basis to write their reports and to be accurate and punctual, and now all the initiatives come from them, and there is significant difference in terms of how they write the reports, and their attitude in general, namely we immediately obtain their feedback.”*

Let's take the example of the girl who was a mentor during the first cycle. This had significant impact on her and subsequently she became a coordinator during the second project cycle. Her experience and example is incorporated in the guidelines on the mentoring programme: *“The resulting changes on the mentor are inevitable. The programme had significant contribution in my life and I enhanced my organizational skills and competencies and encouraged me to strongly believe in this science – it opened my horizons about the importance of the feeling and desire to help and give someone a hand”*.

“Maybe it wouldn't be so visible when he would walk on the streets, but I can see how much he changed, and I am proud of him and of everything that he had achieved”- stated the mentor about his mentored child“

Through the programme they enhanced their professional knowledge. One of the mentors stated *“I think I have learned more from him than what he learned from me.”*

One of the mentors stated that that before the mentoring programme, he had never spoken with a person similar to the mentored child. He thought that they would never make a compromise. Yet, he learned how to put his principles aside and to adapt in order to achieve the required results.

Another resulting change of the mentoring programme was the personal development of the mentors - "I can say that I use to discriminate people, *I judged and reached decisions too soon. My thinking completely changed*". Some of them think that it will have an impact on their future attitude towards the children, they have seen both sides of the family and they would be prepared to respond properly in specific situations.

At the end, all of them stated that they have completely new perspectives about life and their work.

Resulting changes in children

The children gained ***independence and self-confidence***. A good example is the child which hadn't been to the logopedist until the mentor accompanied him there. The mentor stated "His condition had impact on everything, *his confidence, behavior, it was like a never ending circle, and it had to be treated in order to have a better life*. He is visiting the logopedist now on his own and he would continue to do so for another year. He is more independent now and he is no longer ashamed to speak. He made several friends, and his school grades are much better. He said that he would continue to do the same on his own from September on, as they were doing it together. One mentor noticed that the child had an enormous potential for learning, but he feels uncertain to show that. "*In the beginning he was afraid to say something, and now he learned to debate with arguments*".

The results of the children in the school significantly improved. In each individual plan it was registered that the children are more focused on the studying process and they fixed the bad grades. One child had five bad grades before the initiation of the mentoring programme, and now he doesn't have any bad grades at all as a result of the help of the mentor. Another child completed the school year with best grades in his class. Under the influence of their mentors, the children were motivated to learn new tactics and tools in order to learn their lessons. "*I am happy to see a child in front of me that successfully passed the state graduation exam. He can make a PowerPoint presentation on his own and dedicates time to explore his options about his future education*"- stated one of the mentors after the last mentoring meeting. Some of the children successfully overcame the challenges that they were encountering for years. "*He could pass his last year in primary school. He was discouraged, stuck; he thought he would never make it. He just passed his last exam and now we are thinking about the future plans*".

The children understood the meaning of the term **personal development**. The children learned new habits, manners and their attitudes towards other people significantly changed. The mentors worked on their daily habits and manners. "*I took him out for dinner in a restaurant so he could learn manners. I bought him a book with healthy habits, and sometimes he is the one who provides me with advices*". The children learned how to cross the street using the traffic signs and how to properly use the public transport. They learned how to be punctual and to respect others, particularly older people and the superiors. Some of the bad habits that were common to the children were changed in cooperation with their mentors "*He looks at you differently when you are like him. Together we gave up smoking. I was hiding from him, but I realized that we can work together on that, and we can help each other*". Their attitude towards different cultures also changed.

Their aggressive behavior was reduced to minimum. One child behaved very impulsively and aggressively in the beginning. "*Bowling was his favorite activity, but I was surprised that he learned to lose. In the beginning he reacted very aggressively, he screamed and he was very stubborn. Now he asks for rematch when he loses.*"

The children became more aware of themselves. One of the children involved in the programme said that he is very ashamed of what he did. He realized that he had bad company, but he is no longer with them and he is trying to persuade his friends to stay away from troubles.

The children also started to help each other. "*I share things that I have learned with my friends, I took them to the museum that we visited with my mentor. The still do silly things from time to time. Last time I stopped them when they wanted to hit a homeless child, I helped him*".

The children use the resources which were indicated to them. They regularly attended the foreign language and computer training courses and started to regularly attend medical examinations. They take the initiative in their hands. "He went to schedule his driver's license classes". One of the children was active in the "Centre HERA" and visited the centre several times on his own. The child that had speech problems is seeing the logopedist on his own. Now the children discover workshops and look for organizations that they can visit. One of the children, together with his mentor, visited the Centre for children with special needs, and he liked this so much that he expressed interest to volunteer and donate for the children. The children regularly visited the libraries together with the mentors and now they are used as premises where the children know that they can study well.

The mentors provided the children with instructions for their **future**. One of the children was decisive not to continue the secondary education. Now she changed her mind and developed interest in music and sports. Most of the children did not have any ambitions. After the discussion with his mentor, one of the children decided to enroll in the Police Academy. "I have always liked that, *but somehow I had no one to give me a push in that direction. I would like to be a police inspector, and I also like to work with children, so we will see*". Some of them found employment on their own. They organize their time and make plans. "I was just going out and I wasn't doing anything. *Now I invest all my energy for other matters*". All of them are determined to continue their education and have precise ideas about what they would like to do in the coming year.

The mentoring programme also had impact on the **family relationships**. Almost all the mentored children came from separated families. They did not speak with their parents, being angry at them, and sometimes they did not even contact them. The mentors invested a lot of efforts for improvement of this situation. The mother of one of the children lived far away from him and the mentor realized that he was angry and sad. The last time when they spoke, he told her with a smile on his face "*I spoke to her. We talked as we should have talked all lifelong*".

Another child constantly argued with his mother. His mother was ill and he had to look himself since he was 13 and that made him angry. On the Mother's Day he brought a gift for the mentor and said "I also bought one my mother. Although I argue with her so I really love her and respect her. I know I to change and I have to start to look after

My mentor is not the only reason why I would never do another offence. She raised my awareness, yes, by from this point of view, I will not do this again because of myself.

after very small for much have her".

The family life of another child also changed he listened to the advice of his mentor. The child felt completely neglected because his father had a new wife. The anger that he felt for his father resulted with violent behavior towards his younger brother. He constantly repeated that he wanted to move in with his mother and therefore he argued a lot with his father. During the last meeting he said: "I listened to your advice and I told him what I mind. *He stopped screaming at me. He has never behaved so nice. I will behave nice towards my brother, I promise.*" Some children realized that their parents really do care about them. One of the children stated that he realized now how much his behavior must have hurt his parents, and how sorry he is and he is very ashamed because of that. He told his mentor that he is trying "*every day to make up for that*".

Conclusions and recommendations

The programme accomplished excellent results in terms of the mentors and the children. When the mentors were asked how this programme changed them, all the **mentors** agreed that the programme made them more decisive, patient, tolerant, dedicated, and ambitious. The mentors gained greater personal confidence, and also learned how to adapt to difficult situations and how to resolve problems. . In the course of the programme they enhanced their professional knowledge. All of them stated that the programme *opened new horizons about their lives and work.*

The children gained independence, self-confidence and the results in the school significantly improved. The mentoring programme also had positive impact in the family relations. The children understood the importance of the personal development. They enhanced their self-control, and learned how to be punctual and to respect other people. The children learned how to efficiently use the indicated resources. They regularly attended the foreign language and computer training courses, and also attended the medical examinations. All the children continued their education and have a precise idea what would they like to do in the year to come.

The success of the programme was under the impact of different factors such the duration period, the number of mentors and children and the available budget. On basis of these factors and the lessons learned which were drawn during the different programme cycles, the project team was able to define several conclusions and recommendations for future improvement of the programme. The duration of the mentoring programme if wanted to be efficient needs to last one school year, from September to June. One project coordinator needs to work with maximum 20 mentors and 20 children. It is also recommended the students to be provided with an opportunity to volunteer in the Centre for Social Work, before they are engaged in the mentoring programme.

The parents are of key importance for keeping up the good results upon completion of the programme. Therefore, the Centre for Social Work needs to build its capacities for better understanding of the role of the parents within the mentoring programme, for purpose of ensuring appropriate support. During the mentoring programme, the mentors enabled some of the children to have access to health and social services (for example. logopedist, dentist).

Improvement of inter-sectorial cooperation among all institutions that work with children is required, such as the schools, the Centre for Social Work and the hospitals. All mentors agreed that although the children gained increased level of independence, they do need ongoing support after the completion of the mentoring programme.

At the time being the mentoring programme is not available to all children at risk or in conflict with the law. The mentoring programme **needs to be integrated in the state legal system and in each university curriculum**. All relevant institutions, professionals, stakeholders, the academic world, municipalities and the local communities need to be involved in this process.

REFERENCES AND RESOURCES

Bauldry, S.(2006) *Positive support: Mentoring and depression among high risk youth*. Philadelphia: Public/Private Ventures

Bauldry, S. and Hartmann, T.,(2004) *The promise and challenge of mentoring high-risk youth: Findings from the National Faith - based Initiative*. Philadelphia: Public/Private Ventures,

Димитеријоска Сунчица (2009) *Социјална работа со малолетници сторители на кривични дела*, Скопје, Филозофски факултет

Димитеријоска Сунчица (2009) *Менторска програма*, Скопје, Филозофски факултет

Grossman, J.B.(2005) Evaluating mentoring programs. *The Handbook of Youth Mentoring*. Thousand Oaks, CA: Sage,

Hamilton, M.A., and Hamilton, S.F.(2005) Work and service- learning. *The Handbook of Youth Mentoring*. Thousand Oaks, CA: Sage

Закон за правда за децата, Службен весник на Република Македонија бр148/2013

МЕНТОРСКА ПРОГРАМА НОВИТЕТ ВО НАМАЛУВАЊЕ НА ПОВТОРНИШТВО КАЈ ДЕЦАТА

Апстракт: *Превенцијата на малолетничка деликвенција и рехабилитацијата на деца кои се во судир со законот се основните цели на реформата на правдата за децата во Република Македонија. Меѓутоа, осум од десет осудени деца подоцна се обвинети за нови прекршоци. Програмата за менторство помага во намалувањето на овој висок степен на повторување на престапот. Нејзината суштинска идеја е да се создадат алтернативни модели за поддршка на децата со нивно активно учество во постигнувањето на нивните најдобри интереси.*

Програмата за менторство е револуционерен новитет во правниот систем за децата во државата. Тоа е можност за децата кои се во судир со законот да соработуваат со пример за позитивно однесување, ментор. На секое дете му е потребен некој во кој ќе се угледа, позитивен пример кој може да ги води и поддржува. Родителите и старателите (од сега натаму: родители) исто така имаат голема улога во програмата. Една од специфичните цели на програмата е да се зајакне нивното знаење, вештини и чувствителност, да промовира одговорно родителство, здрави семејни односи, поддршка и охрабрување за детето.

Програмата постигна одлични резултати и со менторите и со децата. Кога беа прашани како оваа програма ги измени, сите ментори се согласија дека таа ги направила поодлучни, трпеливи, толерантни, посветени и амбициозни; тие самите имаат стекнато поголема доверба, а исто така научиле како да се прилагодат на тежки ситуации и решаваат проблеми. Во текот на програмата тие го зајакнале своето професионално знаење. Сите изјавија дека програмата им дала ново гледиште за нивниот живот и работа. Децата се стекнаа со независност, самодоверба и нивните училишни постигнувања значително се подобрија. Програмата за менторство исто така имаше позитивно влијание врз односите во семејството. Децата ја сфатија важноста на личниот развој. Тие научија самоконтрола, како да бидат точни и да ги почитуваат другите. Децата научија како да ги искористат ресурсите кои им биле покажани. Тие редовно ги посетуваат курсевите за странски јазик и компјутери, а исто така почнаа да одат на редовни лекарски прегледи. Сите тие продолжуваат со нивното образование и имаат прецизна идеја за тоа што сакаат да прават следната година.

Клучни зборови: *повторништво, деца во судир со законот, менторска програма и ментор.*

DISFUNKCIONALNOST PORODICE I DEVIJANTNO PONAŠANJE DJECE

Dr.sc. Azem Poljić¹⁰⁰

Internacionalni univerzitet Brčko Distrikt

Elmedin Škrebo¹⁰¹

Međunarodni fond solidarnosti EMMAUS

Sažetak: Porodica daje "prvi pečat" socijalizaciji, odgoju, obrazovanju i uređivanju opštih ljudskih i humanističkih vrijednosti i stoga ima prvorazrednu ulogu u formiranju i razvoju mladog čovjeka. Skladni funkcionalni porodični odnosi zasnovani na ljubavi, međusobnom povjerenju i poštovanju, mogu nadomjestiti mnoge druge nedostatke, među kojima i one materijalne prirode. Međutim posmatrano sa druge strane, što praksa neprestano potvrđuje, da ni najveće materijalno bogatstvo ne može nadoknaditi najsajnije i najveće porodično blago a to su: funkcionalni odnosi u porodici izraženi kroz ljubav, povjerenje, uvažavanje i razumijevanje, što porodici daje ulogu kolijevke ličnosti. Pored pozitivnog, porodica zasigurno može imati i negativan utjecaj u procesu formiranja ličnosti. Radi se o onim disfunkcionalnim porodicama u kojima roditelji nisu u stanju da pravilno odgajaju i socijaliziraju djecu, odnosno roditeljima koji predstavljaju negativan model za negativnu identifikaciju. Razlozi disfunkcionalnosti porodice mogu biti različiti počev od nepotpune porodične strukture, čestih porodičnih svađa, ponekad opterećenih tučama roditelja, alkoholizmom i od ranije prisutnog kriminogenog ponašanja. Često porodica nije pristanište u kojem se odmaraju duh i tijelo, već leglo nemira u kome cvjetaju sukobi i emocionalne napetosti." Porodice sa navedenim negativnim svojstvima u literaturi su poznate pod različitim terminima: "rastureni dom", "podijeljena porodica", "deficijentna porodica", "porodica sa defektnim porodičnim odnosima" (Wootton, 1961.). Od porodične atmosfere, pod kojom se u najširem smislu podrazumijeva sveukupnost međusobnih odnosa članova porodice, u najvećem dijelu zavisi proces socijalizacije i odgoja djeteta, formiranje pravilno orijentiranih svojstava ličnosti, kao i svestrani razvoj svih potencijala djeteta. Ovaj rad ima za cilj da sagleda moguće uzroke disfunkcionalnosti porodice a posebno negativne uticaje na pravilan odgoj i odrastanje djece ali i pojavu devijantnog ponašanja do razvoja svih drugih asocijalnih i antisocijalnih ponašanja. Rezultati istraživanja pokazuju da disfunkcionalnost porodice ima direktan negativan uticaj na pravilan odgoj, odrastanje i socijalizaciju djece, što za posljedicu ima devijantno ponašanje, odsustvo emocija i moralnog ponašanja što se u konačnici završava sa razvojem svih vidova asocijalnog i antisocijalnog stanja djece.

Ključne riječi: disfunkcionalnost, devijantno ponašanje, asocijalna i antisocijalna stanja

UVOD

Porodica ima svoje vjekovno trajanje i u tom velikom vremenskom periodu, porodica je doživljavala različite promjene. I u današnjem vremenu, ona je ostala nezaobilazna institucija ljudskog roda. Porodica je ambijent prvih psihosocijalnih doživljaja djeteta i prvih spoznaja van porodičnog okruženja. (Juul, 1998.). U porodici dijete razvija svoj identitet, osjećaj pripadnosti, zajedništva i povjerenja zasnovanog na međusobnom i neposrednom odnosu njenih članova. U savremenom društvu ni jedna porodica se ne može posmatrati izolovano iz opšte društvene realnosti i zakonitosti koje uslovljavaju obilježja porodičnog sistema i odražavaju se na porodičnu strukturu, njene odnose i funkciju. Podrazumjevajući značaj porodice i njene funkcionalnosti za mentalnu higijenu i druge

---

¹⁰⁰ Dr.sc. Azem Poljić, Internacionalni Univerzitet Brčko Distrikt, e-mail: m.azempoljic@gmail.com

¹⁰¹ Elmedin Škrebo, Međunarodni forum solidarnosti „EMMAUS“ Duje D. Istok

uslove zdravog stila življenja njenih članova, neophodno je istraživati i unaprijediti njenu funkcionalnost koja zavisi od brojnih faktora, posebno od njene strukture i dinamike ali i društva u kome egzistira. Značaj porodice ogleda se u njenoj nezamjenjivosti za razvoj pojedinca i porodice u cjelini. Nijedan drugi sistem nije u mogućnosti obezbijediti ljubav i toplinu koju može pružiti funkcionalna porodica.

Većina porodica ima svoje slabosti. Rijetke su porodice u kojima su svi članovi podjednako s njom zadovoljni. Porodični odnosi su višeslojni i varijabilni. Njihova promjenjivost je poželjna, ali ona zavisi od kvaliteta promjena i da li te promjene vode ka konstruktivnom ili destruktivnom, da li podstiču ljubav ili mržnju, da li su progresivne ili regresivne i da li podstiču harmoniju ili kaos. Ranije su porodice imale čvrstu dinamiku življenja, koja je određivala porodični stil, raspored porodičnih uloga i davala registar izbora i dozvoljenih poruka. Međutim, ništa se u porodici ne odvija jednosmjerno. U porodičnim odnosima stalno cirkulišu raznovrsne emocionalne poruke i doživljaji, koji su nekada otvoreni, lako prepoznatljivi, spontani ali nerijetko zatvoreni, maskirani, projektovani ili pomjereni u neke druge oblike ponašanja i aktivnosti. „Porodica nije samo skup njenih članova, bez obzira na njihov broj, već jedna zajednica koja će adekvatno funkcionisati kao cjelina, samo ako pronalazi smisao svog postojanja“ (Pejović, 1997). Odnosi u porodici mogu biti i nepovoljni za optimalno zadovoljavanje potreba njenih članova što utiče na tok razvoja, posebno djece što uslovljava pojavu različitih simptoma poremećaja, bolnih za pojedinca, porodicu, pa čak i širu društvenu zajednicu.

Za funkcionalnost porodice je bitna njena dinamika i struktura koja je uslovljena brojnim determinantama koje utiču na njenu funkcionalnost i/ili disfunkcionalnost. Funkcionalna porodica ima fleksibilnu strukturnu moć sa podjelom autoriteta, jasnim porodičnim pravilima, nenarušenim generacijskim granicama i stilom koji podstiče udruživanje, a članovi porodice imaju svoju individualnost, sposobnost da odrede bliskost i distancu, podnose neslaganje, prihvataju različitost i osjetljivost drugih. (Juul, 1998). Funkcionalnu porodicu determinišu ljubav, sigurnost, toplina, povjerenje, zaštita, nježnost, pomoć, podrška, razumijevanje, savjetovanje, objašnjavanje, poučavanje, tolerancija, vaspitno vođenje, pripadnost, saradnja, materijalna i socijalna sigurnost, porodični i lični identitet, uvažavanja i samouvažavanje, samopouzdanje, samouvažavanje, životna organizovanost, aktivitet, zdravi stilovi života, zaštita zdravlja, sveobuhvatna socijalizacija. Disfunkcionalno se odnosi na nešto što funkcioniše pogrešno ili uopšte ne funkcioniše. Svaka promjena u toku životnog ciklusa jedne porodice donosi stres koji je njen neminovni pratilac, te stoga disfunkcionalnu porodicu predstavlja ona porodica koja nije u stanju da se prilagodi novonastalim uslovima života i koja ne može da se suoči sa stresom bez većih posljedica. Disfunkcionalna porodica je najčešće izolovana od spoljašnjeg svijeta, bez jasno formiranog porodičnog identiteta sa neprilagodljivim i strogim pravilima, ili su pak granice toliko otvorene da se nekritički prihvata sve što dolazi iz spoljašnjeg svijeta. Disfunkcionalnu porodicu karakterišu osiromašenje ili nedostatak ljubavi, nesigurnost, odbačenost, zanemarenost, vaspitna zapuštenost, osjećaji neugoda, napetosti, trpljenje, bezvoljnost, otuđenje, apatija, negativizmi, mržnja, agresije, nasilja, životna dezorganizacija, psihosocijalna hladnoća, pasivizam, nezdravi stilovi života, zdravstvena ugroženost i sl.

Predmet, cilj i metode istraživanja

S obzirom da promjene društvene strukture i veliko raslojavanje imaju najveći uticaj na porodicu, predmet ovog rada je da se ispituju refleksije tih promjena, posebno na već nestabilne i disfunkcionalne porodice i uticaj na previlan odgoj i odrastanje djece.

Teorijski dio istraživanja obuhvatio je etiološke faktore disfunkcionalnosti, modalitete disfunkcionalnosti te uticaj siromaštva ovih porodica na devijantnost njihove strukture uopšte. Operativni dio istraživanja je fokusiran na sagledavanje sociodemografskih karakteristika, opterećenosti ovih porodica neskladom, teškoćama u funkcionisanju i neminovnošću negativnih refleksija na pravilan odgoj, odrastanje i pozitivnu socijalizaciju, koristeći se studijom nekoliko slučajeva disfunkcionalnosti.

Cilj rada je da sagleda moguće uzroke disfunkcionalnosti porodice a posebno negativne uticaje na pravilan odgoj i odrastanje djece ali i pojavu devijantnog ponašanja do razvoja svih drugih asocijalnih i antisocijalnih ponašanja

U istraživanju su korištene osnovne, opštenaučne i posebne *metode*. Od posebnih metoda u radu je korištena metoda analize sadržaja i metoda ispitivanja kroz studiju slučajeva. Metodom analize sadržaja obuhvaćena je relevantna stručna literatura na temu funkcionalnosti i disfunkcionalnosti porodice (knjige, časopisi, zbornici, strategije, politike, analize, izvještaji).

Značaj porodice za pravilan odgoj i socijalizaciju djece

Porodica daje "prvi pečat" socijalizaciji, odgoju, obrazovanju i uređivanju opštih ljudskih i humanističkih vrijednosti i stoga ima prvorazrednu ulogu u formiranju i razvoju mladog čovjeka. Skladni funkcionalni porodični odnosi zasnovani na ljubavi, međusobnom povjerenju i poštovanju, mogu nadomjestiti mnoge druge nedostatke, među kojima i one materijalne prirode. Međutim posmatrano sa druge strane, što praksa neprestano potvrđuje, da ni najveće materijalno bogatstvo ne može nadoknaditi najsajnije i najveće porodično blago a to su: funkcionalni odnosi u porodici izraženi kroz ljubav, povjerenje, uvažavanje i razumijevanje, što porodici, kako je to istakao Mladenović (1989), daje ulogu "kolijevke ličnosti".

Pored pozitivnog, porodica zasigurno može imati i negativan utjecaj u procesu formiranja ličnosti. Radi se o onim disfunkcionalnim porodicama u kojima roditelji nisu u stanju da pravilno odgajaju i socijaliziraju djecu, odnosno roditeljima koji predstavljaju negativan model za negativnu identifikaciju. Razlozi disfunkcionalnosti porodice mogu biti različiti počev od nepotpune porodične strukture, čestih porodičnih svađa, ponekad opterećenim tučama roditelja, alkoholizma i od ranije prisutnog kriminogenog ponašanja. Posmatrano iz ugla Hansa fon Netinga sa kojim se treba složiti a koji kaže: "Često porodica nije pristanište u kojem se odmaraju duh i tijelo, već leglo nemira u kome cvjetaju sukobi i emocionalne napetosti." Porodice sa navedenim negativnim svojstvima u literaturi su poznate pod različitim terminima: "rastureni dom", "podijeljena porodica", "deficijentna porodica", "porodica sa defektnim porodičnim odnosima" (Wootton, 1961). Od porodične atmosfere, pod kojom se u najširem smislu podrazumijeva sveukupnost međusobnih odnosa članova porodice, u najvećem dijelu zavisi proces socijalizacije i odgoja djeteta, formiranje pravilno orijentiranih svojstava ličnosti, kao i svestrani razvoj svih potencijala djeteta. Većina uradnih istraživanja pokazuje da su usvojeni moralni stavovi djece direktno proporcionalni stavovima njihovih roditelja (Vidjeti opširnije, Singer, Podlugač, Mikšaj, Todorović, 1987). U navedenom smislu poremećaji u ponašanju djeteta, često su posljedica narušene psihodinamike unutar porodice i usvajanja negativnih moralnih stavova, odnosno nepoželjnih obrazaca ponašanja. U pravcu toga istraživanje Glueck-ovih iz 1962. godine (Sh.Glueck, E.Glueck "Family Environment and Delinquency, George Allen and Unwin, London, 1962.) potvrđuje da disfunkcionalni porodični faktori imaju najpresudniji utjecaj nastanku raznovrsnih nagona ka disocijalnom ponašanju kod djece koje se manifestuje kroz:

- ✓ direktni uticaj na pojavu poremećenosti praćeno delikventnim ponašanjem u fazi razvoja djeteta;
- ✓ uticaj na formiranje asocijalnih ličnih svojstava i
- ✓ mobilizaciju neznatnog i latentnog kriminogenog značaja.

Ponekad je negativni uticaj porodice na formiranje djeteta uslovljen stanjem i odnosima unutar šire društvene zajednice, koja je istovremeno jedina i pozvana da svojoj „osnovnoj ćeliji— pruži sve uslove za normalan razvoj njenih najmlađih članova. Međutim, snaga naše društvene zajednice u ovom periodu nije na nivou zadatka koji joj predstoji u obaveznoj podršci porodici, što će se posebno odraziti na disfunkcionalne porodice.

Cjelokupna porodična atmosfera zavisi u znatnoj mjeri od odnosa među roditeljima. Ukoliko su oni skladni, zasnovani na ljubavi, povjerenju i razumijevanju, gotovo je sigurno da će se dijete razviti u zdravu i odgovornu ličnost. Međutim, ako je porodična atmosfera opterećena svađama, tučama,

međusobnim nepovjerenjem, emocionalnom hladnoćom, postoje veliki izgledi poremećenosti razvoja djeteta kroz pojavu osjećanja straha, nemira, ambivalentnosti, negativne identifikacije, odsustva pozitivnih emocija, a to sve zajedno može doprinijeti pojavi asocijalnih i u kasnijoj fazi prestupničkih oblika ponašanja. Svi navedeni disfunkcionalni faktori mogu doprinijeti razvodu ili razdvojenosti, a time i pojavu jednoroditeljstva u konačnici. Uloga socijalnog rada je da otkloni one faktore koji porodičnu atmosferu čine disfunkcionalnom i da uporedo radi i sa porodicom i sa djecom.

Etiologija disfunkcionalnosti porodica

Čovjek, od koncepta začeca – u prenatalnom periodu, u postnatalnom periodu pa do kraja života stalno je u procesu adaptacije u cjelokupnom konceptu egzistencije. Egzistencija je uslovljena zadovoljavanjem, prethodno nabrojanih, brojnih nagona i potreba. Nivo njegove adaptacije je uslovljen njegovim potrebama zahtjevima i davanjima – reakcijama socijalnog svijeta u kojem je individua nastala, u kojem odrasta i živi do kraja života. Nivoi zadovoljenja određenih potreba značajno uslovljavaju adaptivnost osobe, odnosno njene povoljne ili nepovoljne reakcije. Odgovor na neadekvatno zadovoljene potrebe ili njihovo osujećenje uslovljavaju reaktivne poremećaje. To su sva prolazna ispoljavanja, doživljavanja, reagovanja i ponašanja koja predstavljaju neprimjeren (neadekvatan, neefikasan) odgovor na određene reakcije socijalne sredine (socijalnog konteksta). To je ponekad pokušaj uspješne (efikasne) odbrane od prevelikih i neprimjerenih zahtjeva nedovoljno razvijenim mentalnim i drugim aparatima (kapacitetima, resursima, snagama) djeteta maloljetnika ili odrasle osobe. Reaktivni poremećaji su odgovor usmjeren na rješavanje sukoba (nesklada) između djeteta (osobe) i okoline (koji još nije pounutren - internalizovan), npr., negativizmi, otpori, suprostavljanje, bježanje od kuće, od škole koje može, u reaktivnom smislu, značiti kažnjavanje roditelja zbog, po procjeni djeteta, ne prihvaćenih postupaka prema njemu. U reaktivnom poremećaju ponašanja ne koriste se uvijek neurotične odbrane (npr., potiskivanje i premještanje) s ciljem rješavanja unutrašnjeg sukoba (internih konflikata) koji još ne postoji (nema neurotičnih simptoma). Nagonske i druge težnje i potrebe (npr., agresivne) usmjerene su uglavnom prema spolja, na druge osobe (maskirane neposlušnošću, svadljivošću...), stvarajući spoljne (eksterne) konflikte. Refleksije internih konflikata su prepoznatljivi u eksternim konfliktima u bračnoj zajednici/porodici, što je čini disfunkcionalnom (Milić, 2010). Promjenama spoljnih okolnosti, otklanjanjem spoljnog sukoba, prestaje potreba upotrebe neprimjerenih obrazaca, odgovora i ponašanja. Smetnje se ublažavaju ili iščezavaju. Prolazne neprilagođenosti ne ostavljaju značajnije tragove u psihičkom životu djeteta osim sklonosti da se ponove u sličnim situacijama.

Brojne su povređujuće (traumatske) okolnosti koje izazivaju prilagođene odgovore i ponašanja. Reperkusije su visoko korespondentne sa uzrastom i strukturom ličnosti. Izrazito jake i grube povrede (traumatizacije) izazivaju snažne odgovore koje uslovljavaju grupu prelomnih stanja, odnosno kriza. To značajno utiče na bračne odnose i funkcionalnost porodica.

Porodica je osnovni posrednik čovjekovog postojanja u čisto biološkom i društvenom svijetu, u svijetu duha i svijetu kulture. Bez porodice ne bi moglo egzistirati ni jedno društvo, ne bi se mogla oblikovati ličnost pojedinca i bez porodice čovjek ne bi mogao opstati biološki. U porodici se isprepliću osnovne uloge čovjekovog bića, polne i generacijske uloge, uloge muškarca i žene uloge roditelja i djece. Mnogim ljudima porodica predstavlja izvor snaga, u njoj doživljavaju najveća zadovoljstva a isto tako mogu doživjeti ogromna razočarenja na kojima moraju crpiti energiju veću nego u radu na drugim važnijim područjima za život.

S obzirom da porodica daje prvi pečat socijalizaciji, odgoju, obrazovanju i uređenju opštih ljudskih i humanističkih vrijednosti, skladni porodični odnosi u porodici zasnovani na ljubavi, međusobnom povjerenju imaju ulogu u formiranju i razvoju mladog čovjeka. Kod disfunkcionalnih porodica, nezdravih porodica, nailazimo na suprotne agense socijalizacije koji se manifestuju kroz:

- ✓ Nisko samovrednovanje;
- ✓ Posredno, nejasno, neiskreno komuniciranje;
- ✓ Porodična pravila koja su trajna, važeća i neprilagodljiva;
- ✓ Veza s vanjskim svijetom puna straha optužbi i različitih mišljenja.

Život u ovakvim porodicama naglašava potrebu da svoje snage usmjeravamo na mijenjanje onoga što je moguće promijeniti, a istovremeno naučiti živjeti s onim što ne možemo promijeniti. Činioci disfunkcionalnosti porodice mogu biti različiti počev od čestih porodičnih svađa često praćeni tučama roditelja, svim oblicima porodičnog nasilja, asocijalnog ponašanja, alkoholizma i od ranije prisutnog kriminogenog ponašanja. Cjelokupna porodična atmosfera u znatnoj mjeri zavisi od odnosa među roditeljima. Ako je porodična atmosfera zatrovana i opterećena svađama, tučama, međusobnim nepovjerenjem, emocionalnom hladnoćom, veliki su izgledi nepravilnog razvoja djeteta kroz pojavu osjećanja straha, nemira, ambivalentnosti, negativne identifikacije, odsustva pozitivnih emocija što u konačnici dovodi do asocijalnog ponašanja ili predstupništva. Prisustvo asocijalnih pojava u porodici najčešće ima negativan uticaj na kvalitet porodične atmosfere i dovodi do disfunkcionalnosti. Nije dovoljno samo kritikovati uzroke koji su doveli do evidentne moralne krize čovjeka i savremenog svijeta općenito, nego je nužno ponuditi moguće vizije izlaska. Alkoholizam dovodi do disfunkcije porodice i brojnih negativnih posljedica i samo izdvajanje alkoholičara na liječenje je preduslov preveniranja stanja ali i zadatak socijalnog radnika. Kriminalitet u porodici se smatrao kao rezultat genetike odnosno nasljednih faktora koje kasnije djeca preuzimaju od svojih roditelja i odrastanje djece u takvim porodicama je izloženo riziku da i sama prihvate takav način života. Kriminalitet zasigurno doprinosi disfunkcionalnosti porodice. Nasilje u porodici kao faktor disfunkcionalnosti, uvijek predstavlja zloupotrebu moći u odnosima koji se temelje na nejednakostima, zato što žene trpe nasilje, jer su ekonomski ovisne ali i zbog kulturnog dostojanstva.

Reakcije žena na nasilno ponašanje partnera sa kojim žive su različita žena ima pravo prešutati nasilje, može donijeti odluku kada će i koliko o tome govoriti ili tražiti pomoć društvene zajednice. To pravo joj se nikako i nikada ne može oduzeti zato što „odluku kako se ponašati u svakodnevnom životu sa partnerom donosi žena sama i to je njeno pravo“ (Ajduković, 2004). Zaključeno je da žrtve nasilja u porodici imaju značajno viši nivo opšte neurotičnosti, somatizacije, osjetljivosti, anksioznosti i tendencije paranoje, nego žene koje nisu bile izložene nasilju (Avdibegović i Sinanović, 2006).

Osnova disfunkcionalnosti porodica je:

- a) strukturalna poremećenost i
- b) psihosocijalna disfunkcionalnost.

Strukturalna poremećenost je uzrokovana:

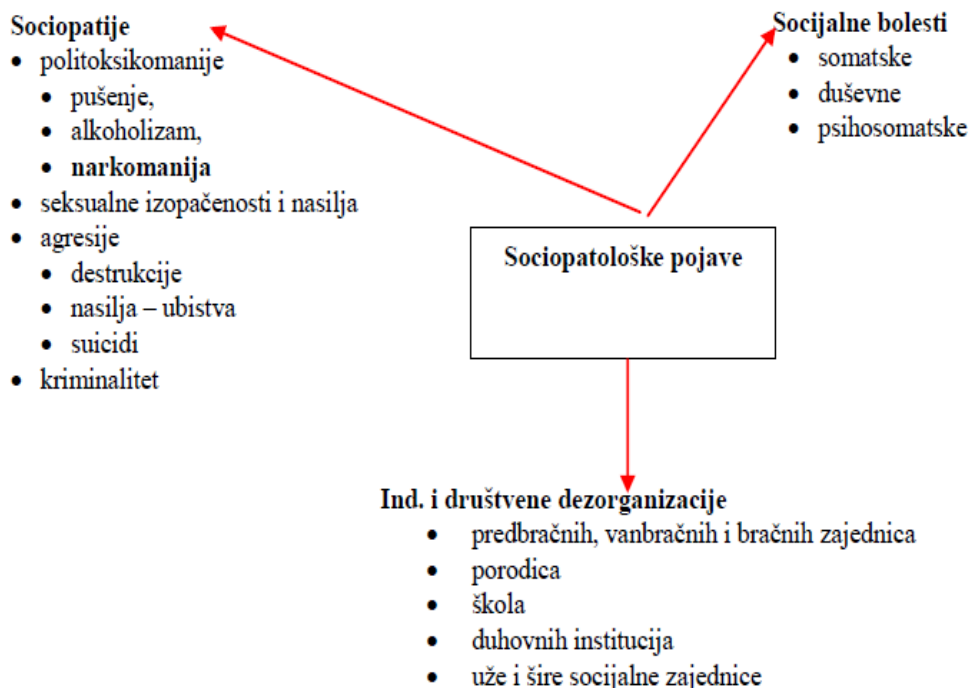
- ✓ gubitkom jednog roditelja, češće oca (pogibija i/ili nestanak);
- ✓ razvodom;
- ✓ životom u vanbračnoj zajednici;
- ✓ životom u porodičnim zajednicama;
- ✓ razdvojenosti po mjestu zaposlenja i boravka;
- ✓ prekidom vanbračnih zajednica;
- ✓ stigmatizacijom udovica majki;
- ✓ sticanjem statusa jednoroditeljskih porodica sa posebnim potrebama;
- ✓ potrebom vanbračnog suživota;
- ✓ nedovoljnom ili isključenim psihosocijalnim radom sa jednoroditeljskim porodicama;
- ✓ demografskim promjenama - padom nataliteta u disfunkcionalnim porodicama;
- ✓ padom materijalnog statusa i porastom siromaštva;
- ✓ porastom nesklada između potreba slobodnog stila življenja i međuzavisnostima u porodicama;
- ✓ porastom vanbračnih samohranih majki (vanbračno roditeljstvo po sopstvenom opredjeljenju);
- ✓ pad vrijednosti tradicijskih porodica...

Psihosocijalna disfunkcionalnost obilježavaju narušavanje ili gubitak psihosocijalnih funkcija, oslonaca i dimenzija optimalnog vaspitanja, razvoja identiteta i socijalizacije djeteta. Disfunkcionalnu porodicu determinišu: nedostatak ljubavi, osjećaja pripadnosti, zajedništva, povjerenja, podrške, osjećaja nesigurnosti, odbačenosti, prisije, prinude, agresivnosti, napetosti, neprijatnosti, bezvoljnosti, apatije, otpora i drugih negativizama, psihosocijalna hladnoća, otuđenost, porodična i socijalna isključenost zanemarenost, vaspitna zapuštenost, preddelinkventne akcije, zanemarivanje škole, svađe, kritike, bježanje, uključivanje u delinkventne grupe.

Sociopatološke pojave - značajno obilježje disfunkcionalnosti porodica

Funkcionalne porodice čine relativno zdravi članovi porodica koje svojom komunikacijom, interakcijom i transakcijom čine i optimalne socijalne i živote situacije. To je preduslov za zdravo odrastanje, optimalni skript reagovanja i stil življenja svih članova porodice kao i zajednice koje one čine. Disfunkcionalne porodice čine osobe sa izraženijim internim neskladom (unutrašnjim konfliktima) koje uzrokuju eksterne konflikte i brojne sociopatološke pojave (shema 1.) koje su u visokoj korelaciji sa modalitetima, simptomima, znakovima, dimenzijama i učestalostima sociopatoloških pojava u porodici, užoj ili široj socijalnoj zajednici (shema 1.).

Shema 1: Povezanost disfunkcionalnosti porodica sa sociopatološkim pojavama

Izvor: Poljić, A. (2012). Socijalni rad sa disfunkcionalnim porodicama (doktorska disertacija).
Univerzitet u Banjoj Luci. Fakultet političkih nauka. Banja Luka.

S druge strane, alkoholizam, nerad, skitnja, narkomanija, prosjačenje, kriminalitet, zlostavljanje i prostitucija najčešće su prisutne sociopatološke pojave u porodici. One ne samo da dovode do poremećaja interpersonalnih odnosa i do različitih vidova devijantnog ponašanja, nego direktno utiču na odgoj i formiranje mladih (Milosavljević, 2003). Od svih oblika asocijalnog i antisocijalnog ponašanja, najveća pažnja se posvećuje alkoholizmu i kriminalitetu članova porodice koji imaju značajan uticaj na funkcionalnost porodičnih odnosa što za posledicu ima disfunkcionalnost porodice i pojavu jednoroditeljstva. Nije dovoljno samo kritikovati uzroke koji su doveli do evidentne i moralne krize čovjeka i savremenog svijeta uopšte. Nužno je, shodno univerzalnim načinima života, ponuditi neku moguću viziju izlaska iz „ovovremene, globalne i patološke egzistencije“ (Žiga, 2000). Ostaje mnogo otvorenih pitanja u globalnom svijetu koja nemaju odgovora od društvene zajednice u cjelini. Dilema oko ovih pitanja „zabrinjava posebno zato što nemamo odgovora na to kako riješiti narko-problem, koji sve više hara svijetom, širenje AIDS-a ili pak novonastale mentalne probleme, socijalnu anomiju, zastrašujuće masovne zločine pogotovu u ovom stoljeću koja povećavaju čovjekovu nesigurnost i njegovu destrukciju (Žiga, 2000). Treba se zalagati za model društvenog uređenja koji će biti primjeren čovjeku, koji će rezultirati reafirmacijom materijalne i duhovne sadržajnosti života kao i jednakosti ljudi naspram univerzalnih principa. Ako uspijemo izboriti ovako uređenje države i društva, imaćemo garanciju za smanjenje pojava asocijalnih ponašanja djece i odraslih a time i prevenciju dezorganizacije porodice.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

U savremenom društvu ukazuje se neophodnost paralelnog rada sa adolescentima koji su pokazali neke od smetnji u ponašanju i sa njihovim roditeljima. Uključivanje i saradnja roditelja osnovna je pretpostavka za izazivanje pozitivnih promjena. Budući da polazimo od postavki sistemske porodične terapije izazivanje promjena u porodici kao cjelini od posebne je važnosti. Ovim radom je obuhvaćeno 8 roditelja djece maloljetnih delikvenata. Tri porodice su jednoroditeljske, 5 kompletne porodice, dok su tri porodice izbjegličke. Osnovni metod rada je radionica. Kroz koju međusobnom razmjenom roditeljskih iskustava sa ostalim roditeljima u grupi i sa profesionalcima stižu nove poglede na problem koji je nastao u porodici i zajedno teže ka što uspješnijem razrješenju. U početku roditelji se upoznaju sa osnovnim ciljevima ove vrste rada i jedan dio vremena u svakoj radionici posvećen je psihoedukativnim sadržajima, zatim orijentacija na pozitivna iskustva i resurse kako roditelja tako i porodice kao sistema, a potom otvaranje osnovne planirane teme uz aktivno učešće roditelja. Rad se odvijao kroz 8 radionica strukturiranih i prethodno isplaniranih a obuhvatale su:

- ✓ ciklus braka, obuhvatao je edukativno-radionički blok o braku i osjećanjima u braku, granicama braka, funkcionalni i disfunkcionalni obrasci bračnog funkcionisanja;
- ✓ ciklus porodice, obuhvatao je edukativno-radionički blok o porodičnim ciklusima;
- ✓ ciklus djeteta, obuhvatao je edukativno-radionički blok o položaju djeteta u porodici, adolescencija na putu ka odraslosti, dozvola za odrastanje i
- ✓ ciklus roditeljstva, obuhvatao je edukativno-radionički blok vaspitanja i vaspitni stilovi.

Uticaj razvoda na djecu i prilagođavanje djeteta koje je u fokusu porodičnih emocionalnih procesa kroz razvojne faze obradili su Mc Lanahan i Semdefur, 1994.. Autori ističu da prilagođavanje djeteta na razvod ne zavisi isključivo o sukobima u porodici ili gubitku jednog roditelja već i o nekim drugim činiocima vezanim samo za dijete. Najznačajniji razlozi su starost i spol djeteta. Autori dalje ističu da:

- ✓ Dijete predškolskog uzrasta 3-5 godina nije u stanju shvatiti prave razloge razdvajanja roditelja i smatra da na taj način nepovratno gubi ljubav jednog roditelja;
- ✓ Dijete u dobi 6-8 godina, iako može razumjeti povod razvodu, nije u stanju shvatiti poremećene porodične odnose i svoju vlastitu ulogu u razvodu;
- ✓ Djeca u dobi 9-12 godina imaju donekle zreliji odnos i mogu shvatiti okolnosti i obrazloženja uzroka razvoda ali u toj dobi njihova "slika o sebi" koja je vezana uz porodicu, često značajno utiče na uspostavljanje i postojanosti sistema vrijednosti kod djeteta. Sve ovo za posljedicu ima loš uspjeh u školi, probleme ponašanja, agresivnosti, duboke potištenosti i usamljenosti što zasigurno šteti pravilnom odgoju i odrastanju djeteta;
- ✓ Za adolescente 13-18 godina se može reći da postoje i prednosti i nedostaci u odnosu na mlađu djecu. Adolescenti imaju veći kapacitet za izgradnju emocionalnog odstojanja od roditeljskih konflikata, imaju mogućnost izbora odluke o zaštiti i kontaktima sa odsutnim roditeljem, te drugim članovima proširene porodice. Te opcije pružaju šansu adolescentu da vlada krizom i održavanjem ravnoteže. Međutim, opasnosti su zato što mu se skraćuje vrijeme za ostvarivanje normalnih razvojnih zadataka, nemogućnosti modifikovanja generacijskih granica i može mu neuspjeh u rješavanju emocionalne privrženosti otežati osnivanje osnovne porodice (Mc Lanahan, Semdetur, 1996).

Tabela 1: Rezultati multiple regresijske analize za predviđanja slobodnih aktivnosti djece kod jednoroditeljskih porodica (majki) na temelju sociodemografskih karakteristika

Prediktori	Kriterijske varijable		
	R ²	β	t
Koliko stvarno znate o djetetu djeci?			
Sastav i struktura porodice		.031	.668
Stepen obrazovanja	0,024	.051	.489
Radni status		.016	.827
Radna sposobnost		-.139	.057
Koliko stvarno znate ko su im prijatelji?			
Sastav i struktura porodice		.056	.776
Stepen obrazovanja	0,033	-.023	-.317
Radni status		.094	1.251
Radna sposobnost		-.158	-2.172
Koliko stvarno znate kako troše novac?			
Sastav i struktura porodice		.135	1.874
Stepen obrazovanja	0,035	.083	1.136
Radni status		.073	.972
Radna sposobnost		-.085	-1.178
Koliko stvarno znate gdje su nakon škole?			
Sastav i struktura porodice		.057	.798
Stepen obrazovanja	0,046	.074	1.014
Radni status		-.039	-.523
Radna sposobnost		-.172	-2.383
Koliko stvarno znate gdje izlaze naveče?			
Sastav i struktura porodice		.087	1.208
Stepen obrazovanja	0,031	.122	1.666
Radni status		.067	.897
Radna sposobnost		-.088	-1.206

Izvor: Poljić, A. (2012). Socijalni rad sa disfunkcionalnim porodicama (doktorska disertacija). Univerzitet u Banjoj Luci. Fakultet političkih nauka. Banja Luka.

Pol djeteta je takođe predmet istraživanja, tako da brojne smjele hipoteze nastoje objasniti kako sukob među roditeljima, pa i razvod, jače utiče na dječake nego na djevojčice (Demo i Cox, 2000). Oni polaze od činjenice da se „o djeci poslije razvoda u većini slučajeva brine majka—, a različit pristup roditelja prema djeci i zbog kulturološki propisanih, "muških i ženskih uloga" proizvodi da u adolescentnoj dobi «cvjetaju» problemi djevojčica, zaključuju autori. Korelacijskom analizom prediktorskih varijabli utvrđen je uticaj varijabli „Sastav i struktura porodice“, „Stepen obrazovanja“, „Radni status“ i „Radna sposobnost“, „Bračno stanje“ i „Mjesto stanovanja“ na varijablu „Emocionalna stanja— u porodicama navedenog statusa. Efekti uticaja spoljnog faktora (pozitivan – negativan) uslovljeni su vrstom, jačinom, trajanjem uticaja, uzrastom osoba i snagom njegove ličnosti. Otpornija lica uspijevaju ojačati, izboriti se. Osjetljiva lica slabe i tendiraju maladaptivnosti. Moguća su sljedeća ispoljavanja reaktivnih prolaznih smetnji prilagođavanja:

- ✓ osjećajna – afektivna (strepnja, tuga, pojačana zavisnost, ljubomora, neprijateljstvo, ljutnja, mržnja...);
- ✓ saznajna – kognitivna (slabija pažnja, pamćenje, mišljenje, zaključivanje, učenje);
- ✓ voljna – konativna (otpori, tvrdoglavost, nerad, ljenost);
- ✓ ponašajna (svađe, laži, agresije, tuče, laganja, krađe);
- ✓ poremećaji pokreta (usporeni pokreti, blokade – psiho - fizička zaravnjenost ili hiperaktivnosti);
- ✓ smetnje spavanja, ishrane, metabolizma, povlačenja u sebe, izbjegavanje odnosa, smetnje komunikacija i dr. (podudarne smetnje opšteg prilagođavanja);
- ✓ somatizacija (glavobolja, mučnine, bolovi u grudima);

Ispoljeni su simptomi slični neurotičnim (odraz unutrašnjih sukoba). Smetnje prilagođavanja (reaktivne smetnje) treba razlikovati od normalnih, zdravih – **realnih** razvojnih pojava (npr., strepnje, tuge, nemira, suprostavljanja...) – koji se neminovno javljaju tokom razvoja kao realan način odgovora osobe na interni i eksterni nesklad. Te posljedice disfunkcionalnosti porodica se odražavaju i na nivo neadaptivnosti djece i mladih, npr. prekid zadovoljenja, proces individualizacije, rođenje drugog deteta, edipni odnos, agresivne težnje, ekspanzivnost, polazak u školu...) koje su svojstvene svakom djetetu i koje uslovljavaju adekvatan odgovor bližnjih osoba uže i šire socijalne sredine. Posebna grupa smetnji prilagođavanja i ponašanja, čiji su izvori konstitucionog i urođenog porijekla su reaktivni poremećaji djece, maloljetnika i odraslih osoba sa posebnim potrebama koji uslovljavaju adekvatan i prilagođen pristup, tretman i njihov aktivitet. Problemi odrastanja, adaptacije i poremećaji reagovanja, zavisno od brojnih drugih predispozicija mogu da uslove različite poremećaje ličnosti u čijoj osnovi je patogeni faktor različite simptomatologije, znakova, dimenzija i učestalosti. Prve manifestacije su slabijeg intenziteta koje su u grupi prepsihopatija. Razvoj čovjeka (osjećajni, saznajni, voljni i društveni), bez obzira na pol, odvija se svojevrsnim tokovima koji nose zajednička i lična obilježja. Oblikovanje ličnosti može poprimiti raznolika obilježja sa neograničenim brojem odstupanja koja su u okvirima normalnosti. Obilježja odstupanja koja su izrazito značajna, krajnja u odnosu na opšta obilježja ličnosti (djeteta i odraslog) predstavljaju simptome i znakove poremećaja ličnosti. Razvrstavanje svih odstupanja ličnosti u dijagnostičke grupe su složena i uslovna i za odrasle, a posebno za djecu i maloljetnike. Raznovrsna je terminologija – termini koji se koriste za deskripciju odstupanja od normalnog razvoja ličnosti. Terminima se određuju poremećaji temperamenta, karaktera, sposobnosti, nagona, potreba... U upotrebi su i termini koji obilježavaju kompleksnost poremećaja: psihopatska ličnost, psihopatija, prepsihopatija, protivdruštvena ličnost, poremećaj ponašanja, perverzna ličnost, instiktivna perverzija, agresivnost i dr. Mnogi simptomi i znakovi u okviru pojedinih poremećaja mogu biti situaciono-reakcione prirode; prolazno-razvojni ali i trajni. Činjenica je da ima razvojnih obilježja i ponašanja koja pokazuju težnju da se ustaljuju, strukturiraju, učvršćuju i ponavljaju, koja naslućuju (naznačavaju, anticipiraju) nepovoljan razvoj ličnosti i moguće psihopatije u odrasloj dobi. Ona su češća kod starije dobi nego kod djece (Milić, 2010).

Kod starije djece i maloljetnika, kada su upadljiva i dobro ocrtana iskrivljavanja u sklopu ličnosti, može se koristiti izraz psihopatija, ali ne i konačno značenje zbog podložnosti promjenama tokom odrastanja i razvoja ličnosti. Poremećaj ličnosti u djetinjstvu i mladosti – **prepsihopatije** mogu se uslovno odrediti kao rana i značajna odstupanja nagonskog, osjećajnog, moralnog i društvenog razvoja. Posljedica izraženijih ranijih odstupanja su moguće tendencije poremećaja nagonskih, prvenstveno agresivnih težnji, osjećajna hladnoća, moralna manjkavost ili protivdruštvenost. Načini ispoljavanja (simptomi i znakovi) su brojni i različiti zavisno od brojnih faktora razvoja ličnosti (prvenstveno porodice, vršnjaka, škole...), ali i ličnih predispozicija. **Vidljiva prepsihopatska ispoljavanja** (opisana i u poremećajima ponašanja) su: osjećajna hladnoća i okrutnost, neprijateljstvo, mržnja uzrokovana sadizmom, hostilnost, zavisnost, nezajažljivost, pohlepnost, samoljubivost, sebičnost, suprotstavljanje, svadljivost, neposlušnost, nasilnost...; **Poremećaji obrazaca ponašanja** su: laganje, krađe, paljevine, nasilje.... **Dublji poremećaji sklopova funkcija i ličnosti** su: nesposobnost za uspostavljanje istinskih i postojanih objektnih odnosa i nesposobnost poistovjećivanja sa dobrim djelovima objekta i opšteprihvaćenim društvenim normama (odsustvo strepnje, osjećanja krivice i moralna manjkavost). Prepsihopatije su i različite dimenzije agresivnosti ispoljene u različitim modalitetima verbalnog, fizičkog i psihičkog nasilja. Psihopatsko ponašanje moglo bi se objasniti kao posljedica trpnje, sukoba i strepnje koji su ranog porijekla, koji su smješteni u nesvjesno. Postoje pokušaji da se psihopatije razvrstaju prema modelu neuroza i psihoza na: šizoidne, paranoidne, prisilne, histeroidne, narcistične, depresivno-manične, nedruštvene, protivdruštvene i dr. Smetnje prilagođavanja ličnosti i poremećaj ponašanja mogu biti:

- ✓ Prolazna (situaciona, reaktivna) i
- ✓ Trajna odstupanja od obrazaca uobičajenih odgovora i ponašanja.

Načini ispoljavanja neprilagođenosti zavise od vrsta smetnji i poremećaja uzrasta, pola, intenziteta i učestalosti nesklada, uzroka, vremena njihovih djelovanja. Promjene mogu biti osjećajne, poremećaji

obrazaca ponašanja, smetnje sazajnih funkcija, pretjerani i zakočeni pokreti, smetnje spavanja, hranjenja, mokrenja...

Osjećajne promjene: pojačana strepnja i drugi obilici strahovanja; pojačani negativizmi, otpori ili neprijateljstvo; mržnja; ljubomora; zavist; ljutnja; bijes; modaliteti agresije i sadistički ispadi; tuga; mrzovolja; depresija; povišena zavist o osjećaj nepostojanosti; osjećaj manje vrijednosti i nesigurnosti; težnja ka nadmoći i kompenzacijama...

Poremećaj obrazaca ponašanja: durenje; suprostavljanje, svadljivost, neposlušnost; tvrdoglavost; napadi bijesa, naglost, tuče, bjekstva; laganja; krađe; paljevine; povlačenje; odbijanje odnosa sa drugima; asocijalnost...

Smetnje sazajnih funkcija: slabija pažnja; gubitak zanimanja za učenje; intelektualna zakočenost; inhibicija; slabiji uspjeh u školi; smetnje govora (mucanje)...

Pretjerani pokreti – hiperaktivnost, destruktivnost, nestašluk... **Zakočeni pokreti** se manifestuju usporenošću, neaktivnošću, tromošću, ljenjošću, neproduktivnošću...

Smetnje spavanja, hranjenja, mokrenja, defeciranja, polnih zanimanja

Mogući su i različiti poremećaji sklopova ličnosti: neurotični, psihotični i psihopatski. Navedeni simptomi su izraz drugih poremećaja, neuroza ili psihoza koji su zbog nepouzdanje dijagnostike i neprepoznatog porijekla i zbog društvenih i pedagoških mjerila svrstani u grupu smetnji neprilagođavanju. Iako navedene smetnje koje se manifestuju kao upadljive pobuđuju zabrinutost kod roditelja, nastavnika i zahtijevaju njihovu preangažovanost u okviru stručnosti i njihovog aktiviteta, prognostika je povoljnija od očekivanja. 2,5 – 4 % djece i mladih ispoljavaju neke smetnje prilagođavanja koje zahtijevaju obradu stručnih timova. Odnos dječaka prema djevojčicama je 4 : 1. Za poremećaje ponašanja odgovorno je više uzroka:

Obilježja temperamenta podrazumijevaju neprilagođeni odgovor djeteta na spoljnu sredinu, npr:

- ✓ neritmičnost spavanja i budnost;
- ✓ sitost, glad;
- ✓ aktivnost, neaktivnost;
- ✓ sklonost ka povlačenju pred novim dražima;
- ✓ sporo neprilagođavanje;
- ✓ pretjerana pokretljivost (hiperaktivnost);
- ✓ prevlast negativnih afekata (povišena plašljivost, iritabilnost, agresivnost, depresivnost).

Obilježja temperamenta uslovljavaju adekvatan odnos roditelj – dijete (uzajamna razmjena davanja i primanja poruka i vrijednosti biološke, osjećajne i sazajne prirode). Nepoželjna obilježja temperamenta je poželjno pozitivno preinačiti – kanalisati u čemu je značajna roditeljska osjetljivost, dosjetljivost, maštovitost, efikasnost. U praksi je poznat fenomen „teškog“ djeteta koji podrazumijeva teškoće prilagođavanja i socijalizacije. U procesu vaspitanja je bitna adekvatna uloga roditelja i drugih vaspitača koji znaju prepoznati reakciju i na nju adekvatno reagovati.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE:

Na osnovu teorijsko metodološkog pristupa, empirijskog istraživanja i sagledavanja stanja kroz radionice sa porodicama, mogu se predložiti preporuke o pristupu i djelovanju institucija sistema i službi socijalnog rada koje će djelovati metodama socijalnog rada u prevenciji nastajanja disfunkcije porodice, devijantnosti i poremećaja ponašanja kod djece do mogućeg prestupničkog ponašanja. Neophodno je poduzeti slijedeće mjere:

Prioritetne mjere za poboljšanje kvaliteta života disfunkcionalne porodice trebaju uključivati: prioritetno zapošljavanje, veće naknade za porodijsko odsustvo, povoljnije uslove njihovog rješavanja stambenog pitanja, mogućnost korištenja roditeljskog odsustva i nakon dvanaest mjeseci života djeteta, zatim poreske olakšice za porodice sa djecom, niže troškove školovanja, promjene odnosa u društvu prema porodici, te otvaranje većeg broja jaslica i vrtića uz povoljnije uslove smještaja djece. Izuzetno je važno da se mjerama psiho-socijalne zaštite, materijalne podrške institucija sistema države, smanje bar neki izvori stresnih stanja roditelja iz disfunkcionalnih porodica. Neophodno je osiguranje roditeljima dovoljno socijalne podrške ali i stručne psihološke pomoći, kojom je moguće ublažiti ovakve učinke stresa na njihovu dobrobit, pa time i na roditeljsko ponašanje. Različite oblike psihosocijalne pomoći roditeljima iz disfunkcionalnih porodica trebalo bi osiguravati putem dodatno ovorenih i pripremljenih savjetovališta pri centrima za socijalni rad, centrima za mentalno zdravlje, vjerskim organizacijama ili drugim adekvatnim udruženjima i fondacijama. Drugi mogući način stručne pomoći ovim roditeljima se može promovirati kroz materijale o pravima i mogućnostima pomoći (npr. brošure o uticaju razvoda braka na roditelje).

Za djetetovo bolje prilagođavanje, neophodno je poboljšati materijalne uslove života disfunkcionalnih porodica, podržavati roditelje u suočavanju sa teškoćama roditeljstva i ojačati sposobnosti oba roditelja da sarađuju isključivo zbog interesa djeteta. Adekvatna i cjelovita podrška djeci iz ovih porodica zahtjeva zaposlenost dovoljnog broja psihologa i socijalnih radnika u obdaništima, osnovnim i srednjim školama čime se ostvaruje i nužan preduslov praktičnog i nestigmatirajućeg oblika zaštite mentalnog zdravlja djece.

Izdavanje biltena o svim pravima i obavezama iz svih aktuelnih zakona, vezanih za ovu tematiku, brošura o ostvarivanju prava na naknadu za izdržavanje, o uticaju razvoda na dijete, o mogućnostima pomoći za dijete, osnivanje besplatne telefonske linije za pružanje svih vrsta pravnih, psiholoških i drugih savjeta i informacija porodicama i njihovoj djeci, bilo bi od neprocjenljive koristi. Nosioци navedenih aktivnosti, dijelom trebaju biti centri za socijalni rad i udruženja roditelja iz disfunkcionalnih porodica sa drugim sličnim udruženjima, uz saradnju sa nadležnim ministarstvima socijalne i dječije zaštite.

Mišljenja smo da se slobodno vrijeme djece iz disfunkcionalnih porodica, osim nadzora odrasle osobe, popuni odgojno–obrazovnim sadržajima (npr. programima koji bi omogućili djeci pristup novim tehnologijama koje im ovdje porodice ne mogu obezbjediti). Ovakve usluge za djecu, uz zaštitu, imale bi važnu socijalizatorsku i obrazovnu ulogu, a i svojevrsna su ulaganja u razvoj humanih resursa društva. Istaknuto je značajno što razvoj usluga za djecu treba da pretpostavlja znatno veće zalaganje države, jedinica regionalne i lokalne zajednice i civilnog društva. Za pripremu i primjenu efikasnih mjera porodične politike, država mora poznavati specifične probleme i potrebe disfunkcionalnih porodica, u kontekstu priznavanja društvenog položaja i obilježja životne situacije porodica uopšte. Državna porodična politika mora predvidjeti nužan dio materijalne naknade za starateljsku ulogu u cilju pravilnog odgoja i odrastanja djece, kroz izvanbudžetski fond. Iz fonda bi se isplaćivala potrebna sredstva neobezbjeđenim porodicama, a ista bi se refundirala od drugog roditelja, ukoliko je došlo do razvoda ili iz drugih zakonom propisanih izvora. Na taj način bi se eliminisala samovolja neodgovornog roditelja, koji izbjegava svoje obaveze izdržavanja.

U praksu socijalnog rada se postepeno uključuje supervizija u socijalnom radu koja pomaže profesionalcima aktivniju primjenu naučnih metoda i tehnika ali i prevenira sagorijevanje. Naravno to je veoma nedovoljno s obzirom na normativne barijere ali i otpore kako zakonodavca tako i određenih institucija socijalne zaštite, nevladinog sektora i drugih organizacija i udruženja.

LITERATURA

1. Ajduković, M. (2004). *Nasilje nad ženom u obitelji*. Društvo za psihološku pomoć. Zagreb.
2. Avdibegović, E., Sinanović, O. (2006). Posljedice nasilja u porodici na mentalno zdravlje žena u Bosni i Hercegovini. *Croat Med. Journal*. No. 47. pp. 730-741.

3. Demo, D. H., Cox, M.J. (2000). Families with young children: A review of research in the 1990's. *Journal of Marriage and the Family*. 62. 876-895.
4. Glueck Sh., Glueck E. (1962). Working Mothers and Delinquency. George Allen and Unwin. London
5. Juul, J. (1998). *Vaše kompetentno dijete*. Educa. Zagreb.
6. McLanahan, S., Both, K. (1989). Mother – only families: Problems prospects and politics *Journal of Marriage and the Family*. 51. 557-580.
7. Milosavljević, M. (1998.) *Promjenljiva uloga socijalnog rada, Socijalna politika – zaštita i praksa*, Svjetlost.
8. Milić, A. (2010). *Psihosocijalni aspekti maloljetničke delinkvencije*. Banja Luka.
9. Miloosavljević, M. (2003). *Devijacije i društvo*. Draganić. Beograd.
10. Mladenović, M. (1989). *Osnovi sociologije porodice*. Savremena administracija. Beograd.
11. Pejović, M., (1997). *Porodica i psihopatologija*. Savremena administracija. Beograd.
12. Šućur, Z. (2001). *Siromaštvo: teorije, koncepti i pokazatelji*. Pravni fakultet. Zagreb.
13. Wootton, S. (1961). *Role Conflict in Correctional Communities*. Reinhart and Winston. New York.
14. Žiga, J. (2000). *Zemljoradnici vremena*. CIP-Katologizacija u publikaciji, Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH, Sarajevo.

FAMILY DISFUNCTION AND CHILDREN'S DEVIANT BEHAVIOR

Dr.sc. Azem Poljić
Internacionalni univerzitet Brčko Distrikt

Elmedin Škrebo
Međunarodni fond solidarnosti EMMAUS

Summary

The family gives the "first seal" to socialization, upbringing, education and the regulation of general human and humanistic values and therefore has a first-class role in the formation and development of a young man. Compliant functional family relationships based on love, mutual trust and respect can replace many other shortcomings, including those of material nature. However, on the other hand, what practice continually confirms is that even the greatest material wealth can not compensate the most brilliant and the greatest family treasures such as: functional relationships in the family expressed through love, trust, appreciation and understanding, which gives the family the role of a cradle of personality. In addition to the positive, the family can certainly have a negative impact on the process of personality formation. These are dysfunctional families where parents are unable to properly raise and socialize children, or parents who represent a negative model for negative identification. The reasons for family dysfunction may be different, from incomplete family structure, frequent family conflicts, sometimes burdened with parent fights, alcoholism, and from previously present criminal behavior. Often the family is not a harbour where the spirit and body rest, but a source of turmoil in which conflicts and emotional tensions flourish. "Families with these negative properties in literature are known under different terms: "broken home", "divided family", "deficient family", "Family with defective family relationships" (Wootton, 1959). This expert work aims to examine the possible causes of family dysfunction and especially the negative effects on the proper upbringing and growth of children, but also the appearance of deviant behavior to the development of all other asocial and antisocial behavior. The results of the study show that the dysfunction of the family has a direct negative impact on the proper upbringing, growing up and socialization of children, which results in deviant behavior, lack of emotions and moral behavior, which ultimately ends with the development of all aspects of the asocial and antisocial state of children.

Key words: *dysfunctional, deviant behavior, asocial and antisocial states.*

SAVREMENI KONCEPT PRUŽANJA PODRŠKE DECI SA SMETNJAMA I TEŠKOĆAMA U RAZVOJU NA RELACIJI IZMEĐU REDOVNE I SPECIJALNE ŠKOLE

Prof.dr. Gordana Budimir - Ninković
Fakultet pedagoških nauka Univerziteta u Kragujevcu, Jagodina, R. Srbija
(e-mail: budimirninkovic@yahoo.com)

Dr. Svetlana Milošević
Škola sa domom za učenike oštećenog sluha i govora „11.maj“, Jagodina, R.Srbija
(e-mail: milosevic035ja@open.telekom.rs)

***Apstrakt:** Danas se izgradnja novog društva sve više zasniva na vrednostima demokratije, tolerancije i poštovanja različitosti. U tom procesu izgradnje društva obrazovanje u Republici Srbiji ima izuzetno važnu ulogu. Poseban fokus stavljen je na inkluziju sa ciljem unapređenja položaja dece sa smetnjama i teškoćama u razvoju, kao jedne marginalne društvene grupe. Potrebno je neprekidno raditi na poboljšanju kvaliteta obrazovanja i postojećih uslova za optimalno prihvatanje ove dece u redovan školski sistem koji treba da podrazumeva odsustvo diskriminacije svake vrste. Marginalizovanu društvenu poziciju deca sa smetnjama i teškoćama u razvoju danas imaju, zbog predrasuda, stereotipa, neinformisanosti, nedovoljno razvijene socijalne kompetencije u sredinama u kojima se nalaze. Između redovne i specijalne škole treba da postoji uzajamna saradnja i shodno potrebama dece kvalitetni oblici podrške kroz neposredno, aktivno i timsko učenje i razne druge aktivnosti. Cilj ovog rada je predstavljnje naučno-teorijskih znanja i praktičnih iskustava u radu sa ovom decom, kao i prezentacije specifičnih načina podrške, koji treba kroz praksu da unaprede prevenciju, edukaciju, i resocijalizaciju društveno-marginalizovane grupe i da poboljšaju njen položaj u društvu. Kvalitetna saradnja između redovne i specijalne škole uz koordinaciju tima stručnjaka koji poznaju specifične potrebe ove dece, dinamiku i strukturu njihovog disharmoničnog razvoja i načine prevazilaženja postojećih problema u nastavi i učenju, treba da pomogne u kreiranju pozitivnih i podsticajnih uslova i predstavlja dobru osnovu za uspostavljanje dobrog inkluzivnog obrazovanja u Republici Srbiji.*

***Ključne reči:** deca sa smetnjama i teškoćama u razvoju, inkluzija, redovne škole, specijalne škole, marginalna grupa*

UVOD

Svi periodi tokom razvoja društva odražavali su društveno-istorijske prilike datog vremena. Nastajali su i nestajali u zavisnosti od stepena zrelosti subjektivnih i objektivnih činilaca i uslova u kojima se društvo razvijalo. „Društvo u celini pokazuje nebrigu i time u stvari podržava stavove opšte populacije i težnju ka dodatnoj izolaciji marginalnih grupa. U našem društvu u takve grupe spadaju i osobe ometene u razvoju (Hanok, Dragojević, 2002: 13).

Stečeno iskustvo, postignuti rezultati i napredak nauke kroz istoriju doprineli su da se stvori i utvrdi uverenje o mogućnostima kvalitetnijeg menjanja stanja i položaja ove populacije u društvu da bi im se pristupilo stručno, organizovano i institucionalno.

Deca sa smetnjama i teškoćama u razvoju su oduvek bila najosetljivija marginalna grupa kako u društvenom, socijalnom, tako i u edukativnom pogledu. Poseban fokus stavljen je na inkluziju sa

ciljem unapređenja položaja dece sa smetnjama i teškoćama u razvoju. Potrebno je neprekidno raditi na poboljšanju kvaliteta obrazovanja ove dece i postojećih uslova za optimalno prihvatanje ove dece u redovan školski sistem koji treba da podrazumeva odsustvo diskriminacije svake vrste.

Marginalizovanu društvenu poziciju deca sa smetnjama i teškoćama u razvoju danas imaju zbog predrasuda, stereotipa, neinformisanosti, nedovoljno razvijene socijalne kompetencije u sredinama u kojima se nalaze. U skladu sa savremenim tendencijama razvoja društva humanizacija odnosa svakim danom postaje sve aktuelnija među osobama koje žive u istoj društvenoj zajednici.

Savremene tendencije u obrazovanju u prvi plan stavljaju pitanje inkluzije dece sa smetnjama i teškoćama u razvoju u redovnom sistemu školovanja i postaju predmet interesovanja ne samo Ministarstva prosvete, već i Ministarstva socijalne politike, raznih nevladinih organizacija, invalidskih udruženja i udruženja roditelja. One traže nove načine i puteve u sistemu rehabilitacije i edukacije. Inkluzija polazi od toga da svako pripada društvu i da na svoj način obogaćuje društvo kroz saradnju i međusobnu komunikaciju. Samim tim to podrazumeva podizanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja, primenu savremenih metoda i sredstava u rehabilitaciji i edukaciji.

Inkluzija u najširem smislu podrazumeva mogućnost i obezbeđivanje uslova da deca i odrasli iz marginalnih grupa budu u potpunosti uključeni u redovne tokove i sve sadržaje društvenog života. Inkluzivno obrazovanje dakle, podrazumeva dostupnost redovnog obrazovanja svim

učenicima, nakon uklanjanja svih prepreka oko škole i u školi. Inkluzivno obrazovanje znači adekvatan odgovor sistema i društva u celini na individualna svojstva i potrebe svakog deteta. Takvo obrazovanje kao "obrazovanje po meri deteta" je process.

Koncept inkluzivnog obrazovanja obuhvata promene i izmene sadržaja, pristupa, struktura i strategija, sa zajedničkom vizijom koja obuhvata svu decu odgovarajuće starosne dobi i sa ubeđenjem da je redovni obrazovni sistem odgovoran za obrazovanje sve dece. Stalne pozitivne promene doprinose pozitivnom delovanju školskih i vanškolskih faktora u pravcu proširivanja mogućnosti aktivnog uključivanja svakog deteta u razvojno-stimulativni proces. Ovim novim konceptom obuhvaćeno je mnogo dece koja zbog težine smetnji i poremećaja ranije nisu bila obuhvaćena obrazovnim sistemom, nisu imala pravo na stručnu pomoć i prilagođavanje nastavnom procesu. Naravno i danas oko toga postoje teškoće, ali promene svakako idu na bolje u korist dece.

Između redovne i specijalne škole treba da postoji stalna uzajamna saradnja i shodno potrebama dece kvalitetni oblici podrške kroz neposredno, aktivno i timsko učenje i razne druge aktivnosti.

CILJ RADA

Cilj ovog rada je predstavljanje naučno-teorijskih znanja i praktičnih iskustava u radu sa decom sa smetnjama i teškoćama u razvoju, kao i prikaz specifičnih načina podrške koji treba kroz praksu da unaprede prevenciju, edukaciju i resocijalizaciju društveno-marginalne grupe i da poboljšaju njen položaj u društvu.

TEORIJSKI OKVIR

Gledano kroz istoriju celokupan rad sa licima ometenim u razvoju vekovima je bio simptomatološki zasnovan i sveden na mere zaštite, aziliranja, retencije, edukacije, obučavanja i radnog

osposobljavanja u skladu sa postupkom konstituisanja nauke koja je kroz vreme davala smernice i uglavnom uspešno rešavala ovaj kompleksan problem čovečanstva.

Tradicionalni koncept više je bio zasnovan na prilagođavanju i adaptaciji nego na kritičnosti. On je počivao na posebnim nastavnim planovima i programima i realizovao se u specijalnim školama koje su bile namenjene učenicima sa različitim ometenošću u razvoju. Primena ovih planova i programa u specijalnim školama zahtevala je uniformni oblik nastave i razlikovala se u potpunosti od programa nastave koji se realizovao u redovnoj školi.

Dalji evolutivni tok obrazovanja dece sa smetnjama i teškoćama u razvoju pratio je razvoj nauke gde je učenje moralo da sadrži mnogo više od zapamćivanja činjenica i zakona, odnosno da sadrži više razumevanja. Naglasak je bio na osnovama pojmova, na pojmovnim odnosima kao sredstvima i putevima kojima je moguće razvijati intelektualne i saznajne mogućnosti dece.

Pedesetih i šezdesetih godina prošlog veka deca sa smetnjama i teškoćama u razvoju jednim delom su bila uključena u integrisano vaspitanje i obrazovanje zajedno sa vršnjacima u istim školama, specijalnim odeljenjima u redovnim školama. Nastava se izvodila po redovnim i specijalnim programima. Specifične smetnje i teškoće ublažavale su se ili otklanjale angažovanjem defektologa koji su radili sa ovom decom u izdvojenim prostorijama i pod posebnim uslovima.

Školama je tada bila data važna uloga u stvaranju inkluzivne prakse. Od tog perioda do današnjih dana škole se još uvek prilagođavaju različitim obrazovnim trendovima, a isto tako i različitim razvojnim potrebama dece sa smetnjama i teškoćama u razvoju.

Pedagoška nauka u teorijskom i naučnom pogledu traži načine u rešavanju postojećih obrazovnih problema školovanja sve dece pod istim uslovima.

Utvrđivanje i izgradnja koncepta podrške u obrazovanju danas treba da počne od razumevanja prema osobama koje imaju smetnje i teškoće, zadovoljavanju njihovih potreba i davanju istih šansi uz dodatnu podršku za pristojan život. „Usaglašavanje zakonodavnih, teorijsko-praktičnih i tradicionalnih konceptata vaspitanja i obrazovanja dece sa smetnjama i teškoćama u razvoju je osetljiv proces i zahteva strpljenje i vreme kako bi se postigao pun sklad između individualnog i društvenog. Reforma u oblasti obrazovanja ove dece zahteva raspravu širokog kruga kompetentnih institucija, vladinih i nevladinih organizacija, stručnjaka iz ove oblasti. Treba je shvatiti kao višegodišnji proces u kome će se kontrolisati svaki potez“ (Rapajić i sar.2008:10).

Danas se deca sa smetnjama i teškoćama u razvoju školuju u redovnim osnovnim školama i u specijalnim školama i svi uče po redovnim planovima i programima koje je propisalo Ministarstvo prosvete i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

AKTUELNI ZAKONI I PODZAKONSKA AKTA U REPUBLICI SRBIJI

Ustav Republike Srbije („Sl. glasnik RS“, br. 99/2006):

„Ljudsko dostojanstvo je neprikosnoveno i svi su dužni da ga poštuju i štite. Svako ima pravo na slobodan razvoj ličnosti, ako time ne krši prava drugih zajemčena Ustavom. Svako ima pravo na obrazovanje.“

Strategija obrazovanja u Republici Srbiji do 2020. godine („Sl. glasnik RS“, br. 107/2012) :

Obuhvata „, podizanje kvaliteta procesa nastave i učenja, mehanizme podrške inkluzivnom pristupu u školama, dodatno obrazovanje nastavnika za razumevanje inkluzivnog pristupa, uključivanje dece sa specifičnim potrebama, pravljenje inkluzivnog školskog razvojnog plana, dobijanje sistematske pomoći od stručnog kadra (defektologa) koji je organizovan u centre pomoći i mobilne timove, uspostavljanje mreže institucija.“

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja („Sl.glasnik RS“, br. 72/2009, 52/2011 i 55/2013.)

„Sistem obrazovanja i vaspitanja mora da obezbedi za svu decu, učenike i odrasle: jednako pravo i dostupnost obrazovanja bez diskriminacije i izdvajanja po osnovu pola, socijalne, kulturne, etničke, religijske ili druge pripadnosti, materijalnog ili zdravstvenog stanja, teškoća i smetnji u razvoju i invalidnosti, kao i po drugim osnovama. Kvalitetno i uravnoteženo obrazovanje i vaspitanje, zasnovano na tekovinama i dostignućima savremene nauke i prilagođeno uzrasnim ličnim obrazovnim potrebama svakog deteta, učenika i odraslog.

Lica sa smetnjama u razvoju i sa invaliditetom imaju pravo na obrazovanje i vaspitanje koje uvažava njihove obrazovne i vaspitne potrebe u redovnom sistemu uz pojedinačnu., odnosno grupnu dodatnu podršku ili u posebnoj predškolskoj grupi ili školi, u skladu sa ovim i posebnim zakonom“.

Pravilnik o dodatnoj obrazovnoj, zdravstvenoj i socijalnoj podršci detetu i učeniku („Sl. glasnik RS“ br.63/2010).

„Dodatna podrška obezbeđuje se bez diskriminacije po bilo kom osnovu svakom detetu, odnosno učeniku iz društveno osetljivih grupa, kome je usled socijalne uskraćenosti, smetnji u razvoju, invaliditeta, teškoća u učenju i drugih razloga potrebna dodatna podrška u obrazovanju, zdravstvu ili socijalnoj zaštiti.

Individualni obrazovni plan je poseban dokument kojim se planira dodatna podrška u obrazovanju i vaspitanju za određeno dete i učenika, u skladu sa njegovim sposobnostima i mogućnostima“.

PRAKTIČNI OKVIR

Vrlo budno pratimo sve trendove koji se odnose na decu sa smetnjama i teškoćama u razvoju, kako u svetu tako i u našoj zemlji. Želeći da im na osnovu stečenog iskustva damo svoj pečat, a to znači da shvatimo, prihvatimo i realizujemo savremeni koncept pružanja podrške kroz reformu vaspitanja i obrazovanja ove dece u sistemu današnjeg školstva. Podrška deci odnosi se pre svega na učenje, komunikaciju, socijalni i emocionalni razvoj putem postepenog uključivanja i prilagođavanja programa i udžbenika uz obavezno obezbeđivanje pomagala tamo gde su potrebna kao sastavni deo asistivne tehnologije koja podrazumeva upotrebu alternativnih načina i sredstava komunikacije(sličice, crteže, fotografije, predmete, prilagođen raspored časova, poseban način obeležavanja mesta u učionici, računare, prilagođene tastature, ekrane na dodir - tač/skrin, prilagođene miševe, posebne softvere, tajmere, diktafone i dr.). To je potpun, celokupan i čvrsto povezan multidisciplinarni pristup. Sve u cilju osposobljavanja ove dece „da ne žive i rade u granicama sopstvenog invaliditeta pored drugih, nego sa njima“.

Pojava savremenog koncepta podrške deci sa smetnjama i teškoćama u razvoju uslovljena je dubokim promenama u načinu razmišljanja sa pojavom nekih novih obrazovnih ideja koje su potpomognute jakim udruženjima invalida, roditelja dece i drugih faktora neposredno zainteresovanih za humanija i

naprednija rešenja. Taj talas promena ide danas od dijagnostike do zaposlenja. Na nama je da potražimo nove puteve za boljitak ove dece koji odgovaraju našim uslovima i stepenu razvoja našeg društva.

Obezbediti ravnopravan tretman i adekvatno obrazovanje dece sa smetnjama i teškoćama u razvoju i dece tipične populacije. Neprihvaćenost deteta sa smetnjama i teškoćama u sredini svojih vršnjaka u redovnoj školi, kao i neupućenost vršnjaka o problemima koje dete ima predstavljaju dodatne otežavajuće okolnosti o kojima treba mnogo voditi računa i posvetiti im pažnju.

Reakcije koje nastaju u odnosima sa vršnjacima rezultat su činjenice da im niko nije ukazao ili im je površno objašnjeno da postoje deca koja imaju izvesne teškoće i smetnje koja su njihovi vršnjaci i drugovi kojima treba pomoć kada se nađu u nekoj za njih teškoj situaciji. U takvoj situaciji vršnjaci bi trebali da se odnose sa poštovanjem i razumevanjem.

Da bi savremeni koncept podrške deci sa smetnjama i teškoćama u razvoju bio dobro i uspešno organizovan na relaciji između redovne i specijalne škole trebali bi da budu ispunjeni neki osnovni uslovi: sveukupna pripremljenost deteta, kao i njegove porodice da prihvate ovaj oblik vaspitanja i obrazovanja; pripremljenost i stručna osposobljenost učitelja, nastavnika i profesora za rad sa ovom decom; spremnost dece tipične populacije da prihvate, razumeju i prime u svoje vršnjačko društvo decu sa smetnjama i teškoćama u razvoju i neizostavno angažovanje defektologa u timu stručnih saradnika škole (pedagog, psiholog i socijalni radnik) koji će zajedničkim angažovanjem detetu pomoći da sa uspehom savlada teškoće uslovljene invalidnošću.

Izmeštanje deteta iz redovne u specijalnu školu, za dete može da bude olakšanje, ali i problem da se uklopi u novu sredinu i postigne sve obaveze ukoliko je izgubljeno dosta vremena. Uz manje ili veće probleme ova deca u specijalnoj školi završe osmogodišnje osnovno obrazovanje i srednju školu.

Primenom različitih oblika podrške unapređuje se kvalitet nastave kroz individualne i grupne aktivnosti. Podstiče se razvoj govora, pažnje, motorike, koncentracije. Deca se stimulišu i motivišu da što samostalnije rešavaju školske obaveze i zadatke. U svemu tome važnu ulogu ima jaka i stabilna porodica uz čiju pomoć će dete steći samopouzdanje koje mu je potrebno da savlada sve prepreke koje sa sobom nosi sistem školovanja.

Specijalna edukacija danas više nije sinonim za izdvajanje i izolaciju deteta iz redovnog sistema školovanja. Danas je to program koji se može izvoditi u različitim obrazovnim okruženjima.

Modeli podrške mogu biti u redovnim školama, specijalnim školama, kućama u kojima deca žive, u bolnicama, dok traje bolničko lečenje. Specijalne škole danas su ne samo obrazovno-vaspitne ustanove, već i resursni centri koji preuzimaju nove uloge i aktivnosti, a sve sa ciljem da se obezbede adekvatni modaliteti školovanja dece sa smetnjama i teškoćama u razvoju.

Prateći svetske trendove sa namerom da obezbedimo kontinuitet tretmana i edukacije osmislili smo aktivnosti koje su bazirane na postojećim metodama u svetu i kod nas.

Inovacije koje pokušavamo da sprovedemo kroz razne oblike podrške u našoj lokalnoj zajednici su veoma značajne i kao takve zaslužuju pažnju da se pomenu u ovom radu, odnosno našu svestranu podršku, a sve sa ciljem da se stvore povoljniji uslovi za bolju saradnju i uzajamnu pomoć između redovne i specijalne škole.

Kooperativno učenje je veoma koristan rad dece za bolje razumevanje koncepata nastave, stvaranje pozitivnih stavova prema radu i drugima. Spajanjem grupa dece sa smetnjama i teškoćama u razvoju iz specijalne škole sa decom tipične populacije iz redovne škole kroz saradničko učenje sva deca dobijaju priliku da zajedno uče i tako grupni rad čine uspešnim. Unošenjem novina u proces nastave putem kooperativnog učenja u drugim uslovima u drugačijem okruženju omogućili smo deci pored usvajanja novih znanja, veština, bolju komunikaciju i kvalitet života učenika.

Kvalitetna vršnjačka saradnja između vršnjaka iz specijalne i redovne škole radom kroz **Ciljane aktivnosti** kao novim oblikom podrške pomogli smo učenicima da savladaju školsko gradivo na drugačiji način i ujedno doprineli kvalitetnijoj i boljoj komunikaciji, razmenu iskustava i znanja. Na taj način smo pripremili decu sa smetnjama i teškoćama u razvoju da se lakše uklope i učestvuju u vannastavnim aktivnostima na istom nivou sa vršnjacima iz redovne škole (u okviru prezentacije rada biće dat kratak video prikaz aktivnosti sa decom).

Mobilni tim specijalne škole kao oblik podrške sastavljen je od tima stručnjaka (defektolozi, psiholog, socijalni radnik) koji pružaju pomoć i podršku redovnim školama u saradnji sa stručnim timovima redovnih škola. Podrška mobilnog tima sastoji se u stručnoj pomoći nastavnom osoblju radi podizanja profesionalne motivacije za rad sa decom sa smetnjama i teškoćama u cilju boljeg razumevanja njihovih sposobnosti i unapređivanja nastavnog rada.

ZAKLJUČAK

Postoji stalna potreba za prilagođavanjem načina rada potrebama dece sa smetnjama i teškoćama u razvoju, ali isto tako i uzimanje aktivne uloge u sistemu podrške. To su glavne aktivnosti poslednjih godina u našoj zemlji.

U ovom radu navedena je kratka analiza stanja u oblasti obrazovanja i vaspitanja dece sa smetnjama i teškoćama u razvoju sa posebnim osvrtom na ulogu specijalnih škola kao jednim od glavnih resursa u sistemu podrške redovnim školama. Tako da je prezentiran model podrške sistematskih rešenja za proces inkluzije u lokalnoj zajednici na teritoriji Republike Srbije.

Nastojaćemo da saradnju koja je već uspostavljena između redovnih i specijalne škole u našem gradu Jagodini obogaćujemo novim sadržajima i drugim različitim oblicima podrške. Kvalitetna saradnja između redovne i specijalne škole uz koordinaciju tima stručnjaka koji poznaju specifične potrebe ove dece, treba da pomogne u kreiranju pozitivnih i podsticajnih uslova. Neophodno je postojanje zajedničke baze podataka među školama i isto tako među stručnjacima koji rade sa ovom decom. Značajno je takođe planirati partnerske projekte u cilju jačanja saradnje između redovnih i specijalnih škola. Neophodne su i serije naučnih istraživanja koje će potvrditi značaj različitih oblika podrške na postignuće dece sa smetnjama i teškoćama u razvoju.

Adekvatna podrška predstavlja dobru osnovu za uspostavljanje dobrog inkluzivnog obrazovanja u Republici Srbiji.

Savremeni koncept inkluzivnog obrazovanja u Republici Srbiji zasniva se na posvećenosti u upornoj borbi protiv diskriminacije marginalnih grupa i posebno razvoju školskog sistema po meri deteta.

LITERATURA

- 1.Bojanin, S., i drugi autori (1999). Defektološki leksikon. Beograd. Zavod za izdavanje udžbenika.
- 2.Dimić, D. N. (2000). Neki novi modeli organizacije obučavanja gluhih i nagluhih. (str.31-37). Beograd. Beogradska defektološka škola. (2-3).
- 3.Dimoski, S. (2010). Značaj empirijskih istraživanja socijalnih stavova u planiranju društvene brige

- prema osobama sa ometenošću. (str. 395-407). Beograd. Univerzitet u Beogradu Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
4. Đorđević, S. (2008). Teškoće u sprovođenju inkluzivnog obrazovanja sa pozicija učitelja i stručnih saradnika.(str.147-161). Beograd. Univerzitet u Beogradu Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
  5. Golubović,S. i sar. (2005). Smetnje i poremećaji kod dece ometene u razvoju. Beograd. Defektološki fakultet.
  6. Havelka, N. (1980). Psihologija osnovnog grupnog rada u vaspitanju i obrazovanju. Beograd. Naučna knjiga.
  7. Hanok,N., i Dragojević,N. (2002). Socijalni stavovi prema osobama ometenim u razvoju.(str.13-23). Beograd. Istraživanja u defektologiji Univerziteta u Beogradu Defektološki fakultet.
  8. Jolić, Z. i Isaković, LJ. (2008). Socijalna kompetentnost gluvih i nagluvih učenika – poređenje sa vršnjacima koji čuju.(383-405). Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
  9. Kovačević,D., Popović,S., Milošević,S., Milosavljević,Z., Tošić,V., Popović,D. (2015). Unapređenje kvaliteta nastave hemije i fizike kroz kooperativni oblik učenja.(424-430). Tuzla. Tematski zbornik I.
  10. Kovačević, J. (2014). Metode kooperativnog učenja sa aspekta aktivnosti učenika u vaspitno-obrazovnom radu. (str.27-37). Beograd. Zbornik radova.
  11. Kovačević ,J. (2005). Učenje u paru u nastavi dece oštećenog sluha.(17-30). Beograd.Beogradska defektološka škola. (3),
  12. Marković, S. (2008). Specijalna škola kao servisni centar. (205-213).Beograd. Univerzitet u Beogradu Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
  13. Nahod, S. (1981). Usvajanje pojmova zavisno od nastavnih metoda i kognitivnih sposobnosti. Beograd: Prosveta.
  14. Putica, K., Tomašević,B., i Trivić,D. (2013). Uticaj metode učenja putem otkrića na postignuća i motivaciju učenika u oblasti prirodnih nauka – Metaanaliza istraživanja.(602-615) Beograd. Nastava i vaspitanje. (4),
  15. Rapaić, D., i sar. (2008). Zakonski okvir i inkluzivna praksa. (9-27). Beograd. Univerzitetu u Beogradu Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
  16. Šestić, M., Dobrota,B. (2010). Stavovi nastavnika srednjih stručnih škola prema inkluziji učenika s lakom intelektualnom ometenošću. (363-381). Beograd. Univerzitet u Beogradu Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
  17. Tošić,V., Kovačević, D., Milosavljević, Z., Milošević, S. (2017). Ciljane aktivnosti i kvalitetna vršnjačka saradnja. Novi Sad. Zbornik radova. Društvo defektologa Srbije.
  18. Trbojević,J. (2013). Vršnjački odnosi i vršnjačko učenje kao korelati akademskog postignuća.(479-493). Beograd. Nastava i vaspitanje. (3),
  19. Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja RS. Preuzeto 12.jula 2017. sa <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/Zakona-o-osnovama-sistema-obrazovanja-i-vaspitanja.pdf>.
  20. Konvencija o pravima deteta. Preuzeto 12.jula 2017. sa <http://www.atina.org.rs/sites/default/konvencija%20deteta.pdf>.
  21. Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine. Preuzeto 12.jula 2017. sa http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/strategija_obrazovanja_do_2020.pdf.
  22. Pravilnik o dodatnoj obrazovnoj, Zdravstvenoj i socijalnoj podršci detetu i učeniku. Preuzeto 12.jula 2017. sa <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/Pravilnik-o-dodatnoj-obrazovnoj-zdravstvenoj-socijalnoj-podrsци-detetu-i-učeniku.pdf>.
  23. Ustav Republike Srbije. Preuzeto 24.jula 2017. sa http://www.paragraf.rs/propisi/Ustav_republike_srbije.html.

MODERN CONCEPT OF PROVIDING SUPPORT FOR THE CHILDREN DISTURBED IN THEIR DEVELOPMENT ON THE RELATION BETWEEN REGULAR AND SPECIAL SCHOOL

*PhD Gordana Budimir – Ninković, Professor
Faculty of Pedagogical Sciences of University in Kragujevac, Jagodina, R. Serbia
(e-mail: budimirninkovic@yahoo.com)*

*PhD Svetlana Milošević
Boarding school for pupils with hearing and speaking disorders “11th May“, Jagodina, R.Serbia
(e-mail: milosevic035ja@open.telekom.rs)
Summary*

Today more and more the development of the new society is based on the democratic values, tolerance and respect for diversity. In that process of building the society, education in the Republic of Serbia plays an exceptionally important role. Special focus was put on inclusion with the aim of improvement of the position of children disturbed in their development as one of the marginal social groups. What we need is the constant work on the improvement of quality of education and existing conditions for optimal acceptance of these children in the regular school system which should be void of discrimination of any kind. Children disturbed in their development today have a marginal social position due to prejudices, stereotypes, lack of information, underdeveloped social competence in the environments they live in. There should be mutual cooperation between the regular and special school and, depending on the children's needs, high-quality forms of support through direct, active and team learning and various other activities. The objective of this paper is to present scientific and theoretical knowledge and practical experiences in the work with these children, as well as the presentation of special methods of support which should practically improve prevention, education and resocialization of social and marginal groups and improve their social position. Quality cooperation between regular and special school coordinated by a team of experts who know the specific needs of these children, dynamics and structure of their disharmonic development and ways to overcome the existing problems in teaching and learning, should help in creating positive and stimulating conditions and represents a good base for establishing the good inclusive education in the Republic of Serbia.

Key words: *children disturbed in their development, inclusion, regular schools, special schools, marginal group*

POJAM DRUŠTVENIH DEVIJACIJA

Assistant Professor Tatjana Gerginova, PhD¹⁰²

Fakultet bezbednosti – Skopje

Apstrakt: Danas ne postoji jedinstveno prihvaćeno određenje pojma društvenih devijacija, jer u skladu sa različitim teorijskim pristupima ovim društvenim pojavama nastaju i raznovrsna određenja ovog pojma. Međutim, postoje neki elementi definicije koji su neosporni i kao takvi univerzalno prihvaćeni. Predmet istraživanja je analiza pojma društvenih devijacija. Cilj ovog rada je da se razvija značenje termina društvenih devijacija u naučnoj literaturi. Autor u ovom radu istražuje pojam društvenih devijacija i govori o prevenciji devijantnih ponašanja (okvirni program prevencije i posebni program prevencije).

Ključne riječi: društvene devijacije, devijantno ponašanje, društvena reakcija, prevencija

RAZLIČITA SHVATANJA DEVIJACIJA

Ranije, shvatanja devijacija bazirala su se na oblicima lične i socijalne dezorganizacije, zbog čega je devijantno ponašanje smatrano posledicom patologije pojedinca (njegove telesne i duševne anormalnosti) odnosno društva (nagle socijalne promene, rušenje tradicionalnih ustanova, sve veća depersonalizacija). Nasuprot tome, novije koncepcije devijaciju smatraju produktom istih onih procesa koji dovode do poštovanja normi (konformizam). Jedan od najboljih poznavalaca ove problematike u američkoj literaturi Alex Thio smatra da se među modernim pristupima može razlikovati nekoliko osnovnih (sa više varijacija). To su: funkcionalistički; društvenog definisanja; interakcionistički; anomični; društvenog i kulturnog oslonca i društvenog i kulturnog sukoba (Ignjatović, 2008 : 35).

Alex Thio navodi da postoje dve vrste definicija devijacija: tradicionalne, *apsolutističke*, prilazi im kao realnoj pojavi, kao objektivnom fenomenu koji je prouzrokovan odnosno određen drugim pojavama; I novije koje su *relativističke* i objašnjavaju ovakva ponašanja uglavnom žigosanjem izvršenim u određenom vremenu i na određenom mestu. Karakteriše ih subjektivizam i volutarizam u određivanju šta je željeno ponašanje. On smatra da se prema stepenu javne saglasnosti u oceni da se radi o odstupajućem ponašanju, mogu razlikovati dva osnovna tipa: o kome, zbog njihove težine, postoji maksimalni stepen saglasnosti (*e. higher – consensus deviance*) i lakši, o kojima ona ne postoji (*lower – consensus deviance*) /Thio, 1988/. (Ignjatović, 2008 : 35).

Dalje, Dragan Radulović teorijska shvatanja devijacija je delio u tri grupe:

- Devijacija kao *prekršaj društvenih pravila*: ova orijentacija, čiji najznačajniji predstavnik je Durkehim, izraz je ideologije liberalizma koju zastupaju autori. Time se oni stavljaju u poziciji „čuvara poretka“, svodeći devijacije na pojedinačnu patološku pojavu;

- Devijacije kao *društvena etiketa*: ovo gledište zastupaju autori (Becker, Lemert) koji prave razliku između devijacije kao kršenja pravila (svi ljudi to čine) i društvene reakcije koja samo nekima od njih „prišiva“ etiketu devijanta. Devijant je onaj kome je takva etiketa uspešno prilepljena. Posledica prihvatanja ovakvog načina razmišljanja je i napuštanje patološke koncepcije devijacija. Posebna pažnja posvećena je devijantnoj karijeri i u tom sklopu promene u poimanju sebe od strane lica koja su došla u dodir sa organima socijalne kontrole,

Radikalni pristup devijacijama zasnovan je na konfliktnom poimanju društva. Ključnim činiocima u objašnjenju devijacija smatraju društvenu moć, klasnu nejednakost i (represivna) sredstva socijalne

---

¹⁰² Tatyana Gerginova je vanredni profesor na Fakultetu bezbednosti – Skopje, e-mail: tanjagerginova@gmail.com

Tatyana Gerginova PhD is Associate Professor at the Faculty of Security – Skopje, e-mail: tanjagerginova@gmail.com

kontrole. Zato se traži kritička reinterpretacija koja bi se u ovoj oblasti fokusirala na probleme: definisanja devijacija, problem „suvišnog stanovništva“ iz kojeg se devijanti uglavnom regrutuju i sistem socijalne kontrole /Radulović, 1985/ (Ignjatović, 2008 : 36).

Najprije treba istaći da ne postoji jedinstveno prihvaćeno određenje pojma društvenih devijacija, jer u skladu sa različitim teorijskim pristupima ovim društvenim pojavama nastaju i raznovrsna određenja ovog pojma. Međutim, postoje neki elementi definicije koji su neosporni i kao takvi univerzalno prihvaćeni. (Milosavljevic, 2003 : 95).

Najpre postoji široka saglasnost da društvene devijacije predstavljaju društvene pojave i upravo po tome se razlikuju od drugih različitih vidova nedruštvenih devijacija, kao što su na primer, prirodna, biološka, fizička i druga odstupanja koja predstavljaju devijacije. Društvene devijacije predstavljaju jedan od oblika društvenog delovanja, odnosno tip ljudske aktivnosti, čija suština je u svesnom delovanju pojedinca kojima se krše društvene norme i koja se suprotstavljaju uobičajenom ponašanju i očekivanjima grupe, zajednice ili globalnog društva. Društvene devijacije su svesne i voljne aktivnosti ljudi, koje proizvode određene negativne i nepovoljne posledice. Ovim se određenjem definiše kriterijum bitan za razlikovanje društvenih od drugih vidova devijacija, sa jedne, i devijacija u odnosu na druge oblike ljudskog delovanja (na primer, psihopatoloških devijacija ili devijacija koje su posledica duševnih bolesti), sa druge strane. Na drugoj strani, nauka o društvenim devijacijama se bavi samo svesnim čovekovim ponašanjem koje proizvodi društveno neprihvatljive i štetne posledice. Društvene devijacije predstavljaju specifičnu vrstu društvenog odnosa između devijanata i društvene sredine, koja reaguje na devijaciju. Drugim rečima, ne može se govoriti o devijaciji jednog čoveka bez prisustva i učešća nekog drugog, kao što je za postojanje društvene grupe u sociološkom smislu neophodno postojanje odnosa između najmanje dve osobe. Zbog toga društvenim devijacijama pripadaju ne samo svesno i voljno ponašanja pojedinaca, već i delanje manjih ili većih, spontanih ili organizovanih grupa, društvenih institucija i zajednica. Društvene devijacije su uzrokovane društvenim okolnostima, što znači da su društveni uzroci odlučujući faktor u njihovom nastanku, razvoju i postojanosti. One su deo i proizvod konkretnih istorijskih i prostorno omeđenih društvenih odnosa i procesa. To znači da su neprihvatljiva sva ona shvatanja koja devijaciju posmatraju, pre svega, kao biološko ili psihičko svojstvo ili jedino kao ponašanje ljudi.

Najzad, svako devijantno ponašanje stvara društveno nepoželjne i neprihvatljive posledice, privlači pažnju i izaziva reakciju drugih, koja obično znači neodobravanje takvih aktivnosti, bez obzira na to da li se ona odvija spontano ili organizovano, neformalno ili na institucionalizovan način. Iz ovoga se može zaključiti da su društvene devijacije:

specifični tipovi društvenih pojava, posebne vrste društvenih odnosa, koje prate nepovoljne društvene posledice, a njihov sadržaj čini svesna i voljna aktivnost nekog pojedinca, grupe, institucija ili zajednice, na jednoj strani, i društvena reakcija neodobravanja od strane drugih ljudi, grupa i zajednica, sa druge strane.

Na karakter društvenih devijacija utiče istorijski tip globalnog društva, zatim karakteristike odnosa na mikro društvenom planu, odnosno karakteristike odnosa unutar i između društvenih grupa, primarnih i drugih ljudskih zajednica, društvenih institucija itd. Najzad, na karakter društvenih devijacija svakako utiče i sam pojedinac kao akter određene devijacije (Milosavljevic, 2003 : 96).

Jedna od opštih karakteristika društvenih devijacija je njihov istorijski karakter, što znači da predstavljaju dinamične društvene pojave, promenljive po svojim sadržajima, načinima ispoljavanja, uzrocima i uslovima raširenosti, posledicama i drugim karakteristikama. Na karakter društvenih devijacija odlučujuće utiče istorijski uzet tip nekog globalnog društva, što znači da društvene devijacije u najvećoj meri zavise od konkretnih karakteristika društvenog sistema nekog globalnog društva, pa je samim tim očigledno da svako društvo ima svoje specifične devijacije. Na pojavu određenih tipova devijacija posebno utiče i karakter različitih struktura konkretnih globalnih društava (ekonomska, socijalna, etnička, religijska i dr.).

Na karakter društvenih devijacija svakako utiče i sam pojedinac kao akter određene devijacije. Ovde je posebno reč o tipu društvenih devijacija označenom kao devijantno ponašanje. Ovaj pojam se najčešće odnosi na ona ponašanja ljudi kojima se krše neke društvene norme ili ugrožavaju društvene vrednosti, što za sobom povlači društvenu reakciju neodobravanja.

Saznanja o pluralizmu društvenih vrednosti, normativnih sistema, ideja i ideala otvorila su problem primene normativnih i vrednosnih kriterija u definisanju društvenih devijacija (Janković, Pešić, 1988.). Istovremeno, kako se devijacija posmatra kao društvena pojava, čije granice određuju konkretne društvene okolnosti, u njihovom izučavanju posvećuje se i pažnja

ulozi nedevidanata i posebno društvenih grupa i institucija u nastanku i razvoju devijacija. Uvažavanje udela subjektivnog faktora izmešta predmet analize i istraživanja sa ličnih, socijalnih i drugih karakteristika devijanata na interakciju između ljudi, koja u određenim društvenim, sociokulturnim i sociopsihološkim okolnostima proizvodi devijaciju. Za ovakav pristup, koji se suprotstavlja pozitivizmu i funkcionalističkim shvatanjima devijacija, posebno su bili zainteresovani predstavnici teorija stigmatizacije ili etiketiranja. Po predstavnicima teorija etiketiranja, devijantnost nije svojstvo pojedinaca niti društvenih grupa, kao što za razumevanje njegove prirode nije bitan sadržaj niti karakter čina kršenja društvenih normi, pošto su one u vrednosnom pluralizmu relativne (Milosavljevic, 2003: 18).

„Ljudi se rađaju sa slobodnom voljom da krše pravila i norme, što ne znači da su oni nemoralni, već da upražnjavaju drugačiji moral" (Hirshi, 1966). Prema tome, društvene mogućnosti pojave devijacija zavise od društvenih mehanizama razumevanja i tumačenja konkretnih ponašanja pojedinaca kao devijantnih:

„Devijantan karakter nekog čina (dela) zavisi od, ili empatički posmatrano, ustanovljava se preko trenutnog odgovora zajednice... ne može biti devijacije mimo reakcije društva. Ako je procenjivanje sastavni deo ustanovljenja devijantnosti, onda činjenica da niko ne reaguje na neki čin kao devijantan znači da on nije devijantan" (Polliner, 1974, Milosavljevic, 2003).

Umesto traganja za granicama između normalnosti i devijantnosti i utvrđivanja razlika između devijanata i nedevidanata, interesovanje teorije i istraživanja mora biti usmereno ka društvenim mehanizmima nastanka devijacija. Kao što upozorava E. Lemert, jedan od predstavnika ovog teorijskog pristupa: „postoji svakodnevni rast rezervnih mogućnosti" pojedinaca, uključujući i prisustvo potencijala za nenormalno ponašanje među normalnim pojedincima u zavisnosti od okolnosti" (Lemert, 1951, Milosavljevic, 2003). Devijante, najjednostavnije rečeno, proizvode kako to kaže Becker, društvene grupe i institucije koje stvaraju društvena pravila ponašanja i koje primenjujući ta ista pravila definišu neke pojedince ili njihove akte kao devijantne (Becker, 1963.). Devijant je onaj kome je od strane drugih prikazana takva etiketa, a devijantno ponašanje ono koje kao takvo određuju i etiketiraju odgovarajuće društvene grupe. Sa aspekta ovog teksta posebno je značajno i relevantno shvatanje mehanizama nastanka devijacija i još više kakav je udeo društvenih institucija, uključujući i one socijalnog rada, u nastanku devijacija. Društvena reakcija na devijantna ponašanja podrazumeva postojanje različitih mehanizama socijalne kontrole. Međutim, prema predstavnicima teorije etiketiranja, umesto da ovi mehanizmi sprečavaju devijantno ponašanje oni doprinose njegovom nastajanju. Socijalna kontrola, kao način društvene reakcije na ponašanje pojedinaca, sankcijama, osudama i naročito etiketiranjem i stigmatizacijom stvara devijante (autsajdere) kroz proces u kome sekvencijalno deluju različiti nikako isti uzroci. Čin etiketiranja je odlučujući za čitav taj proces, jer se on na različite načine ponavlja u raznim fazama prerastanja primarne u sekundarnu devijaciju. Prema tome, kao što s pravom upozorava G. Marx, određeni tipovi socijalne kontrole, uključujući i socijalni rad, mogu podsticati nastanak devijacija podjednako kao i odsustvo socijalne kontrole (G. Marx, 1994, Milosavljevic, 2003). Nije slučajno što su neki od predstavnika teorije etiketiranja posebnu pažnju posvetili analizi uloga društvenih posebno „totalnih" institucija u stvaranju devijanata i devijacija (Goffman, 1963, Milosavljevic, 2003). Mnogi tipovi „totalnih" institucija koje stvaraju autsajdere, marginalce i devijante odgovaraju socijalnim ustanovama, što znači da se socijalni rad kao specifičan vid institucionalizovane društvene kontrole javlja kao sudionik u procesu etiketiranja i proizvodnja devijacija i devijanata. To posebno važi za one socijalne institucije koje su namenjene nemoćnim i bezopasnim (domovi za stare, hendikepirane, decu bez roditelja i sl.), ustanove za nemoćne i opasne (duševne bolnice i azili), za društveno opasne, koji namerno krše društvene norme (ustanove za vaspitno zapuštenu decu, zatvori i sl.) i ustanove za povlačenje. Analizama odnosa u „totalnim" institucijama i mehanizmima koji doprinose širenju marginalizacije i devijantnosti predstavnici teorije etiketiranja dali su izvanredne kritike društvenih ustanova, među kojima su prepoznatljive i institucije i službe socijalnog rada. Kada se tome doda saznanje da društvene norme, kao i institucije socijalne kontrole ustanovljava vladajuća klasa, izvesno je da procesima stigmatizacije i etiketiranja socijalne i druge društvene institucije, služe interesima vladajućih elita. Na ove aspekte upozoravaju predstavnici teorije etiketiranja, a slične stavove iznosi i R.Quinny: „Kontrola kriminala u kapitalističkom društvu ostvaruje se preko raznovrsnih institucija i agencija, koje ustanovljava i kojima upravlja vladajuća elita, predstavljajući interese rukovodeće klase u cilju uspostavljanja unutrašnjeg reda" (Quinny, 1974, Milosavljevic, 2003).

U nauci o društvenim devijacijama razvijana su različita shvatanja i kriterijumi za definisanje društvenih devijacija. U osnovi, među najznačajnijim i najčešće korišćenim izdvajaju se četiri kriterija: društvene norme, društvene vrednosti, društvena reakcija i ljudske potrebe (Milosavljevic, 2003: 16).

Kriterijum društvenih normi – najčešće je primenjivan u definisanju društvenih devijacija i kao takav posebno je naglašavan u okviru klasičnih socijalno-patoloških teorija. Ovaj kriterij polazi od svesne ljudske akcije i ponašanja koji se vrednuju kroz odnos prema opšteprihvaćenim društvenim normama. Devijantnim se smatraju ona ponašanja i delanja ljudi koja su u suprotnosti sa ili kojima se krše neke društveno značajne norme. Pri tom to mogu biti običajne, moralne, krivične i druge norme. „Najčistiji“ primer društvene devijacije u okviru ovih pristupa je kriminalitet, kao vid kršenja svih vrsta pravnih, a pre svega krivičnih normi (I. Janković i V. Pešić, 1988, Milosavljevic, 2003).

Kriterijum društvenih vrednosti –sličan je prethodnom, s tim što postoje izvesne razlike na nivou opštosti ovih kategorija (norme u stvari predstavljaju operacionalizaciju društvenih vrednosti, po pravilu). Po ovom kriteriju društvene devijacije su sve one društvene pojave koje su u sukobu sa društvenim vrednostima. U zavisnosti od toga da li se kao kriterij suđenja uzimaju neke opšte civilizacijske ili važeće vrednosti nekog konkretnog globalnog društva, izdvajaju se dve moguće primene ovog kriterija: univerzalni – mera normalnosti odnosno devijantnosti su neke najopštije civilizacijske ili ljudske vrednosti, i relativni – kriterij ocenjivanja i definisanja su dominirajuće vrednosti nekog konkretnog globalnog društva. Po prirodi stvari, ovaj kriterijum se čak može izdvojiti u dve posebne grupe, pošto su u pitanju u osnovi istorodne pojave (tipovi vrednosti), ali među njima mogu postojati velike razlike, što ih čini realno različitim kategorijama. Treba naglasiti da su kriterijumi društvenih vrednosti prisutniji u društvenim teorijama nego u konkretnoj društvenoj praksi. Štaviše, može se reći da su oni u pozadini široko primenjivanih normativnih kriterija (Špadijer–Džinić, 1988, Milosavljevic, 2003).

Kriterijum društvene reakcije – najčešće je komplementaran normativnom kriterijuu definisanju društvenih devijacija i takođe je posebno naglašavan u okviru klasičnih socijalno patoloških teorija. Suština ovog kriterija je da se devijantnim smatraju sva ona ponašanja i aktivnosti pojedinaca kojima se izaziva negativna društvena reakcija (neodobravanja, opomene, osude ili kažnjavanja). U okviru teorije etiketiranja i radikalnih socioloških teorija kriterij društvene reakcije uzima se kao mehanizam nastanka, održavanja i razvoja devijacija, što ukazuje na bitno drugačiji pristup u odnosu na klasične socijalopatološke teorije. Naime, ovi pristupi društvenu reakciju na devijacije, koja je neprimerena ljudskoj prirodi i pluralizmu ljudskih potreba i individualnosti i služi očuvanju postojećeg društvenog poretka, posmatraju kao uzrok a ne kao kriterij za razlikovanje normalnih od devijantnih društvenih pojava (Milosavljevic, 2003 : 17).

Kriterijum ljudskih potreba – takođe je razvijan u okviru različitih teorijskih shvatanja, ali su nepoznati primeri njegove operacionalizacije i upotrebe u konkretnoj praksi nekih društvenih institucija. Različiti su filozofski koreni upotrebe ovog principa (marksizam, egzistencijalizam) i on se neposredno oslanja na saznanja hreologije, kao nauke o ljudskim potrebama. U okviru teorija o društvenim devijacijama razvoju ovog kriterija posebno je doprineo From. Osnovna je ideja da se kao kriterijum normalnosti ili devijantnosti društvenih pojava uzimaju ljudske potrebe. Na primer, po Fromu su univerzalne sledeće grupe ljudskih potreba: za udruživanjem i ljubavlju, prevazilaženjem i stvaralaštvom, ukorenjenošću, identitetom i okvirom orijentacije, odnosno verovanjima (From, 1963.). Svaki od sažeto pomenutih kriterija za definisanje društvenih devijacija ima svoje prednosti, nedostatke i ograničenja bilo teorijske ili pragmatičke prirode, što upućuje na potrebu njihovog preispitivanja i kritičke analize. Neki od ovih kriterijuma mogu biti komplementarni i korišćeni istovremeno, ali svaki sa svojim slabostima ne može se smatrati univerzalno naučno prihvatljivim, što se odnosi i na najčešće korišćen normativni kriterijum, dok su neki od njih (na primer vrednosti, pa i kriterijumi ljudskih potreba) teško primenljivi zbog operacionalizacije. Primenom ovih kriterijuma izvesno je da se različito vide i odnosi između društvenih devijacija i socijalnih problema. Očigledno je takođe da primenom ovih kriterijuma, neke društvene devijacije imaju obeležja socijalnih problema (na primer, alkoholizam, kriminal, zavisnost od droga, prostitucija i sl.). Na drugoj strani, neki socijalni problemi se ne smatraju društvenim devijacijama (naprimer, siromaštvo, nezaposlenost) (Milosavljevic, 2003: 17).

U odnosu na društvene norme, samo ona ponašanja koja značajnije odstupaju ili krše društvene norme, nazivaju se devijantnim. Društvena reakcija je takođe pojam kojim se definiše devijantno ponašanje. Odstupanje od društvenih normi izaziva društvenu reakciju neodobravanja. Ova reakcija se ostvaruje na različite načine, ali uvek ima za cilj da pojedinca koji se devijantno ponaša, primora da se ponaša u skladu sa društvenim zahtevima. Odstupanje od društvenih normi postaje devijantno ukoliko je kao takvo i označeno od strane društva. Kršenje društvenih normi može da ugrozi odnose u zajednici, kao i samu društvenu zajednicu.

DEVIJANTNO PONAŠANJE

Devijantno ponašanje (kasnolat. *devians*, prema *deviare*: skrenuti s puta), ponašanje koje odstupa od društveno zadanog ili najpoželjnijeg oblika ponašanja, suprotno od *konformizma*. Devijantno ponašanje obuhvata velik dio društvenih ponašanja čiji se oblici nejednako tretiraju u različitim kulturama i u zakonodavstvima različitih zemalja. Nešto što je u konzervativnim društvenim sredinama moralno ili zakonski nedopustivo (npr. pušenje, alkohol, droga, homoseksualnost, prostitucija itd.), u liberalnijim je sredinama potpuno ili djelomice dopušteno ili se ne kažnjava zakonski nego samo nailazi na moralnu osudu društvene većine. Patološki oblici devijantnog ponašanja uključuju upotrebu nasilja i kriminalnih radnji, koji su višestruko društveno štetni, pa su u pravilu zakonski sankcionirani u svim zemljama.¹⁰³

Reč „*devijacija*” potiče od latinske reči *deviation*, što znači *odstupanje od uobičajene putanje ili skretanje nekog tela sa svoje putanje ili pravca*. *Devijantno ponašanje* definisano je u odnosu na društvene norme, a ne u odnosu na strukturu ličnosti. Termin devijantno ponašanje vezuje se za sve oblike ponašanja koji u značajnoj meri odstupaju od opšteprihvaćenih vrednosti, normi i pravila ponašanja jedne zajednice i izaziva društvenu reakciju neodobravanja. Postoji veliki broj različitih odstupanja od društveno dozvoljenog kodeksa ponašanja, počev od vrlo bezazlenih (povlačenje ili izolacija pojedinca), do veoma opasnih (ugrožavanje života drugih ljudi). Kako to odstupanje od proseka može biti odstupanje u pozitivnom i u negativnom smeru, uvodi se i kriterijum društvene reakcije, pa se ističe da je reč o „odstupajućim” ponašanjima koja izazivaju društvenu reakciju. Društvena reakcija se ostvaruje na različite načine (formalne ili neformalne), ali uvek ima za cilj da pojedinca, koji se devijantno ponaša i na taj način ometa ili razara postojeće društvene odnose, primora da se ponaša u skladu sa društvenim zahtevima (Špadijer–Džinić 1988: 50). Da bi devijantno ponašanje moglo da izazove društvenu reakciju, treba da bude vidljivo pripadnicima grupe ili zajednice. U nekim slučajevima, zajednica može biti potpuno nezainteresovana, pasivna, a u nekim drugim može primeniti represiju, što zavisi od toga koja su dobra pogođena devijacijama i kakav se značaj tim dobrima pridaje.

Definisanje devijantnog ponašanja sa stanovišta društvenih normi i društvene reakcije, ima određene prednosti i ograničenja. Pre svega, devijantno ponašanje definisano je u odnosu na društvene norme, a ne u odnosu na strukturu ličnosti. Ponašanje koje je psihotično, definisano je u odnosu na njegovu zavisnost od strukture ličnosti. Prema tome, patologija ličnosti nije predmet sociologije devijantnog ponašanja. Ovaj stav samo ograničava i utvrđuje sociološki pristup devijantnom ponašanju, ali ni u kom slučaju ne znači negiranje značaja psihološkog ispitivanja strukture ličnosti. Verovatnije je da mnoga devijantna ponašanja jesu ponašanja klinički normalnih ljudi, i obrnuto, da većina ličnosti koje imaju mentalne poremećaje, svojim ponašanjem ne krši društvene norme. Zbog toga je potrebno da se patološko i devijantno ponašanje definišu.

Sa sociološkog stanovišta, devijantno ponašanje je svako ljudsko ponašanje koje u značajnijoj meri odstupa, odnosno krši društvene norme jedne zajednice i izaziva društvenu reakciju neodobravanja. Devijantno ponašanje obuhvata ono što pojedinac čini i ono što on misli, njegove stavove, kao i njegova osećanja. Društvo je najviše zainteresovano za ono šta ljudi čine. Zbog toga se i sociologija devijantnosti skoro isključivo bavi devijacijama kao ljudskim akcijama. Američki sociolog Edvin Lemert smatra da je činjenje samo jedan vid devijantnog ponašanja. Taj spoljašnji aspekt može da uzme različite oblike: spoljašnja verbalna devijacija i spoljašnja neverbalna devijacija. Pored spoljašnjeg vida devijacije, Lemert izdvaja i unutrašnju simboličku devijaciju – odstupajuće stavove i emocije, naročito u odnosu na značenje koje oni imaju za osobu koja ih doživljava.

---

¹⁰³ Opširno vidi na <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=14878> pristapeno na 04.08.2017

DRUŠTVENE NORME I DEVIJANTNOST

Društvene norme imaju određena svojstva koja su bitna za analizu devijantnog ponašanja, definisanog kao kršenje tih normi. Društvene norme, kao deo kulture, vrše funkciju prinude i kontrole nad pojedincem i ograničavaju moguće varijacije u ponašanju. Najvažnije društvene norme, sa stanovišta ispitivanja društvene devijacije, jesu norme koje su povezane sa društvenim institucijama (porodične, religiozne, političke, ekonomske).

Kršenje društvenih normi šteti interesima društva, pa izaziva društvenu reakciju, koja se izražava različitim merama. Jedna od tih mera jeste sankcija. Pravo je najvažnija vrsta društvenih normi, čije sankcije primenjuje država svojim aparatom sile, štiteći interese vladajuće klase. Društvene norme koje se stvaraju u neorganizovanim društvenim zajednicama nastaju spontano. Moralne norme su najvažnija vrsta ovih društvenih normi, jer društvo ove norme smatra neophodnim za opstanak i dobrobit društva. Društvene norme u odnosu na društvene vrednosti, pravila su ponašanja kojima je moguće dostići željene ciljeve jedne kulture ili dela te kulture. Kada se radi o društvenim devijacijama, npr. kriminalitetu, ovaj odnos se realizuje tako što krivični zakon zabranjuje neka ponašanja, kao što su ubistva, silovanje, krađa, i na taj način štiti prihvaćene društvene vrednosti. Česti su i slučajevi konflikta normi koje prihvataju različite društvene grupe. U složenijim i dinamičnijim društvima raste broj grupa sa različitim normama, tako da se pojedinac sve više suočava sa suprotnim ili konfliktnim normama i društvenim ulogama. Zavisno od toga kojoj grupi činiac pripada, isto ponašanje može biti devijantno i nedevidantno.

U savremenoj literaturi posebno se raspravlja o društvenim normama i društvenim institucijama, kao uslovima za nastajanje društvenih devijacija. Naime, jedno delo je devijantno samo ako postoji normativno pravilo koje ga čini takvim. Promenom društvenih normi, menjaju se i oblici i učestalost devijacija. Kao posledica takvih promena, jedno ponašanje koje je bilo zabranjeno, može da postane odobreno.

Kriterijum društvenih normi u definisanju devijacija

Kriterijum društvenih normi je najčešće primenjivan u definisanju društvenih devijacija i kao takav prisutan je u svim klasičnim socijalnopedagoškim teorijama (Janković, Pešić, 1986). Ovaj kriterijum polazi od društvenih normi, pa je prema njemu devijantno svako ono ponašanje koje nije u skladu sa opšteprihvaćenim društvenim normama.

Društvene norme su društveno određena pravila kojima se uređuju uzajamna prava i dužnosti ljudi u društvenim odnosima (Milosavljević, 2003).

Osnovna uloga društvenih normi je da regulišu ponašanje pojedinca, ali i da uređuju uzajamne društvene odnose ljudi i to postavljanjem određenih standarda ponašanja. Na taj način društvene norme kao deo kulture vrše kontrolu nad pojedincem i ograničavaju moguće društveno nepoželjne varijacije u ponašanju. Tokom istorije ljudskog društva javljaju se različite vrste i sistemi društvenih normi, ali se izdvajaju dva opšta tipa:

1. pozitivne društvene norme – koje određuju šta je poželjno, društveno prihvatljivo i pozitivno i
2. negativne društvene norme – koje određuju šta je nepoželjno i zabranjeno u jednom društvu. Međutim, sa aspekta sadržaja i načina uređivanja i kontrole društvenih odnosa izdvajaju se neki drugi tipovi društvenih normi kao što su običajne, moralne, religijske i pozitivnopravne.

Običajne norme – su po pravilu nepisane norme koje se uče od starijih ponašanja, a vrlo retko mogu biti iskazane u pisanoj formi. One uređuju sasvim konkretno ponašanje pojedinca, pa su tako običaji bili regulator odnosa u tradicionalnim zajednicama, ali imaju uticaja i u savremenom društvu. Iza običajnih normi stoje najčešće mehanizmi neformalne običajne kontrole, sankcija i društvene reakcije, koji obezbeđuju pridržavanje i poštovanje ovih normi, što je značajan uslov kohezije, solidarnosti i opstanka ovih zajednica (Milosavljević, 2003).

Moralne norme – počivaju na ideji moralnih vrednosti i kao takve društvo ih smatra neophodnim za opstanak i dobrobit. One su takodje po pravilu nepisane norme, ali mogu biti izražene i u vidu kodeksa. Definišući granice između dobra i zla, sa aspekta interesa određenih grupa, zajednica, delova društvenih struktura ili globalnog društva, moralne norme takodje određuju tip dobrog i lošeg moralnog postupka i ponašanja. Obrasci moralnih dužnosti i prava

predstavljaju poželjni društveni okvir ponašanja i odnosa pojedinaca prema drugima i zajednici (Milosavljevic, 2003).

Religijske norme – su jako važan regulator društvenih odnosa, ne samo u tradicionalnim zajednicama, već i u onim savremenim društvima u kojima su život i odnosi u zajednici dominantno obeleženi religijskim vrednostima, sadržajima i principima.

Pravne norme – su izum diferenciranih društava, koja su otkrila pismenost kao način komuniciranja i predstavljaju vid institucionalizovanog regulisanja ljudskog ponašanja i društvenih odnosa od strane države, kao nosioca opšteg interesa ili bolje rečeno interesa vladajućih društvenih struktura (Milosavljevic, 2003).

Kršenje društvenih normi, šteti interesima društva, pa izaziva društvenu reakciju, koja se izražava različitim merama. Jedna od tih mera jeste sankcija. Pravo je najvažnija vrsta društvenih normi, čije sankcije primenjuje država svojim aparatom sile, štiteći interese vladajuće klase.

U užem smislu, pravnim normama koje definišu devijantna ponašanja smatraju se, pre svega, prekršajne i krivične norme uz koje obavezno idu i konkretne sankcije za nepridržavanje ili njihovo kršenje. Zajedničko obeležje svih ovih normi je da one poseduju snagu obaveznosti i da iza njih stoje čvrsti mehanizmi njihovog stvaranja, održavanja, prenošenja i usvajanja. Reč je o društvenim procesima socijalizacije i interiorizacije društvenih normi i socijalne kontrole. Društvene norme postaju deo čovekove svesti i savesti tokom procesa socijalizacije, uz dejstvo mehanizama društvene kontrole, koji obezbeđuju usvajanje i interiorizaciju tih normi. Iz svega rečenog proizilazi da je po kriterijumu društvenih normi devijantno svako ono ponašanje kojim se krše bilo koje od navedenih tipova društvenih normi.

U užem smislu, devijantnim se smatraju samo ona ponašanja koja nisu u skladu sa pozitivnim (zakonskim) društvenim normama.

Kriterijum društvenih normi u definisanju društvenih devijacija, pre svega u vidu devijantnih ponašanja, najčešće je korišćen u praksi društvene reakcije od prvih institucionalizovanih vidova društvenih odnosa do savremenih društava, kao i u okviru većine klasičnih socijalnopedagoških teorija. Vrednosti i potencijalne prednosti ovog kriterijuma leže u njegovoj relativnoj objektivnosti, (sve norme su društveno definisane i formalno se podjednako odnose na svakog pripadnika zajednice ili društva), u jednostavnosti primene (kriteriji društveno nepoželjnog su unapred definisani, tako da pojedinci imaju precizne upute kako bitrebalo da se ponašaju), u preciznosti društvenih normi, što omogućuje da se lako razgraniči pozitivno od devijantnog i u praktičnoj upotrebljivosti sa aspekta društvene reakcije (unapred su definisane sankcije, odnosno sadržaji, načini i obim društvene reakcije na kršenje svake društvene norme). Kriterijum društvenih normi ima međutim, veoma ozbiljne nedostatke, koji dovode u pitanje njegovu univerzalnu naučnu i društvenu valjanost, bez obzira na to što je široko prihvaćen i korišćen, kako u određenim teorijama tako i u praksi. U pitanju je najpre relativnost ovog kriterijuma zbog promenljivosti društvenih normi i postojanja različitih sistema društvenih normi, čak i unutar istih globalnih društava. Naime, kako se menjaju i razvijaju konkretna globalna društva tako nastaju i nestaju, smenjujući se, različiti sistemi društvenih normi. Zahvaljujući ovoj situaciji teško je, pored ostalog odrediti šta je normalno, a šta devijantno u jednoj promenljivoj situaciji, iz čega proizilazi da je kriterijum društvenih normi relativan i da je shvatanje devijacija po ovom promenljivo. Osim ovog ograničenja normativnog kriterija, sve teorije koje počivaju na ovom kriterijumu vezuju se za norme konkretnog društva, a sasvim je sigurno da ono što odstupa od normi u jednom društvu ili grupi može biti u potpunom skladu sa normama nekog drugog društva ili grupe. Iz toga proizilazi da je na osnovu kriterijuma društvenih normi nemoguće izgraditi univerzalni kriterijum za definisanje društvenih devijacija važećih čak i za isto konkretno društvo u različitim istorijskim periodima njegovog kretanja. Stvar je još složenija kada se otvori pitanje mogućnosti primene ovog kriterijuma za sva ili većinu društava ili neku civilizaciju uopšte. Najzad, istorijski uslovljena strukturalna razuđenost i socijalne nejednakosti i raspodela društvene moći utiču na to da ono što se naziva opšteprihvaćenim društvenim normama u nekom društvu u krajnjoj instanci predstavljaju mehanizam nametanja i ostvarivanja interesa vladajućih društvenih struktura i slojeva, mada neke norme mogu svojim sadržajima i dometima imati opštiji karakter koristeći svima ili većini u društvu. Na ovu dimenziju nastajanja i stvaranja društvenih normi upozorio je Becker kroz stav da moralni reformisti, ili kako doslovno kaže «moralni krstaši», tipično žele da pomognu nekima između sebe da dosegnu bolji status. Iako uvažava i druge motive i načine stvaranja društvenih normi Becker ipak zaključuje da moralnim krstaškim ratovima upravljaju pripadnici viših društvenih struktura obezbeđujući na taj način da oni na taj način moći koja izvire iz njihovog društvenog položaja pridodaju snagu koja potiče iz legitimnosti njihove legitimne pozicije (Becker, 1963.).

PREVENCIJA DEVIJANTNOG PONAŠANJA

Društvena prevencija je posebna društvena delatnost, koja u okviru postojećih društvenih odnosa, koriguje i menja one društvene odnose i pojave koji neposrednije doprinose nastanku i razvoju društvenih devijacija. Svaka preventivna aktivnost zasniva se na određenim pretpostavkama o uzrocima društvenih devijacija i ukoliko su one naučno utemeljene, može se očekivati i uspješnija i efikasnija preventivna akcija.

Opšti programi prevencije obuhvataju različite socijalne, ekonomske, kulturne, vaspitne i druge mere, kojima se deluje na one društvene pojave i stanja kod kojih su prisutni veći rizici nastanka društvenih devijacija (loši materijalni uslovi, nezaposlenost, migracije i dr.). U opšte programe prevencije spada i razvijanje pozitivne motivacije kod pojedinaca da svoje ponašanje usaglašavaju sa zahtevima koji postoje u jednom društvu. Glavne institucije preko kojih se ostvaruje ovaj proces, jesu porodica i škola. Zbog toga one imaju značajnu preventivnu ulogu. Velika pažnja posvećuje se i aktiviranju javnog mnjenja, delovanju sredstava masovnog komuniciranja i učešću javnosti u zaštiti osnovnih vrednosti društva.

Posebni programi prevencije obuhvataju mere koje se najneposrednije odnose na sprečavanje društvenih devijacija i predstavljaju osnovu različitih organizovanih akcija u užoj ili široj društvenoj sredini ili prema grupama i pojedincima koji su izloženi većim društvenim pritiscima ka devijaciji. Represija (od latinske reči repressio) jeste sprečavanje, ugušivanje, obuzdavanje, suzbijanje. Represivne mere su zakonske i druge mere koje državna vlast preduzima protiv lica ili grupa lica koja svojim radom i težnjama ugrožavaju bezbednost ili opstanak države.

PREVENCIJA DRUŠTVENO NEPRIHVATLJIVOG PONAŠANJA DECE I MALOLETNIKA

Svako društvo teži da suzbije sve oblike devijacija i ponašanja koji narušavaju pravila društvenog života i odnose koji se na tim pravilima temelje.

- **OPŠTA PREVENCIJA** – primenjuje se kao uticaj na građane da ne vrše krivična dela, a to se postiže izazivanjem straha od kazne.
- **SPECIJALNA PREVENCIJA** – sastoji se u sprečavanju počinioca krivičnog dela da ponovo ne učini isto ili drugo krivično delo.
- **PREVENCIJA U ŠIREM SMISLU** – cilj ove delikvencije je sprečavanje javljanja budućih delikvenata, pa se preduzimaju mere da se uklone negativni uticaji iz društvene sredine i osiguraju normalni uslovi za razvoj ličnosti.
- **PREVENCIJA U UŽEM SMISLU** – odnosi se na osobe koje su počinile krivično delo, a oslanja se na specijalne mere suzbijanja. U kriminologiji maloletničke delikvencije prevencija ima sličnu koncepciju, a njeni oblici su antideliktno delovanje i postdeliktne intervencije. Antideliktno delovanje sadrži konkretne mere sprečavanja delikventnog ponašanja mladih. Postdeliktne intervencije obuhvataju postupke i mere prema mladima koji su pokazali devijacije u socijalnom ponašanju, i često se označavaju kao sekundarna prevencija.
- **MERE PRIMARNE PREVENCIJE** su opšte mere (usmerene na rešavanje temeljnih uzroka čovekove otuđenosti i stvaranja uslova za svestrani razvoj ličnosti), i posebne i pojedinačne mere (usmerene su na rešavanje raznih socijalnih, vaspitnih, zdravstvenih i drugih teškoća koje pogađaju uže skupine i pojedince).
- **MERE SEKUNDARNE PREVENCIJE** su krivično-pravne i vankrivične u koje spadaju aktivnosti kao što su: rano indentifikovanje poremećaja u ponašanju, pravovremeno i adekvatno pružanje pomoći i zaštite, adekvatno izricanje i sprovođenje vaspitnih mera i sl. Za uspešno sprečavanje i suzbijanje kriminala maloletnika značajno je da se ostvari koordinirano i trajno delovanje svih faktora koji mogu doprineti prevenciji maloletničke delikvencije. Aktivnost zajednice i svih društvenih subjekata treba da se usmeri na uklanjanje

uzroka kriminala kako bi težište delovanja prenelo sa represivnog reagovanja na preventivno suzbijanje kriminalnih dela i pojava. Neophodno je sprovođenje različitih akcija kao što su: ekonomske, socijalne, vaspitne, zdravstvene, kulturne i dr. U sprovođenju tih mera treba da se angažuju svi društveni faktori.

OPŠTE KARAKTERISTIKE DRUŠTVENOG REAGOVANJA NA DEVIJACIJE

Društvena reakcija predstavlja složenu pojavu koja je uslovljena faktorima vezanim za društvenu devijaciju, ali i ekonomskim, kulturnim i političkim odnosima u određenom društvu. Društvo na različite načine izražava svoje neodobravanje u odnosu na određena ponašanja i stanja koja odstupaju od utvrđenih normi i obrazaca. Društvena reakcija na takva odstupanja zavisi od prirode devijacije, stepena i obima u kome se javlja, njene društvene vidljivosti, ali i značaja koji se u datoj zajednici pridaje normi koja je prekršena. Uticaj na društveno reagovanje imaju i predrasude, neznanje, pogrešne informacije... (Špadijer–Džinić 1988: 74).

Da bi devijantno ponašanje izazvalo društvenu reakciju, ono mora biti vidljivo članovima određene grupe ili zajednice. Vidljivost jednog devijantnog ponašanja zavisi od vrste devijacije, društvene situacije u kojoj se devijacija javlja i od društvenih karakteristika devijanta (npr., sitna krađa koju je izvršio neki siromašni crnac na jugu SAD, izaziva nesrazmerno oštru društvenu reakciju). Društvena reakcija je funkcija mnogih različitih društvenih faktora. Zbog toga je učinjen pokušaj da se oni sažeto izraze u pojmu količnika tolerancije (Đurić 1961: 57). Količnik tolerancije je kvantitativni izraz odnosa devijacije i spremnosti zajednice da je prihvati ili odbaci.

Kriterijum društvene reakcije je prisutan u svim klasičnim teorijama socijalne patologije. Suštinu kriterijuma društvene reakcije čini odnos društva prema ponašanjima pojedinaca. Devijantnim se smatraju one pojave ili ponašanja koji izazivaju reakciju neodobravanja i osude od strane društva.

Pri definisanju društvenih devijacija polazi od društvene reakcije na koju nailaze pojedina ponašanja. U okviru klasičnih socijalnopatoloških teorija društvena reakcija se vezuje za različite oblike društvene kontrole, neformalne i formalne reakcije i uticaj sredstava socijalizacije na prihvatanje društvenih normi i društveno poželjnog ponašanja. Kriterijum društvene reakcije izgrađivan u okviru teorije etiketiranja, o čemu će biti reč kasnije, polazi od ideje uzajamnog i dinamičkog odnosa (interakcije) devijanata i nedeijanata u procesu nastajanja devijacije, čiji krajnji rezultat je etiketiranje nekih pojedinaca kao devijanata. Pritom nije bitno šta su sadržaji ponašanja koja izazivaju reakciju neodobravanja i osude, niti koje lične ili socijalne karakteristike imaju pojedinci koji se obeležavaju kao devijanti. Društvena reakcija neodobravanja daje određenim pojedincima status devijanta i oni postaju društveno stigmatizirani bez obzira na sadržaj i vrstu ponašanja koje izaziva reakciju. U primeni ovog kriterijuma neki teorijski pristupi više naglašavaju značaj formalne i institucionalizovane reakcije (devijantna ponašanja se izjednačavaju sa kriminalom), dok drugi uvažavaju i neformalne, bilo spontane ili organizovane, načine reagovanja (moralna osuda, odbacivanje, podrugivanje, socijalna izolacija i sl.). Mada kriterijum društvene reakcije ima, površno gledano, objektivni karakter, jer se oslobađa relativnosti vrednosnog i normativnog kriterijuma i istovremeno se ne zanima za sadržaje nekih aktivnosti i svojstva njihovih aktera, on takođe ima ozbiljne slabosti i nikako nije odvojen od uticaja društvenih vrednosti i normi. Društvena reakcija odobravanja ili odbacivanja i osude nekih ponašanja, pojava ili aktivnosti ima za cilj očuvanje nekog poretka stvari, sistema vrednosti, normi i odnosa. Prema tome, nikako se ne može govoriti o objektivnosti ovog kriterijuma. On predstavlja način usmeravanja ponašanja pojedinaca prema interesima konkretnog društva, odnosno vladajućih struktura. Ovo tim više što nosioci društvene moći određuju sredstva, načine i vrstu društvene reakcije, uključujući i sredstva disciplinacije pojedinaca ili društvenih grupa (sistem i sredstva socijalizacije i socijalne kontrole) (Milosavljevic, 2003).

Organizovani oblici društvene akcije na sprečavanju i suzbijanju društveno neprihvatljivog ponašanja dece i omladine – Bolja informisanost prosvetnih i drugih stručnih radnika i roditelja o problematici i oblicima ispoljavanja društveno neprihvatljivog ponašanja dece i omladine, kao i o merama za njihovo sprečavanje i otklanjanje;

- Sistematsko proučavanje uzroka svih oblika društveno neprihvatljivog ponašanja dece i omladine;
- Organizovanje psihološko-pedagoške službe u svim vaspitno-obrazovnim ustanovama;
- Zaštita zdravlja školske dece i omladine.

Potrebno je osnovati savetovališta za školsku dece u omladinu, centre za socijalni rad, centre za resocijalizaciju, voditi jedinstvenu dokumentaciju i evidenciju i dr. Neophodna je saradnja službe socijalne zaštite sa drugim ustanovama i organizacijama. Posebni faktori pervencije su: porodica, škola, slobodno vreme i policija.

Represija u vidu socijalne kontrole – Društvena reakcija na devijacije obuhvata sve oblike i načine na koje pojedinci, grupe ili organizovano društvo izražavaju svoje neodobravanje prema pojedincu ili grupi koja je prekršila neke društvene norme. Smisao društvenog reagovanja je u tome da pojedinca, koji je svojim ponašanjem prekršio određenu normu, prisili da poštuje opšte važeće vrednosti i norme. Društveno reagovanje se uvek sastoji u primeni neke sankcije. Pojam *društvene reakcije* obuhvata različite oblike ljudske aktivnosti, koje se nazivaju socijalna kontrola. U svakom društvu postoje mehanizmi socijalne kontrole, zbog toga što uvek postoji mogućnost da pojedinci ili grupe prekrše norme društvenog života. Zadatak socijalne kontrole je da osigura postupnost, tj. da spreči radikalne promene. To postiže tako što se od ljudi zahteva ponašanje u skladu s ustanovljenim i prihvaćenim pravilima ponašanja.

Postoje dva osnovna načina kontrole ponašanja pojedinaca i grupa, a to su:

1. *upotreba sile i*

2. *ustanovljavanje vrednosti i normi koje ljudi treba da private kao pravila ponašanja.*

Glavni oblici socijalne kontrole, koji postoje u skoro svim društvima su: običaji, pravo, religija i vaspitanje. Svaki od ovih oblika ima svoje metode, predstavnike i sredstva, a neki od njih i organizacije uz pomoć kojih sprovode kontrolu. Sistem socijalne kontrole predstavlja samo jedan deo kontrole koju društvo sprovodi da bi se poštovale vrednosti i norme koje u njemu postoje.

Oblici socijalne kontrole

Socijalna kontrola može biti:

- *Neformalna* – manifestuje se u različitim oblicima i sprovodi se pomoću neformalnih sankcija (ismejavanje, prezir, izolacija, neodobravanje...). Osnovni oblici neformalne socijalne kontrole su običaji, moral i javno mnjenje. Ova kontrola predstavlja reakciju neorganizovanih društvenih grupa, spontana je i neposredno izazvana devijacijom.
- *Formalna* – sastoji se iz sistema zakona, pravila i propisa, koji određuju kazne ili neke druge mere za pojedince koji su prekršili norme. Ovu kontrolu vrše određene društvene organizacije. Reakcija na devijaciju posredovana je nizom institucija i ustanovljenih mehanizama socijalne kontrole.

Pravno regulisana socijalna kontrola od posebnog je značaja, zato što je vrši država, preko posebno ovlašćenih organa. Da li će se na neke devijacije reagovati pravno uređenim mehanizmima socijalne kontrole, zavisi od sledećih okolnosti:

- *prirode i značaja norme koja je povređena,*
- *potreba za ograničavanjem reagovanja pojedinaca, koja mogu da budu nesrazmerna osveta, odnosno potreba da se zaštite ljudska prava od samovolje pojedinaca ili grupa, ali i samog državnog aparata.*

U svim savremenim razvijenim društvima, postoji veći broj državnih ili društvenih organizacija (sudovi, zatvori, kazнено-popravne ustanove, vaspitno-popravne ustanove, specijalne ustanove...), koje primenjuju određena sredstva socijalne kontrole, u cilju pomaganja, lečenja, kažnjavanja i resocijalizacije devijanata. Sve ove organizacije imaju određene programe i ciljeve, koje treba da ostvare u radu sa devijantima. One takođe imaju i specijalizovano osoblje za to. U ove organizacije primaju se različite vrste devijanata i to dobrovoljno ili prinudno. Organizuju se i ustanove za kontrolu i tretman osoba koje vrše pojedine oblike devijantnog ponašanja.

ZAKLJUČAK:

Autor ovog rada istražuje pojam društvene devijacije. Danas ne postoji jedinstveno prihvaćeno određenje pojma društvenih devijacija, jer u skladu sa različitim teorijskim pristupima ovim društvenim pojavama nastaju i raznovrsna određenja ovog pojma. Međutim, postoje neki elementi definicije koji su neosporni i kao takvi univerzalno prihvaćeni. Možemo konstatovati da su društvene devijacije specifični tipovi društvenih pojava, posebne vrste društvenih odnosa, koje prate nepovoljne društvene posledice, a njihov sadržaj čini svesna i voljna aktivnost nekog pojedinca, grupe, institucija ili zajednice, na jednoj strani, i društvena reakcija neodobravanja od strane drugih ljudi, grupa i zajednica, sa druge strane. Dalje autor istražuje i pojam devijantno ponašanje i autor određuje da devijantno ponašanje predstavlja one oblike ponašanja koji odstupaju od opšteprihvaćenih vrednosti, normi i pravila ponašanja jedne zajednice. Devijantno ponašanje uvek je praćeno društvenom reakcijom neodobravanja. Ova reakcija se ostvaruje na različite načine, ali uvek ima za cilj da pojedinca koji se devijantno ponaša, primora da se ponaša u skladu sa društvenim zahtevima.

Represija i prevencija su dva oblika društvenog reagovanja na devijantno ponašanje, pri čemu se prevencija odnosi na sprečavanje, a represija na njegovo suzbijanje. Oba su od velikog značaja za društvo, jer ukoliko se devijantno ponašanje ne suzbija i sprečava, to može ostaviti trajne negativne posledice, kako na samog pojedinca koji se tako ponaša, tako i na njegovu porodicu i okolinu.

LITERATURA:

1. Ignjatović, Đ. (2008) *Kriminologija*, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu – Centar za publikacije.
2. Janković, I. i Pešić, V. (1988) *Društvene devijacije-kritika socijalne patologije*, Beograd, Naučna knjiga.
3. Milosavljević, M. (2003) *Devijacija i društvo*, Beograd, Naučna knjiga.
4. Špadijer-Džinić J. (1988) *Socijalna patologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Preuzeto sa internet stranica: www.stankovicdejan.com pristapeno na 04.08.2017
5. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=14878> pristapeno na 04.08.2017

THE NOTION OF SOCIAL DEVIATIONS

Summary

Today there is no uniquely accepted definition of the concept of social deviations because according to various theoretical approaches to these social phenomena there are also varied determinations of this notion. However there are some elements of definitions that are not controversial and as such are universally accepted. The object of research is the notion of social deviations. The purpose of this paper is to develop the meaning of the notion of social deviations in scientific literature. The author in this paper explores the notion of social deviations and talk about of the prevention of deviant behavior (general program of prevention and special prevention program).

Key words: social deviations, deviant behavior, social reaction, prevention.

DEVIJACIJE I DISFUNKCIONALNOST DRUŠTVA

Dušanka Slijepčević¹⁰⁴
Univerzitet u Banjoj Luci
Fakultet političkih nauka
Banja Luka

Sažetak: Naučni rad se bavi teorijskom analizom devijacija kao disfunkcionalne društvene pojave. Pored naučne deskripcije pojave, cilj rada je i uzročno objašnjenje problema – utvrđivanje uzročno – posljedične korelacije između disfunkcionalnosti društvenog sistema i devijantnog ponašanja, s aspekta teorije društvene anomije i socijalne dezorganizacije, kao i strukturalnog funkcionalizma. Naučnim objašnjenjem će se doći do rezultata da odsustvo normi tj. odsustvo ili neefikasnost mehanizama društvene kontrole vodi anomiji, što znači da se devijacije javljaju kao posljedica dezintegracije ili odsustva kulturnih obrazaca, zajedničkih vrijednosti, normi, institucija i osjećaja zajedničkog društvenog interesa. Pored toga, kao rezultat istraživanja, takođe će biti predstavljeni i načini očuvanja društvene ravnoteže, kao i specifični vidovi adaptacije na anomiju, s akcentom na poželjni način adaptacije koji prihvata kulturne ciljeve društva i teži korišćenju legitimnih sredstava za njihovo postizanje. Zaključna razmatranja problema ukazuju na važnost suzbijanja devijacija putem unapređenja i jačanja sistema socijalne kontrole, kako kroz sekundarnu socijalizaciju (u okviru sistema formalnog, inkluzivnog obrazovanja), tako i kroz resocijalizaciju (putem neformalnog obrazovanja i cjeloživotnog učenja), s ciljem obezbjeđivanja kontinuiranog i stabilnog funkcionisanja društva i njegovog razvoja.

Gljučne riječi: devijacije, anomija, socijalna kontrola, obrazovanje

UVOD

Pitanje društvenog reda oduvijek je zaokupljalo pažnju „socijalnih inženjera“ i drugih stručnjaka za društvene oblasti, s obzirom da je ideja napretka i razvoja bila praćena ciklusima rasta i stagnacija odnosno društvenim tendencijama ka tenzijama, neprestanim transformacijama, devijantnostima, konfliktima i razdorima. Postojanje takvih tendencija je uslovalo potrebu za održavanjem društva u stanju funkcionalnosti i društvene uravnoteženosti. Na tragu potrebe za takvom, dobro povezanom i organizovanom cjelinom odnosno, „dobro podmazanom mašinom koja funkcioniše besprekorno“ (Tarner, 2009: 73), pedesetih godina XX vijeka *strukturalni funkcionalizam* (Ricer, 2012) je doživio uspon u sociologiji sa svojom idejom o društvenom sistemu kao harmoničnoj cjelini međupovezanih dijelova, od kojih svaki zadovoljava odgovarajuću potrebu i tako doprinosi održanju sistema i njegovom skladnom funkcionisanju. Na temelju postulata te teorijske paradigme bilo je moguće osigurati legitimitet za kontrolisanje funkcionisanja društvenog sistema kroz praćenje djelovanja njegovih pojedinačnih dijelova odnosno njihove (ne)mogućnosti obavljanja dodijeljene im društvene funkcije. Tako je pitanje društvenog reda vremenom postalo pitanje **socijalne kontrole** i njenih mehanizama za suzbijanje disfunkcionalnih društvenih pojava. Međutim, iako se ovaj koncept u narativu činio kao praktično rješenje problema reda i poretka, ipak je najvećim dijelom ostao na nivou normativnog ideala kojem se teži, s obzirom na postojanje procesa i rizika koji izmiču socijalnoj kontroli i koji su se, shodno tome, pokazali kao disfunkcionalni po društvo na koje utiču (Gidens, 1998; Bek, 2001). Ipak, potreba za objašnjenjem **disfunkcionalnih društvenih pojava** dovela je do reanimacije ovog „marginalizovanog“ koncepta, iz čije je perspektive moguće, možda čak i

---

¹⁰⁴ Diplomirani sociolog; Student master studija Sociologije Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci; Kontakt info.: dusankaslijepcevic92@gmail.com

najpreciznije, objasniti fenomen **društvenih devijacija**. Tim povodom (eksplikacija), devijacije su i postavljene za predmet teorijske analize ovoga rada, koji polazi od cilja da se pomenuta pojava *naučno opiše*, ali i *objasni* na relaciji uzrok – posljedica. Time će se ostvariti uvid u povezanost između disfunkcionalnog stanja društvenog sistema i devijantnog ponašanja. Objašnjenju će se pristupiti iz perspektive **strukturalnog funkcionalizma**, potpomognute objašnjenjima iz ugla **teorije društvene anomalije i socijalne dezorganizacije**. Na taj način će istraživanje poduzeto s ciljem *naučne deskripcije i naučnog objašnjenja* ukazati na rezultat dobijen objašnjenjem: da odsustvo normi to jest odsustvo ili neefikasnost mehanizama društvene kontrole vodi **anomiji**. Postojanje takvog stanja dezintegracije ili odsustva kulturnih obrazaca, zajedničkih vrijednosti, normi, institucija i osjećaja zajedničkog društvenog interesa ukazuje na činjenicu da se *devijacije* javljaju kao njegova posljedica. Stoga, namjera ovoga rada nije ograničena samo na *prezentaciju* devijacija i stanja koje ih generiše već pretenduje i na: *predstavljanje načina* (nošenja s tom problematikom) **očuvanja društvene ravnoteže**, kao i specifičnih vidova **adaptacije na anomaliju**, pri čemu će fokus biti usmjeren na *poželjni način adaptacije, specifičan jer istovremeno i prihvata kulturne ciljeve kojima se društvo vodi i teži korišćenju legitimnih sredstava za njihovo postizanje*. Zaključni dio rada predviđen je za isticanje važnosti suzbijanja devijacija putem jačanja sistema **socijalne kontrole** – kroz sekundarnu **socijalizaciju** (u okviru sistema *formalnog inkluzivnog obrazovanja*), kao i kroz **resocijalizaciju** (putem *neformalnog obrazovanja i cjeloživotnog učenja*), kako bi se dugoročno obezbijedilo stabilno funkcionisanje društva i njegovog razvoja.

(DIS)FUNKCIONALNOST DRUŠTVA I DRUŠTVENA REGULACIJA

„Istina je da se društveni poredak uvek nameće, ili to pokušava, i neprekidno smo svedoci ponovnog rađanja morala o opštem interesu, zajedničkom dobru, društvenoj integraciji.“

A.Turen

Pitanje održanja društvenog poretka predstavljalo je centralnu temu *strukturalnog funkcionalizma* i njegovih predstavnika, u prvom redu *Talkota Parsonsa (Talcott Parsons)* i *Roberta K. Mertona (Robert C. Merton)*. A pitanje poretka je, zapravo, pitanje kako je u društvu moguće eliminisati sukob, devijantnost i neslaganje i uspostaviti saradnju i reprodukciju. Utvrđeno je da njegovo rješenje zavisi „od koncepta društvene kontrole, odnosno zajedničkih vrijednosti koje prihvataju članovi društva“ (Ricer, 2012: 128). Dakle, ključni element koji bi društvo i njegove članove trebalo da drži na okupu je ono što je još Veber svojevremeno nazvao *vrijednosnim konsenzusom*, kojeg je moguće shvatiti kao kulturnu bazu (zajedničko kulturno nasljeđe, zalihe znanja, jezika i slično), koja (kad je jednom osigurana) omogućava lakše funkcionisanje i same nadgradnje. Stoga, bez rješavanja osnovnih kulturnih (pretpolitičkih) pitanja, kao pretpostavke osiguranja legitimiteta društva od strane njegovih članova, ne može se pristupiti rješavanju političkih, ekonomskih i drugih pitanja sve dok pretpolitička nisu riješena. Tim problemom se, kao kulturni determinista, bavio Talkot Parsons (1992). Razvijajući *sistem socijalne akcije*, on je želio da riješi problem poretka, jer je smatrao da njegovi prethodnici nisu adekvatno riješili pitanje preveniranja hobsovskog stanja *rata sviju protiv svih*, pošto sklapanje društvenog ugovora nije dovoljno da bi se obezbijedila društvena harmonija ukoliko nije ostvaren preduslov udruživanja i sklapanja ugovora – *vrijednosni konsenzus*. Stoga ih se javlja neophodnim osigurati zarad funkcionalnosti društva (Ricer, 2012). Da bi se iz ugla **strukturalnog funkcionalizma** odredilo značenje funkcionalnog i funkcionalnosti, neophodno je predočiti određenje termina **funkcija**. Naime, termin se tumači u odnosu na „vitalne ili organske procese koji se posmatraju s obzirom na doprinos koji imaju u održanju organizma“ (Merton, 1998: 112) i takođe služi kao osnova za definisanje njegovog antipoda – disfunkcije. Prema tome, „*funkcije* su one opažene posledice koje omogućavaju adaptaciju ili prilagođavanje datog sistema“, dok su „*disfunkcije* one opažene posledice koje umanjuju adaptaciju ili prilagođavanje sistema“ (Merton, 1998: 148). U tom smislu bi se za društvo moglo reći da je **funkcionalno** onda kad uspješno rukovodi, nadzire i „raspoláže instrumentima da bi navelo pojedince da žive sa svojom civilizacijom, učestvuju u kolektivnom mišljenju i stavovima, da dijele grupne norme i vrijednosti, da izvršavaju korektno društvene uloge i da poštuju običaje“ (Mandra, 2001: 87). Funkcionalno je i kada je u stanju da ispuni imperativne

skladnog funkcionisanja (proističu iz potrebe za adaptacijom, održavanjem kulturnog obrasca, integracijom i postizanjem cilja) (Parsons, 1992) i kada stoji na raspolaganju svojim članovima kako bi isti, služeći njemu (preko svoje uloge), mogli zadovoljiti vlastite potrebe. Dakle, primarna je funkcija društvenog sistema – *integracija*, a njegove strukturalne komponente su: „vrijednosti, norme, kolektiviteti/grupe i uloge“ (Parsons, 1992: 14). Što će reći da se društvo koristi legitimnim sredstvima društvene regulacije (**sistemom vrijednosti, normi i obreda**) (Mandra, 2001: 87), kako bi trasiralo put djelanju društvenih aktera na predvidljiv i opšteprihvaćen način, koji olakšava svakodnevnu društvenu interakciju i doprinosi tipizaciji obrazaca ponašanja i **normalizaciji** njihovih društvenih odnosa. U suprotnom, radi se o **disfunkcionalnosti** kao *stanju iskoračenja iz ravnoteže u koje društvo zapada usljed nemogućnosti da legitimnim, kulturom determinisanim, sredstvima osigurava i očuvava društvenu harmoniju (vršeći funkcije za kojima postoji potreba) i uprkos dinamici društvenih promjena, koje sobom nose neprestane tenzije i slične izazove za društveni sistem*. Pojam disfunkcija „pokazuje da postoje elementi koji sprečavaju punu adaptaciju sistema“ (Šijaković, 2017: 128). Drukčije rečeno, *disfunkcija predstavlja nemogućnost društvenog sistema da ostvaruje adaptaciju (kako svog prisustva u okruženju, tako i samih pojedinaca, koji ga čine, u za/date strukture), kao i da sinhronizuje rad vlastitih podsistema odnosno institucionalnih poredaka na kojima počiva*. Stoga, da „poslušnost“ aktera ne bi zakazala, sistem se osigurava mehanizmima socijalne kontrole za suzbijanje potencijalno remetičkih ponašanja. Zato društvo zahtijeva „efektivu kontrolu nad oblicima devijantnog ponašanja“, jer se ono „najbolje razvija onda kada nema nikakve potrebe za vanjskom kontrolom njegovih aktera“, ali „ukoliko se pokaže da je vanjska kontrola nužna, tada treba uvesti različite oblike“ („od podignute obrve prijatelja, preko policijske palice, ili u ekstremnim uvjetima, do bajuneta vojnika“ (Ritzer, 1997: 91). Zato se, zarad održavanja funkcionalnog jedinstva i ravnoteže sistema, procesima socijalizacije i internalizacije nastoji - bez prisile (osim u rijetkim slučajevima) – obezbijediti konformizam – redukovanjem devijantnosti na poželjan nivo prihvaćenosti (akteri se podučavaju zajedničkim društvenim vrijednostima i saradnji s drugim društveno značajnim akterima, kao i ulozi, čijim će obavljanjem doprinositi reprodukciji sistema). To potvrđuje i Parsons: „Nijedan veliki i složen društveni sistem ne može biti trajan ukoliko saglasnost sa velikim delom njegovog normativnog poretka nije *obavezujuća*, tj. ukoliko nesaglasnost ne povlači sobom negativne situacione sankcije“ (Parsons, 1992: 26). Dakle, „sistem može podneti umerene količine individualnosti i devijantnosti. Međutim, ako dođe do uvećane individualnosti koja bi mogla da rezultira širom devijantnošću, sistem mora da primeni ekstremnije mehanizme koji bi ga vratili u ravnotežu“ (Ricer, 2012: 132). Tako prihvatanje određenog stepena devijantnosti služi poboljšanom djelovanju sistema (kada sistem nije potpuno rigidan, pa održava izvijestan prag tolerancije na individualne različitosti i pluralizam mišljenja, u čemu se i ogleda njegova fleksibilnost prema turbulentnim društvenim promjenama). „Fleksibilni socijalni sistem jači je od krutog koji ne prihvaća nikakvo skretanje“ (Ritzer, 1997: 95). Zato bi društveni sistem trebalo da obezbijedi dostupnost velikog broja uloga koje pojedincima omogućavaju da se izraze, a da istovremeno ne dovedu u pitanje integritet sistema. Pluralizam društvenih uloga bi pojedincu omogućio lakše identifikovanje sa vrijednostima i ciljevima društva, te bolju samoprezentaciju u interakciji s drugima. *A kada su potrebe pojedinca za ispoljavanjem individualnosti, preko više društvenih uloga, zadovoljene unutar datih društvenih okvira, smanjuje se rizik od potencijalnih destruktivnosti i devijantnog ponašanja*. Zato društvo mora promišljeno upravljati poželjnom količinom devijantnosti i konflikta, jer devijacije, iako disfunkcionalna pojava, u malim količinama ipak koriste društvu, budući da svojim postojanjem učvršćuju institucije (doprinosе usavršavanju zakona i efikasnijem razvoju socijalne kontrole; trasiraju put novim oblicima kolektivnog mišljenja, moralnih ubjedenja putem ispoljavanja individualne originalnosti) (Kovačević & Perić, 2009). Pozivajući se na stavove Talkota Parsonsa, o tome Merton svjedoči: „Kad bi ljudi komunicirali isključivo kao nosioci funkcija i uloga, onda i ne bi bili ljudi, nego dijelovi kompleksnog sistema. To Parsons uviđa, pa kaže da ljudska priroda teži devijacijama i zbog toga on najveću pažnju posvećuje problemima socijalizacije i socijalne kontrole.“ (Merton, 1998: 7). Zato, da bi upravljanje devijantnostima bilo moguće, uzroke problema treba tražiti u prirodi društva odnosno u popuštanju mehanizama socijalne kontrole, čime se bavi teorija društvene anomije i socijalne dezorganizacije.

Društvena anomija i socijalna dezorganizacija

„Svima nam je potreban moralni oslonac koji se izdiže nad svakodnevnim brigama i zahtjevima. Treba da budemo spremni na aktivnu odbranu tih vrednosti svuda gde nisu dovoljno razvijene ili su u opasnosti.“

E. Gidens

Eksplikacijom socijalnih izvora devijacija bavi se *teorija društvene anomije i socijalne dezorganizacije*, prepoznatljiva po radovima teoretičara – *Emila Dirke* (*Emile Durkheim*) i *Roberta Mertona*. Merton je nastojao objasniti širi spektar asocijalnog ponašanja, a slično njemu je i Dirke raspravljao o anomiji, s aspekta njegove opšte teorije društva i interesa za red i stabilnost. Za Dirke je **anomija** antiteza moralnosti odnosno deformitet idealnog društvenog stanja, budući da proizilazi iz nedostatka kolektivnih snaga, zaduženih za regulaciju društvenog života (Durkheim, 2005). Anomično stanje čovjeka „oslobađa“ svih uporišta, najprije kolektivne svijesti, dovodeći do uspona individualizma, pod uticajem kojeg su pojedinci prepušteni sebi, društvenom haosu i neredu, jer se s nestajanjem međusobne solidarnosti, reda i poretka izgubio osjećaj obaveza i dužnosti prema zajednici i društvu. Tako sistemski produkovana dezorijentisanost odnosno anomija kod pojedinca stvara „stanje ogorčenosti i razdražljivog umora, a koje može biti usmjereno prema njemu samome ili prema drugome, u zavisnosti od okolnosti; u prvom slučaju se radi o samoubistvu (*suicid*), a u drugome o ubistvu (*homicid*)“ (Durkheim, 2005: 350). Što znači da samoubistvo nije isključivo individualni, već prije čin socijalno uslovljen odnosno povezan sa stepenom društvene (dez)integracije odnosno (de)regulacije, a što pokazuju i tipovi samoubistva koje je utvrdio. Prema tome, teorija društvene anomije i socijalne dezorganizacije uzroke socijalnih devijacija tretira kao društvene i sistemske (Kovačević, Perić, 2009). Naime, društvena *dezorganizacija* i *anomija*, kao stanje odsustva i nedjelotvornosti mehanizama društvene kontrole odnosno stanje društvene neravnoteže i kraha normativnog poretka, dovode do nastanka devijantnog ponašanja koje odstupa od legitimnih institucionalnih očekivanja. Do društvenih dezorganizacija najčešće dolazi usljed velikih društvenih promjena, kriza i drugih rizičnih stanja koja nagovještavaju opasnosti i za posljedicu imaju pojavu socio-patoloških pojava (Kovačević & Perić, 2009).

U okolnostima socijalne anomije dolazi do bezakonja, kada društvo gubi kapacitete sprovođenja kontrole nad svojim članovima. To se dešava zato što slabe sredstva socijalne kontrole (norme, vrijednosti i obredi), gubljenjem autoriteta i moći za usmjeravanje ponašanja. Tako uticaj turbulentnih društvenih transformacija u globalnim koordinatama (promjene privrednog i političkog sistema) stvara opšti osjećaj dezorijentisanosti, besperspektivnosti, a nerijetko i gubitka smisla života, zato što intenzitet tih promjena prevazilazi mogućnosti sredstava socijalne kontrole da se odupru uticaju, zbog čega najčešće i ne mogu da obezbijede integraciju članova ni socijalnu harmoniju. I sve dok se ne konstituiše sistem vrijednosti i normi koji ne diskriminiše na osnovu socijalnog statusa i razlika, već koji svima omogućava navikavanje na pretpostavljene norme, pojedinci će se služiti alternativnim načinima zadovoljavanja potreba i ciljeva. Povećane stope samoubistava najbolje svjedoče o (bezuspješnim) pokušajima nošenja sa svijetom van kontrole, „odbjegli svijetom“ (Gidens, 2005), „fluidnim životom“ (Bauman, 2009) i neizostavnim osjećajem hronične neizvjesnosti i gubitka socijalne sigurnosti. Pokazatelji anomije ukazuju da se ne radi samo o društvenoj deregulaciji već i o „ostvarenju procesa desocijalizacije, povlačenja pojedinca u svoj vlastiti ego, skeptičnom odbijanju svih društvenih veza; stanju duha onog koji nema više nikakvih standarda, već samo nepovezane nagone, koji nema osjećaj kontinuiteta, pripadnosti užoj zajednici, obavezama“ (Kovačević & Perić, 2009:6). A poznato je da „desocijalizacija vodi uništavanju društvenih veza, samoći, krizi identiteta, ..., ali istovremeno oslobađa od pripadnosti i nametnutih pravila“ (Turen, 2011: 84). Uzmu li se u obzir manifestacije prekida društvenih veza, jasno je o kakvom je „oslobođenju“ riječ. Zato postoji potreba praćenja anomije radi prepoznavanja i mjerenja pokazatelja njenog ishoda (devijacije) i uticaja na živote članova društva. Mjerenjem se uzima u obzir: *devalvacija normi* (nedostatak moralnih orijentira pri dostizanju cilja); *interpersonalna dezintegracija* (destabilizacija interpersonalne podrške koja se javlja usljed osjećaja pojedinaca o vlastitoj socijalnoj izolovanosti i nedostatku životnog oslonca, zbog čega biva narušen stepen povjerenja u druge); i *nesigurna budućnost* (pojedince navodi na odustajanje od postizanja ciljeva) (Šram, 2007: 104).

Takođe je bitno pratiti i prisustvo oblika anomije, odnosno da li se anomija ispoljava na nivou pojedinca (*lična*), grupe (*grupna*) ili cjelokupnog društva (*socijalna*) (Kovačević & Perić, 2009: 5).

Devijacije i socijalna kontrola

„Od trenutka rođenja čovjekov organski razvoj, a zapravo i veliki dio njegovog biološkog bivstvovanja kao takvog, podliježu stalnom društveno određenom uplitanju.“

P. L. Berger & T. Luckmann

Postojanje *društvene regulacije* opravdava se postojanjem oblika ponašanja koji odstupaju od standarda prihvatljivosti to jest postojanjem devijacija. **Društvene devijacije** su *disfunkcionalna društvena pojava, jer onemogućavaju funkcionisanje društva odnosno punu adaptaciju sistema*. Razlog tome je što predstavljaju „proces izbjegavanja socijalne kontrole i odstupanje od ustaljenih obrazaca ponašanja“ (Kovačević, 2009: 57). To se zaključuje i iz etimološkog korijena riječi, koji ukazuje da se radi o „skretanju s prihvaćenog puta“ (lat. *deviatio* – odstupanje) (Kovačević & Perić, 2009: 15). Tome odgovara i Mertonovo objašnjenje devijantnosti kao odstupanja od kulturno definisanih ciljeva društva usljed nedostupnosti ili ograničenosti legitimnih načina (npr. obrazovanje) za njihovo postizanje (Turner, 2009). Devijantnost se tada javlja, jer postoji razdor između legitimnih sredstava i ciljeva, što pojedince navodi na različite oblike anti-socijalnog ponašanja (samoubistvo, kriminal, prostitucija, zavisnost od droga i slično). Dakle, „devijantno ponašanje je simptom provalije između kulturom nametnutih aspiracija i društveno strukturisanih mogućnosti za realizaciju tih aspiracija“ (Merton, 1998: 7). Drugim riječima, kad su legitimna sredstva ostvarivanja ciljeva ograničena ili nedostupna određenim pojedincima, kod njih se javlja osujećenost i animozitet prema društvu i normativnom okviru na osnovu kojeg je društvo postavilo kulturom određene potrebe, koje stremi zadovoljiti. Tipičan primjer je američko društvo, koje narativom o takozvanom „američkom snu“ propagira materijalne ciljeve, dok sredstva za realizaciju tih ciljeva nisu dostupna određenim kategorijama društva (npr. Afroamerikancima), koje se suočavaju s bitnim problemom socijalne deprivacije, usljed nemogućnosti potpune integracije. Zato su stope devijantnosti jako visoke, „stopa kriminala je visoka, prisutne su podgrupe koje odbijaju postojeća legitimna sredstva i ciljeve“ (Turner, 2009: 195). Tako je stopa devijantnog ponašanja najviša među siromašnima i pripadnicima nižih klasa koji su, zbog ograničenih mogućnosti za sticanje materijalnih dobara i visokog obrazovanja, pod najvećim pritiskom za odstupanje od normi (Clinard & Meier, 2011: 76). To vodi stvaranju konfliktnog unutardruštvenog ambijenta, usljed prisustva **devijanata**, „osoba koje ne poštuju propisane norme“ (Kovačević & Perić, 2009: 57) i čije je ponašanje nepoželjno (izaziva negativne reakcije, jer se suprotstavlja vladajućim konvencijama i kodeksima morala, određenog kulturom društva). Njihovo ponašanje predstavlja varijaciju, jer se razlikuje od prosječnog iskustva (Clinard & Meier, 2011).

Kako promjene na globalnom nivou redefinišu tradicionalne načine društvenog života, etabliirajući nove koji treba da budu u skladu sa preovlađujućim ideologijama i sistemom „vrijednosti“, otuda se ni sadržaj pojma devijacije ne može sa sigurnošću utvrditi, kad različiti svjetonazori uslovljavaju zauzimanje različitih stavova prema pomenutoj pojavi. Zato je pojam devijacije moguće podvesti pod „suštinski sporan“, jer ne postoje fiksni standardi ni apsolutni načini da se definišu devijantni postupci. Dakle, devijantnost varira od vremena do vremena i od mjesta do mjesta, pa u određenom društvu čin koji se danas smatra devijantnim možda u budućnosti bude definisan kao društveno prihvatljiv (Kovačević & Perić, 2009). Tako je, u zavisnosti od kulturnog sistema na kojem društvo počiva, moguće praviti razliku između društava u pogledu određenja društveno „normalnog“ ponašanja. Naime, ono što se smatra devijantnim u Istočnoj Aziji predstavlja jedinstvenost u SAD-u, jer je za prve konformizam simbol povezanosti i harmonije, dok se kod drugih vrednuju različitosti (Heejung & Hazel, 1999). Međutim, i uprkos distinkciji u pojmu od zemlje do zemlje, ipak postoji saglasnost o njegovim najčešćim uzrocima – *anomija*, jer tad društvene norme, koje inače plediraju za *konformizam*, gube na snazi regulisanja ponašanja i stvaraju devijacije. Stoga, s ciljem sprječavanja rizika od pojave devijacija treba ojačati jedan od najvažnijih mehanizama socijalne kontrole – *društvenu institucionalizaciju*, kojom se postiže organizaciono upravljanje društvenim odnosima, kroz

kontrolisanje društvenih protivurječnosti, tako da se pojedinačno društveno djelovanje preobrazi u organizaciju samog sistema, kako bi se unutar same logike sistema i uticaja sankcije, te protivuriječnosti razriješile (Đukić, 2014). Zato je neophodno ukazati na značaj socijalne kontrole u suzbijanju ovoga problema i ponuditi pregled razloga zbog kojih se **vrijednosti, norme i običaji** smatraju sredstvima društvene regulacije za prevenciju socijalnih devijacija.

Vrijednosti. Definisati vrijednosti sa aspekta strukturalnog funkcionalizma, znači odrediti ih prema funkciji koju u društvu obavljaju. Za Parsonsa su vrijednosti glavna strukturalna komponenta podsistema latencije, sa funkcijom održavanja obrasca ponašanja. „Vrednosti preuzimaju primat u funkcionisanju društvenih sistema usmerenih na održavanje obrasca, jer predstavljaju zamisli poželjnih tipova društvenih struktura (...)“ (Parsons, 1992: 15). Pored toga što predstavljaju legitimna sredstva društvene regulacije, *vrijednosti su vrednote odnosno karakteristike koje se vrednuju, njeguju i poštuju, jer su ocijenjene za poželjne, dobrodošle i preporučljive za korišćenje i orijentisanje ponašanja.* Njihova je funkcija da članove društva motivišu i podstaknu da djeluju tako da vlastito ponašanje prosuđuju kao dobro ili loše, nastojeći pri tom da čine dobro (istinito, moralno, vrijedno), jer ono daje svrhu i kvalitet postupcima. *Vrijednosti simbolizuju duhovnu vertikalu, spremljenje ka primjerenom, vrhovnom, idealnom, apsolutnom.* Drugim riječima, „vrijednosti (se) organizuju u „ideal“ koji društvo predlaže svojim članovima, i koji je nešto drugo od proste budućnosti prema kojoj se teži ... usmjerava misli i djela, i po Dirkemovim riječima, „jedno društvo se ne može konstituisati a da ne stvori ideal““ (Mandra, 2001: 88). Iz postavljenih ideala proističu dužnosti na koje društvo upozorava svoje članove, alarmirajući ih savjest sankcijama svaki put kad se postavljeni ideali nađu u stanju potencijalne opasnosti i pokušaja njihovog osujećivanja. Vrijednosti su, dakle, relevantan pokazatelj stanja u kojem se pojedinci u društvu nalaze. Na to je i Rajt Mils ukazivao, istakavši da ljudska osjećanja izazvana vrijednostima mogu varirati od *blagostanja* – „kada ljudi neguju neku grupu vrednosti i imaju osećanje da te vrednosti nisu ni sa koje strane ugrožene“, zatim *ravnodušnosti* – „kada ljudi niti imaju osećanje da neke vrednosti žele, niti doživljavaju osećanje da su im vrednosti, ukoliko ih imaju, ugrožene“ i *nelagodnosti, nespokojstva* – „kada i nemaju osećanje da im je do nekih vrednosti stalo, ali su ipak, i to u vrlo naglašenoj meri, svesni ugroženosti“ (Mils, 1998: 14). Insistiranje na njegovanju vrijednosti, kao orijentira poželjnog društvenog ponašanja, važan je faktor regulisanja ljudskog djelovanja. Time se vrijednostima pridaje orijentišuća društvena funkcija. Kada je riječ o **društvenim normama**, prema strukturalnom funkcionalizmu, one djeluju u cilju integracije društvenog sistema (Parsons, 1992). Kada određeni vidovi mišljenja postanu opšteprihvaćeni (nalaze na odobravanje, konsenzus šireg društvenog okruženja), tako da to okruženje bude uvjereno da je pridržavanje tog mišljenja opravdano, tada takvo mišljenje postaje norma, pravilo za postupanje. O snazi društvenih normi najbolje govori to što se u slučaju njihove ugroženosti društvena svijest alarmira, a članovi društva mobilisu u njihovu odbranu (različiti vidovi intervencija i preduzimanja sankcija). Dakle, „pravila koja se u grupi ustale, i koja služe da se ostvare određeni ciljevi grupe, dobijaju vrijednost sama po sebi, i prema tome određenu stabilnost, ona se interiorizuju u svijest pojedinaca ove grupe i raspolazu sankcijama za njihovo očuvanje“ (Mandra, 2001: 94). Skup tih normi čini institucije, ustanove koje (za)ustavljaju i nastoje se oduprijeti retrogradnim uticajima iz društvenog okruženja koji prijete razaranjem društvenog tkiva. Zato bi se poštivanje društvenih normi i institucija moglo označiti kao *optimizacijsko ponašanje*, jer „poštujući društveno prihvaćene vrednosti pojedinci obezbeđuju sigurnost i druge koristi, a izbegavaju kazne; time je i celokupno društvo na dobitku jer se smanjuju troškovi uzrokovani oportunističkim ponašanjem“ (Golubović, 2008: 25). **Društveni obredi** su takođe sredstvo društvene regulacije i to postupak izvršavanja određenih rutinizovanih radnji kojima se pridaje naročita simbolika. Izraz su kulture društva u kojoj se provode i „vezani istovremeno za predstavu svijeta i za predstavu društva; oni manifestuju vjerovanja i moć; ... izražavaju, i isto tako, učvršćuju institucije“ (Mandra, 2001: 103). Dakle, to su formalizovana i stereotipna ponavljanja radnji, koje se izvode kako u religioznom, „svetom“ i magičnom tako i u okviru profanog, svjetovnog konteksta, naročito karakterističnog za moderna društva (Mandra, 2001). Tako se institucionalizacija vrijednosti i normi odvija zahvaljujući i institucijama, ali i obredima i simbolima, čije izostajanje bi u sistemu društvene regulacije izazvalo pometnju, jer obred učvršćuje institucije, dajući im dublje značenje i veći legitimitet.

OČUVANJE DRUŠTVENE RAVNOTEŽE I ADAPTACIJA NA ANOMIJU

„Ako pojedinac ne razumije svrhu ili način djelovanja institucija, to ne umanjuje njihovu objektivnu zbiljnost. On može široke sektore socijalnog svijeta u njihovoj neprozirnosti doživljavati kao neshvatljive, a možda i kao ugnjetačke, ali time ne i kao manje zbiljske.“

P. L. Berger & T. Luckmann

Govoreći o ravnoteži u okviru socijalnog sistema, *Rajt Mils (Wright Mills)* je svojevremeno ukazao na **dva načina očuvanja društvene ravnoteže: podruštvljavanje i socijalnu kontrolu** (Mils, 1998: 37). Proces **podruštvljavanja** poznatiji je kao socijalizacija, kojom se biološka jedinka uči opšteprihvaćenim obrascima društvenog ponašanja i tako pretvara u društveno biće, koje je steklo motive za preduzimanje društvenih akcija koje se od njega očekuju. Drugi način očuvanja društvene ravnoteže – **socijalnu kontrolu**, Mils definiše kao „niz načina na koje ljude disciplinuju, drže ih na liniji, i na koje se oni sami te linije pridržavaju“ (Mils, 1998: 37-38). Dakle, potreba je sistema da ljude motiviše i privoli da rade ono što se od njih očekuje – obavljanje društvenih akcija koje nailaze na odobravanje. Socijalizujući se, pojedinci se pripremaju da postupaju saglasno normama, istim mjerilima vrijednosti i istim praktičnim načinima postupanja, što doprinosi tome da u sličnim prilikama slično postupaju. Time se može računati na poželjna ponašanja drugih članova društva, jer su uzajamna očekivanja određena i konstantna, zbog čega i predstavljaju standarde i mjerila ponašanja, propisana od strane institucija (kompleks društvenih uloga). Reakcije povodom ispoljenog ponašanja predstavljaju sankcije (pozitivne ili negativne u zavisnosti od stepena prilagođenosti odnosno odstupanja od standarda). Kada su uslovi prilagođenosti obezbijeđeni, govori se o regularnosti u postupanju, jer postupanje prema standardima i mjerilima, često istima za sve ljude, unosi red i sigurnost u ljudske interakcije, doprinoseći i samoj stabilnosti društva. Ukoliko pak dođe do popuštanja centra (krah normi), nastaje situacija suprotna stanju pune institucionalizacije – *anomija*, pri kojoj društveni standardi i sankcije uopšte ne obavezuju ljude, pa se oni njima više i ne rukovode, te više međusobno i ne saraduju tokom obavljanja uloga. Zato je anomija „totalna antiteza punoj institucionalizaciji“ (Mils, 1998: 33), antiteza navikavanju odnosno ustaljenim obrascima ponašanja, koji nude smisao ljudima, jer ih oni inkorporiraju u zalihe svog znanja i koriste kao priručnike za postupanje (štede vrijeme pri biranju i sužavaju izbore između više odluka). Institucionalizacijom se grade institucije, koje se mogu razumjeti preko istorijskog konteksta u kojem su nastale. One kontrolišu vladanje članova društva na osnovu sankcija koje su im podrška u suzbijanju društvenih devijacija. Tako obezbjeđuju primarnu socijalnu kontrolu, dok su „dodatni mehanizmi socijalne kontrole potrebni ... samo ukoliko procesi institucionalizacije nisu potpuno uspješni“ odnosno „ako je socijalizacija u institucije bila djelotvorna, otvorene prisilne mjere mogu se primjenjivati ekonomično i selektivno“ (Berger & Luckmann, 1992: 75, 84). A da bi se očuvalo stanje institucionalizacije i društvene ravnoteže, objektivna društvena stvarnost se tokom transmisije novim generacijama (nisu učestvovala u njenom stvaranju) mora predstaviti kao tekovina koja je dio tradicije i kulturnog nasljeđa, koja je postojala i koja će opstajati zahvaljujući sredstvima legitimacije (načini na osnovu kojih se može objasniti i opravdati). U to ime, preduzimaju se postupci prevencije urušavanja društvenog poretka, da isti ne bi bio doveden u pitanje sa potencijalnom neposlušnošću i otporom prema institucionalno „programiranim“ društvenim tokovima od strane novopridošlih članova društva.

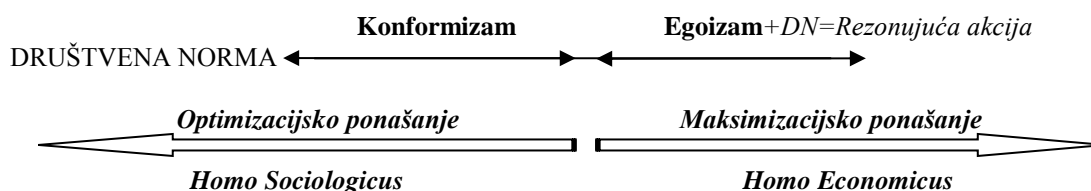
Socijalni kapital u funkciji očuvanja društvene ravnoteže

Jedan od mehanizama integracije i održavanja društvene ravnoteže je i **socijalni kapital** – „atribut društva koji omogućava da se pojedinci umreže i deluju kolektivno...“, jer „resursi koje pojedinac poseduje nisu lična imovina, već svoj efekat i upotrebu mogu da imaju jedino u odnosima unutar mreže drugih“ (Šijaković, 2017: 153). Za razumijevanje i objašnjenje odnosa između socijalnog kapitala i očuvanja društvene ravnoteže, značajne su najčešće korištene koncepcije društvenog kapitala. Riječ je o: a) konceptu u čijem se centru nalazi individua kao akter koji socijalni kapital odnosno uljučivanje u društvene veze nastoji iskoristiti za ostvarivanje ličnih motiva, te o b) konceptu prema kojem se socijalni kapital shvata kao zajednički resurs, pohranjen u mrežama uzajamnih

odnosa, zahvaljujući kojem se može izvući kolektivna, društvena dobit (Šijaković, Petrović & Kovačević, 2016). *Prvi pristup* se fokusira na lične motive pojedinaca za sticanjem lične koristi i protežira stvaranje društvenih veza zarad trenutne, lične svrhe sticanja beneficija i približavanja društvenih resursa, kako bi se stečeni kapital preobratio u profit, ekonomski kapital. Nasuprot ovome konceptu stoji *drugi pristup*, koji socijalni kapital definiše u odnosu na socijalnu interakciju koja pretenduje na kooperativno djelanje članova društva, kako bi se legitimnim, normativno određenim sredstvima ostvarila zajednička dobit od koje prosperira cjelokupno društvo. Tako percepiran socijalni kapital određen je institucionalnim normama, koje propisuju ulogu aktera interakcije. Združenom akcijom sa drugim pojedincima, kroz odnos saradnje, generiše se socijalni kapital koji postaje faktor društvene stabilizacije, budući da udružuje pojedince i doprinosi zadovoljavanju kolektivnih potreba. U tom smislu *socijalni kapital*, kao glavne komponente, odlikuju i elementi društvene strukture, ali i aktivnosti pojedinaca. Tako konotiranoj društvenoj akciji trebalo bi da prethodi svijest (stečena primarnom i sekundarnom socijalizacijom) o potrebi staranja za očuvanje institucionalnog poretka i kulturnog nasljeđa – već zatečenog, postojećeg socijalnog kapitala. A kada je taj preduslov ispunjen, moguće je pristupiti stvaranju mreža (umrežavanje) koje su od koristi, jer je „društvena struktura koja se zasniva na mreži visoko (je) dinamički, otvoren sustav čija se ravnoteža ne narušava inovacijama“ (Castells, 2000: 494). U suprotnom, neće izostati efekat atomizacije i devijantnih pojava. Pored toga, u kontekstu ovog pristupa socijalnom kapitalu, bitna je i uloga formalnih institucija (formalna pravila, državne strukture, ...) u stvaranju i održavanju socijalnog kapitala i socijalnog povjerenja (Golubović, 2007). Što znači da je u interesu državne intervencije da odgovorno i transparentno djeluje zarad opšteg dobra, jer to generiše povjerenje u institucije i daje legitimitet za vršenje vlasti, a dugoročno doprinosi stimulanju participativne političke kulture. Što će reći da je socijalni kapital, produkovan na bazi povjerenja u institucije društva, glavna poluga uspješnog i održivog funkcionisanja društva, zbog čega je potrebno raditi na njegovom jačanju. *Kao pozitivan efekat udruživanja za opšte dobro, postiže se smanjenje stepena atomizacije, individualizacije i usamljenosti pojedinaca (indikator anomije), a što doprinosi pružanju otpora alijenacijskim trendovima globalnih procesa.* Shodno navedenim koncepcijama, moguće je razlikovati i motive koji aktere podstiču na uključivanje u društvene veze i izvršavanje obaveza: *motiv instrumentalnog i motiv funkcionalnog tipa* (Golubović, 2008: 18). *Motiv instrumentalnog tipa* je, kao i motiv funkcionalnog tipa, zasnovan na normi, ali normi reciprociteta (pojedinci stupaju u društvenu vezu i odnos samo ukoliko će od toga imati povratnu korist), što će reći da je prisutna orijentacija ka sticanju dobiti, pa je akcija uslovljena ovim motivom, za razliku od funkcionalne, „više kalkulativna, racionalna i bazirana na poverenju“ (Golubović, 2008: 18), jer poklanjanje povjerenja, kao što je opštepoznato, podrazumijeva rizik aktera koji se aktivira s očekivanjem o okorištavanju. *Motiv funkcionalnog tipa* se usvaja tokom primarne i sekundarne socijalizacije, kada pojedinac internalizuje društvene norme i postaje društveno biće, spremno da se ponaša prema usvojenim normama – na društveno prihvatljiv način (vršenjem uloge kojom se integriše u društvo), kroz saradnju sa drugim nosiocima specifičnih društvenih uloga. Prema tome, tipologiju ljudske akcije u društvu, koja je izvršena prema motivima pokretačima, moguće je predstaviti sljedećim shematskim prikazom (Shema 1. *Tipologija ljudske akcije*).

Shema 1. *Tipologija ljudske akcije*

Izvor: Modifikacija sheme prema: (Marinković & Štulhofer, 1993).

Kao što je prikazano, ukoliko je akcija pojedinca usmjerena na slijedenje normi, usvojenih i pounutrenih procesom socijalizacije, riječ je o konformističkom, *optimizacijskom ponašanju (norm-oriented)* (Marinković & Štulhofer, 1993: 19). Ono je motivisano potrebom za postupanjem u skladu

sa internalizovanim normama (principom društvene prihvatljivosti i prilagođenosti) i povećava efikasnost (funkcionalnost) normi, čime se postiže dobit za sve (društvo), jer se smanjuju troškovi koji bi bili proizrokovani devijantnim ponašanjem (akteri otklanjaju prijetnju kaznom, stiču sigurnost i društvene nagrade) (Marinković & Štulhofer, 1993). S druge strane, egoističko, *maksimizacijsko ponašanje (utility-oriented)* potencira individualne preferencije, usljed ograničenja (uniformnosti; jednake nagrade i kazne za sve) društvenih normi, koje ne mogu udovoljiti raznolikim ljudskim željama (Marinković & Štulhofer, 1993). Ključna razlika između ovih tipova akcija je u tome što se optimizacijskim ponašanjem uvažava *način* (izbor načina određenog kulturom i normativnim poretkom – legitimna i legalna sredstva) na koji se akcija izvodi, dok se maksimizacijskim ponašanjem uvažava ostvarivanje *ciljeva* akcije (korist; „Cilj opravdava /bilo koje/ sredstvo!“), nerijetko bez obzira na način. Međutim, kako se radi o teorijskom konstruktivnom tipu ljudske akcije, pretpostavlja se da u praksi oni ne mogu postojati u isključivo čistom vidu, već se prije radi o trećem, mješovitom obliku – akciji, koja se javlja usljed kontakta egoizma sa društvenim normama, kada dolazi do ograničenja egoizma i racionalnosti, čime nastaje *rezonujuća akcija* (Marinković & Štulhofer, 1993: 17). *Stoga, iz razloga što se održavanje već postojećeg i generisanje novog socijalnog kapitala, kao poluge razvoja i stabilnosti društva, teže ostvaruje djelovanjem pojedinaca samo u korist sopstvenih interesa, jer egoističke tendencije prije vode rastakanju društvenih odnosa (socijalnog tkiva) društva, društveno je korisnije raditi na senzibilizaciji instrumentalno – racionalnog tipa djelanja putem društvenih normi i uvažavanja vrijednosti premodernih tradicija.* One su važne, jer im je osnova zajedništvo i kontinuitet (premoderni temelji društva), čijom je reanimacijom moguće opet graditi *intersubjektivne (Mi) odnose* (Šijaković & Đukić, 210: 146), uz kvalitetno popunjavanje sadržaja „okoštalih“ institucija. To se postiže umrežavanjem – povezivanjem u interesu opšteg dobra, a što je sigurna brana društvenim devijacijama i dezorganizacijama (društveno isključivanje i marginalizacija pojedinaca i društvenih grupa i slično). Zato odgovor na pitanje: *Kojim putem ćemo krenuti?*, najprije zavisi od društvenih institucija, ljudskih vrijednosti, te svijesti i odlučnosti društvenih aktera da oblikuju i kontrolišu vlastitu sudbinu. Stoga je bitan faktor očuvanja društvene ravnoteže samo ona društvena struktura koja uživa povjerenje članova društva, koji je grade svojim povezivanjem i koja ukazuje na stanje društvenog blagostanja ili potrebu prevladavanja kriznih, prelomnih trenutaka svoje istorije. Iako „umreženo društvo kao i bilo koja druga društvena struktura ne može izbjeći proturječja, društvene sukobe i prijetnje što dolaze od alternativnih oblika društvene organizacije“ (Castells, 2003: 374) ono ipak može prevenirati neželjeno zaoštavanje animoziteta putem premošćujućih veza (pretenduju na povezivanje različitih težnji i aktivnosti) odnosno „premošćujućeg kapitala“ (Šijaković, Petrović & Kovačević, 2016: 25). To će voditi *socijalnom povjerenju*, koje podrazumijeva oslanjanje na institucionalni poredak i mreže međuljudskih odnosa, jer one kompenziju dominantni osjećaj ambivalentnosti i straha da ćemo biti prepušteni nevidljivoj ruci tržišta bez izgleda za pozitivan ishod. Ako se tome dodaju i posljedice anomičnih svjetskih tokova, koji sve više određuju karakter svakodnevnog života čovjeka na lokalnom nivou, onda su pružanja uzajamne podrške i pomoći, te umrežavanja pojedinaca sasvim očekivana i poželjna s aspekta razvoja *umreženog društva* (Castells, 2000).

Koncept adaptacije na anomiju Roberta K. Mertona

U skladu sa vlastitom teorijom anomije, Merton je osmislio i *koncept adaptacije* na takvo stanje (Tarner, 2009: 194 – 195; Mandra, 2001: 98). Tako on najviše pledira za *konformistički* način adaptacije, koji podrazumijeva: saglasnost sa postavljenim ciljevima (davanje legitimiteta) i korišćenje legitimnih sredstava. Stoga, „konformitet može biti oduševljeno odobravanje ili ishod nametnute discipline“ (Mandra, 2001: 95). Međutim, poznato je i „normalno (je) da se ljudi pokoravaju pravilima i da nastoje da se slažu, čak i kad pokušavaju da ispolje svoju individualnost“ i da „ukoliko želimo da napredujemo moramo se prilagođavati drugima i slagati se s njima“ (Tarner, 2009: 109). To bi već odgovaralo postizanju konsenzusa (lat. *consensus* – saglasnost) koji je uslovljen: *potrebom da se pojedinci i grupe usaglase (jednoglasno donesu odluku) u vezi sa ciljevima*, koji su od zajedničkog interesa (naglašavaju zajedničke vrijednosti) i *sredstvima za postizanje tih ciljeva*. Poznat je efekat zbog kojeg se konformizam najčešće dovodi u vezu i jeste u direktnoj povezanosti s društvenim ugledom pojedinca, pa se tako veći stepen konformističkog ponašanja očekuje od osoba koje u društvu zauzimaju viši položaj. Stoga je konformizam preporučljiv, jer *za veću privrženost normama sleduje i*

viši status koji se tim putem stiže. S druge strane, ukoliko se ciljevi društva prihvataju, ali ne i legitimni načini njihovog ostvarivanja, javlja se devijacija koju Merton naziva **inovacija** (slučaj kriminalnih i sličnih grupa, kojima je kriminalno sredstvo ostvarivanja ciljeva), uočljiva kod osoba koje se trude da izmisle nova sredstva na osnovu kojih će ostvariti vlastiti uspjeh, poput „Italijana koji se povezuje sa mafijom, ili biznismena koji se koristi komercijalnim metodama koji nijesu mnogo saglasni normama“ (Mandra, 2001: 98). Zatim, u slučaju da se ciljevi društva zaborave ili odbace u korist predanosti legitimnim sredstvima i strogo definisanim pravilima, riječ je o **ritualizmu** (slučaj birokrata i „gvođenog zakona oligarhije“), kao svojevrsnom obliku devijacije. A ako pojedinci odbacuju i ne prihvataju ni ciljeve ni sredstva za njihovo dostizanje, takvu situaciju Merton naziva **povlačenjem (odustajanjem)**, koje je karakteristično za ljude koji izbjegavaju sukob tako što istovremeno odbijaju i vrijednosti društva i norme grupa kojima pripadaju i koji su isključeni iz ustaljenog, „normalnog“ načina funkcionisanja društvenog života (narkomani, članovi devijantnih grupa i slični). Reklo bi se da su u pitanje osobe kojima je društvo dodijelilo status osobe sa stigmom, odnosno koje se nalaze u *poziciji diskreditovanog* (Gofman, 2009), budući da se za njihovu stigmom jasno zna. Poznata su tri glavna mehanizma povlačenja, bjekstva: *autoritarnost, destruktivnost i konformizam*, od kojih su prva dva karakteristična za totalitarno, a treći za savremeno – demokratsko društvo (From, 1986). Iako je konformizam, sa stajališta strukturalnog funkcionalizma, najadekvatniji način očuvanja funkcionalnosti društva, postoje nedostaci u pogledu efekata koje konformizam ostavlja na pojedince, zbog čega se onda tretira kao vid bjekstva (devijacije) Naime, konformizam se čini instant rješenjem, za kojim većina pojedinaca poseže u današnje doba rastakanja socijalnog tkiva odnosno smanjenja intenziteta direktnih društvenih interakcija koje grade međuljudske odnose. Stoga je potreba za konformističkim ponašanjem proizvedena usljed osjećaja nemoći, straha, nesigurnosti i usamljenosti, zbog čega se zaklon pronalazi u društvenom sistemu koji sobom nosi i opasnost od potencijalne tiranije (u današnje doba demokratije – tiranije „većine“). U slučaju **pobune**, radi se o pretenzijama ka postavljanju novih ciljeva i sredstava, što može imati radikalne posljedice po samu društvenu strukturu i kulturu ali, sasvim sigurno, i po društvene aktore („Revolucije jedu svoju djecu!“), budući da revolucionarni poduhvati od strane pot/kontrakulturnih grupa imaju za cilj korjenite promjene društva. Najzad, u odnosu na sve navedene vidove adaptacije odnosno reagovanja na stanje društvene anomalije samo se *konformizam*, prema Mertonovom shvatanju, ne smatra devijantnim vidom. Stoga i predstavlja adekvatan odgovor na anomaliju, jer teži: *vraćanju sistema u društvenu ravnotežu i sprječavanju devijacija odnosno obnavljanju kulture mira* koji itekako ima svoju cijenu, zbog čega ga je, kad je jednom dostignut, neophodno sačuvati, najviše radi njegovih karakteristika (odnosi saradnje, tolerancije, relativne ravnopravnosti, međusobnog dogovaranja i udruživanja, rješavanja suprotnosti i sukoba na civilizovan način; slobodno djelanje pojedinaca, društvenih zajednica i udruženja i slično). Mir poznatiji kao stanje društvene harmonije, neophodan je, ali ne bilo kakav i po svaku cijenu. Naime, mir u kojem ne postoji sloboda stvaralačkog i kulturnog ispoljavanja, te koji je eksploatatorski i ponižavajući, sa svrhom gaženja dostojanstva ljudi i naroda, sve je samo ne vrijedan, jer stvara rizik od devijantnosti.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Govoreći o devijacijama i stanju koje im prethodi, nemoguće je ne istaći ulogu *socijalne kontrole* u ograničavanju i suzbijanju devijantnosti. U tom pogledu je neophodno ukazati na značaj njenih mehanizama (*re*)*socijalizacija*, (*ne*)*formalno obrazovanje* i *cjeloživotno učenje* za: prevenciju rizika od devijantnih društvenih pojava i obezbjeđivanje kontinuiranog i stabilnog funkcionisanja i razvoja društva. Samo poštivanje društvenih normi može voditi ograničavanju sitnosopstveničkih interesa pojedinaca zarad očuvanja institucionalnog poretka, čije su gradivno tkivo *društvene norme, vrijednosti i običaji*. Međutim, priželjkivanje društvene uravnoteženosti i harmonije, samo po sebi nije dovoljno ukoliko društveno djelanje nije i praktično usmjereno ka njihovom očuvanju. Zbog toga pojedinci združivanjem individualnih akcija, odnosno održavanjem i stvaranjem visokog nivoa socijalnog kapitala, moraju uticati na očuvanje sistema vrijednosti i kolektivnih planova djelanja, jer je njihov značaj od dragocjene važnosti za: izgradnju čovjeka, kao svjesnog i savjesnog, ali i racionalnog bića prakse, slobode i razuma, te za veću produktivnost i efikasnost funkcionisanja samog društva. Tako se značaj sistema normi, vrijednosti i obreda ogleda u čovjekovom djelanju po pitanju dokazanih

obrazaca ponašanja, koji oplemenjuju život i otvaraju perspektive za bolju budućnost. Zato bi *jačanje obrazovnog sistema*, u pogledu obezbjeđivanja socijalnog uključivanja, bilo konstruktivan prijedlog za ostvarivanje društvene adaptacije i oblikovanje ljudskih života u skladu sa institucionalizovanim vrijednostima. A kada je interiorizacijom institucionalizovanih vrijednosti postignuto integrisanje ponašanja pojedinaca u socijalnu strukturu, moguće je očekivati predviđanja u ponašanju, u skladu sa očekivanom institucionalno propisanom društvenom ulogom. To doprinosi izvijesnosti individualnih i socijalnih akcija i kod članova društva podstiče atmosferu socijalne harmonije, te konzistentne socijalne sigurnosti. Društvo time stiče kapacitet i legitimitet za pružanje *otpora disfunkcionalnostima*, koje trasiraju put radikalnom narušavanju društvenog poretka. Stoga je neophodno stavljanje akcenta na proces *učenja o smislu i kolektivnim*, uopšte *životnim vrijednostima*, jer one imaju smisla onoliko koliko otvaraju perspektive življenja i koliko umnožavaju bogatstvo njegovog sadržaja. U tom smislu je važno naglasiti ulogu i značaj obrazovanja i socijalizacije koja se njime ostvaruje (posebno na osnovnom i srednjoškolskom nivou), u pogledu osposobljavanja za prepoznavanje kolektivno orijentisanih ideala i služenje opštem dobru, ali i zbog ličnog i profesionalnog razvoja. I *neformalno obrazovanje i cjeloživotno učenje* se, shodno vlastitim principima funkcionisanja, nalaze u službi razvoja i usavršavanja individualnih preferencija pojedinaca za kreativnošću, kako sloboda i moć njihovog stvaralaštva ne bi bile u potpunosti sputane zahtjevima društva za *konformizmom* već kako bi bile ispoljene i zadovoljene i uprkos ograničenjima formalnog obrazovanja odnosno standardizacije obrazovnih programa (znanja i vještine se stiču prema planu i programu koji je unaprijed određen i koji u manjem stepenu obraća pažnju na individualnost pojedinca). Zbog toga su ti vidovi podučavanja efikasna sredstva sprovođenja i *resocijalizacije* odnosno podsticanja društveno-poželjnih promjena u stavovima, vrijednostima i ponašanju osoba kod kojih socijalizacija nije dovela do društveno-prihvatljivog već do normativno-odstupajućeg, antisocijalnog ponašanja. Zato bi se putem pomenutih mehanizama *resocijalizacije* osoba u stanju potrebe za korigovanjem ponašanja i svjetonazora trebalo raditi na omogućavanju njihovog socijalnog uključivanja u društvenu sredinu i tržište rada (obavljanje društveno-korisne funkcije u društvu). U tom pogledu, neformalno obrazovanje i cjeloživotno učenje nude „drugu šansu“ ugroženoj populaciji za sticanje životnih znanja i vještina, potrebnih u snalaženju u širem društvenom kontekstu. Iako ne treba zanemarivati značaj tradicionalnih tipova učenja i obrazovanja, poželjno je ipak stremiti većoj diversifikaciji, a ne standardizaciji obrazovnog sistema, jer obrazovanje koje pruža mogućnosti i šanse svim društvenim grupacijama i prilagođava se njihovim potrebama otvara put *socijalnoj inkluziji* pluraliteta socijalno – kulturnih tradicija, prevenirajući tako rizik da društvene različitosti budu stigmatizovane kao devijantnosti. Prema tome, obrazovni sistem treba da, onemogućavajući uzroke stvaranja devijacija, osposobljava članove društva za učestvovanje u društvu (pripremajući ih za društvenu ulogu, koja je nosilac društvenog plasmata i koja će odrediti njihov položaj u privredi i samome društvu), kako bi se izbjeglo podrivanje njegovih temelja, kroz rušenje naslijeđenog institucionalnog poretka i nipodaštavanje kulturnog nasljeđa. To će doprinijeti povećanju stepena adaptacije članova društva u društveni sistem (kroz formalno i neformalno obrazovanje), pa bi bilo za očekivati i značajnije smanjenje društvenih devijacija, jer se kod dobro integrisanih pojedinaca javlja veći stepen prihvatanja normativnog društvenog okvira, kao i veći osjećaj privrženosti i posvećenosti zajedničkim ciljevima odnosno jače izražena kolektivna svijest i osjećaj ispunjenosti. Pa bi na osnovu sprege kolektivnih i privatnih interesa pripadnika društva bilo moguće uspostaviti temelje interakcija bez animoziteta.

LITERATURA

- Bauman, Z. (2009). *Fluidni život*. (S. Božović, N. Mrdak, prev.). Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Bek. U. (2001). *Rizično društvo: U susret novoj moderni*. (Lj. Glišović, prev.). Beograd: Filip Višnjić.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (1992). *Socijalna konstrukcija zbilje: Rasprava o sociologiji znanja*. (S. Dvornik, prev.). Zagreb: Naprijed.
- Castells, M. (2000). *Uspon umreženog društva*. (O. Andrić, prev.). Zagreb: Golden Marketing.
- Castells, M. (2003). *Kraj tisućljeća*. (V. Hršak Krnjajski, N. Vučinić, prev.). Zagreb: Golden Marketing.
- Clinard, M. B. & Meier, R. F. (2011). *Sociology of Deviant Behaviour (14th ed.)*. USA: Wadsworth Cengage Learning.
- Durkheim, E. (2005). *Suicide: A study in sociology*. (J. A. Spaulding, G. Simpson, transl.). London & New York: Taylor & Francis e-Library.
- From, E. (1986). *Bekstvo od slobode*. (S. Đorđević, A. I. Spasić, prev.). Zagreb: Naprijed.
- Gidens, E. (1998). *Posledice modernosti*. (V. Biga, M. Lazić, prev.). Beograd: Filip Višnjić.
- Gidens, E. (2005). *Odbegli svet: Kako globalizacija preoblikuje naše živote*. (I. Radosavljević, prev.). Beograd: AMD Sistem.
- Gofman, E. (2009). *Stigma: Zabeleške o ophođenju sa narušenim identitetom*. (M. Janković, prev.). Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Golubović, N. & Golubović, S. (2007, decembar). Alternativni pristupi u konceptualizaciji društvenog kapitala. *Ekonomski anali*, No. 174 – 175: 152 – 167. Preuzeto sa: <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0013-3264/2007/0013-32640775152G.pdf>
- Golubović, N. (2008,). Izvori društvenog kapitala. *SOCIOLOGIJA*, Vol. L, N. 1: 17 – 34. Preuzeto sa: <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0038-0318/2008/0038-03180801017G.pdf>
- Heejung, K. & Hazel, R. M. (1999). PERSONALITY PROCESSES AND INDIVIDUAL DIFFERENCES: Deviance or Uniqueness, Harmony or Conformity? A Cultural Analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 77, No. 4, 785-800. Preuzeto sa: <https://pdfs.semanticscholar.org/10d5/863637bd2c095e8c8675675644ada803ca6b.pdf>
- Kovačević, B. & Perić, R. (2009). *Socijalna patologija*. Banja Luka: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske.
- Kovačević, B. (2009). *Savremena sociologija*. Banja Luka: Pravni fakultet – Centar za publikacije.
- Mandra, A. (2001). *Osnovi sociologije*. (M. Filipović, prev.). Podgorica: CID.
- Marinković, K. & Štulhofer, A. (1993, lipanj). Mjesto pod suncem: modeli aktera i refrakcija racionalnosti. *Revija za sociologiju*, Vol. XXIV, No. 1-2: 17 – 31. Preuzeto sa: hrcak.srce.hr/154914
- Merton, R. K. (1998). *O teorijskoj sociologiji*. (T. Longinović, prev.). Beograd: Plato.
- Mils, R. (1998). *Sociološka imaginacija*. (R. D. Dodić, prev.). Beograd: Plato.
- Parsons, T. (1992). *Moderna društva*. (S. Cicimil, prev.). Niš: Gradina.
- Ricer, Dž. (2012). *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*. (S. Skiba, D. Pavlović, prev.). Beograd: Službeni glasnik.
- Ritzer, G. (1997). *Suvremena sociološka teorija*. (O. Čaldarović, prev.). Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Šijaković, I., Petrović, J. & Kovačević, B. (2016). *Socijalno povjerenje među mladima u Republici Srpskoj*. Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci, Fakultet političkih nauka.
- Šijaković, I. & Đukić, N. (2010). *Uvod u klasične sociološke teorije*. Banja Luka: Ekonomski fakultet.
- Šijaković, I. (2017). *Uvod u sociologiju*. Banja Luka: Naučno udruženje Sociološki diskurs.
- Šram, Z. (2007, prosinac). Anomija, depresivnost i antizapadna orijentacija. *Revija za sociologiju*, Vol. XXXVIII, No. 3–4: 103–118. Preuzeto sa: hrcak.srce.hr/23026
- Turner, Dž. H. (2009). *Sociologija*. (T. Bajović, D. Pavlović, prev.). Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Turen, A. (2011). *Nova paradigma: Za bolje razumevanje savremenog društva*. (M. Čečur, prev.). Beograd: Službeni Glasnik.
- Букић, Н. (2014). *Социјална контрола*. Бања Лука: Удружење социолога Бања Лука.

DEVIANCES AND DYSFUNCTIONALITY OF THE SOCIETY

Summary

The scientific paper deals with the theoretical analysis of deviances as a dysfunctional social phenomenon. In addition to the scientific description of the phenomenon, the paper's aim is also a causal explanation of the problem – determining the cause - effect correlation between dysfunctionality of the social system and deviant behavior, in terms of the social anomie and a disorganization theory, and a structural functionalism as well. Scientific explanation comes to the result that the absence of standards, i.e. the social control's mechanism inefficiency effects, leads to anomie, which means that deviances occur as the result of the disintegration or the absence of cultural patterns, common values, norms, institutions and the sense of common public interest. Besides that, as the result of the research, the preserving social balance's ways are presented too, as well as specific aspects of adaptation to anomie, with emphasis on the preferred mode of adaptation that accepts cultural objectives of the society and tends to use legitimate means to achieve them. Concluding observations of the problem point to the importance of combating deviances by improving and strengthening the system of social control, through the secondary socialization (within the formal inclusive education system) and the re-socialization (through a non-formal education and lifelong learning), with the aim of ensuring a continuous and stable functioning of society and its development.

Key words: *deviances, anomie, social control, education*

НАВИЈАЧКЕ ГРУПЕ И ЊИХОВА УЛОГА У ДРУШТВУ

Ива Поповић Кнежевић, судијски помоћник Вишег суда у Нишу¹⁰⁵
Миша Вујичић, судијски помоћник Вишег суда у Нишу¹⁰⁶

***Апстракт:** Изражена комерцијализација спорта један је од основних узрока криминалног понашања у спорту и „око спорта“, а насиље на спортским приредбама је спољна и најоучљивија манифестација криминализоване спортске сцене. Носиоци насиља на спортским приредбама су навијачке групе које карактерише чврста организованост, екстремност у поступању, одсуство осећаја одговорности и чије заједничке акције проузрукују инциденте и насиље на и ван спортских терена. Насиље на спортским приредбама повезано је са појавом хулигана на фудбалским стадионима у Енглеској, а затим се шири и на друге земље. Од тада су вршена бројна истраживања на основу којих су утврђени његова распрострањеност, облици, узроци и последице. Међутим, имајући у виду континуирану појаву овог облика насиља, поготову међу омладином, и даље постоји потреба за његовим изучавањем. Из тог разлога аутори су се бавили, не само криминолошким аспектом овог проблема, већ и кривичноправним, уз анализу нормативних решења и њихових ефеката у сузбијању овог облика насиља. Циљ овог рада је не само проучавање структуре и унутрашње организације навијачких група, већ и анализа примене законских решења, која се не примењују или се недовољно примењују, а која би навијачке групе усмерила ка вредностима због којих оне и треба да постоје*

***Кључне речи:** навијачке групе, насиље на спортским приредбама, кривичноправни аспект, криминолошки аспект, пракса судова.*

УВОД

Спортска надметања постоје од давнина, али феномен насиља везује се за другу половину 20. века и изразиту комерцијализацију спорта. Савремени спорт је уско повезан са стицањем профита, што доводи до непоштовања фер-плеја, посебно у кључним моментима такмичења или утакмица. Под притиском победе, спортисти, свесно или несвесно, манифестују агресивно вербално или физичко насиље на терену, које има знатно шире значење. Пре свега, утицај се односи на младе људе, публику која се идентификује са спортским звездама, тражећи у њима узор. Кроз навијаче, навијачке групе, долази и до ширења оваквог става, који носи озбиљне друштвене последице.

Насиље на спортским приредбама повезано је са појавом хулигана¹⁰⁷ на фудбалским стадионима у Енглеској, а затим се шири и на друге западноевропске земље. Обрачун са хулиганима почиње после трагедије на белгијском стадиону Хејсел 28. маја 1985. године када је у нередима, које су изазвали навијачи фудбалског клуба Ливерпул, погинуло 39 навијача

---

¹⁰⁵ e-mail: ivapopovic14@gmail.com

¹⁰⁶ e-mail: misssa989@gmail.com

¹⁰⁷ Израз хулиган датира још из 15. века и везан је за уличне банде у Ирској. У стручној литератури појављује се у 19. веку и означава људе који својим деструктивним понашањем крше друштвене норме. Тај назив из 19. века потиче од извесног Патрика Хулигана осуђеног 1898. године на смрт. Касније се тај назив употребљава за скитницу, а данас се под хулиганизмом подразумева насиље на стадионима. Према Д. Поповићу „хулиганизам означава безобзирну, бескорисну, бесциљну радњу праћену општим изражавањем презира према појединцима у друштву или целини, умишљено понашање које грубо нарушава јавни поредак и изражава очит презир према друштву.“

италијанског клуба Јувентус. На стадиону Хилсбро 1989. године, на утакмици у Шефилду између домаћег клуба Нотингем Фореста и Ливерпула, у „стампеду“ је погинуло 96 навијача. После те трагедије уследио је обрачун са навијачима премијерке Маргарет Тачер, усвајањем затворских казни од три до пет година. На стадионима је забрањено точење алкохола, забрањено је стајање, извршена је нумерација седишта, уведена обавеза клубова да скину ограде са трибина и између трибина и терена, постављене су камере на стадионима и у њиховој околини, полицајци су замењени редарима који су и сами навијачи и чија су овлашћења јасно дефинисана, а улазак у терен је било кривично дело за које је забрањена затворска казна. Насиље на спортским приредбама сузбијено је у западноевропским земљама, али се проширило на земље иза „гвоздене завесе“ и земље Западног Балкана, Африке и Јужне Америке. Те земље су покренуле процес усвајања законске регулативе којим ће започети борбу против насиља у спорту и око спорта.

На примеру Енглеске уочљиво је да се само репресивним мерама и стварањем правног оквира проблем не може решити без синхронизованог деловања законодавне, извршне и судске власти. Само усвајање потребног законодавног оквира неће довести до решења проблема, већ је неопходно да се усвојени прописи и доследно примене.

Да би свеобухватније објаснили феномен навијачких група неопходно је позабавити се социолошком, психолошком, криминолошком и кривично-правном анализом феномена навијач и навијачке групе.

ПОТРАГА ЗА ИДЕНТИТЕТОМ - КО САМ ЈА?

Често се поставља питање који су узроци бескрупулозне агресивности навијача међу којима већину чине млади људи. Објашњење бисмо могли да нађемо у оцени да та агресивност потиче од њиховог незадовољства или су ти млади људи у тежњи за самопотврђивањем и у трагању за својим идентитетом који је у складу са општеприхваћеним друштвеним обрасцима „били ометени у процесу своје социјализације“ или су то они који са спољном средином не успевају да успоставе нормални контакт (Николић, 2010: 26). Истовремено се дешава процес њиховог одбацивања од социјалне средине која их доживљава као хулигане, што доводи до стигматизације услед чега долази до рушилаштва и насиља као одговора социјализованим члановима заједнице. Сужене могућности појединца да испољава своје креативне и стваралачке могућности приморава га на алтернативу да би опстао, он то не може сам, па се удружује са другима који су му слични и који га прихватају као свог. На социјализацију појединца утиче породица, вршњаци и школа, као и мас-медији. Посебну анализу захтева писање мас-медија са спортских догађаја и фокусираност њихових извештача, врло често примарно на инциденте, а не на саму игру, спорт, фер-плеј. У таквом извештавању не распознаје се граница између „јунака“ спортског догађаја: да ли су то они који су на терену или су то они који су на трибинама и око њих.

Навијање је било и пре и сада, али се данашње навијање разликује од некадашњег. Некадашње навијање било је уско повезано са оним што се дешавало на терену и било је део саме игре. Данашње навијање је потпуно одвојено од онога што се догађа на терену, па смо често сведоци да навијачка језгра и не гледају оно што је на терену већ гледају на супротну страну стадиона где је противничко навијачко језгро које се доживљава као непријатељско (Перасовић, 1989: 60).

Ескалација насиља на спортским приредбама повезује се са појавом друштвене кризе којој претходи друштвено раслојавање. Они који остају на друштвеним маргинама траже „своје место под Сунцем“. Незадовољни део друштва не прихвата владајуће образце понашања и створени систем вредности настојећи да га промени. У том процесу ствара своје стилове понашања и свој вредносни систем. Друштво неједнаких могућности појединца оставља на ветрометини, који тражи заштиту и сигурност групе (масе), идентификујући се са групом где се

осећа сигурно. Тај образац примењује се и приликом стварања навијачких група достужући колективну опијеност (Перасовић, 1989: 59). Група својим члановима пружа осећај заједништва и појединац се идентификује са њом, те би то био одговор на питање: „Ко сам ја?“

Дакле, може се констатовати да психолози и социолози различито објашњавају узроке насиља у спорту. Психолози полазе од агресивности појединца, а социолози од колективног понашања и агресивности масе. У социолошкој литератури, која није обимна, фудбалски навијачи дефинишу као део омладинске субкултуре или подкултуре.

УНУТРАШЊА СТРУКТУРА НАВИЈАЧКИХ ГРУПА

Када говоримо о унутрашњој структури навијачких група, најпре треба направити разлику између самих навијачких група и публике. Наиме, публика нема унутрашњу структуру, није организована и повезана је краткорочним интересима. Навијачке групе су структурисане и састављене од појединаца који имају сличне или исте заједничке циљеве, где се сваки појединац може поистоветити са другим члановима групе (Вејновић, 2011: 12-27). По степену повезаности треба разликовати три круга спортске публике: спортска публика у целини, која представља целокупан састав присутних, друга је „група навијача“ опредељена за одређену страну и учеснике, док је трећа тврдо језгро које чини чврсто организовани навијачи које одликује екстремна агресивност и пристрасност, који се често називају хулиганима и чије деловање је усмерено ка деструкцији. (Штакић & Домановић, 2011).

У стручној литератури направљена је подела навијача на навијача, навијача из тренда, навијача насилника, навијача политичког активисту и навијача почетника (Вејновић, 2011). Основна карактеристика навијача - навијача је давање подршке свом клубу кроз слогане и транспаренте, док се у насиље укључује уколико сматра да је његов тим оштећен. Навијач из тренда јесте онај навијач који иначе није претерано лично агресиван, али се у насиље укључује из тренда, који покушава да наметне својим вршњацима ради популарности. Навијач насилник јесте онај који стадион доживљава као место за девијантно понашање и испољавање насиља, а често је склон девијантном понашању и ван стадиона, док му маса служи као заштита од откривања. Углавном се ради о лицима лоших имовинских и породичних прилика. Навијач политички активиста насиље предузима само када су у питању политички мотиви, а групе користе за истицање својих политичких ставова. Навијача почетника привлачи атмосфера на стадионима, идеализују чланове групе, предузимају акте насиља како би се афирмисали у навијачку групу и најчешће се ради о младим адолесцентима. (Вејновић, 2011: 12-27).

Управо овом поделом долази се и до унутрашње структуре навијачких група, које карактерише хијерархија чланова у оквиру навијачких група, а чији положај зависи од репутације коју су ти чланови стекли. Та репутација најчешће се стиче кроз навијачко искуство и учешће у акцијама и деловању навијачких група које се неретко огледају у тучама како против других навијачких група тако и према полицији. Вејновић (2011) говори о основним нивоима хијерархије навијачких група и то су вођство, језгро и симпатизери. Вођство чине чланови са највећом репутацијом у групи, најближи су руководећим органима клубова, јављају се као организатори свих деловања групе, па се може рећи да су „представници групе“. Језгро чине навијачи који прате клуб, увек се налазе на трибинама, а потенцијални су извор насиља коме су склони. Симпатизери најчешће долазе на утакмице које њихов тим игра код куће, знају навијачке обичаје и песме, али нису укључени у деловања саме групе.

ТЕОРИЈЕ У КРИМИНОЛОГИЈИ О НАВИЈАЧКИМ ГРУПАМА

У погледу насиља навијача криминологија постављају питање да ли га навијачи подстичу или га само рефлектују. Идентификација са својим тимом прераста у прихватање друге екипе као непријатељске. У објашњавању узрока насиља у спорту издвајају се три теорије: билошка, психолошка и социолошка.

Биолошка теорија објашњава да је агресивност битна људска особина, а спортска приредба би била место где се та агресивност испољава као вид сигурносног вентила.

Психолошка теорија казује да фрустрација појединца изазива насиље и да је таква агресија ситуациона. Фрустрација може бити подстакнута од играча, гледалаца или навијача противничке екипе.

Теорија социјалног учења полази од опонашања и доживела је емпиријску верификацију.

КРИВИЧНО ПРАВНИ АСПЕКТ- МЕЂУНАРОДНИ ИЗВОРИ, ОДНОСНО КАКО СПРЕЧИТИ ХУЛИГАНИЗАМ?

Реагујући на трагедију на Хејселу, Савет Европе усвојио је 19. августа 1985. године у Стразбуру Европску конвенцију о насиљу и недолжном понашању гледалаца на спортским приредбама, посебно на фудбалским утакмицама.¹⁰⁸ Осим Европске конвенције Савета Европе, као најважнијег акта међународног јавног права, од значаја за ову област су и поједине директиве Европске уније.

Значајан допринос у сузбијању насиља на спортским приредбама дају невладине спортске организације као субјекти међународног приватног права међу којима су најважније Удружење европских фудбалских савеза - УЕФА (Union of European Football Association) и Међународна федерација фудбалских савеза – ФИФА (Federation Internationale de Football Association) која је основана 1904. године са седиштем у Цириху.

За праћење како се Конвенција спроводи образован је Стални комитет у коме је свака држава представљена једним чланом са правом гласа. Стални комитет донео је две важне препоруке. Прва се односи на социјалне и едукативне мере у превенцији насиља у спорту са Приручником о спречавању насиља у спорту (Препорука бр. Р 2003 (1)). Друга, која се односи на превенцију расизма, ксенофобије и расне нетолеранције у спорту којом Комитет министара препоручује државама чланицам мере у циљу сузбијања негативних појава на том пољу.

За сузбијање насиља на спортским приредбама све већи значај имају аутономни извори права међународних спортских организација међу којима су најзначајније ФИФА и УЕФА. Са прописима које доносе морају бити синхронизовани прописи националних фудбалских савеза.

ПРАВНИ ИЗВОРИ У СПРЕЧАВАЊУ НАСИЉА НА СПОРТСКИМ ПРИРЕДБАМА У СРБИЈИ

Суочена са различитим облицима насиља на спортским приредбама, активностима навијачких група и хулигана, држава је морала да реагује доношењем одговарајућих закона који садрже како превентивне тако и репресивне мере, са циљем спречавања насиља на спортским приредбама у Србији.¹⁰⁹

Најважнији закон који је усвојен је Закон о спречавању насиља и недолечног понашања на спортским приредбама 2003. године. Усвајање тог закона није допринело смањењу хулиганизма на српским стадионима, па је „кључни закон“ више пута мењан и допуњаван. За

---

¹⁰⁸ Закон о ратификацији Европске конвенције о насиљу и недолжном понашању гледалаца на спортским приредбама, посебно на фудбалским утакмицама, Сл. лист СФРЈ – Међународни уговори број 9/90. Србија је, према официјелном сајту СЕ, Европску конвенцију ратификовала 28.2.2001. године, а ступила је на снагу 1. 4. 2001. године

¹⁰⁹ Закон о спречавању насиља и недолечног понашања на спортским приредбама “Службени гласник РС” бр. 67/2003,101/2005,90/2007, 72/2009, 111/2009,104/2013

спречавање насиља на спортским приредбама од посебног значаја су Кривични законик Републике Србије¹¹⁰ (посебно измене и допуне 2009. године) и Закон о спорту из 2011. године¹¹¹.

За област спречавања насиља на спортским приредбама од важности су и други закони и подзаконски акти, као и прописи спортских организација и савеза, а посебно њихови правилници који регулишу питање безбедности током одржавања спортске приредбе.

У систему заштите од насиља на спортским приредбама учествује велики број јавно-правних и приватно-правних субјеката, па је правни оквир из ове области веома сложен (Миленковић & Тодорић 2011).

Закон о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама састоји се из три дела: основних одредби, мера спречавања насиља и недоличног понашања на спортским приредбама, као и казних одредби.

Законом о спорту предвиђено је да је Влада у обавези да образује Национални савет за спречавање негативних појава у спорту који чине представници Министарства надлежно за унутрашње послове, Министарство надлежно за правосуђе, Министарство надлежно за образовање. Предвиђено је и оснивање Савета за спорт који је састављен од угледних стручњака из области спорта чије ангажовање у том Савету је почасне природе.

Кривични законик Републике Србије у члану 344а. утврђује кривично дело насилничког понашања на спортској приредби и јавном скупу. То кривично дело преузето је септембра 2009. године, изменама и допунама Кривичног законика из Закона о спречавању насилничког и недоличног понашања на спортским приредбама, а његова данашња формулација утврђена је новим изменама и допунама Кривичног законика из децембра 2009. године.¹¹² Кривично дело спречавања насилничког и недоличног понашања на спортској приредби по први пут је уведено доношењем Закона о спречавању насилничког и недоличног понашања на спортској приредби из 2003. године, а касније је све до 2007. године мењано и допуњавано.

Према данашњој формулацији, наведено кривично дело врши онај ко физички нападне или се физички обрачуна са учесницима спортске приредбе или јавног скупа, врши насиље или оштећује имовину веће вредности приликом доласка или одласка са спортске приредбе или јавног скупа, унесе у спортски објекат или баца на спортски терен, међу гледаоце или учеснике јавног скупа предмете, пиротехничка средства или друге експлозивне, запаљиве или штетне супстанце које могу да изазову телесне повреде или угрозе здравље учесника спортске приредбе или јавног скупа, неовлашћено уђе на спортски терен или део гледалишта намењен противничким навијачима и изазове насиље, оштећује спортски објекат, његову опрему, уређаје и инсталације, својим понашањем или паролама на спортској приредби или јавном скупу изазива националну, расну, верску или другу мржњу или нетрпељивост засновану на неком дискриминационом основу услед чега дође до насиља или физичког обрачуна са учесницима. Као казна за ово кривично дело је прописана казна затвора од шест месеци до пет година и новчана казна. Уколико је ово дело извршено од стране групе, учинилац ће се казнити затвором од једне до осам година. Коловођа групе која изврши дело, казниће се затвором од три до

---

¹¹⁰ Кривични законик Републике Србије „Службени гласник РС“ бр. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016

¹¹¹ Закон о спорту „Службени гласник РС“ бр. 10/2016

¹¹² Изменама и допунама Закона о спречавању насиља на спортским приредбама унета је нова дефиниција кривичног дела којом су предвиђене неке нове радње кривичног дела које су раније третиране као прекршаји и избачена је намера као субјективни елемент бића кривичног дела јер је намеру требало доказивати (став судске праксе). И овакве мере су се показале недовољним

дванаест година. Ако је извршењем дела дошло до нереда у коме је неком лицу нанета тешка телесна повреда или је оштећена имовина веће вредности, учинилац ће се казнити затвором од две до десет година. Службено или одговорно лице које при организовању спортске приредбе или јавног скупа не предузме мере обезбеђења како би се онемогућио или спречио неред, па услед тога буду угрожени живот или тело већег броја људи или имовина веће вредности, казниће се затвором од три месеца до три године и новчаном казном. Учиниоцу овог дела обавезно се изриче мера безбедности забране присуствовања одређеним спортским приредбама.

Учесталост насиља на спортским приредбама и тежина последица тог насиља довели су до тога да се овај облик насилничког понашања дефинише као самостално кривично дело које има свој основни, тежи и посебан облик (Лазаревић 2011). Насиље је, према законској формулацији, могуће између гледалаца, између гледалаца и учесника, између различитих група гледалаца и између самих такмичара спортске приредбе.

Када је реч о квалификованом облику, под групом се подразумева најмање три или више лица које заједнички врше кривично дело, као и да та група не мора бити организована већ може настати и спонтано. Такође, законодавац прави разлику између чланова групе и коловође. Други тежи облик овог дела квалификован је тежином последица, а у погледу описне околности „имовина веће вредности“ применом аналогije би могло да се сматра да она износи милион и петсто хиљада динара као што је то случај код других дела изражених у новчаном износу. Неки аутори сматрају да се имовина веће вредности не одређује само у новчаном износу већ и на основу других критеријума не наводећи те критеријуме. (Ђурђевић, 2010)

Прописан је и посебан облик овог дела који се односи на ситуацију када службено или одговорно лице када не предузме мере у циљу онемогућавања или спречавања нереда, па у овом случају имамо да законодавац полази од својства извршиоца радње, саме радње извршења (пропуштање) и последица.¹¹³ У случајевима када не буду угрожени живот или тело већег броја људи или имовина веће вредности, одговорно лице које није предзело прописане мере, подлеже прекршајној одговорности на основу Закона о спречавању насиља и недолчног понашања на спортским приредбама.¹¹⁴

Чланом 344а КЗ РС прописује се обавезна мера безбедности¹¹⁵ забране присуствовања одређеним спортским приредбама. Прописивање ове мере је од посебног значаја ако се има у виду позитиван ефекат њене примене у другим земљама, али се оправдано може поставити питање зашто законодавац употребљава појам „одређеним спортским приредбама“ и да ли то значи да неко ко је извршилац насиља на фудбалској утакмици може несметано да присуствује кошаркашким утакмицама или атлетским митинзима итд. Сматрамо да ово одређење подразумева да се приликом изрицања наведене мере безбедности мора тачно назначити којим

---

¹¹³ Изменама КЗ РС из 2002. године чланом 230 а било је уведено ново кривично дело – Неспречавање нереда на спортским такмичењима или другом јавном скупу. То дело изостављено је приликом доношења новог КЗ РС 2005. године. Како је то била грешка, Изменама и допунама закона о спречавању насиља и недолчног понашања на спортским приредбама из 2007. године унете су одредбе о кривичној одговорности службеног и одговорног лица. Изменама КЗ РС из септембра 2009. године ово кривично дело пребачено је у члан 344а КЗ РС, а децембра исте године измењен је члан 344а КЗ РС па је став 5. добио данашњу формулацију.

¹¹⁴ Могући проблем може бити одговор на питање које су мере морале бити предузете. Одговор на ово питање треба тражити не само у закону, већ и у правилима спортских савеза и спортских организација и њиховим правилницима о безбедности

¹¹⁵ Приликом припреме и усвајања Закона о спречавању насиља и недолчног понашања на спортским приредбама указивано на неопходност доношења овакве мере, она тада није унета у законски текст, јер, како је тада објашњено, таква мера није била предвиђена тада важећим Кривичним закоником. Тек је изменама Кривичног законика из 2009. године предвиђена таква мера и њено обавезно изрицање

утакмицама лице коме је мера изречена не сме присуствовати (примера ради фудбалским утакмицама фудбалског клуба „Раднички“ из Ниша), који став је заузела и судска пракса.

Ова мера безбедности регулисана је чланом 896. Кривичног законика РС. Мера се може изрећи и странцу уколико му је суд изрекао због учињеног кривичног дела казну или условну осуду.

Суд може изрећи меру забране присуствовања спортској приредби у трајању од најмање једне до највише пет година рачунајући од правноснажности одлуке. Време проведено у затвору не урачунава се у време трајања мере. Учиниоцу кривичног дела коме је изречена условна осуда, суд је може опозвати уколико он прекрши забрану присуствовања спортској приредби, односно ако не изврши прописану обавезу јављања полицији. У пракси се дешавало да судови приликом доношења осуђујућих пресуда пропусте да изрекну наведену обавезну меру безбедности, што је доводило до укидања или преиначења одлука, па је тиме поступак још више пролонгиран.¹¹⁶

Више аутора у својим радовима оцењује да је досадашња казнена политика била блага и да је то један од основних разлога зашто од доношења Закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама није смањано насиље на спортским приредбама и што су то места на којима се врше тешка кривична дела. Упркос податку да је од доношења Закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама поднет велики број кривичних пријава, мали број случајева је правоснажно окончан, а преовладало је изрицање условних осуда и новчаних казни, док затворске казне нису прелазиле две године (у Нишу од 2012. године нису прелазиле 6 месеци). Прописане казне Кривичним закоником Републике Србије су међу највишим у односу на друге земље, али је слабост система кривичноправне заштите у Србији што су поступци дуги, а казне које се изричу често су испод законског минимума. Свакако да је повећањем границе на 5 година за које се може применити инситут одлагања кривичног гоњења допринео томе да број правноснажних одлука буде мањи.

За потпунију анализу тог проблема неопходна је евиденција коју судови воде тек однедавно. Са тим циљем смо извршили статистички обраду казнене политике Вишег суда у Нишу која потврђује напред изнете закључке.

ПОДАЦИ О НАСИЛНИЧКОМ ПОНАШАЊУ НА СПОРТСКИМ ПРИРЕДБАМА НА ПОДРУЧЈУ ВИШЕГ СУДА У НИШУ

Поступање у кривичним предметима који се воде поводом кривичног дела насилничко понашање на спортским приредбама из чл. 344а Кривичног законика спада у надлежност Виших судова. Аутори су истражили број пресуда које су донете поводом наведеног кривичног дела на подручју Вишег суда у Нишу, о томе да ли су извршиоци кривичних дела деловали као чланови навијачких група или као индивидуе и истражили казнену политику Вишег суда у Нишу. Обрађен је временски оквир од 2012. године до 2017. године (закључно са месецом јуном 2017. године).

У току 2012. године Виши суд у Нишу је донео укупно шест осуђујућих пресуда којим је једанаест лица оглашено кривим да су извршила кривично дело насилничко понашање на спортским приредбама из чл. 344а ст.1. Кривичног законика. Сва осуђена лица су била мушког пола, углавном старости између 22 до 32 године. До извршења кривичних дела је скоро увек долазило на фудбалским утакмицама (и то не само на утакмицама Супер лиге), а само је у једном случају кривично дело извршено на рукометној утакмици. Од 11 лица која су оглашена кривим због извршења овог кривичног дела 6 лица су била припадници навијачких група.

---

¹¹⁶ Видети пресуду Апелационог суда у Нишу ЗКж.1. бр. 2985/13 од 24.12.2013. године

Углавном је оптуженим лицима због овог кривичног дела изрицана условна осуда и осуђивана су на новчане казне, а само су у три случаја извршиоци осуђени на затворске казне, али у трајању до 6 месеци. Осуђеним лицима је уз кривичну санкцију изрицана и мера безбедности забране присуствовања спорстким приредбама.

У току 2013. године Виши суд у Нишу је донео укупно шест осуђујућих пресуда којим је осам лица оглашено кривим због извршења предметног кривичних дела, док су два поступка окончана ослобађајућим пресудама јер је суд нашао да није било довољно доказа да су оптужени извршили кривична дела која су има стављена на терет. Сва осуђена лица су била мушког пола и различитих старосних доба (од 22 до 54 године). До извршења кривичних дела је увек долазило на фудбалским утакмицама (и то не само на утакмицама Супер лиге). Од 8 лица која су оглашена кривим због извршења овог кривичног дела само једно лице је било припадник навијачке групе. Углавном је оптуженим лицима због овог кривичног дела изрицана условна осуда и осуђивана су на новчане казне, а само је у једном случају извршилац осуђен на затворску казну у трајању од 6 месеци (с тим да напомињемо да је првостепеном пресудом изречена условна осуда, па је тек у поступку по жалби пресуда преиначена и лице осуђено на затворску казну). Осуђеним лицима је уз кривичну санкцију изрицана и мера безбедности забране присуствовања спорстким приредбама.

У току 2014. године Виши суд у Нишу је донео укупно четири осуђујуће пресуде којим је седам лица оглашено кривим због извршења кривичног дела насилничко понашање на спорстким приредбама из чл. 344а ст.1. Кривичног законика, једно лице је ослобођено од оптужбе да је извршило предметно кривично дело, а у једном случају је вођен поступак ради опозива условне осуде јер се лице није придржавало изречене мере безбедности тако што се није јављало Полицијској управи за време одржавања фудбалских утакмица, те је у том случају условна осуда опзвана и лице је осуђено на казну затвора. У току ове године једном је дошло до обуставе поступка због одустанка ВЈТ Ниш од кривичног гоњења, а у једном случају је пресуда била укинута али наведени предмет још увек није окончан. Сва осуђена лица су била мушког пола, извршиоци кривичног дела су били различитих старосних доба (од 18 до 49 године). До извршења кривичних дела је увек долазило на фудбалским утакмицама (и то не само на утакмицама Супер лиге). Од 7 лица која су оглашена кривим због извршења овог кривичног дела четири лица су била припадници навијачких група. Углавном је оптуженим лицима због овог кривичног дела изрицана условна осуда и осуђивана су на новчане казне, а само су у три случаја извршиоци осуђени на затворске казне у трајању од 6 месеци, с тим да је у једном случају одређено да ће лице казну да издржава у просторијама у којима станује. Осуђеним лицима је уз кривичну санкцију изрицана и мера безбедности забране присуствовања спорстким приредбама.

У току 2015. године Виши суд у Нишу је донео укупно три осуђујуће пресуде којим су четири лица оглашена кривим због извршења предметног кривичног дела, у једном случају је поступак обустављен због примене институа одлагања кривичног гоњења, док један поступак који је покренут те године још увек није окончан. Сва осуђена лица су била мушког пола, извршиоци кривичног дела су били различитих старосних доба (од 19 до 44 године). До извршења кривичних дела је увек долазило на фудбалским утакмицама (и то не само на утакмицама Супер лиге). Од 4 лица која су оглашена кривим због извршења овог кривичног дела два лица су била припадници навијачких група. У два случаја је оптуженим лицима изречена условна осуда и осуђени су на новчане казне, а у два случаја су лица осуђена на казне затвора у трајању од 6 месеци. Осуђеним лицима је уз кривичну санкцију изрицана и мера безбедности забране присуствовања спорстким приредбама.

У току 2016. године донета је једна осуђујућа пресуда, лице је било мушког бола, старости 38 године, дело је извршено на фудбалској утакмици и лице није било припадник навијачке групе. Лицу је била изречена условна осуда и осуђено је на новчану казну, а пресудом му је изречена и мера безбедности забране присуствовања спорстким приредбама.

Донета је и једна ослобађајућа пресуда због недостатка доказа да је оптужени извршио кривично дело које му је стављено на терет.

За сада је у току 2017. године окончан један поступак, док су други у току и донета је осуђујућа пресуда против једног лица мушког пола које је 1961. годиште, кривично дело је извршено на фудбалској утакмици и лице је припадник навијачке групе. Оптуженом је изречена условна осуда тако што му је утврђена казна затвора у трајању од 6 месеци која се неће извршити уколико лице у року од две године поправноснажности пресуде не учини ново кривично дело. Наведеном пресудом му је изречена и мера безбедности забране присуствовања спорстким приредбама.

ЗАКЉУЧАК

Узроци насиља на спортским приредбама су вишеслојни и морају се посматрати са више аспеката – економског, социолошког, социјалног и политичког. Ескалација насиља везује се за другу половину 20. века и са комерцијализацијом спорта. Колевка спортског хулиганизма је Енглеска која је прва кренула у борбу против насиља на спортским приредбама усвајањем строгих закона за изгреднике.

Ескалација насиља на спортским приредбама повезује се са појавом друштвене кризе којој претходи друштвено раслојавање.

Агресивност потиче од незадовољства људи, па у тежњи за самопотврђивањем и у трагању за својим идентитетом, најчешће млади људи, траже уточиште у групи где се осећају сигурно. Група својим члановима пружа осећај заједништва и појединац се идентификује са њом, који образац се примењује и приликом формирања навијачких група. Истовремено се дешава процес њиховог одбацивања од социјалне средине која их доживљава као хулигане, што доводи до стигматизације услед чега долази до рушилаштва и насиља као одговора социјализованим члановима заједнице.

Навијачке групе имају своју унутрашњу структуру, састављену од појединаца који имају сличне или исте заједничке циљеве, где се сваки појединац може поистоветити са другим члановима групе. Њих карактерише хијерархија чланова у оквиру навијачких група, а чији положај зависи од репутације коју су ти чланови стекли. Та репутација најчешће се стиче кроз навијачко искуство и учешће у акцијама и деловању навијачких група које се неретко огледају у тучама како против других навијачких група тако и према полицији.

Психолози полазе од агресивности појединца, а социолози од колективног понашања и агресивности масе.

Прописане казне за изазивање насиља и недоличног понашања на спортским приредбама не могу бити оцењене благим, али је више пута истакнуто да се законска регулатива не спроводи и недоследно примењује. За ефикасан кривични поступак неопходно је створити услове како би надлежни државни органи за рад у обезбеђивању доказа за вођење таквог или прекршајног поступка.

На основу изнетих података закључујемо да се државна власт одлучила, у складу са искуствима западноевропских држава, за репресивне методе у искорењивању насиља на спортским приредбама

Законодавна регулатива Републике Србије и строге казне које су прописане нису смањиле насиље на спортским приредбама. Међу разлозима зашто је то тако, прво се указује на недоследно спроведену казнену политику пред судовима. Судови најчешће изричу благе казне

(често испод законског минимума), а поступак је дуг и тиме неефикасан. Истраживање је показало да је на територији Вишег суда у Нишу за период од 2012. године до 2017. године, у највећем броју случајева, изрицана условна осуда, а да казна затвора није прелазила 6 месеци. Треба истаћи да је мали број пресуда које су окончане правноснажном пресудом проузрокован и повећањем границе (у Србији за кривична дела за које је прописана казна затвора до 5 година) за које је могуће применити институт одлагања кривичног гоњења.

Навијања је било и пре и сада, али се данашње навијање разликује од некадашњег. Некадашње навијање било је уско повезано са оним што се дешавало на терену и било је део саме игре, док се данас неретко дешава да језгро навијача не прати дешавања на терену, већ да је њихова пажња усмерена ка језгру супростављене екипе. Можда би оштрији одговор државе на хулиганство могао да врати навијању истински смисао у коме сама игра представља неку врсту витешког надметања.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вејновић, Д. (2011). Насиље у спорту као сегмент насиља у друштву са тежиштем на навијачке групе. Насиље и спорт – Зборник радова. Бања Лука: Арт-принт Бања Лука.
2. Проф. др Ђурђевић Ненад, Кривична одговорност за насиље и недолично понашање на спортским приредбама у Републици Србији, Зборник радова Правног факултета у Сплиту, Год. 47(2010), Број 2(96)
3. Др Лазаревић Љубиша, Коментар Кривичног законика, Друго измењено и допуњено издање, Правни факултет Универзитета Унион, Београд, 2011. год.
4. Др Миленковић Дејан, мр Тодорић Владимир– Правни оквир спречавања насиља и недоличног понашања на спортским приредбама, ОЕБС, Центар за нову политику, Београд, 2011.г.
5. Др Николић Златко (2009). Агресивна понашања: узроци, последице и могућност сузбијања, Насилнички криминал: етиологија, феноменологија, превенција Институт за криминолошка и социолошка истраживања у Београду.
6. Перасовић Б. (1989). Подкултуре 4, Ногометни навијачи као дио омладинске субкултуре. Истраживачко издавачки центар ССО Србоје, Нови Београд
7. Поповић Д. Социологија спорта, Спортска академија, Нови Сад 2001. година,
8. Штакић, Ђ. и Домановић, М. (2011). Социологија спорта. Београд: Универзитет у Београду – Факултет спорта и физичког васпитања.
9. Закон о ратификацији Европске конвенције о насиљу и недоличном понашању гледалаца на спортским приредбама, посебно на фудбалским утакмицама, Сл. лист СФРЈ – Међународни уговори број 9/90. Србија је, према официјелном сајту СЕ, Европску конвенцију ратификовала 28.2.2001. године, а ступила је на снагу 1. 4. 2001. године.
10. Закон о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама “Службени гласник РС“ бр. 67/2003,101/2005,90/2007, 72/2009, 111/2009,104/2013.
11. Кривични законик Републике Србије „Службени гласник РС“ бр. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016.
12. Закон о спорту „Службени гласник РС“ бр. 10/2016.

SUPPORTING GROUPS AND THEIR ROLE IN SOCIETY

Summary

The expressed commercialization of sports is one of the basic causes of criminal behavior in sports and “around the sports” and the violence in sport events is an external and the most conspicuous manifestation of criminalized sport scene. The violence carriers in the sport events are the supporting groups, characterized by a solid organization, extremism in acting, the absence of the responsibility feeling, the common actions of which cause the incidents and violence inside and outside the sport fields (courts). The violence in the sport events is connected to the appearance of hooligans in the football stadiums in England, and spreading subsequently to other countries. Since then, numerous investigations have been carried out, based on which there were established its prevalence, forms, causes and effects. However, having in mind the continuous phenomenon of this kind of violence, particularly among the youth, there is still a need for studying it. For that reason, the authors have been dealing with not the criminological aspect of this problem only, but with the criminal justice aspect, as well, with the analysis of normative solutions and their effects in suppressing this form of violence. The purpose of this paper is not only the study of the supporting groups structure and the internal organization, but also the analysis of implementation of legal solutions, not implemented at all, or insufficiently implemented, and which would, in fact, orient the supporting groups to the values, crucial for their existence.

Keywords: *supporting groups, violence in sport events, criminal justice aspect, criminological aspect, court practices.*

UTICAJ FAKTORA SOCIJALIZACIJE NA POJAVU STIGMATIZACIJE MALOLJETNIH PRESTUPNIKA

mr sc. Ljubinka Lazić
Doboj, BiH¹¹⁷

Sažetak: *Prestupničko ponašanje kod maloljetnika proizvodi različite nepoželjne socijalne, porodične, lične i druge posljedice, a posebno interesantna pojava, kojoj društvo ne posvećuje potrebnu pažnju, je stigmatizacija. Stigmatizacija kao efekat negativnih predrasuda može dovesti do pojave devijantnog identiteta te tako nepovoljno se odraziti i na proces socijalne reintegracije, te resocijalizacije. Ispitivanje uticaja pojave stigmatizacije na rezultate u procesu resocijalizacije maloljetnih prestupnika u školi, među vršnjacima, u porodici, sredstvima javnog informisanja i u radu stručnih radnika u ustanovama socijalne zaštite ukazuje na odnose između stavova stručnjaka u svim ustanovama koje imaju kontakt s djecom sa ovakvim problemom ponašanja. i pojave stigmatizacije i resocijalizacije. Saradnja porodice, škole i lokalne zajednice u ostvarivanju njihove vaspitne i socijalizatorske funkcije je bitna za planiranje primarne prevencije i socijalizaciju djece i maloljetnika kao efikasan strategijski okvir za borbu protiv svih prestupničkih vidova ponašanja i stigmatizacije prestupnika. Polazeći sa teoretskih stanovišta objašnjavaju se faktori resocijalizacije, modeli, i principi resocijalizacije. Uloga i saradnja ustanova socijalne zaštite sa maloljetnikom, porodicom i drugim agensima socijalizacije, odnosno resocijalizacije, bitna je za prevenciju stigmatizacije maloljetnih prestupnika.*

Posebna pažnja se treba posvetiti pozitivnom zakonodavstvu sa osvrtom na međunarodne standarde i instrumente zaštite maloljetnih prestupnika kako bi svaki činilac resocijalizacije, odnosno stručnjak, zauzeo nepristasan stav prema djeci koja počine krivično djelo i tako im pomogao u uspješnoj socijalnoj integraciji.

Ključne riječi: *stigmatizacija, resocijalizacija, maloljetni prestupnik.*

Uvod

Stigmatizacija je proces koje je društvo prepoznalo, identifikovalo i označilo kao nešto nepoželjno, ali se istom ne posvećuje velika, čak se može reći dovoljna pažnja.

Stigmatizacija kao društveni proces obilježavanja osobe kao negativne, nepoželjnih osobina ili ponašanja sa posljedicom je isključivanja iz socijalnih tokova, zajednice i društvenih procesa i odnosa i posljedicama na ličnost i razvoj stigmatiziranog pojedinca. Odnos profesionalnih službi, institucija i organa koji se bave socijalnim problemima, kao što su sistem kontrole, socijalne zaštite, kao i faktora socijalizacije, može tako svojim neprihvatajućim stavom i da podstiče proces stigmatizacije otežavajući i proces resocijalizacije devijantnih pojedinaca. Za etilogiju maloljetničke delinkvencije je uticaj faktora socijalizacije od značaja iz razloga što su odgovorni za pravilan rast, razvoj i maturaciju poželje ličnosti odgovornog i prosocijalnog ponašanj. Kao takvi, zbog snažnog djelovanja, faktori socijalizacije su bitni i za proces resocijalizacije kao i pojave drugih stvari i propratnih pozitivnih ili negativnih pojava među kojima se ovom radu izdvaja stigmatizacija.

---

¹¹⁷ l.ljub@yahoo.com

Stigmatizacija

Proces stigmatizacije upravo se odnosi na socijalno obilježavanje određenih članova društva kao nepoželjnih, štetnih, pa čak donekle i opasnih, socijalno bolesnih i sl.. Stigmatiziranjem osoba postaje označena kao nešto što nije poželjan član društva, što treba udaljiti, izbaciti, odbaciti, te tako označena osoba biva socijalno izolovana, dezintegrisana, marginalizovana. To za posljedicu može imati i degradiranje ljudi, kažnjavanje koje kao takvo nije opravdano, diskriminaciju, te i uticaj na samu ličnost osobe kojoj je prikačena stigma. Usko je povezana sa razvojem stereotipa, predrasuda i etiketiranja, te razvoja patoloških pojava, razvoja devijantnog ponašanja. Stigmatizacija ima nerijetko i teške i često dugotrajne posljedice na samopoimanje u smislu razvoja negativne samokoncepcije ličnosti.

Pojam stigme u najopštijem značenju se odnosi na nekakvo isticanje, ukazivanje, znak. Porijeklo vodi iz vremena antičke Grčke kada su se žigosali robovi koji bi bježali i tako su se označavali oni koji pokušaju bijeg ili počine zločin. Time su izdvajani u društvu i simbolično obilježavani kao loši, nepoželjni, kao upozorenje na nepoželjno ponašanje. Kasnije je ljudsko društvo izdvajalo i izolovao bolesne, gubavce, nedovoljno mentalno razvijena lica, lica sa fizičkim nedostacima, mentalno oboljele. Medicina je najprije prepoznala stigmatizaciju kao proces usmjeren na lica sa mentalnim, psihijatrijski oboljenjima.

Shvatanje stigme danas vodi porijeklo iz šezdesetih godina dvadesetog vijeka kada je o stigmati počelo da se raspravlja, piše. Ervin Gofman je u knjizi „Stigma: zabilješke o ophođenju sa narušenim identitetom“ dao prikaz osjećanja i procesa kroz koje prolaze stigmatizovane osobe u svakodnevnim običnim situacijama u društvu i interakcijama sa drugim članovima društva.

Po Gofmanu, stigmatizirani su odbačeni ljudi poput fizički deformisanih, mentalnih bolesnika, prostitutki, naromana. Gofman razlikuje nekoliko tipova stigme: fizička stigma (zbog fizičkih nedostataka), plemenska stigma koja je povezana za kolektivnim identitetom nacije, rase, vjere i sl. I treći tip stigme je ona usko vezana za individualne identitet, odnosno karakter osobe kao što je slaba volja, sklonost porocima i sl. Stigmatiziranim osobama društvo pridaje atribut nepoželjni a oni pak teže da se prilagode i postanu, razvijaju ono što je „normalan društveni identitet“. (Gofman, E., 1963.)

Koncept stigme je kasnije u literaturi dodatno objašnjen obrazloženjem osnovnih karakteristika stigme: vidljivost znaka, kontralabilost, odnosno koliko je znaka pod kontrolom nosioca i uticajnost stigme ili koliko se „normalni“ plaše onog kojem pridaju stigmatu. Stigma zavisi od jačine ovih obilježja koja su dio interakcije članova društva stigmatiziranih i onih koji ih stigmatizuju. Stigma dakle, nastaje upravo u interakciji različitih ljudi u društvu. (Jovanović i sar., 2007)

Stigma i stigmatizacija se mogu objasniti kao začarani krug diskriminacije i socijalne isključenosti. Etiketa koju društvo prikači pojedinca dovodi do socijalne isključenosti što je polazište teorije etiketiranja, a takođe i pojedinac često upravo prihvati stav okoline u želji da bude prihvaćen, jer je samo društveno učestalo prihvaćeno i „normalno“ inkluzivno, integrativno ponašanje. Ovakvo je stanovište reintegrativne posramljujuće teorije gdje stigma dovodi do negativnog posramljivanja osobe kada stigmatizovan pojedinac, neshvaćen od okoline i ograničnih mogućnosti, čak pribjegava tome da se udružuje sa subkulturnim krivičnim grupama koje ga prihvataju i čak odobravaju ili podstiču negativno ponašanje. U centru dešavanja nalazi se odnos društva prema pojedincu, kao uzrok, proces i posljedica, a društvo definiše pojmove i poželjnog i devijantnog ponašanja. Bitna postavka teorije etiketiranja jeste da agensi socijalne sredine djeluju na pojedinca upravo tako što njihova negativna reakcija dovodi do razvoja negativnog samopoimanja.

Teorijska objašnjenja povezanosti maloljetničkog prestupništva i stigmatizacije

Za maloljetnog počinioca krivičnog djela postoji niz izraza kao što su delinkvent, dijete sa poremećajem ponašanja, a, usklađeno sa međunarodnim standardima, odnosno zakonskoj regulativi, kako bi se preduprijedila pojava stigmatizacije maloljetnika i u literaturi se sve više koristi naziv „maloljetni prestupnik“. U osnovi i definicija maloljetničkog prestupništva jeste da je to protivpravno, protivdruštveno ponašanje koje zahtjeva i društveno reagovanje kao i pristup i određen odnos i postupanje. Standardna minimalna pravila za Ujedinjenih nacija za administraciju pravosudnog sistema za maloljetnike daju definicije za pojam "maloljetni prestupnik": maloljetni prestupnik je

dijete ili mlada osoba za koju se tvrdi da je izvršio/la ili za koga je utvrđeno da je izvršio prestup (član 2. tačka 2., stav 3.). Pri tome je prestup svako ponašanje koje je kažnjivo po pravnom sistemu).

Iz razloga što prestupništvo predstavlja ozbiljan socijalni problem društvo mu prilazi najprije objašnjavajući etiologiju a kako bi razumjeli pojavu, te mogli planski i sistemski reagovati na njegovu pojavu. U osnovi antropoloških, biloških i psiholoških teorija jesu faktori ličnost (zrelost i sl.) koji zajedno sa uticajem spoljašnjih faktora mogu uticati na pojavu devijacija u ponašanju. Posebno ovdje izdvajamo teorije socijalnog interakcionizma, socijalnog ucenja, diferencijacije i asocijacije i sl., teoriju anomije, kao i socijalno-edukološku teoriju i teoriju delinkventnih subkultura. Sociološka objašnjenja upravo govore o uticaju društva, društvenim odnosima, karakteru agenasa sistema društvenog reagovanja koji kao tzv. moralni krstaši djeluju na maloljetne prestupnike usmjeravajući i podupirajući proces resocijalizacije. Od stavova tih agenasa zavisi da li će i oni pristupiti prestupnika osuđujući ga za devijantno ponašanje i čak „gurajući“ u formiranje delikventnih subkultura ili će prići maloljetniku sa razumjevanjem, empatijom i spremnošću da tako doprinesu uspješnoj resocijalizaciji.

Koncept rizičnih i protektivnih faktora je savremeni teoretski pristup prevenciji maloljetničkog prestupništva, a bazira se na istraživanjima o uzrocima, odnosno faktorima rizika i zaštitnim faktorima koji postoje u društvu i posreduju ili su dio interakcije mladih i socijalne sredine. Nazivaju se i socijalnim kontekstima, odnosno domenima (Polard i Hawkins, 1999.; Avdibegović i sar., 2015), tj. oni egzistiraju u domenima lokalne zajednice, porodice, škole, vršnjacima kao i individualne karakteristike samog pojedinca. Kao takvi oni se takođe mogu smatrati i svojevrsnim faktorima socijalizaciji ili se pak donekle poklapaju sa značenjem i djelovanjem.

Socijalizacija i socijalizatorski proces

Vaspitanje i socijalizacija kao faktor razvoja afirmisane, integrisane, proaktivne ličnosti su posebno značajni u procesu predupređenja stigmatizacije pojave maloljetničkog prestupništva, ali i za uspjehu resocijalizaciju. Socijalizacija je društveni proces koji se može tumačiti kao vaspitanje ličnosti putem socijalnih struktura. U socijalnoj psihologiji socijalizacija se posmatra kao označava kao proces socijalnog učenja učenja. Pojedinaac u toku tog procesa odrasta, formira ličnost, stupa u odnose sa ljudima i grupama oko sebe i stiče i razmjenjuje iskustva s drugima, razvijajući tako ponašanje. Sve te grupe, formalne ili neformalne, čiji je pojedinac član, slučajno, stečeno ili namjerno, u toku svog odrastanja su faktori socijalizacije. Osnovni faktori socijalizacije, izdvojeno pregledom literature, su: porodica, vaspitne i vaspitno-obrazovne ustanove, vršnjaci, različite društvene organizacije (radne, kulturne, religijske), sredstva informisanja (masovni mediji), slobodno vrijeme. Oni predstavljaju prvenstveno spoljašnje faktore socijalizacije, a na neki način i, kako neki autori nazivaju, moralne faktore vaspitanja ili socijalizacije ličnosti. To su faktori razvoja ličnosti, a njihov uticaj započinje od samog početka, odnosno od rođenja djeteta i traje do formiranja kompletne ličnosti.

Prvi socijalizatorski faktor jeste porodica. U njoj su roditelji i djeca povezani emocionalnim vezama, afektivnim i porodičnim, familijarnim socijalnim odnosima od kojih započinje rast i razvoj ličnosti. Odgovorno roditeljstvo, porodična klima, odnos povjerenja prožet ljubavlju, poštovanjem, materijalno-egzistencijalna situacija porodice su neki elementi socijalizacije porijeklom iz porodice. Nakon porodice, kao značajna faktor se u literaturi pominju predškolske, te kao posebno bitne školske ustanove. Škola, kao činilac socijalnog učenja, usvajanja znanja, razvijanja vještina, formiranja vrijednosti, stavova i normi djeluje sa ciljem pozitivne socijalizacije, prevencije poremećaja ponašanja. Kroz nastavni sadržaj, organizaciju vremena i osobine i rad nastavnika, škola utiče na razvoj djeteta, njegovog socijalnog ponašanja i djelovanja, a takođe može biti i faktor od pomoći u postupku resocijalizacije. U neposrednoj vezi sa djelovanjem škole jesu i vršnjačke grupe i organizacija slobodnog vremena kao faktori socijalizacije. Kroz druženje sa vršnjaci uspostavljaju se društvene odnosi, usvajaju nove stavove i mišljenja, uključuju u sportske aktivnosti, razvijaju hobije i organizuju provođenje slobodnog vremena sa određenim vršnjacima ili sami. Vršnjačka grupa koja njeguje pozitivne vrijednosti, sport, sklonost ka zajedništvu i sl. je poželjan socijalizatorski faktor.

Kao socijalizatorski faktori u literaturi se pominju i različite društvene organizacije, udruženja poput vjerskih udruženja, političkih organizacija, organizacija rada i sl. Takođe se mora pomenuti i uticaj sredstava masovnih komunikacija koji širenjem žive riječi, slike, verbalne ili pismene poruke oživljene detaljima putem tv-a, radija, interneta i društvenih mreža, utiču na izbor određenog ponašanja iz razloga njegove atraktivnosti, poželjnosti.

Socijalizacija i resocijalizacija maloljetnih prestupnika

Etilogija maloljetničkog prestupništva može se povezati sa djelovanjem dvije vrste faktora: faktori socijalne sredine (egzogeni faktori) i faktori vezani za ličnost (endogeni faktori). (Konstantinović Vilić, 2014, Škulić, 1999).

Govoreći o etilogiji prestupništva može se najšire govoriti o podjeli na mikro i makro faktore uzročnosti. U makro faktore ubrajaju se ekonomska situacija u državi, političko stanje, dostupnost oružje, prisutnost nasilja i odnos vlasti prema socijalnim problema i sl. Ovi faktori djeluju na nivou društva tako što neposredno utiču i oblikuju mikro faktore koji su direktno povezani sa maloljetnicima. Mikro faktori znači su oni koji djeluju na nivou pojedinca, direktno, a to su porodica i porodične prilike, socio-ekonomsko stanje porodice, nezaposlenost, prisusvo bolesti ovisnosti, kvalitet korištenja slobodnog vremena, mediji i sl. (Konstantinović, Vilić, 2014).

Ukratko, o nekim značajnim faktorima potrebno je i napomenuti neke stvari, odnosno podsjetiti. Tako se treba početi od porodice kao faktori koji najranije započinje svoj uticaj na djecu, počev od razvoja pa puštajući druge faktore unutra, odnosno ispuštajući svoje članove vani gdje se susreću sa drugim uticajima.

U slučaju pojave devijacija u ponašanju, ispada ili takvog ponašanja koje društva označava kao nepoželjno, pa čak i kao krivično djelo, odnosno prestupništva, govori se o procesu resocijalizacije. Ona je svojevrsno nastojanje društva da određenim mjerama i akcijama koje su systemske i organizovane, posredstvom agenasa kontrole i zaštite, djeluje na maloljetnike.

Resocijalizacija podrazumjeva reaktiviranje faktora socijalizacije u smislu da se aktiviraju i organizovano djeluju u cilju eliminisanja, minimiziranja ili otklanjanju negativnih stavova, vrijednosnih postavki i obrazaca ponašanja kod maloljetnika koji su isto pokazali. Faktori resocijalizacije su nerijetko oni faktori socijalizacije koji su prethodno djelovali na maloljetnika da razvije društveno poželjno ponašanje. Faktori socijalne kontrole i zaštite se i u procesu resocijalizacije angažuju kako bi primjenom odgovarajućih stručnih, naučno objašnjenim i praktično identifikovanih, metoda i tehnika reagovali na pojavu devijantnog ponašanja kod djece te pozitivno ih usmjeravali ka promjeni ponašanja.

Resocijalizacija je dakle specijalizovani tretman, pristup problemu/pojavi maloljetničkog prestupništva i zahtjeva korištenje određenih, specijalizovanih, prilagođenih i systemski organizovanih programa. Polazeći od ličnih, psiholoških faktora, odnosno unutrašnjih karakteristika ličnosti maloljetnika, pa preko uključivanja porodičnog faktora i socijalnog dolazi se do tretmana koji uključuje systemski angažman institucija zaštite i pomoći porodici, savjetodavnog rada te institucija kontrole i kažnjavanja kao i djelovanja na sistem socijalne politike u smislu umanjivanja predrasuda i jačanja sistema i institucija koje će, svaka u okviru svojih nadležnosti, preduzimati odgovarajuće mjere i tako raditi sa maloljetnikom na promjeni vrijednosti, stavova, ponašanja. Svakako, svaki tretman polazi upravo od faktora koji je djelovao inkriminišuće na maloljetnika, odnosno koji ima najznačajniji uticaj na njegovo ponašanja.

Porodica i porodične vrijednosti, materijalno-finansijski status, zaposlenost članova porodice, sigurnost susjedstva/sredine, rezilijentnost, kvalitet porodičnih odnosa i struktura porodice su faktori koji određuju snage porodice i njene mogućnosti da razumije, prihvati i pomogne svom članu u nevolji. Porodica se može slobodno nazvati i najznačajnijim faktorom resocijalizacije, pa je zbog toga bitna i dostupnost, kvalitet i responzivnost škole, zdravstvenog sistema, sistema obazovanja, socijalne zaštite i drugih, a i sami ti sistemi su takođe faktori koji mogu doprinijeti uspješnom ishodu procesa resocijalizacije. Pomoć porodici na prevazilaženju nepovoljnih stanja koji ometaju njeno funkcionisanje dopinosi posredno resocijalizaciji, a rad na povratku povjerenja i jačanju porodičnih veza eliminišu stigmatizaciju i odbacivanje maloljetnika od strane samene njegove porodice. Socijalno-političke mjere koje jačaju sisteme, faktore socijalizacije ličnosti takođe su poželjne i za proces resocijalizacije. Takođe se i ovdje moraju pomenuti sami internalizovani faktori koji se nalaze unutar same ličnosti maloljetnika koji je iskazao prstupničko ponašanja. Rad na sazrijevanju, stručna, profesionalna pomoć jačanju samopouzdanja i razvoja samokoncepcije obogaćene zdravim, društveno poželjnim vrijednosnim i moralnim normama su upravo uticaj na te unutrašnje faktore resocijalizacije.

Odnos stigmatizacije i maloljetničkog prestupništva

Prestupničko ponašanje kod maloljetnika proizvodi različite nepoželjne socijalne, porodične, lične i druge posljedice, a posebno interesantna pojava, kojoj društvo ne posvećuje potrebnu pažnju, je stigmatizacija.

Stigmatiziranje i etiketiranje maloljetnika, počinioca krivičnog djela, odnosno negativno obilježavanje i obezvrijeđivanje maloljetnog prestupnika doprinosi nerijetko učvršćivanju prestupničkog ponašanja (Lazić, 2014, prema Heatherton, Kleck, Hebl, & Hull, 2000). Riječ je o shvatanju da pojava stigmatizacije usporava i umanjuje pozitivno djelovanje faktora u procesu resocijalizacije maloljetnih prestupnika. Takođe, prisutvo stigmatizacije od strane faktora socijalizacije/resocijalizacije može i doprinijeti pojavi stigme, autostigme pojačavanjem negativnih samokoncepcija te posljedično čak i pojavi recidivizma prestupničkog ponašanja kod maloljetnika.

Kroz istoriju, odnosno pod snažnim uticajem pokreta za ljudska prava i prava djece, ideje o postavljanju, razvoju i funkcionisanju ustanova i službi za tretman maloljetnika sa poremećajem ponašanja prošle su kroz nekoliko faza razvoja i sazrijevanja: a) deinstitucionalizacija, b) stvaranje najmanje restriktivnog životnog ambijenta, c) stvaranje optimalno strukturisanog životnog ambijenta, d) obezbjeđenja kontinuma zaštite i najadekvatniji stepen inkluzivnosti maloljetnog prestupnika, e) programska raznovrsnost i f) sistem zaštite koji je centriran na dijete, fokusiran na porodicu i integrisan u lokalnu zajednicu. (Lazić, 2014; Stakić Đ., 2001.) Ovo ukazuje na potrebu inkluzivnog, nediskriminišućeg tretmana koji polazi od maloljetnika, ali uključuje i ostale bitne sisteme, grupe i faktore iz njegovog socijalnog okruženja u tretman.

Društvena reakcija na maloljetne počinioca krivičnog djela očituje se i u zakonskoj regulativi istog, odnosno u odnosu pravosudnog sistema prema ovoj pojavi. Represija je bila odlika odnosa sve do kraja 18 vijeka, a tek u savremeno doba postaje sve više razuman, taštitički, prevaspitno, deinstitucionalno usmjeren.

Humanizacija odnosa se vidi u pristupu punoljetnim i maloljetnim počiniocima krivičnih djela obojenog procesnom protektivnošću, u primjeni medijacije, korištenja instituta vaspitnih preporuka. Ovo je, mora se napomenuti, i rezultat usklađivanja pojedinačnih državnih zakonodavstava, sa međunarodnim propisima među kojima se kao značajni izdvajaju Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima djeteta (1989), Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za administraciju pravosudnog sistema za maloljetne prestupnike – Pekinška pravila (1985), Smjernice Ujedinjenih nacija za prevenciju maloljetničke delinkvencije – Rijadske smjernice (1990), Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za alternativne krivične mjere – Tokijska pravila (1990). Proklamujući restorativni pristup maloljetnom počiniocu krivičnog djela, propagiraju se preventivne mjere i razvoj socijalnih usluga, kao i posebno responzivan i razumjevajući odnos pravosudnog sistema prema maloljetnicima. Na taj način se takođe izbjegava pojava recidivizma, uspješnost programa resocijalizacije, podstiče socijalna reintegracija i umanjuje stigmatiziranje i označavanje maloljetnih prestupnika kao neželjenih, izbjegavajućih članova društva. I samo terminološko označavanje maloljetnika koji je počinio krivično djelo je mijenjano i prilagođavano kako bi se u što manjoj mjeri prestupnik stigmatizirao. Tako je umjesto izraza „delinkvent“ koji ima negativnu konotaciju sve više i u pozitivnom zakonodavstvu i literaturi koristi izraz „maloljetni prestupnik“. Sud dakle, u postupku koji se vodi prema maloljetnik, treba odnositi pridržavajući principa proporcionalnosti, poštovanja ličnosti maloljetnika, uzimajući u obzir sve okolnosti (težina djela, karakteristike ličnosti maloljetnika, porodični i socijalni faktori) i principe i doprinos resocijalizaciji i prevenciji.

Istraživanja stigmatizacije maloljetnih prestupnika

Stigmatizacija maloljetnih prestupnika je, dakle, društvena pojava, odnosno proces koji dodatno otežava resocijalizaciju i socijalnu reintegraciju maloljetnika, a s obzirom da se ovoj pojavi ne pridaje velika pažnja u ovom radu se daje kratki prikaz nekih naučnih objašnjenja, rezultata istraživanja i izvedenih naučnih zaključaka.

I evaluacija programa resocijalizacije pokazala je značaj stavljanja naglaska na smanjivanje uticaja faktora rizika i jačanje faktora zaštite, individualnu i kognitivno-bihevioralnu terapiju, jačanje porodičnih kapaciteta i veza. (Žunić-Pavlović, 2004.)

Stigmatiziranje je u društvu najprije ispitivanje u odnosu društva prema osobama sa mentalnim oboljenjima, te zatim osobama koje su ovisnici, narkomani, alkoholičari. U savremeno doba koncept stigmatizacije je proširen na odnos prema svi osobama koje odstupaju od društvene prosječnosti ili shvatanja „normalnim“, poželjnim, odnosno prema svem što je asocijalno, patološko, devijantno.

Karakteristike ličnosti, posmatrane izolovano, nisu isključiv uzrok pojave maloljetničke delinkvencije, ali da osobine ličnosti i vrijednosne orijentacija mogu dati pogodno tlo za razvoj te pojave ukazuju rezultati brojnih istraživanja. Tako je kod maloljetnika uočena egocentričnost, podvodljivost, neurotičnost, odsustvo postojanja odgovornosti, nepostojanje ciljeva i planova za budućnost. (Konstantinović Vilić, S., 2014; Miladinović, V, Konstantinović, S., Đurđić, V., 1972).

Istraživanje Sveučilišta u Zagrebu (2007) pokazalo je značajnu povezanost stigmatiziranosti i negativne slike o sebi kod maloljetnih prestupnika, a u vezi su sa odnosom osoba iz lokalne zajednice prema njima. Ispitivanje srednjoškolaca u Zagrebu (Hrvatska) i u Posušju (Bosna i Hercegovina) 2009. Godine pokazalo je da postoje stigmatizirajuće reakcije vršnjaka prema prestupnicima. (Majdak M., 2009.).

Na području Tuzlanskog kantona u periodu 2010-2013. godine obavljeno je istraživanje o tome kako različiti konteksti socijalizacije utiču na pojavu i razvoj maloljetničke delinkvencije u postratnoj Bosni i Hercegovini. Dobijeni rezultati su pokazali da interakcija više faktora socijalizacije ili okolnosti i sistema socijalne zaštite podstiče razvoj maloljetničke delinkvencije, a takođe utiče i na integraciju i resocijalizaciju maloljetnika. Kao prvi faktor izdvojio se odnos djeteta i porodice, roditelja, pri čemu nepovoljne okolnosti vezane za porodicu (nepovoljno materijalno stanje i zadovoljavanje bazičnih potreba, nedostatak roditeljskog nadzora i podrške, zlostavljanje i sl.) nerijetko doprinose pojavi poremećaja u ponašanju. Pored loših vršnjačkih grupa ili odbacivanja od strane vršnjaka, te negativnog uticaja stigmatizirajućeg susjedstva, rezultati su uputili na i postojanje netolerancije na pojavu maloljetničke delinkvencije kao i insuficijentnost sistema socijalne zaštite i uopšte socijalne zajednice u kompletnom procesu resocijalizacije i reintegracije maloljetnih delinkvenata. (Avdibegović, E. 2015.).

Godine 2014. sprovedeno je istraživanje povezanosti procesa resocijalizacije i stigmatizacije maloljetnih prestupnika u Republici Srpskoj (Lazić, Lj., 2014.) U cilju utvrđivanja i razumjevanja povezanosti pojave stigmatizacije i uticaja različitih faktora u procesu resocijalizacije maloljetnih prestupnika ispitani su stavovi stručnih radnika u ustanovama socijalne zaštite o povezanosti pojave stigmatizacije i resocijalizacije maloljetnih prestupnika u školi, među vršnjacima, u porodici, sredstvima javnog informisanja i u radu stručnih radnika u ustanovama socijalne zaštite. Takođe, prema mišljenjima stručnih radnika u ustanovama socijalne zaštite, ispitano je uticaj pojave stigmatizacije na rezultate u procesu resocijalizacije maloljetnih prestupnika. Polazeći od pretpostavki o uzročno-posljedičnoj vezi odnosa faktora socijalizacije na stigmatiziranje maloljetnih prestupnika, a zatim i na njihovu resocijalizaciju i reintegraciju došlo se do rezultata koji su ukazali na značaj osvještavanja javne scene i sistema o ovom problemu. To je zadatak i ovog rada s tim što se naglasak ovdje stavlja isključivo na odnos faktora socijalizacije i pojave stigmatizacije kod maloljetnih prestupnika.

Korištenjem nestandardizovanog namjenskog upitnika, te deskriptivnom i regresijskom analizom, u istraživanju je obuhvaćeno 49 Centara i službi za socijalni rad u Republici Srpskoj. Potvrđeno je ispitivano prisustvo pojave stigmatizacije maloljetnih prestupnika u školi, porodici, sredstvima javnog informisanja, susjedstvu, među vršnjacima i u radu stručnih radnika u ustanovama socijalne zaštite kao i povezanost pojave stigmatizacije i procesa resocijalizacije maloljetnih prestupnika. (Lazić, Lj., 2014)

Izdvojićemo jedan dio dobijenih podataka a koji se odnose konkretno na predmet ovog rada. Sljedeća tabela pokazuje relaciju agenasa socijalizacije i stigmatizacije maloljetnih prestupnika za kriterij stigmatizacije.

Tabela 1. Relacija agenasa socijalizacije i stigmatizacije maloljetnih prestupnika

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the estimate
1	.235 a	.055	.011	3.834

		Unstandardized coefficients		t	Sig.
Model		B	Std. error		
1	(konstanta) Vršnjaci	34.889	2.635	13.239	.000
	Susjedi	-.048	.122	-.370	.712
	Nastavnici	.107	.155	.694	.489
	Porodica	-.135	.186	-.728	.468
	Stručna lica	.092	.054	7.692	.094

Vrijednost R Square objašnjava koliko smo procenata varijanse objasnili i rezultati pokazuju da je vrijednost koeficijenta determinacije 0.055 što se objašnjava kao statistički značajno tako da su podaci prihvaćeni i validni. Beta koeficijenti ukazuju na tumačenje da se može reći da se susjedi, porodica i stručni radnici u većoj mjeri slažu sa tvrdnjom u odnosu na vršnjake i nastavnike, ali njihova značajnost je manja. Dobijena je, dakle, veza slabijih rezultata u procesu resocijalizacije sa većom stigmatizacijom maloljetnih prestupnika od strane agenasa socijalizacije, s tim da postoje razlike u odnosu na uticaje različitih faktora socijalizacije, odnosno resocijalizacije.

Dalje, istraživanje je ukazalo i na povezanost slabe saradnje agenasa socijalizacije sa ustanovama socijalne zaštite u postupku resocijalizacije i pojave stigmatizacije maloljetnih prestupnika kao prateće pojave.

Tabela 2. Relacije agenasa resocijalizacije i stigmatizacije za kriterij stigmatizacija-koeficijenti

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
1 Constant	124.324	10.600		11.729	.000
Postoji dobra saradnja između ustanova socijalne zaštite i sredstava javnog informisanja	-.1.218	1.617	-.80	-.754	.453
Postoji dobra saradnja između ustanova socijalne zaštite i NVO	4.487	1.630	.324	2.753	.007
Postoji dobra saradnja između ustanova socijalne zaštite i policije	-1.325	2.077	-.077	-.638	.525
Postoji dobra saradnja između ustanova socijalne zaštite i škola u procesu resocijalizacije	-3.072	2.077	-.178	-1.531	.129
Postoji dobra saradnja između porodica maloljetnih prestupnika i ustanova socijalne zaštite u procesu resocijalizacije	-.172	1.797	-.010	-.096	.924

Rezultati ukazuju na to da je saradnja između ustanova socijalne zaštite i nevladinih organizacija značajna na nivou 0.01 i što je ta saradnja veća veća je i potvrda tvrdnje. Saradnja ustanova socijalne zaštite sa porodicom, školom, lokalnom zajednicom, sredstvima javnog

informisanja i nevladinim organizacijama u procesu resocijalizacije je slabija, pa se prema dobijenim podacima zaključuje da je stigmatizacija veća ukoliko je slabija saradnja ustanova socijalne zaštite sa porodicom, školom lokalnom zajednicom, sredstvima javnog informisanja i nevladinih organizacija.

Stručni rad sa maloljetnim prestupnicima je proces koji zahtjeva uključivanje niza faktora, koji svojim usmjeravanjima, savjetovanjem, odnosom, utiču prvenstveno na vaspitanje i socijalizaciju djece, odnosno na formiranje stavova, uvjerenja, ponašanja. Iz razloga njihovog značaja isti se angažuju i u procesu resocijalizacije, proširenog sa sistemom socijalne kontrole (policija, pravosuđe). Ustanove socijalne zaštite se u procesu resocijalizacije nalaze u svojesvrсноj posredničkoj ulozi između maloljetnika i drugih faktora, sistema, te su tu da pomognu i rade sa maloljetnikom, osnažuju njegovu porodicu, saraduju sa školom i zastupaju njegove interese, odnosno štite ga u postupcima koji se vode u policiji i pravosudnim organima. Ukoliko porodica, škola, socijalna zajednica nisu osjetljivi i nemaju razumjevanja pa su čak i puni predrasuda oni dakle imaju stigmatizirajuće stavove koji ne doprinose resocijalizaciji maloljetnog prestupnika, a i njegova socijalna integracija/reintegracija je samim tim otežana. Stigmatizirajući stavovi stručnih radnika u ustanovama socijalne zaštite, od strane vršnjaka, susjeda, nastavnika u školi i članova porodice uslovljavaju slabije rezultate u procesu resocijalizacije. I nivo saradnje između faktora primarne socijalizacije, kao i sredstava javnog informisanja, sa ustanovama socijalne zaštite takođe je značajna, a rezultati sprovedenog istraživanja pokazali su da ta saradnja nije dovoljna, te da je stigmatizacija maloljetnih prestupnika veća ukoliko je slabija saradnja.

U pomenutom istraživanju ispitivana je i uzročno-posljedična veza pojave dezorganizacije porodice i razvoja stigmatizacije, nedostatak programa resocijalizacije, te uticaj stigmatizacije na stvaranje negativne slike o sebi, te veza između etičnosti u radu stručnih radnika, kao i veza između primjene međunarodnih standarda u radu stručnih radnika sa maloljetnim prestupnicima, a u smislu prevencije stigmatizacije maloljetnika. Istraživanje je ukazalo na stigmatizaciju maloljetnih prestupnika kao značajan društveni problem.

Zaključna razmatranja

Pravilna socijalizacija djece, potpomognuta socijalno političkim mjerama usmjerenim jačanju socio-ekonomskog stanja porodice i veza u porodici, praćenju i edukovanjem nastavnika, kao i razvojem programa resocijalizacije utemeljenim na principima i međunarodnim zakonskim standardima, su elementi uspješne resocijalizacije i eliminisanja i izbjegavanja pojave stigmatizacije kao dodatnog problema. Participacija svih faktora socijalizacije, oslobođenih predrasuda, preventivno može dati efektivne rezultate u radu sa djecom koja su iskazala probleme u ponašanju bilo koje vrste. Obezbjedenje saradnje svih faktora socijalizacije, odnosno interdisciplinarni, kao i multidisciplinarni rad treba da bude obezbjeđena u svim fazama rada prevencije i tretmana resocijalizacije. Podizanje svijesti javnosti i građana o djeci sa problemima u ponašanju ili sukobom u zakonu kao o djeci kojoj treba stručna pomoć mogu doprineti i sredstva javnog informisanja. Čist um oslobođen predrasuda i nepristrasan stav, te socijalna akcija, planiranje, tretmani i rad sa maloljetnim prestupnicima su ono što istovremeno i preventivno onemogućava, ali i smanjuje prisutnost pojave stigmatizacije maloljetnih prestupnika. Ljudsko društvo je vremenom, odnosno humanizacijom odnosa prema onom što nije uobičajeno razvilo takav pristup koji je širio razumjevanje ljudi pa je i humanizacija odnosa prema maloljetnim počiniocima krivičnih djela danas dobila druge osobine ističući značaj restorativne pravde, koncepta faktora rizika i faktora zaštite, principa protektivnosti, zaštite podataka i sl. Predrasude, etiketiranje i stigma su internalistički inkorporisani u ljude, grupe, društvo, pa zahtjevaju i pristup koji će promovisati i zahtjevati etički pristup obojen empatijom, razumjevanjem i socijalnom osjetljivošću i akcijom. U odnosu na teoretske i empirijske činjenice navedene u ovom radu, zaključuje se da je stigmatizacija maloljetnih prestupnika kompleksan socijalni problem koji otežava njihovu reintegraciju i efektivnost programa resocijalizacije, kao i da je u uzročno-posljedičnoj vezi sa djelovanjem faktora (re)socijalizacije. Zbog toga, društvena briga za djecu treba u što većoj mjeri da podrazumjeva intervencije koje uključuju porodicu, školu, susjedstvo, socijalne servise i zajednicu, kako bi se preventirala pojava problema u ponašanju kod djece, a posljedično i doprinijelo efektivnoj resocijalizaciji prestupnika oslobođene pojave stigme.

Literatura:

1. Avdibegović, E. (2015). *Utjecaj različitih konteksta socijalizacije na razvoj maloljetničke delinkvencije u posratnoj Bosni i Hercegovini (naučna monografija)*, Tuzla: Univerzitet u Tuzli,
2. Goffman, E., (1963), *Stigma. Notes on the management of spoiled identity*, New Jersey: Englewood Cliffs Prentice-Hall,
3. Jovanović B. D., Lačković, M., Pavlović, Z. (2007). Abeceda stigme. *Engrami*, 29, 1-2, 79-86.
4. Konstantinović Vilić, S. (2014). Fenomenološke i etiloške karakteristike maloletničkog kriminaliteta, Nikolić-Ristanović (ur) *Maloletnička delinkvencija u svetu i Srbiji*, 39-56, Beograd: IP „Prometej”.
5. Lazić, Lj. (2014), Povezanost pojave stigmatizacije i resocijalizacije maloljetnih prestupnika (neobjavljena magistarska disertacija), Univerzitet u Tuzli, Tuzla
6. Majdak, M., Kamenov, Ž. (2009). Stigmatiziranost i slika o sebi maloljetnih počinitelja kaznenih djela, *Kriminologija i socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 17, 1, 41-53
7. OUN (1985). Standardna minimalna pravila UN za administraciju pravosudnog sistema za maloljetne prestupnike, Peking: OUN
8. OUN (1990). Smjernice UN-a za prevenciju maloljetničke delinkvencije, Rijad: OUN.
9. OUN (1990). Standardna minimalna pravila za mjere alternativne institucionalnom tretmanu, Tokio: OUN

THE IMPACT OF SOCIALIZATION FACTORS AT THE PHENOMENON OF STIGMATIZATION OF JUVENILE OFFENDERS

Summery

Juvenile offenders behavior produces various undesirable social, family, personal and other consequences on minors and produces especially interesting phenomenon, which society does not pay attention to, is stigmatization. Stigmatization as an effect of negative prejudices can lead to the appearance of deviant identity and thus adversely affect the process of social reintegration and resocialization. The study of the impact of stigmatization on results in the process of re-socialization of juvenile offenders in school, among peers, in the family, in the media and in the work of professional workers in social care institutions, points to the relationships between attitudes of experts in all institutions that have contact with children with this behavioral problem and with phenomenon of stigmatization and process of resocialization. The cooperation of family, school and local community in achieving their educational and social function is essential for the planning of primary prevention and socialization of children and minors as an effective strategic framework for combating all offensive forms of behavior and stigmatization of offenders. Starting from the theoretical point of view, the factors of resocialization, models and principles of resocialization are explained. The role and cooperation of social protection institutions with minors, families and other socialization or resocialization agents is essential for the prevention of the stigmatization of juvenile offenders. Special attention should be paid to positive legislation with reference to international standards and instruments for the protection of juvenile offenders in order that every factor of resocialization, or an expert, will take an impartial attitude towards children who commit a crime and thus help them in successful social integration.

Key words: *stigmatization, resocialization, juvenile offender.*

ANOMIJA DRUŠTVA I POSLJEDICE

SEKCIJA II

PREPOZNAVANJE I DRUGI POSTUPCI IDENTIFIKACIJE U ISTRAŽNOM POSTUPKU U PRAVU SJEDINJENIH AMERIČKIH DRŽAVA

Akademik prof. dr Miodrag N. Simović,
sudija Ustavnog suda Bosne i Hercegovine i redovni profesor Pravnog fakulteta u Banjoj Luci,
dopisni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, inostrani član Ruske akademije
prirodnih nauka i redovni član Evropske akademije nauka i umjetnosti

Doc. dr Marina M. Simović,
sekretar Ombudsmana za djecu Republike Srpske i docent na Fakultetu pravnih nauka Univerziteta
„Apeiron” u Banjoj Luci

Sažetak: *Mnogi prigovori se mogu staviti postupku prepoznavanja i identifikaciji u istražnom postupku u pravu Sjedinjenih Američkih Država. Većina tih argumenata potiče od branioca. U skladu sa Petim amandmanom na Ustav SAD, optuženi se može žaliti da proces identifikacije krši njegova prava protiv samooptuživanja. Međutim, proces fizičke identifikacije (npr. prepoznavanje ili otisak glasa) generalno neće izazvati privilegiju Petog amandmana protiv samooptuživanja. Uz to, optuženi može ukazati da proces identifikacije krši njegovo pravo na advokata prema Šestom amandmanu na Ustav SAD. Optuženi ima pravo na advokata prilikom prepoznavanja u istražnom postupku, nakon započinjanja formalnog procesa protiv njega. Najzad, optuženi može da se žali da je proces identifikacije, poput prepoznavanja, bio toliko nekorektan da krši njegove procesne garancije. Da bi se to postiglo, optuženi mora pokazati da je, gledano u kontekstu „ukupnosti okolnosti”, proces identifikacije bio „nepotrebno sugestivan” i tako doveo do pogrešne identifikacije koja je veoma nekorektna prema njemu.*

Ključne riječi: *privilegija od samooptuživanja, pravo na advokata, propisani zakonski postupak, procesne garancije, optuženi.*

1. UVODNE NAPOMENE

Postoji veliki broj metoda kojima policija može dobiti fizičku identifikaciju osumnjičenog da bi ga povezala sa određenim zločinom. To uključuje prepoznavanje (*lineups*), otiske prstiju (*fingerprints*), uzorke krvi (*blood sample*), otiske glasa (*voice - print*), upotrebu fotografija itd. Optuženi koji su identifikovani ovim metodama su često podizali jedan ili više ustavnih prigovora protiv njih. Među najčešće podizanim prigovorima su sljedeći:

1. Samooptuživanje (*self-incrimination*): da takvi postupci identifikacije krše privilegiju protiv samooptuživanja osumnjičenog;
2. Pretres i (privremeno) oduzimanje predmeta (*search and seizure*): da takvi postupci konstituišu bezrazložni pretres ili oduzimanje predmeta i kršenje Četvrtog amandmana;
3. Pravo na advokata: kada se takvi postupci koriste, a tuženi nema prisutnog advokata, krši se pravo na advokata iz Četvrtog amandmana;
4. Propisani zakonski postupak: da takvi postupci u mnogo slučajeva krše opšte pravo na procesna prava (*right to due process*) prema Petom ili Četnaestom amandmanu (u zavisnosti da li su uključeni državni ili federalni izvršiocu zakona),

Od ove četiri grupe, najuspješnije je bilo tvrđenje o pravu na advokata. Pri tome se, kao važna za diskusiju, postavljaju i pitanja da li se osumnjičenom mogu uzeti otisci prstiju u odsustvu (*in absence*) ili da li ima osnovane sumnje (*probable cause*) ili naloga za pretres stana, odnosno prostorija ili vozila (*search warrant*).

2. OGRANIČENJE PRIVILEGIJE PROTIV SAMOOPTUŽIVANJA

2.1. Slučaj *Schmerber*

U slučaju *Schmerber v. California*, 384 SAD 757 (1966)¹¹⁸, Vrhovni sud SAD¹¹⁹ je presudio (5-4) da nevoljna analiza krvi (*blood test*) nije prekršila pravo na privilegiju od samooptuživanja iz Petog amandmana, zato što taj amandman štiti samo protiv prinudnog izvođenja dokaza o karakteru i ponašanju osobe (*testimonial evidence*) ili „komunikativnih” dokaza (*communicative evidence*). U ovom predmetu, optuženi je uhapšen zbog vožnje u alkoholisanom stanju, a ljekar mu je, po naređenju policije, uzeo uzorak krvi iako se on protivio. Većinsko mišljenje sudija Vrhovnog suda bilo je da prinudni test krvi nije kršenje privilegije od samooptuživanja prema Petom amandmanu, jer ovaj amandman štiti samo protiv prinudne „komunikacije” ili „svjedočenja” a ne protiv „prinude koje pravi od osumnjičenog ili optuženog izvor ’materijalnih (*real evidence*) ili tjelesnih dokaza’ “.

Vrhovni sud je priznao da linija između dokaza o karakteru i ponašanju osobe (*testimonial evidence*) i materijalnih dokaza (*physical evidence*) ne može uvijek lako da se povuče. Sud je primijetio da su se „neki testovi, kako se čini, usmjerili da se dobije ’tjelesni dokaz’, na primjer, detektor laži (*lie detector*) koji mjeri promjere u tjelesnim funkcijama tokom ispitivanja, može, u stvari usmjeriti da se izmame odgovori koji su u suštini svjedočenje”. Vrhovni sudje, takođe, priznao, u fusnoti, da se u nekim situacijama koje prisiljavaju osumnjičenog da fizičku identifikaciju - mogu proizvesti nusprodukti (*by-products*) svjedočenja. Tako, ako se osumnjičeni protivi testu krvi na religijskim osnovama ili je preplašen bolom uboda, može izabrati da prizna prije nego da se podvrgne postupku. Sud je istakao da takvo prisiljavanje ne može da se dozvoli u takvom sučaju ili bi barem vlada morala da se odrekne nuspojava svjedočenja postupka identifikacije. Sud je naglasio da situacija *Schmerber*, sama po sebi, ne uključuje takav problem.

Četiri sudije koje se nisu složile sa većinskim mišljenjem (*dissenters*) su dale prigovor da je krv koja je izvađena nevoljno - u stvari “komunikativna” i očito samooptužujuća. Oni su tvrdili da dokumenti kao što su privatni spisi i dnevници, koji su zaštićeni Petim amandmanom, ne otkrivaju nista više od vlastite krvi osobe i stoga bi se pravo protiv samooptuživanja trebalo primjenjivati ovdje sa istom jačinom. Jedan od sudija koji je glasao protiv (sudija Fortas) je takođe tvrdio da „klauzula o procesnim garancijama” (*due process clause*)¹²⁰ zabranjuje državi da sprovede „bilo kakvu vrstu nasilja nad osobom ... i vađenje krvi, i pored protesta, jeste čin kršenja”.

2.2. Produženje

Schmerber je bio baza za presudu da su razni postupci tjelesne identifikacije van privilegije protiv samooptuživanja. Tako je u slučaju *U.S. v. Wade*, 388 U.S. 218 (1967)¹²¹, Vrhovni sud rekao da se privilegije ne primjenjuju na optuženog koji je prisiljen da se pojavi u prepoznavanju i da govori za identifikaciju.

Slučaj *Schmerber* se od tada primjenjuje da se nađu privilegije protiv samooptuživanja koje se ne primjenjuju na otiske prstiju, fotografije, mjerenja, tjelesne pokrete, analizu rukopisa i čak ispitivanje ultra-ljubičastim svjetlom. U stvari, od optuženog se može zahtijevati da govori, bez nužnog kršenja njegove privilegije protiv samooptuživanja. Na primjer, od optuženog se jasno može zahtijevati davanje glasnog uzorka za analizu glasa, bez problema od samooptuživanja¹²². Slično, od osumnjičenog se zbog vožnje u alkoholisanom stanju može zahtijevati da odgovori na pitanja da se testira njegova mentalna oštrina bez kršenja njegovih prava od samooptuživanja (*Pennsylvania v. Muniz*, 496 U.S. 582 (1990))¹²³.

---

¹¹⁸ <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/384/757/case.html>, pristupljeno 10. 4. 2017.

¹¹⁹ U daljem tekstu: Vrhovni sud.

¹²⁰ Klauzula o zakonitosti postupanja (amandmani 5 i 14 na Ustav SAD).

¹²¹ <http://caselaw.findlaw.com/us-supreme-court/388/218.html>, pristupljeno 20.4.2017.

¹²² Vidi *U.S. v. Dionisio*, 410 U.S.1 (1973). <http://caselaw.findlaw.com/us-supreme-court/410/1.html>, pristupljeno 21.4.2017.

¹²³ <https://www.law.cornell.edu/supct/html/89-213.ZO.html>, pristupljeno 21.4.2017.

2.3. Odbijanje saradnje

Osumnjičeni nema pravo da odbije učestvovanje u postupku identifikacije pošto, prema slučaju *Schmerber*, takvi postupci nisu unutar privilegije protiv samooptuživanja. Posljedica nesaradnje jeste da osumnjičeni može biti zadržan zbog nepoštovanja suda (*contempt of court*) i neodređeno zatvoren, zbog odbijanja da saraduje.

Pošto postupak identifikacije ne uključuje pravo protiv samooptuživanja, pravilo da tužilac ne može da komentariše odbijanje optuženog da svjedoči (*Griffin v. California*, 380 U.S. 609 (1965)¹²⁴) se ne primjenjuje. Tako, tužilac može komentarisati odbijanje tuženog da saraduje u postupku identifikacije. Na primjer, u slučaju *South Dakota v. Neville*, 459 U.S. 553 (1983)¹²⁵, Vrhovni sud je podržao zakon države dozvoljavajući tužiocu da komentariše odbijanje optuženog, zbog vožnje u alkoholisanom stanju, da se podvrgne testu krvi prema *Schmerberu*. Pošto je država imala pravo da prisili optuženog na takav test, mogla je da mu ponudi izbor između testa i neke druge alternative (u ovom slučaju, pošto su imali njegovu odbijanje da se podvrgne testu, privuklo je pažnju „tijela koje odlučuje o činjeničnim pitanjima“¹²⁶).

3. PRAVO NA ADVOKATA

3.1. Pravilo *Wade-Gilbert*

U dva srodna slučaja *U.S. v. Wade*, 388 U.S. 218 (1967)¹²⁷ i *Gilbert v. California*, 388 U.S. 263 (1967)¹²⁸, Vrhovni sud je najavio pravilo da osumnjičeni, barem nakon optužbe, ima apsolutno pravo da ima prisutnog advokata u bilo kakvom postupku suočenja (*confrontation*) prije suđenja. Takva suočenja uključuju prepoznavanje (u kojima svjedok izabira osumnjičenog iz grupe ljudi, koji obično liče jedan drugom) i „pokazivanje jednog čovjeka“ (*show-up*), u kojem se svjedoku pokaže samo osumnjičeni i pita da li je osumnjičeni izvršilac. Vrhovni sud je identifikovao takva sučeljavanja u istražnom postupku kao kritičnu fazu u tužilaštvu i istakao da „prisustvo advokata na takvim kritičkim sučeljavanjima, kao i na samom suđenju, funkcioniše da uvjeri da će interesi optuženog biti zaštićeni dosljedno sa adversarnom teorijom krivičnog optuženja“.

I u slučaju *Wade* i *Gilbert*, Sud je naglasio notornu nepouzdanost svjedokove očevidne identifikacije. Sud je citirao mnoge slučajeve pogrešnih identifikacija i ukazao na veliku mogućnost da će policija uticati (svjesno ili nesvjesno) na identifikaciju koju daje svjedok.

U slučaju *Wade*, dva svjedoka očevica (*eyewitness*) su izabrala optuženog u prepoznavanju samo nakon što su vidjeli (prema njihovom kasnijem svjedočenju) kako optuženi stoji u hodniku stanice okružen agentima FBI-a.¹²⁹ Prepoznavanje u slučaju *Gilbert* je vođeno sa auditorijumom u kojem je 100 svjedoka, zbog nekoliko navodnih prekršaja optuženog, izvršilo veliku identifikaciju osumnjičenog u prisustvu obje strane, u postupku „punom opasnih sugestija“.

U slučaju *Wade-Gilbert*, Vrhovni sud je presudio da je prisustvo advokata u ovim postupcima identifikacije potrebno, i to da bi se zaštitila ustavna prava optuženog na suočenje. Sud je citirao nekoliko mogućnosti u kojima je prisustvo advokata prilikom prepoznavanja potrebno, inače će se ovo pravo izgubiti: (1) imena drugih učesnika u prepoznavanju se obično ne navode i oni su često ili policajci ili drugi osumnjičeni za neke druge zločine, a nisu oni koji će protestovati zbog pristrasnosti u postupku; (2) takođe, svjedok u prepoznavanju obično nije sposoban da otkrije sugestivne uticaje. Pored toga, žrtva je često nepouzdan izvor objektivne informacije jer je uzbuđena zbog osvetoljubivih ili pakosnih motiva; (3) osumnjičeni, zbog svoje tenzije, neće biti u dobrom položaju da identifikuje

---

¹²⁴<https://supreme.justia.com/cases/federal/us/380/609/case.html>, pristupljeno 23.4.2017.

¹²⁵<https://supreme.justia.com/cases/federal/us/459/553/>, pristupljeno 26.4.2017.

¹²⁶*Trier of the fact*, porota, porotnici, sudija (presuđivač činjeničnih pitanja).

¹²⁷<https://supreme.justia.com/cases/federal/us/388/218/case.html>, pristupljeno 29.4.2017.

¹²⁸<https://supreme.justia.com/cases/federal/us/388/263/case.html>, pristupljeno 29.4.2017.

¹²⁹ **The Federal Bureau of Investigation.**

praksu predrasuda i vjerovatno mu se neće vjerovati na suđenju ako nije svjedočio zbog prirode predrasuda u prepoznavanju.

Vrhovni sud je stoga dao *per se* pravilo da bilo koja identifikacija koja se desi bez prisustva advokata (osim gdje postoji efektivno odricanje) - mora da se isključi kao dokaz na suđenju. Ako je prepoznavanje pogrešno, tužilac ne samo da ne može da uvede kao dokaz na suđenju činjenicu da je optuženi bio određen prepoznavanjem, nego će tužilac takođe odrediti posebno prepoznavanje pred svjedokom koji je izvršio identifikaciju iz prepoznavanja i biće mu dozvoljeno da svjedoči pred sudom da je osoba koja sjedi u ograđenom dijelu osoba koju je vidio svjedok na mjestu zločina. Vrhovni sud je primijetio da "pravilo koje je ograničeno samo na isključivanje svjedočenja koje se tiče identifikacije u samom prepoznavanju, bez primjene na prihvatljivost identifikacije u sudnici, učinilo bi pravo na advokata praznim. Prepoznavanje se najčešće koristi ... da kristalizuje identifikaciju optuženog od strane svjedoka za naredna upoređivanja ... Država se može samo oslanjati na nedvosmislene identifikacije u sudnici, a da se ne spominju identifikacije prije suđenja kao dio državnog slučaja u sudu". Da bi se ojačalo pravilo isključivanja nepravilno izvedene identifikacije prepoznavanjem, Vrhovni sud je stavio novi teret na tužilaštvo da pokažu da identifikacija u sudnici od strane svjedoka koji je učestvovao u takvom prepoznavanju, nije „opterećena” identifikacijom preko prepoznavanja.

Da bi se svjedoku dozvolilo da izvrši takvu identifikaciju u sudu ako je samo prepoznavanje bilo nepropisno sprovedeno, tužilaštvo mora pokazati „jasnim i ubjedljivim dokazima” da identifikacija unutar sudnice nije „plod otrovnog drveta” -*fruit of the poisonous tree* (tj. proizvod nepropisne identifikacije prepoznavanjem). Prilikom određivanja da li je identifikacija unutar sudnice „očišćena mrlja” (*purged of the taint*) nepravilnog prepoznavanja, sud bi trebalo da uzme u obzir nekoliko faktora: „prethodne prilike [svjedoka] da posmatra navodni kriminalni čin, prisustvo bilo kakvog raskoraka između bilo kojeg opisa prije prepoznavanja i pravog opisa optuženog, bilo kakve identifikacije prije postrojavanja drugih osoba, identifikaciju slikom optuženog prije prepoznavanja, neuspjeh da identifikuje optuženog u prethodnim prilikama ili greška u vremenu između navodnog čina i identifikacije prepoznavanjem”.¹³⁰

Većina nižih sudova koji se bave problemima identifikacije unutar suda su presudili da se određena upitna identifikacija unutar suda sreće sa zahtjevima *Wadea*, uprkos nepropisno sprovedenom prepoznavanju. Većina sudova je zasnovala svoja nalaženja na osnovu činjenica da je svjedok imao obimnu priliku da vidi zločin i počinio.

3.2. Potvrda pravila *Wade-Gilbert* u slučaju *Moore*

Vrhovni sud je potvrdio validnost pravila *Wade-Gilbert* u nekoliko aspekata u slučaju *Moore v. Illinois*, 434 U.S. 220 (1977)¹³¹. U ovom slučaju, optuženi, osumnjičen za silovanje, doveden je pred sudiju za prethodni postupak (*preliminary hearing*), gdje je namjera bila da se odredi da li ima osnovane sumnje (*probable cause*) da se podnosi optužnica i da se odredi kaucija. Nije ga predstavljao advokat. Dok je optuženi stajao pred sudijom, od žrtve se tražilo da kaže da li je vidjela ovog siledžiju u sudnici i ona je predvidljivo rekla da je to optuženi. Na suđenju, sud je dozvolio žrtvi da svjedoči da je tuženi bio njen napadač i da ga je identifikovala u prethodnom postupku.

Vrhovni sud je presudio da se žrtvi ne bi trebalo dozvoliti da svjedoči prema ranijoj identifikaciji.¹³² Sud je pobio nekoliko tvrdnji tužioca:

a) Prethodni postupak: U odgovor na argument tužioca da nema optužnice i da se, stoga, pravo na advokata nije primijenilo u vrijeme prethodnog postupka, Sud je primijetio da se slučaj *Kirby v.*

---

¹³⁰ Djelimično neslaganje sudije Vrhovnog suda Blacka u slučaju *Wade* se protivilo zahtjevu većine da tužilaštvo pokaže da identifikacija u sudu nije „umrljana” ranijim nepropisnom prepoznavanjem, tvrdeći da je takva uslovljenost „pokvarenog voća (*tainted fruit*) ... praktično nemoguća”.

¹³¹ <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/408/786/case.html>, pristupljeno 8.5.2017.

¹³² Sud nije dosegao pitanje da li bi trebalo dozvoliti da žrtva svjedoči da je čovjek u sudnici bio njen silovatelj.

Illinois, 406 U.S. 682 (1972) pobrinuo za pravo na advokata u postupku identifikovanja počevši sa „uvođenjem adversarne krivične procedure” i saslušanje je jasno bilo takav postupak. U tom trenutku „vlada se posvetila ulozi da optuži”, a optuženi „se suočio sa tužilačkim silama organizovanog društva...”.

b) Pokazivanje jedne osobe: Sud je, takođe, odbio argument tužioca da nema prava na advokata kada se pokazuje jedna osoba (za razliku od prepoznavanja više osoba).

c) Sudski postupak (*judicial proceeding*): Takođe nije bilo prava na advokata što je zabranjeno činjenicom da se identifikacija desila tokom sudskog postupka (prethodni postupak). Sud je primijetio veliku sugestivnost kad se reklo žrtvi da će vidjeti osumnjičenog, dopuštajući joj da ga vidi kad je stajao pred sudijom i da sluša sudiju kako sumira navodne dokaze protiv njega.

(d) Nezavisan izvor (*independent source*): Na kraju, Sud je potvrdio *per se* pravilo iz slučaja *Gilbert* da se na postojanje identifikacije ne bi moglo pozivati na suđenju, čak i ako bi bilo pokazano da je identifikacija imala „nezavisan izvor”. Tako je činjenica da je žrtva prije suđenja izabrala sliku osuđenog (kao i nekoliko drugih slika) bila nerelevantna.

3.3. Značenje prava na advokata

Iako Vrhovni sud u slučaju *Wade-Gilbert* nije detaljisao kakvu ulogu advokat ima na prepoznavanju, većina komentatora vjeruje da bi advokat barem trebalo da nadgleda postupak (praviti bilješke ili snimke) i zabilježiti svoje prigovore kao dio dosijea identifikacije. Drugi komentatori su govorili da je postupak prepoznavanju adversarni postupak u kojem advokat za osumnjičenog može ispitati svjedoke, podnositi prigovore i imati razložne preporuke koje poštuje policija.

3.4. Odustajanje

Sud je u slučaju *Wade* indicirao da bi moglo postojati „inteligentno odustajanje” od prava na prisustvo i konsultacije advokata. Iako *Wade* mišljenje ne diskutuje uslove validnog odustajanja, činilo se da treba da se prati *Miranda*¹³³ model. Tako, osumnjičeni mora biti potpuno savjetovan o svojim pravima da može da ima prisutnog advokata.

3.5. Zamjena advokata

I u slučaju *Wade* i *Gilbert*, osumnjičenom je bio dodijeljen advokat prije izvršenja prepoznavanja i Vrhovni sud je rekao da, u normalnim situacijama o ovom slučaju, prethodno treba da se uzme ili dodijeli advokat koji se mora obavijestiti tako da može biti prisutan prepoznavanju. Međutim, slučaj *Wade* je ukazao da u hitnim slučajevima gdje se zahtijeva momentalna identifikacija, zamjenski advokat može da bude adekvatan za namjene suočenja.

3.6. Zakon o suzbijanju krivičnih djela (*Crime Control Act*)

Opšti zakon o suzbijanju krivičnih djela i Zakon o sigurnosti na ulicama (*Omnibus Crime Control and Safe Streets*) iz 1968. godine¹³⁴ (sa Naslovom III o elektronskom nadzoru) govori u § 3502 da će: „Svjedočenje svjedoka da je vidio optuženog kako izvršava ili učestvuje u izvršenju zločina za koji se optuženom sudi, biti prihvatljiv dokaz” na bilo kojem državnom suđenju. U tvrdnji

---

¹³³ *Miranda v. Arizona*, 384 U.S. 436 (1966),

www.pbs.org/wnet/supremecourt/rights/landmark_miranda.html, pristupljeno 17.5.2017. U *Miranda v. Arizona* Vrhovni sud je presudio da prije ispitivanja u policiji, osumnjičeni moraju biti informisani o ustavnom pravu na advokata i privilegiju protiv samooptuživanja.

¹³⁴ 2112 Public Law 90-351; 82 Stat. 197 [H. R. 5037]. <https://transition.fcc.gov/Bureaus/OSEC/library/legislative...>, pristupljeno 8.5.2017.

da se “ukinu” identifikacije unutar suda, kao dio pravila *Wade-Gilbert*, koje se zasniva na Šestom amandmanu na Ustav SAD, dio u Zakonu o suzbijanju krivičnih djela je vjerovatno neustavan.¹³⁵

4. IZUZECI OD PRAVA NA ADVOKATA

4.1. Identifikacija prije optužnice

Optuženi u slučaju *Wade* i *Gilbert* su optuženi prije nego su bili podvrgnuti identifikaciji prepoznavanjem bez advokata. Vrhovni sud je odbio da proširi *Wade-Gilbert* pravilo prepoznavanja koje se desilo prije uvođenja formalnog postupka protiv osumnjičenog. U slučaju *Kirby v. Illinois*, 406 SAD 682 (1972)¹³⁶ Vrhovni sud je glasanjem 5-4 ograničio prava na advokata u prepoznavanju i pokazivanju za ili nakon vremena „početka adversarnog sudskog krivičnog postupka - bilo načinom formalne optužbe, prethodnog postupka (*preliminary hearing*), optužnice, informacije ili izvođenja pred sud”.

Mišljenje Suda (većina od četiri glasa, pošto se jedan sudija složio samo sa rezultatom) je bilo da se samo „u uvođenju sudskih krivičnih postupaka” može optuženi naći „suočen sa tužilačkim silama organizovanog društva i zadubljen u zamršenost osnovnog i proceduralnog krivičnog zakona”. Sudije koji se ne slažu su istakli da *Wade-Gilbert* pravilo nije ograničeno na „apstraktno razmatranje riječi ‘krivično gonjenje’ u Šestom amandmanu” nego bi prije štitilo „najosnovnije pravo optuženog - njegovo pravo na fer suđenje u koje se svjedok protiv njega može značajno unakrsno ispitati”.¹³⁷

Kirby odluka podržava samo djelimično objašnjenje šta konstituise „uvođenje sudskih krivičnih postupaka”. Sud je naveo „formalnu optužnicu, prethodni postupak, optužni akt, *information*¹³⁸ ili *arraignment*¹³⁹” kao sredstvo započinjanja formalnih sudskih postupaka. Većina nižih sudova su presudila da izdavanje naloga za hapšenje izaziva *Wade-Gilbert*. Gdje je policijska akcija protiv subjekta bila samo hapšenje bez naloga, međutim, većina sudova je presudila da se ne izaziva pravo na advokata prilikom prepoznavanja iz slučaja *Wade-Gilbert*.

4.2. Identifikacija fotografijom

U slučaju *U.S. v. Ash*, 413 U.S. 300 (1973)¹⁴⁰, Vrhovni sud je presudio da se pravo na advokata ne primjenjuje kada svjedoci vide stojeće ili pokretne slike osumnjičenih za namjene identifikacije. Sud je primijetio da, za razliku od situacije prepoznavanja, osumnjičeni nije prisutan kada svjedok gleda fotografije. Pošto je, prema stanovištu Suda, glavna namjena prava na advokata u situaciji prepoznavanja iz *Wadea* da spriječi osumnjičenog da dobije kaznu za neznanje i nemogućnost da potvrdi i da se protivi pristrasnim uslovima, nema potrebe za advokatom kada sam osumnjičeni nije prisutan. Dalje, Sud je primijetio da bi bilo nemoguće da se uspostavi pravo na advokata gdje god tužilaštvo vodi intervju sa mogućim svjedocima. Pošto je identifikacija putem fotografija samo jedna vrsta intervjua, nema razloga da se razlikuje ta forma identifikacije od drugih postupaka koje koriste tužioci prilikom intervjuisanja svjedoka.¹⁴¹

---

¹³⁵ Većina nižih sudova smatra da su vezani tumačenjem Ustava kako to radi Vrhovni sud, a ne Kongres i ignorišu zakon.

¹³⁶ www.casebriefs.com/.../identifying-suspects/kirby-v-illinois-3, pristupljeno 8.5.2017.

¹³⁷ Pojedini američki autori (Emanuel, 2007: 256) podsjećaju da je Vrhovni sud u slučaju *Miranda* prepoznao da tužilačke sile policije počinju odmah sa hapšenjem. Stoga se čini nedosljedno i nerealno da se predloži, kao što radi većinsko mišljenje sudija Vrhovnog suda u *Kirbyu*, da su samo nakon optužnice „adversarne pozicije vlade i optuženog ... očvrsnule”.

¹³⁸ Prijava (krivična), optužni prijedlog (sudu podnosi tužilac).

¹³⁹ Optužni postupak (kome se optuženi izjašnjava o krivici *guilty, not guilty, nolo contendere*).

¹⁴⁰ <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/413/>, pristupljeno 12.5.2017.

¹⁴¹ Troje sudija Vrhovnog suda koje se nisu složile sa ovom odlukom, prigovorili su da je „nedopustiva sugestivnost” koja je prisutna u kontekstu prepoznavanja, jednaka opasnosti u slučaju identifikovanja

4.3. Naučni metodi

U slučaju *Schmerber*, Vrhovni sud je presudio da se nijedno pravo iz Šestog amandmana na advokata ne dodaje ako je uzet uzorak krvi od osumnjičenog. U slučaju *Wade*, Sud je napravio razliku između „naučnih metoda”, poput upotrebe uzoraka krvi u slučaju *Schmerber* i inherentno nenaučne upotrebe identifikacije svjedoka očevica. Sud je u slučaju *Wade* procijenio da se pravo na advokata ne primjenjuje na naučna ispitivanja optuženikovih otisaka prstiju, uzoraka krvi, odjeće, kose i slično. Znanje o tehnikama nauke i tehnologije je dovoljno dostupno i varijable u tehnici male, tako da optuženi ima priliku za značajno sučeljavanje vladinog slučaja na suđenju kroz uobičajeni proces unakrsnog ispitivanja sudskih vještaka (expert witness) i prezentovanje dokaza svojih stručnjaka. U slučaju *Gilbert*, Sud je koristio ovu analizu kao osnovu za presudu da uzimanje primjera rukopisa nije „kritična faza” postupaka koje daju pravo optuženom na pomoć advokata.

5. OGRANIČENJA „PROCESNIH GARANCIJA” (*DUE PROCESS*)

5.1. Slučaj *Stovall*

U slučaju *Stovall v. Denno*, 388 U.S. 293 (1967)¹⁴², treći slučaj u „trilogiji” *Wade-Gilbert*, Vrhovni sud je istakao da „priznat osnov nezavisnog napada na bilo koje pravo na traženje advokata” jeste da li je suočenje „bilo tako nepotrebno sugestivno i pogodno za nepopravljivo pogrešnu identifikaciju” - da se odbije osumnjičenikov „propisani zakonski postupak” (*due process of law*)

U slučaju *Stovall*, optuženi je nađen kada su otkriveni ključevi na mjestu ubistva doveli trag do njega. On je uhapšen, policajac mu je stavio lisice i predstavljen je sam u prepoznavanju, pred hospitalizovanom žrtvom koja ga je identifikovala nakon što je on rekao nekoliko riječi. Osumnjičeni je bio jedini crnac u prostoriji. Žrtvin život je u to vrijeme bio u opasnosti, ali se ona oporavila da izvrši prepoznavanje unutar sudnice.

U slučaju *Wade-Gilbert*, Sud je odbio da primijeni pravo na advokata retroaktivno. Stoga se obrazloženje *Wade-Gilbert* nije moglo koristiti da presudi nepravilnim suočenje u slučaju *Stovall*. Međutim, Sud je u slučaju *Stovall* istakao da jedan postupak identifikacije može biti tako štetan da krši prava optuženog na procesne garancije, nezavisno od toga da li je priključeno pravo na advokata u postupku.

Vrhovni sud je u slučaju *Stovall* razvio sljedeći test za određivanje da li je postupak identifikacije prekršio „propisani zakonski postupak”: „Utvrđeni prekršaj propisanog zakonskog postupka u sprovođenju suočenja zavisi od ‘ukupnosti okolnosti’ (*totality of the circumstances*) koje ga okružuju...”. Sud je u ovom slučaju primijetio da „praksa prikazivanja osumnjičenog pojedinačno osobama za namjene identifikacije, a ne kao dio prepoznavanja, jeste široko osuđivana” zbog ekstremnih inherentnih prijedloga u pokazivanju samo jednog osumnjičenog. Međutim, u faktičkim situacijama koje su predstavljene samim *Stovallom*, Sud je zaključio da je moguća nekorektnost prikazivanja ublažena hitnom potrebom za postupak sučeljavanja, pošto je hospitalizovani svjedok (koji je bio jedini živi svjedok) bio u opasnosti da umre svakog trenutka.¹⁴³

---

fotografijama i da nedostatak dokaza za optuženog jednostavno znači da bilo koja nepravilnost ne bi lako mogla izaći na vidjelo.

¹⁴²<http://caselaw.findlaw.com/courts/United%20States>, pristupljeno 13.5.2017.

¹⁴³ Niži sudovi su generalno dozvoljavali prikazivanja bez advokata u sličnim slučajevima povrede žrtve ili svjedoka.

5.2. Sugestivna identifikacija je prihvatljiva ako je pouzdana

U slučaju *Neil protiv Biggers*, 409 U.S. 188 (1987)¹⁴⁴, Vrhovni sud je pokazao veću volju da dozvoli pokazivanje nego što se činilo da je to u slučaju *Stovall*. U slučaju *Biggers*, Sud je rekao da pokazivanje nije kršenje procesnih garancija čak i ako nije bilo opravdano „hitnim okolnostima” (*exigent circumstances*).

Žrtva u slučaju *Biggers* je bila medicinska sestra koja je prvo napadnuta u svojoj slabo osvijetljenoj kuhinji, onda prisilno izbačena napolje i silovana pod svijetlim i punim mjesecom. Cijeli incident je trajao od 15 do 30 minuta i žrtva je dala opšti opis visine, težine, građe, godina, glasa, kose i boje lica napadača odmah nakon događaja. Ona je onda pregledala mnogo fotografija, vjerujući da jedan liči njenom silovatelju. Nekoliko prepoznavanja i pokazivanja se sprovelo, a žrtva nije identifikovala. Naposljetku, policija je dovela osumnjičenog (kasnije optuženog) samog pred žrtvu sedam mjeseci nakon zločina. Žrtva je rekla da „nema sumnje” u njoj identifikaciji i da nikad ne bi mogla zaboraviti lice silovatelja.

Uprkos ogromnoj sugestivnosti u završnom procesu pokazivanja, Vrhovni sud je presudio da je identifikacija zakonita. Sud je primijenio test „ukupnosti okolnosti” i zaključio da je bilo koja bitna predrasuda u pokazivanju bila mjerena (1) dužinom vremena žrtvinog izlaganja napadaču (2) adekvatnom svjetlošću tokom zločina, (3) ličnom prirodom zločina, (4) male vjerovatnoće da su drugi svjedočili zločinu, (5) „više nego normalo detaljan” opis koji je prvo dala žrtva i (6) izražena sigurnost koju je žrtva pokazala¹⁴⁵.

5.3. Upotreba fotografija

U slučaju *Simmons v. U.S.*, 390 U.S. 377 (1968)¹⁴⁶, Vrhovni sud je presudio da gdje svjedok identifikuje osumnjičenog kroz upotrebu fotografija, test „ukupnosti okolnosti” se primjenjuje za određivanje da li su prekršene procesne garancije¹⁴⁷. U ovom slučaju osumnjičenog za pljačku banke je identifikovalo pet svjedoka (svaki je postupao u odsustvu drugih) sa šest fotografija, na kojima je prikazan osumnjičeni u prisustvu drugih.¹⁴⁸ Ovaj postupak je pratila identifikacija u sudnici.

Balansiranjem potrebe protiv rizika, Vrhovni sud je zaključio da upotreba fotografija nije „nepotrebno sugestivna”. Sud je posmatrao potrebu i rizik tako da: a) potreba - ozbiljan zločin se desio, počinio su još uvijek bili na slobodi i bilo je nužno da se FBI (*the Federal Bureau of Investigation*) stavi na pravi put brzo, da bi uhvatio osumnjičenog; b) rizik - nasuprot tome, rizik pogrešne identifikacije nije bio veliki. FBI agenti nisu otkrili koja je od osoba na fotografijama pod sumnjom. Takođe, svjedoci su imali odličnu priliku da vide osumnjičenog zbog jakog svjetla i znatnog perioda vremena (pet minuta) tokom kojeg su i svjedoci i učinilac bili na mjestu zločina.

Kao što je slučaj *Wade* spriječio određene „umrljane” identifikacije unutar sudnice, tako slučaj *Simmons* implicira da, ako su procesne garancije prekršene prepoznavanjem prije suđenja i identifikacijom fotografija, tužilaštvu se može zabraniti da dozvole identifikaciju svjedoka tako da izvrši identifikaciju tuženog unutar suda (čak i ako se ne pravi veza u sudu sa neprikladnom identifikacijom prije suđenja). U stvari, u slučaju *Simmons*, tužilaštvo nikad nije uvelo činjenicu da je izvršena identifikacija fotografijama i tužilački aspekti slučaja su se okretali oko toga da li je identifikacija prije suđenja uništila mogućnost svjedoka da izvrši ispravnu identifikaciju u sudu.

---

¹⁴⁴ <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/409/188/>, pristupljeno 15.5.2017.

¹⁴⁵ Postupak pokazivanja koji je korišten u *Biggersu* su odbili i Okružni sud i Žalbeni sud jer je bio nepotreban. Osim toga, žrtvin život nije bio u opasnosti i većina od pet sudija u Vrhovnom sudu je priznala da „policija nije iscrpila sve mogućnosti” u traženju prepoznavanja.

¹⁴⁶ <http://www.casebriefs.com/blog/law/criminal-procedure/criminal-procedure-keyed-to-weinreb/lineups/si-mmons-v-united-states/>, pristupljeno 15.5.2017.

¹⁴⁷ Sud je kasnije presudio u slučaju *U.S. v. Ash*, 413 U.S. 300 (1973) (<https://supreme.justia.com/cases/federal/us/413/300/case.html>, pristupljeno 17.5.2017.) da ne postoji pravo na advokata tokom upotrebe takvih postupaka identifikacije fotografijama.

¹⁴⁸ Fotografije su nabavljene od rođaka dan nakon zločina.

Vrhovni sud je istakao da „nepropisna upotreba fotografija od strane policije ponekad može da uzrokuje da svjedok pogriješi u identifikaciji kriminalaca ... Bez obzira na to kako se završi početna pogrešna identifikacija, svjedok je poslije toga pogodan da zadrži u svom pamćenju sliku fotografije, a ne osobe koju je zapravo vidio, smanjujući pouzdanost poznavanja koje će uslijediti ili identifikacije u sudu”.

Međutim, Vrhovni sud je presudio da bi identifikacija unutar suda napravila „ispravljivu grešku” (*reversible error*) samo ako je proces fotografske identifikacije bio toliko nedopustivo sugestivan da podigne „veoma znatnu vjerovatnoću nepopravljive greške”. Sud je presudio, to nije slučaj ovdje.

5.4. Dalja popustljivost u slučaju *Brathwaite*

Vrhovni sud je dao i blažu interpretaciju potrebe procesnih garancija identifikacije fotografijama u slučaju *Manson v. Brathwaite*, 432 U.S. 98 (1977)¹⁴⁹. U slučaju *Brathwaite*, tajni agent za narkotike je dobio informaciju da se droge prodaju u određenom stanu i otišao je sa osobom koja ga je informisala do tog mjesta koje je, u stvari, bilo u drugom stanu u istoj zgradi, gdje je on obavio kupovinu. On se onda vratio u policijsku stanicu i dao detaljan opis prodavca („crnac, visine oko pet stopa i 11 inča, tamnog tena, crna kosa, kratki afro-stil, visoke jagodice obraza i teške građe”) jednom od policajaca koji je radio sa njim. Ovaj drugi je rekao da je mislio kako je vidio čovjeka koji odgovara opisu na mjestu prodaje nekoliko puta i izvukao fotografiju te osobe iz dosijea. Tajni agent je identifikovao da je osoba na fotografiji prodavac.

Na suđenju je agentu ne samo dozvoljeno da izvrši identifikaciju, nego, takođe, da svjedoči da je identifikovao tuženog na fotografiji i da je bio siguran da je to fotografija stvarno optuženog. Kada je ovaj slučaj došao do Vrhovnog suda kao *habeas corpus*,¹⁵⁰ optuženi se žalio da su i identifikacija u sudnici i svjedočenje identifikacije fotografijom nepravilni.

Vrhovni sud je odbio obje ove tvrdnje, iako je priznao da je postupak bio „sugestivan” zato što se koristila samo jedna fotografija i „nepotreban” jer nije bilo hitnosti da se spriječi upotreba više fotografija. Sud je naveo razloge iz slučaja *Simmons* da postoji „veoma znatna vjerovatnoća nepopravljive pogrešne identifikacije” i presudio da to nije slučaj ovdje - u pogledu obučenosti agenta, vremena kojeg je proveo gledajući prodavca tokom transakcije (pet do sedam minuta), dobrog svjetla, tačnosti i detaljnoj prirodi opisa, „nivoa sigurnosti” agenta i relativno kratkog vremena (dva dana) između zločina i identifikacije.

Sudija Marshall (zajedno sa sudijom Brennanom) se nisu složili sa većinskim mišljenjem Vrhovnog suda, i to po dva osnova. Najprije, Marshall je argumentovao da je Sud u prošlosti tačno napravio razliku između testa za dozvoljavanje suđenja o identifikaciji prije suđenja i testa za dozvoljavanje identifikacije u sudu. Čak i ako bi test „ukupnosti okolnosti” bio odgovarajući za određivanje da li se treba dozvoliti identifikacija u sudnici, on je tvrdio da *per se* pravilo zahtijeva automatsko isključivanje svih nepotrebnih sugestivnih identifikacija prije suđenja koje je trebalo i bile su nametnute. Druga osnova neslaganja argumentuje da čak i ako se primijeni test „ukupnosti okolnosti” na svjedočenju o identifikaciji prije suđenja, kao i na identifikaciju prije suđenja - identifikacija prije suđenja u ovom slučaju ne bi prošla test. Marshall se nije složio sa tumačenjem činjenica većine sudija Vrhovnog suda ni u pogledu dužine vremena koju je agent imao da vidi prodavca i specifičnosti opisa. Takođe, Marshall je osporio tvrdnje većine sudija da je stepen sigurnosti agenta i njegovo treniranje kao agenta - činilo identifikaciju pouzdanijom. On je zaključio da je stvarno postojala „znatna vjerovatnoća pogrešne identifikacije”.

5.5. Trenutna nesigurnost „doktrine zakonitog postupanja” (*due process doctrine*)

Varirajuća primjena procesnih garancija Vrhovnog suda i opšte opiranje nižih sudova da isključe svjedoka očevidca za identifikaciju, govori da je uticaj potreba ovih garancija iz *Stovalla* za postupke identifikacije - i nesiguran i ograničen. Međutim, u ekstremnim slučajevima, sudovi nisu bili

---

¹⁴⁹<https://supreme.justia.com/cases/federal/us/432/98/case.html>, pristupljeno 17.5.2017.

¹⁵⁰ Hapšenje uz navođenje razloga hapšenja, zakonska zaštita od arbitrarnog hapšenja i zadržavanja u pritvoru.

voljni da isključe identifikacije svjedoka na osnovu procesnih garancija. Tako je u slučaju *Foster v. California*, 394 U.S. 440 (1969)¹⁵¹ Vrhovni sud posmatrao prepoznavanje kao kršenje procesnih garancija.

U slučaju *Foster*, identifikacija je obavljena na sljedeći način: (a) osumnjičeni je prepoznavan sa licima koji su bili nekoliko inča niži od njega; (b) samo je osumnjičeni nosio jaknu sličnu onoj koju je nosio pljačkaš; (c) kada prepoznavanje nije proizvelo pozitivnu identifikaciju, policija je koristila sistem pojavljivavanja jedne osobe, ovdje osumnjičenog i (d) zato što je identifikacija pojavljivanjem bila privremena, policija je nekoliko dana kasnije koristila drugo prepoznavanje, u kojem je učestvovao samo osumnjičeni. Vrhovni sud je presudio da su sve identifikacije osumnjičenog iz slučaja *Foster* nastale kršenjem procesnih garancija, pošto su postupci bili takvi da je identifikacija osumnjičenog bila „sve osim neizbježna”.

Niži sudovi su u primjenjivanju *Stovalla*, *Biggersa*, *Simmonsa* i *Brathwaitea* rijetko nalazili kršenje procesnih garancija u procesima identifikacije, čak i kada su se pratile ekstremne prakse. Niži sudovi su podržali (1) prepoznavanje u kojem je osumnjičeni nosio odjeću iz zatvora, a drugi su nosili normalnu odjeću; (2) identifikaciju fotografijom gdje je prikazana samo jedna fotografija; (3) identifikacije fotografijom u kojoj se fotografija osumnjičenog ističe (npr. u jednoj boji, cijelom dužinom) i (4) višestruke identifikacije (gdje svjedok vidi osumnjičenog u više od jednog postupka identifikacije).

LITERATURA:

1. Amar, R.A. (1997). *The Constitution and Criminal Procedure: First Principles*. Yale Univ. Press.
2. Amsterdam, A.G. (1970). *The Supreme Court and the Rights of Suspects in Criminal Cases*. 45 N.Y.U. L. Rev.
3. Bradley, M.C. (2007). *Criminal Procedure A Worldwide Study*. Carolina Academic Press 2d ed.
4. Bromby, B. et al. (2003). *A CommonKADS Representation for a Knowledge-based System to Evaluate Eyewitness Identification*. 17 Int'l Rev. of L. Computers & Technology.
5. Choper, J.H. et al. (2001). *The American Constitution Cases-Comments-Questions*. Ninth Ed. West Group.
6. Emanuel, S. (2007). *Criminal Procedure, Twenty - Seventh Edition, Edition 27*. Wolters Kluwer Law & Business.
7. Eisenberg, B.H. Feustal, G. B. (2016). *Criminal Law: Pretrial Identification: An Attempt to Articulate Constitutional Criteria*. Federal Rules of Criminal Procedure. Edition. Michigan Legal Publishing Ltd. Marquette Law Review, 58.
8. Fleissner, P.J. (1996). *Constitutional Criminal Procedure*. 48, Mercer L. Rev, 1485.
9. Kelly, R. J., Chin, K., Schatzberg, R. (1994). *Handbook of Organized Crime in the United States*. Santa Barbara, Calif.: Greenwood Publishing Group.
10. LaFave, W., Israel, J. (1985). *Criminal Procedure*. St. Paul, MN: West.
11. Lewis, P., Peoples, K. (1978). *The Supreme Court and the Criminal Process - Cases and Comments*. Philadelphia: Saunders.
12. Mayer, C. (1994). *Due Process Challenges to Eyewitness Identification Based on Pretrial Photographic Arrays*. Vol. 13 No. 3 Pace L. Rev.
13. McLeod, D. *Problems with Police Lineups*. Virginia Lawyers Weekly, <http://www.vachiefs.org/vacp/news/200502-8.html>.
14. Orfield, B.L. (1961). *Early Federal Criminal Procedure*, 7 Wayne L. Rev. 503 Wayne L. Rev.
15. Rissler, L. (1980). *The Role of Defense Counsel at Lineups*. FBI Law Enforcement Bulletin, February.
16. Van Geel, T.R. (2002). *Understanding Supreme Court Opinions*. Third Ed. Longman.

---

¹⁵¹<https://supreme.justia.com/cases/federal/us/394/440/case.html>, pristupljeno 20.5.2017.

LINEUPS AND OTHER PRE-TRIAL IDENTIFICATION PROCEDURES IN THE RIGHT OF UNITED STATES OF AMERICA

*Academician Miodrag N. Simović,
Judge of the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina, Full Professor of the Faculty of Law of Banja Luka, Corresponding Member of the Academy of Sciences and Art of Bosnia and Herzegovina, Foreign Member of the Russian Academy of Natural Sciences and Active Member of the European Academy of Sciences and Arts*

*Assistant professor Marina M. Simović,
Secretary of the Ombudsman for Children of Republic of Srpska and Assistant professor Faculty of Law University „Apeiron“ Banja Luka*

Abstract

A number of challenges can be made to lineups and pre-trial identification in right of the United States of America. This chapter examines the major arguments that defendants have made. In accordance with the Fifth Amendment to the Constitution of the United States, a defendant may argue that an identification procedure violates his right against self-incrimination. However, physical identification (e.g. a lineup or voice sample) will generally not trigger the Fifth Amendment privilege against self-incrimination. In addition, a defendant may argue that an identification procedure violates his Sixth Amendment right to counsel. A defendant has the right to have counsel at pre-trial lineup that occurs after the institution of formal proceedings against him. At last, a defendant may be able to argue that an identification procedure, such as a lineup, was so unfair as to violate his right to due process of law. To do this, the defendant must show that, viewed by the “totality of the circumstances”, the identification procedure was so “unnecessarily suggestive” and so conducive to mistaken identification as to be deeply unfair to him.

Key words: *privilege against self-incrimination, right to counsel, due process of law, due process, defendant.*

MALOLETNICI KAO IZVRŠIOCI KRIVIČNIH DELA IZNUDE U REPUBLICI SRBIJI

Gordana Nikolić¹⁵²,
Ministrastvo unutrašnjih poslova Republike Srbije,
doktorand na Pravnom fakultetu Univerziteta u Nišu

Apstrakt: Maloletnici se kao posebna socijalna kategorija najpre u krivičnopravnom smislu izdvajaju od punoletnih učinioca po svojim biološkim, sociološkim i psihološkim karakteristikama, te tako uživaju i poseban tretman kako u svojim procesnim i penološkim određenjima, tako i u smislu kažnjavanja i zaštite. Veoma često se, na žalost, dešava da maloletnici “skrenu sa pravog puta” i lako se opredelo u ono drugo ponašanje koje odstupa od normalnih društvenih vrednosti i koje se može smatrati kao društveno devijantnim. Ovakvo ponašanje maloletnika šteti najpre njihovim ličnostima, njihovoj okolini, društvu i društvenoj zajednici, ali predstavlja i potencijalnu mogućnost regrutovanja kao punoletnih lica u kategoriju društvene devijacije. U ovom radu autor analizira maloletnike kao izvršioce teških krivičnih dela i to iznude kao jednog vida njihove devijacije, ali i devijacije celokupnog društva. Najpre će biti učinjena analiza sa osvrtom na položaj maloletnika u krivičnopravnom smislu koji se odnosi na određenje njihove zakonske starosne norme, kao i Zakona koji ih reguliše, te inkriminacija krivičnih dela iznude prema Krivičnom zakoniku Republike Srbije, da bi se analizom od opšteg ka posebnim doprinelo objašnjenju zastupljenosti maloletnika u izvršenju prethodno navedenih krivičnih dela i to metodama kvalitativnog i kvantitativnog objašnjenja. Autor izvodi zaključke o učešću maloletnika u izvršenju ovog dela, kako kao neposredni izvršioци punoletnih učinilaca radi njihovog blažeg kažnjavanja, tako i pod uticajem kriminalnog miljea kome pripadaju ili želje da pripadnu što se podvodi pod kažnivom zakonskom reakcijom, ali i pod neprihvatljivom i devijantnom društvenom pojavom.

Ključne reči: maloletnici, iznuda, društvena devijacija, društvena reakcija.

Uvodne napomene

Sam termin “društvene devijacije” ukazuje na to da se u društvu pojavilo nešto što je suprotno pravim i istinskim vrednostima i da kao takvo narušava društveni sklad, stabilnost i sigurnost. Ipak, društvene devijacije su uvek postojale u i istoriji našeg društva i skretale ljude i njihove postupke na drugu i pogresnu stranu, tako da one nisu sinonim samo današnjice, već i naše daleke prošlosti. Svaka država, sistem i njihove institucije hrabro su se borili protiv ovih “poremećenih i unakaženih vrednosti”, kao što to rade i danas, ali su one ipak prisutne samo u većoj ili manjoj meri.

Da bi neka pojava bila devijantna ona mora najpre imati parametar ispravnosti sa kojim se meri, te svako njeno odstupanje od nečega što je ispravno i vredno smatra se devijantnim. Na društvene devijacije su uticali razni faktori počev od nestabilnih sistema do teškog materijalnog stanja koje je najčeće pogrešan sinonim za ljudsku nesreću. Krivca ne možemo i ne smemo tražiti u drugima, jer su krivici sami i ljudi koji su prihvatili da u svojoj ljudskoj duši ugrade ono što je nedopustivo i tako odu drugim i pogrešnim putem.

Nažalost u ovu kategoriju se sve više ubrajaju maloletnici koji “olako” skrenu sa svog započetog ispravnog puta i to najčeće kako bi se pokazali u društvu i kako bi imitirali starije, najčeće napraveći jedan pogrešan korak koji ih jed odveo u pogrešnu stranu i ka pogrešnom cilju.

S tim u vezi, maloletnici su se pojavili kao izvršioци mnogih krivičnih dela, posebno dela imovinskog karaktera i dela u vezi sa opojnom drogom. Kao izvršioци krivičnih dela protiv imovine

---

¹⁵² chupka84@gmail.com

najčešće se ubrajaju u izvršenje dela krađe, ali i u, na žalost, mnoga teža imovinska dela kao što su teška krađa, razbojništvo i iznuda.

U radu je postupljeno na sledeći način: najpre će biti metodom deskripcije prikazan status maloletnika u krivičnom pravu, a potom i osvrt na rešenja krivičnog dela iznude u pravu Srbije, da bi konačno kvalitativnom i kvantitativnom analizom bila prikazana zastupljenost maloletnika u izvršenju dela iznude koja će ukazati na moguće modifikacije koje bi trebalo preduzeti u smislu smanjenje ove pojave, kao i na društvo uopšte kako bi se društvena devijacija maloletnika u smislu izvršenja ovih dela ali i uopšte smanjila.

Položaj maloletnika u krivičnom pravu Srbije

Polazeći od nekog početka, položaj maloletnika u krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije regulisan je maloletničkim krivičnim pravom koje određuje krivično-pravni položaj maloletnih lica (kao učinilaca, odnosno kao žrtava krivičnih dela), sistem krivičnih sankcija za maloletne učinioce krivičnih dela, a pod određenim uslovima i za punoletne učinioce, kao i postupak za izricanje i izvršenje ovih sankcija od strane nadležnih državnih organa (Simović, et al, 2013). Sam naziv „maloletničko krivično pravo“, koji je uobičajen u pravnoj teoriji, kao i naziv „krivično pravo za maloletnike“ asocira na krivično pravo „maloletničkog karaktera“ koje se nalazi nasuprot „punoletničkom krivičnom pravu“ (Škulić, 2003)

Osnovni izvor maloletničkog krivičnog prava je Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnom pravu zaštiti maloletnih lica (*Službeni glasnik Republike Srbije*, broj 85/2005) i uskladu sa tim se maloletno lice smatra lice koje je u vreme izvršenja krivičnog dela navršilo 14 godina, a nije navršilo 18 godina, dok se lica u uzrastu do 14 godina nazivaju decom i prema njima se ne mogu primeniti krivične sankcije, niti druge krivično-pravne mere ako učine krivično delo. Prema pomenutom Zakonu maloletnici se kao učinioци krivičnih dela prema uzrastu dele na mlađe i starije maloletnike. Mlađi maloletnici su lica uzrasta od navršenih 14 do nenavršenih 16 godine, dok u stariji maloletnici lica koja su navršila 16, ali nisu navršila 18 godina. U određenim slučajevima maloletničko krivično pravo se primenjuje i na mlađa punoletna lica, odnosno na lica koja su u vreme izvršenja krivičnog dela navršila 18 godina, a u vreme suđenja nisu navršila 21 godinu.

Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnom pravu zaštiti maloletnih lica (*Službeni glasnik Republike Srbije*, broj 85/2005) je svojim odredbama materijalnog krivičnog prava regulisao i kažnjavanje maloletnika za učinjena krivična dela, te se tako njima mogu izreći sledeće krivične sankcije:

1. *vaspitne mere*,
2. *kazna maloletničkog zatvora* i
3. *mere bezbednosti*.

Navedeni Zakon navodi da je svrha krivičnih sankcija prema maloletnicima da se nadzorom, pružanjem zaštite i pomoći, kao i obezbeđivanjem opšteg i stručnog osposobljavanja utiče na razvoj i jačanje lične odgovornosti maloletnika, na vaspitavanje i pravilan razvoj njegove ličnosti, kako bi se obezbedilo ponovno uključivanje maloletnika u društvenu zajednicu, dok je svrha maloletničkog zatvora, pored navedene svrhe, i vršenje pojačanog uticaja na maloletnog učinioца da ubuduće ne vrši krivična dela, kao i na druge maloletnike da ne vrše krivična dela (član 10 ZMUKD).

Najčešće krivične sankcije koje se izriču maloletnicima su vaspitne mere (nezavodskog i zavodskog tipa) i mogu se izreći i mlađim i starijim maloletnicima. Vaspitne mere se mogu sistematizovati u tri grupe: 1) mere upozorenja i usmeravanja: sudski ukor i posebne obaveze; 2) mere pojačanog nadzora: pojačan nadzor od strane roditelja, usvojioca ili staraoca, pojačan nadzor u drugoj porodici, pojačan nadzor od strane organa starateljstva, pojačan nadzor uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitanje i obrazovanje maloletnika; 3) zavodske mere: upućivanje u vaspitnu ustanovu, upućivanje u vaspitno-popravni dom, upućivanje u posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje (član 11 ZMUKD).

U izuzetnim slučajevima kada su ispunjeni zakonom predviđeni uslovi i ako je sud došao do uverenja da se svrha maloletničkih krivičnih sankcija ne može ostvariti primenom vaspitnih mera, sud može starijem maloletniku da izrekne posebnu vrstu kazne – kaznu maloletničkog zatvora ukoliko su ispunjena četiri kumulativna uslova. *Prvi uslov* je objektivna starost maloletnika. Može

se kazniti samo stariji maloletnik (starosti od šesnaest do osamnaest godina). *Drugi uslov* je težina izvršenog krivičnog dela. Potrebno je da je maloletnik izvršio krivično delo za koje je predviđena kazna zatvora teža od pet godina. *Treći uslov* je subjektivne prirode i odnosi se na postojanje visokog stepena krivice na strani maloletnika, dok je za postojanje *četvrtog uslova* potrebna ocena suda da zbog težine izvršenog krivičnog dela i visokog stepena krivice maloletniku nije opravdano izreći neku od vaspitnih mera.

Kazna maloletničkog zatvora izriče se uvek u određenom trajanju i može trajati od šest meseci do pet godina, a izuzetno i do deset godina, ukoliko je izvršeno krivično delo za koje je predviđena kazna zatvora u trajanju od dvadeset godina ili teža kazna ili u slučaju sticaja najmanje dva krivična dela. Izricanje kazne maloletničkog zatvora je uvek fakultativno čak i kada su ispunjeni svi prethodno navedeni uslovi za njeno izricanje, što ovu krivičnu sankciju izdvaja od kazne zatvora koja se izriče punoletnim izvršiocima krivičnih dela. S obzirom na svoj karakter kazna maloletničkog zatvora je jedina krivična sankcija koja se može izreći maloletnim učiniocima krivičnih dela i koja za posledicu ima osuđivanost maloletnika.

Mere bezbednosti se mogu izreći maloletnicima ako im je izrečena vaspitna mera ili kazna maloletničkog zatvora, osim mere bezbednosti obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi koja se može izreći samostalno (član 39 ZMUKD).

Određenje krivičnog dela iznude

Iznuda je u krivičnom pravu Republike Srbije regulisana odredbama Krivičnog zakonika u sistematici krivičnih dela protiv imovine i to u članu 214. („Službeni glasnik RS“, broj 85/05, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/12, 104/13, 108/14 i 94/16). Pored osnovnog oblika, delo ima još četiri teža (kvalifikovana) oblika. Osnovni oblik iznude se sastoji u prinudavanju (prinudi) drugog lica silom ili pretnjom da nešto učini ili ne učini na štetu svoje ili tuđe imovine u nameri da se za sebe ili drugog pribavi protivpravnu imovinsku korist (Djurđić & Jovašević, 2010). Radnja izvršenja ovog krivičnog dela je prinudjavanje pasivnog subjekta da nešto učini ili ne učini na štetu svoje ili tuđe imovine. Prinuda (prinudjavanje) se vrši na dva načina: silom ili pretnjom, koja su u inkriminaciji označeni alternativno, te se prinuda može ispoljiti kako u primeni sile, tako i u primeni pretnje, s tim što se ne isključuje mogućnost da učinilac upotrebi kumulativno i silu i pretnju.

Po svojim obeležjima, iznuda je specifično krivično delo jer se prinuda ovde pojavljuje samo kao sredstvo za ostvarivanje osnovnog cilja iznude, a to je pribavljanje protivpravne imovinske koristi (Lazarević, 2000). S obzirom da je cilj iznude pribavljane protivpravne imovinske koristi, to i jeste razlog da je ovo krivično delo svrstano u krivična dela protiv imovine, a ne protiv slobode i prava građana iako se korišćenjem prinude povređuju prava i slobode građana, ali to nije osnovni cilj iznudjivača, već se on time samo koristi da bi ostvario svoj prevashodni cilj, a to je sticanje protivpravne imovinske koristi (Škulić, 2015).

Izvršilac dela može da bude svako lice, a u pogledu krivice je potreban direktan umišljaj koji kvalifikuje direktna namera (pribavljanje sebi ili drugome protivpravne imovinske koristi). Ukoliko se sila ili pretnja primenjuje bez takve namere, neće se raditi o iznudi već o nekom drugom krivičnom delu, pre svega prinudi. Za ovo krivično delo je predviđena *kazna zatvora* od jedne do osam godina.

Krivično delo iznude pored osnovnog oblika ima i četiri teža oblika. Prvi i drugi teži oblik iznude su kvalifikovani visinom pribavljene imovinske koristi. Ukoliko je iznudom pribavljena protivpravna imovinska korist u izosu koji prelazi četrsto pedeset hiljada dinara, učinilac se kažnjava kaznom zatvora od dve do deset godina (stav 2) a ukoliko je izvršenjem osnovnog oblika dela pribavljena imovinska korist u iznosu koji prelazi milion i petsto hiljada dinara učinilac će se kazniti zatvorom od tri do dvanaest godina (stav 3).

Pored ovih težih oblika koji su kvalifikovani visinom pribavljene imovinske koristi, postoje još dva teža oblika krivičnog dela iznude. Treći teži oblik dela postoji u jednom od dva alternativno propisana slučaja: 1) ako se učinilac bavi vršenjem osnovnog ili težih prethodno navedenih oblika iznude (što podrazumeva kontinuirano vršenje ovog krivičnog dela, tj u vidu zanata). Kvalifikatorna okolnost ovog oblika se sastoji u „bavljenju“, te za taj pojam nije dovoljno daje iznuda samo jednom izvršena, čak ni u onim situacijama kada se nesumnjivo može utvrditi namera da se delo ponavlja (Stojanović, 2012) ili 2) ako je delo izvršeno od strane grupe. Ovde se ne radi o orgnaizovanoj

kriminalnog grupi, već o grupi koja predstavlja kvalifikatornu okolnost dela i u skladu sa članom 112. stav 22. KZ postoji kada su najmanje tri lica povezana radi trajnog ili povremenog vršenja krivičnih dela koja ne mora da ima definisane uloge svojih članova, kontinuitet članstva ili razvijenu strukturu. Za ovo delo je propisana kazna zatvora od pet do petnaest godina.

Četvrti, najteži oblik dela postoji ako je iznuda (osnovni ili teži oblici koji su kvalifikovani visinom pribavčjane imovinske koristi) izvršena od strane organizovane kriminalne grupe. Shodno članu 112. stav 35. KZ-a organizovana kriminalna grupa predstavlja grupu od tri ili više lica koja postoji određeno vreme i deluje sporazumno u cilju vršenja jednog ili više krivičnih dela za koje je propisana kazna zatvora od četiri godine ili teža kazna radi neposrednog ili posrednog sticanja finansijske ili druge koristi ili radi ostvarivanja i zadržavanja uticaja na privredne ili druge važne državne strukture. Ovaj oblik iznude predstavlja jednu od tipičnih aktivnosti organizovanog kriminala koja se žargonski označava kao „reket“ ili “reketiranje“ (Škulić, 2015). Krivično delo iznude se često poistovećuje sa reketom, što se ne može u potpunosti prihvatiti jer je reket jedan od načina i modusa delovanja i ispoljavanja organizovanog kriminala (Bošković, 2005). Za ovaj najteži oblik iznude propisana je kazna zatvora od najmanje pet godina, što znači da je određen posebni minimum kažnjavanja, dok zakonodavac nije propisao posebni maksimum kažnjavanja, već je maksimalna kazna jednaka opštem maksimumu kazne zatvora koji iznosi dvadeset godina.

Zastupljenost maloletnika u izvršenju iznude – kvalitativna i kvantitativna analiza

Krivična dela iznude u odnosu na imovinski kriminalitet I kriminalitet uopšte se ne pojavljuju u dominantnom broju, što u prilog tome ide njihova složenost u izvršenju, kao I biranje žrtve, imajući u vidu da su I same žrtve najčešće na granici zakona. Utoliko je I zabrinjavajuća situacija što se maloletnici javljaju u izvršnju ovih dela, imajući u vidu da se radi ipak o težim krivičnim delima.

Učinioci krivičnog dela iznude su lica sklona nasilju pa su stoga prema svom psihološkom profilu slični razbojnicima, s tim što oni silu i pretnju primenjuju na nešto „prefinjniji“ i manje direktan način, ali sa druge strane se ovo delo vrši u sticaju sa razbojništvom ili prerasta u razbojništvo. Iznudiivači često podstrekavaju maloletnike na direktno primenjivanje sile tokom iznuđivanja ili ostvarivanja pretnje, jer se na taj način najpre oni ne pojavljuju kao direktni izvršioc, a sa druge strane računaju i na znatno blažu kriminalnu politiku koja se vodi prema maloletnicima (Aleksić&Škulić, 2011).

Način izvršenja maloletnih lica je uglavnom prepoznatljiv s obzirom na to da predstavlja imitaciju događaja iz raznih kriminalističkih filmova koji se svakodnevno prikazuju ili su podstaknuti sadržajem knjige koje su pročitili (Bošković, 2005). Veoma često se u javljaju slučajevi da su se maloletnici ugledaju i na svoje „punoletne idole“ koji vrše krivična dela iznude kako bi ih imitali, ali i kako bi njima pokazali spremnost za vršenje ovih dela u cilju da postanu deo njihove kriminalne grupe.

Kao učinioci ovih dela predstavljaju najpre problem strukturi maloletničke delinkvencije, a kao takvi, imajući u vidu da su zbog starosne krivičnopravne odgovornosti svrstani u starosnu dob od 14 do 18 godina se ne mogu ubrajati u recidivizam maloletnika, predstavljaju ozbiljnu potencijalnu regrutaciju profesionalnih punoletnih učinioca krivičnih dela ucene, ali i mnogih drugih istorodnih ili drugih dela.

Maloletnici su inače zastupljena kategorija u izvršenju imovinskih krivičnih dela, imajući u vidu da su im to dela i najlakša i najpraktičnija za izvršenje, posebno ukoliko se radi o krađama ili teškim krađama. Pored toga izvršenje ovih dela im donosi i najbržu zaradu, a posebno ukoliko se radi o izvršiocima koji koriste opojne droge te im je dolazak do novca na najbrži način neophodan.

Na devijantnost maloletnika pored prethodnog navedog u mnogome utiču i nestabilna i destruktivna porodica, devijanti vršnjaci, mediji, reklamiranje skupocenih stvari i predmeta, neprikladno davanje medijskog prostora kriminalnih licima, kao i krizne situacije, nemaština, ratovi, poremećen sistem društvenih vrednosti.

Samo izvršenje lakših dela protiv imovine od strane maloletnika utiče i na njihovo sazrevanje i stvaranje veštine u budućem izvršenju težih imovinskih dela kao što je iznuda, ali i mnoga druga dela u vezi sa opojnim drogama, sa elementima nasilništva, pa čak i ubistva. Od stvaranje kriminalne karije najpre u smislu izvršenja lakših dela, a potom i težih dela, devijaca maloletnika poprima veću i

složeniju dimenziju, te najčešće svoju kriminalnu karijeru nastavljaju sa „dobrim i solidnim predznanjem“ kao punoletni izvršioци, čime se proširuje obim društvenih devijacija koje ova punoletna lica, ali maloletna, kasnije prnose i na nove maloletnike.

S tim u vezi je neophodno na društvene devijacije delovati na samom početku njihovog pojavljivanja, kao i ažurnim prvetivnim radom, poboljšanjem normi zakona koje regulišu kategoriju izvršioca maloletnika, smanjenje važnosti njihove posebne socijalne kategorije, uvođenje novih vaspitnih mera, efikasniji rad i nadzor od strane škola i porodice, negovanje ispravnog sistema vrednosti i veća posvećenost temeljima vaspitanja deteta.

U smislu verodostojnosti činjenice da se maloletnici pojavljuju kao izvršioци dela iznude kvantitativna analiza može pomoći ali i ukazati na zastupljenost ove kategorije izvršioca krivičnog dela iznude. S im u vezi, u narednom tekstu rada podaci koji su preuzeti iz Biltena Republičkog zavoda za statistiku će nam ukazati na kvantitativnu strukturu maloletnih izvršioca krivičnih dela iznude u Republici Srbiji i to u periodu od početka primene novog Krivičnog zakonika, dakle od 2006. godine do 2015. godine.

Tabela 1. Odnos krivičnog dela iznude učinjeno od maloletnika u odnosu na ukupan broj imovinskih krivičnih dela maloletnika u Srbiji u periodu 2006-2015. godine

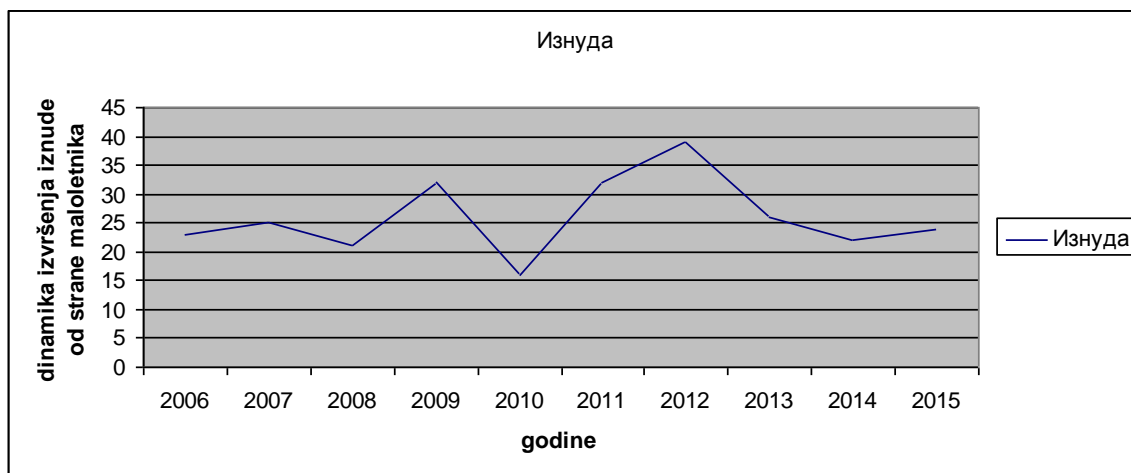
(Bilteni Republičkog zavoda za statistiku: broj 491 za 2006. godinu.(2009); broj 505 za 2007. godinu.(2009); broj 513 za 2008. godinu.(2010); broj 528 za 2009. godinu. (2010); broj 547 za 2010. godinu. (2012); broj 559 za 2011. godinu. (2012); broj 577 za 2012. godinu. (2013); broj 589 za 2013. godinu. (2014); broj 604 za 2014. godinu. (2015), broj 618 za 2015. godinu. (2016). Beograd: Republički zavod za statistiku.

godina	imovinska krivična dela učinjena od strane maloletnika	krivično delo iznude učinjeno od strane maloletnika	procenat zastupljenosti
2006	1931	23	1,19 %
2007	2198	25	1,14 %
2008	2471	21	0,85 %
2009	2015	32	1,59 %
2010	2142	16	0,75 %
2011	2450	32	1,31 %
2012	2238	39	1,74 %
2013	2355	26	1,10 %
2014	1952	22	1,13 %
2015	1912	24	1,26 %

Na prvi pogled može se uočiti da maloletnici u izvršenju iznude ne predstavljaju dominantan broj u odnosu na ukupan broj imovinskih krivičnih dela, ali sa druge strane imajući uvidu da se radi o složenom krivičnom delu I kategoriji lica koji imaju posebna biološka I sociološka stanja, ne možemo

a da ne primetimo da je ipak zabrinjavajući broj ovog izvršenja od strane maloletnika i da su uopšte i spremni na izvršenje ovog nasilničko imovinskog dela.

Interesantan podatak je da izvršenje iznude od strane maloletnika u odnosu na imovinska dela maloletnika nešto veće u odnosu na istinovaj odnos punoletnih izvršioaca, koji u tabeli nisu prikazani, te da uglavnom procenat izvršenja maloletnika iznosi oko 1%, pa čak i više što je zabeleženo 2012. godine kada je procenat iznosio 1,74%. U prilog tome ide i činjenica da se radi o uzrastu od 14 do 18 godina što predstavlja najpre manji broj samih potencijalnih izvršioaca u odnosu na punoletna lica koja se smatraju lica nakon navršene 18. godine. Pored toga u ovom slučaju se radi i o posebnom statusu izvršioaca iajući u vidu da su maloletnici, te njihovo izvršenje u navedenom broju iako statistički predstavlja mali broj, ujedno ukazuje i na veliki društveni i pravni problem.

Grafikon 2. Ilustracioni prikaz dinamike izvršenih krivičnih dela iznude od strane maloletnika u Srbiji u periodu 2006-2015. godine

Najveći broj iznuda od strane maloletnika u analiziranom periodu je bilo izvršeno 2012. godine kada je broj izvršenja zabeležen čak u 39 slučajeva, dok je 2012. i 2009. godine takođe bio veliki broj izvršenja i to u 32 slučaja. Najmanji broj izvršenja je bio 2010. godine kada je zabeleženo upola manje slučajeva i to svega 16. Posmatrajući grafičku analizu izvršenja iznude od strane maloletnika stiče se utisak da postoje odstupanja u posmatranim godinama posebno u periodu od 2009. do 2012. godine kada je 2009. godine došlo do značajnog porasta u odnosu na prethodnu godinu da bi 2010. godine došlo do znatnog smanjenja, a odmah naredne 2011. godine je broj izvršenja povećan na broj identičan kao u 2009. godini, da bi se on povećao i dostigao maksimalan broj 2012. godine. Osim ovih perioda u kojima se ogleda znatno smanjenje i znatan porast izvršenja dela iznude od strane maloletnika što predstavlja i značajno odstupanje, ostale posmatrane godine odlikuje uglavnom ujednačen broj izvršenih iznuda gde nema nekog većeg odstupanja u broju izvršenja.

Društvene devijacije

Tabela 3a. Izrečene krivične sankcije starijim maloletnim učiniocima krivičnih dela iznude u Srbiji u periodu od 2006-2015. godine

godine	mal. zatvor	vaspitne mere								
		sudski ukor	posebne obaveze	pojačan nadzor roditelja	pojačan nadzor organa starat.	pojač. nadz. u ustan. za vasp.	Pos. obav. uz pojač. nadzor	upuć. u vaspit. ustan.	upuć. u vaspit.- popr. dom	ukupno
2006	-	7	-	14	-	-	-	1	-	22
2007	-	1	1	5	5	-	-	-	-	12
2008	-	-	-	1	4	-	-	-	-	5
2009	-	-	5	2	5	-	-	-	-	12
2010	-	1	-	1	-	-	-	-	-	2
2011	-	1	-	1	3	-	-	-	-	5
2012	-	2	5	-	4	-	-	-	-	11
2013	-	-	5	6	3	-	1	-	-	15
2014	-	1	2	6	3	1	2	-	-	15
2015	-	1	2	3	5	-	2	1	1	15

Imajući u vidu da se maloletnim učiniocima krivičnih dela iznude mogu izreći dve vrste krivičnih sankcija i to kazna maloletničkog zatvora koja je rezervisana samo za starije maloletnike i vaspitne mere koje se mogu izreći i starijim i mladim maloletnicima. Analizirajući izrečene krivične sankcije starijim malolenim učiniocima možemo najpre da konstatuje da je politika krivičnog gonjenja prema ovom specifičnoj kategoriji ljudi veoma blaga i da je odlikuje veoma blago kažnjavanje. Kazna maloletničkog zatvora, kao najteža krivična sankcija propisana za maloleetne učiniocice, za dela iznude u analiziranom periodu nije nijednom izrečena iako se radi o veoma teškom krivičnom delu sa elementom nasilja. Vaspitne mere su dominantnije u izricanju, ali ne i sve te tako možemo izdvojiti pojačan nadzor od strane roditelja, zatim organa strateljstva, kao i sudski ukor i posebne obaveze.

Tabela 3b. Izrečene krivične sankcije mlađim maloletnim učiniocima krivičnih dela iznude u Srbiji u periodu od 2006-2015. godine

godine	vaspitne mere								
	sudski ukor	posebne obaveze	pojačan nadzor roditelja	pojačan nadzor organa starat.	pojač. nadz. u ustan. za vasp.	posebne obav. uz pojač. nadzor	upuć. u vaspit. ustan.	upuć. u vaspit.- popr. dom	ukupno
2006	1	-	4	-	-	-	-	-	5
2007	2	-	5	-	-	-	-	-	7
2008	1	-	1	1	-	-	-	1	4
2009	-	-	1	3	-	-	1	-	5
2010	3	-	6	3	-	-	-	-	12
2011	4	-	1	1	-	-	-	-	6
2012	3	1	4	1	-	1	-	-	10
2013	6	1	2	1	-	-	-	-	10
2014	1	4	6	5	1	3	-	-	20
2015	7	1	5	-	-	-	-	-	13

Vaspitne mere izrečene mlađim maloletnim učiniocima dela iznude na prvi pogleda izgleda da nisu zastupljena u onom broju kao što su izrečena punoletnim učiniocima, ali isto tako u onim godinama gde je izrečeno manje vaspitnih mera starijim maloletnim učiniocima istovremeno je izrečeno više tih mera mlađim maloletnicima. Od izrečenih vaspitnih mera svake godine najzastupljenije su mera pojačanog nadzora roditelja, odnosno mera pojačanog nadzora organa staratelja.

Ukoliko posmatramo odnos osuđenih starijih i mlađih maloletnika može se konstatovati da su uglavnom stariji maloletnici brojni u izvršenju dela iznude u odnosu na mlađe maloletnike, ali nije ni malo pohvalno i zastupljenost mlađih maloletnika u ovo izvršenje a posebno što se u pojedinim godinama pojavljuju kao dominantnija kategorija u odnosu na starije maloletnike.

Zaključna razmatranja

Analizirajući specifičan položaj maloletnika u Krivičnom pravu Srbije sa jedne strane i njihovo ponašanje koje odlikuje devijantno ponašanje i koje predstavlja krivično delo sa druge dobijaju dijemetralno suprotnu ravan, jer ukoliko se ubrajaju u posebnu socijalnu kategoriju, isto tako njihova potreba, želja i sposobnost za iskazivanje devijantnog i kriminalnog ponašanja je utoliko i dimenzijski veća, imajući u vidu činjenicu da su upravo oni sposobni da izvrše teška dela i postaju potencijalni punoletni izvršioc krivičnih dela što se u praksi pokazalo kao veoma čest slučaj i to u onom meri da su od njihovog učenja zanata "od malih nogu" njihovo znanje i veština prerasli u veliko iskustvo i velike kriminalce.

S tim u vezi učestvovanje maloletnika u izvršenju teških krivičnih dela kao što je delo iznude je zapanjujuća činjenica, imajući u vidu da se ipak radi o teškom i složenom krivičnom delu koje u svojoj radnji integriše i inkriminiše i nasilništvo i protivpravnu imovinsku korist. Analizirajući učešće

maloletnika u izvršenje ovog dela, ne može se reći da li je teža činjenica što maloletnicima sami vrše ova dela u uzoru na svoje idole punoletne učinioca te tako pokazuju nameru i spremnost da sami budu inicijatori, učinioci i izvršioci ovih dela ili okolnost da se javljaju kao neposredni izvršioci ovih dela punoletnih učinioca koji ih kriminalizuju kako bi kao izvršioci podlegli blažoj politici kažnjavanja. Ovo kazuje na to da će ova kategorija maloletnika kao poslušni izvršioci svojih punoletnih lica biti spremna da vrši i teža dela koja im punoltni učinioci zadaju kao što su ubistva i dela u vezi trgovine droga. Spremnost maloletnika da izvrše ovo teško delo postoji u oba slučaja i neminovno u oba slučaja pokazuju spremnost ovih ljudi da i dalje vrše ista ili teža dela.

U prilog učešća maloletnika u izvršenju krivičnog dela iznude pokazali su i rezultati koji su u radu analizirani i koji ne predstavljaju zanemarujući broj. Posebnu očajavajuću crtu društvenih devijacija predstavlja učešće i mladih maloletnika u delima iznude, pa čak i u pojedinim godinama i njihova dominantnija zastupljenost u odnosu na starije maloletnike, što nije ni malo pohvalno imajući u vidu da se radi o licima uzrasta od 14 do 16 godina.

Politika kažnjavanja maloletnika za izvršena dela iznude je veoma blaga i čak ni u jednom slučaju starijim maloletnicima nije izrečena kazna maloletničkog zatvora za izvršeno delo iznude, već samo vaspitne mere koje i jesu zaista primarne u represiji i kažnjavanju maloletnika.

Kazna ipak nije svemoguća i kažnjavanje nije univerzalni lek protiv kriminaliteta, te iako je kazna stara i tradicijska reakcija društva i države protiv učinioca krivičnih dela, ipak je uočeno da težište preventivnih mehanizama nije u sferi kažnjavanja, već u efikasnom otkrivanju i dokazivanju krivičnih dela i postavka o efikasnijem preventivnom mehanizmu se pre može utemeljiti u prethodnim radnjama, nego u kazni, ako osnovnom metodu zastrašivanja potencijalnih, odnosno aktuelnih kriminalaca, na šta nam je ukazao, pa i usmerio prof. dr Milan Škulić. Funcija specijalne i generalne prevencije u zastaršivanju u smislu efikasnog otkrivanja i dokazivanja krivičnog dela i efikasnog vođenja postupka je svakako veća nego ista ta funkcija koju ostavruje kazna imajući u vidu činjenicu da se kriminalci "drže" toga da su male šanse da dela bude otkriveno i dokazano, a on krivično gonjen, te o kazni ni ne razmišljaju.

Suprotstavljanje i sprečavanje učešća maloletnika u ovim i težim delima je podjednako važna i treba se svesti na najpre otprilike politiku kažnjavanja i efikasnijem delovanju porodice, škole, medija i svih obrazovanih i vaspitnih ustanova i institucija na ovu kategoriju ljudi kako bi se njihovo učešće u ovim i drugim delima smanjilo i sprečilo. U efikasnu borbu protiv ovog devijantnog i kriminalnog ponašanja maloletnika treba uvesti i razne nove vaspitne mere u smislu određenja društva sa kojim bi se maloletnik družio, povremenim nadzorom od strane policije i organa socijalnih službi, obavezno uključivanje maloletnika u sekcije i vannastavne aktivnosti u skladu sa njihovim potencijalima, a posebno rad sa porodicom na njegovom pojačanom nadzoru.

Suštinu otklanjanja i smanjenja devijantnog i kriminalnog ponašanja maloletnika treba svesti na naše stare i istinske društvene vrednosti a to su porodica i škola, imajući u vidu da se prve, osnovne i primarne vrednosti vaspitanja stiču u porodici a dalje paralelno nastavljaju u školi, te s tim u vezi treba raditi na vraćanju poštovanja i ojačavanju vrednosti porodice i škole i vratiti ugled koje su nekada imali što bi u mnogome koristili i doprinelo na jačanju svesti maloletnika i smanjilo njihovu devijantnost i sklonost u izvršenju ovako teških krivičnih dela, kao što je i delo iznude. Smanjenjem devijantnog ponašanja maloletnika u smislu izvršenja iznude utiše najpre na smanjenje predmetne devijacije, ali ujedno i na smanjenje nekih "laksih" oblika devijantnog ponašanja koje se ujedno ubraja u sistem prethodne devijacije.

Celokupni statistički podaci koji su opravdali kvalitativnu zastupljenost maloletnika u izvršenju krivičnih dela iznude i njihove uzroke pojavljivanja u ovom izvršenju su pokazatelj da maloletnici koji su izvršioci ovog dela predstavljaju zabrinjavajući utisak društvu, ali i pravac pogrešnog načina življenja koji ih je odveo u kriminalnu i kažnjivu sferu društva ukoliko govorimo u užem pravnom smislu, ali i u jedan od ozbiljnih vidova društvenih devijacija ukoliko isto ovo stanje posmatramo u širem i sociološkom smislu. Zbog toga se celokupno društvo, institucije i svaki pojedinac treba boriti kako bi se smanjila devijantnost maloletnika prilikom izvršenja dela iznude što će pokazati naredni statistički podaci i utisak društvene zajednice.

Literatura

1. Aleksić Ž., & Škulić, M. (2011). *Kriminalistika*. Beograd: Pravni fakultet.
2. Bošković, M. (2005). *Kriminalistika metodika*. Beograd: Policijska akademija.
3. *Bilteni Republičkog zavoda za statistiku*: broj 491 za 2006. godinu.(2009); broj 505 za 2007. godinu.(2009); broj 513 za 2008. godinu.(2010); broj 528 za 2009. godinu. (2010); broj 547 za 2010. godinu. (2012); broj 559 za 2011. godinu. (2012); broj 577 za 2012. godinu. (2013); broj 589 za 2013. godinu. (2014); broj 604 za 2014. godinu. (2015), broj 618 za 2015. godinu. (2016). Beograd: Republički zavod za statistiku.
4. Đurđić, V., & Jovašević, D. (2010). *Krivično pravo, posebni deo*. Beograd: Nomos.
5. Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, Službeni glasnik Republike Srbije broj 85/2005.
6. Jovašević, D. (2005). *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*. Beograd: Službeni list SCG.
7. Jovašević, D. (2010a). *Krivično pravo, opšti deo*. Beograd: Nomos.
8. Jovašević, D. (2010b). *Položaj maloletnika u krivičnom pravu*. Niš: Pravni fakultet.
9. Jovašević, D. (2011a). *Maloletničko krivično pravo*. Niš: Pravni fakultet.
10. Jovašević, D. (2012). *Kažnjavanje maloletnika u krivičnom pravu, Maloletničko pravosuđe u Republici Srbiji, Zbornik radova*. Beograd: Centar za prava deteta.
11. Jovašević, D. (2014). *Krivično pravo, posebni deo*. Beograd: Dosije.
12. Krivični zakonik, "Službeni glasnik RS", broj 85/05, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/12, 104/13, 108/14 i 94/16.
13. Lazarević, Lj. (2000). *Krivično pravo – posebni deo*. Beograd: savremena administracija.
14. Lazarević, Lj., & Grubač, M. (2005). *Komentar Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*. Beograd: Justinijan.
15. Lazarević, Lj. (2011). *Komentar krivičnog zakonika*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union.
16. Simović, M, et al. (2013). *Maloletničko krivično pravo*, Istočno Sarajevo.
17. Nikolić, G. (2016). *Novi koncept kažnjavanja krivičnog dela iznude u Republici Srbiji - istorijski pregled i predlog "de lege ferenda"*, Zbornik radova, Probacija i alternativne krivične sankcije - mogućnosti i perspektive, Banja Luka: Centar modernih znanja.
18. Perić, O. (2007). *Komentar Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*. Beograd: Službeni glasnik.
19. Radulović, Lj. (2010). *Maloletničko krivično pravo*. Beograd: Pravni fakultet.
20. Soković, S., & Bejatović, S. (2009). *Maloletničko krivično pravo*. Kragujevac: Pravni fakultet, Institut za pravne i društvene nauke.
21. Stojanović, Z., & Kolarić, D. (2010). *Krivičnopravno reagovanje na teške oblike kriminaliteta*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Edicija Crimen.
22. Stojanović, Z. (2012). *Komentar Krivičnog zakonika*. Beograd: Službeni glasnik.
23. Stojanović, Z., & Delić, N. (2013b). *Krivično pravo, posebni deo*. Beograd: Pravna knjiga.
24. Stojanović, Z. (2014). *Krivično pravo, opšti deo*. Beograd: Pravna knjiga.
25. Škulić, M., & Stevanović, I. (1999). *Maloletni delikventni u Srbiji – neka pitanja materijalnog, procesnog i izvršnog prava*. Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta.
26. Škulić, M. (2003). *Maloletnici kao učinioci i kao žrtve krivičnih dela*. Beograd: Dosije.
27. Škulić, M. (2010). *Starosna granica sposobnosti za snošenje krivice u krivičnopravnom smislu. Crimen*. Beograd: Pravni fakultet.
28. Škulić, M. (2011). *Maloletničko krivično pravo*. Beograd: Pravni fakultet.
29. Škulić, M. (2015). *Organizovani kriminalitet: pojam, pojavni oblici, krivična dela i krivični postupak*. Beograd: Službeni glasnik.

JUVENILES AS OFFENDERS CRIMINAL OFFENSES EXTORTION IN REPUBLIC OF SERBIA

**Gordana Nikolić,
Ministry of Internal Affairs of the Republic of Serbia,
PhD student at the Faculty of Law University of Niš**

Summary

Juveniles are as a separate category in the criminal justice initially meaning different from the adult offender for its biological, social and psychological characteristics, and thus enjoy special treatment in both its procedural and penal determinations, as well as in terms of punishment and protection. Very often, unfortunately, happens to minors "stray from the right path" and are easy to identify in what other behavior that deviates from the normal social values and which can be regarded as a social deviant. This behavior of juveniles considered first their personalities, their environment, society and the community, but it is also a potential means of recruitment as well as adults in the category of social deviation. The author analyzes the juveniles as perpetrators of serious crimes and extortion as a form of their deviations, and deviations of the entire society. First be made to analysis with regard to the position of the minor to the the criminal justice sense, which refers to the determination of their legal age norms, and a law that regulates them, and incriminations criminal extortion according Criminal Code of Serbia, to the analysis of the general to the special contribute to the explanation of the representation of the minor in the commission of those crimes previous and methods of qualitative and the quantitative explanation. The author draws conclusions on the participation of minors in the commission of these offenses, both as direct perpetrators of adult perpetrators for their lenient punishment, and under the influence of criminal milieu to which they belong or want to belong to what is subsumed under punishable legal reaction, but under the unacceptable and deviant social phenomenon.

Keywords: juveniles, extortion, social deviation, social reaction.

ПРЕГОВАРАЊЕ О КРИВИЦИ КАО ПОЈЕДНОСТАВЉЕНА ФОРМА ПОСТУПАЊА У КРИВИЧНИМ СТВАРИМА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ С АСПЕКТА ДРУШТВЕНЕ РЕАКЦИЈЕ

Мр Косић Драгана¹⁵³

Министарство унутрашњих послова Републике Српске

Апстракт: У оквиру бројних мјера које се предузимају с циљем повећања ефикасности кривичног поступка посебно мјесто припада управо поједностављеним формама поступања у кривичним стварима. Предлагање поједностављених процесних форми традиционалним кривичним поступцима је инспирисано жељом за уштедом времена, трошкова и рада и избјегавањем формалности које у рутинским случајевима изгледају непотребне. У том контексту, извршена је системска реформа кривичног процесног законодавства, како на нивоу Босне и Херцеговине, тако и у њеним ентитетима и Брчко Дистрикту БиХ која је отворила потпуно нови приступ кривичном поступку, у коме се акценат ставља не само на појачавање заштите основних људских права и слобода, него и на ефикасност самог поступка. У палети поједностављених и скраћених поступака ново кривично процесно законодавство у Републици Српској познаје сљедеће облике: имунитет свједока (члан 149. ЗКП РС), изјашњење о кривици (члан 244. ЗКП РС), преговарање о кривици (члан 246. ЗКП РС) и поступак за издавање казненог налога (члан 358. ЗКП РС). У овом раду биће ријечи о Преговарању о кривици са аспекта друштвене реакције на девијантне појаве.

Кључне ријечи: поједностављене форме поступања у кривичним стварима, преговарање о кривици, друштвена реакција.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Кривични поступак и кривично процесно право су „производи“ развоја правне и социјалне државе и људске цивилизације. У свом садашњем (или актуелном) облику они су резултат сложених и дуготрајних историјских процеса, које константно прати, на једној страни, промоција основних људских права и слобода, као и њихова заштита у контексту криминалне политике, кривичног права и међународног кривичног права, и на другој страни, захтјеви (данас све гласнији) за постизањем запажених резултата у борби против криминалитета као негативне друштвене појаве која има друштвени карактер, нарочито оних његових облика који доводе у питање међународним, уставним и кривичним правом заштићене вриједности људског рода и друштва.¹⁵⁴ Однос државе према правима грађана у кривичном поступку једно је од основних питања кривичног поступања, како с аспекта нормативних рјешења, тако и с аспекта практичне примјене. Тај се однос увијек исказује постојањем двију међусобно супротстављених тежњи: тежње за дјелотворношћу кривичног поступка и тежње за заштитом права грађана у кривичном поступку. Међутим, у свакодневной пракси кривичног поступања ту је равнотежу готово немогуће постићи. Будући да је циљ увођења и изградње скраћених облика кривичног поступка поједностављење и повећање учинковитости кривичног поступка, које се постиже мањим формализмом и сужавањем процесних гаранција, неизбјежно долази до поремећаја равнотеже између поменутих тежњи у кривичном поступку. Таква конструкција

---

¹⁵³ Виши инспектор Министарства унутрашњих послова, Управе криминалистичке полиције, Јединице за привредни криминалитет у Бања Луци. E-mail: dragana.kosic@yahoo.com.

¹⁵⁴ Сијерчић-Чолић, Х. (2012), Актуелна питања кривичног поступка у Босни и Херцеговини (уставноправни, легислативни и практични аспекти), *Актуелна питања кривичног законодавства (нормативни и практични аспект)*, стр. 288-316, Златибор, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, (стр. 290).

поступка настоји се оправдати малим значајем и мањом тежином кривичних дјела, те изричитим или прећутним пристанком окривљеног на примјену конкретног облика скраћеног поступка.¹⁵⁵

Од пријема Босне и Херцеговине у чланство Уједињених народа у прољеће 1992. године па до пријема у чланство Вијећа Европе десет година касније, као и после тога с обзиром на процесе око укључења Босне и Херцеговине у друге европске интеграције, њен правни поредак је суочен с потребом мијењања или доградње института који су постојали од раније, као и активног прихватања института који нису до данас егзистирали на овим просторима, али јесу у другим државним и правним заједницама.¹⁵⁶ Босна и Херцеговина спада у ред свега неколико европских држава које су у задње вријеме донијеле своје нове, системске процесне законе којима је на битно другачији начин уређен кривични поступак.¹⁵⁷ После потписивања Дејтонског мировног споразума у новембру 1995. године, у Босни и Херцеговини се интензивније предузимају реформски кораци у систему кривичног правосуђа и кривичном (материјалном, процесном и извршном) законодавству. Свеобухватније, интензивније и радикалније реформе кривичног законодавства, и нарочито кривичног процесног права, развијају се након доношења Закона о Суду Босне и Херцеговине¹⁵⁸ и Тужилаштву Босне и Херцеговине.¹⁵⁹ Не улазећи детаљније у програм реформи у области кривичног правосуђа и кривичног законодавства, можемо констатовати да су дотадашње дубоке промјене у друштвеном, економском и политичком животу Босне и Херцеговине (али и шире) потакнуле доношење новог кривичног процесног законодавства (као и материјалног и извршног) како на нивоу Босне и Херцеговине тако и у ентитетима и Брчко дистрикту Босне и Херцеговине.¹⁶⁰

Реформе кривичног правосуђа, кривичног законодавства, и нарочито, кривичног процесног права у Босни и Херцеговини одликују се многим специфичностима. Узроке реформи треба тражити у сложеним и наглим промјенама у друштвеном, политичком, економском, социјалном и правном систему БиХ, као сложене мултиетничке државе¹⁶¹ која се састоји од два ентитета Републике Српске и Федерације Босне и Херцеговине и дистрикта Брчко Дистрикт.¹⁶² Примарни циљеви реформе су били: ефикасност кривичног поступка у

---

¹⁵⁵ Царић, М. (2012), *Скраћени облици казног поступка (докторска дисертација)*, Сплит, Правни факултет Свеучилишта у Сплиту, (стр. 362-363).

¹⁵⁶ *Ibidem*.

¹⁵⁷ Бубаловић, Т. (2008), *Новела Закона о казном поступку Босне и Херцеговине од 17.6.2008*, Загреб, *Хрватски љетопис за казно право и праксу*, Вол. 15, Број 2/2008, стр. 1129-1157, (стр. 1132).

¹⁵⁸ Суд Босне и Херцеговине основан је Одлуком високог представника за Босну и Херцеговину у децембру 2000. године. Закон о суду БиХ је објављен у *Службеном гласнику БиХ* бр. 29/2000, 24/2002, 3/2003, 42/2003, 37/2003, 9/2004, 4/2004, 35/2004, 61/2004, 32/2007, 97/2009. Службена пречишћена верзија Закона о суду БиХ објављена је у *Службеном гласнику БиХ* бр. 49/2009.

¹⁵⁹ Парламент Босне и Херцеговине је у октобру 2003. године усвојио Закон о тужилаштву Босне и Херцеговине, који је донесен Одлуком високог представника у августу 2002. године. Закон о тужилаштву Босне и Херцеговине објављен је у *Службеном гласнику БиХ* бр. 24/2002, 3/2003, 37/2003, 42/2003, 9/2004, 35/2004, 61/2004, 97/2009. Службена пречишћена верзија Закона о тужилаштву БиХ објављена је у *Службеном гласнику БиХ* бр. 49/2009.

¹⁶⁰ Сијерчић-Чолић, Х. (2012), *Актуелна питања кривичног поступка у Босни и Херцеговини (уставноправни, легислативни и практични аспекти)*, *Актуелна питања кривичног законодавства (нормативни и практични аспект)*, стр. 288-316, Златибор, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, (стр. 291-292).

¹⁶¹ Поред специфичности БиХ у низу питања правне природе, почев од њеног уставног уређења, БиХ је специфична и у подручју кривично-процесног законодавства. Наиме, кривични поступак у БиХ уређују четири законотворца (БиХ, два ентитета и Брчко дистрикт БиХ), па одатле и четири закона о кривичном поступку. Готово да нема државе, било јединственог или сложеног облика уређења, у којој кривични поступак није уређен једним законом. Хоџић, С. (2011), *Нека отворена питања кривичног процесног законодавства у Босни и Херцеговини*, *Кривично законодавство и превенција криминалитета*, стр. 397-415, Београд, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, (стр. 397).

¹⁶² Сијерчић-Чолић, Х. (2003), *Расправа о реформи у кривичном правосуђу и кривичном законодавству Босне и Херцеговине с посебним освртом на ново кривично процесно право*, Загреб, *Хрватски љетопис за казно право и праксу*, Вол. 10, Број 1/2003, стр. 181-208, (стр. 181).

смислу прописивања правног инструментарија за борбу против криминалитета и сузбијање његових негативних и деструктивних последица, заштита темељних и међународним правом афирмисаних права и слобода учесника у кривичном поступку, нарочито претпостављеног извршиоца кривичног дјела, отклањање дуготрајности кривичног поступка и утицање на убрзање кривичног поступка у смислу отклањања оних препрека које успоравају ток конкретног кривичног поступка, растерећење кривичног правосуђа поједностављењем процесних облика и института кроз које се развија кривични поступак за лакша кривична дјела, односно кривична дјела која у укупном фондусу материјалног кривичног права чине око 80% прописаних инкриминација. Опсежна системска реформа кривичног процесног законодавства у Босни и Херцеговини окончана је доношењем Закона о кривичном поступку Босне и Херцеговине¹⁶³ који је ступио на снагу 1. марта 2003. године (У Републици Српској Закон¹⁶⁴ је ступио на снагу 1. јула 2003. године, у Федерацији БиХ¹⁶⁵ 1. августа 2003. године, а у Брчко Дистрикту¹⁶⁶ 1. јула 2003. године). Тим је законом створена правна основа и нормативни оквир за нови кривични поступак у БиХ, битно другачији од модела уређеног Законом о кривичном поступку СФРЈ из 1977. године који је до тада био у примјени. Након неколико парцијалних измјена, законодавац је значајније измјенио и допунио тај закон доношењем измјена и допуна Закона о кривичном поступку 2008. године.¹⁶⁷

У палети поједностављених и скраћених поступака ново кривично процесно законодавство у Републици Српској познаје сљедеће облике: имунитет свједока (члан 149. ЗКП РС), изјашњење о кривици (члан 244. ЗКП РС), преговарање о кривици (члан 246. ЗКП РС) и поступак за издавање казног налога (члан 358. ЗКП РС).¹⁶⁸

ПРЕГОВАРАЊЕ О КРИВИЦИ У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Преговарање о признању кривице је механизам путем кога се кривични случај разријешава без суђења, споразумом укључених страна.¹⁶⁹

Споразум о признању кривице „Контроверзни је производ америчке судске праксе“. Почео се јављати у другој половини XIX вијека, након грађанског рата.¹⁷⁰ Споразум о признању кривице доминантан је начин завршавања кривичног поступка у кривичноправном систему Сједињених Америчких Држава. Данас се у САД примјеном споразума о признању кривичног дјела рјешава 90–98% свих кривичних предмета.¹⁷¹ Основ „нагодбе“ је споразум странака, а

¹⁶³ Закон о кривичном поступку Босне и Херцеговине, *Службени гласник у БиХ*, бр. 3/2003, 36/2003, 26/2004, 63/2004, 13/2005, 48/2005, 46/2006, 76/2006, 29/2007, 32/2007, 53/2007, 76/2007, 15/2008 и 58/2008.

¹⁶⁴ Закон о кривичном поступку Републике Српске, *Службени гласник РС*, бр. 50/2003, 111/2004, 115/2004, 29/2007, 68/2007, 119/2008, 55/2009, 80/2009, 88/2009, 92/2009, 100/2009; пречишћен текст 53/2012.

¹⁶⁵ Закон о кривичном поступку Федерације Босне и Херцеговине, *Службене новине Федерације БиХ*, бр. 35/2003, 56/2003, 78/2004, 28/2005, 55/2006, 53/2007, 9/2009, 12/2010, 08/13, 59/14.

¹⁶⁶ Закон о кривичном поступку Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине, *Службени гласник Брчко Дистрикт БиХ*, бр. 10/2003, 48/2004, 6/2005, 12/2007, 14/2007, 21/2007, 2/2008, 17/2009, пречишћен текст 44/2010, 9/2013, пречишћен текст 33/2013, 27/14.

¹⁶⁷ Бубаловић, Т. (2008), *Новела Закона о казном поступку Босне и Херцеговине од 17.6.2008*, Загреб, *Хрватски љетопис за казнено право и праксу*, Вол. 15, Број 2/2008, стр. 1129-1157, (стр.1129-1130).

¹⁶⁸ Закон о кривичном поступку Републике Српске („Службени гласник РС“ бр. 53/2012, пречишћен текст).

¹⁶⁹ Бајовић, В. (2009). Споразум о признању кривице. *Ревизија за криминологију и кривично право*, Вол. 47, Бр. 3/09, стр. 319-335. Београд: Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу. (стр. 319).

¹⁷⁰ Фејш, И. (2012). Амерички модел нагодбе у кривичном поступку посебно неки њени негативни аспекти. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, година XLVI, број 4/2012, стр. 119-142. Нови Сад: Правни факултет. (стр. 121).

¹⁷¹ Николић, Д. (2013). Споразуми о признању кривичног дела као репрезентативна форма поједностављеног поступања у кривичним стварима. *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима*, Регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примјени, стр. 132-153. Београд: Мисија ОЕБС у Србији. (стр. 132).

циљ брже и сигурније долажење до пресуде на бази узајамних уступака.¹⁷² Овдје се оптуженом дозвољава да преговара о признању кривице са тужиоцем, у замјену за конкретну кривичну санкцију и то без потребе за одржавањем главног претреса.¹⁷³

Преговарање о предмету оптужења има предности, као што су потицање оптужених који желе избјећи стигму кривице за одређене злочине, као што је геноцид, да се изјасне кривим за лакша кривична дјела. Такве околности могу допринијети ефикасности кривичног гоњења. Ипак, свака предност треба се одвагати у односу на друга питања, међу којима су примјенљиви законски оквир, докази који су на располагању и пракса у изрицању кривичноправних санкција. Такође су од кључне важности интереси и очекивања оштећених страна и друштва.¹⁷⁴ Договореној нагодби, као и сваком другом компромису, има мјеста у оним ситуацијама које не омогућавају брзо и једноставно окончање поступка. У условима равнотеже снага, гдје су сукобљени подједнако у праву и подједнако немоћни да га докажу, а доминација било кога од њих сама по себи искључена, прибијегава се духу толеранције, прилагођавања и сарадње, који може водити дјелимичном задовољењу интереса свих, али ничијег у потпуности.¹⁷⁵

Једна од важнијих особености које је донио процес реформе кривичног процесног законодавства Републике Српске¹⁷⁶, као и земаља у окружењу јесте озакоњење института споразума о признању кривице, као једне од доминантних форми поступања у кривичним стварима уопште.¹⁷⁷

У кривичном поступку Републике Српске преговарање о кривици одвија се између осумњиченог, односно оптуженог и његовог браниоца, са једне стране, те тужиоца са друге, и то до завршетка главног претреса, односно претреса пред другостепеним судом (члан 246. став 1. Закона).¹⁷⁸ Приједлог за приступање нагодби (преговарању о кривици) може потећи како од тужиоца тако и од стране одбране, те ако дође до тога, преговарање се мора одвијати на равноправној основи. Предмет споразума су услови које нуди тужилац осумњиченом, односно оптуженом заузврат – ако он пристане на признавање кривице. То значи да су то услови под којима осумњичени односно оптужени признаје кривицу, а они се односе првенствено на врсту и висину кривичне санкције.¹⁷⁹

---

¹⁷² Симовић, М. (2009). Поједностављене форме поступања у кривичном процесном законодавству Босне и Херцеговине (законска рјешења и искуства у досадашњој пракси). *Алтернативне кривичне санкције и поједностављене форме поступања*, стр. 195-223. Београд: Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу. (стр. 206).

¹⁷³ *Ibidem*.

¹⁷⁴ Више видјети у: Јовановић, И. (2014). Оштећена страна као учесник у истрази и измјењени закони о кривичном поступку у земљама региона (Србија, Хрватска, БиХ и Црна Гора). *Ревизија за криминологију и кривично право*, Вол. 52, Број 2, стр. 67-108. Београд: Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу.

¹⁷⁵ Симовић, М. (2009). Поједностављене форме поступања у кривичном процесном законодавству Босне и Херцеговине (законска рјешења и искуства у досадашњој пракси). *Алтернативне кривичне санкције и поједностављене форме поступања*, стр. 195-223. Београд: Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу. (стр. 206-207).

¹⁷⁶ Више о основним карактеристикама практичне примјене института преговарање о кривици у Републици Српској, видјети дио овог рада под називом „Резултати истраживања са завршном дискусијом“.

¹⁷⁷ Више видјети у: Бејатовић, С. (2012). Споразум о признању кривице (нови ЗКП Републике Србије и регионална компаративна анализа). *Савремене тенденције кривичног процесног права у Србији и регионална кривичнопроцесна законодавства (нормативни и практични аспект)*, стр. 102-120. Београд: Мисија ОЕБС у Србији. (стр. 106).

¹⁷⁸ Процес преговарања је могућ у свим фазама кривичног поступка, а процесна радња разматрања споразума о признању кривице је могућа тек након подизања и потврђивања оптужнице. Симовић, М. (2005). *Практични коментар Закона о кривичном поступку Републике Српске*. Бања Лука: Висока школа унутрашњих послова. (стр. 416).

¹⁷⁹ Симовић, М. (2009). Поједностављене форме поступања у кривичном процесном законодавству Босне и Херцеговине (законска рјешења и искуства у досадашњој пракси). *Алтернативне кривичне санкције и поједностављене форме поступања*, стр. 195-223. Београд: Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу. (стр. 209).

Приликом преговарања са осумњиченим, односно оптуженим и браниоцем о признању кривице, тужилац може предложити изрицање казне испод законом одређеног минимума казне затвора за то кривично дјело, односно блажу санкцију за осумњиченог, односно оптуженог у складу са Кривичним законом РС (члан 246. став 3. Закона). Подразумијева се да тужилац са осумњиченим, односно оптуженим и његовим браниоцем не може излазити из оквира Кривичног закона, те договарати кривичноправну санкцију или казну коју не предвиђају одредбе поменутог закона, као ни висину казне која се не може изрећи примјеном законских одредби о њеном ублажавању. У супротном би се споразум морао одбацити као резултат повреде начела законитости. Поред тога, споразум о признању кривице не може се закључити ако се оптужени на рочишту за изјашњење о кривици изјаснио да је крив (члан 246. став 2. Закона). Иако Закон не одређује да ли се од споразума може одустати, требало би бити неспорно да је то могуће све до његовог потписивања.

Споразум о признању кривице сачињава се у писаном облику и уз оптужницу се доставља судији за претходно саслушање, судији, односно вијећу. Након потврђивања оптужнице, споразум о признању кривице разматра и изриче кривичноправну санкцију предвиђену споразумом судија за претходно саслушање, све до достављања предмета судији, односно вијећу због заказивања главног претреса. Након достављања предмета, због заказивања главног претреса, о споразуму одлучује судија, односно вијеће (члан 246. став 4. Закона).

До сада изнесено показује да је намјера законодавца била да ток поступка разматрања и прихватања споразума о признању кривице учини битно овисним од судског надзора. Због тога је Закон предвидио могућност да судија за претходно саслушање, судија, односно вијеће споразум могу прихватити или одбацити (члан 246. став 5. Закона).

Ако суд прихвати споразум о признању кривице, изјава оптуженог ће се унијети у записник и наставити са претресом за изрицање кривичноправне санкције предвиђене споразумом (члан 246. став 7. Закона). Ако, међутим, суд одбаци споразум о признању кривице, то ће саопштити странкама и браниоцу и констатовати у записник. Истовремено ће се одредити датум одржавања главног претреса. Главни претрес ће се заказати у року од 30 дана. Признање из овог споразума не може се користити као доказ у кривичном поступку (члан 246. став 8. Закона). У погледу оштећеног, Закон налаже суду да га обавијести о резултатима преговарања о кривици (члан 246. став 9).

Пракса показује да тужиоци и одбрана ријетко договарају оквир за казну и да, по правилу, иду на конкретизацију казне, чак и код тешких кривичних дјела. На овај начин одмјеравање и индивидуализација казне фактички прелазе у руке странака и браниоца, а суд долази у ситуацију да само потврђује већ договорену казну. Критичари овог института узимају ову чињеницу као најозбиљнији аргумент за тврдњу да се на овај начин судска правда замјењује административном правдом. Кредибилитет суда може бити озбиљно угрожен ако тужилац занемари циљеве опште и појединачне превенције и као главни циљ постави смањење броја предмета. С друге стране, присталице оваквог рјешења истичу да оно отвара врата ефикасности кривичног поступка и приличном смањивању броја нагомиланих предмета у судовима.¹⁸⁰

Мишљења смо да је закључење успјешног споразума о признању кривице додатан, одговоран и тежак изазов за јавне тужиоце, који захтјева висок степен професионализма и знања, али који у великој мјери зависи од правилне законске регулативе овог института.¹⁸¹

---

¹⁸⁰ Симовић, М. (2009). Поједностављене форме поступања у кривичном процесном законодавству Босне и Херцеговине (законска рјешења и искуства у досадашњој пракси). *Алтернативне кривичне санкције и поједностављене форме поступања*, стр. 195-223. Београд: Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу. (стр. 212).

¹⁸¹ Киурски, Ј. (2012). Споразум о признавању кривичног дјела и извршење кривичне санкције утврђене у споразуму. *Актуелна питања кривичног законодавства (нормативни и практични аспект)*, стр. 166-180. Златибор: Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу. (стр. 179).

ПОДИГНУТЕ ОПТУЖНИЦЕ СА ПРЕДЛОЖЕНИМ СПОРАЗУМОМ О ПРИЗНАЊУ КРИВИЦЕ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ ЗА ПЕРИОД 2004-2015. ГОДИНА С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ДРУШТВЕНУ РЕАКЦИЈУ

Од укупног броја подигнутих оптужница на подручју Републике Српске, у периоду 2004-2015. година, који износи 78895 оптужница¹⁸², подигнуто је 35836 оптужница са казним налогом или 45.43% од укупног броја подигнутих оптужница (или 86.69% од броја подигнутих оптужница у поједностављеном кривичном поступку),¹⁸³ док је 5504 оптужница подигнуто са предложеним споразумом о признању кривице, или 6.97% од укупног броја подигнутих оптужница (или 13.31% од броја подигнутих оптужница у поједностављеном кривичном поступку).¹⁸⁴

Анализа података о подигнутим оптужницама са предложеним споразумом о признању кривице у Републици Српској за период 2004-2015. година показује да је у периоду 2004-2005. година забиљежен значајнији пораст броја подигнутих оптужница са предложеним споразумом о признању кривице, а потом долази до постепеног смањења броја подигнутих оптужница са предложеним споразумом о признању кривице. У периоду 2011-2014. година примјетна је стагнација у броју подигнутих оптужница са предложеним споразумом о признању кривице. Највише оптужница са предложеним споразумом о признању кривице је подигнуто 2005. године (1323 оптужнице), а најмање 2010. године, када је подигнута 81 оптужница са предложеним споразумом о признању кривице.¹⁸⁵

Евидентно је да од 2010. године имамо одређен пад броја стављених захтјева за издавањем казног налога у односу на број подигнутих оптужница. Занимљиво је да сличну тенденцију уочавамо и код оптужница са предложеним споразумом о признању кривице.¹⁸⁶ Почетак значајнијег смањења броја закључених споразума се поклапа са увођењем обавезне сагласности главног окружног тужиоца на све споразуме која је уведена *Правилима у поступку преговарања о кривици и закључењу споразума о кривици Републичког тужилаштва Републике*

¹⁸² Анализа статистичких података добијених од стране Републичког тужилаштва Републике Српске о примјени поједностављених форми поступања у кривичним стварима, показује да је у периоду 2004-2015. године подигнуто укупно 78895 оптужница, од чега у редовном кривичном поступку 37555 или 47.60% оптужница, а у поједностављеном кривичном поступку 41340 или 52.40% оптужница. О свим питањима у вези са примјеном поједностављених форми поступања у кривичним стварима Републике Српске: Косић, Д. (2017). Поједностављене форме поступања у кривичним стварима Републике Српске (магистарска теза). Пале: Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву.

¹⁸³ Овај поступак је веома ефикасан. Велики број предмета у којима је стављен захтјев за издавање казног налога је завршен у року од мјесец дана. Видјети: Симовић, Ми. и Симовић, Ма. (2005). Реформа кривичног поступка у Босни и Херцеговини – о неким спорним питањима. Београд: *Правни живот, Часопис за правну теорију и праксу, Број 9*, стр. 753-778. Аутори наводе да је 63% посматраних предмета у којима је стављен захтјев за издавање казног налога завршено у року од 30 дана од дана потврђивања оптужнице, наведено по Р. Јанковић, *оп.цит.* стр. 116.

¹⁸⁴ Број оптужница подигнутих у редовном кривичном поступку је 37555 или 47.60%, а у поједностављеном кривичном поступку 41340 или 52.40% оптужница. Поједностављен кривични поступак обухвата оптужнице са казним налогом и оптужнице са предложеним споразумом о признању кривице.

¹⁸⁵ Детаљније: Косић, Д. (2017). *оп.цит.* (стр. 184-193).

¹⁸⁶ У њемачком кривичнопроцесном законодавству у периоду 1986-1987. године путем споразума о признању кривице рјешено 20-30% свих кривичних предмета, али је на овај начин ријешено више од 80% кривичних поступака који су вођени за кривична дјела „бијелог оковратника“, али и за поједина кривична дјела организованог криминалитета. Данас је проценат кривичних предмета ријешених споразумом о признању кривичног дјела већи, и креће се око 50%. У француском кривичнопроцесном законодавству до краја 2005. године закључено је укупно 27.200 споразума, чија је популарност расла и током идућих година, па је 2006. године закључено 50.250 споразума, а идуће 2007. године незнатно мање, 49.712, док је 2008. године закључено 56.328 нагодби. Међутим, 2010. године више од 15% кривичних предмета је завршено на овај начин, чиме је споразум почео да заузима све значајније место у француском правосудју. Више видјети у: Турањанин, В. (2016). *Споразум о признању кривичног дела (докторска дисертација)*. Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу, Правни факултет.

*Српске од 2009. године.*¹⁸⁷ Нови кривично процесни институти се обично веома опрезно и ограничено примјењују, као што се то десило у србијанском или црногорском кривичнопроцесном законодавству са казним налогом који се нешто мање користио на самом почетку примјене.¹⁸⁸ Међутим, код нас је обрнута ситуација. У периоду од 2004. године до 2009. године број подигнутих оптужница у поједностављеном кривичном поступку (број подигнутих оптужница са казним налогом и број подигнутих оптужница са предложеним споразумом о признању крививице) је био већи него у редовном кривичном поступку, док се од 2010. године бильежи пад подигнутих оптужница у поједностављеном кривичном поступку. На мањи број примјене консензуалних форми су можда утицали нпр. страх од суда јавности због благих казни; грешке у пракси приликом њихове примјене које су настале због недоречености и непрецизности законских одредаба што доводи до неуједначене судске праксе; неповјерење између процесних странака и бранилаца; немотивисаност тужилаца због компликоване процедуре закључења споразума о признању крививице због примјене Правила у поступку преговарања о кривици и закључењу споразума о кривици Републичког тужилаштва Републике Српске број: А-56/09 донесена дана 09.02.2009. године на сједници проширеног колегија од стране републичког тужиоца, републичких тужилаца, главних окружних тужилаца и главног специјалног тужиоца.¹⁸⁹

Један од најчешћих аргумената присталица споразума је да се њиме кривични поступак знатно брже рјешава.¹⁹⁰ Дужина трајања кривичног поступка је постала један од најважнијих критеријума за оцјену успјешности рада правосудних органа. Чињеница је да се највећи број предмета које је разматрао ЕСЈП односи на наводе о кршењу права на суђење у разумном року. ЕСЈП је у тој години доинио 1560 пресуда од чега се 567 односило на суђење у разумном року. Оптужени је често заинтересован за одуговлачења поступка при чему може рачунати на тешкоће у доказивању, могућности наступања застарјелости кривичног гоњења, блажу кривичну санкцију зато што би кривично дјело постало мање актуелно и сл. Брз завршетак кривичног поступка може бити и у интересу оптуженог када се узму у обзир све правне, психолошке и друге посљедице које настају за њега вођењем кривичног поступка. Такође, најчешћи разлог закључења споразума код оптуженог јесте могућност да добије мању казну или блажу кривичну санкцију од оне коју би добио у редовном поступку. У предметима организованог криминалитета, гдје се свједоци тешко одлучују да свједоче због страха, споразум може да има изузетан значај. Он за свједоке представља заштиту од разних опасности које за њих, али и за чланове њихове породице, може да има свједочење, али и других нелагодности. Споразум за обје стране, како за тужиоца, тако и за оптуженог и његовог браниоца значи да се предмет завршава на извјестан начин, за разлику од неизвјесног исхода редовног кривичног поступка. Присталице споразума истичу чињеницу да он садржи и захтјев

---

¹⁸⁷ Правила у поступку преговарања о кривици и закључењу споразума о кривици Републичког тужилаштва Републике Српске број: А-56/09 донесена дана 09.02.2009. године на сједници проширеног колегија од стране републичког тужиоца, републичких тужилаца, главних окружних тужилаца и главног специјалног тужиоца.

¹⁸⁸ Јанковић, Р. (2016). *Поступак за издавање казненог налога у кривичнопроцесном законодавству Босне и Херцеговине (докторска дисертација)*. Бања Лука: Правни факултет Универзитета у Бања Луци. (стр. 114).

¹⁸⁹ Прецизан одговор на питање зашто је дошло до тога да је број подигнутих оптужница у редовном кривичном поступку постао већи него у поједностављеном кривичном поступку и зашто та тенденција траје већ пет година требају дати наредна истраживања.

¹⁹⁰ Примјера ради, о позитивним ефектима споразумијевања о кривици у Енглеској најбоље свједоче статистички подаци из периода 2003-2005 године, према којима уочавамо да је у 2003. години пред Краљевим судом просјечна дужина суђења у којем није дошло до признања крививице била је 9,6 часова, у 2004. години 9,5 часова, док је у 2005. години просјечна дужина суђења износила 9,8 часова. Насупрот томе, за исте периоде суђења у којима је дошло до признања крививице трајала су знатно краће: 1,2 часа, 1,2 часа и 1,3 часа. Наведени подаци представљају јасан показатељ у којој мјери форма споразумијевања о кривици доприноси уштеди материјалних средстава. Турањанин, В. (2016). *Споразум о признању кривичног дела (докторска дисертација)*. Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу, Правни факултет. (стр. 296-312).

за тзв. ресторативном правдом која инсистира на помирењу између оштећеног и оптуженог. Споразум има добре стране и за оштећеног, јер се умањује стрес на главном претресу због јавног суђења. Као добру страну, присталице споразума истичу чињеницу да он у себи садржи признање кривице којим оптужени изражава кајање за извршено кривично дјело.¹⁹¹ Споразуму се често приговара да доводи у питање начело правичности и дискриминише учиниоце кривичних дјела¹⁹² којима се суди у редовном кривичном поступку тако што им се у односу на оптужене који су закључили споразум изричу знатно теже казне. Један од честих приговора јесте да се споразуми у пракси често некритички користе при чему се предлаже изрицање несразмјерно малих казни које судови по аутоматизму прихватају. Овај проблем не произилази из споразума већ из његове неправилне примјене. Споразуму се приговара и што интереси браниоца оптуженог не морају да се поклапају са интересима оптуженог и што постоји могућност да бранилац издејствује споразум који није у интересу оптуженог. Један од најчешћих приговора је тај да одмјеравање и индивидуализација казне потпуно прелази у руке странака, а суд само потврђује договорену кривичну санкцију. Противници споразума сматрају и да он нарушава низ важних кривичнопроцесних начела и сл.¹⁹³

Када је у питању примјена института преговарање о кривици, у кривичном поступку Републике Српске, судије и тужиоци немају јединствено гледиште. Они судије и тужиоци који сматрају да се институт преговарање о кривици примјењује увијек када је то могуће, своје стајалиште образлажу тиме да осумњичени, односно оптужени схвата да је за њега повољније да преговара, јер може добити мању казну него на суђењу те се дешава да, веома често, сам оптужени и бранилац предлажу и преговарају са тужиоцем о условима за закључивање споразума о признању кривице. Други разлог честе примјене овог института је краће трајања кривичног поступка, а сврха кажњавања бива постигнута односно кад се закључи да је то цјелисходније у односу на редован кривични поступак и кад постоји довољно доказа за основу сумњу да је оптужени извршио кривично дјело.

Судије и тужиоци који сматрају да је практична примјена института преговарање о кривици ријетка¹⁹⁴ своје становише образлажу компликованим процедурама у вези закључивања споразума о признању кривице из кога разлога је смањена мотивација тужилаца за примјену овог института истичући и да је релативно честа осуда јавности за примјену овог института.¹⁹⁵

---

¹⁹¹ Јанковић, Р. (2011). *Споразум о признању кривице у кривичнопроцесном законодавству Босне и Херцеговине (магистарски рад)*. Бања Лука: Правни факултет Универзитета у Бања Луци. (стр. 19-26). Опширније: OSCE (Mission to Bosnia and Herzegovina). (2006). *Споразум о признању кривице: примјена пред судовима БиХ и усаглашеност са међународним стандардима за заштиту људских права* Сарајево. Извјештај доступан на: http://archive.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2010122311061412eng.pdf. Николић, Д. (2006). *Споразум о признању кривице*. Ниш: Студентски културни центар.; Царић, С. (2008). *Право на суђење у разумном року*. Београд: Службени гласник.

¹⁹² У општем смислу криминалитет представља укупност криминалних понашања на одређеном простору и у одређеном времену, друштвену појаву и врсту делинквенције која се испољава у тежим видовима инкриминисаних понашања и радњи. Криминалитет је најтежи облик социјалних девијација и социјално патолошких - појава. Вејновић, Д. (2002). *Дефендологија друштвени аспекти безбједности модерне државе*. Бања Лука: Виша школа унутрашњих послова Бања Лука. (стр. 146).

¹⁹³ Јанковић, Р. (2011). *Споразум о признању кривице у кривичнопроцесном законодавству Босне и Херцеговине (магистарски рад)*. Бања Лука: Правни факултет Универзитета у Бања Луци. (стр. 26-36), *Ibidem*. Видјети: Косић, Д. (2017). *оп.цит.* (стр. 219-228).

¹⁹⁴ Р. Јанковић, *оп.цит.* стр. 247. Аутор у свом раду наводи да споразум у пракси у БиХ још увијек није заступљен у мјери у којој је то случај у кривичнопроцесним законодавствима која припадају англосаксонској правној традицији и вјероватно још дуго неће бити. Као један од основних разлога за то је чињеница да је казнена политика тамо много строжа него код нас. Ту треба додати чињеницу да се још увијек ради о релативно новом институту који се доста опрезно примјењује због страха од суда јавности или због неспремности за преузимање одговорности, али и због недоречености одредби које га регулишу.

¹⁹⁵ У вези с тим један судија на постављено питање о учесталости примјене института преговарање о кривици одговара: „Ријетко се, у пракси, примјењује овај институт, зато што су, процедуре које је донијело тужилаштво 2009. године у вези са закључењем споразума компликоване, и примјена овог института је у паду, те не постоји мотивисаност тужилаца за примјену овог института, јер обично сваки

Постоји одређено неразумјевање од шире јавности самог института преговарање о кривици, па се најчешће од стране јавности ови споразуми доживљавају као нека врста нагодбе и јавност је често незадовољна висином казни које се изричу по споразумима. Један од разлога за то је што је дуго на овим просторима био приститан инквизиторски правни систем гдје је тужилац увијек инсистирао на најстрожијој казни за оптуженог, па ће сигурно бити потребно вријеме да се јавност привикне на примјену овог инситута. Иако казну изриче суд, незадовољство јавности најчешће се усмјерава према тужиоцу, а разлог за то је што широј јавности нису довољно познате све предности и користи које друштво има од споразумног признања.¹⁹⁶

Начело независности суда и судије значи да су судови, а тиме и судије у своме раду независни, односно да на њихов рад не може нико утицати. Забрана утицања на суд не односи се само на државне органе, него и на све друге (политичке организације, средства јавног информисања, јавно мњење, странке у поступки др). Забрана обухвата све видове утицања и мијешања у судску дјелатност, непосредно или посредно, отворено или прикривено, наредбом или сугестијом, наговором или молбом или притиском или пријетњом, указивањем на релевантне околности случаја или на посљедице одлуке, испољавањем мишљења о смислу законских прописа или издавањем обавезних упустава о тумачењу правних норми, узурпацијом судских компетенција и сл.¹⁹⁷

Остварени степен независности правосудног система представља кључни индикатор достигнутог нивоа владавине права у демократским земљама. Правосудни систем има пресудну улогу у заштити људских права и слобода. Оваква улога се посебно апострофира у међународном систему људских права, па је тако и генерална скупштина Уједињених народа више пута наглашавала да владавина закона и правилно функционисање правосуђа играју кључну улогу у унапређивању и заштити људских права.¹⁹⁸ Поштовање људских права и начело владавине права, претпоставља постојање независног и непристрасног тијела надлежног за провођење истраге и прогона за кривична дјела. Унутар тужилаштва као институције, сваки тужилац мора обављати своје професионалне дужности на непристрасан, независан и објективан начин.¹⁹⁹ За разлику од судија и адвоката, међународно право не садржи одредбе које осигуравају институционалну независност тужилаца. То због чињенице што су у неким

закључени споразум (иако његова коначна потврда зависи од суда) има одређену осуду јавности, без обзира што је закључен у складу са законом и на начин који омогућава брзо и ефикасно окончање кривичног поступка. Требало би извршити посебно истраживање на тему разлога мале примјене овог института“. Други испитани судија је сличног размишљања: „Ово је добро рјешење, поготово ако нам је узор англосаксонски, адверсарни систем, јер се код њих предмети рјешавају овим институтом у 85% случајева, док се код нас, нажалост, много мање примјењује овај институт. По мени, тужилаштво је овај институт закомпликовало неким силним интерним процедурама које се односе на начин закључења споразума о признању кривице, па тужиоци немају мотива да примјењују овај институт, и да закључују споразум о признању кривице, тако да овај институт није заживио онако како би требао у пракси“. Видјети: Косић, Д. (2017). *оп.цит.*

¹⁹⁶ Барашанин, М. (2008). *Говор и презентација са конференције у Сарајеву: Институт Споразума о признању кривице и његова примјена у предметима у Тужилаштва БиХ*. Доступно на: http://tuzilastvobih.gov.ba/files/docs/Barasin_govor_za_konferenciju-sporazum_o_priznanju_krivicice_27_i_28_03_2008.pdf, 25.05.2017.

¹⁹⁷ Симовић, М. (2009а). *Кривично процесно право, увод и општи део*. Бихаћ: Правни факултет. (стр. 91-92).

¹⁹⁸ Више: Модул 1, *Носиоци правосудних функција и друштво, почетна обука*. Високо судско и тужилачко вијеће Босне и Херцеговине, Јавна установа Центар за едукацију судија и тужилаца у ФБиХ и Јавна установа Центар за едукацију судија и тужилаца у РС. Модул доступан на: <http://www.rs.cest.gov.ba/index.php/pocetna-obuka/229-modul-1-nosioci-pravosudne-funkcije-i-drutvo/file>, 23.05.2017.

¹⁹⁹ Више видјети у: *Кодекс тужилачке етике*. Доступан на: <http://tuzilastvobih.gov.ba/?opcija=sadrzaj&kat=1&id=25&jezik=b>, 25.05.2017.

правним системима тужиоци именовани од стране извршне власти, или се налазе барем у извјесном односу зависности о тој власти, што има за последицу да је у неким случајевима њихова дужност поступати по упуствим акоја добијају од владе. Иако независном тужилаштву увијек треба дати предност у односу на оно које припада извршној власти, држава, у сваком случају, има обавезу обезбједити услове да би тужиоци могли истраге спроводити непристрасно и објективно. Међународни документи који регулишу ову област дефинишу принципе који би требали бити заједнички за јавна тужилаштва са препоруком државама чланицама да их угради у своје законодавство и праксу у кривичноправном систему.²⁰⁰

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА:

Након предње извршене анализе дошли смо до одређених закључака:

1. Данас постоји велики број скраћених поступака и поједностављених форми поступања у кривичним стварима у националним кривичнопроцесним системима многих држава, а тим поједностављеним облицима поступања придружују се и различите форме консензуалних процесних установа. Без обзира на то како су нормативно уређени и како их позитивно право назива, они отварају пут рационализацији кривичног поступка и кривичног правосуђа, отклањају дуготрајност кривичних поступака и убрзавају их, растерећују кривично правосуђе, омогућавају оптуженом, нарочито након признања кривичног дјела, брзо окончање кривичног поступка и доношење судске одлуке. Поједностављење процесних облика и института кроз које се развија кривични поступак не разматра се само у националним законодавствима. Активности се предузимају и на међународном плану, с обзиром на то да се кроз различите документе фаворизује идеја о расправљању о кривичном дјелу у скраћеном кривичном поступку.

2. Данас је поједностављени кривични поступак широко прихваћен у свим савременим националним законодавствима, па тако и у нашем, а појављује се у неколико типичних облика процесних редукција, са одређеним термилошким разликама: имунитет свједока, изјашњење о кривици, преговарање о кривици и поступак за издавање казненог налога.

3. Наше кривичнопроцесно право слиједи актуелне легислативне тенденције у европским националним законодавствима и европском праву. Предвиђени облици поједностављеног поступања у кривичним стварима означавају типичне облике процесних редукција у којима је, према нашем мишљењу, на задовољавајући начин успостављена равнотежа између двију тенденција: с једне стране тенденције за рационалношћу кривичног поступка у рјешавању огромног броја лакших кривичних предмета, а с друге стране тенденције поштовања основних људских права окривљеног и жртве.

4. Примјена института *преговарање о кривици*, у пракси, је оправдана. Овај институт има много више предности него недостатака. Предности примјене овог института су:

а) Најчешће се као предност истиче економичност кривичног поступка, јер доприноси смањењу трошкова кривичног поступка. Такође, се кривични поступак убрзава, односно дужина трајања истог се смањује и долази се до бржег исхода кривичног поступка и осуђујуће пресуде, а што доводи до веће ефикасности и економичности кривичног поступка, чиме се остварује сврха кажњавања, јер су кривичне санкције које се изричу у складу са законом.

б) Преговарање о кривици доводи до смањења трошкова кривичног поступка; споразум о признању кривице је нарочито оправдан ако се закључи прије суђења, јер значајно утиче на трошкове кривичног поступка.

в) Преговарање о кривици има више предности у односу на недостатке чак и у ситуацији када преговори о кривици не заврше споразумом о признању кривице, јер је тужилац у ситуацији, из више различитих углова сагледати конкретан кривични предмет који заступа и у случају да се не закључи споразум извршити квалитетније припреме за суђење, у односу на традиционалну форму кривичног поступка.

---

²⁰⁰ Више: Модул 1, *оп.цит.* (стр. 24-25)

г) Приликом преговарања о кривици, оштећени су, такође, заступљени и њихов став је неопходан у погледу закљученог споразума о признању кривице, а који став суд, такође, узима у обзир приликом одлучивања о споразуму о признању кривице.

д) Споразум има добре стране за оштећеног, јер се умањује стрес на главном претресу због јавног суђења.

ђ) Споразум за обе стране, како за тужиоца, тако и за оптуженог и његовог браниоца, значи да се предмет завршава на извјестан начин, за разлику од неизвјесног исхода редовног кривичног поступка, у смислу постизања споразума са оптуженим око врсте његове санкције, гдје му се практично без вођења кривичног поступка ставља у изглед врста и тежина казне којом ће бити санкционисан за извршено кривично дјело, као и само трајање казне.

е) Најчешћи разлог закључења споразума код оптуженог јесте могућност да добије мању казну или блажу кривичну санкцију од оне коју би добио у редовном поступку, али исто тако брз завршетак кривичног поступка може бити и у интересу оптуженог када се узму у обзир све правне, психолошке и друге последице које настају за њега вођењем кривичног поступка.

ж) Не стоје различита мишљења да су дата превелика овлашћења тужиоцу приликом закључења споразума, јер суд може да прихвати или одбије споразум уколико закључи да не постоји довољно доказа да је извршено кривично дјело или ако је санкција преблага или престога.

Примјена овог института има знатно мање негативних страна:

а) Један од најчешћих приговора је да одмјеравање и индивидуализације казне прелазе у руке странака, а суд само потврђује договорену кривичну санкцију.

б) Такође се дешава да се споразум у пракси често некритички користи, при чему се предлаже изрицање несразмјерно малих казни које судови по аутоматизму прихватају. Овај проблем не произилази из споразума, већ из његове неправилне примјене.

в) Недостатак је могућност прикривања саизвршилаца кривичног дјела, или начина извршења, или предмета извршења и сл. (у случају да истрага није расвијетлила догађај до краја).

г) Са аспекта перцепције јавности, овај институт није популаран, јер ствара предоцбу код лаика да тужилац дјелује на штету правде, односно велика је осуда јавности скоро сваког закљученог споразума у смислу одређених злоупотреба од стране тужиоца; д) сва тужилаштва поступају током преговарања о кривици по *Правилима у поступку преговарања о кривици и закључењу споразума о кривици* које је прописало Републичко тужилаштво Републике Српске још 2009. године, на који начин се, у извјесном смислу, ограничавају тужиоци у преговарању.

ђ) Недостаци би могли бити исказани у промјени мишљења оптуженог, односно одустајања од споразума, што у даљњем поступку, у значајној мјери, компликује посао тужиоца.

5. Анализа података о подигнутим оптужницама са предложеним споразумом о признању кривице у Републици Српској за период 2004-2015. година показује да је у периоду 2004-2005. година забиљежен значајнији пораст броја подигнутих оптужница са предложеним споразумом о признању кривице, а потом долази до постепеног смањења броја подигнутих оптужница са предложеним споразумом о признању кривице. У периоду 2011-2014. година примјетна је стагнација у броју подигнутих оптужница са предложеним споразумом о признању кривице. У посматраном дванаестогодишњем периоду највише оптужница са предложеним споразумом о признању кривице је подигнуто 2005. године (1323 оптужнице), а најмање 2010. године, када је подигнута 81 оптужница са предложеним споразумом о признању кривице. На мањи број примјене консензуалних форми су можда утицали нпр. страх од суда јавности због благих казни; грешке у пракси приликом њихове примјене које су настале због недоречености и непрецизности законских одредаба што доводи до неуједначене судске праксе; неповјерење између процесних странака и бранилаца; немотивисаности тужилаца због компликоване процедуре закључења споразума о признању кривице због примјене Правила у поступку преговарања о кривици и закључењу споразума о кривици Републичког тужилаштва Републике Српске број: А-56/09 донесена дана 09.02.2009. године на сједници проширеног колегија од стране републичког тужиоца, републичких тужилаца, глвних окружних тужилаца и главног специјалног тужиоца. Разлози који су наведени као могући узрок све ријеђе примјене института *преговарање о кривици*, односно све мање заинтересованости тужиоца за примјеном

овог института, непотребно отварају одређене дилеме у вези са независношћу и непристрасношћу рада тужилаштва. Ово питање би требало да буде предмет посебног научног рада.

6. Од укупног броја подигнутих оптужница на подручју Републике Српске у периоду 2004-2015. година, подигнуто је 5504 оптужница са предложеним споразумом о признању кривице, или 6.97% од укупног броја подигнутих оптужница.

7. Кад је у питању примјена института *преговарање о кривици* судије и тужиоци немају јединствено гледиште у погледу учесталости њихове примјене. Образложења, за овакве ставове, су скоро идентична онима која се односе на позитивне и негативне стране примјене истог. Питање зашто су подијељена мишљења судија и тужилаца о практичној примјени института преговарања о кривици би могло бити предмет наредних научних истраживања.

ЛИТЕРАТУРА:

- Бајовић, В. (2009), Споразум о признању кривице, *Ревизија за криминологију и кривично право*, Вол. 47, Бр. 3/09, стр. 319-335, Београд, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу
- Бејатовић, С. (2010б), Реформа кривичнопроцесног законодавства Србије и ефикасност кривичног правосуђа, *Реформа кривичног правосуђа, Тематски зборник радова*, стр. 1-26, Ниш, Правни факултет
- Бејатовић, С. (2012), Споразум о признању кривице (нови ЗКП Републике Србије и регионална компаративна анализа), *Савремене тенденције кривичног процесног права у Србији и регионална кривичнопроцесна законодавства (нормативни и практични аспект)*, стр. 102-120, Београд, Мисија ОЕБС у Србији
- Бубаловић, Т. (2008), Новела Закона о казненом поступку Босне и Херцеговине од 17.6.2008, Загреб, *Хрватски љетопис за казнено право и праксу*, Вол. 15, Број 2/2008, стр. 1129-1157
- Вејновић, Д. (2002), *Дефендологија* друштвени аспекти безбједности модерне државе, Бања Лука, Виша школа унутрашњих послова Бања Лука
- Закон о кривичном поступку Босне и Херцеговине, *Службени гласник БиХ*, бр. 3/2003, 36/2003, 26/2004, 63/2004, 13/2005, 48/2005, 46/2006, 76/2006, 29/2007, 32/2007, 53/2007, 76/2007, 15/2008 и 58/2008
- Закон о кривичном поступку Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине, *Службени гласник Брчко Дистрикт БиХ*, бр. 10/2003, 48/2004, 6/2005, 12/2007, 14/2007, 21/2007, 2/2008, 17/2009; пречишћен текст 44/2010; 9/2013; пречишћен текст 33/2013; 27/14
- Закон о кривичном поступку Републике Српске, *Службени гласник РС*, бр. 50/2003, 111/2004, 115/2004, 29/2007, 68/2007, 119/2008, 55/2009, 80/2009, 88/2009, 92/2009, 100/2009; пречишћен текст 53/2012
- Закон о кривичном поступку Федерације Босне и Херцеговине, *Службене новине Федерације БиХ*, бр. 35/2003, 37/2003, 56/2003, 78/2004, 28/2005, 55/2006, 27/2007, 53/2007, 9/2009, 12/2010, 08/13, 59/14
- Закон о судовима Републике Српске, *Службени гласник Републике Српске*, бр. 37/12
- Закон о суду БиХ је објављен у *Службеном гласнику БиХ*, бр. 29/2000, 24/2002, 3/2003, 42/2003, 37/2003, 9/2004, 4/2004, 35/2004, 61/2004, 32/2007, 97/2009. Службена пречишћена верзија Закона о суду БиХ објављена је у *Службеном гласнику БиХ* бр. 49/2009
- Закон о тужилаштву Босне и Херцеговине објављен је у *Службеном гласнику БиХ* бр. 24/2002, 3/2003, 37/2003, 42/2003, 9/2004, 35/2004, 61/2004, 97/2009. Службена пречишћена верзија Закона о тужилаштву БиХ објављена је у *Службеном гласнику БиХ* бр. 49/2009
- Закон о тужилаштвима Републике Српске *Службени гласник Републике Српске* бр. 55/02, 85/03, 115/04, 37/06, 68/07
- Јанковић, Р. (2016), *Поступак за издавање казног налога у кривичнопроцесном законодавству Босне и Херцеговине (докторска дисертација)*, Бања Лука, Правни факултет Универзитета у Бања Луци
- Јовановић, И. (2014), Оштећена страна као учесник у истрази и измјењени закони о кривичном поступку у земљама региона (Србија, Хрватска, БиХ и Црна Гора), *Ревизија за*

- криминологију и кривично право*, Вол. 52, Број 2, стр. 67-109, Београд, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу
- Киурски, Ј. (2012), Споразум о признавању кривичног дјела и извршење кривичне санкције утврђене у споразуму, *Актуелна питања кривичног законодавства (нормативни и практични аспекти)*, стр. 166-180, Златибор, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу
- Косић, Д. (2017), *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима Републике Српске (магистарска теза)*, Пале, Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву
- Сијерчић-Чолић, Х. (2003), Расправа о реформи у кривичном правосуђу и кривичном законодавству Босне и Херцеговине с посебним освртом на ново кривично процесно право, Загреб, *Хрватски љетопис за казнено право и праксу*, Вол. 10, Број 1/2003, стр. 181-208
- Сијерчић-Чолић, Х. (2012), Актуелна питања кривичног поступка у Босни и Херцеговини (уставноправни, легислативни и практични аспекти), *Актуелна питања кривичног законодавства (нормативни и практични аспекти)*, стр. 288-316, Златибор, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу
- Симовић, М. (2005), *Практични коментар Закона о кривичном поступку Републике Српске*, Бања Лука, Висока школа унутрашњих послова Бања Лука
- Симовић, Ми. и Симовић, Ма. (2005), Реформа кривичног поступка у Босни и Херцеговини – о неким спорним питањима, Београд, *Правни живот, Часопис за правну теорију и праксу*, Број 9, стр. 753-778
- Симовић, М. (2009), *Кривично процесно право, увод и општи део*, Бихаћ, Правни факултет
- Симовић, М. (2009), Поједностављене форме поступања у кривичном процесном законодавству Босне и Херцеговине (законска рјешења и искуства у досадашњој пракси), *Алтернативне кривичне санкције и поједностављене форме поступања*, стр. 195-223, Београд, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу
- Симовић, М. (2012), Актуелна питања материјалног и процесног кривичног законодавства: нормативни и практични аспект, *Актуелна питања кривичног законодавства (нормативни и практични аспекти)*, стр. 11-42, Златибор, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу
- Турањанин, В. (2016), *Споразум о признању кривичног дела (докторска дисертација)*, Крагујевац, Универзитет у Крагујевцу, Правни факултет.
- Хоџић, С. (2011), Нека отворена питања кривичног процесног законодавства у Босни и Херцеговини, *Кривично законодавство и превенција криминалитета*, стр. 397-415, Београд, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу
- Царић, М. (2012), *Скраћени облици казног поступка (докторска дисертација)*, Сплит, Правни факултет Свеучилишта у Сплиту
- Фејш, И. (2012), Амерички модел нагодбе у кривичном поступку посебно неки њени негативни аспекти, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, година XLVI, број 4/2012*, стр. 119-142, Нови Сад, Правни факултет
- Николић, Д. (2013), Споразуми о признању кривичног дела као репрезентативна форма поједностављеног поступања у кривичним стварима, *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима, Регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примјени*, стр. 132-153, Београд, Мисија ОЕБС у Србији
- Правила у поступку преговарања о кривици и закључењу споразума о кривици Републичког тужилаштва Републике Српске број: А-56/09 донесена 09.02.2009. године на сједници проширеног колегија од стране републичког тужиоца, републичких тужилаца, главних окружних тужилаца и главног специјалног тужиоца
- OSCE (Mission to Bosnia and Herzegovina), (2006), *Споразум о признању кривице: примјена пред судовима БиХ и усаглашеност са међународним стандардима за заштиту људских права* Сарајево, Извјештај доступан на: http://archive.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2010122311061412eng.pdf
- Модул 1, *Носиоци правосудних функција и друштво, почетна обука*. Високо судско и тужилачко вијеће Босне и Херцеговине, Јавна установа Центар за едукацију седија и тужилаца у ФБиХ и Јавна установа Центар за едукацију седија и тужилаца у РС. Модул

доступан на: <http://www.rs.cest.gov.ba/index.php/pocetna-obuka/229-modul-1-nosioci-pravosudne-funkcije-i-drutvo/file>, 23.05.2017.

Барашанин, М. (2008), Говор и презентација са конференције у Сарајеву, *Институт Споразума о признању кривице и његова примјена у предметима у Тужилаштва БиХ*, Доступно на: http://tuzilastvobih.gov.ba/files/docs/Barasin_govor_za_konferenciju-sporazum_o_priznanju_kriviце_27_i_28_03_2008.pdf, 25.05.2017.

PLEA BARGAINING AS A SIMPLIFIED FORM OF CRIMINAL CASES PROCEEDINGS OF THE REPUBLIC OF SRPSKA RELATED TO SOCIAL REACTION

*Mr.sc. Dragana Kosic*²⁰¹
Ministry of the Interior of the Republic of Srpska

Abstract: *In the context of numerous measures taken to increase the efficiency of criminal proceedings, a special place belongs to the simplified forms of criminal cases proceedings. Inspired by the desire for saving time, costs and labour and avoiding formalities which seem unnecessary in routine cases, the simplified procedural forms are proposed to traditional criminal proceedings.*

In this context, the systematic reform of criminal procedural legislation has been executed, both at the level of Bosnia and Herzegovina and in its entities and the Brcko District BiH which has opened a completely new approach to criminal proceedings, in which the emphasis is not only on enhancing the protection of basic human rights and freedom but also the efficiency of the proceedings.

The range of simplified and shortened procedures, the new criminal proceedings legislation in the Republic of Srpska is known through the following forms: witness immunity (Article 149 of the Law on the Criminal Procedure of the Republic of Srpska), plea of guilty (Article 244 of the Law on the Criminal Procedure of the Republic of Srpska), plea bargaining (Article 246 of the Law on the Criminal Procedure of the Republic of Srpska), procedure for issuing penal order (Article 358 of the Law on the Criminal Procedure of the Republic of Srpska).

In this paper it will be discussed about the plea bargaining in terms of social reaction to deviant behaviour.

Key words: *simplified forms of procedure in criminal cases, plea bargaining, social reaction.*

---

²⁰¹ Senior police inspector of the Ministry of Interior, Administration of the Criminal Police, Unit for Economic Crimes in Banja Luka. E-mail: dragana.kosic@yahoo.com.

A MURDER IN THE FAMILY –CRIMINAL JUSTICE AND CRIMINOLOGICAL ASPECTS

Anita Ilić, doctorant²⁰²
Faculty of Law, University of Niš

Abstract: *When studying families, systematic model or approach is particularly important because it examines the family as a system, which is on the one hand part of a larger system, and on the other hand, the same system is observed as a collection of small, mutually conditioned systems. Conflicts and crises in family can cause various disorders, which can even result in a criminal act, such as murder in a family. Although at first sight, these two phenomena seem controversial and opposing, there are more numerous data that testify to this phenomenon. Therefore, it is reasonable to say that family is in crisis, and that there are justified reasons for studying this phenomenon and looking for solution to enhance prevention and protection of its vulnerable members. The goal of research is to point out the existing legislation, previous researches of this problem, its significance and expected improvement after implementing the Law on Prevention of Violence.*

Keywords: *family, murder, parricide, femicide, filicide, crime.*

Introduction

Family murders happen very often, and there are many reasons for this phenomenon. Statistics and everyday events testify to the prevalence of this phenomenon, which is socially unacceptable, especially in modern family, and especially because it has been given the possibility of different approaches to solving the problems in it. By studying this phenomenon, the research points out the existing problems, which are reflected through statistical indicators and legal regulations that incriminate actions which endanger and hurt family or its members, while considering the possibilities of prevention that would be achievable with the successful implementation of the Law on the Prevention of Domestic Violence.

Definition of family

When defining and theoretically designating the concept of the family, there are many disagreements among lawyers, sociologists, psychologists, but what is certainly unique and therefore acceptable to the concept of the family, regardless of which scientific field it is about, is that the family is very important for the development of the individual. Family support is very important and it ensures normal development of the human being and mental health of its members. It can be the source of the greatest benefits for the individual, but also a source of stress, conflict, problems et cetera.²⁰³

Throughout the history, the family was changing, in terms of form and structure, and in terms of organization and functioning, but it was in spite of many temptations always finding new forms of adaptation, and new ways of survival. (Kecman, 2007: 30)

Functional family is the one that shows satisfying degree of fulfillment of its basic tasks. It has the capacities or adequate resources to respond to the development needs of its members.

Dysfunctional families show disorders in all or in several areas of functioning. It is about disorganized, disintegrated families, with troubled relationships and family functions. In dysfunctional

---

²⁰²aanita.ilic88@gmail.com

²⁰³ See: Psihosocijalna porodična patologija i delinkventnost, available at: [http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0351-2665/2007/0351-26650702029K.pdf#search="ubistvo deteta"](http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0351-2665/2007/0351-26650702029K.pdf#search=) approached: 5/5/2017

families are disrupted communication, emotional connections, there is confusion or a substitution of roles in family relations, while the basic value systems of its members are mutually inconsistent. In some families, interpersonal conflicts, which are a normal occurrence in the family are not resolved. Such conflicts take a chronic form, while the family continues to function in pathological balance. In some dysfunctional families, interpersonal conflicts can be resolved in a drastic way by manifesting of physical aggression among the parents, or the aggression of parents towards children. According to Freud, personality structure and patterns of its later behavior result from a parent-child relationship, but besides this direct influence, parents can influence children indirectly as well, through their mutual relation as partners. (Minić 2009:426)

A murder in the family- conceptual definition

The modern family is burdened by numerous problems - poverty, violence within the family, searching for ways of freedom and independence of its members, loss of identity and the role of stem cells and the nucleus of social structure. Numerous studies warn of disharmony in the "family nest", where contemporary problems lead to domestic atmosphere, which can be ended with homicide of its members. Therefore, in daily newspapers can be read about this phenomenon, which is in recent time more common, while studies analyse the causes of its origin and indicate the alarming situation and the need for relevant institutions to react.

“ In Belgrade, on 26/7/2011, within just three hours happened three family tragedies. Maybe Milan Lazić (44) today would be alive if he went with his wife Nada (44) to closest marital counseling in block, and said about her frequent depressions, anger and bad mood... Maybe their two teenage daughters, 15 and 19 years old, would today not survive trauma while remembering of horrifying scene when they tried to stop bleeding from fathers neck, after his wife Nada stabbed him while he was sleeping.

Or maybe today would be alive Mihajlo Živojinović, young drugaddict, who obviously came to parents place, from which he already moved out, to show his displeasure by consuming drug. His father Mirko would not be murderer if family Živojinović had where to go and ask for help in solving problems, which where their as well and not only Mihajlo's. “

Murder is in most of modern legal systems defined as taking life of other person. Murder is an expression of malignant aggression, which leads to the negation of marriage, family and life in general. Therefore, based on the definition of the family, can be established that the family is incompatible with the murder, and that these two are completely different phenomena. The act of murder leads to the destruction of an individual's life, and therefore the whole family. Family is place in which life is being made and born, while a murder negates and takes life of an individual. However, regardless of it that these are two opposite phenomena, homicides occur in family. This criminal act belongs to criminal acts with longest history, and in old legislations the biggest criminal acts were killing of leader and right after that, killing of relatives. (Cvetković, 2013:34)

According to the provisions of the Criminal Code of the Republic of Serbia, this criminal act would exist when the family member, whose life has been taken, was previously abused. Thus, the existence of this crime requires not only the trait of the passive subject, but necessary actions that are manifested through previous abuse of such person. Abuse includes actions causing physical or mental pain of higher or lower intensity. Under abusive acts can be considered methods that do not result in bodily injury (pulling, slapping, spitting, insults, pouring with water et al.), but which causes physical or mental pain. Abusing can also be in form of constant reminding person of certain unpleasantness, by ridiculing or any other way which causes psychological pain. So, in order to have this criminal act, the necessary condition is to have previous abusing. It can be assumed that legislator wanted to strictly punish the offender who abused for a long time member of his family, and then killed as well. (Cvetković 2013:39) With incrimination of the criminal act, object of protection is a family member. With Clause 122, Paragraph 28, The Criminal Code establishes that for family members are considered former spouses and their children, and parents of former spouses. Thus, the members of the family are the children and the parents, adoptees and adoptive parents, foster parents and foster children, spouse and his parents, stepson and stepdaughter, stepfather and stepmother, however in case of common-law marriage he/she is also protected and his/her parents as well.

To prevent dilemmas in practice about that which people are considered for members of the family, theory points out that under these terms should be considered those people living in the same household.²⁰⁴

Domestic violence is a criminal act that can be made only with intent, while in terms of the consequences of fatalities, which is covered by paragraph four of this criminal offense, occurs negligence. The most serious form of domestic violence differs from negligent deprivation of life by the fact that in negligent deprivation of life the action itself is implied with negligence, while in the criminal acts of domestic violence action is intentional, but death attributable to negligence. The legislature does not make a difference in terms of passive subject, whether a minor or an adult. (Samardžić, 2012: 433)

From theoretical aspect of view, murder in the family can be seen as murder by spouse, murder of parents by a child as well as the murder of a child by a parent.

The murder of spouse

Conflicts between spouses, verbal or physical, due to their intense emotional charge, in the presence of other additional factors (such as alcohol) are easily transformed into delict. With these homicides was often present prior history of domestic violence and abuse, which eventually ended with murder. If we analyze the results of the murders of heterosexual partners, it can be determined that there is typical homicidal victimization of women compared to men. (Antović, A, 2016: 69)

In our country, women are eight times less likely perpetrators of killings compared to males. However, if you observe the reasons for the murder, during a research it was found that the greatest victimogenic homicidal risk for men represented the attitude of previous acquaintance or friendship, while the least risky were marital or romantic relationship, while for females the opposite was true. (Simeunović-Patić, 2002)

That the murder of women, comparing to the murder of men in partnership is more frequent, is evidenced by the DAPHNE project from 2012, according to which it is established that from a nine people killed in total, on a daily basis, as a result of partner violence in the countries of the European Union, seven women suffered, while for men the number was much smaller, 2 men. In addition, in situations where women perform this partnership murder, often it comes to protecting women from violence that she has been suffering from for many years, and it was caused by her partner.²⁰⁵

Historically, patriarchal family involved the subordination of woman to her husband. The birth of children and fidelity to her husband were the primary obligations of women, not respecting of these obligations had killing of a woman by her spouse as a consequence. According to the Hammurabi Code, the husband had the right to kill the woman who committed adultery, whereby the very act of murder was consisted of impaling of unfaithful wife. In case that the son hit his father, he would be punished by cutting off the hand, while the provisions of this Code does not provide for punishment of a father who would hit his child, or physically abuse his wife. If there was even doubt about women being unfaithful, it would be justified by jumping into the water, so-called "God's judgment". (Art. 132) However, the death penalty was provided also if woman would go to another man, and leave her husband who was a prisoner of war, if in his home there's still something to eat. " (Art. 133) Bad position of women also existed in ancient Athens. The role of women in Athenian society can be inferred from the words of Euripides " a thing for taking care of the house and she is, except for the birth of children, for Athenian only the supreme servant. " (Jovanović, M, 1981: 361)

---

²⁰⁴ Član 112. Krivičnog zakonika („Službeni glasnik RS, br. 85/2005-isp., 107/2005-isp., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013,108/2014)

²⁰⁵ See:Project funded under the Daphne Funding Programme, available at:<http://ec.europa.eu/justice/grants/results/daphne-toolkit/en/projects/browse-year>, approached: 7/5/2017

This position of women was typical for Serbia in the period before Middle Ages and during the Middle Ages. The woman was subordinated to her husband, so that in case of divorce or infidelity may be punished according to the discretion of her husband.

Although modern age marked improvement in the status of women, such as creating an independence by emancipating of women, the practice shows something completely different. A numerous indicators of mortality of spouses are quite alarming, so the studies were made in order to actually determine the risk factors of mortality in marital partner relationships. In British studies was performed such research, wherein on there search sample were tested different reactions to the violence performed by intimate partner, and were compared the characteristics of lethal and non-lethal outcome of male onto his intimate partners, as well as men who kill intimate partners comparing to men that kill other men.

According to this study as a risk factor cite previous convictions for violent assault on the females and the use of violence directed to partners. According to another study, that included 90 men who killed their wives, who were in the Special Prison Hospital in Belgrade, reasons for the killings were psychotic conditions, elevated affect and to a lesser extent, the effects of alcohol. The aggression the perpetrators of these crimes showed, was spread not only to their partner, but it often included other members of households, among which in three examinees was reported double homicide that included their children, as well as a brother of killed wife. As a tool mainly was used mechanical tool, the one which was closest to the hand of the offender at the time of execution. (Kovačević, Kecman, 2004: 19)

According to quantitatively-narrative report for 2014, made by Organisation "Women Against Violence", is determined that in the territory of the Republic of Serbia, in 2014 were killed 27 women in the family / partnership context. As murder weapon mostly was used knife, in 25.90% of the cases, because of its availability in every household. However, should not be neglected a fact indicated by world statistics, which speaks about it that one third of femicide was committed using firearm. In the Republic of Serbia, in 2014, in 22.2% of the cases as the murder weapon was used a gun, while in 7.4% of the cases was used a fowling piece. Therefore, prevention of femicide would certainly include better control of access to firearms. This statement is confirmed by a special study Living with the Legacy - SALW Survey Republic of Serbia (2005), which shows that in Serbia individuals possess, including legal and illegal possession of weapons, 2.047.300 firearms. Even more disheartening is the fact that every fourth woman, before she was killed, had requested help from the competent institutions.²⁰⁶

The murder of parents by a child - parricide

Parricide is rare form of murder which is defined as the murder of parents by a child. There is patricide, murder of a father and matricide, murder of mother. Problem known as parricide demands multidimensional and interdisciplinary approach through analysis of genetical and constitutional risk factors, the alteration of transmitter and modulatory systems which may precipitate aggressive behavior, also life events, effects of stressors, also family dynamisms, socioeconomic, ethical and legal regularities. Researches show that there is uncertain commitment when it is about abused children, comparing to other children, and that perpetrators of patricide and matricide are exactly those children that were exposed to chronical dereliction and other forms of abuse. (Dunjić et al. 2008: 636)

When conducting researches about it who can be perpetrator of parricide, it has been started with the prejudice that the killers of their parents are suffering from schizophrenia. In researches that were conducted, in 60.6% of cases there was a psychiatric illness, of which was present schizophrenia as well. Certainly, besides schizophrenia, occurred other psychiatric diseases as well, which can have a significant effect when performing this criminal act, for example, personality disorders or alcoholism. According to the results of researches that were conducted at the Institute of Forensic Medicine, University of Belgrade, in the period of 1991-2005, recorded a total number of 33 parricides, which represent 3.5% of the total homicide in the period. The perpetrators of parricide were

---

²⁰⁶ See: Femicid – ubistva žena u porodici, available at: http://www.zeneprotivnasilja.net/images/pdf/FEMICID-Kvantitativno-narativni_izvestaj_za_2014_godinu.pdf approached: 8/5/2017

mainly men, in 87.7% of cases, while in 24.2% they were employed and in 18.2% were married. (Dunjić et al. 2008: 637)

Kovačević and associates (Kovačević R., B. Kecman, 2006: 25) found in their study that when it comes to perpetrators of parricide, personality profile matches up young men, unemployed, unmarried, originating from dysfunctional families, belonging to the group of patients with psychotic disorders (mainly schizophrenia).

In studies conducted in France, in more than 30% of the cases it was about psychotic patients. The most common form of parricide was murder of father, and the perpetrator was son. If we examine only isolated psychotic patients, then the number of murdered mothers is the same or even higher than the murdered fathers. Based on this research, profile of the perpetrator of parricide are men, unmarried, unemployed, mostly living with the victim, suffering from schizophrenia, with secondary drug or alcohol abuse. (Dunjić et al. 2008: 638)

The murder of a child by a parent

The murder of a child by a parent represents the most controversial act in the life of the family. From the earliest times of human existence until today this phenomenon is causing lot of attention of the public. The first written record of the murder of a child is the biblical story of Abraham and his son Isaac. In Greek mythology it is said that Medea killed her two sons after she found out that her husband left her and married the daughter of the king of Corinth, and that is how Medey complex was created. The killing of a child by a parent was marked by the culturological stamp of nation and time. The Chinese were killing their newborns because female children do not inherit the family name and its property, nor have the military ability. Eskimos kill children with defects, or one of the twins. (Kovačević, Kecman, 2005: 32)

Filicide is basically a form of murder of a child by a parent. Speaking of filicide, Reznik distinguishes two subtypes: filicide in the narrow sense (the killing of a child by a parent) and neonticid (murder of a child in the first 24 hours after birth). (Mišić-Pavkov et al. 2010: 647)

In the case of study considering the total number of killings in Bosnia and Herzegovina, in the period from 1/1/1997 to 31/1/2006, the perpetrator of the murder in nineteen cases was mother, while the father comes in one case. (Novakovic, 2008: 358) Mothers who committed filicide were alone during childbirth, had high psychoticism and positive variables on test for anxiety, and high-value for orientation, depression and aggression. Fathers killers in reactive states had changed assessment of reality, and a murder of a child comes from a violent part of the personality.

The killing of a child by the mother represents a complete inversion of the maternal instinct. The causes of the murder of a child by the mother are found in the mother's personality, or in her life circumstances. In the researches of Reznik is made first classification for killing children based on motive. Based on this classification, the motive may be: altruistic, acute psychosis, unwanted child, accidental or revenge partner. (Miškov-Pavkov et al. 2010: 647) In case of research, examinees who were on the expertise of the KPD- hospital in Belgrade from 1/1/1993 to 31/12/2002, was domineering the age range of 20-29 years (42.11%) and 30-39 years (36.84%). Among the examinees prevailed people with primary school (42.11%), and more dominant were unemployed, in 73.69% of the cases. The examinees are presented as predominantly physically and mentally healthy people (57.90%), however, can not be underestimated the proportion of people who showed mental disorders (31.58%). At the time of research examinees were generally healthy people (73.69%) while the number of mentally ill people was much smaller. Therefore, a key factor in the examinees was elevated affect (73.69%), while a much smaller proportion of people with psychotic disorders (21.05%). Most respondents attempted suicide. (Kovačević, Kecman, 2005: 35)

Criminally speaking, the legislator, both in our and in other legal systems, makes no difference in terms of forms of murder on grounds of sex of offender, so women commit the same offenses as well as men such as: usually murder, privileged murder and qualified murder. The only exception is the criminal offense of infanticide, which, because of the nature of things happens when a perpetrators are women, and they are mother of victim. (Dimovski Antić: 2016: 305).

Infanticide in most countries is treated as privileged murder. The Republic of Serbia has joined the group of countries that gave to this crime privileged character. Therefore, the Criminal Code of the Republic of Serbia stipulates that a mother who kills her child during birth or immediately after birth,

thanks to her permanent disorder caused by delivery, shall be punished with imprisonment from six months to five years. (Art.116.KZ RS). The motives of this act are numerous, so that the key motive of the crime infanticide can be considered for a case of social danger. The bad financial situation, low education and emphasized social anxiety are favorable for the execution of this crime. The basis for a lighter penalty, which has been accepted in most modern countries, and therefore in our country, is the difference between physical and mental functions, which is typical for the period after childbirth. The disorder after childbirth, which happens to the mother of children, from the standpoint of the judicial profession is called birth depression or postpartum psychosis. (Ilić, : 2016: 139)

Conclusion

The family is the place where is built and formed the personality of each of us, that is why it can reasonably be said that the family is the basic cell of every society. The increase in domestic violence indicates that the contemporary family is in crisis. In the reporting period from 2004 to 2014, based on statistical, data can clearly be seen that domestic violence is on the rise. In 2004, this crime occurs in 1.1% of cases, while in 2014 the number of execution has increased, and it shows up in 3.9% of cases. Numerous news headlines only confirm that the murder of the family, as a qualified form of the crime of domestic violence, has a daily occurrence. The reasons for his execution are numerous, however, what is characteristic for most of them is that for the long time before the offense was committed, family relations were disrupted. Conducted research leads to information that some of these crimes happened in affect, while some are just the result of mental illness. Also, based on researches, the women, children and the elderly are more often victims, comparing to the male population. According to data composed by the MUP (Department of the Interior), in the period from 1/1/1993 to 1/7/2003, 614 homicides were committed in the family. These data were obtained for the purposes of researches, as MUP never conducted specific evidence about the killings in the family.²⁰⁷ However, is it killing the only defense against violence, and can it be prevented with some other measures? Certainly, in families in which is developed domestic violence, usually it is too late reported to the authorities, as victims have feelings of shame, because the performers of acts of abuse are members of their family. In addition to feelings of shame, in the victims is also present the fear for his own life, children, and very often victims attempt to commit a suicide.

Law on Prevention of Domestic Violence, which will come into force on June 1st of 2017, consists of a set of measures to detect whether there is a direct threat of violence in the family and set of measures to be applied when the possible danger is detected. (Clause 1). Therefore, the legislator provides risk assessment in which, among other things, takes into account whether the possible offender before or immediately before the risk assessment made domestic violence, and whether he is ready to repeat it. A police officer is obliged to submit all available notifications immediately to the competent basic public prosecutor's office, the center for social work and yo a group for coordination and cooperation. If a police officer, after a risk assessment, establishes immediate danger of domestic violence, there is the possibility of imposing emergency measures onto an offender who is brought to the relevant organizational unit of the police. (Article 17) The law provides for the coordination of all authorities in the prevention of domestic violence, such as the police, social welfare center, prosecution and courts, and therefore, the legislator has taken significant steps in the prevention of this terrifying phenomenon.

To get the desired positive results in the prevention of domestic violence, better coordination of all relevant authorities is needed. Results so far indicate the fact that most of the victims reported the violence, before there was a fatality, so it is reasonable to expect a different approach of competent authorities after the entry into work of the Law on Prevention of Domestic Violence. Therefore, the opportunely response of the competent services as well as adequate risk assessment, can contribute that statistic of this, very important problem, change, and that in the future, the execution of this crime can be reduced.

---

²⁰⁷See: Ubistva unutar porodice, available at <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=348065> approached: 10/5/2017

LITERATURE

Antović, R., A. (2016) *Predikcija i prevencija femicida u nasilnim partnerskim odnosima –forenzička studija*. Niš: Medicinski fakultet, Univerzitet u Nišu.

Dimovski, D., Antić, I. (2016) *Žene ubice*. Godišnjak fakulteta bezbednosti, 37-52.

Dunjić, B., Marić, N., Jašović-Gašić, M., Dunjić, D. (2008) *Paricid-psihijatrijski morbiditet*. Srpski arhiv za celokupno lekarstvo. vol. 136, no. 11-12.

Zakon o sprečavanju nasilja u porodici, „Službeni glasnik Republike Srbije“ no. 94/16.

Ilić, A. (2016) *Čedomorstvo*. Zbornik pravnog fakulteta. Univerzitet u Nišu, 131-141.

Jovanović, M (1981) *Neka razmatranja o društvenom položaju od antičkog do buržoaskog društva*: Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu no. 21, 355-375.

Kecman, B. (2007) *Psihosocijalna porodična patologija i delikventnost*: Engrams. vol. 29. no. 1-2, 29-38.

Kovačević, R., Kecman, B. (2004) *Muskarci-ubice supruga*: Engrams no. 3-4, vol. 6, 5-22.

Kovačević, R., Kecman, B. (2005) *Žene ubice svoje dece*: Engrams no. 3-4, vol. 27, 31-41.

Krivični zakonik: „Službeni glasnik Republike Srbije“ br. 85/2005, 88/2005 –ispr., 107/2005 –ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014.

Minić, J. (2009) *Porodica u krizi*. Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini XXXIX/2009. no. 39.

Miškov-Pavkov, G., Gajić, Z, Golubović, B., Božić, K. (2010) *Filicid majke spokušajem samoubistva*. Institut za psihijatriju. Klinički centar Vojvodine. Novi Sad, 647-650.

Radmanović, B., M. (2003) *Nasilje nad mladima u porodici*. Engrami. vol. 25, no. 1-2, 41-47.

Redžić, F., S. (2011) *O društvenom statusu žene i dosrednjovekovnoj i srednjovekovnoj Srbiji*. Univerzitet u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici. Zbornik radova Filozofskog fakulteta XLI/2011, 515-535.

Samardžić, S, (2008) *Žene kao počinioci krivičnog dela ubistva i zločin čedomorstva*. Egrami no. 2, vol. 30, 15-20.

Simeunović, Patić B. (2002) *Ubistva heteroseksualnih partnera, kriminološke i viktimoške karakteristike*. Temida – Časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu, 2-11.

Cvetković, I. (2013) *Ubistvo kao oblik kriminaliteta nasilja*. Niš: Pravni fakultet, Univerzitet u Nišu.

Internet sources:

Ubistva unutar porodica, istraživanje časopisa Vreme (research made by magazine Time), no. 658. Available at: <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=348065> , approached to page on 10/5/2017

Žene protiv nasilja: Femicid-Ubistva žena u Srbiji. Available at: http://www.zeneprotivnasilja.net/images/pdf/FEMICID-Kvantitativno-narativni_izvestaj_za_2014_godinu.pdf , , approached to page on 8/5/2017

Daphne Toolkit: Project funded under the Daphne Funding Programme. Available at: <http://ec.europa.eu/justice/grants/results/daphne-toolkit/en/projects/browse-year>, , approached to page on 7/5/2017

Blic:Emocije i nesuglasice prave ubice od članova porodice. Available at: <http://www.blic.rs/vesti/hronika/emocije-i-nesuglasice-prave-ubice-od-clanova-porodice/y59d4g1>, , approached to page on 5/5/2017

Engrams:Psihosocijalna porodična patologija i delikventnost. Available at: [http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0351-2665/2007/0351-26650702029K.pdf#search="ubistvo deteta"](http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0351-2665/2007/0351-26650702029K.pdf#search=), , approached to page on 5/5/2017

УБИСТВО У ПОРОДИЦИ – КРИВИЧНОПРАВНИ И КРИМИНОЛОШКИ АСПЕКТИ

Анстракт

У истраживању породица је нарочито важан системски модел, тј. приступ, јер проучава породицу као систем, који је са једне стране, део ширег система, а са друге стране тај исти систем се посматра као скуп мањих, међусобно условљених система. Конфликти и кризе у породици изазивају различите поремећаје, које могу да резултирају чак и кривичним делом какво је убиство у породици. Иако, на први поглед делују контраверзна и супротна ова два феномена, све су бројнији подаци који сведоче о тој појави. Због тога се оправдано може рећи да је породица у кризи, али и на оправдано постојање разлога за изучавање овог феномена и тражењу решења у циљу повећања превенције и заштите њених угрожених чланова. Циљ рада јесте да се укаже на постојећу законску регулативу, досадашња истраживања овог проблема, његову значајност, као и очекивано побољшање након ступања на снагу Закона о спречавању насиља почетком његове примене.

Кључне речи: породица, убиство, парцид, фемцид, филицид, криминалитет.

ZAKONSKA NORMA KAO GENERALIZATOR DRUŠTVENIH DEVIJACIJA

Sandi Dizdarević, magistar sigurnosnih studija²⁰⁸

Marsela Bošnjčić, magistar sigurnosnih nauka²⁰⁹

Univerzitet modernih znanosti, CKM Mostar, Departman sigurnosnih studija.

Sažetak: Naučni diskursi unutar društvenih nauka dugo vremena zastupaju teorijske paradigme unutar kojih se devijacije promatraju kao ponašanja koja odstupaju od zakonskih, običajnih i moralnih normi. Rijetko ili nikako nije razmatrana mogućnost devijacije u samom sadržaju norme nekog zakona. Uspostavljanjem normi koje u stručnom smislu nisu usklađene sa naučnim dostignućima dovodi do društvene pojave unutar koje se pojedinci i grupe ponašaju u skladu sa istom, istovremeno nanoseći, ponekad nepopravljive posljedice. Rezultati istraživanja na ovu temu koje su sprovedli kriminalisti i policija, ukazuju da obim i intezitet upošljavanja diplomiranih kriminalista i kriminalista u kantonalne policije nedvojbeno utječe na nastajanje zakonskih normi kojima se generaliziraju, odnosno proizvode neusklađenost između nauke i struke s jedne strane, i prijema kadra različitih profila s druge strane. Takva potvrđena neusklađenost dovodi do uvjetno rečeno generalnog usvajanja društvene prihvatljivost, posebice u državnim institucijama, suprotno normama i potrebama nauke i struke.

Ključne riječi: zakon, norma, kriminalisti, policija, upošljavanje.

Uvodna razmatranja

Savremena društvena zbilja u konstantnom je kritiziranju kriminalističko policijskih struktura, jer prevashodno policija je i po konceptu svog postojanja i prakse veoma često u konfliktu sa odrednicama demokratskog društva. Goldstein, opisuje sukob demokratije i policije: „Policija je...anomalija u slobodnom društvu. Njoj su povjerene ogromne ovlasti i to u sistemu u kojem se ovlasti nerado daju, a i onda kada se daju oštro su ograničene“. (1977., str.1) Temeljna pretpostavka ali obaveza savremenih demokratskih policija temelji se na poštivanju vladavine prava, odnosno kao što ističe Reith (1938., str. 188): „u razumnim i humanim zakonima“. Upravo iz prethodnih razloga, kroz istoriju razvoja policije razmatralo se pitanje profila osoba koje su osposobljene za obavljanje veoma složenih policijsko kriminalističkih poslova. S jedne strane, policijski službenici su dužni odgovoriti na sve teže i složenije sigurnosne izazove, dok s druge strane, čak i u najtežim uslovima rada kada primjenjuju svoja ovlaštenja dužni su maksimalno poštivati širok spektar ljudskih prava i osnovnih sloboda. Međutim, postavlja se pitanje: kako je moguće imati devijacije nekog ponašanja, ukoliko je takvo ponašanje u skladu sa pozitivnim pravnim propisom, odnosno normom koja reguliše takvo ponašanje? Upravo ovaj rad, kao i rezultati ranijih istraživanja dokazuju da se devijacije trebaju promatrati i kroz normu čiji sadržaj odstupa od pravila nauke, i struke ali i potreba prakse. Provedno naučno istraživanje na temu: Kriminalisti i policija, obim i intezitet zapošljavanja diplomiranih kriminalista i kriminalista u kantonalne uprave policije ukazuje na postojanje propusta u samom sadržaju norme koja za posledicu ima niz devijantnih pa čak i kriminogenih ponašanja. Iako se devijacije promatraju samo kao skretanje s prihvaćenog puta, odnosno kao neprihvatanje i/ili skretanje od normi i pravila date društvene sredine, danas u XXI. vijeku devijacije se moraju početi promatrati i sa aspekta uzročno posljedične veze, čak iako je uzrok takve devijacije utemeljen u samom sadržaju zakonske norme. Osnovna razlika između ovakvog promatranja, odnosno promatranja devijacija kroz

---

²⁰⁸ Viši asistent UNIVERZITETA MODERNIH ZNANOSTI CKM, MOSTAR, mail: sandi_ ips@hotmail.com;
Istražitelj tužiteljstva HNK-a Mostar

²⁰⁹ Viši asistent UNIVERZITETA MODERNIH ZNANOSTI CKM, MOSTAR, mail: marsela@ckm.ba

sadržaj norme u odnosu na devijacije koje odstupaju od norme, ogleda se u sistemskom djelovanju. Devijantna ponašanja prouzrokovana sadržajem norme imaju daleko veće posljedice jer se odvijaju kroz lančani sistem djelovanja, i brojne posljedice takvog ponašanja ostaju u domenu tamnih brojki. Suprotno od devijacija prouzrokovanih sadržajem norme su devijacije, odnosno ponašanja koja odstupaju od propisane norme ponašanja. Posljedice takvih ponašanja su vidljiva, prepoznatljiva, individualna i grupna ponašanja. Samim tim, po društvenu zajednicu, po cjelokupni ustavni poredak jedne zemlje puno je opasnije postojanje devijantnih ponašanja prouzrokovanih sadržajem norme, čije posljedice su ponekad nepopravljive. Prema Modly (1998., str. 269) kriminalist kao profesionalac je: „osoba koja je sebe potpuno razvila u određenim područjima i ima bogato iskustvo i samopouzdanje o kojima ovisi učinkovito obavljanje kriminalističkog posla“. Osnovni kriminalistički poslovi odnose se na otkrivanje, istraživanje, i dokazivanje krivičnih djela i krivice osumnjičenih. U Modlyvoj definicije kriminaliste jasni su fundamentalni elementi temeljem koje je definicija kreirana: „potpuno razvila u određenim područjima“, „bogato iskustvo“, i „samopouzdanje“. Kada se prethodna tri elementa dovedu u vezu sa kriminalističkim poslovima dobija se sinergija ključnih pojmova ovog rada, a to je kriminalist kao istražitelj, odnosno osoba koja u profesionalnom smislu prema Dizdareviću (2017., str. 43) *održava sposobnost komunikacije, pronalaženja, prikupljanja, procesno pravnog formiranja ali i evaluiranja relevantnih činjenica u vezi sa zločinom*. Bosanskohercegovački kriminalisti već 20. i više godina suočavaju se devijacijom koja je utemeljena kroz norme ponašanja koje regulišu prijem kadra različitih profila u policijske službe. S tim u vezi, društveni i stručni cilj ovog rada u potpunosti se preklapa, a to je pokušaj zaštite kriminalističkog integriteta, kao humanog i nadasve društveno značajnog zanimanja. Praksa prijema diplomiranih kriminalista i kriminalista u policijske službe odvija se na jedan „izobličen“ način, prozrokovano prvenstveno umišljajnom degradacijom kriminalističkog zanimanja. Kao instrument takvog „izobličenog“ načina iskorišten je element, odnosno norma čiji sadržaj proizvodi niz društveno devijantnih ponašanja. Nažalost, po ko zna koji put potvrđena je teza da dok većina europskih zemalja svoje kriminalističke stručnjake zapošljava iz okvira fakulteta sigurnosti, kriminalistike, i prava, praksa u Bosni i Hercegovini (*u daljem tekstu BiH*) je suprotna, odnosno nesrazmjerna europskoj. (Dizdarević, 2017., str. 41). Jedan od dokaza prethodne teze prožima se i kroz odredbe Krivičnog zakona Federacije BiH. Naime, ne postoji niti jedna inkriminacija u krivičnom zakonu, koja je propisala odnosno inkriminirala neovlašteno obavljanje kriminalističke djelatnosti. Ovakva norma, odnosno propuštanje je posljedica temeljnog okvira postavljenog kroz sadržaj norme kojom je definiran prijem kriminalista. S druge strane, u istom krivičnom zakonu inkriminirano je djelo Nadriljekarstva, čime se štite prije svega građani, a potom i samo medicinsko zanimanje.

U radu će biti prikazani rezultati teorijskog i empirijskog istraživanja, čiji zaključci trebaju alarmirati cjelokupnu naučnu i stručnu kriminalističku profilaksu, te na taj način zaštititi vlastiti integritet, ali i integritet svih građana. Ne može se prijem kriminalista ili bilo kog drugog zanimanja ostaviti na volju individue, potpomognuta „izobličenosti“ norme, čiji sadržaj onemogućava inkriminaciju individue, a koji za posljedicu ima višestruke strukturalne oblike devijantnih, delinkventnih i kriminogenih ponašanja.

Predmet rada

Predmet rada čine skup zakonskih normi kojima je regulisan prijem kadra različitih profila u policijske službe. Sadržaj takvih normi proizvodi novu teorijsku paradigmu, prema kojoj devijacije nisu samo odstupanje od društvenih i moralnih normi, već postupanje u skladu sa normom čiji sadržaj je umišljajno izobličen, a koji za posljedicu ima niz strukturalnih oblika devijacija, a time i potpunu diskriminaciju diplomiranih kriminalista i kriminalista. Posljedice takvog „izobličenog“ sadržaja norme, proizvodi niz situacija u realnoj društvenoj zbilji koje mogu imati višestruke devijacije. Takve devijacije mogu se klasificirati u dvije osnovne grupe:

a) *individualno subjektivne* koje se odnose prema samim kriminalistima koji su diskriminirani u odnosu na druge, odnosno prijem nestručnog kadra za obavljanje veoma stručnih, i složenih policijsko kriminalističkih poslova.

b) *grupno objektivne*, odnosno društvene koje se očituju u produženim posljedicama po cjelokupno društvo koje se ogleda u nedovoljno stručnom zastupljenosti rada na predmetima, koji za posljedicu mogu imati nekvalitetno procesno pravno formiranje tragova u dokaze, a time i u krajnjoj instanci gubitak cjelokupnog predmeta na sudu, ili obustavljanje istrage zbog nedovoljno i/ili nekvalitetnih dokaza. U naučnom i stručnom diskursu, ovakve devijacije se mogu promatrati kao strukturalno povećanje različitih oblika kriminaliteta, sa smanjenom stopom otkrivenosti počinitelja tih krivičnih djela sa jedne strane i umanjeње integriteta policije sa druge strane.

Problem istraživanja

Problem istraživanja je nepostojanje kvalitetno uređene norme temeljem koje bi se osigurao prijem kriminalista i diplomiranih kriminalista, kao i drugih srodnih profila, a koje dovode do nepopravljivih posljedica. Takve posljedice proizvode društveno i stručno neprihvatljivo ponašanje koje u krajnjoj instanci rezultira povećanjem nivoa nesigurnosti, kako individualne tako i nacionalne. Primarno pitanje koje se ističe u radu, a koje čine problem istraživanja jeste: *koji su to elementi, znanja, stručne vještine, obuke koji prave jasnu stručnu distinkciju kriminalista u odnosu na druga zanimanja sa aspekta policijsko kriminalističkog rada? Iz primarnog pitanja, proizilazi i fundamentalno pitanje u radu a to je zašto takve vještine, koje u krajnjem dometu čine institut i profil kriminaliste nije propisan kroz zakonsku normu koja reguliše prijem policijskog kadra u Federaciji Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu F BiH). Temeljem takvog sadržaja norme, koja je suprotna dostignućima nauke, i pravilima struke stvara se teorijska paradigma koja proizilazi iz problema istraživanja, odnosno stvaraju se sadržajni oblici sistemskih devijacija čiji fenomenološki oblici se kontinuirano pojavljuju kroz društvenu zbilju.*

Cilj istraživanja

Cilj istraživanja u radu je naučno potvrđivanje teorijske paradigme, kroz primjenu empirijskog istraživanja. Rezultati istraživanja dobijeni primjenom multipla metoda, ukazuju na naučni novitet koji proizilazi iz drugačijeg spoznavanja i promatranja uzroka devijantnog ponašanja. Naučni cilj ogleda se kroz prizmu potvrđivanja naučne paradigme, dok je društveni cilj istraživanja primarno fokusiran na pokušaj da se motivira cjelokupna naučna, i stručna javnost u reaktivitetu postojećih normi ponašanja koje svojim djelovanjem proizvodi niz strukturalnih oblika devijantnih ponašanja.

Hipoteze i zadaci

Generalna hipoteza u istraživanju glasi: sadržaj zakonske norme kojom je regulisan prijem policijskih službenika u kantonalne policijske službe, predstavlja temelj za razvoj sistemskih i strukturalnih oblika devijantnih ponašanja.

Izvedbena hipoteza u istraživanju glasi: sadržaj zakonske norme kojom je regulisan prijem policijskih službenika u kantonalne uprave policijske službe, poistovjetio je nesrodna zanimanja sa naučnim, stručnim i društvenim potrebama.

Izvedbena hipoteza u istraživanju glasi: poistovjećivanjem nesrodnih zanimanja kroz propisivanje „izopačenog“ sadržaja norme, sa policijsko kriminalističkim pozivom i potrebom, direktno se doprinosi diskriminaciji kriminalističkog zanimanja.

Indikatori generalne i izvedbenih hipoteza: zakon o policijskim službenicima kantona, međunarodne konvencije i rezultati provedenog istraživanja.

Metodi istraživanja

Istraživanje će se sprovesti u okviru multipla paradigmi, obzirom da će se primjenjivati metode istraživanja koje u metodološkom smislu pripadaju kvalitativnoj i kvantitativnoj paradigmi. U radu će se primarno izvršiti analiza zakonskih normi kojima je regulisan prijem policijskih službenika u kantonalne uprave policija. Nakon teorijskog istraživanja, u kvantitativnom smislu, koristit će se podaci prikupljenih od nadležnih državnih institucija, tj. nadležnih ministarstava unutrašnjih poslova, i

zavoda za zapošljavanje. U ovisnosti od faze istraživanja u radu će se koristiti sljedeće metode: analiza sadržaja, statistički metod, metod komparacije i metod interpretacije.

Rezultati istraživanja

Zakonska norma kojom je regulisan prijem dipl.kriminalista i kriminalista

Prijem policijskih službenika u Federaciji BiH i kantonima regulisan je Zakonima o policijskim službenicima F BiH i kantona. Zakoni o policijskim službenicima predstavljaju skup pravnih normi kojima su regulisana policijska ovlaštenja i radno pravni status policijskih službenika. Svako odstupanje od normi propisanih zakonom, prema postojećim definicijama ima se smatrati devijantno, delinkventno ili kriminogeno ponašanje. Sam prijem policijskih službenika iz civilstva regulisan je članom 42. Zakona o policijskim službenicima F BiH, kojim su određeni nivoi pristupa, odnosno u čin policajca i čin mlađeg inspektora. Član 44. stav 1. istog zakona upućuje na primjenu člana 69. stav 5. kojim će Vlada F BiH podzakonskim aktom propisati postupak dodjele i oduzimanja činova. Niti jednom svojom normom Zakon o policijskim službenicima F BiH, kao i kantona, nije propisano zanimanje ili zanimanja kao posebni kriterij za prijem u policijsku službu. Zakonodavac, je kroz normu člana 46. i 47. Zakona o policijskim službenicima F BiH, kao i kantona propisao opće i posebne uslove. Također, zakonodavac je ostavio na dispoziciji rukovodiocu policijskog organa da može odrediti dodatne posebne uvjete: „koje smatra prijeko potrebnim zbog prirode posla sukladno pravilniku o unutrašnjoj organizaciji“. Iz prethodne „slobode“ u dispoziciji odlučivanja, zakonodavac je ostavio mogućnost da rukovodilac policijskog organa odredi koja će mu zanimanja biti potrebna. Dosadašnja praksa prijema policijskih službenika u kantonalne policije pokazuje odstupanja od onih zanimanja koja su fundamentalna za obavljanje kriminalističkih poslova. U većini konkursnih procedura omogućen je prijem osoba sa završenim fakultetima društvenog smjera, čak i onim koji nemaju srodnosti sa kriminalističkim poslovima. Nepropisivanjem zanimanja kao posebnog uvjeta otvara se mogućnost za razvoj sistemskih i strukturalnih oblika devijacija koje društvena zbilja BiH i pokazuje.

Kadrovske potrebe policije

Propuštanjem propisivanja zakonske norme u kojima je kriterij zanimanja fundamentalan, omogućava se prostor za dehumanizaciju, destabilizaciju i dezorganizaciju cjelokupnog policijskog sistema, a time i društva. Pored toga, propisivanje norme kojom se ostavlja mogućnost samoinicijativnog odlučivanja koja zanimanja su potrebna doprinosi samoj dehumanizaciji i destabilizaciji, ali i mogućnosti stvaranja sistemskih i organizovanih oblika devijantnih ponašanja. Policijski poslovi predstavljaju veoma složene svakodnevnne aktivnosti, koje zahtjevaju ispunjenje specifičnih psiholoških, socioloških, ali nadasve stručnih karakteristika. Komparirajući nastavne planove i programe fakulteta kojima je omogućeno apliciranje u policijske strukture, nedvojbeno se može uvidjeti apsolutna nesrodnost nekih. Nezamislivo je da nosioci zanimanja, koja u svojoj visokoj naobrazbi ne izučavaju niti jedan od tripartidnih elemenata kriminalistike kao fundamentuma kriminalističkih poslova, mogu biti aktivni učesnici konkursnih procedura.

Pozicioniranje kriminalista u stručnom smislu kroz zakonski okvir

Već u samom uvodu su navedeni neki kriteriji koji su neophodni prema pravilima nauke i struke koju kriminalisti moraju ispunjavati u cilju kvalitetnog obavljanja kriminalističkih poslova. Prema Dizdareviću (2017., str. 21) to su: stručnost, kreativnost, znatiželjnost, analitičnost, i etičnost. Da se o kriterijima stručnosti mora voditi računa ukazuje Roso (1995., str. 90) prema kojem: „neki od kriterija moraju biti ispunjeni još u samom postupku selekcije prilikom izbora kandidata za posao istražitelja“. Potvrda elemenata stručnosti, kao bitnih kriterija za uspješnog kriminalistu ukazuje Houts u svojoj studiji, pod nazivom „Od dokaznog materijala do dokaza“ (1995., str. 91) prema kojem kriminalist mora imati rijetku kombinaciju kvaliteta: sposobnost u primjeni tehnika svog zanata, inteligenciju i dovtljivost, prijateljske veze kao izvor informacija, hrabrost, tačnost u zaključivanju i spremnost na redovno izvještavanje. Temeljem prethodnih praktičnih iskustava evidentna je nužnost ispunjavanja niza kriterija, prevashodno stručnih, a koje se spoznavaju sistemskim izučavanjem nastavnih procesa

koji se odvijaju na specifičnim fakultetima poput fakulteta kriminalistike, sigurnosti, kriminologije i forenzike. Da je stručni kriterij bitan u istraživanju i dokazivanju kriminaliteta potvrđuju norme ponašanja propisane Zakonom o krivičnom postupku F BiH. Prema istoimenom zakonu, zakonodavac je kroz norme kojima je regulisano provođenje procesnih radnji propisao da će se *iste poduzeti uz pomoć stručne osobe kriminalističko tehničkog profila*. Prema naučnom mišljenju Petrovića (2004., str. 232): „kriminalistički tehničar, praktično je stalna stručna osoba, dok značajno mjesto pripada kriminalisti specijalisti za istraživanje pojedinih delikata“.

Savremeni pristupi izučavanja devijantnosti

Prema savremenim principima, devijantnost se tretira kao: „neprihvatanje i/ili skretanje od normi i pravila date društvene sredine, pri čemu se to odnosi na formalno propisane norme i pravila i na neformalne norme i pravila koji se uspostavljaju moralno i/ili običajno i za koje većina članova zajednice očekuje da ih se pojedinac pridržava u pojedinim situacijama društvenog života“. (Obradović, 2015., str. 13) Prema ovakvom shvatanju devijantnosti, čak i segment kojim se bavimo u ovom radu ima se promatrati kao devijantno. Međutim, većina kriminalista do danas nije poduzela niti jedno ponašanje koje bi se moglo promatrati kao neprihvatanje i/ili odstupanje od propisane zakonske norme. Naime, ovdje ne postoji namjera negiranja postojećih definicija devijantnosti, već proširenje postojeće paradigme, nudeći novu dimenziju devijantnosti, koja iako je propisana formalnom normom za posljedicu može imati strukturalne i sistemske devijacije. Takve devijacije se mogu javiti kao socijalno patološka pojava nezaposlenosti, odnosno povećanja nezaposlenosti, ali i s druge strane posljedica takvih „izobličenih“ sadržajnih normi mogu biti nesavjesni rad. Naime, nameće se pitanje kako neko ko je završio nesrodan fakultet može obavljati i svjesno i dobrovoljno prihvatati funkciju istražitelja u okviru kriminalističke policije. Rezultati istraživanja kojim se prikazuje broj nezaposlenih kriminalista za period od 2006.-2012. godine, kao i broj kriminalista koji zbog starosne granice propisane zakonom ne mogu biti konkurentni na tržištu rada, potvrđuje postavljenu tezu. Broj nezaposlenih diplomiranih kriminalista i kriminalista zaključno sa 2012. godinom iznosio je 633 osobe, od kojih je 535 sa visokom stručnom spremom, 87 sa višom stručnom spremom i bachelora 11.²¹⁰ Starosna struktura diplomiranih kriminalista i kriminalista koji zbog postojećih zakonskih normi više nemaju mogućnost konkurentnosti na tržištu iznosi 72 osobe, ili 11,36%²¹¹ od ukupnog broja nezaposlenih kriminalista. Ovakav rezultat predstavlja poražavajuću činjenicu. Naime, ne samo da potvrđuje povećanje nezaposlenosti i destabilizacije policijskih struktura, već ono stvara i psihološka stanja depresivnosti i bespomoćnosti, ne samo za pojedinca već i za čitavu porodicu, a time destabiliše i samo društvo.

Europska socijalna povelja i kriminalisti

Jedan od bitnih članova Europske socijalne povelje čini zapošljavanje i nediskriminacija prilikom zapošljavanja. BiH potpisala je Europsku socijalnu povelju (*u daljem tekstu ESP*) 11. maja 2004. godine, a istu ratifikovala 7. oktobra 2008. godine. ESP kao skup normi na koje se BiH obavezala, propisuje i razrađuje čitav set prava kojima se garantuje odnosno zabranjuje diskriminacija prilikom upošljavanja. Prema definiciji, policija predstavlja državni organ koji u skladu sa zakonom ima legitimitet upotrebe prisile. Kriminalistička policija čini posebnu organizacionu cjelinu unutar policije, koja je nadležna za otkrivanje, istraživanje i dokazivanje krivičnih djela te hvatanja počinitelja tih djela. Zakonska norma kojom je regulisan prijem kriminalista u policijske službe, niti jednom svojom normom nije propisao zanimanje za pojedina radna mjesta. Takvo propuštanje, s jedne strane predstavlja osnov za pozitivnu diskriminaciju. S druge strane, zakonodavac u F BiH, kao i kantonima kroz Zakon o policijskim službenicima ostavio je slobodu odlučivanja rukovodiocu organa koja zanimanja su mu neophodno sukladno potrebama i specifičnostima tog radnog mjesta. Da se radi o pozitivnoj diskriminaciji dokazuju rezultati istraživanja koji ukazuju da je prijem kriminalista u policijske službe u odnosu na druga „nesrodna zanimanja“ pozitivno diskriminisan.

---

²¹⁰ Detaljnije vidjeti istraživanje: Kriminalisti i policija, obim i intezitet zapošljavanja diplomiranih kriminalista i kriminalista u kantonalne uprave policija, Agencija za društvenih razvoj i prevenciju kriminaliteta, Mostar, str. 49.

²¹¹ *Ibid*, str. 50.

Tabela br. 1. Intezitet zapošljavanja dipl.kriminalista i kriminalista

Redn i broj	Naziv Zanimanja	MUP HNK	MUP TK	MUP ZDK	MUP USK	MUP KS	MUP PK	MUP K10	MUP SBK	MU P BPK	MU P ZHK
1	Dipl.krim.	?	8,66	5,16	1	?	?	0,5	3,66	1,33	0,83
2	Kriminalisti	?	-	0,33	0,33	?	?	0,16	2,33	-	2

Izvor: Dizdarević, S. Kriminalisti i policija

Dobijeni rezultati istraživanja nedvojbeno ukazuju na pozitivnu diskriminaciju prijema. Rezultata istraživanja prikazani u prethodnoj tabeli obuhvatili su svih deset kantona, odnosno njih sedam, i sadržajno prikazuju prijem diplomiranih kriminalista i kriminalista za period od šest godina. Rezultati ukazuju da intezitet prijema kriminalista u:

- MUP TK, po jednoj godini iznosi 8,6.
- MUP ZDK iznosi 5,16 diplomiranih kriminalista i 0,33 kriminaliste,
- MUP USK po jednoj godini primi 1 diplomiranog kriminalistu i 0,33 kriminalista,
- MUP K10 po jednoj godini primi 0,5 diplomiranih kriminalista i 0,16 kriminalista,
- MUP SBK po jednoj godini primi 3,66 diplomiranih kriminalista i 2,33 kriminasta,
- MUP BPK u toku jedne godine primi 1,33 diplomirana kriminalista, i
- MUP ZHK po jednoj godini primi 0,83 diplomirana kriminalista i 2 kriminalista.

Pored naučno utvrđenih činjenica koje ukazuju na pozitivnu diskriminaciju prijema diplomiranih kriminalista i kriminalista, u narednoj tabeli biće prikazani rezultati internih unaprijeđenja diplomiranih kriminalista i kriminalista u svih sedam kantonalnih MUP-va koji su dostavili podatke u toku istraživanja.

Tabela br. 2. Intezitet unaprijeđenja dipl.kriminalista i kriminalista

Redn i broj	Naziv Zanimanja	MU P HNK	MU P TK	MU P ZDK	MU P USK	MU P KS	MU P PK	MU P K10	MU P SBK	MU P BPK	MU P ZHK
1	Dipl.krim.	?	0,33	4,66	0,5	?	?	1,5	0,83	-	-
2	Kriminalisti	?	-	2,83	-	?	?	-	1,16	-	1,33

Izvor: Dizdarević, S. Kriminalisti i policija

Rezultati istraživanja ukazuju da broj diplomiranih kriminalista i kriminalista koji su unaprijeđeni za period od šest godina koje je obuhvatilo istraživanje, podjeljeno po jednoj godini kada se vršilo interno unaprijeđenje je više nego diskriminirajućeg karaktera. Iz dobijenih rezultata, proizilazi da je samo unutar MUP ZDK unaprijeđeno po jednoj godini 4,66 diplomirana kriminalista i 2,83 kriminalista. Ostali dobijeni rezultati nedvojbeno ukazuju na neispunjavanje obaveza prema Europskoj socijalnoj povelji, ali i potpunu diskriminaciju diplomiranih kriminalista i kriminalista. Upravo svjesno zanemarivanje preuzetih obaveza, svjesni doprinos povećanju devijantnog ponašanja uslijed smanjenja integriteta MUP, je motivacija za pisanje ovog rada sa ciljem poticanja na otvaranja multimedijaloga i daljnja istraživanja na ovu temu.

Kriminalisti i policija

Kriminalistička policija predstavlja jednu od vrlo bitnih odrednica unutar same policijske službe. Sam naziv „kriminalistička“ ukazuje na nekoliko specifičnosti: primarno da se radi o specijalizovanoj službi koja se bavi otkrivanjem, istraživanjem i dokazivanjem krivičnih djela i hvatanjem njihovih počinitelja, sekundarno da bi uposlenici takvih službi trebali biti osobe koje raspolažu sa specifičnim kriminalističkim saznanjima odnosno kriminalisti. Međutim, postavlja se pitanje kako obavljati kriminalističke zadatke i očekivati pozitivne rezultate, ako zakonodavac kroz zakon nije propisao vrstu zanimanja koja odgovora potrebama društvene zbilje, i drugo, da li osobe koje obavljaju takve zadatke raspolažu sa stručnim i specifičnim znanjima. Dobijeni rezultati istraživanja ukazuju na niz sistemskih i strukturalnih devijacija, poput činjenice da veoma veliki broj osoba (policijskih službenika) sa srednjom stručnom spremom obavlja kriminalističke poslove, te da unutar policijsko kriminalističkih službi od ukupnog broja policijskih službenika najmanje je uposlono diplomiranih kriminalista i kriminalista.

Tabela br. 3. Ukupan broj dipl.kriminalista i kriminalista u MUP-ovima

R/B		Tuzlanski kanton Uprava policije MUP-a						Broj kriminalista i dip.krim u UP MUP		Nezaposleni kriminalisti	
Naziv	Ukupan broj oficira	OKP PU	OKP PS	Broj OSL u OKP-u sa SSS				VSS	VŠS	VSS	VŠS
				SN	N	SP	P				
1.	327	185	35	85	49	25	-	54	-	122	9
R/B		Srednjobosanski kanton Uprava policije MUP-a						Broj kriminalista i dip.krim u UP MUP		Nezaposleni kriminalisti	
Naziv	Ukupan broj oficira	OKP PU	OKP PS	Broj OSL u OKP-u sa SSS				VSS	VŠS	VSS	VŠS
				SN	N	SP	P				
2.	154	51	27	29	33	2	-	27	21	44	16
R/B		Kanton Sarajevo Uprava policije MUP-a						Broj kriminalista i dip.krim u UP MUP		Nezaposleni kriminalisti	
Naziv	Ukupan broj oficira	OKP PU	OKP PS	Broj OSL u OKP-u sa SSS				VSS	VŠS	VSS	VŠS
				SN	N	SP	P				
3.	421	103	170	89	38	26	-	?	?	253	29
R/B		Uprava policije MUP-a Zeničko dobojskog kantona						Broj kriminalista i dip.krim u UP MUP		Nezaposleni kriminalisti	
Naziv	Ukupan broj oficira	OKP PU	OKP PS	Broj OSL u OKP-u sa SSS				VSS	VŠS	VSS	VŠS
				SN	N	SP	P				
3.	213	123	-	57	28	21	-	59	19	65	7

Izvor: Dizdarević, S. Kriminalisti i policija

Dobijeni rezultati istraživanja, ukazuju da je u okvirima kriminalističkih policija koji djeluju pri policijskim stanicama na poslovima kriminalističkih radnika angažovano izrazito velik broj policijskih službenika sa srednjom stručnom spremom. S druge strane, prema dobijenim rezultatima evidentno je da MUP ZDK u odnosu na druge MUP-ove prednjači po broju diplomiranih kriminalista i kriminalista koji rade na kriminalističkim poslovima. Ono što posebno zabrinjava jeste činjenica da su kriminalisti u policijama kako na kriminalističkim tako i uopće na policijskim poslovima u odnosu na druga zanimanja zastupljeni sa oko 30%.

Rasprava Devijacija unutar propisane norme

Dirkem, Merton, Cohen i drugi sociolozi bavili su se devijantnošću sa sociološkog aspekta smatrajući da su devijacije proizvod društvene sredine. Svaki od prethodnih autora modificirao je Dirkemovu teoriju, ne odstupajući od konstante da su devijacije proizvod društvene sredine, već da unutar društvene sredine određene pojave utiču na pojedinca ili grupu koja ulazi u svijet devijacije kršeći propisane norme ponašanja. Prema Charls Murray, unutar društvene sredine podklasa društva je odgovorna za nastanak najvećeg procenta devijantnih ponašanja, jer takve osobe kao rezultat djelovanja društvenih zbivanja odbacuju vrijednosti i norme matičnog društva. Jedna od klasifikacija Mertona jeste komformizam, prema kojem pojedinac prihvata i ciljeve i sredstva za realizaciju tih ciljeva. (2003, str. 64) Ovakav zaključak je pogodan ukoliko se radi o normi čija struktura je utemeljena na naučnom, stručnom i društveno prihvatljivim posljedicama. Za razliku od sociologa, kriminolozi koji zastupaju biološke teorije devijantnosti smatraju da je devijantnost produkt naslijeđa. S druge strane, psihološke teorije ukazuju da devijantnost nastaje kao posljedica strukturalnih odstupanja u razvoju ličnosti, odnosno u samoj socijalizaciji. Unutar psiholoških teorija devijantnosti razrađene su brojne teorije, prema kojoj je devijantnost posljedica učenja različitih oblika devijacija, pa sve do teorija modeliranja i emitacija.

Autori prethodnih teorija, na nedvojben način definiraju šta je to devijantnost i ukazuju na njene potencijalne uzroke i uzroke nastanka, odnosno da se iste stvaraju kao posljedica društveno, bioloških i psiholoških procesa. Postojeća paradigma temelji se na konceptu odstupanja od propisanih i običajnih normi. Međutim, postavlja se pitanje da li se uzrok nekog ponašanja, koji u konačnici može i treba biti devijantan može promatrati i kroz propisanu normu? Ako rezultati istraživanja ukazuju da se borbom protiv različitih vidova kriminaliteta bave osobe, koji svojim „background-om“ ne ispunjavaju naučne i stručne pretpostavke za uspješno obavljanje veoma odgovornih poslova, onda zapravo uzrok masovnih oblika u vidu visokih stopa kriminaliteta, visokom stopom neotkrivenosti počinitelja najtežih oblika kriminaliteta treba tražiti primarno u samoj strukturi norme takvog ponašanja. S druge strane, ako je takva norma opstojna više od deset godina, te ukoliko se u skladu sa istom ponaša veći broj osoba koji svojim profilima (akademske i stručnim) ne odgovoraju zahtjevima nauke, struke i društva, a putem iste se ostvaruju primarno individualni i grupni interesi, onda se zapravo može raditi ne samo o devijaciji unutar same norme, već i nedovoljno razvijenoj svijesti i savjesti o odgovornosti postojećih poslova i posljedica kojim se na takav način doprinosi.

Struktura norme propisana Zakonom o policijskim službenicima odstupa od stručne potrebe profila kojom treba da se garantuje nadasve stručan odnos prema odgovornosti posla kojom se kriminalisti bave. Ovu tezu potvrđuju rezultati istraživanja prema kojim je odnos kriminalista i drugih zanimanja 30%-70% i koji varira od kantona do kantona, što je još više zabrinjavajuće ako se uzme u obzir veličina svakog od tih kantona. Još jedan naučni argument potvrđuje tezu da se devijacije trebaju tražiti i u samoj strukturi norme, kada su u pitanju kriminalisti i upošljavanje a to su kriteriji, koji u ovom slučaju nisu normirani, pa time ni ispunjeni. Roso ističe: „neki od kriterija moraju biti ispunjeni još u samom postupku selekcije prilikom izbora kandidata za posao istražitelja“.

Nepropisivanje zanimanja u odnosu na specifičnost pozicija unutar policijskih službi predstavlja prvu fazu u procesu nastanka devijantnog ponašanja. Sistemski pristup implementiranja takve norme predstavlja faktor koji doprinosi jednom od ključnih elemenata devijacije u ovom slučaju, a to je masovnost. Ovu tezu dokazuju rezultati istraživanja prema kojem je daleko veći broj nezaposlenih kriminalista u odnosu na one koji rade, a posebno odnos nezaposlenih kriminalista u odnosu na broj

osoba koji kriminalističke poslove obavljaju sa srednjom stručnom spremom ili visokom stručnom spremom čija zanimanja nemaju nikakvih srodnih tačaka sa sprečavanjem i suzbijanjem kriminaliteta. Kako se implementacija ovakve norme primjenjivala već više od deset godina, onda je sasvim logično da se radi o organizovanom djelovanju. Drugi bitan element koji doprinosi masovnosti ovakvog oblika devijacija jeste *ne postojanje svijesti o odgovornosti samog kriminalističkog posla*. Prihvatiti biti dio sistema čija prethodna znanja ne odgovoraju specifičnim poslovnim zadacima, ne željeti promijeniti tu činjenicu, pa samim time nemaju dodirnih tačaka sa sprečavanjem i suzbijanjem kriminaliteta, dokazuje činjenicu o nedovoljno razvijenoj psihološkoj i moralnoj dimenziji svijesti cijelog društva. Tako, nastaje strukturalna i organizovana destabilizacija BiH, čime se umanjuje njen međunarodni kredibilitet na svakom polju.

Kao posljednji element sistemske i strukturalne devijacije jesu posljedice koje ista nosi sa sobom. Osnovna posljedica kod sistemske i strukturalne devijacije ogleda se kroz nekoliko elemenata. Prvo pođimo od nesavjesnog i nestručnog djelovanja pojedinaca čija zanimanja ne odgovoraju zahtjevima nauke i struke. Posljedice takvog djelovanja ili propuštanja mogu se ogledati prevashodno o nestručnom procesno pravnom formiranju tragova u dokaze, a time i nemogućnosti ulaska sa takvim dokazima u suđenje, zbog čega se visoka stopa obustava istraga može pripisati dijelom i ovom razlogu. Nadalje, nestručnim dokazivanjem istovremeno se omogućava da osumnjičeni ostaju izvan sistema procesuiranja, odnosno nekažnjavanja. Konačno, ali ne i zadnje, posljedice sistemskih i strukturalnih devijacija, mogu se ogledati i u činjenici da nestručnim djelovanjem nevina osoba bude optužena i osuđena, čime se krše temeljne odredbe Europske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, ali i Ustav BiH, F BiH, kao i kantona.

Najdestruktivnija posljedica sistemske i strukturalne devijacije ogleda se u činjenici kada se ista promatra u sinergiji svih međusobno uslovljenih elemenata. Ako je prva faza identifikovana kao propuštanje propisivanja ili pogrešno propisivanja norme kojom je regulisan sistem prijema, u korelaciji sa masovnošću, onda je evidentan nedostatak još jednog elementa koji predstavlja poveznicu. Taj element se naziva kontinuitet. Devijacija strukture unutar norme proizvodi destruktivnu posledicu po cjelokupni policijsko pravosudni sistem, osobito ako se takvoj normi dodaju elementi poput kontinuiteta djelovanja u trajanju većem od deset godina. Produkt takve norme, odnosno devijacije, kroz aplikaciju elemenata kontinuiteta dovodi do masovnosti. Masovnost kao bitan element uslovljen je upravo postojećom psihološkom teorijom modeliranja i učenja. Većina osoba čija zanimanja nemaju nikakvu srodnost sa veoma odgovornim i specifičnim poslovima počinje se ponašati upravo temeljem učenja prethodnih ponašanja, ponekad možda i nesvjesni posljedica koje isti proizvode.

Zaključak

Istraživanjem fenomenologije nezaposlenosti diplomiranih kriminalista i kriminalista u kantonalnim upravama policije kao sociopatološkoj pojavi spoznao se uzrok koji odstupa od postojećih teorijskih paradigmi devijantnosti. Tragajući za uzrocima nezaposlenosti diplomiranih kriminalista i kriminalista u kantonalnim policijama identifikovan je primarno problem istraživanja, koji je proizašao iz same norme kojom je propisan prijem kadra. Analiza strukture pravnih, stručnih i drugih elemenata unutar same norme ukazuju na postojanje same devijacije unutar same norme. Nepochisivanjem stručnih kriterija prilikom prijema, u vidu zanimanja kao osnovnog preduvjeta za kvalitetan rad istražitelja, već ostavljanje na dispoziciju pojedinca da donosi odluku, predstavlja temelj i uporište za razvoj takvog oblika devijantnosti. Utjecaj masovnosti u sinergiji sa faktorom sredine, takav prostor se upotpunjuje kontinuitetom aplikacije takve norme, čime se zapošljava veći broj osoba koja svojim zanimanjem, znanjima ne ispunjavaju čak ni osnovne preduvjete na koje nas upozorava nauka i struka. Propuštanje propisivanja, kao i strukturalno neprilagođavanje norme uslovima nauke, struke i društvene potrebe, u korelaciji sa mehanizmom kontinuiteta doprinosi brzom omasovljavanju takve pojave, čije posljedice su destruktivne i ogledaju se kroz fenomenologiju krivičnih djela koja se pojavljuju, a čiji počinitelji su neotkriveni, ili neprocesuirani, ili krivična djela koja ostaju u domenu tamnih brojki. Postojanje i opstojnost nove teorijske paradigme: sistemske i strukturalne devijacije dokazuju rezultati istraživanja prema kojim postoji jasna disproporcija, s jedne strane naučnog,

stručnog i društvenog i postojećeg i primjenjenog s druge strane. Broj diplomiranih kriminalista i kriminalista koji se nalaze na zavodima za zapošljavanje u odnosu na broj osoba koje nemaju adekvatnu visoku stručnu spremu, srodnu i adekvatnu za sprečavanje i suzbijanje različitih vidova kriminaliteta dokazuje postavke samog problema istraživanja.

Važno je istaći da je broj diplomiranih kriminalista i kriminalista zaposlenih u kantonalnim policijama nesrazmjerno nizak u odnosu na druga zanimanja, a posebno u odnosu na policijske službenike koji posao kriminalističkih istražitelja obavljaju sa srednjom stručnom spremom. Da postoji jasna sistemska i strukturalna devijacija unutar same propisane norme, dokazuje i činjenica internog unapređenja diplomiranih kriminalista i kriminalista u odnosu na druga zanimanja, čiji broj u procentualnom i statističkom smislu je izrazito mali. Uzrok ovako utvrđenog statističkog, odnosno fenomenološke pojave ne može se prepisati nekoj od postojećih teorija devijantnosti. Analiza ranijeg istraživanja čiji rezultati su satkani i korišteni za dokazivanje hipoteza u ovom radu, nedvojbeno naučno ukazuju na otkrivanje nove teorijske paradigme, odnosno sistemske i strukturalne devijacije unutar same propisane norme. Da se takva norma još uvijek ne smatra devijantnom dokazuje činjenica da je ista propisana, i da se većina ponaša u skladu sa istom. Međutim, kada se sagledaju posljedice takvog djelovanja, odnosno „normalnog“ ponašanja, onda se može govoriti o sistemskoj i strukturalnoj devijaciji. Osnov teorijske paradigme pod nazivom sistemska i strukturalna devijacija involvirana u samoj normi ponašanja temelji se na pet ključnih elementa: sistemu, propisu, kontinuitetu, masovnosti i posljedici.

Literatura

1. Dizdarević, S. (2017). *Kriminalisti i policija, obim i intezitet zapošljavanja diplomiranih kriminalista i kriminalista u kantonalne uprave policija*, Mostar.
2. Dizdarević, S. (2017). *Uloga svjedoka u dokazivanju krivičnih djela ratnih zločina u BiH*, Mostar.
3. Hasković, O. M. (2003). *Izbjegništvo i devijantno ponašanje*, Tuzla.
4. Modly, D. (1998). *Priručni kriminalistički leksikon*, Sarajevo.
5. Obradović, V. (2015). *Rizično i kažnjivo ponašanje-empirijska studija*, Sarajevo.
6. Petrović, B. (2004). *Narko kriminal*, Sarajevo.
7. Petrović, B., Meško, G. (2004). *Kriminologija*, Sarajevo.
8. Roberg, R., Crank, J., Kuykendall, J. (2004). *Policija i društvo*, Sarajevo.

Zakonski akti i međunarodne konvencije

1. Europska socijalna povelja.
2. Krivični zakon F BiH.
3. Zakon o krivičnom postupku F BiH.
4. Zakon o policijskim službenicima F BiH i kantona.
5. Zakon o unutrašnjim poslovima F BiH i kantona.

LEGAL NORM AS GENERALIZER OF SOCIAL DEVIATIONS

Summary: For long time scientific discourses in social sciences have been representing theoretical paradigms within which deviations are viewed as behaviors that deviate from legal, customary, and moral norms. The possibility of deviation in the very content of the legal norm is rarely or not considered at all. Setting standards that are not harmonized with scientific achievements, can lead to a social phenomenon within which individuals and groups behave in accordance with the same, and simultaneously causing, sometimes irrefutable, consequences. The results of the research carried out by criminologists and police, indicate that the scope and the intensity of recruiting graduate criminologists in cantonal police have undoubtedly affected the emergence of legal norms that generalize or produce incompatibility between science and profession on one side and employment of diverse profiles on the other side. Such confirmed incompatibility leads to, conditionally speaking, general acceptance of social acceptability, especially in state institutions, which is contrary to the norms and the needs of science and profession.

Key words: law, norm, criminologists, police, employment.

КОРИСТОЉУБЉЕ КАО МОТИВ ВРШЕЊА КРИВИЧНИХ ДЕЛА

мр Сретко Јанковић²¹²
судија Апелационог суда у Београду

Сажетак: У раду се указује на значај побуда (мотива) у кривичном праву, са посебним освртом на користољубље. С обзиром да у теорији не постоје јединствена схватања о овим појмовима, дат је приказ различитих теријских ставова, а посебно је истакнуто у ком обиму су побуде (мотиви), укључујући и користољубље, заступљени у Кривичном законнику. У посебном поглављу обрађен је значај користољубља у кривичном праву, било када је то околност која је елеманат бића кривичног дела, било када је основ за изрицање новчане казне као споредне, односно када је то околност од значаја за одмеравање казне. Посебан нагласак је дат користољубљу у судској пракси, где је указано на примере из судске праксе, како судова у Републици Србији, тако и судова из земљама у окружењу, а из анализе судске праксе произлази закључак да се питању побуда (мотива), укључујући и користољубље, не поклања довољна пажња. У закључним разматрањима дати су одређени предлози у правцу одређивања појма користољубља од стране законодавца, те указано на потребу да судска пракса посвети више пажње питањима побуда (мотива) вршења кривичних дела, укључујући и користољубље.

Кључне речи: побуда, мотив, користољубље, кривично дело, судска пракса.

Увод

Обично се каже да је девијантно свако оно понашање које није у складу са опште прихваћеним друштвеним нормама. Криминалитет је једна од друштвених девијација. Узроци и корени криминалитета су разноврсни, као што су разноврсни и мотиви вршења кривичних дела. Код различитих кривичних дела срећу се различити мотиви за њихово вршење, па тако код имовинских кривичних дела мотив је обично стицање имовинске користи, а код неких кривичних дела као мотив њиховог извршења појављује се и користољубље. Кривични законик у одређеним случајевима помиње појам користољубља, код појединих кривичних дела прописује тежу казну ако је дело учињено из користољубља, али не одређује његово значење, па су теорија и судска пракса принуђени да одређују значење овог појма. У теорији кривичног права користољубље се одређује на различите начине, док се у судској пракси користољубљу не поклања довољно пажње. У овом раду желимо указати на теоријске ставове у дефинисању мотива кривичног дела, укључујући и користољубље, те какво је стање у пракси, када су у питању мотиви кривичног дела, са посебним освртом на користољубље.

Појам побуда (мотива) кривичног дела

Сам израз “мотив” потиче од латинске речи “*motivum*” што се преводи као побуде, повод, подстрек, подстицај²¹³ а негде се истиче да овај израз потиче од латинске речи “*movege*” што значи покретање²¹⁴. У психологији мотиви се одређују као органско-психолошки чиниоци

---

²¹² jankovic@bg.ap.sud.rs

²¹³ Вујаклија, М.(2006): Лексикон страних речи и израза, Београд, стр. 569

²¹⁴ Митрополит Влахос, И.(2010): Шта су страсти, њихови облици и развој, њихово исцелење, из књиге Православна психотерапија – Наука светих отаца (стр.219 до 268), преузето са: www.pravoslavni-odgovor.com - приступ 30.05.2017. године

који покрећу и регулишу људско понашање ради постизања одређених циљева. У кривичном праву побуде (мотиви) се сматрају унутрашњим психичким покретачима који наводе човека на криминално понашање²¹⁵.

У теорији кривичног права мотив се дефинише на различите начине. Тако на пример Живановић Т. мотив одређује као представу о произвођењу извесне кривично правне последице, која доприноси субјективној одлуци да се учини радња кривичног дела²¹⁶. Суботић С. сматра да је мотив психичка појава, настала из надражаја и психичких својстава човека, која као таква производи вољну делатност²¹⁷. Срзентић Н., Стајић А. и Лазаревић Љ. мотив сматрају као “унутрашњи психички порив”, који подстиче човека на одређено криминално понашање²¹⁸. Према Јовановићу, мотив не треба поистоветити са психичким изазивачем људске активности, јер након што је изазвао одређену људску активност, мотив каналише и утиче на то да човек истраје у њеном вршењу²¹⁹. Према Ђурићу мотив је интегрални психички фактор који ствара и детерминише криминално понашање²²⁰. На крају, Симоновић указује да је са психолошког аспекта значење мотива много уже, јер сама појава побуде још увек не значи да ће се мотив нужно формирати, с обзиром да маса побуда у процесу селекције бива одбачена и никада не доведе до мотива – покретача и регулатора човековог понашања²²¹.

Мотиви са аспекта кривичног права могу бити некриминални (који су обично ирелевантни) и криминални (који могу имати значаја у кривичном праву). Мотив је истовремено и субјективна (тј. психолошко вољна) и нормативна, кривично правна категорија. Као субјективна категорија мотив је свесно схваћена побуда настала на бази потреба које могу бити биолошке, психолошке и социјалне природе²²². Као нормативна категорија мотив је један од основа за упућивање етичко-правног прекора учиниоцу кривичног дела, тј. кривични суд мора проценити етички садржај и кривично правни значај мотива у конкретној кривичној ствари и на тој процени засновати садржину прекора²²³.

Вредновање мотива, укључујући и криминалне мотиве, врши се по моралним (етичким) мерилима, па стога они могу бити позитивни и негативни. Постоји мишљење да побуде треба оцењивати само у вези са степеном кривице, полазећи од тога да је тај степен виши уколико је мотив негативнији и обрнуто²²⁴. Овај аутор истиче да нема сметње да се побуде процењују на два начина са различитим дејством: једном самостално и директно као основ за одмеравање казне, други пут посредно и само овај аспект који је од значаја за степеновање кривице²²⁵.

Појам користољубља

Као што постоји много дефиниција мотива, такође постоји и велики број схватања о појму користољубља. Користољубље се некада одређује кроз „намеру богаћења“, односно тежњу за задовољењем човекове похлепе (нпр. када неко врши кривично дело да би купио скупоцени аутомобил или задовољио коцкарску страст). Неки аутори користољубље одређују

---

²¹⁵Појам „побуда“ има уже значење од појма „мотив“, па иако КЗ користи појам „побуда“, исправније је користити појам „мотив“

²¹⁶Живановић, Т. (1910): Основи кривичног права, Београд, стр. 50.

²¹⁷Суботић, С. (1938): Мотив и његов значај у кривичном праву (докторска дисертација), Београд, стр. 45.

²¹⁸Срзентић, Н., Стајић, А. и Лазаревић, Љ. (1994): Кривично право Југославије, Београд, стр. 314.

²¹⁹Јовановић, Љ. (1985): Мотиви и одлучивање, "Зборник радова Правног факултета у Нишу", Ниш стр. 41.

²²⁰Ђурић, А. (2005): Мотив у кривичном праву (докторска дисертација), Ниш, страна 49.

²²¹Симоновић, Б. (1991): Криминолошки, кривичноправни, кривичнопроцесни и криминалистички аспекти мотива кривичних дела (докторска дисертација), Крагујевац, стр. 727.

²²²Ђурић, А. (2010): Мотив и циљ кривичног дела “Економика” број 2, Ниш, страна 31- 37.

²²³Ibid

²²⁴Стојановић, З. (2009): Коментар КЗ, Београд, стр. 211.

²²⁵Ibid

као намеру прибављања имовинске користи²²⁶. Овако одређивање појма користољубља базирано је на оцени овог мотива код појединих кривичних дела, посебно код кривичног дела убиства из користољубља, али ови аутори истичу да се као разлог стицања имовинске користи код имовинских кривичних дела могу појавити и други мотиви²²⁷. По једном схватању, користољубље је стремљење за властитом коришћу која не уважава у довољној мери интересе других, па се услед тога налази у опреци са заповедима морала²²⁸, док Златарић сматра да под користољубљем треба разумети безобзирну егоистичну тежњу, односно стремљење да се постигне имовинска корист по сваку цену²²⁹. С друге стране, Суботић користољубље посматра као карактерну црту личности, истичући да је то психолошко стање које је стално и по својој природи интензивно надражује кривца на противправно искоришћавање туђег иметка када кривац већ из навике осећа задовољство уживања у противправном присвајању туђег иметка²³⁰. Према Ђурићу, користољубље се сматра стеченом карактерном цртом личности и безразложном егоистичном тежњом за стицањем, како имовинске тако и неимовинске користи²³¹. У вези са одређивањем појма користољубља, Симоновић истиче да се погрешно користољубље меша са “користољубивошћу”, као трајном особином личности, те упозорава на то да треба приметити разлику између чистог користољубља које се ређе среће, а које се испољава кроз сакупљачки карактер, жељу за поседовањем материјалних добара и материјалним богатством за разлику од користољубља које карактеришу различити мотиви (на пример хедонистички мотив, мотив повећања животног стандарда, мотив наношења материјалне или нематеријалне штете другоме и племенити мотив)²³². На крају Симић З. користољубље одређује као безразложну жељу за стицање имовинске користи, када мотив за стицање имовинске користи не почива на некој доживљеној оправданој потреби, већ се поистовећује са намером богаћења²³³.

Имајући на уму све напред изнето, тешко је утврдити која је дефиниција појма користољубља најприхватљивија, међутим, треба обратити пажњу на то да ни код кривичних дела код којих је намера прибављања противправне имовинске користи елемент кривичног дела (углавном су то кривична дела против имовине), не мора значити да су она мотивисана користољубљем, иако ће то најчешће бити случај²³⁴. Другим речима, не треба поистовећивати намеру и мотив тј. у свим случајевима присвајања имовинске користи не може се аутоматски извући закључак о постојању користољубља²³⁵.

Побуде (мотиви) у Кривичном законнику

Појам мотива, односно побуда садржан је у више одредаба КЗ-а. Пре свега, у одредби члана 47 став 2 КЗ, прописано је да ће суд, приликом одлучивања о опозивања условног отпуста, између осталог узети у обзир и "побуде из којих су кривична дела учињена". У одредби члана 48 став 2 (Опште одредбе о новчаној казни) прописано је да се новчана казна као споредна може изрећи када није прописана, ако је кривично дело учињено из користољубља, а користољубље као побуда је од значаја и за висину новчане казне односно за кривично дело учињено из користољубља новчана казна не може бити већа од десет милиона динара (члан 50 став 2). Наиме, овом одредбом је прописано да новчана казна не може бити мања од десет хиљада динара ни већа од милион динара, а за кривична дела учињена из користољубља не може бити већа од десет милиона динара.

---

²²⁶Таховић, Ј. (1962): Коментар КЗ, Београд, стр. 266.

²²⁷Симић, З. (1968): Одређивање користољубља у кривичном праву “Анали” Београд, број 4, стр. 448.

²²⁸Франк, С. (1934): Казнено право, посебни део, прва свеска, Загреб, стр. 216.

²²⁹Златарић, Б. (1956): Кривични законик у практичној примјени, први свезак, Загреб, стр. 80.

²³⁰Суботић, С., оп.цит., стр. 236.

²³¹Ђурић, А.(2005): оп.цит., стр. 295.

²³²Симоновић, Б., оп.цит., стр. 549, 546 и 55

²³³Симић, З., оп.цит., стр. 451

²³⁴Златарић, Б., оп.цит., стр. 135 и 136

²³⁵Миладиновић-Стефановић, Д. (2012): Редовно одмеравање казне (докторска дисертација), Београд, стр.

Према одредби члана 54 став 1 (Општа правила о одмеравању казне) при одмеравању казне суд узима у обзир све околности које утичу да казна буде мања или већа (олакшавајуће и отежавајуће околности), укључујући и “побуде из којих је кривично дело учињено”. Код одмеравања казне за поврат, према одредби члана 55, суд, између осталог, узима у обзир “да ли су ова кривична дела учињена из истих побуда”.

Према одредби члана 67 став 2, приликом опозивања условне осуде, суд, између осталог, цени и “побуде из којих је кривично дело учињено”. Код избора мера заштитног надзора, према одредби члана 74, суд, између осталог, узима у обзир и “побуде из којих је извршено кривично дело”. Према одредби члана 88 став 2 (Протеривање странца из земље) суд, између осталог, при оцени да ли ће изрећи ову меру цени и “побуде из којих је кривично дело учињено”.

У посебном делу КЗ у одредби члана 114 тачка 5 прописан је квалификовани облик тешког убиства ако је друго лице “лишено живота из користољубља ... безобзирне освете или других ниских побуда”. У одредби члана 117 (лишење живота из самилости) чињеница да је лишење живота неког лица учињено из побуде “самилости”, том убиству даје привилеговани, лакши облик. Користољубље као мотив појављује се код још неких кривичних дела у посебном делу КЗ: ванбрачна заједница са малолетником (члан 190 став 3), одузимање малолетног лица (члан 191 став 4), запуштање и злостављање малолетног лица (члан 193 став 2), противправно убијање и рањавање непријатеља (члан 378 став 3), одавање пословне тајне (члан 240 став 2), одавање службене тајне (члан 369 став 2), одавање војне тајне (члан 415 став 2). Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривично правној заштити малолетних лица, у одредби члана 12 (Избор васпитне мере) прописује да ће суд, при избору васпитне мере, између осталог ценити и “побуде из које је кривично дело учињено”. Такође, у одредби члана 30 (Одмеравање казне малолетничког затвора) одређује да ће суд, при изрицању ове казне, између осталог, узети у обзир “све околности из члана 54 КЗ”, што укључује и побуде из којих је кривично дело учињено.

Значај користољубља у кривичном праву

Иако КЗ не одређује појам користољубља, помиње га у неколико одредаба односно код одредаба о новчаној казни (када се она може изрећи као споредна, и који је њен највећи износ, када се изриче за кривично дело учињено из користољубља), те код кривичног дела убиства из користољубља, члан 114 тачка 5, и других кривичних дела. Стога, да би се учиниоцу крив.дела учињеног из користољубља могла изрећи споредна новчана казна и кад није прописана за кривично дело, неопходно је прво утврдити да је крив. дело учињено из користољубља. С обзиром да је користољубље елеменат кривичног дела убиства из користољубља из члана 114 тачка 5 и овде је нужно утврдити постојање користољубља као мотива за извршење кривичног дела убиства односно мотива за лишење живота неког лица. Стога се код овог кривичног мотив користољубља не може истовремено ценити као отежавајућа околност код одмеравања казне. Код осталих крив. дела, када је у току кривичног поступка утврђено да је мотив њихово извршење користољубље, та чињеница се може ценити као отежавајућа околност код одмеравања казне. Међутим, код одређених кр. дела, која су претходно поменута (нпр. кривична дела из члана 190 став 3, 191 став 4, 193 став 2, и др.), КЗ прописује тежу казну ако су учињена из користољубља, ни код њих се користољубље не може ценити као отежавајућа околност код одмеравања казне, јер би се у том случају повредила одредба члана 54 став 3 о забрани двоструког вредновања. Самим тим што КЗ прописује тежу казну ако је крив. дело учињено из користољубља, друштво упућује поруку онима који поступају егоистички и не базирају се на интересе других да би остварили неку материјалну или другу корист, те који су у стању да због неке користи другог лише живота, да ће такво поступање бити адекватно кажњено. Када се ради о крив. делима која се врше из заната или у виду занимања, нема сумњи да су она учињена из мотива користољубља, иако су њима можда прибављена средства за живот, јер указују на спремност и манир, навику учиниоца да без признатог облика рада стиче новчана средства²³⁶.

---

²³⁶Симић, З. : оп.цит., стр. 454

Из формулације одредбе члана 114 тачка 5 може се закључити да је користољубље само једна од ниских побуда, с обзиром да се осим користољубља наводе на пример безобзирна освета и др. И судска пракса стоји на становишту да је користољубље ниска побуда, што произилази из одлука Врховног суда Србије Кж.51/72 од 11.02.1972. године и пресуде Врховног суда Хрватске Кж.1437/64 од 29.07.1964. године.

Код процењивања да ли се ради о користољубљу и приликом његовог вредновања, треба водити рачуна о томе да ли се ради о појединачном случају или се корист стиче у виду заната, јер ти случајеви не могу имати исти третман²³⁷. Стога, сваки конкретни случај треба посебно процењивати и то у склопу осталих околности, имовног стања, висине прихода, обавезе издржавања и сл.²³⁸

Осим код кривичних дела против имовине, користољубље се може појавити код других кривичних дела као на пример пореске утаје, злоупотребе службеног положаја, примања мита, отмице, “продаја опојне дроге” и низа других кривичних дела.

Користољубље у судској пракси

Чињеница да КЗ не одређује појам користољубља, те да не постоји јединствено тумачење овог појма у теорији кривичног права, утичу на то да је судска пракса неједнака код одређивања појма користољубља. Чак штавише, мотивима (побудама) кривичних дела, укључујући и користољубље, не поклања се довољно пажње у судској пракси. До оваквог закључка су дошли скоро сви аутори који су се бавили емпиријским истраживањима мотива, појединих облика криминалитета и казнене политике²³⁹. У судској пракси користољубље се најчешће појављује у виду квалификатроне околности код кривичног дела убиства из користољубља, те код изрицања новчане казне као споредне у смислу одредбе члана 48 став 2 КЗ, док се оно ретко појављује као отежавајућа околност код одмеравања казне. Не чуди то што у пракси постоји отпор када је у питању утврђивање мотива кривичног дела, јер сазнање мотива није увек лако, услед тога што се кроз мотив прелама друштвена реалност у психичкој реалности учиниоца, а то значи да је за њихово правилно разумевање потребно „укрстити“ податке из ранијег живота, околности случаја, личне прилике учиниоца кривичног дела²⁴⁰.

Пресудом Вишег суда у Београду К.бр.774/14 од 04.10.2016. године (потврђена пресудом Апелационог суда у Београду Кж1.260/17 од 09.05.2017. године)²⁴¹, окривљени је оглашен кривим због кривичног дела тешко убиство из члана 114 тачка 5 и осуђен на казну затвора у трајању од 30 година, јер је лишио живота свог друга и од њега одузео новац у износу од 1.000,00 евра, 17.000,00 динара и мобилни телефон, а након извршења кривичног дела одмах је вратио дугове (једном лицу дуг од 500,00 евра, станодавцу платио дуговану станарину од 300,00 евра и мајстору за радове 150,00 евра). У образложењу првостепене пресуде се наводи “...умишљај оптуженог је ишао за тим да покојног лиши живота ... а у намери да на тај начин оствари материјалну корист, тј. ради остваривања користољубљивог циља, дакле да је његов умишљај обухватао користољубље као побуду за лишење живота оштећеног, што је утврђено на основу радњи које је оптужени предузимао”.

У пресуди Савезног суда Кжс 1/77 02.9.1977. године²⁴² заузет је став да „постоји убиство из користољубља и код оптуженог А., који је убиство свог малолетног сина извршио на подстрекавање споје супруге опружене Л., како би им припала земља и кућа које је дете наследило после смрти своје мајке“. У образложењу пресуде се, између осталог, наводи: „

---

²³⁷ Миладиновић-Стефановић, Д.: оп. цит., стр. 379

²³⁸ Ibid

²³⁹ Миладиновић-Стефановић, Д. (2012): оп.цит., стр. 381

²⁴⁰ Миладиновић-Стефановић, Д. (2012): оп.цит., стр. 383

²⁴¹ Необјављена одлука.

²⁴² Електронска база судске праксе „Intermex“, Београд

Наиме, независно од мотива користољубља осуђене Л., и код оптуженог А. је несумњиво постојао мотив користољубља – не само стога што је убиством детета хтео удовољити користољубивим прохтевима своје супруге, већ зато што се при томе руководио жељом да и лично себи прибави имовинску корист, пошто би имовина детета припала њему у својину, као наследнику сина, а не његовој супрузи“.

Анализом судске праксе може се уочити да се у судској пракси често не прави разлика између користољубља као мотива кривичног дела и намере прибављања користи која се јавља као елемент углавном имовинских кривичних дела. Тако на пример у пресуди Апелационог суда Брчко дистрикта Кж. Број 97/03 од 28.10.2003. године у образложењу се наводи да првостепени суд није могао као отежавајућу околност “цјенити тежину почињеног кривичног дела, да је исто починио из користољубља из разлога што су ти елементи саставни део бића кривичног дела” (разбојништва - С.Ј.). Овде треба напоменути да користољубље није елеменат кривичног дела разбојништва, већ је то намера прибављања противправне имовинске користи. Наиме, намера противправног присвајања имовинске користи као конструктивни елемент разбојништва може бити праћена користољубљем али и не мора, што значи да се она не може изједначавати са користољубљем које одражава похлепу, тежњу за богаћењем или увећањем имовине²⁴³. Тако, нпр. у једној пресуди београдског суда, којом су четири лица оглашена кривим због више кривичних дела разбојништва, мотив извршења кривичних дела је било користољубље (окривљени су вршењем кривичних дела хтели обезбедити новац за прославу Нове године не познатом београдском сплаву).

У теорији кривичног права има схватања да се не може говорити о користољубљу ако се прибавља корист задовољење основних животних потреба. Тако нпр. Атанацковић истиче да би се сматрало да је једно кривично дело учињено из користољубља, потребно је утврдити да је учинилац поступао из похлепе за коришћу, а не само ради задовољења неких својих материјалних потреба²⁴⁴. Међутим, у одлуци Врховног суда Србије Кж.158/91 од 14.02.1992. године заузет је супротан став, односно да користољубље постоји и онда када се друго лице лишавља живота да би се прибавила корист ради задовољења основних животних потреба, а у образложењу ове одлуке се, између осталог, наводи: “...нико нема веће право на свој живот од права другог на сопствени живот, па се лишење живота ради прибављања противправне имовинске користи у сваком случају мора сматрати користољубивим”. Овакав став заступају и неки аутори, па се тако истиче да убиство из користољубља постоји и када се убиство врши за обезбеђење средстава за основне егзистенцијалне потребе учиниоца, односно његове породице²⁴⁵. У вези с тим, Делић Н., истиче да кад једно лице свесно и вољно проузрокује смрт другог лица да би тако остварило материјалну корист као даљи циљ који се убиством жели постићи, односно ако представа о том циљу – постизање материјалне користи, делује као мотив приликом лишења живота другог лица, онда можемо рећи да је постојала користољубива побуда²⁴⁶. Сматрамо да се код имовинских кривичних дела, кривичних дела против службене дужности, и сл., користољубље може одредити као тежња за богаћењем, али код кривичног дела убиства из користољубља може се сматрати да користољубље постоји и када се ради о прибављању користи за основне животне потребе, као што је то истакнуто у поменутој одлуци и ставовима горе поменутих аутора.

Пресудом Основног суда у Смедереву К.бр.654/13 од 03.06.2015. године²⁴⁷ окривљени је оглашен кривим због кривичног дела разбојништва које је извршено у мењачници, па иако је суд утврдио да је кривично дело извршио због тога што је новац који му је дат за плаћање електричне енергије (струје) потрошио у кладионици, због чега је одлучио да уз претњу

---

²⁴³Митрић, В. (2016): Кривично дело разбојништво (докторска дисертација), Нови Сад, стр.11.

²⁴⁴Атанацковић, Д.(1981): Кривично право, посебни део, Београд, стр. 139

²⁴⁵Стојановић, З. , Перић, О.(2006): кривично право, Посебни део, Београд, стр. 25

²⁴⁶Делић, Н. (2008): Побуде учиниоца као квалификаторне околности код кривичног дела тешког убиства, "Правни живот" број 9, стр. 149.

²⁴⁷Необјављена одлука.

пиштоља одузме новац из мењачнице, није му ту околност ценио као отежавајућу околност. Наиме, иако је у образложењу пресуде наведено да је суд ценио и "побуде из којих је кривично дело учињено", суд наводи да на страни окривљеног није било отежавајућих околности.

У пракси се срећу случајеви где је очигледно да је мотив извршења кривичног дела било користољубље, али суд ту чињеницу не узима у обзир, било да учиниоцу изрекне новчану казну као споредну у смислу одредбе члана 48. став 2. КЗ, или да ту околност цени као отежавајућу при одмеравању казне. Тако нпр. у пресуди Општинског суда у Обреновцу К број 214/09 од 02.6.2009. године²⁴⁸, суд је осморицу окривљених огласио кривим због продуженог кривичног дела неовлашћеног организовања игара на срећу из члана 352. став 2. у вези става 1. КЗ, а из начина извршења кривичног дела и броја оштећених очигледно произлази да је кривично дело учињено из користољубља, али суд им ту чињеницу не цени као отежавајућу околност, иако је у образложењу пресуде формално наведено да је суд, између осталог, ценио и „мотив за извршење кривичног дела“.

Пресудом Врховног суда Републике Црне Горе Кж.бр.178/92 од 22.02.1993. године²⁴⁹ потврђена је првостепена пресуда којом је оптужени оглашен кривим због кривичног дела убиства на подмукао начин и из користољубља, јер је оштећеном пришао с леђа док је он спавао на ливади и задао му више удараца ашовом по глави, а затим је из његовог џепа одузео 1.430,00 DM, 50 USD и 19.000,00 динара, након чега је леш прекрио лишћем и запалио га. У образложењу пресуде се, између осталог наводи: „Из чињенице да је оптужени добро познавао покојника да су били комшије, а уз то и пријатељи, да му је оптужени помогао при сређивању путне исправе при доласку у Југославију, очигледно да је оптужени искористио однос поверења покојника и по унапред утврђеном плану довео га на означено место да би га лишио живота. У прилог овог закључка је и чињеница коју потврђују сведоци, да је оптужени, пошто се уверио да покојник има већу своту новца, променио план да иде у Гусиње, већ се са покојником вратио у Улцињ да би извршио кривично дело. Управо исказ ових сведока – да је оптужени питао када је уочио новац, када има воз за Бар, па када је упитан зашто то пита – дао је неодређен одговор „Да само пита“, што указује на то да је већ тада донео одлуку и створио план о извршењу кривичног дела“.

Када је у питању изрицање новчане казне као споредне (у случају када она није прописана за кривично дело), истиче се да у том случају фактички може доћи до троструког кажњавања учиниоца кривичног дела, те се може поставити питање да ли је то увек правично, с обзиром да се учиниоцу изриче казна за кривично дело, затим новчана казна као споредна, те му се одузима и имовинска корист прибављена кривичним делом²⁵⁰.

Закључна разматрања

Мотиви (побуде) су и психолошка и кривично правна категорија. Значај побуда (мотива) за кривично право огледа се у томе што су они некада елемент кривичног дела (законодавац их користи при прописивању појединих кривичних дела), некада су као на пример користољубље од значаја код изрицања новчане казне као споредне (кад она није прописана за конкретно кривично дело), а у одређеним случајевима могу представљати околности од значаја за одмеравање казне.

С обзиром да КЗ не одређује појам користољубља, наука и судска пракса одређују значење овог појма, а како у науци нема јединственог дефинисања овог појма и судска пракса заузима различите ставове у вези са користољубљем.

---

²⁴⁸ Необјављена одлука

²⁴⁹ Збирка судских одлука. Књиге 16,17 и 18, Свеска I-III, Савезни суд, Београд, 1995. год., стр. 109

²⁵⁰ Драгичевић Пртењача, М.(2016): Споредна новчана казна у хрватском казненом праву и пракси, „Хрватски љетопис за казнене знаности и праксу“, број 1, Загреб, стр. 59-92

Ретки су случајеви да законодавац одређује појам користољубља, а такав пример је била бивша Чехословачка, која је у кривичном закону из 1961. године прописивала да је кривично дело учињено из користољубља “ако учинилац систематски дуже времена кривичном делатношћу обезбеђује макар и делимично изворе прихода”. И поред тога, што није уобичајено да се појам користољубља одређује у кривичном законнику, сматрамо да би наш законодавац у одредби члана 112 могао одредити појам користољубља, да би се отклониле све нејасноће и различита тумачења овог појма у судској пракси. С обзиром на чињеницу да се у судској пракси поклања мало пажње о утврђивању криминалних мотива, те да се они често и не утврђују, Ђурић А. чак предлаже и доношење посебног закона о криминалној мотивацији²⁵¹. Осим тога, било би добро када би законодавац прописао и прецизне услове за изрицање новчане казне као споредне (када она није прописана за кривично дело), јер би се тиме избегле све недоумице које се јављају у пракси.

Имајући на уму да се мотив у судској пракси углавном утврђује само онда када представља обележје кривичног дела, док се као околност од значаја изрицања новчане казне као споредне и као околност од значаја за одмеравање казне доста запостављен, нужно је да судска пракса поклони више пажње утврђивању побуда (мотива) због којих се врше кривична дела, укључујући и користољубље. Тај задатак суда није лак, с обзиром да је за утврђивање мотива нужно познавање других научних дисциплина, као што је на пример психологија и др., али то не сме да обесхрабри судове да уложи додатне напоре у сагледавању мотива кривичних дела. Иако ниједан мотив не може оправдати вршење кривичног дела ипак није свеједно којим мотивима се руководио учинилац при извршењу кривичног дела, па је стога у кривичном поступку потребно утврдити мотив извршења кривичног дела и правилно га вредновати.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Атанацковић, Д.: Кривично право, посебни део. 1981. год., Београд
2. Вујаклија, М.: *Лексикон страних речи и израза*, 2006. год., Београд
3. Влахос, И.: Шта су страсти, њихови облици и развој, њихово исцелење, из књиге *Православна психотерапија – Наука светих отаца*, 2010, Београд
4. Делић, Н.: Побуде учиниоца као квалифаторне околности код кривичног дела тешког убиства, "Правни живот" број 9, 2008. год., Београд
5. Драгичевић Пртењача, М.: Споредна новчана казна у хрватском казненом праву и пракси, „Хрватски љетопис за казнене знаности и праксу“, број 1, 2016. год., Загреб
6. Ђурић, А.: Мотив у кривичном праву (докторска дисертација), 2005. год., Ниш,
7. Ђурић, А.: Мотив и циљ кривичног дела “Економика” број 2, 2010. год., Ниш
8. Златарић, Б.: Кривични законик у практичној примјени, први свезак, 1956. год., „Народне новине“, Загреб
9. Збирка судских одлука. Књиге 16,17 и 18, Свеска I-III, Савезни суд, Београд, 1995. год.
10. Јовановић, Љ.: Мотиви и одлучивање, "Зборник радова Правног факултета у Нишу", 1985. год., Ниш
11. Кривични законик Републике Србије (пречишћени текст), „Службени гласник РС“ број 94/2016
12. Миладиновић-Стефановић, Д.: Редовно одмеравање казне (докторска дисертација), 2012. год., Београд
13. Митрић, В.: Кривично дело разбојништво (докторска дисертација), 2016. год., Нови Сад
14. Суботић, С.: Мотив и његов значај у кривичном праву (докторска дисертација), 1938. год., Београд
15. Симоновић, Б.: Криминолошки, кривичноправни, кривичнопроцесни и криминалистички аспекти мотива кривичних дела (докторска дисертација), 1991. год., Крагујевац
16. Симић, З.: Одређивање користољубља у кривичном праву „Анали“, 1968. год., број 4.,

---

²⁵¹Ђурић, А. (2010): Мотив и циљ кривичног дела, “Економика” број 2, стр. 31-37

Београд,

17. Стојановић, З. , Перић, О.: Кривично право, Посебни део, 2006. год., Београд
18. Стојановић, З.: Коментар КЗ, „Службени гласник“, 2009. год., Београд
19. Срзентић, Н., Стајић, А. и Лазаревић, Љ.: Кривично право Југославије, 1994. год., Београд
20. Таховић, Ј.: Коментар КЗ, 1962. год., Београд,
21. Франк, С.: Казнено право, посебни део, прва свеска, 1934. год., Загреб
22. Живановић, Т.: Основи кривичног права, 1910. год., Београд

LUCRATIVENESS AS A MOTIVE OF ENFORCEING CRIMINAL OFFENSES

Summary

The paper points to the importance of the motives in criminal law, with a special emphasis on lucrateness. Given that there is no unique understanding of these concepts in theory, an overview of different teoriticaly attitudes is given, and it is especially pointed out the extent to which the motives, including lucrateness, are included in the Criminal Code. In a separate chapter, the importance of lucrateness in criminal law is dealt with, whenever this is a circumstance that is an important element of a criminal offence, where there is a basis for imposing a fine as a secondary, or where this circumstance is of relevance to the determination of the sentence. Special emphasis is given to the lucrateness in judicial practice, where it is pointed out cases from case-law, both the courts in the Republic of Serbia and the courts from the countries in the region, and from the analysis of court practice, the conclusion is that the issue of motives, including lucrateness, doesn't give enough attention. In the final deliberations, certain proposals were made in order to determine the concept of lucrateness by the legislators, pointing to the need for the court practice to pay great attention to the motives of the commission of criminal offenses, including the lucrateness.

Key words: *motive, lucrateness, criminal offenses, case law.*

ИНСТИТУЦИЈЕ СИСТЕМА У БОРБИ ПРОТИВ КОРУПЦИЈЕ У БиХ

Доц. др Мирослав Баљак²⁵²
МО БиХ – ОС БиХ

***Сажетак:** Проблем корупције раширен је, не само у неразвијеним и правно неуређеним, већ и у развијеним и правно уређеним друштвима. О корупцији треба јавно говорити и због тога што је корупција негација права и правне државе и што битно угрожава једнакост, солидарност и безбедност грађана. Корупција уништава однос поверења, како у јавну власт и политичаре, тако и у могућност поштенних грађанских и пословних односа. Кривично-правни одговор на корупцију је од изузетног значаја. На институционалном плану, потребно је јачати капацитете институција, с обзиром да то представља предуслов ефикасне примене закона. У овом контексту, кључно је оснажити институције које требају да буду стуб независности и аполитичности у истински демократским друштвима, а у циљу ефикаснијег обављања и испуњавања њихових задатака.*

***Кључнереци:** корупција, тужилаштво, полиција, ОБА, медији*

Увод

Појава и раширеност корупције су добар индикатор за степен демократског развоја једног друштва. Обично, корупција, као појава, најраширенија је тамо где је степен демократског развоја нижи. Овај феномен није заобишао ни наше просторе, а свести га на минимум могуће је даљом демократизацијом друштва. Корупција руши оно што је основно за демократију, а то је поверње грађана у њихове изабране представнике. Уништава и оно што је преко потребно у привреди, а то је поверење у пословању.

Уз све то, корупција је данас једна од основних полуга „организованог криминала”, тј. различитих мафијашких група, биле оне локалне или транснационалне. Не сме се заборавити да Европска унија данас захтева од земаља кандидата да се ефикасно боре против корупције и организованог криминала. Зато ЕУ већ сад тражи од земаља кандидата, а тиме и од Босне и Херцеговине, да што ефикасније сузбијају те две пошасте.

Корупција разара супстанцу сваке државе, па је њено сузбијање до границе прихватљивости према стандардима света у коме живимо, услов без кога се држава не може легитимисати као држава владавине права. Борба против корупције мора бити организован и дуготрајан процес примене осмишљено дефинисаних мера за спречавање и сузбијање корупције.

У Босни и Херцеговини проблем корупције остаје једна од највећих препрека развоју земље. Упркос година реформи, ангажмана међународне заједнице и донаторске помоћи без преседана у модерној историји, БиХ и даље спада у ред земаља у којим је присутна системска корупција, без одговарајућих институционалних капацитета за њено сузбијање.

Полиција у борби против корупције

Полиција, као најстручнији орган откривања свих кривичних дела која се гоне по службеној дужности, па стога и корупцијских кривичних дела, има посебна овлашћења у примени репресивних мера, која немају други органи који се такође појављују као субјекти

---

²⁵² Доц. др Мирослав Баљак, email: baljak.miroslav@gmail.com

откривања корупцијских кривичних дела. Стога полиција и остварује разноврсне облике сарадње са другим субјектима у сузбијању корупције, с циљем да се постигну задовољавајући резултати, нарочито при откривању корупцијских кривичних дела и њихових учинилаца и обезбеђења доказа.²⁵³

Тренутно на нивоу државе Босне и Херцеговине не постоји министарство унутрашњих послова. Међутим, у оквиру Министарства безбедности БиХ постоје одређене организационе јединице које у својој надлежности, поред осталих питања, имају и обављање одређених полицијских послова и то нарочито оних који се односе на питања истрага кривичних дела. С обзиром на то, службеници запослени у овим организационим јединицама се сматрају полицијским службеницима па су и њихова права и обавезе уређене Законом о полицијским службеницима Босне и Херцеговине.²⁵⁴ То су Државна агенција за истраге и заштиту (СИПА)²⁵⁵ и Гранична полиција (ГП).²⁵⁶

Задатак ових агенција је да прате, проучавају и анализирају стање, кретање и појавне облике организованог криминала на основу информативно-аналитичких истраживања и испитивања стања криминалитета, оперативних података, идентификација безбедносних појава (кривична дела) и носилаца тих појава, карактеристика које их идентификују, као и облика организованог криминала (организованост, међусобна повезаност више лица, професионализам, злоупотреба техничких достигнућа, тајност, повезаност са појединим носиоцима политичке и правне моћи, подела посла, континуираност, перманентност у раду итд.).

У циљу постизања задовољавајућег нивоа ефикасности у сузбијању и откривању коруптивних кривичних дела и кривичних дела извршених на организован начин, неопходно је синхронизовано деловање свих надлежних органа и институција у прикупљању и анализи података о корупцији и организованом криминалу на националном нивоу.

У кривично-правном смислу, улога полиције у сузбијању корупције у свим сегментима друштва, представља само почетну фазу кривично-правног поступка. Да би се извршиоци кривичних дела привели правди и изрекла им се кривична санкција, надлежни органи, првенствено полиција и правосуђе, морају спровести низ комплексних процедура. Од квалитета тог рада, коначно, зависи и хоће ли осумњичени постати оптуженик. Укупност и квалитет судских епилога, ствара слику о томе, до које мере је Босна и Херцеговина правна држава и колико је њен целокупни друштвени живот, утемељен на владавини права.

Савет министара Босне и Херцеговине је одлучан да обезбеди потпуну сарадњу и координацију између полиције и правосуђа. На том плану, представници полиције у следећем раздобљу морају дати знатан допринос. Својим квалитетним и одговорним радом на криминалистичким обрадама, опрезним и одмереним иступима, нарочито у почетној фази поступка, као и отвореном и сталном комуникацијом са државним тужиоцем, градиће се углед професионалаца којима јавност верује. У наредном периоду, приоритет је:

- успостављање тесне мађуагенцијске сарадње између полиције и надлежних органа;
- ефикасна сарадња између пореске и царинске адиминистрације, специјализованих служби Министарстава унутрашњих послова и судства, кроз примену споразума о

---

²⁵³ Бошковић, М: *Организовани криминалитет и корупција*, Висока школа унутрашњих послова, Бања

Лука, 2004, стр. 397

²⁵⁴ *Закон о полицијским службеницима Босне и Херцеговине*, Службени гласник БиХ, бр. 27/04 и 63/08

²⁵⁵ *Закон о државној агенцији за истраге и заштиту БиХ*, Службени гласник БиХ, бр. 27/04, 35/05 и 49/09

²⁵⁶ *Закон о граничној полицији БиХ*, Службени гласник БиХ, бр. 50/04 и *Закон о измени Закона о граничној полицији*, Службени гласник БиХ, бр. 27/07 и *Закон о изменама и допунама Закона о граничној полицији БиХ*, Службени гласник БиХ бр. 59/09

сарадњи и формирању заједничких тимова, што ће допринети подизању финансијске и фискалне дисциплине.²⁵⁷

Полиција РС и ФБиХ у борби против корупције

Спровођење Стратегије сузбијања корупције у Републици Српској као и ангажовање свих сегмената и институција друштвене заједнице је приоритетан циљ са континуираним радом у *Министарству унутрашњих послова РС*. У функционалном смислу Министарство унутрашњих послова РС обавља задатке посредством својих управа и других организационих јединица. Под појмом „унутрашњи послови“ у РС се, између осталог, сматрају и вршење оперативно-стручних, управно-правних и других послова који се односе на спречавање вршења кривичних дела, откривање кривичних дела, проналажење, хватање и предаја починилаца кривичних дела надлежним органима, заштита јавног реда и мира, итд. Дакле, потпуно је јасно да и корупција, као феномен који се манифестује кроз почињење различитих кривичних дела дефинисаних КЗ-ом РС, спада у надлежност МУП-а РС.²⁵⁸

Једна од управа је Управа криминалистичке полиције која је организована кроз своја одељења. Рад Управе криминалистичке полиције усмерен је, поред осталог, на сузбијање организованог криминала, сузбијање производње и промета опојних дрога, привредни криминал и корупцију, крађе моторних возила као и дела из домена општег криминалитета.

Размена информација најбитнији је фактор ефикасног реаговања али и превентивног деловања на све облике корупције као и на све потенцијалне извршиоце. Министарство унутрашњих послова РС отворено је за све видове сарадње и у свим ситуацијама предузеће све мере и радње како би се корупција на подручју РС довела до статистички минималних бројки. При откривању и процесуирању кривичних дела корупције, МУП РС успешно сарађује са Републичким тужилаштвом РС, Специјалним тужилаштвом РС, Пореском управом РС, Републичком управом за инспекцијске послове РС, Главном службом за ревизију јавног сектора РС и др. Међутим, и у будућности је неопходно изграђивати што јачу сарадњу наведених институција па уз заједничке приоритете предузети конкретне кораке ка откривању и самом процесуирању незаконитих радњи. Ова проблематика тражи велики напор али и плански и систематичан приступ проблему.

Министарство унутрашњих послова РС у оквиру реализације задатака из Стратегије сузбијања корупције у РС и Акционог плана спречавања корупције израдило је:

- а) Захтев за приступ информацијама у МУП РС;
- б) Водич о правима и обавезама грађана у вези са корупцијом;
- в) Брошуру о правима и процедурама за оставривање и заштиту права грађана.²⁵⁹

Наведени материјали су припремљени у циљу доступности грађанима у оквиру обавеза које произилазе из Закона о слободи приступа информацијама, Стратегије за сузбијање корупције у РС и Акционог плана за спречавање корупције у РС, Правилника о дисциплинској и материјалној одговорности полицајаца и других запослених у МУП-у РС, Упустава о провођењу унутрашњег поступка и Полицијског етичког кодекса.

У обављању редовних послова и задатака припадници полиције су свакодневно у непосредном контакту са јавношћу. Ефикасност полиције, уз професионалан и законит однос, у великој мери зависи и од подршке јавности, па због свега тога полиција РС и овим активностима показује да је спремна да грађанима обезбеди потпуну заштиту у свим

---

²⁵⁷ Маљевић, А, и др, *Отворено о полицији и корупцији*, Удружење дипломираних криминалиста у Босни и

Херцеговини, Сарајево, 2006, стр.75

²⁵⁸ *Ibidem*, стр. 74

²⁵⁹ *Ibidem*, стр. 74

сегментима живота али и да сноси последице уколико та заштита није адекватна и у складу са позитвним законским нормама.

Министарство унутрашњих послова Федерације Босне и Херцеговине (МУП ФБиХ) има надлежност прописане Законом о унутрашњим пословима Федерације Босне и Херцеговине²⁶⁰ и односе се, поред осталог, на сузбијање кривичних дела тероризма, међукантоналног криминала, стављања у промет опојних дрога, организованог криминала, проналажење или шење слободе извршилаца ових кривичних дела у складу са наведеним законом. Иако закон не помиње појам корупције изричито, на основу већ добро познатих веза кривичних дела корупције сакривичним делима организованог криминала, као и на основу чињенице да због своје природе корупција врло често представља међукантонални криминал, може се закључити да заједно са осталим кривичним делима корупција спада у надлежност ФМУП-а.

Полиција Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине (ПБДБиХ) има потпуну, стварну и месну надлежност на подручју Брчко Дистрикта прописану Законом о Полицији Брчко Дистрикта.²⁶¹ У оквиру ПБДБиХ не постоји специјализована јединица за борбу против корупције. Те послове на територији дистрикта обавља Јединица криминалистичке полиције у склопу својих надлежности у погледу борбе против криминала са посебним акцентом на организованог криминал. Поред ове јединице, у ПБДБиХ постоји и Јединица за професионалне стандарде која се бави истраживањем корупције у самој полицији. Јединица прати и врши контролу законитости у раду припадника Полиције у вези са злоупотребама службеног положаја, прекорачења службених овлашћења и евентуалне умешаности у криминалне активности. Дакле, ни ПБДБиХ у својој организационој шеми не предвиђа посебну јединицу за борбу против корупције.

СИПА у борби против корупције

У оквиру *Државне Агенције за истраге и заштиту (СИПА)*,²⁶² након анализе прописа којима се регулише рад Државне агенције за истраге и заштиту, дошло се до потребе за оснивањем, а што је Правилником о унутрашњој организацији и систематизацији Државне агенције за истраге и заштиту прописано, посебне организационе јединице за борбу против корупције - Одсек за спречавање и откривање финансијског криминала и корупције.

У борби против корупције СИПА начелно поступа као оперативна самостална организација у складу са законом и на професионалним основама. Законом о Државној агенцији за истраге и заштиту БиХ успостављена је обавеза полицијских и других организација на свим нивоима, да пружају помоћ и сарађују са СИПА-ом по питањима из њене надлежности, што у сваком случају укључује и корупцију.

Агенција за истраге и заштиту БиХ је „дигла капацитете” за борбу против корупције, и води изузетно сложене и комплексне истраге за чије окончање је потребно доста времена.²⁶³ Посебан проблем у БиХ односи на лошу ситуацију перцепције корупције која је постала прихватљив начин решавања одређених проблема међу великим делом грађана.

Осим СИПА-е, ни једна друга полицијска организација у БиХ не поседује специјализовану јединицу надлежну за борбу против корупције. Многобројни фактори као што су нпр. специфичност државног уређења БиХ; посебност односа сарадње полицијских снага уопште на свим нивоима државног уређења; различитост организационих јединица надлежних за борбу против корупције у различитим полицијским снагама итд., те у истом тренутку обим и динамика вршења корупцијских кривичних дела у БиХ, указују на неопходност постојања специјализованих тела за борбу против корупције, а унутар тих тела о појединих оперативних

---

²⁶⁰ *Ibidem*, стр. 74-75

²⁶¹ *Ibidem*, стр. 76

²⁶² *Ibidem*, стр. 72-73

²⁶³ Видети шире: Мијо Крешић, *Предстоји дуготрајна и исцрпна борба*, октобар 2009, на интернет адреси <http://www.capital.ba/novom-agencijom-protiv-korupcije/>, 4. август 2017.

извршилаца специјализованих за корупцију у појединим областима друштвеног живота, као што је образовање.

Чиненица да је БиХ потписала и ратификовала Кривичноправну конвенцију против корупције не оставља простор за дилеме, размишљања и алтернативна тумачења. Имплементација међународно преузете обавезе која се односи управо на то да појединци и тела морају бити адекватно специјализовани за борбу против корупције је неизбежна.

Обавештајно-безбедносна/сигурносна агенција у борби против корупције

*Обавештајно безбедносна/сигурносна агенција Босне и Херцеговине (ОБА/ОСА)*²⁶⁴ је одговорна за прикупљање, анализирање и дистрибуирање обавештајних података у циљу заштите безбедности, укључујући суверенитет, територијални интегритет и уставни поредак Босне и Херцеговине.

Битно је нагласити да Агенција обавља свој рад у складу са одредбама Устава Босне и Херцеговине, укључујући одредбе Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода и њених протокола, те међународне уговоре и споразуме које је БиХ потписала или им је приступила.

Према законском решењу, Агенција је цивилна обавештајно-безбедносна институција која има статус независне административне организације Босне и Херцеговине. Агенција има статус правног лица. У саставу Агенције су цивилне обавештајно-безбедносне службе, односно институције које су раније деловале у ентитетима - Федерацији Босне и Херцеговине и у Републици Српској. Законом је одређено да се на територији Босне и Херцеговине не могу основати ни деловати никакве друге цивилне обавештајно-безбедносне структуре.

Обавештајно безбедносна/сигурносна агенција БиХ одговорна је за прикупљање обавештајних података у вези с претњама по безбедност Босне и Херцеговине, како унутар, тако и ван државе. Агенција је одговорна за анализирање прикупљених података и њихово преношење овлашћеним лицима и телима (највиши органи власти и њихови представници), као и за прикупљање и анализирање и преношење обавештајних података са сврхом пружања помоћи овлашћеним службеним лицима, како је дефинисано законом о кривичном поступку у Босни и Херцеговини, те осталим меродавним телима у БиХ када је то потребно ради сузбијања претњи по безбедност Босне и Херцеговине.

Законом су јасно дефинисане „претње по безбедност Босне и Херцеговине“. У том контексту као такве сматраће се претње суверенитету, територијалном интегритету, уставном поретку, основама економске стабилности БиХ, као и претње по глобалну безбедност које су штетне по Босну и Херцеговину (али и за регион, ЕУ и свет у целини).

Ради се о претњама са аспекта тероризма, укључујући међународни тероризам; претњама са аспекта шпијунаже усмерене против БиХ или штетне по безбедност БиХ на било који други начин; претњама са аспекта саботажа усмерених против виталне националне инфраструктуре БиХ или на други начин усмерених против БиХ; претњама са аспекта организованог криминала усмереног против БиХ или штетног по безбедност БиХ на било који други начин; претњама са аспекта трговином дрогама, оружјем и људима усмерене против БиХ или штетно по безбедност БиХ на било који други начин; претњама са аспекта незаконите међународне производње оружја за масовно уништење, или њихових компоненти, као и материјала и уређаја који су потребни за њихову производњу; претњама са аспекта незаконите трговине производима и технологијама које су под међународном контролом; претњама са аспекта радњи кажњивих по међународном хуманитарном праву, и претњама са аспекта дела организованог насиља или застрашивања националних или верских група у БиХ.

---

²⁶⁴ Место и улога Обавештајно безбедносне/сигурносне агенције БиХ у безбедносном систему Босне и Херцеговине, на интернет адреси <http://www.osa-oba.gov.ba/osaobahr.htm>

Од Обавештајно безбедносне/сигурносне агенције БиХ, која је добила значајно место и у БиХ, и у регији, очекују се опипљиви резултати да у сарадњи са осталим институцијама из система безбедности унутар БиХ и ван ње, одговори надлежностима које су прецизирали инострани и домаћи правни експерти, а законодавно тело реализовало усвајањем Закона о обавештајно безбедносној/сигурносној агенцији БиХ чиме је ова институција смештена у само жариште унутрашњих, регионалних и европских напора у борби против криминала и корупције и увођења владавине права у региону.

Суд БиХ у борби против корупције

Надлежности Суда Босне и Херцеговине су регулисани Законом о Суду Босне и Херцеговине. Суд Босне и Херцеговине има три одељења: кривично, управно и апелационо.

Кривично одељење има три одсека:

- Одсјек I за ратне злочине;
- Одсјек II за организовани криминал, привредни криминал и *корупцију*;
- Одсјек III за сва остала кривична дела из надлежности Суда.

У оквиру своје кривичне надлежности, Суд Босне и Херцеговине је надлежан за кривична дела утврђена Кривичним законом Босне и Херцеговине и другим законима Босне и Херцеговине (члан 13 ЗоС БиХ и члан 23 ЗКПБиХ).

Суд је даље надлежан за кривична дела утврђена законима Федерације Босне и Херцеговине, Републике Српске и Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине када та кривична дела:

- а) угрожавају суверенитет, територијални интегритет, политичку независност, националну безбедност и међународни субјективитет БиХ;
- б) могу имати озбиљне реперкусије или штетне последице на привреду Босне и Херцеговине или могу изазвати друге штетне последице за Босну и Херцеговину или могу изазвати озбиљну економску штету или друге штетне последице изван територија датог ентитета или Брчко Дистрикта.

У кривичној належаности Суда је, такође, да:

- а) заузима коначан и правно обавезујући став везан за провођење закона Босне и Херцеговине и међународних уговора на захтев било ког суда и ентитета или било ког суда Брчко Дистрикта БиХ којем је поверено провођење закона Босне и Херцеговине;
- б) доноси практична упутства за примену кривичног материјалног права Босне и Херцеговине из надлежности Суда у вези са кривичним делима геноцида, злочина против човечности, ратних злочина и кршења закона и обичаја рата, те појединачне одговорности везано за ова дела, по службеној дужности или на захтев било ког ентитетског суда или Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине;
- в) одлучује о питањима која се тичу провођења међународних и међуентитетских кривичних прописа, укључујући и односе с Интерполом и другим међународним полицијским органима, као што су трансфер осуђеног лица, изручење и предаја лица, који се захтевају од било ког органа на подручју Босне и Херцеговине од стране друге државе, односно међународног суда или трибунала;
- г) решава сукоб надлежности између судова ентитета и Суда Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине, те између Суда Босне и Херцеговине и било ког другог суда;
- д) одлучује о понављању кривичног поступка за кривична дела предвиђена законима државе Босне и Херцеговине.²⁶⁵

У последњих неколико месеци на свим нивоима БиХ формирани су бројни правни тимови чији задатак су припреме измена постојећих законских решења, чијим би усвајањем и применом БиХ требала показати да је спремна ући у обрачун с организованим криминалом и корупцијом.

---

²⁶⁵ Суд Босне и Херцеговине, доступно на: <http://www.sudbih.gov.ba>

Осим усклађивања законских прописа с међународном праксом, нови закони у босанско-херцеговачко правосуђе уводе и сасвим нове „играче“, односно нове правосудне функционере и институције, који ће бити специјализовани за расветљавање најтежих облика кривичних дела. Тако се допринос Министарства правде БиХ у ефикаснијој борби против криминала и корупције у последње време огледа у изради измена Кривичног и Закона о кривичном поступку БиХ те доношењу закона о управљању привремено и трајно одузетом имовином у кривичном поступку пред Судом БиХ.

Невладине организације у борби против корупције

Невладине организације су специфична форма организовања грађана. Термин се масовно користи у задње две деценије и уско је повезан са појмом цивилног друштва. Без схватања појма цивилног друштва није могуће у потпуности схватити овај појам. Поред термина „невладина организација“²⁶⁶ користи се и термин „удружење грађана“.

Настанак и развој невладиних организација у бившим социјалистичким земљама Балкана одиграо се у подручју сукоба приватног са тоталитарним. За разлику од развијених западних земаља где су настале као један од могућих одговора на кризу у функционисању демократских установа, у балканским посткомунистичким друштвима невладине организације су проистекле из настојања грађана да освоје што шири простор за успостављање контроле над корупцијом. Антикорупцијска мисија невладиног сектора у балканским посткомунистичким земаљама заснована је на релативно високом степену поверења јавности која долази из чињенице да су активисти невладиних организација „обични“ грађани, најчешће угледни чланови локалне заједнице са јаким моралним ауторитетом, чији се лични и професионални интегритет тешко може оспорити. Балканске невладине организације спроводе антикорупцијске активности у неколико домена. Кампање за подизање свести грађана о опасности од корупције у демократском систему и људским правима укључују и јавне медијске наступе научника, организовање дискусија, дистрибуцију едукативног материјала, као и протестне скупове како би скренули пажњу јавности на владине званичнике. Већина невладиних организација које се бави проблемима корупције окупља еминентне стручњаке из различитих друштвених области, омогућавајући напредак у истраживачке делатности у овој области.²⁶⁶

Борба против корупције у БиХ - немогућа је без иницијатива и учешћа невладиних организација. Поставља се питање, зашто НВО-и интервенишу у овој области? На основу вишегодишњих искустава утврђено је да је оваква врста интервенције адекватнија за земље у транзицији поготово зато што је у њима:

- већа присутност корупције;
- ниво корупције је у директној вези с транзицијским периодом, посебно у земљама где су присутне промене система у односу на приватну својину и власничке односе;
- понуда анти-корупцијских инструмената од стране државе често није довољно ефикасна;
- мењају се закони, административни систем и правосуђе, те се алтернативним инструментима грађани супротстављају игнорисању проблема које пружају постојећи стари механизми;
- јер су институције система показале низ слабости током транзицијског периода, институције доживљавају интерне реформе, одговори на примедбе грађана морају помоћи бољем и комплетнијем разумевању и презентацији проблема корупције;
- борба против корупције је слаба ако је покрећу само грађани;
- пролазећи кроз период транзиције грађани су више економски осетљиви, и та осетљивост смањује могућност приступа правосуђу, посебно када су случајеви корупције у питању;

---

²⁶⁶Кораћ, С: *Улога НВО у борби против корупције на Балкану*, „Пулс“ – магазин о корупцији, Центар за менаџмент, Београд, 07-08 /2004

- економски осетљивије категорије немају увек услове да себи приуште правно заступање адвоката.

Стратегија и акциони план борбе против корупције полазе од већег степена укључености јавног и цивилног друштва.

Цивилно друштво још увек није у позицији да врши адекватну контролу над јавном управом, политичким институцијама и судством. Досадашња активност НВО сектора углавном није била у функцији стварне критичке контроле у циљу спречавања злоупотреба.

Због тога је неопходно, развити механизам перманентне и ефективне контроле над владиним структурама које би се базирале на јасно дефинисаним законским прописима за дијалог и интеракцију између цивилног друштва и јавне администрације што је предуслов за заштиту демократских права грађана и њиховог права на приступ информацијама. Поред тога, цивилна контрола би допринела да грађани буду у истој равни са влашћу у њиховој заједничкој сарадњи.

Развој, имплементација и адекватна институционализација система јавне контроле над корупцијом је кључни предуслов за ефективан утицај на администрацију, политичке организације и судство. Такав систем подразумева:

- интензивирање процеса учешћа грађана у јавним расправама о законским пројектима и обезбеђивање података и анализа доносиоцима одлука у вези са ризиком појаве корупције;
- мобилисање ресурса цивилног друштва у идентификацији, мониторингу и контроли корупционашке праксе и чинилаца који су предуслов за њихов настанак;
- мониторинг и процена ефеката антикорупцијских политичких одлука;
- промовисање веће транспарентности и стимулисање активније примене грађанских права и укључење цивилног друштва у контролу активности јавне управе;
- успостављање цивилног представљања у државним институцијама (представницима НВО треба гарантовати слободан приступ државним институцијама, осим када су у питању разлози националне безбедности);
- повећати могућност НВО да врше цивилну контролу над активношћу јавне управе, кроз адекватну обуку и едукацију;
- елаборирати и публиковати резултате истраживања јавног мњења о корупцији;
- интензивирати сарадњу између НВО с циљем да се сузбије корупција и успоставити односе сарадње између цивилног друштва и државних институција.

Медији у борби против корупције

Да ли су медији „пас чувар“ друштва који указује на неправилности, кршења закона и корупцију или је овај пас изгубио зубе и више не уједа, једно је од питања о коме се често расправља. Корупцију је тешко надгледати, а медији ту област не прате довољно истраживачки и прате је тек када се појави неки крупна афера или проблем. У демократским земљама постоји развијено јавно мњење, јавни медији и одговорно новинарство. Новинарство је у првом реду поштовање истине, па новинар којиније схватио да се мора суочити са истином и поднети њен терет, никад неће бити правиновинар, већ само пискарало, или нечија „труба“. Сви они заједно критикују негативне појаве у друштву са циљем да се ствари мењају на боље.

Без информација нема јавне одговорности. Информација представља моћ, и што више људи поседује информације, то је и моћ боље распоређена. Слободан приступ информацијама од стране јавности је основа система друштвеног интегритета. Ако приступ информацијама не постоји, организације демократске власти неће радити као што би требало, људи неће бити у могућности да остваре своја права, а понекад неће ни знати да су им права нарушена. Главно средство којим се информације преносе јавности су независни и слободни медији.²⁶⁷

---

²⁶⁷Благовчанин, С: *Улога и стање медија – Босна и Херцеговина 2008*,ТИ БиХ,ФЕС, 2008, стр. 29-32

Што је друштво отвореније и транспарентније, то више информација о раду оних који припадају јавном сектору постаје доступно. Највише чему грађанин може да се нада јесте да марљиви професионални медији, који свакодневно проверавају ову масу информација, издвајају (мудро и бар једним оком са погледом у јавни интерес) баш оно што треба да се тиче савесног грађанина и затим том грађанину прослеђују информацију одговорно и у сажетом и разумљивом облику. Наравно, долазиће до неизбежних сукоба интереса између штампе која, с једне стране, врши своју уставну функцију информисања јавности и њене жеље да привуче што већи број читалаца како би имала више реклама и већи профит, с друге.

Медији морају да играју посебну улогу у борби против корупције, али су и посебно рањиви када је она у питању. Политичари и државни службеници могу чешће да буду у искушењу да злоупотребе своје положаје за приватну добит када су сигурни да нема опасности од излагања јавности и понижења које им оно може донети. У жељи да обезбеде такву удобност политичари теже да ућуткају медије. Чак и данас постоје многе земље које цензуришу штампу, имају рестриктивне законе или затварају новинаре.

Корупција се не може победити без адекватне подршке јавности. Медијски третман случајева корупције је снажан и назабилазан фактор за распрострањено сузбијање ове појаве. Поред невладиног сектора и цивилног друштва и медији имају кључну улогу у бољем сагледавању и поимању корупције, као негативног друштвеног феномена.

Медији морају обезбедити реализацију слободног и објективног протока информација, с обзиром да се баве корупцијом, као вишеслојном и сензибилном тематиком, неопходно је да је третирају на потупно непристрасан начин, применом објективних принципа истраживачког новинарства.

Масовни медији су најбитнији инструмент за артикулисање јавног интереса. Још увек не постоји организован напор медија и институција цивилног друштва за сузбијање раширене корупције и криминала, па је императив координација антикорупцијских активности, професионалних организација и асоцијација, новинара и НВО.²⁶⁸

Успостављање транспарентности у медијима и новинарству, објашњавањем метода и појавних облика корупције и организованог криминала, могу дати значајан допринос. Усвајање антикорупцијских правила у новинарској професији и публикавање тих правила ови потези такође могу да створе неопходне предуслове за ефективније учешће независних медија у антикорупцијској кампањи. Побољшана сарадња и координација напора медија ће вероватно резултирати јачим притиском јавности на сузбијање корупционашке праксе у свим сферама јавног живота.

Организовање курсева за младе новинаре о проблемима корупције и борбе против корупционашке праксе било би добра подршка и смерница на основу којих би се, с обзиром да тек почињу своју професионалну каријеру, могли одупрети притиску корупције.

Праћење медија треба да обухвати медијску покривеност свих анти-корупцијских иницијатива и активности цивилног друштва уперених на сузбијање корупције. Уз помоћ конкретних техника, могу се извршити процене утицаја медијског окружења на јавно мњење различитих социјалних група.

У наредном периоду, путем утврђивања разних модалитета, треба проширити сарадњу надлежних државних органа са медијима, како би се, заједно са невладиним сектором и цивилним друштвом, унапредила друштвена реакција према феномену корупције, олакшало њено рано откривање и указало на њене изузетне штетне последице.

Медији углавном показују склоност да, у одабирању начина обраде тема о корупцији, форсирају „аферашки тон“. С обзиром да је корупција дуготрајна појава, очигледна је потреба другачијег стила сарадње са новинарским удружењима и редакцијама да би новинарска аналитика добила на ауторитету и квалитетности. Корупција је код нас нешто што није пролазно зло које ће уклонити ова или она власт, ови или они добри људи, већ се ради о пуно

---

²⁶⁸ *Ibidem*, стр. 46-48

јачим силницима економског и социјалног система. Институције за деловање против корупције не требају само циљеве и намере, претворене у жалосне фразе, већ и материјална средства, али, што је још значајније, требају људе који се не налазе случајно, већ образују, одгајају, мотивишу и награђују.

Закључак

Корупција је једнако штетна појава у друштвима на свим нивоима развоја. У друштвима на путу демократског преображаја проблем је већи и тежи, јер нове потребе диктирају бројне задатке, а средства и начини за њихово извршавање још увек су неизграђени или недовољни.

У Босни и Херцеговини постоје различити елементи политичког, економског, правног, безбедносног и информационо-комуникационог система који делују на државном, ентитетском и кантоналном нивоу. Сви они имају значајну улогу у спречавању корупције у различитим областима друштвеног живота. Основни недостатак таквог модела у борби против организованог криминала и његових екстремних облика као што су тероризам, корупција и прање новца, поред недовољне професионализације и техничко-технолошке заосталости је и слаба координација између елемената различитих система на ентитетском, државном (националном) и међународном нивоу.

У Босни и Херцеговини, као држави у транзицији, још увек није успостављен адекватан правни оквир за ефикасно супротстављање корупцији. Неопходно је идентификовати потребне корекције законског оквира, побољшања у организацији, функционисању и међусобној сарадњи институција на плану борбе против корупције.

Институције система у Босни и Херцеговини нису довољно изграђене и оспособљене за ефикасну борбу против корупције. Босна и Херцеговина нема тело које је специјализовано за борбу против корупције. Та чињеница је у најмању руку зачуђујућа, ако узмемо у обзир да је већина транзиционих земаља, од којих су неке данас и чланице Европске Уније, проблем корупције ставиле међу своје приоритете у оквиру демократског развоја. Примарне агенције за спровођење закона саме нису у могућности заштитити БиХ друштво од озбиљног феномена какав је корупција. Разлог оваквом ставу је тај да је БиХ пост-конфликтно друштво, где никада није извршен прекид са корупцијском праксом ратних етно-елита, нити у виду очигледности новог таласа политичке воље, нити кроз систематско спровођење техничких процеса, каква је нпр. лустрација, која је до сада практикована несистематизовано, тј. селективно од стране институције Високог представника. Поред тога, деликатност БиХ државног уређења је таква да је тешко пратити линије административно-политичке одговорности, које су често замагљене дисфункционалном организацијом административних надлежности или се губе у „бермудском троуглу“ разноврсних интерпретација националних интереса.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бешић Милош, (2011), *Корупција – пракса, искуства перцепција*, Подгорица, ЦЕДЕМ
2. Бошковић Мићо, (2004), *Организовани криминалитет и корупција*, Бања Лука, Висока школа унутрашњих послова
3. Благовчанин Срђан, (2008), *Улога и стање медија – Босна и Херцеговина*, Сарајево, ТИ БиХ,
4. Голубовић Зоран, Оташевић Божидар, (2009), *Проблем корупције у полицији*, Тара, „Корупција и људске слободе“ - Међународни научни скуп, Удружење за међународно кривично право
5. Кораћ Срђан, (2004), *Улога НВО у борби против корупције на Балкану*, Београд, „Пулс“ - магазин о корупцији 07-08/2004, Центар за менаџмент
6. Маљевић Алмир и др, (2006), *Отворено о полицији и корупцији*, Сарајево, Удружење дипломираних криминалиста у Босни и Херцеговини

7. *Закон о полицијским службеницима Босне и Херцеговине*, Службени гласник БиХ, бр. 27/04 и 63/08
8. *Закон о државној агенцији за истраге и заштиту БиХ*, Службени гласник БиХ, бр. 27/04, 35/05 и 49/09
9. *Закон о граничној полицији БиХ*, Службени гласник БиХ, бр. 50/04 и *Закон о измени Закона о граничној полицији*, Службени гласник БиХ, бр. 27/07 и *Закон о изменама и допунама Закона о граничној полицији БиХ*, Службени гласник БиХ бр. 59/09

INSTITUTIONS OF SYSTEM IN FIGHT AGAINST CORRUPTION IN BIH

Summary

The problem of corruption is widespread, not only in underdeveloped and legally unregulated, but also in developed and legally regulated societies. Corruption should also be publicly talked about because corruption is a denial of law and a rule of law and which significantly jeopardizes the equality, solidarity and security of citizens. Corruption destroys the relationship of trust, both to public authorities and politicians, and to the possibility of honest civic and business relations. The criminal-legal response to corruption is of paramount importance. At the institutional level, it is necessary to strengthen the capacities of institutions, since this is a prerequisite for efficient implementation of the law. In this context, it is crucial to strengthen the institutions that need to be the pillar of independence and apolitism in truly democratic societies, with the aim of more efficiently performing and fulfilling their tasks.

Key words: *corruption, prosecution, police, OBA, media.*

КРИВИЧНО ДЕЛО НАСИЛНИЧКОГ ПОНАШАЊА

Јелена Симоновић, дипломирани социолог, мастер права, студент докторских академских студија права Правног факултета Универзитета у Нишу²⁶⁹

Апстракт: Насиље је један од најраширенијих феномена који су повезани са људским друштвом и уопште човековом природом. Дефинише се као облик испољавања агресивног понашања при чему се улаже одређени напор да се изазове повреда или бол. Различити типови насиља представљају различите облике испољавања друштвених сукоба и противречности, као и негативних последица поремећених друштвених односа. То је феномен који доминира у друштву, јер представља облик испољавања друштвених односа на релацији појединаца, група, друштво. Насиље прати човека кроз читав цивилизацијски развој. Са развојем човека и технолошким развојем мењали су се начини и средства којим се чини насиље. Да бисмо говорили о суштини насиља, поред основних обележја које свако дело мора да има, односно нужно је да је реч о радњи која је законом одређена, противправна и скривљена, кривична дела насиља имају и посебно обележје. У кривичном праву термин насиље није често коришћен термин, нити представља општи институт. Говоримо о специфичној радњи, односно употреби силе или претње да ће се сила употребити. Стога насиље је противправно. Мора се бити обазрив када је реч о употреби појма насиља, појма силе и појма принуде. И поред изразите сличности и делимичног подудараности, постоји више разлика између ових појмова. у Кривичном законнику Републике Србије насиље је конститутивни елемент великог броја кривичних дела као што су дела против: живота и тела, слобода и права човека и грађана, полне слободе, државних органа, имовине, човечности и других добара заштићених међународним правом. Насиље има посебан значај код кривичних дела која се налазе у групи кривичних дела против јавног реда и мира, односно кривичног дела насилничког понашања из члана 344. Јавни ред ремете она насилна понашања која изазивају непокојство грађана, али и она која нису непосредно управљена према појединим лицима, већ имају општији карактер. Инкриминацијом овог кривичног дела обухваћена су изузетно тешка антисоцијална понашања појединаца, која угрожавањем спокојства грађана или јавног реда попримају карактер друштвено опасних.

Кључне речи: насиље, насилничко понашање, девијације, агресија, ремећење јавног реда и мира

УВОД

Иако спада у ред најстаријих и веома распрострањених друштвених појава, насиље није једноставно социолошки објаснити. Бројни су разлози за то, а неки од њих су:

- иако је насиље старо колико и човек и друштво, не постоји никаква тенденција да се оно заједно са развојем цивилизације смањује и повлачи, већ би се пре рекло захваљујући првенствено, неслућеном техничко- технолошком усавршавању, постаје све масовније, разорније и ефикасније,

- насиље има способност да поприми најнеобичније и најразличитије форме и да уђе у најскривитије делове друштвеног живота, али оно није увек јасно, видљиво и лако препознатљиво, тако да многи његови аспекти и манифестације остају недоступни или тешко доступни објективном научном истраживању,

- унутар насиља се на многострук начин мешају и преплићу биопсихички и социокултурни чиниоци и исто тако рационални и ирационални, формални и неформални, индивидуални и колективни. Иако насиље у самом свом називу садржи израз сила, приликом његовог проучавања се не можемо ограничити искључиво на употребу или претњу употребом физичке

²⁶⁹ jelena.r.simonovic@gmail.com

силе, већ се у разматрање морају укључити и облици психичког насиља, што даље подразумева и примену насиља, не само према човеку, већ и према другим живим бићима и према стварима, односно према целокупној живој и неживој људској околини и

- насиље несумњиво спада у ред негативних друштвених појава. (Мимица и сар., 2007: 346)

Насиље се може дефинисати као било који акт употребе силе или озбиљне претње управљен против слободе одлучивања и остваривања воље другог лица. Вршење насиља подразумева повреду или угрожавање телесног интегритета или одузимање слободе кретања или спречавање да се несметано одлучује о својим поступцима. Зато је насиље препрека слободи одлучивања. Битно је направити разлику између средстава за вршење насиља: силе, претње, хипнозе и омамљујућих средстава. Сила је најистакнутије средство креирања насиља. Она је продукт моћи, односно силу примењује само онај ко поседује моћ. (Гаћиновић и сар., 2014: 304)

ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ КРИВИЧНИХ ДЕЛА ПРОТИВ ЈАВНОГ РЕДА И МИРА

Јавни ред и мир се у Републици Србији првенствено штите Кривичним закоником који у посебном делу, у глави тридесетпрвој предвиђа: „Кривична дела против јавног реда и мира“ (чл. 343- 354.).

Сам појам јавног реда и мира тешко је прецизно одредити. Обично се под овим појмом подразумева стање постојања правног поретка и правне сигурности, односно осећање грађана да постоји правна сигурност и лична безбедност. Јавни ред чине међусобни односи грађана који су у складу са правилима понашања о нормалном начину живота и друштвеној дисциплини. Из овог произилази да свако кривично дело на изванредан начин угрожава осећај правне сигурности и личне безбедности грађана. За разлику од других кривичних дела којима се углавном угрожава лична безбедност и сигурност одређеног лица, па тек посредно јавни ред и мир уопште, кривичним делима из ове групе кривичних дела првенствено се угрожава јавни ред и мир свих грађана уопште. (Бабић и сар., 2007: 293)

Законом о јавном реду и миру се утврђују прекршаји и кривична дела којим се угрожавају и ремете јавни ред и мир (чл.1.).²⁷⁰ Јавни ред и мир у смислу овог Закона је усклађено стање међусобних односа грађана настало њиховим понашањем на јавном месту и деловањем органа и организација у јавном животу ради обезбеђивања једнаких услова за остваривање права грађана на личну и имовинску сигурност, мир и спокојство, приватни живот, слободу кретања, очување јавног морала и људског достојанства и права малолетника на заштиту (члан 2.). Само у мањем броју случајева у складу са супсидијарним карактером кривичног права јавни ред и мир се штите прописивањем и неких других кривичних дела која су сврстана у друге главе према принципу претежности заштитног објекта. (Стојановић, 2012: 901)

Јавни ред и мир су објект заштите кривичног и прекршајног права. Поштовање јавног реда и мира представља истовремено и поштовање јавног поретка који чини његову основу и који је регулисан и уређен бројним и разноврсним правилима понашања која се не налазе само у законима, већ више у подзаконским актима. Тим правилима понашања стварају се претпоставке за нормално, несметано и законито остваривање и функционисање друштвено- економског, друштвено- политичког система, уређења и односа, као и правног поретка. Због свог посебног значаја за функционисање јавноправних односа и самог правног система у целини јавни ред и мир је заштићен и нормама кривичног и прекршајног права. То значи да се јавни ред и мир јавља као објект и кривичноправне и прекршајноправне заштите, што све чини основу нормалног и несметаног функционисања живота друштвене заједнице у целини. (Јовашевић, 2011: 153)

---

²⁷⁰Закон о јавном реду и миру, „Службени гласник Републике Србије“, бр. 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005- др. закон и 85/2005- др. закон.

Кривична дела насилничког понашања припадају кривичним делима против јавног реда и мира, која имају за објект заштите јавни ред и мир. То је усклађено стање међусобних односа грађана које је изазвано њиховим понашањем на јавном месту и деловањем органа и организација у јавном животу ради обезбеђивања једнаких услова за остваривање права грађана на личну и имовинску сигурност, мир и спокојство, приватан живот грађана, слободу кретања, очување јавног морала и људског достојанства, као и права малолетника на заштиту. Под јавним редом и миром се подразумева неометано одвијање живота и рада грађана, служби и других послова, при чему његово поштовање значи истовремено поштовање јавног поретка. (Јовашевић и сар., 2010: 223) Јавни ред и мир не значе само постојање правног поретка и правне сигурности, већ више осећај код грађана о постојању правне сигурности и личне безбедности. Тај субјективни осећај грађана овде игра важну улогу.

Поред прекршајноправне заштите, јавни ред и мир су и објект заштите кривичних дела против јавног реда и мира. Ова кривична дела обухватају широку и релативно недовољно одређену област криминалних делатности. Најзначајнија кривична дела из ове групе чине кривична дела против јавног реда и мира, али су овом групом обухваћена и нека друга кривична дела која у ширем смислу угрожавају јавни ред. (Игњатовић, 2007: 142)

Ова група кривичних дела систематизује хетерогена кривична дела која се предузимају према различитим вредностима које повезује сазнање да се њима повређује или нарушава јавни поредак, односно јавни ред и мир. Ове вредности се могу нападати или угрожавати на различите начине као што су: вршење насиља, договарање и планирање извршења кривичних дела уопште или удруживање више лица за вршење кривичних дела или пак изазивање панике и нереда путем изношења и ширења лажних вести. У ову групу кривичних дела спадају и кривична дела која представљају кажњиве припремне радње које су због посебног степена тежине и опасности добиле карактер самосталне радње извршења. (Јовашевић и сар., 2012: 271) Радња извршења ових кривичних дела се предузима на одређени начин, односно употребом силе или претњом употребе силе, на противправни начин. Извршилац дела против јавног реда и мира може да буде свако лице, а што се тиче кривице ово су дела која се врше са умишљајем. (Јовашевић, 2014: 268)

До повреде и угрожавања јавног реда и мира може доћи на различите начине, али у односу на раније решење из Кривичног закона Србије, у коме су заједно у истој глави била систематизована осим ових, и друга кривична дела која се сада налазе у главама кривичних дела против државних органа и кривичних дела против правног саобраћаја, добијена је једна заокружена целина. Јавни ред је добро које је значајно, како за државу, тако и за њене грађане, а одржавање реда и мира је значајно за нормалан живот људи. Одређена понашања која ремете нормалан начин живота грађана, угрожавају њихову безбедност, ремете несметано кретање грађана на јавним местима, уносе немир и панику међу грађане, ометају коришћење јавних објеката или на други начин ометају друштвену дисциплину и мир грађана, по правилу су предвиђена као прекршај. (Стојановић, 2012: 901)

ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ КРИВИЧНИХ ДЕЛА НАСИЛНИЧКОГ ПОНАШАЊА

Насилничко понашање, као кривично дело код нас, унето је у Кривични законик ФНРЈ 1967. године²⁷¹, приликом његових измена и допуна. Раније се насилничко понашање кажњавало као прекршај. (Јовановић, 1973: 264) У Кривичном законнику насилничко понашање је било инкриминисано у чл. 292б. Радња овог кривичног дела се појављивала у више облика и то као: грубо вређање или злостављање другог, вршење насиља, изазивање туче и дрско или безобзирно понашање на други начин. (Радовановић и сар., 1973: 295) Кривично дело је носило назив: „Насилничко понашање на јавном месту“. Законски опис овог дела је гласио: „Ко на јавном месту грубим вређањем или злостављањем другог, вршењем насиља према другоме,

---

²⁷¹Службени лист СФРЈ 15/67.

изазивањем тучњава, дрским или безобзирним понашањем на други начин угрожава спокојство грађана или ремети јавни ред, а његов пређашњи живот указује на склоност за таквим понашањем, казниће се затвором најмање три месеца“.²⁷²

После законодавне реформе у области кривичног законодавства, 01. јула 1977. године је у СФР Југославији ступило на снагу девет кривичних закона: савезни, шест републичких и два покрајинска кривична закона. Кривични закон СР Србије у глави двадесет, под називом: „Кривична дела против јавног реда и правног саобраћаја“, у члану 220. предвиђа кривично дело под називом: „Насилничко понашање“. Дело се састоји у значајнијем угрожавању спокојства грађана или тежем ремећењу јавног реда и мира грубим вређањем или злостављањем другог, вршењем насиља према другом, изазивањем туче и дрским или безобзирним понашањем. Објект заштите је одређен као јавни ред и мир и спокојство грађана.

Радња извршења је алтернативно одређена као:

- 1) грубо вређање другог- када се тешким, погрдним речима, изразима и псовкама грубо, у знатној мери, у већем обиму повређује част и углед другог лица, његово достојанство или осећања и то у присуству већег броја лица или лица у односу на која он има васпитну улогу,
- 2) грубо злостављање другог- физичко и психичко малтретирање које изазива бол, патњу, страх, nelaгодност физичког или психичког карактера и понижење. Овде се не ради о обичном злостављању, већ о оном у већем степену или обиму, у дужем трајању, али ипак не тако грубом да се ради о лакој телесној повреди,
- 3) вршење насиља према другом- делатност којом се угрожава телесни интегритет и физичко и психичко здравље другог лица,
- 4) изазивање туче- стварање, провоцирање физичког обрачуна између два или више лица и
- 5) дрско или безобзирно понашање- непристојно, грубо и вулгарно изражавање пред женама, децом или старијим људима, као и изразито бахат, обестан, осيون однос према стварима.

Дело је свршено кад је услед насилничког понашања изазвано значајније узнемирење грађана или теже ремећење јавног реда и мира у било ком од наведених облика. За ово дело прописана је казна затвора до три године. Тежи облик дела за које је прописана казна затвора од шест месеци до пет година постоји у три случаја:

- 1) ако је насилничко понашање извршено у групи, дакле када у предузимању једне или више истих или различитих делатности учествују најмање три лица,
- 2) ако је при извршењу основног дела другом лицу нанета лака телесна повреда. При томе је битно да се лака телесна повреда налази у узрочно- последичној вези са предузетом радњом основног дела и да у односу на њу учинилац поступа са нехатом. Она може бити нанета лицу према коме је примењено насиље, случајном пролазнику или лицу које се умешало да раздвоји учеснике насиља и
- 3) ако је услед предузете радње извршења дошло до тешког понижења грађана- када се лице принуђује на трпљења која дубоко погађају морална осећања, част, имовину или достојанство човека. Битно је да се ради о понижењу у већем степену или обиму.

Пошто постојећим кривичним делом нису била обухваћена сва насилничка понашања појединаца или група, посебно на јавним скуповима донет је посебан Закон о спречавању нереда и недоличног понашања на спортским приредбама 2003. године.²⁷³

Доношењем Кривичног законика Републике Србије 2005. године, у глави тридесетпрвој под називом: „Кривична дела против јавног реда и мира“ је у члану 344. прописано кривично дело: „Насилничко понашање“. Изменама и допунама Кривичног законика из 2009. године²⁷⁴, у овој групи кривичних дела је поред постојећег дела, унето и ново кривично дело под називом:

---

²⁷² Кривични законик, „Народне новине“, Загреб, 1970., стр. 443.

²⁷³ http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_sprecavanju_nasilja_i_nedolicnog_ponasanja_na_sportskim_priredbama.html

²⁷⁴ Службени гласник Републике Србије број 72/2009.

„Насилничко понашање на спортској приредби или јавном скупу“ у члану 344а. Тиме је ова инкриминација из посебног закона престала да важи.

Кривична дела насилничког понашања данас обухватају: 1) насилничко понашање (чл.344.) и 2) насилничко понашање на спортској приредби или јавном скупу (чл.344а.). Код насилничког понашања је значајно угрожавање одређеног јавног интереса, односно значајније угрожавање спокојства грађана, тешко понижавање грађана или теже ремећење јавног реда и мира. Посебно кривично дело представља насилничко понашање на спортским приредбама или на јавном скупу.

Насилничко понашање је деликт чињења јер се, независно од тога који је облик радње извршења у питању, ово кривично дело може извршити само активним чињењем. Специфичност радње извршења овог кривичног дела огледа се у томе што се код њега не ради о једном издвојеном поступку, већ је редовно у питању већи број поступака који међусобно повезани прерастају у један нови облик, у одређено понашање. Један исти поступак може да представља радњу извршења неког другог у закону предвиђеног кривичног дела, али не и насилничког понашања. Чак и када би се прихватило да један једини поступак представља радњу извршења овог кривичног дела, то још не значи да је у питању насилничко понашање.

Да би постојало ово кривично дело морају да се поред радње испуне и одређени услови објективне и субјективне природе, због којих ово дело и представља опасан вид криминалног понашања. Законодавац је радњу извршења одредио употребом глаголских именица изведених из трајних глагола: вређати, злостављати, изазивати тучу, вршити насиље или дрско и безобзирно се понашати. И сам назив овог кривичног дела- насилничко понашање значи насилнички се понашати. Разлог због којег је законодавац на овај начин одредио облике радње извршења овог кривичног дела је тај што је имао у виду оно што се у пракси најчешће дешавало. Без обзира о ком се облику у конкретном случају радило увек је био у питању већи број поступака, односно низ делатности. (Томић, 1985: 159)

ПОЈАМ И ЕЛЕМЕНТИ КРИВИЧНОГ ДЕЛА НАСИЛНИЧКОГ ПОНАШАЊА

Насилничко понашање је у Кривичном законнику предвиђено чланом 344. Према слову Законика ово дело гласи: „(1) Ко grubим вређањем или злостављањем другог, вршењем насиља према другом, изазивањем туче или дрским и безобзирним понашањем значајније угрожава спокојство грађана или теже ремети јавни ред и мир, казниће се затвором до три године. (2) Ако је дело из става 1. овог члана извршено у групи или је при извршењу дела неком лицу нанесена лака телесна повреда или је дошло до тешког понижавања грађана, учинилац ће се казнити затвором од шест месеци до пет година“.²⁷⁵ Дело се састоји у значајнијем угрожавању спокојства грађана или тежем ремећењу јавног реда grubим вређањем или злостављањем другога, вршењем насиља према другоме, изазивањем туче и дрским или безобзирним понашањем. Објекат заштите је одређен као мир и спокојство грађана и јавни ред и мир. (Јовашевић, 2011: 269)

Радња извршења је алтернативно одређена као:

- 1) грубо вређање другог- када се тешким погрдним речима, изразима и псовкама грубо, у знатној мери, у већем обиму повређује част и углед другог лица, његово достојанство или осећања и то у присуству већег броја лица или лица у односу на која он има васпитну улогу,
- 2) грубо злостављање другог- физичко и психичко малтретирање другог лица које изазива бол, патњу, страх, налагодност физичког или психичког карактера или понижење. Овде се не ради о обичном злостављању, већ о оном у већем степену или обиму, у дужем трајању, али ипак не тако grubом да се ради о лакој телесној повреди,

---

²⁷⁵Кривични законик, Службени гласник, Београд, 2013., (чл.344.).

- 3) вршење насиља према другом- делатност којом се угрожава телесни интегритет и физичко и психичко здравље другог лица,
- 4) изазивање туче- стварање, провоцирање физичког обрачуна између два или више лица и
- 5) дрско или безобзирно понашање- непристојно, грубо и вулгарно изражавање пред женама, децом или старијим људима, као и изразито бахат, обестан, осيون однос према стварима.

Последица дела се јавља у два вида. То су:

- 1) повреда у виду тежег ремећења јавног реда- када је дошло до поремећаја у јавном саобраћају, комуналној инфраструктури, у друштвеној или привредној делатности у већем обиму, на ширем простору или у дужем трајању и
- 2) угрожавање у виду значајнијег угрожавања спокојства грађана, односно изазивања страха за личну и имовинску сигурност пасивног субјекта или њему блиских лица у већем обиму и степену.

Дело је свршено кад је услед насилничког понашања, ма у ком од наведених видова, изазвано значајније узнемирење грађана које се испољава у осећању несигурности, у страху за живот, телесни интегритет или очување достојанства, када је теже поремећен јавни ред стварањем гужве или метежа или је дошло до оштећења имовине.

Извршилац дела може да буде свако лице, а у погледу кривице потребан је умишљај. За ово дело је прописана казна затвора до три године. (Јовашевић, 2014: 271)

Радња извршења основног облика (став 1.) алтернативно је постављена и може се састојати у предузимању неке од следећих делатности као што су: вређање, злостављање, вршење насиља према другом лицу, изазивање туче, дрско или безобзирно понашање. Неки облици радње извршења могу се схватити као и код појединих других кривичних дела у чијем се законском опису користе. На пример, то је вређање код кривичног дела увреде (с тим што се мора радити о грубом вређању), злостављање код кривичног дела злостављања и мучења и друго. Зато у односу на нека од тих кривичних дела не може постојати стицај. Тако, кривично дело насилничког понашања увек конзумира кривично дело увреде, тј. постоји само кривично дело насилничког понашања. (Стојановић, 2012: 903)

За ово дело прописана је казна затвора до три године. Ако је при насилничком понашању које је добило карактер безобзирног дошло до умишљајног проузроковања смрти другог лица, тада постоји тешко убиство. (Јовашевић, 2014: 242)

ТЕЖИ ОБЛИЦИ КРИВИЧНОГ ДЕЛА

Тежи облици насилничког понашања постоје: 1) ако је дело извршено у групи, 2) ако је при извршењу дела неком лицу нанесена лака телесна повреда и 3) ако је дошло до тешког понижавања грађана. (Лазаревић, 1983: 409)

Тежи облик дела за који је прописана казна затвора од шест месеци до пет година постоји у три случаја:

- 1) Ако је насилничко понашање извршено у групи, дакле када у предузимању једне или више истих или различитих делатности учествују најмање три лица. Према члану 112. Кривичног законика Србије група је најмање три лица повезаних ради трајног или повремениог вршења кривичних дела која не мора да има дефинисане улоге својих чланова, континуитет чланства или развијену структуру.
- 2) Ако је при извршењу основног дела другом лицу нанета лака телесна повреда. Битно је да се лака телесна повреда налази у узрочно- последичној вези са предузетом радњом основног дела и да у односу на њу учинилац поступа са нехатом. Она може бити нанета лицу према коме је примењено насиље, случајном пролазнику или лицу које се умешало

да раздвоји учеснике насиља. (Јовашевић, 2014: 272). Лака телесна повреда је кривично дело предвиђено у члану 122. Кривичног законика, у групи кривичних дела против живота и тела. То је оштећење телесног интегритета или нарушавање здравља другог лица, али које је таквог интензитета да не представља опасност за живот и не доводи до неспособности за рад у дужем трајању или не оставља видљиве промене трајнијег карактера. Објект заштите је телесни интегритет другог лица. (Јовашевић, 2011: 225)

- 3) Ако је услед предузете радње извршења дошло до тешког понижења грађана- када се лице принуђује на трпљења која дубоко погађају морална осећања, част, имовину или достојанство човека. Битно је да се ради о понижењу у већем степену или обиму. Ако је при насилничком понашању које је добило карактер безобзирног (обесног, осиног, бахатог) дошло до умишљајног проузроковања смрти другог лица, тада постоји тешко убиство. (Јовашевић, 2014: 272)

УБИСТВО ПРИ БЕЗОБЗИРНОМ НАСИЛНИЧКОМ ПОНАШАЊУ

У нашем праву, право на живот ужива посебну уставноправну и законску заштиту. Сви уставни документи наше земље гарантују неприкосновеност живота човека. Сваки напад на живот представља противправно, забрањено, друштвено опасно и кажњиво понашање. Међу најтежим кривичним делима ове врсте сматра се убиство. (Јовашевић, 2009: 43) У нашем кривичном праву постоји више видова испољавања кривичног дела тешког убиства. Зависно од различитих критеријума могу се разликовати следећа тешка убиства: а) према побудама учиниоца, б) према начину извршења кривичног дела, в) према обиму и интензитету последица и околностима извршења кривичног дела и г) према особеностима пасивног субјектата. (Јовашевић, 2002: 121)

Међу облицима испољавања кривичног дела тешког убиства по свом значају, карактеру, природи, обиму, учесталости и интензитету последица и испољеној друштвеној опасности, те карактеристикама личности учиниоца издваја се кривично дело убиство при безобзирном насилничком понашању предвиђено у чл. 114. тач. 2. Кривичног законика Републике Србије. Ово дело постоји када се друго лице противправно лиши живота при безобзирном насилничком понашању. (Јовашевић, 2009: 44) Ово кривично дело карактеришу следећи елементи:

- 1) радња извршења је умишљајно лишење живота другог лица,
- 2) радња извршења се мора предузети у одређено време- за време и при насилничком понашању које се састоји у значајнијем угрожавању спокојства грађана или тежем ремећењу јавног реда, грубим вређањем или злостављањем другог, вршењем насиља према другоме или изазивањем туче и
- 3) насилничко понашање у конкретном случају мора да има посебан карактер, интензитет и дужину трајања да би се дефинисало као „безобзирно“, бахато, обесно, осино понашање.

То значи да је лишавању живота потребно да претходи насилничко понашање. Приликом утврђивања овог појма треба имати у виду како је тај појам одређен код истоименог кривичног дела из чл. 344. Кривичног законика. Међутим, тај појам није идентичан у ова два случаја. Насилничко понашање мора бити безобзирно. И судска пракса тражи да облици насиља објективно превазилазе уобичајену меру насиља која је иначе честа приликом извршења кривичног дела убиства, тако да прави разлику између насилничког и безобзирног насилничког понашања. Да би се оценило да ли у датом делу постоји безобзирно насилничко понашање важне су околности које су утицале на одлуку учиниоца да изврши убиство, при чему је реч о правној, а не чињеничној оцени. Безобзирност се испољава и у томе што учинилац показује крајњу равнодушност према туђим добрима, што дело врши из рушилачких нагона и обести и што за вршење убиства жртва не даје никакав повод. (Стојановић, 2012: 396)

Кривично дело тешког убиства при безобзирном насилничком понашању у нашем законодавству је присутно од 1977. године када је било предвиђено у члану 47. став 2. тачка 2.

Кривичног закона СР Србије. Циљ увођења ове инкриминације био је појачана заштита грађана од безобзирних насилничких понашања, због тога што је седамдесетих година прошлог века у нашој земљи забележен пораст насилничког криминалитета, који је праћен тешким телесним повредама жртава, при чему нису изостали случајеви у којима је насилничко понашање довело и до наступања смрти грађана. (Коларић, 2008: 212) Ово кривично дело у наш правни систем је уведено под утицајем совјетског кривичног законодавства, како би се сузбили и спречили најопаснији облици испољавања хулиганског и силецијског понашања са тешким последицама. (Јовашевић, 2009: 44)

Из законског описа кривичног дела тешког убиства при безобзирном насилничком понашању произилази да је лишење живота у уској вези са хулиганским и насилничким понашањем учиниоца дела. Овде се ради о двоактној радњи извршења где насилничко понашање претходи лишавању живота другог лица. Код овог кривичног дела постоји тесна узрочна веза између убиства и насилничког понашања. Заправо, до убиства долази специфичним начином понашања учиниоца које се одређује као насилничко или хулиганско.

Ово дело карактерише понашање учиниоца при његовом извршењу. То понашање указује на посебан однос учиниоца према жртви. Са објективне стране, оно се може дефинисати као хулиганско понашање, док се његова субјективна страна огледа у мотивима и субјективном односу учиниоца према жртви која се лишава живота без икаквог или због безначајног повода. (Јовашевић, 2009: 45)

Квалификаторне околности на бази чијег постојања закон квалификује ово дело и прописује за његовог учиниоца најстрожу казну у нашем кривичном праву су следеће:

1. лишавање живота неког лица врши се у вези са насилничким понашањем учиниоца,
2. то насилничко понашање мора бити безобзирно и
3. лишење живота се врши при безобзирном насилничком понашању учиниоца. (Јовашевић, 2002: 121)

Безобзирност је она квалификациона околност која упућује на појачани квантум друштвене опасности учиниоца овог дела. У случају да је дошло до смрти неког лица поводом насилничког понашања које није безобзирно, нема ни овог кривичног дела, већ тада постоји стицај између кривичног дела насилничког понашања и обичног убиства са умишљајем или убиства из нехата. (Јовашевић 2009: 49) Судско веће има тежак и деликатан задатак да оценом свих околности учињеног дела и личности учиниоца утврди да ли је у конкретном случају насилничко понашање из кога је резултирала смрт неког лица била таквог карактера и природе да се може квалификовати као безобзирно. У теорији кривичног права постоји више схватања о томе када се понашање неког лица може означити као безобзирно. (Јовашевић, 2002: 129)

Према првом схватању, безобзирно је оно насилничко понашање код кога су сви начини извршења, односно облици насиља, таквог карактера да превазилазе уобичајену меру насиља. Овде је безобзирно понашање један од начина извршења кривичног дела насилничког понашања. То је такво насилничко понашање код кога су сви начини његовог извршења карактерисани безобзирношћу која превазилази обичну меру безобзирности која иначе карактерише свако насилничко понашање.

Према другом схватању, ради се о посебном облику насилништва за које је карактеристично изразито интензивно понашање. Оно превазилази уобичајени степен безобзирности и уобичајену меру насиља и приближава се свирепости учиниоца. Безобзирност понашања учиниоца постоји када наступе такви интензитети трпљења и понижења за пасивног субјекта у конкретном случају који у већој мери превазилазе онај степен патњи или понижења који уобичајено прате насилничко, односно силецијско понашање. То је понашање које је објективно безобзирно према схватању средине.

Према трећем схватању, безобзирност насилничког понашања треба процењивати према општем ставу учиниоца према убиству у контексту целокупног догађаја, узимајући у обзир и објективне и субјективне околности које су биле од утицаја на одлуку учиниоца да изврши

убиство. То је посебна компонента субјективног односа учиниоца према оствареном делу у целини, и то не само према радњама насилничког понашања, већ и према извршеном убиству, при чему се безобзирност може означити као хировитост и немотивисано иживљавање рушилачких нагона, које није мотивисано неком посебном побудом, већ учинилац испољава своју охолост и омаловажавање туђег живота као основне људске вредности.

Да би се оценило да ли се ради о безобзирном насилничком понашању, од значаја су и околности које су утицале на одлуку учиниоца да изврши убиство, с тим што се овде ради о правној, а не о чињеничној оцени. Безобзирност се испољава тако што учинилац показује крајњу равнодушност према туђим добрима и вредностима, што дело врши из обести и из рушилачких нагона и што жртва не даје никакав повод.

Трећа квалификаторна околност код кривичног дела убиства при безобзирном насилничком понашању је што се сама радња лишавања живота другог лица предузима у време, поводом или у вези са насилничким понашањем које је било безобзирно. С обзиром на то да је законодавац употребио израз „при“ за одређивање времена лишења живота другог лица, то треба тумачити да до смрти другог лица долази у току, за време безобзирног, насилничког понашања, али у вези са таквим понашањем или поводом њега. То значи да је пре лишења живота учинилац поступао безобзирно насилнички, при чему је дошло до умишљајног лишења живота. Смрт може наступити за лице према коме се учинилац већ понаша насилнички, али смрт може бити нанета и неком другом лицу, обичном пролазнику или пак лицу које се умешало да би спречило вршење насиља. Битно је да је смрт неког лица наступила у узрочно-последичној вези са претходно предузетом радњом безобзирног насилничког понашања. Убиство које би било извршено после престанка насилничког понашања не би се могло квалификовати по одредби чл. 114. тач. 2. КЗ РС чак ни у случају да је учинилац своју одлуку да другог лиши живота донео за време док је трајало насилничко понашање.

Спортске приредбе су веома погодно тло за различите облике насилног, бахатог и хулиганског понашања. Велики број лица, углавном младих, се налази у посебном психичком стању узаврелих навијачких страсти и то најчешће под дејством алкохола и не размишљају о последицама свог понашања. (Јовашевић, 2009: 50- 51)

За тешко убиство у нашем праву предвиђена је најтежа врста и мера казне, казна затвора најмање десет година или казна затвора од тридесет до четрдесет година. (Јовашевић, 2002: 131)

РЕЗИМЕ

Насиље није привремен пратилац човека, друштва и културе, већ се оно налази у њиховој структури. Социолошке анализе показују да насиље има своје упориште у историјски структурисаним социокултурним оквирима његовог живота и деловања. О томе сведочи положај човека у савременим развијеним друштвима, у којима све немилосрднија конкуренција и неуспеси који је нужно прате представљају добру подлогу за све јаче испољавање разних облика насиља независно од тога да ли је оно више окренуто према споља или према унутра. Насиље по својој дубини и сложености, као и формама манифестовања знатно превазилази могућности свесне контроле и рационално обликованог понашања људи путем социјализације. (Мимица и сар, 2007: 347)

Из тога произилази да је неопходно заштитити јавни ред и мир, под којим се подразумева усклађено стање међусобних односа људи које је настало њиховим понашањем на јавном месту и деловањем органа и организација у јавном животу, којима се непосредно обезбеђују једнаки и равноправни услови за остваривање права грађана на личну и имовинску сигурност, мир и спокојство, приватни живот, слободу кретања, очување јавног морала и људског достојанства, као и права малолетника на комплетну и свеобухватну заштиту. (Јовашевић, 2011: 153) Поред прекршајноправне заштите, јавни ред и мир су и објект заштите кривичних дела против јавног

реда и мира. Кривична дела насилничког понашања припадају кривичним делима против јавног реда и мира. Јавни ред и мир не значе само постојање правног поретка и правне сигурности, већ више осећај код грађана о постојању правне сигурности и личне безбедности. Јавни ред и мир грађана се може нарушавати путем кривичних дела насилничког понашања.

Кривично дело насилничког понашања је код нас инкриминисано у члану 344. Кривичног законика Републике Србије. Према слову закона оно гласи: „(1) Ко грубим вређањем или злостављањем другог, вршењем насиља према другом, изазивањем туче или дрским и безобзирним понашањем значајније угрожава спокојство грађана или теже ремети јавни ред и мир, казниће се затвором до три године. (2) Ако је дело из става 1. овог члана извршено у групи или је при извршењу дела неком лицу нанесена лака телесна повреда или је дошло до тешког понижавања грађана, учинилац ће се казнити затвором од шест месеци до пет година.“ Када се помене израз насиље криминалози под њим подразумевају насилнички криминалитет као специфичан облик друштвено опасних дела.

Према истраживању које је спроведено у 2014. години у Васпитно поправном дому у Крушевцу, од укупног броја анкетираних малолетника мушке популације 12,73% је у Васпитно поправном дому због насилничког понашања, одмах иза тешке крађе и разбојништва, а 3,64% је у Дому због тешког убиства при безобзирном и насилничком понашању.

Да би се хулиганизам и насилничко понашање искоренило потребно је да се што већи круг субјеката и институција укључи у овај процес почевши од породице, васпитача, школе, спортских тренера, па до бројних државних институција и медија. Кључни разлози насилничког понашања, поготову код малолетних лица, јесу несређене породичне прилике, алкохолизам и жеља за доказивањем. Насилничко понашање је неретко само увод у тежа кривична дела.

Требало би се позабавити системом друштвене контроле понашања које је неприхватљиво. Реакција целокупне јавности би се требала налазити на нивоу генералне превенције, а држави у крајњем случају остаје могућност физичке принуде за појединце за које је то једини начин као облик специјалне превенције кроз репресију.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Бабић, М., Марковић, И., (2007) *Кривично право, Посебни дио*, Бања Лука, Правни факултет.
2. Гађиновић, Р., Бајагић, М., (2014) „Појмовно одређење моћи, силе и насиље“, *Насиље у Србији: Узроци, облици, последице и друштвене реакције*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
3. *Закон о јавном реду и миру*, „Службени гласник Републике Србије“, бр. 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005.
4. *Закон о окупљању грађана*, "Службени гласник Републике Србије", бр. 51/92, 53/93, 67/93 и 48/94 "Службени лист СР Југославије", бр. 21/2001 - одлука СУС и " Службени гласник Републике Србије", бр. 101/2005.
5. *Закон о спречавању насиља и недолечног понашања на спортским приредбама*, „Службени гласник Републике Србије“, бр. 67/03.
6. Игњатовић, А., (2007) *Кривично право, Посебни део*, Нови Сад, Библиотека Матице српске.
7. Јовановић, Ж., (1973) *Кривично право, Посебни део*, Београд, Виша школа унутрашњих послова.
8. Јовашевић, Д., Ђурђић, В., (2012) *Кривично право, Посебни део*, Ниш, Центар за публикације Правног факултета у Нишу.
9. Јовашевић, Д., Ђурђић, В., (2010) *Кривично право, Посебни део*, Београд, Номос.
10. Јовашевић, Д., (2014) *Кривично право, Посебни део*, Београд, Досије студио.
11. Јовашевић, Д., (2003) *Коментар Кривичног закона Републике Србије са судском праксом*, Београд, Номос.
12. Јовашевић, Д., (2011) *Лексикон кривичног права*, Београд, Службени гласник.
13. Јовашевић, Д., (2002) „Убиство при безобзирном насилничком понашању“, *Правни живот*, Београд, Удружење правника Србије.

14. Јовашевић, Д., (2009) „Последице безобзирности насилничког понашања“, *Социјална мисао*, Београд, Издавачко предузеће Социјална мисао.
15. Коларић, Д., (2008) *Кривично дело убиства*, Београд, Службени гласник.
16. *Кривични законик*, Службени гласник, Београд, 2013.
17. *Кривични законик*, Народне новине, Загреб, 1970.
18. Лазаревић, Љ., (1983) *Кривично право, Посебни део*, Београд, Савремена администрација.
19. Мимица, А., Богдановић, М., (2007) *Социолошки речник*, Београд, Завод за уџбенике.
20. Радовановић, М., Ђорђевић, М., (1973) *Кривично право, Посебни део*, Београд, Савремена администрација- издавачко штампарско предузеће.
21. Стојановић, З., (2012) *Коментар Кривичног законика*, Београд, Службени гласник.
22. Стојановић, З., (2014) „Кривичноправни појам насиља“, *Насиље у Србији: Узроци, облици, последице и друштвене реакције*, Београд, Криминалистичко- полицијска академија.
23. Стојановић, З., Перић, О., (1996) *Коментар Кривичног закона Републике Србије и Кривични Закон Републике Црне Горе са објашњењима*, Београд, Службени лист Савезне Републике Југославије.
24. Томић, З., (1984) *Насилничко понашање, магистарски рад*, Београд, Правни факултет.
25. Томић, З., (1985) *Облици радње извршења кривичног дјела насилничког понашања*, Сарајево, Правни факултет.
26. Чејовић, Б., Кулић, М., (2014) *Кривично право*, Нови Сад, Универзитет Привредна академија, Правни факултет за привреду и правосуђе.

Интернет адресе

http://www.singipedia.com/attachment.php?attachmentid=1153&d=1282834629_

http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_sprecavanju_nasilja_i_nedolicnog_ponasanja_na_sportskim_priredbama.html

<http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/zakoni/2012/4108-12.pdf>

THE CRIME OF VIOLENT BEHAVIOUR

Summary

Violence is one of the most widely spread phenomena related to human society and human nature in general. It is defined as a form of demonstrating aggressive behaviour during which certain efforts are made to cause injury or pain. Different types of violence represent different forms of demonstrating social conflicts and contrasts, as well as negative effects of disturbed social relationships. That is a phenomenon which dominates in society because it represents the form of demonstrating social relationships including individual, group, society. Violence follows a man through the whole civilization development. With the development of the man and technological development, the methods and means of committing violence changed too. In order to talk about the essence of violence, despite essential characteristics which every act of violence must have, i.e. it is necessary for it to be an act legally defined, illegal and committed crimes of violence have a special feature. In criminal law, the term "violence" is not a frequently used term, nor does it represent a general category. We are talking about a specific act, i.e. the use of force or a threat that the force will be used. Therefore, violence is illegal. One has to be cautious when it comes to using the term "violence", "force" and "compulsion". In spite of extreme similarity and partial congruence, there are several differences among these terms. In the Criminal Law of the Republic of Serbia, violence is a constitutional element of a large number of crimes such as acts against life and body, man's and citizen's freedom and rights, freedom of sexes, state bodies, property, humanity and other welfares protected by international law. But, violence has a special significance with crimes which are within the group of crimes against public order and peace, i.e. crime of violent behaviour specified in article 344. Public order is disturbed by those violent behaviours which cause citizens' uneasiness, as well as by those which are not directly pointed towards specific individuals but have a more general character. The incrimination of this crime includes extremely severe anti-social behaviour of individuals, which acquire the character of socially dangerous by disturbing citizens' peace or public order.

Key words: *violence, violent behaviour, deviations, aggression, disturbance of public order and peace.*

БЕЗБЕДНОСНА КУЛТУРА У МЕНАџМЕНТУ БЕЗБЕДНОСТИ

доц. др Драган Радишић²⁷⁶
др Јасминка Симић²⁷⁷

Апстракт: Рад се бави теоријским пољем концептуалне везе безбедносне културе и менаџмента безбедности, али и шире од тога. Безбедносна култура у организацији представља скуп вредности, норми, веровања и правила понашања везаних за безбедност, а која су заједничка за чланове организације. Она мора бити прихваћена од свих запослених, а посебно од стране менаџмента организације. Менаџерски врх је, у ствари, задужен за увођење ових норми (безбедносне културе), као и за функционисање безбедносног менаџмента. Безбедносни менаџмент у свом функционисању, треба да утиче на превенцију настанка кризних ситуација и испољавање појава угрожавања. Циљ је указати да је безбедносна култура незаобилазно средство у функционисању и остваривању тежњи безбедносног менаџмента.

Кључне речи : безбедносна култура, безбедносни менаџмент, безбедност, организациона култура.

УВОД

Трансформација система безбедности на међународном плану и код нас подразумева прилагођавање савременим изазовима безбедности који подразумевају промену институционалног оквира, организације одговарајућих служби и начина управљања. Ради се, дакако, и о потреби другачијег начина промишљања појава и процеса од интереса за питања безбедности.

У овом контексту, данас се може говорити о менаџмент приступу проблемима безбедности.

Промене у свету су, с друге стране, довеле до промена и у концепцијама безбедности, а нарочито у разумевању БЕЗБЕДНОСНЕ КУЛТУРЕ И МЕНАџМЕНТА БЕЗБЕДНОСТИ. Разумевање безбедности се најчешће види у форми заштите грађана у приватном и јавном животу (као личне и јавне безбедности). Поред тога разумева се и као основни атрибут или функција државе у обезбеђивању живота својих грађана, при чему се истовремено и сама држава појављује као предмет обезбеђења и исказује у институционалном облику као „државна безбедност“.

Зависно од схватања (или одабира) предмета безбедности, односно артикулације основног интереса безбедности, постоје и различити теоријски приступи.

Поменућемо три најзначајнија, различита приступа (по Бјорн Милеру):

1. Најпознатији је тзв. „државно-централни“ приступ. Кроз функције државе проблем безбедности се сагледава као обезбеђивање несметаног живота њених грађана и обезбеђивање саме државе према споља. Наравно, централни интерес је суверенитет и територијална неповредивост, а остали су у другом плану.

---

²⁷⁶ Доц. др Драган Радишић, професор на Факултету за безбедност и заштиту, Бања Лука; e-mail: draganradisic@gmail.com

²⁷⁷ Др Јасминка Симић, доктор политичких наука, експерт за међународне односе са акцентом на Кину; e-mail: jassminka2002@yahoo.com

2. Други теоријски приступ најчешће се назива „социјеталном безбедношћу“. У овом случају референтни предмет безбедности није држава, већ најшире друштвене институције, односно њихов идентитет. Заштита културе, односно укупног начина живота неке друштвене заједнице, кључни је интерес безбедности овог приступа.
3. Трећи, уједно најмлађи теоријски приступ безбедности односи се на „људску безбедност“. Овај приступ као предмет интересовања безбедности, ставља човека појединца у општу „људску заједницу“.

Потреба за безбедношћу људи као грађана државе прераста класичне атрибуте државе као „гаранта безбедности“ и захтева шири безбедносни оквир унутар идеје универзалних људских права.

Интересовање за менаџмент као научну дисциплину настајао је у другој половини двадесетог века са наглим повећањем утицаја управљачко-организационих структура унутар великих, а онда и осталих привредних чинилаца тржишне економије.

Свака организација покушава да осмисли и примени систем безбедносног менаџмента као процес који омогућава правовремено и адекватно реаговање на све врсте безбедносних проблема и криза с којима се суочава.

Свакодневне активности често делују као узрочници безбедносних проблема и ванредних догађаја, тако што допуштају да ситни проблеми нарасту у озбиљне.

Поједине карактеристике организације (о чему су писали Weick, Sutcliffe & Obstfeld, 1998. год.) омогућавају анализу и развијање безбедносног менаџмента, његово прихватање од стране запослених у организацији (предузећу), што обезбеђује свакодневну примену правила и безбедносних процедура. У такве карактеристике убраја се и посвећеност запослених безбедносним циљевима, тзв. БЕЗБЕДНОСНА КУЛТУРА (Choudry Fang, 2007).

Иако је појам безбедносне културе проучаван на различитим нивоима, још увек није потпуно јасна веза између безбедносне културе и отпорности организације на безбедносне проблеме и кризе (Roclen Sl. Klompstra, 2012).

Да би се могао разумети утицај безбедносне културе на спремност организације да правовремено реагује, неопходно је утврдити на који начин и из којих процеса настаје БЕЗБЕДНОСНА КУЛТУРА.

Наравно, превенција неповољних догађаја је под утицајем позитивне безбедносне културе. Механизми превенције морају се провести кроз процесе и активности безбедносног и кризног менаџмента.

Појам безбедносне културе је веома сложен и одражава појаву која у организацији настаје у дужем временском периоду. Она је резултантна карактеристика организације запослених и менаџера, а развија се током периода нормалног функционисања организације.

РАЗЛИЧИТА СХВАТАЊА БЕЗБЕДНОСНЕ КУЛТУРЕ

Класичне дефиниције културе одређују је као „вредности норми, институција и артефаката“ (Schein, 2004.)

Култура као „укупност друштвено преносивих образаца понашања, вештина, веровања, институција и осталих производа људског рада и мишљења посматрана као израз одређеног периода, класе, заједнице или популације“ неизоставно представља саставни део живота сваког човека (Choudry, 2007).

Она је дубоко укоренења у организацију тако да се временом развио концепт организационе културе. Шајн (Schein, 1992) под појмом организационе културе подразумева уочена правила понашања у опхођењу с људима као што су: језик, обичаји, традиција, ритуали, групне норме,

основне вредности, формална филозофија, правила, клима, вештине, навике, размишљања и говор, заједничко значење и основне метафоре итд. Организациону културу је могуће одредити и као „заједничке вредности и веровања“ која су у интеракцији са људима у организацији, организационом структуром. (Reason, 1997.).

Овакве вредности, поготово када је у питању безбедносна култура, еволуирају на начин који је тешко предвидети кроз комплексне интеракције и зависе од контекста и самих ситуација кроз које организација пролази. (Passenier, 2013).

Организациона култура је веома важан елемент менаџмента, јер омогућава да се ситуације тумаче на исти начин и олакшава координисање активности и интеракције које су могуће и смислене.

Организациона култура поставља темељ лојалности запослених, односно организациона култура неминовно представља услов за безбедност организације (Драгишић, 2007). Јака организациона култура може довести до једностраног посматрања проблема, али и сузбити да дође до одређених безбедносних проблема. Иако се сматра делом одређене организационе културе, безбедносна култура се у теорији као појам развила независно од ње. Ипак, треба нагласити да се безбедносна култура неминовно наслања на организациону културу и постаје њен нераздвојни део.

Безбедносна култура се углавном дефинише као „скуп усвојених ставова, знања, вештина и правила из области безбедности, испољених као понашање и процес, о потреби, начинима и средствима заштите личних, друштвених и међународних вредности од свих облика и носиоца угрожавања, без обзира на место или време њиховог испољавања“. (Стојић, Мијалковић, С. Станаревић, 2005).

Основне карактеристике безбедносне културе, између осталих, тичу се опште културе – чији је она део – као и појединца и глобалног друштва.

Безбедносна култура се не може посматрати независно од организационе културе. Неопходно је истаћи да она, прије свега, има превентивну или проактивну улогу у спречавању настанка неких безбедносних проблема, а самим тим и криза. (Стајић, 2005.)

Лоша безбедносна култура представља чинилац који доприноси развоју многих акцидентата (Vain, 2012).

Стога је развој безбедносне културе од великог значаја за успешан безбедносни менаџмент.

Често се дешава да се не поштују прописана политика, правила и процедуре. Зато су безбедносна култура и безбедносна клима од великог значаја, јер представљају радно окружење, перцепције, ставове и научено понашање на свим нивоима организације

(Kennedy & Kirwan, 1998). По нама, „безбедносна култура“ је подсистем свеукупне организационе културе.

БЕЗБЕДНОСНИ МЕНАџМЕНТ И ЊЕГОВО ПОИМАЊЕ

Безбедносни менаџмент у ширем смислу подразумева управљање ресурсима усмерено ка постизању утврђених (пројектованих) циљева безбедности. Ако се пође од тога, сматра се да циљеви безбедности менаџмента, најопштије посматрано, представљају подизање нивоа безбедности запослених и остварење економског интереса, односно профита. Ресурси безбедносног менаџмента су људски, материјални и информациони. Послови безбедносног менаџмента су: планирање, организовање, прибављање ресурса, усмеравање, односно вођење и контролисање.

Планирање обухвата утврђивање објеката заштите, идентификацију претњи и опасности, утврђивање могућих последица, затим избор нивоа, мере и приоритете заштите, као и дефинисање политике заштите. Организовање подразумева обликовање организационе

структуре која ће послужити као средство за postizanje циља. Прибављање ресурса обухвата техничка средства механичке и електронске заштите (материјални ресурси) али и запослених у сектору безбедности једне организације (људски ресурси). Руковођење и контрола су функције у менаџмент процесу чије су надлежности да организују процес реализације и надзиру да се он одвија на начин који ће обезбедити ефикасност и ефективност мера заштите. Тежиште је на управљању људским потенцијалима.

Подела капиталистичког друштва на јавну и приватну сферу нашла је свој израз и у области менаџмента. Међутим, израз менаџмент углавном се користио за делатност управљања предузећима, док су се за управљање државним органима, нарочито војском и полицијом, много чешће употребљавали термини руковођење и командовање (РИК), као посебне функције менаџмента.

Менаџмент је дисциплина која може бити примењена на различите организације. Менаџмент примењен на предузеће представља менаџмент предузећа или пословни менаџмент, менаџмент примењен на образовне институције називамо менаџмент у образовању, менаџмент у полицији – полицијским менаџментом, а менаџера у јавним службама – јавним менаџментом и сл. Практично, колико постоји врста организација толико може бити различитих дисциплина менаџмента.

Менаџмент сваке организације посебну пажњу поклања безбедности као основном услову опстанка и просперитета. Различите организације имају различите безбедносне изазове, ризике и претње, па се тако ризици којима је изложена држава као организација у великој мери разликују од изазова којима је изложено привредно предузеће или културна установа.

КОРЕСПОНДЕНЦИЈА БЕЗБЕДНОСНОГ МЕНАЏМЕНТА И БЕЗБЕДНОСНЕ КУЛТУРЕ

Место безбедносног менаџмента у свакој организацији одређено је његовом функцијом и задатком. Основне функције безбедносног менаџмента су: процењивање актуелних и потенцијалних безбедносних претњи, изазова и ризика, предузимање мера ради отклањања опасности, успостављање организације која ће бити способна да заштити предузеће или другу организацију од свих облика угрожавања, да контролише спровођење безбедносних мера и функционисање система безбедности, да пружи одговарајуће информације топ-менаџменту или политичком руководству и пружање пуне безбедности свим запосленима.

Безбедносни менаџмент сваке организације у великој мери кореспондира са безбедносном културом. У пословним организацијама безбедносна култура представља део опште и организационе културе. Увођење безбедносног менаџмента у једну организацију свакако је последица познатих опасности које могу угрозити функционисање и опстанак организације, што представља израз безбедносне културе топ-менаџмента. Међутим, функционисање безбедносних мера и процедура на нивоу организационих јединица, тј. оперативног менаџмента представља део опште безбедносне културе једне друштвене средине и у потпуности зависи од мера и активности садржаним у стратешком менаџменту организације.

Изградња безбедносне културе јесте неопходан предуслов за успешно функционисање система безбедности који се успоставља у једној организацији. Безбедносна култура се темељи на лојалности запослених. Одавно је знано да само лојалан службеник искрено прихвата мере безбедности и труди се да њиховим спровођењем допринесе развоју и расту организације.

Поред кључних функција менаџмента којима се баве и менаџери безбедности (планирање, организова руковођење, контрола) прикупљање података, њихова обрада и достављање топ-менаџменту представљају веома значајан, можда чак кључни задатак менаџера безбедности.

Безбедносна клима и безбедносни менаџмент су на нижем нивоу апстракције (мада не увек на истом нивоу) и сматрају се манифестацијом безбедносне културауре. безбедносна клима је опипљивији израз безбедносне културе у облику симболичних и политичких аспеката организације.

Безбедносни менаџмент и безбедносна клима могу бити резултат реакције на одређену ситуацију, док безбедносна култура представља стабилну и трајну карактеристику организације (Kennedy & Kirwah, 1998).

Као што је познато многи аутори су покушали да представе модел безбедносног менаџмента и да у њему објасне улогу безбедносне културе. Гелер (Geller, 1994) је представио модел са три динамична и интерактивна фактора: људи, понашање и околина. Основних десет принципа који обликују основе свеукупне безбедносне културе по Гелеру су:

1. Правила и процедуре безбедности које зависе од запослених,
2. Приступ заснован на понашању,
3. Фокус на безбедносне процесе, а не резултате,
4. Понашање које је мотивисано последицама,
5. Фокус на постизање успеха, а не избегавање неуспеха,
6. Посматрање и повратна информација о радним поступцима,
7. Ефективна повратна веза кроз обуку засновану на понашању,
8. Посматрање и обука као кључне активности,
9. Значај самопоштовања, припадања и овлашћења,
10. Безбедност као приоритет, пре него вредност.

Међутим, неколико година касније сам аутор је предложио модел „тоталне безбедносне културе“ који укључује „безбедносну тријаду“ и уводи динамичан и интерактиван однос између људи, околине и понашања. (Choudhry, 2007)

Да би покушали да мере безбедносну културу Кенеди и Карвен (1998), развили су приступ SCHAZOP (Safety Culture Hazard Operability Study - безбедносна култура и операбилност), који се фокусира на поступке безбедносног менаџмента. Овај приступ је модификација приступа HAZOP (Hazard Operability Study) – анализа опасности и операбилности). У овом приступу подразумева се да је безбедносна култура узрок многих безбедносних проблема који настају у организацији.

Техника SCHAZOP је замишљена тако да могу да се разумеју типови проблема које је потребно идентификовати, а поједини проблеми су:

- Области рањивости процеса безбедносног менаџмента (грешке безбедносног менаџмента)
- Потенцијалне последице неуспешног функционисања безбедносног менаџмента
- Потенцијални „механизми неуспеха“ безбедносне културе су повезани с неуспешним функционисањем безбедносног менаџмента и
- Фактори који утичу на вероватноћу да дође до неуспешног рада безбедносног менаџмента.

Једном када се ове области проуче, потребно је да се идентификују начини отклањања грешка и мере за смањење последица. Процедура SCHAZOP се састоји од три главне фазе (Kennedy & Kirwah, 1998):

- Представљање процеса безбедносног менаџмента и одређивање хијерархије активности,
- Дефинисање основних функција, циљева и услова за њихово постизање за сваку појединачну дефинисану активност, и
- Избор основних речи које описују одступања у свакој појединачној активности.

За спровођење SCHAZOP процедуре, одређују се групе и основна упутства и попис имовине.

БЕЗБЕДНОСТ И БЕЗБЕДНОСНА КУЛТУРА КАО УСЛОВЉАВАЈУЋИ ФАКТОРИ БЕЗБЕДНОСНОГ МЕНАџМЕНТА

Безбедност је као делатност и као функција стара колико и људско друштво - практично од момента када је човек постао свестан опасности од другог човека или природе. Да се закључити да безбедност представља услов, потребу и циљ сваке друштвене заједнице, као и да се с временом безбедносна делатност постепено диференцирала од осталих делатности којима је темељни узрок у очувању и осмишљавању човековог постојања.

Дефинисање безбедности данас полази од тога да је она у суштини вредност (државна, друштвена, економска, лична и др.), и то инструментална вредност, која се објашњава као начин да се нешто постигне. У том смислу безбедност и безбедносна култура се схватају као услов опстанка и развоја (појединца, нације, државе, друштва), односно оне не стварају, него само омогућавају услове за бољи живот, здравље, слободу, а самим тим и за стварање материјалних добара. Конкретније посматрано, безбедност и безбедносна култура се схватају као стање у коме је осигуран уравнотежен физички, духовни, душевни и материјални опстанак појединца и друштвене заједнице у односу према другим појединцима, друштвеној заједници и природи.

Пошто се без одговарајућег нивоа безбедности не може ни говорити о демократској владавини, нити о стабилности друштва у целини, са сигурношћу се може рећи да су безбедност и безбедносна култура један од основних атрибута и основне функције сваке државе. При одређивању појма безбедности у теорији и пракси већ дуго се води расправа на тему да ли је безбедност стање, функција, или организација, или је све то заједно? Који ће се став прихватити, углавном зависи од угла посматрања, односно од тога да ли се појам безбедности и безбедносне културе везују за заштитну функцију државе, одређене радње и активности, политичко, филозофско или слично гледиште.

Безбедност и безбедносна култура су основни атрибути сваке државе везани су за њену заштитну функцију. Према томе, појам безбедности и безбедносне културе с правом се могу посматрати као функције, што подразумева вршење послова безбедности, ради заштите одређених вредности, а без обзира на друштвено уређење, политички систем или облик власти.

Знатно више пажње посвећено је схватању које, под појмом безбедности и безбедносне културе, подразумева стање у држави или друштву, у коме су искључени противправни акти, посебно они уз употребу силе, којима се нарушавају основна права грађана; друштвени поредак (економски, правни, политички и др.); уставом утврђени поредак, као и лична и имовинска сигурност.

Стање безбедности и безбедносне културе није статично, јер зависе од многих околности и подразумевају сталну активност, ради отклањања опасности које такво стање угрожавају. Насупрот стању безбедности, стоји стање угрожености. Ова стања егзистирају истовремено. Стање потпуне безбедности се не може никад потпуно остварити, јер је подложно сталним променама. Због тога стање потпуне безбедности представља замишљени стандард.

У теорији се појам безбедности дефинише и као организација (механизам заштите), с циљем одговора на питање: ко је носилац послова безбедности? Неспорно су то специјализоване државне организације и органи, који у свом раду примењују законом утврђена средства и методе. Међутим, дати организациони појам није потпун, пошто у савременим условима нису само државни органи носиоци послова безбедности. Безбедност је недељива, због чега се мора остваривати непосредном сарадњом и одговором свих организованих заједница и њихових органа и активношћу грађана.

Као организација, безбедност и безбедносна култура могу имати различите организационе облике и одговарајуће органе са овлашћењима и активностима све засноване и регулисане правним прописима и одлукама политичке власти. Безбедност и безбедносна култура схваћене као организација у конкретном случају зависе од облика друштвено-политичког уређења, достигнутог нивоа демократизације у друштву и међународних односа.

Анализа садржаја безбедности, схваћене у смислу организације показује да су објекат безбедности (шта се штити) држава и њени грађани, док се субјекти безбедности (ко је надлежан да штити објекат безбедности) деле на конвенционалне, неконвенционалне и суплементарне. Конвенционални субјекти су: војска, полиција, обавештајно-безбедносне службе, судови, тужилаштво, инспекцијски органи затворске установе и др. Неконвенционални су: законодавни органи (Парламент – Народна скупштина Републике Српске или Србије) и извршни органи (Председник републике, Влада, органи иностраних послова и др.), док су суплементарни субјекти: органи локалне самоуправе, организације које обављају јавне службе или делатности, предузећа, образовне институције и друге организације и правна лица.

По неким схватањима безбедност у најширем политичко правном смислу обухвата мере и активности чувања и заштите од угрожавања независности и територијалног интегритета једне земље, државе, нације) и унутрашњег уставног и правног поретка. Дакле, имамо спољну и унутрашњу безбедност. По овом гледању, према објекту заштите разликују се: државна безбедност, јавна безбедност, приватна безбедност, колективна, лична и имовинска безбедност. Са аспекта безбедносног менаџмента, посебно је значајна приватна безбедност и безбедносна култура у целини.

Дакле, безбедност је својство система које казује својим нивоом да ли је систем способан да избегне и/или редукује претње, хазарде и ризике који га угрожавају, способност да настави одрживи развој и спроводи своју утврђену мисију.

Унутрашњи и спољашњи фактори безбедности, осим деструктивног деловања (као облици угрожавања безбедности), могу имати конструктивно деловање на систем, које се манифестује у облику изазова, предности и могућности за општу добробит организације (облици очувања и унапређења безбедности). Организација (институције, корпорације) треба да третирају безбедност и безбедносну културу као важне пословне функције, а не само као улагања и трошкове.

ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ БЕЗБЕДНОСТИ, СИГУРНОСТИ И УГРОЖЕНОСТИ

У теорији начелно постоје два приступа у дефинисању безбедности:

1. Први је да се тај појам дефинише негацијом - као одсуство угрожавања,
2. Други је да се дефинише садржински, односно позитивистички.

Безбедност (security) је стање онога који је безбедан, тј. оног који је осигуран од опасности, који је заштићен у сваком погледу.

Етимолошки посматрано, израз "безбедност" је реч старословенског порекла и означава одсуство зла, беде и несреће (безопасност), док "сигурност" потиче од латинске речи "securitas", која у основи има нешто шире значење. Сматра се, међутим, да се израз "сигурност" (safety) може користити и у истом значењу као безбедност, тј. може се сматрати да је реч о синонимима, с тим што се израз „сигурност“ користи и као став, убеђење (reliable, trustworthy). Исто тако, заштита (protection) је скуп мера, односно поступака који имају за циљ одређени ниво безбедности. Другим речима, безбедност се остварује заштитом, тј. заштитним мерама: превентивним и репресивним.

Кључне димензије безбедности које одражавају њену историјску и друштвену суштину као природну, историјску и друштвену појаву и као стратешки део економског, политичког и културног развоја друштва, тај начин је одређен повезаношћу и међусобном зависношћу свих наведених димензија безбедности. Те димензије су:

- Безбедност као *функција државе* (безбедност, заштита, самозаштита, одбрана основних друштвених вредности);

- Безбедност као саставни део *друштвених појава* и друштвеног односа;
- Безбедност као *објективни темељ* друштвеног развоја са становишта подруштвљавања сигурносне функције државе;
- Безбедност као елементарни *услов* за очување мира.

Безбедност као функција државе подразумева ону виталну функцију државних органа и служби која у идејном, легитимном (формалноправном), организацијском и функционалном смислу осигурава успешно очување темељних друштвених вредности и уопште друштвеног живота и рада.

У том смислу познајемо више облика безбедности. Тако на пример, често говоримо и пишемо о економској, социјалној, политичкој, државној, јавној, националној, пожарној, саобраћајној, унутрашњој, спољној безбедности и универзалној безбедности (европској светској безбедности).

Значај појединог облика безбедности исказује се у доприносу кога има у општој друштвеној безбедности као целини, а намена у постизању таквог *стандарда безбедности* који повећава *осећај безбедности* у радним, боравишним и ширим срединама. Ако смо сагласни са тезом да општа друштвена безбедност као целина није само збир облика безбедности, већ целина безбедносних настојања свих друштвених субјеката, а не само оружаних снага, органа и служби безбедности, онда морамо прихватити и легитимну чињеницу да је брига и одговорност за безбедност ствар свих и свакога, а постиже се укупним јачањем безбедносне културе грађана.

О проблемима у безбедности говори се најчешће када спречавајућим (превентивним и репресивним) мерама не успевамо умањити или отклонити потенцијале узроке и последице претећих или већ насталих друштвено штетних појава и догађаја, и када у таквим ситуацијама посежемо за ефикаснијим идејно-политичким, стручним, планираним и организованим друштвеним мерама и акцијама.

Проблеми безбедности најчешће се рашчлањују на следеће делове:

- На елементе безбедности,
- На елементе угрожености,
- На изворе опасности и угрожености,
- На носиоце (организаторе, идејне вође, учиниоце) друштвено штетних појава, догађаја и дела,
- На структуру (кривична дела, преступи, прекршаји) друштвено штетних појава, догађаја и дела,
- На узроке настанка друштвено штетних појава, догађаја и дела,
- На последице (по људе, ствари) друштвено штетне појаве, догађаје и дела,
- На стварање осећаја опасности и угрожености, било у радној, боравишној или широј друштвеној средини...

Угроженост се углавном дели на потенцијалну (могућу) и реалну (стварну). О *потенцијалној угрожености* говоримо онда када опасне околности и опасна стања указују на могућност настајања штетне појаве природног или субјективног извора, иако конкретних последица, које предвиђамо оценом угрожености, још нема.

Реална угроженост је стање након одређене штетне појаве, догађаја или дела, код кога су последице већ познате, нпр. последице земљотреса, поплаве, одрона земље, пожара (паљевине), незгоде на раду, саобраћајне незгоде, привредног криминала, саботаже, привредне шпијунаже, неодговарајуће пословно-политичке одлуке, терористичке акције и сл. У реалну угроженост сврставамо и стање околности непосредно пре настанка могућих последица штетне појаве, догађаја или дела, нпр. на дошла река прети поплавом, загађеност ваздуха прети биљкама и животињама одређеног подручја и пре свега здрављу људи на том подручју (угрожено подручје), конфликтне ситуације у предузећима прете обуставом рада, привредни криминал прети пословној успешности и угледу предузећа и сл.

Приликом обраде угрожености не смемо превидети *заштитну угроженост* код облика субверзивног деловања унутрашњег и спољњег извора као саставног дела стратегије непријатеља. То је у основи један од разлога да је процена и оцена угрожености саставни део безбедносно-политичких и војно-политичких процена.

Природна угроженост произлази из реалних и потенцијалних последица природних појава, међу којима највећу снагу и утицај има земљотрес (потрес). Из праксе је познато да управо та природна појава изазива низ других штетних субјективних појава, нпр. панику, пљачке, пожаре, неорганизовано отклањање насталих последица и сл. Поред ове, присутне су и појаве: *техничко-технолошке угрожености; економске угрожености; социјалне угрожености и националне угрожености.*

Угроженост безбједности је нужна последица свих облика угрожености, а настаје и као рефлексија потенцијалних и стварних друштвено штетних појава и догађаја. Оне су, као негативни елемент друштвених појава и догађаја, увек саставни део политичких, безбедносних и друштвено-економских догађања у друштву, а шире и у дипломатским, обавештајним и војним догађајима.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Питања безбедносног менаџмента и безбедносне културе, стављени су у жижу интересовања у научној и стручној јавности. У организацијама у свету развијају се системи менаџмента који покушавају да одговоре на свакодневне изазове и да различите аспекте безбедности ставе под контролу и при томе избегну кризне ситуације, ванредне догађаје и катастрофе.

Међу бројним елементима који сачињавају овај систем, безбедносна култура представља један од најзначајнијих алата и у знатној мери утиче на спречавање појава угрожавања.

Безбедносна култура у организацији указује на бригу највишег менаџмента (топ менаџмент) о безбедности. А омогућава да се на време препознају и открију потенцијални изазови, ризици и претње које могу да израсту у кризне ситуације.

Препознавање таквих проблема изискује да се пронађу правовремене и адекватне мере које представљају реакцију организације на појаве угрожавања.

Иако у Републици Српској па и Србији постоје бројни прописи и стандарди везани за безбедност, свест о потреби увођења безбедносног менаџмента и његових елемената у организацији је на прилично ниском нивоу. Нажалост, недовољна пажња је још увек посвећена безбедносној култури.

Да би се оваква ситуација поправила, неопходно је и даље радити на подизању свести менаџера и запослених о безбедносној култури у организацији у којој раде.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Зоран Драгишић и Кристина Радојевић; Безбедносни менаџмент Универзитет у Београду – Факултет безбедности, Београд 2014.
2. Милан Даничић; безбедносни менаџмент; НУБЛ Факултет за безбедност и заштиту; Бања Лука, 2010.
3. Љубомир Стајић и Радослав Гађиновић, Увод у студије безбедности, Стручна књига; Београд 2007.
4. Група аутора; Садржај безбедносних изазова Србије на почетку 21. века; Иновациони центар Факултета безбедности; Београд 2014.
5. Група аутора; Субјекти система безбедности у остваривању безбедносне функције државе; НУБЛ; Факултет за безбедност и заштиту Бања Лука 2015.

6. Група аутора; Ризици и безбедносне пријетње; ЦНС, Удружење наставника и сарадника; Бања Лука 2015.
7. А. Вoin, Р.Hart, Е.Štern, В.Sandelijus; Политика управљања кризама; Службени гласник и ФБ, Београд, 2010.

SECURITY CULTURE IN SECURITY MANAGEMENT

PhD Dragan Radišić

PhD Jasminka Simić

Summary

The paper deals theoretical with the field of the conceptual relationship between security culture and security management, but also wider than that. The security culture in the organization is a set of values, norms, beliefs, and rules of security behavior that are common to members of the organization. It must be accepted by all employees, and especially by the management of the organization. In fact, the top management is in charge to implement these norms (security culture), as well as for the functioning of security management. Security management in its functioning should influence on the prevention of emergencies and the manifestation of threats. It is important to point out that the security culture is an indispensable tool in the functioning and realization of the aspirations of security management.

Keywords: security culture, security management, security, organizational culture.

PREKRŠAJI PROTIV JAVNOG REDA I MIRA U REPUBLICI SRBIJI

Vladimir Miletic²⁷⁸

Sudija Prvog osnovnog suda u Beogradu

***Apstrakt:** Javni red i mir predstavljaju posebno značajne društvene vrednosti i dobra. Zato su u Republici Srbiji ove društvene vrednosti zaštićene sa dve vrste delikata. To su : a) krivična dela predviđena u Krivičnom zakoniku i b) prekršaji predviđeni u Zakonu o javnom redu i miru, odnosno drugim zakonima iz ove oblasti. Za učinioce ovih kažnjivih ponašanja kojima se povređuje ili ugrožava javni red i mir, zavisno od njihove vrste, prirode i karaktera predviđene su krivične ili prekršajne sankcije. U radu se analizira sistem prekršaja protiv javnog reda i mira u Republici Srbiji, njihove karakteristike i mere društvene reakcije prema njihovim učiniocima.*

***Ključne reči:** javni red, mir, zakon, kršenje, delikt, odgovornost, sankcija.*

UVOD

Pored krivičnih dela (Jovašević, 2016) kao najtežeg oblika povrede ili ugrožavanja zaštićenih društvenih i ljudskih vrednosti, dobara i interesa, među koje svakako spada i javni red i mir, poseban značaj imaju i prekršaji. Prema Zakonu o prekršajima Republike Srbije – ZOP („*Službeni glasnik Republike Srbije*“, broj 65/2013) iz 2013. godine (član 2. ZOP) prekršaj je protivpravno delo koje je zakonom ili drugim propisom nadležnog orgna određeno kao prekršaj i za čijeg je učinioca propisana prekršajna sankcija (Jovašević, 2012).

Kao učinioци ovih zabranjenih, protivpravnih, nedozvoljenih ponašanja mogu se javiti različita lica, fizička – punoletna i maloletna lica, kao i pravna lica, odgovorna lica u pravnom licu i preduzetnici. Prema njima se mogu izricati specifične vrste prekršajnih sankcija (Mitrović, 2015). S obzirom da se prekršaji javljaju kao povrede pravnog poretka utvrđenog propisima, to se u našem pravnom sistemu kao posebna vrsta delikata javljaju, pored krivičnih dela i privrednih prestupa – kao javnopravnih delikata i prekršaji (Dimitrijević, 2001). Poseban značaj, prirodu, karakter, učestalost i zaštićeno dobro imaju prekršaji protiv javnog reda i mira, koji pored saobraćajnih prekršaja predstavljaju najbrojniju vrstu ovih delikata.

ODNOS KRIVIČNIH DELA I PREKRŠAJA

U pogledu razgraničenja krivičnog dela i prekršaja kao različitih kažnjivih dela u teoriji kaznenog prava razvila su se dva shvatanja (Dimitrijević, 2001). To su: kvalitativna i kvantitativna teorija. Prema kvalitativnoj teoriji prekršaji i krivična dela se razlikuju po svojoj suštini, iako predstavljaju javnopravne delikte. Krivičnim delom se povređuje pravna norma, pravno dobro ili pravni interes velike društvene vrednosti, dok ovakva povreda ne predstavlja pojmovno određivanje sadržine prekršaja. To znači da krivična dela povređuju ili ugrožavaju dobra od velike društvene vrednosti, dok se prekršajima to nije slučaj (Dimitrijević, 2001).

Prema kvantitativnoj teoriji razlika između krivičnog dela i prekršaja nije suštinska, već se ona sastoji u različitom kvantumu (količini) društvene opasnosti, odnosno štetnosti u preduzetoj radnji izvršenja

---

²⁷⁸ E-mail: vlad.miletic@gmail.com

određenog delikta od strane njegovog učinioca. Naime, krivično delo je društveno opasno delo, delo kojim se povređuju ili ugrožavaju najznačajnija društvena dobra i vrednosti u jednom društvu (Petrović & Jovašević, 2015). Naprotiv, prekršaj uopšte nema elemente društvene opasnosti, već je društvena štetnost takvog delikta izražena u daleko manjoj meri ako uopšte i postoji. Naravno, ta društvena štetnost, odnosno njen kvantum se utvrđuje na bazi dva kriterijuma: a) prema značaju pravnog dobra koje se napada takvim deliktom i b) vrstom i obimom prouzrokovane posledice, odnosno drugim objektivnim i subjektivnim okolnostima koje su pratile izvršenje dela. U svakom slučaju razlika između krivičnog dela i prekršaja je jasno uočljiva (Dimitrijević, 2001).

Krivično delo (član 14. KZ) je ono delo koje je zakonom predviđeno kao krivično delo, koje je protivpravno i koje je skrivljeno (Jovašević, 2011). Prekršaj je prema članu 2. ZOP protivpravno delo koje je zakonom ili drugim propisom nadležnog organa određeno kao prekršaj i za koje je predviđena prekršajna sankcija (Jovašević, 2011). U pogledu opštih elemenata pojma krivičnog dela i prekršaja treba istaći da na strani prekršaja nema elemenata društvene opasnosti i određenosti dela u zakonu (princip legaliteta). Prekršaji se mogu određivati ne samo zakonom, već i podzakonskim aktima i to : uredbom Vlade, odlukom skupštine autonomne pokrajine, skupštine opštine, skupštine grada i skupštine grada Beograda (član 4. stav 1. ZOP).

U pogledu subjekata ovih delikata kao učinilac krivičnog dela se može pojaviti fizičko lice uzrasta od 14 godina i pravno lice. Kod prekršaja su moguće tri vrste subjekata. Pored fizičkog lica, odgovornog lica u pravnom licu i preduzetnika koji odgovaraju po principu subjektivne odgovornosti, kao učinioci prekršaja se mogu javiti i domaće i strano pravno lice (koja odgovaraju na bazi prouzrokovanja posledice, dakle po principu objektivne odgovornosti).

U pogledu sankcija za krivična dela su propisane: 1) kazne (zatvor, novčana kazna, rad u javnom interesu i oduzimanje vozačke dozvole), 2) mere upozorenja (uslovna osuda i sudska opomena), 3) vaspitne mere i 4) mere bezbednosti, dok se prema učiniocima prekršaja mogu izreći sledeće sankcije: 1) kazne (zatvor, novčana kazna i rad u javnom interesu), 2) kazneni poeni, 3) opomena, 4) vaspitne mere i 5) zaštitne mere (koje odgovaraju po svrsi, karakteru i sadržini merama bezbednosti).

Izvršenje i krivičnih i prekršajnih sankcija se sprovodi u istim zavodskim ustanovama, po istom postupku, na bazi istih vaspitno-prevaspitnih metoda i tretmana resocijalizacije a u svemu prema odredbama Zakona o izvršenju krivičnih sankcija Republike Srbije (Službeni glasnik Republike Srbije broj 55/2014) .

Postupak utvrđivanja odgovornosti za krivična dela se pokreće po službenoj dužnosti od strane posebnog državnog organa - javnog tužioca i vodi se pred redovnim sudom (osnovnim i višim). Prekršajni postupak se pokreće po zahtevu ovlašćenog organa, a vodi ga prekršajni sud.

Ukoliko je jedno kažnjivo ponašanje istovremeno predviđeno i kao krivično delo i kao prekršaj, u tom slučaju krivično delo kao teže i opasnije apsorbuje prekršaj. Okolnost da je jedno lice kažnjeno za krivično delo predstavlja osnov koji isključuje odgovornost i kažnjivost za prekršaj pod uslovom da činjenično stanje jednog i drugog kažnjivog dela ispunjavaju uslove identiteta (istovetnosti). Ako je pak jedno lice prethodno kažnjeno za prekršaj (Djordjević, 2014), a potom mu se sudi i za krivično delo na koje ukazuje istovetno činjenično stanje, u tom slučaju se izrečena prekršajna kazna uračunava u kaznu koju takvom licu izriče krivični sud.

PREKRŠAJI PROTIV JAVNOG REDA I MIRA

Javni red i mir se mogu povrediti ili ugroziti velikim brojem različitih prekršaja koji su propisani u različitim zakonima iz oblasti unutrašnjih poslova. No, treba reći da su ovim prekršajima istovremeno ugrožene i druge društvene vrednosti, dobra ili interesi kao što je život, telesni integritet ili zdravlje ljudi i sl. Tako ove prekršaje propisuju sledeći zakoni:

- 1) Zakon o javnom redu i miru,
- 2) Zakon o javnom okupljanju,
- 3) Zakon o prebivalištu i boravištu građana,
- 4) Zakon o sprečavanju nasilja u porodici i
- 5) Zakon o oružju i municiji.

Prekršaji iz Zakona o javnom redu i miru

Zakon o javnom redu i miru (*Službeni glasnik Republike Srbije* broj 6/2016) uređuje javni red i mir na javnom mestu, utvrđuje protivpravna dela protiv javnog reda i mira, kao i način prikupljanja dobrovoljnih priloga.

Ovaj zakon u trećem delu pod nazivom : "Prekršaji" predviđa više prekršaja protiv javnog reda i mira, koji što je retkost u prekršajnom pravu, nose svoje zakonske termine (nazive). Tako se kao prekršaji protiv javnog reda i mira smatraju protivpravna dela kojima se na javnom mestu ugrožava ili narušava javni red i mir, stvara uznemirenje ili ugrožava sigurnost građana, ometa kretanje građana na javnim mestima ili ostvarivanje njihovih prava i sloboda, vređa moral, ugrožava opšta sigurnost imovine, vređaju ili ometaju službena lica ili se na drugi način narušava javni red i mir.

Objekt zaštite kod ovih prekršaja jeste javni red i mir. A prema članu 3. Zakona javni red i mir predstavlja usklađeno stanje međusobnih odnosa građana nastalo njihovim ponašanjem na javnom mestu i delovanjem organa i organizacija u javnom životu radi obezbeđenja jednakih uslova za ostvarivanje ljudskih i manjinskih prava i sloboda građana zajemčenih Ustavom. Posledica ovih dela se javlja kao povreda u dva oblika. To su : a) narušavanje javnog reda i mira i b) izazivanje uznemirenja građana (osećanja lične i imovinske nesigurnosti).

Pored kazni (kazne zatvora, rada u javnom interesu i novčane kazne) učinocima prekršaja protiv javnog reda i mira mogu se izreći i druge prekršajnopravne mere, odnosno druge vrste prekršajnih sankcija. Tako prema članu 24. službena lica policije, komunalne policije i nadležnih inspeksijskih organa su ovlašćeni da obavezno privremeno u skladu sa zakonom oduzmu predmete koji su upotrebljeni za izvršenje prekršaja ili su pribavljeni prekršajem ili koji su nastali izvršenjem prekršaja. Takođe u smislu člana 25. učinocima ovih prekršaja se mogu izreći i sledeće zaštitne mere i to: a) oduzimanje predmeta, b) obavezno lečenje zavisnika od alkohola i drugih psihoaktivnih supstanci, c) obavezno psihijatrijsko lečenje, d) zabrana pristupa oštećenom, objektima ili mestu izvršenja prekršaja, e) zabrana vršenja određenih delatnosti, f) zabrana pravnom licu da vrši određene delatnosti i g) zabrana odgovornom licu da vrši određene poslove.

Prvi prekršaj iz člana 7. nosi naziv : " Svađa, vika i buka na javnom mestu". Delo je određeno posledičnom dispozicijom. Ono se sastoji u narušavanju javnog reda i mira ili stvaranju uznemirenja građana. Za postojanje dela je bitan način preduzimanja radnje izvršenja. To su : a) svađa i b) vika. Svađa je verbalni sukob između dva ili više lica, dok je vika verbalno izražavanje jakog intenziteta. Bitno je da se radnja izvršenja preduzima na javnom mestu. Javno mesto je prostor dostupan neodređenom broju lica čiji identitet nije unapred određen, pod istim uslovima ili bez posebnih uslova, ali je to i mesto koje je dostupno pogledu ili čujnosti sa javnog mesta ili je posledica nastupila na javnom mestu. Za ovo delo je propisana novčana kazna u iznosu od 5.000 do 20.000 dinara.

Poseban oblik dela za koji je propisana novčana kazna u iznosu od 5.000 do 30.000 dinara postoji u slučaju narušavanja javnog reda i mira ili stvaranju uznemirenja građana na poseban specifičan način : a) izvođenjem muzičkih i drugih sadržaja, b) korišćenjem muzičkih instrumenata, radio i televizijskih prijemnika i drugih zvučnih uređaja i c) mehaničkih izvora buke i zvučnih signala (motora, sirena i

sl.). Teži oblik prekršaja postoji ako je radnja izvršenja preduzeta u grupi od tri ili više lica. Ovde je organizovano, grupno izvršenje dela od strane više izvršilaca, bez obzira na njihove pojedine uloge, predstavlja kvalifikatornu okolnost za koju zakon propisuje novčanu kaznu u iznosu od 20.000 do 50.000 dinara.

"Neprirođeno, drsko i bezobzirno ponašanje" je prekršaj predviđen u članu 8. Sam je Zakon odredio pojam ovog prekršaja. Kao neprirođeno, drsko, bezobzirno ponašanje smatra se ponašanje lica ili preduzimanje radnji na javnom mestu, kojima se ugrožava sigurnost građana ili narušava javni red i mir, vređa moral građana, uništava ili oštećuje imovina. Delo se sastoji u narušavanju javnog reda i mira, ugrožavanju imovine ili vređanju morala građana. Ovo je lakši oblik ugrožavanja javnog reda i mira nasilničkim ponašanjem (koje u težem obliku predstavlja krivično delo iz člana 344. Krivičnog zakonika. Bitno je da se ove posledice ostvaruju u vidu povrede ili ugrožavanja na zakonom predviđeni način - neprirođeno, drskim ili bezobzirnim ponašanjem. Za ovo delo je propisana novčana kazna u iznosu od 10.000 do 150.000 dinara ili rad u javnom interesu od 80 do 360 časova.

Teži oblik ovog prekršaja za koji je propisana kazna rada u javnom interesu od 240 do 360 časova ili kazna zatvora u trajanju od 30 do 60 dana postoji ako je radnja izvršenja preduzeta od strane grupe od tri ili više lica. Dakle, i ovde je organizovano, grupno narušavanje javnog reda i mira, vređanje morala građana ili ugrožavanje imovine kvalifikatorna okolnost za koju je propisano pooštreno kažnjavanje.

"Vređanje, vršenje nasilja, pretnja ili tuča" predstavljaju prekršaj protiv javnog reda i mira iz člana 9. I ovde se delo sastoji u narušavanju javnog reda i mira na sledeći način : a) vređanjem drugog, b) vršenjem nasilja nad drugim i c) pretnjom (stavljanjem u izgled, najavom) narušavanja javnog reda i mira. Uvreda (vređanje) je prema slovu zakona (član 3.) vršenje radnji kojima se omalovažava ličnost drugog lica. Vršenje nasilja je primena fizičke ili druge sile na telu drugog lica, podobne da izazovu patnju ili bolove. Na kraju, pretnja je ugrožavanje sigurnosti drugog lica, stavljanjem u izgled da će se učiniti kakvo zlo, ili napasti na život ili telo tog ili njemu bliskog lica. Zakon je izričito predvideo kažnjavanje i za sam pokušaj ovog prekršaja. Za ovo je delo alternativno propisana novčana kazna u iznosu od 20.000 do 100.000 dinara ili kazna zatvora od 10 do 30 dana.

Delo ima dva teža, kvalifikovana oblika ispoljavanja. Prvi teži oblik prekršaja čini lice koje narušava javni red i mir izazivanjem tuče ili učestvovanjem u tuči. Učestvovanje u tuči u kojoj je neko lice lišeno života ili mu je naneta teška telesna povreda predstavlja krivično delo iz člana 123. Krivičnog zakonika. Tuča je uzajamno vršenje nasilja između dva ili više lica koje se sastoji u zadavanju udaraca rukom, drugim delovima tela ili predmetima. Delo se vrši sa dve alternativno predviđene radnje izvršenja : a) izazivanje tuče – stvaranjem opasne situacije za život i telo ljudi na javnom mestu i b) učestvovanjem u tuči – sudelovanju u fizičkom obračunavanju sa drugim licima. Za ovo delo je propisana alternativno novčana kazna u iznosu od 50.000 do 150.000 dinara ili kazna zatvora u trajanju od 30 do 60 dana. Drugi teži oblik prekršaja za koji je propisana kazna zatvora u trajanju od 30 do 60 dana postoji ako je radnja izvršenja preduzeta u grupi od tri i više lica.

Sledeći prekršaj protiv javnog reda i mira predviđen je u članu 10. To je : "Ostavljanje opasnih predmeta". Delo se sastoji u stavljanju ili držanju ispred zgrade ili ograde, odnosno na zgradi ili ogradi predmeta ili uređaja ili u izbacivanju takvih predmeta na ulicu što može da ugrozi sigurnost građana ili nanese štetu. Objekt zaštite je javni red i mir, a objekt napada su opasni predmeti ili uređaji. Radnja izvršenja je alternativno određena kao : a) stavljanje ili držanje ispred zgrade ili ograde, odnosno na zgradi ili ogradi predmeta ili uređaja i b) izbacivanje predmeta ili uređaja na ulicu. Posledica dela je dvojako određena kao : a) konkretna opasnost – mogućnost ugrožavanja sigurnosti građana i b) povreda u vidu nanošenja, prouzrokovanja štete imovinskog ili neimovinskog karaktera. Za ovo delo je alternativno propisana novčana kazna u iznosu od 5.000 do 20.000 dinara ili rad u javnom interesu od 40 do 120 časova. Pored fizičkog lica kao učinioca ovog prekršaja, mogu se kazniti i sledeća lica : a) pravno lice i to novčanom kaznom u iznosu od 50.000 do 100.000 dinara, b) preduzetnik novčanom kaznom u iznosu od 20.000 do 50.000 dinara i c) odgovorno lice u pravnom licu novčanom kaznom u iznosu od 5.000 do 20.000 dinara.

U članu 11. je predviđen prekršaj pod nazivom : "Ugrožavanje sigurnosti uređajima na daljinu". Ko korišćenjem uređaja kojima se upravlja na daljinu ugrozi sigurnost građana ili naruši javni red i mir - kazniće se novčanom kaznom od 50.000 do 150.000 dinara ili kaznom zatvora od 30 do 60 dana.

"Prosjačenje" je prekršaj propisan u odredbi člana 12. Delo se sastoji u ugrožavanju spokojstva građana ili narušavanju javnog reda i mira prosjačenjem. Za ovo delo je propisana novčana kazna u iznosu od 5.000 do 10.000 dinara ili kazna zatvora u trajanju do 30 dana. Teži oblik dela za koji je propisana novčana kazna u iznosu od 10.000 do 30.000 dinara ili kazna zatvora u trajanju do 30 dana postoji ako je radnja izvršenja preduzeta u grupi od tri ili više lica. Organizovano, grupno preduzimanje radnje predstavlja kvalifikatornu okolnost za teže kažnjavanje učinilaca.

"Kockanje" je prekršaj iz člana 13. Kockanje je u smislu člana 3. igranje na sreću u novac ili neku drugu vrednost, čiji rezultat zavisi od slučaja. Delo se sastoji u preduzimanju jedne od alternativno predviđenih radnji: a) pozivanju (podstrekavanju, podsticanju) drugog lica na kocku, b) kockanju sa drugim licem ili licima, c) ustupanju prostorije radi kockanja i d) organizovanju kockanja. Za ovo je delo propisana : a) fizičkom licu novčana kazna u iznosu od 50.000 do 150.000 dinara ili rad u javnom interesu od 120 do 360 časova, b) pravnom licu novčana kazna u iznosu od 500.000 do 2.000.000 dinara, c) preduzetniku novčana kazna u iznosu od 150.000 do 500.000 dinara i d) odgovornom licu u pravnom licu novčana kazna u iznosu od 50.000 do 150.000 dinara.

Teži oblik dela se sastoji u : a) kockanju sa maloletnim licem (licem uzrasta do 18 godina što mora biti poznato učiniocu dela) i b) omogućavanju na drugi način kockanja maloletnom licu. Za ovo je delo propisana kazna zatvora u trajanju od 30 do 60 dana. Za prekršaj iz stava 1. ovog člana, kazniće se pravno lice novčanom kaznom od 500.000 do 2.000.000 dinara, preduzetnik novčanom kaznom od 150.000 do 500.000 dinara, a odgovorno lice u pravnom licu novčanom kaznom od 50.000 do 150.000 dinara.

U članu 14. je predviđen prekršaj koji se zove : "Neovlašćena preprodaja ulaznica" (u teoriji tapkarenje). Delo se sastoji u neovlašćenom nuđenju, prodaji ili preprodaji ulaznica za kulturne, sportske ili druge priredbe i manifestacije. Za ovo je delo alternativno propisana novčana kazna u iznosu od 10.000 do 50.000 dinara ili rad u javnom interesu od 40 do 120 časova. Teži oblik dela zapravo predviđa saučesništvo kao samostalnu radnju izvršenja. Delo se sastoji u alternativnom preduzimanju sledećih radnji : a) organizovanju i b) pomaganju u vidu omogućavanja. Bitno je za postojanje dela da se radnja izvršenja : a) preduzima na poseban način – neovlašćeno, protivno zakonu i b) odnosi na preprodaju ulaznica za kulturne, sportske ili druge priredbe i manifestacije. Za ovo delo je propisana alternativno novčana kazna u iznosu od 50.000 do 150.000 dinara ili rad u javnom interesu od 120 do 360 časova. Pored fizičkog lica, za teži oblik prekršaja se mogu kazniti i sledeća lica : a) pravno lice novčanom kaznom u iznosu od 500.000 do 2.000.000 dinara, b) preduzetnik novčanom kaznom u iznosu od 150.000 do 500.000 dinara i c) odgovorno lice u pravnom licu novčanom kaznom u iznosu od 50.000 do 150.000 dinara.

"Uznemiravanje građana vraćanjem, proricanjem ili sličnim obmanjivanjem" je prekršaj iz člana 15. To je kolektivni prekršaj u vidu zanimanja. Delo se sastoji u bavljenju (višekratnom ponavljanju) vraćanjem, proricanjem sudbine, tumačenjem snova ili sličnim obmanjivanjem na način kojim se uznemiravaju građani ili narušava javni red i mir. Za ovaj prekršaj je alternativno propisana novčana kazna u iznosu od 10.000 do 50.000 dinara ili rad u javnom interesu od 40 do 120 časova.

"Prostitucija" je prekršaj propisan članom 16. To je u smislu člana 3. pružanje seksualnih usluga uz naknadu u novcu ili drugu vrednost. Delo se sastoji u preduzimanju sledećih delatnosti alternativno propisanih : a) odavanju prostituciji, b) korišćenju usluge prostitucije i c) ustupanju prostorije radi prostitucije. Za ovo delo je alternativno propisana novčana kazna u iznosu od 50.000 do 150.000 dinara ili kazna zatvora u trajanju od 30 do 60 dana. Teži oblik prekršaja čini lice koje maloletnom licu ustupa prostorije radi prostitucije, gde je svojstvo pasivnog subjekta kvalifikatorna okolnost. Za ovo je delo propisana kazna zatvora u trajanju od 30 do 60 dana.

"Paljenje pirotehničkih proizvoda ili pucanje" je prekršaj iz člana 17. Delo se sastoji u narušavanju javnog reda i mira ili ugrožavanju spokojstva građana paljenjem pirotehničkih proizvoda. Učinitelac ovog dela se može alternativno kazniti novčanom kaznom u iznosu od 10.000 do 50.000 dinara ili radom u javnom interesu od 40 do 120 časova. Delo ima dva teža oblika ispoljavanja. Prvi teži oblik dela se sastoji u narušavanju javnog reda i mira ili ugrožavanju spokojstva građana pucanjem iz vatrenog ili drugog oružja ili imitacije oružja. Kao pucanje iz vatrenog i drugog oružja smatra se u smislu člana 3. svako pucanje iz vatrenog i drugog oružja na javnom mestu, kojim se stvara buka, korišćenjem municije bez projektila. Za ovo je delo propisana alternativno novčana kazna u iznosu od 50.000 do 150.000 dinara ili kazna zatvora u trajanju od 30 do 60 dana. Drugi teži oblik prekršaja za koji je propisana kazna zatvora u trajanju od 30 do 60 dana postoji ako je radnja izvršena preduzeta u grupi od tri i više lica.

"Prikupljanje dobrovoljnih priloga bez obaveštavanja" je prekršaj iz člana 18. Delo čini lice koje preduzme sledeće radnje : a) prikuplja dobrovoljne priloge bez obaveštavanja nadležnog organa i b) u toku prikupljanja dobrovoljnih priloga ugrozi spokojstvo građana ili naruši javni red i mir. Zakonom je inače propisan način i postupak prikupljanja dobrovoljnih priloga koji se krše upravo ovim prekršajem. Dobrovoljni prilozima građana se u smislu člana 5. prikupljaju posredstvom humanitarnih i drugih udruženja, uz obaveštavanje nadležne organizacione jedinice Ministarstva unutrašnjih poslova, po mestu prikupljanja dobrovoljnih priloga. Rok za podnošenje obaveštenja je najkasnije 8 dana pre početka prikupljanja dobrovoljnih priloga. Dobrovoljni prilozima ne mogu se prikupljati ako o tome nije obavestio nadležni organ. Prikupljanje dobrovoljnih priloga može trajati najduže 60 dana. Za ovaj prekršaj je alternativno propisana novčana kazna u iznosu od 10.000 do 50.000 dinara ili rad u javnom interesu od 40 do 120 časova. Teži oblik prekršaja za koji je propisana novčana kazna u iznosu od 50.000 do 150.000 dinara ili kazna zatvora u trajanju od 30 do 60 dana čini lice u sledećim slučajevima: a) koje bez obaveštavanja nadležnog organa organizuje prikupljanje dobrovoljnih priloga, b) koje osnovni oblik prekršaja izvrši u grupi od tri i više lica i c) koje za prikupljanje dobrovoljnih priloga koristi decu ili maloletna lica.

Za osnovni i teži oblik prekršaja se mogu kazniti i sledeća lica : a) pravno lice novčanom kaznom u iznosu od 250.000 do 1.000.000 dinara, b) preduzetnik novčanom kaznom u iznosu od 50.000 do 250.000 dinara i c) odgovorno lice u pravnom licu novčanom kaznom u iznosu od 10.000 do 50.000 dinara.

"Propuštanje obaveštavanja o narušavanju javnog reda i mira" je prekršaj iz člana 19. Delo čini lice koje u obavljanju ugostiteljske ili druge uslužne delatnosti propusti da bez odlaganja obavesti policiju o narušavanju javnog reda i mira u ugostiteljskom objektu. Za ovaj prekršaj se mogu kazniti sledeća lica : a) fizičko lice novčanom kaznom u iznosu od 5.000 do 50.000 dinara, b) pravno lice novčanom kaznom u iznosu od 200.000 do 500.000 dinara, c) preduzetnik novčanom kaznom u iznosu od 50.000 do 200.000 dinara i d) odgovorno lice u pravnom licu novčanom kaznom u iznosu od 5.000 do 50.000 dinara.

"Buka u ugostiteljskim i drugim objektima" je prekršaj iz člana 20. Buka je u smislu člana 3. neželjen ili štetan zvuk jakog intenziteta. Delo čini lice koje u obavljanju umetničke, ugostiteljske ili druge delatnosti narušava javni red i mir na sledeće načine : a) izvođenjem muzičkih i drugih sadržaja, b) korišćenjem muzičkih instrumenata, radio i televizijskih prijemnika i drugih zvučnih uređaja i c) korišćenjem mehaničkih izvora buke i zvučnih signala. Bitno je da se buka proizvodi na navedene načine preko dozvoljene jačine koja je uređena propisima o zaštiti životne sredine od buke. Za ovo delo se mogu kazniti sledeća lica : a) fizičko lice novčanom kaznom u iznosu od 20.000 do 100.000 dinara, b) pravno lice novčanom kaznom u iznosu od 200.000 do 500.000 dinara, c) preduzetnik novčanom kaznom u iznosu od 50.000 do 200.000 dinara i d) odgovorno lice u pravnom licu novčanom kaznom u iznosu od 20.000 do 100.000 dinara.

U članu 21. predviđen je prekršaj pod nazivom : "Prodaja alkoholnih pića licima pod očiglednim uticajem i maloletnicima". Delo se sastoji u prodaji alkoholnog pića licu koje pod očiglednim uticajem alkohola narušava javni red i mir ili maloletnom licu koje nije navršilo 16 godina života. Za ovo delo

odgovaraju sledeća lica: a) fizičko lice novčanom kaznom u iznosu od 20.000 do 100.000 dinara, b) pravno lice novčanom kaznom u iznosu od 200.000 do 500.000 dinara, c) preduzetnik novčanom kaznom u iznosu od 50.000 do 200.000 dinara i d) odgovorno lice u pravnom licu novčanom kaznom u iznosu od 20.000 do 100.000 dinara.

Poslednji prekršaj iz Zakona o javnom redu i miru predviđen je u članu 22. On nosi naziv : ''Vredanje službenog lica u vršenju službene dužnosti''. Delo se sastoji u uvredi (povredi časti i ugleda, omalovažavanju) službenog lica nadležnih organa u vršenju službene dužnosti. Za ovo je delo alternativno propisana novčana kazna u iznosu od 50.000 do 150.000 dinara ili kazna zatvora u trajanju od 30 dana.

Prekršaji iz Zakona o javnom okupljanju

Zakon o javnom okupljanju („Službeni glasnik“ RS, broj 6/2016) uređuje javna okupljanja. Pri tome je svako mirno okupljanje građana slobodno, što predstavlja i jedan od ustavnih postulata Ustava Republike Srbije („Službeni glasnik“, RS broj 98/2006). Svako ima pravo da organizuje okupljanje i da u njemu učestvuje, u skladu sa ovim zakonom. Pod okupljanjem u smislu člana 3. se smatra okupljanje više od dvadeset lica radi izražavanja, ostvarivanja i promovisanja državnih, političkih, socijalnih i nacionalnih uverenja i ciljeva, drugih sloboda i prava u demokratskom društvu. Okupljanjem se takođe smatraju se i drugi oblici okupljanja kojima je svrha ostvarivanje verskih, kulturnih, humanitarnih, sportskih, zabavnih i drugih interesa.

Mesto okupljanja u smislu člana 4. je svaki prostor koji je bez uslova ili pod istim uslovima, dostupan individualno neodređenom broju lica. Zatvoreni prostor jeste prostor, objekat ili prostorija ograđena ili označena, u kojoj se vrši okupljanje i u koju se može ući ili iz nje izaći samo na za to određenom mestu. No, okupljanje se može prijaviti i odvijati i kao kretanje učesnika okupljanja na određenom prostoru. Takvo okupljanje u pokretu može se odvijati kretanjem i zaustavljanjem kretanja na određenim mestima između mesta polaska i mesta završetka kretanja.

Ovaj zakon u delu pod nazivom : ''Kaznene odredbe'' u odredbama čl.20-22.predviđa više prekršaja.

Tako je u članu 20. predviđen prekršaj fizičkog lica – učesnika okupljanja za koji je propisana novčana kazna u iznosu do 30.000 dinara. Ovo delo čini fizičko lice kao učesnik okupljanja ako ne postupi po nalogu organizatora ili vođe okupljanja i ne napusti mesto okupljanja. Radnja izvršenja je negativna, pasivna delatnost, propuštanje da se postupi po nalogu organizatora ili vođe okupljanja, odnosno da se napusti prostor – mesto okupljanja.

Sledeći prekršaj fizičkog lica kao organizatora okupljanja predviđen je u članu 21. Ovo delo čini lice koje ne : 1) održi okupljanje na mestu i u vremenu koje je navedeno u prijavi, 2) obavesti javnost o zabrani okupljanja, 3) angažuje redarsku službu ili ne obezbedi red tokom održavanja okupljanja, kao i prilikom dolaska i odlaska učesnika sa mesta okupljanja, 4) vodi i ne nadzire okupljanje, 5) omogući nesmetan prolazak vozilima hitne pomoći, policije i vatrogasnim vozilima, 6) postupa po naređenjima nadležnog organa i 7) prekine okupljanje kada nastupi neposredna opasnost za bezbednost ljudi i imovine i o tome ne obavesti policiju. Za ovaj prekršaj odgovara: a) fizičko lice – organizator i to novčanom kaznom u iznosu od 70.000 do 120.000 dinara, b) pravno lice kao organizator novčanom kaznom u iznosu od 1.000.000 do 1.500.000 dinara i c) odgovorno lice u pravnom licu novčanom kaznom u iznosu od 70.000 do 120.000 dinara.

Poseban oblik ovog prekršaja čini fizičko lice kao vođa okupljanja koji ne : 1) vodi i ne nadzire okupljanje, 2) omogući nesmetan prolazak vozilima hitne pomoći, policije i vatrogasnim vozilima, 3) postupa po naređenjima nadležnog organa i 4) prekine okupljanje kada nastupi neposredna opasnost za bezbednost ljudi i imovine i o tome ne obavesti policiju. Fizičko lice kao vođa okupljanja se može kazniti novčanom kaznom u iznosu od 50.000 do 100.000 dinara.

Poslednji prekršaj je propisan u članu 22. To je prekršaj fizičkog lica kao organizatora okupljanja koji se može kazniti novčanom kaznom u iznosu od 100.000 do 150.000 dinara. Učinilac prekršaja - fizičko lice kao organizator čini ovo delo nasledeći način ako: 1) pokuša ili održi okupljanje na mestu na kom okupljanje nije dozvoljeno, 2) održi okupljanje bez prijave nadležnom organu i 3) pokuša ili održi okupljanje protivno rešenju kojim se ne dozvoljava održavanje javnog okupljanja. Pored fizičkog lica, za ovaj prekršaj se kažnjava i : a) pravno lice kao organizator okupljanja i to novčanom kaznom u iznosu od 1.000.000 do 2.000.000 dinara i b) odgovorno lice u pravnom licu novčanom kaznom u iznosu od 100.000 do 150.000 dinara.

Prekršaji iz Zakona o prebivalištu i boravištu građana

Zakon o prebivalištu i boravištu građana (Službeni glasnik Republike Srbije broj 87/2011) uređuje prijavljivanje i odjavljivanje prebivališta, prijavljivanje i odjavljivanje boravišta, prijavljivanje privremenog boravka u inostranstvu, nadležnost i način vođenja odgovarajućih evidencija. Pravo na prebivalište u Republici Srbiji imaju svi građani Republike Srbije koji stalno žive na teritoriji Republike Srbije. U smislu člana 3. prebivalište je mesto u kome se građanin nastanio sa namerom da u njemu stalno živi, odnosno mesto u kome se nalazi centar njegovih životnih aktivnosti, profesionalnih, ekonomskih, socijalnih i drugih veza koje dokazuju njegovu trajnu povezanost s mestom u kome se nastanio. Boravište je pak mesto u kome građanin privremeno boravi van mesta svog prebivališta duže od 90 dana (Miletić, 2005).

Ovaj zakon u trećem delu pod nazivom : "Kaznene odredbe" u članu 27. propisuje prekršaj fizičkog lica za koji je zaprećena novčana kazna u iznosu od 10.000 do 50.000 dinara. Ovo delo čini fizičko lice: 1) ako ne prijavi prebivalište u roku od osam dana od nastanjenja, 2) ako ne odjavi prebivalište u slučaju iseljenja iz Republike Srbije, 3) ako ne prijavi boravište u zakonom određenom roku, 4) ako ne prijavi prebivalište i adresu na kojoj stanuje u roku od osam dana od dana prijema rešenja o pasiviziranju adrese prebivališta, odnosno boravišta, 5) ako ne prijavi privremeni boravak u inostranstvu duži od 90 dana ili ako ne prijavi povratak u zemlju, 6) ako policijskom službeniku ne stavi na uvid evidenciju dolazaka i odlazaka građana i 7) ako primi na stanovanje lica koja su obavezna da prijave prebivalište, odnosno boravište, a ne učine im dostupnim svu neophodnu dokumentaciju za prijavljivanje prebivališta, odnosno boravišta.

Pored fizičkog lica za ovaj prekršaj odgovara i pravno lice i to novčanom kaznom u iznosu od 100.000 do 300.000 dinara, njegovo odgovorno lice novčanom kaznom u iznisiu od 30.000 do 150.0000 dinara, kao i preduzetnik i to novčanom kaznom u iznosu od 50.000 do 300.000 dinara.

Prekršaji iz Zakona o sprečavanju nasilja u porodici

Zakon o sprečavanju nasilja u porodici (Službeni glasnik Republike Srbije broj 94/2016) koji je u Republici Srbiji počeo da se primenjuje 1.juna 2017.godine uređuje sprečavanje nasilja u porodici i postupanje državnih organa i ustanova u sprečavanju nasilja u porodici i pružanju zaštite i podrške žrtvama nasilja u porodici. Ovaj zakon ne primenjuje se na maloletna lica koja učine nasilje u porodici. Cilj ovog zakona je da na opšti i jedinstven način uredi organizaciju i postupanje državnih organa i ustanova i time omogući delotvorno sprečavanje nasilja u porodici i hitnu, blagovremenu i delotvornu zaštitu i podršku žrtvama nasilja u porodici. Sprečavanje nasilja u porodici u smislu člana 3. sastoji se od skupa mera kojima se otkriva da li preti neposredna opasnost od nasilja u porodici i skupa mera koje se primenjuju kada je neposredna opasnost otkrivena. Neposredna opasnost od nasilja u porodici postoji kada iz ponašanja mogućeg učinioca i drugih okolnosti proizlazi da je on spreman da u vremenu koje neposredno predstoji po prvi put učini ili ponovi nasilje u porodici.

Nasilje u porodici je akt fizičkog, seksualnog, psihičkog ili ekonomskog nasilja učinioca prema licu sa kojim se učinilac nalazi u sadašnjem ili ranijem bračnom ili vanbračnom ili partnerskom odnosu ili prema licu sa kojim je krvni srodnik u pravoj liniji, a u pobočnoj liniji do drugog stepena ili sa kojim je srodnik po tazbini do drugog stepena ili kome je usvojitelj, usvojenik, hranjenik ili hranitelj ili prema drugom licu sa kojim živi ili je živeo u zajedničkom domaćinstvu.

Za sprečavanje nasilja u porodici i pružanje zaštite i podrške žrtvama nasilja u porodici i žrtvama krivičnih dela određenih u smislu člana 7. nadležni su sledeći organi : a) policija, b) javna tužilaštva, c) sudovi opšte nadležnosti, d) prekršajni sudovi i e) centri za socijalni rad, kao ustanove. Pored nadležnih državnih organa i centara za socijalni rad, u sprečavanju nasilja u porodici, preko davanja pomoći i obaveštavanja o nasilju, kao i pružanju podrške žrtvama nasilja učestvuju i druge ustanove u oblasti dečje, socijalne zaštite, obrazovanja, vaspitanja i zdravstva, kao i tela za rodnu ravnopravnost na nivou lokalnih samouprava. Podršku žrtvama nasilja u porodici i žrtvama krivičnih dela određenih ovim zakonom mogu da pruže i druga pravna i fizička lica i udruženja.

U devetom delu zakona u odredbi člana 36. predviđena je prekršajna odgovornost za različite oblike kršenja njegovih odredbi.

Prvi prekršaj ove vrste čini lice koje prekrši hitnu meru koja mu je izrečena ili produžena odlukom nadležnog organa. Ako posle procene rizika ustanovi neposrednu opasnost od nasilja u porodici, nadležni policijski službenik u smislu člana 17. donosi naređenje kojim izriče hitnu meru učiniocu koji je doveden u nadležnu organizacionu jedinicu policije. Hitne mere su: a) mera privremenog udaljenja učinioca iz stana i b) mera privremene zabrane učiniocu da kontaktira žrtvu nasilja i prilazi joj. Naređenjem mogu da se izreknu obe hitne mere. Naređenje sadrži: naziv organa koji ga donosi, podatke o licu kome se izriče hitna mera, vrstu hitne mere koja se izriče i njeno trajanje, dan i čas izricanja hitne mere i obavezu lica kome je izrečena hitna mera da se po njenom isteku javi policijskom službeniku koji je izrekao. Za ovo je delo propisana kazna zatvora u trajanju do 60 dana. Pri tome je sam zakon izričito odredio da se izrečena kazna može izvršiti i pre pravnosnažnosti odluke prekršajnog suda kojom je izrečena.

U stavu 2. člana 36. predviđen je prekršaj odgovornog lica u državnom i drugom organu, organizaciji i ustanovi koje preduzme jednu od više alternativno propisanih radnji izvršenja: 1) neodložno ne prijavi policiji ili javnom tužiocu, 2) ne reaguje na prijavu ili 3) opstruira prijavljivanje ili reagovanje na svako saznanje o nasilju u porodici ili neposrednoj opasnosti od njega. Za ovo delo je propisana novčana kazna u iznosu od 50.000 dinara do 150.000 dinara.

Prekršaji iz Zakona o oružju i municiji

Zakon o oružju i municiji („Službeni glasnik RS“, broj 20/15) uređuje nabavljanje, držanje, nošenje, kolekcionarstvo, popravljanje, prepravljanje, promet, posredništvo i prevoz oružja i municije. Sam je zakon u članu 3. izričito odredio pojam i vrste oružja, delova za oružje, municije i drugih opšteopasnih sredstava koji predstavljaju objekt napada kod prekršaja iz ovog zakona.

Tako je oružje ručno prenosiva naprava izrađena ili prilagođena da pod pritiskom vazduha, barutnih i drugih gasova ili drugog potisnog sredstva može izbaciti zrno, kuglu, sačmu ili neki drugi projektil, odnosno raspršiti gas ili tečnost i druga naprava koja je namenjena za samoodbranu ili napad, lov ili sport, s tim što se, u smislu ovog zakona, oružjem ne smatraju uređaji za humano lišavanje života životinja, alati i imitacije oružja koje ne koriste municiju sa barutnim punjenjem. Najznačajnija vrsta oružja je vatreno oružje. Kao vatreno oružje smatra se ono oružje koje, pod pritiskom barutnih gasova, iz cevi izbacuje projektil, a, s tim u vezi, vrste vatrene oružja jesu – mitraljez, puškomitraljez, automatska puška, automat, pištolj, revolver, puška sa olučenim cevima (jednometna, repetirajuća, poluautomatska), puška sa glatkim cevima (jednometna i dvometna, repetirajuća, poluautomatska), kombinovana puška (sa olučenim i neolučenim cevima), puške, pištolji i revolveri sa ivičnim paljenjem (malokalibarsko oružje).

Razlikuje se više vrsta vatrene oružja. To su : 1) kratko vatreno oružje - oružje čija dužina cevi ne prelazi 30 cm, odnosno čija ukupna dužina ne prelazi 60 cm, 2) dugo vatreno oružje - oružje čija dužina cevi prelazi 30 cm, odnosno čija ukupna dužina prelazi 60 cm, 3) automatsko vatreno oružje - oružje koje se posle ispaljenog metka automatski puni i koje može jednim pritiskom obarača ispaliti najmanje dva i više metaka jedan za drugim, bez ponovnog ručnog punjenja oružja, 4) poluautomatsko

vatreno oružje - oružje koje se posle svakog ispaljenog metka automatski puni i koje jednim pritiskom obarača ne može ispaliti više metaka, 5) repetirajuće vatreno oružje - oružje kod kojeg se posle ispaljenja sledeći metak iz magacina ili okvira ručno uvodi u položaj za ispaljenje i 6) jednometno i dvometno vatreno oružje - oružje koje nema magacin ni okvir za municiju, vazdušno oružje - oružje koje pod pritiskom sabijenog vazduha ili drugog gasa izbacuje projektil iz cevi.

Pored vatrene oružja, kao oružje u smislu objekta napada kod zakonom propisanih prekršaja, smatraju se i sledeće vrste oružja: 1) oružje sa tetivom ili oprugom (samostrel, luk, pračka, podvodna puška) - naprava koja potiskom tetive ili opruge izbacuje strele ili druge projekte, 2) konvertibilno oružje - oružje koje izgledom podseća na vatreno oružje i koje se s obzirom na konstrukciju i materijal od koga je napravljeno može prepraviti tako da ispaljuje bojevu municiju, a, s tim u vezi, konvertibilnim oružjem, u smislu ovog zakona, smatraju se gasno, startno i signalno oružje, 3) uređaji za izazivanje elektrošokova (elektrošokeri ili paralizatori) - ručne naprave koje pomoću visokog električnog napona privremeno onesposobljavaju ljude i životinje, 4) gasni sprejevi - naprave namenjene civilnom tržištu, koje sadrže i prilikom upotrebe raspršuju nadražujuća hemijska jedinjenja (CS, CN, OC) u koncentracijama dozvoljenim po prihvaćenim međunarodnim standardima i 5) hladno oružje - bokser, bodež, kama, sablja, bajonet i drugi predmeti kojima je osnovna namena napad.

Prema nameni razlikuju se sledeće vrste oružja (Jovašević, 2005): 1) oružje za ličnu bezbednost - vatreno oružje : pištolji i revolveri, gasni sprejevi i uređaji za izazivanje elektrošokova, 2) lovačko oružje - dugo vatreno oružje i oružje sa tetivom ili oprugom, kojima je dozvoljen lov, 3) sportsko oružje - vatreno, vazdušno, hladno i oružje sa tetivom ili oprugom koje se koristi u streljačkom i drugim sportovima i borilačkim veštinama i 4) onesposobljeno oružje - vatreno oružje čiji su svi osnovni delovi trajno prepravljani tako da se iz njega ne može ispaliti bojevi metak.

Kod pojedinih oblika ispoljavanja prekršaja se kao objekt napada mogu javiti i osnovni delovi za oružje. To su : a) ram, navlaka i cev pištolja, b) ram, doboš i cev revolvera, c) sanduk, zatvarač, cev i glava puške, d) teleskopski-optički nišan sa svetlosnim snopom ili sa uređajem za elektronsko pojačavanje svetlosti, infracrvenim ili termovizijskim uređajem i e) dodatni osnovni delovi višekalibarskog oružja koji se u originalnom pakovanju isporučuju zajedno sa oružjem, smatraju se jedinstvenom celinom sa oružjem. Municiju čine meci za vatreno oružje sa olučenim i glatkim cevima. Staro oružje predstavlja oružje koje ima istorijsku vrednost ili koje je proizvedeno pre 1900.godine.

Kao minsko-eksplozivna sredstva smatraju se sve vrste bombi, mina, granata i drugih naprava opremljenih sa eksplozivnom ili adekvatnom neeksplozivnom materijom ili detonatorom kod kojih pod spoljašnjim ili unutrašnjim delovanjem (težina, udar, potez, električna energija, hemijska, nuklearna reakcija i sl.) dolazi do naglog oslobađanja energije i njihovog rasprskavanja.

I na kraju, gasno, startno i signalno oružje jesu pištolj, revolver i puška, koji pod pritiskom barutnih gasova raspršuju neškodljive, nadražujuće materije sa kratkotrajnim dejstvom i ispaljuju punjenje namenjeno isključivo izazivanju glasnog pucnja ili ispaljivanju svetleće signalne rakete.

Oružje se shodno odredbi člana 4. deli u četiri kategorije. To su : 1) kategorija A – minsko-eksplozivna sredstva, automatsko kratko i dugo vatreno oružje, oružje skriveno u drugim predmetima i vatreno oružje sa prigušivačem pucnja, 2) kategorija B – svako vatreno oružje (kratko, dugo, poluautomatsko, repetirajuće, jednometno, dvometno, sa olučenim i glatkim cevima), osim onog iz kategorije A i C i konvertibilno oružje, 3) kategorija C – onesposobljeno vatreno oružje, staro oružje i njegove moderne kopije koje ne koriste metak sa centralnim ili ivičnim paljenjem, vazdušno oružje čija kinetička energija je 10,5 J ili veća ili čija je brzina projektila 200 m/s ili veća i kalibra većeg od 4,5 mm i oružje s tetivom ili oprugom čija je sila zatezanja tetive veća od 450 N, odnosno čija je natezna težina veća od 101 libri i 4) kategorija D – hladno oružje, gasni sprejevi, uređaji za izazivanje elektrošokova, vazdušno oružje čija kinetička energija je manja od 10,5 J ili je brzina projektila manja od 200 m/s i kalibra 4,5 mm ili manjeg, kao i oružje sa tetivom ili oprugom čija je sila zatezanja tetive do 450 N, odnosno čija je natezna težina do 101libre.

Ovaj zakon u četvrtom delu pod nazivom : "Kaznene odredbe" predviđa više prekršaja : a) fizičkog lica, b) pravnog lica i njegovog odgovornog lica i c) preduzetnika koji se sastoje u kršenju njegovih odredbi.

Na prvom mestu je u članu 47. predviđen prekršaj gde se kao učinilac javlja fizičko lice. Ovde su predviđene radnje za koje je propisana novčana kazna u iznosu od 5.000 do 150.000 dinara. Pored zakonom propisane novčane kazne učiniocu ovog prekršaja se obavezno izriče i zaštitna mera oduzimanja oružja i municije.

Ovaj prekršaj čini : 1) fizičko lice koje ne dostavi uverenje o zdravstvenoj sposobnosti za držanje i nošenje oružja u propisanom roku, 2) izabrani lekar koji odmah po saznanju ne obavesti najbližu organizacionu jedinicu Ministarstva da je kod fizičkog lica koje drži i nosi oružje došlo do promene zdravstvenog stanja koje utiče na zdravstvenu sposobnost za držanje i nošenje oružja, 3) roditelj ili staratelj maloletnog lica koje je nabavilo, odnosno držalo oružje iz kategorije C suprotno zakonu ako je to posledica njegovog propuštanja dužnog nadzora nad maloletnim licem i ako je u mogućnosti da takav nadzor vrši, 4) fizičko lice koje u roku od osam dana od dana nabavljanja oružja iz kategorije C isto ne prijavi nadležnom organu na propisanom obrascu, 5) roditelj ili staratelj maloletnog lica mlađeg od 16 godina koje je nabavilo, odnosno držalo oružje iz kategorije D suprotno zakonu ako je to posledica njegovog propuštanja dužnog nadzora nad maloletnim licem i ako je u mogućnosti je da takav nadzor vrši, 6) fizičko lice koje u roku od osam dana od dana izvršene nabavke oružja ne podnese zahtev nadležnom organu radi izdavanja oružnog lista, 7) fizičko lice koje u roku od osam dana od dana izvršene nabavke oružja, a koje već poseduje oružni list za istu vrstu oružja, ne podnese zahtev nadležnom organu radi registracije oružja, 8) fizičko lice koje ne podnese najkasnije 30 dana pre isteka roka važenja oružnog lista nadležnom organu zahtev za izdavanje novog oružnog lista, 9) fizičko lice koje je na osnovu kolekcionarske dozvole nabavilo oružje, ali ne podnese zahtev nadležnom organu radi registracije nabavljenog oružja ili zahtev za izdavanje oružnog lista posle roka od osam dana od dana izvršene nabavke oružja, 10) fizičko lice koje nije u roku od osam dana od dana prenosa vlasništva odnosno razmene podnelo zahtev za registraciju oružja, 11) stranac koji oružje i municiju nabavljenu saglasno zakonu ne iznese iz Republike Srbije u roku od tri dana od izvršene nabavke, 12) stranac koji oružje i municiju nabavljenu saglasno zakonu prilikom prelaska državne granice isto ne prijavi organu nadležnom za graničnu kontrolu, 13) fizičko lice koje sportsko oružje nosi van otvorenih i zatvorenih prostora namenjenim za streljačke sportove i obuku za rukovanje oružjem, 14) roditelj ili staratelj maloletnog lica koje je nosilo gasni sprej ili uređaj za izazivanje elektrošokova ako je to posledica njegovog propuštanja dužnog nadzora nad maloletnim licem i ako je u mogućnosti da takav nadzor vrši, 15) fizičko lice koje ne prijavi trajno onesposobljeno oružje nadležnom organu u roku od osam dana od dana njegovog onesposobljavanja, 16) fizičko lice u čijem se posedu našlo oružje nakon smrti lica koje je imalo registrovano oružje, a koje u roku od 45 dana od smrti lica ne obavesti najbližu organizacionu jedinicu ministarstva, radi preuzimanja oružja, 17) fizičko lice koje je posedovalo oružne listove i dozvole za nošenje oružja za ličnu bezbednost, izdate po ranije važećim zakonima koje u roku od tri godine od dana početka primene novog zakona ne podnese zahtev za izdavanje potrebne isprave i 18) fizičko lice koje je imalo odobrenje za držanje trofejnog oružja, a u roku od godinu dana od dana početka primene novog zakona ne preregistruje, ne prodava, ne onesposobi ili ne preda oružje bez naknade u vlasništvo Republike Srbije.

Drugi neimenovani prekršaj iz člana 48. može izvršiti samo fizičko lice koje zakon kažnjava alternativno novčanom kaznom u iznosu od 20.000 do 150.000 dinara ili kaznom zatvora u trajanju do 60 dana. Uz kaznu zatvora ili novčanu kaznu učiniocu ovog prekršaja se obavezno izriče i zaštitna mera oduzimanja oružja i municije.

Ovaj prekršaj čini: 1) fizičko lice koje nezakonito otuđi (teretno ili bezteretno) oružje, 2) fizičko lice koje neovlašćeno nosi više od jednog oružja, 3) imalac dozvole za nošenje oružja za ličnu bezbednost koji na javnom mestu učini oružje vidljivim drugim licima, odnosno koji nosi oružje na način koji izaziva uznemirenje drugih lica, 4) fizičko lice koje na javnom mestu nosi onesposobljeno vatreno oružje, staro oružje i njegove moderne kopije koje ne koriste metak sa centralnim ili ivičnim paljenjem i hladno oružje, 5) fizičko lice koje ne preda oružje nadležnom organu, 6) fizičko lice koje ne prijavi

nestanak registrovanog oružja, 7) fizičko lice koje ne rukuje pažljivo oružjem i ne čuva ga savesno na način da ne dođe u posed neovlašćenih lica i ugrozi bezbednost ljudi i objekata, 8) fizičko lice koje izvrši poslogu oružja, 9) fizičko lice koje vazdušno i konvertibilno oružje ne prenosi ispražnjeno od municije, 10) fizičko lice koje nije u roku od osam dana od dana uvoza oružja, podnelo zahtev za registraciju oružja i 11) fizičko lice koje prenosi oružje i municiju preko državne granice bez prijave organu nadležnom za sprovođenje granične kontrole. Sledeći je prekršaj iz Zakona o oružju i municiji predviđen u članu 49. Kao učinioci ovog prekršaja mogu da se jave : a) pravno lice, b) njegovo odgovorno lice i c) preduzetnik. Za ovaj prekršaj su propisane sledeće kazne : a) za pravno lice novčana kazna u iznosu od 100.000. do 2.000.000 dinara, b) za preduzetnika novčana kazna u iznosu od 10.000 do 500.000 dinara i c) za odgovorno lice u pravnom licu novčana kazna u iznosu od 20.000 do 150.000 dinara. Pored kazne, učiniocu se obavezno izriče i zaštitna mera oduzimanja oružja i municije.

Prekršaj iz člana 49.vrši pravno lice : 1) koje proda fizičkom licu mlađem od 18 godina oružje iz kategorije C, 2) koje proda fizičkom licu mlađem od 16 godina oružje iz kategorije D, 3) koje nije u roku od osam dana od dana prenosa vlasništva, odnosno razmene podnelo zahtev za registraciju oružja, 4) koje neovlašćeno proda municiju za oružje iz kategorije B i C, 5) koje neovlašćeno proda municiju, 6) koje ne prijavi trajno onesposobljeno oružje nadležnom organu u roku od osam dana od dana onesposobljavanja, 7) koje ne prijavi nestanak registrovanog oružja, 8) koje izvrši poslogu oružja, 9) čiji predstavnik nije bio prisutan za vreme trajanja zakonite posluge oružja, 10) ovlašćeni serviser i ovlašćeni prodavac koji ne izda potvrdu o primljenom oružju, 11) koje vazdušno i konvertibilno oružje prenosi suprotno zakonu, 12) koje svom predstavniku ne izda ovlašćenje za prenošenje oružja na propisanom obrascu, 13) koje nije u roku od osam dana od dana uvoza oružja, podnelo zahtev za registraciju, 14) koje ne pribavi od nadležnog organa odobrenje za raspoređivanja zaposlenih lica na određene poslove sa oružjem, 15) koje oružje, osnovne delove oružja i municiju ne čuvaju u skladu sa zakonom, 16) ovlašćeni serviseri koji o izvršenoj prepravci oružja ne obaveste nadležni organ u roku od 15 dana od dana izvršene prepravke, 17) ovlašćeni prodavci koji ne dostave podatke o oružju iz kategorija B i C, nabavljenom radi dalje prodaje, nadležnom organu u roku od 30 dana od dana izvršene nabavke, 18) ovlašćeni prodavci koji podatke o prodatom oružju i podatke o kupcu oružja, ne dostave u roku od 15 dana od dana izvršene prodaje nadležnom organu, 19) koje u propisanom roku ne podnesu zahtev nadležnom organu radi izdavanja oružnog lista, 20) koje u propisanom roku ne podnesu zahtev nadležnom organu radi registracije oružja, 21) koje nadležnom organu ne podnesu zahtev za izdavanje novog oružnog lista najkasnije 30 dana pre isteka roka važenja ranijeg oružnog lista, 22) koje u roku od 15 dana ne preda nadležnom organu oružje i municiju koji im više nisu potrebni, kao i u slučaju prestanka obavljanja delatnosti zbog koje im je odobreno nabavljanje oružje, 23) koje nadležnom organu za svaku godinu, u roku od 30 dana od isteka kalendarske godine, ne predaju primerak zakonom predviđenih evidencija u pisanom ili u elektronskom obliku, 24) koje ne vode zakonom propisane evidencije, 25) koje sve zakonom propisane evidencije ne predaju nadležnom organu u roku od 15 dana po prestanku obavljanja delatnosti i 26) koje je posedovalo odobrenja za držanje oružja, izdato po zakonu koji je važio do dana početka primene novog zakona, a koje u roku od tri godine ne podnesu zahtev za izdavanje potrebne isprave.

ZAKLJUČAK

Javni red i mir, kao i spokojstvo građana se štite u pravnom sistemu Republike Srbije putem tri vrste javnopravnih delikata. To su na prvom mestu krivična dela. Ona su predviđena u glavi tridesetprvoj Krivičnog zakonika pod nazivom : " Krivična dela protiv javnog reda i mira". To su najopasniji i najteži oblici povrede – teže remećenja javnog reda i mira i ugrožavanje – narušavanje spokojsstva građana u većem obimu ili dužem trajanju. Drugu vrstu javnopravnih delikata čine privredni prestupi pravih lica, preduzetnika i odgovornih lica u pravnom licu.

Najbrojniji su oblici kršenja normi pravnog poretka kojim se povređuje ili ugrožava javni red i mir, odnosno spokojstvo građana u vidu prekršaja. Čak pet zakona, koji su doneti u poslednje vreme u Republici Srbiji, propisuju prekršajne kazne (kaznu zatvora, novčanu kaznu i rad u javnom interesu),

te zaštitne mere različitim učiniocima (fizičkim i pravnim licima) za više vrsta, oblika i vidova ispoljavanja u osnovnom i kvalifikovanom obliku prekršaja protiv javnog reda i mira. To su sledeći zakoni : 1) Zakon o javnom redu i miru, 2) Zakon o javnom okupljanju, 3) Zakon o prebivalištu i boravištu građana, 4) Zakon o sprečavanju nasilja u porodici i 5) Zakon o oružju i municiji.

LITERATURA

1. Dimitrijević, P. (2001). *Prekršajno pravo*, Beograd: Službeni glasnik.
2. Dimitrijević, P., Jovašević, D. (2005). *Prekršajno pravo*, Beograd: Službeni list.
3. Đorđević, Đ. (2014). *Prekršajno pravo*, Beograd: Kriminalističko policijska akademija.
4. Jelačić, M. (2004). *Prekršajno pravo – teorija i praksa*, Beograd: Službeni glasnik.
5. Jovašević, D. (2000). *Komentar Zakona o izvršenju krivičnih sankcija sa pratećim propisima i sudskom praksom*, Beograd: Službeni list.
6. Jovašević, D. (2004). *Zbirka zakona o prekršajima sa komentarom i praksom*, Beograd: Službeni glasnik.
7. Jovašević, D. (2005). *Javni red i mir i oružje i municija*, Beograd: Službeni list.
8. Jovašević, D. (2006). *Zakon o izvršenju krivičnih sankcija sa uvodnim komentarom*, Beograd: Službeni list.
9. Jovašević, D. (2011). *Leksikon krivičnog prava*, Beograd: Službeni glasnik.
10. Jovašević, D. (2012a). *Prekršajno pravo*, Niš, 2012: Sven.
11. Jovašević, D., Ikanović, V. (2012b). *Krivično pravo Republike Srpske, Opšti deo*, Banja Luka: Univerzitet Apeiron.
12. Jovašević, D. (2016). *Krivično pravo, Opšti deo*, Beograd: Dosije.
13. Krivični zakonik, „*Službeni glasnik RS*”, broj 85/05, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/12, 104/13, 108/14 i 94/16.
14. Miletić, S. (2005). *Pojmovnik policijskog prava*, Beograd: Službeni glasnik.
15. Mitrović, Lj. (2015). *Prekršajno pravo*, Banja Luka: Univerzitet Apeiron.
16. Petrović, B., Jovašević, D. (2005). *Krivično pravo Bosne i Hercegovine, Opći dio*, Sarajevo: Pravni fakultet.
17. Petrović, B., Jovašević, D., Ferhatović, A. (2015). *Krivično pravo I*, Sarajevo: Pravni fakultet.
18. Pihler, S. (2000). *Prekršajno pravo*, Novi Sad: Pravni fakultet.
19. Porodični zakon, „*Službeni glasnik RS*”, broj 18/05, 72/11 i 6/15.
20. Ustav Republike Srbije, „*Službeni glasnik RS*”, broj 98/06.
21. Zakon o prekršajima, „*Službeni glasnik RS*”, broj 65/13 i 13/16.
22. Zakon o javnom redu i miru, „*Službeni glasnik RS*”, broj 6/2016.
23. Zakon o javnom okupljanju, „*Službeni glasnik RS*”, broj 6/2016.
24. Zakon o prebivalištu i boravištu građana, „*Službeni glasnik RS*”, broj 87/2011.
25. Zakon o oružju i municiji, „*Službeni glasnik RS*“, broj 20/15.
26. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, broj 55/2014.
27. Zakon o sprečavanju nasilja u porodici, „*Službeni glasnik RS*”, broj 94/2016.

VIOLATIONS AGAINST PUBLIC ORDER AND PEACE IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Summary

Public order and peace are particularly important social values. Therefore, these social values are protected by two types of felonies in the Republic of Serbia. These are:

a) Criminal acts provided for in the Criminal Code, and b) violations foreseen in the Law of Public Order and Peace or other laws in this field. For the perpetrators of these punishable behaviors which are harmful or threatening to public order and peace, criminal or penal sanctions are foreseen, depending on their nature and character. The paper analyses the system of violations against public order and peace in the Republic of Serbia, their characteristics and measures of social reaction towards their perpetrators from the scope of judicial theory and court practice.

Keywords: *public order, peace, law, violation, criminal offence, responsibility, sanction.*

OSUĐENI RECIDIVISTI I SOCIJALNO PATOLOŠKE POJAVE

Vera Petrović²⁷⁹
Master defektolog

Apstrakt: Cilj rada jeste analiza razlika između primarno osuđenih i recidivista, u odnosu na ispoljavanje socijalno patoloških pojava i etioloških faktora koji im doprinose. Istraživanje je realizovano u Okružnom zatvoru Užice i Kazneno-popravnog zavodu Padinska Skela. Uzorak istraživanja su činili dosije osuđenih (121) na kaznu zatvora do tri godine. Za prikupljanje podataka korišćena je dokumentacija vezana za procenu karakteristika osuđenih, podaci dobijeni Upitnikom za procenu rizika za osuđene na kaznu zatvora do tri godine i izveštaji Okružnog zatvora i Kazneno-popravnog zavoda povodom molbi osuđenih za dodelu uslovnog otpusta. Osnovni rezultati istraživanja ukazuju na postojanje statistički značajne razlike, odnosno na češću pojavu zavisnosti od droga, nasilništva, udruživanja u kriminalne grupe i problema sa zakonom zbog alkohola, kod recidivista u odnosu na primarno osuđene. Uočena je i nepovoljnija situacija kod recidivista, u odnosu na primarno osuđene, vezano za postojanje etioloških faktora koji doprinose ispoljavanju socijalno patoloških pojava. Rezultati istraživanja ukazuju na potrebu uvođenja i primene specijalizovanih penalnih tretmana u zatvorima, u Republici Srbiji, koji bi bili usmereni na uočene etiološke faktore. U tom kontekstu prikazani su neki od mogućih modela penalnog tretmana koji se primenjuju prema recidivistima u evropskim i američkim zatvorima. Prikazani su i rezultati nekih od istraživanja koja su se bavila procenom efikasnosti primenjenih programa tretmana, usmerenih na redukciju recidivizma.

Ključne reči: osuđeni, recidivizam, socijalno patološke pojave, penalni tretman

Uvod

Prilikom izvršenja kazne zatvora, osuđenog treba pripremiti za vraćanje u društvo, u kome neće ponovo činiti krivična dela. Uspeh u tretmanu zavisi od: pojedinačnog pristupa svakom osuđenom; njegove ličnosti, uz poštovanje načela individualnosti; bioloških, psiholoških i socijalnih svojstava; metoda tretmana; motivisanosti i stručnosti zaposlenih; socijalnog okruženja i odnosa na slobodi i kriminogenih faktora (Šaćirović, 2014). Vršena su opsežna istraživanja koja su se bavila pitanjem delotvornosti korektivnog tretmana. Autori (Cullen & Gendreau, 2000) kao efektivne, navode kognitivno-bihevioralne programe, koji su prilagođeni stilovima i sposobnostima učenja osobe, a koji su u skladu sa procenjenim nivoom rizika.

O recidivizmu

U literaturi postoje tri pojma recidivizma: krivičnopravni, penološki i kriminološki. U ovom radu, fokus će biti na penološkom recidivizmu. Penološki recidivizam može biti posmatran kao neuspeh u penalnom tretmanu; neuspeh osuđenog da se integriše u zajednicu nakon izvršene zatvorske kazne i kao neuspeh društvene zajednice da prihvati osuđenog nakon otpusta (Bierens & Carvalho, 2007). Jovanić (2010) navodi da se recidivizam doživljava kao neuspeh preduzetih mera na specijalno-preventivnom nivou. Macanović (2009) ukazuje na činjenicu da nedostatak tretmanskog procesa u zatvoru i nedostatak postpenalnog prihvata, direktno utiču na problem recidivizma.

Na pojavu recidivizma utiču psihološki, sociološki, kriminološki i ekonomski faktori (Bierens & Carvalho, 2007). Knežić i Stojanović (2015) navode da recidivisti krivična dela ponavljaju više

---

²⁷⁹verapetrovic0101@gmail.com

puta, a kriminal im predstavlja način života. Stojanović (2007) ističe da recidiviste karakteriše kriminalna strukturiranost, sa navikama i ponašanjima koja nisu društveno prihvatljiva i postojanje niske motivacije za promenom.

Rizik recidivizma i instrumenti procene

U cilju predikcije rizika recidivizma razvijeni su raznovrsni instrumenti procene, koji su od nastanka do danas više puta modifikovani. Danas je moguće govoriti o četiri generacije instrumenata procene rizika recidivizma. Prva generacija, koja je nastala sredinom dvadesetog veka, zasnovana je na nestrukturiranim kliničkim procenama. Takve procene su doprinosile greškama i pristrasnosti procenjivača. Instrumenti druge generacije su zasnovani na standardizovanoj proceni, koja statistički predviđa recidivizam, a zasnovani su na statičkim faktorima rizika recidivizma (Campbell, French & Gendreau, 2009). Ovakvi instrumenti imaju nedostatak koji se odnosi na nemogućnost merenja promena, usled primene tretmanske intervencije. Instrumenti treće generacije, identifikuju kriminogene potrebe, odnosno usmereni su i na procenu dinamičkih faktora rizika recidivizma. Instrumenti četvrte generacije, su dizajnirani da integrišu proces upravljanja rizicima, odabir načina i ciljeva intervencija i procene napredak u tretmanu (Campbell, French & Gendreau, 2009).

Instrumenti koji se baziraju na dinamičkim faktorima rizika recidivizma, odnosno kriminogenim potrebama su od izuzetnog značaja, jer je delovanjem na njih moguće povećati pozitivne efekte tretmana, te uticati na smanjenje rizika recidivizma. Ukoliko programi tretmana deluju na kriminogene potrebe i ukoliko intenzitet tretmana odgovara procenjenom nivou rizika, može se postići redukcija recidivizma (Rossegger, et al., 2010). Izneto stanovište je u skladu sa principima efektivnog tretmana (princip rizika, potreba i responzivnosti) koje navode Endrus, Bonta i Hodž (Andrews, Bonta & Hoge, 1990).

Prema principu rizika, intenzitet tretmana treba da odgovara procenjenom nivou rizika. Princip rizika u sebi sadrži dva bitna elementa: da se svako ponašanje može predvideti, odnosno da faktori rizika imaju prediktivnu funkciju i da intenzivan tretman treba ograničiti samo na visoko rizične prestupnike (Hanley, 2002).

Prema principu potreba, postoje kriminogene i nekriminogene potrebe, a tretman, da bi bio efektivan, treba da bude usmeren na kriminogene potrebe. U skladu sa principom potreba, intervencije treba da usmerimo na dinamičke faktore rizika recidivizma (Andrews, Bonta & Hoge, 1990).

Princip responzivnosti se odnosi na stilove i modele usluga. Oni treba da budu usklađeni sa stilovima učenja prestupnika, a odnose se na autoritet stručnjaka; antikriminalno modelovanje; rešavanje problema na personalnom, interpersonalnom i nivou društvene zajednice; na korišćenje resursa zajednice i njihovu realnu dostupnost i na kvalitet interpersonalnih odnosa klijenta i stručnjaka (Žunić-Pavlović, 2004).

Metode rada

Cilj istraživanja jeste analiza razlika između primarno osuđenih i recidivista, u odnosu na ispoljavanje socijalno patoloških pojava i etioloških faktora koji im doprinose. Zadaci istraživanja su usmereni na sagledavanje karakteristika osuđenih, koje se odnose na pojavu zavisnosti od droga, nasilništva, udruživanja u kriminalne grupe i problema sa zakonom zbog alkohola.

Istraživanje je realizovano u Okružnom zatvoru Užice i Kazneno-popravnog zavodu Padinska Skela. Uzorak istraživanja su činili dosije osuđenih (121) na kaznu zatvora do tri godine. Za prikupljanje podataka korišćena je dokumentacija vezana za procenu karakteristika osuđenih, podaci dobijeni Upitnikom za procenu rizika za osuđene na kaznu zatvora do tri godine i izveštaji Okružnog zatvora i Kazneno-popravnog zavoda, povodom molbi za dodelu uslovnog otpusta. U cilju sagledavanja razlika između primarno osuđenih i recidivista korišćen je χ^2 test.

Zavisnost od droga

Zavisnost od droga predstavlja socijalno patološku pojavu. Upotreba ili zavisnost od droga ne izaziva kriminalno ponašanje, već oslobađa ono što postoji u psihičkom sklopu ličnosti i što bi se ispoljilo pod dejstvom nekog drugog faktora. Izvor kriminalnog ponašanja predstavljaju osobine

ličnosti; nabavka novca za kupovinu droge; dolaženje do droge na ilegalan način i pripadnost subkulturi narkomana, koja nameće kriminalno ponašanje (Konstantinović-Vilić i Nikolić-Ristanović, 2003). Upotreba droga za posledicu ima slabljenje inhibitornih mehanizama i dovodi do imovinskih krivičnih dela, u cilju pribavljanja novčanih sredstava za kupovinu droge (Labović, 2011).

Pojedini autori navode da dve trećine učinilaca krivičnih dela koriti droge (Boland, Henderson & Baker, 1998). Prema istraživanju sprovedenom u SAD istorija zloupotrebe droga je zajednička karakteristika osuđenih, odnosno 82% osuđenih su koristili droge nekada u životu, njih 55% u toku mesec dana pre hapšenja, a 32% u momentu hapšenja (Belenko, Kimberly & Houser, 2012). Korektivna služba Kanade (Correctional Service Canada, 2004) procenjuje da 80% osuđenih u zatvorima ima problem sa zavisnošću od droga.

Zloupotreba droga je prisutna unutar zatvora, iako su zatvori visoko strukturirana okruženja u kojima se nadgleda ponašanje osuđenih. Dominantna ilegalna ekonomija u zatvorima jeste distribucija droga. Potražnja za ilegalnim drogama u zatvoru je mnogo veća nego ponuda, što vodi do cene droga koja je tri do četiri puta veća nego na ulici (Mjaland, 2014).

U Tabeli 1 su prikazane razlike između recidivista i primarno osuđenih u odnosu na zavisnost od droga. Zavisnost od droga je jedan od dinamičkih faktora rizika recidivizma, koji je povezan sa kriminalnim ponašanjem (Link & Williams, 2017). Iako bi kazna zatvora trebalo da odvraća od upotrebe droga, nekad to nije slučaj. Zatvorska kazna, bez tretmana, za osuđene koji konzumiraju droge, dovodi do recidivizma (Fox, 2002). Međutim, primena tretmana bez motivacije osuđenog za promenu je takođe jedan od faktora koji utiče na negativne ishode lečenja (Gideon, 2010). Stoga autori (Plotnikoff & Nigginbotham, 2002) smatraju da bi do promene došlo, pojedinac prvo mora da proceni ozbiljnost problema sa kojim se suočava, te da razvije motivaciju za promenu.

Tabela 1 – Zavisnost od droga i recidivizam

	Recidivizam					
	Da		Ne		Ukupno	
Zavisnost od droga	Br.	%	Br.	%	Br.	%
Da	35	41,2	5	13,9	40	33,1
Ne	50	58,8	31	81,6	81	66,9
Ukupno	85	100,0	36	100,0	121	100,0

Na osnovu prikazanih podataka zapaža se da u populaciji primarno osuđenih dominiraju osuđeni kod kojih nije procenjena zavisnost od droga, a kojih ima 81,6% (31). Kod recidivista je zavisnost od droga prisutna u 41,2% (35) slučajeva. Očigledno da je zavisnost od droga prisutnija kod recidivista u odnosu na primarno osuđene. Ovakva raspodela je uslovljena i postojanje statistički značajne razlike između recidivista i primarno osuđenih ($\chi^2=8,509$, $df=1$, $p=0,004$). Posmatrajući ukupan broj osuđenih koji su zavisni od droga, zapaža se da su dobijeni podaci u skladu sa podacima Uprave za izvršenje krivičnih sankcija (2013), prema kojima je 27,5% osuđenih u zatvorima Srbije zavisno od droga.

Nasilništvo

Procena rizika nasilništva treba da bude karakteristika osuđenog koja će biti razmatrana prilikom donošenja odluke o odmeravanju kazne i odluke o vrsti i intenzitetu tretmana (Campbell, French & Gendreau, 2009). Nasilno ponašanje dovodi do ozbiljnih finansijskih opterećenja u vidu zatvaranja učinilaca krivičnih dela, aktiviranja službi za zaštitu žrtava nasilja, rada policijskih i drugih službenika i doprinosi smanjenju osećanja sigurnosti u zajednici (Rocheleau, 2015).

Osobe koje su sklone nasilnom ponašanju, takvo ponašanje će ispoljavati i u zatvoru. Istraživanja koja su se bavila pitanjem šta doprinosi nasilnom ponašanju u zatvoru, ukazuju na sledeće činjenice: udruživanje u kriminalne grupe, ranija osuđivanost i ranije nasilje doprinose i nasilju u zatvoru (Steiner & Wooldrege, 2008). Postoje i institucionalni faktori koji doprinose nasilnom ponašanju. Neki od njih su: fluktuacija zaposlenih i osuđenih; deprivacije; komunikacija zaposlenih i osuđenih i programi tretmana (Useem, 1985). Usled ovakve situacije u zatvorima je izražena deprivacija sigurnosti (Jovanić, 2014).

U Tabeli 2 su prikazane razlike između recidivista i primarno osuđenih u odnosu na sklonost nasilničkom ponašanju. Ispitivani uzorak je podeljen u dve kategorije, pri čemu su u kategoriju koja ima sklonost nasilničkom ponašanju, svrstani osuđeni koji su, dva ili više puta, ponovili nasilje, te im ono predstavlja obrazac ponašanja.

Tabela 2 – Sklonost nasilničkom ponašanju

	Recidivizam						Ukupno	
	Da		Ne					
	Br.	%	Br.	%	Br.	%		
Nasilništvo								
Ne	35	41,2	27	75,0	62	51,2		
Da	50	58,8	9	25,0	59	48,8		
Ukupno	85	100,0	36	100,0	121	100,0		

Na osnovu prikazanih podataka zapaža se da u populaciji primarno osuđenih dominiraju osuđeni koji nisu skloni nasilnom ponašanju, a kojih ima 75% (27). Sa druge strane, kod recidivista je sklonost nasilničkom ponašanju prisutna u više od polovine ispitivanog uzorka (58,8%). Ovakva raspodela je uslovlila i postojanje statistički značajne razlike između recidivista i primarno osuđenih ($\chi^2=11,580$, $df=1$, $p=0,001$). Dobijeni podaci su u skladu sa nalazima nekih autora (Motiuk & Belcourt, 1997) koji ističu vezu između nasilništva i recidivizma.

Problemi sa zakonom zbog alkohola

Stanković i Begović (2005) navode da alkoholizam predstavlja socijalno-medicinsku bolest, te da društvena sredina ima uticaja na nastanak alkoholizma i predstavlja seting u kome se ispoljavaju njegove posledice. Konstantno unošenje alkohola izaziva brojna oštećenja, bolesti i promene u organizmu. Alkoholizam je značajan kriminogeni faktor i kao društveno patološka pojava ima iste socijalne korene kao kriminalitet. Alkoholisana osoba teško diferencira dozvoljeno od nedozvoljenog, pa se ponaša kriminalno (Bukelić, 2004). Upotreba alkohola slabi inhibitorne mehanizme, što za posledicu ima ispoljavanje kriminalnog i nasilničkog ponašanja (Bean, 2014).

Na osnovu istraživanja (White, Ackerman & Caraveo, 2001) koje je vršeno u SAD, sa 115 osuđenih, zapaženo je da je 61% imalo probleme sa alkoholom, a da je 29% bilo zavisno od alkohola. Isti autori (2001) navode da je 33% ispitivanog uzorka izvršilo fizičko nasilje prema partneru, pri čemu je 13% izvršilo nasilje koje je okarakterisano kao ozbiljno. U Belgiji (Lang & Belenko, 2000) oko 80% osuđenih u zatvorima ima probleme sa alkoholom, te čini krivična dela pod uticajem alkohola.

Poznavanje ličnosti alkoholičara, nužan je preduslov rada na korekciji. U psihološkom pogledu alkoholičare odlikuju emocionalna labilnost; infantilnost; zavisnost; nesigurnost; impulsivnost; nesposobnost kontrolisanja afekata; neurotične crte ličnosti i površna socijabilnost (Konstantinović-Vilić i Nikolić-Ristanović, 2003). Iste autorke (2003) navode da uživanje alkohola ne mora neminovno da dovede do kriminalnog ponašanja i da ima slučajeva gde određen broj alkoholičara nikada ne dođe u sukob sa zakonom.

U Tabeli 3 su prikazane razlike između recidivista i primarno osuđenih u odnosu na probleme sa zakonom zbog alkohola. Zloupotreba alkohola je, kao i zloupotreba droga jedan od dinamičkih faktora rizika recidivizma (Ilijić, 2016).

Tabela 3 – Problemi sa zakonom zbog alkohola

	Recidivizam						Ukupno	
	Da		Ne					
	Br.	%	Br.	%	Br.	%		
Problemi sa zakonom zbog alkohola								
Ne postoje	26	30,6	21	58,3	47	38,8		
Povremeni	32	37,6	13	36,1	45	37,2		
Izraženi	27	31,8	2	5,6	29	24,0		
Ukupno	85	100,0	36	100,0	121	100,0		

Na osnovu podataka prikazanih u Tabeli 3 zapaža se da u populaciji primarno osuđenih više od polovine (58,3%) nema probleme sa zakonom zbog alkohola, a da 41,7% primarno osuđenih ima povremene i izražene probleme sa zakonom zbog alkohola. Sa druge strane, 69,4% recidivista ima povremene i izražene probleme sa zakonom zbog alkohola, pri čemu je značajan podatak da oko jedne trećine njih ima izražene probleme. Ovakva raspodela je uslovlila i postojanje statistički značajne razlike između recidivista i primarno osuđenih, o čemu svedoče rezultati χ^2 testa ($\chi^2=12,861$, $df=2$, $p=0,002$).

Udruživanje u kriminalne grupe

Zabrinutost zbog kriminalnih grupa postoji u zatvorima i van njih, jer one utiču na institucionalnu i javnu sigurnost (Wilkinson & Delgado, 2006). Istraživanja pokazuju da su te osobe nižeg obrazovnog nivoa, nisu u bračnoj zajednici i nemaju decu. Pored toga, imaju istoriju kriminalnog ponašanja, nestabilnu istoriju zaposlenja, sklonost korišćenju droga i alkohola i sklonost nasilnom ponašanju (Dooley, Seals & Skarbek, 2014).

Učešće u kriminalnoj grupi visoko korelira sa recidivizmom (Huebner, Varano & Bynum, 2007). Uključivanje u kriminalne grupe je karakteristično za osobe sa kriminalnim načinom života, te je recidivizam učestala pojava (Caudill, 2009). U prilog ovoj tvrdnji ide činjenica da učestali kontakti sa osobama koje su sklone kriminalu, doprinose povećanju znanja na koji način sprovesti kriminalne aktivnosti. Nastavak udruživanja u zatvoru doprinosi stvaranju nove mreže kriminalnih prijatelja (Dooley, Seals & Skarbek, 2014). Unutar zatvora kriminalne grupe neretko distribuiraju droge i prouzrokuju nasilje (Trulson, Marquart & Kawucha, 2006). U Teksasu, 80% nasilnih prekršaja u zatvorima počine osuđeni koji su uključeni u kriminalne grupe (Fong, Vogel & Buentello, 1992). U SAD, članovi kriminalnih grupa čine 18% osuđenih koji izvrše oko 43% nasilnih disciplinskih prestupa u zatvoru (Olson, Dooley & Kane, 2004).

U Tabeli 4 su prikazane razlike između recidivista i primarno osuđenih u odnosu na udruživanje u kriminalne grupe. Udruživanje u kriminalne grupe je jedan od dinamičkih faktora rizika recidivizma, povezan sa kriminalnim ponašanjem (Ilijić, 2016).

Tabela 4 – Udruživanje u kriminalne grupe

	Recidivizam					
	Da		Ne		Ukupno	
	Br.	%	Br.	%	Br.	%
Udruživanje u kriminalne grupe						
Ne udružuje se	42	49,4	24	66,7	66	54,5
Povremeno	29	34,1	12	33,3	41	33,9
Stalni članovi	14	16,5	0	0	14	11,6
Ukupno	85	100,0	36	100,0	121	100,0

Na osnovu prikazanih podataka zapaža se da u populaciji primarno osuđenih dominiraju oni koji nisu članovi kriminalnih grupa (66,7%), a da ne postoji ni jedan osuđeni koji je stalni član kriminalnih grupa. Sa druge strane, 16,5% recidivista su stalni članovi kriminalnih grupa. U kategoriji recidivista i primarno osuđenih je približno isti broj onih koji su povremeno uključeni u aktivnosti kriminalnih grupa. Ovakva raspodela je uslovlila i postojanje statistički značajne razlike između recidivista i primarno osuđenih ($\chi^2=7,314$, $df=2$, $p=0,026$). Na osnovu prikazanih podataka evidentno je da posmatrani zatvori imaju probleme sa osuđenima koji se udružuju u kriminalne grupe. Takvo udruživanje stvara dalekosežne posledice unutar zatvora. Članovi takvih grupa sabotiraju rehabilitacione programe, te postavljaju ilegalne aktivnosti kao prioritete. Stoga je bitno primeniti intervencije koje mogu smanjiti uticaj i regrutovanje novih članova (Winterdyk & Ruddell, 2010).

Efektivni programi

Žunić-Pavlović (2004) navodi da na efektivnost programa utiče integritet programa; širina, intenzitet i trajanje; seting; karakteristike klijenata; karakteristike osoblja i odnos između klijenta i stručnjaka. Zatvorski programi tretmana treba da budu usklađeni sa principom rizika, potreba i responzivnosti – RNR model. Prema ovom modelu, intenzitet tretmana treba prilagoditi procenjenom riziku (Andrews, Bonta & Hoge, 1990).

Ne može se unapred dati odgovor koliko treba da traje intervencija da bi bila efektivna. Žunić-Pavlović (2004) ističe da je za visoko rizične prestupnike potrebno da intervencije budu intenzivnije i dužeg trajanja. Istraživanjima je utvrđeno da se primenom neadekvatnog intenziteta tretmana povećava mogućnost recidivizma. Autorka (Hanley, 2002) navodi da 12% nisko rizičnih prestupnika sa kojima se primenjuju programi minimalnog intenziteta, recidivira. Ta brojka se povećava na 17% kada su nisko rizični prestupnici uključeni u intenzivne tretmane. Visoko rizični prestupnici, koji su uključeni u intenzivan tretman recidiviraju u 38% slučajeva. Ta brojka se povećava na 58% kada se sa visoko rizičnim prestupnicima primenjuje tretman minimalnog intenziteta (Hanley, 2002).

Autori navode da osuđeni koji su spremni za učešće u programu, imaju dva puta veću verovatnoću da uspešno završe program, u poređenju sa ostalim osuđenim (Bosma, et al., 2016). Slaba motivacija za promenu je neretko udružena sa visokim potrebama za tretmanom, te tretman treba usmeriti i ka podizanju motivacije (Žunić-Pavlović, 2004). Osuđeni koji odustanu od tretmana, recidiviraju više od onih koji nisu ni bili uključeni u tretman (Downen & Serin, 2001). Ovakav podatak ne ukazuje na činjenicu da slabo motivisane ne treba uključiti u tretman, već da je potrebno razvijanje i održavanje motivacije.

Programom tretmana treba obuhvatiti veći broj kriminogenih faktora, budući da kompleksniji programi daju bolje rezultate, nego oni koji su usmereni na pojedinačne probleme (Downen & Serin, 2001). Žunić-Pavlović (2004), obuhvat većeg broja kriminogenih potreba, objašnjava širinom programa tretmana. Ističe da su slabo efektivni programi u kojima je sužen fokus delovanja. Međutim, ista autorka (2004) navodi da ni multimodalnost programa ne znači neminovno njegovu efektivnost.

Monroe County's program

Monroe County's program se primenjuje u državi Njujork prema učiniocima krivičnih dela, kod kojih je dijagnostikovano problem zavisnosti od psihoaktivnih supstanci. Uslovi za učešće u programu su: osuda za nenasilno krivično delo; izrečena kazna zatvora najmanje mesec, a najviše godinu dana; identifikovana potreba za lečenjem i dobrovoljnost učešća u programu. Tretman traje između 60 i 90 dana, a terapija se odvija četiri puta nedeljno (Turley, Thornton, Johnson & Azzolino, 2004).

Program je zasnovan na principima 12 koraka anonimnih alkoholičara, gde se kao jedan od krajnjih ciljeva očekuje da osoba prepozna problem, te da razvije strategije za njegovo preovladavanje. Učesnici programa su u obavezi da prisustvuju grupnim tretmanima, na kojima se diskutuje o problemu zavisnosti i korenima problema. Nakon što priznaju da imaju problem, te uvide njegovu pozadinu, na preostalim sesijama se diskutuje o strategijama preovladavanja problema. Pored grupnih, postoje i individualne sesije. Program se ne prekida kada osuđeni izvrši kaznu, već se nastavlja u procesu postpenalnog prihvata (Turley, et al., 2004). Fokus terapije je na kriminalnim sklonostima; nasilnom ponašanju; emocionalnim i psihološkim problemima; nedostatku empatije prema žrtvi i impulsivnom reagovanju (White, Ackerman & Caraveo, 2001).

Evaluacija programa ukazuje na činjenicu da učesnici, nakon šest meseci od isteka programa, imaju značajno niže stope recidivizma. Tokom evaluacije programa koja je vršena 1995. godine, utvrđeno je da je recidiviralo 41,15% netretiranih osuđenih, u poređenju sa 25% koji su bili podvrgnuti tretmanu. Rezultati evaluacije nakon godinu dana praćenja po završetku programa (2000. godina) ukazuju da je 56,3% netretiranih osuđenih, u poređenju sa 26,2% tretiranih, recidiviralo (Turley, et al., 2004).

Moral Reconciliation Therapy (MRT)

Moral Reconciliation Therapy (MRT) je dizajniran prema postavkama Eriksonove teorije, Maslovljeve hijerarhije potreba, Kolbergove teorije i postavkama Jungove psihologije. Program se zasniva na predavanjima, diskusijama i korišćenju priručnika za tretman (Armstrong, 2003). Program se sastoji od serije grupnih vežbi i individualnih zadataka, raspoređenih u 12 ili 16 koraka. Unapređivanje moralnog rezonovanja, postiže se putem konfrontiranja sa mišljenjem i ponašanjem. Od prestupnika se traži da opišu, procene i kritikuju svoje stavove i uverenja i da učestvuju u aktivnostima koje ih uče da odlože zadovoljenje potreba (Žunić-Pavlović i Kovačević, 2011). Osobe napreduju kroz korake moralnog razvoja, te treba da počnu da delaju na način koji je u skladu sa adekvatnim nivoima moralnog razvoja. Da bi se olakšao moralni razvoj, klijentima se daju moralne dileme, koje oni razmatraju u grupama. Tretman je zasnovan na kognitivno-bihejvioralnom pristupu. Sa tretmanom se pokušava razviti sposobnost odlaganja zadovoljstva i prekidanje odnosa sa delinkventnim prijateljima (Armstrong, 2003).

Program se bazira na ideji da ljudi formiraju osobine kroz progresivnu akumulaciju verovanja, stavova i navika, a da je kriminal odrambeni mehanizam, koji predstavlja reakciju na tenziju, koja nastaje kao posledica konflikta između ličnosti i unutrašnjih borbi osobe (Armstrong, 2003).

Kognitivno-bihejvioralni se svrstavaju u najefikasnije programe, a rezultati brojnih istraživanja potvrđuju njihovu efikasnost u redukovanju recidivizma, u opsegu od 20-30%. Studije pozitivno izveštavaju o programima koji su usmereni na kognitivno funkcionisanje i na unapređenje moralnog razvoja (Žunić-Pavlović i Jovanić, 2016). Evaluacija MRT programa ukazuje na činjenicu da su učesnici programa, nakon petogodišnjeg praćenja, recidivirali u 37,1%, u odnosu na neučesnike, koji su recidivirali u 54,9% slučajeva (Armstrong, 2003).

Rimutaka Violence Prevention Unit (RVPU)

Na Novom Zelandu, od 1998. godine se primenjuje Rimutaka Violence Prevention Unit (RVPU), program za nasilne prestupnike visokog rizika. Kriterijumi za učešće u programu su: izvršeno krivično delo sa elementima nasilja; nepostojanje mentalnog poremećaja ili neuroloških oštećenja; poznavanje engleskog jezika i dobrovoljno učešće (Polaschek, Wilson, Tovnsend & Daly, 2005). Intenzitet tretmana je 330 sati grupnih sesija tokom 28 nedelja. Program je kognitivno-bihejvioralnog karaktera. Tretman je dizajniran tako da se identifikuju faktori rizika kod prestupnika, te se uče tehnike upravljanja raspoloženjem; razvijanje empatije prema žrtvi; moralno rasuđivanje; rešavanje problema; komunikacija i odnos sa ljudima i plan upravljanja rizikom nakon otpusta (Polaschek, 2011).

Autori (Polaschek, et al., 2005) navode da je 32% onih koji su završili program recidiviralo, u odnosu na 63% neučesnika. Zapaženo je da je program bio efikasniji kod prestupnika sa visokim rizikom od srednje rizičnih.

Zaključak

Rezimirajući prethodno predočene podatke empirijskog istraživanja, uočava se da u posmatranim ustanovama 70,2% ispitivanog uzorka čine recidivisti. Recidivisti se od primarno osuđenih razlikuju u odnosu na prisustvo socijalno patoloških pojava. Međutim, primetno je da i kod primarno osuđenih postoje problemi sa alkoholom i drogama, sklonost nasilnom ponašanju, kao i udruživanje u kriminalne grupe. Iako su oni primarno osuđeni, svakako da postoji opasnost od ponovnog činjenja krivičnih dela i kod preostalih 29,8% ispitivanog uzorka. Nepoverenje u osuđene kod kojih je prisutno postojanje socijalno patoloških pojava zapaženo je u istraživanju autora Jovanić i Petrović (2017) koji ukazuju na činjenicu da su nadležni sudovi ređe dodeljivali uslovni otpust osuđenima: kod kojih je ustanovljeno da imaju problema u porodici zbog alkoholizma; problema sa zakonom zbog alkoholizma; ukoliko su skloni nasilničkom ponašanju; ukoliko postoje znaci apstinencijalne krize; ukoliko konzumiraju droge; ako postoje poremećaji u ponašanju ili poremećaji u ličnosti, koji su najčešće usko povezani sa korišćenjem psihoaktivnih supstanci.

Evidentno je da postoje programi za koje je dokazano da su uspešni u redukciji recidivizma. Kazna zatvora, kao institucionalna sankcija, bez primene tretmana, samo trenutno onesposobljava osuđenog da čini krivična dela. Izlazak na svet slobode, neprimenjen ili neadekvatno primenjen tretmanski proces, uz faktore rizika koji su identifikovani kod osuđenog i nepostojanje postpenalnog prihvata, neminovno doprinose ponovnom činjenju krivičnih dela. Pojava recidivizma ne umanjuje značaj napora i opravdanost nastojanja da se primenom adekvatnih tretmana pomogne osuđenima. Stoga, pažnju treba usmeriti na kriminogene potrebe osuđenih, te u skladu sa njima izabrati i adekvatno primenjivati tretmanske programe u zatvoru. Samo takvim postupanjem, rizik recidivizma može biti smanjen.

Literatura

1. Andrews, D., Bonta, J., & Hoge, R. (1990). Classification for Effective Rehabilitation. *Criminal Justice and Behavior*, 17(1), 19–52.
2. Armstrong, T. (2003). The effect of moral recondition therapy on the recidivism of youthful offenders: A randomized experiment. *Criminal Justice and Behavior*, 30(6), 668-687. doi: 10.1177/0093854803256452.
3. Bean, P. (2014). *Drugs and crime (4th ed.)*. New York: Routledge.
4. Belenko, S., Kimberly A., & Houser, K. (2012). Gender Differences in Prison-Based Drug Treatment Participation. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 56(5), 790-810.
5. Bierens, H., & Carvalho, J. (2007). Semi-nonparametric competing risks analysis of recidivism. *Journal of Applied Econometrics*, 22(5), 971-993. doi: 10.1002/jae.960.
6. Boland, F., Henderson, K. & Baker, J. (1998). Case need domain: Substance abuse assessment review. *Forum on Corrections Research*, 10, 32-34.
7. Bosma, A., Kunst, M., Reef, J., Dirkzwager, A., & Nieuwebeerta, P. (2016). Prison-based rehabilitation: Predictors of offender treatment participation and treatment completion. *Crime & Delinquency*, 62(8), 1095-1120. doi: 10.1177/0011128714549654.
8. Bukelić, J. (2004). *Socijalna psihijatrija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
9. Campbell, M., French, S., & Gendreau, P. (2009). The prediction of violence in adult offenders: A meta-analytic comparison of instruments and methods of assessment. *Criminal Justice and Behavior*, 36(6), 567-590. doi: 10.1177/0093854809333610.
10. Caudill, J. W. (2010). Back on the swagger: Institutional release and recidivism timing among gang affiliates. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 8(1), 58-70. doi: 10.1177/1541204009339872.
11. Correctional Service Canada, (2004). *Use of Random Urinalysis to Detect Drug Use in Prison: A Review of the Issues*. Available on: www.csc-scc.gc.ca.
12. Cullen, F. T., & Gendreau, P. (2000). Assessing correctional rehabilitation: Policy, practice, and prospects. In J. Homey (Ed.), *Criminal justice 2000: Vol. 3. Policies, processes, and decisions of the criminal justice system* (pp. 109-175). Washington, DC: National Institute of Justice.
13. Dooley, B., Seals, A., & Skarbek, D. (2014). The effect of prison gang membership on recidivism. *Journal of Criminal Justice*, 42(3), 267-275. doi: doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2014.01.002.
14. Dowden, C., Blanchette, K., & Serin, R. (1999). *Anger management programming for federal male inmates: An effective intervention (No. R-82)*. Ottawa, Ontario, Canada: Correctional Service Canada.
15. Fong, R., Vogel, R., & Buentello, S. (1992). Prison gang dynamics: A look inside the Texas Department of Corrections. In P. J. Benkos & A.V. Merlo (Ed.), *Corrections: Dilemmas and directions* (pp. 57–58). Cincinnati, OH: Anderson.
16. Fox, A. (2002). Aftercare for drug-using prisoners: Lessons from an international study. *Probation Journal*, 49(2), 120-129. 10.1177/026455050204900206.
17. Gideon, L. (2010). Drug offenders' perceptions of motivation: The role of motivation in rehabilitation and reintegration. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 54(4), 597-610. 10.1177/0306624X09333377.
18. Hanley, D. (2002) *Risk differentiation and intensive supervision: A meaningful union?*. Doctoral dissertation. University Of Cincinnati.

19. Huebner, B., Varano, S., & Bynum, T. (2007). Gangs, guns, and drugs: Recidivism among serious, young offenders. *Criminology & Public Policy*, 2, 187–222.
20. Ilijić, Lj. (2016). *Uticaj obrazovanja i profesionalnog osposobljavanja na redukciju rizika recidivizma kod osuđenih lica*. Doktorska disertacija. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
21. Jovanić, G. (2010). Krivično-pravni i penološki recidivizam osuđenih lica. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 9(2), 271-282.
22. Jovanić, G. (2014). (Ne)sigurnost u zatvoru. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 13(2), 141-172. doi:10.5937/specedreh13-6128.
23. Jovanić, G., & Petrović, V. (2017). Uslovno otpuštanje u praksi okružnog zatvora i nadležnih sudova. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 16(1), 95-122. doi: 10.5937/specedreh16-12680.
24. Knežić, B., & Stojanović, M. (2015). Odnos recidivista prema obrazovanju u KPZ. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 34(2), 63-77.
25. Konstantinović-Vilić, S., & Nikolić-Ristanović, V. (2003). *Kriminologija*. Niš: Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu.
26. Labović, D. (2011). Posledice narkomanije i opšti aspekti narkokriminala u Evropi. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 49(1), 183-197.
27. Lang, M., & Belenko, S. (2000). Predicting retention in a residential drug treatment alternative to prison program. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 19(2), 145-160.
28. Link, A., & Williams, D. (2017). Leisure Functioning and Offender Rehabilitation: A Correlational Exploration Into Factors Affecting Successful Reentry. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 61(2), 150-170. doi: 10.1177/0306624X15600695.
29. Macanović, N. (2009). Recidivizam. *Socijalna misao*, 63, 169-177.
30. Mjaland, K. (2014). 'A culture of sharing': Drug exchange in a Norwegian prison. *Punishment & Society*, 16(3), 336-352. doi: 10.1177/1462474514527149.
31. Motiuk, L., & Belcourt, R. (1997). Profiling federal offenders with violent offences. *Forum on Corrections Research*, 9(2), 8-13.
32. Olson, D., Dooley, B., & Kane, C. (2004). *The relationship between gang membership and inmate recidivism*. Springfield, IL: Illinois Criminal Justice Authority.
33. Plotnikoff, R., & Nigginbotham, N. (2002). Protection Motivation Theory and exercise behavior change for the prevention of coronary heart disease in a high-risk, Australian representative community sample of adults. *Psychology, Health and Medicine*, 7(1), 87-98.
34. Polaschek, D. (2011). High-intensity rehabilitation for violent offenders in New Zealand: Reconviction outcomes for high-and medium-risk prisoners. *Journal of Interpersonal Violence*, 26(4), 664-682. doi: 10.1177/0886260510365854.
35. Polaschek, D., Wilson, N., Townsend, M., & Daly, L. (2005). Cognitive-behavioral rehabilitation for high-risk violent offenders: An outcome evaluation of the Violence Prevention Unit. *Journal of Interpersonal Violence*, 20, 1611-1627.
36. Rocheleau, A. (2015). Ways of coping and involvement in prison violence. *International journal of offender therapy and comparative criminology*, 59(4), 359-383. doi: 10.1177/0306624X13510275.
37. Rossegger, A., Laubacher, A., Moskvitin, K., Villmar, T., Palermo, G., & Endrass, J. (2010). Risk Assessment Instruments in Repeat Offending: The Usefulness of FORTES. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 20(10), 1-16.
38. Šaćirović, Dž. (2014). Uloga tretmana u izvršenju krivičnih sankcija. *Pravne teme*, 2(4), 167-180.
39. Stanković, Z., & Begović, D. (2005). *Alkoholizam od prve do poslednje čaše. Terapijski priručnik*. Beograd: Kreativni centar.
40. Steiner, B., & Wooldredge, J. (2008). Inmate versus environmental effects on prison rule violations. *Criminal Justice and Behavior*, 35, 438-456.
41. Stojanović, Z. (2007). Socijalno-psihološke i kriminološke karaktersitike osuđenika u otvorenom tretmanu. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 1(2), 159-181.
42. Trulson, C., Marquart, J., & Kawucha, S. (2006). Gang suppression and institutional control. *Corrections Today*, 68, 26–31.
43. Turley, A., Thornton, T., Johnson, C., & Azzolino, S. (2004). Jail drug and alcohol treatment program reduces recidivism in nonviolent offenders: A longitudinal study of Monroe County, New

- York's, jail treatment drug and alcohol program. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 48(6), 721-728. doi: 10.1177/0306624x04265088.
44. Uprava za izvršenje krivičnih sankcija, (2013). *Godišnji izveštaj o radu*. Ministarstvo pravde Republike Srbije.
  45. Useem, B. (1985). Disorganization and the New Mexico prison riot of 1980. *American Sociological Review*, 50, 677-688.
  46. White, R., Ackerman, R., & Caraveo, L. (2001). Self-identified alcohol abusers in a low-security federal prison: Characteristics and treatment implications. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 45(2), 214-227. doi: 10.1177/0306624X01452007.
  47. Wilkinson, R. A., & Delgado, A. (2006). Prison gang and drug investigations: An Ohio approach. *Corrections Today*, 68(2), 36-40.
  48. Winterdyk, J., & Ruddell, R. (2010). Managing prison gangs: Results from a survey of US prison systems. *Journal of Criminal Justice*, 38(4), 730-736.
  49. Žunić-Pavlović, V. (2004). *Evalvacija u resocijalizaciji*. Beograd: Partenon.
  50. Žunić-Pavlović, V., & Jovanić, G. (2016). Efektivnost kognitivno-bihejvioralnih programa u redukovanju recidivizma. U: Zbornik rezimea, *Stručno-naučni seminar sa međunarodnim učesćem „Dani defektologa Srbije”*, 2016-02-11, Beograd. 30.
  51. Žunić-Pavlović, V., & Kovačević, R. (2011). *Penološka rehabilitacija: Zakonski, teorijski i praktični aspekti*. Tuzla: OFF-SET.

CONVICTED RECIDIVISTS AND SOCIAL PATHOLOGY PHENOMENA

Vera Petrović
Defectology MA

Summary

The goal of this paper is the analysis of differences between the first-time convicts and recidivists in the light of demonstrating social pathology phenomena and etiological factors contributing to them. The research was realized in Užice County Jail and Padinska Skela Correction facility. The research sample consisted of 121 files of convicts sentenced to up to 3 year imprisonment. For the data collection, documentation considering the convicts' character evaluation, the data obtained by the Risk Assessment for the Convicts Sentenced to up to 3 Year Imprisonment Questionnaire and the reports of the county jail and the correction facility about the convicts' appeal on parole release were used. The basic results of the research indicate the existence of statistically significant difference, namely, the more common presence of drug abuse, violence, joining criminal groups and violations associated with alcohol abuse with the recidivists in comparison to the first-time convicted ones. When it comes to the presence of etiological factors contributing to demonstration of social pathology phenomena, a more disadvantageous situation was observed in recidivists compared to the first-time convicted. The research results highlight the need for introduction and implementation of specialist penalty treatments in prisons in the Republic of Serbia which would focus on the observed etiological factors. In the light of this, some of the potential penalty treatment models applied to the recidivists both in European and American jails are described. Moreover, some of the results of researches conducted on the assessment of the efficiency of the applied treatment programs aimed to the reduction of recidivism factors are depicted.

Key words: convicts, recidivism, social pathology phenomena, penalty treatment.

NATO AGRESIJA NA JUGOSLAVIJU 1999. GODINE I PSIHOLOŠKE POSLEDICE

Slavko Milojković, Regionalni centar za razvoj zaposlenih u obrazovanju – Niš²⁸⁰

Srdan Aleksić, Advokatska kancelarija Aleksić – Niš²⁸¹

Andrija Milojković, Nacionalna služba za zapošljavanje – Filijala Niš²⁸²

Rezime: U ovom radu smo pokušali da ukažemo na pojavu mnogih psiholoških poremećaja, kao posledice ugrožavanja, odnosno zagađenja životne sredine izazvane bombardovanjem. Rat je stres širokih razmera koji traje relativno dugo. Zato se i ratovi svrstavaju i u ekološke nesreće, koje dovode do zagađenja vode, vazduha i zemlje i time narušavaju ne samo fizičko već i mentalno zdravlje ljudi. Brojni su faktori koji utiču na pojavu psihičkih i psihosomatskih oboljenja za vreme rata kao na primer: izbegništvo ili povremeno ili privremeno napuštanje porodičnog doma, sklanjanje u skloništa čime se remeti ustaljeni ritam života, ugroženost sredine raznim opasnim hemijskim i radioaktivnim materijama, stalna buka itd. Sve ovo govori da će u ratnoj situaciji biti ugroženo ne samo fizičko, već i psihičko zdravlje ljudi. Studije o posledicama bombardovanja NATO avijacije tokom 1999. godine na područje tadašnje SR Jugoslavije, ukazuju da su njihovi avioni bacili 15 tona osiromašenog uranijuma, čiji je period poluraspada četiri i po milijarde godina. Prilikom eksplozije bojeve municije sa osiromašenim uranijumom stvorena je prašina mikronskih dimenzija, koja se rasporedila po celoj Srbiji i Balkanu. Tako su Grci, nakon dva i po meseca od bombardovanja Srbije, ispiti-vanjima utvrdili da je zračenje na teritoriji njihove zemlje povećano za 20 do 30 odsto. Istraživanje koje je sprovedla Marija Zotović, četrnaest meseci po završetku bombardovanja, na uzorku od 629 dece i adolescenata iz Vojvodine ukazuje da su simptomi PTSP-a prisutni u značajnom stepenu (srednji i težak oblik poremećaja) kod gotovo 60% dece i adolescenata. To znači da posledice bombardovanja ne nestaju lako, brzo i samim protokom vremena. Simptomi depresivnosti bili su zastupljeni kod znatno manjeg broj ispitanika. Dakle, rat kao ekološka katastrofa dovodi do fizičkih bolesti kao posledica zagađenosti životne sredine hemijskim i radioaktivnim materijama i psihičkih kao posledica neprekidnog uticaja stresora u dužem vremenskom periodu, koje se ispoljavaju pre svega u vidu posttraumatskog stersnog poremećaja.

Ključne reči: rat, stres, posttraumatski stresni poremećaj.

UVOD

Rat, bombardovanja, upotreba biohemijskih i radioaktivnih supstanci je najočigledniji i najtraumatskiji način narušavanja ravnoteže u životnoj sredini i ugrožavanja habitabilnosti čovekovog životnog prostora. S druge strane, rat je kako ističe Kostić «društveni stres koji nastaje kad se ekstremno ugrožava opstanak pojedinca kao individue i čitavih društvenih grupa kojima on pripada» (Kostić, 2002, str. 202). Rat je stres širokih razmera koji traje relativno dugo. U vreme rata su ugroženi, odnosno narušene valence osnovnih životnih faktora koji obezbeđuju egzistenciju čoveka i njegove potrebe za hranom, za zaklonom, za klimom itd. ali je, takođe, ugroženo i mentalno zdravlje i normalno psihičko funkcionisanje ljudi.

U situacijama rata strah je najsnažnija emocija (strah za svoj život i za život članova svoje porodice, strah od povređivanja i sl.). Dobro je poznata činjenica da hormoni kao i autonomni nervni sistem stoje u tesnoj vezi sa emocijama čoveka koje mogu, preko ovog sistema, da utiču na fiziološko stanje ljudi. Pošto je hroničnim emocijama a time i strahovima jedini kanal pražnjenja vegetativni

---

²⁸⁰ slavkomilojkovic@yahoo.com

²⁸¹ advokati.aleksic@gmail.com

²⁸² andrija.milojkovic@nsz.gov.rs

nervni sistem, one mogu dovesti do funkcioniranih poremećaja u vegetativno-endokrinom sistemu. Brojni su faktori koji utiču na pojavu psihičkih i psihosomatskih oboljenja za vreme rata kao na primer: izbeglištvo ili povremeno ili privremeno napuštanje porodičnog doma, sklanjanje u skloništa čime se remeti ustaljeni ritam života, ugroženost sredine raznim opasnim hemijskim i radioaktivnim materijama, stalna buka itd. Sve ovo govori da će u ratnoj situaciji biti ugroženo ne samo fizičko, već i psihičko zdravlje ljudi. Prisustvo ovakvog stresora će na osnovu teorija o fiziološkom i psihološkom stresu dovesti do iscrpljenja adaptivnih resursa stanovnika, što za posledicu ima i psihološke probleme.

NATO avijacija je tokom 1999. godine na područje tadašnje SR Jugoslavije, a prevas-hodno na teritoriju Kosmeta i na rubne delove Pčinjskog okruga, bacila 15 tona osiromašnog uranijuma, čiji je period poluraspada četiri i po milijarde godina. Prilikom eksplozije bojeve municije sa osiromašenim uranijumom stvorena je prašina mikronskih dimenzija, koja se rasporedila po celoj Srbiji i Balkanu. Grci su nakon dva i po meseca od bombardovanja Srbije ispitivanjima utvrdili da je zračenje na teritoriji njihove zemlje povećano za 20 do 30 odsto. Do 1999. u Srbiji se registrovalo između 15.000 i 20.000 novih slučajeva kancera, da bi taj broj već 2004. dostigao cifru od 30 000 novih bolesnika.²⁸³ Uzrok tome je, najverovatnije, osiromašeni uranijum koji je bačen za vreme bombardovanja.

Posle 12 dana boravka u još bombardovanoj SR Jugoslaviji, u maju 1999. godine, gde je bio sa misijama drugih agencija iz sistema UN, Bakari Kante je UNEP-u podneo izveštaj koji govori o ekološkom užasu: atmosfera i tlo u bivšoj SR Jugoslaviji trajno su zagađeni otrovnim materijama zbog bombardovanja industrijsko-hemijskih kompleksa i zbog upotrebe oružja sa osiromašenim uranijumom. U izveštaju Bakari Kantea piše da su, zbog bombardovanja, prirodu u SR Jugoslaviji zagađile otrovne supstance i naglašava da je "ozbiljna šteta nane-sena čovekovojoj okolini uništavanjem: naftnih rafinerija, naftno-hemijskog kompleksa, hemijskih i fabrika veštačkog đubriva, farmaceutskih i drugih industrijskih postrojenja".²⁸⁴

POST TRAUMATSKI STRESNI POREMEĆAJ

U Prvom svetskom ratu Englezi i Francuzi započeli su sa evakuacijom svojih vojnika žrtava „šoka od granata“ (Gersons, Carlier, 1992) Veliki broj psiholoških žrtava uskoro ih je prinudio da ih ostave blizu fronta, prećutno pokazujući da je to bolji način da im se pomogne. Ova dva autora dalje navode uverenje iz Prvog svetskog rata, da je «šok od granate» uzrokovan mikroskopskim parčicama eksplozivne bombe koji su prodrli do mozga. Ovakav zaključak se zasnivao na teoriji da su ove žrtve rata pretrpele organska oštećenja. Za vreme Drugog svetskog rata uzrok je bio pripisivan iscrpljenosti, dok je recimo u Koreji razmatran kao emocionalni problem. (Gersons, Carlier, 1992) Dakle, ova promena naziva odražava promenu shvatanja ovog problema od organskog oboljenja do manje više psihološkog odgovora na preveliku opasnost. Ettinger koji je ispitivao žrtve holokausta i Lifton koji je proučavao Japance koji su peživali nuklearno bombardovanje u Drugom svetskom ratu, pomerili su predmet interesovanja od unutrašnjih ka spoljašnjim uzrocima stresa (Granot, 1997).

Kako će čovek reagovati u situacijama koje opaža kao ugrožavajuće i koje su objektivno takve? Jedna od osnovnih reakcija je reakcija straha. Strah je snažna emocionalna reakcija na situaciju koja pretili integritetu organizma, sa unurašnjim fiziološkim promenama (ubrzani rad srca, pojačano lučenje nekih žlezda i sl.) i eventualno spoljnim manifestacijama (bledilo, znojenje, drhtanje, bekstvo ili agresivnost). Koje su moguće posledice izloženosti organizma ugrožavajućem događaju ili situaciji? Najčešće se govori o traumi i stresu.

Pod traumom podrazumevamo iznenadni priliv draži iz spoljašne sredine koji narušava ravnotežu u organizmu i stvara stanje napetosti (Vlajković, 1992). Traumu Kostić definiše kao «iznenadan i žestok događaj koji potresa pojedinca tako snažno da on privremeno gubi psihološku ravnotežu i pokazuje neprilagođeno ponašanje» (Kostić, 2002, str.202). U situacijama traume javlja se bujica nekontrolisanih emocija kao što su: plač, bes, strah, opšta agitiranost i sl.

---

²⁸³ Politika(9.11.2007). Posledice bombardovanja Srbije 1999. sa www.novinar.de

²⁸⁴ Pogledi, 2014. Zabranjen tekst šefa misije iz 1999. sa www.vestinet.rs

Prvobitno shvatanje stresa kao nespecifičnog odgovora organizma na ugrožavajuće stimulse pripada Hansu Seliyu koji je tokom 30. tih godina prošlog veka prvi definisao „stres sindrom“. Po njemu „stres je nespecifična (fiziološka) reakcija, odgovor organizma na bilo koji zahtev koji mu se postavlja“ (Vlajković, 1992, str. 30). Funkcija ovakve reakcije organizma je pre svega odbrambena. Ovu zaštitnu i adaptivnu reakciju organizma u situaciji delovanja stresora, Seli je nazvao stresom ili opštim adaptacionim sindromom. Za Lazarusa stres je takav odnos čoveka i okoline koji se procenjuje kao štetan, preteći i uznemiravajući (Vlajković, 1992).

Kardiner je 1941. godine opisao simptome koji su kasnije nazvani posttraumatskim stresnim poremećajem – PTSD (Post Traumatic Stress Disorder). Ovaj poremećaj nastaje kao posledica produženog trljanja promena koje su izazvane stresom ili traumom. PTSD uključuje „strah, bespomoćnost, užas ili dezorganizovana ili uzrujana ponašanja, ponovno proživljavanje, izbegavanje podsećanja na traumu, otupljivanje opštih reakcija i preterana osetljivost“ (Granot, 1997, str 101).

ISTRAŽIVANJA UTICAJA RATA NA PSIHIČKO ZDRAVLJE

U novijoj istoriji ratovanja, prvi nagoveštaji mogućeg negativnog delovanja ratne situacije na mentalno zdravlje ljudi registrovani su na osnovu pisama vojnika iz Američkog građanskog rata iz kojih se moglo zaključiti da su mnogi vojnici patili od onoga što se u to vreme zvalo „razdražljivim srcem vojnika“. U Prvom svetskom ratu Englezi i Francuzi su, kako smo već istakli, evakuisali vojnike žrtve «šoka od granate». U Drugom svetskom ratu javlja se kod vojnika «borbeni umor» a u Koreji «borbena neuroza».

Post traumatski stresni poremećaj (PTSP) je, dakle, već dugo u centru interesovanja i proučava se sa različitih aspekata. Istraživač ovog fenomena Peter Burn, bavio se odnosom psiholoških i fizioloških reakcija vojnika izloženih borbenom stresu (Votson, 2002.) Burn je svoja istraživanja vršio u Vijetnamu u borbenoj jedinici SIAF (Small Independent Action Force = nezavisna mala borbeno jedinica) koja je sadejstvovala sa lokalnim južnovijetnamskim snagama. Svaka jedinica sastojala se od jednog oficira deset ljudi i činila je takozvani - tim. Njov zadatak je bio uređivanje malih, izolovanih i dobro učvršćenih logora iz kojih je trebalo širiti uticaj Amerikanaca i Južnovijetnamaca u okolne oblasti. Ljudi u logoru brižljivo su upućivani na očuvanje individualnosti.

Burn je primetio da su rutinske aktivnosti ove jedinice stalno bile praćene osnovnom mišlju vodiljom: mogućnost neprijateljskog napada. Osnovni ritam napetosti i iščekivanja izgledao je ovako: već u kasnim popodnevima i ranim večernjim časovima, napetost bi počela da raste a najveći intenzitet bi dostizala u časovima posle zalaska sunca do ponoći. Posle ponoći počela bi postepeno da opada da bi ujutru uglavnom bila najmanja.

Svaka 24 časa Burn je svim pripadnicima grupe vršio analzu urina i to u vezi sa prisustvom jednog steroida sa oznakom «17 – OHCS». Intenzitet lučenja ovog hormona u bubrezima varira pod dejstvom stresa. Ustanovio je da je kod oficira pronađeno veliko prisustvo ovog hormona, mnogo veće nego kod vojnika, što je bio znak da su oficiri bili opterećeniji stresom nego vojnici. Burn zaključuje da ljudi koji imaju komandnu funkciju izloženi su stresu više nego obični vojnici i da to nije posledica razlika u psihičkim osobinama. Burn na osnovu još nekoliko sličnih ispitivanja koje je sproveo u Vijetnamu zaključuje: „Čovek koji svesno filtrira utiske spoljašne sredine da bi bolje mogao da je podnese, subjektivno se nalazi u boljoj poziciji, ali to može dovesti do smanjivanja njegove efikasnosti“ (Votson, 2002, str.178)

Prema novijim tumačenjima, u ratnim uslovima opasnost prethodi stresu, a nekon-trolisanost emocionalnih reakcija i osećanje bespomoćnosti u stresnoj situaciji izazivaju kako kaže Goleman „takve kratkoročne biološko-psiho-socijalne promene od kojih neke imaju teške, dugoročne, čak biološke posledice – posttraumatski stresni poremećaj“ (Kostic, 2002, str.203)

Na osnovu pregleda rezultata istraživanja koja su različiti autori sprovedi a koja se odnose na uticaj NATO bombardovanja u Srbiji na mentalno zdravlje dece, Gašić Plavšić Slobodanka (2005) zaključuje da je većina, uglavnom 50%-60%, dece koja su doživela bom-bardovanje, ispoljila neke simptome psihotraumatskog stresnog poremećaja. Takođe, utvrdila je i da su se ovi simptomi zadržali i posle dve-tri godine kod znatnog broja dece. Autorka ističe i da se isti istraživači slažu u tome da je prisustvo roditelja uz decu u periodu bombardovanje delovalo kao glavni zaštitni faktor dečjeg mentalnog zdravlja.

Istraživanje Marije Zotović (2005) koje je sprovedeno četrnaest meseci po završetku bombardovanja u Srbiji, na uzorku od 629 dece i adolescenata iz Vojvodine potvrđuje gore navedeni zaključak. Rezultati ovog istraživanja pokazuju da su simptomi PTSP-a prisutni u značajnom stepenu (srednji i težak oblik poremećaja) kod gotovo 60% dece i adolescenata. Kao posebno značajni činioci, povezani sa pojavom simptoma PTSP, pokazale su se određene strategije prevladavanja stresa. Najznačajniji rizik faktor za pojavu simptoma depresivnosti jesu osobine ličnosti, tačnije rečeno sklop osobina koji bi mogao biti nazvan negativni afektivitet. Registrovano je, takođe, da su godinu dana po završetku bombardovanja, simptomi PTSP prisutni u značajnom stepenu (srednji i težak oblik poremećaja). To znači da posledice bombardovanja ne nestaju lako, brzo i samim protokom vremena. Simptomi depresivnosti bili su zastupljeni kod znatno manjeg broj ispitanika.

Milosavljević sa sardanicima (2011) ispitala je faktore rizika koji dovode do nastanka PTSP. Uzorak od 207 ispitanika: činili su osobe sa borbenim iskustvom, žrtve torture, kao i izbeglice, prognanici i interno raseljene osobe, iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Kosova i Metohije. U istraživanje su bile uključene i osobe izložene bombardovanju u Srbiji 1999. godine, uglavnom sa područja Beograda. Rezultati ovog istraživanja pokazali su da ženski pol, niži obrazovni i socioekonomski status, doživljaj neposedovanja kontrole nad traumatičnim iskustvom u momentu dešavanja i nedostatak podrške bližnjih tokom traume predstavljaju faktore rizika koji su značajno češće bili prisutni u grupi obolelih od PTSP-a u odnosu na one koji su bili izloženi dejstvu traume, ali nisu razvili poremećaj.

ZAKLJUČAK

Istraživanja psihičkih posledica nastalih pod uticajem narušene ravnoteže u životnoj sredini izazvane ratom, odnosno bombardovanjem ukazuju da se mahom te posledice mogu podvesti pod kategoriju stresa ili PTSP. Intenzitet i obilnost tih reakcija je izraženiji u nesrećama i vanrednim situacijama, kakav je rat, iz prostog razloga što se ove pojave doživljavaju kao ekstremno ugrožavajuće. Stepem izraženosti stresa je pokazatelj poremećenosti duševnog zdravlja.

Istaknuto je već da upotreba municije sa osiromašenim uranijumom za vreme bombardovanja Srbije 1999. ima užasne posledice po stanovništvo, jer pored telesnih povreda i psihičkih poremećaja, prouzrokuje i radiološku kontaminaciju. Ta kontaminacija se ne zaustavlja na državnim granicama niti je vremenski ograničena. U izveštaju Bakari Kantea piše da su, zbog bombardovanja naftnih rafinerija, fabrika veštačkog đubriva i farmaceutskih postrojenja, prirodu u SR Jugoslaviji zagadile otrovne supstance.

Istraživanja sprovedena u našoj zemlji, koja su se bavla posledicama bombardovanja Srbije 1999. godine, pokazuju da oko 60% ispitanika (dece i adolescenata) koji su doživeli bombardovanje, ispoljavaju neke simptome posttraumatskog stesnog poremećaja. Ovi simptomi su se kod njih zadržali i nekoliko godina posle bombardovanja.

Dakle, u ratnim uslovima, što pokazuju rezultati istraživanja posledica NATO bombardovanja Srbije 1999. dolazi do raznih štetnih efekata po stanovništvo Srbije u vidu fizičkih i mentalnih bolesti. Fizičke bolesti se javljaju kao posledica zagađenosti životne sredine hemijskim i radioaktivnim materijama a mentalne kao posledica neprekidnog uticaja stresora, odnosno rata, u dužem vremenskom periodu, a ispoljavaju se pre svega u vidu post-traumatskog stesnog poremećaja.

Zbog svega ovoga mora se znati da su NATO snage bombardujući SR Jugoslaviju prekršile sledeće međunarodne konvencije, rezolucije i protokole:

- Konvenciju o delovanju na životnu sredinu donetu 1977.
- Konvencija o zaštiti svetske prirodne baštine 1982.
- Stokholmsku deklaraciju o životnoj sredini 1972.
- Dodatni protokol broj 1 u Ženevskoj konvenciji. U oblasti zaštite žrtava međunarodnih ratnih konflikata 1949.
- Konvenciju o zabrani upotrebe određenih ubojnih sredstava.
- Bečku konvenciju o zaštiti ozonskog omotača
- Montrealski protokol o supstancama koje oštećuju ozon (1987. sa izmenama 1997.)
- Rezoluciju Potkomiteta za prevenciju diskriminacije i zaštitu manjina komisije UN za ljudska prava iz 1996. i 1997.

Međunarodni sud pravde u Hagu odbio je tužbu SRJ (SCG) protiv zemalja NATO proglasivši se nenadležnim za ovo pitanje, što ne znači da agresije i njene katastrofalne posledice nije bilo.²⁸⁵

L I T E R A T U R A

1. Gašić-Pavišić S. (2005). Pregled istraživačkih nalaza o negativnom delovanju NATO bombardovanja na mentalno zdravlje dece u Srbiji. *Nastava i vaspitanje*, vol. 54, br. 4-5, str. 405-415.
2. Gersons B.P.R. and Carlier L.V.(1992). Post-traumatic stress disorder: the history of a recent concept. *British Journal of Psychiatry*, 161, 1992.
3. Granot H.(1997). Uticaj nesreće na mentalno zdravlje. *Psihologija u svetu*, Vol.II,2
4. Kostić P.(2002). *Psihologija borbenih jedinica*. Vojna štamparija. Beograd.
5. Milosavljević M.(2011). Procena faktora rizika za posttraumatski stresni poremećaj kod ratnih veterana bivše Jugoslavije. *Psihijat.dan*. 43, (2), 141-153
6. Vlajković J. (1992). *Životne krize I njihovo prevazilaženje*. Beograd. Nolit.
7. Votson P.(2002). *Psihologija rata*. Beograd. Vojna akademija.
8. Zotović M. (2005). PTSP i depresivnost posle Nato bombardovanja: činioci individualnih razlika u reagovanju na stres. *Psihologija*, Vol. 38 (1).

NATO AGRESIA IN YUGOSLAVIA 1999. AND PSYCHOLOGICAL CONSEQUENCES

Summary

In this paper we attempted to point to appearance of many mental disorders which are directly caused by bombing. War is a huge stress that also lasts relatively long. This is precisely the reason why war is considered to be an ecological disaster which causes water, air and soil pollution thus damaging humans as well, both physicaly and mentally. Numerous factors contribute to appearance of physical and mental disorders during the war such as: beaing a refugee, temparary of permanent detachment from home, hiding in shelters - which disrupts regular living, environment pollution caused by usage of dangerous chemical and radioactive materials, constant noise etc. All of these points to the fact that both physical and mental health are endangered during the war. Studies of NATO bombings of Yugoslavia in 1999. conclude that NATO aircrafts deployed total of 15 tons of depleted uranium during the period of aggression(half life of depleted uranium is 4,5 bilion years). Depleted uranium munition explosions created a micro dust, which was then spread over whole of Serbia and the Balkans as well. The greeks conducted a study which determined that radiation levels have gone up by 20-30 percent in that country alone just two and a half months after the bombing of Serbia. A study made by Marija Zotovic was conducted fourteen months after the bombing of Serbia on a sample of 629 children and adolescents from Vojvodina (northern Serbia). It shows that the symptoms of PTSD (mid to severe form) are present in almost 60% of children and adolescents. This means that damage caused by bombing is not something that comes by effortlessly, fast or just by passage of time. Symptoms of depression were present with a significantly lower number of children and adolescents. To conclude, war as an ecological disaster leads to physical diseases consequent to environment pollution by chemical and radioactive materials as well as mental disorders consequent to being exposed to constant stress over a long period of time, both of which manifest mainly through PTSD.

Key words: war, stress, post traumatic stress disorder.

---

²⁸⁵ Politika(9.11.2007). Posledice bombardovanja Srbije 1999. sa www.novinar.de

**PRAKTIČNE IMPLIKACIJE SAVREMENOG PENOLOŠKOG PRISTUPA NA
INSTITUCIONALNI TRETMAN OSUĐENIKA
-osvrč na tretman zavisnika-**

Dr Ljeposava Ilijic²⁸⁶
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
Beograd

Apstrakt: Razvoj društva doveo je do razvoja novih ideja i koncepata na polju penološke teorije i prakse. Raniji koncept resocijalizacije, iako nije u potpunosti napušten, ustupio je mjesto novom konceptu-konceptu reintegracije prestupnika koji je usmjeren ka kontroli rizika. Praktične implikacije novog pristupa na institucionalni tretman ogledaju se u drugačijem pristupu upravljanju zatvorima, drugačijem pristupu osuđeničkoj populaciji, višestrukoj klasifikaciji, kao i realizaciji brojnih programa koji su konstruisani prema individualnim potrebama osuđenika i procjenjenom nivou rizika. Učiniac se posmatra kao pojedinac koji ima određeni rizik i za buduće kriminalno ponašanje, a pogodan tretman treba taj nivo rizika da ublaži, ili u potpunosti eliminiše, u cilju što bolje zaštite društvene zajednice i što bolje socijalne reintegracije prestupnika. Identifikovanje dinamičkih i statičkih faktora rizika, kao i konstruisanje instrumenata koji u praktičnom radu omogućavaju dobru predikciju budućeg kriminalnog ponašanja, nivo potreba osuđenika i kapaciteta koje treba jačati, poslužili su kao dobra osnova za praktično postupanje u institucionalnom radu. U ovom radu, pored prikaza savremenih penoloških tendencija i koncepta procjene rizika, autor se osvrće i na karakteristike specijalizovanih tretmana namjenjenih osuđenicima koji su zavisnici od psihoaktivnih supstanci. Imajući u vidu da je upotreba psihoaktivnih supstanci faktor rizika i za buduće kriminalno ponašanje, ali i činjenicu da se ne može težiti uspješnom izvršenju zatvorske kazne, ako se problem zavisnosti zapostavi, autor u ovom radu skreće pažnju na neke modalitete specijalizovanih tretmana koji su namjenjeni ovoj populaciji i koji se primjenjuju u praksi razvijenih zemalja.

Ključne riječi: osuđenici, procjena rizika i potreba, specijalizovani tretman

Savremeni penološki pristup - usmjerenost ka kontroli rizika

Savremene penološke tendencije karakteriše usmjerenost ka konceptu kontrole rizika, koji je zamjenio dotadašnji koncept resocijalizacije baziran na “popravljanju” učinioca krivičnog djela. Praktične implikacije novog penološkog pristupa u praksi se ogledaju kroz drugačiji pristup upravljanju zatvorima, drugačiji pristup počinocu, višestrukoj klasifikaciji unutar zavoda, kao i programima postupanja koji su zasnovani na osnovu prethodne procjene rizika i potreba prestupnika. Višestruka klasifikacija unutar zavoda podrazumjeva klasifikaciju po više kriterijuma (polu, starosti, vrsti krivičnog djela, zdravstvenom stanju, očuvanim kapacitetima osuđenika itd.), ali i na osnovu utvrđenog nivoa rizika za recidivizam, potreba i kapaciteta koje treba jačati kod osuđenog (Ilijic, 2016). Svakako, adekvatna klasifikacija podrazumjevala je konstruisanje i evaluaciju instrumenata za procjenu rizika od recidivizma, potreba i kapaciteta osuđenika.

---

²⁸⁶ E mail: lelalela_bgd@yahoo.com

Klasifikacija i tretman osuđenih u odnosu na rizik i potrebe, danas je značajan aspekt rada sa osuđenima u penološkoj praksi (Mair, Burke, & Taylor, 2006), a u zatvorskim sistemima razvijenih zemalja danas je u upotrebi treća generacija instrumenata za procjenu rizika koji se baziraju na otkrivanju dinamičkih (promjenljivih) i statičkih (nepromjenljivih) kriminogenih faktora (Mears, Winterfield, Hunsaker, Moore & White, 2003).

Fokusiranje na kriminogene potrebe, koje služi kao osnova procjene rizika, u potpunosti je u skladu sa kretanjima u socijalnom i penološkom radu, u kojem se na osnovu *ponašanja prestupnika određuje vrsta intervencije*, a ne na osnovu uzroka tog ponašanja, procjenjuje se način na koji prestupnici upravljaju agresijom, više nego utvrđivanjem uzroka koji su doveli do agresivnog ponašanja (Lancaster & Lamb, 2006: prema Ilijić, 2013).

Istraživači su identifikovali promenljive (dinamičke) i nepromenljive (statičke) faktore rizika za kriminalno ponašanje. U literaturi se najčešće navodi sedam dinamičkih rizik faktora koji su blisko povezani sa kriminalnim ponašanjem, a koji mogu biti u određenoj mjeri izmenjeni kroz efikasne intervencije. To su: *antisocijalna ličnost-sklonosti* (impusivnost, avanturističko zadovoljstvo, agresivno i razdražljivo ponašanje), *zatim prokriminalni stavovi* (racionalizacija zločina i negativni stavovi prema zakonu), *socijalna podrška za kriminalno ponašanje* (izolacija od prosocijalnih prijatelja, druženje sa kriminalcima), *zloupotreba droga i alkohola; neprikladni i siromašni bračni i porodični odnosi; neuspeh u školovanju i radu* (nizak nivo zadovoljstva poslom) i *nedostatak prosocijalnih rekreativnih aktivnosti* (Ilijić, 2016, prema: *Public Safety Performance Project*, 2011).

S druge strane, istraživači su identifikovali i niz statičkih faktora rizika koji su mogu da utiču na predikciju budućeg kriminalnog ponašanja, a to su *starost izvršioca pri prvom hapšenju*, kao i broj ranijih osuda i prekršaja (Austin, 2006). Statički faktori opisuju istoriju kriminalnog ponašanja i po svojoj prirodi su nepromenljivi, dok su dinamički faktori podložni promjenama pod uticajem određenih intervencija (Jovanić, 2012, prema: Žunić-Pavlović, 2004). Postoje i mišljenja da pored niza dinamičkih faktora, koji se vrlo često nazivaju i "centralnim" faktorima rizika, ipak najvažniju ulogu u procjeni recidiva igra statički faktor - *istorija antisocijalnog ponašanja* (Andrews, Bonta, & Wormith, 2006). Brojne studije ukazuju na podatak da dobar instrument za procjenu rizika tačno pravi razliku između osuđenika sa vrlo visokim, visokim, srednjim ili niskim nivoom rizika. Drugim rečima, pojedinci klasifikovani u kategoriju visokog rizika vraćaju se u zatvor u većoj stopi, od onih koji se klasifikuju u kategoriju niskog rizika (Andrews, Bonta, & Wormith, 2006).

Kao što se može i zaključiti iz prethodnih stavova, osuđenici koji zloupotrebljavaju psihoaktivne supstance na skalama procjene rizika i potreba dobijaju veće skorove, što upućuje da imaju i veći rizik od recidivizma. U praksi razvijenih zemalja to znači da će shodno utvrđenom stepenu rizika, pojedinačni osuđenik biti usmjeren ka određenim programima tretmana koji su adekvatni procjenjenom riziku i koji taj rizik treba da umanje. Tu se prije svega misli na usmjerevanje zavisnika ka određenim programima namjenjenim eliminisanju ili ublažavanju zavisnosti. Ključ uspjehnog tretmana leži u dobro osmišljenim sadržajima programa, ali i činjenici da je za uspjeh neophodno i upućivanje pojedinaca sa određenim potrebama kao ciljanom programu tretmana.

O nužnosti realizovanja specijalizovanih tretmana namjenjenih zavisnicima u zatvoru

Poseban izazov za zatvorske ustanove danas, u svijetu i kod nas, predstavlja rastući broj osuđenika koji su zavisnici od psihoaktivnih supstanci, kao i onih koji su počinili krivična djela u vezi sa drogom ili zbog droge. Statistički podaci potvrđuju prethodno navedene stavove, ali i ukazuju na nesumljivu

vezu između kriminala i upotreba droga. Podaci istraživanja u Sjedinjenim Američkim Državama govore da je 80% onih koji su uhapšeni ili su u zatvoru, upotrebljava drogu ili alkohol. Polovina onih koji su u zatvoru klinički je zavisna od psihoaktivnih supstanci (*National Council on Alcoholism and Drug Dependence*, 2014). I druga istraživanja ukazuju na slične podatke. Učestalost zloupotrebe supstanci ili poremećaja zavisnosti u zatvorskoj populaciji je približno 75 procenata (Peters et al., 1998). U 2001. godini, 20% osuđenika u državnom zatvoru bilo je zatvoreno za krivična djela vezana za drogu (Harrison & Beck 2003), dok je taj procenat 2016. godine iznosio čak 50. Nasuprot ovim brojkama, svega 1% osuđenika je u zatvoru zbog ubistva (*Integrated Treatment of Substance Abuse & Mental Illness*, 2017).

U istraživanju Statističkog zavoda za pravosuđe S.A.D. iz 1997. godine, približno polovina osuđenika prijavila je da su koristili droge u mjesecu prije izvršenja krivičnog djela, a preko tri četvrtine osuđenika je navelo da su tokom svog života koristili droge (Mumola, 1999). Jedan od trojice osuđenika izjavio je da je počinio krivično djelo pod dejstvom droge, a jedan od šest je počinio djelo da bi dobio novac za drogu. Pored toga, kod jedne četvrtine osuđenika evidentirana je istorija zavisnosti. Takođe, osuđenici koji su zavisnici od psihoaktivnih supstanci čine više od polovine ukupnog broja prekršilaca uslovnog otpusta, zbog čega su opet vraćeni u zatvor (Beck, 2000).

Istraživanja ukazuju na podatak da osuđenici koji koriste drogu češće počine nasilne zločine. U izveštaju Nacionalnog centra za zloupotrebu alkohola i supstanci (CASA, 1998), skoro polovina (43%) onih koji su identifikovani kao "redovni korisnici droga" u državnim zatvorskim ustanovama, bili su zatvoreni zbog nasilnih prestupa, koji uključuju ubistvo, silovanje, razbojništvo, kidnapovanje i teške fizičke napade (*National Center on Addiction and Substance Abuse*, 1998).

Upućivanje počinioca krivičnog djela koji je zavisnik od psihoaktivnih supstanci u zatvor, sa laičke tačke gledišta, može izgledati kao dobar način da se zaustavi vršenje krivičnih djela. To svakako doprinosi i povećanju bezbjednosti društvene zajednice. Međutim, sa stanovišta nauke, nije tako. Istraživanja sugerišu da zatvor nije uvijek najbolje mjesto za zavisnike, te da bi on mogao biti i najgore mjesto za njih, ukoliko nisu uključeni u specifične programe tretmana zavisnika. Zatvor kao institucija povećava rizik u pogledu ponašanja zavisnika, kako zbog koncentracije velikog broja populacije visokog rizika na jednom mjestu, tako i u pogledu rizika od nasilja, koje je česta pojava među osuđenima (Ilijić & Jovanić, 2015). Zatvori treba da budu mjesta gdje zavisnici mogu da dobiju pomoć koja ima je neophodna, jer netretirani zavisnici su češći akteri kriminalnog ponašanja po izlasku iz zatvora, ali i češći izvršioци disciplinskih prestupa u samoj ustanovi (*National Institute on Drug Abuse*, 2014).

Takođe, treba imati u vidu da vrijeme koje osuđenik provede u zatvoru treba iskoristiti na najbolji način kako bi se uklonili svi oni faktori rizika koji su i doveli do izvršenja krivičnog djela i razvili prosocijalni oblici ponašanja, čime se povećavaju i mogućnosti za adekvatnu socijalnu reintegraciju nakon otpuštanja.

Savremeni penološki pristup, kao i razumjevanje da problem zavisnosti ne može da ostane u sjenci izvršenog krivičnog djela i kazne, već da on mora biti "tretiran" na specifičan način, ukoliko se teži uspješnom izvršenju zatvorske kazne, iznjedrili su brojne specifične tretmane namjenjene ovoj populaciji u razvijenim zemljama. Zatvorska praksa u svijetu obiluje bogatim ciljanim tretmanima i intervencijama koje su prilagođene individualnim potrebama svakog zatvorenika.

Definisanje tretmana i osnovni principi na kojima se temelji tretmana zavisnika

Sam termin *tretman zavisnika* je u širokoj upotrebi u cijelom svijetu, mada jedinstvena i koncizna definicija u literaturi ne postoji. Obično se tretman zavisnika odnosi na: širok spektar usluga koje imaju za cilj da pomognu osuđeniku u promjeni svog ponašanja i načina života, i /ili medicinski proces koji pomaže proces oporavka do njegovog kraja, smanjuje stepen zavisnosti od supstanci i pomaže u održavanju apstinencije (Mears, Winterfield, Hunsaker, Moore & White, 2003).

Prilikom kreiranja specifičnih tretmana namjenjenih populaciji osuđenika koji su zavisnici, neophodno je pridržavati se osnovnih principa, koji su sadržani u nekoliko stavova:

- *Tretman zavisnika ne treba da predstavlja zamjenu za kaznu ili sankciju;*

Ovaj prvi princip se odnosi na uspostavljanje potrebne ravnoteže između kažnjavanja i liječenja. U krivičnom pravosuđu sistem dvije ideje treba posmatrati kao komplementarne, gdje jedna drugu ne isključuju, već imaju isti cilj (Carter 1991). Tretman nije "jednostavan izlaz" za učinioce osuđene na zatvorsku kaznu, već je to način rješavanja problema dok zatvorenik boravi u ustanovi.

- *Tretman liječenja zavisnika treba da bude dostupan svim osuđenicima kod kojih je utvrđena potreba za tretmanom;*
- *Usluge koje obuhvata tretman zavisnika treba da budu prilagođene potrebama pojedinačnog osuđenika-zavisnika i zasnovane na temeljnoj procjeni;*

Drugi i treći princip odnosi se na vremenski period i uključivanje osuđenika u tretman. Ideal kojem treba težiti je uključivanje osuđenika u tretman čim stupi u kontakt sa sistemom krivičnog pravosuđa. Međutim, u praksi je to skoro nemoguće postići, pa se najčešće pod ovim principom podrazumjeva pravilna procjena osuđenika za uključivanje u tretman namjenjen zavisnicima, odnosno upućivanje ka adekvatnom tretmanu liječenja, kreiranje planova liječenja i evaluaciju implementiranog plana.

- *Kontinuirano nadgledanje/supervizija osuđenika koji je uključen u tretman je neophodno tokom trajanja tretmana, ali i tokom ukupnog boravka u zatvoru.*

Ovaj princip potkrepljuje ideju da se kazna i liječenje međusobno ne isključuju u sistemu krivičnog pravosuđa. Postoji potreba na samo za procijenom da li je pojedinačnom osuđeniku neophodan specijalizovani tretman namjenjen zavisnicima, već i potreba za procjenom stepena rizika svakog pojedinačnog prestupnika, što omogućava donošenje pravilne odluke o njegovom raspoređivanju i smještaju pod adekvatan stepen nadzora. Klasifikacija osuđenika u odnosu na stepen rizika treba da ostane prioritet i tokom realizacije specijalizovanih tretmana (Mears, Winterfield, Hunsaker, Moore & White, 2003).

Programi tretmana zloupotrebe supstanci u ustanovama treba da budu organizovani prema empirijski podržanim pristupima tj. onim pristupima koji su zasnovani na modelu socijalnog učenja, kognitivno-bihejvioralnom modelu, modelu razvoja vještina i porodičnom sistemu (Cullen & Gendreau 1989). Tratmani zasnovani na kognitivno bihejvioralnom pristupu i modelu socijalnog učenja pomažu počiniocu u promjeni kriminalnih uvjerenja, stavova i vrijednosti. Takvi pristupi koncentrišu na misaone efekte, emocije i ponašanje i uključuju strategije koji promovišu prosocijalno ponašanje i odgovornost kroz sistem podsticaja i sankcija (Wanberg & Milkman, 1998).

Kognitivni programi uključuju strategije kao što su strategije "rješavanja problema, pregovaranja, obučavanja za nove vještine, razvoj vještina komunikacije među ljudima i socijalne interakcije, racionalna emocionalna terapija (REBT), igranje uloga i modelovanje ili kognitivno posredovana modifikacija ponašanja" (Izzo & Ross 1990: 139).

Programi zasnovani na ne-direktivnim pristupima, medicinskim modelima ili onima koji se fokusiraju na kažnjavanje ili odvratanje nisu pokazali da efikasnost u redukciji zavisnosti (Peters, Greenbaum, Steinberg, et al. 2000).

Sadržaj (modeli) specijalizovanih tretmana namjenjenih zavisnicima u zatvoru

Da u svijetu postoji veliki broj najrazličitijih programa namjenjenih zavisnicima, svjedoče i rezultati istraživanja koje je sproveo Nacionalni institut za bolesti zavisnosti S.A.D koji je identifikovao preko 160 programa liječenja zasnovanih na terapijskim zajednicama, kao i grupnoj i individualnoj terapiji (Lipton, Falkin, Wexler, 1992).

Studije istraživanja o tretmanu zavisnosti obično su klasifikovale programe u nekoliko opštih tipova ili modaliteta. Pristupi liječenja i pojedinačni programi nastavljaju da se razvijaju i diverzifikuju, a mnogi programi danas se ne uklapaju u klasične klasifikacije tretiranja klasične droge.

Većina specijalizovanih tretmana, međutim, počinje sa detoksikacijom - *povlačenjem* sa medicinskim liječenjem, koje se često smatra prvom fazom lečenja. Detoksikacija, proces kojim se iz tijela uklanja droga, dizajnirana je da upravlja akutnim i potencijalno opasnim fiziološkim efektima za zaustavljanje upotrebe droge. Kao što je ranije rečeno, detoksikacija se ne bavi psihološkim, socijalnim i bihevioralnim problemima vezanim za zavisnost i stoga obično ne uzrokuje trajne promjene ponašanja neophodne za oporavak. Na taj način detoksikacija treba pratiti formalnu procjenu i dalje upućivanje na liječenje zavisnosti od droge. Zbog toga što je često praćeno neprijatnim i potencijalno smrtonosnim neželjenim efektima koji proizilaze iz povlačenja, detoksikacija se često sprovodi pomoću lijekova koje ljekar primjenjuje u bolničkom ili ambulantnom smještaju. Stoga se i zove "medicinsko povlačenje", jer su dostupni lijekovi kako bi pomogli u povlačenju od upotrebe opioida, benzodiazepina, alkohola, barbiturata i drugih psihoaktivnih supstanci (*National Institute on Drug Abuse*, 2012).

Detoksikacija se obično odnosi na fizičko, ali i emotivno ukljanjanje psihoaktivnih supstanci iz tijela i predstavlja prvi korak ka rješavanju problema zavisnosti. Ovaj postupak se obično sprovodi u zatvorima ili specijalizovanim centrima za detoksikaciju. Osim medicinskog tretmana obuhvata pomoć i podršku osuđeniku-zavisniku (Mears, Winterfield, Hunsaker, Moore & White, 2003).

Grupe za samopomoć su čest oblik programa za pomoć osuđenima-zavisnicima. Ove grupe najčešće vode bivši zavisnici, a tretman se sastoji od pružanja grupne pomoći i podrške zavisniku u procesu liječenja. Iako brojni stručnjaci smatraju da ovaj vid programskih aktivnosti ne može biti klasifikovan u specijalizovane tretmane usmjerene zavisnicima, postoje i oni koji ne dijele navedeno mišljenje, smatrajući da grupe za samopomoć predstavljaju idealno sredstvo koje može da pomogne održavanju i ojačavanju postignutih promjena (Vigdal, 1995).

Obavezno testiranje na psihoaktivne supstance je sastavni dio svakog programa liječenja. Mnogi autori se slažu da se testiranje koriste kao terapeutsko, ali i kao nadzorno sredstvo. Kao nadzorno sredstvo, testiranje na drogu omogućava praćenje osuđenika, praćenje njegovog napretka, ali pomaže i kod donošenja odluka o daljem planu i programu liječenja i tretmana. S druge strane, rezultati testiranja mogu da djeluju i kao terapeutsko sredstvo, odnosno kao izvor motivacije za dalju apstinenciju osuđenika, kao način da dokažu sebi, ali i drugima kako napreduju u procesu odvikavanja (Vidgal, 1995).

Programi edukacije o zavisnosti-takođe po brojnim autorima se ne svrstavaju u kategoriju specijalizovanih tretmana namjenjenih zavisnicima, jer se u njih često uključuju i osuđenici koji nemaju problem sa zavisnošću, ali nesporno je da ovi programi imaju korisne elemente kada je

prevencija zloupotrebe psihoaktivnih supstanci u pitanju. Edukacija podrazumjeva povećanje nivoa informisanosti osuđenika o različitim problemima kao što su: medicinske posljedice upotrebe droga, znakovi i simptomi razvijene zavisnosti, razvoj mehanizama koji omogućavaju lakše odbijanje i probanje droga, negativne posljedice upotrebe droga na porodicu i djecu, rizična ponašanja i sl. Brojni istraživači smatraju da ovim programima treba da budu obuhvaćeni svi osuđenici, zato što podižu nivo svjesnosti o štetnim posljedicama upotrebe droga, imaju preventivni karakter i ne zahtjevaju velika materijalna ulaganja, kada je njihova realizacija u pitanju.

Savjetovanje (grupno i individualno) predstavlja najrasprostranjeniju metodu intenzivnog tretmana u zatvorima (CASA 1998). Individualno savjetovanje je metoda koja je u manjoj mjeri dostupna osuđenima, iako postoje brojni empirijski dokazi o pozitivnim psihološkim promjenama koje primjena ove metode postiže (Lipton, Falkin, & Wexler, 1992). S druge strane, grupno savjetovanje, predvođeno od strane obučenog profesionalca, češća je metoda rada od individualnog savjetovanja, koje vodi psiholog, socijalni radnik ili psihijatar. Dobro strukturirano grupno savjetovanje može da pruži zavisnicima potrebnu podršku, ali i neophodnu raspravu u grupnom okruženju. Grupno savjetovanje-terapija najčešće uključuje: razvoj životnih vještina, razvoj vještina koje omogućavaju adekvatno upravljanje stresnim situacijama, razvoj socijalnih vještina, obuku za razvoj prihvatljivih načina rješavanja problema i sl. Postoji mnogo pristupa u individualnom savjetovanju, kao što su savjetovanje o zavisnosti i psihoterapija. Savjetodavni pristup se uklapa u druge različite planove liječenja i ono je projektovano da bude komponenta sveobuhvatnog plana tretmana (Lipton, Falkin, & Wexler, 1992). U okviru grupnog savjetovanja postoje četiri najrasprostranjenija pristupa, a to su: psihoanalitičke strategije, model socijalnog učenja, kognitivna terapija i tehnike kondicioniranja-odnosno modifikacije ponašanja (van Voorhis, Braswell, & Lester 1997: 109–185). Autori navode da navedene tri terapije pružaju najbolje šanse za postizanje uspjeha u liječenju zavisnika.

Ambulantna terapija bez lijekova spada takode u sadržaje specijalizovanih tretmana liječenja, a uključuje aspekte savjetovanja, edukacije i kognitivno bihevioralnu terapiju. Ova vrsta tretmana se preporučuje zavisnicima koji imaju kraću istoriju zavisnosti i kriminalnog ponašanja, kao i stabilno integrisano porodično okruženje.

Porodična terapija ima cilj da eliminiše, koliko je to moguće, negativne efekte koje kriminalno ponašanje pojedinca ostavlja na njegovu porodicu. Institucionalizacija, kao i zavisnost ugrožava porodični život i stabilnost, te se porodica mora prilagoditi promjenljivim okolnostima i dodatnom stresu. Terapija mora biti usmjerena kako na porodicu tako i na pojedinca, jer možda baš u porodičnim uslovima ili odnosima leže faktori koji su doprinijeli kriminalnom ponašanju ili zavisnosti (van Voorhis, Braswell, & Lester, 1997: 219).

Stacionarna terapija predstavlja kratkotrajni, 30-dnevni intenzivni tretman liječenja koji obuhvata medicinsku stabilizaciju (detoksikaciju) i tretman promjene ponašanja. Tretman vode medicinski stručnjaci i savjetnici i obično predstavlja dio sveukupnog plana i progama liječenja.

Terapeutska zajednice predstavlja popularan, ali i vrlo uspješan tretman koji se sprovodi u zatvoru. Sadržaj programa koji se sprovodi varira u zavisnosti od grupe i njenih potreba, ali obično terapeutska zajednica predstavlja dugoročan i izolovan vid programa koji sadrži kontinuirano terapijsko liječenje, ali i obrazovanje. Iako sadržaji programa variraju, obično se sastoje iz tri faze: zatvaranje, radno oslobađanje i uslovno otpuštanje uz nadzor. Program terapeutske zajednice nudi sveobuhvatnu terapiju, fokusirajući se na razvoj pozitivnih promjena u ponašanju, kognitivne i emocionalne aspekte, medicinski nadzor i obrazovne tretmane. Često programe vode i bivši zavisnici koji su uspješno savladali zavisnost, ali i obrazovni i stručni savjetnici.

Supstituciona terapija predstavlja medicinski nadgledanu zamjenu psihoaktivnih supstanci farmakološkim, legalnim lijekovima. U praksi se primjenjuje nekoliko vrsta farmakoloških tretmana, ali je metadonska supstituciona terapija u najširoj upotrebi. Ona se pokazala posebno pogodna za herionske zavisnike, kao i one koji su zavisnici duži vremenski period (više od dvije godine).

Na kraju, ključ održavanja uspjeha postignutog u tretmanu zavisnika jeste pružanje sveobuhvatne pomoći i u periodu tranzicije u društvenu zajednicu, nakon otpuštanja iz zatvorske ustanove. Povratak u staro okruženje i okolnosti često mogu biti okidač za "vraćanje na staro". Da bi se spriječilo da bivši zavisnik i osuđenik poklekne pred negativnim uticajem sredine, neophodna je podrška i pomoć, koja će biti usmjerena ka prevenciji recidiva. Ona omogućava bivšem zavisniku da na adekvatan način reaguje na stresore, odupre se daljoj upotrebi droge i održi pozitivne obrasce ponašanja (Mears, Winterfield, Hunsaker, Moore & White, 2003).

Efektivnost specijalizovanih tretmana

Plan liječenja je podjednako važan kao i obezbjeđivanje adekvatnog tretmana. Bez dobro osmišljenog plana, ne može se osigurati efikasnost tretmana, bez obzira na postojanje prethodnih pozitivnih evaluacija. Autori smatraju da bi idealno bilo da planovi liječenja: po svojoj prirodi biopsihosocijalnog karaktera, sveobuhvatni, da podrazumjevaju multidisciplinarnu aktivnost, budu podstaknuti tekućim procjenama, imaju realne ciljeve i da se moraju pratiti. Dobar plan tretmana uključuje podatke o svakom pojedinačnom korisniku (procjenjeni stepen rizika, potrebe osuđenika, očuvane kapacitete i sl.). Takođe, da bi se osigurao uspješan tretman, neophodno je obezbjeđivanje aktivnog učešća i saradnje svih pružaoca usluga u krivičnopravnom i penalnom sistemu (krivičnopravni sistem; zatvorsko osoblje; medicinsko osoblje; porodica i dr.). Plan takođe treba da sadrži i ažuriranje informacija o stepenu rizika, odnosno njegovim promjenama, kako bi se kroz plan pratio napredak osuđenika.

Rezultati brojnih studija ukazuju da su specijalizovani tretmani namjenjeni zavisnicima u zatvoru, (ne precizirajući koji modalitet tretmana), uz adekvatan tretman u zajednici, nakon otpuštanja, efikasni u redukciji recidivizma i da doprinose razvoju prosocijalnih oblika ponašanja (Gaes et al. 1998; Harland 1996). Međutim i pored pozitivnih rezultata evaluacije pomenutih tretmana, ostaje otvoreno pitanje: koji su to modaliteti tretmana ili kombinacije različitih modaliteta tretmana koji najuspješnije redukuju zavisnost i kriminalno ponašanje? (Gaes et al. 1998).

Rosman i saradnici (1999) navode da se najuspješnijim pristupom tretmanu zavisnika može smatrati onaj koji osigura: smanjenje upotrebe psihoaktivnih supstanci; povećanje prosocijalnih oblika ponašanja; smanjenje recidivizma; povećanje izgleda za zapošljavanje nakon otpuštanja; poboljšanje porodičnih, bračnih i socijalnih odnosa i prilika (Rosman et al. 1999). Brojna istraživanja nastojala su da daju empirijski odgovor na prethodno pitanje. Tako rezultati nekoliko studija ukazuju da farmakološki tretman u kombinaciji sa psihosocijalnim i bihevioralnim pristupom daju najbolje rezultate u tretmanu zavisnika (Crowe & Reeves 1994; Cullen & Gendreau 2000; Gaes, Flanagan, Motiuk, & Stewart, 1999).

Iako ne postoji jedinstvena studija koja daje rezultate na prethodno pitanje, ipak se većina istraživača slaže oko stava, da bez obzira koji modalitet tretmana posmatrali, da bi bio efikasan, tretman mora da sadrži nekoliko osnovnih faktora: prvo, *da je usmjereni na dinamičke faktore rizika* (kriminogene potrebe). Dinamički rizični faktori se mogu mijenjati i oni su povezani sa kriminalnim ponašanjem. Upotreba psihoaktivnih supstanci je snažan kriminogeni faktor (Gaes et al. 1999: 363); drugo, *tretman mora biti multimodalan*, što znači da se tretman na može fokusirati samo na jedan faktor rizika, nego na sve faktore rizika. Tako npr. iako je program detoksikacije obično prvi oblik tretmana zavisnika, on

nije i jedini, već samo predstavlja prvi korak u cjelokupnom procesu odvikavanja, ali i promjene ponašanja. Drugi programi tretmana, recimo, obrazovni programi ili programi sticanja stručnih kvalifikacija, ne mogu biti uspješni u povećavanju mogućnosti zapošljavanja osuđenika i redukciji recidivizma, ako problem zavisnosti nije uzet u obzir i pokriven ciljanim programom; treće, *tretman mora biti prilagođen potrebama svakog pojedinačnog prestupnika*. Da bi tretman bio efikasan svi njegovi sadržaji moraju biti prilagođeni konkretnim potrebama, novou motivacije i stilu učenja pojedinačnog osuđenika; četvrto, *intenzitet tretmana mora biti prilagođen utvrđenom nivou rizika*, što znači, da osuđenici kojima je procjenjen visok ili vrlo visok stepen rizika će imati najviše koristi od najintenzivnijeg tretmana (Andrews & Bonta, 1998); peto, *tretman mora biti usmjeren ka razvoju vještina i kognitivno-bihejvioralnom pristupu*; šesto, *tretman mora biti integrisan i sveobuhvatan*; sedmo, *kontinuitet brige i tretman u zajednici mora da se osigura*, kako bi se očuvale nastale pozitivne pomjene i nakon otpuštanja (Field 1998).

Zaključak

U penološkoj teoriji i praksi, posljednjih decenija desile su se brojne promjene. Dotadašnji koncept resocijalizacije zamjenio je koncept reintegracije prestupnika. Nova penologija, kako se često naziva, sferu interesovanja pomjerila je sa dijagnoze ka identifikaciji, klasifikaciji i upravljanju grupama prestupnika klasifikovanim prema stepenu društvene opasnosti. Aspekt nove orijentacije podrazumjeva prelazak na različite metodologije rada koje su usmjerene ka procjeni potreba osuđenog lica i rizika za buduće kriminalno ponašanje. Praktične implikacije novog penološkog pristupa u praksi se najviše ogledaju kroz drugačiji pristup upravljanju zatvorima, višestrukoj klasifikaciji unutar zavoda, kao i programima postupanja koji su ciljano usmjereni ka kategoriji osuđenika sa određenim stepenom rizika. Brojna empirijska istraživanja dala su dobru identifikaciju statičkih i dinamičkih faktora rizika, ali i potvdu da usmjerenost tretmana ka eliminaciji promjenljivih riziko faktora, daju dobre rezultate u korekciji kriminalnog ponašnja. U skladu sa prethodno navedenim, jasno je da savremeni penološki pristup značajno uticao i na tretman posebnih kategorija osuđenika, odnosno zavisnika od psihoaktivnih supstanci. Polazeći od stanovišta da je zloupotreba supstanci snažan faktor rizika za recidiv, ali i stava da se problem zavisnost mora tretirati i u uslovima kao što su zatvorski, ako se želi postići svrha izvršenja zatvorske kazne, svjetska praksa razvila je veliki broj različitih specijalizovanih tretmana namjenjenih eliminaciji zavisnosti, koji se po svom modelu (sadržaju) razlikuju. Svakako, programi su prilagođeni individualnim potrebama svakog pojedinačnog osuđenika, a jedna od karakteristika je i ta da efikasan tretman danas podrazumjeva realizaciju najrazličitijih tretmanskih sadržaja u zavisnosti od vrste i nivoa potreba/rizika osuđenika. Od velikog značaja za održavanje pstignutih promjena u ponašanju i redukciji zavisnosti jeste i nastavak brige i nakon otpuštanja iz zatvora. Saradnja sa svim krivično pravnim subjektima, medicinskim ustanovama i porodicom takođe je važan segmet rada sa zavisnicima u zatvoru.

Reference

1. Austin, J. F. (2004). The Proper and Improper Use of Risk Assessment in Corrections, *Federal Sentencing Reporter* 16 (2004), 1-6.
2. Andrews, D. A., Bonta, J. & Wormith, J. S. (2006). The Recent Past and Near Future of Risk and/or Need Assessment, *Crime Delinquency*, 52(1): 7-27; Available from: //cad.sagepub.com
3. Andrews, D., A., & Bonta, J. (1998). *The Psychology of Criminal Conduct*, 2d ed. Cincinnati, OH: Anderson Publishing Co

4. Beck, A. J. (2000). *Prisoners in 1999*. Washington DC: Bureau of Justice Statistics. Dostupno na: www.ojp.usdoj.gov/bjs/abstract/p99.htm
5. Carter, D. (1991). *Intervening with Substance-Abusing Offenders: A Framework for Action*. Washington, D.C.: U.S. Department of Justice, National Institute of Corrections.
6. Cullen, F. T., & Gendreau, P. (1989). The effectiveness of correctional rehabilitation: Reconsidering the “nothing works” debate. In: Goodstein, L., & MacKenzie, D. L., (Eds.) *The American Prison: Issues in Research and Policy*. New York: Plenum Press, pp. 23–44.
7. Crowe, A., H., & Reeves, R. (1994). *Treatment for Alcohol and Other Drug Abuse*. DHHS Publication No. (SMA) 94-2075.
8. Cullen, F. T., & Gendreau, P. (2000). “Assessing Correctional Rehabilitation: Policy, Practice, and Prospects.” *Criminal Justice 2000: Policies, Processes, and Decisions of the Criminal Justice System* 3: 109–176. Washington, D.C.: U.S. Department of Justice.
9. Drugs and Crime, (2014). *National Council on Alcoholism and Drug Dependence*.
10. Field, G. (1998). *Continuity of Offender Treatment for Substance Use Disorders from Institution to Community*. Treatment Improvement Protocol (TIP) Series 30. DHHS Publication No. (SMA) 98-3245.
11. Gaes, G. G., Rhodes, W., Camp, S., O’Neil, J., Wallace, S., & Saylor, W. (1998). *TRIAD Drug Treatment and Evaluation Project Six-Month Interim Report*. Washington, D.C.: Federal Bureau of Prisons Office of Research and Evaluation.
12. Gaes, G. G., Flanagan, T. J., Motiuk, L. L. & Stewart, L. (1999). “Adult Correctional Treatment.” *In Prisons*, Eds. Michael H. Tonry & Joan Petersilia (361–426). Chicago: University of Chicago Press.
13. Harrison, P. M., & Beck, A. J. (2004). *Prisoners in 2003*. Bureau of Justice Statistics Bulletin. NCJ 205335. Washington, DC: Bureau of Justice Statistics, Dostupno na: www.ojp.usdoj.gov/bjs/pub/pdf/p03.pdf
14. Harland, A., T. (1996). *Choosing Correctional Options That Work: Defining the Demand and Evaluating the Supply*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
15. Ilijić, Lj. (2016). *Uticaj obrazovanja i profesionalnog osposobljavanja na redukciju rizika recidivizma kod osuđenih lica*. Doktorska disertacija. Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu
16. Ilijić, Lj. & Jovanić, G. (2015). Prisustvo i upotreba psihoaktivnih supstanci u zatvorima. U: Vejnović, D. (Ur.) *Nauka-društvo-tranzicija*. Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja. Vol. 2. str. 582-593
17. Ilijić, Lj. (2013). Savremene penološke tendencije-o konceptu procjene rizika i potreba. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, br.1. str. 167-176
18. Izzo, R. L., & Ross, R., R. (1990). Meta-analysis of rehabilitation programs for juvenile delinquents: A Brief Report. *Criminal Justice and Behavior*, 17(1): 134–142.
19. *Integrated Treatment of Substance Abuse & Mental Illness*, (2017). Prison Time for Drug Users. Dostupno na: <http://www.dualdiagnosis.org/jail-time-drug-users/>
20. Lancaster, E. & Lumb, J. (2006). The Assessment of Risk in the National Probation Service of England and Wales. *Journal of Social Work*, 6(3): 275-291.
21. Lipton, D., Falkin, G. P. & Wexler, H. K. (1992). *Correctional Abuse Treatment in United States: An Overview*. In: *Drug Abuse Treatment in Prison and Jail*. US Department of Health and Human Services. National Institute on Drug Abuse. Dostupno na: www.archives.drugabuse.gov/pdf
22. Mears, D. P., Winterfield, L., Hunsaker, L., Moore, G. E., & White, R. M. (2003). *Drug Treatment in the Criminal Justice System: The Current State of Knowledge*. Urban Institute Justice Policy Center

23. Mair, G., Burke, L. & Taylor, S. (2006). The Worst tax form you've ever seen'? Probation Officers' views about OASys. *Probation Journal-The Journal of Community and Criminal Justice*, 53(1): 7-23. Available from: www.prb.sagepub.com/content/53/17
24. Mumola, C. J. (1999). *Substance Abuse and Treatment, State and Federal Prisoners, 1997*. Bureau of Justice Statistics Special Report. Washington, DC: Bureau of Justice Statistics.
25. National Center on Addiction and Substance Abuse (1998). *Addiction Treatment in Prison Will Reduce Crime, Save Billions of Tax Dollars, Says CASA Report*. News Briefs. Dostupno na: www.ndsn.org/jan98/prisons1.html
26. Peters R. H., Greenbaum, P. E., Edens, J. F., Carter, C. R., & Ortiz, M. M. (1998). Prevalence of DSM-IV substance abuse and dependence disorders among prison inmates. *American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 24(4): 573-587.
27. Peters, R. H., Greenbaum, E., P., Steinberg, M., L., Carter, C., R., Ortiz, M., O., Bruce C., Fry, B., F., & Valle, S. K. (2000). "Effectiveness of Screening Instruments in Detecting Substance Use Disorders among Prisoners." *Journal of Substance Abuse Treatment*, 18: 349-58.
28. Rossman, S., Sridharan, S., Gouvis, C., Buck, J., & Morley, E., (1999). *Impact of the Opportunity to Succeed (OPTS) Aftercare Program for Substance Abuse Felons: Comprehensive Final Report*. Washington, D.C.: The Urban Institute.
29. Vigdal, G. L. (1995). *Planning for Alcohol and Other Drug Abuse Treatment for Adults in the Criminal Justice System*. Treatment Improvement Protocol series, publication no. 17. Rockville, MD: U.S. Department of Health and Human Services, Public Health Service, Substance Abuse and Mental Health Services Administration, Center for Substance Abuse Treatment.
30. van Voorhis, P., Braswell, M. & Lester, D. (1997). (Eds.) *Correctional Counseling and Rehabilitation*. 3d ed. Cincinnati, OH: Anderson Publishing Co
31. Wanberg, K. W., & Milkman, H. B. (1998). *Criminal Conduct and Substance Abuse Treatment: Strategies for Self-Improvement and Change*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications

Practical implications of modern penological approach to the institutional treatment of convicts

Abstract: *The development of society has led to the development of new ideas and concepts in the field of penological theory and practice. The earlier concept of resocialization, although not completely abandoned, gave way to a new concept-the concept of reintegration to offenders who are focused on risk control development. The practical implications of the new approach to institutional treatment are reflected in a different approach to prison management, a different approach to the convicted population, a multiple classification, and the realization of numerous programs designed according to the individual needs of the convict and the estimated level of risk. The convict is viewed as an individual who has a certain risk for future criminal behavior, and appropriate treatment needs that level of risk to alleviate, or completely eliminate, in order to better protect the community and better social reintegration of the offender. Identifying dynamic and static risk factors, as well as constructing assessment which in practical work allow a good prediction of future criminal behavior, the level of prisoners' needs and the capacity to strengthen, served as a good basis for practical treatment in institutional work. In this paper, in addition to presenting contemporary penological tendencies and the concept of risk assessment, the author also looks at the characteristics of specialized treatments intended for the prisoners who are addicts of psychoactive substances. Bearing in mind that the use of psychoactive substances is a risk factor for future criminal behavior, but also the fact that one can not strive for the successful execution of a prison sentence, if the problem of addiction is over, the author in this paper draws attention to some modalities of specialized treatments that are intended for this population and applied in the practice of developed countries.*

Keywords: *Convicts, risk and needs assessment, specialized treatment.*

ПОСЕБНЕ МЕРЕ ПРЕМА ОСУЂЕНИМ ЛИЦИМА

Др Иван Д. Милић, асистент
Универзитет у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду
I.Milic@pf.uns.ac.rs

Сажетак: Због учињеног дисциплинског преступа осуђено лице може да се дисциплински казни. Међутим, уколико постоји опасност да осуђеник може учинити таксативно наведене радње према њему се могу применити посебне мере. Посебне мере се могу применити само онда када постоји опасност од бекства, насилничког понашања, самоповређивања или угрожавања реда и безбедности друге врсте. Реч је о постојању предделинквентог, преддисциплинског или преддевијантног „стања“ код осуђеника. Аутор између осталог критички анализира прописе којима се уређују посебне мере, те даје конкретне *de lege ferenda* предлоге за измену појединих лоших решења у актуелним прописима.

Кључне речи: осуђено лице, посебне мере, дисциплинске мере, преступ, усамљење.

Увод

Затворска дисциплина обично значи регулисање или покушај регулисања свих детаља живота затвореника помоћу прописа. Затворенику није допуштено да ишта ради осим под управом службеника затвора.²⁸⁷ У току издржавања казне затвора осуђеник је под сталним надзором „затворских власти“, који имају дискрециона овлашћена у вези са индивидуализацијом казне у току извршења. Свако понашање осуђеника се вреднује – на начин што се осуђеник награђује или кажњава. Осуђено лице може да се *дисциплински казни* само ако учини дисциплински преступ. Међутим, осуђено лице може да трпи и одређене *последице*, иако није учинио никакав дисциплински преступ. Реч је о томе да се на основу процене да код осуђеника постоји опасност од бекства, насилничког понашања, самоповређивања или угрожавања реда и безбедности друге врсте према њему могу применити таксативно наведене *посебне мере*. Посебне мере су *превентивне мере* које се могу применити према осуђеним лицима.

Применом појединих посебних мера живот осуђеника у казненом заводу потпуно се мења – у смислу да се његов положај *погоршава*, и то само зато што постоји *опасност* да може да учини кривично дело, дисциплински преступ или да се девијантно понаша. Степен погоршавања положаја осуђеника зависи од тога која је *посебна мера* према њему примењена. Скоро све посебне мере могу се изрећи према било којем осуђенику. Дакле, независно од казног завода у којем издржава казну, одељења или групе која му је додељена. Једино се „смештај под појачан надзор“ може применити у заводима затвореног или затвореног типа са посебним обезбеђењем, односно у затвореним одељењима завода. Посебне мере не може да одреди било које лице које је запослено у казненом заводу, већ само *управник завода* или лице које он овласти. На решење којим је одређена посебна мера осуђено лице, по правилу, има право жалбе *судији за извршење*.²⁸⁸

---

²⁸⁷ Edwin H. Sutherland, *Principi kriminologije - Drugi deo*, 1947. str. 441. (непознато место издања).

²⁸⁸ По претходном Закону о извршењу кривичних санкција осуђени је имао право жалбе директору Управе за извршење кривичних санкције. Вид. Закон о извршењу кривичних санкција, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 72/2009, 31/2011.

1. Услови за одређивање посебних мера

Да би се изрекла посебна мера неопходно је да се остваре услови који су прописани Законом о извршењу кривичних санкција.²⁸⁹ Њиме се у једном члану прописује *општи услови* за изрицање свих мера, али се, с друге стране, и код појединих мера прописују *посебни услови* за изрицање те конкретне мере, осим када је реч о мери „одузимање и привремено задржавање ствари чије је држање иначе дозвољено“. Према осуђеном за кога постоји опасност од бекства, насилничког понашања, самоповређивања или угрожавања реда и безбедности друге врсте, који се на други начин не могу отклонити, изузетно се могу наредити посебне мере.²⁹⁰ Према овом члану да би се осуђеном лицу изрекла посебна мера треба да се утврди да постоји *опасност* од: 1. бекства; 2. насилничког понашања, 3. самоповређивања; 4. угрожавања реда и безбедности друге врсте. Потребно је да постоји опасност да ће осуђени да учини најмање једну од четири алтернативно наведене радње. Видећемо у даљем раду да су одредбе у ЗИКС-у контрадикторне, јер се код појединих мера прописују и *посебни услови* за њихово изрицање, који се разликују од *општих услова*.

Услови за одређивање ових мера се тичу *процене будућег* понашања осуђеника. Дакле, да би се одредила посебна мера није нужно да осуђеник учини дисциплински преступ,²⁹¹ већ је потребно да постоји опасност да може да учини једну (или више) алтернативно прописану радњу. Процена опасности осуђеника не би смела да буде произвољна, јер би у том случају код скоро сваког осуђеника постојала *опасност* да ће учинити радњу која је услов за изрицање посебне мере. Процена треба да буде објективна, да се темељи на одређеним чињеницама које се објективно манифестују. Посебне мере су *ultima ratio*, јер се одређују само онда када се на други начин не може отклонити опасност.²⁹²

2. Врсте посебних мера

Законом о извршењу кривичних санкција прописује се *пет* посебних мера које се могу применити према осуђеним лицима. Посебне мере су:

- 1) одузимање и привремено задржавање ствари чије је држање иначе дозвољено;
- 2) смештај у посебно осигурану просторију без опасних ствари;
- 3) смештај под појачан надзор;
- 4) усамљење;
- 5) тестирање на заразне болести или психоактивне супстанце.²⁹³

²⁸⁹ Закона о извршењу кривичних санкција, *Сл. гласник РС*, бр. 55/2014. (у даљем тексту: Закон о извршењу кривичних санкција или ЗИКС). О појединим новим решењима у овом Закону у односу на претходни ЗИКС вид. Иван Милић, О неким новинама у области извршења казне затвора, Научни скуп: *Правни систем и заштита од дискриминације*: друга свеска, Косовска Митровица, 2015. стр. 239-251.

²⁹⁰ Чл. 149 ст. 1 ЗИКС-а.

²⁹¹ Уколико би осуђеник учинио *дисциплински преступ* онда би се против њега водио дисциплински поступак. О дисциплинском поступку и дисциплинским мерама вид. Иван Милић, Дарко Димовски, Кажњавање осуђених лица – дисциплинске мере, *Зборник радова Правног факултета у Новим Саду*, бр. 1/2016. стр. 219-231; Драгиша Дракић, Иван Милић, Утврђивање истине у дисциплинском поступку који се води против осуђеног за време издржавања казне затвора, *Зборник радова Правног факултета у Новим Саду*, бр. 2/2016. стр. 475-491.

²⁹² О посебним мерама вид. Ђорђе Игњатовић, *Право извршења кривичних санкција*, Београд, 2014. стр. 175-177; Снежана Соковић, *Извршење кривичних санкција*, Београд, Крагујевац, 2008. стр. 85-87; Владимир В. Вековић, *Систем извршења кривичних санкција*, Београд, 2013. стр. 109-111; Milenko Radoman, *Penologija i kazneno izvršno pravo*, Beograd, 2013. str. 282-284.

²⁹³ Чл. 149 ст. 2 ЗИКС-а. Примера ради, у Републици Хрватској прописује се већи број посебних мера. (1) Према затворенику код којег постоји опасност од бијега, насилних радњи према особама или стварима, опасност од самоубојства или самоозљеђивања, или угрожавања сигурности и реда које се на други начин не могу отклонити, могу се наредити посебне мјере одржавања реда и сигурности. (2) Посебне мјере одржавања реда и сигурности јесу: 1) појачани надзор, 2) одузимање и привремено задржавање ствари чије је држање иначе допуштено, 3) одвајање од осталих затвореника, 4) смјештај у посебно осигурану просторију без опасних ствари, 5) смјештај на одјел појачаног надзора, 6) везање руку

2.1. Одузимање и привремено задржавање ствари чије је држање иначе дозвољено

О овој посебној мери у ЗИКС-у се ништа не *посебно* не прописује. С друге стране, у Правилнику о мерама за одржавање реда и безбедности у заводима за извршење кривичних санкција²⁹⁴ се прописује да се ствар чије је држање иначе дозвољено може решењем одузети од осуђеног ако се процени да је опасно да осуђени ту ствар држи. Одузета ствар вратиће се осуђеном након престанка опасности.²⁹⁵ Осуђено лице у току издржавања затворске казне има право да поседује одређене предмете,²⁹⁶ али му се у овом случају поједине ствари могу одузети и задржати. То ће по правилу бити оне ствари помоћу којих осуђени може да се самоповреди или да повреди другог. Прописима се не одређује колико се временски најдуже од осуђеника могу одузети ствари, те се долази до закључка да то може бити све време док осуђеник не издржи казну. У ЗИКС-у се код ове посебне мере не прописује да осуђено лице има право жалбе судији за извршење на решење којим су му ствари одузете. Сматрамо да би адекватнији назив за ову меру био *привремено одузимање ствари чије је држање иначе дозвољено*.

2.2. Смештај у посебно осигурану просторију без опасних ствари

Према ЗИКС-у смештај у посебно осигурану просторију без опасних ствари може непрекидно трајати *најдуже до 48 часова*.²⁹⁷ Ова мера се одређује уз претходно мишљење лекара. О смештају у посебно осигурану просторију без опасних ствари одмах се обавештава надлежни судија за извршење. Уз меру из става 1. овог члана спроводи се *појачан надзор*.²⁹⁸ У пракси ова мера ће се одредити према оним осуђеним лицима код којих постоји опасност од *самоповређивања*, јер је циљ да се лице издвоји у просторију у којој нема опасних ствари који могу да служе за самоповреду. С друге стране, Правилником о одржавању реда и безбедности се прописује да осуђеном који показује знаке *аутодеструктивног или деструктивног понашања* може се решењем, на основу претходног мишљења лекара, одредити смештај у посебно осигурану просторију без опасних ствари.²⁹⁹ Видимо да се судија за извршење

лисицама, а по потреби и ногу, 7) осамљење, 8) тестирање на заразне болести и опојна или психоактивна средства. (3) Према затворенику може се наредити више мјера истодобно. Вид. чл. 135 Закона о извршавању казне затвора, *НН*, 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13.

²⁹⁴ Правилник о мерама за одржавање реда и безбедности у заводима за извршење кривичних санкција, *Службени гласник РС*, бр. 105/2014. (у даљем тексту и: Правилник о мерама за одржавање реда и безбедности).

²⁹⁵ Чл. 31 Правилника о мерама за одржавање реда и безбедности.

²⁹⁶ У налогу за извршење казне осуђено лице се обавештава о томе које ствари може да има код себе за време издржавања казне. О томе и о упућивању на издржавање казне затвора детаљно вид. Ivan Milić, Upućivanje osuđenih na izdržavanje kazne zatvora i mogućnost odlaganja izvršenja kazne zatvora, *Zbornik radova „Kriminalističko – kriminološka istraživanja – stanje i perspektive*, Banja Luka, 2015. str. 283-293. За време извршења казне осуђени може поседовати: прибор за одржавање личне хигијене; прибор за бријање који не угрожава безбедност; ортопедска помагала; прибор за писање; прибор за чишћење одеће и обуће; ручни сат; венчани или веренички прстен; ствари и литературу за верску употребу; сопствену постелину, рубље и обућу; лулу; дуван и цигарете, као и одећу и обућу за физичку активност. Осуђени може имати код себе ствари у количини којом се не нарушава безбедност и ред. Завод осуђеном обезбеђује посебан орман за одлагање ствари које може користити у заводу. Члан 20 Правилника о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора, *Службени гласник РС*, бр. 110/2014, 79/2016. Раније су осуђена лица осим ових ствари могла да поседују и *перорез са заобљеним врхом дужине до шест центиметара*, али је то право укинато Правилником о измени Правилника о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора, *Сл. гласник РС*, бр. 79/2016.

²⁹⁷ Правилником о одржавању реда и безбедности се прописује (чл. 32 ст. 2): смештај у посебно осигурану просторију без опасних ствари, у складу са Законом, може трајати најдуже *до 48 часова непрекидно*. Сматрамо да је било нужно да се пропише колико се пута ова мера може одредити у току једне године, јер се поставља питање да ли се након истека 48 часова поново може одредити мера и када?

²⁹⁸ Чл. 150 ЗИКС-а.

²⁹⁹ Чл. 32 ст. 1 Правилника о одржавању реда и безбедности.

обавештава о томе да је према осуђенику предузета ова посебна мера, али се не прописује да осуђени има право *жалбе* судији за извршење.

Овим Правилником се прецизира које критеријуме мора да испуњава просторија у којој се ова мера извршава (чл. 33). Посебно осигурана просторија мора имати најмање четири квадратна метра и десет кубних метара простора. Просторија мора бити прозачна, осветљена дневним и вештачким осветљењем, опремљена посебним санитарним уређајима, загрејана у складу са климатским условима и опремљена креветом, столом и столицом од меког материјала који не може да изазове повреде код осуђеног. *Зидови, под и врата* посебно осигуране просторије морају бити *обложени неким материјалом* који се лако одржава, а прозор и вештачко светло обезбеђено заштитном мрежом. Посебно осигурана просторија мора имати *призматично стакло* које обезбеђује визуелни надзор над целом просторијом.

2.3. Смештај под „појачан надзор“

Иако се прописују *општи услови* за изрицање посебних мера, ЗИКС-ом се посебно прописује под којим условима се може одредити *смештај под појачан надзор*. Осуђеном који ремети ред или подстиче друге на ремећење реда, па због тога представља опасност за безбедност у заводу, или на други начин угрожава безбедност, може се решењем одредити смештај под појачан надзор.³⁰⁰ С друге стране, Правилником о одржавању реда и безбедности прописује се који је циљ ове мере. *Циљ* смештаја под појачан надзор је спречавање осуђеног да ремети ред или подстиче друге на ремећење реда, како би се тиме отклонила опасност за безбедност у заводу.³⁰¹ С обзиром на овакво решење законодавца и доносиоца подзаконског акта сада се поставља питање да ли је *неопходно* да осуђеник ремети или подстиче друге на ремећење реда или је *довољно* само да постоји опасност да наведено може учинити? Видели смо у претходном делу да је довољно да постоји само *опасност* да осуђеник може учинити наведене радње, док се на овом месту захтева да је осуђеник *учинио* одређене радње. Неприхватљиво је да се у једном закону налазе контрадикторне одредбе. Нама се чини да је *правна природа* ових мера таква да се оне примењује *превентивно*, јер су *репресивне* мере дисциплинке мере, које се изричу у дисциплинском поступку у којем је нужно да се утврди да је осуђеник учинио дисциплински преступ.

Посебна мера смештај под појачан надзор не може да се примени према било којем осуђеном лицу, већ само према оним осуђеницима који казну затвора издржавају у *заводима затвореног или затвореног типа са посебним обезбеђењем, односно у затвореним одељењима завода*.³⁰² Мера се не може применити према осуђеним лицима која казну затвора издржавају у заводима отвореног и полуотвореног типа, под условом да су распоређена у отворено или полуотворено одељење. Интересанто је да се *само* за примену ово мере захтева да осуђено лице издржава казну у *најстрожим заводима и најстрожим одељењима*, те се чини да је посматрано из угла законодавца ова мера *најстрожа* у односу на остале посебна мера.

Ову меру одређује управник завода или лице које он овласти. Да би се одредила ова мера претходно мора да се поднесе *предлог* за њено одређивање, а то може учинити *служба за третман или служба за обезбеђење*.³⁰³ Правилником о одржавању реда и безбедности се прецизира шта мора да садржи *предлог* за одређивање ове мере. У предлогу за смештај под појачан надзор, продужавање или укидање смештаја, наводе се чињенице и околности које су битне за оцену оправданости доношења одговарајућег решења, а нарочито подаци о његовом дисциплинском кажњавању, врсти дисциплинског преступа, околностима под којима је преступ учињен, побудама из којих је преступ учињен, његовом понашању током издржавања казне, исказаној агресивности, налозима психолога, односу према другим осуђенима и другим битним околностима.³⁰⁴ С друге стране, на овом месту се не уређује шта треба да садржи *решење* којим се одређује смештај под појачаним надзором.

---

³⁰⁰ Чл. 151 ст. 2 ЗИКС-а.

³⁰¹ Чл. 35 ст. 1 Правилника о одржавању реда и безбедности.

³⁰² Вид. чл. 151 ст. 1 ЗИКС-а.

³⁰³ Вид. чл. 151 ст. 3 ЗИКС-а.

³⁰⁴ Чл. 35 ст. 3 Правилника о одржавању реда и безбедности.

Према законском решењу мера из овог члана се *преиспитује* свака три месеца. Ради се о томе, да се не одређује колико мера може да траје у *току једне године*, већ се свака три месеца приспитује да ли је треба продужити. Дакле, ова мера се изриче на *неодређено време*. Свакако се мера може прекинути и раније уколико је престала потреба за њеним извршењем.³⁰⁵ На решење о смештају под појачан надзор, као и на решење о продужењу појачаног надзора осуђени има право жалбе *судији за извршење*.³⁰⁶

Правилником о одржавању реда и безбедности уређује се *извршење* мере „смештај под појачан надзор“. Смештај под појачан надзор извршава се у посебном објекту са сопственим простором за боравак осуђених изван затворених просторија. Објект из става 1. овог члана мора гарантовати висок степен безбедности. У просторији за смештај може боравити *два до шест* осуђеника. За време боравка осуђеног у просторији, просторија је *закључана*. Просторија за смештај мора одговарати општим стандардима просторија у које се смештају осуђени, с тим да је снабдевена самосталним санитарним уређајима. Током смештаја под појачан надзор осуђени учествује у свим активностима утврђеним програмом поступања организованим у оквиру објекта у коме се извршава смештај под појачан надзор. Осуђени који је смештен под појачан надзор ужива сва права и има све обавезе које су утврђене Законом.³⁰⁷ Ради се о томе да су осуђена лица под појачаним надзором у сваком смислу издвојена од осталих осуђеника, и то како у погледу просторија у којима су смештена, тако и за време док се налазе изван њих. То значи да не постоји могућност да дође до *физичког контакта* са другим осуђеницима, осим са онима који су такође под појачаним надзором. Осуђеник који је под појачаним надзором не може *никада* бити сам у просторији у којој је смештен, већ са њим увек мора бити још најмање један а највише пет осуђеника, који су такође под појачаним надзором.

2.4. Усамљење

Усамљење је мера која је *слична* дисциплинској мери самици. Законом се *посебно прописује* када се може изрећи ова мера (чл. 152 ст. 1): осуђеном који својим понашањем *упорно* ремети ред, озбиљно угрожава безбедност и представља озбиљну опасност за друге осуђене, управник завода може, уз претходно мишљење лекара, решењем изрећи меру усамљења, у непрекидном трајању најдуже до *три месеца*. Током календарске године ова мера се може применити највише два пута, док се Правилником о одржавању реда и безбедности прописује (чл. 38 ст. 1): управник завода може, у складу са Законом, осуђеном који својим понашањем *упорно* ремети ред, озбиљно угрожава безбедност и представља озбиљну опасност за друге осуђене, уз претходно мишљење лекара, решењем изрећи меру усамљења. Сматрамо да је непотребно да се у Правилнику налазе одредбе које су већ прописане Законом, те се на тај начин у два прописа налазе норме којима се уређује исто правно питање. Код примене ове мере појављује се проблем у вези са условима за њено одређивање – да ли је потребно да дође до повреде дисциплине у заводу или је довољно само да постоји опасност да до ње може доћи? У погледу просторије у којој се мера извршава, ЗИКС-ом се прописује да та просторија мора да испуњава услове који се захтевају и за извршење *дисциплинске мере упућивања у самицу*.³⁰⁸

Осуђеном се за време извршења мере усамљења мора осигурати боравак ван просторије на свежем ваздуху у трајању од најмање један час дневно. Осуђеном се за време извршења мере усамљења омогућава рад у просторијама у којима се мера примењује, а током примене може да користи личне ствари, чита штампу и књиге, да се дописује, слуша радио и прати телевизијски програм.³⁰⁹ На решење о одређивању ове мере осуђени може да се *жалити* судији за извршење.

---

³⁰⁵ Вид. чл. 149 ст. 5 ЗИКС-а.

³⁰⁶ Чл. 151 ст. 4 и 5 ЗИКС-а.

³⁰⁷ Чл. 37 Правилника о одржавању реда и безбедности.

³⁰⁸ Просторија у којој се извршава дисциплинска мера *упућивања у самицу* мора имати најмање четири квадратна метра и десет кубних метара простора. Просторија мора бити прозрачна, осветљена дневним и вештачким осветљењем, загрејана у складу са климатским условима, опремљена креветом и постељином, столом и столицом. Чл. 164 ст. 1 ЗИКС-а.

³⁰⁹ Чл. 152 ст. 4 и 5 ЗИКС-а.

2.5. Тестирање на заразне болести или психоактивне супстанце

Осуђено лице приликом доласка на издржавање казне прегледа лекар. Међутим, осуђени може у заводу или у току боравка изван завода да оболи од неке заразне болести. На тај начин би довео у *здравствену опасност* и остале осуђенике, али и запослене у казном заводу. Осим тога, конзурмирање наркотика у заводу се строго кажњава, реч је *тежем дисциплинском преступу*. Да би се дошло до сазнања да ли код осуђеног лица постоји заразна болест потребно је да стручно лице на основу правила медицинске струке то и утврди. Иста је ситуација и када је реч о постојању сумње да је осуђеник узимао опојне дроге или психоактивне супстанце.³¹⁰

У случају *основане сумње* у постојање заразних болести или узимања опојних дрога или психоактивних супстанци, могуће је од осуђеног узимати узорке крви и мокраће у мери неопходној за испитивање према правилима медицинске струке, односно коришћење одговарајућег теста.³¹¹ Реч је о томе да се од осуђеног принудно могу узимати узорци крви и мокраће, док је за тестирање на вирус ХИВ-а и вирус хепатитиса Ц, потребан пристанак осуђеног.³¹² Не постоји ограничење колико се пута осуђеник може *тестирати* у току једне недеље, месеца или године. Сматрамо да се осуђеник увек може тестирати када су испуњени услов за примену ове мере.

Правилником о одржавању реда и безбедности уређују се појединости у вези са извршењем ове мере. Узимање узорака крви и мокраће у циљу утврђивања постојања заразних болести *дозвољено* је само у изузетним случајевима у циљу спречавања опасности од заразе. Резултати анализе узорака крви и мокраће су поверљиве природе. Лекар, сходно општим прописима о здравственој заштити и лекарској етици, одлучује у којој мери ће резултати анализе бити доступни другим запосленим лицима.³¹³ Осуђени од кога се тражи свеж узорак мокраће у циљу утврђивања присуства опојних дрога или психоактивних супстанци обавезно се претреса, а може бити одвојен од осталих осуђених најдуже сат времена пре тестирања. Осуђени који не може да да узорак мокраће када се то од њега тражи, може бити издвојен од осталих осуђених најдуже пет сати у ком периоду ће дати узорак мокраће. Осуђеном од кога се тражи узорак мокраће мора бити обезбеђена приватност приликом давања узорка, с тим да овлашћено лице истог пола може бити присутно у тој просторији у циљу спречавања фалсификовања, замене или загађења узорка.³¹⁴ О сваком узимању крви, мокраће или другом тестирању сачиниће се записник. У записнику се наводе лични подаци осуђеног, датум и час узимања узорака односно коришћења теста. *Записник* потписује лекар, овлашћено лице које је присуствовало узимању узорака или тестирању и осуђени. Уколико осуђени одбије да потпише записник, то ће се забележити у записнику.³¹⁵ Узорак крви, мокраће или другог теста даје се и чува у медицинским правилима прописаној амбалажи, на коју се у присуству осуђеног лепи

---

³¹⁰ У вези са овом тематиком значајно је видети и члан Закона о о психоактивним контролисаним супстанцама, којим се између осталог прописује: *Изрази употребљени у овом закону имају следеће значење*: 1) *опојна дрога* је свака супстанца биолошког, односно синтетичког порекла која се налази на Списку, у складу са Јединственом конвенцијом о опојним дрогама ("Службени лист СФРЈ", број 2/64), односно супстанца која делује примарно на централни нервни систем смањујући осећај бола, изазивајући поспаност или будност, халуцинације, сметње у моторним функцијама, као и друге патолошке или функционалне промене централног нервног система; 2) *психотропна супстанца* је свака супстанца биолошког, односно синтетичког порекла која се налази на Списку, у складу са Конвенцијом о психотропним супстанцама ("Службени лист СФРЈ", број 40/73), односно супстанца која делује примарно на централни нервни систем и мења мождане функције, због чега се мења перцепција, расположење, свест и понашање. Закон о психоактивним контролисаним супстанцама, *Службени гласник РС*, бр. 99/2010.

³¹¹ Чл. 153 ст. 1 ЗИКС-а.

³¹² Чл. 153 ст. 2 ЗИКС-а.

³¹³ Чл. 40 Правилника о одржавању реда и безбедности.

³¹⁴ Чл. 41 Правилника о одржавању реда и безбедности.

³¹⁵ Чл. 42 Правилника о одржавању реда и безбедности.

налепница са његовим именом и презименом. О резултатима тестирања води се посебна евиденција, у складу са Законом.³¹⁶

Позитиван резултат теста на опојна средства или психоактивне супстанце *представља* основ за подношење предлога за покретање дисциплинског поступка. Пре подношења предлога *провериће се* да ли је позитиван резултат теста последица прописане фармаколошке терапије коју је осуђени примао пре тестирања, неког његовог другог акутног или хроничног физиолошког стања или болести или последица рада са хемијским супстанцама које могу изазвати позитиван резултат теста.³¹⁷

Ова мера се може применити према било којем осуђенику, назависно од завода, одељења или групе у којој издржава затворску казну. С обзиром на специфности примене ове мера Законом се *не прописује* да осуђени има право жалбе судији за извршење.

Уместо закључка

Применом посебних мера се делује *превентивно*, како не би дошло до вршења појединих кривичних или дисциплинских дела, односно њима се спречава девијантно понашање осуђеника. Да ли ће се ове мере и која конкретно применити зависи од *слободне процене* управника завода или лица које он овласти. Та процена требало би да буде *објективна*, а свака одлука управника којом је одредио посебну меру треба да садржи *образложење*. Добра стране јесте што осуђени има право жалбе судији за извршење. Примена посебних мера осим што *мења* положај осуђеника у казненом заводу, оне ће имаће и друге негативне реперкусије по њега, пре свега у погледу добијања *погодности* у заводу, али и приликом одлучивања о *условном отпуштању*.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вековић В. Владимир, *Систем извршења кривичних санкција*, Београд, 2013.
2. Дракић Драгиша, Милић Иван, Утврђивање истине у дисциплинском поступку који се води против осуђеног за време издржавања казне затвора, *Зборник радова Правног факултета у Новим Саду*, бр. 2/2016.
3. Игњатовић Ђорђе, *Право извршења кривичних санкција*, Београд, 2014.
4. Милић Иван, Димовски Дарко, Кажњавање осуђених лица – дисциплинске мере, *Зборник радова Правног факултета у Новим Саду*, бр. 1/2016.
5. Милић Иван, О неким новинама у области извршења казне затвора, Научни скуп: *Правни систем и заштита од дискриминације*: друга свеска, Косовска Митровица, 2015.
6. Milić Ivan, Upućivanje osuđenih na izdržavanje kazne zatvora i mogućnost odlaganja izvršenja kazne zatvora, *Zbornik radova „Kriminalističko – kriminološka istraživanja – stanje i perspektive*, Banja Luka, 2015.
7. Radoman Milenko, *Penologija i kazneno izvršno pravo*, Београд, 2013.
8. Соковић Снежана, *Извршење кривичних санкција*, Београд, Крагујевац, 2008.
9. Sutherland H. Edwin, *Principi kriminologije - Drugi deo*, 1947.
10. Закон о психоактивним контролисаним супстанцама, *Службени гласник РС*, бр. 99/2010.
11. Закон о извршавању казне затвора, *НН*, 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13.
12. Закон о извршењу кривичних санкција, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 72/2009, 31/2011.
13. Закон о извршењу кривичних санкција, *Сл. гласник РС*, бр. 55/2014.
14. Правилник о мерама за одржавање реда и безбедности у заводима за извршење кривичних санкција, *Службени гласник РС*, бр. 105/2014.

---

³¹⁶ Чл. 43 Правилника о одржавању реда и безбедности.

³¹⁷ Чл. 44 Правилника о одржавању реда и безбедности.

15. Правилник о измени Правилника о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора, *Сл. гласник РС*, бр. 79/2016.
16. Правилник о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора, *Службени гласник РС*, бр. 110/2014, 79/2016.

SPECIAL MEASURES TO CONVICTED PERSONS

PhD, Ivan D. Milić, Assistant
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad
i.milic@pf.uns.ac.rs

Summary

Because of the disciplinary offense committed a convicted person may be disciplinary punished. However, if there is a risk that the convicted person can make the itemize described actions, special measures may be applied. Special measures may be applied when there is a risk of escape, violent behavior, self-injury or endangering the order and safety of another type. It is about existence of pre-delinquent, pre-disciplinary or pre-delinquent "state" of a convicted person. The author, among other things, critically analyzes the regulations that regulate special measures, and gives specific de lege ferenda proposals for the modification of some of the bad solutions in the current regulations.

Key words: *convicted person, special measures, disciplinary measures, offense, isolation.*

Stručni rad

UDK: 343.848:343.91(497.6RS)

DOI: 10.7251/DDADP1702380D

**PSIHOSOCIJALNI PRISTUP U PREVENCIJI I RESOCIJALIZACIJI PRESTUPNIKA:
MOGUĆNOSTI, IZAZOVI I RIZICI PRIMJENE U PENALNIM USTANOVAMA U
REPUBLICI SRPSKOJ**

Nada Đajić, magistar nauka u socijalnom radu³¹⁸

Kazeno-popravni zavod Banja Luka

Duška Šain, magistar psihologije³¹⁹

Kazeno-popravni zavod Banja Luka

Sažetak: *Psihosocijalni pristup se nalazi u osnovi savremene penološke teorije i prakse, a njegovo osnovno načelo je da su efikasnost i uspješnost penološkog tretmana i resocijalizacije podjednako u vezi sa individualnim, socijalnim i širim ekološkim faktorima. U ovom radu predstavimo opšta načela psihosocijalnog pristupa. Zatim se bavimo specifičnostima i karakteristikama primjene ovog pristupa u penološkoj praksi. Predstavimo trenutno stanje u penološkim ustanovama u Republici Srpskoj, sa posebnim naglaskom na programe prevaspitanja i njihovu opravdanost u svijetlu psihosocijalnog pristupa. Na kraju, identifikovaćemo ključne probleme i izazove u psihosocijalnom radu sa prestupnicima u ustanovama u Republici Srpskoj, te ćemo pokušati iznijeti moguća rješenja i prijedloge za unaprijeđnje prakse.*

Ključne riječi: *psihosocijalni pristup, penologija, tretman, resocijalizacija*

UVOD

Savremeni trendovi u penološkoj teoriji i praksi naglašavaju potrebu za humanizacijom programa postupanja sa prestupnicima koji izdržavaju kaznu zatvora u kazeno-popravnim ustanovama. Vijeće Evrope izgradilo je specifične standarde, koji se pojavljuju u *obavezujućim tekstovima* kao što su konvencije i protokoli, ali i u sudskoj praksi Evropskog suda za ljudska prava u vezi sa predmetima pritvora i zatvora. Sa druge strane, postoje vrlo detaljni standardi ustanovljeni takozvanim *neobavezujućim tekstovima*, kao što su preporuke Komiteta ministara³²⁰ i godišnji opšti izvještaji Evropskog komiteta za sprječavanje mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT)³²¹ (Kompendij konvencija, preporuka i rezolucija vezanih za kazeno-popravna pitanja, Vijeće Evrope, 2007).

Humanizacija procesa, pored isticanja poštovanja osnovnih ljudskih prava i dostojanstva kao prioriteta, podrazumijeva i korišćenje onih intervencija koje su u najboljem interesu korisnika, u ovom slučaju prestupnika. Tretman i intervencije prestupničkog ponašanja bi trebalo da postignu cilj resocijalizacije, poštujući pritom uslov za održavanjem najvišeg nivoa sreće i zadovoljstva svih uključenih strana, prestupnika sa jedne strane i društvene zajednice sa druge. Kako bi se taj cilj ostvario, ističe se potreba za multidisciplinarnim pristupom koji omogućava zajedničko, sistematsko i cjelovito djelovanje više stručnjaka u okviru službe tretmana (psiholog, socijalni radnik, pedagog, specijalni

---

³¹⁸ n.djajic@mpr.vladars.net

³¹⁹ duska.sain@hotmail.com

³²⁰ Jedno od dva glavna tijela Vijeća Evrope (drugo je Parlamentarna skupština Vijeća Evrope). Komitet ministara donosi odluke, a čine ga ministri vanjskih poslova zemalja članica ili njihovi stalni zastupnici.

³²¹ CPT je organ osnovan u skladu sa „Evropskom konvencijom za sprečavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja“ Vijeća Evrope, koja je stupila na snagu 1989. Godine, a koja se nadovezuje na član 3. Evropske konvencije o ljudskim pravima, koji propisuje da „Niko ne smije biti podvrgnut mučenju ili nečovječnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju“. CPT nije istražni organ već obezbjeđuje vansudski preventivni mehanizam za zaštitu lica lišenih slobode od mučenja i drugih oblika zlostavljanja. On time dopunjuje sudsku djelatnost Evropskog suda za ljudska prava.

pedagog, vaspitač, kriminolog) tokom procesa resocijalizacije zatvorenika (Delibašić, et al., 2017). Upravo takvo djelovanje i tretman, ono koje osigurava punu socijalnu i psihološku podršku i pomoć, nalazi se u osnovi psihosocijalnog pristupa kao filozofije.

U ovom radu, prvo ćemo sažeto predstaviti opšta načela psihosocijalnog pristupa. Zatim ćemo pokušati identifikovati specifičnosti primjene ovog pristupa u penološkoj praksi. Predstavimo trenutno stanje u penološkim ustanovama u Republici Srpskoj, sa posebnim naglaskom na programe prevaspitanja i njihovu opravdanost u svjetlu psihosocijalnog pristupa. Na kraju, identifikovaćemo ključne probleme i izazove u psihosocijalnom radu sa prestupnicima u ustanovama u Republici Srpskoj, te ćemo pokušati iznijeti moguća rješenja i prijedloge za unaprijeđnje prakse.

PSIHOSOCIJALNI PRISUP I NJEGOVA OSNOVNA NAČELA

Psihosocijalni rad je bio prisutan na različite načine kroz cijelu istoriju rada u zajednici, ali kao specifičan pristup se počinje koristiti sedamdesetih godina prošlog vijeka, nakon što je Hollisova (Hollis, 1972) iznijela osnovna načela ovog pristupa. U osnovi psihosocijalnog pristupa u radu s ljudima nalazi se potreba za sveobuhvatnijim intervencijama prema korisnicima socijalne pomoći, odnosno prema osobama u stanju potrebe. Prema Ajdukoviću (1995), *psihosocijalna pomoć je proces psihičkog i socijalnog osnaživanja svakog pojedinca (djeteta i odrasle osobe), njegove porodice i socijalnog okruženja, kako bi u sebi i svojoj neposrednoj okolini pronašao ili stekao snage i načine za uspješno suočavanje sa stresom i prevladavanje krize, postepenu izgradnju normalnog, psihički zdravog i vrijednog načina života, bez štetnih posljedica za druge*. Žganec (1995) navodi da „koristeći se terminom „psihosocijalni“ najčešće se stavlja naglasak na klijenta u njegovom socijalnom kontekstu. Kad govorimo o psihosocijalnom radu, onda se to odnosi na rad sa socijalnim odnosima bitnim za psihičku dobrobit čovjeka i njegov lični razvoj. Pojam povezuje dva nivoa interesa i djelovanja, psihološki i socijalni, odnosno interes i djelovanje u području ljudskog iskustva nastalog međudjelovanjem psiholoških obilježja pojedinca i njegovog socijalnog okruženja (Howe, 2002). Psihosocijalni aspekt djelovanja zastupljen je u svakoj profesiji, budući da je riječ o podsticanju, olakšavanju i podržavanju osoba i porodica kojima se psihosocijalna pomoć pruža, i to da uz podršku pomagača sami izađu na kraj s različitim tegobama (Ajduković, 1997; Ricijaš, Hujčić, & Branica, 2007).

Prema Bernleru i Džonsonu (Bernler i Johnsson, 1988.), da bismo govorili o psihosocijalnom pristupu moraju biti prisutni:

- 1) Psihosocijalna perspektiva (posmatranje individue u njenom kontekstu);
- 2) Teorija psihosocijalnog rada (teorije koje naglašavaju individualne, psihološke, unutrašnje i vanjske, sredinske faktore ponašanja, te njihovu interakciju);
- 3) Metode (u skladu sa teorijama psihosocijalnog rada, uključuju i preventivne i tretmanske intervencije, te rad pojedincima, grupama i zajednicama)
- 4) Usmjerenost na sistem (socijalni kontekst i sisteme kojima korisnik pripada ili/i koje smatra značajnim za promjenu),
- 5) Modeli djelovanja (Postoje tri različita načina na koji pomagač podstiče promjenu u životu korisnika: neposrednim djelovanjem samog pomagača koji u pravilu uključuje rad na promjeni okruženja korisnika; direktnim usmjeravanjem korisnika na promjene koje treba unijeti u svoj život, gdje je korisnik taj koji ima odgovornost za djelovanje i promjene koje treba izvršiti; i indirektnim usmjeravanjem, odnosno tako što stručnjak osnažuje korisnika da preuzme odgovornost za svoj život i odluke koje će donijeti i provesti, gdje pomagač je odgovoran za proces osnaživanja korisnika i stvaranje okruženja u kojem će on ili ona donijeti najbolju odluku, a koja će to biti odluka, kako će se ostvariti i sve ostalo je odgovornost korisnika.)

Možemo reći da se u osnovi ovog pristup nalaze razvojne teorije koje naglašavaju dvojak uticaj, kako psiholoških, tako i okolinskih faktora. Razvojni pristup, sistemski pristup, konstruktivistički pristup, humanistički pristup i ekološki pristup nužni su aspekti teorije psihosocijalnog rada. Samim tim, teorijska osnova je široka i nudi višestruku perspektivu. Jedna od najpoznatijih takvih teorija je

Ekološka teorija sistema Jurija Bronfenbrenera (Bronfenbrenner, 1985,1999,2001,2005) prema kojoj je pojedinac i njegovo ponašanje proizvod individualnih (bioloških i psiholoških) faktora i okoline. On okolinu zamišlja kao niz povezanih struktura (porodičnih, socijalnih, širih ekoloških i kulturoloških) u kojima se odvija svakodnevni život čovjeka, a koje imaju presudan uticaj na razvoj jedinstvene individue.

On je identifikovao četiri nivoa sistemskih uticaja, počevši od onih sistema koji su nam bliski i u kojima neposredno učestvujemo, pa sve do onih koje su nam udaljeni i koji na nas ne djeluju direktno (Brajša-Žganec, 2003). Individua je u središtu sistema, dok se slojevi sredine šire oko njega u koncentričnim krugovima, jače ili slabije utičući na njen razvoj, gdje se ključne interakcije mogu dešavati unutar sloja, ili između struktura različitih slojeva. Prvi sloj, *mikrosistem*, odnosi se na svakodnevnu okolinu u kojoj pojedinac boravi (u porodici, vrtiću, školi, na poslu, itd.). Drugi sloj, *mezosistem*, odnosi se na interakciju između mikrosistema, npr. odnos između roditelja i škole. Treći sloj, *egzosistem*, odnosi se na šire socijalne strukture koje mogu uticati na pojedinca, ali u kojima on ne učestvuje direktno. To su šira porodica, školski sistem, lokalna vlast, i sl. Najširi sloj, *makrosistem*, odnosi se na kulturu i supkulturu u kojoj pojedinac odrasta i živi. Kasnije, Bronfenbrenner uvodi i *hronosistem* koji se odnosi na dinamički i statički uticaj koji djeluje na razvoj osobe kroz duži vremenski period u okolini u kojoj živi (Janković, 2004), odnosno promjene u sistemima tokom vremena (npr. polazak u školu, zapošljavanje, osnivanje svoje porodice, itd). Teorija naglašava važnost stabilnosti i dinamike ovih sistema (Wagner Jakab, 2008), a najbolji opis ove teorije daju Bubolz i Zontag (Bubolz & Sontag, 1990) prema kojima Bronfenbrenner opisuje čovjekovu okolinu kao strukture koje su svaka uklopljena u sledeću kao set babuški (ruske drvene lutkice koje se stavljaju jedne u druge).

PSIHOSOCIJALNI PENOLOŠKI TRETMAN

Da bismo uticali na neku pojavu u društvu, neophodno je da znamo ili bar djelimično razumijemo faktore koji utiču na njen nastanak, proces i kraj. Trenutno, ne postoji jedinstvena teorija koja se bavi nastankom i razvojem socijalno-patoloških ponašanja, pa tako ni kriminaliteta. Ipak, mi ćemo prednost dati socijalno-psihološkoj grupi teorija. Prema Milosavljeviću (2004), socijalno-psihološke teorije devijantnosti u fokus stavljaju socijalizaciju, socijalne procese, socijalnu interakciju između devijanta i onih koji ga kao takvog definišu, odnosno naglašavaju da pojedinac postaje ono što jeste u socijalno-interkacijskom procesu. Drugim riječima, da bismo uticali na promjenu u ponašanju osobe koja je počinila prestup, te je zbog takvog ponašanja kažnjena, neophodno je mijenjati i kontrolisati socijalno-psihološke faktore koji su do takvog ponašanja doveli, te raditi na prevenciji ne samo kriminalnog ponašanja njegova i njegovih uzroka.

Promjena u ponašanju, stavovima i vrijednostima se postiže prevaspitanjem prestupnika, uz pretpostavku da sam proces prevaspitanja ne bi bio moguć bez primjene sankcije. Kazne prema prestupnicima su različite, ali ovdje ćemo se bazirati prije svega na kaznu zatvora, čija je osnovna pretpostavka da će se izdvajanjem prestupnika iz sredine osigurati resocijalizacija i društveni mir. Međutim, u modernom zakonodavstvu kazna nije cilj za sebe, nego jedini uslov da se osuđeni tokom njenog izvršenja podvrgne tretmanu (Nikolić, 2005), u onim slučajevima kada su sve ostale društvene strukture zakazale. Kod psihosocijalne pomoći prestupnika nije riječ o osiguravanju bezbjednosti, materijalnom zbrinjavanju, ishrani, osiguravanju smještaja, zdravstvenoj zaštiti ili pravnoj pomoći. Naprotiv, radi se o podsticanju, olakšavanju i podržavanju zatvorenika, kojima se psihosocijalna pomoć pruža, da uz podršku pomagača sami izađu na kraj sa tegobama bilo koje prirode. Upravo iz tog razloga je institucionalni tretman specifičan. Tokom tretmana, neophodno u jednakoj mjeri djelovati retroaktivno i proaktivno. Drugom riječima, neophodno je pronaći uzroke takvog ponašanja u prošlosti pojedinca, analizirati socijalno-psihološki kontekst u kojem je pojedinac odrastao, i na kraju, preduzeti sve dostupne mjere kako bi se spriječilo i preveniralo ponovno javljanje devijantnog ponašanja (recidivizam), kao i uzroka koji su do njega doveli. Akcenat se stavlja na prevaspitanje kao rezultat humanizacije odnosa u društvenim zajednicama (Nikolić, 2005). Prema Nikoliću (2005), cilj kažnjavanja postaje resocijalizacija koja se postiže prevaspitanjem, odnosno tretmanom lica koja se nalaze u kazneno-popravnim ustanovama.

U svjetlu penološke prakse i tretmana, a imajući u vidu osnovna načela psihosocijalnog pristupa, asocijalno i delinkventno ponašanje je proizvod više heterogenih faktora koji se prepliću i sistemski djeluju na individu. U procesu tretmana nastoji se cjelovito uticati na sve potencijale izvora problema, odnosno na sve faktore koje utiču na razvoj i formiranje ličnosti. S obzirom na to da Teorija ekoloških sistema (Bronfenbrenner, 1985, 1999, 2001, 2005) predviđa da promjena u jednom dijelu sistema, izaziva rekaciju cijelog sistema, neophodno je planirano i organizovano djelovati. Tako će potpun psihosocijalni rad sa osuđenim licima podrazumijevati psihoterapiju i savjetovanje, grupnu terapiju, trening socijalnih i komunikacijskih vješina, lični rast i razvoj u svim sferama života, obrazovanje, sistemsku porodičnu terapiju, psihoterapiju pojedinačnih članova porodice, socijalno zbrinjavanje i prihvata, finansijsku pomoć zajednice, intervencije u školi, vršnjačkoj grupi ili široj zajednici, te šire preventivne i korektivne intervencije u društvu (Delibašić, et al., 2017). Kako bi se sistemski i planirano djelovalo, institucionalni tretman prestupnika treba da zadovolji osnovne principe psihosocijalnog rada, onako kako ih određuju Bernler i Džonsonu (Bernler i Johnsson, 1988.).

Prvi kriterijum koji se mora ispuniti da bismo govorili o psihosocijalnom pristupu je formiranje psihosocijalne perspektive, odnosno prilagođavanje tretmana i prevaspitanja karakteristikama karakteristika sistema iz kojih ojedinač dolazi, odnosno uzeti u obzir njegov mikrosistem, mezosistem, egzosistem, makrosistem, kao i hronosistem (Bronfenbrenner, 1985, 1999, 2001, 2005). To znači da ne postoje uniformni tretmani, nego samo smjernice za djelovanje koje se prilagođavaju karakteristikama pojedinca. Samim tim, prije planiranja tretmana, neophodno je detaljno analizirati sve komponente ličnosti, kako individualne (osobine ličnosti, temperament, kognitivne sposobnosti, stepen obrazovanja, stavovi, vrijednosti, itd.), tako i socijalne (porodična konstelacija i relacije, vršnjačka grupa, radna grupa, institucije sa kojima se susretao), te šire društvene faktore kao što su trenutno stanje i trendovi u društvu, politička situacija, pripadnost određenoj kulturi i supkulturi. Tek na osnovu ovakve opsežne analize konstelacijskih faktora ličnosti može se planirati i sprovesti tretman.

Planirani tretman mora da bude u skladu sa teorijskim postupcima na kojima se zasniva psihosocijalni rad. S obzirom na činjenicu da se naglasak stavlja na interakciju između pojedinca i njegove okoline (porodice, vršnjaka, institucija, itd.), te interakcije se moraju predvidjeti i uključiti u proces. S obzirom da su relacije i interakcije individualne, tako je i sam tretman jedinstven za svaku osobu, i na taj način uvećava šanse za ostvarivanjem specifičnih i opštih prevaspitnih ciljeva.

Iako je prestupnik kažnjen, socijalno kontrolisan i fizički izolovan, on ne smije u potpunosti biti izolovan iz sredine iz koje potiče. Time se zadovoljava zahtjev povezivanja i uključivanja u sistem. Upravo je uslov uspješne resocijalizacije kontakt sa socijalnom sredinom iz koje korisnik-prestupnik može da crpi motivaciju za prosocijalno djelovanje i promjenu vrijednosnog sistema. Zato se tokom tretmana podstiče ostvarivanje, obnavljanje i jačanje veze sa porodicom, obrazovanje, uključivanje u tržište rada, učestvovanje u javno-političkom životu uz redovno informisanje o događajima u spoljnom svijetu. Na taj način se jačaju pozitivne i društveno prihvatljive navike, formira se osjećaj pripadnosti, samopouzdanja, zadovoljstva sobom, kao i empatija i odgovornost prema društvu .

Na kraju, tretman mora da uključi sva tri modela djelovanja. Prvo, tretmanom se stvaraju preduslovi za i uspješnu resocijalizaciju, što se postiže adaptacijom sredine u kojoj korisnik boravi. On se izoluje od društveno neprihvatljivih uticaja i antisocijalnih modela i usmjerava ka pozitivnom jezgru u osuđeničkom kolektivu. Osigurava mu se takvo okruženje u kojem je moguć lični rast i razvoj na svim poljima njegove ličnosti, i to kroz uključivanje u obrazovni proces, radni angažman, povezivanje sa osobama van institucije, osnaživanje i unaprijeđenje porodičnih relacija, informisanje, itd. Dalje, u okviru tretmana, vrši se direktan uticaj na njegovo ponašanje i to neposrednim savjetovanjem, usmjeravanjem, motivisanjem, nagrađivanjem ali i kažnjavanjem. Na kraju, kroz tretman, vrši se osposobljavanje i unaprijeđenje na svim poljima njegove ličnosti, a posebno kroz psihoterapijski rad, lični rast i razvoj, trening socijalnih i komunikacijskih vješina, trening asertivnosti, osnaživanje, itd.

Na kraju, kao to je već rečeno, metodika rada sa osuđenim licima je sama po sebi specifična, a upravo ta specifičnost otvara različite mogućnosti za djelovanje u okviru psihosocijalne filozofije. Tretman je usmjeren na prošlost, sadašnjost i budućnost, a sa korinikom se radi na formiranju jasnije i racionnije slike prošlosti i uzroka koji su doveli do kriminalnog ponašanja, na prihvatanju i prilagođavanju sadašnjosti kroz lično osposobljavanje koje ima i tretmanski i preventivni karakter, te na vizuelizaciji i planiranju budućnosti kroz ohrabrivaje, otivisanje i osnaživanje ličnosti.

INSTITUCIONALNI PENOLOŠKI TRETMAN U REPUBLICI SRPSKOJ

Danas, izvršenje kazne zatvora u Republici Srpskoj definisano je i određeno brojnim zakonskim aktima i podzakonskim aktima, te je usklađeno sa preporukama Vijeća Evrope i drugih tijela koja se bave kontrolisanjem i osiguravanjem sigurnog i humanog postupanja sa osuđenim licima.

Osnovni Zakon kojim se uređuje sistem izvršenje krivičnih sankcija u Republici Srpskoj je Zakon o izvršenju krivičnih sankcija Republike Srpske (Službeni glasnik Republike Srpske, br. 12/10, 117/11, 98/13 i 44/16). Ovim zakonom propisuje se izvršenje kazne zatvora izrečene u krivičnom i prekršajnom postupku, dugotrajnog zatvora, mjere pritvora, novčana kazna koja je zamjenjena kaznom zatvora, rada za opšte dobro na slobodi, mjera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog liječenja i obaveznog liječenja od zavisnosti i organizacija i rad ustanova za izvršenje krivičnih sankcija kao i izvršenje krivičnih sankcija koje izreknu strani sudovi. Sem navedenog Zakona, na snazi je i Zakon o posebnom režimu izvršenja kazne zatvora (Službeni glasnik Republike Srpske, br. 30/10) kojim se uređuje postupak raspoređivanja osuđenih lica koja se nalaze na izdržavanju kazne zatvora u Odjeljenje sa posebnim režimom, organizacija Odjeljenja, položaj osuđenih lica i disciplinska i materijalna odgovornost osuđenih lica. Specifičnost ovog Zakona je da propisuje način izvršenja kazne zatvora u posebnom Odjeljenju u kojima se raspoređuju osuđena lica koja za vrijeme izdržavanja kazne zatvora bitno ugrožavaju bezbjednost u ustanovi, narušavaju red i disciplinu, kao i lica za koje se utvrdi da su sve ranije preduzete mjere postupanja prema njima ostale bezuspješne. Osnovna svrha rasporeda osuđenih lica u Odjeljenje posebnog režima je sprečavanje svih oblika ponašanja osuđenih lica koja za cilj imaju narušavanje formalnog sistema i organizacije rada kazneno-popravnih ustanova, kroz primjenu posebnih metoda i oblika rada. Na osnovu ova dva Zakona, donešena su brojna podzakonska akta-pravilnici kojima se bliže uređuju i propisuju određene oblasti izvršenja krivičnih sankcija. Potrebno je napomenuti da su odredbe ovih zakonskih i podzakonskih akta u najvećoj mjeri usaglašene sa Evropskim zatvorskim pravilima i preporukama Vijeća Evrope, standardima CPT-a i sa drugim međunarodnim dokumentima, a u cilju zaštite osnovnih prava i sloboda osuđenih lica na izdržavanju kazne zatvora i obezbjeđivanja sigurnog i humanog postupanja prema njima tokom izdržavanja kazne zatvora.

Prema Krivičnom zakoniku Republike Srpske (Službeni glasnik Republike Srpske, br. 64/17), svrha kažnjavanja, pa samim tim i penalnog tretmana je sprečavanje učinioca da ubuduće čini krivična djela i njegovo prevaspitanje, te uticaj na druge da ne čine krivična djela, razvijanje i jačanje odgovornosti i svijesti kod građana o opasnosti i štetnosti krivičnih djela i opravdanosti kažnjavanja, te neophodnosti poštovanja zakona. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija definiše tretman kao proces koji podrazumijeva planske, sistematske i organizovane aktivnosti koje se sprovode prema osuđenom licu, maloljetniku ili vaspitaniku, a čiji je cilj njihovo osposobljavanje da poštuju društvene norme i pravila kako ne bi više dolazili u sukob sa zakonom. Takođe, ovim zakonom je predviđeno da službu tretmana čini multidisciplinarni tim stručnjaka, pri čemu svako od njih u okviru svojih zanimanja utiče kako na ličnost prestupnika, tako i na njegove interakcije sa sredinom.

Takav tretman se zasniva na dva isprepletana procesa, procesu rehabilitacije/odnosno resocijalizacije i procesu reintegracije (Delibašić, et al., 2017). Rehabilitacija tj. resocijalizacija se odnosi na usvajanje prosocijalnih, društveno, kulturološko i civilizacijskih prihvatljivih normi i ponašanja, te na usklađivanje ponašanja, stavova i vrijednosti novousvojenim normama. Proces resocijalizacije, odnosno proces vraćanja osuđenika u društvenu zajednicu, osposobljenog da živi i radi društveno usklađenim životom, te da normalno uspješno obavlja društvene djelatnosti je proces koji je uslovljen

brojnim faktorima. Svakako da je jedan od tih faktora i vrsta ustanove u kojoj izdržava kaznu zatvora, struktura osuđenih lica, organizacija ustanove, kadrovi, obučenos kadrova, programi tretmana ali svakako i uslovi u kojima osuđena lica izdržavaju kaznu zatvora. Reintegracija se odnosi na proces ponovnog vraćanja u društvenu zajednicu nakon izlaska iz ustanove. Tretman zavisi od više bitnih faktora. Neke od njih su kategorija ustanove, odnosno da li je to ustanova zatvorenog, otvorenog ili poluotvorenog tipa, od kategorije osuđenih lica (pol, vrsta djela, izrečena kazna, bezbjednosna situacija), te od adekvatnog vaspitnog programa koji se primjenjuje (Macanović, Ljeljak, & Selak, 2015).

Sve intervencije i postupci koji se poduzimaju i planiraju u tretmanu prate moraju biti u skladu sa domaćim zakonodavstvomn kao i Evropskim zatvorskim pravilima i standardima CPT-a. Ona važe za svakoga ko je u zatvoru bez obzira na zakonsku osnovu njegovog lišavanja slobode i trebalo bi ih primjenjivati «nepriistrasno, bez diskiminacije po bilo kom osnovu kao što je pol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovjest, političko ili drugo uvjerenje, nacionalno ili društveno porijeklo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovinsko stanje, rođenje ili drugi status.» (Pravilo 11-13). Ovi osnovni principi imaju veliki značaj za zaštitu zatvorenika od zlostavljanja (Murdoch & Jiricka, 2016), posebno zbog dominante negativne percepcije javnosti prema osuđenim licima koja je sklona da negira ili čak opravdava svjesno i namjerno kršenje prava zatvorenika. To se najčešće ogleda u mišljenju da prestupnici ne zaslužuju human tretman, a kamoli bilo kakvu vrstu pomoći.

ZAKLJUČAK:

Na osnovu pregleda zakonskih regulativa i preporuka, možemo zaključiti da su sistemi izvršenja kazne zatvora i tremanski programi u Republici Srpskoj u određenoj mjeri usklađeni sa bazičnom filozofijom psihosocijalnog pristupa. Oni, u svojim osnovnim crtama, zadovoljavaju definišuće kriterijume psihosocijalnog rada (Bernler i Johnsson, 1988.) Prije svega, naglasak je stavljen na individualizaciju tretmana koja bi bila nemoguća bez opsežne analize konteksta, odnosno sredine iz kojeg osuđeno lice dolazi. Upravo tu ulogu ima tim za procjenu ličnosti prijemnih odjeljenja, čiji je glavni zadatak eksploracija i procjena svih aspekata ličnosti, i to ličnosti kao sastavnog dijela šireg sistema, te planiranje tretmana koji je će najefikasnije odgovoriti na potrebe svakog osuđenog lica. Upravo u prijemnom odjeljenju se ostvaruje i veza sa spoljašnjim svijetom, zajednicom (ostvarivanjem kontakta sa porodicom, centrima za socijalni rad, policijskim strukturama, itd.), a sve u cilju izdvajanja odnosa koji su kvalitetni, prosocijalni i podržavajući. Kroz tretman, motiviše se očuvanje i jačanje takvih realcija. Dalje, insistira se na kontaktu između različitih institucija koje su u vezi sa osuđenim licem, te se tako ostvari i veza sa širim sistemom i zajednicom.

Kao što je već rečeno, sam tretman je multidisciplinarnan, multifazan i heterogen, te je usmjeren ka resocijalizaciju i reintegraciji ličnosti u društvenu zajednicu. Ističe se značaj individualizacije i humanizacije tretmana, pa se svakom osuđenom licu pristupa kao jedinstvenoj, nepovljivoj individui. Na kraju, tretman i vaspitni rad koji provode i koordinišu vaspitači u svojim vaspitnim grupama u jednakoj mjeri mora biti i rehabilitacijski i preventivan, jer se samo na ta način zadovoljava njegov osnovni cilj.

Ipak, situacija u praksi često odstupa od formalnih propisa, te se rad u ustanovama suočava sa brojnim preprekama. Najprije, ne izdvaja se dovoljno novčanih resursa za kvalitetno sprovođenje tretmana. Najčešće se projekti usmjereni na potrebe lica koja se nalaze na izdržvanju kazne zatvora odbacuju kao neprioritetni u trenutnoj ekonomskoj i političkoj situaciji. Takva reakcija nailazi se na svim nivoima, kako državnog aparata, tako i nevaldinog sekotra. Samim tim, nailazimo na prepreke u realizaciji brojnih aktivnosti, od onih osnovnih kao što su osiguranje odjeće, obuće i lične higijene, do realizacije obrazovnih, rehabilitacijskih ili terapijskih aktivnosti. Ovakav nedostatak podrške je posljedica opšteg negativnog stava društva prema prestupnicima, te lažnom shvatanju da oni ne treba da budu na teret zajednici. Takođe, i dalje postoji visok stepen netrepeljivosti i predrasuda prema prestupnicima i među penalnim radnicima, što dodatno otežava i koči proces resocijalizacije, te umnožava i onako visoku stopu recidiva. Takođe, zaposleni koji rade sa prestupnicima nisu dovoljno osposobljeni i spremni da realizuju tretman, u svim situacijama. Ovo se najviše odnosi na situaciju u

kojoj zaposleni radnici penalnih ustanova, a naročito stručni radnici, zaborave postavku psihocijalnog rada, tj. načelo da se radi SA prestupnikom, a ne ZA prestupnika. Uprkos zakonskim regulativama iz oblasti izvršenja krivičnih sankcija ne postoje organizovani i planirani programi obuke djelovanja u kriznim situacijama, savjetovanja i cjeloživotnog obrazovanja. Na kraju, svi zaposleni se susreću sa visokim nivoima stresa, straha i frustracije, što često dovodi do razvoja različitih profesionalnih smetnji, u prvom redu anksioznih i fobičnih stanja. Uprkos tome, do danas ne postoji organizovan sistem podrške, saštite i supervizije. Sve ovo dovodi do formiranja negativnog stava i odbojnosti prema licima sa kojima rade, ali i prema samoj ustanovi koja bi trebalo da ih zaštiti.

Kako je broj prepreka sa kojima se u penelnom radu u Republici Srpskoj susreću veliki, tako postoje i mnogobrojni načini za njihovo prevazilaženje. Ipak, zajednički imenitelj svih tih rješenja jeste promjena perspektive i načina sagledavanja prestupnika koji izdržavaju kaznu zatvora. Ako promjenimo perspektivu od gledišta da su oni *defekt* društva, te da ih je potrebno izolovati i kazniti, te ako se usmjerimo na njihov tretman i preuzmemo odgovonost za njih, samim tim će doći do promjene u stavovima kako pojedinaca tako i zajednice i društva u cjelini. Promjena u stavovima društva bi trebalo da dovede i do pojedinačnih rješenja za goruća pitanja u oblasti penalnog rada u Republici Srpskoj.

LITERATURA:

1. Ajduković, D. (1995). Psihosocijalna pomoć djeci. Ajduković, D. (Ur.), *Programi psihosocijalne pomoći prognanoj i izbjegloj djeci* (pp. 5- 13). Zagreb: Društvo za psihološku pomoć i UNICEF
2. Ajduković, M. (1997). *Grupni pristup u psihosocijalnom radu: načela i procesi*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
3. Brajša-Žganec, A. (2003). *Dijete i obitelj: emocionalni i socijalni razvoj*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
4. Bronfenbrenner, U. (1985). Freedom and discipline across the decades. In Becker, G., Becker, H., & Huber, L. (Eds.), *Ordnung und unordnung* (pp. 326–339). Weinheim, Germany: Beltz.
5. Bronfenbrenner, U. (1999). Environments in developmental perspective: Theoretical and operational models. In Friedman, S. L & Wachs, T. D. (Eds.), *Measuring environment across the life span: Emerging methods and concepts* (pp. 3–28). Washington, DC: American Psychological Association.
6. Bronfenbrenner, U. (2001). The bioecological theory of human development. In Smelser, N. J. & Baltes, P. B. (Eds.), *International encyclopedia of the social and behavioral sciences* (Vol. 10, pp. 6963–6970). New York: Elsevier.
7. Bronfenbrenner, U. (2005). The developing ecology of human development: Paradigm lost or paradigm regained. In U. Bronfenbrenner (Ed.), *Making human beings human*. London, UK: Sage.
8. Bubolz, M. M., & Sontag, M. S. (2009). Human ecology theory. In *Sourcebook of family theories and methods* (pp. 419-450). United States : Springer.
9. Delibašić, N., et al. (2017). *Priručnik za vođenje zatvorenika i unaprijeđenje ljudskih prava u zatvorenom okruženju*. Sarajevo: Vijeće Evrope.
10. *Evropska zatvorska pravila* (2006). Strasbourg: Vijeće Evrope.
11. Eysenck, H. J., & Eysenck, M. W. (1987). *Personality and individual differences*. New York, NY: Plenum.
12. Hollis, F. (1972). *Casework: A Psychological Therapy* (2 ed). New York: Random house.
13. Howe, D. (2002). Psychosocial Work. In *Social Work: themes, issues and critical debates*. Basingstoke: Macmillan.
14. Janković, J. (2004). *Pristupanje obitelji-sustavni pristup*. Zagreb: Alineja.
15. *Kompendij konvencija, preporuka i rezolucija vezanih za kazneno-popravna pitanja* (2007). Strasbourg: Vijeće evrope.
16. *Krivični zakon Republike Srpske*, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 64/17.
17. Macanović, N., Ljeljak, H., & Selak, G. (2015). *Kontrolisana sloboda. Probacija - kazna postindustrijskog društva*. Banja Luka: Evropski defendologija cntar za naučna, politička,

- ekonomska, socijalna, bezbjednosna i kriminološk istraživanja; Udruženje penologa regija Banja Luka.
18. Milosavljević, B. (2004). *Socijalna patologija i društvo*. Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet.
  19. Murdoch, J. & Jiricka V. (2016). *Borba protiv zlostavljanja u zatvorima. Priručnik za zatvorske službenike sa naglaskom na prevenciji zlostavljanja u zatvorima*. Sarajevo: Vijeće Evrope.
  20. Nikolić, Z. (2005). *Penološka andragogija sa metodikom prevaspitanja*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
  21. Ricijaš, N., Hujčić, A., & Branica, V. (2007). Zadovoljstvo studijem i samoprocjena kompetentnosti studenata nekih pomagackih profesija. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 42(2), 51-68.
  22. Wagner Jakab, A. (2008). Obitelj – sustav dinamičkih odnosa u interakciji. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 44 (2), 119-128.
  23. *Zakon o izvršenju krivičnih sankcija Republike Srpske*, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 12/10, 117/11, 98/13 i 44/16.
  24. *Zakon o posebnom režimu izvršenja kazne zatvora*, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 30/10.
  25. Žganec, N. (1999). Etika pomažućih profesija-primjer socijalnog rada. *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada*, 6, 17-21.

PSYCHOSOCIAL APPROACH TO PREVENTION AND RESOCIALIZATION OF CRIMINALS : POSSIBILITIES, CHALLENGES AND RISKS OF APPLICATION IN PENAL INSTITUTIONS IN THE REPUBLIC OF SRPSKA

Summary

We discuss psychosocial approach as main model of contemporary penology. The main principal of this approach is the assumed connection between efficiency and success of institutional treatment and resocialisation on one side, and personal, social and broader ecological factors on the other. In this paper we are presenting general principles of psychosocial approach. Then, we are discussing its unique use in penological and penitentiary context. We are presenting current state of affairs in penitentiary institutions in Republic of Srpska, while emphasising psychosocial aspects of it. Finally, we are identifying main problems and limitations of psychosocial work with institutionalised offenders in Republic of Srpska and we try to find possible solutions and suggestions for practical improvement.

Key words: *psychosocial approach, penology, treatment, resocialisation.*

KAŽNJAVANJE ŽENA U CRNOJ GORI KROZ ISTORIJU

Mr Valentina Smolović

Stručna služba Višeg suda u Podgorici
smolovicvanja68@gmail.com

Apstrakt: *Nijedna etapa društvenog razvoja, niti društvena uređenja nijesu bili imuni na pojavu kriminaliteta, odnosno prestupa svojih normi od članova sopstvene zajednice. Zbog toga su i društvene reakcije na ovu pojavu bile stalne, ali i različite zbog različitosti shvatanja ovog problema, kulturnih i drugih odlika i razlika istih ili različitih društvenih zajednica i uređenja. U tom društvenom reagovanju, bilo koji način ili sredstvo da su primjenjivani, zajednička težnja je uvijek bila eliminisanje prestupa. Prema načinu reagovanja sve te težnje mogu se podijeliti u tri grupe, odnosno vrste reakcija kao društveni odgovor: kaznena ili represivna reakcija, preventivna i prevaspitna reakcija. Ove reakcije se međusobno nadovezuju ili se paralelno odvijaju sa različitim naglaskom u zavisnosti od društvenog razvoja, kulturnog i sazajnog nivoa svake društvene zajednice pri čemu je kaznena reakcija dominantna. Crnogorka je, sve do kraja XIX vijeka, tretirana kao stvar, kao predmet tuđeg raspolaganja, a njena volja je ignorisana. Razvitak ličnog subjektiviteta crnogorske žene mjerilo je razvitka crnogorskog društva. Od negacije toga subjektiviteta i vezanosti žene za društveni kolektiv do formalnog priznavanja manifestacije njene slobodne volje, individualizacije njene ličnosti i emancipacije od kolektiva veoma je složen i dugačak put. Ona je danas ravnopravan član društvene zajednice. Preuzima uloge koje su ranije pripadale muškarcima i obavlja ih vrlo uspješno. Prihvatajući ulogu savremene žene društvo joj postavlja mnogo složenije i više zadatke od onih koje je do tada ispunjavala. U današnjim uslovima nastoji da, kao aktivan član društva, bude poštovana i priznata, da se u okvirima svoje profesije dokaže i pokaže i da uzme učešće u javnom životu prihvatajući javne funkcije. Za razliku od perioda kada je bila podređena porodici, mužu i djeci i imala manje učešća u javnom životu, a samim tim i u kriminalnim radnjama, savremena žena sve više postaje ravnopravan partner muškarcima i u vršenju krivičnih djela. Ipak, odnos ženskog kriminaliteta u odnosu na kriminalitet muškaraca nije konstantan već se razlikuje u zavisnosti od zemlje, vremena i vrste kriminalnog ponašanja. Osim krivičnog djela čedomorstva, koje je specifično za ženu, u većini ostalih krivičnih djela motivi izvršenja krivičnog djela istovjetni su motivima kod muškog kriminaliteta. Za vladavine običajnog prava kazne za žene u Crnoj Gori su bile arhaične i drastične. Za počinjena krivična djela kažnjavane su surovim kaznama: kamenovanjem, isijecanjem dijelova tijela (nosa) i progonstvom. Krajem XVIII i početkom XIX vijeka ukidaju se arhaične kazne i za počinjena krivična djela izriču se zakonom propisane kazne, koje se izdržavaju u zatvorima. Kaznu zatvora žene su izdržavale uglavnom u okviru muških zatvora. Prvi put u istoriji Crne Gore 1995. godine osnovano je Odjeljenje za žene kao posebna organizaciona jedinica KPD Podgorica. Život i rad u Odjeljenju za žene odvija se prema utvrđenom vaspitno korektivnom tretmanu koristeći odredbe Pravilnika o kućnom redu Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija koji je u skladu sa međunarodnim standardima i principima izdržavanja kazne.*

Ključne riječi: *kriminalitet žena, kvantitativna analiza, kaznena reakcija, preventivna reakcija, prevaspitna reakcija, tretman*

UVODNA RAZMATRANJA

Oblik svojine a samim tim i njemu odgovarajući oblik porodice određuju položaj žene u društvu. Crnogorka je sve do kraja XIX vijeka tretirana kao stvar, kao predmet tuđeg raspolaganja a njena volja je ignorisana. Razvitak ličnog subjektiviteta crnogorske žene mjerilo je razvitka crnogorskog društva. Od negacije toga subjektiviteta i vezanosti žene za društveni kolektiv do formalnog priznanja manifestacije njene slobodne volje, individualiziranja njene ličnosti i

emancipacije od kolektiva veoma je složen i dugačak put. Uostalom, stepen ženske emancipacije predstavlja prirodnu mjeru opšte emancipacije.

U savremenim uslovima života, žena i kod nas postaje sve više aktivni subjekt opšteg društvenog zbiljanja. Omogućena su joj prava koja u ranijem periodu nije mogla ni zamisliti. Ona je danas ravnopravan član društvene zajednice. Preuzima uloge koje su ranije pripadale muškarcima i obavlja ih veoma uspješno. Međutim, tu nastaju problemi. Ona se sada nalazi između porodice i društva tako da sa muškim dijelom populacije predstavlja čvrstu vezu na relaciji društvo-porodica. Prihvatajući ulogu savremene žene društvo joj postavlja mnogo složenije i više zadatke od onih koje je do tada ispunjavala. U današnjim uslovima nastoji da kao aktivan član društva bude poštovana i priznata, da se u okvirima svoje profesije dokaže i pokaže i da uzme učešće u javnom životu prihvatajući javne funkcije.

Za razliku od perioda kada je bila podređena porodici, mužu i djeci i imala manje učešće u javnom društvenom životu a samim tim i kriminalnim radnjama, savremena žena sve više postaje ravnopravan partner muškarcima i u vršenju krivičnih djela. Kao što se mijenjalo učešće žena u vršenju krivičnih djela tako je i kaznena politika pretrpjela dosta promjena u kažnjavanju crnogorske žene.

U Crnoj Gori je vrlo malo naučnih radova iz oblasti kriminaliteta žena. O kriminalitetu žena se najčešće piše uzgredno, uz razmatranje kriminaliteta kao društvene pojave uopšte. Usvajanjem zakona o rodnoj ravnopravnosti u Skupštini Crne Gore od 24. jula 2007. godine (objavljen u Službenom listu br. 46/07 od 31. jula 2007. godine i stupio je na snagu 8. avgusta 2007. godine) stvoreni su uslovi za osnivanje Kancelarije za rodnu ravnopravnost čija je osnovna funkcija uključivanje žena u sve tokove društvenog života. Važnu ulogu pored Kancelarije za rodnu ravnopravnost imaju i nevladine organizacije koje se isključivo bave ostvarivanjem ravnopravnosti žena sa muškarcima u crnogorskom društvu.

KRIVIČNO-PRAVNI POLOŽAJ ŽENE ZA VRIJEME MITROPOLITA PETRA I I KNJAZA DANILA

Oblik svojine i njemu odgovarajući oblik porodice određuje položaj žene u društvu. Iako iskazan u specifičnom vidu, ni položaj žene u Crnoj Gori nije izuzetak od toga pravila. Drugačiji je njen položaj u združnoj od onog u inokosnoj – individualnoj porodici.

Rodovsko-plemensko društvo vladajući je oblik društvenog uređenja u Crnoj Gori do XVIII vijeka. Njegovi tragovi prepliću se sa privatnosvojinskim odnosima i naročito u društvenoj svijesti, snažno se osjećaju za sve vrijeme postojanja crnogorske države.

O položaju žene u društvu toga vremena pisali su mnogi putopisci. Francuski naučnik Šarl Iriarte (Charles Yriarte u svom djelu Jadranske obale i Crna Gora (1878.) piše da je rođenje Crnogorke "njena prava nesreća" i dodaje: "Izvjerno je da je rođenje kćerke u porodici smatrano kao nesreća, ili u najmanju ruku veliko razočarenje. Ali, čim se čuje da je rođeno muško dijete u porodici, nastaje u kući neopisiva radost. Svako donosi darove i svoje želje."³²²

"Rađanje ženskog djeteta tretirano je kao da se desila kakva nesreća. Tuga i razočaranje bilo je prisutno u tome domu iako se povećavao broj članova porodice. Tako je ovo malo biće već na početku odbačeno daleko od nježnosti. Na pragu životnog Hrama ono čita na ulazu u pakao tešku odluku o svojoj sudbini: "Ostavite svaku nadu vi koji ovdje ulazite!"³²³

Stara Crna Gora dugo je zadržavala mnoge patrijarhalne običaje. U plemenskom crnogorskom društvu, ratnička svojstva bila su uzdignuta do visine ideala, pa je muškarac, kao ratnik, imao veću ulogu i znatno istaknutije mjesto u društvu. On je bio zaštitnik slobode svoje zemlje, časti i ugleda plemena i predstavnik bratstva i kuće u društvenom životu.

Uloga žene bila je drugačija i uglavnom se svodila na porodicu. U izuzetnim slučajevima njena uloga je prelazila porodične okvire, ali i tada se na nju nije gladalo kao na biće ravnopravno sa

---

³²²Stojanović, P. (1966)

XIX i početku XX vijeka, Podgorica: Istorijskizapisi XXVIII, Knjiga XXXI.

Ličnisubjektivitet crnogorske žene u XVIII,

³²³Čelebić, B. (2002) *Crnogorka kroz vjekove*, Podgorica: autorsko izdanje.

muškarcima. Po ondašnjim običajima, žena je obavezna da čuva čast i ugled bratstva i plemena, ali ne i da sveti svoju uvrijeđenu čast ili da vrši krvnu osvetu. Tako se žena pokoravala tradicionalnim shvatanjima i položaj koji je imala nije smatrala neprirodnim i ponižavajućim, iako je bilo i jednog i drugog.

Razvitak ličnog subjektiviteta crnogorske žene mjerilo je razvitka crnogorskog društva. Od negacije toga subjektiviteta i vezanosti žene za društveni kolektiv do formalnog priznanja manifestacije njene volje, individualiziranja njene ličnosti i emancipacija od kolektiva veoma je dug i složen put. U izvornoj građi i zakonodavnoj praksi Crne Gore ima prilično podataka koji govore da je žena i do kraja XIX vijeka, u raznim oblicima tretirana kao stvar, predmet tuđeg raspolaganja, i da je njena volja ignorisana. Korišćena je kao sredstvo za izravnjanje i otklanjanje međuplemenskih sukoba. Zakrvljena bratstva mirila su se i orodavala putem ženidbe i udadbe ne vodeći računa o volji djevojke. Svojim roditeljima i bratstvenicima djevojka je služila kao sredstvo za podmirenje obaveza, koje bi inače morali novčano ili u krvi platiti da nije nje. Znači, u rodovskom društvu žena je bila predmet svojine društvenog kolektiva. Za slučaj da počini prestup djevojka za nju su odgovorni roditelji.

Predstava o stvarnom, ličnom subjektivitetu crnogorske žene krajem XIX i na početku XX vijeka bila bi varljiva ako bi se izuzela iz važećih zakonskih i specijalnih propisa. Zakoni su u principu i okvirno uredili status žene. Primjena ovih principa u svakodnevnoj praksi vršena je uz pomoć običajnog prava. Tamo gdje je nedostajao propis važila je norma običaja. Negdje je pravilo običajnog prava, kao izraz plemenskog načina mišljenja, bilo ukorijenjeno u narodnoj svijesti i više je odgovaralo potrebama života, pa je derogiralo pisani propis.

Sve do udaje žensko čeljade, jednako kao i muško, ima pravo na korišćenje zajedničke imovine i pravo na zadovoljavanje sopstvenih potreba (pravo na stanovanje, odijelo, ishranu). Pošto se uda, žena gubi pravo na izdržavanje u rodu, ali to pravo stiže u domu. Kod žive braće ona neće naslijediti u rodu. Njena podređenost u braku nastala je zbog njene imovinske zavisnosti od muža. Lična subordinacija žene mužu išla je do apsorbovanja njene ličnosti. Ranije zadržana u volji porodičnog kolektiva, ženina volja se u privatno-svojinskim društvenim uslovima utapa u volju muža – privatnog vlasnika. Crkva je sa svojom dogmatikom pritekla u pomoć da ličnu subordinaciju žene mužu osvešta kao "...od boga datu". Ipak, zaštitnički odnos roda prema svojoj odivi snažno se osjeća sve do kraja crnogorske države. Ma gdje njegova odiva bila udata, rod svagda pazi na ponašanje muža prema njoj i spreman je da reaguje za slučaj da je muž bez razloga zlostavlja. Odnos roda i mjere državnih vlasti protiv muževljevih ispada prema ženi svode muževljeva ovlašćena na razumnu i u datim uslovima društveno opravdanu mjeru.

U Zakoniku iz 1798. godine, za vrijeme vladavine mitropolita Petra I, Knjaza slobodne Crne Gore žene su imale društvenu zaštitu. Otmica udatih žena i djevojaka predstavljala je ozbiljnu smetnju za uvođenje reda i bezbjednosti u Crnoj Gori. One su izazivale međusobni rat i krvave sukobe između plemena. Otmicom su ugrožena mnogostruka pravna dobra. Ona znači napad na ličnu slobodu, javni moral, brak i porodicu. Otmica je izjednačavana sa ubistvom. Gonjenje otmice bilo je u javnom interesu.

Najčešće kazne su bile: kamenovanje, isijecanje dijelova tijela i protjerivanje ili progonstvo.

2.1.1. Kamenovanje

Vršeno je na taj način što bi krivca izveli na kakvo pusto mjesto, gdje ima dosta kamenja i tu bi na njega prvo bacio kamen njegov najbliži srodnik i na taj način razriješio odgovornosti ostale seljane, koji bi osuđenoga poslije toga zasuli kamenjem, tj. "turili pod gomilu,, kako narod kaže. Po članu 79. Grbaljskog zakona (usvojen 1427. godine) majka uopšte, kada bi udavila svoje novorođeno dijete, plaćala je svojoj opštini na ime globe 60 ceklina, a po paragrafu 30 Karađorđevog kriminalnog Zakonika (poznat i kao Pravila vojena i narodna, prema pretpostavkama historičara donet je od strane samog vožda 1807. godine) osuđivana je na smrt "za uzrok što je ubila čovjeka na svijetu.

Kopile je vanbračno dijete koga se majka oslobađala tako što bi ga udavila, potajno zakopala i na taj način sakrila njegov dolazak na ovaj svijet ili bi ga najzad lijepo opremila i povila u novi povoj, pa ga negdje u hladu pored puta kuda svijet prolazi ostavila da bi se ko god na njega smilovao i sebi ga uzeo. Međutim, nijesu bili rijetki slučajevi da majka vanbračno dijete baci u kakvu rijeku i udavi ga.

Kao što je postojalo vjerovanje da će one godine nastupiti velike poplave kad se udavi kakva žena, isto se tako vjerovalo da će se to dogoditi i onda kad se kopile u vodu baci i udavi. Ovo s toga što đavo polaže svoje pravo na kopile, kao nezakonito dijete i zbog tog se sveti onome kraju u kome se dijete udavi. Zato je ovim zakonom bilo zabranjeno bacanje kopiladi u vodu.

Po istim Zakonima (Grbaljski i Karađorđev) vanbračnoj majci bilo je dozvoljeno da svoje novorođeno dijete odbaci - odnese nekuda i ostavi njegovoj sudbini. A po Vasojevičkom Zakonu u 12 točaka koga je usvojila Sveopšta narodna skupština Vasojevića, krajem 1829. ili u prvoj polovini 1830. godine u točki 9 paragraf 21.: " ko kopile u vodu udavi, da se pod gomilu turi."³²⁴

2.1.2. Isijecanje nosa

U Crnoj Gori bio je ukorijenjen običaj da muž svojoj ženi, za slučaj da ona počini preljubu, odsiječe nos. Muževljevo pravo kažnjavanja nevjerne žene tjelesnim sakaćenjem sankcionisala je sudska praksa. Kidanje nosa namijenjeno je ženi i simbolizuje sankciju nad moralno posrnulom ženom koja se nedolično ponaša. Muž ženi, zatečenog na djelu preljube, odsijeca nos u znak kazne.

Kazna ima višestruko značenje: osim bola i narušavanja tjelesnog integriteta prestupnice, ona treba da je unakaradi i obesčasti i da djeluje zastrašujuće i da služi "za izgled drugima." Praksa je, šta više, pravo na kidanje nosa ženi preljubnici protegla i na muževljeve najbliže srodnike.

Dr Petar Đ. Stojanović u svom prilogu proučavanja uticaja običaja na Krivični zakonik za Knjaževinu Crnu Goru komentariše presudu Oblasnog suda u Podgorici broj 709-V-191-14 od 19. oktobra 1910. godine koja se odnosi na djelo "isijecanja izvjesnog dijela nosa" koje je izvršio dvadesetšestogodišnji J. A. P. iz Krusa kod Podgorice.

"On je 22.januara 1910. godine presreo Maru, ženu S.R. koja je onda bila u drugom stanju, oborio je na zemlju, stao joj nogama na trbuh i ruke i britvom joj isjekao jedna dio nosa", zbog toga što ga je ona 1907.godine udarila preslicom po glavi. Ona ga je udarila preslicom po glavi jer je htio da je prinudi na blud. Za to djelo on je dobio 12 godina zatvora u Oblasnom sudu, a presudu je potvrdio i Veliki sud u Cetinju.³²⁵

Običaj mučenja i sakaćenja žene zapažen je kod naroda na primitivnom stepenu društvenog razvitka. Od divlje horde pa do savremenog društva nevjerstvo ženino je strože kažnjavano nego muževljevo. I stari egipćani su nevjernoj ženi odscijecali nos. Vizantijsko pravo je takođe nevjernoj ženi predviđalo kaznu isijecanja nosa.

2.1.3. Progonstvo

Do donošenja Krivičnog zakonika, odnos prema ženi koja izvrši preljubu bio je oštar i krut i u zakonodavstvu i u sudstvu. Danilovim zakonikom od 1855. godine(član 72.) propisano je: "Ako bi se dogodilo koemu Crnogorcu ili Brđaninu da mu žena njegova nije vjerna, pak ako bi svoju ženu uhvatio u bludnosti, to mu se onda dopušta da može i jedno i drugo ubiti; ako li bi ona pobjegla, to da joj stana u našu zemlju nije."³²⁶

Zakonik Danila I je "savremeniji" od svoga prethodnika. U njemu su pravne ustanove više izdiferencirane, potpunije se naziru obrisi klasične podjele krivičnog i građanskog prava, krivične i građanske procedure. Kazne za krivična djela su individualisane. Nema arhaičkih kazni. Iščezla je smrtna kazna kamenovanjem. Otpale su sankcije religioznog karaktera. Kazne su, uglavnom, konkretne. Iza njih stoji čvrsto organizovani aparat prinude.

---

³²⁴Vasojevički zakon od dvanaest točaka, (1929) Beograd: Srpska kraljevska akademija, str.54.

³²⁵Stojanović, P. (1966) *Uticaji običaja na Krivični zakonik za Knjaževinu Crnu Goru*. Podgorica: Istorijski zapisi XXXII, str.71.

³²⁶*Zakonik Danila I knjaževinske slobodne Crne Gore i brđah*, (1855), Cetinje: str.160.

Početakom XX vijeka u Crnoj Gori se formira potpuni državni aparat. "Krivični zakonik za Knjaževinu Crnu Goru koji je stupio na snagu 23.04.1906. godine bio je prvi specijalizovani kodeks oslonjen na modernu evropsku pravnu dokumentaciju i praksu."³²⁷

Žena je postala samostalnija, stekla je više slobode. U odlučivanju da stupi u brak odlučivala je sama. Njena ličnost se otkriva i u poslovanju javnog prometa. Samostalno preduzima važne radnje koje se tiču njene ličnosti i imovine. Za razliku od ranijeg stanja kada je u građanskim i manjim krivičnim stvarima bila pokrivena odgovornošću društvenog kolektiva kome pripada i muža joj, žena sada neposredno odgovara, kako za imovinske tako i za krivične delikte. Ona sama može ići na sud, niko nije ovlašćen da je zastupa protiv njene volje. Žene se primaju za svjedoke, naročito u sporovima oko braka i polnog morala. Revolucionarni radnički pokreti i socijalistički revolucionarni procesi uticali su na promjene u položaju žene i u Crnoj Gori, na njenu svijest i na nju samu.

KRIVIČNO-PРАВNI ПОЛОЖАЈ ЖЕНА U PREDRATNOJ JUGOSLAVIJI

Poslije ujedinjenja i stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u prvom momentu nije došlo ni do kakvih izmjena u pravnim sistemima koji su dotle važili u pojedinim krajevima zemlje. To je dovelo do značajnih teškoća u vođenju kaznene politike u borbi protiv kriminaliteta. Kazne lišenja slobode izdržavale su se na razne načine što je dovelo do nejednakosti u kažnjavanju.

Da bi se izbjegle pravne neujednačenosti i nejednakosti osuđenika u pogledu režima izdržavanja kazne započeo je rad na stvaranju jedinstvenog krivičnog zakonodavstva.

"Tako je 1929. godine donijet Krivični zakonik Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Krivični zakonik Jugoslavije iz 1930. godine. Njima je ukinuta svaka razlika između polova u pogledu krivične odgovornosti za pojedina krivična djela. Zakonici su predviđeli kaznu strogog zatvora ako je majka za vrijeme porođaja ili poslije porođaja lišila života svoje bračno dijete, a kaznu zatvora ako je lišila vanbračno dijete (paragraf 170). Jedino kada se radilo o krivičnom djelu pobačaja bilo je predviđeno ublažavanje kazne po slobodnoj ocjeni suda ako je sama trudnica izvršila pobačaj ili čak oslobođenje od kazne ako je u pitanju vanbračna majka, dok je za ostala lica bilo predviđeno kažnjavanje strogim zatvorom ili robijom (paragraf 171, 172)."³²⁸

"Prvog januara 1930. godine stupio je na snagu i Zakon o izvršenju kazni lišenja slobode. Krivični zakonik predviđao je dvije vrste krivičnih djela: zločinstva (krivična djela za koja je zakon propisivao smrtnu kaznu, robiju ili zatočenje) i prestupe (krivična djela za koja je Zakon propisivao strogi zatvor, zatvor ili novčanu kaznu). Kazne lišenja slobode izdržavane su na osnovu navedenih propisa koje su u potpunosti prihvatili irski progresivni sistem izvršenja kazne lišenja slobode."³²⁹ Pomenuti zakoni važili su do aprila 1941. godine kada je kapitulirala bivša Jugoslavija.

KRIVIČNO-PРАВNI ПОЛОЖАЈ ЖЕНЕ POSLIJE DONOŠENJA USTAVA IZ 1946. GODINE

Krivični zakonici donijeti poslije II svjetskog rata u većini zemalja izjednačavaju muške i ženske izvršioce krivičnih djela u pogledu krivične odgovornosti i kažnjavanja za ista krivična djela. Tako je i u propisima Krivičnih zakonika Jugoslavije, počev od Krivičnog zakonika iz 1946. pa do Krivičnog zakona SFRJ i KZ republika i pokrajina iz 1977.

Jedino privilegovano krivično djelo za ženu kao izvršioca je krivično djelo ubistva djeteta na porođaju (čedomorstvo). Za izvršioca-majku predviđena je blaža kazna nego kod ostalih vrsta ubistava.

Blaže kažnjavanje žene-majke za izvršeno krivično djelo ubistvo djeteta pri porođaju predviđeno je i u krivičnim zakonima mnogih zemalja: Francuske, Italije, Norveške, Holandije, Poljske, Savezne republike Njemačke i dr. Jedino krivični zakonik RSFSR ne predviđa ovo krivično djelo kao privilegovano tako da izvršilac-majka odgovara kao za ubistvo.

---

³²⁷ Krivični zakonik Crne Gore, (1906), Cetinje.

³²⁸ Konstantinović-Vilić, S. (1986) *Žene ubice*. Niš: Gradina, str. 47.

³²⁹ Atanacković, D. (1988) *Penologija*. Beograd: Naučnaknjiga, str. 25.

"Prema tome u propisima krivično-materijalnog prava većine zemalja žena je krivično odgovorna kao i muškarac za sva krivična djela izuzev onih za koje se mogu kazniti samo muškarci (silovanje, obljuba) ili onih kod kojih je oslobođena krivične odgovornosti zbog specifičnih svojstava. Razlike postoje u oblasti izvršenja krivičnih sankcija, posebno smrtne kazne ili je predviđeno da se smrtna kazna ne može izreći bremenitoj ženi ili da se ova kazna može izreći bremenitoj ženi ali da se njeno izvršenje odlaže do porođaja."³³⁰

Izvršenje krivičnih sankcija zakonski je regulisano 1948. godine donošenjem Zakona o izvršenju kazni koji je razvio moderne principe izvršenja kazni: princip grupnog izdržavanja kazni, princip individualizacije, princip klasifikacije. Zakon je predviđao sredstva za prevaspitanje. Detaljno je regulisan unutrašnji život u kaznenim ustanovama.

Krivični zakonik, koji je predstavljao kodifikaciju cjelokupne materije i opšteg i posebnog dijela krivičnog prava donijet je 1951. godine. Članom 25. kao glavne kazne predviđene su: smrtna kazna, zatvor i strogi zatvor, a kao sporedne: ograničavanje građanskih prava, zabrana bavljenja određenom djelatnošću i konfiskacija imovine. Novčana kazna mogla je biti i glavna i sporedna.

Izmjene Krivičnog zakonika donesene su 1959. godine. Ovaj izmijenjeni zakon predviđao je tri vrste krivičnih sankcija: kazne, mjere bezbjednosti i vaspitne mjere.

Kazne: smrtna kazna, strogi zatvor, zatvor, konfiskacija imovine i novčana kazna. Mjere bezbjednosti: upućivanje u zavod radi čuvanja i liječenja, obavezno liječenje alkoholičara i narkomana, zabrana bavljenja određenim zanimanjem, oduzimanje vozačke dozvole, oduzimanje predmeta, oduzimanje imovinske koristi i protjerivanje iz zemlje. Vaspitne mjere: disciplinske mjere, mjere pojačanog nadzora i zavodske mjere.

Novi Zakon o izvršenju krivičnih sankcija donešen je 1961. godine. Najviša novina u zakonu je osnivanje otvorenih Kazneno-popravnih ustanova, proširenje mogućnosti za davanje uslovnog otpusta.

Ustav SFRJ od 1963. godine predviđa jednakost svih građana bez obzira na pol, zaštitu u radu omladine, žena i invalida, posebno zaštitu majke i djeteta. Njime se štiti porodica, sloboda braka kao i prava i obaveze roditelja u stvaranju, podizanju i vaspitavanju svoje djece i izjednačava prava djece rođene u braku i van njega.

Do novih izmjena Zakona o izvršenju krivičnih sankcija došlo je 1968. godine. Izmjene su organizacione prirode. Nadležnost za izvršavanje krivičnih sankcija prebačena je sa organa unutrašnjih poslova na organe pravosuđa. Ovim izmjenama trasiran je put za postepeno prenošenje zakonodavne nadležnosti sa Federacije na Republiku.

Ustavom iz 1974. godine žena se tretira kao ravnopravno ljudsko biće sa pravima, odgovornostima i dužnostima u društvu koje ima i muškarac. Proces prenošenja zakonodavne nadležnosti u potpunosti je završen Ustavom iz 1974. godine poslije koga je materija izvršenja krivičnih sankcija regulisana republičkim zakonima.

U drugom periodu od 1968. do 1994. godine, donesen je čitav set zakona o izvršenju krivičnih sankcija, kao i izmjena i dopuna ovih zakona: 1974, 1979, 1982, 1986, 1987, 1989. godine.

Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija iz 1994. godine, napravljen je krupan iskorak u osamostaljivanju kazneno-popravnih ustanova s obzirom da je formiran Zavod za izvršenje krivičnih sankcija, kao samostalna upravna organizacija, odnosno kao samostalan organ izvršne vlasti. Ministarstvo pravde RCG u skladu sa Zakonom vrši kontrolu zakonitosti izvršenja kazne zatvora i mjera bezbjednosti obaveznog psihijatrijskog liječenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi i obaveznog liječenja alkoholičara i narkomana.

KRIVIČNO-PRAVNI POLOŽAJ ŽENA U CRNOJ GORI OD 1994. GODINE DO DANAŠNJIH DANA

I dalje jedino privilegovano krivično djelo za ženu kao izvršioca je krivično djelo ubistva djeteta na porođaju (čedomorstvo). Za izvršioca-majku predviđena je blaža kazna nego kod ostalih vrsta ubistava. Ubistvo djeteta pri porođaju poznato kao dijeteubistvo je stara društvena pojava prema kojoj su i društvo i krivično pravo zauzimali tokom vremena različite stavove. U ranijem krivičnom zakonodavstvu smatralo se teškim ubistvom. Sada je inkriminisano kao lakši, privilegovani oblik

---

³³⁰Konstantinović-Vilić, S. (1986), *Ženeubice*. Niš: Gradina, str. 47.

ubistva. Razlog za ovakvu promjenu društvene opasnosti dijeteubistva je, prije svega, u saznanjima medicinskih nauka da porođaj proizvodi kod porodilje, ne samo određene fiziološke promjene, već i posebna psihička stanja koja odstupaju od normalnih. Osim toga, dijeteubistvo je najčešće vršeno u odnosu na vanbračnu djecu, tako da su i posebni socijalni razlozi motivisali majku na izvršenje djela, što je takođe uticalo na stav zakonodavca prema ovom djelu.

Izvršilac krivičnog djela može biti samo majka novorođenčeta, jer jedino kod nje mogu postojati one okolnosti koje ovo djelo čine lakim. Svako drugo lice koje pored majke učestvuje u izvršenju djela odgovara za obično ubistvo ili za teško ubistvo ako je kod njega postojala neka kvalifikatorna okolnost. Majka djeteta može biti i podstrekač i pomagač u ovom krivičnom djelu, ako za vrijeme porođaja ili neposredno poslije porođaja, dok traje poremećaj izazvan porođajem, podstrekne drugo lice da liši života njeno dijete ili mu pomogne u tome.

Zakon je za počinjeno krivično djelo ubistvo djeteta pri porođaju predvidio kaznu zatvora u trajanju od 6 mjeseci do 5 godina.

U sprovođenju sveobuhvatne reforme pravosudnog sistema Crne Gore izradom Krivičnog zakonika, Zakonika o krivičnom postupku, Zakona o zaštiti svjedoka i Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o izvršenju krivičnih sankcija izvršena je značajna reforma krivičnog zakonodavstva.

L I T E R A T U R A :

1. Atanacković, D. (1988) *Penologija*. Beograd: Naučna knjiga.
2. Bertrand, M. A. (1998) *Prisons pour femmes*. Montreal: Les Éditions du Méridien.
3. Grozdanić, V. Šelih, A., (2001) *Žene i kazna zatvora*, Rijeka: Pravni fakultet sveučilišta u Rijeci.
4. Konstantinović – Vilić S., Nikolić – Ristanović, V., Kostić, M. (2009), *Kriminologija*, Niš: Pelikan print.
5. Konstantinović-Vilić, S., (1986) *Žene ubice*. Niš: Gradina.
6. Milutinović, M. (1988) *Kriminologija*. Beograd: Savremena administracija.
7. Milutinović, M. (1984) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.
8. Nikolić – Ristanović, V. Mrvić, N. (1992) *Društvena kontrola i kriminalitet žena*. Beograd: Draganić i IKSI.
9. Nikolić – Ristanović, V. (2000) *Od žrtve do zatvorenice*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
10. Nikolić – Ristanović V. (1995) *(Bez)smisao kazne zatvora ili ka feminističkoj analizi kazne*. Beograd: Ženske studije-časopis za feminističku teoriju, br.2-3/95.
11. Pešić, V. (1984) *Patrijahalni moral Crnogoraca*. Titograd, Istorijski institut Crne Gore.
12. Pešić, V., (1990) *Kriminologija*. Titograd: Univerzitetaska riječ.
13. Stojanović, P. (1966) *Lični subjektivitet crnogorske žene u XVIII, XIX i u početku XX vijeka*. Podgorica: Istorijski zapisi XXVIII, Knjiga XXXI.
14. Stojanović, P. (1966) *Uticaj običaja na krivični zakonik za knjaževinu Crnu Goru*. Podgorica: Istorijski Zapisi XXXII, str.71.
15. Čelebić, B. (2002) *Crnogorka kroz vjekove*. Podgorica: Specijal.
16. Čukić, D. (1997) *Žena ubica-sudsko medicinske karakteristike*. Podgorica: Specijal.

PRAVNI PROPISI (zakoni, planovi, pravilnici, pravila)

Vasojevički zakon u dvanaest točaka. (1929) Beograd: Srpska kraljevska akademija, Društveni i istorijski spisi, Knjiga LXXIII.

Zakonik obšči crnogorski i brdski, (1850) Zemun.

Zakonik Danila I, knjaza i gospodara slobodne Crne Gore i brdahustanovljen na Cetinju, (1850) Novi Sad.

Krivični zakonik Crne Gore iz 1906, (1906) Cetinje.

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, (2003) Podgorica: Miniistarstvo pravde Republike Crne Gore.

Krivični zakonik Crne Gore, (2003) Podgorica: Službeni list Republike Crne Gore.

Opšti imovinski zakonik za knjaževinu Crnu Goru, (1888) Cetinje: Državna štamparija.
Plan aktivnosti za postizanje rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori (2008-2012. godine), Podgorica.

ELEKTRONSKE ADRESE

<http://www.ef.uns.ac.rs>, preuzeto 21.12. 2009.

<http://www.montenegrina.net>, preuzeto 22.03.2010.

<http://www.womenngo.org.yu/sajt/izdanja/zenskstudije/zs>, preuzeto 16.02.2009.

PUNISHMENT OF WOMEN IN MONTENEGRO THROUGH HISTORY

Summary

None of the stages of social development, nor social organization were immune to the phenomenon of crime, or violation of its norms of the members of their community. Therefore, the social reaction to this phenomenon were permanent, but because of the diversity and different views of the problem, cultural and other features and differences of the same or a different community groups and organization. In such a social response, any method or means that they are implemented, the joint aspiration has always been how to eliminate violation. According to reaction, all those aspirations can be divided into three groups. Therefore, type of social responses are: punitive or repressive response, preventive and excessive reaction. These responses relate to each other or are parallel with different emphasis depending on social development, cultural and cognitive level of each community where the dominant reaction is the punitive one. Montenegrin is up to the end of the nineteenth century, treated as a thing, as the object of someone else's disposal, and her will is ignored. Personal development of personality of the Montenegrin Women's measure is the development of Montenegrin society. Since the negation of that personality and women for social attachment to the formal recognition of collective manifestation of her own free will, its personality individualization and emancipation of the staff is very complicated and long way. She is now an equal member of the community. She assumes the role previously belonged to men and does them very successfully. Recognizing the role of a modern woman stock company, it raises much more complex and more assignments from those previously filled. Nowadays, she is trying to, as an active member of society, be respected and honored, to be within the framework of their profession and show and prove to participate in public life by accepting public office. In contrast to the period when she was the most important part of the family and had less participation in public life, contemporary women's crime is increasingly becoming equal partners to men in the criminal offenses. However, the ratio of female criminality in relation to the crime of male is not constant but varies depending on the country, onwards and types of criminal behavior. In addition to the criminal acts infanticide, which is specifically for women, in most other criminal offenses motifs identical to the criminal acts of the motives of male criminality. Common law punishments for women in Montenegro were archaic and drastic. Harsh penalties were pronounced for their crimes: stoning, cutting body parts (nose) and exile. The late eighteenth and early nineteenth century abolished the archaic punishment for their crimes in imposing the statutory penalty, which is serving in prison. Imprisonment for women are mainly supported herself in the male prison.

For the first time in the history of Montenegro, the Department for women was founded in 1995 as a separate organizational unit of the prison in Podgorica. Living and working in the Department for Women is led by corrective treatment, provided by the Rules of the house of the Institute for Execution of Criminal Sanctions, which is in line with international standards and principles of sentencing.

Keywords: *women's crime, quantitative analysis, punitive reactions, preventive reactions, reeducation reactions, treatment*

УСЛОВНА ОСУДА СА ЗАШТИТНИМ НАДЗОРОМ

Доц. др Николина Грбић Павловић³³¹

Апстракт: Условна осуда са заштитним надзором, као други облик условне осуде (која има далеко најширу примјену од свих врста кривичних санкција) јесте модификација англоамеричке пробације осуде. Условна осуда са заштитним надзором је већ дужије вријеме прихваћена у већини западноевропских земаља, али и код нас. Да би се могла изрећи условна осуда са заштитним надзором морају се остварити сви услови за примјену „обичне“ условне осуде. Међутим, оно што је најважнија разлика између ова два облика јесте увођење заштитног надзора над осуђеним лицем. Управо о овом облику условне осуде у Босни и Херцеговини биће више ријечи у овом раду.

Кључне ријечи: условна осуда, заштитни надзор.

УМЈЕСТО УВОДА

Кривични закони појединих земаља у највећем броју случајева не дају дефиницију кривичних санкција, већ ту дефиницију даје правна наука. Тако, према Б. Петровићу и Д. Јовашевићу, кривичне санкције јесу законом одређене мјере друштвеног реаговања против учиниоца кривичног дјела које примјењују државни органи у циљу заштите друштва, односно најзначајнијих друштвених добара и вриједности од свих облика и видова криминалитета.³³²

Систем и врсте кривичних санкција се разликују од земље до земље. Најпознатије кривичне санкције, односно врсте кривичних санкција које познају савремена кривична права појединих земаља јесу: казне, мјере безбједности, васпитне мјере, условна осуда, рад у јавном интересу, као и разне парапелалне санкције.³³³

С обзиром на то да је предмет овог рада једна од алтернативних мјера потребно је нешто рећи о овој врсти кривичних санкција. Раније је ова врста кривичних санкција била сврстана, заједно са судском опоменом, у упозоравајуће санкције. Према новом Кривичном закону Републике Српске условна осуда је сврстана у алтернативне мјере. Ове мјере се изричу кривично одговорном учиниоцу кривичног дјела само у случајевима када, с обзиром на природу и тежину учињеног дјела, околности под којима је дјело учињено и личност учиниоца, за остваривање сврхе кажњавања није нужна примјена казне (члан 61. став 2).

У погледу упозоравајућих/алтернативних кривичних санкција у позитивном кривичном законодавству у Босни и Херцеговини, треба истаћи да Кривични закон Босне и Херцеговине³³⁴ (члан 58.) и Кривични закон Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине³³⁵ (члан 59.) не предвиђају, осим условне осуде, друге мјере упозорења. Дакле, судска опомена не постоји у систему кривичноправних санкција успостављеном Кривичним законом Босне и Херцеговине и Кривичним законом Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине.

³³¹ Министарство унутрашњих послова РС, Управа за полицијску обуку, nikolinagrbc@blic.net

³³² Б. Петровић, Д. Јовашевић, *Кривично (казнено) право Босне и Херцеговине, Опћи дио*, Сарајево, 2005. године, стр. 275-280.

³³³ Б. Чејовић, *Систем кривичних санкција и будући развој југословенског кривичног законодавства*, Зборник радова, Основни правци будућег развоја југословенског кривичног законодавства, Београд, 1989. године, стр. 35-52.

³³⁴ “Службени гласник Босне и Херцеговине”, број 3/2003, 32/2003, 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 32/2007, 8/2010, 47/2014, 22/2015 и 40/2015.

³³⁵ “Службени гласник Брчко дистрикта БиХ”, бр. 33/2013 – пречишћени текст.

Иста ствар је и у новом Кривичном закону Републике Српске³³⁶, са додатном напоменом да је условна осуда (као и условна осуда са заштитним надзором и рад у јавном интересу) једна од алтернативних мјера, а не упозоравајућа санкција.

С друге стране, Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине³³⁷ (члан 61.), поред условне осуде, предвиђа још једну упозоравајућу кривичну санкцију, и то судску опомену.

У кривичним прописима који предвиђају условну осуду, она се јавља у два облика и то: а) условна осуда у класичном смислу и б) условна осуда са заштитним надзором.³³⁸ Предмет овог рада управо јесте други облик условне осуде, односно условна осуда за заштитним надзором.

УСЛОВНА ОСУДА СА ЗАШТИТНИМ НАДЗОРОМ

Условна осуда са заштитним надзором³³⁹ (*suspended sentence with protective supervision*) јесте други облик или модалитет условне осуде.³⁴⁰ Уведен је са циљем да се умање разлике између континенталног и ангоамеричког система условне осуде.³⁴¹ Увођењем заштитног надзора³⁴² добијен је комбинован облик условне осуде који даје широке могућности за остваривање специјалне превенције. Основна карактеристика условне осуде са заштитним надзором јесте пробација, односно стављање осуђеног лица под надзор стручног лица одређеног државног органа. Она је предвиђена за учиниоце који се без помоћи, заштите или надзора не би могли у вријеме провјеравања уздржати од вршења нових кривичних дјела, односно условна осуда са заштитним надзором представља и својеврстан третман на слободи.³⁴³

Заштитни надзор обухвата законом предвиђене мјере помоћи, старања, надзора и заштите. Изрицање заштитног надзора је факултативно и зависи од нахођења суда. Наиме, када изрекне условну осуду суд може да одреди да се учинилац кривичног дјела стави под заштитни надзор за одређено вријеме у току трајања времена провјеравања ако се с обзиром на његову личност, ранији живот, држање послје извршеног кривичног дјела, а нарочито његов однос према жртви кривичног дјела и из околности извршења дјела може очекивати да ће се заштитним надзором потпуније остварити сврха условне осуде. Заштитни надзор одређује суд у пресуди којом изриче условну осуду и одређује мјере заштитног надзора, њихово трајање и начин њиховог испуњавања.³⁴⁴

Класична условна осуда примјењује се према учиниоцима кривичних дјела, односно условно осуђеним лицима чија се ресоцијализација може постићи путем саме пријетње да ће се изречена казна извршити уколико се условно осуђени не буде понашао у складу са наложеним обавезама. Ова «обична условна осуда» је «сврсисходна за оне делинквенте чија је прогноза позитивна у томе смислу да они могу и без помоћи и надзора са стране одољети новим искушењима и тешкоћама».³⁴⁵

С друге стране, условна осуда са заштитним надзором се изриче када постоји сумња у учиниоца, односно сумња у његову спремност и способност да се сам уздржи од поновног

---

³³⁶ «Службени гласник Републике Српске», број 64/17.

³³⁷ «Службене новине Федерације Босне и Херцеговине», број 36/2003, 37/2003, 21/2004, 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014 и 76/2014.

³³⁸ Р. Купчевић Млађеновић, *Место и значај установе условне осуде у савременом кривичном праву*, Годишњак Правног факултета у Сарајеву, Сарајево, 1959. године, стр. 109-115.

³³⁹ Д. Благоић, *Условна осуда са заштитним надзором*, Зборник Правног факултета у Приштини, Приштина, 2002. године, стр. 161-175.

³⁴⁰ Љ. Лазаревић, *Коментар Кривичног законика, Друго измењено и допуњено издање*, Београд, 2011. године, стр. 315.

³⁴¹ Д. Јовашевић, *Кривично право*, Општи део, Београд, 2006. године, стр.249-250.

³⁴² П. Новоселец, *Опћи дио казненог права*, Загреб, 2004. године, стр.391-394.

³⁴³ Ф. Бачић, Ш. Павловић, *Коментар Казненог закона*, Загреб, 2004. године, стр. 366.

³⁴⁴ Б.Петровић, Д.Јовашевић, *Кривично (казнено) право Босне и Херцеговине*, Опћи дио, Сатрајево, 2005. године, стр. 341-342.

³⁴⁵ Ф. Бачић, *Увјетна осуда и увјетна осуда са заштитним налогом у приједлогу Кривичног законика СФРЈ*, Наша законитост, Загреб, број 6/1976. године, стр. 51.

вршења кривичног дјела. Ова врста условне осуде није самостална санкција која се може изрећи, него је могућност њене примјене ограничена на неке граничне случајеве у којима би да нема ове врсте условне осуде суд прије изрекао казну, него обичну условну осуду. Условна осуда са заштитним надзором представља одлагање изрицања утврђене казне затвора и (или) новчане казне за одређено вријеме, уз истовремено стављање учиниоца кривичног дјела под заштитни надзор. Њоме се омогућава један активан однос надлежних органа према условно осуђеном лицу.³⁴⁶

Према законским одредбама, кривичних закона у Босни и Херцеговини, суд може одредити да се учинилац кривичног дјела коме је изречена условна осуда стави под заштитни надзор ако се, с обзиром на околности учињења кривичног дјела, личност учиниоца, његов ранији живот и држање последије учињеног кривичног дјела³⁴⁷, увјери да ће се уз одређивање заштитног надзора сврха условне осуде и друштвено прилагођавање осуђеног боље остварити (члан 65. Кривичног закона Босне и Херцеговине, члан 68. Кривичног законика Републике Српске, члан 68. Кривичног закона Федерације Босне и Херцеговине и члан 68. Кривичног закона Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине).

ЗАШТИТНИ НАДЗОР

Заштитни надзор, односно његову садржину чине поједине обавезе које су прописане законом и које суд одређује условно осуђеном лицу (члан 66. Кривичног закона Босне и Херцеговине, члан 69. Кривичног закона Републике Српске, члан 69. Кривичног закона Федерације Босне и Херцеговине и члан 69. Кривичног закона Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине).³⁴⁸ То су:

- 1) лијечење у одговарајућој здравственој установи,
- 2) уздржавање од употребе алкохолних пића или опојних дрога,
- 3) посјеђивање одређених психијатријских, психолошких и других савјетовалишта и поступање по њиховим савјетима,
- 4) оспособљавање за одређено занимање,
- 5) прихватање запослења које одговара стручној спреми и способностима условно осуђенога и
- 6) располагање с платом и другим приходима или имовином на примјеран начин и у складу са брачним и породичним обавезама.

Кривична законодавства у Босни и Херцеговини детаљно и прецизно одређују обавезе које се могу поставити условно осуђеном лицу и те обавезе у исто вријеме предствљају и садржину заштитног надзора. У исто вријеме, наведене обавезе представљају и извјесна ограничења слободе човјека, тј. одређене принудне захвате у живот једне особе, конкретније у његов свакодневни начин живота.

Изрицање мјера заштитног надзора, односно једне или више прописаних обавеза врши се у судској одлуци којом се изриче условна осуда, дакле истовремено. Суд у пресуди одређује једну или више неведених обавеза, којом приликом поближе наводи у чему се те обавезе састоје и како их треба извршити. Суд у пресуди којом изриче условну осуду са заштитним надзором одређује учиниоцу кривичног дјела једну или више законом предвиђених обавеза у зависности од стварне потребе осуђеног лица у конкретном случају, а посебно имајући у виду (члан 67. КЗ БиХ, члан 63. КЗ РС, члан 70. КЗ Ф БиХ, члан 70. КЗ БД):

---

³⁴⁶ М. Бабић, И. Марковић, *Кривично право, Општи дио, Четврто измијењено издање*, Бања Лука, 2013. године, стр. 376.

³⁴⁷ Љ. Лазаревић, *Коментар Кривичног законика, Друго измењено и допуњено издање, op. cit.*, стр. 316.

³⁴⁸ Овај облик условне осуде на нашим просторима први пут се појавио у измјенама Кривичног законика ФНР Југославије из 1959. године. Ради се о мјери упозорења која се може изрећи млађим пунољетним лицима, а уз коју је могуће изрећи мјеру појачаног надзора од стране органа старатељства. Већ 1976. године, Кривичним законом СФР Југославије у члану 58. примјена условне осуде са заштитним надзором проширена је на све пунољетне учиниоце кривичних дјела. При томе су поједине мјере у оквиру заштитног надзора биле прописане републичким законима.

- године живота учиниоца кривичног дјела,
- опште здравствено и душевно стање учиниоца кривичног дјела,
- склоности и навике учиниоца кривичног дјела у вођењу живота, нарочито у кући, школи или на радном мјесту,
- побуде из којих је кривично дјело учињено,
- понашање учиниоца кривичног дјела после учињеног кривичног дјела,
- ранији живот учиниоца кривичног дјела,
- личне и породичне прилике учиниоца кривичног дјела, као и
- друге околности које се односе на личност учиниоца кривичног дјела, а од значаја су за избор обавеза заштитног надзора и њихово трајање.

Правилан избор и наметање само одговарајућих обавеза је један од основних предуслова остварења циља и сврхе изрицања условне осуде са заштитним надзором. Због тога су и прописани претходно наведени критеријуми којих се суд мора придржавати приликом избора једне или више обавеза.

Вријеме трајања заштитног надзора одређује се у оквиру рока провјеравања утврђеног у условној осуди. Законске одредбе у вези са временом трајања заштитног надзора у Босни и Херцеговини нису уједначене. Кривични закон Босне и Херцеговине, Федерације Босне и Херцеговине и Брчко Дистрикта прописују да вријеме трајања надзора не може бити краће од шест мјесеци нити дуже од двије године (члан 65. став 2. Кривичног закона Босне и Херцеговине, члан 68. став 2. Кривичног закона Федерације Босне и Херцеговине и члан 68. став 2. Кривичног закона Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине). С друге стране, у Кривичном законнику Републике Српске није прописано вријеме трајања надзора, већ је прописано да може трајати одређено вријеме у току времена провјеравања (члан 62. став 1. Кривичног законика Републике Српске), односно од једне до пет година. Према томе, заштитни надзор у Републици Српској не може трајати краће од времена провјеравања, док према осталим кривичним законима који су примјени у Босни и Херцеговини може.

Суд може укинути заштитни надзор и прије истека рока за који је одређен, уколико установи да је сврха његовог изрицања остварена. Пресудом постављене (одређене) обавезе условно осуђеног лица, у границама времена провјеравања, суд може измијенити или укинути. До укидања одређених обавеза условно осуђеног лица доћи ће у оним случајевима када се установи да је сврха њиховог изрицања испуњена.³⁴⁹

Уколико условно осуђени коме је изречен заштитни надзор не испуњава обавезе које му је суд одредио, суд може поступити на један од сљедећих начина, и то³⁵⁰:

- опоменути условно осуђеног,
- пресудом одређене раније обавезе условно осуђеног лица замијенити другим обавезама,
- продужити трајање заштитног надзора у оквиру времена провјеравања или
- опозвати условну осуду.

Оно што је интересантно напоменути јесте то да кривично законодавство не дозвољава замјену једне обавезе са другом осим у случају када условно осуђени не извршава обавезе које је суд одредио. Било би добро омогућити суду да може у свако доба, с обзиром на остварене резултате у примјени одређених обавеза, замијенити једну обавезу другом уколико се то у конкретном случају јави као оправдано и нужно. Ово је важно због досљеднијег прилагођавања мјера заштитног надзора према личности условно осуђеног лица током цијелог времена трајања заштитног надзора. Такође, као једна од посљедица неизвршења обавеза одређених уз заштитни надзор од стране условно осуђеног лица јавља се и опозивање условне осуде. У вези са самим поступком у вези са замјеном обавеза, продужењем трајања заштитног надзора, као и опозивања условне осуде због неиспуњења обавеза примјењују се одредбе Закона о кривичном поступку о којима је већ раније било ријечи.

Након што изрекне условну осуду са заштитним надзором, суд извршење заштитног надзора повјерава надлежној служби за извршење. О којој служби се ради, зависи од врсте и карактера наметнуте обавезе. У сваком случају, ова служба је дужна обавјештавати суд о

---

³⁴⁹ Љ. Митровић, *Систем казних санкција у Републици Српској*, Бања Лука, 2012. године, стр. 153.

³⁵⁰ Љ. Лазаревић, *Коментар Кривичног законика, Друго измењено и допуњено издање, op. cit.*, стр. 318.

провођењу заштитног надзора над условно осуђеним лицем и, по потреби, предложити укидање појединих обавеза, њихову замјену другим обавезама, укидање заштитног надзора или, на крају, опозивање саме условне осуде.³⁵¹

На територији Босне и Херцеговине се примјењују четири закона о извршењу кривичних санкција, притвора и других мјера. Закон Босне и Херцеговине о извршењу кривичних санкција, притвора и других мјера³⁵² у глави VIII под називом: „Извршење мјера заштитног надзора изречених уз условну осуду“, у члановима од 176. до 183, те Закон о извршењу кривичних санкција, притвора и других мјера Брчко дистрикта БиХ³⁵³ у глави VII, под називом: „Извршење мјера заштитног надзора изречених уз условну осуду“, у члановима од 51. до 58, прописују циљ мјера заштитног надзора, ко их спроводи, ко сноси трошкове спровођења, начин сарадње суда са органом спровођења, радње органа спровођења ради остваривања циља мјера заштитног надзора, сарадњу са другим релеватним субјектима који учествују у реализацији мјера, као и информисање о резултатима извршене мјере заштитног надзора.

Са друге стране, Закон о извршењу кривичних санкција Републике Српске³⁵⁴ и Закон о извршењу кривичних санкција Федерације БиХ³⁵⁵ посебно не прописују извршење условне осуде са заштитним надзором, односно овим законима извршење ове врсте условне осуде није регулисано.

Заштитни надзор³⁵⁶ уз условну осуду могу да извршавају различити органи. Према одредбама важећих закона на нивоу Босне и Херцеговине и Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине послове извршења мјера заштитног надзора врши орган социјалне заштите према пребивалишту, односно боравишту учиниоца кривичног дјела, са циљем да се пружањем помоћи, старања, надзора и заштите за вријеме условног отпуста помогне друштвено прилагођавање починиоца кривичног дјела, односно условно осуђеног лица. Трошкове извршења мјера заштитног надзора сноси она јединица локалне самоуправе, односно општина на чијем је подручју осуђено лице имао пребивалиште, односно боравиште у вријеме одређивања ових мјера (чланови од 176. до 178. Закона Босне и Херцеговине о извршењу кривичних санкција, притвора и других мјера и чланови од 51. до 53. Закона о извршењу кривичних санкција, притвора и других мјера Брчко дистрикта БиХ).

Такође, законима је предвиђена обавеза судова да надлежном органу социјалне заштите, уз извршну пресуду, доставе и све важније податке о личности починиоца кривичног дјела, односно условно осуђеног лица које су прибавили у току поступка, а нарочито медицинску документацију и налазе и мишљења судских вјештака. Након пријема информација, а у зависности од врсте мјере заштитног надзора, надлежни орган социјалне заштите предузима све потребне радње ради остваривања сарадње са одговарајућом здравственом установом, психолошким савјетовалиштем, односно Заводом за запошљавање, а по потреби и са другим установама и организацијама. С тим у вези, закони прописују и обавезу за надлежни орган социјалне заштите да у року од 15 дана од дана пријема свих неопходних информација упозна условно осуђено лице са радњама које је предузео, као и да га поучи о његовим обавезама у току трајања мјере заштитног надзора (чланови 179. и 180. Закона Босне и Херцеговине о извршењу кривичних санкција, притвора и других мјера и чланови 54. и 55. Закона о извршењу кривичних санкција, притвора и других мјера Брчко дистрикта БиХ).

У зависности од врсте мјере заштитног надзора надлежни орган социјалне заштите може упутити починиоца кривичног дјела, односно условно осуђено лице у одговарајућу здравствену установу, психолошко савјетовалиште, другу установу или организацију и упознати га да је дужан поступати у складу са добијеним савјетима и упутствима, као и да је дужан посјећивати орган социјалне заштите према његовим упутствима. За вријеме извршења мјера заштитног надзора орган социјалне заштите остварује и потребну сарадњу са породицом

---

³⁵¹ Љ. Митровић, *Систем казних санкција у Републици Српској*, *op. cit.*, стр. 151.

³⁵² “Службени гласник Босне и Херцеговине”, број 12/2010 – Пречишћени текст.

³⁵³ “Службени гласник Брчко дистрикта БиХ”, број 31/2011.

³⁵⁴ “Службени гласник Републике Српске”, бр. 12/2010; 117/2011, 98/2013 и 44/2016.

³⁵⁵ “Службене новине Федерације Босне и Херцеговине”, број 44/1998, 42/1999 и 12/2009 .

³⁵⁶ Д. Јовашевић, В. Икановић, *Кривично право Републике Српске, Општи дио*, Бања Лука, 2012. године, стр. 228-229.

условно осуђеног лица, а све са циљем сређивања његових породичних прилика. Уколико условно осуђено лице не прихвати или одбије извршење мјере заштитног надзора, орган социјалне заштите дужан је о томе да обавијести суд.

Коначно, важећи закони прописују обавезу надлежном органу социјалне заштите да најмање једном у шест мјесеци, односно када то суд затражи, пружи информацију о резултатима извршења мјере заштитног надзора, као и уколико се у току извршења мјере заштитног надзора оцијени да је испуњен његов циљ (чланови од 181. до 183. Закона Босне и Херцеговине о извршењу кривичних санкција, притвора и других мјера и чланови од 56. до 58. Закона о извршењу кривичних санкција, притвора и других мјера Брчко дистрикта БиХ). Основне слабости законских одредаба о условној осуди са заштитним надзором су њихова непрецизност и недореченост.

Умјесто закључка:

Основни циљ обичне условне осуде јесте да се без примјене казне утиче на учиниоца да више не чини кривична дјела. Иста ствар јесте и са условном осудом са заштитним надзором с тим да се основна сврха налагања условне осуде са заштитним надзором остварује управо овим надзором путем једне или више обавеза.

Заштитни надзор, односно његову садржину чине поједине обавезе које су прописане законом и које суд одређује условно осуђеном лицу, а то су (у Босни и Херцеговини): а) лијечење у одговарајућој здравственој установи, б) уздржавање од употребе алкохолних пића или опојних дрога, в) посјеђивање одређених психијатријских, психолошких и других савјетовалишта и поступање по њиховим савјетима, г) оспособљавање за одређено занимање, д) прихватање запослења које одговара стручној спреми и способностима условно осуђенога и ђ) располагање с платом и другим приходима или имовином на примјеран начин и у складу са брачним и породичним обавезама. Овако постављен систем обавеза заштитног надзора у Босни и Херцеговини је добар и у највећем дијелу се подудара са обавезама које су прописане у другим земљама. Међутим, његов велики недостатак јесте онемогућавање примјене, односно извршења обавеза које чине заштитни надзор уз условну осуду.

Да би се успјешно реализовали овакви програми потребно је испунити различите материјално техничке услове. Управо из ових разлога условна осуда са заштитним надзором у Босни и Херцеговини није заживјела ни данас. Добри примјери њене примјене јесу земље Република Хрватска и Република Србија. У обје ове земље основане су посебне управе за извршење кривичних санкција при министарствима правосуђа, те посебне пробацијске службе унутар ових управа које су задужене за извршење заштитног надзора. Послове пробације извршења у Србији и Хрватској обављају организационе јединице надлежне за третман и алтернативне санкције. Током послова пробације извршења повјереничке канцеларије сарађују и размјењују битне податке са органима државне власти, научним установама, органима локалне заједнице, невладиним организацијама и другим институцијама које су од значаја за обављање њихових послова што је веома значајно за остваривање заштитног надзора.

У наредном периоду Босна и Херцеговина треба да уложи додатне напоре како би ова кривична санкција нашла своју адекватнију примјену.

Литература

1. Б. Петровић, Д. Јовашевић, *Кривично (казнено) право Босне и Херцеговине, Опћи дио*, Сарајево, 2005. године
2. Б. Петровић, Д. Јовашевић, *Кривично (казнено) право Босне и Херцеговине, Опћи дио*, Сарајево, 2005. године
3. Б. Чејовић, *Систем кривичних санкција и будући развој југословенског кривичног законодавства*, Зборник радова, Основни правци будућег развоја југословенског кривичног законодавства, Београд, 1989. године

4. Д. Благоић, *Условна осуда са заштитним надзором*, Зборник Правног факултета у Приштини, Приштина, 2002. године
5. Д. Јовашевић, В. Икановић, *Кривично право Републике Српске, Општи дио*, Бања Лука, 2012. године
6. Д. Јовашевић, *Кривично право*, Општи део, Београд, 2006. године
7. Љ. Лазаревић, *Коментар Кривичног законика, Друго измењено и допуњено издање*, Београд, 2011. године.
8. Љ. Митровић, *Систем казних санкција у Републици Српској*, Бања Лука, 2012. године.
9. М. Бабић, И. Марковић, *Кривично право, Општи дио, Четврто измењено издање*, Бања Лука, 2013. године.
10. П. Новоселец, *Опћи дио казненог права*, Загреб, 2004. године.
11. Р. Купчевић Млађеновић, *Место и значај установе условне осуде у савременом кривичном праву*, Годишњак Правног факултета у Сарајеву, Сарајево, 1959. године.
12. Ф. Бачић, *Увјетна осуда и увјетна осуда са заштитним налогом у приједлогу Кривичног законика СФРЈ*, Наша законитост, Загреб, број 6/1976. године.
13. Ф. Бачић, Ш. Павловић, *Коментар Казненог закона*, Загреб, 2004. године,
14. Кривични закон БД БиХ, “Службени гласник Брчко дистрикта БиХ”, бр. 33/2013 – пречишћени текст.
15. Кривични закон БиХ, “Службени гласник Босне и Херцеговине”, број 3/2003, 32/2003, 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 32/2007, 8/2010, 47/2014, 22/2015 и 40/2015.
16. Кривични закон ФБиХ, “Службене новине Федерације Босне и Херцеговине”, број 36/2003, 37/2003, 21/2004, 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014 и 76/2014.
17. Кривични законик РС, “Службени гласник Републике Српске”, број 64/17.

CONDITIONAL SENTENCE WITH PROTECTION SUPERVISION

Assistant professor Nikolina Grbić Pavlović

Abstract: *Conditional conviction with protective control, as another form of suspended sentence (which has the widest application of all types of criminal sanctions) is the modification of the Anglo-American probation of conviction. The suspended sentence with protective control has been accepted for a long time in most Western European countries, but also in our country. In order to be able to pronounce conditional sentence with protective control, all conditions for the application of "ordinary" conditional sentence must to be fulfill. However, the most important difference between these two forms of conditional sentence is the introduction of protective oversight of the convicted person. Precisely this form of suspended sentence in Bosnia and Herzegovina law will be discussed in this paper.*

Key words: *suspended sentence, protective control.*

USLOVNI OTPUST U REPUBLICI SRBIJI – POJAM, KARAKTERISTIKE I IZVRŠENJE

Mr Pero Dunjić
Pomoćnik ministra pravde Republike Srpske

Apstrakt: Savremene koncepcije borbe protiv kriminaliteta zasnivaju se na ideji osposobljavanja osuđenih lica da vode društveno koristan život, odnosno da im se omogući ponovna integracija u društvenu sredinu. Jedna od najznačajnijih uloga u ostvarivanju ovog cilja upravo ima mjera uslovnog otpusta. Uslovni otpust je mjera kojom se nastoji okončati proces resocijalizacije na slobodi, tj. mjera koja nastavlja pozitivni trend ponašanja koji je započet kroz institucionalni prevaspitni tretman u toku izdržavanja zatvorske kazne. Cilj ovog rada jeste da prikazemo iskustva iz Republike Srbije kada je u pitanju mjera uslovnog otpusta, tj. da ukažemo na neke važne karakteristike ove mjere, kao i način njenog izvršenja.

Ključne riječi: uslovni otpust, osuđeno lice, zatvor, resocijalizacija, integracija u društvenu sredinu.

Uvod

Mjera uslovnog otpusta prvi put se javlja u Australiji 1820. godine u engleskim kažnjeničkim kolonijama. Upravnici tih kolonija imali su pravo osuđenike deportovane iz Engleske otpustiti iz kolonija prije isteka kazne, ali pod uslovom da žive i rade u Australiji. U Evropi se primjena uslovnog otpusta veže za period kraja XIX i početak XX vijeka, a u Americi to je period 1825. godine i osnivanje „Njujorškog azila” i to u obliku ugovora za obuku (Elezović, 2000).

„Pojava instituta uslovnog otpusta u zakonodavstva i praksu nije uvedena bez otpora. Protivnici ove mjere smatraju da ona dovodi do slabljenja autoriteta države i pravosuđa zbog davanja mogućnosti upravnim organima da mijenjaju odluku suda za što nisu nadležni. Pored toga smatraju da su takve odluke često proizvoljne i neopravdane i da upravni organ uzurpiraju pravo davanja pomilovanja, samo u drugoj formi, a što im nikako ne pripada” (Vranj, 2009:100).

Ipak, uzimajući u obzir postpenalni prihvat i tretman koja ova mjera zaokružuje u čitavom procesu resocijalizacije, kao i smanjenje prebukiranosti zatvorskih ustanova evidentno je da je ovakva mjera neophodna i da je njena svrha u izvršenju krivičnih sankcija neupitna.

Kako se zapravo ova mjera primjenjuje u zakonodavstvu Republike Srbije i koja je njena svrha govorićemo u nastavku ovog rada.

Pojam i svrha uslovnog otpusta u Republici Srbiji

Uslovni otpust (Jovašević, 2012) se sastoji u otpuštanju osuđenog lica sa izdržavanja kazne zatvora prije nego što ju je potpuno izdržao, pod uslovom da je do isteka vremena za koje je izrečena kazna ne učini novo krivično djelo (KZ RS).

Ako takvo lice ne izvrši krivično djelo za vrijeme dok mu kazna teče, neće doći do opozivanja uslovnog otpusta (Grozđanić, Škorić, Martinović, 2013). Uslovni otpust je sličan uslovnoj osudi jer se oba instituta sastoje u oslobađanju učinioca krivičnog djela od izdržavanja kazne, s tim što je kod uslovne osude to oslobađanje u potpunosti, a kod uslovnog otpusta se radi o djelimičnom oslobađenju od kazne (Simović, 1998)

U funkcionalnom smislu uslovni otpust je sastavni dio izrečene kazne zatvora jer utiče na njenu sadržinu budući da se institucionalni tretman u zavodskoj ustanovi zamjenjuje tretmanom na slobodi. To je poseban oblik izdržavanja „kazne lišenja slobode na slobodi“ (Petrović, Jovašević, 2005).

Uslovni otpust (Jovašević, Ikanović, 2012) predstavlja kriminalnopolitičku i penološku mjeru kojom se vrši dopunska individualizacija kazne i ostvaruje resocijalizacija osuđenog uz njegovo lično i aktivno učešće kada se s obzirom na postignute rezultate specijalno-preventivnog sadržaja može skratiti prethodno odmjerenom trajanje oduzimanja slobode.

On se može dati svakom licu koje izdržava:

1. Kaznu zatvora (u svim oblicima, uključujući i kaznu kućnog zatvora),
2. Mjeru bezbjednosti obaveznog psihijatrijskog liječenja i čuvanja u zatvorenoj ustanovi,
3. Vaspitnu mjeru upućivanja u vaspitnu ustanovu,
4. Vaspitnu mjeru upućivanju u vaspitno-popravni dom,
5. Kazna maloljetničkog zatvora (Milošević, 1983).

Uslovni otpust se obavezno daje:

1. Ako je osuđeni izdržao 2/3 izrečene kazne zatvora, pri čemu se ovaj rok računa od dana kada je započeto izvršenje kazne,
2. Ako se osuđeni u toku izdržavanja kazne tako popravio da se sa osnovom može očekivati da će se na slobodi dobro vladati, a naročito da do isteka vremena za koje je izrečena kazna neće učiniti novo krivično djelo.

Na taj način je uslovni otpust u skladu sa principom individualizacije kazne jer se svodi upravo na onu mjeru koja je stvarno potrebna u konkretnom slučaju za ostvarenje ciljeva kažnjavanja. Pri ocjeni da li će se osuđeni uslovno otpustiti, sud uzima u obzir njegovo vladanje za vrijeme izdržavanja kazne, izvršenje radnih obaveza, s obzirom na njegovu radnu sposobnost i druge okolnosti koje pokazuju da je postignuta svrha.

KZ RS je poslije novele iz decembra 2012. godine isključio davanje uslovnog otpusta osuđenom licu (Kambovski, 2006):

- Koji je tokom izdržavanja kazne, dva put disciplinski kažnjavao,
- Kome su oduzete dodijeljene pogodnosti.

I Zakon o posebnim mjerama za spriječavanje vršenja krivičnih djela protiv polne slobode prema maloljetnim licima iz aprila 2013. godine je isključio davanje uslovnog otpusta (Šuković, 1971) učiniocu sljedećih krivičnih djela:

1. Silovanje,
2. Obljuba nad nemoćnim licem,
3. Obljuba sa djetetom,
4. Obljuba zloupotrebom položaja,
5. Nedoovoljene polne radnje,
6. Podvođenje i omogućavanje vršenja polnog odnosa,
7. Posredovanje u vršenju prostitucije,

8. Prikazivanje, pribavljanje i posjedovanje pornografskog materijala i iskorištavanja maloljetnog lica za pornografiju,

9. Navođenje maloljetnog lica na prisustvoanje polnim radnjama,

10. Iskorištavanje računarske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih djela protiv polne slobode prema maloljetnom licu.

Ukoliko ispunjava zakonom propisane uslove, sud može uslovno otpustiti i osuđenog (Čejović, 2002):

1. Koji izdržava kaznu zatvora od 30 do 40 godina,

2. Koji je osuđen za: krivična djela protiv čovječnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom, krivična djela protiv polne slobode, krivično djelo nasilja u porodici, krivično djelo neovlašćene proizvodnje i stavljanja u promet opojnih droga, krivična djela protiv ustavnog uređenja i bezbjednosti Republike Srbije, krivično djelo primanja mita i krivično djelo davanja mita,

3. Koji je osuđen od strane nadležnih sudova, odnosno njegovih posebnih odjeljenja, u postupcima koji su vođeni u skladu sa odredbama Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, korupcije i drugih teških krivičnih djela,

4. Koji je više od tri puta pravosnažno osuđen na безусловnu kaznu zatvora a nije izvršeno brisanje ili ne postoje uslovi za brisanje neke od osuda (Jovašević, 2012a).

Davanje i opozivanje uslovnog otpusta u Republici Srbiji

Postupak za davanje uslovnog otpusta pokreće molbom osuđeni ili njegov branilac. Ako sud molbu ne odbaci (ako je podnijeta od strane neovlašćenog lica ili prije ispunjena zakonom propisanog minimuma od 2/3 izdržane kazne), sud u postupku obavezno traži izvještaj od zavoda u kome osuđeni izdržava kaznu zatvora o njegovom vladanju i o drugim okolnostima koje ukazuju da je postignuta svrha kažnjavanja, kao i izvještaj povjerenika Uprave za izvršenje krivičnih sankcija.

Pri tome sud je dužan i da sasluša nadležnog javnog tužioca. U odluci o uslovnom otpustu sud može da odredi dužnost osuđenom licu da ispuni u određenom roku obaveze koje su predviđene krivičnopopravnim propisima. Ako uslovni otpust ne bude opozvan, smatra se da je osuđeni izdržao izrečenu kaznu u potpunosti.

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija predviđa mogućnost prevremenog otpuštanja osuđenog lica iz zatvorske ustanove. To je posebna vrsta uslovnog otpusta koji daje administrativni organ. U ovom slučaju direktor Uprave za izvršenje krivičnih sankcija na prijedlog upravnika zavoda u kome se nalazi osuđeno lice, a na osnovu prethodno pribavljenog mišljenja stručnog tima može da ga pusti sa izdržavanju kazne zatvora najduže 6 mjeseci do isteka kazne ako su ispunjena dva uslova:

a) ako je osuđeni izdržao 9/10 izrečene kazne,

b) da se osuđeni dobro vladao, pa su postignuti rezultati u programu postupanja (Babić, Marković, 2008).

Ako uslovno otpušteni ne opravda ukazano povjerenje dolazi do opozivanja uslovnog otpusta i njegovog ponovnog vraćanja u zavodsku ustanovu (Turković, 2013). Postoje dvije vrste opozivanja uslovnog otpusta. To su: a) obavezno, b) fakultativno opozivanje. O opozivanju uslovnog otpusta odlučuje sud.

Izvršenje uslovnog otpusta u Republici Srbiji

Zakon o izvršenju vanzavodskih sankcija i mjera predviđa mjere nadzora nad izvršenjem uslovnog otpusta, bez obzira na to da li je on dat punoljetnom ili maloljetnom licu i o kojoj se krivičnoj sankciji institucionalnog (zavodskog) karaktera radi.

Nadzor nad uslovno otpuštenim licem iz zavodske ustanove obavlja Povjerenička služba ako je u odluci o uslovnom otpustu sud odredio da je osuđeni dužan da ispuni jednu od sljedećih obaveza (Turković, 2013):

1. Javljanje organu nadležnom za izvršenje zaštitnog nadzora,
2. Osposobljavanje učinioca za određeno zanimanje,
3. Prihvatanje zaposlenja koje odgovara sposobnostima učinioca,
4. Uzdržavanje od posjećivanja određenih mjesta, lokala ili priredbi, ako to ne može biti prilika ili podsticaj za ponovno vršenje krivičnih djela,
5. Blagovremeno obavještanje o promjeni mjesta boravka, adrese ili radnog mjesta,
6. Uzdržavanje od upotrebe opojnih droga ili alkoholnih pića,
7. Posjećivanje određenih profesionalnih i drugih savjetovališta ili ustanova, i postupanje po njihovim uputstvima,
8. Ispunjenje drugih obaveza koje su predviđene krivičnopravnim odredbama.

Sud koji je donio odluku o davanju uslovnog otpusta (Grozđanić, Škorić, Matrinović, 2013), kojom određuje ispunjenje jedne ili više navedenih obaveza, dužan je da izvršnu odluku bez odlaganja dostavi Povjereničkoj službi. Nadzor nad uslovno otpuštenim licem sprovodi povjerenik, koji utvrđuje i prati program izvršenja uslovnog otpusta.

Zakon po prvi put predviđa mogućnost primjene elektronskog nadzora kao oblik nadzora nad primjenom određenih mjera nad licem koje se nalazi na uslovnom otpustu (KZ RS).

U slučaju da je sud donio odluku o uslovnom otpustu kojom je odredio da je osuđeni dužan da ispuni obaveze predviđene krivičnopravnim odredbama, uz primjenu elektronskog nadzora, elektronski nadzor ne može trajati duže od jedne godine niti duže od trajanja uslovnog otpusta. Na primjenu elektronskog nadzora shodno se primjenjuju odredbe zakona kojima se utvrđuje izvršenje kazne zatvora bez napuštanja prostorija u kojima osuđeni stanuje (kućni zatvor).

Zakon je precizno odredio prava i dužnosti povjerenika i osuđenog lica (Vidović, 1987) koje se nalazi na uslovnom otpustu. Prema ovom zakonskom rješenju, osuđeni je dužan da se odmah po puštanju na uslovni otpust javi nadležnoj povjereničkoj kancelariji. Povjerenik je dužan da odmah po prijemu odluke o uslovnom otpustu uspostavi kontakt sa službom tretmana u zavodu, da preuzme potrebne radnje za njeno izvršenje i da po potrebi uspostavi saradnju sa porodicom osuđenog, policijom, ustanovama zdravstvene i socijalne zaštite, poslodavcem i drugim ustanovama, organizacijama i udruženjima (Simović, Jovašević, Simović, 2014).

Povjerenik je takođe dužan da u roku od osam dana od dana prijema odluke o davanju uslovnog otpusta osuđenom licu donese program, uzimajući u obzir utvrđeni program pripreme za otpust iz zavoda u kome je osuđeni izdržavao kaznu zatvora. Povjerenik upoznaje osuđenog sa utvrđenim programom, kao i sa posljedicama neizvršenja postavljenih obaveza. Ovaj program povjerenik dostavlja sudu koji je donio odluku o uslovnom otpustu i odgovarajućem organu, ustanovi, organizaciji (Ilić, 2012.).

U cilju uspješnog sprovođenja programa izvršenja obaveza osuđeni mora da se javlja povjereniku u vrijeme, na način i na mjestu koje povjerenik odredi.

Osuđeni je dužan da za vrijeme trajanja uslovnog otpusta ispunjava obaveze redovnog ili vanrednog školovanja ili druge utvrđene oblike stručnog osposobljavanja ili sticanja vještina. Takođe, osuđeni u saradnji sa povjerenikom i Nacionalnom službom za zapošljavanje aktivno učestvuje u pronalaženju odgovarajućeg zaposlenja prema ponuđenim poslovima na tržištu rada. Osuđeni je u smislu člana 51. KZ RS dužan da se pridržava zabrane posjećivanja određenih mjesta koja mogu biti prilika ili podsticaj za ponovno vršenje krivičnih djela. On je takođe dužan da u roku od tri dana obavijesti povjerenika o promjeni mjesta boravka, adrese ili radnog mjesta. Ako to ne učini, smatraće se da nije ispunio obavezu iz odluke o uslovnom otpustu.

Osuđeni je dužan da se uzdržava od upotreba opojne droge, alkohola i drugih psihoaktivnih supstanci. Ako povjerenik osnovano sumnja da se osuđeni ne pridržava ove obaveze, a na osnovu neposrednog uvida ili informacija dobijenih od porodice ili drugih lica bliskih osuđenom, ovlašćen je da obavi odgovarajuće testiranje na prisustvo psihoaktivnih supstanci. Ako se na osnovu rezultata testa ustvrdi da se osuđeni ne pridržava ove obaveze ili odbije testiranje, smatra se da nije ispunio obavezu iz odluke o uslovnom otpustu. Osuđeni je takođe dužan da se uključi u tretman u odgovarajućem savjetovalištu ili ustanovi u skladu sa programom izvršenja obaveza.

Povjerenik je dužan da nakon isteka uslovnog otpusta (Radulović, 2005) obavijesti nadležni sud o ispunjenosti svih postavljenih obaveza od strane uslovno otpuštenog lica. Ako krivicom osuđenog izvršenje obaveza ne otpočne u roku od 15 dana od dana izrade programa ili osuđeni ne ispunjava obaveze koje su mu određene, odnosno ispunjava ih djelično, povjerenik je dužan da odmah o tome obavijesti nadležni sud. U ovom slučaju nadležni sud u roku od osam dana donosi odluku o opozivu uslovnog otpusta ili pak obavještava povjerenika i osuđenog o nastavku izvršenja uslovnog otpusta.

Zaključak:

Uslovni otpust je mjera koja ima svoju neizmjernu funkciju kada je u pitanju sprovođenje i okončanje procesa resocijalizacije. U radu smo dali akcenat na pravnoj normi spovođenja ove mjere, ali je takođe veoma značajna i penološka svrha i funkcija uslovnog otpusta. S tim u vezi današnja društvena situacija i povećana stopa kriminaliteta zahtijeva i dinamičniju i efikasniju reakciju države, ali i ekonomičniju i efikasniju strategiju u sprovođenju i izvršenju krivičnih sankcija. Uslovni otpust je mjera koja predstavlja sponu između boravka u zatvoru i pozitivnih efekata tretmana tokom izdržavanja zatvorske kazne i integracije u društvenu sredinu sa korigovanim društvenim stavovima i vrijednostima, kao i pružanju nove šanse svakom osuđenom licu nakon izlaska iz zatvora. Resocijalizacija se zapravo okončava ovom ponovnom reintegracijom u društvenu sredinu. Iskustva koja smo predstavili u izvršenju ove mjere u Republici Srbiji svakako mogu poslužiti i u spovođenju uslovnog otpusta i u drugim zemljama iz okruženja, posebno onih u kojima je reforma pravosuđa, tj. izvršenja krivičnih sankcija u toku.

Literatura:

1. Babić, M., Marković, I. (2008). Krivično pravo. Banja Luka: Pravni fakultet.
2. Čejović, B., (2002), Krivično pravo, Opšti dio. Beograd: Pravni fakultet..
3. Elezović, A., Uvjetni otpust. Pravna misao. Sarajevo. 2000. 1–2. (51–66).
4. Grozdanić, V., Škorić, M., Martinović, I., (2013) Kazneno pravo. Opći dio. Rijeka.
5. Ilić, Z., (2012) Uslovni otpust kao instrument kaznene politike. Zbornik radova „Kaznena politika (raskol između zakona i njegove primjene“, Istočno Sarajevo.
6. Jovašević, D., (2012) . Krivično pravo, Opšti dio. Niš.
7. Jovašević, D., (2013). Praktikum za krivično pravo.Niš
8. Jovašević, D., Ikanović, V., (2012).Krivično pravo Republike Srpske. Opšti dio. Banja Luka.

9. Kambovski, V., (2006). Kazneno pravo. Opšti del. Skoplje.
10. Krivični Zakon Republike Srbije, (Službeni glasnik RS 85/05), <http://www.parlament.sr.gov.rs>.
11. Krivični Zakon Republike Srpske, Službeni glasnik RS, br. 73/10.
12. Milošević, N., (1983). Uslovni otpust prema maloljetnicima. Beograd: Pravni život, Beograd, (1).
13. Petrović, B., Jovašević, D., (2005). Krivično (kazneno) pravo Bosne i Hercegovine. Opšti dio. Sarajevo.
14. Petrović, B., Jovašević, D., (2006). Izvršno krivično / kazneno pravo. Sarajevo. Pravni fakultet.
15. Radulović, D., (2005). Uslovni otpust kao alternativa kazni zatvora u uoprednom pravu i praksi. Banja Luka: Pravna riječ, (12).
16. Radulović, D., (2005). Uslovni otpust. Zbornik radova „Kazneno zakonodavstvo – progresivna ili regresivna rješenja“, Beograd.
17. Simović, M., Jovašević, D., Simović, M., (2014). Izvršno krivično pravo. Istočno Sarajevo.
18. Simović, N., M., O nekim aktuelnim pitanjima funkcionisanja uslovnog otpusta. Penološke teme. Zagreb. 1998. Br.1–2. (103–110).
19. Šuković, M., (1971). Uslovni otpust. Beograd: Pravni fakultet.
20. Turković, K. Et al. (2013). Komentar kaznenog zakona. Zagreb.
21. Vidović, V., (1987). Uvjetni otpust osuđenog sa izdržavanja zatvorske kazne. Banja Luka. Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci.
22. Vranj, V. (2009). Alternativne mjere i sankcije u krivičnom zakonodavstvu i praksi u BiH, Sarajevo: Pravni fakultet.

CONDITIONAL RELEASE IN REPUBLIC OF SERBIA - CONCEPT, CHARACTERISTICS AND EXECUTION

Summary

Modern concepts of fighting crime are based on the idea of training convicted persons to lead a socially useful life, or to enable them to reintegrate into a social environment. One of the most important roles in achieving this goal is precisely the condition of parole. Conditional release (parole) is a measure that aims to end the process of resocialization at liberty, or a measure that continues the positive trend of behavior that has begun through institutional educational treatment during serving a prison sentence. The aim of this paper is to present experiences from the Republic of Serbia about conditional release, to point out some important characteristics of this measure, as well as the way of execution.

Keywords: *conditional release, convicted person, prison, resocialization, integration in the social environment.*

DRUŠTVENE OKOLNOSTI KAO BITAN FAKTOR RESOCIJALIZACIJE BIVŠIH OSUĐENIKA

Doc.dr Goran Selak
Direktor KPZ-a Banja Luka

Apstrakt: Ako je osnovni zadatak resocijalizacije osuđenih to da se izmijeni njihov „kriminalni“ sistem vrijednosti i normi i uskladi sa društveno prihvatljivim i poželjnim normama ponašanja onda je razumljivo da to uključuje i postpenalni tretman osuđenih. Uobičajeno je mišljenje da se proces resocijalizacije ostvaruje u zatvoru. Međutim, u zatvoru se ostvaruje priprema, osposobljavanje za resocijalizaciju u društvu i posebna vrsta socijalizacije – resocijalizacije na zatvorsku sredinu. Resocijalizacija se ostvaruje i uspjeh tretmana u zatvoru pokazuje na slobodi, po izlasku pojedinca iz zatvora u društvenu zajednicu. Upravo i cilj ovog rada jeste da ukažemo koliko su zapravo društvene okolnosti značajan faktor resocijalizacije bivših osuđenika.

Ključne riječi: resocijalizacija, osuđeno lice, recidiv, društvene okolnosti, zatvor.

Uvod

Osuđena lica ne predstavljaju homogenu grupu nego se razlikuju po polu, starosti, nivou obrazovanja prije kazne, intelektualnim sposobnostima, patologiji ličnosti, zanimanju i zaposlenju prije kazne, ranijoj osuđivanosti, visini kazne i vrsti krivičnog djela, socijalnoj sredinom iz koje u zatvor dolaze i u koju se iz zatvora vraćaju itd. Uspješnost ponovnog vraćanja na slobodu osuđenih mora se posmatrati kroz ličnost osuđenog, užu i širu socijalnu sredinu, tretman koji se vrši dok je u zatvoru i ukupne društveno- ekonomske i kulturne prilike u društvu kao osnovne aktore resocijalizacije. Od istraživanja ovog područja kod nas posebnu pažnju zaslužuju radovi J. Dž. Špadijer, D. Radovanovića i M. Petrović u kojima su prezentovani vrijedni istraživački rezultati (Špadijer–Džinić. J., 1973; Radovanović, D., 1992; Radovanović, D., 1988; Petrović, M., 1973.).

Resocijalizacija zavisi od djelovanja s jedne strane, socijalne sredine (organizovanog uticaja socijalne sredine kao što su organizacija i profil kazneno-popravne ustanove, oblici i vrste tretmana, cjelokupan režim života) i s druge strane, od djelovanja pojedinca – osuđenog (a to su psihofizičke osobine svake ličnosti). Osoblje u zatvoru su akteri preko kojih društvo „realizuje“ proces resocijalizacije a osuđeni su „objekt“ tog djelovanja. Međutim, svaki osuđenik je istovremeno i akter vlastite resocijalizacije i resocijalizacije ostalih učesnika. Ponašanje učesnika, aktera utiče na aktivnosti i ponašanje ostalih, izazivajući veće ili manje promjene, pozitivne ili negativne „korake“ ka cilju koji se zove – sloboda (Knežić, 2001).

Poznato je da u zatvorima, pored postojećeg formalnog sistema, postoji i neformalni sistem u osuđeničkoj zajednici. Međusobni odnosi osuđenika kao i njihov odnos prema formalnom sistemu vrlo su aktivni i dinamični. Grupe osuđenika sastavljene su od osoba sa raznim, često protivriječnim shvatanjima i pogledima na život, na društvo, na pojave u društvu, na položaj osuđenika i na vlastitu ulogu za takav položaj. Osuđenici su lica sa veoma različitim nivoima obrazovanja i stručnog znanja, različite inteligencije i sposobnosti, različitih motiva, potreba i interesovanja za pojedina pitanja i cjelokupni tretman.

Recidiv osuđenih lica kao pokazatelj uspješnosti resocijalizacije

Proučavanje resocijalizacije zanimljivo je i s aspekta mjesta i uloge osuđenog u procesu resocijalizacije, jer se ne smije zanemariti da osuđeni nije samo primalac određenih uticaja već i on utiče na druge. Uopšteno rečeno, osuđeno lice možemo posmatrati i kao subjekt i kao objekt resocijalizacije. Klima koja vlada u zatvorskoj sredini opasnoj zidinama i rešetkama, pogoduje formiranju najraznovrsnijih neformalnih grupa, koje nerijetko za mnoge osuđenike postaju „škola života“. Nije neosnovano pitanje da li za mnoge zatvor tek postaje „učionica“ za sticanje kriminalnog iskustva, za učenje i usavršavanje mnogih zanata. Osoblje zatvora kroz formalni sistem, kao jedan od aktera resocijalizacije, u cilju „popravljanja“ i promjene ličnosti osuđenog traži od njih da poštuju propise i da aktivno učestvuju u procesu svog popravljanja. Međutim, od onog ko je uhapšen, prinudno doveden i izolovan od spoljnog svijeta teško se može očekivati da dobrovoljno i bez otpora mijenja sebe i svoja uvjerenja, navike, motive, potrebe, stavove, sistem vrijednosti itd. Nerijetko, osuđenici okrivljuju za svoje probleme sve druge sem sebe i uzroke i razloge svog ponašanja i djela, zbog kojeg je kažnjen, vide u društvu, predstavnicima vlasti i ljudima iz svoje okoline. U takvoj situaciji prihvatanje bilo kog tretmana i oblika rada koji se sprovodi u zatvoru „za dobro osuđenog“ je otežano. Isto tako, treba reći da osuđenici nisu homogena grupa i da promjene ličnosti nisu moguće kod svih tipova osuđenih (postoji nemali broj osuđenih sa težim poremećajima ličnosti, gdje zatvorski uslovi ne mogu pomoći) (Knežić, 2001).

Postoje, takođe, i osuđenici koji ne pokazuju poremećaje u vrijednostima i osobinama ličnosti, pa ih nije potrebno ni mijenjati (na prvom mjestu su nehatni učinioi krivičnih djela). Stoga postavljamo i problem odgovarajućeg tretmana, i to ne samo institucionalnog nego i postpenalnog, kao značajan akter resocijalizacije, koji nije zadovoljavajući, a to pokazuju i podaci o broju povratnika, i svaki od njih predstavlja aktere resocijalizacije. Na jednoj strani su, nesumljivo, osuđena lica sa svim svojim problemima, poremećajima i osobinama a na drugoj društvo koje kroz penalne ustanove preko osoblja i različitih programa i oblika rada pokušava popraviti izvršioca krivičnih djela da ih ponovo ne čine poštujući društvene vrijednosti i norme.

Naime, aktere resocijalizacije možemo posmatrati i kao neposredne aktere u koje se mogu ubrojati: osuđeni, bilo kao osobe koje se po prvi put nalaze u zatvoru ili povratnici, zatvor sa organizacijom, tretmanom i samim kadrovima koji su u „službi“ resocijalizacije osuđenih lica. Zatim, uticaje šire društvene sredine i uže (preko manjih grupa i pojedinaca bliskih osuđenim) možemo sagledati kao aktere koji imaju posrednu ulogu u resocijalizaciji.

Već je naglašena značajna uloga osuđenih u resocijalizaciji ali i različitost koju svaki osuđenik donosi sa sobom u zatvor preko svojih karakteristika. Različitosti osuđenika vidljive su preko: starosti, nivoa obrazovanja i vrste obrazovanja prije kazne, zanimanja i zaposlenosti prije kazne, vrste krivičnog djela i dužine kazne, ranije osuđivanosti, dužine ranijih boravaka u zatvorima, intelektualnim sposobnostima i patologiji ličnosti.

Veliki broj osoba koji ponovo čine krivična djela, a kreće se od 40% do 70% dovoljno ukazuje na potrebu istraživanja ove kategorije osuđenih i na iznalaženje drugačijih, efikasnijih načina i oblika njihove resocijalizacije. U literaturi postoje različita shvatanja i definisanja povrata, recidivizma. Izdvajaju se tri definicije i određenja recidivizma: krivičnopravni, kriminološki i penološki.

U definisanju i tumačenju pojave recidivizma rađena su mnoga istraživanja i činjenica je da je složena pojava, da je veliki broj faktora koji iziskuju potpunije istraživanje sa svih aspekata: krivično-pravnih, kriminološko-penoloških, sociopsiholoških, pedagoško-andragoških itd. Nesumnjivo je da

nezadovoljavajući uslovi života (siromaštvo, nezaposlenost), nedovoljno i nepotpuno obrazovanje, nepotpuni i nesređeni porodični odnosi, osobine ličnosti, maloljetničko prestupništvo, neodgovarajući zatvorski tretman, nepovoljno prihvatanje društvene sredine po izlasku iz zatvora i još mnogi drugi utiču na pojavu i rasprostranjenost recidivizma.

Iako se često recidivizam uzima kao indikator uspjeha tretmana koji se primjenjuje u toku institucionalne resocijalizacije, ne mogu se endogeni faktori povrata i psihološke karakteristike ličnosti i problemi postpenalnog tretmana recidivista (uslovi i način života u postpenalnoj fazi) mimoći u cjelovitijem razmatranju problema povrata. Zbog toga recidivizam treba posmatrati i uzroke tražiti u problemima društva i pojedinca, a ne samo njegovog institucionalnog tretmana (Knežić, 2001).

Ako se ima u vidu da preko polovine kriminaliteta opada na recidiviste, i to ne samo kod nas nego i u svijetu, onda je razumljivo da taj problem zaokuplja naučno-istraživačku pažnju iz različitih oblasti: krivičnog prava, kriminologije, penologije, sociologije, psihologije i srodnih nauka. Zbog različitih pristupa i aspekata u proučavanju recidivizma postoje i mnoge definicije koje se mogu svesti na tri aspekta: krivično-pravni, kriminološki i penološki. Ne ulazeći dublje u definicije i proučavanja iz pomenutih naučnih disciplina, navešćemo šta one podrazumijevaju pod pojmom povratnik.

Prema penološkim shvatanjima povratnik je svaka osoba koja je ponovo došla u zatvor. Naime, polazi se od toga da je osoba koja je već bila podvrgnuta procesu resocijalizacije i da određeni tretman nije dao zadovoljavajuće rezultate.

Mogu se postaviti primjedbe u pogledu definisanja povrata ali kako kaže Lj. Lazarević: „bez obzira da li je prihvaćena čisto pravna ili kriminološka odnosno penološka koncepcija povrata, i bez obzira na različite kategorije povratnika koje poznaje savremeno krivično zakonodavstvo, njihov položaj u materijalnom krivičnom pravu se razlikuje od položaja koje imaju druge kategorije delinkvenata. Ta razlika je izražena ili u njihovom strožem kažnjavanju ili u promjeni posebnih krivičnih sankcija.“ (Lazarević, Lj., 1971:349)

Da budemo konkretniji, iz strožih kazni proizilazi i stroži tretman prilikom izdržavanja izrečene kazne. Ostaje otvoreno pitanje o adekvatnosti izabranog tretmana kada se ima u vidu veliki broj povratnika za koje se može reći da se kriminalom bave kao profesijom. U velikoj i značajnoj ulozi kategorizacije ustanova i tretmana za izvršenje krivičnih sankcija raspravlja se mnogo u teoriji i praksi a o neophodnosti preispitivanja načina izvršenja kazne zatvora D. Radovanović s pravom kaže: „Nepostojanje ili neadekvatna kategorizacija, dobrim dijelom direktno je neodgovorna za izuzetno visok procenat recidivizma, za formiranje neformalnog sistema osuđenika, negativističku usmjerenost tog sistema, za nesistematično izmiješane kategorije osuđenika, ... za lošu organizaciju i manjkavost u obrazovnom procesu i radnoj angažovanosti osuđenika...“ (Radovanović, D., 1993:159)

U traženju razloga za skromne rezultate u ostvarivanju tretmana u penalnim ustanovama, gdje se povrat kreće 30–60% sa tendencijom porasta i uz procenat oko 10% osuđenika sa psihopatskom strukturom ličnosti, Z. Stevanović, između ostalih navodi i razloge da tretman nije dovoljno izdiferenciran u odnosu na strukturu ličnosti osuđenog i da ne postoji potreban mehanizam za praćenje promjena koje se zbivaju pod uticajem tretmana. Osuđenici tretman doživljavaju kao nešto nametnuto i često su nemotivisani da aktivno učestvuju u tretmanu koji se odvija u neprirodnim uslovima u kojima je stalno prisutna konfliktna uloga zatvora kao institucije za prevaspitanje i institucije za kažnjavanje. Uz postojeće materijalne i prostorne teškoće zatvora, nemotivisanost i neosposobljenost kadrova za realizaciju pojedinih oblika tretmana, neuspjehu resocijalizacije i visokom procentu recidivista doprinosi i nepostojanje postpenalnog tretmana (Stevanović, Z., 1993:176).

Problem povratka složeniji je i teži od primarnih delinkvenata jer ukazuje na to da uobičajene metode pravosuđa i zatvorskog tretmana nisu urodili plodom. Naime, povratnici iziskuju detaljnije upoznavanje njihove ličnosti, uslova života i ponašanja u zatvoru i na slobodi između zatvora. Ispitivanje ličnosti je kompleksan problem i trebalo bi da uključuje psihosocijalno, po potrebi i psihijatrijsko ispitivanje (na šta ukazuju procenat psihopata među povratnicima) kako bi se, ako je moguće, ispravili propusti u prethodnom institucionalnom tretmanu. Problem psihopatije T. Marković vidi kao: „problem režima ustanove koji psihopate narušavaju i vrše negativan uticaj na ostale zatvorenike i kao individualni problem, tj. saniranje psihopatije u pojedinom konkretnom slučaju... među recidivistima ima i takvih prema kojima izvršene sankcije zbog njihove asocijalnosti i akutne društvene opasnosti valja produžiti posebne mjere sigurnosti.“ (Marković, T., 1971:425)

Specifičnost povratnika je to što njihovo ponašanje, u većini slučajeva, nije proizvod slučajnih okolnosti već je uslovljeno dubljim subjektivnim i objektivnim faktorima. Upornost u vršenju krivičnih djela čini kategoriju povratnika daleko opasnijim od primarnih delinkvenata, jer kako kaže P. Kobe: „...reproducira najpre samog sebe, u formi takozvanog višestrukog povrata a dosta velikim delom regrutuje se iz mase primarnih delinkvenata, što dokazuje njegov zarazni uticaj, naročito u zatvorskoj sredini, ali i u pojedinim društvenim grupama van ove sredine.“ (Kobe, P., 1971:285)

Zatim, ponavljanjem krivičnih djela povratnici ovladavaju kriminalnom tehnikom, specijalizuju se za pojedina krivična djela pa ih je teže okriti a i učvršćuju svoj stav prema kriminalu kao jedinom zanimanju i životnom rješenju. S pravom se postavlja pitanje koliko je recidivizam rezultat sistema vrijednosti usvojenog u zatvoru, naime, koliko je negativno obrazovanje stečeno u zatvoru doprinijelo vršenju novog krivičnog djela. U razgovorima koje je autor ovog rada često vodio s osuđenima čuje se da su zatvor i osuđenici, škola kroz koju prođe svaki osuđeni. U neformalnoj instituciji mnogi među njima nauče „zanate“ za koje nisu osposobljeni na slobodi niti u okviru formalnog sistema u zatvoru. Ali ni najuspješnija zatvorska resocijalizacije ne pretpostavlja da do povrata neće doći ako se osoba vraća u nepovoljne prilike u postpenalnom razdoblju. Prilagođavanje uslovima života na slobodi teže je ako je osoba bila izdvojena iz socijalne sredine, ako se vraća u loše porodične, stambene, finansijske uslove. Zatim, prognoza realizacije psihopata je loša jer je karakteristika psihopatije strukturisanost određenih osobina ličnosti, koje se teško mijenjaju, pa je gotovo nemoguće uticati na njihovo ponašanje (Knežić, 2001).

Specifičnost povrata je u tome što kod onih koji su već bili podvrgnuti procesu resocijalizacije nije dao zadovoljavajuće rezultate, a razlozi se mogu tražiti u subjektivnim karakteristikama i strukturi ličnosti povratnika, u tretmanu i uslovima u zatvoru, i u postpenalnom tretmanu i uslovljenosti povrata konkretnim društveno-političkim-ekonomskim zbivanjima.

Možemo zaključiti da aktere resocijalizacije čine, prije svega, osuđenici, koje možemo klasifikovati po: starosti, polu, nivou obrazovanja prije kazne, zanimanju prije kazne, zaposlenosti prije kazne, vrsti krivičnog djela i dužini izrečene kazne, ranijoj osuđivanosti, patologiji ličnosti.

Zatim, u aktere resocijalizacije ulaze zakonodavni okviri, zatvor i koncepcija resocijalizacije (pojedini oblici tretmana – obrazovanje, vaspitni rad, rad, slobodno vrijeme, disciplinske kazne i pogodnosti koji se takođe mogu mjeriti), osoblje koje provodi pojedine oblike tretmana i postpenalni tretman.

Društvene okolnosti i resocijalizacija osuđenih lica

Kod nas, kao i u većini savremenih država, polazi se od toga da je svrha kazne lišenja slobode popravljavanje osuđenika i njegova priprema da se ponovo vrati u normalan život na slobodi. Ali kazna zatvora je i oblik zaštite društva od počinitelja krivičnog djela i prijetnja drugim mogućim počiniocima

– kao preventivna mjera. Može se reći da je kazna i odmazda, osveta i slično i pitanje je da li se to može izbjeći – i tehnički i društveno? Međutim, realno stanje i uslovi u zatvoru su, kako kaže V. Nikolić Ristanović: „... u manjoj ili većoj mjeri uglavnom sa izuzetkom skandinavskih zemalja, izvor duboke degradacije ličnosti i narušavanja zdravlja zatvorenika“. (Nikolić – Ristanović, V., 1998:6)

Ako je tako, onda se postavlja pitanje kako se osoba narušenog zdravlja i razorene ličnosti uopšte može uklopiti u život na slobodi? Pitanje je da li zatvori obavljaju samo ulogu zatvaranja, pri čemu su osuđenici izloženi dodatnim patnjama i strahu, usljed nemogućnosti odvijanja života koji bi se približavao životu na slobodi. Naime, osuđeni često obavljaju poslove koji nemaju smisao, nemaju mogućnosti (iako su im prava propisana) za obrazovanje i rad od kojeg će imati neku korist, duge dane provode u hladnim i sumornim zatvorskim hodnicima okruženi jednoličnim, sivim uniformama koje ih stalno podsjećaju da su u zatvoru i da su obilježeni. Kako se osuđenik može popraviti za život van zidova zatvora ako su mu uskraćene mogućnosti (kontakti telefonom s porodicom, prijateljima), komunikacija s ljudima na slobodi? Svjesni smo i brojnih prigovora da bi kontakti telefonom mogli da vode novim krivičnim djelima. To su samo neki od problema koji ukazuju na teškoće zatvora kao sredine u kojoj se osuđenik pokušava resocijalizovati. Nije neosnovano postaviti pitanje da li za mnoge osuđenike zatvor postaje put ka izolaciji i otuđenju od svega što se nalazi van zidina zatvora. Ako ne/prilikama u zatvoru dodamo i prilike u društvu i makro okruženju konkretnog bivšeg osuđenika dobijemo li i odgovor na mnoga pitanja oko neuspjeha resocijalizacije?(Knežić, 2001).

Međutim, institucionalna resocijalizacija je samo jedan od karika u lancu od kojih zavisi uspješan povratak osuđenih na slobodu. Pored strukture ličnosti, makro i mikro socijalni faktori i uslovi imaju značajan uticaj na ishod resocijalizacije. Naime, nijedan čovjek nije po rođenju kriminalac, već pojedinci to postaju u određenim društveno-političkim i ekonomskim uslovima. Poznato je da promjene u društveno-ekonomskim odnosima i razna politička previranja i krize imaju odjek i na strukturu i obim kriminaliteta (primarnog i povrata). Stoga, od prilika i uslova u društvu zavisi i stav i pomoć društva prema bivšim osuđenima. Deklarativno postoji velika spremnost društva da adekvatno prihvati i pruži postpenalnu pomoć licima nakon izdržane kazne ali po riječima M. Milutinovića: „... iskustvo pokazuje, da službe postpenalne zaštite ne funkcionišu dovoljno efikasno i uspješno, da otpušteni osuđenici rijetko kad nailaze na prijem i pružanje pomoći, pa čak, ni one koju nije teško ukazati“. (Milutinović, M., 1977:303)

Istraživanja takođe pokazuju da i u svijetu i kod nas postoje određena shvatanja, odbojnost i žigosanja velikog dijela javnog mnjenja prema bivšim osuđenima, kao društveno opasnim i nečasnim. Takav stav, nerijetko, utiče i na mogućnost zaposlenja po izlasku iz zatvora o čemu govori D. Radovanović: „... paralelno sa brojem ranijih osuda raste i broj (procenat) nezaposlenih, a otpada broj onih koji su bili zaposleni. ... ranija osuđivanost postala je faktor koji smanjuje vjerovatnoću zaposlenja i to je upravo ono što ... sav rad na prevaspitavanju dovodi u pitanje“. (Radovanović, D., 1988:47)Valja istaći i da je stav javno mnjenja, prema bivšem zatvoreniku, može biti samo zaštitnički jer je u pitanju i povjerenje. Primjera radi – zašto bi zaposlio bivšeg zatvorenika u uslovima konkurencije „poštene“ radne snage?

Širim društvenim prilikama i uslovima treba dodati i porodične prilike(socioekonomski status porodice – materijalne, stambene uslove, obrazovanje, zaposlenost, porodične odnose i strukturu porodice), uticaj kriminogenih grupa i susjedstva, sredstava masovnih komunikacija, uticaj raznih sektori i način provođenja slobodnog vremena.

Uticaj porodice je bitan za postpenalni prihvata jer usljed dugotrajnih kazni, i ne samo dugotrajnih, dolazi do raspada porodice i negativnog odnosa porodice prema osuđenom. Stav porodice i uže

društvene sredine prema bivšem osuđeniku određuje i vrsta izvršenog krivičnog djela, jer u nekim kulturama i tradicionalnim shvatanjima nije isto žigosan lopov, siledžija i ubica. Primjer Romkinje (na izdržavanju kazne u Požarevcu za sitne krađe), koja za sebe kaže da nije kriminalac, jer je bila prisiljena da krađe hranu a nije ubijala ni napadala ljude. Međutim, nju ni njena okolina ne smatra kriminalcem, kao što porodica svog člana koji je ubio da bi se osvetio ne smatra kriminalcem. Takav stav porodice i okoline ne primorava bivšeg osuđenika na izolaciju i odbacivanje. Zbog toga, za takve osuđenike način života i društvene veze nisu sasvim poremećeni i pokidani (Knežić, 2001).

Poseban problem bivših osuđenika koji su u zatvoru proveli deset i više godina, odnosi se na starije ljude. Nerijetko, oni po izlasku na slobodu nemaju kuda da odu, nemaju porodicu a ako i imaju onda ih djeca često odbacuju. Zapravo, to i nije samo problem starijih bivših osuđenika nego starije populacije uopšte. U situacijama kada se starost poistovjećuje i svodi na usamljenost, stari ljudi sve češće ostaju prepušteni sami sebi. Napušteni su, čini se, i od društva i od porodice. Izgubili su okvir i podršku, izgubili su sigurnost. Izvjesno je da su mlađi i zdraviji bivši osuđenici u stanju da se lakše prilagode i snađu po izlasku iz zatvora nego stariji.

Nijedan od činilaca društvene okolnosti nije usamljen i teško je utvrditi čiji je uticaj odlučujući za resocijalizaciju bivših osuđenika. Značaj konkretnih sociokulturnih uslova u resocijalizaciji bivših osuđenika vidi se, ako se vratimo na kratko Romima, i kroz rezultate K. Gašljević i M. Martinušić: „Priča za sebe su romske porodice koju čuvaju kulturu življenja na rubu egzistencije (10%)“. Obilježava ih, pored hedonističke životne orijentacije, bremenitost socijalnom patologijom, materijalnom neimaština, skitnja, nerad, rano zasnivanje bračnih zajednica, veliki broj djece, prosjačenje, nizak obrazovni nivo, primitivizam, promiskuitet, vršenje krivičnih djela, ilegalna prodaja robe itd. (Gašljević, K., Martinušić M., 1989:243)

Knežić Branislava (2001) ističe da, često, ponovo izvršeno krivično djelo nije posljedica neuspješnosti zatvorske resocijalizacije nego društvenih okolnosti osuđenika po izlasku iz zatvora (društva, uže društvene sredine, porodične prilike) materijalne, stambene, obrazovne, zaposlenje struktura, lokalne grupe u koje dolazi, sredstva masovnih komunikacija itd. Iz navedenog slijedi da se društvene okolnosti mogu tretirati kao važan predmet mjerenja. Za utvrđivanje stepena povoljnosti istih za resocijalizaciju bivših osuđenika trebalo bi mjeriti bar:

1. Bitne društveno-ekonomske faktore kao što su: potražnja i ponuda radne snage (pol, starost, obrazovanje, zanimanje, itd);
2. Opštedruštvene uslove (vladajući sistem orijentacionih vrijednosti, stavove prema bivšim osuđenicima itd)
3. Razvijenost i karakteristike institucija, organizacija i službi za prihvata i pomoć po izlasku pojedinca iz zatvora.

Mjere iz ove tri grupe faktora u mnogome bi mogle da poboljšaju bitne momente postpenalne faze, naravno, uz riješene materijalne uslove. S tim u vezi, otvaraju se i mnoga pitanja o postpenalnom tretmanu i adekvatnom prihvatu i pomoći bivšim osuđenicima, kako od strane društva u cjelini (preko zakonskih okvira i centara i službi za pomoć i podršku) tako i užeg okruženja. U suprotnom, broj povratnika će i dalje rasti ali, vjerovatno, i onih koji su se specijalizovali za vršenje krivičnih djela pa izmiču Zakonu i vode se u rubrici „tamna brojka“ kriminaliteta.

Umjesto zaključka:

Društvene okolnosti su značajan egzogeni faktor koji utiče na resocijalizaciju osuđenih lica. Često postpenalna faza zbog socioekonomske situacije u društvu ne daje adekvatne rezultate i često su osuđena lica prepuštena sami sebi nakon izlaska sa izdržavanja zatvorske kazne. Mnogi od njih upravo zbog negativnih društvenih okolnosti u kojima se ponovo zateknu brzo izgube samopouzdanje i motivaciju da krenu iz početka, i vraćaju se starim navikama. Recidiv u takvim okolnostima je neminovan, te upravo iz tog razloga ovom problemu postpenalnog tretmana treba posvetiti posebnu pažnju. Svakako da su brojni endogeni i egzogeni faktori koji utiču na resocijalizaciju osuđenih lica i da svaki od njih ima značajnu ulogu u penalnom tretmanu, ali u ovom radu ne želeći da umanjimo značaj tih faktora, mi smo se bavili društvenim okolnostima, koji po nama imaju veoma značajnu ulogu za postpenalni tretman i resocijalizaciju osuđenih lica uopšte.

Literatura

1. Ancel, M. (1991). *Društvena odbrana*. Beograd: IKSI.;
2. Gašljević, K., Martinušić, M. (1989). *Ispitivanje uspješnosti izvršavanja odgojne mjere upućivanja u dom za preodgoj*. Zagreb: Penološke teme.
3. Knežić, B. (2001). *Obrazovanje i resocijalizacija- metode mjerenja*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
4. Kobe, P. (1971). Opšti pristup etiologiji povrata u: *Problemi povrata*. Beograd: JUKPK i IKKI.;
5. Lazarević, Lj. (1971). Krivično pravne mjere prema povratnicima u: *Problemi povrata, XVIII međunarodni kurs iz kriminologije*. Beograd: Jugoslovensko udruženje za krivično pravo i kriminologiju i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.;
6. Marković, T. (1971). Problemi klasifikacije povratnika u: *Problemi povrata*. Beograd: JUKPK i IKKI.;
7. Milutinović, M. (1977). *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.;
8. Nikolić – Ristanović, V. (1996). *Gde su granice kažnjavanja*. Beograd: Temida, Viktimološko društvo Srbije i Evropski pokret u Srbiji.;
9. Nikolić, Z. *Penološka andragogija*. Beograd: IKSI.
10. Petrović, M. (1973). *Vrednosne orijentacije delinkvenata*. Beograd: IKSI.;
11. Radovanović, D. (1988). *Svojstva osuđenika i zatvorski tretman*. Beograd: IKSI.;
12. Radovanović, D. (1992). *Čovek i zatvor*. Beograd: IKSI i Prometej.;
13. Radovanović, D. (1993). Ustanove za vršenje kazne zatvora u: *Aktuelni problemi suzbijanja kriminaliteta*. Beograd: IKSI.;
14. Savezno ministarstvo pravde (1998). *Nacrt Krivičnog zakonika SRJ*. Beograd.;
15. Stevanović, Z. (1993). Tretman osuđenih lica u: *Aktuelni problemi suzbijanja kriminaliteta*. Beograd: IKSI.;
16. Špadijer – Džinić, J. (1973). *Zatvorsko društvo*. Beograd: IKSI.;

**SOCIAL CIRCUMSTANCES AS IMPORTANT FACTOR OF FORMER
PRISONERS' RESOCIALIZATION PROCES**

Summary

If the fundamental task of resocialization is to change prisoners' "criminal" system of values and norms to be in accordance with socially acceptable and desirable norms of behavior then it is understandable that this also includes post-penal treatment of the convicts. It is commonly believed that the process of resocialization is being implemented in prison. However, in prison, preparations are being made, training for social resocialization and a special kind of socialization - resocialization in the prison environment. Resocialization is being achieved and the success of the treatment in the prison is shown at liberty, upon the release of an individual from prison to the community. The aim of this paper is to point out how much social circumstances are a significant factor in the resocialization of former convicts.

Key words: *resocialization, convicted person, recidivism, social circumstances, imprisonment.*

PRIMJENA I EVALUACIJA TRENINGA ASERTIVNOSTI U RADU SA OSUĐENIM LICIMA

Vedrana Rakić³⁵⁷
dipl. spec. pedagog
Kazneno-popravni zavod Bijeljina

Sažetak: U radu su date teorijske osnove treninga asertivnosti, kao i opis primjene i evaluacije programa "Ja sam Ok, Ti si Ok" u radu sa grupom osuđenih lica iz Kazneno-popravnog zavoda Bijeljina. Kao ciljna grupa programa odabrano je 10 osuđenih lica iz kategorije počinitelja krivičnih djela sa elementima nasilja, recidivista i disciplinski kažnjavanih lica. Opšti cilj programa „Ja sam Ok, Ti si Ok“ definisan je kao razvijanje i uvježbavanje socio-emocionalnih vještina, vještina asertivnosti i rješavanja problema kod osuđenih lica. Takođe, na ovaj način nastojalo se doprinijeti ispunjavanju same svrhe izvršenja krivičnih sankcija, konstruktivnom korištenju slobodnog vremena osuđenih lica, održavanju discipline unutar zatvorskog sistema, te njihovoj pripremi za život na slobodi. Uporedni podaci pre i post testiranja učesnika, kao i njihovo zadovoljstvo svim aspektima programa i stav o personalnom benefitu, čini program "Ja sam OK, ti si Ok" primjerom pozitivne penološke prakse koju u budućnosti treba kontinuirano sprovoditi i unapređivati.

Ključne riječi: asertivni trening, osuđena lica, Kazneno-popravni zavod Bijeljina, evaluacija

Uvod

Uzrok interesovanja za konstruktivan vid komunikacije kao što je asertivnost bio je početak Pokreta ljudskih prava povezan sa problemom etničkih manjina i različitih oblika diskriminacije u SAD-u 60tih godina prošlog vijeka. U takvim okolnostima bilo je potrebno pronaći efikasniji način komunikacije od agresivnosti, što je rezultiralo pojavom novog psihološkog konstrukta – asertivnosti (Vlahović, Popić, 2012). Lange i Jakubowski (1976) definišu asertivnost kao izražavanje misli, osjećanja i uvjerenja na direktan, iskren i adekvatan način, bez ugrožavanja prava druge osobe. Asertivnost, prema pomenutim autorima, uključuje poštovanje, ali ne i snishodljivost iz ubjeđenja da druga osoba ima veću vrijednost i prava, zato što je u ulozi moći, iskusnija, učenija, drugog pola, nacionalnosti, rase. Asertacija uključuje samopoštovanje koje je jednako poštovanju prava i vrijednosti druge osobe, te asertivna osoba zauzima egzistencijalnu poziciju: Ja sam vrijedna osoba, Ti si vrijedna osoba.

Trening asertivnosti je stasao u okvirima kliničke prakse, gdje je dosledno procjenjivan kao korisna komponenta kliničkog tretmana različitih psihičkih poremećaja, no 70tih godina prošlog vijeka otiskuje se i van nje. Ekspanziji njegove upotrebe na širokom krugu korisnika pogoduje prepoznavanje interpersonalnih odnosa kao značajnog faktora za razvoj, samovrednovanje i kvalitet života osobe. Danas je trening asertivnosti sastavni dio različitih preventivnih psiholoških programa, školskih mentalnih higijenskih programa, modula za razvoj socijalnih i specifičnih komunikacijskih vještina različitih grupa korisnika, edukativnih programa za menadžere, voditelje dječijih i adolescentskih grupa (Tovilović, 2005).

---

³⁵⁷ sharena108@gmail.com

Trening asertivnosti je polustrukturirana terapijska procedura koja proističe iz terapijske orijentacije kognitivno-bihejvioralne terapije. Sačinjen je od različitih kognitivno-bihejvioralnih tehnika zasnovanih na principu recipročne inhibicije i kognitivne restrukturacije³⁵⁸.

Andrew Salter je bio prvi koji je, u svojoj knjizi "Conditioned Reflex Therapy", postavio asertivnost kao terapijski cilj, odnosno pozitivni cilj za klijenta. Nakon njega, najveći doprinos razvoju asertivnog treninga dali su Wolpe i Lazarus, te Smith, Lange i Jakubowski.

Osnovne kognitivno-bihejvioralne procedure treninga asertivnosti su:

- podučavanje klijenata razlici između asertacije i agresivnosti, između pasivnosti i učtivosti pomoć klijentu u identifikovanju i prihvatanju svojih asertivnih prava i prava drugih ljudi
- redukovanje postojećih kognitivnih i afektivnih prepreka na putu za asertivno ponašanje (iracionalnih uvjerenja, ekscitirajuće anksioznosti, osjećanja krivice, bijesa i sl.)
- razvijanje asertivnih vještina pomoći praktičnih metoda. (Lange i Jakubowski, 1976)

U skladu sa širokom primjenom treninga asertivnosti realizovana su i brojna istraživanja efekata u prevenciji i tretmanu različitih poremećaja. Rezultati istraživanja su pokazali da se Asertivni trening uspješno koristi za razvijanje socijalnih vještina, modifikaciju agresivnog ponašanja, prevenciju konzumiranja štetnih materija, itd.

Resocijalizacija i trening asertivnosti

Prevaspitanje predstavlja jedan višedimenzionalni proces mijenjanja ličnosti počinitelja krivičnih djela, kako bi se po izlasku na slobodu pripremili za konformističko ponašanje u okviru makro i mikro socijalne sredine.

Postoji više podjela tretmanskog pristupa osuđenim licima, a prema jednoj od njih razlikuju se psihodinamski, bihejvioralni i eklektički pristup, koji podrazumijeva: kognitivno –bihejvioralni pristup, psihoeđuaktivni pristup, trening socijalnih vještina, model socijalnog učenja i multimodalne programe (Bakić, 2001). Svaki od pristupa ima svoje zagovornike. Neka istraživanja ukazuju na to da je kognitivno–bihejvioralni pristup najdjelotvorniji u suzbijanju recidivizma (Garret,1985; Mc Guirre & Priestley, 1995; Anrews & Bonta, 1998; prema Bakić, 2001), a uz njega se, tvrde pojedini autori (Lipsej, 1992; McGuirre & Priestley, 1995; prema Bakić, 2001) ističu i multimodalni programi. U literaturi (npr. Ripley, 1993: prema Knežević i Savić, 2013) se može naći i mišljenje o velikoj vrijednosti edukativnih programa koji razvijaju socijalne vještine, podstiču usvajanje tehnika i strategija za regulisanje vlastitih emocija i sl.

Osnovno sredstvo ostvarenja savremeno koncipiranog cilja prevaspitanja počinitelja krivičnih djela je eklektički tretmanski model baziran na multidimenzionalnosti pristupa i čija primjena zavisi od okolnosti, situacija i naučne potkovanosti stručnjaka. Široko zastupljen pristup eklektičkog modela je svakako i Učenje socijalnih vještina³⁵⁹. Ovaj pristup polazi od toga da su ponašanja pojedinca proizvod neadekvatne socijalizacije i nedostatka socijalnih vještina, te se s toga problemi u ponašanju

---

³⁵⁸ Kognitivna restrukturacija je pojam koji se odnosi na mijenjanje automatskih misli i iracionalnih (samoodmažućih) uvjerenja kojima mi ljudi *sami sebi* odmažemo u ostvarivanju naših ciljeva, stvarajući disfunkcionalne emocije koje blokiraju naše adaptabilno ponašanje (npr. asertivnost).

³⁵⁹ Socijalne vještine su naučeni oblici ponašanja, odnosno uvježbane sposobnosti. Uče se od najranijeg djetinjstva, u porodici-spontano imitacijom, metodom pokušaja i pogrešaka. Kasnije se utvrđuju ili mijenjaju kroz interakciju s ostalim grupama (vršnjaci, škola, radne grupe i dr.) i širim socijalnim okruženjem (prema Ajduković i Pečnik,1994).

moгу prevazići pronalaženjem socijalno prihvatljivih obrazaca ponašanja. Asertivnost je jedna od socijalnih vještina koja se može savladati ovim pristupom, kao i sa njom povezana samokontrola, pregovaranje, kritičko razmišljanje, slušanje sagovornika i sl.

Procedure i tehnike koje pomažu učesnicima da unaprijede asertivne ekspresije obično uključuju bihevioralne probe, modeliranje i rol plej.

Iako je efektivnost asertivnog treninga dokumentovana kroz studije njegove primjene u radu sa širokom kategorijom kliničke i nekliničke populacije, nekoliko studija je testiralo efektivnost asertivnog treninga u radu sa kriminalnom, antisocijalnom populacijom.

Osuđena lica koja često ispoljavaju eksplozivne reakcije i koja nisu usvojila prihvatljive obrasce ekspresije ljutnje/bijesa mogu imati benefit od programa asertivnog treninga. Tačnije, nekoliko studija nudi probnu podršku za korisnost asertivnog treninga u smanjenju antisocijalne agresije (Sarason, 1968; Rimm, Hunziker & Keson, 1971; MacPherson, 1972; Scopetta, 1972; Wallace, Teigen, Liberman & Baker, 1973; Rimm, Hill, Brown & Stuart, 1974; Fy, Eislder & Pinkston, 1975).

Scopetta i sar. (1972) su istraživali efikasnost modeliranja u procesu rehabilitacije maloljetnih delinkvenata. Četrdeset pet institucionalizovanih delinkvenata je nasumično raspoređeno u tri grupe u kojima su se koristile tri varijacije modeliranja. U jednoj grupi je primjenjivano posmatranje živog modela i rol plej, u drugoj pored toga i jačanje odnosno utvrđivanje tačnih imitacija, dok je treća grupa kao primalac verbalnog simboličnog modeliranja služila kao kontrolna grupa. Nakon devet sesija u vremenskom terminu od jedan i po sat, prve dvije grupe su iskazale značajan napredak (smanjenje antisocijalnog ponašanja) u odnosu na kontrolnu grupu. Rezultati Scopettinog rada sugerišu da su modeliranje i rol plej korisne komponente tretmanskog programa dizajniranih za smanjenje interpersonalne agresije (Gentile, 1973).

Obrazloženje za sprovođenje treninga asertivnosti sa prestupnicima je bazirano na mišljenju da ta kategorija lica posjeduje skromne socijalne vještine koje doprinose da se oni češće nađu u situacijama u kojima je prestupništvo moguće (npr. nisu u mogućnost da se odupru pritisku socijalne grupe/vršnjaka) ili da pretenduju ka usložljavanju loših situacija (npr. slabo upravljanje u potencijalno agresivnim susretima). Ne postoji fiksni set tehnika, ali većina programa sadrži direktne instrukcije, podržane opservacijom i rol plejom u grupnom tretmanskom setingu.

Iako trening asertivnosti može biti primjenjen individualno ili grupno, praktičari grupni trening smatraju podesnijim za primjenu, jer grupa predstavlja dobar, podstičući okvir za modeliranje novog oblika socijalnog ponašanja (Tovilović, 2005).

Program “Ja sam OK, Ti si OK”

Program „Ja sam OK, Ti si OK“ predstavlja strukturirani trening asertivnosti primjenjen tokom 2015. godine u radu sa grupom osuđenih lica Kazneno-popravnog zavoda Bijeljina. Koncept programa poštoval je postojeće preporuke praktičara i nalaze istraživača.³⁶⁰ Formiran je kao cjelina od 14 grupnih sastanaka, koji su se odvijali jednom sedmično u trajanju od 2 sata. Program se sastojao iz edukativnog i iskustvenog dijela. Edukativni dio podrazumjeval je upoznavanje grupe sa konceptom asertivnosti, stilovima komunikacije, asertivnim pravima, iskripljenim uvjerenjima i ulogama koje nas ometaju u asertivnom ponašanju, kao i podsticanje učesnika da razmisle o oblastima svog života u kojima imaju poteškoće sa asertivnim postavljanjem. Iskustveni dio treninga bio je, pak, usmjeren ka razvijanju vještina asertivne komunikacije kroz upoznavanje sa istima i konkretne vježbe (tipovi asertivne komunikacije, asertivne tehnike, kako uputiti i primiti kritiku, kako ulaziti u konstruktivne konflikte, kako uputiti i primiti pohvalu i sl.).

---

³⁶⁰ Priručnik Psihopolis Instituta iz Novog Sada i Michel, F. (2008). *Assert Yourself*. Perth, Western Australia: Centre for Clinical Interventions.

Kao ciljna grupa za sprovođenje programa odabrano je 10 osuđenih lica iz kategorije počinitelja krivičnih djela sa elementima nasilja, recidivista i disciplinski kažnjavanih lica. Odabrana grupa je prije ulaska u program testirana sledećim instrumentima: Skala agresivnosti (Buss & Perry, 1992), Ratusova skala asertivnosti i PWB (Ryff's Psychological Well-Being Scales). Kako bi se utvrdio potencijalni efekat treninga izvršeno je retestiranje učesnika istim instrumentima, nakon 4 meseca po završetku programa.

Odluka o izboru ciljne grupe zasnovana je na činjenici da je nasilni kriminal od strane društvene zajednice percipiran kao najznačajniji vid kriminala, koji zahtjeva efekatan odgovor vlade u smislu njegovog umanjenja, hvatanja i kažnjavanja počinitelja, razvijanja i primjene posebnih programa u cilju prevencije recidivizma nasilnih prestupnika. Promjena ponašanja nasilnih članova zajednice je vjerovatno najteži zadatak sa kojim se zatvorski sistem suočava. On zahtjeva veliku posvećenost zatvorskog osoblja, prevashodno tretmanskog i podršku od strane kolega i Uprave.

Takođe, fokusiranjem na zatvorski sistem uočava se značajan problem nasilja ili prijetnja nasiljem kao dio zatvorskog sistema. Zatvorenici prihvataju životni stil koji uključuje nasilje u svakodnevnom životu, mentalitet „napadni ili ćeš biti napadnut“. Od strane zatvorskog sistema, na čelu sa Službom tretmana, ulaže se permanentan napor u pružanje pomoći osuđenim licima u suočavanju sa problemima nad kojim mogu imati kontrolu, odn. pomaže im se da nauče kontrolisati izlive bijesa i otvorenog agresivnog verbalnog i neverbalnog ponašanja.

Opšti cilj programa „Ja sam Ok, Ti si Ok“ je razvijanje i uvježbavanje socio-emocionalnih vještina, vještina asertivnosti i rješavanja problema kod osuđenih lica. Takođe, na ovaj način doprinosi se ispunjavanju same svrhe kažnjavanja, konstruktivnom korištenju slobodnog vremena osuđenih lica, održavanje discipline unutar zatvorskog sistema, te njihovoj pripremi za život na slobodi.

Specifični ciljevi programa/treninga su: redukovanje agresivnog ponašanja u korist asertivnog, razumjevanje i prihvatanje svojih asertivnih prava, otklanjanja iskrivljenih uvjerenja i u uloga koje ometaju ili sprečavaju asertivno ponašanje, jačanje tolerancije na neprijatnost, jačanje samoodgovornosti, razvijanje veće osjetljivosti i razumjevanja za druge ljude, razvijanje sposobnosti za asertivno ponašanje u konfliktnim situacijama.

Evaluacija programa

1. **Struktura grupe:** 10 osuđenih lica počinitelja različitih krivičnih djela (ubistvo, tjelesne povrede, razbojništvo, oduzimanje maloljetnog djeteta, nasilje u porodici, „droga“, teška krađa).

од 20 - 30.g.	од 30- 40.g.
5 50%	5 50%

Табела 1. Starost učesnika treninga

da	ne
6 60%	4 40%

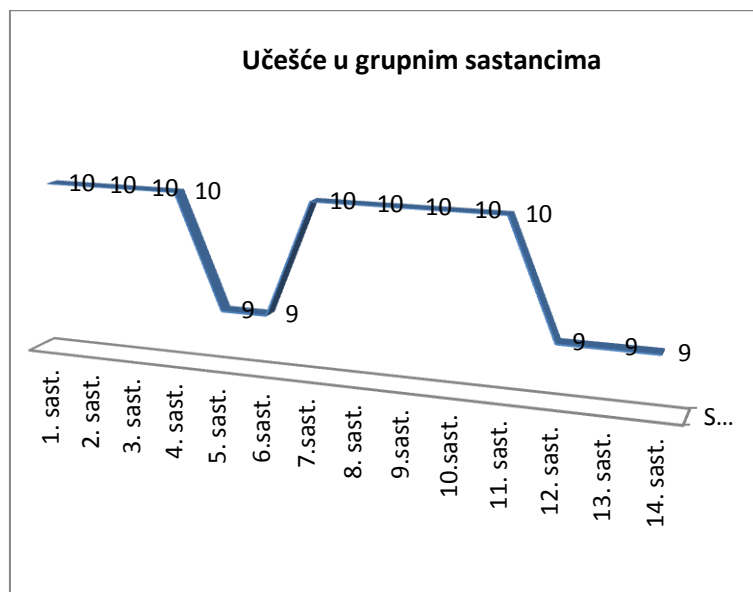
Табела 2. Ranija osuđivanost učesnika

da	ne
7 70%	3 30%

Табела 3. Disciplinsko tretiranje učesnika grupe

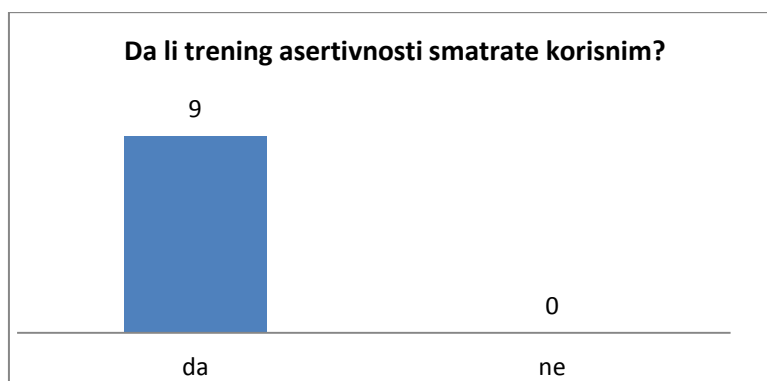

2. Učešće u grupnim sastancima

Jedan učesnik je samovoljno napustio grupu, potom izražavajući molbu za ponovnim uključenjem. Pred sam kraj treninga jedan od učesnika je dobio uslovni otpust, te iz tog razloga nije učestvovao u evaluaciji.

3. Ocjenjivanje kvaliteta grupnog rada od strane učesnika

Korisnost asertivnog treninga učesnici vide u: sticanju novog znanja, „Mogao sam naučiti kako da se odnosim prema drugima, a da to ne bude na agresivan način.“, prijatnom druženju, „Primjetio sam veliku razliku u svom reagovanju. Nisam više agresivan kad me neko iskritikuje, nego je smireno prihvatim, razmislim o tome, pa tek onda reagujem“, sticanju primjenjivog znanja...

Sledeće tvrdnje članovi su ocjenili na način:

TVRDNJE	OCJENA
Sastanci su bili zanimljivi i podsticajni	4.22
Sadržaj je bio praćen korisnim vježbama.	4.11
Očekivanja sa kojima sam ušao u grupu su ispunjena.	4.33
Voditeljka je bila dobro pripremljena za sadržaj sastanaka.	4.88
Sadržaji su prezentovani jasno i razumljivo.	4.55
Kako biste ocjenili Vaše zalaganje u grupi?	3.63
CJELOKUPNI TRENING OCJENILI BISTE ...	4.55

(Napomena : maksimalan broj bodova je 5,00)

4. Procjena efekata treninga asertivnosti

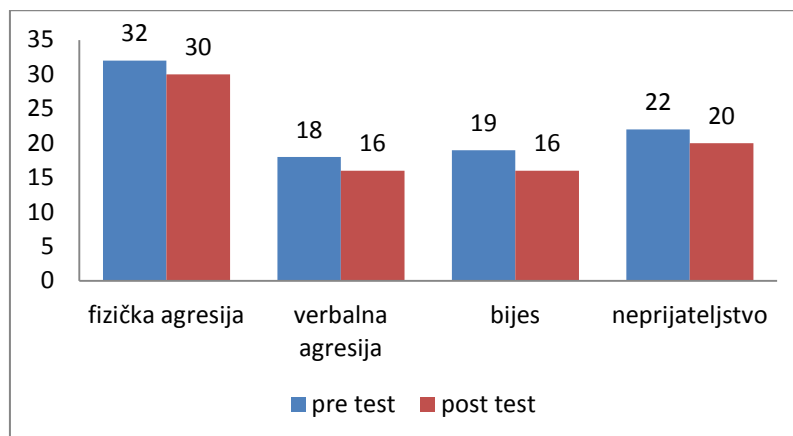
Odabrana grupa osuđenih lica za trening asertivnosti je prije ulaska u program testirana sledećim instrumentima: Skala agresivnosti (Buss & Perry,1992), Ratusova skala asertivnosti i PWB (Ryff's Psychological Well-Being Scales). Kako bi se utvrdio potencijalni efekat treninga izvršeno je retestiranje učesnika istim instrumentima, nakon 4 meseca po završetku programa.

Rezultati Rathusove skale asertivnosti, koja je urađena prije uključivanja osuđenih lica u program, ukazuje na dominantan srednji nivo asertivnih vještina (gornja granica) kod 7 učesnika i 3 učesnika sa visokim nivoom asertivnih vještina. Važno je istaći da Rathusova skala predstavlja skalu samprocjene, te da osuđena lica sebe percipiraju kao asertivne bezobzira na počinjena krivična djela sa elementima nasilja i disciplinske kazne. Takođe, s obzirom na zabilježen značajan nivo asertivnosti učesnika u pretestu, ova skala nije rađena nakon završetka treninga.

Skala agresivnosti (Buss & Perry,1992) sa druge strane ukazivala je na visok nivo agresivnosti kod učesnika treninga. Tačnije kod pet učesnika zabilježen je iznadprosječni nivo agresivnosti, a kod preostalih pet gornja granica srednjeg nivoa.

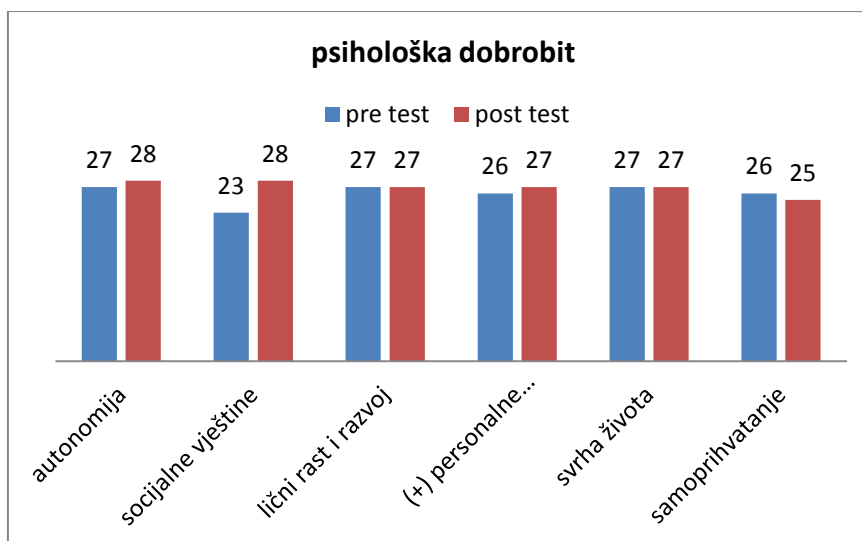
Dobijen kontradiktorni rezultat skale asertivnosti i agresivnosti ne iznenađuje, s obzirom na činjenicu da veliki broj agresivnih osoba sebe smatra asertivnim. Agresivne osobe znaju da se zauzmu za sebe, da traže svoja prava i odbiju neadekvatne zahtjeve drugih, ali oni to rade na način koji druge ljude ugrožava. Njihov cilj je da svojim agresivnim nastupom izazovu pasivnost i povlačenje drugih. Često koriste povišen ton, ispoljavaju bijes, naređuju, prijete i navaljuju. Agresivno ponašanje najčešće dovodi do uspjeha, kada se posmatraju kratkoročni efekti. Dugoročno, agresivnost dovodi do gubitka poštovanja, porasta tenzije, loših međuljudskih odnosa, osvetničkih tendencija, dakle do pojavljivanja agresivnog odgovora druge strane.

Uporedni rezultati skale agresivnosti urađene prije i 4 meseca nakon realizovanog treninga asertivnosti ukazuju na značajan ishod treninga. Sve mjerene dimenzije agresivnosti (fizička agresija, verbalna agresija, bijes i neprijateljstvo) kod učesnika treninga su umanjeni.

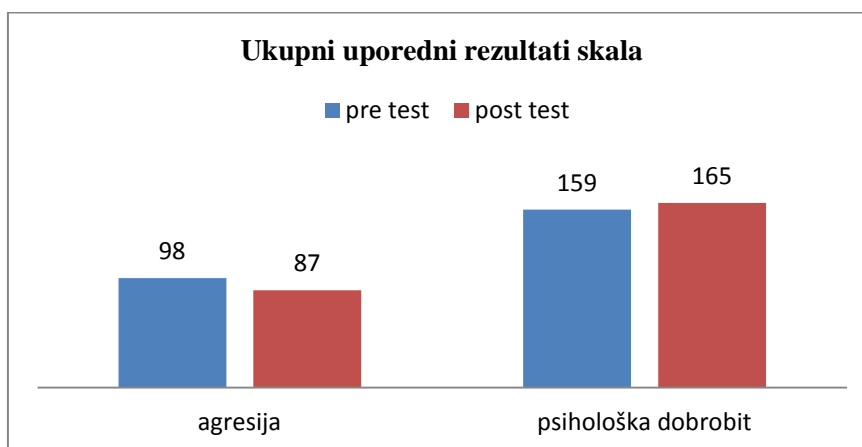

Takođe, važno je istaći činjenicu da tokom trajanja treninga i 4 mjeseca nakon toga, nijedan od članova grupe nije počinio disciplinski prekršaj. Važnost ovog podatka naročito dolazi do izražaja ukoliko ga uporedimo sa ulaznom analitikom vezanom za samu strukturu grupe koja ukazuje da je 70% učesnika grupe prije ulaska u program bilo disciplinski kažnjavano.

Skalom psihološkog dobrostanja pratilo se nekoliko dimenzija kod učesnika: autonomija, socijalne vještine, lični rast i razvoj, pozitivne personalne reakcije, svrha života, samoprihvatanje. Najznačajniji napredak kod učesnika bilježi se u aspektu socijalnih vještina, čije poboljšanje predstavlja i samu srž treninga asertivnosti.

Ukupni uporedni podaci pre i post testova ukazuju na značajan doprinos treninga asertivnosti u snižavanju nivoa agresivnosti učesnika. Međutim, zaključke na osnovu rezultata dobijenih istraživanjem na malom uzorku treba uzeti sa rezervom. Takođe, tokom primjene kursa asertivnosti, višedimenzionalni institucionalni tretman u zatvoru je bio u toku, što je potencijalno takođe vršilo uticaj na promjene koje su zabilježene post testiranjem.

Rad sa populacijom agresivnih osuđenih lica predstavlja veliki profesionalni izazov i iziskuje punu posvećenost, na granici sa izgaranjem. Od voditelja se zahtjeva i nesebično korištenje sebe kao modela za oponašanje, kroz vlastitu toleranciju, strpljenje i asertivne vještine. Preporučljivo ga je raditi u paru, odn. koterapijski.

Generalno gledajući, uporedni podaci pre i post testiranja učesnika, kao i njihovo zadovoljstvo svim aspektima programa, stav o personalnom benefitu, čini program “Ja sam OK, ti si Ok” primjerom pozitivne penološke prakse koju u budućnosti treba kontinuirano sprovoditi i unapređivati.

Zaključak

U zavisnosti od zauzetog gledišta i perspektive, delinkvencija i činjenje krivičnih djela se može posmatrati kao rezultat različitih procesa koje prestupnici ne kontrolišu u potpunosti uključujući i učenje neprikladnih stavova, obrazaca ponašanja i neuspjeh u razvijanju adekvatne kontrole emocionalnog odgovora (npr. bijes). Ovakve perspektive otvaraju prostor za mogućnost upotrebe terapijskih tehnika kako bi se prestupnici osposobili za izbjegavanje kriminalnog ponašanja u budućnosti. Realizacija programa kroz grupni oblik rada nosi brojne prednosti za većinu osuđenih lica. Naime, kroz grupnu dinamiku učesnici se uče i vježbaju međusobno poštovanje, povjerenje, toleranciju na različitost, konstruktivno izražavanje misli, slušanje, što sve rezultira ličnim razvojem i poboljšanim samopoštovanjem.

Program “Ja sam Ok, Ti si Ok” može se svrstati u grupu malih rehabilitacionih programa. Takav pristup ima najviše šanse pomiriti sva tri bitna interesa koji se ukrštaju u institucionalnom tretmanu: interes osuđenog lica da mu se pruži potrebna pomoć, interes konkretne ustanove i šireg sistema u koji je ustanova uklopljena za vlastitim urednim funkcionisanjem, te društveni interes da se institucionalnim tretmanom postigne da osuđene osobe više ne čine krivična djela. (Bakić, 2001)

Pratkovanje ovog vida rada sa populacijom agresivnih osuđenih lica najbolje je posmatrati i planirati kao komponentu šireg programa Kontrole bijesa. Razlog je u tome što agresivnim osobama njihova agresivnost i dominantne taktike odgovaraju, te su slabije motivisani da ih mijenjaju. Stoga asertivni trening treba biti nadopunjen i drugim intervencijama.

Iako uporedni podaci, kao i visoko vrednovanje sadržaja, koncepta treninga i rada voditelja od strane učesnika ohrabruju, praktikovanje i praćenje efekata treninga asertivnosti bi trebalo bogatiti kroz uključivanje u program i drugih kategorija lica, naročito onih sklonih pasivnom ponašanju i potpunije praćenje uvida u terapijski ishod treninga.

Literatura:

- Tovilović S.(2005), Asertivni trening: efekti tretmana, održivost promena i udeo terapeuta u terapijskom ishodu, Psihologija, Vol.38 (1)
- Lange A.J, Jakubowski P.(1976), Responsible Assertive Behavior, Champaign: Research Press
- Lange A.J, Jakubowski P. (1978), The Assertive option, Champaign: Research Press
- Vlahović S, Popić M. (2012), Priručnik za vođenje treninga asertivnosti sa roditeljima dece sa smetnjama u razvoju, Beograd, Savez MNRO Srbije
- Pisani materijal za iskustveni kurs asertivnog treninga, Novi Sad, Psihopolis institute
- Mitrić Aćimović D. (2013), Implementacija i evaluacija grupnih formi rada sa osuđenim licima – studija novosadskog slučaja, Andragoške studije, broj 2, str. 137-148
- Bakić D. (2001), Prikaz nekih modela institucionalnog tretmana počinitelja krivičnih djela, Ljetopis socijalnog rada, 8(1), 35-50
- Gentile S.A. (1976), The effects of symbolic modeling and behaviour rehearsal on assertive training with prison inmates, The University of British Columbia

IMPLEMENTATION AND EVALUATION OF ASSERTIVE TRAINING WITH INMATES

Vedrana Rakić
Detention and Rehabilitation Centre
Bijeljina

Summary

This paper presents theoretical background of assertive training, and describes implementation and evaluation of program “Ja sam Ok, Ti si Ok” in work with group of inmates from Detention and Rehabilitation Centre Bijeljina. As target group for program 10 inmates have been selected from convicts for violence criminal acts category, recidivists, and disciplinary treated person. The overall goal of the program was defined as development and training of socioemotional skills, assertiveness and inmates problem solving. Also, by using this approach the aim was to contribute to fulfillment of purpose execution of criminal sanctions, constructive use of leisure, maintenance of discipline in prison and preparation of inmates for free life in community. Comparative data of pre and pos-testing of participants, their contentment with all aspects of the program and stance of personal benefit, makes program “Ja sam Ok, Ti si Ok” example of positive penal practice which needs to be continuously implemented and improved in the future.

Key words: *assertive training, inmates, Detention and Rehabilitation Centre Bijeljina, evaluation*

ANOMIJA DRUŠTVA I POSLJEDICE
SEKCIJA III

VIKTIMOLOGIJA I NEVIDLJIVE ŽRTVE PROSTITUCIJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Izv.prof. Azra Adžajlić-Dedović Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije,
Univerzitet u Sarajevu³⁶¹

Doc.dr. Samir Rizvo, Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine, Pomoćnik ministra za
međunarodnu saradnju i evropske integracije³⁶²

Sažetak: Ovaj rad predstavlja posljednje izmjene i dopune krivičnih zakona značajnih za poboljšanje zaštite žrtava prostitucije u Bosni i Hercegovini. Rad se usredotočuje na izmjene i dopune krivičnih zakona Bosne i Hercegovine s novim inkriminacijama koje su značajne za zaštitu žrtava prostitucije. Izmjene su analizirane iz perspektive najznačajnijih internacionalnih (europskih) zahtjeva i preporuka. U radu, autori predviđaju novu kodifikaciju ili mjere de lege ferenda za pravilnu provedbu koja bi bila u skladu s Konvencijama UN-a i direktivama EU, ali i sa Istanbulskom konvencijom. Namjera autora je da korištenjem usporedne metode za pružanje usporednog pregleda nacionalnih mehanizama za sprečavanje prostitucije i predlaganje najboljih mjera za identifikaciju žrtava prostitucija koje su temeljne na različitim praksama u Europi.

Ključne riječi: Žrtve prostitucije, Viktimologija, Sudjelovanje/učešće žrtve

UVOD

U ovom radu biti će predstavljen aproksimativan obim prostitucije u Bosni i Hercegovini za period od 2014. do 2017. godine kroz prizmu podignutih optužnica i izrečenih presuda. Namjera nam je da u radu predstavimo probleme sa kojim se susreću žrtve prostitucije i najbolje prakse u vezi sa pomoći, podrškom i zaštitom ovih žrtava. S tim u vezi u radu smo istakli najznačajnije međunarodne dokumente u vezi sa sprječavanjem i suzbijanjem prostitucije, zatim nacionalni okvir u vezi sa sprječavanjem i suzbijanjem prostitucije, ali i sa pomoći, podrškom i zaštitom žrtava prostitucije u Bosni i Hercegovini. U namjeri da jasno ukažemo na najznačajnije uzroke sekundarne viktimizacije žrtava prostitucije u Bosni i Hercegovini mi smo analizirali postojeće zakonodavstvo i recentnu literaturu iz ove oblasti. Saznanja do kojih smo došli nakon provedenog istraživanja predstavili smo kao teorijska i praktična, s tim da su u radu sadržane najbolje mjere ne samo zaštite, već i identifikacije žrtava prostitucije, jer sve dok nije identificirana žrtva prostitucije je „nevidljiva“ ili izvan sistema pomoći, podrške i zaštite u Bosni i Hercegovini.

1. MEĐUNARODNO-PRAVNI OKVIR ZA SPRJEČAVANJE I SUZBIJANJE PROSTITUCIJE

Univerzalna deklaracija, osnovni je međunarodni dokument, o jednakosti u pravima za sve ljude, dok su države potpisnice obavezne da periodično podnose izvještaje o naporima koje čine na poštivanju ljudskih prava, ali i sprječavanju i suzbijanju seksualnog nasilja i zlostavljanja. Za razliku od Univerzalne deklaracije, Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama

---

³⁶¹ aadzajlic@fkn.unsa.ba

³⁶² samir.rizvo@msb.gov.ba

(CEDAW) obavezuje država članice da se suzdrže od diskriminacije žena i poduzmu niz mjera kojima će se osigurati jednakost žena i muškaraca u svim oblastima života, dok član 6 ove Konvencije sadržava obavezu sprječavanja trgovine žena i njihovog iskorištavanja radi prostitucije. Konvencija o pravima djeteta (KPD) na sveobuhvatan način definiše obaveze država u pogledu zaštite, poštovanja i unapređenja ljudskih prava osoba mlađih od 18 godina i predstavlja osnov zaštite djece od spolno zasnovanog nasilja, seksualne eksploatacije i seksualne zloupotrebe. Opcioni protokol o prodaji djece, dječijoj prostituciji i pornografiji, kao i Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, upućuju nas na obavezu posebne zaštite djece žrtava svakog oblika seksualnog nasilja, i posebno djece žrtava trgovine ljudima i prostitucije.

Deklaracija o eliminaciji nasilja nad ženama, Pekinška Deklaracija i Platforma za Akciju u oblasti nasilja nad ženama, nalažu primjenu standarda dužne pažnje u sprječavanju, istragama i usvajanja multidisciplinarnog pristupa usmjerenog na žrtve, s fokusom na prikupljanju materijalnih dokaza, a izbjegavanju isključivog oslanjanja na svjedočenje žrtve. Pored prethodno navedenih dokumenata, neophodno je poznavati Međunarodnu konvenciju o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije, Konvenciju o suzbijanju trgovine ljudima i iskorištavanju prostitucije drugih, Konvenciju o političkim pravima žena, Konvenciju protiv mučenja i drugih oblika nehumanog ili ponižavajućeg postupanja i kazne, Međunarodnu konvenciju o zaštiti prava svih radnika migranata i članova njihovih porodica, Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda, Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za administraciju pravosudnog sistema za maloljetne prestupnike (Pekinška pravila), Smjernice Ujedinjenih nacija za prevenciju maloljetničke delikvencije (Rijadske smjernice), Pravila Ujedinjenih nacija o zaštiti maloljetnika lišenih slobode, Smjernice za djelovanje prema djeci u sistemu krivičnog pravosuđa (Bečke smjernice), Deklaraciju o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe moći, i Smjernice Ujedinjenih nacija o pravosuđu u stvarima koje uključuju djecu žrtve.

Za nas jedan od najznačajnijih međunarodnih ugovora o ljudskim pravima koji je obavezujući za sve članice Savjeta Evrope svakako je Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda. Međutim, od značaja je i Konvencija Savjeta Evrope o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istambulska Konvencija), Konvencija Savjeta Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe (Lanzarotska Konvencija), Preporuka Komiteta ministara Savjeta Evrope R(91)11 o seksualnom iskorištavanju, pornografiji i prostituciji i trgovini djecom i omladinom, Preporuka Savjeta Ministara Rec (2001) 16 o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja, 31. oktobra 2001, Rezolucija Parlamentarne skupštine 1099 (1996.) o seksualnom iskorištavanju djece, 25. septembar 1996., Rezolucija Parlamentarne skupštine 1212 (2000.) o silovanju u oružanim sukobima, 3. april 2000., Rezolucija Parlamentarne skupštine 1307 (2002.) o seksualnom iskorištavanju djece: nulta tolerancija, 27. septembar 2002. i Preporuka 1666 (2004.) o zabrani tjelesnog kažnjavanja djece na području Evrope, 23. juna 2004. godine.

Prema članu 11. stav 1. Konvencije o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja: „*Svaka članica potpisnica dužna je uspostaviti djelotvorne socijalne programe i pokrenuti multidisciplinarnu strukturu, kako bi se osigurala potrebna podrška žrtvama, njihovoj bliskoj rodbini i svakoj osobi koja je zadužena za vođenje brige o njima*“.

2. SPRJEČAVANJE I SUZBIJANJE PROSTITUCIJE U BOSNI I HERCEGOVINI

„*Savremeni pristup prostituciji u evropskim državama sastoji se u neodobravanju i osudi komercijalizovanog seksa, a naročito prisilne prostitucije žena, djevojaka i djece*“ (Slavković, V., 2015: 377). „*Član 3 Ustava Evropske Unije o Fundamentalnim Pravima ukazuje na to da svako ljudsko biće ima univerzalno pravo na integritet i da je zakonom zabranjeno da ljudsko biće ili dijelovi ljudskog bića budu predmet ekonomskog prosperiteta*“ (Žene-ženama, Sarajevo, 2000: 4). Prostitucija je prekršaj prema krivičnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine, dok je kao krivično djelo propisano kao kažnjivo i zabranjeno „navođenje na prostituciju“ i „međunarodno vrbovanje radi vršenja prostitucije“ prema kojim su u kažnjivoj zoni svi oni koji navode, podstiču ili namamljuju ili na drugi način omogućavaju predaju drugom radi pružanja seksualnih usluga ili učestvuju u organizovanju ili vođenju pružanja seksualnih usluga radi zarade. Radnje izvršenja ovog djela propisane su alternativno, dok je u kažnjivoj zoni onaj koji zarađuje sa prostituiranjem drugih lica. Omogućavanje predaje žrtve

prostitucije dugome radi pružanja seksualnih usluga podrazumijeva sve radnje koje su usmjerene na stvaranje mogućnosti da žrtva i druga osoba dođu u fizički kontakt radi vršenja seksualnih usluga, a što uključuje dovođenje žrtve na određeno mjesto, posredovanje između nje i drugog lica, obezbjeđenje prostorija u kojima će se usluge izvršiti itd. Žrtva prostitucije ne mora biti prisiljavana na prostituciju da bi se ostvarilo biće ovog krivičnog djela. „U cijelom društvu često postoji težnja da se žrtva potcijeni i ubijedi da je sama kriva što je do krivičnog djela došlo. Ova tendencija postoji počev od najbliže okoline žrtve, preko organa krivičnog gonjenja, do najširih društvenih struktura“ (Nikolić-Ristanović, V.; 2003: 3).

Za navođenje osobe na pružanje seksualnih usluga, ili vođenje i organizaciju pružanja takvih usluga počinitelj može biti kažnjen zatvorom od šest mjeseci do pet godina u oba entiteta, kao i u Brčko Distriktu, bez obzira na to da li je žrtva ranije bila uključena u prostituciju. Pored „navođenja na prostituciju“ zakonodavac u Bosni i Hercegovini definirao je i posebno krivično djelo „međunarodno vrbovanje radi prostitucije“, ili kada neko vrbuje, namamljuje ili navodi drugog na pružanje seksualnih usluga radi zarade u nekoj državi, izuzimajući državu u kojoj ta osoba ima prebivalište ili čiji je državljanin. Kvalifikovani oblik ovoga krivičnog djela postoji (kao i kod „navođenja na prostituciju“) ako je ovo krivično djelo učinjeno upotrebom sile ili pod prijetnjom sile ili prijeverom i prisilom, a počinitelju je za ova „nedjela“ propisana kazna zatvora od od jedna do deset godina. Prostitucija i trgovina ljudima radi seksualne eksploatacije nisu sinonimi zbog čega je: „Poznavanje bitnih karakteristika pojedinih oblika trgovine ljudima bitan uslov za identifikovanje ovih složenih i dinamičnih bezbednosnih pojava u praksi; potom, za razlikovanje trgovine ljudima od drugih sličnih bezbednosnih problema, kao i za identifikaciju subjekata trgovine ljudima. Tako neće doći do oslobađanja od odgovornosti trgovaca ljudima, ali ni sekundarne viktimizacije žrtava kojima je pružanje pomoći preko potrebno“ (Mijalković, S; 2005: 42).

3. MJERE OBEZBJEĐENJA ZAŠTITE ŽRTVE/SVJEDOKA

„Zanemarivanje je akt nečinjenja - propust da se urade preuzete obaveze prema djeci, dok zlostavljanje predstavlja aktivan čin torture djece i narušavanje fizičkog i ličnog integriteta djeteta (1). Uključuju povređivanje osnovnih prava deteta: prava na život, opstanak i razvoj. Konvencija o pravima djeteta (čl. 19, čl. 34 i čl. 39) govori da dijete ima pravo na zaštitu od zlostavljanja i zanemarivanja i pravo na rehabilitaciju nakon torture“ (Novaković, M.; 2010: 501). Prema zakonima o krivičnim postupcima u Bosni i Hercegovini optužnicu sastavlja nadležni tužitelj, a njenim podizanjem započinje krivični postupak, ali svakoj optužnici prethodi priprema, podizanje i upućivanje optužnice sudiji za prethodno saslušanje, kao i njeno potvrđivanje ili odbijanje u cjelosti ili djelimično. Prema Zakonu o krivičnom postupku, optužnica obavezno mora sadržavati: naziv suda kojem se optužnica upućuje, ime i prezime osumnjičenog sa svim ličnim podacima, a to su podaci koji su propisani odredbom člana 78. Zakona o krivičnom postupku, opis djela iz kog proizilaze zakonska obilježja krivičnog djela, zakonski naziv krivičnog djela uz navođenje odredbe krivičnog zakona, prijedlog dokaza koji se namjerava izvesti uz tačno naznačenje svjedoka i vještaka koji se trebaju saslušati, rezultat istrage zajedno sa dokazima kojim se potkrepljuju navodi optužnice (službene zabilješke ovlaštenih službenih lica i agencija za provođenje zakona, zapisnici o saslušanju svjedoka, skice, snimci videonadzornih kamera itd).

Pored naprijed navedenih elemenata u optužnicu se mogu stavljati i prijedlozi za određivanje/produženje mjere pritvora, te predlagati izricanje mjera sigurnosti osumnjičenom/optuženom licu, ali i mehanizmi zaštite žrtve/svjedoka u krivičnom postupku, ili Viktimološki planovi bezbjednosti i zaštite žrtava prostitucije. Međutim, „najvažnije je da se u slučajevima kada se žrtve pojavljuju u status svjedoka uzmu u obzir njene potrebe, posebno u segmentu njene zaštite, te da žrtva bude obaviještena prije puštanja iz pritvora lica koja su uhapšena ili puštanja iz zatvora osuđenih lica“ (Lalić, V. 2007).

Saslušanje svjedoka predstavlja procesnu radnju, a svjedoci mogu biti i same žrtve krivičnog djela. Prilikom saslušanja žrtava i ostalih svjedoka treba napraviti značajnu razliku u pripremi razgovora (ili prilikom uzimanja Izjave od žrtve svjedoka), ali i u izradi Planova bezbjednosti i zaštite žrtava i svjedoka. Pored toga, nužno je napraviti posebnu pripremu za uzimanje izjave od žrtve koja je žrtva

maloljetna (djete). „Prvi dojmovi koje žrtva stiče o istražiteljskom timu su neobično važni za dalji uspjeh intervjua, jer oni u velikoj mjeri određuju karakter budućih odnosa“ (Vranj, E., 2012: 57). Žrtvu/svjedoka u krivičnom postupku, treba tretirati sa poštovanjem i dostojanstvom, zaštititi je od ponovne viktimizacije, i pružiti joj sve potrebne informacije o njenom pravu na svjedočenje i značaju prava da ne mora da svjedoči, kao i o pravu na psihosocijalnu pomoć, pravu na postavljanje imovinskopravnog zahtjeva, ali i pravu da ne bude diskriminirana po bilo kom osnovu (spol, rod, rasa, etnička pripadnost, vjerska pripadnost, seksualna orijentacija, itd).

Dijete i odrasla osoba, kao žrtve seksualnog nasilja, svakako prolaze kroz ponovnu viktimizaciju prilikom svjedočenja. Djecu svjedoke, u skladu sa međunarodnim normativima i standardima, dužni smo zaštititi od ponovne viktimizacije kroz dosljednu primjenu mjera zaštite ili psihološka vještačenja po naredbi tužitelja sa donošenjem Rješenja o usvajanju prijedloga da se dijete ne sasluša, nego njegov iskaz pročita ili pregleda i preslušava. Mjere zaštite svjedoka/žrtve koje se primjenjuju na djecu i maloljetnike su određene Zakonom o krivičnom postupku, ali i Zakonom o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka, te Zakonom o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku. Naprijed navedeno znači da se maloljetno lice, odnosno dijete, po zakonu, smatra ugroženim svjedokom i da se taj njegov status ne mora posebno utvrđivati ili dokazivati. Dijete, odnosno maloljetnik, se prema odredbama Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka, obavezno treba saslušava putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka, uz prisustvo stručnih osoba pedagoga ili psihologa i organa starateljstva, ali i u prisustvu roditelja (izuzev kada su roditelji, staratelji ili vaspitači i počinitelji seksualnog nasilja).

U praktičnim postupanjima u predmetima seksualnog nasilja nad odraslima i djecom često se dešava da žrtve seksualnog nasilja nisu sposobne učestvovati u daljem toku sudskog postupka zbog čega je tužilac suočen sa znatno otežanim postupkom dokazivanja krivične odgovornosti, naročito ukoliko je prijava krivičnog djela uslijedila nekoliko dana ili mjeseci nakon izvršenja krivičnog djela, a znamo da se biološki tragovi sa protokom vremena gube, kao i sjećanje na traumatičan (za žrtvu) događaj. Tužioci stoga u svim predmetima seksualnog nasilja trebaju obezbijediti druge dokaze sa kojima mogu izaći na sud, poput pribavljanja medicinske dokumentacije o povredama, psihičkim posljedicama – postojanju traume, nalazima vještaka medicinske i psihološke struke i slično. Krivična djela protiv spolne slobode i morala, zahtjevaju posebno postupanje tužilaca u ovakvim predmetima, kao i praksu u izvođenju dokaza. „Žrtva iz neverbalnog ponašanja policijskog službenika/ce ne smije osjetiti nevjericu, neodobravanje, neprijateljstvo te osudu zbog onog što joj se dogodilo“ (Dimitrijević, P. 2011.). Žensku djecu žrtve seksualnog nasilja trebaju ispitivati žene državne službenice (u policiji, tužilaštvu i na sudu). „Većina ispitanika smatra da bez dokaza neće imati efekta prijavljivanje policiji. Dalje se smatra da kako ne mogu da prikupe dokaze, samo prijavljivanje postaje bespredmetno. Manji broj ispitanika bi u svakom slučaju prijavio seksualnu zloupotrebu djeteta ali uglavnom anonimno“ (Staničić, S; 2013: 23).

Međutim, i nakon izvođenja dokaza optužbe, odbrana ima pravo, također, na izvođenje svojih dokaza, pri čemu odbrana često u predmetima seksualnih delikata izvodi dokaze u pravcu napada na moralnost i integritet žrtve, što je svakako sekundarna viktimizacija žrtve (i što treba ograničiti na način da se žrtva ne vrijeđa i ne ponižava u toku postupka ili da isto izbjegne).

Pored toga, optuženi često iznosi odbranu na glavnom pretresu, ali bez mogućnosti unakrsnog ispitivanja od strane tužioca i suočavanja sa rezultatima istrage i dokazima izvedenim na glavnom pretresu u skladu sa članom 6. Evropske konvencije za zaštitu osnovnih ljudskih prava i sloboda, te relevantnim odredbama Zakona o krivičnom postupku, što nas upućuje na zaključak da je žrtva prema sadašnjim procesnim odredbama ograničena i onemogućena da aktivnije učestvuje u krivičnom postupku što se značajno reflektira na konačnu odluku suda u tom predmetu na štetu žrtava seksualnih delikata. Upravo zbog toga, treba znati da se samo sa kvalitetnim suočavanjem optuženog sa izvedenim dokazima i činjenicama dolazi i do pravednih presuda u slučajevima seksualnih delikata (nasilja).

4. DISKUSIJA O REZULTATIMA ISTRAŽIVANJA O ŽRTVAMA PROSTITUCIJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Nakon izvršene komparativna analiza međunarodnih pravnih normativa i standarda sa zakonodavstvom Bosne i Hercegovine zaključili smo da je zakonodavac u Bosni i Hercegovini u skladu sa članovima od 36. do 40. Istanbulske konvencije definirao krivična djela seksualnog nasilja prema odraslim osobama počev od „silovanja“, „polnog odnosa s nemoćnom osobom“, „obljube zloupotrebom položaja“, „prinude na polni odnos“, „bludnih radnji“, „zadovoljenje polnih strasti pred drugim“, „prisilne prostitucije“, „seksualnog ropstva“, „trgovine ljudima“, „prisilne sterilizacije“, „prisilnog abortusa“, do „nasilja u porodici“. Međutim, seksualno uznemiravanje nije definirano kao krivično djelo krivičnim zakonodavstvom Bosne i Hercegovine, ali je zabranjeno i kažnjivo prema članu 29. Zakona o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine, dok genitalno sakaćenje žena nije propisano kao kažnjivo i zabranjeno ponašanje niti u jednom zakonu u Bosni i Hercegovini.

Posebna zaštita djece žrtava seksualnog nasilja garantirana je Lanzarotskom konvencijom, članovima 18. i 19., ali i drugim međunarodnim dokumentima koje smo prezentirali prethodno u radu, a u skladu sa ovim međunarodnim normativima i standaradima nasilje nad djecom je sankcionirano kroz sljedeća krivična djela: silovanja (član 193. stav 2. KZ RS), polnog nasilja nad djetetom (član 195. KZ RS), obljuje nad nemoćnim licem (član 194. stav 2. KZ RS), obljuje zloupotrebom položaja (član 196. stav 2. KZ RS), zadovoljenja polnih strasti pred drugim (član 197. stav 2. KZ RS), spolnog odnos sa djetetom (član 195. KZ RS, član 207. KZ FBiH, član 204. KZ BDBIH), zadovoljenja pohote pred djetetom ili maloljetnikom (član 197. stav 2. KZ RS, član 209. KZ FBiH, član 206. KZ BDBIH), iskorištavanja djece i maloljetnih lica za pornografiju (član 199. stav 1. KZ RS, 208. KZ BDBIH, član 211 KZ FBiH, član 208. KZFBiH), kao i proizvodnje, posjedovanja i prikazivanja dječije pornografije (član 200. stav 1. KZ RS), upoznavanje djeteta sa pornografijom (član 209 KZ BDBIH, član 212, kao i korištenje usluga dječije prostitucije (član 198b stav 3, član 210a. stav 6. KZ FBiH, član 207a. stav 5. KZ BDBIH), navođenje na prostituciju (član 198. KZ RS) i trgovine djecom u svrhu seksualnog iskorištavanja kao trgovine maloljetnim licima (član 198b KZ RS, član 210a stav. 2 KZ FBiH, član 207a stav 2. KZ BIH). Navedenim krivičnim djelima obazbježena je posebna zaštita djeca i maloljetnih od iskorištavanja za pornografiju, s tim da zakonodavac nije u cjelosti implementirao navedene međunarodne dokumente jer nije definirao kao krivično djelo „spolno uznemiravanja djece“, te „namamljivanja djece i maloljetnika na zadovoljenje spolnih potreba putem interneta ili drugih informacijsko komunikacijskih tehnologija ili „ne postoji niti adekvatna zakonska podrška, usklađena sa Konvencijom o kompjuterskom kriminalu“ (Babić, V., 2009: 3).

Ombudsman Republike Srpske za djecu Nada Grahovac izjavila je: „*Točno je da kaznena politika u posljednje vrijeme pokazuje pozitivan trend, odnosno prošle godine je presuda za oca seksualnog nasilnika bila 15 godina zatvora, očuh je za isto djelo dobio 11 godina zatvora, ali smatramo da je nužno izmijeniti zakon u smislu da se pooštire minimalne kazne*“, pojašnjava Grahovac i dodaje: „*da je još jedan problem zakonske regulative i to što zakon ne prepoznaje prijavljivanje seksualnog zlostavljanja nakon zastare, što onemogućava djeci žrtvama da nakon određenog vremena, kada se ohrabre ili postanu zrelija, sama prijave nasilnike*“.

Pored toga, „*samo bi usko specijalizovani vještaci mogli da vrše vještačenja psihičkog statusa i tjelesnih povreda djeteta koje je žrtva zlostavljanja. U okviru posebne edukacije takvih vještaka, najveća pažnja se mora pokloniti kako svim specifičnostima prikupljanja relevantnih podataka u okviru ekspertiza, tako i zaštiti od sekundarne viktimizacije djeteta-žrtve zlostavljanja*“ (Škulić, 2001). Od procesne važnosti za postupanje u slučajevima seksualnog nasilja su i Uputstva za postupanje u krivičnim i prekršajnim predmetima u situacijama kad postoji mogućnost povrede principa *ne bis in idem* prema kojim su policijski službenici ukoliko jedan događaj ima obilježja i krivičnog djela i prekršaja dužni odmah obavijestiti tužioca u cilju donošenja naredbe o provođenju istrage ili naredbe o neporovođenju istrage, u što kraćem roku, a najkasnije u roku od šest mjeseci od dana kada je učinjen prekršaj/krivično djelo.

Naša analiza krivično-pravnog zakonodavstva uputila nas je na zaključak da zakonodavac u entitetima različito tretira djecu kao žrtve seksualnog nasilja, što nas upućuje na zaključak da su maloljetnici od 14 do 18 godine nevidljive žrtve upoznavanja sa pornografijom, ali i iskorištavanja radi pornografije, čime se čini direktna povreda člana 3. Ustava Evropske unije i što ukazuje na

neophodnost ponovne izmjene i dopune postojeće zakonske regulative u vezi sa sprječavanjem i suzbijanjem seksualnog nasilja i zlostavljanja u Bosni i Hercegovini.

Nakon izvršene analize Izvještaja tužilaštava o krivičnim djelima protiv protiv spolne slobode i morala, napravili smo prikaz stanja ili aproksimativan obim u vezi sa podignutim optužnicama za krivična djela navođenje na prostituciju, iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije i upoznavanje djeteta sa pornografijom, a saznanja do kojih smo došli predstavljamo dalje u tabeli br.1. pod nazivom „Žrtve prostitucije u Bosni i Hercegovini u periodu od 1. januara 2014 do 1. januara 2017.“ (objedinjeni podaci za teritoriju cijele Bosne i Hercegovine), s tim što do tačnog broja izrečenih presuda nismo mogli doći, ali smo saznali da je 20% predmeta, nakon dugotrajnih krivičnih postupaka (što je također povreda prava na pravičan postupak), okončano „oslobađujućim presudama“ za osumnjičene, što je svakako sekundarna viktimizacija žrtava, ali i povreda prava na pravično suđenje ili člana 6. Evropske konvencije i zakona o krivičnim postupcima u Bosni i Hercegovini prema kojim bi sve istrage trebale biti efikasne i okončane najdalje u periodu do šest mjeseci od momenta prijave zločina.

Tabela br.1.: „Žrtve prostitucije u Bosni i Hercegovini u periodu od 1. januara 2014 do 1. januara 2017.“

ŽRTVE PROSTITUCIJE U BOSNI I HERCEGOVINI	2014	2015	2016
<i>NAVOĐENJE NA PROSTITUCIJU</i>	7	22	20
<i>ISKORIŠTAVANJE DJETETA ILI MALOLJETNIKA RADI PORNOGRAFIJE</i>	8	11	/
<i>UPOZNAVANJE DJETETA SA PORNOGRAFIJOM</i>	7	12	/
UKUPNO:	22	45	20

Izvor: Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine

Ako pri tome imamo na umu da većina prijava za organiziranje prostitucije završi na prekršajnim sudovima, jer je prostitucija definirana Zakonom o javnom redu i mir na isti način uz mnogo blaže kazne od novčanih do najviše 60 dana zatvora, jasno je da je „siva (tamna) brojka“ žrtava prostitucije u Bosni i Hercegovini mnogo veća, što potvrđuju i porast broj podignutih optužnica za navođenje na prostituciju u posljednje tri godine. Statistički posmatrano riječ je o seksualnom nasilju kao „neznatnom kriminalitetu“, jer je u tri godine podignuto 87 optužnica, od kojih je njih samo 23 (1/4) okončano izricanjem presude (kazne). Rezultati analize ovih Izvještaja prema kojim više od 50% žrtava navođenja na prostituciju nije dobilo adekvatnu moralnu i materijalnu satisfakciju, zajedno sa saznanjem da su većinske žrtve trgovine ljudima (90%) u Bosni i Hercegovini, u navedenom peiodu (2014-2017) maloljetne djevojčice porijeklom iz Bosne i Hercegovine, jasno nas upućuju na zaključak da je broj žrtava ne samo prostitucije, već i trgovine ljudima, u porastu u posljednje tri godine, te da država nema efikasan i brz mehanizam za progon i strogo kažnjavanje organizatora trgovine ljudima, prostitucije i dječije pornografije.

5. LITERATURA

1. Babić, V. (2009), „Kompjuterski kriminal, Sarajevo: FKKSS.
2. Bubalović, T. (2009), „Novi koncept i nova zakonska rješenja u ZKP RH od 2008.g.“, ANALI Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici.
3. Lalić, V. (2007), „Trgovina ljudima u Bosni i Hercegovini“, Banja Luka: Defendologija Centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja.
4. Mijalković, S. (2005), „Vidovi i oblici trgovine ljudima“, Beograd.
5. Mijalković S. (2009), „Trgovina ljudima“, Službeni glasnik:Institut za uporedno pravo Beograd.
6. Nikolić-Ristanović, V. (2003), „Podrška žrtvama i sprečavanje sekundarne viktimizacije: savremena zakonska rešenja i praksa“, Beograd: Temida.
7. Novaković, M. (2010), „Zanemarivanje i zlostavljanje djece“, Pravni fakultet, Univerzitet Sinergija, Bijeljina,RS (BiH).
8. Popović-Deušić, S. (1999). Problemi mentalnog zdravlja dece i adolescenata. Beograd, Institut za mentalno zdravlje.
9. Staničić, S. (2013), „Znanjem i razumjevanjem do bolje zaštite djece“, Preporuke je napravilo udruženje Medijske inicijative u saradnji sa Media planinstitutom, Centrom za mentalno zdravlje Zenica i Udruženjem za saradnju roditelja i škola BiH.
10. Slavković, V. (2015), Zakonsko uređivanje prostitucije, Pravni fakultet: Pravni zapisi Univerzitet Union, Niš.
11. Vranj, E. (2012), „Saslušanje žrtava trgovine ljudima u svojstvu svjedoka“, Sarajevo:FKKSS, Kriminalističke teme - Godište XII, Broj 1-2.
12. Udruženje Žene-ženama iz Sarajeva, Legalizacija prostitucije: da ili ne?, Sarajevo, 2000.
13. Večernji list, 18. travnja 2012. u 09:21, Naslov teksta: „Ginekolog zvani Eno uhićen zbog ‘čišćenja’ mladih konobarica“ - Bivši specijalac Senad Tahirović i dr. Enver Pehlić uhićeni zbog kaznenog djela trgovine ljudima i radi vršenja prostitucije.
14. Glas Srpske, 16.03.2010 21:00 | K. Ćirković, Ž. Domazet, Naslov teksta: „Pušten Ministar Sadik Ahmetović i još 16 lica bludničili nad djevojčicom“ - Pripadnici Jedinice za posebne istrage MUP-a RS, po naredbi Suda i Tužilaštva Bijeljina, juče su u Bratuncu i Srebrenici uhapsili 15 lica zbog prostitucije i navođenja na prostituciju i seksualnog zlostavljanja maloljetne M. M.

VICTIMOLOGY AND INVISIBLE VICTIMS OF PROSTITUTION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

This paper presents the last amendments to the criminal legislation significant to the improvement of the protection of victims of prostitution in Bosnia and Herzegovina. The paper focuses on the amendments to the Criminal Code of the Bosnia and Herzegovina with a new incriminations which are of significant to the protection of prostitution victims. The amendments have been analyzed from the perspective of the most significant international (European) requirements and recommendations. In conclusion, the authors set out a new codification or measures de lege ferenda for a proper implementation which would be in compliance with with Conventions of UN, Recommendations and Directives EU and Istanbul Convention. The authors intention is to use comparative method for the provide a comparative overview of national mechanisms for the prevention of prostitution and suggested the best measures on the identify victims of prostitutions basic on the different practices in Europe.

Key words: *Victims of prostitutions, Victimology, Victims Participation.*

ЕДНО СОЦИОЛОШКО ВИДУВАЊЕ НА ПРОБЛЕМОТ СО УЛИЧНАТА ПРОСТИТУЦИЈА

Доц.др Драган Стефановски³⁶³
Универзитет Евро Балкан Скопје

***Апстракт:** Современото општество минувајќи по својот пат наоѓа простор во кој поединецот ги остварува своите вообичаени активности. Но истиот преку глобализацијата, процесот на транзиција и брзиот технолошки развој, не успеа да се ослободи од низа девијантни појави, што опстојуваат со векови наназад. Предмет на трудот е проституцијата како општествена девијација, задржувајќи се притоа на поделбата што ја даваат Reisman и Reckless. „Отфрлањето“ на сексуалните работнички од секојдневното живеење и нивното маргинализирање, доведува до нивно формирање на субкултура, во која го наоѓаат својот мир, и „начин на комуникација“. Тежиштето на трудот е сврзано со уличната проституција, во кој контекст се покренува и прашањето за нејзината легализација. Говорејќи за евентуална легализација на проституцијата во Македонија, користиме искуства од западниот свет, кои проституцијата веќе ја имаат легализирано. Ставањето на проституцијата во одредени рамки е отежнато поради високата темна бројка која создава потешкотии, особено при емпириските истражувања. Барнс е во право кога истакнува дека затворањето на одредени локации на проституцијата кои што не се следени со отстранување на основните причини претставува само кратковидна политика. Научната јавност особено социолошката и правната, би требало да ја имаат „диригентската палка“ при водењето и креирањето на политиките со проблемот на проституцијата, доколу сакаме правилно поставување на проблемот, а пред се креирање и успешно отфрлање на веќе познатите стереотипи.*

***Клучни зборови:** улична проституција, легализација, сексуални работнички, стереотип, маргинализирање*

Вовед

Глобалните промени и брзиот технолошки развој со невидена брзина навлегоа во секој сегмент на општественото живеење. Оттаму разбирливо е што истите се инкорпорираат како во позитивна, така и во негативна смисла, особено во одредени општествени активности и однесувања на луѓето препознатливи како девијантни и криминогени. Кога ова го зборуваме мислиме пред се на користењето на новите технологии во криумчарењето и тргувањето со луѓе, независно дали се работи за внатрешно, или меѓународно, како и новите форми на проституција, не заобиколувајќи ја и уличната проституција, која континуирано се задржува и опстојува во сите општества, независно од економскиот развој.

Проституцијата е проблем со кој се соочува секое современо општество па и македонското. Истата ја има како во развиените, така и во неразвиените земји. Она што секогаш е присутно како прашање е поделеноста во научната јавност поврзана со тоа каде лежат

---

³⁶³draganstefanovski@hotmail.com

корените и причините за вековното опстојување на проституцијата. Но едногласни се, во ставот дека се додека постои побарувачка ќе има и понуда.

Сосема отворено е прашањето дали донесувањето на закон со кој се забранува купувањето на сексуални услуги, би имал позитивна рефлексива во поглед на сузбивање на оваа девијантна појава. Проституцијата манифестно се појавува во повеќе форми, но онаа за која говорам во трудот е уличната. Уличните проститутки „намерно“ не се определиле да бидат тоа што се. Широк спектар на негативности ги „принудиле“ на проституција (сиромаштвото, невработеноста, насилство во семејство, барање на „излез“ од „безизлезот“, незнаејќи дека со тоа влегуваат во вртлог од кој излезот е речиси невозможен. Младите кои живеат во субстандардни услови, и се на раб од егзистенција, сонот за поубав живот често ги наведува кон скршнување од „нормала“ поточно впуштање во „темните патишта“ зад кои се крие наводниот раскош. Уличната проституција во Скопје, е присутна појава гледано низ еден подолг историски период. Секогаш кај научната јавност, која се бави со оваа проблематика се поставува прашањето, зошто дел од граѓанството се впушта во бавење со проституција. И секогаш се доаѓа до приближно ист одговор, препознатлив токму во економската нееднаквост, сиромаштијата, недоволното образование, како и дисфункционалните семејства. Од друга страна за разлика од уличната проституција, сосема спротивна е причината на лицата кои се бават со другите форми, поточно елитната проституција, ескорт, па и спортската проституција, каде што лајт мотив на лицата кои во неа се впуштаат се пред се брзото богатење, обезбедување на добри финансиски средства, недвижен и движен имот, по што истите се повлекуваат и отпочнуваат бизнис, „брзо заборавајќи го“ нивното минато. Сето ова слободно би можеле да го поставиме под чадорот на економската криза односно неможноста од нормално функционирање на социо-економски план.

Но уличната проституција не дава никакви можности, што се докажува од низа интервјуа кои во подоцнежни години ги даваат лица кои во минатото се бавеле со ова „професија“. Општеството потребно е да бара вистински решенија за проблемот. Тие можат да се најдат, но потребно е да се има извесен континуитет, а не на истиот да му се приоѓа стихијно. Првично треба да се застане на предизвикот дали проституцијата треба да се легализира или не, согледувајќи ги мислењата на стручни лица за позитивноста, но и негативноста од евентуалната легализација.

Се повеќе невладини организации се вклучени на планот на укажување на помош на сексуалните работнички и други маргинализирани групи, чија основна цел е едуцирање, пред се, за нивните човекови права, давање на бесплатна правна заштита, но и согледување на можностите за евентуално нивно отргнување од „канците“ на машинеријата наречена проституција. Најеклатантен пример за кој се говорело во печатените и електронските медиуми е случајот во 2008 година, кога при акција на МВР се лишени од слобода поголем број на проститутки, затекнати на улица, по што се однесени на лекарски преглед и хив тестирање, кое во нормални околности се врши само доброволно. Во кој контекст особено на планот на заштита на сексуалните работнички се експонираат НВО „Стар Стар“, и Хопс, кои во активноста вклучуваат и мерки за едукација, запознавање и заштита од ХИВ. Стигматизирањето, омаловажувањето, и условно кажано статус-кво ситуацијата, го потегнува прашањето, што понатаму со проституцијата, поточно нејзина легализација или не. Без оглед дали истата ќе се легализира, секогаш останува отворено прашањето дека лица кои илегално ќе се бават со истата ќе постојат и понатаму.

Ваквиот став секако би бил издржан доколку зад истото постои искуство на земји кои минале низ овој стадиум. Но се отвора друг проблем, што со елитната проституција и како истата би се третираше, знаејќи дека во неа се инволвирани образовани, често познати личности кои засега успешно се кријат зад „штитот“ на нивните клиенти.

Проституцијата низ историјата

Проституцијата е една од најстарите социопатолошки појави, и истата претставува сериозен проблем кој разбирливо низ историјата се препознавал по своите специфичности. Нема место на земјината топка кое не се бори со оваа девијантна појава, присутна особено во големите урбани средини. Одредени периоди, наидува на одобрување и толерантност, а во други историски периоди на ригорозно казнување. Стариот и Средниот век се познати по толерантниот однос. Така во Стара Грција проституцијата е под контрола на државата, а со истата се бавеле само робинки. Дел од нив „хетерите“, често биле во друштво со философи, државници, па оттаму и биле многу влијателни. Стариот Рим познавал организирана форма на проституцијата, во т.н. „лупахориуми“ (Milutinović, 1976:321). Карактеристично е што во средниот и новиот век опаѓа толерантноста кон проституцијата. Во интерес на просторот би го спомнал Законот на Марија Терезија од 1769 година со кој се казнува проституцијата, но и вонбрачните врски. Историјата говори за неколку вида на проституција: религиозна, ритуална, компензациона, супституциона и професионална проституција. Но само професионалната, во суштина е вистинска проституција.

Х. Барнерс и Н. Титерс со право истакнуваат дека затворањето на локациите на проституцијата, кое не е следено со отстранување на основните причини, е само кратковидна политика која раѓа идеален терен за криминални синдикати.

В. Реклес проституцијата ја дели на 4 типа: проституција во јавни куќи, проститутки на позив, улична или јавна проститутка и неорганизирана професионална проститутка. Регрутацијата е од пониските општествени слоеви и руралните подрачја, што само го нагласува сиромаштвото како една од причините за проституција.

Пред да говорам за проституцијата би посочил неколку дефиниции:

„Проституцијата претставува општествено негативна појава која се состои во зачестено стапување во рамнодушни сексуални односи на лица од женски пол со случајни минувачи од машки пол, кои од какви и да е причини, се заинтересирани за таквиот сексуален однос врз чисто комерцијална основа. Тоа во суштина претставува продавање на сопственото тело за пари, но и поради стекнување со материјални добра или услуги, обично од страна на женски лица“ (Сулеманов и Стојановски, 2002:231).

Breaking Free, Inc, непрофитна организација со седиште во Минесота, во „Филозофска изјава“ објавена на веб-страницата на Коалицијата против трговија со жени (20 Април 2007г.) изјавила:

„Проституцијата е систематско сексуално насилство и угнетување врз жените и девојчињата. Овој систем е институционализиран во секс индустријата: стриптиз-шоуа, барови со голи бармени, салони за масажа и сауни, бордели, книги за возрасни и видео-продавници, сексуални прстени, служби за придружба, невести по пошта, и порнографија. Секоја од овие форми на проституцијата овозможува мажите да имаат неограничен сексуален пристап врз жените и девојките врз основа на нивната способност да платат.

Д-р. Лена Едлунд, и д-р Евелин Корн, ја напишале статијата "Теорија на проституцијата", објавена во Журнал за политичка економија во февруари 2002 година и потенцирале дека: проституцијата е чин на рендерирање, од гледна точка на клиентот, не-репродуктивен секс спрема плаќањето".

Улична проституција во Скопје

Скопје е мултикултурен, мултиетнички и мултиконфесионален град, во кој се чувствува различноста, но истиот со воспоставениот дијалог, а пред се со толеранција успешно живее низ вековите. Ако некој метафорички се обидува да го подели градот на два дела, од левата и десната страна на реката Вардар, истото не може да се каже за она што се случува со феноменот на проституцијата. Како сите поголеми градови на Балканот, и Скопје како метрополасе соочува со проблемот на „најстариот занает“, кој зема се поголем замав особено кога се говори за уличната и елитната проституција. Бројката е варијабилна имајќи во вид дека се нема точен број на регистрирани проститутки, но не изненадува бројката од 800-1000 сексуални работнички на подрачјето на Скопје. Во 70-те и 80-те години проституцијата во градот има свои специфичности. Имено, не е така голем бројот на проститутки кои се собирале односно отседнувале по познати кафеани и гостилници. Во овој контекст како најпознати свратувалишта сеспомнуваат: кафеаната Бристол, мотелот „Пастрмка“, „Илинден“, „Сплендид“, мотел „Јадран“, како и барот на хотел Гранд. Повеќето од проститутките се македонки и србинки, а минорен е бројот на ромки, сепак ситуацијата подоцна битно се менува. Според образованието, истите имаат непотполно или основно образование, а мал број живееле во брачна заедница.

Периодот по осамостојувањето значително го менува односот особено кон уличната проституција. Во овој контекст, проститутките од најниските слоеви „ординираат“ по улиците на строгиот центар, поточно во близина на Ману, МКЦ, МТВ, локациите околу бензиската пумпа, паркинзите на Универзитетот „Кирил и Методиј“, локации околу Универзитетската библиотека, и поранешната адвокатска улица „отстапена“ пред се намашки проститутки, хомосексуалци. Повремено на нив им се „приклучуваат“ и проститутки од внатрешноста, кои се обидуваат на тој начин да ја прикријат работата со која се занимаваат. Се почесто особено помладите проститутки со свои клиенти комуницираат преку огласи, на интернет сајтови и слично. Сексуалните работнички се од сите националности, но доминираат македонки, ромки и албанки. Клиентелата е од сите националности, но најмногу се од албанска, македонска и ромска националност.

Станува збор за педесетина до сто проститутки кои на оваа локација секојдневно се проституираат. Повеќето од нив се на возраст од 25-40 години, но имало и две, кои длабоко навлегле во петтата деценија. Истите буквално доаѓале од навика, но солидарноста на помладите, придонесувалана истите да им се помогне за да преживеат. Повремено се појавуваат и малолетнички кои се вклучуваат во проституцијата. Дел од нив, инволвирани се во криминал најчесто во вршење на џепни кражби но и насилство. На оваа категорија на лица во минатото не се обрнувало посебно внимание, особено од обичните граѓани, сметајќи дека иститене можат да се изведат на вистински пат, дека зад нивниот лик се крие незаинтересираност, одбивност, консервирани обврски, фрустрираност и анксиозност. Поголем дел од уличните проститутките се и зависници на дрога, а за бележење е податокот дека во минатото работеле и по неколку членови од исто семејство. Приближно 80% од проститутките се со основно или нецелосно образование, а само неколку имаат средно образование. Најголем дел се од Скопје, но за проституирање доаѓаат и од соседните градови. Самиот податок дека најголем дел од нокта

сексуалните работнички го минуваат на улица, а контактите им се со непознати лица, говори за можноста од изложување на сериозна опасност. Меѓу најчестите секако се насилството од клиентите, но и макроата, кои ја манифестираат агресивноста, со цел заплашување и држење во свои „канци“.

Кои се клиентите кои бараат сексуални услуги

Надворешно гледано, тоа се обични луѓе, но длабоко во нивната личност, потсвесно се крие потребата за самодокажување, предизвикана од (несреќно завршена врска, фрустрираност, апстинираност и слично). Меѓу нив има невработени но и бизнисмени, земјоделци, градежници, студенти, професори... Станува збор за голема хетерогеност на лица кои се движат низ тунелот по кој наредени како „фигури“ стојат уличните проститутки. Минуваат лица од сите националности подготвени да платат „за да ја изразат својата надмоќ“. Цената на услугата е во зависност од барањата на клиентот и се движи од 500 денари до 3000, во зависност од времето кое го одвојуваат на клиентот.

Во продолжение на трудот прикажувам две животни приказни на сексуални работнички од Скопје:

К.П. 41 годишна македонка веќе петнаесетина години се бави со проституција. Потекнува од дисфункционално семејство. Има завршено основно образование. Во текот на една вечер има до 5 муштерии. Во минатото имала и повеќе клиенти, но времето и цената на уличните проститутки брзо минува. Би излегла од бизнисот, но со нејзиното образование не би можела да обезбеди ниту за цигари. Има едно дете, за кое го знае неговиот татко, како и повеќе абортуси. Зависник е на дрога. Се почесто клиентите ги наоѓа преку оглас, но има и стандардни кои самите и се јавуваат.

М.Н. 34 години, македонка има завршено средно образование, разведена е. Петнаесетина години се бави со проституција. Со истата се бавеле и нејзини пријателки, и роднини кои ја вовеле во проституцијата. На мислење е дека не е класична улична проститутка, бидејќи контактите со клиенти ги остварува преку огласи и интернет. Има стандардни клиенти, а „работи“ во својот стан. Така се ослободува од макроата, кои знаат да бидат многу агресивни. Нејзини колешки кои имаат макроа физички биле малтретирани а често и дрогирани. Истата би сакала да излезе од проституцијата доколку државата би и помогнала. Срамот и маргинализирањето особено ме фрустрира. Подобриот живот е само еден кус сон кој многу брзо се губи низ долгиот лавиринт на безнадежноста. Легализацијата на проституцијата според неа е позитивно решение, пред се на безбедносен и здравствен план.

Без оглед на големиот фонд на материјали, оваа е тема сеуште еактуелна. Зошто проституција, зошто легализација, што се добива, а што се губи со истата? Дали со легализацијата, добива државата, сексуалните работнички или лицата инволвирани во неа? Дали со проституцијата се врши физичко насилство над жената и слично? Прашања има безброј, а дебати малку.

Затоа велам дека проституцијата е често испреплетена и со веќе децениски присутната трговија со луѓе. Токму од аспект што најголемиот процент од жртвите на трговија со луѓе завршуваат во проституција. Двете појави често знаат да се испреплетат, а клучен момент за препознавање е волјата. Во проституцијата самата сексуална работничка најчесто одлучува кога да престане со проституирање, додека кај трговијата со луѓе се говори условно за ропски однос, кога жртвата има ограниченост во движење.

За улогата на медиумите

Медиумите, проблемот на проституцијата го третираат само во моменти кога одделенија на МВР имаат спроведено одредени акции, при што најчесто се констатираат факти, не обидувајќи се подлабоко да навлезат во проблемотот. Во овој контекст би навел неколку примери:

„Јавна куќа во центарот на Скопје” Дневник 18.јули 2003; „Танчерки и танчер од Албанија работеле на црно“ Дневник 10.3.2015; „Семејство од Охрид држело бордел“ во кој се нудел секс за 3000 денари -Дневник 21.10.2016; „Две девојки од Скопје држени како секс робинки во Охрид“ -Дневник 22.10.2016; „Позната подведувачка пак има работа со хрватската полиција“ 19.09.2016; „Приведени танчерки од Албанија и Србија кои работеле на црно“-Дневник 06.02.2017

Се добива впечаток дека медиумите повеќе афирмативно пишуваат за успешните акции на МВР, а многу малку се задржуваат на жртвите кои се инволвирани во каналите на проституцијата. Особено интересен е феноменот на лицата кои нудат сексуални услуги во одредени салони за масажа. Еден таков случај во 2003-та претставуваше салонот „Жаки“ лоциран во строгиот центар на градот за кој има пишувано весникот Дневник во повеќе наврати.

Во актуелниов момент во Македонија, проституцијата се третира како прекршок со кој се нарушува јавниот ред и мир, за кој е пропишана затворска казна до два месеца. Но кривично дело претставува посредување во вршење проституција, (чл 191). Од наведеново се гледа дека неказнет минува само „клиентот“. Знаејќи ја испреплетеноста на проституцијата со трговијата со луѓе, кривичниот законик на Р. Македонија предвидува и два членови, (418-а)трговија со луѓе како и чл (418-г) трговија со дете.

Искуството на европските земји со легализација на проституцијата

Западот, особено некои високо развиени земји, не случајно ја имаат декриминализирано проституцијата. Во тој контекст интересни сешведскиот и холандскиот модел, којби можело да се земе во вид при разгледување и решавањето на проблемот на проституцијата. Добрата поставеност на државата е само добар знак и за безбедноста. Во Шведска проституцијата долго е третирана како дозволена самостојна дејност. Факт е дека истата спроведува казнена политика конкорисникот на услуги. Со ваквата регулација, видливо е дека истата може да се пофали со мален број на улични проститутки и на корисници на услуги, а солидно се справува и со проблемот на трговија со луѓе. За проблемот многу се дебатира, но мал број на земји проституцијата ја имаат декриминализирано (Холандија, Швајцарија, Австрија, Германија и Турција). Од друга страна има земји кои проституцијата ја третираат како чин на насилство над жената (Шведска, Финска и Норвешка) при што се предвидени парични и затворски казни за подведувачите и за самите клиенти.

Основна цел е да се најде модус кој буквално би претставувал магнет за одвраќање на барателите на услуга. Дали еден систем на прохибиција би ги дал очекуваните резултати. Од друга страна пак Данска во 2000-та се одлучува за декриминализација на проституцијата. Таа ја дозволува проституцијата како самостојна дејност, но забранува работа на бордели; Германија ја легализира проституцијата, и дозволува учествување и на трети лица. Со еден збор проституцијата се смета како и секоја „регуларна“ работа. Сексуалните работници се даночни субјекти кои ги уживаат сите социјални права.

Кога тоа го има направено Шведска, адебати се водат во Франција, Германија, Канада, сметам дека и Македонија треба посериозно да ги анализира евентуалните придобивки од примена на еден од спомнативе модели.

Со цел да се доближиме до размислувањето на граѓаните за проблемот со проституцијата, и евентуалната легализација на истата, се пристапи кон истражување во кое беа вклучени 500 испитаници. Воедно извршени се десетина разговори со универзитетски професори, како и со медицински лица.

Сметајќи дека во моментот проституцијата во повеќето балкански земји се смета за девијантна, криминогена појава, која наидува на низа стереотипи меѓу населението, пристапиме со анкетирање, преку кое сакавме да увидиме дали македонските граѓани се за легализација на проституцијата или не.

Дали сте за легализација на проституцијата	Фреквенција	Процент
Да	288	57.6
Не	212	42.4
Вкупно	500	100

Табела 1: Дали сте за легализација на проституцијата

Фокусот на вниманието е насочен кон два битни елементи, имено легализација на проституцијата или не, како и мислењето за ангажманот на државните институции и НВО кон проблемот проституција. Анкетираната популација смета дека истите максимално не се ангажираат и постојат слабости особено на планот на координираност и програмскиот приод кон наведениот феномен. Генерацииската припадност влијае на ставот за легализација на проституцијата. Поточно како се зголемува возраста на анкетираното население, така опаѓа поддршката за легализација. Воедно половата припадност влијае на ставот за легализација, имено женската популација е против легализација на проституцијата. А колку е повисоко образованието на анкетираните толку е поголема поддршката за легализација на истата.

Дали државните институции и НВО соодветно се справуваат со проблемот на проституција	Фреквенција	Процент
Да	198	39.6
Не	302	60.4
Вкупно	500	100

Табела 2: Дали државните институции и НВО соодветно се справуваат со проблемот на проституција

Од анкетата, се добива впечаток дека испитаниците се критички расположени кон прашањето на доверба на надлежните органи, особено кога се работи на нивно превентивно делување. Сметаат дека се преземаат малку акции, па оттаму ни резултатите не можат да бидат бомбастични. Мнозинството на анкетираните млади, најчесто ја истакнуваат, елитната и ескорт проституција, додека повозрасните ја спомнуваат уличната проституција. Воедно анкетираните срамежливо говорат за студентската проституција, за која во соседството слободно се дискутира. Од анкетата, се добива впечаток дека испитаниците се критички расположени кон прашањето на доверба на надлежните органи, особено кога се работи на нивно превентивно делување.

Академските професори добро се запознати со проблемот на проституција, како во Македонија, така и во светот. Едногласни се дека е потребна легализација, со што би се воспоставил соодветен ред кај оваа маргинализирана група. Според нив истата би решила два клучни проблеми: „вдомување“ на проститутките, и зголемување на „будноста“ на здравствен план, но би овозможила и прилив на средства на државата во вид на данок. Од друга страна професорките имаат дијаметрално спротивно гледиште, сметајќи дека во моментот проституцијата не би требало да се легализира. Со тоа би се надминал проблемот на континуирано омаловажување на улогата на жената. Анкетираните лекари се едногласни во ставот, дека е потребна легализација. Истите ја потенцираат медицинската страна односно заштитата не само на сексуалните работнички, туку и нивната клиентела, која според нив е во постојан подем. Легализацијата би довела до будење на свеста за чести контроли не само од сексуалните работнички туку и од клиентите, ако се имаат во вид појавите на низа заразних болести.

Заклучок:

Секогаш велеме дека Балканот е специфичен регион во кој токму навиките и обичаите тешко се менуваат, но факт е дека од некаде мора да се почне ако сакаме нашиот вагон да се приклучи на локомотивата која води кон високо развиената Европа. Прашање е колку во Република Македонија се намалува опасноста од стигматизирање на сексуалните работнички, но и другите маргинализирани групи, кога се знае дека тешко се отвораат прашањата за кои во светот одамна се најдени решенија. Што би се добило со легализацијата? Ако знаеме дека истата постои откако постои и светот, илузорно би било да веруваме дека истата би можела да се сузбие, но реално е да веруваме на сетот на активности од највисоките државни институции, невладиниот сектор како и низа феминистички здруженија, преку чија активност би се постигнал напредок што би значел намалување на стигматизирањето и нивната маргинализирана улога. Од друга страна тешко е да се определиме за дадена опција, бидејќи секое општество има свои специфичности и во целост не би можел да прекопирану еден закон. Отворено е прашањето, што би довела евентуалната легализација на проституцијата. Доколку истата се толерира и фактички претставува реален бизнис, тоа условно би значело постоење на неограничен број бордели, и условно „пропагирање“ на деструктивно однесување, и паѓање на моралните вредности. Второ, дали легализацијата би претставувала врата и „отворен коридор“ за трговците на луѓе, кои следејќи ја побарувачката на пазарот би ја насочувале и менувале маршрутата. Не може било која девијантност да ја оставаме на случајноста. Во оваа насока особено „агресивно“ треба да настапат НВО, правејќи пат за успешно дистанцирање на сексуалните работнички од улицата. Воедно, добра е идејата за примена на шведскиот модел. Во Македонија се потребни поопсежни научни истражувања за сите сегменти кои се составен дел на појавата на проституција, како би можело значително да се олесни работата токму на законодавецот, кој го има конечниот збор. Потребно е и да се слушне мислењето и на сексуалните работнички, кои фактички се најзасегнати од евентуалната легализација. Истите имаат искуство, знаат со што се соочуваат, ја знаат „позитивната“ улога на макротоа за кои често не сакаат да говорат, а воедно чувствуваат што значи да се биде маргинализиран и етикетиран. Уличната проституција е како отворена книга, секој ден е нова страна на која се исцртува лавиринтот на девијантноста. Проблемот е што прашањето со проституцијата е секогаш поставувано на самите маргини на општественото живеење, поточно не можеме да говориме за негов континуитет, и истото најчесто е актуелно како реакција на коментари во медиумите, по кој сакале или не се појавува политичката, како и научната јавност во контекст на што се даваат одредени видувања.

Користена литература:

1. Бејлис,Ц и др. (2009).*Глобализација на светската политика*. Скопје: Табернакул.
2. Маршал,Г.(2004).*Оксфордски речник по социологија*. Скопје: МИ-АН.
3. Сулејманов,З и Стојановски,Н.(2002).*Социјална патологија*. Скопје: Филозофски факултет.
4. Томсон,В и Бинам,Е.(2014).*Малолетничка деликвенција*. Скопје: Арс Ламина.
5. Трајкова ,В и др.(2005).*За среќно детство. психосоцијална поддршка на жени жртви на трговија со луѓе, здружение за помош и поддршка на жени, деца и семејства под ризик*. Скопје: Здружение за помош и поддршка на жени, деца и семејства под ризик „За среќно детство“.
6. Četkoič, R. (2008). *Kriminalno ponašanje i maloletnička delikvencija*. Podgorica: JU Službeni list Crna Gora.
7. Jašovič, Ž. (1974). *Slobodno vreme i prestopničko ponašanje mladih*. Beograd: Institut za Kriminološka i sociološka istraživanja.
8. Matak, Š. & Vargek, A. (2012). Trgovanje ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja – utječe li legalizacija prostitucije na smanjenje trgovanja ljudima? Vo Pravnika : časopis za pravna i društvena pitanja, Vol. 46, No. 92:59-79.
9. Milutinović, M. (1976). *Kriminologija*. Beograd: Savremena administracija.
10. Sanders, T et al. (2009). *Prostitution sex work, policy & politics*. London: SAGE Publications Ltd.
11. (2008). *Национална стратегија за борба против трговија со луѓе и илегална миграција во Република Македонија*. Скопје: Влада на Република Македонија.
12. (2009). *Борба против трговија со луѓе*. Скопје: Црвен крст на Република Македонија. www.pravo.org.mk

A SOCIOLOGICAL VIEW OF THE STREET PROSTITUTION PROBLEM

Associate Professor Dragan Stefanovski
“EURO-BALKAN” University

Summary

Modern society, passing along its way finds a space in which the individual realizes its usual activities. But through globalization, the transition process and rapid technological development, it has failed to distinguish itself from a series of deviant phenomena that have existed for centuries. The subject of this paper is the prostitution as a social deviation, while retaining the division provided by Reitman and Reckless. Sex workers “rejection” from everyday life and their marginalization leads to the formation of a subculture in which they find their peace and a “way of communication”. The paper highlights the street prostitution, in which context the issue of its legalization is raised. Speaking about the possible legalization of prostitution in Macedonia, we use experiences from the Western world, countries that has already legalized it. Putting prostitution in certain frames is very difficult, because of the high dark number that creates difficulties, especially in the empirical researches. Barnes is right when he points out that the closure of certain prostitution locations that are not followed by removing the underlying causes is just a short-sighted policy. The sociological and law experts, should have “the baton” in leading and creating policies with the problem of prostitution, if we want to properly set the problem, and above all create and successfully reject the already known stereotypes.

Keywords: *street prostitution, legalization, sex workers, stereotype, marginalization.*

ПРОСТИТУЦИЈА КАО ОБЛИК ДРУШТВЕНЕ ДЕВИЈАЦИЈЕ

Др Филип Мирић³⁶⁴

Правни факултет Универзитета у Нишу, Србија

***Апстракт:** Проституција је једна од најстаријих девијантних појава. У различитим епохама и друштвима на њу се различито реаговало – од прихватања и одобравања до инкриминације у кривичном законодавству. У раду ће се, најпре указати на настанак и историјски развој проституције, да би се затим указало на различите системе друштвеног и правног реаговања. Циљ рада је да се укаже на штетност проституције, као друштвене девијације и неопходност проналажења ефикасних начина за њено сузбијање.*

***Кључне речи:** проституција, друштвене девијације, законодавство.*

Уводна разматрања

Проституција постоји од најранијих периода развоја људског друштва. Она се састоји у вршењу недопуштених сексуалних односа лица женског пола на комерцијалној основи тј. на основу продавања свога тела и случајног и узгредног сусрета, са лицима са којима ступају у те односе, које карактерише осећај равнодушности. То је женска проституција. Поред ње постоји у специфичној форми и мушка проституција. (Милутиновић, 1973: 370). Мушка проституција је у неким земљама знатно раширена, мада је због скривености веома тешко доћи до јасне представе о њеној распрострањености (Милутиновић, 1973: 370). Према ставу изнетом у кривичноправној литератури, проституција постоји у виду одавања проституцији и уступања просторија ради вршења проституције (Јовашевић, 2006: 605).

Истиче се да је проституција једна од најстаријих појава социјалне патологије, да је одувек представљала један од озбиљних социјалних проблема, који се испољавао у историјским специфичностима. Она се нарочито развила у великим градовима у периоду колонизације, и, касније индустријализације, када је дошло до масовних миграција из села у градове, у којима су постојали лоши стамбени, комунални и други социјални услови живота. Већ данас она је раширена на свим континентима, нарочито у великим градовима, где испољава и одређене еколошке карактеристике. У тим градовима постоје посебне четврти и уже локације, са тзв. „црвеном лампом“, у којима су сконцентрисане проститутке. (...) Касније са развојем аутомобилске индустрије проституција се „преноси на точкове“ („моторизована проституција“), а данас је она добила понегде нове организационе форме широког акционог радијуса на основу коришћења савремених техничких комуникационих и других средстава. (Милутиновић, 1973: 370) Рад има за циљ да кроз сумарни историјски преглед развоја друштвене и правне реакције на проституцију, укаже на могуће правце реаговања на овај облик друштвене девијације.

Развој проституције кроз историју и њена типологија

Иако проституција у свим друштвима представља озбиљан социјални проблем, она није била у свим друштвима и свим историјским епохама једнако третирана. У старом и средњем веку била је нарочито толерисана. То је био случај посебно са тзв. религијозном проституцијом. У старој Грчкој, где су се проституцији могли одавати само робинје, она је

---

³⁶⁴ filip.miric@gmail.com, filip@prafak.ni.ac.rs

билапод контролом држава. Према неким подацима, Солон је организовао јавне куће (диктирон) под контролом државе, у којима су биле откупљене робиње (диктеријаде) из разних земаља, а од добијених прихода он је подигао посебан храм богињи проституције. Диктеријаде су представљале најнижу класу проститутки. Средњу класу су чиниле свирачице на флаути, које су ишле од куће до куће и изазивале наклоност мушкараца. Највишу и најсклупљу класу представљале су тзв. „хетере“, које су у ствари биле пре метресе него проститутке. Оне су имале велики утицај у земљи јер су одржавале односе са најугледнијим људима-филозофима, државницима и др. Јавне куће (lupanarium) је познавао и толерисао Рим. Касније, у позном средњем веку и нарочито у новом веку, почиње да опада толерантност према проституцији посебно у протестантским земљама. У XVIII веку настаје период оштрог санкционисања и покушаја искорењавања проституције. Она се није јављала увек у истим облицима и испољавала је низ специфичности у различитим историјским епохама. Главни типови проституције који се помињу у криминолошкој литератури су: религиозна, ритуална, компензациона, ситуациона и професионална (Милутиновић, 1973: 372). Овим типовима проституције треба додати и неке њене савремене облике као што су „јахтинг проституција“ и „callgirls“ (Константиновић-Вилић, Николић-Ристановић and Костић, 2012: 391). „Јахтинг проституција“ и „девојке на позив“ представљају облике тзв. „елитне проституције“. Овај назив је проблематичан јер се пружање сексуалних услуга за новац никако не може назвати елитним занимањем.

Религиозна проституција се односи на девојке и жене које одређено време или доживотно обављају „службе“ при неком храму. То су тзв. свете блуднице. Ова врста проституције се јављала у ранијем периоду у неким областима Средоземног мора, у Малој Азији, западној Африци и јужној Италији, где је свака жена барем једном у животу морала да буде „проститутка“.

Ритуална проституција се састоји у вршењу првих сексуалних односа од стране удатих жена у облику јавног ритуала, у коме учествује више лица, што је повезано са примитивним схватањима. Према неким изворима, Тибетанци су у доба Марка Пола наговарали своје кћери да најпре ступају у сексуалне односе са пролазницима, а после тога оне су се нормално удавале (Милутиновић, 1973: 370). За разлику од ритуалне, компензациона проституција се јавља као својеврсни облик компензације за недостатак сексуалне нежности, осећања или разумевања у браку.

Супституциона проституција представља вршење сексуалних односа са проституткама уместо са својим женама. Она се најчешће јавља у случајевима дуже одвојености мушкараца од својих жена или када на одређеном простору у одређено време има знатно више мушкараца у односу на жене. По представницима функционалистичке теорије (Кингсли Девис) овај вид проституције има и позитивне последице јер апсорбује вишак сексуалне енергије у друштву и тиме појединце одвлачи од других облика девијантног понашања (Константиновић-Вилић, Николић-Ристановић and Костић, 2009: 311-312). Наравно, овакво схватање је било излагано оштрој критици појединих криминолога. Осим ове, постоје и бројне друге поделе проституције.

Професионална проституција представља савремени облик проституције у правом смислу те речи. Сви остали овде наведени облици проституције немају елементе професионализма.

Са организовањем проституције кроз деловање тзв. „јавних кућа“, „салона за масажу“ и „агенција за пословну пратњу“ повезана је и класификација проститутки. У криминолошкој литератури помиње се подела на: малолетнице, потенцијалне проститутке, аматерке, млађе професионалке, „теренске раднице“, уличарке, ислужене проститутке, колгерле (Милутиновић, 1973: 373).

Постоји и подела проституције према томе на ком се нивоу одвија на проституцију ниског нивоа-уличну проституцију, средњег и високог нивоа. Проституција ниског нивоа-улична проституција представља трговину сексуалношћу у коју је инвестиран најмањи капитал и која, самим тим, доноси мали профит пошто јој је тржишна вредност ниска. Проституција средњег нивоа разликује се од уличне пре свега по мањој видљивости. У њу је уложен извесни капитал, постоји одређени степен организованости и тежња да се повећа добит. Проституција високог нивоа представља ону трговину сексуалношћу која доноси највећу добит, у коју је уложен највећи капитал, а добро је организована и готово неприметна (Радуловић, 1986: 31). Проучавање типологије тишологије проституције је од великог значаја за њену превенцију и сузбијање.

Фактори који утичу на појаву проституције и њене последице

Када се говори о узроцима и факторима који доприносе појави проституције, мора се имати у виду сва комплексност ове друштвене појаве. Слично криминогеним факторима и узроцима и овде се може говорити о ендогеним и егзогеним факторима. У старијој судскопсихијатријској литератури, више је пажње посвећено ендогеним факторима проституције, па се као опште психичке особине проститутки наводе: поводљивост (заводљивост, наводљивост, „слаба воља“), јака жеља за авантурама, невлађење својим емоцијама и нагонским тежњама, лењост или жуд за лаким, површним, удобним животом; наклоност ка психогеним реакцијама, а од егзогених фактора издвајају се алкохолизам и беда, полни односи у детињству, бекство од куће, навођење од стране старијих особа на ту врсту зараде и сл. (Јевтић, 1960: 251). Савремена истраживања проституције много већу пажњу придају социјалним факторима који утичу на њену појаву. Иако се у већини случајева проституцијом баве лица женског пола, као што је већ истакнуто, постоји и мушка проституција. Такође, дошло је и до терминолошке промене у означавању лица која се одају проституцији, па се она, све чешће означавају термином сексуалне раднице/радници (Илић, Šipetić and Вјеговић, 2010: 219). Употребом овог термина се жели смањити стигматизација којој су изложене особе које се баве проституцијом и обично се везује за настојање да се њима признају права по онову рада.

Бављење проституцијом, као облик личне девијације, представља велики здравствени ризик за све особе које се њој одају. Ризик од инфекције ХИВ-ом и другим полно преносивим болестима је много већи код ових особа. Посебан проблем је и друштвена стигматизација којој су изложена лица која се одају проституцији, што негативно утиче на њихову социјалну интеграцију. Резултати истраживања о ризику ХИВ инфекције и коришћењу здравствених услуга уличних и вануличних сексуалних радница у Брограду показују да је, и поред вишег степена образовања уличних сексуалних радница, њихово знање о начину ширења ХИВ инфекције на нижем нивоу у односу на вануличне сексуалне раднице и да су се оне ризичније понашале него вануличне сексуалне раднице. Истраживањем је утврђено да ниједна група испитаница не води довољно рачуна о своме здрављу. Због тога је неопходно планирање и реализовање дуготрајних превентивних програма, у складу са специфичним потребама сексуалних радница (Илић, Šipetić and Вјеговић, 2010: 223)

Савремене државе теже да проституцију боље контролишу, како са здравственог, тако и криминолошког аспекта и зато је у многим земљама проституција легализована. Али и приходи од пореза су такође битан елемент у размишљању о легализацији проституције. У неким државама бављење проституцијом је легална делатност, док је у другим инкриминисано као кривично дело или пркршај. Због своје друштвене опасности савремене државе су, свака на свој начин, желеле да регулишу проституцију. То се најчешће чинило у два правца. Присталице легализације проституције наводе да сузбијање проституције кроз њену инкриминацију доводи до повећања тајне проституције- слично хазардерским играма, да би се у случају легализације проституције „сексуалним радницама“ обезбедила одговарајућа здравствена заштита, а осим

тога држава би кроз фискалне приходе могла да обезбеди значајна финансијска средства. Сви ови разлози су и довели до легализације проституције у појединим земљама (Мирић, 2014: 247).

У наставку рада ће бити изложена законска решења релевантна за регулисање проституције у појединим европским и ваневропским земљама.

Правни режим проституције у свету

На међународном плану донети су бројни правни акти који имају за циљ искорењавање експлоатације проституције. Експлоатација проституције жена забрањена је бројним међународним актима. Један од најпознатијих је Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена усвојена Резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација резолуцијом 34/180 од 18. децембра 1979. године. Важно је напоменути да и сама дискриминација, по било ком основу, представља противправно понашање. У чл. 6. Конвенције је прописано да државе чланице предузимају све подесне мере, укључујуће и законодавне, ради сузбијања свих облика трговине женама, као искоришћавање проституције жена (Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена, 1979). Без обзира на постојање Конвенције, на националном нивоу, државе примењују различите моделе регулисања проституције, о чему ће више речи бити у наставку рада.

Као што је већ истакнуто, друштвена и правна реакција на проституцију се огледа у њеном толерисању и легализацији, или, пак, санкционисању нормама кривичног и/или прекршајног права. Постоје три модела регулисања проституције: прохибиционистички, регламентациони и аболиционистички модел. Према прохибиционистичком моделу, проституција је забрањена, нелегална делатност (Пејовић, 2016: 329). Усвајањем овог најрестриктивнијег модела регулисања проституције, под удар кривичноправне и/или прекршајноправне репресије долазе сви учесници проституције. Насупрот овом моделу, регламентациони модел регулисања проституције подразумева њено увођење у легалне оквире. Такође, присталице регламентације сматрају да држава законским регулисањем проституције штити и саме жене које се баве проституцијом тако што им омогућава да остварују права по основу радног односа (Пејовић, 2016: 330). Реглементациони модел се манифестује оснивањем јавних кућа у којима су жене често економски експлоатисане, што је уједно и његов највећи недостатак. И коначно, аболиционистички модел је настао као производ борбе проститутки за остваривање својих права. Према присталицама овог модела држава не треба да регулише проституцију правним нормама јер је реч о нормалној друштвеној појави. На темељу аболиционизма настао је неоаболиционизам, нов модел регулисања проституције који је увела Шведска 1999. године, када се определила за борбу против проституције санкционисањем купаца сексуалних услуга. Поборници неоаболиционизма проституцију виде као облик насиља према женама (Пејовић, 2016: 331). Идеја иза ових криминалополитичких ставова није сложена. Они су критиковали уобичајен приступ проституцији који подразумева њену забрану, најчешће у виду прекршаја против јавног реда и мира. Тако правосуђе своју снагу усмерава само ка проституткама (Ристивојевић, 2015: 4). На овај начин корисници сексуалних услуга остају ван сфере кажњивости, што према мишљењу присталица неоаболиционизма не доприноси сузбијању проституције. Важно је на овом месту истаћи да се, приликом избора одређеног модела регулисања проституције, државе не руководе само економским користима, већ и моралним ставовима према овој појави.

Прегледом доступне литературе, уочено је да недостају систематизовани подаци о правном статусу проституције у појединим државама. То указује да недостају научне студије, у којима би се упоредно правним методом, приказало на који начин је проституција регулисана у законодавствима различитих држава. Из тих разлога, за потребе, овог рада коришћени су подаци из отворене енциклопедије Wikipedia. Треба имати у виду да је Wikipedia енциклопедија отвореног кода (тзв. „слободна енциклопедија“), те се подаци и тврдње преузети из њених чланака не могу увек проверити. У том смислу наведена решења из појединих страних држава у

погледу регулисања проституције, наведена у овом делу рада, имају карактер илустрације друштвене и правне реакције на ову девијантну појаву. Циљ овог дела рада је да се илуструје различити правни статус проституције у појединим државама света.

У Бугарској је проституција забрањена, али често толерисана од стране полиције. У овој балканској земљи је 1989. године било 3149 регистрованих проститутки, да би се 2007. године њихов број скоро двоструко увећао. Почетком 2007. године почело се дискутовати о томе, да ли да се проституција потпуно забрани, или би је требало ограничити правним оквирима.

Проституција у Данској је дозвољена и прихваћена у друштву, као што је случај и у осталим скандинавским земљама. Али проститутке не смеју да се издржавају само новцем стеченим радом на тај начин, већ морају доказати и приходе стечене радом изван проституције.

Пошто Грчка има прилично либералан законодавни систем, правни прописи су слични онима у Немачкој, Швајцарској и Холандији. Све проститутке се морају регистровати и вршити редовне здравствене прегледе.

У Републици Ирској је пружање сексуалних услуга за новац законом строго забрањено, па представља, како за кориснике услуга, тако и за проститутке, кривично дело. Свакако, проституција постоји у даблинском подземљу. Контакти са муштеријама успостављају се углавном у пабовима.

У Бразилу је проституција легална и распрострањена, међутим, забрањено је "трећем лицу" да из проституције стиче добит.

На Тајланду је проституција забрањена, али се забрана доста игнорише па се нуде услуге на многим местима, директно или индиректно. Дечија проституција на Тајланду је такође распрострањена, али конзументи треба да рачунају на дугогодишње затворске казне (Wikipedia, Проституција, n.d.). Већ овај сумарни преглед правног статуса проституције у различитим државама света, показује да не постоји јединствен систем њеног регулисања на међународном нивоу, што отежава њену контролу, а самим тим и сузбијање.

Проституција у кривичном и прекршајном законодавству Републике Србије

Као што је већ речено, у Републици Србији бављење проституцијом представља прекршај, али посредовање у вршењу проституције и подвођење лица представљају кривична дела.³⁶⁵ Тако чл. 183. КЗ је прописано да ко подведе малолетно лице ради вршења обљубе, са њом изједначеног чина или друге полне радње, казниће се затвором од једне до осам година и новчаном казном. Ко омогућава вршење обљубе, са њом изједначеног чина или друге полне радње са малолетним лицем, казниће се затвором од шест месеци до пет година и новчаном казном. Реч је о кривичном делу подвођење и омогућавање вршења полног односа. Такође, и инкриминација кривичног дела посредовање у вршењу проституције има за циљ сузбијање ове негативне друштвене појаве. Наиме чл. 184. КЗ је прописано да ко наводи или подстиче другог на проституцију или учествује у предаји неког лица другоме ради вршења проституције или ко путем средстава јавног информисања и других сличних средстава пропагира или рекламира проституцију, казниће се затвором од шест месеци до пет година и новчаном казном. Ако је дело из става 1. овог члана извршено према малолетном лицу, учинилац ће се казнити затвором од једне до десет година и новчаном казном. Законодавац је прописивањем кумулативно казне затвора и новчане казне за наведена кривична дела посредно указао и на њихову велику друштвену опасност и тежину, што се мора имати у виду приликом креирања мера за сузбијање проституције (Мирић, 2014: 248).

---

³⁶⁵ Кривични законик („Службени гласник Републике Србије“, бр.85/2005...94/2016, у даљем тексту КЗ).

Осим наведених инкриминација принуда на проституцију представља и облик радње извршења и других кривичних дела. Тако одредбом чл. 371. КЗ (кривично дело злочин против човечности) је прописано да ће се онај ко кршећи правила међународног права, у оквиру ширег или систематског напада упереног против цивилног становништва, нареди: вршење убистава; стављање становништва или једног његовог дела у такве животне услове који воде њиховом потпуном или делимичном истребљењу; поробљавање; принудно пресељавање; мучење; силовање; принуђавање на проституцију; присиљавање на трудноћу или стерилисање ради промене етничког састава становништва; прогањање или протеривање на политичкој, верској, расној, националној, етничкој, културној, полној или каквој другој основи; присилни нестанак; затварање или отмицу лица без давања информација о томе како би им се ускратила правна заштита; угњетавање расне групе или успостављање доминације једне такве групе над другом; или друге сличне нехумане поступке којима се намерно проузрокују тешке патње или озбиљно угрожава здравље или ко изврши неко од наведених дела, казнити затвором најмање пет година или затвором од тридесет до четрдесет година. И по висини запређене казне се може закључити да се ради о кривичном делу којим се штите најзначајније вредности које познаје међународно право.

И инкриминација кривичног дела ратног злочина против цивилног становништва забрањује забрањује принуду на трудноћу и проституцију за време ратног стања. За основни облик овог кривичног дела предвиђена је казна од најмање пет година затвора, с тим да се посебни максимум казне поклапа са општим максимумом трајања казне затвора, што јасно указује на тежину овог кривичног дела (чл. 372. КЗ).

И коначно, основни облик кривичног дела трговине људима врши онај ко силом или претњом, довођењем у заблуду или одржавањем у заблуди, злоупотребом овлашћења, поверења, односа зависности, тешких прилика другог, задржавањем личних исправа или давањем или примањем новца или друге користи, врбује, превози, пребацује, предаје, продаје, купује, посредује у продаји, сакрива или држи друго лице, а у циљу експлоатације његовог рада, принудног рада, вршења кривичних дела, проституције или друге врсте сексуалне експлоатације, просјачења, употребе у порнографске сврхе, успостављања ропског или њему сличног односа, ради одузимања органа или дела тела или ради коришћења у оружаним сукобима (чл.388. КЗ). За овај облик кривичног дела прописана је казна затвора у трајању од три до дванаест година. Наравно, свако од наведених кривичних дела (против добара заштићених међународним правом) има и своје квалификоване облике за које су прописане и строжије казне.

Бављење проституцијом је у Републици Србији санкционисано и прекршајним законодавством. Интересантно је да је Законом о јавном реду и миру из 2016. године, проституција као прекршај другачије одређена у односу на раније законодавство.³⁶⁶ Наиме, одредбом члана 16 наведеног закона је прописано да ће се онај ко се одаје проституцији, користи услуге проституције или уступа просторије ради проституције – казнити новчаном казном од 50.000 до 150.000 динара или казном затвора од 30 до 60 дана. Такође, ко малолетном лицу уступа просторије ради проституције - казниће се затвором од 30 до 60 дана. У односу на раније законско одређење, новина је та да се сада прекршајно гоне и корисници услуга проститутки. Интенција законодавца је свакако била да се санкционисањем корисника услуга дестимулише и сузбије проституција. У пракси се намеће проблем доказивања овог прекршаја, нарочито када је реч о добровољној проституцији.

У кривичноправној и криминолошкој теорији постоје мишљења да би требало одустати од прекршајноправног санкционисања проституције јер оно представља својеврсни реликт прошлости, када је законодавац неоправдано задирао у најинтимније сфере живота грађана, регулишући питање полних слобода. И у Србији се у научној и друштвеној заједници јављају мишљења да однос према овој друштвеној појави треба редифинисати. Противници легализације проституције истичу да би она довела до ширења, аморалности у друштву, да

---

³⁶⁶ Закон о јавном реду и миру („Службени гласник Републике Србије“, бр. 6/2016).

прописи о обавезним периодичним здравственим прегледима стигматизују жене, крше њихову аутономију и да проституцију као друштвену појаву треба сузбијати управо кроз њену инкриминацију, било прекршајноправним било кривичноправним нормама. Већина земаља у свету данас проституцију инкриминише као прекршај или кривично дело (Мирић, 2014: 247). Противници правног санкционисања проституције сматрају да је она последица протестантске верске етике. Такође, један од значајних аргумената у прилог укидања прекршајне одговорности проститутки, односи се на то да се проституција најчешће одвија у затвореним просторијама, те се не може говорити о нарушавању јавног реда и мира (Ристивојевић, 2016: 510). Са овим аргументом се никако не можемо сложити из разлога што се јачање морала, као заштитника основних друштвених вредности не треба спроводити само у јавном животу. Ако се морал штити само у јавном животу, онда је реч о својеврсном „лажном“ моралу, који одудара од вредносног система у коме се сексуални односи остварују на основу узајамне привлачности две одрасле особе. Присталице легализације проституције истичу да би се применом регламентацијског модела регулисања, остварили велики фискални приходи за државу. (Да ли Србија треба да легализује проституцију?, 2016). Имајући све наведено у виду, може се поставити питање оправданости опорезивања једног од најинтимнијих делова човекове личности – његове сексуалности. Сматрамо да би усвајање регламентационог модела регулисања проституције довело до дехуманизације људи, свођењем сексуалности на ствар која има своју тржишну вредност. То је у супротности са нематеријалном природом човека и његове личности. Иако се у Србији, као и у свету, последњих година развија и јача покрет са легализацију проституције, сматрамо да она треба да остане у зони прекршајне, односно кривичноправне кажњивости, пре свега из моралних разлога и заштите јавног интереса који превазилази полне слободе и право на приватност, као иманентног људског права. Морална начела се преносе поколењима, израз су традиционалних вредности којима одређено друштво тежи и изнад су права појединаца да слободно располажу својим телом и зарађеним новцем. Морал обавља заштитну функцију у друштву. Морал представља друштвени облик реаговања чија се ефикасност заснива претежно на емотивним, па и ирационалним разлозима (Стојановић, 2016: 84-85). Без обзира што је морал променљива друштвена категорија, његов утицај на превенцију девијантних појава тешко се може оспорити. Насупрот схватању присталица легализације проституције, сматрамо да, нити слобода располагања својим телом, у случају проститутки, нити слобода располагања зарађеним новцем, на страни корисника њихових услуга, нису и не смеју бити апсолутно неограничене. Проституција своди сексуалност на ниво робе којом се може трговати и у томе је, сва погубност и штетност ове друштвене појаве.

Као негативна друштвена појава проституција је повезана са разним криминалним активностима. Прихваћено је становиште да проституција испољава посебан криминогени утицај, независно од тога да ли је она у појединим земљама забрањена или не. Са проституцијом су нарочито повезане крађе, убиства са сексуалним мотивима, силовања, прељубе, подвођења, разне перверзије и нека слична патолошка понашања. Та веза је изразита са забрањеном проституцијом, која посебно привлачи лица која су умешана у многа кривична дела (Милутиновић, 1973: 375). Осим тога, и саме проститутке се често јављају као извршиоци бројних кривичних дела против имовине и живота и тела. Проституција је у вези и са различитим другим тешким облицима криминалитета међу којима се посебно издваја трговина људима у циљу сексуалне експлоатације. Ова кривична дела најчешће превазилазе границе једне државе, што им даје велики криминолошки и криминално политички значај.

Малолетничка проституција је нарочито опасна пре свега због недовољне био-психосоцијалне зрелости особа који се одају овом облику друштвене девијације. Због тога, малолетничка проституција је кажњива чак и у земљама у којима је проституција пунолетних лица легална активност. Када је реч о овом облику проституције, њу најчешће карактерише принудност, будући да се малолетнице за бављење овом незаконитом делатношћу најчешће регрутују из нижих друштвених слојева. Често су малолетнице жртве трговине људима и сексуалног насиља од стране својих подводача. Принудно бављење проституцијом оставља низ штетних последица на психичко и здравствено стање малолетница. Полне болести, телесне повреде, депресија, усамљеност, секундарна виктимизација, разне сексуалне девијације,

суицидалне идеје, покушаји и суициди само су неке од тих негативних последица (Мирић, 2014: 249). Решење проблема проституције није у њеној легализацији јер би се легализацијом једна девијантна појава само превела у законске оквире, што не би умањило њену штетност и друштвену опасност, већ само искључило формалну противправност.

Закључна разматрања

Проституција постоји од најранијих времена. Ниједно друштво није успело да је искорени. Друштвене реакције на њу се крећу од одобравања до строгог санкционисања нормама прекршајног и кривичног законодавства. Иако у свету постоји све снажнији покрет који се залаже за пуну легализацију сексуалног рада, треба имати у виду да осим што вређа полни морал (који је ионако подложен брзим променама у одређеном друштву), експанзија проституције сведочи о дубокој кризи у којој се налазе савремена друштва. Сиромаштво и друштвено незнање тера младе особе у девијантне појаве попут проституције. Корисници сексуалних услуга су најчешће особе које не могу на други начин да искажу своју сексуалност и задовоље у основи природан сексуални нагон. Ово у суштини, представља психолошки проблем сваког од клијената, који вероватно има много дубље корене него што се може претпоставити. Искорењавање проституције је тежак, можда и немогућ задатак. Намеће се питање њене легализације. Аргументи присталица легализације проституције да се сексуалне услуге пружају у затвореним просторијама и да се тиме не вређа јавни морал нису оправдани и према нашем мишљењу, не могу се прихватити јер је посве погрешно морал тумачити по својим спољашњим манифестацијама. Морал представља много више од тога. То је начин живота већине припадника одређене заједнице у једном временском периоду, који у многоме утиче на изградњу система вредности у једном друштву. Такође, тешко је прихватљив аргумент да би се легализацијом проституције повећали фискални приходи државе. Проституција је негација природне и нормалне сексуалности и потребе да се задовољи сексуални нагон, која као нематеријална вредност иманентна свакој личности, не треба да има своју цену јер не представља ствар која се може купити или продати. Свођење сексуалности на ниво робе у ствари представља њену негацију.

Кључна карика у сузбијању проституције јесте превенција кроз елиминацију фактора који до ње доводе, уз репресију увек када је она нужна и када мере превенције нису дале очекиване резултате. Да би се заиста и остварио овај циљ, неопходно је, поред прекршајног санкционисања корисника сексуалних услуга и лица која се одају проституцији, изнаћи ефикасне механизме за социјалну интеграцију лица која испољавају овај облик девијантног понашања, а у свим случајевима трговине људима у циљу сексуалне експлоатације, оштрицу кривичноправне репресије би требало усмерити ка лицима која несрећу, бол и патњу жртава користе за сопствено богаћење.

Коришћена литература

Ilić, D., Šipetić, S. and Vjegović, V. (2010) Risk of HIV Infection Among Indoor and Street Sex Workers and Their Use of Health Services in Belgrade, Serbia, *Srpski arhiv za celokupno lekarstvo*, Vol. 138, No. 3-4, pp. 219-224.

Wikipedia, Проституција, доступно

<https://sr.wikipedia.org/sr/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B0>, приступ 9 јул 2017.

Да ли Србија треба да легализује проституцију? (2016), доступно

<http://glaszapadnesrbije.rs/186062/da-li-srbija-treba-da-legalizuje-prostitutciju/> [9 јул 2017].

Јевтић, Д. (1960) *Судска психопатологија*, Београд/ Загреб: Медицинска књига.

Јовашевић, Д. (2006) *Лексикон кривичног права*, Београд: Службени гласник.

- Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена* (1979), доступно, https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/sites/default/files/2017-02/konvencija_diskriminacija.pdf, приступ 11 јул 2017.
- Константиновић-Вилић, С., Николић-Ристановић, В. and Костић, М. (2009) *Криминологија*, Пеликан принт.
- Константиновић-Вилић, С., Николић-Ристановић, В. and Костић, М. (2012) *Криминологија*, Ниш: Центар за публикације Правног факултета у Нишу.
- Милутиновић, М. (1973) *Криминологија*, Београд.
- Мирић, Ф. (2014) *Савремена схватања феноменологије и етиологије малолетничке делинквенције*, Ниш: Правни факултет Универзитета у Нишу.
- Пејовић, Д. (2016) Проституција у упоредном праву и праву Републике Србије, *Правни записи*, год. 7, бр. 2, стр. 324-338.
- Радуловић, Д. (1986) *Проституција у Југославији*, Београд: Завод за издавачку делатност „Филип Вишњић“.
- Ристивојевић, Б. (2015) Утицај вредносних ставова о постојању слободе воље у проституцији на обликовање кривичноправне реакције на трговину људима, *Наука, безбедност, полиција - Журнал за криминалистику и право*, год. 20, бр. 1, стр. 1-15.
- Ристивојевић, Б. (2016) Морални крсташки поход државе на спаваћу собу: прекршај проституције у новом ЗоЈРМ, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, бр. 2, стр. 493-512.
- Стојановић, З. (2016) *Политика сузбијања криминалитета*, Београд: Универзитет у Београду - Правни факултет.

Коришћени правни извори

- Закон о јавном реду и миру („Службени гласник Републике Србије“, бр. 6/2016).
Кривични законик („Службени гласник Републике Србије“, бр.85/2005...94/2016).

PROSTITUTION AS A FORM OF SOCIAL DEVIATION

Filip Mirić, LL.D.
Faculty of Law, University of Nis, Serbia

Summary

Prostitution is one of the oldest deviant phenomena. In different eras and societies at her differently react - the acceptance and approval by incrimination in criminal law. The paper will, first of all point to the emergence and historical development of prostitution in order to then pointed to the different systems of social and legal response. The aim is to highlight the harmful effects of prostitution as a social deviation and the necessity of finding effective ways for its suppression.

Keywords: prostitution, social deviation, legislation.

**SUZBIJANJE ZLOUPOTREBE OPOJNIH DROGA U
KRIVIČNOM PRAVU REPUBLIKE SRBIJE**

Prof. dr Dragan Jovašević,
redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu

Prof. dr Vladimir M. Simović,
tužilac Tužilaštva Bosne i Hercegovine i vanredni profesor Fakulteta za bezbjednost i zaštitu
Nezavisnog univerziteta u Banjoj Luci

***Apstrakt:** Iako je pojava poznata od najstarijih vremena, zloupotreba opojnih droga ili bolest zavisnosti, tek u savremeno doba dobija posebnu društvenu opasnost kroz kriminalnu aktivnost pojedinaca ili grupa, koja često poprima i karakter organizovanog kriminaliteta. Stoga, na bazi relevantnih međunarodnih standarda donijetih u okviru OUN, sva savremena zakonodavstva predviđaju više različitih oblika i vidova ispoljavanja zloupotrebe opojnih droga kao krivičnih djela. Za njihove učinioce su propisane stroge kazne, ali i druge vrste krivičnih sankcija, u prvom redu, specifične mjere bezbjednosti medicinskog karaktera. U radu se analiziraju na bazi zakonskih rješenja, pravne teorije i sudske prakse pojam, elementi i karakteristike krivičnih djela zloupotrebe opojnih droga u pozitivnom krivičnom pravu Republike Srbije.*

***Ključne riječi:** opojne droge, zloupotreba, krivično djelo, odgovornost, kazna.*

UOPŠTE O KRIVIČNO PRAVNOJ ZAŠTITI ZDRAVLJA LJUDI

Zloupotreba opojnih droga je u Republici Srbiji propisana kroz više krivičnih dela u okviru glave dvadeset treće pod nazivom „Krivična djela protiv zdravlja ljudi“ Krivičnog zakonika iz 2005. godine sa više novela³⁶⁷.

Objekt zaštite ovih krivičnih djela jeste zdravlje ljudi ili pravo na zaštitu zdravlja koje je garantovano u članu 68 Ustava Republike Srbije iz 2006. godine³⁶⁸. Ova krivična djela su ranije bila sistematizovana zajedno sa djelima protiv životne sredine u jedinstvenu grupu djela.

Zdravlje predstavlja psihofizičko stanje čovjeka kod koga postoji harmonična funkcija svih organa i dijelova tijela, odnosno procesa koji ga čini sposobnim za normalan život, rad i privređivanje. Nasuprot zdravlju je bolest koja predstavlja psihofizičko stanje koje nastaje dejstvom bacila, bakterija i virusa na čovjekov organizam i koje dovodi do poremećaja u građi i funkcijama pojedinih organa, tkiva, dijelova tijela ili organizma u cjelini, usljed čega je isključena ili oslabljena sposobnost za rad i normalan život.

Među bolestima posebnu opasnost predstavljaju zarazne bolesti koje imaju karakter brzog i naglog širenja na veliki broj ljudi i na velikim prostorima i koje izazivaju teške i trajne posljedice po zdravlje, a mogu prouzrokovati i smrt (Mijatović, 2005: 203-226). Dakle, ova krivična djela imaju za zaštitni objekt zdravlje ljudi. No, taj je objekt različito određen kod pojedinih krivičnih djela, pa se on javlja kao: a) zdravlje individualno neodređenog broja ljudi od prenošenja zaraznih bolesti i b) zdravlje određenog lica od nesavesnog pružanja ljekarske pomoći ili neukazivanja ljekarske pomoći (Jovašević, 2007: 78-80).

Ova krivična djela su uglavnom blanketne prirode. Kod većeg broja krivičnih djela radnja izvršenja se sastoji u postupanju protivno propisima, odnosno u kršenju propisa iz oblasti zdravstvene

---

³⁶⁷ “Službeni glasnik Republike Srbije“ br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016.

³⁶⁸ “Službeni glasnik Republike Srbije“ broj 98/2006.

zaštite, što znači da je za saznavanje sadržine i obilježja bića ovih djela, potrebno utvrditi prethodno sadržinu zakona, drugih propisa i mjera nadležnih državnih organa (zabrana ili naredbi) koje se krše³⁶⁹.

Posljedica ovih krivičnih djela je ugrožavanje zdravlja ljudi, tj. stvaranje opasnosti od nastanka ili širenja bolesti ili pogoršanja zdravstvenog stanja drugog lica. Ta opasnost u smislu posljedice se javlja u dva oblika kao: a) konkretna i b) apstraktna opasnost (Jovašević, 2011: 574-575).

Konkretna opasnost (Petrović, Jovašević, Ferhatović, 2015: 218-220) je neposredna, bliska, stvarna opasnost, opasnost koja je stvarno, neposredno nastupila za život, tjelesni integritet i zdravlje drugog lica. To znači da je mogućnost povrede ovih dobara bila izvjesna, ali ipak do povrede nije došlo. Ova vrsta opasnosti je elemenat bića krivičnog djela i mora biti dokazana u konkretnom slučaju.

Apstraktna ili opšta opasnost (Jovašević, Ikanović, 2012: 278-281) je opasnost koja je mogla da nastupi usljed preduzete radnje izvršenja po život, tjelesni integritet ili zdravlje, ali nije nastupila u konkretnom slučaju. Preduzimanjem radnje izvršenja smatra se da je posljedica u vidu apstraktne opasnosti po zaštićeno dobro i nastupila. Ova opasnost nije elemenat bića krivičnog djela, pa u krivičnom postupku ne mora u konkretnom slučaju biti i dokazana. Za postojanje djela sa apstraktnom opasnošću dovoljno je preduzimanje radnje izvršenja jer se smatra da je njenim preduzimanjem nastupila opasnost kao posljedica krivičnog djela.

Neka krivična djela iz ove glave mogu imati posljedicu u vidu povrede (Jovašević, 2016: 178-180) (prouzrokovanje novog oboljenja ili pogoršanje već postojećeg oboljenja ili povrede). Ali, ova djela nisu uperena protiv individualno neodređenih lica, već protiv određenog lica. Takva su krivična djela: prenošenje zarazne bolesti, nesavjesno pružanje ljekarske pomoći, nesavjesno postupanje pri spravljanju i izdavanju lijekova. Ako usljed preduzimanja radnje izvršenja osnovnog oblika krivičnog djela iz ove glave dođe do prouzrokovanja posljedice povrede u vidu: teške tjelesne povrede, teškog narušavanja zdravlja ili smrti jednog ili više lica, tada postoji kvalifikovani oblik ovih djela koji je propisan kao posebno krivično djelo - teško djelo protiv zdravlja ljudi.

Veći broj ovih krivičnih djela može da izvrši svako lice, ali neka od njih mogu da učine samo određena lica: ljekar ili drugi zdravstveni radnik (nesavjesno pružanje ljekarske pomoći), ljekar (neukazivanje ljekarske pomoći), lice ovlašteno za izdavanje lijekova (nesavjesno postupanje pri spravljanju i izdavanju lijekova) ili ovlašteno lice za pregled stoke za klanje (nesavjesno vršenje pregleda životnih namirnica).

U pogledu krivice, najveći broj ovih krivičnih djela se vrši sa umišljajem, dok se neka djela mogu vršiti i sa umišljajem i sa nehatom.

U okviru ovih krivičnih djela, Krivični zakonik Republike Srbije propisuje tri krivična djela kojima su inkriminisane zabranjene, nedozvoljene, protivpravne djelatnosti pojedinaca i grupa, pa i organizovanih kriminalnih grupa. To su sljedeća krivična djela: (1) Neovlaštena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga iz člana 246 KZ, (2) Neovlašteno držanje opojnih droga iz člana 246a KZ i (3) Omogućavanje uživanja opojnih droga iz člana 247 KZ.

NEOVLAŠTENA PROIZVODNJA I STAVLJANJE U PROMET OPOJNIH DROGA

Ovo krivično djelo iz člana 246 KZ, kao osnovno krivično djelo zloupotrebe opojnih droga, sastoji se u neovlaštenoj proizvodnji, preradi, prodaji, nuđenju na prodaju ili radi prodaje, u kupovini, držanju ili prenošenju radi prodaje, u posredovanju u prodaji ili kupovini ili u neovlaštenom stavljanju na drugi način u promet supstanci ili preparata koji su proglašeni za opojne droge (Jovašević, 1990: 588-600; Jovašević, 1996: 183-199; Jovašević, 2001: 44-62; Jovašević, 2004: 85-103; Jovašević, 2005: 67-73; Jovašević, Mitrović, 2012: 281-290).

---

³⁶⁹ Zakon o zdravstvenoj zaštiti („Službeni glasnik Republike Srbije“ br. 107/2005, 72/2009, 88/2010, 99/2010, 57/2011, 119/2012, 45/2013, 93/2014, 96/2015 i 106/2015), Zakon o zdravstvenom osiguranju („Službeni glasnik Republike Srbije“ br. 107/2005, 109/2005, 57/2011, 110/2012, 119/2012, 99/2014, 123/2014 i 126/2014), Zakon o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti („Službeni glasnik Republike Srbije“ br. 125/2004 i 36/2015), Zakon o lijekovima i medicinskim sredstvima („Službeni glasnik Republike Srbije“ br. 30/2010 i 107/2012), Zakon o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama („Službeni glasnik Republike Srbije“ broj 45/2013), Zakon o pravima pacijenata („Službeni glasnik Republike Srbije“ broj 45/2013), Zakon o bezbjednosti i zdravlju na radu („Službeni glasnik Republike Srbije“ br. 101/2005 i 91/2015) i Zakon o jakim alkoholnim pićima („Službeni glasnik Republike Srbije“ broj 92/2015).

Osnov za ovu inkriminaciju se nalazi u međunarodnopravnim aktima: Jedinствenoj konvenciji o opojnim drogama iz 1961. godine³⁷⁰, Konvenciji o psihotropnim supstancama iz 1971. godine sa protokolom iz 1972. godine³⁷¹ i Konvenciji UN protiv nezakonitog prometa opojnim drogama i psihotropnim supstancama³⁷² iz 1988. godine. Ovi međunarodni akti sadrže i listu zabranjenih opojnih droga i psihotropnih supstanci i njihovih preparata.

1. Objekt krivičnog djela

Objekt zaštite je zdravlje ljudi, a objekt napada su opojne droge³⁷³ (član 112 stav 15 KZ)³⁷⁴.

Postoji više vrsta opojnih droga. Prema Zakonu o psihoaktivnim kontrolisanim supstancama koje se koriste u nedozvoljenoj proizvodnji opojnih droga i psihotropnih supstanci³⁷⁵, listu opojnih droga utvrđuje ministar zdravlja. Psihoaktivne kontrolisane supstance su, prema članu 2 ovog zakona, supstance koje se nalaze na Spisku psihoaktivnih kontrolisanih supstanci, kao što su: 1) opojne droge, odnosno narkotici, 2) psihotropne supstance, 3) proizvodi biološkog porijekla koji imaju psihoaktivno dejstvo i 4) druge psihoaktivne kontrolisane supstance³⁷⁶.

Opojna droga je svaka supstanca biološkog, odnosno sintetičkog porijekla koja se nalazi na Spisku, u skladu sa Jedinствenom konvencijom o opojnim drogama, odnosno supstanca koja djeluje primarno na centralni nervni sistem smanjujući osjećaj bola, izazivajući pospanost ili budnost, halucinacije, smetnje u motornim funkcijama, kao i druge patološke ili funkcionalne promjene centralnog nervnog sistema.

Psihotropna supstanca je svaka supstanca biološkog, odnosno sintetičkog porijekla koja se nalazi na Spisku, u skladu sa Konvencijom o psihotropnim supstancama, odnosno supstanca koja djeluje primarno na centralni nervni sistem i mijenja moždane funkcije, zbog čega se mijenja percepcija, raspoloženje, svijest i ponašanje.

Preparat je magistralni i galenski lijek izrađen u skladu sa zakonom kojim se uređuju lijekovi i medicinska sredstva.

Biljka ili dio biljke je svaka biljka iz koje se može dobiti psihoaktivna kontrolisana supstanca, a koja je na Spisku u skladu sa potvrđenim konvencijama Ujedinjenih nacija u oblasti psihoaktivnih kontrolisanih supstanci.

Makova slama (*Stramentum Papaveris*) je osušena zrela čaura i stabljika maka koje se koriste kao prirodna industrijska sirovina za dobijanje opijumskih alkaloida, a posebno morfina.

Konoplja je cvjetni ili plodni vrh biljke roda *Cannabis*, odnosno dio biljke roda *Cannabis* koji je iznad zemlje, uključujući i vrh.

Grm koke su svi primjerci vrste *Erythroxylon*, a list koke je list grma koke, osim hemijski obrađenog lista iz kog su uklonjeni svi alkaloidi, uključujući i alkaloid ekgoninske klase (kao što su kokain, ekgonin i drugi).

---

³⁷⁰ „Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori“ broj 2/64.

³⁷¹ „Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori“ broj 40/73.

³⁷² „Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori“ broj 14/90.

³⁷³ Zakon o proizvodnji i prometu opojnih droga propisuje da se opojnom drogom smatraju i psihotropne supstance u koje spada tetrahidrokanabiol (THC) pri čemu nije propisano koliko procenata te psihotropne supstance je potrebno da sadrži određena biljka da bi imala svojstvo opojne droge (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. 2462/2006).

³⁷⁴ Kada sud utvrdi iz nalaza vještaka da je okrivljeni držao opojnu drogu u određenoj količini koja je oduzeta od njega, činjenica da je ona bila u smješi sa drugim supstancama nije od uticaja na odluku suda, kao ni u kom procentu je opojna droga bila zastupljena u navedenoj smješi (presuda Apelacionog suda u Beogradu, Kž. 6040/2010). Vještačenje narkotika koje je obavljeno od strane Nacionalnog kriminalističko-tehičkog centra u prekrivičnom postupku bez naredbe istražnog sudije - može se koristiti kao dokaz u krivičnom postupku (rješenje Apelacionog suda u Beogradu, Kž. 3000/2011).

³⁷⁵ „Službeni glasnik Republike Srbije“ broj 99/2010.

³⁷⁶ Ako sud u izreci i obrazloženju presude ne navede propis - odluku nadležnog organa kojim su određene supstance proglašene za opojne droge (blanketni propis) - ne čini apsolutno bitnu povredu odredaba krivičnog postupka. Dovoljno je blanketni propis navesti u obrazloženju presude jer je opštepoznata činjenica da su kokain i marihuana supstance koje su proglašene za opojne droge (presuda Apelacionog suda u Beogradu, Kž. 416/2010).

2. Radnja izvršenja krivičnog djela

Radnja izvršenja krivičnog djela zloupotrebe opojnih droga iz člana 246 KZ se sastoji iz više alternativno predviđenih djelatnosti. To su (Jovašević, 2017: 218-220):

(1) proizvodnja - djelatnost kojom se ostvaruje sađenje, gajenje i ubiranje biljaka ili uzimanje ekstrakta, supstanci iz njih. Radi se o aktivnosti kojom se iz određene materije može dobiti supstanca koja ima svojstvo opojne droge. U čemu se ta aktivnost sastoji - zavisi od prirode materije koja se prerađuje i iz koje se dobija supstanca.

Proizvodnja opojne droge se u dosadašnjoj sudskoj praksi Republike Srbije manifestovala na sljedeće načine:

-početak proizvodnje opojne droge predstavlja sađenje u svojoj bašti 14 stabljika biljke marihuane bez obzira na to da li je namijenjena ličnoj upotrebi ili prodaji (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. 1415/2006);

-proizvodnju opojne droge predstavlja svaka aktivnost učinioca kojom se dobija supstanca opojne droge, pa tako i radnja ubiranja listova biljke *Cannabis sativa*, sušenje i sitnjenje njenih listova (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. 1185/2007);

-time što je ubrao cvjetove marihuane, sušio ih i usitnio okrivljeni je preduzeo radnje neovlaštene proizvodnje opojne droge (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. 1292/2008);

-pod neovlaštenim uzgojem biljke podrazumijevaju se radnje koje se odnose na sjetvu i njegu biljke do njenog biološkog zrenja i okončanja vegetacije. Pri tome, nije od značaja da li se rast biljke koja je bila fizički odvojena od podloge odvija u prirodnom ambijentu ili u vještačkim uslovima kada se rast biljke pospješuje vještačkim osvjetljenjem u zatvorenom prostoru (presuda Apelacionog suda u Novom Sadu, Kž. 4359/2011);

-pod uzgojem biljke indijske konoplje podrazumijevaju se radnje koje se odnose na sjetvu i njegu biljke do njenog biološkog zrenja i okončanja vegetacije, dok se pod pojmom proizvodnje opojne droge podrazumijevaju radnje ubiranja listova, sušenje, usitnjavanje i dobijanje novog proizvoda podobnog za konzumiranje (presuda Apelacionog suda u Novom Sadu, Kž. 663/2012);

-zakon ne pravi razliku između prirodnog i vještačkog uzgoja opojne droge jer su radnje u oba slučaja identične: sjetva, njega, zalivanje, orezivanje (presuda Apelacionog suda u Novom Sadu Kž. 2374/2012);

-pod proizvodnjom opojne droge smatra se svaka aktivnost kojom se iz određenih materija može dobiti supstanca koja ima svojstvo opojne droge, a u čemu se ta konkretno aktivnost sastoji i koja eventualno sredstva i oprema se u tu svrhu koriste - zavisi od prirode materije koja se proizvodi, odnosno prerađuje (presuda Vrhovnog kasacionog suda, Kzz. 93/2013);

-pod proizvodnjom opojne droge se podrazumijeva svaka aktivnost kojom se iz određenog materijala može dobiti supstanca ili preparat koja ima svojstvo opojne droge (pravno shvatanje Krivičnog odeljenja Vrhovnog kasacionog suda, donijeto na sjednici održanoj 14. novembra 2014. godine),

(2) prerada - djelatnost kojom se ostvaruje čišćenje, mljevenje ili ukrštanje biljke droge, odnosno vađenje njenih sastojaka hemijskim ili fizičkim putem i pravljenje proizvoda (prah, tečnost) za upotrebu i

(3) stavljanje u promet opojnih droga (Petrović, Jovašević, Ferhatović, 2016: 349-352) - prodajom, nuđenjem na prodaju ili radi prodaje, kupovinom³⁷⁷, držanjem³⁷⁸, prenošenjem radi prodaje³⁷⁹,

---

³⁷⁷ Da li je okrivljeni nabavio opojnu drogu za svoje potrebe ili za dalju prodaju, ne može se utvrđivati samo na osnovu odbrane okrivljenog, već i na osnovu količine i načina pakovanja opojne droge - heroina od 3,57 grama koji je bio upakovan u 20 paketića, pa se dnevna potreba okrivljenog kao narkomana utvrđuje vještačenjem prema kome je okrivljeni dnevno koristio količinu od 0,5 grama heroina, što ukazuje da opojna droga nije nabavljena za sopstvenu upotrebu (rešenje Vrhovnog suda Srbije Kž. 299/2006).

³⁷⁸ Na zaključak da li je droga nemijenjena prodaji ukazuju činjenice koje su vezane za količinu opojne droge jer je okrivljeni, inače bivši sportista koji uopšte ne koristi opojnu drogu, uveče od 20 časova na keju neovlašteno držao heroin težine 206 grama radi prodaje (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. 1277/2006).

³⁷⁹ Kod neovlaštenog prenošenja opojne droge opis radnje prenošenja obuhvata i subjektivni element - umišljaj učinioca koji je neovlašteno prenosio heroin na taj način što je kritičnom prilikom kod sebe držao skrivenu opojnu drogu (presuda Apelacionog suda u Nišu, Kž. 2852/2013). Kada je okrivljeni oglašen krivim da je neovlašteno prenosio opojnu drogu, irelevantno je ko će dalje vršiti prodaju te opojne droge - da li on ili treće lice jer se radi o količini od 16,680 grama opojne droge (presuda Apelacionog suda u Beogradu, Kž. 6970/2013).

posredovanjem u prodaji ili kupovini³⁸⁰ ili na drugi način. Prodaja je zamjena opojnih droga za novac (domaći ili strani), a nuđenje na prodaju je pokušaj prodaje u vidu izlaganja i pokazivanja robe i traženja za nju određene cijene. Stavljanje u promet na drugi način je poklanjanje, davanje na probu, razmjena, itd³⁸¹. Omogućavanje (radnja pomaganja koja je dobila karakter samostalne radnje izvršenja) stavljanja u promet se čini prenošenjem ili posredovanjem u kupovini ili prodaji.

Posredovanje u prodaji je traženje kupca za robu ili robe za kupca. Ovo krivično djelo postoji u sljedećim slučajevima iz sudske prakse:

-kod držanja opojne droge - marihuane koja sadrži psihoaktivnu komponentu tetrahidrokanabiola se ne traži utvrđivanje tačne količine psihoaktivne komponente u biljnoj materiji koja je oduzeta od okrivljenog (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. 848/2008);

-prodaja opojne droge postoji ako je postignut dogovor između okrivljenog kao prodavca i svjedoka kao kupca opojne droge, iako do realizacije prodaje kesice sa opojnom drogom nije došlo, kao ni do isplate kupoprodajne cijene (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. 1628/2008);

-presudom prvostepenog suda okrivljeni je oglašen krivim da je neovlašteno posredovao pri kupovini opojne droge-heroina tako što je u spornom periodu 4-5 puta nalazeći se sa svedocima-uživaocima opojnih droga u kući drugookrivljenog, od navedenih svjedoka uzimao novac u iznosu od po 1.000 dinara, zatim ugovarao kupovinu opojne droge sa nepoznatim licima nakon čega je izlazio iz te kuće i kasnije im donosio drogu od po 0,5 grama heroina koji su najčešće zajedno pripremali i uživali (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. 853/2009);

-presudom suda je utvrđeno da su okrivljeni kao vanbračni partneri izvršili krivično djelo neovlaštene proizvodnje i stavljanja u promet opojne droge. U zajedničkom stanu okrivljeni su u saksijama za cvijeće na terasi držali određenu količinu heroina razmjerenu u 15 paketića (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. 1697/2009);

-okrivljeni je predmetni heroin držao na skrivenom mjestu u hodniku ispred svoga stana koji se nalazi u potkrovlju zgrade što bi mu omogućilo da nakon telefonskih razgovora uzme sa ovog mjesta određenu količinu opojne droge radi stavljanja u promet (presuda Apelacionog suda u Kragujevcu Kž. 108/2010);

-kada okrivljeni ubere, suši i usitnjava listove prethodno uzgajane biljke psihoaktivne konoplje, to predstavlja proizvodnju opojne droge marihuane podobne za konzumaciju, pa se i radnje okrivljenog koje uključuju uzgoj, sjetvu i njegu marihuane mogu kvalifikovati kao krivično djelo neovlaštene proizvodnje i stavljanja u promet opojne droge (presuda Vrhovnog kasacionog suda Kzz.130/2010);

-radnja krivičnog djela neovlaštene proizvodnje i stavljanja u promet opojne droge je i stavljanje u promet opojne droge, a tada je nebitno da li se radi o razmjeni ili prodaji (presuda Apelacionog suda u Kragujevcu Kž. 223/2010);

-u situaciji kada je okrivljeni u periodu od mjesec dana držao opojnu drogu i svjedoku prodao sedam paketića opojne droge - heroina, a kada je dotičnog dana primijetio policajce dio opojne droge je bacio na pod, a dio bacio kroz otvoreni prozor automobila, dok je pretresom njegove kuće pronađeno još dvije kesice opojne droge, a iz listinga telefonskih komunikacija je utvrđeno da je ostvarena telefonska veza okrivljenog i svjedoka i kritičnog dana kada je trebalo da se realizuje prodaja, tada su radnje okrivljenog kvalifikovane kao krivično djelo neovlaštene proizvodnje i stavljanja u promet opojne droge (presuda Apelacionog suda u Kragujevcu, Kž. 295/2010);

-kada sud utvrdi iz nalaza vještaka da je okrivljeni držao opojnu drogu u određenoj količini koja je oduzeta od njega, činjenica da je ona bila u smješi sa drugim supstancama nije od uticaja na odluku suda, kao ni u kom procentu je opojna droga bila zastupljena u navedenoj smješi (presuda Apelacionog suda u Beogradu, Kž. 6040/2010).

---

³⁸⁰ Posredovanje u kupovini ili prodaji opojne droge podrazumijeva preduzimanje različitih djelatnosti radi realizacije kupovine, odnosno prodaje npr. svjedok se obraća okrivljenom koji kaže da mu heroin može nabaviti, ali svjedok pri tome ne zna lice od koga okrivljeni robu nabavlja, niti želi da to sam uradi (presuda Apelacionog suda u Novom Sadu Kž. 3038/2011).

³⁸¹ Za radnju stavljanja u promet opojne droge je nebitno da li je u pitanju razmjena ili prodaja (presuda Apelacionog suda u Kragujevcu, Kž. 223/2010). Razmjena jedne (heroina) za drugu (metadona) vrstu opojne droge predstavlja radnju neovlaštenog stavljanja u promet opojne droge. Ona podrazumijeva da se na saugovarača prenese svojina na stvari i da se u tu svrhu uzme druga stvar (presuda Apelacionog suda u Nišu, Kž. 715/2014).

Za postojanje djela je bitno da se bilo koja od navedenih radnji preduzima neovlašteno, protivno odredbama Zakona o psihoaktivnim kontrolisanim supstancama. Posljedica djela je apstraktna opasnost po zdravlje ljudi. Djelo je svršeno preduzimanjem bilo koje zakonom određene djelatnosti.

Izvršilac djela može da bude svako lice, a u pogledu krivice potreban je umišljaj koji obuhvata svijesti o neovlaštenosti postupanja.

Za ovo je djelo propisana kazna zatvora od tri do 12 godina. Uz kaznu se učiniocu djela obavezno izriče i mjera bezbjednosti oduzimanja predmeta - opojnih droga i sredstava za njihovu proizvodnju.

3. Posebni oblici krivičnog djela

Krivično djelo iz člana 246 KZ ima dva posebna, specijalna oblika ispoljavanja (Jovašević, Mitrović, 2012: 281-290).

Prvi poseban oblik djela (Jovašević, Ikanović, 2012: 289-291) se sastoji u neovlaštenom pravljenju, nabavljanju, posjedovanju i davanju na upotrebu opreme, materijala ili supstancija³⁸² za koje se zna da su namijenjene za proizvodnju opojnih droga. Ovdje se kao objekt radnje javljaju oprema, materijal ili supstancija koji su neophodni, odnosno namijenjeni za proizvodnju opojnih droga.

To su različita sredstva koja se mogu upotrijebiti za pripremu, proizvodnju, korištenje ili neposredno unošenje opojne droge u organizam. Radnju izvršenja djela, prema stavu sudske prakse, predstavlja i samo posjedovanje opreme, materijala ili supstanci za koje učinilac zna da su namijenjeni za proizvodnju opojne droge, ali to mogu biti i predmeti koji se inače koriste u svakodnevnom životu i radu u domaćinstvu, školama, fabrikama ili laboratorijama (presuda Apelacionog suda u Novom Sadu, Kž. 362/2011). Takođe, smješa paracetamola i kofeina ne predstavlja supstancu koja je namijenjena za proizvodnju opojne droge jer se iz ove smješe ne može dobiti opojna droga, već se ona koristi za povećanje količine opojne droge (presuda Apelacionog suda u Beogradu, Kž. 5469/2013).

Ovaj oblik djela postoji kada učinilac pravi, proizvodi, sklapa, montira ili prepravlja predmete izvršenja ovog djela. Radnju izvršenja predstavlja i samo posjedovanje ovih predmeta, njihovo nabavljanje (dolaženje u posjed na bilo koji način), kao i njihovo davanje na upotrebu drugim licima. Koji su to predmeti, oprema, materijal ili supstancije koji su namijenjeni za proizvodnju opojnih droga - stvar je ocjene suda u konkretnom slučaju. To može biti: oprema (aparati i laboratorijski pribor), materijal (špric, igle, lule, lampe) ili supstancije (razne hemikalije) koje su inače namijenjene za proizvodnju opojnih droga, ali to ne mora biti slučaj. To mogu biti i svakodnevni predmeti koji se koriste u domaćinstvu ili industriji (hemijskoj ili farmaceutskoj) ili u školskim ili fabričkim laboratorijama za druge namjene, ali koji se mogu upotrijebiti i za ovu svrhu. Dovoljno je da je učinilac djela svjestan namjene ovih predmeta, bez obzira na to da li kod njega postoji i namjera upravljena na upotrebu ovih predmeta u cilju ovog krivičnog djela. Za ovo je djelo propisana kazna zatvora od šest mjeseci do pet godina.

Drugi poseban oblik djela, za koji je propisana kazna zatvora od šest mjeseci do pet godina, čini lice koje neovlašteno uzgaja mak ili psihoaktivnu konoplju ili druge biljke iz kojih se dobija opojna droga ili koje same sadrže opojnu drogu. Specifičnost ovog djela čine tri elementa. To su: a) radnja izvršenja se sastoji u uzgajanju maka ili psihoaktivne konoplje ili druge biljke, b) radnja izvršenja se preduzima neovlašteno - protivno odredbama Zakona o proizvodnji i prometu opojnih droga i c) poseban predmet radnje izvršenja - mak ili psihoaktivna konoplja ili druga biljka iz kojih se dobija opojna droga ili koje samo sadrže opojnu drogu što mora biti obuhvaćeno umišljajem učinioca.

Lakši oblik djela, za koji se učinilac može u potpunosti osloboditi od u zakonu propisane kazne, postoji kada učinilac bilo kog oblika djela otkrije nadležnim organima od koga nabavlja opojnu drogu.

---

³⁸² Ove supstance određuje Zakon o supstancijama koje se koriste u nedozvoljenoj proizvodnji opojnih droga i psihotropnih supstanci („Službeni glasnik Republike Srbije“ broj 107/2005) i Zakon o psihoaktivnim kontrolisanim supstancama („Službeni glasnik Republike Srbije“ broj 99/2010).

4. Teži oblici krivičnog djela

Krivično djelo iz člana 246 KZ ima dva teža, kvalifikovana oblika ispoljavanja.

Prvi teži oblik djela za koji je propisana kazna zatvora od pet do 15 godina postoji u sljedećim slučajevima:

1) ako je djelo učinjeno od strane grupe. Grupu, u smislu člana 112 stav 22 KZ, čine najmanje tri lica koja su povezana radi trajnog ili povremenog vršenja krivičnih djela, koja ne mora da ima definisane uloge svojih članova, kontinuitet članstva ili razvijenu strukturu. Ovo djelo postoji kada radnju izvršenja preduzima više lica koja su se prethodno dogovorila da udruženo pristupe jednoj ili više, istih ili različitih, djelatnosti upravljenih na proizvodnju, preradu ili stavljanje u promet opojnih droga. Ovo kriminalno udruživanje više lica za vršenje navedenog krivičnog djela se u sudskoj praksi manifestovalo na različite načine kao što su:

-pod udruživanjem više lica se podrazumijeva postojanje ranijeg dogovora okrivljenih u cilju zajedničke kontinuirane prodaje opojne droge, uz međusobno podijeljene uloge (presuda Vrhovnog suda Srbije Kž. 466/2007);

-udruživanje više lica za vršenje krivičnog djela neovlaštene proizvodnje i stavljanja u promet opojne droge postoji kada između okrivljenih postoji prethodni dogovor za vršenje ovog djela, da je opojna droga nabavljena radi dalje prodaje, da su okrivljeni imali različite uloge u izvršenju djela tako što je prvookrivljeni opojnu drogu nabavljao, držao, prepakivao i prodavao, a drugookrivljeni je korištenjem mobilnog telefona posredovao, ugovarao vrijeme, mjesto i način isporuke opojne droge (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. 2678/2007);

-okrivljeni su se udružili za neovlaštenu prodaju opojne droge tako što su međusobno podijelili posao, pa su polovinu kilograma heroina pakovali u manje paketiće, razmjeravali ih na digitalnoj vagi, telefonskim kontaktima ugovarali količine, cijenu, mjesta i vrijeme isporuke vozilom jednog od okrivljenih (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. 2158/2008);

-kada se većem broju okrivljenih lica stavlja na teret krivično djelo neovlaštene proizvodnje i stavljanja u promet opojnih droga i istovremeno krivično djelo zločinačko udruživanje uz opis da su se okrivljeni udružili za vršenje krivičnih djela u vezi sa opojnim drogama, radi se o prividnom sticaju po osnovu konsumpije, a u radnjama okrivljenih se ostvaruju samo obilježja krivičnog djela neovlaštene proizvodnje i stavljanja u promet opojnih droga (presuda Apelacionog suda u Beogradu, Kž. Po. 16/2010);

-ugovorni odnos okrivljenih kao prodavaca i kupaca opojne droge isključuje postojanje grupe, s obzirom na to da zbog zasebnih interesa ne mogu biti povezani u cilju trajnog ili povremenog vršenja krivičnih djela koja za predmet imaju opojnu drogu - heroin u količini od 493 grama (presuda Apelacionog suda u Nišu, Kž. 809/2011);

-izreka presude je nerazumljiva jer osim navoda da su okrivljeni postupali kao grupa, nema činjeničnog opisa iz koga bi proizlazilo da su okrivljeni zaista i postupali u grupi (rješenje Apelacionog suda u Nišu, Kž. 1654/2011).

Dogovorom se između pojedinih članova udruženja može posao i podijeliti, tako da neka lica proizvode, druga prenose, treća prerađuju i prodaju ili samo prodaju opojnu drogu. Udruživanje treba da ispunjava sve uslove za postojanje zločinačkog udruženja i da potom udruženi pristupe proizvodnji ili prometu droga i

(2) ako je učinilac organizovao mrežu preprodavaca ili posrednika. Radnja izvršenja je djelatnost pronalaženja, animiranja, pridobijanja, angažovanja i povezivanja više lica za prodaju opojnih droga koji se šalju na razna mjesta ili punktove. Ta lica se mogu, ali i ne moraju međusobno poznavati. Posrednici su lica koja održavaju vezu između preprodavaca i prodavaca, odnosno organizatora mreže.

Drugi teži oblik djela za koji je propisana kazna zatvora od najmanje deset godina, postoji ako je djelo proizvodnje, prerade ili stavljanja u promet opojnih droga učinjeno od strane organizovane kriminalne grupe (Jovašević, 2012: 56-63). Ovdje se radi o organizovanom, skupnom vršenju krivičnih djela ove vrste. Organizovanu kriminalnu grupu, u smislu člana 112 stav 35 KZ, čini grupa od tri ili više lica koja postoji određeno vrijeme i koja djeluje sporazumno u cilju vršenja jednog ili više krivičnih djela za koja je propisana kazna zatvora od četiri godine ili teža kazna, radi neposrednog ili posrednog sticanja finansijske ili druge koristi.

NEOVLAŠTENI DRŽANJE OPOJNIH DROGA

U članu 246a KZ je propisano krivično djelo pod nazivom „Neovlašteno držanje opojnih droga“. Djelo se sastoji u neovlaštenom držanju supstance ili preparata koji su proglašeni za opojne droge u manjoj količini za sopstvenu upotrebu (Jovašević, Mitrović, 2012: 281-290).

Objekt zaštite je zdravlje ljudi, a objekt napada su opojne droge (član 112 stav 15 KZ). Postoji više vrsta opojnih droga. Prema Zakonu o psihoaktivnim kontrolisanim supstancama koje se koriste u nedozvoljenoj proizvodnji opojnih droga i psihotropnih supstanci³⁸³, listu opojnih droga utvrđuje ministar zdravlja. Psihoaktivne kontrolisane supstance su, prema članu 2 ovog zakona, supstance koje se nalaze na Spisku psihoaktivnih kontrolisanih supstanci, kao što su: 1) opojne droge, odnosno narkotici, 2) psihotropne supstance, 3) proizvodi biološkog porijekla koji imaju psihoaktivno dejstvo i 4) druge psihoaktivne kontrolisane supstance.

Radnja izvršenja je neovlašteno držanje opojne droge (Jovašević, 2014: 216-220). To je državinska, faktička vlast nad preparatima ili supstancama, bez obzira na to da li je to neposredno ili posredno ostvareno. Za postojanje djela nije bitno na koji je način izvršilac djela došao do opojne droge.

Radnja izvršenja ovog djela se u sudskoj praksi u Republici Srbiji do sada ispoljavala na sljedeće načine:

-kada je okrivljeni tablete koje predstavljaju opojnu drogu dobio u prostoru gdje se održavala „tehno žurka“ od osobe koja je kazala da one kada se popiju daju bolje raspoloženje i veću energiju, on je tom prilikom dobio osnovnu informaciju o kakvoj se supstanci radi, tj. da je u pitanju opojna droga, pa je nesumnjiv zaključak da je okrivljeni znao da se radi o opojnoj drogi i njegov umišljaj se u takvoj situaciji ne može dovoditi u sumnju, a njegovo navođenje da nije namjeravao da konzumira te tablete je irelevantno za postojanje predmetnog krivičnog djela, budući da je dovoljno da je neovlašteno držao opojnu drogu (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. 1448/2004);

-kada je okrivljeni prvostepenom presudom oglašen krivim za neovlašteno držanje opojne droge, a u izreci presude u djelu opisa radnje izvršenja nije navedeno „neovlašteno“, onda nedostaje bitan element ovog krivičnog djela jer ono može postojati samo kada se opojna droga drži neovlašteno (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. 478/2005);

-radnja krivičnog djela neovlaštenog držanja opojne droge je konzumirana radnjom krivičnog djela stavljanja u promet opojnih droga jer se promet ne može obaviti ako se opojna droga ne drži (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž.843/2006);

-u situaciji kada je kod okrivljenog pronađena kesica sa opojnom drogom (marihuanom) neto mase, 1,71 gram, a nisu izvedeni dokazi u pravcu provjere navoda okrivljenog da je zavisnik od opojnih droga, tada je okrivljeni oglašen krivim za krivično djelo neovlaštenog držanja opojne droge (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. 1770/2007);

- kada je okrivljeni oglašen krivim da je neovlašteno držao opojnu drogu - marihuanu koja sadrži psihoaktivnu komponentu tetrahidrokanabiola, tada uslov za postojanje ovog djela nije utvrđivanje tačne količine psihoaktivne komponente u biljnoj materiji koja je oduzeta od okrivljenog (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. 848/2008);

-neovlašteno držanje opojne droge je samo držanje supstance ili preparata koji su proglašeni za opojne droge, a koji su namijenjeni za sopstvenu upotrebu u maloj količini (presuda Vrhovnog kasacionog suda, Kzz. 133/2010);

-radnju neovlaštenog držanja ne predstavlja ušmrkavanje opojne droge - heroina u smješi sa kodeinom i paracetamolom u količini od jednog grama (presuda Apelacionog suda u Beogradu, Kž. 3146/2011);

-u postupku za krivična djela neovlaštene proizvodnje i stavljanja u promet opojnih droga i neovlašteno držanje opojnih droga može se saslušati kao svjedok policajac na okolnosti da li mu je okrivljeni ukazao na lice od koga nabavlja opojnu drogu, kao i kako je i da li je operativnim radom otkriveno lice od koga je okrivljeni nabavljao drogu, što je rezultiralo otkrivanjem tog lica, kao i njegovog nabavljača, čime je procesuiran pravi trgovac opojnom drogom, jer te okolnosti predstavljaju osnov za oslobođenje od kazne (presuda Apelacionog suda u Beogradu Kž. 4324/2011);

---

³⁸³ „Službeni glasnik Republike Srbije“ broj 99/2010.

-u izreci presude za ovo djelo nije dovoljno da se navede da je okrivljeni supstancu koja je proglašena za opojnu drogu neovlašeno držao u manjoj količini, već sud mora da utvrdi o kojoj se količini droge radi (rješenje Apelacionog suda u Beogradu, Kž. 20/2014);

- ukoliko konoplja može da sadrži TNS u masenom udjelu u procentu većem od 0,3 odsto, riječ je o vrsti i varijetetu čije je posjedovanje zakonom zabranjeno, pa posjedovanje ove supstance čini krivično djelo (presuda Apelacionog suda u Nišu, Kž.953/2014).

Radnju izvršenja ovog djela karakterišu još tri konstitutivna elementa. To su:

(1) da je radnja preduzeta neovlašeno, dakle protivno odredbama Zakona o psihoaktivnim kontrolisanim supstancama (kada držanje nije indikovano medicinskim ili farmaceutskim razlozima ili nije preduzeto u cilju vršenja naučnog ili laboratorijskog istraživanja i sl.)³⁸⁴,

(2) radnja izvršenja se preduzima u odnosu na manju količinu opojne droge. Kada postoji „manja“ količina, predstavlja faktičko pitanje koje sud rješava u konkretnom slučaju i

(3) držanje opojne droge se preduzima u namjeri sopstvene (lične) upotrebe. Ova namjera mora da postoji na strani učinioca u vrijeme preduzimanja radnje izvršenja, ali ne mora biti ostvarena u svakom konkretnom slučaju.

Učinioc dela može da bude svako lice, ali je to po pravilu lice koje je zavisno od opojnih droga. U pogledu krivice potreban je direktan umišljaj koji obuhvata svijest o neovlaštenosti postupanja učinioca i koji karakteriše navedena namjera.

Za ovo je djelo propisana novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine, ali je zakon predvidio da se učinioc može u potpunosti osloboditi od kazne. Uz izrečenu kaznu ili oslobođenje od kazne, učiniocu se obavezno izriče mjera bezbjednosti oduzimanja predmeta - opojne droge.

Lakši oblik djela za koje se učinioc iz kriminalnopolitičkih razloga može u potpunosti osloboditi od kazne postoji u slučaju ako otkrije nadležnim organima od koga nabavlja opojnu drogu³⁸⁵.

OMOGUĆAVANJE UŽIVANJA OPOJNIH DROGA

Posljednje krivično djelo u vezi sa zloupotrebom opojnih droga je propisano u odredbi člana 247 KZ. Djelo se sastoji u navođenju drugog na uživanje opojne droge, davanju drugome opojne droge da je uživa on ili drugo lice, u stavljanju na raspolaganje prostorija radi uživanja opojne droge ili u omogućavanju na drugi način drugom licu da je uživa (Jovašević, 1991: 266-271; Jovašević, 1997: 68-71; Jovašević, Mitrović, 2012: 281-290).

Objekt zaštite je zdravlje ljudi, a objekt napada su opojne droge (član 112 stav 15 KZ). Postoji više vrsta opojnih droga. Prema Zakonu o psihoaktivnim kontrolisanim supstancama koje se koriste u nedozvoljenoj proizvodnji opojnih droga i psihotropnih supstanci³⁸⁶, listu opojnih droga utvrđuje ministar zdravlja. Psihoaktivne kontrolisane supstance su, prema članu 2 ovog zakona, supstance koje se nalaze na Spisku psihoaktivnih kontrolisanih supstanci, kao što su: 1) opojne droge, odnosno narkotici, 2) psihotropne supstance, 3) proizvodi biološkog porijekla koji imaju psihoaktivno dejstvo i 4) druge psihoaktivne kontrolisane supstance.

1. Osnovni oblik krivičnog djela

Kod ovog djela su radnje podstrekavanja ili pomaganja kojima se drugom licu omogućava ili olakšava uživanje opojnih droga predviđene kao samostalno krivično djelo (Jovašević, Mitrović, 2012: 281-290). Radnja izvršenja se sastoji iz više alternativno predviđenih djelatnosti. To su Petrović, (Jovašević, 2005: 189-192):

---

³⁸⁴ Droga koju je optuženi kupio u količini od 87 grama heroina i dva grama kokaina ne može se smatrati kao droga koja je kupljena isključivo za potrebe optuženog (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. 49/2003). Postojanje ovog djela podrazumijeva direktan umišljaj - volju, odnosno htijenje učinioca da drži supstancu za koju zna ili pretpostavlja da je opojna droga i da je kao takva podobna da ugrozi zdravlje ljudi iako zna da je nabavljanje i držanje takve supstance neovlašeno (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. 153/2005).

³⁸⁵ Da bi postojao osnov za oslobođenje od kazne, potrebno je da iskaz okrivljenog od kog lica je nabavljao opojnu drogu bude procesni materijal na kome bi se mogla zasnovati osuđujuća presuda - u odnosu na to lice od koga je nabavio opojnu drogu (presuda Apelacionog suda u Beogradu, Kž. 306/2014).

³⁸⁶ „Službeni glasnik Republike Srbije“ broj 99/2010.

1) navođenje drugog lica na uživanje opojne droge - podstrekavanje u smislu stvaranja ili učvršćivanja odluke kod drugog lica da započne ili nastavi da uživa neku od opojnih droga,

2) davanje drugome opojne droge da je uživa on ili treće lice³⁸⁷ - djelatnost kojom se omogućava da drugo lice dođe u posjed, državinu opojne droge (poklanjanje ili ustupanje drugome da je koristi besplatno, za uslugu ili na zajam),

3) stavljanje prostorija na raspolaganje drugom licu radi uživanja opojne droge - ustupanje jednom ili više lica svojih prostorija da ih koriste za uživanje droga, jednokratno ili na duže vrijeme, uz naknadu ili bez nje, u prisustvu vlasnika ili držaoca ili ne. Pod prostorijom se podrazumijeva stan, dio stana, posebna soba, podrum, tavan, kabina, šupa, vikendica i svaki drugi ograđen i zatvoren prostor koji nije dostupan drugim licima bez uklanjanja prepreka i

4) omogućavanje uživanja opojne droge se može izvršiti i na drugi način kroz različite djelatnosti doprinošenja drugom licu da uzme opojnu drogu: pozajmljivanje pribora, davanje savjeta za upotrebu, davanje obavještenja o licima ili mjestima gdje se droga može nabaviti i sl.

Ovo krivično djelo postoji u sljedećim slučajevima iz sudske prakse (Jovašević, 2014: 117-125):

-okrivljeni je omogućio uživanje opojne droge tako što je u kasarnu unio marihuanu od koje je napravio cigaretu koju je dao dvojici vojnika, pa su zajedno uživali opojne droge tako što su povukli po nekoliko dimova iz ove cigarete (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. 1919/2005);

-okrivljeni je oglašen krivim za davanje opojne droge na uživanje drugom licu, a ne za njenu prodaju (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. 903/2006);

-kada je okrivljeni iz paklica cigareta izvadio papirni paketić koji je otvorio i na engleskom jeziku saopštio prisutnim licima „hoćete da se poslužite heroinom“ što je svjedok razumio, a takođe i njegova prijateljica koja je francuski državljanin, pa su oboje reagovali da ne koriste heroin, a u blizini i treći svjedok koji je u iskazu izjavio da je bio spreman da prihvati ponuđenu opojnu drogu (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. 429/2008);

-u izreci presude je utvrđeno da je okrivljeni omogućio drugom licu uživanje opojne droge tako što je prosuo određenu količinu heroina koju je oštećeni na licu mjesta u sobi uživao ušmrkavanjem opojne droge (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. 2192/2008).

Izvršilac djela može da bude svako lice, a u pogledu krivice potreban je umišljaj.

Za ovo je djelo propisana kazna zatvora od šest mjeseci do pet godina. Uz kaznu se obavezno izriče mjera bezbjednosti oduzimanja predmeta - opojnih droga.

2. Teži oblici krivičnog djela

Krivično djelo iz člana 247 KZ ima dva teža, kvalifikovana oblika ispoljavanja.

Prvi težii oblik djela postoji u sljedećim slučajevima:

1) ako je djelo učinjeno prema maloljetnom licu - licu koje u vrijeme preduzimanja radnje izvršenja nema navršenih 18 godina života, što mora biti poznato učiniocu djela,

2) ako je djelo učinjeno prema više lica – kada je jedna ili više, istih ili različitih djelatnosti podstrekavanja ili pomaganja preduzeta prema dva ili više lica bez obzira na to da li je neko od njih na ovaj način zaista i uživalo opojne droge³⁸⁸ i

3) ako je djelo izazvalo naročito teške posljedice. Koje su to naročito teške posljedice i kada se one nalaze u uzročno-posljedičnoj vezi sa radnjom izvršenja osnovnog djela, predstavlja faktičko pitanje koje sud rješava u konkretnom slučaju. U odnosu na težu posledicu učinilac mora da postupa sa nehatom.

Za ovo je djelo propisana kazna zatvora od dvije do deset godina.

Drugi težii oblik djela, za koji je propisana kazna zatvora od tri do 15 godina, postoji ako je usljed preduzete radnje izvršenja u bilo kom obliku nastupila smrt drugog lica. To znači da smrt u

---

³⁸⁷ Okrivljeni je preuzeo radnju davanja opojne droge tako što je jedan džoint marihuane donio u stan prijatelja, a zatim su ga njih četvorica zajedno konzumirali u stanu (presuda Apelacionog suda u Beogradu, Kž. 4781/2011).

³⁸⁸ Kada je okrivljeni stavio na raspolaganje svoje prostorije za više lica, pri čemu se u presudi moraju navesti imena tih lica, što znači da oni moraju biti identifikovani i saslušani (presuda Vrhovnog suda Srbije Kž. 18/2005). Pod pojmom više lica kod krivičnog djela omogućavanja uživanja opojnih droga treba podrazumijevati najmanje dva lica, tj. za postojanje ovog djela je dovoljno da se omogućava uživanje opojne droge kod najmanje dva lica (presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. 1926/2005).

smislu teže posljedice djela, koja je rezultat nehata učinioca, mora biti u uzročno-posljedičnoj vezi sa preduzetom radnjom omogućavanja uživanja opojne droge usljed čega je drugo lice zaista i unijelo opojnu drogu u organizam.

ZAKLJUČAK

Nakon ratifikacije relevantnih međunarodnih konvenija OUN tadašnje jugoslovensko krivično zakonodavstvo je sredinom sedamdesetih godina prošlog vijeka u krivičnom zakonodavstvu izričito propisalo krivičnu odgovornost i kažnjivost za više nedozvoljenih, protivpravnih djelatnosti u vezi sa zloupotrebom opojnih droga i psihotropnih supstanci. Radi se o krivičnim djelima blanketnog karaktera kojima se ugrožava zdravlje individualno neodređenog broja lica.

I savremeno krivično zakonodavstvo Republike Srbije od 2005. godine na gotovo identičan način propisuje krivična djela zloupotrebe opojnih droga, propisujući sferu kažnjivih djelatnosti i na samo neposredno faktičko posjedovanje, držanje opojnih droga, ali za sopstvenu upotrebu.

I dalje je na poseban i specifičan način propisano kažnjavanje za pojedine oblike saučesništva - podstrekavanje i pomaganje drugome da uživa, upotrebljava opojne droge na različite načine i različitim sredstvima.

Najteži oblici ovih djela javljaju se u više oblika: 1) u slučaju nastupanja teških posljedica djela - smrti drugog lica, 2) ako je radnja izvršenja preduzeta prema određenom pasivnom subjektu - maloljetnom licu ili većem broju lica ili 3) ako je radnja izvršenja preduzeta na određeni način - od strane grupe ili organizovane kriminalne grupe.

LITERATURA

1. Jovašević, D. (1990). *Nedozvoljena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga*. Beograd: Bezbjednost.
2. Jovašević, D. (1991). *Krivično djelo omogućavanja uživanja opojnih droga prema novom krivičnom zakonodavstvu*. Beograd: Bezbjednost.
3. Jovašević, D. (1996). *Krivična djela u vezi sa opojnim drogama*. Beograd: Pravni život.
4. Jovašević, D. (1997). *Krivično djelo omogućavanja uživanja opojnih droga – teorijski i praktični aspekti*. Beograd: Sudska praksa.
5. Jovašević, D. (2001). *Krivičnopravni aspekti zloupotrebe opojnih droga, Bilten Okružnog suda u Beogradu*. Beograd.
6. Jovašević, D. (2004). *Krivična djela u vezi sa opojnim drogama u uporednom krivičnom zakonodavstvu*. Beograd: Strani pravni život.
7. Jovašević, D. (2005). *Zloupotreba opojnih droga u međunarodnom krivičnom pravu*. Beograd: Sudska praksa.
8. Jovašević, D. (2007). *Krivični zakonik Republike Srbije sa uvodnim komentarom*. Beograd
9. Jovašević, D. (2011). *Leksikon krivičnog prava*. Beograd.
10. Jovašević, D. (2012). *Organizovani kriminalitet – krivičnopravni aspekt*. Niš.
11. Jovašević, D. (2014). *Praktikum za krivično pravo, Posebni dio*. Niš
12. Jovašević, D. (2014a). *Krivično pravo, Posebni dio*. Beograd.
13. Jovašević, D. (2016). *Krivično pravo, Opšti dio*. Beograd
14. Jovašević, D. (2017). *Krivično pravo, Posebni dio*. Beograd.
15. Jovašević, D., Ikanović, V. (2012) *Krivično pravo Republike Srpske, Opšti dio*. Banja Luka.
16. Jovašević, D., Ikanović, V. (2012a). *Krivično pravo Republike Srpske, Posebni dio*. Banja Luka
17. Jovašević, D., Mitrović, Lj. (2012). *Zloupotreba opojnih droga u krivičnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine*, Banja Luka: Zbornik radova „Društvena reakcija na savremene oblike ugrožavanja bezbjednosti“.
18. Mijatović, E. (2005). *Krivična djela protiv zdravlja ljudi*. Zlatibor: Zbornik radova „Nove tendencije u savremenoj nauci krivičnog prava i naše krivično zakonodavstvo“.
19. Petrović, B., Jovašević, D. (2005). *Krivično pravo (Posebni dio)*. Sarajevo.
20. Petrović, B., Jovašević, D., Ferhatović, A. (2015). *Krivično pravo 1*. Sarajevo.
21. Petrović, B., Jovašević, D., Ferhatović, A. (2016). *Krivično pravo 2*. Sarajevo.

**PREVENTION OF DRUG ABUSE IN THE
CRIMINAL LAW OF THE REPUBLIC OF SERBIA**

Dragan Jovašević

Full Professor of the Faculty of Law, Niš

Vladimir M. Simović

*Prosecutor of the Prosecutor's Office of Bosnia and Herzegovina and Associate Professor at the
Faculty of Security and Protection of the Independent University in Banja Luka*

Abstract

Even though this phenomenon is known since ancient times, drug abuse or addiction, only in modern times it has been characterized as social danger through criminal activity of individuals or groups which often gets a character of organized crime. Therefore, based on relevant international standards adopted within the framework of United Nations, all modern legislations provide for several forms and ways of abuse of narcotics as criminal offences. Severe penalties, as well as other kinds of criminal sanctions, are prescribed for their perpetrators, in the first place specific security measures of medical character. This paper analyzes the concept, elements and characteristics of criminal offences of abuse of narcotics in positive criminal law of the Republic of Serbia, on the basis of legal solutions, legal theory and court case law.

Key words: *narcotics, abuse, addiction, criminal offence, punishment.*

TRETMAN BOLESTI ZAVISNOSTI U REPUBLICI SRPSKOJ-DA LI ĆE NAS STIGMA OBILJEŽITI³⁸⁹

Doc. dr sc. med. Nera Zivlak Radulović,

specijalista psihijatar, supspecijalista sudske psihijatrije

Klinika za psihijatriju UKC RS , Klub liječenih alkoholičara grada Banjaluka

Anita Mitrović, specijalista medicinske psihologije,

transakcioni analitičar-psihoterapeut

Klinika za psihijatriju UKC RS , Klub liječenih alkoholičara grada Banjaluka

Sažetak: *Uvod: Stigma predstavlja negativno obilježavanje osoba, samo zato što imaju dijagnozu mentalnog poremećaja. Određena je i socijalnim kontekstom, a ne samo karakteristikama nekih ljudi. Cilj rada: Klinika za psihijatriju UKC RS jedina je ustanova u Republici Srpskoj koja ima Odjeljenje za bolesti zavisnosti. Rad našeg odjeljenja zasniva se na multidisciplinarnom pristupu, uz organizovanje hospitalnog i posthospitalnog tretmana. U našem radu svjedoci smo ukorijenjene stigme, u čijem fokusu su i oboljeli i profesionalci koje rade sa njima. Ta okolnost utiče na autostigmatizaciju ovih oboljelih, čega je rezultat njihova bespomoćnost, skrivanje i bježanje. Istovremeno, predstavlja visok rizik za profesionalno sagorjevanje profesionalaca. Sa druge strane, činjenica je da je stigma glavna prepreka za razvoj resursa za bolju društvenu podršku zavisnicima. Naša je stalna dilema kako unaprijediti i razviti resurse za liječenje bolesti zavisnosti kada svjedočimo činjenici da šira društvena zajednica, profesionalci koji su u sistemu u kontaktima sa ovim oboljelim , pa i oboljeli imaju predrasude kada su bolesti zavisnosti u pitanju. U ovom radu ćemo pokazati aktivnosti koja smo do sada preuzeli na polju osvještavanja ozbiljnosti ovog problema. Zaključak: Naš stalni angažman je podizanje nivoa svijesti o bolestima zavisnosti što vidimo kao mogućnost smanjenja stigmatizacija i socijalne isključenosti osoba sa sindromom zavisnosti. Podizanjem nivoa svijesti o ozbiljnosti ovog problema unaprijediti bi smo detekciju osoba sa problemom zavisnosti, ali i potakli profesionalce da razmišljaju o potencijalnim preventivnim programima.*

Ključne riječi: *bolesti zavisnosti, stigma.*

Koncept mentalnog zdravlja uključuje subjektivni osjećaj opšteg blagostanja gdje je osoba svjesna svoje vlastite efikasnosti, samostalnosti, kompetentnosti uz jasno prisutnu spoznaju o sposobnosti da ostvari vlastite intelektualne i emocionalne potencijale, da se nosi sa stresom svakodnevnog života, da bude radno produktivna i maksimalno doprinosi zajednici (WHO,2004).

Ramić, Deliće, Višić, Hrelja Hasečić, Avdibegović, Čerkez, Račetović, Niškanović, Latinović, Radivić, Đulović (2015) navode da su stigma i diskriminacija iskustvo, sa kojima se osobe sa smetnjama u mentalnom zdravlju, gotovo svakodnevno suočavaju. Stigma znači bilo koji atribut, osobinu ili poremećaj koji označava pojedinca kao neprihvatljivo drugačijeg od „normalnih“ ljudi s kojima je on ili ona rutinski u intereakciji, a što izaziva neki oblik sankcija u zajednici. Stigma vezana uz mentalni poremećaj ometa osobu u traženju pomoći kroz izbjegavanje etikete (oznake mentalnog poremećaja), pridržavanja liječenja i značajna je prepreka oporavku. Posljedica stigme je socijalna izolacija i povlačenje od podrške drugih.

---

³⁸⁹ 1.nera.zivlak@kc-bl.com 2.anita.mitrovic@kc-bl.com

Stigma uključuje sledeće komponente:

- a) znanje (ignorancija ili dezinformacija)
- b) stavove (predrasude)
- c) ponašanje (diskriminacija).

Stereotip je učvršćena konvencionalna zamisao o nekoj grupi. (Nacrt vodiča za provođenje antistigma programa u oblasti mentalnog zdravlja (za Centre za mentalno zdravlje, NVO i medije), 2015).

Najčešće predrasude vezane za alkoholnu bolest su:

Zavisnost od alkohola nije bolest je najintezivnija i najčešće se opravdava izmjenama u ponašanju, a koje su u stvari posljedica sekundarne psihopatizacije kao komplikacije bolesti.

Alkoholizam izliječiti snagom se može volje, a nikada se ne srećemo sa praksom da oboljeli od karcinoma kaže da će svoju bolest izliječiti snagom volje i da nema potrebe za medicinskim tretmanom.

Nema dobrog domaćina bez alkohola, uz apsolutno zanemarivanje značaja personalnih faktora u uspostavljanju bliskog odnosa.

Proizvodnja i prodaja alkoholnih pića je unosan posao.

Prema procjenama, broj zavisnika od alkohola u Republici Srbiji kreće se oko 90.000 ljudi u godinama svoje pune radne sposobnosti. Bilo bi za očekivati da su oni u značajnom broju zaposleni. Ako idemo dalje sa procjenama, onda ćemo vidjeti da jedan zavisnik od alkohola svake godine izostane sa posla prosječno dva meseca, u toku radnog staža oko deset godina, što znači gubitak 900.000 radnih godina.

Ako se tome doda cijena lečenja onda ćemo dobiti veliku sumu novca.

Ogroman broj saobraćajnih udesa izazvan je pod uticajem alkohola i o njima svakodnevno čitamo u crnoj hronici, ali čini se da niko do sada nije imao smjelosti da ukaže koliko pored ljudskih žrtava, to donosi i materijalne štete.

Mi nemamo decidne podatke o ranoj invalidnosti oboljelih od ove bolesti, kao ni i svim komplikacijama alkoholne bolesti (koje se često liječe, a da se zavisnost i ne prepozna), ali naše grube procjene su da tretman jednog bolesnika sa minimalnim zdravstvenim komplikacijama košta oko 90.000 KM.

Vino i pivo su prehrambeni proizvodi.

Ovaj stav se opravdava činjenicom da 1 gram alkohola daje 7,1 kalorija energije. Ovde se nameće jedna malo čudna komparacija: što mi ne bismo pripremali ishranu od dobre vrste drveta ili uglja koji imaju više kalorija.

Pod malim količinama alkohola bolje se vozi.

Istina je da jedino što se u takvim situacijama povećava jeste nekritičnost, refleksi se usporavaju, gubi se brzina reagovanja, slabi volja i koncentracija. Ispitivanja su pokazala da se broj grešaka povećava 6—9 puta, reakcije na svetlosne signale se smanjuju za 30%, reakcije na zvučne signale za 38%, a mogućnost perifernog vida (zapažanja predmeta na periferiji vidnog polja) za 50%.

Alkohol povećava intelektualne sposobnosti , a ova predrasuda je zasnovana na boemskom život brojnih poznatih ličnosti i poistjećivanju uspjeha sa tim slikama za kafanskim stolom.

Alkohol grije.

Istina je pod dejstvom alkohola dolazi do proširenja krvnih sudova na površini tela. Zaista, čovjek osjeća da su mu lice, uši i ruke topliji. U proširenim krvnim sudovima krv se više zadržava, sporije teče i predaje toplotu vanjskoj sredini i na taj način ubrzava hlađenje tijela, a može da dođe i do fenomena "bijeje smrti".

Alkohol povoljno utiče na zdravlje , a u praksi se susrećemo sa brojnim fizičkim komplikacijama ove bolesti.

I spisak nije definitivan i konačan, samo smo naveli one koje u radu sa oboljelima najčešće srećemo.

Postoje brojne definicije alkoholizma koje pokušavaju da objasne alkoholizam. WHO je još 1951. godine predložila definiciju alkoholne zavisnosti koja glasi: „Zavisnici od alkohola su one osobe koje ekcesivno piju, postajući postepeno zavisni od alkohola , pri čemu ispoljavaju bilo otvorene duševne poremećaje, bilo manifestacije koje oštećuju njihovo tjelesno i duševno zdravlje, njihove odnose sa drugim osobama i njihovo dobro socijalno i ekonomsko ponašanje, bilo da samo ispoljavaju predznake koji nagovještavaju poremećaje takvog karaktera. Zbog toga oni zaslužuju liječenje.“

Noviji dijagnostički klasifikacioni sistemi SZO ICD IX (1979) , MKB 10 (1992) i Američke psihijatrijske asocijacije APA DSM IV (1994) zasnovani su na konceptu sindroma zavisnosti o alkoholu. Koncept sindroma zavisnosti razlikuje zavisnost od alkohola i teškoće vezane za alkohol. Kriterijumi zavisnosti su definisani u šest ajtema:

- žudnja za uzimanjem supstance tj. alkohola,
- otežana kontrola ponašanja pri uzimanju supstance,
- fiziološki apstinencijalni sindrom,
- povećanje tolerancije,
- zanemarivanje alternativnih zadovoljstava ili interesovanja,
- nastavljanje sa uzimanjem alkohola i pored štetnih posljedica

Navedeni dijagnostički klasifikacioni sistemi SZO i APS definišu zloupotrebu i štetnu upotrebu naglašavajući da postoji ukoliko nisu ispunjeni kriterijumi zavisnosti od alkohola. Zloupotreba po DSM IV obuhvata fizičke, psihičke i socijalne komplikacije uslijed kontinuirane upotrebe alkohola dok se štetna upotreba po MKB 10 definiše kao obrazac upotrebe alkohola koji izaziva oštećenje zdravlja (fizičko i mentalno) .

U 21.vijeku očekivano je da je tretman bolesti zavisnosti u skladu sa prednostima koje savremeno društvo pruža svima nama. Liječenje zavisnika od alkohola je složen i dugotrajan terapijski proces koji se odvija u nekoliko povezanih faza, od kojih se neke sprovode u hospitalnim, a neke u ambulantnim i vaninstitucionalnim uslovima. Tretman je takav da zahtjeva veliko angažovanje pacijenta, članova njegove porodice i ostalih saradnika iz radne i šire socijalne sredine. Liječenje u bolničkim uslovima pokazalo se kao kratak period, pa je cilj hospitalnog tretmana detoksikacija, uspostavljanje apstinencije i motivacija za nastavak tretmana. To je malo vremena da bi neko svoje navike, koje je formirao godinama, izmijenio. Zato u savremenom tretmanu, postoje klubovi liječenih alkoholičara, institucije koje su više nego potrebne, da bi se nastavio kontinuitet liječenja, rehabilitacije i resocijalizacije.

Kakva je situacija u Republici Srpskoj? Klinika za psihijatriju Univerzitetskog Kliničkog Centa Republike Srpske je jedina klinika koja ima Odjeljene za bolesti zavisnosti. Ostale bolnice, bolesti zavisnosti ne tretiraju odvojeno od ostalih mentalnih poremećaja. Tretman u okviru naše institucije se

nastavlja i kroz posthospitalni tretman, u skladu sa preporukama Svjetske zdravstvene organizacije (trenutni stav da je preporučeni period tretmana bolesti zavisnosti od 3 do 5 godina). U ambulantom Klinike za psihijatriju rade specijalisti psihijatri, koji su usmjereni isključivo na tretman bolesti zavisnosti. Takođe, aktivna je i grupa podrške zavisnicima od alkohola, koju vode psiholog i socijalni radnik a u čiji rad se uključuju i pacijenti i članovi njihove porodice.

Klubovi liječenih alkoholičara (KLA) su vrsta socio-terapijske zajednice koja se bavi liječenjem i resocijalizacijom zavisnika od alkohola, ali istovremeno se tretiraju i članovi njihovih porodica. Formiraju se kao dobrovoljne organizacije građana. Dugogodišnji rehabilitacijski i resocijalizacijski proces, tokom kojega je potrebno promijeniti ponašanje i usvojiti nov način života bez alkohola, provodi se u grupama koje su organizovane kao udruženja građana. U grupi se bolesnik osjeća sigurnije, a međusobna identifikacija, kao i identifikacija s ego idealom, koji predstavlja terapeut u terapijskim grupama, vrlo je velika. Uz pomoć grupe bolesnik dobija bolji uvid u svoje liječenje, što samo po sebi ima veliku važnost («grupa kao podrška»).

Unutar grupe pojedinac se osjeća sigurnije, lakše rješava doživljaj nesigurnosti, anksioznosti, nelagode, kao i povremene acting out-e («grupa kao kondenzator»).

Prvi klub u Banjoj Luci osnovan je 1969. godine kao Klub liječenih alkoholičara (KLA) „Mladen Stojanović“ koji je prestao sa radom 1992. godine usljed ratnih dešavanja. Godine 2006. od nekolicine entuzijasta prepoznata je potreba za obnovom ovakvog vrsta rada, te je ponovo formiran klub, ovaj put pod nazivom „KLA Grada Banje Luke“.

Ovaj Klub je organizacija dobrovoljno udruženih građana - liječenih zavisnika od alkohola i članova njihovih porodica, te članova stručnog tima kojeg čine psihijatar, psiholog, tri socijalna radnika. Program je besplatan, ali svi korisnici moraju imati medicinsku dokumentaciju koja potvrđuje da su adekvatno pripremljeni za ovu vrstu tretmana. Trenutno zahvaljujući podršci Grada Banjaluke imamo osigurane prostorije za rad, ali tokom ranijih godina bili smo i podstanari drugim udruženjima.

Radulović, Mitrović, Šiniković, Dojčinović, Marčeta (2012) ističu da sastanke vode članovi stručnog tima koji pomažu u održavanju apstinencije članova kluba, uz aktivno učešće svih korisnika. U klubu se nastoji održati motivacija za daljnju apstinencijom uz aktivnu ulogu kako zavisnik od alkohola, tako i njihovih porodica. Zavisnik se uči novim oblicima ponašanja, odnosno uči kako živjeti bez alkoholnih pića, kako postati apstinent, kako srediti odnose u porodici ili radnoj okolini. To nije lako, te zahtijeva veliki napor samog pojedinca i svih članova u klubu, kao i stručnjaka – terapeuta kojima je jedan od ciljeva rada u KLA upravo promjena stavova, navika i načina razmišljanja u pozitivnom smjeru. Klub treba da promovira zdrave životne aktivnosti i zdrav stil života svih članova kluba i njihovih porodica, a na principima najsavremenijeg shvatanja borbe protiv alkoholizma (Kako i zašto osnovati KLA, 2012.) .

Sastanci kluba održavaju se jednom sedmično, popodne, određenog dana i u određeno vrijeme. Rad se odvija kroz sljedeće etape:

1. prva tačka dnevnog reda - prozivanje članova i vođenje evidencije o prisutnosti
2. druga tačka dnevnog reda – pijenje Disulfirama, uz nadgledanje jednog od članova kluba
3. treća tačka dnevnog reda – predstavljanje novog člana
4. četvrta tačka dnevnog reda – razgovor sa članovima koji su u proteklih sedam dana imali krizu
5. peta tačka dnevnog reda – edukacija članova kluba i njihovih porodica (jedanput mjesečno, prva srijeda u mjesecu)
6. šesta tačka dnevnog reda – razno.

U sklopu Projekta mentalnog zdravlja u Republici Srpskoj tokom 2012. i 2013.godine su nam povjereni projekti koji su za osnovni cilj imali senzibilizaciju kako profesionalaca, tako i naše šire zajednice za problem alkoholne adicije.

To su projekti "OSNAŽIVANJE RESURSA U BORBI PROTIV ZAVISNOSTI OD ALKOHOLA" i „SENZIBILIZACIJA PROFESIONALACA ZA VANINSTITUCIONALNI TRETMAN ZAVISNOSTI OD ALKOHOLA“.

Cilj projekta "OSNAŽIVANJE RESURSA U BORBI PROTIV ZAVISNOSTI OD ALKOHOLA" je osnaživanje resursa i kapaciteta u vaninstitucionalnom tretmanu zavisnika od alkohola kroz razvijanje saradnje među korisničkim udruženjima koja se bave problemom bolesti zavisnosti. Osnovni aspekt rada bio je usmjeren na razvijanje mreže udruženja građana, koje će se fokusirati na problem zavisnosti od alkohola jer povećanje kapaciteta korisničkih udruženja uticaće na poboljšanje kvaliteta života korisnika usluga u mentalnom zdravlju i smanjenje stigme i diskriminacije zavisnika od alkohola. Aktivnosti su se sprovodile kroz posjete srodnim udruženjima na teritoriji BiH i to: Udruženje roditelja u borbi protiv zloupotrebe droge „Ruka ruci“, Bihać i Zajednica KLA HNŽ „Dr. Vladimir Hudolin“ i Obiteljska škola za prevenciju i izvanbolničko liječenje alkoholne ovisnosti, Mostar.

Specifični aktivnosti projekta bili su:

- Uspostavljanje saradnje sa srodnim udruženjima;
- Organizovanje tematskih okruglih stolova;
- Iniciranje zajedničkih i/ili novih aktivnosti u borbi protiv bolesti zavisnosti;
- Poboljšanje samoprocjene zavisnika od alkohola (koji su tokom implementacije projektnih aktivnosti u trajanju od četiri mjeseca biti aktivni učesnici);
- Osvještavanje pripadnika lokalne zajednice o ozbiljnosti i kompleksnosti zavisnosti od alkohola kroz medijsku prezentaciju projektnih aktivnosti.

Tokom projekta evaluirali smo naše aktivnosti i došli do nekih smjernica u daljem radu. Jedna od njih je da postoje nejasnoće oko shvatanja pojma zavisnika od alkohola i njegovog tretmana i to prije svega upotrebe averzivne terapije. Isto tako nametnula nam se potreba za većim brojem medijskih prezentacija koji bi ponudile informacije o alkoholnoj adiciji široj javnosti! Treća bitna smjernica, jeste činjenica da je manjak informisanosti o politoksikomanijskim čija se učestalost u kliničkoj praksi sve vidljivija.

Sledeća etapa bio je projekat "SENZIBILIZACIJA PROFESIONALACA ZA VANINSTITUCIONALNI TRETMAN ZAVISNIKA OD ALKOHOLA". Osnovni akcenat projekta je bio na edukaciji profesionalaca koji bi se tako senzibilisali za vaninstitucionalni tretman zavisnika od alkohola. Svrha je aktiviranje novih klubova liječnih alkoholičara u Republici Srpskoj, što bi predstavljalo okruženja u kojem zavisnici od alkohola mogu lakše održati apstinenciju, razviti i korisno upotrijebiti svoje potencijale, te formirati zdravije i kvalitetnije stavove, vrijednosti i obrasce ponašanja. Direktni korisnici projekta su bili stručnjaci različitih profesija (psihijatri, psiholozi, socijalni radnici, medicinske sestre/tehničari). Finalni rezultat bio je registracija tri nova kluba u Prijedoru, Prnjavoru i Doboju.

Na našu veliku žalost, i ovdje smo dobili neke činjenice koje nam nisu dale previše optimizma. U prvoj etapi projekta inicijativu za pokretanje novih aktivnosti bile su pružene profesionalcima iz Mrkonjić Grada i Gradiške (u projektu smo birali opštine koje u kliničkoj praksi često imamo u tretmanu), ali oni nisu smatrali da u postoji potreba se na područjima na kojima oni djeluju otvori mogućnost produženog tretmana zavisnika alkohola. Druga bitna stvar, je da KLA koji je osnovan u Prijedoru je već prestao da funkcioniše, a druga dva još uvijek nemaju kontinuitet u radu kao KLA grada Banjaluka. Naša vizija je bila da ove aktivnosti dovedu do osnivanja Saveza klubova liječenih alkoholičara Republike Srpske, ali zbog pasivnosti profesionalaca i nedostatka materijalnih sredstva

ideju smo ostavili za neka buduća vremena. Napominjemo da Republika Hrvatska ima 223 aktivna kluba liječenih alkoholičara.

Sproveden je i projekat „Stigma-šta je to?“ u koji su uključeni i konsultatni iz oblasti provođenja antistigma kampanja - eksperti za rad sa korisničkim udruženjima (komunikolozi, i predstavnice Zavoda/Instituta za javno zdravstvo/zdravlje kao edukatori ovih edukacija) održali su edukaciju u Banjaluci tokom mjeseca marta i aprila 2013.godine, čiji je krajnji cilj bio aktivacija korisnika KLA u antistigma aktivnostima udruženja. U aktivnosti su bili uključeni i korisnici KLA Banjaluka, ali i korisnici novoosnovanih KLA u RS/BiH. Cilj aktivnosti bio je jačanje kapaciteta korisnika službi mentalnog zdravlja zbog alkoholne adicije i zdravstvenih ustanova za borbu protiv stigmatizacije i diskriminacije vezane za zavisnost od alkohola, ali i približavanje ove bolesti ne samo iz ugla profesionalaca već i iz ugla oboljelih što se do sada pokazalo kao praksa u osvještavanju zdravstvenih problema u široj populaciji.

Nakon ovih aktivnosti, naša saradnje sa Projektom mentalnog zdravlja je prekinuta sa objašnjenjem da je trenutno shizofrenija prepoznata kao hronično duševno oboljenje koje oni stavljaju u fokus svog rada i pored zvanične definicije alkoholne bolesti koja kaže da se radi o „hroničnoj, recidivirajućoj bolesti“.

Kroz realizaciju projekta „Ne bacaj kocku“, pokrenuli smo informisanje i senzibilizaciju šire javnosti i profesionalaca o problemu patološkog kockanja kao bolesti, ali i načinima tretmana ove bolesti. Putem distribucije promotivnog materijala i održavanja okruglog stola radili smo na informisanju o katastrofalnim posljedicama koji ova bolest ima na pojedinca, njegovu porodicu ali i širu društvenu zajednicu jer ova bolest posljedično povećava sve oblike sociopatološkog ponašanja. Takođe, cilj nam je bio i povećanje društvene svijesti i odgovornosti kao i promjene ustaljenih društvenih stavova o problemu patološkog kockanja.

Reakcija društva može da bude na različitim nivoima i da proizvede štetu po osobe koje koriste alkohol, ukoliko ih stigmatizuje i isključuje. Ovakva reagovanja se zasnivaju na stavu da su štete i troškovi isključivo povezani sa osobama koje konzumiraju alkohol (njihovim osobinama). Društvo ne preuzima odgovornost za podsticanje na pijenje, kroz reklamiranje alkoholnih pića, i poruke upućene adolescentima koje su uglavnom zasnovane na idejama da će im alkohol pomoći da dođu do samopouzdanja i veće socijalne uključenosti.

Ono što je trenutno realnost u našem okruženju je činjenica da su dostupni resursi za tretman bolesti zavisnosti i više nego skromni, a veliko pitanje je koliko to onda utiče na održavanje predrasuda o alkoholnoj bolesti a samim tim onda i stigme i diskriminacije. Naše aktivnosti idu u dva smera. Kao prvo je rad sa osoba sa sindromom zavisnosti od alkohola i njihovima porodicama. Drugi pravac djelovanja je informisanje šire javnosti i profesionalaca a u cilju podizanja nivo svijesti o ovoj bolesti. Ipak, stalno se nameće pitanje da li je održivost promjena moguća i da li imamo dovoljno resursa da i u budućem periodu nastavimo sa daljom promocijom i razvijanjem programskih aktivnosti.

Literatura:

1. American Psychiatric Association (1994). Diagnostic and Statistical manual of mental disorders DSM IV: Washington: DC.
2. Radulović, Mitrović, Šiniković, Dojčinović, Marčeta (2012) Kako i zašto osnovati KLA, Banjaluka: Klub liječenih alkoholičara grada Banjaluke
3. Ramić, Delić, Višić, Hrelja Hasečić, Avdibegović, Čerkez, Račetović, Niškanović, Latinović, Radivić, Đulović (2015). Nacrt vodiča za provođenje antistigma programa u oblasti mentalnog zdravlja (za Centre za mentalno zdravlje, NVO i medije), Sarajevo-Banjaluka: Federalno Ministarstvo zdravstva, Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske

4. WHO Collaborating Centre for Health Promotion and Public Health Development (2008). Stigma: An international Briefing Paper. Edinburg & Glasgow, Scotland: Health Scotland. Dostupno na: http://ec.europa.eu/health/mental_health/eu
5. WHO (2013). Comprehensive mental Health Action plan 2013-2020. Resolution WHA66/8. Geneva: World Health Organization. Dostupno na <http://apps.who.int/gb>.
6. WHO Europe (2008). Stigma: A guide book for Action: Tackling the discrimination, stigma and social exclusion experienced by people with mental health problems and those close to them. Edinburgh. Health Scotland a World Health Organization Collaborating centre, Edinburgh Office. Dostupno ma: www.euro.who.int/mentalhealth
7. WHO (2014). Integrating the response to mental disorders and other chronic diseases in health care systems. Geneva:World Health Organization
8. WHO (1992). The ICD-10 Classification of Mental Behavioral Disorders, Clinical descriptions and diagnostic guidelines. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
9. WHO (2002). WHO gender policy. Integrating gender perspectives in the work of WHO. Geneve: World Health Organization
10. Zivlak-Radulović (2012), Karakteristike ličnosti kao predictor kriminogenog ponašanja zavisnika od alkohola. Banjaluka: Doktorska disertacija

Treatment of addiction disease in the Republic of Srpska – whether the stigma will mark us

1. Nera Zivlak-Radulovic, MD, PhD, Forensic Psychiatrist

2. Anita Mitrović, specialist in medical psychology, Transaction analyst - psychotherapist

1,2 Clinic for Psychiatry of the University Clinical Centre of the Republic of Srpska, Club of treated alcoholics of the city of Banja Luka

Summary

Introduction: Stigma represents negative marking of persons, just because they have a diagnosis of mental disorder. It is also determined by the social context, not just by the characteristics of some people.

Objective: Clinic for Psychiatry of the University Clinical Centre of the Republic of Srpska is the only institution in the Republic of Srpska that has a Department of Addiction Diseases . The work of our Department is based on a multidisciplinary approach, by organizing hospital and post-hospital treatment. In our profession we are, witnessing the rooted stigma, in which the focus is on patients and also on professionals who work with them. This circumstance is affecting the autostigmatization of these patients, which has as a result their helplessness, hiding and escaping. At the same time, it presents a high risk of professional burning. On the other hand, the fact is that stigma is the main obstacle to developing resources for better social support for addicts. Our constant dilemma is how to improve and develop resources for treating addiction illnesses. We are witnessing the fact that the wider social community, and professionals who are in contact with patients and patients themselves also suffer from prejudices related to addiction diseases. In this paper we will present the activities which we have taken so far in the field of raising the awareness of seriousness of this problem.

Conclusion: Our ongoing engagement is raising the level of awareness of addiction diseases, which we see as a possibility to reduce the stigmatization and social exclusion of people with addiction syndrome. Raising the level of awareness of the severity of this problem would improve the detection of people with a problem of addiction, but also encourage professionals to think about potential preventive programs.

Key words: addiction diseases, stigma.

MOGUĆNOSTI I IZAZOVI U ISTRAŽIVANJU TRŽIŠTA ILEGALNIM DROGAMA

Doc.dr.sc.Dalibor Doležal
Izv.prof.dr.sc. Anita Jandrić Nišević
Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet
Email: dalibor.dolezal@erf.hr

Apstrakt: *Značajni naponi uloženi su za prikupljanje korisnih informacija o potražnji i opskrbi ilegalnim drogama na međunarodnoj, nacionalnoj i podnacionalnoj razini u Europi, ali u cijelom svijetu. Međutim, s obzirom na poteškoće u razvoju pouzdanih pokazatelja opskrbe za nezakonito tržište, većina uspjeha bila je u razvijanju mjera potražnje i šteta povezanih s potrošnjom. Razumijevanje organizacije, razmjera, prirode i dinamike nedopuštenih tržišta droga kritički je uvjet za učinkovito stvaranje politika i za intervencije koje su dizajnirane da ometaju njihov rad i da minimiziraju povezane štete. U ovom radu će se stoga prikazati problemi s kojima se suočavaju istraživanja u području tržišta ilegalnim drogama kao i uvjeti koje treba zadovoljiti prije pokretanja istraživanja na ovom području.*

Ključne riječi: *ilegalne droge, tržište*

1. VAŽNOST ISTRAŽIVANJA TRŽIŠTA ILEGALNIH DROGA

Povijesno gledano, analize tržišta droga imale su tendenciju usmjeravanja na određene vrste droga kojima se trgovalo po definiranim rutama korištenim od strane organiziranih kriminalnih skupina koje su, u određenoj mjeri, imale ulogu specijaliziranih opskrbliivača. Međutim, danas tu sliku treba proširiti uzevši u obzir više polimorfni, dinamičan i prilagodljiv karakter suvremenog europskog tržišta droga (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction and Europol, 2012). S obzirom na činjenicu kako zlouporaba droga predstavlja značajan problem, kako na globalnoj razini, tako i na lokalnim razinama, sve se više daje značaj istraživanjima tržišta droga kako bi se pravodobnim akcijama utjecalo na različite aspekte tržišta droga, ponajviše na cjelokupnu ponudu i potražnju.

Razumijevanje tržišta droga važno je iz nekoliko razloga. Za političke odluke, potrebno je razumjeti dobavne pravce, cjenovnu elastičnost i prirodu konkurencije. Poznavanje viših razina tržišta (proizvodnje i distribucije) može pomoći u projektiranju intervencija, zabrana i ostalih napora za provedbu zakona vezanih uz zlouporabu droga. Na lokalnoj razini, razumijevanje poslovanja na maloprodajnom tržištu može pomoći u osmišljavanju i ocjenjivanju smanjenja štete, liječenja i provedbi zakona vezanih uz zlouporabu droga te poboljšanja istih.

S obzirom na prepoznate razine tržišta droga, postoje i različita istraživanja koja se detaljnije fokusiraju na prikupljanje određenih vrsta podataka za svaku pojedinu razinu. Ovisno o ciljevima studije, ta istraživanja je moguće podijeliti na dvije vrste: istraživanja koja promatraju tržište ilegalnih droga sa stajališta opskrbe (tzv., „supply side“) te istraživanja koja promatraju tržište droga sa stajališta potražnje (tzv., „demand side“) (Ritter, 2005). Iako postoji niz istraživanja koji pružaju podatke o globalnim i regionalnim karakteristikama ponude droga (World Drug Report, 2010), sve se više govori o potrebi prikupljanja podataka sa stajališta potražnje i to na nacionalnim, odnosno regionalnim razinama. Razloga za to je više, a najvažniji jest činjenica kako postoji mnogo više pouzdanih pokazatelja za istraživanje tržišta ilegalnih droga sa stajališta potražnje (Kilmer i Hoorens, 2010). Drugi važan razlog leži u činjenici kako akcije s ciljem smanjenja opskrbe ilegalnim drogama neke zemlje često uključuju suradnju s više zemalja, što stvara velike probleme u smislu

administracije, različitih zakonodavstava, mogućnosti suradnje, opremljenosti i kapacitiranosti pojedinih zemalja za takvu vrstu djelovanja i sl.

Gore navedeni razlozi su samo neki zbog kojih postoji mnogo više istraživanja i analiza tržišta ilegalnih droga sa stajališta potražnje. Jedan od razloga je i činjenica kako je svako tržište droga ovisno o čimbenicima kao što su geopolitički položaj zemlje, ekonomske značajke, djelovanje različitih kriminalnih grupa, mogućnosti policije i zakonodavstva određene zemlje za konkretno djelovanje i sl. (SOCTA, 2013). Drugi razlog jest činjenica kako je za svaku pojedinačnu zemlju mnogo lakše kontrolirati i djelovati prema specifičnim i pouzdanim pokazateljima ponude ilegalnih droga s obzirom na političku i zakonodavnu nadležnost. U tom smislu, postoji više istraživanja o lokalnim i/ili regionalnim tržištima droga (Trautman, Kilmer i Trunbull, 2013), iako se sve više pridaje pažnje i čimbenicima koji utječu na opskrbu na lokalnoj i regionalnoj razini (Kilmer i Hoorens, 2010).

2. PREGLED METODOLOŠKIH PRISTUPA ISTRAŽIVANJU TRŽIŠTA ILEGALNIH DROGA

Razumijevanje tržišta ilegalnih droga važno je iz brojnih razloga. Za donošenje (političkih) odluka moramo shvatiti pravce nabave, cjenovnu elastičnost i prirodu konkurencije. Na lokalnoj razini, razumijevanje djelovanja maloprodajnog tržišta može pomoći u stvaranju i ocjenjivanju smanjenja štete, tretmana te policijske intervencije.

Pregledom literature (Ritter, 2005, 2006; Trautman, Kilmer i Trunbull, 2013) moguće je izdvojiti četiri glavna pristupa istraživanju tržišta ilegalnih droga:

- Etnografski i kvalitativni pristupi
- Ekonomski pristup
- Bihevioralni i psihološki pristup
- Kriminološki/kriminalistički pristup

Bitno je naglasiti da se ovi pristupi u mnogim elementima isprepliću, a svaki način gledanja ima nešto za ponuditi znanstvenicima koji se bave istraživanjem tržišta droga.

2.1. Etnografski i kvalitativni pristup

Etnografija nastoji razumjeti proživljena iskustva, društvene procese, kulturne običaje i strukturalne parametre grupe ili zajednice. U svojoj tradicionalnoj formi, etnografija uključuje dugoročno uaranjanje u društveni kontekst istraživanja i temelji se na sociologiji i antropologiji (kao disciplinarnim osnovama).

Postoje različite koncepcije etnografske metode (Moore i Maher, 2002). Etnografski i općenitiji kvalitativni pristup opsežnije se koriste za dokumentiranje ilegalnih tržišta droge te omogućavaju dobivanje uvida u sveobuhvatnu sliku tržišta - npr., različite uloge i strukture na tržištu, interakcija između sudionika te društvene i kulturalne norme na pojedinim ilegalnim tržištima droge. Etnografsko istraživanje može također prikupiti „ekonomsko-tržišne podatke“ kao što su informacije o cijeni i čistoći. Detalji etnografskog istraživanja o ponašanju prodavača (Maher, Dixon, Lynskey i Hall, 1998) mogu se koristiti za procjenu *mark-up*-ova kao i drugih cjenovnih pokazatelja. Kvalitativno istraživanje može također dati informaciju o nijansama ponašanja sudionika na tržištu ilegalnih droga (npr., dileri u Miceskijevom (2001; prema Ritter, 2005)) istraživanju iskazali su gađenje prema ovisnicima i želju da se distanciraju od „nižih dijelova“ tržišta droge).

Ovaj tip istraživanja također koristi ekološke pristupe za poboljšanje razumijevanja tržišta droga te društveni kontekst u kojem ova tržišta djeluju.

Ekološki pristup nastoji u cijelosti razumjeti okolinu koja konzumira drogu ubrizgavanjem, ispitati fizičke karakteristike prostora, kao i društvene i kulturne utjecaje koji mogu utjecati na ponašanje ovisnika i rizike takvog ponašanja (Rhodes, 2002). Ekološka istraživanja su još jedan izvor informacija o načinima na koji funkcionira tržište droga i njihovih karakteristika koje ih definiraju. Snaga etnografskog ili kvalitativnog pristupa uključuje detaljnu analizu lokalnog tržišta droga, ponašanja različitih sudionika unutar tržišta i može detektirati nijanse povezane s transakcijama. Etnografski pristup također prikuplja podatke o cijenama, određivanju cijene, profitu, tipovima sudionika itd. Glavno ograničenje etnografskog pristupa povezano je s glavnom karakteristikom tržišta droga – svako tržište je jedinstveno i ne može se pretpostavljati da se ponašanja na jednom tržištu (kako u zemljopisnom tako i u osobnom smislu) mogu primijeniti na drugo tržište – čak i ako je riječ o istoj vrsti droge. Specifičnost ovog pristupa je njegova najveća snaga, ali i ograničenje.

2.2. Ekonomski pristup

Istraživanje tržišta je ključni posao (eng., core business) za ekonomiju. Neki od važnih gospodarskih pojmova primjenjivih na tržišta uključuju: krivulju ponude i potražnje i njihovu interakciju, broj kupaca i prodavača, opseg zamjenjivosti proizvoda, troškove i jednostavnost ulaza i izlaza. Ekonomija se također bavi mapiranjem i razumijevanjem motivacije, prilikama i odlukama gospodarskih aktera koji djeluju na tržištu. Široka, ali ne nerazumna, pretpostavka je da se mnoga ekonomska načela koja se odnose na legalna mogu primijeniti i na ilegalna tržišta.

Očigledna prednost korištenja ekonomskih načela u svrhu proučavanja ilegalnih tržišta droge je ta da ekonomija pruža sveobuhvatan teorijski pristup. Tradicionalni ekonomski okvir obuhvaća sistematiku marketinških strukturnih pojmova (monopolistička konkurencija, oligopol, monopol). Teorija odnosa ponude i potražnje i način kretanja ovih kategorija ključne su za ekonomski pristup tržištima ilegalnih droga. Kao jedan od glavnih problema kod proučavanja tržišta ilegalnih droga navodi se definiranje granica tržišta (Nell, 1994; prema Ritter, 2005). Primjena tih ekonomskih koncepata na ilegalna tržišta droge može donijeti značajan napredak našeg razumijevanja prirode takvih tržišta i njihovih granica. Ekonomski okvir može nam omogućiti i te kako koristan pogled na istraživanje tržišta droga (Wagstaff, 1989; prema Ritter, 2005). U isto vrijeme, jasna su saznanja o ograničenjima čistog ekonomskog pristupa u istraživanju tržišta droga (Nell, 1994; prema Ritter, 2005). Naime, isti autor ističe posebnosti tržišta ilegalnih droga, koje treba uzeti u obzir, a koje bi mogle dovesti do rezultata koji su „točni su samo u teoriji, a u praksi „ne“ – spuštajuća krivulja ponude.

Ekonomski pristup može dati uvid u funkcioniranje obje strane tržišta ilegalnih droga: ponudu (struktura tržišta, kretanje cijena, profit, uvoz i distribucijski sustav) i potražnju (potrošnja, koja je cijena plaćena, cjenovna elastičnost, križna cjenovna elastičnost potražnje), ali se u isto vrijeme moraju koristiti i druge discipline kako bi dobili puni smisao tržišta ilegalnih droga. Ekonomski pristup također je ograničen na široku generalizaciju o tržištima - generičke analize cijena, primjerice, ne mogu se primijeniti na raznolike tipove tržišta droga.

2.2.1. Ekonomska istraživanja sa strane potražnje

Kada govorimo o karakteristikama potražnje, misli se na tržišne karakteristike povezane s potencijalnim kupcima i njihovim odlukama o kupnji. Velik dio radova na ovom području usmjeren je na proučavanje tržišta kanabisa većinom zbog dostupnosti podataka o učestalosti uzimanja ove droge po broju stanovnika te nepristupačnosti točnih podataka o cijeni drugih droga, s naglaskom na ispitivanje trendova cijene, cjenovne elastičnosti, „unakrsne“ elastičnosti potražnje, komplemenata i zamjena kao i nekih tržišnih ponašanja. Cijena je ključno obilježje tržišta ilegalnih droga, smatraju Caulkins i Reuter (1998) te tvrde da se podaci o cijenama mogu koristiti za testiranje pretpostavki i karakterizaciju tržišta droga.

2.2.2. Ekonomska istraživanja sa strane ponude

Ekonomska istraživanja sa strane ponude usredotočena su na mrežu proizvodnje i distribucije, cjenovno označavanje te ekonomiju raspačavanja droge. Ovakva istraživanja koriste dostupne podatke o proizvodnji i distribuciji ilegalnih droga. Reuter i Greenfield (2001) navode kako se neka saznanja iz poljoprivredne ekonomije mogu primijeniti i ovdje. Čini se da su brojke vezane uz uzgoj, proizvodnju

kao i podaci o proizvodima poprilično jasni, proizlaze iz praćenja programa utvrđenih u zemljama izvorima (npr. Program praćenja ilegalnih usjeva pokrenut 1999.)

UNODC također podržava izravni nadzor zemalja proizvođača opijuma, koristeći daljinska istraživanja (analiza satelitskih snimaka) uz vizite na terenu. Koriste se oba pristupa, popisi stanovništva, kao i uzimanje uzoraka (uzimanje uzoraka češće je kod opijuma). U nekim zemljama počela su se koristiti i istraživanja prinosa (mjeri se prinos na testnom polju maka iz čega se izvodi obujam čahura maka). Navedeni su i pokazatelji transformacije – od opijuma do proizvodnje heroina (učinkovitost laboratorija), heroin – od proizvodnje do distribucije (rasipanje i gubitci u pošiljkama). Podaci o krijumčarenju mogu se sažeti pomoću Interpolovog ARQ plus programa, podacima Svjetske carinske organizacije te od službenika UNODC-a na terenu. No, postoje određeni tehnički problemi vezani uz metrički sustav, a odnose se na definiranje mjernih jedinica (neki podaci iskazivani su u kilogramima, neki jednostavno kao „jedinice“). Osim toga, potrebno je oprezno tumačenje dobivenih podataka zbog djelovanja raznih kontekstualnih čimbenika, kao što su zajednička međunarodna djelovanja, poremećaji tržišta vezanih uz prijenos podataka, ili odluka da se pošiljka slijedi do krajnjih korisnika. U teoriji, Svjetsko izvješće o drogama treba pružiti standardizirane globalne podatke o trgovini ilegalnim drogama. U praksi, postoje poteškoće s provjerom istinitosti nekih podataka, a tu su i složena metodološka pitanja, kao i pitanja političke osjetljivosti (Kleiman, 2004; Reuter i Greenfield, 2001). Na nižim razinama lanca ponude ekonomija se koristi za proučavanje ponašanja dilera droge (Levitt i Venkatesh, 1998; prema Ritter, 2005).

Caulkins, Johnson, Taylor i Taylor (1999; prema Ritter, 2005) ispitivali su troškove i profit iz perspektive trgovaca drogom te su identificirali četiri tipa prodavača: poduzetnik, nezavisni prodavači pošiljki, prodavači pošiljki i prodavači, bazirano na intervjuima s približno 300 prodavača droge u New Yorku. Istraživanje je omogućilo dobivanje uvida u veličinu i prirodu različitih transakcija u prodaji, cijenu prodane droge i dodatne troškove, kao i troškove vraćene droge.

2.2.3. Ekonomski pristup u kreiranju politike suzbijanja zlouporabe droga (The Drug Policy)

Ekonomska istraživanja mogu također biti korisna i za ispitivanje i testiranje politike suzbijanja droga. Očit prostor za ekonomska istraživanja je ispitivanje relativnog ulaganja i ušteda troškova povezanih sa drugačijim intervencijama u politici suzbijanja droge. Postoji opsežna literatura o ovoj tematici, ali ovdje obraćamo pažnju samo na jedan primjer ovog pristupa koji se odnosi izričito na poremećaje na tržištima droga. Wastgaff (1989; prema Ritter, 2005) u svojim radovima razmatra pitanje raspoređivanja policijskih sredstava u odnosu na lanac nabave droge. Je li bolje ulaganje usredotočiti se na višu razinu tržišta (uvoznici i trgovci na veliko) ili na nižu (ulični trgovci i korisnici)? Biti sposoban odgovoriti na ova pitanja znači razumjeti način funkcioniranja tržišta droge na (ovim) različitim razinama.

U ekonomskom pristupu ocjene utjecaja provedbe zakona, Poret (2003) tvrdi da i uz veći policijski pritisak broj korisnika na tržištu može rasti (iako pad maloprodajne cijene i uz veću mogućnost uhićenja vode do povećanja jedinstvene kazne). Rizici i cjenovni okvir su primarno kategorije ekonomskog pristupa procjenjivanja policijskog djelovanja (Reuter i Kleiman, 1986). Cijena se koristi kao zamjenska mjera utjecaja policijske učinkovitosti. U ovom okviru cijena predstavlja rizike povezane s uhićenjem i zatvaranjem (za prodaju na lokalnoj razini i preprodaju/krijumčarenje); kompenzaciju za prodavačevo vrijeme, kao i kompenzaciju za rizike i ozljede povezane s nasiljem na nekim tržištima (Moore i sur., 2005). Podaci o cijenama su složeni, a model se nije održao tijekom vremena - unatoč većem pritisku policije, dogodio se pad cijena heroina i kokaina. Dakle, negdje u našem razumijevanju cijena na tržištu, načina na koji policija djeluje na tržištu, ili ponašanja prodavača i korisnika – griješimo, navode Moore i sur. (2005).

2.3. Bihevioralni i psihološki pristup

Bihevioralni i psihološki pristup u istraživanju tržišta ilegalnih droga važni su radi dobivanja uvida u neke kontekstualne čimbenike i bitno je naglasiti da su navedeni pristupi vrlo bliski i povremeno se preklapaju i spajaju, osobito u području bihevioralne ekonomije. Budući da potječu iz psihološke, perspektive donošenja odluka, Caulkins i MacCoun (2005) opisuju model gdje prodavači rade s

ograničenom racionalnošću - pružajući jedno objašnjenje za pad cijena heroina i kokaina u SAD-u, unatoč povećanju intenziteta policijskog pritiska. Isti autori povlače bitnu razliku između početne odluke prodavača da prodaje drogu i odluke o nastavljanju prodavanja (Caulkins i MacCoun, 2005) i koristeći teoriju vjerojatnosti demonstriraju razlike u rizicima i koristima (uočeni rizici odstupaju od aktuarskih rizika, a to se može razumjeti kroz teoriju ljudskog odlučivanja, npr. kognitivnih predrasuda i sl.) (Caulkins i MacCoun, 2003).

Psihološka perspektiva nudi istraživanja koja proučavaju uloge korisnika droge na tržištu, povezane društvene mreže i implikacije za učinkovitije intervencije. Npr., Johnson, Goldstein i Preeble (1985; prema Ritter, 2005) intenzivno su proučavali ponašanje korisnika i lokalnih preprodavača. U novije vrijeme, Sherman i Latkin (2002) ispitivali su sudjelovanje korisnika droge u nižim razinama tržišta droga (nazvali su to ekonomija droga/"drug economy"). Identificirali su obilježja (sociodemografska, stope korištenja droge, društvene mreže) onih koji su uključeni u uloge na tržištu, za razliku od onih korisnika koji nisu uključeni (npr., samo kupac). Poseban interes ovih pristupa je proučavanje odnosa između uloga na tržištu droga kako bi se poboljšale intervencije i organizirale preventivne akcije.

2.4. Kriminološki/kriminalistički pristup istraživanju tržišta ilegalnih droga

Kriminološki/kriminalistički pristup još je jedan disciplinski pristup proučavanja tržišta droga s najsnažnijim teorijskim okvirom. Eck (1995; prema Ritter, 2005) je najčešće citirani autor vezano uz kriminalističku analizu geografije maloprodajnih tržišta ilegalnih droga. Njegov rad pokazuje da vrsta marketinga (prodaja poznatim suradnicima nasuprot prodaje strancima) rezultira različitim zemljopisnim obrascima maloprodajnih tržišta drogom. Ključni pokretač ovog modela je ravnoteža između dostupnosti (za kupce) i sigurnosti (za prodavače). Eck (1995; prema Ritter, 2005) tvrdi da zemljopisni model maloprodajnih tržišta droga može unaprijed istražiti tipologiju takvih tržišta na malo, te omogućiti jasnije razumijevanje utjecaja politike suzbijanja droga (kao što su provedba zakona i/ili liječenje).

Kriminološka/kriminalistička istraživanja bave se i evaluacijom postupaka policije. Policija ima značajnu ulogu u rješavanju problema povezanih s drogom i najveći broj strategija djeluje kroz smanjenje ponude na višim razinama tržišta droga (poput kontrole zemlje-izvora i slično) ili kroz nastojanja lokalne policije da razbije niže razine tržišta droga.

Istraživanje Curtisa i Wenedela (2000; prema Ritter, 2005) pokazalo je da se utjecaj policijske intervencije razlikovao ovisno o tržištu. Broj uhićenja, stupanj pomaka i razina podrške lokalne zajednice (tri mjere ishoda) varirali su od tržišta do tržišta. Na dinamičku prirodu tržišta ilegalnih droga i kako ona mogu reagirati na policijsku aktivnost osvrnuli su se Kerr, Small i Wood (2005). Oni smatraju da bi dobar teorijski model, koji može prikazati dinamičke odnose između korisnika droge, njihove okoline, poslovanja na tržištu i intervencije (policijske, liječenja, smanjenja štete) omogućio kreiranje i implementaciju politike suzbijanja zlouporabe droga bazirane na dokazima (eng., evidence-based practice).

3. IZAZOVI U ISTRAŽIVANJU TRŽIŠTA ILEGALNIH DROGA – POSTOJEĆE I POTENCIJALNE METODOLOŠKE PREPREKE

Jedan od izazova istraživanja tržišta ilegalnih droga leži u činjenici da se u mnogim slučajevima istraživanja provode kombinirajući više metoda od strane multidisciplinarnog tima, što povećava vjerojatnost dobivanja kvalitetnije slike tržišta. Prednost ovakvog sveobuhvatnog pristupa je da istraživanje nije „osakaćeno“ od strane pojedinačne discipline, ali nedostatak je da se može činiti nepovezanim s bilo kojom utemeljenom teorijom.

U ovom poglavlju osvrnut ćemo se na najčešće prepreke koje se javljaju kod znanstvenih istraživanja tržišta ilegalnih droga.

3.1. Problem definiranja pojma „tržište droga“

Bitno je naglasiti da ne postoji unificirana/jedinstvena definicija tržišta droga i to treba imati na umu prilikom provođenja istraživanja tržišta droga na bilo kojoj razini. Jedan od važnih nedostataka vezanih uz definiranje tržišta droga jest činjenica kako ne postoje globalno usuglašene definicije različitih razina tržišta droga i njihovih razina (Degenhardt i sur., 2004), već se razine i njihove definicije razlikuju od studije do studije.

Prema Ritterovoj (2005), pojam "ilegalno tržište droga" naširoko se koristi u istraživanjima vezanim uz zlouporabu droga, a znači različite stvari različitim istraživačima.

Connolly i Donovan (2014) definiraju ilegalno tržište droga kao „pojam koji uključuje tri međusobno labavo povezana tržišta“. Prvo, globalno ili "međunarodno tržište" uključuje proizvodnju droge i međunarodnu trgovinu; drugo, "srednje tržište" koje uključuje uvoz i veleprodajnu distribuciju droge na nacionalnoj razini (Pearson i Hobbs 2001; prema Connolly i Donovan, 2014:29); i, treće, "lokalno tržište" koje uključuje distribuciju na maloprodajnoj razini (Lupton i sur. 2002; prema Connolly i Donovan, 2014:29). Svi navedeni autori ističu kako može postojati veliki stupanj preklapanja od pojedinaca koji su uključeni u tim razinama na način da neki pojedinci operiraju na više razina pa postoji problem dupliciranja podataka ili izostavljanja podataka za određenu razinu.

Još jedan značajan problem predstavlja nedostatak informacija o strukturi procesa distribucije u različitim zemljama, načinu na koji određeno tržište reagira na promjene u ponudi i potražnji, te konkretan učinak mjera usmjerenih prema smanjenju ponude i potražnje droga (Natarajan i Hough, 2000). Sustavne i redovite informacije o ilegalnim tržištima droga i dalje su ograničene, iako ih je u zadnje vrijeme sve više (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction and Europol, 2012). Iako ne nedostaje istraživanja o tržištima droga na nacionalnim razinama, problem predstavljaju međusobne usporedbe s obzirom na vrstu i dostupnost podataka u različitim zemljama. U tom smislu, za područje Europske Unije dva značajna istraživanja koja su ukazala na ovaj problem su istraživanja Kilmera i Hoorensa (2010) te Trautmanna, Kilmera i Trunbulla (2013). Njihova istraživanja su pokazala kako na području zemalja Europske Unije postoji velika razlika, između ostalog, u vrsti, načinu prikupljanja te obradi podataka što stvara problem pri pokušaju usporedbe različitih, nacionalnih, ali i regionalnih tržišta droga.

Kilmer i Hoorens (2010) ističu i druge čimbenike koji utječu na ovaj problem, poput značajnih razlika u vrsti problema vezanih uz legalne i ilegalne droge, razlika u društveno- ekonomskoj situaciji te razlika u politici spram problematike zlouporabe droga.

Trebalo bi biti moguće utvrditi standardni skup pojmova za opisivanje različitih razina tržišta, međutim pri definiranju ipak treba voditi računa o nekim zajedničkim karakteristikama razina tržišta droga u drugim studijama kako bi se rezultati mogli u određenoj mjeri usporediti.

3.2. Izvori podataka

Svatko tko se bavi istraživanjem tržišta droga može koristiti više različitih izvora podataka, koji mogu postojati izvan njihove vlastite discipline kao što su: vladini podaci o globalnim usporedbama od dobavnih pravaca i proizvodnje; nacionalne i lokalne baze podataka (carina, policija, DO); epidemiološki podaci, uključujući ankete stanovništva i ciljane istraživanja na specifičnim grupama ispitanika i sl. Jedan od mogućih problema vezano uz ovaj dio jest postojanje više izvora istih podataka što može dovesti do dupliciranja podataka, što će biti prikazano na primjeru Republike Hrvatske.

Primjerice, u izvještajima Ureda za suzbijanje zlouporabe droga Vlade Republike Hrvatske (daljnjem tekstu Ured), broj zapljena se iskazuje u dijelovima izvještaja koji opisuju djelatnosti Carinske uprave Ministarstva financija te Ministarstva unutarnjih poslova, a kako se ističe da su pojedine zapljene produkt suradnje Carinske uprave i MUP-a, ukupan broj zapljena može biti krivi jer nije uvijek naznačene u kojim slučajevima se radilo o samostalnim akcijama Carinske uprave i MUP-a, a gdje se radilo o zajedničkim akcijama. U tom smislu, u svrhu budućih istraživanja, trebalo bi proučiti način na

koji institucije koje prikupljaju podatke vezano uz problematiku zlouporabe droga te na koji način ih prezentiraju kako bi se identificirali potencijalni problemi dobivanja krivih podataka.

Drugi dio problema čine ista vrsta podataka vezanih uz tržište droga na području Hrvatske iz različitih izvora koji se međusobno razlikuju. Primjerice, vezano uz cijene droga u Republici Hrvatskoj postoje dva izvora podataka. Prvi izvor su izvješća Ministarstva unutarnjih poslova koja te podatke te podaci dobiveni znanstvenim projektima DCID (Doležal i Jandrić Nišević, 2011) i DCID2 (Doležal i Jandrić Nišević, 2013). Analizom podataka provedenom od strane Ureda vidljivo je kako se ti podaci međusobno značajno razlikuju čime se stječe nejasna slika o cijenama droga na tržištu droga u Republici Hrvatskoj. Upravo radi ovog problema potrebno je odrediti jedan službeni izvor podataka te alternativne izvore koji će moći poslužiti u svrhu jasnije slike određenih aspekata tržišta droga. Pri tome će prilikom objašnjenja veliku ulogu imati i način na koji su podaci dobiveni, što također treba biti jasno i precizno naznačeno prilikom obrade podataka.

Osim ovog problema, tijekom razgovora u fokus grupama vezano uz tržište droga u Hrvatskoj, ustanovljen je i problem slabe komunikacije između različitih agencija i institucija koje se bave problematikom droga. Naime, iako postoji niz institucija koje prikupljaju različite podatke vezano uz problematiku droga, razmjena tih podataka je često problematična. Jedan od najvažnijih razloga je činjenica kako ne postoje protokoli putem kojih bi institucije međusobno razmjenjivale podatke koji bi im bili od pomoći pri obavljanju vlastitog posla. Drugo, neke institucije, primjerice MUP, imaju pristup različitim podacima, međutim, zbog zakonskih ograničenja, nisu u mogućnosti te podatke dijeliti s drugim institucijama. Tu je također i problem načina vođenja baza podataka zbog kojeg je, u slučaju podataka o sekundarnom kriminalitetu vezanim uz kriminalitet droga, vrlo teško doći.

Stoga je jedan od ključnih zadataka prije provođenja istraživanja tržišta droga poboljšati komunikaciju između različitih institucija na način da se omogući brža razmjena podataka te uspostaviti protokole koji će regulirati razmjenu podataka. Također, potrebno je izvršiti analizu prikupljanja podataka te načina vođenja baza dobivenih podataka kako bi se identificirali problemi te iznašla rješenja.

3.3. Način prikupljanja podataka

Disciplinski pristup vjerojatnije će utjecati na prirodu prikupljenih podataka, konceptualizaciju tržišta i zaključaka koji su izvedeni. Bez visoko kvalitetne serije podataka, analiza tržišta droga može se provesti, ali će kvaliteta podataka biti upitna. Poštivanje jedinstvene problematike povezane sa svakim skupom podataka i temeljnim pretpostavkama svake pojedine discipline koja je nastala u procesu prikupljanja i analize podataka ključno je za bilo koje učinkovito istraživanje tržišta droga. Multidisciplinarni i transdisciplinarni pristupi imaju za cilj sintetizirati i integrirati različite pristupe u svrhu stvaranja novih metoda, koncepata i ideja. To nadilazi samu uporabu više pristupa i stremi ka rušenju granica u potrazi za novim znanjem. Čini se kako je područje tržišta ilegalnih droga zrelo za multidisciplinarna i transdisciplinarna nastojanja. Opći cilj je integracija – u svrhu postizanja novog uvida (Bammer, 2005). No, unatoč tome, ne smije se zapostaviti doprinos svake pojedine discipline i cjelovitost pojedinačnih pristupa. Svaka disciplina prikladna je za određeno područje i nije realno za pretpostaviti da multidisciplinarni ili transdisciplinarni pristup predstavlja jedini put naprijed. Teoretski napredak u svim disciplinama koje se odnose na tržišta ilegalnih droga mogao bi znatno unaprijediti naše razumijevanje u kontekstu pažljive specifikacije istraživanja na koja pitanja koja disciplina najbolje može odgovoriti.

Multidisciplinarno istraživanje je neizbježno u izučavanju tržišta ilegalnih droga. Primjer potrebe korištenja više različitih izvora zastupljen je npr., u podacima o cijeni. Informacije o cijeni mogu se dobiti od policije i od samih korisnika. Činjenica da ti različiti izvori podataka dolaze iz različitih istraživačkih perspektiva stvara izazove za istraživača jer svaki od tih izvora ima svoje prednosti i mane. Međutim, zajedno ti podaci mogu dati jasniju sliku o tržištu droga.

Način prikupljanja podataka usko je vezan za vrstu podataka, ciljanu skupinu te postizanje visoke kvalitete podataka. Ovisno o vrsti podataka birat će se način prikupljanja podataka, ali najvažnija stavka u ovom slučaju je kvaliteta dobivenih podataka. Primjerice, jedan od izvora podataka vezanih uz konzumiranje tzv. „party droga“ (ecstasy, GHB, LSD i sl.) mogu biti mjesta na kojima se okupljaju

osobe koje najčešće koriste takve vrste droga – klubovi, barovi, mjesta na kojima se održavaju razni koncerti i slično. U tom slučaju, bolje je upotrijebiti kratki anketni upitnik nego za iste podatke upotrijebiti intervju. Također, kako je važan i pristup, osobe koje bi vršile ispitivanje bi trebale biti po nekim karakteristikama (primjerice dobna skupina) što sličnije populaciji koja je predmetom ispitivanja.

Vežano uz strukturu tržišta droga, jedan od izvora mogu biti osobe koje trenutno izdržavaju kaznu zatvora koje, osim kvantitativnih, mogu dati i kvalitativne podatke o načinu djelovanja kriminalnih skupina, unutarnjem ustroju, načinu distribuiranja droga, formiranju cijena i sl. U tom slučaju, polustrukturirani intervju će biti bolja opcija od anketnog upitnika.

3.3.1. Metoda samoiskaza – potencijalna ograničenja

Većina istraživanja tržišta droga kao jedan od vrijednih izvora podataka koriste metodu samoiskaza. Svi samoiskazi su u određenoj mjeri retrospektivni jer se odnose na ponašanja koja su se dogodila u prošlosti. Međutim, samoiskazi u kojima se bilježe ponašanja koja su se dogodila nedavno, npr. u proteklih godinu dana, često se nazivaju prospektivnima dok se samoiskazi u kojima se ispituje ponašanje koje se dogodilo godinama prije nazivaju retrospektivnima (Ručević, 2008).

Iako je prospektivno prikupljanje podataka povezano s različitim praktičnim poteškoćama, njegova glavna prednost je ta što omogućava prikupljanje podataka neposredno nakon što su se dogodili, a prije no što budu iskrivljeni svjesnom ili nesvjesnom retrospektivnom reinterpetacijom prošlih događaja.

Retrospektivna prikupljanja su često brža i ekonomičnija, međutim, podložna su mnogim izvorima iskrivljavanja podataka (zaboravljanje, «lažna» sjećanja, pristranost pri interpretaciji prošlih događaja zbog kasnijih iskustava, davanje socijalno poželjnih odgovora), a problemi se povećavaju povećavanjem perioda na koji se odnosi dosjećanje. Kod retrospektivno prikupljenih podataka pristranost će predstavljati veći problem kod dosjećanja subjektivnih informacija nego kod onih koje se zasnivaju na činjenicama (Farrington, 1992; Ručević, 2008).

Iako je samoiskaz metoda koja se danas najčešće koristi u proučavanju kriminalnog ponašanja, bitno je napomenuti da je njegova upotreba povezana s nizom metodoloških problema kao što su uzorkovanje, valjanost i pouzdanost (Thornberry i Krohn, 2002). Kod istraživanja funkcioniranja tržišta droga, metoda samoiskaza može biti dobar način za dobivanje uvida u neke karakteristike tržišta koje se teško mogu dobiti samo analizom dokumentacije. No, bitno je naznačiti da se najbolji istraživački rezultati dobiju kombiniranjem različitih metoda prikupljanja podataka. Na taj način se neutraliziraju potencijalna ograničenja metode samoiskaza.

4. POUZDANI POKAZATELJI TRŽIŠTA ILEGALNIH DROGA

Kako bi se što efikasnije pratilo tržište ilegalnih droga na određenom području, potrebno je utvrditi pokazatelje tržišta droga. Analizom relevantnih istraživanja (Conoly i Donovan, 2014; Rhodes i sur., 2000; Ritter, 2005; European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction and Europol, 2012; Trautman, Kilmer i Turnbull, 2013; Kilmer i Hoorens, 2010; Natarajan i Hough, 2010; Smet i sur., 2013) nabrojati ćemo pokazatelje koji su se koristili i/ili se koriste kao pouzdanima u smislu proučavanja osobitosti pojedinih tržišta ilegalnih droga:

- **Vrsta tržišta** – odnosi se, između ostalog, na geopolitički položaj zemlje gdje je bitna činjenica u kakvom je položaju određena zemlja s obzirom na problematiku ilegalnih droga: radi li se o zemlji izvoznici, uvoznici ili tranzitnoj zemlji.
- **Prevalencija i incidencija konzumiranja ilegalnih droga**
- **Osobitosti konzumenata ilegalnih droga** – Ovisno o ciljanoj skupini koja je bila predmetom istraživanja, najčešća podjela je na opću populaciju (primjerice ESPAD) ili specifične skupine (problem drug user; recreational user; hard core user; intravenous user...). Definiranje pojedinih skupina je od iznimne važnosti jer oslikava svojevrsnu „težinu“ tržišta ilegalnim drogama u smislu

najčešće konzumacije ilegalnih droga. Nadalje, u ovu kategoriju spadaju i informacije o načinima konzumiranja ilegalnih droga, dob prvog konzumiranja, učestalost konzumiranja zlorabe pojedinih droga.

- **Vrste droga dostupnih na ilegalnom tržištu** - Takve informacije se najčešće dobivaju od strane državnih agencija zaduženih za problematiku droga (najčešće policija), no sve se više upotrebljavaju i ciljane znanstvena istraživanja kako bi se različitim izvorima podataka stekla objektivnija slika ponude droga na određenom području. Također, ovdje se traže i podaci u kojim su sve oblicima ilegalne droge dostupne.
- **Dostupnost droga** – prikupljaju se podaci o tome kojim grupa su dostupne koje vrste ilegalnih droga. Pri tome se ispituju informacije o percipiranoj dostupnosti te stvarnoj dostupnosti, vremenu koje je potrebno da bi se došlo do određene ilegalne droge, mjesta na kojima su droge dostupne te načinima na koji se sve može doći do ilegalnih droga.
- **Cijene droga** – specifične cijene za svaku vrstu droga, ovisno o kojim jedinicama se radi (gram, tableta i sl.).
- **Čistoća droga** – istražuje se na dvije razine – čistoća zapljene droge u velikim akcijama te čistoća droga kupljenih na ulici (za ove informacije se najčešće koriste podaci od strane policije, ali i podaci prikupljeni od strane neovisnih istraživača). U tom smislu se i promatraju cijene pojedinih ilegalnih droga koje služe za osnovu procjene veličine tržišta ilegalnih droga.
- **Broj zapljena** – sam broj zapljena jest relevantan, ali je također relevantna činjenica radi li se o zemlji proizvođačici, uvoznici ili tranzitnoj zemlji. Treba naglasiti kako je ovdje bitno dobiti podatak koja količina je namijenjena tržištu zemlje koja je izvršila zapljenu za svaku pojedinu drogu, a bitna je i čistoća zaplijenjenih droga
- **Osobitosti kupovine droga** – koje količine, na kojim mjestima, u kojim vremenskim intervalima
- **Osobitosti prodaje droga** – na koji način, na kojim mjestima, putem kojih kanala
- **Broj otkrivenih laboratorija** – iako ova brojka govori o potencijalima zemlje za proizvodnju pojedinih droga, potrebno je ispitati kojem tržištu je droga namijenjena
- **Broj kaznenih djela povezanih s drogom** – primarni i sekundarni kriminalitet; broj prijavljenih, optuženih i osuđenih; broj dilera

Prema Smet i sur. (2013) postoje četiri osnovna uvjeta koji trebaju biti zadovoljeni za razvijanje pouzdanih pokazatelja praćenja tržišta droga:

1. Važno je razviti i opće i posebne pokazatelje (za različite razine tržišta droge)
2. Pokazatelji moraju biti adaptirani i provedivi od strane policije
3. Pokazatelji trebaju sadržavati kvantitativne i kvalitativne podatke
4. Pokazatelji trebaju biti fleksibilni kako bi se omogućila njihova adaptacija s obzirom na promjene na tržištu ilegalnih droga

Razvijanje općih pokazatelja tržišta ilegalnih droga vrlo je važno jer može biti korisno za praćenje cijelog „lanca nabave droga“. No, isto tako je neophodno identificirati i specifične pokazatelje s obzirom na različite razine lanca nabave kako bi se spriječio znatan gubitak određenog dijela informacija koje mogu biti od velike koristi.

Kako bi se definirali posebni pokazatelji, s obzirom na razinu lanca nabave, potrebno je raščlaniti lanac nabave na njegove komponente (Dorn, Murji i South, 1992; prema Smet i sur, 2013):

- Proizvodnja droge
- Veleprodaja (uključujući uvoz-izvoz)

- Srednja prodaja
- Ulična distribucija

Ovdje je važno detektirati koji su kanali dobivanja informacija za navedene razine lanca nabave, unutar policijskog sektora. Za dobivanje cjelovite slike o tržištu droga na nacionalnoj razini potrebna je suradnja i izmjenjena informacija sa svih navedenih razina.

Policijske službe igraju važnu ulogu u razvoju procesa dobivanja učinkovitih pokazatelja nabave droga jer će oni, najvećim dijelom, biti aktivni sudionici u provođenju implementacije indikatora. Iz tog razloga, naglasak mora biti stavljen na razvoj takvih pokazatelja koji će biti korisni i provedivi od strane policije.

Policijskim službama su važni oni pokazatelji od kojih mogu imati korist u smislu proaktivnog djelovanja i organiziranja različitih akcija razbijanja lanca droge. Thomas i sur (2012) navode da informacije o zapljenama, koje su od posebne važnosti na nacionalnoj i internacionalnoj razini, policiji na terenu ne daju dovoljno uvida kako bi mogli organizirati proaktivne intervencije. 4. Pokazatelji trebaju biti fleksibilni

Budući da je tržište droga vrlo dinamično i podložno promjenama, pokazatelji koje želimo razviti moraju, iz tog razloga, biti fleksibilni i imati mogućnost detektiranja različitih promjena u tržištu droga. Iz tog razloga je bitno razviti sustav praćenja koji će biti dovoljno fleksibilan te omogućiti dodavanje novih pokazatelja s obzirom na dinamiku tržišta droga.

5. UMJESTO ZAKLJUČKA: STVARANJE PREDUVJETA ZA POKRETANJE ISTRAŽIVANJA TRŽIŠTA DROGA

Imajući na umu svu kompleksnost istraživanja fenomena kao što je struktura i dinamika tržišta droga, važno je napomenuti da je potrebno zadovoljiti nekoliko preduvjeta kako bi se jedno takvo istraživanje provelo:

1. Osigurati sudjelovanje svih institucija za koje se procijeni kako raspolažu podacima koji će se koristiti prilikom istraživanja tržišta droga

Prikupljanje informacija vezanih uz tržišta ilegalnim drogama najčešće vrši više institucija, vladinih i nevladinih. Međutim, za ovakav tip projekta trebaju se koristiti podaci isključivo državnih institucija zbog načina na koji prikupljaju podatke te zbog činjenice kako su to podaci koji su službeno priznati od strane državnih tijela. Prilikom planiranja projekta ove vrste, potrebno je načiniti popis tijela koja će sudjelovati u istraživanju s imenima osoba koje će služiti kao kontakt osobe. Nadalje, potrebno je identificirati instituciju koja će biti zadužena za prikupljanje svih podataka te koordinirati rad ostalih sudjelujućih institucija. Osim toga, za svaku ustanovu treba stajati konkretan popis osoba koje će raditi konkretne zadatke u svezi istraživanja kao i njihove kontakt podatke kako bi bilo moguće što brže doći do potrebnih informacija. Prije početka istraživanja potrebno je pribaviti pismena jamstva za sudjelovanje u istraživanju te dozvole od strane nadređenih osoba u institucijama, ukoliko je to potrebno.

2. Definirati i uspostaviti jasan sustav razmjene podataka imajući u vidu zakonska ograničenja.

Kako postoji mogućnost da se za potrebe istraživanja počnu prikupljati podaci koji se do sada nisu prikupljali, potrebno je definirati jasan sustav prikupljanja podataka koji će regulirati na koji način će se prikupljati pojedini podatci te način na koji će se ti podaci dostavljati za to predviđenim osobama. Nadalje, kako će ti podaci biti dostupni javnosti, trebalo bi provjeriti postoje li zakonske prepreke temeljem kojih se neki podaci neće moći prikupiti, dostaviti ili objaviti zbog bilo kojih razloga kako bi se eventualne prepreke mogle ukloniti.

3. Definirati opseg istraživanja tržišta droga

Jedna od najvažnijih radnji prije provedbe samog istraživanja tržišta droga jest definirati opseg istraživanja, odnosno na kojim će se razinama prikupljati koje vrste podataka. Kako se općenito tržište droga promatra kroz više ranije spomenutih razina, tako se za svaku razinu prikupljaju pripadajući podaci. S obzirom kako se radi o velikom broju različitih podataka, potrebno je provjeriti jesu li svi podaci koji će se prikupljati dostupni te ako nisu, identificirati prepreke te ih ukloniti prije same provedbe istraživanja. Ukoliko se do sada nisu radila istraživanja na određenoj razini tržišta, preporuka je provesti istraživanje na razini gdje su podaci najdostupniji te na temelju toga provesti istraživanje na drugim razinama. Podaci koji će se prikupljati moraju biti dostupni za sve sudionike koji će sudjelovati u istraživanju. Nemogućnosti za prikupljanje bilo kojih podataka moraju biti identificirani kao i načini za dobivanje tih podataka.

Kako je već ranije navedeno u studiji, ne postoji jedinstvena definicija razina tržišta droga već se za potrebe svake studije izrađuju definicije. Za ovo istraživanje također će se morati posebno definirati razine tržišta droga, pri tome imajući u vidu postojeće preporuke za takve vrste istraživanja od strane relevantnih svjetskih institucija (EMCDDA, UN).

4. Definirati ciljeve i metodologiju istraživanja

Kada su definirane razine/razina tržišta droga te podaci koji će se prikupljati, potrebno je definirati ciljeve te metodološki pristup istraživanju. Ciljevi moraju biti jasno definirani te prihvaćeni od strane svih sudjelujućih institucija. Osim jasnoće, moraju biti dosežni u vremenskom roku koji mora biti definiran za svaki pojedini cilj.

Metodologija temeljem koje će se prikupljati i obrađivati podaci prilikom istraživanja također mora biti unaprijed dogovorena te prihvaćena od svih sudionika. Kako se radi o sveobuhvatnom istraživanju koje podrazumijeva više različitih izvora podataka, predlaže se multidisciplinarni pristup (više o pristupima u 3. poglavlju ove studije).

5. Definirati obrasce pomoću kojih će se prikupljati podaci

Prije provođenja istraživanja o tržištu droga potrebno je vidjeti koji se od postojećih obrazaca prikupljanja informacija mogu koristiti u izvornom obliku, a koje bi obrasce trebalo prilagoditi za prikupljanje podataka. Također treba razmisliti trebaju li se izraditi neki novi standardizirani upitnici pomoću kojih će se prikupljati podaci. Preporuka je da se u što većoj mogućnosti koriste postojeći standardizirani obrasci kako se ne bi otežavao redovni posao osoba koje će prikupljati podatke ili da se ti obrasci, prema prethodnim dogovorima i preporukama, dopune ili dorade u onom dijelu koji je bitan za prikupljanje podataka za istraživanje droga.

Bitna stavka prilikom definiranja načina prikupljanja podataka jest i definiranje populacije od koje će se prikupljati podaci. Nakon definiranja uzorka, posebnu pozornost treba posvetiti metodologiji prikupljanja podataka u skladu s osobitostima populacije koja je predmetom istraživanja. Sumarno, od iznimne je važnosti definirati tko će i na koji način prikupljati informacije od određene vrste uzorka.

7. Definirati način obrade podataka za svaki pojedini segment istraživanja

S obzirom kako se radi vrlo kompleksnom istraživanju na više razina, potrebno je detaljno razraditi način na koji će se prikupljeni podaci obraditi te tko će biti zadužen za pojedine obrade podataka.

6. Definirati rokove za sve pojedine faze istraživanja

Nakon usuglašenih ciljeva te metodološkog pristupa istraživanju tržišta droga, potrebno je definirati u kojim će se vremenskim rokovima odrađivati različite faze istraživanja. Svi rokovi moraju biti usuglašeni, objektivni te dostizni za sve sudionike. Također treba provjeriti moguće probleme koji mogu dovesti u pitanje definirane rokove kako bi se unaprijed uspostavili mehanizmi za njihovo uklanjanje.

7. Osigurati novčana sredstva za provedbu istraživanja

Prije početka projekta treba napraviti analizu troškova projekta kako bi se osigurala dovoljna količina sredstava za uspješno provođenje projekta. Nedostatak novčanih sredstava predstavlja najveći problem koji može dovesti da se projektne aktivnosti ne odvijaju prema planu ili da neke dijelove projekta neće biti moguće dovršiti na vrijeme ili u potpunosti. Bitno je stoga izračunati troškove za sve aktivnosti na projektu te identificirati potencijalne izvore financiranja.

8. Evaluacija projekta

Prije pokretanja projekta, cjelokupni projekt bi trebao proći evaluaciju od strane neovisnih stručnjaka kako bi se identificirali potencijalni nedostaci koji mogu utjecati na provedbu istraživanja.

LITERATURA

1. Bammer, G. (2005): *Integration and Implementation Sciences: Building a New Specialization*.
2. Caulkins, J., MacCoun, R. (2003): Limited rationality and the limits of supply reduction. *Journal of Drug Issues*, 33, 2, 433-463.
3. Caulkins, J., MacCoun, R. (2005): *Analyzing illicit drug markets when dealers act with limited rationality*. U: Parisi, F., Smith, V. L. (ur.) *The Law and Economics of Irrational Behaviour*. CA: Stanford Uni Press.
4. Caulkins, J., Reuter, P. (1998): What price data tells us about drug markets. *Journal of Drug Issues*, 28, 3, 593-613.
5. Connolly, J., Donovan, A.M. (2014): *Illicit Drug Markets In Ireland*. The Stationery Office, Dublin, Ireland.
6. Degenhardt, L., Day, C., & Hall, W. (Eds.). (2004). *The causes, course and consequences of the heroin shortage in Australia*. NDARC Monograph No. 53. Sydney: University of New South Wales.
7. Doležal, D., Jandrić Nišević, A. (2011): *Dostupnost i cijene ilegalnih droga uz RH – DCID*. Ured za suzbijanje zlouporabe droga Vlade Republike Hrvatske.
8. Doležal, D., Jandrić Nišević, A. (2013): *Dostupnost i cijene legalnih ilegalnih droga uz RH – DCID2*. Ured za suzbijanje zlouporabe droga Vlade Republike Hrvatske.
9. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (2012a): *Conference paper - A European system for the conceptualisation, implementation and exploitation of key indicators in the area of drug supply*. 2nd European Conference on Drug Supply Indicators, 22. – 23. November, Lisbon, Portugal.
10. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction and Europol (2012b): *EU drug markets report: a strategic analysis*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
11. SOCTA (2013): *EU Serious and Organised Crime Threat Assessment*, European Police Office, EUROPOL
12. Farrington, D. P. (1992): *The Need for Longitudinal-Experimental Research on Offending and Antisocial Behaviour*. U: McCord, I. J., Tremblay, R.E. (ur) *Preventing Antisocial Behaviour-Interventions from Birth through Adolescence*. New York: The Guilford Press.
13. Kerr, T., Small, W., Wood, E. (2005): The public health and social impacts of drug market enforcement: a review of the evidence. *International Journal of Drug Policy*, 16, 210-220.
14. Kilmer, B., Hoorens, S. (2010): *Understanding illicit drug markets, supply reduction efforts, and drug-related crime in the European Union*. The RAND Corporation, Europe.
15. Kleiman, M. (2004): *Illicit drugs and the terrorist threat: causal links and implications for domestic drug control policy*. Congressional Research Service: Library of Congress.
16. Maher, L., Dixon, D., Lynskey, M., Hall, W. (1998): *Running the risks: heroin, health and harm in South West Sydney*. NDARC Monograph No. 38. Sydney: NDARC.
17. Moore, D., Maher, L. (2002): *Ethnography and multidisciplinary in the drug field*. *International Journal of Drug Policy*, 13, 245-247.
18. Moore, T., Caulkins, J., Ritter, A., Dietze P., Monagle, S., Pruden, J. (2005): *Monograph No. 09: Heroin Markets in Australia*. DPMP Monograph Series. Fitzroy: Turning Point Alcohol and Drug Centre.

19. Natarajan M., Hough M. (2000): *Illegal Drug Markets: From Research to Prevention Policy*. National Institute on Drug Abuse, USA.
20. Poret, S. (2003): Paradoxical effects of law enforcement policies: the case of the illicit drug market. *International Review of Law and Economics*, 22, 465-493.
21. Reuter, P., Greenfield, V. (2001): Measuring global drug markets. *World Economics*, 2, 4, 159-173.
22. Reuter, P., MacCoun, R., Murphy, P. (1990): *Money from crime: A study of the economics of drug dealing in Washington, D.C.* Santa Monica, CA: RAND Corporation.
23. Rhodes, T. (2002): The 'risk environment': A framework for understanding and reducing drug related harm. *International Journal of Drug Policy*, 13, 2, 85-94.
24. Ritter, A. (2005). Monograph No 08: A review of approaches to studying illicit drug markets. DPMP Monograph Series. Fitzroy: Turning Point Alcohol and Drug Centre. Australia.
25. Ritter, A. (2006): Studying illicit drug markets: Disciplinary contributions. *International Journal of Drug Policy*, 17, 6, 453-463.
26. Ručević, S. (2008): Metodološki postupci i izazovi primjene samoiskaza i longitudinalnih nacрта u istraživanjima razvoja delinkventnog ponašanja. *Ljetopis socijalnog rada*, 15, 3, 421-443.
27. Sherman, S. G., Latkin, C. A. (2002): Drug users' involvement in the drug economy: implications for harm reduction and HIV prevention programs. *Journal of Urban Health*.
28. Smet, V., De Ruyver, B., Colman, C., Surmont, T., Pauwels, L., Beken, T.V. (2013): The illicit drug supply in Belgium: What do we know? A feasibility study on reliable indicators for the drug supply (SUPMAP). Institute for International Research on Criminal Policy. Ghent University.
29. Thornberry, T., Krohn, M. (2002): Comparison of self-report and official data for measuring crime. In: Perster, J.V. i Petrie, C. V. (Eds.) *Measurement problem in criminal justice research: Workshop summary*. London, UK: National Academies Press, 43-94.
30. Trautmann, F., Kilmer, B., Turnbull, P. (2013): Further insights into aspects of the EU illicit drugs market. The RAND Corporation, Europe.
31. United Nations Office on Drugs and Crime (2010): *World Drug Report*. UNODC, Vienna, Austria.
32. United Nations Office on Drugs and Crime (2011): *Estimating illicit financial flows resulting from drug trafficking and other transnational organized crimes*. UNODC, Vienna, Austria.
33. Ured za suzbijanje zlouporabe droga Vlade Republike Hrvatske (2009): *Izvješće o provedbi Nacionalne strategije i Akcijskog plana suzbijanja zlouporabe droga u Republici Hrvatskoj za 2009. godinu*. Ured za suzbijanje zlouporabe droga Vlade Republike Hrvatske.
34. World Drug Report (2010). UNODC, <https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/WDR-2010.html>

POSSIBILITIES AND CHALLENGES IN RESEARCH OF ILEGAL DRUGS MARKET

Summary

Considerable efforts have been made to collect useful information about the demand and supply of illegal drugs at the international, national and sub-national levels in Europe. However, given the difficulty in developing reliable indicators of supply for an illegal market, most of the successes have been in developing measures of demand and the harms associated with consumption. Understanding the organisation, scale, nature and dynamics of illicit drug markets is a critical requirement for effective policy-making and for interventions designed to disrupt their operation and to minimise the associated harms. In this paper, therefore, we will present the problems faced by illegal drug market research as well as the conditions to be met before launching research in this area.

Keyword: *illegal drug market, research.*

SUPROSTAVLJANJE NARKOKRIMINALITETU U LOKALNOJ ZAJEDNICI

Mr Dražan Erkić³⁹⁰
MUP RS - Policijska uprava Zvornik

Sažetak: Oduvjek je zloupotreba droga, bez obzira da li se pojavljivala u konzervativnim ili liberalnim društvima ili u kojim i kakvim pojavnim oblicima zloupotrebe se ispoljavala, predstavljala veoma ozbiljan bezbjednosni problem čovječanstvu. Narkokriminalitet predstavlja veoma složen i društveno opasan oblik kriminaliteta u vezi droga. Ta složenost i štetnost ogledaju se prvenstveno u njegovoj tijesnoj vezi sa drugim oblicima kriminalnog ponašanja kao što su trgovina ljudima, pranje novca, ali i terorizmom. Posledice narkokriminaliteta ne samo što su štetne one su i prisutne na svim nivoima organizovanja građana, a posebno u lokalnoj zajednici, u kojoj građani najdirektnije ostvaruju svoja prava i interese. U lokalnoj zajednici posledice narkokriminaliteta su zasigurno najneposrednije i prilično vidljive, te prepoznatljive kao bezbjednosni, medicinski i sociopatološki problem. U radu se nastoji ukazati na značaj suprostavljanja narkokriminalitetu na nivou lokalne zajednice od strane subjekata bezbjednosti koji tu djeluju i rade. Takođe, radi efikasnijeg sagledavanja i suprostavljanju narkokriminalitetu na nivou lokalne zajednice, neophodno je ukazati na njegova fenomenološka i etimološka obilježja, karakteristike i dijapazon njegovog ispoljavanja.

Ključne riječi: droga, narkokriminalitet, lokalna zajednica, bezbjednost, subjekti bezbjednosti.

UVOD

Zloupotrebe droga, a posebno posledice koje njenom zloupotrebom nastaju predstavljaju veliki ne samo medicinski, nego i bezbjednosni problem. Kriminalitet vezan za zloupotrebu droge danas je prevazišao nacionalne granice, pa se o ovom fenomenu sve više govori kao o univerzalnom problemu planetarnih razmjera. Bez sumnje, droge su ozbiljna prijetnja zdravlju ljudi, dobrobiti čovječanstva, demokratiji, dostojanstvu, ali i nezavisnosti države i stabilnosti nacije. Njihova zloupotreba utiče na mnoge segmente društva, a naročito na razvoj mladih ljudi. Uzimanje droga, da li za potrebe liječenja ili iz nekih drugih razloga, uvijek sa sobom nosi određeni stepen opasnosti. Ta opasnost se sastoji u tome što negativno utiče na čovjekov organizam, ponašanje i kasniju zavisnost koja se reflektuje i na njegovu sklonost ka negativnom društvenom ponašanju koje se najčešće ogleda u činjenju prekršaja, ali i krivičnih djela. Posmatrano kroz istoriju, primjena droga u pojedinim društvima bila je povezana sa njihovim kako ekonomskim tako i socijalnim uslovima u kojima su živjeli. U početku dostupnost droga je bila veoma ograničena, međutim dans uslijed otvorenosti granica, bržim protokom ljudi i roba, razvojem nauke tehnike i sl., droga je danas zastupljena širom svijeta i veoma je dostupna. Droga je oduvjek bila povezana sa devijantnim ponašanjem, a posebno sa krivičnim djelima, koja je danas veoma izražena. Sama povezanost droga sa kriminalom proizilazi iz prirode i složenosti same narkomanije, ali i strogog i preciznog inkriminisanja svih djelatnosti koje se preduzimaju s ciljem da se na nedozvoljen i nezakonit način proizvedu i stave u opticaj, odnosno da se drugim licima omogući njihova zloupotreba. Pravna regulativa na međunarodnom planu omogućava nesmetano proizvodnju i promet droge, kao i njeno korišćenje u medicinske i naučne svrhe, a sa druge strane istovremeno isključuje i onemogućuje njihovu zloupotrebu. Tako uspostavljen pravni režim kojim je strogo kontrolisana proizvodnja i promet opojnih droga, usled sve većeg broja konzumenata i ovisnika o ovoj supstanci dovelo je do ilegalne proizvodnje i prometa narkotika. Vršanjem krivičnih djela koja su u vezi sa dogom, izvršiocima omogućava da dođu do velikih novčanih sredstava na osnovu kojih oni ne samo da se usavršavaju, nego vrlo često finansiraju i druge vidove kriminalnog djelovanja kao što je pranje novca, finansiranje terorističkih organizacija, trgovina ljudima i ljudskim organima ... Iz tog razloga se

---

³⁹⁰ drazan.erkic@hotmail.com

narkokriminalitet danas opravdano smatra jednim od najopasnijih, kao i društveno najštetnijih. On se karakteriše u prikrivenom djelovanju, velikoj dinamičnosti, specifičnost tragova i indicija, spremnosti proizvođača, trgovaca i konzumenata na preuzimanje rizika o otkrivanju. Zbog svoje sve veće raširenosti, ali i velikih finansijskih sredstava koja se dovode u vezu sa drogom, narkokriminalitet danas predstavlja veliki izazov i bezbjednosni problem čovječanstvu. Problem sa zloupotrebom droge, odnosno narkokriminalitet pogada i lokalnu zajednicu, gdje se posledice od njega najlakše mogu uočiti i prepoznati. Iz tog razloga suprostavljanje narkokriminalitetu nalaže obavezu njegovog suprostavljanja na nivou lokalne zajednice, pa sve do većih nivo organizovanja građana. Ljudi u lokalnoj zajednici najdirektnije i najposrednije ostvaruju svoja prava i zadovoljavaju svoje elementarne potrebe, pa baš na tom nivo neophodno je preduzeti sve potrebne mjere i aktivnosti na suzbijanju narkokriminaliteta, kako na preventivnom tako i na represivnom planu. Nosioci borbe protiv ove pošasti, nije samo lokalna policija na nivo lokalne zajednice, nego je nužan i neophodan angažman i drugih subjekata i organa koji tu rade i egzistiraju, a koji se najdirektnije ne bave bezbjednošću. Tu se prije svih misli na organe lokalne samouprave, vaspitne i školske ustanove, zdravstvene organizacije, vjerske zajednice, mediji, javne službe i dr.

DROGA I KRIMINAL

Prije samog ukazivanja o štetnosti droge i njenog negativnog uticaja po ljude i državu, neophodno je se prvo osvrnuti na njeno pojmovno određenje. Iako se na prvi pogled čini da određenje pojma „droge“ ili „droga“ nije teško, to međutim nije tako, jer određenje samog pojma droge, odnosno njene suštine je veoma kompleksno i zahtjeva interdisciplinarnan pristup. Pored toga, određivanje samog pojma uslovljeno je i nekim drugim faktorima, prije svih stepenom razvoja društvenih odnosa, civilizacijskim napretkom, tehnološko-medicinskim progresom, ali možda i ponajviše pozitivnopravnom regulativom i tradicijom u određenoj zemlji. Nije teško zaključiti da kako u svijetu tako i kod nas evidentna je neusaglašenost u vezi pojma „droga“, terminologije, ali i posledica do kojih se dolazi njenom upotrebom. Kako navodi Marinković „u svakodnevnom govoru, često se kao sinonim pojmu opojna droga koristi izraz „narkotik“. Stručno gledano ovaj pojam je uži od pojma droga, jer se njime obuhvataju samo droge opijatskog tipa-podjela prema farmakološkim svojstvima ovih supstanci. U narkotike spadaju opijum i njegovi derivati, kao i sintetski preparati koji se koriste kao njihova zamjena. Narkotici imaju svostvo da umanjuju bolove i izazivaju opasnost, a iz korijena ove riječi izvedeni su izrazi narkomanija³⁹¹ i narkoman³⁹², koji se u svakodnevnom životu koriste kao sinonimi za zavisnost od opojnih droga, odnosno osobu-zavisnika od ovih supstanci” (Marinković, 2004:425). Da bi se što potpunije definisala „droga“ neophodno je prije toga ukazati na njeno etimološko određenje. Prema Bukeliću „riječ „droga“ je vjerovatno arapskog porijekla – „dova”, ljekovito sredstvo. Riječ droga je prvi put zapisana u 14. vijeku u engleskom godišnjaku „*Novem balasde drogges se spiocerie*” (Bukelić, 1995:8).

Mnoštvo je definicija kojima se definiše pojam droge, gotovo da svaki autor ima svoju definiciju. Međutim, neophodno je ukazati na neke od definicija. Kako navodi Todorović „droge su sirovi, napola preparirani produkti biljnog, životinjskog i mineralnog porekla. Služile su od davnina za izradu lekova - lekovite droge, kao mirođija i začini, a u tehničke svrhe – tehničke droge“ (Todorović, 1970:4). Nešto drugačije određenje droga daje Milosavljević po kojem se pod „drogom smatra svaka supstanca prirodnog ili sintetizovanog porijekla koja unijeta u organizam izaziva promjene jedne ili više psihičkih, odnosno somatskih funkcija u organizmu“ (Milosavljević, 2003:169). Zakon o sprečavanju i suzbijanju zloupotrebe opojnih droga BiH daje definiciju opojnih droga, prema kojoj se „opojnim drogama smatraju sve supstance prirodnog ili vještačkog porijekla koje su uvrštene u listu opojnih droga u skladu sa međunarodnim konvencijama o kontroli opojnih droga ili na osnovu odluke nadležnog organa u Bosni i Hercegovini“ (Službeni Glasnik BiH, 8/06).

---

³⁹¹ „Pod narkomanijom se podrazumijeva svaki vid uzimanja droge ili bilo kakvih opojnih sredstava koji stvaraju bilo psihičku, bilo fizičku zavisnost“ (Milosavljević, 2003:169).

³⁹² „Narkomani ovisnici su osobe koje kontinuirano konzumiraju jednu ili više vrsta droga i ovisni su od njene upotrebe“ (Petrović, 2004:78).

Ako bi se osvrnuli u prošlost došli bi do spoznaje da je droga ne samo danas, nego i pre bila u dodiru sa kriminalom. Tako da je nesumnjivo velika povezanost zloupotrebe opojnih droga i kriminala, a ta povezanost proizilazi kako iz prirode i složenosti same narkomanije, tako iz strogog inkriminisanja svih onih djelatnosti koje se preduzimaju s ciljem da se nezakonit način proizvedu i stave u opticaj ove supstance, koje se nastoje drugim licima omogućiti da je zloupotrebljavaju. U kontekstu povezanosti droge, odnosno psihoaktivnih supstanci i kriminala White navodi „četiri moguća modela njihove asocijacije. Prvi od njih predpostavlja da uzimanje droga neposredno utiče na predstupništvo i u velikom procentu vodi kriminalu. Drugi model, pak, polazi od hipoteze da samo predstupničko ponašanje vodi upotrebi droga. Treći model je kombinacija prvog i drugog, tj. ukazuje na recipročnost između kriminala i upotrebe droge, a četvrti se odnosi na povezanost kriminala i uzimanja droge s nekim drugim činiocima, naročito faktorima društvene dezorganizacije“ (White, 1990:14).

Govoreći o kriminalu koji je u vezi neovlašćene proizvodnje i prometa opojnih droga, nužno je i potrebno diferencirati inkriminacije koje se preduzimaju od strane pojedinaca, tj. bez elemenata organizovanosti, od onih koje provode organizovane kriminalne grupe, koje nerjetko imaju i međunarodni karakter. Razlika koja je u vezi toga ko vrši nedozvoljene aktivnosti u vezi zloupotrebe opojnih droga, dovodi do različitog stepena društvene opasnosti jednog kriminala u odnosu na drugi, ali i do različitog pristupa njihovom suprostavljanju i suzbijanju. Potrebno je naglasiti da za kriminal nedozvoljene proizvodnje i prometa opojnih droga, odnosno krivična djela predviđena propisima materijalnog krivičnog prava kojima se inkriminišu neovlašćena proizvodnja, prerada, nabavka, uvoz i izvoz, distribucija i tranzit opojnih droga, naročito ako ih karakteriše veći obim i organizovanost ispoljavanja, upotrebljava se izraz narkokriminal, odnosno narkodelikti. Narkokriminal se smatra jednim od najopasnijih i društveno najštetnih. On obuhvata ilegalne djelatnosti proizvodnje, prerade i prometa opojnih droga. Ovakvim nelegalnim djelatnostima izvršioци ovih krivičnih djela dolaze do ogromne količine novca koji im omogućava njihovo usavršavanje u vršenju, ali i njihova velika mobilnost. Narkokriminal je zbog svoje organizovanosti i konspirativnosti u samom vrhu profesionalnog kriminala i kao takav predstavlja veoma težak zadatak organima otkrivanja i dokazivanja. Kako navodi Modly i Korajlić „narkokriminal karakteriše specifičnost tragova i indicija, prikrivenost djelovanja, velika dinamičnost, konstantno javljanje novih oblika, internacionalizacija, razni oblici kamuflaža vezanih za transport droga, spremnost proizvođača, krijumčara i trgovaca, kao i konzumenata preuzimanja rizika od otkrivanja, jake organizacije trgovaca i krijumčara droga, itd.“ (Modly, Korajlić, 2002:210-211).

Tako, da se primjetiti da je jedna od osnovni karakteristika narkokriminala jeste njegova prikrivenost, odnosno veoma visoko izražena konspirativnost ispoljavanja. Ova karakteristika, pored narkokriminala karakteriše i druga krivična djela gdje je prisutna tajnost manifestovanja, ali je ona ovde naročito izražena i uslovljena sa jedne strane visokim kaznama prema učiniocima, a sa druge strane ogromnim novčanim profitom koji se ostvaruje njihovim vršenjem. Ta novčana sredstva su veliki motivacioni faktor za izvršioce ovih krivičnih djela, jer im pruža mogućnost da istraju u svom radu i ostanu nepoznati organima gonjenja, ali imaju mogućnost upotrebe njasavremenijih sredstava koji im omogućavaju najveću moguću diskreciju. Pored navedenog, narkokriminalitet karakteriše postojanje veoma izražene tamne brojke³⁹³, kao posledica njihove konspirativnosti ispoljavanja. Kako navodi Popadić „kriminal vezan za nezakonitu proizvodnju, krijumčarenje i prodaju opojnih droga karakteriše takva forma odnosa među njegovim učesnicima koja se u najmanju ruku može nazvati gruba, osvetnička i okupirana nasiljem. Sve što je vezano za zloupotrebe droga odvija se isključivo u određenom miljeu, koji po koncepciji i delatnostima kje se u njemu odvijaju sličan špijunskom ili subverzivnom miljeu. To je skriven delikt i skriven način života u njemu, koji nema ni najmanju meru sažaljenja“ (Popadić, 1970:12).

U današnje vrijeme, usled otvorenosti granica i razvojem saobraćaja, narkokriminal poprima međunarodne dimenzije, odnosno dolazi do njegove globalizacije³⁹⁴. Dakle, ovu vrstu kriminaliteta

---

³⁹³ Tamna brojka označava razliku između stvarno izvršenog i zvanično evidentiranog kriminaliteta, a smatra se da je kod ove vrste kriminala jedna od najvećih.

³⁹⁴ Pod globalizacijom podrazumijeva se „kretanje ljudi, ideja, tehnika i dobara s jednog mjesta na drugo, a što ima posljedice na odnose između ljudi“ (Dodds, 2009:54).

nije moguće ograničiti na pojedine države, već je on zastupljen i prostire se na cijeloj planeti. S obzirom na to ne postoji ni jedna država niti društvo koja je imuna na prisustvo droge i zloupotrebe vezane za nju. Sve nezakonite djelatnosti u vezi zloupotrebe opojnih droga vrlo rijetko predstavljaju spontanu aktivnost, naprotiv ove djelatnosti se sprovode od strane više dobro organizovanih i povezanih pojedinaca i grupa, piramidalne ili mrežne strukture koja predstavlja perfektno organizovanu kriminalnu djelatnost u cilju sticanja ogromne novčane dobiti. Ta njihova besprekorna organizovanost u vezi narkokriminaliteta ogleda se prije svega u čitavom ciklusu ilegalnih djelatnosti u vezi opojnih droga, počevši od njene proizvodnje i prerade, preko krijumčarenja do prodaje (na veliko ili na malo) u kojima svako pojedinačno u tom lancu obavlja svoj dio posla, uz strogo poštovanje ličnih obaveza i dužnosti. Prema Bissiu „ako imamo u vidu crtu organizovanosti u ispoljavanju narkokriminala, onda treba istaći činjenicu da su glavni organizatori ovih djelatnosti fizički veoma udaljeni od „opasne robe“, a da sa psihoaktivnim supstancama neposredno manipulišu, bilo da ih proizvode, krijumčare ili prodaju, osobe koje su na niskom stepenu hijerarhijske lestvice u kriminalnoj organizaciji. Oni vrlo često ne znaju za koga drogu „diluju“, ali su istovremeno i najviše na udaru organa krivičnog progona. Za to vrijeme organizatori su „čistih ruku“, udaljeni od zabranjene robe na sigurnom i jako je teško dokazati njihovu umešanost u ove ilegalne djelatnosti. Zato je mnogo izvesnije da će „...na električnoj stolici završiti neki bijedni rasparčavalac omotića na ulici nego šef bande koji krijumčari kilograme droge odjednom. Rijetko će kakav *boss* provesti na robiji nekoliko meseci, i to na osnovu sasvim drugih razloga – nepoštovanje fiskalnih obaveza npr., pri čemu će odmah biti angažovane najuglednije pravničke glave da mu isposluju slobodu“ (Bissio, 1977:31).

Danas se u čitavom svijetu susrećemo sa hiperprodukcijom droge, koja je veoma opasna. Njenom nezakonitom proizvodnjom i prodajom finansiraju veoma teški oblici kriminala među kojima su i terorističke aktivnosti.

LOKALNA ZAJEDNICA

Oduvjek su se ljudi povezivali u određenom prostoru. U tom prostoru, lokalnoj zajednici stvara se zajednica ljudi koje povezuje tradicija, potrebe, ali i zajednički interesi. Tu se život ljudi odvija spontanim interakcijama, ali na organizovan način, i to posebno prema institucijama koje tu egzistiraju. Lokalna zajednica je najniža teritorijalne jedinica. Kao takva, kako navodi Erkić „lokalne zajednice u ukupnom sistemu državnog upravljanja predstavljaju podsistem koji je ustavom predviđen i definisan. Tako najniže lokalne zajednice su starije od same države, ali sa nastankom države one dobijaju drugi oblik i za njihovo egzistiranje su prvenstveno zaduženi neki lokalni organi vlasti. Razvojem društva sve je prisutniji imperijalizam centralne vlasti, a što za posledicu ima i transformaciju i lokalne zajednice i lokalnih organa vlasti. Lokalna zajednica ne predstavlja jednostavan lokalni društveni sistem. Lokalna zajednica predstavlja veoma složen sistem koji je mnogo kompleksniji od velikog broja primarnih sistema i njihovih podsistema. Veoma često se pojedini elementi navode kao konstitutivni dijelovi najveće važnosti kao što su porodica, vlast na lokalnom nivou, ili suprotno tome društveni autoritet pojedinaca ili grupa koje egzistiraju u lokalnoj zajednici“ (Erkić, 2017:449).

Pri pokušaju pojmovnog određenja i definisanja lokalne zajednice moguće je pristupiti na različite načine. Logičnim se čini uzeti pregled nekih pokušaja teorijskog konceptualizovanja ovog fenomena u istorijskom diskursu. Bez obzira na jako dug vremenski period pokušaja definisanja lokalne zajednice do danas ne postoji jasna definicija koja bi mogla dati definitivni odgovor na pitanje šta je to lokalna zajednica.

Prema Musabegoviću i dr. „termin „lokalna“ u određenju zajednice ukazuje na egzistenciju u fizičkom prostoru, čija veličina može biti različita, mada u odnosu na teritorij na kome je

konstituirana država mora biti mnogo manji“ (Musabegović i dr., 1999:12-13). Dalje, isti autori navode da u pojmovnom određenju lokalne zajednice „neophodno je poći od toga da je to takva ne samo teritorijalna nego i socijalna zajednica koja predstavlja najniži nivo na kome se rađaju zajedničke potrebe individua koje tu žive i to one koje nije moguće zadovoljiti bez zajedničke akcije ljudi“ (Ibid, str.13).

U prošlosti, prvobitne ljudske zajednice nisu bila ništa drugo do plemenske asocijacije, gdje je osnovni povezujući element bila pripadnost pojedinca određenoj društvenoj grupi. Kako navodi Pejanović i Sadiković „kriterij te pripadnosti je bilo neko objektivno ili subjektivno svojstvo, koje je pojedinca obilježavalo kao pripadnika te grupe. Tek naseljavanje ljudi na određenom prostoru oblikuje zajednicu življenja ljudi, koju danas označavamo lokalnom zajednicom“ (Pejanović, Sadiković, 2010:13). Kako navode isti autori u savremenoj sociološkoj teoriji „lokalna zajednica se definiše kao određena teritorijalna cjelina u kojoj građani posredstvom vlastitih i zajedničkih resursa, zadovoljavaju najveći dio svojih potreba. Lokalna zajednica je oblik udruživanja ljudi – koji okupljajući se oko zajedničkih problema, interesa, potreba i vrijednosti – stupaju u različite socijalne interakcije, razvijajući svijest pripadnosti toj zajednici“ (Ibid, str. 14). Dalje prema Pejanoviću „brojne teorije i naučne studije na različite načine definišu samu bit lokalne zajednice oslanjajući se na različita društvena rješenja, te stoga dolazi i do različitih shvatanja o lokalnoj zajednici, odnosno do različitih shvatanja o ulozi i perspektivi lokalnih zajednica u savremenom svijetu“ (Ibid, str. 14).

Govoreći o značenju lokalne zajednice, Pusić primjećuje da „značenje lokalnih zajednica ne proizilazi iz onog što one danas jesu, nego iz onog što bi ljudi htjeli da one budu, iz uloga koje im se namjenjuju i zadataka koji im se pripremaju. Voluntaristička, teološka metoda otvara ovdje plodniju perspektivu od empirijske. Lokalna je zajednica, u neku ruku, „sve i ništa“, u njoj se krije zametak svega mogućeg u društvenom pogledu i u tom svom bogatstvu mogućnosti ona je beskonačno privlačna za socijalnu sekulaciju“ (Pusić,1963:37).

Evidentno je da lokalna zajednica nastaje tako što ljudi stanuju i izdržavaju se na nekom ograničenom prostoru, a djeluje kako bi se zadovoljile zajedničke potrebe, nastale diobom tog prostora, kroz značajne oblike društvene akcije. Da se zaključiti da postoje dva vanjska okvira lokalne zajednice, a to su:

- ljude i prostor,
- potrebe i akcija za njihovo zadovoljenje.

Evidentno je da su jedan od konstitutivnih elemenata lokalne zajednice ljudi koji naseljavanjem određene teritorije formiraju naselje kao društvenu zajednicu gdje žive, rade i stanuju iz čega proizilazi da je „lokalna zajednica životni prostor u kome njeni članovi zadovoljavaju svoje egzistencijalne potrebe“ (Musabegović, 1999:15).

Takođe, jedan od glavnih elemenata lokalne zajednice su potrebe. Zaista postoji određen broj i vrsta potreba koje su zajedničke potrebe ljudi koji žive na jednoj teritoriji i koje nastaju iz njihove teritorijalne bliskosti. Te potrebe postoje bez obzira da li se ljudi nalaze u prijateljskim ili neprijateljskim odnosima. Potrebe postoje bez obzira da li su ljudi povezani li nepovezani. „Ove primarne ljudske potrebe u lokalnoj zajednici javljaju se univerzalno, neovisno od tipa naselja: selo i grad. Potrebe ljudi u lokalnoj zajednici javljaju se kao zajedničke uslijed prostorne blizine u življenju ljudi u jednom naselju“ (Pusić, 1963:11). Posebno se misli na zajedničke potrebe. Mислеći na zajedničke potrebe misli se na sve potrebe, na taj način odvajajući lokalnu zajednicu od svih sličnih društvenih fenomena. Lokalna zajednica bi po tome dobila univerzalni karakter, jer obuhvata potrebe čovjeka, koji

predstavlja univerzalni nazivnik za sve težnje i interese čovjeka. Danas se ta ideja i načelo univerzalnosti gubi, jer se pojavljuju potrebe o kojima se brine sam pojedinac, a o drugim se brinu druge organizacije i zajednice.

Današnje društvo, ali i lokalne zajednice suočavaju se sa brojnim bezbjednosnim izazovima, gdje se pored bezbjednosti saobraćaja, imovine, privrednog, organizovanog kriminala, ali terorizma, pojavljuje narkokriminalitet. Na tom lokalnom nivou posledice od narkokriminaliteta se najbolje uočavaju, s obzirom na određene veze među ljudima koji tu svakodnevno bitišu. Države treba da imaju dovoljne kapacitete da se bore protiv ovog problema, ali je potrebno raditi i na prevenciji i potrebno je početi u lokalnoj zajednici. Međutim, lokalne zajednice su složeni subjekti i njihov identitet se, iako je ukorijenjen u istoriji stalno mijenja.

Lokalne vlasti, odnosno njeni legalno izabrani predstavnici posljednjih decenija igraju važnu ulogu u razvoju društvene bezbjednosti u zemljama širom svijeta te i sami počinju sagledavati bezbjednost svojih područja kao temeljno pravo građana i kao jedan od najvažnijih aspekata u kvaliteti života. Prema Erkiću „građani od lokalnih vlasti očekuju inicijativu i odgovornost u rješavanju ključnih problema zajednice s obzirom na to da su nosioci lokalne vlasti najbliži nivo vlasti samim građanima zbog čega su u najboljoj poziciji za neposredan rad s lokalnim grupama s ciljem razvoja učinkovitih programa koji se temelje na potrebama i kapacitetima zajednice. Razvoj takvih programa, temeljenih na potrebama i obilježjima zajednice, je prepoznat kao najuspješniji način rješavanja problema. Pritom se ne smije zaboraviti na nacionalne politike i strategije koje daju okvir i pravac djelovanja. Ali, djelovanje na lokalnom nivou je ključno za planiranje i provedbu aktivnosti koje su usmjerene na izgradnju i održavanje bezbjednije i snažnije lokalne zajednice“ (Erkić, 2017:451).

Dalje, zadovoljavanje fizičkih, socijalnih i emocionalnih potreba čovjeka može postojati samo ako postoji otvorena komunikacija između službenih lica i pojedinaca koji su članovi lokalne zajednice. Lokalna vlast stoga mora razmišljati na koji način obezbjediti svojim građanima njihova propisana prava i vlasništva, ali pružati informacije o njima kako bi motivisali građane da se aktivno uključe u proces donošenja odluke. Bezbjednosna politika treba biti projektovana i izgrađena oko pojedinca i kolektivne potrebe građana. Kako bi se to postiglo, učešće građana se mora promovisati i civilno društvo bi trebalo biti prisutno u svim fazama procesa donošenja politike. Građani često imaju sliku kako je trenutno lokalno upravljanje nerazumljivo, dugotrajno i neekonomično područje. Povećanjem svjesnosti o problemu i načinima reakcije te podizanjem znanja o upravljanju bezbjednosti, nosioci lokalne vlasti bi približili ovo područje građanima i na taj način ih motivisali na uključivanje.

Njihovo uključivanje je prilika da se vlasti više koncentrišu na njihove specifične zahtjeve (zapošljavanje, obrazovanje, osposobljavanje, stanovanje, osnivanje porodice), ali se time radi i na ojačavanju socijalne kohezije. Važno je zapamtiti da, bez obzira na nivo aktivnosti i brige lokalne vlasti i lokalne policije, građani najbolje znaju s kojim se problemima svakodnevno suočavaju. Iz tog razloga je važno da se, s jedne strane motivišu na uključivanje u procese donošenja odluka, a s druge strane i da se sami građani aktiviraju na tom području. Bezbjednost je nužan preduslov razvoja u svakoj sredini i mjestu. Tako Vršec govoreći o bezbjednosti smatra da „bezbjednost u najvišem smislu podrazumijeva takve prilike, odnose i uslove društvenog života i rada koji omogućuju i osiguravaju nesmetane (nesprečavane) proizvodne izvršne i društvene aktivnosti te sprečavaju unutrašnje i spoljne opasnosti, koje bi mogle ugroziti očuvanje osnoovnih društvenih vrijednosti“ (Vršec, 1988:71).

Međutim, savremeni pravac razvoja bezbjednosti kreće se od nacionalnog, međunarodnog, pa do globalnog sistema bezbjednosti, jer funkcionisanje multipolarnog svijeta zahtijeva veću međuzavisnost i interakciju određenih međunarodnih subjekata. Današnji stepen razvoja bezbjednosti ne podrazumijeva više striktno sinonim za vojnu moć, već angažovanost drugih aspekata bezbjednosti kroz razne socijalne, ekonomske, kulturne, zdravstvene, ekološke i druge sektore.

Tako, kada se govori o stanju bezbjednosti u lokalnoj zajednici, tada je neophodno i veoma važno spoznati specifičnosti te lokalne zajednice. Iz specifičnosti te lokalne zajednice najčešće proizilaze i za njih se vezuju budući bezbjednosni izazovi, među kojima je narkokriminalitet jedan od ključnih. U kontekstu bezbjednosti među najznačajnijim specifičnostima su one koje se odnose na geografske, demografske, etičke, etničke, kulturološke, socijalne, industrijske i saobraćajne. Sagledavanjem takvih specifičnosti u lokalnoj zajednici omogućava nam prije svega pravovremenu i dobru prevenciju tih izazova da ne prerastu u veći stepen prijetnje bezbjednosti.

SUPROSTAVLJANJE NARKOKRIMINALITETU U LOKALNOJ ZAJEDNICI

Kao što je poznato narkokriminalite zbog svojih obilježja je veoma specifičan i zahtjevan za sprečavanje i suzbijanje. Neophodnost u borbi protiv narkokriminaliteta zahtjeva poznavanje njegovih osnovnih fenomenoloških obilježja kao što su: prikrivenost manifestovanja, velika dinamičnost u ispoljavanju, internacionalizacija i globalizacija, specifičnost tragova i indicija, konstantno javljanje novih pojava oblika, kamuflaža vezana za transport i sl. Otkrivanje i dokazivanje krivičnih djela narkokriminaliteta veoma je složeno i nimalo jednostavno, pa u vezi toga zahtjeva jedan krajnje ozbiljan pristup u planiranju, ali i kod donošenja strategija za njegovo suzbijanje. Strategija u suzbijanju narkokriminaliteta ne može se osloniti samo na one mjere i radnje u okviru nacionalnih granica jedne države, nego mora uzeti one operativne mjere i radnje koje se primjenjuju na većem nivou, međunarodnom, odnosno globalnom nivou, a koje su najefikasnije za postizanje cilja. U donošenju takve strategija učešće moraju uzeti ne samo bezbjednosne organizacije i službe, nego i svi drugi subjekti koji mogu dati svoj doprinos, prije svega suplementarni subjekti bezbjednosti kao što su: vaspitno obrazovne institucije, zdravstvene organizacije, javna preduzeća, vjerske zajednice i dr. Da bi se realizovala strategija suzbijanja narkokriminaliteta neophodno je uspostavljanje određenih operativnih aktivnosti. Te aktivnosti su kako navodi Mrinković”

- praćenje i proučavanje narkokriminaliteta,
- proaktivno kriminalističko postupanje,
- ofanzivnost kriminalističkog rada,
- tajnost (prikrivenost) kriminalističkog postupanja,
- usmerenost kriminalističkog rada na sve strukture narkokriminaliteta“ (Marinković, 2003:131).

U sklopu praćenja i proučavanja narkokriminaliteta tu je se neophodno upoznati sa njegovim osobinama, svojstvima i karakteristikama koje ga u suštini i određuju, ali i definišu. Ovdje je nužna potreba konstantnog izučavanja i praćenja narkokriminaliteta na svakoj ravni njegovog ispoljavanja, kao što su: fenomenološke, etiološke i viktimološke. Statističke evidencije imaju veliki značaj kod morfologije narkokriminaliteta, jer ukazuju na njegovu prostornu i vremensku distribuciju. Ove evidencije su i dobra polazna osnova za mapiranje narkokriminaliteta, tj. ukazuje se na mjesta i područja gdje se ova krivična djela najviše vrše, tj. ukazuju na kriminalna žarišta. Ove evidencije pored navedenog ukazuju i na izvršioca u pogledu pola, starosti, obrazovanja, recidiva i slično, što dalje može poslužiti kod preduzimanje kriminalističke kontrole i nadzora nad samim učiniocima, ali i

drugim licima koja su sa njima u kontaktu. Od velike koristi je i samo poznavanje delikventne taktike u vršenju narkokriminaliteta, tj. *modus operandi* njihovih učinilaca, načina prikrivanja i odnosa sa žrtvom. Kada je u pitanju žrtva narkokriminaliteta, njeno poznavanje je bitno iz razloga boljeg razumjevanja ove vrste kriminalnog ispoljavanja, a ono je vezano za viktimološku ravan ispoljavanja. Žrtve su kod ovih krivičnih djela zavisnici od opojne droge, koji su u podređenom odnosu na ilegalne trgovce drogom. Posebnost kod izučavanja narkokriminaliteta ogleda se kod organizovanog kriminaliteta, gdje njegova štetnost i opasnost od njegovih posledica trenutnih i budućih su veoma velike i krajnje opasne. Sve veći uticaj globalizacije dodatno otežava suprostavljanje narkokriminalitetu.

U suprostavljanju narkokriminalitetu proaktivno kriminalističko postupanje ima ogroman značaj. Za proaktivno kriminalističko postupanje najvažnije je da se ono odvija u kriminalnom predpolju. Ovaj pristup ili metod suprostavljanja podrazumijeva anticipiranje potencijalnih pojava oblika asocijalnog i antisocijalnog ponašanja i djelovanje unaprijed, tj. prije samog izvršenja krivičnog djela i nastupanja štetne posledice. Preduzimanje operativnih radnji u kriminalnom predpolju ima dvojak efekat u sprečavanju narkokriminaliteta: sa jedne strane se djeluje preventivno, a sa druge strane i u slučaju nastupanja posledice od izvršenog krivičnog djela postoji dobra osnova i za represivno djelovanje. U postupku ovog načina rada veliki doprinos u borbi protiv narkokriminaliteta u lokalnoj zajednici leži na lokalnoj policiji i drugim subjektima koji moraju imati dobro izgrađene odnose sa građanima. Tako izgrađeni odnosi daju velike rezultate koji proizilaze iz njihovog zajedničkog rada i djelovanja. Kako navodi Marinković „proaktivna policijska delatnost, generalno uzev, označava konstantnu prisutnost kriminalističko-operativnih aktivnosti u određenom prostoru i vremenu, a njena praktična primena se najvećim delom ostvaruje kroz kriminalističku kontrolu i nadzor kako pojedinaca i grupa lica tako i određenih objekata i prostora“ (Marinković, 2003:134).

Sam način ispoljavanja narkokriminaliteta zahtjeva i nameće obavezu veoma ofanzivnog djelovanja. Ta ofanzivnost se ogleda u: - ofanzivnosti koja vodi u pravcu dolaženja do informacija i saznanja koja su neophodna u operativno-kriminalističkom radu i – ofanzivnosti u smislu fizičkog prodora i infiltracije u kriminalne redove i strukture koje su u vezi sa narkokriminalitetom. Ofanzivnost u prikupljanju informacija i saznanja u vezi narkokriminaliteta ne smije biti spontano i sporadično, jer sam način njegovog ispoljavanja zahtjeva veoma ozbiljan i dosledan rad. Prema Marinkoviću „kada je u pitanju narkokriminalitet, mora se biti ofanzivan u obavještajnom smislu, agresivan i hiperaktivan, ne bi li se probio „zid ćutanja“ koji ga čuva od uplitanja s polja. Pojedini autori ističu da je težište delatnosti suzbijanja organizovanih formi kriminaliteta u kvalitetnom obavještajnom radu, zbog čega sistemsko prikupljanje informacija mora početi i mnogo pre što se pojave bilo kakve osnove sumnje o konkretnim krivičnim delima, a to znači unutar kriminalne sredine i oko nje“ (Ibid, 135).

Da bi se u borbi protiv narkokriminaliteta postigli određeni rezultati, pored navedenog neophodno je tajno postupanje. Kroz tajnost postupanja postiže se potpuna efikasnost i cjelishodnost. Iz tog razloga kao veoma značajno načelo kriminalističkog postupanja u suzbijanju ovog oblika kriminalnog djelovanja je načelo konspirativnosti u radu. Borba protiv narkokriminaliteta zahtjeva usmjerenost kriminalističkog rada na sve strukture kriminalne organizacije i njene nezakonite djelatnosti, tj. rad se ne smije usmjeriti na pojedinačno (usamljeno) krivično djelo i njegovog izvršioca, nego se uvijek mora imati u vidu organozivanost njegovog ispoljavanja i manifestovanja. Konkretno, operativno-kriminalistički rad subjekata bezbjednosti u cilju otkrivanja i procesuiranja kriminalne organizacije podrazumijeva preduzimanje tajnih operativno-taktičkih i istražnih mjera i radnji u dužem vremenskom periodu. Od tih radnji posebno mjesto u otkrivanju narkokriminaliteta imaju: prikupljanje obavještenja, pretresanje prostorija, lica i prevoznih sredstava, vještačenje i dr. Narkokriminalitet na

području lokalne zajednice najlakše je uočljiv i vidljiv, pa se sa tog nivo organizovanja građana trebaju i moraju preduzeti sve one mjere i aktivnosti koje su neophodne za njegovo sprečavanje. Lokalna zajednica, putem lokalne samouprave i javnih službi koje tu egzistiraju veoma su bitni u lancu suzbijanja narkokriminaliteta. Sinhronizovano djelovanje policije, lokalne samouprave, javnih službi, vaspitno obrazovnih i zdravstvenih ustanova, kao i nevladinog sektora, medija, vjerski zajednica i drugo, su preduslov i zdrava podloga za uspješnu borbu protiv narkokriminaliteta. Naravno, svako od navedinih službi, ustanova i organizacija treba da djeluje u sklopu svojih nadležnosti. Ranim prepoznavanjem i uočavanjem ovog problema na lokalnom nivou doprinosi sveskupnoj borbi na većem, entitetsko, odnosno državnom nivo. Iz tog razloga, neophodna je daleko veća angažovanost suzbijanja narkokriminaliteta na nivou lokalne zajednice, kako preko konkretnih radnji i aktivnosti preduzetih od subjekata bezbjednosti i drugih službi i organizacija, tako i putem leglistativnih akata, zakonskih i podzakonskih akata, ali i strategija širokog dijapazona.

ZAKLJUČAK

Narkokriminalitet, kao vid organizovanog kriminaliteta, zajedno sa terorizmom predstavlja jedan od najtežih oblika savremenog društva. Poseban problem u vezi zlupotrebe opojnih droga, odnosno narkokriminaliteta je u tome što se značajnim dijelom odvija u okviru organizovanog kriminaliteta. Suprostitavljanje narkokriminalitetu, bilo to na nacionalnom (državnom) ili lokalnom nivou nije nimalo jednostavno, šta više veoma je zahtjevno i složeno. U prilog takvoj konstataciji ide činjenica da ovaj vid kriminaliteta u poslednjih nekoliko godina poprima razmjere epidemije i da gotovo nema zemlje u svijetu koja nije opterećena ovim problemom. Posebano problem suprostitavljanju narkokriminalitetu predstavljaju otvorenost granica, brz protok robe, ljudi i usluga, globalizacija, nagli progres nauke i tehnike, modernizacija saobraćaja i drugo. Suprostitavljanje narkokriminalitetu na nivou lokalne zajednice zahtjeva sa jedne strane dobro poznavanje njegovih fenomenoloških i etioloških obilježja koja ga suštinski i određuju, ali je isto tako potreban svakodnevni, planski i istrajni angažman svi subjekata bezbjednosti koji tu djeluju i egzistiraju, a prije svih policije, lokalne samouprave, vaspitnih ustanova, zdravstvenih ustanova, javnih službi i preduzeća, medija, vjerskih zajednica, nevladinog sektora i slično. Angažman ovih subjekata na nivou lokalne zajednice je lako uočljiv i mjerljiv, što im daje motiv više na polju njihove borbe u suprostitavljanju narkokriminalitetu. Činjenica da je u ovoj borbi protiv narkokriminaliteta najpozvanija lokalna policija, što je i opravdano jer se ona isključivo bavi poslovima bezbjednosti, ali angažman drugih na polju sprečavanja i suzbijanja je isto tako značajan i nužan. Zbog ogromnih novčanih sredstava koja su u opticaju u vezi narkokriminaliteta, što je svakako motiv više za one koji su lancu svih nezakonitih radnji u vezi toga, predstavlja pouzdan pokazatelj da će narkokriminaliteta biti i u buduću. Lokalna zajednica i njeni organi i službe će skupa sa lokalnom policijom morati pratiti trendove oko zlupotrebe droga na svim nivoima, te putem edukacije vlastitih snaga, valjanih zakonskih propisa, saradnje sa drugim organima u zemlji i na međunarodnom planu i tehničke opremljenosti, preduzimati neophodne mjere u suzbijanju narkokriminaliteta. Tim mjerama moraju nastojati spriječiti zlupotrebu opojnih droga na nivou lokalne zajednice, ako ne u potpunosti, onda barem u granicama prihvatljivosti. Zbog svojih specifičnosti, načina ispoljavanja, ali i drugih osobenosti, narkokriminalitet predstavlja veoma ozbiljnu bezbjednosnu prijetnju čovječanstvu i bezbjednosni izazov budućnosti.

LITERATURA:

1. Bissio Bruno, (1977), *Psiha i droga*, Zagreb, ŠZ „Ognjen Prica“.
2. Bukelić Jovan, (1995), *Droga u školskoj klupi*, Beograd, Velarta.
3. Dodds Klaus, (2009), *Geopolitika*, Sarajevo, TKD Šahimpašić.
4. Erkić Dražan, (2017), *Uticaj savremenih bezbjednosnih izazova na stanje lokalnih zajednica uprocesu globalizacije*, Velika Gorica, DKU, Veleučilište Velika Gorica..
5. Marinković Darko, (2003), *Osnovni pravci kriminalističkog postupanja u suzbijanju narkokriminaliteta*, Beograd, Policijska akademija, Nauka-bezbednost-policija, broj 2, str. 129-145.
6. Marinković Darko, (2004), *Identifikacija droga u postupku dokazivanja njihove zloupotrebe*, Podgorica, Expertus Forensis, broj 3, str. 425-434.
7. Milosavljević Milosav, (2003), *Devijacije i društvo*, Beograd, Draganić.
8. Modly Duško, Korajlić Nedžad, (2002), *Kriminalistički riječnik*, Tešanj, Centar za kulturu i obrazovanje.
9. Musabegović Nijaz, Vočkić-Avdagić Nevenka, Nuhanović Asad, (1999), *Lokalna samouprava-traganja i iskustva*, Sarajevo, Centar za promociju civilnog društva.
10. Pejanović Mirko, Sadiković Elmir, (2010), *Lokalna i regionalna samouprava u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, TKD Šahimpašić.
11. Petrović Borislav, (2004), *Narkokriminal – krivičnopravni, kriminološki, krivičnoprocesni i kriminalistički aspekti*, Sarajevo, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
12. Popadić V, (1970), *Priručnik o opojnim drogama*, Beograd.
13. Pusić Eugen, (1963), *Lokalna zajednica, prilog proučavanja odnosa lokalnih samouprava jedinica i teritorijalnih društvenih grupa*, Zagreb, Narodne novine.
14. Todorović Momčilo, (1970), *Droge o čovekova psiha*, Beograd, Pokret mladih protiv uzimanja droge.
15. Zakon o sprečavanju i suzbijanju zloupotrebe opojnih droga BiH, (2006), Službeni Glasnik BiH, 8/06.
16. Vršec Miran, (1988), *Pojam sigurnosti, opasnosti ugroženosti*, Zagreb, Priručnik br. 1, str. 71-75.
17. White H, R., (1990), *The Drug Use – deliquency Connestion in Adolescence, - U: Drugs, Crime and Criminal justice System*, Cincinatty.

JUXTAPOSITION OF DRUG CRIME IN LOCAL COMMUNITY

Mr Dražan Erkić
Police department Zvornik

Summary

Drug abuse, whether or no appeared in conservative or liberal societies or any other form it might bespeaked, has always been a serious security problem for mankind. Drug crime represents very complex and dangerous form of crime that involves drugs. That complexity and its harmfulness can be seen in its tight connection with other forms of criminal behavior, for example: human trafficking, money laundering and terrorism. Consequences of drug crime are not only harmful but present in all levels of citizen organizations, especially in local community where citizens in the most direct way realize their rights and interests. Consequences of drug crime in local community are the most direct and very visible so they can be seen as a security, medical and socio-pathological problems. This paper is trying to point out the significance of juxtaposition of drug crime in local community by subjects of security acting in the field. Also for more efficient overview and juxtaposition of drug crime in local community it is necessary to point out its phenomenological and etymologic characteristics and diapason of its manifestations.

Key words: *drug, drug crime, local community, security, subjects of security.*

PSIHOLOŠKI PROFIL OVISNIKA O HEROINU

Nejra Zejnullahu Suljagić, magistar psiholoških nauka
Javna ustanova Terapijska zajednica Kampus, Kantona Sarajevo

Sažetak: Ovisnost o psihoaktivnim supstancama predstavlja ozbiljan problem u današnjem društvu. Narušava tjelesno i psihičko zdravlje, umanjuje radnu sposobnost, mijenja karakteristike ličnosti, skraćuje životni vijek, te pogađa kako pojedinca i njegovu porodicu, tako i širu zajednicu. Cilj ovog istraživanja je utvrditi da li postoji određen karakterističan psihološki profil ovisnika o psihoaktivnim supstancama, te ispitati razlike među profilima s obzirom na socio-demografska obilježja. Istraživanje je provedeno na uzorku od 100 ispitanika, kojeg čine muški heroinski ovisnici, prosječne dobi $M=33.8$ ($SD=4,9$) koji se nalaze u tretmanu ovisnosti o psihoaktivnim supstancama. Istraživanje je provedeno u Javnoj ustanovi Terapijska zajednica "Kampus" Kantona Sarajevo u periodu od 2010.-2014.godine. Ispitanici su iz cijele Bosne i Hercegovine. Primijenjeni su sljedeći mjerni instrumenti: MMPI-2 i POMPIDOU upitnik. Uzorak je izjednačen po konzumiranoj psihoaktivnoj supstanci i periodu provedenom u tretmanu. Sa svakim ispitanikom rađeno je individualno, mjesec dana nakon dolaska u tretman. Ispitanici su bili u fazi apstinencije, što je utvrđeno redovnim testiranjem na psihoaktivne supstance. Dobiveni rezultati ukazuju da se kod ovisnika o heroinu najčešće javljaju klinički značajna povišenja na sljedećim skalama: Psihopatska devijacija (Pd), Hipomanija (Ma), Psihastenija (Pt), Shizofrenija (Sc), Depresija (D), Posttraumatski stresni poremećaj (PK), Zdravstvene brige (HEA) i Muževnost-ženstvenost (Mf). Kada je riječ o socio-demografskim pokazateljima, rezultati su pokazali da određeni socio-demografski pokazatelji imaju značajan uticaj na profil ispitanika i razlike među njima. Rezultati ovog istraživanja u oblasti ovisnosti o psihoaktivnim supstancama doprinose razumijevanju ove kompleksne pojave, kao i dubljem i obuhvatnijem sagledavanju strukture ličnosti ovisnika. Mogu se koristiti u planiranju preventivnih programa ovisnosti, u ranoj identifikaciji osoba koje su sklone ovisnosti, a posebno su korisni za rehabilitaciju i resocijalizaciju ovisnika, gdje poznavanje strukture ličnosti ovisnika doprinosi uspješnijem psihoterapijskom tretmanu.

Ključne riječi: ovisnost o heroinu, ličnost ovisnika, MMPI-2, socio-demografska obilježja.

UVOD

Svakodnevno pokušavamo razumjeti druge ljude. Odrediti zašto druga osoba nešto čini ili osjeća, predstavlja težak zadatak. Istina je da ne uspijevamo uvijek razumjeti zbog čega se osjećamo ili ponašamo na određen način. Teško je dobiti uvid u ono što se smatra normalnim, očekivanim ponašanjem, a još je teže razumjeti ljudsko ponašanje koje ne spada u normalno (Davison, Neal, 2002). Upravo jedna vrsta takvog ponašanja, a koja sadrži odrednice abnormalnog ponašanja, jeste *upotreba psihoaktivnih supstanci*.

Ovisnost o psihoaktivnim supstancama nije otkriće savremenog društva. Gotova da nema naroda čiji pripadnici nisu u nekom periodu svog razvoja posegnuli za sredstvima koja su ih vodila u nove doživljaje, u nova i drugačija raspoloženja. Kroz historiju ljudskog roda stalno se povlači neobjašnjiva želja za mijenjanjem stanja svijesti.

Zloupotreba psihoaktivnih supstanci je ranije imala sporadičan karakter i nije bila problem od većeg društvenog značaja. Međutim, danas predstavlja problem svjetskog značaja, prisutna je u svim dijelovima svijeta i pokazuje stalan trend rasta. To se više ne događa negdje drugo i nekom drugom, već je ovdje među nama, ne poznaje rase, spol, ekonomsko stanje, uzrast ili nacionalnost.

Dakle, to je veliki problem savremenog društva i nikako ne predstavlja individualni slučaj.

Ovisnost, kako u svijetu, tako i kod nas je u stalnom porastu i ozbiljno narušava tjelesno i psihičko zdravlje, umanjuje radnu sposobnost, mijenja karakteristike ličnosti, skraćuje životni vijek i u velikom broju slučajeva se završava fatalno po život ovisnika (Petrović, 2003).

Manifestira se kao hronični recidivirajući poremećaj, a prati ga ponašanje usmjereno prema traženju i uzimanju sredstva ovisnosti, gubitak kontrole u uzimanju psihoaktivne supstance i pojava negativnog emocionalnog stanja kada se pristup psihoaktivnoj supstanci onemogućuje.

Na razvoj ovisnosti utiču razni biološki, psihološki i socijalni faktori. Psihološke osobine korisnika, tjelesne osobine korisnika koje stvaraju podložnost (vjerovatno uključujući i genetsku podložnost), sama priroda psihoaktivne supstance, kulturno i društveno okruženje i dostupnost supstanci je od velikog značaja i utiče na razvoj ovog kompleksnog problema. Samo je djelomično shvaćeno napredovanje od eksperimentalne do povremene upotrebe, a zatim i do same ovisnosti.

Zloupotreba psihoaktivnih supstanci je specifičan fenomen i jedan od gotovo nerješivih problema savremenog, konzumentskog svijeta. Mnogo je nepoznanica koje karakterišu ovu pojavu o čemu govori veliki broj multidisciplinarnih istraživanja u svijetu.

Može se reći da je ovisnost o psihoaktivnim supstancama svojevrsan vid otuđenja mladog čovjeka iz društvene zajednice u kojoj nije uspio da pronađe „svoje mjesto pod suncem“.

Opšti pojmovi ovisnosti o psihoaktivnim supstancama

Za bolje razumijevanje pojave ovisnosti o psihoaktivnim supstancama potrebno je napraviti određene pojmovne distinkcije. Razlog tome je veliki broj različitih definicija vezanih za problematiku zloupotrebe psihoaktivnih supstanci, kao i mnogih različitih terminoloških određenja istih pojmova.

Psihoaktivna supstanca

Svjetska zdravstvena organizacija daje sljedeću definiciju psihoaktivne supstance: "*Psihoaktivna supstanca je svaka prirodna ili sintetička supstanca koja unesena u organizam može da modifikuje jednu ili više funkcija i da nakon ponavljane upotrebe dovede do stvaranja psihičke i/ili fizičke ovisnosti*" (Svjetska zdravstvena organizacija, 1969).

Ovisnost o psihoaktivnim supstancama

Grupa eksperata SZO definisala je ovisnost o psihoaktivnim supstancama kao: „*Stanje periodične ili hronične intoksikacije, štetne za pojedinca i društvo, izazvano ponavljanim unošenjem prirodnih i sintetskih supstanci*“ (Svjetska zdravstvena organizacija, 1957).

Prema novijim shvatanjima stručnjaka SZO ovisnost kao bolest definiše se kao: "*Stanje fizičke ili psihičke ili stanje i fizičke i psihičke ovisnosti prouzrokovano stalnim uzimanjem jedne ili više vrsta psihoaktivnih supstanci, te nemogućnost apstinencije i postojanje žudnje za korištenjem psihoaktivne supstance.*"

Psihička ovisnost

Psihička ili emocionalna ovisnost predstavlja osjećaj zadovoljstva i potrebu da se ponovi prijatno iskustvo koje je doživljeno pod uticajem određene psihoaktivne supstance.

Svaka vrsta psihoaktivne supstance izaziva psihičku ovisnost i dovodi do modifikacije čovjekovih psihičkih funkcija.

Fizička ovisnost

Fizička ili fiziološka ovisnost je stadij adaptacije organizma na određenu psihoaktivnu supstancu, što dovodi do intenzivnih fizioloških poremećaja kada se prekine unošenje iste. Samo određene psihoaktivne supstance izazivaju fizičku ovisnost, a to su: opijum, heroin, morfij i tablete za smirenje.

Apstinencijalni sindrom

Apstinencijalni sindrom karakteriše čitav niz simptoma i znakova fizičke i psihičke ovisnosti, koji se javljaju nakon što osoba potpuno ili djelimično prestane sa konzumiranjem određene supstance koju je ponavljano koristila duže vrijeme i/ili u velikim dozama.

Najčešći simptomi apstinencijske krize su: anksioznost, nesanica, bolovi u mišićima, proširene zjenice, suzenje, znojenje, tremor, napadi vrućine i hladnoće, mučnina i povraćanje, proljev, gubitak apetita, abdominalni grčevi, povišena tjelesna temperatura, utišani vitalni znakovi, depersonalizacija. Najteže komplikacije apstinencijalnog sindroma su apstinencijalni delirijum, slika provocirane psihoze, ozbiljna vitalna ugroženost do nivoa kome, koja uz izostanak brze i adekvatne pomoći obično dovodi do smrtnog ishoda.

Tolerancija je adaptivno stanje koje karakteriše smanjena reaktivnost na istu količinu psihoaktivne supstance ili potreba za povećanjem doze supstance kako bi se postigao isti efekat koje se ranije postizao sa manjim količinama iste psihoaktivne supstance (Petrović, 2003).

Recidiv je ponovna upotreba psihoaktivnih supstanci nakon perioda apstinencije, obično praćena povratkom simptoma ovisnosti.

Predoziranje ili overdose se odnosi na upotrebu bilo koje supstance u količini koja može izazvati akutne fizičke ili psihičke efekte. Predoziranje može imati smrtni ishod.

Apstinencija predstavlja potpuni prestanak upotrebe psihoaktivnih supstanci.

Sva navedena određenja pojmova važna za razumijevanje problema ovisnosti o psihoaktivnim supstancama na poseban način ukazuju na postojanje specifičnog odnosa između čovjeka i psihoaktivnih supstanci.

Klasifikacija i dijagnostika bolesti ovisnosti

U medicinskoj praksi se za klasifikaciju i dijagnostiku *duševnih poremećaja i poremećaj ponašanja uzrokovanih upotrebom psihoaktivnih supstanci koriste specifični kriterijumi i dijagnostička uputstva* i to: Dijagnostičko-statistički vodič, četvrto izdanje, Američke psihijatrijske asocijacije iz 1994 godine (DSM-IV) i deseta reviziju Međunarodne klasifikacije bolesti iz 1992 godine (MKB-10 ili ICD-10) koju je objavila Svjetska zdravstvena organizacija 1993.godine.

Prema Američkom dijagnostičkom priručniku (DSM-IV) ovisnost o psihoaktivnoj supstanci se definiše kao: „*Neprilagođeno ponašanje vezano uz upotrebu psihoaktivnih supstanci, koje značajno vodi oštećenju organizma ili subjektivnim problemima, a prepoznaje se na temelju tri (ili više) kriterija, ako se pojave bilo kad u istom jednogodišnjem razdoblju.*“

Prema Međunarodnoj klasifikaciji bolesti (MKB-10) sindrom ovisnosti se definiše kao:

„*Skupina pojava ponašanja, kognicije i fizioloških promjena koje se razvijaju nakon ponavljane upotrebe pojedinih supstanci i redovito uključuju jaku želju za uzimanjem te supstance i poteškoće u kontroli njenog uzimanja.*“

Prema Međunarodnoj klasifikaciji bolesti duševni poremećaj i poremećaj ponašanja uzrokovan upotrebom opijata označen je pod šifrom F11.

Vrste psihoaktivnih supstanci i njihova podjela

Sve psihoaktivne supstance, na osnovu svojih psiholoških i farmakoloških efekata dijele se na četiri grupe (Svjetska zdravstvena organizacija):

- a) psihoaktivne supstance sa *depresivnim efektima* na centralni nervni sistem –predstavljaju najširu grupu psihoaktivnih supstanci. U ovu grupu spadaju supstance koje smanjuju anksioznost i napetost, mijenjaju emocionalnu reakciju na bol, remete koordinaciju pokreta i oštećuju rasuđivanje. U većim dozama izazivaju san, teže kvantitativne poremećaje svijesti, sve do kome pa čak i smrt. To su: lijekovi za suzbijanje bolova, hipnotici, sedativi, opijum i njegovi derivati (morfin, heroin, metadon), alkohol, barbiturati i inhalati (razna ljepila, benzin, petrolej, sredstav za čišćenje i dr.;
- b) psihoaktivne supstance sa *stimulativnim efektima* na centralni nervni sistem - izazivaju povišeno raspoloženje, podstiču i duže vremena održavaju budnost i sposobnost koncentracije, smanjuju potrebu za hranom.
U većim dozama izazivaju agresivnost, razdražljivost i jače izražen psihomotorni nemir, često uz sumanute ideje proganjanja i halucinacije. Tu spada kokain, amfetamin, ekstazi, kofein, duhan, anabolni steroidi;
- c) psihoaktivne supstance sa *halucinogenim svojstvima*, koje djelujući na organizam mijenjaju stanje svijesti, izazivaju povišeno raspoloženje, halucinacije, depersonalizaciju i derealizaciju, tj. doživljavanja mijenjanja ličnosti i okoline. U ovu grupu spada LSD, psilocibin, meskalin, fenciklidin, derivati triptamina;
- d) *kanabinoide*, označava brojne psihoaktivne supstance koje se dobijaju iz indijske konoplje, a koje djeluju sedativno ili blago euforično. Ovu grupu čine kanabis, marihuana, hašiš.

Poseban akcenat se stavlja na psihoaktivnu supstancu heroin, jer opijatski tip ovisnosti je najprisutniji među ovisnicima, a također je to glavno sredstvo ovisnosti korisnika koji su uključeni u ovo istraživanje. Smatra se najopasnijom psihoaktivnom supstancom, sa najjačim svojstvom stvaranja ovisnosti, gdje već poslije nekoliko dana stvara snažnu fizičku ovisnost. Rijetko je to supstanca sa kojom se počinje, pa su njeni efekti skoro uvijek kumulacija prethodno napravljenе štete po organizam.

Konzumira se oralno, inhalatorno, intranazalno i intravenozno. Heroin, bez obzira na način kako se unosi u organizam, ima depresivni efekat na mozak. Ubrzo po unošenju u organizam izaziva osjećanje opuštenosti i toplote, kao i oslobađanje od fizičkog i mentalnog bola. Ostali efekti koje izaziva heroin su: maksimalno sužene zjenice, usporen puls i disanje, upaljene i suzne oči, iscrpljen izgled, letargičnost, blokira seksualne impulse. Kod apstinencijalne krize nastaju mučnine, povraćanje, proljev, pojava grčeva u udovima, intenzivno znojenje, nemir, živčanost, koža je hladna (Torre, 2001).

Posljedice hronične upotrebe heroína su snažna fizička i psihička ovisnost, oboljenja srca i pluća, neurološki poremećaji, zaraza nesterilnim priborom, hepatitis C, ciroza jetre, SIDA, predoziranje i smrt. Stopa smrtnosti kod heroinskih ovisnika je 13–17 puta veća u odnosu na neovisnike iste starosne dobi, dok je rizik od suicida 14 puta veći (Lind, Oyefeso, Pollard, Baldacchino, & Ghodse, 1999, prema Lovrić, 2011).

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Cilj

Osnovi cilj ovog istraživanja je utvrditi da li postoji određen karakterističan psihološki profil ovisnika o psihoaktivnim supstancama. Istražiti razlike među ispitanicima koji su ovisni o heroínu na dimenzijama MMPI-2 testa i socio-demografskih podataka prikupljenih POMPIDOU upitnikom.

Uzorak i postupak

Istraživanje je provedeno na uzorku od 100 ispitanika, kojeg čine muški heroinski ovisnici, prosječne dobi $M=33.8$ ($SD=4.9$) koji se nalaze u tretmanu ovisnosti o psihoaktivnim supstancama.

Istraživanje je provedeno u Javnoj ustanovi Terapijska zajednica "Kampus" Kantona Sarajevo u periodu od 2010.-2014.godine. Trajanje tretmana je 12 mjeseci, smještajni kapacitet je do 30 korisnika, zbog čega je bio potreban duži period prikupljanja podataka. Ispitanici su iz cijele Bosne i Hercegovine.

Uzorak je izjednačen po konzumiranoj psihoaktivnoj supstanci i periodu provedenom u tretmanu. Sa svakim ispitanikom rađeno je individualno i to mjesec dana nakon dolaska u tretman. Što se tiče tretmana, 61 ispitanik je završio tretman u trajanju od 12 mjeseci, a 39 ispitanika je napustilo tretman u nekoj fazi, ali je boravio minimalno mjesec dana. Ispitanici su bili u fazi apstinencije, što je utvrđeno redovnim testiranjem na psihoaktivne supstance.

Instrumentarij

U ovom istraživanju korišteni su sljedeći mjerni instrumenti:

- MMPI-2 (Minnesota multifazni inventar ličnosti)
- POMPIDOU upitnik (The Pompidou Definitive Protocol developed by the Pompidou Group of Epidemiology Experts (Hartnoll, 1994)), je formular prijave s osnovnim podacima o osobama u programu liječenja od zloupotrebe psihoaktivnih supstanci.

REZULTATI

Kako bi utvrdili karakteristike MMPI-2 profila, kao i postojanje određenog karakterističnog psihološkog profila ovisnikao heroinu, koristili smo deskriptivnu statistiku. Dobiveni rezultati ukazuju na postojanje klinički značajnih povišenja na korištenom mjernom instrumentu. Prvenstveno je važno naglasiti da je utvrđeno da su svi testirani ispitanici dobili validne profile, koje je bilo moguće obraditi i interpretirati.

Podaci dobiveni primjenom MMPI-2 inventara ličnosti na 6 profila ovog testa omogućavaju detaljan uvid u karakteristike MMPI-2 profila testiranih ispitanika.

Analizom dobivenih rezultata svaki profil je posebno prikazan i rangirana su povišenja na svakoj pojedinoj skali navedenog testa.

Prema tome, podaci dobiveni primjenom MMPI-2 testa ličnosti na ***kliničkim skalama*** pokazuju da svaki od 100 testiranih ispitanika ima klinički značajna povišenja, odnosno odstupanja od prosječnih T vrijednosti na nekoj od ispitivanih kliničkih skala i to, u prosjeku, na njih šest³⁹⁵. Procenat testiranih ispitanika koji imaju navedena klinički značajna povišenja se kreće od 35% na skali Si (socijalna introverzija) do 100% testiranih ispitanika na skali Mf (muževnost-ženstvenost) kako je prikazano na grafikonu 1.

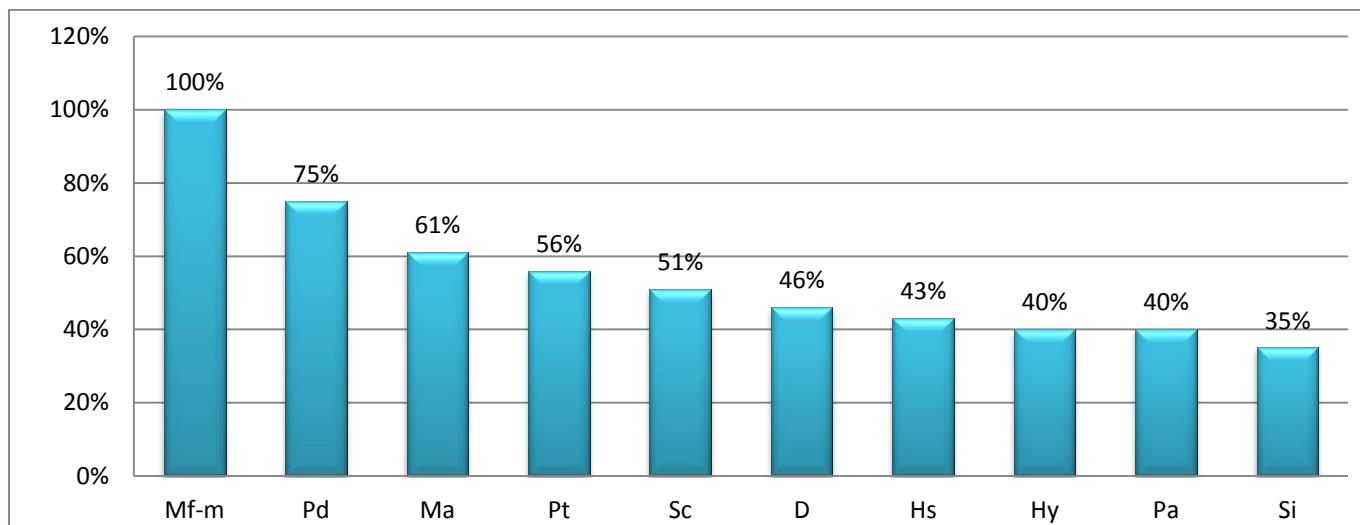
Treba istaći da na čak pet testiranih skala navedena odstupanja ima preko polovine testiranih ispitanika i to njih 51% na skali Sc (shizofrenija), 56% na skali Pt (psihastenija), oko tri petine (61%) na skali Ma (hipomanija), tri četvrtine (75%) na skali Pd (psihopatska devijacija), te već spomenutih 100% testiranih ispitanika na skali Mf.

---

³⁹⁵ M=5.5; SD=2.5; minimum=1; maksimum=10; N=100.

Grafikon 1. Procenat testiranih ispitanika koji imaju odstupanja od prosječnih T vrijednosti na kliničkim skalama (N=100)

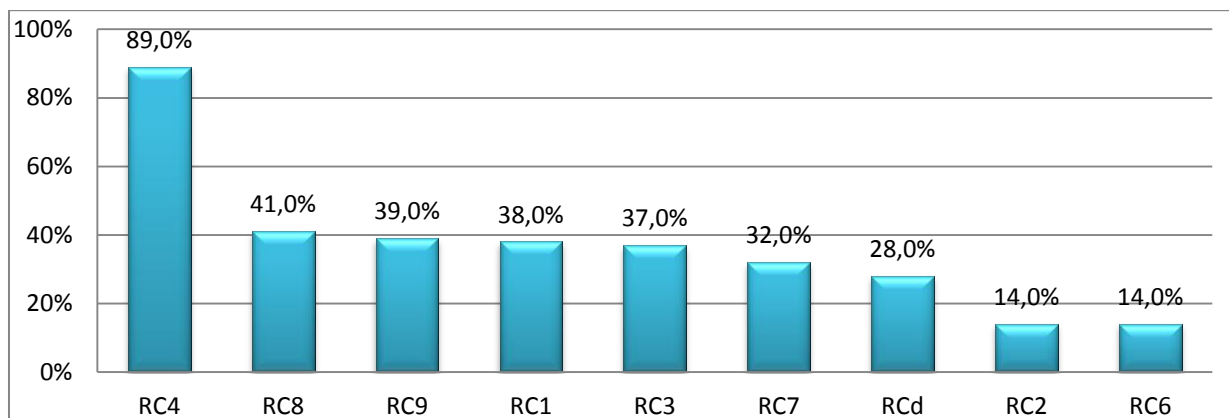
Prilikom analize **Harris-Lingoes skala** koje predstavljaju podskale kliničkim skalama dobiveni rezultati ukazuju na sljedeće odstupanja od prosječnih T vrijednosti:

Najviše izražene Pd podskale su Pd5- samo-otudenost (80%) i skala Pd1- porodično neslaganje (56%); na skali hipomanije najviše je izražena podskala Ma2- psihomotorička ubrzanost (53%). Na podskali za shizofreniju najveći dio ispitanika i to po dvije trećine ispitanika ostvaruje klinički značajna povišenja na Sc5-pomanjkanje ego uspješnosti, manjkava inhibicija (67%) i Sc4-pomanjkanje konativne ego uspješnosti (61%). Zatim na kliničkoj skali Histerija najviše izražene podskale su Hy3- trajna iscrpljenost (njih 80%) i Hy4- tjelesne tegobe (njih 73%). Kada je riječ o skali Depresija najveći dio ispitanika ima odstupanja od prosječnih T vrijednosti na podskali D3-poremećaj tjelesnog funkcioniranja (72%).

Podaci dobiveni na **restrukturiranim kliničkim skalama (RC)** pokazuju da 95 od 100 testiranih ispitanika ostvaruje T skor veći od 65 na nekoj od ispitivanih skala, i to u prosjeku, na njih četiri³⁹⁶. Procenat testiranih ispitanika koji imaju klinički značajna povišenja kreće se od 14% na skali RC2 (slabe pozitivne emocije) i RC6 (ideje proganjanja) do 89% ispitanika sa odstupanjima na RC4 skali (antisocijalno ponašanje), što je prikazano na grafikonu 2.

³⁹⁶ M=3.5; SD=2.03; minimum=1; maksimum=8; N=95.

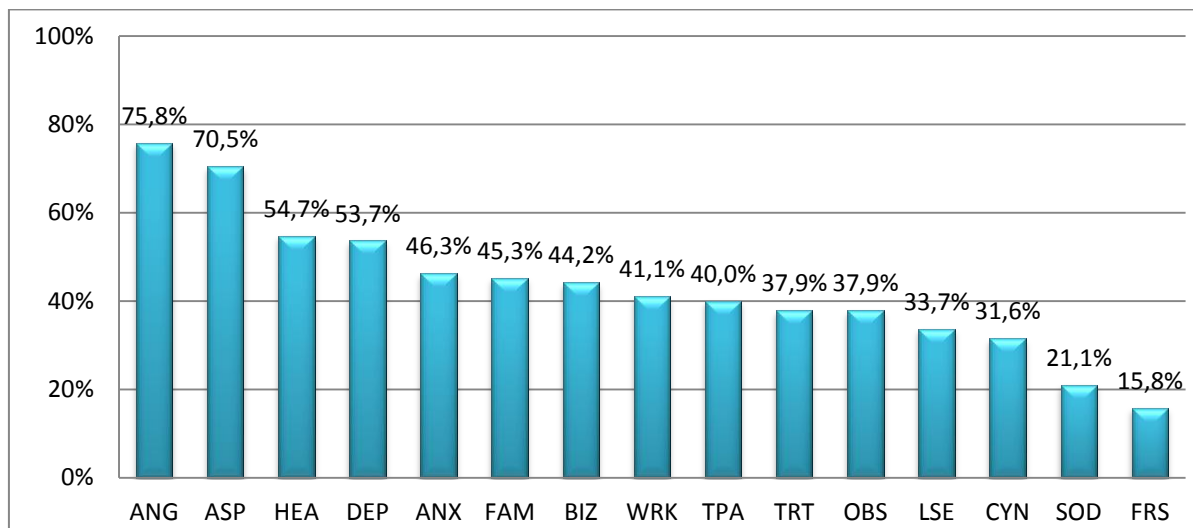
Grafikon 2. Procenat testiranih ispitanika koji imaju odstupanja od prosječnih T vrijednosti na restrukturiranim kliničkim skalama (N=100)

Podaci dobiveni primjenom istog testa na *skalama sadržaja* pokazuju da 91 od 100 testiranih ispitanika ima određenu vrstu odstupanja od prosječnih T vrijednosti (visokog ili umjereno povišenog rezultata) na nekoj od ispitivanih skala sadržaja i to, u prosjeku, na njih sedam³⁹⁷ (grafikon 3). Procenat testiranih ispitanika koji imaju navedena klinički značajna povišenja se kreće od 15,8% na skali *FRS* (*strahovi*) do 75,8% ispitanika na skali *ANG* (*srdžba*).

Treba istaći da na čak četiri testirane skale navedena odstupanja ima preko polovine testiranih ispitanika i to njih 53,7% na skali *DEP* (*depresivnost*), 54,7% na *HEA* (*zdravstvene brige*), tri četvrtine na skali *ASP* (*antisocijalne radnje* 70,5%) i 75,8% na skali *ANG*.

Grafikon 3. Procenat testiranih ispitanika koji imaju odstupanja od prosječnih T vrijednosti na skalama sadržaja (N=100)

Prilikom analize *skala komponenti sadržaja* koje predstavljaju podskale za skale sadržaja dobiveni rezultati ukazuju na sljedeća odstupanja od prosječnih T vrijednosti, a koja ukazuju na određene karakteristike MMPI-2 profila: *ANG1*- eksplozivno ponašanje (75%); *ASP2* -antisocijalna ponašanja (njih 83,6%); *HEA3*-opće zdravstvene brige i to oko tri petine (63,5%); *DEP1*-pomanjkanje poriva (64,7%); *FAM2*- porodično otuđenje i to nešto više od tri petine (65,1%); *BIZ2*- shizotipne karakteristike (47,6%); *TPA1*-nestrpljivosti (63,2%); *TRT2*- nemogućnost otvaranja (44,4%) i podskali *TRT1* –slaba motivacija (njih 41,7%); *CYN1*- mizantropska uvjerenja (njih 66,7%); *SOD1*- introverzija (45,0%) i *SOD2* –plahost (45,0%).

³⁹⁷ M=6,8; SD=3,6; minimum=1; maksimum=14; N=91.

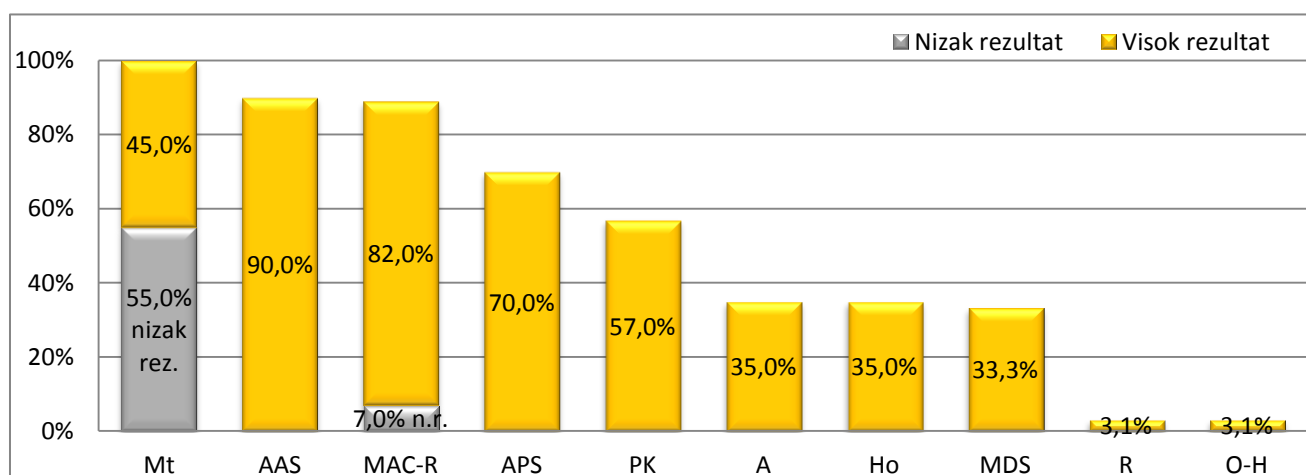
Podaci dobiveni primjenom MMPI-2 inventara ličnosti *dopunskih skala* pokazuju da svaki od 100 testiranih ispitanika ima određenu vrstu odstupanja od prosječnih T vrijednosti (visokog ili niskog rezultata) na nekoj od ispitivanih dopunskih skala i to, u prosjeku, na njih šest³⁹⁸. Procenat testiranih ispitanika koji imaju klinički značajna odstupanja u vidu povišenih rezultata se kreće od 3,1% na skali O-H (pretjerana kontrolirana hostilnost) i skali R (represija), do 90% ispitanih na AAS skali (skala priznate ovisnosti).

Treba istaći da na čak četiri testirane skale navedena povišenja ima preko polovine testiranih ispitanika i to njih 57% na skali PK (posttraumatski stresni poremećaj), nešto manje od tri četvrtine (70%) na APS -skala potencijalne ovisnosti, većina (82%) na MAC-R (revidirana skala alkoholizma), te već spomenutih 90% ispitanika na AAS (grafikon 4).

Kada se radi o odstupanjima od prosječnih T vrijednosti u vidu niskog rezultata, testirani ispitanici takav rezultat ostvaruju na dvije dopunske skale i to na skali Mt (neprilagođenost studiju) nešto više od polovine (55%), te na skali MAC-R nešto manje od desetine (7%). Na ostalim skalama nema niskih rezultata.

Na dopunskim skalama Es (ego snaga), Do (dominacija), Re (društvena odgovornost), GM i GF (skala spolnih uloga) nijedan ispitanik ne ostvaruje visoke niti niske rezultate, odnosno nisu prisutna odstupanja od prosječnih T vrijednosti.

Grafikon 4. Procenat testiranih ispitanika koji imaju odstupanja od prosječnih T vrijednosti na dopunskim skalama (N=100)

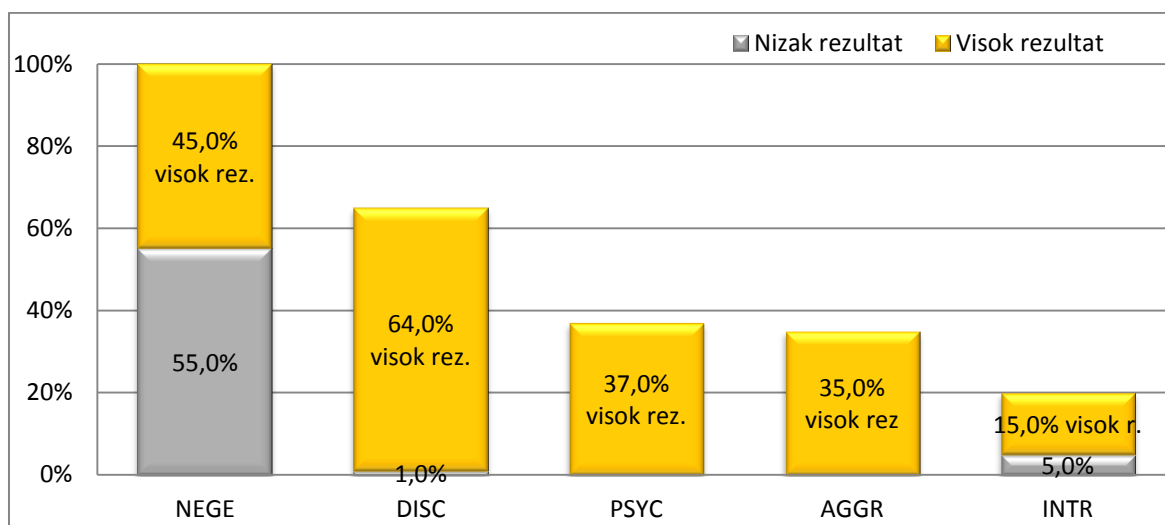

U okviru dopunskih skala, nalazi se i pet skala koje predstavljaju *skale psihopatologije ličnosti (PSY-5)*. Procenat testiranih ispitanika koji imaju odstupanja od prosječnih T vrijednosti u vidu povišenih rezultata na ovih pet skala kreće od 15% na skali INTR (introverzija/niska pozitivna emocionalnost) do 64% na skali DISC (nesputanost), kao što je prikazano na grafikonu 5.

Kada se radi o navedenim odstupanjima u vidu niskog rezultata na dopunskim skalama u okviru PSY-5 skala, značajan broj testiranih ispitanika takav rezultat ostvaruje samo na NEGE skali (negativna emocionalnost/neuroticizam) i to nešto više od polovine (55%), dok su oni koji ostvaruju nizak rezultat na preostalim skalama dosta rjeđi ili ih nema.

³⁹⁸ M=5.5; SD=1.8; minimum=2; maksimum=9; N=100.

Grafikon 5. Procenat testiranih ispitanika koji imaju odstupanja od prosječnih T vrijednosti na dopunskim skalama- PSY 5 (N=100)

Socio-demografski pokazatelji i MMPI-2

Dobiveni i analizirani rezultati kada je riječ o statistički značajnim razlikama među rezultatima na svim skalama MMPI-2 testa svih testiranih ispitanika i njihovim rezultatima prema relevantnim socio-demografskim pokazateljima, dobiveni podaci ukazuju na značajan uticaj određenih nezavisnih varijabli na MMPI-2 profil ispitanika.

Postojanje člana domaćinstva ovisnog o psihoaktivnim supstancama

Analizirajući skale MMPI-2 testa i navedenu nezavisnu varijablu, podaci pokazuju da više testiranih ispitanika koji žive sa članom domaćinstva koji je ovisan o psihoaktivnim supstancama (N=15) ostvaruje visok rezultat na skali Socijalna introverzija (Si) u odnosu na testirane ispitanike koji ne žive sa takvim članom domaćinstva (33,3% naprema 9,4%).

Postojanje člana domaćinstva ovisnog o alkoholu

Značajno više ispitanika koji žive sa članom domaćinstva koji je ovisan o alkoholu (N=38) ostvaruje visok rezultat u odnosu na ispitanike koji ne žive sa takvim članom domaćinstva na sljedećim skalama: RC8 skali- aberantna iskustva (57,9% naprema 30,6%); OBZ-opsesivnost (56,8% -25,9%); BIZ-bizarno mišljenje i doživljavanje (59,5%-34,5%); ANG-srdžba (89,2%-67,2%) i ASP- antisocijalne radnje (83,8% naprema 62,1%).

Ispitanici koji ne žive sa članom domaćinstva koji je ovisan o alkoholu (N=62) značajno više ostvaruju povišen rezultat u odnosu na testirane ispitanike koji žive sa takvim članom domaćinstva na skali: HEA1-gastrointestinalni simptomi (26,7% naprema 4,5%).

Postojanje psihičkih poremećaja kod oca

Skale na kojima ispitanici čiji otac boluje od alkoholizma (N=47) značajno češće ostvaruju odstupanja od prosječnih T vrijednosti u odnosu na one kod kojih nema poremećaja kod oca su: Hipomanija (72,3% naprema 50%); Sc1-društvena otuđenost (59,5% naprema 35,1%); RC9-hipomanična aktivacija (51,1% naprema 28,8%); ANX-anksioznost (58,7% -35,4%), OBS-opsesivnost (50% -27,1%), DEP-depresivnost (65,2%-43,8%), ANG-srdžba (89,1% -64,6%), ASP-antisocijalne radnje (80,4%-60,4%) i TPA-tip A (52,2% naprema 29,1%).

Ispitanici koji nemaju oca sa poremećajem alkoholizma češće imaju povišenje na TRT1 skali- slaba motivacija (62,5% naprema 25%).

Iskustvo predoziranja

Ispitanici koji su se jednom ili više puta predozirali (N=42) češće ostvaruju visok rezultat na skali Histerija od onih koji nisu imali takvo iskustvo (45,2% naprema 22,4%).

Dob prvog uzimanja bilo koje supstance

U slučaju konzumiranja heroina, kada je riječ o dobi prvog uzimanja i trajanju konzumiranja, rezultati pokazuju da je prosječna dob prvog uzimanja psihoaktivne supstance M=19.7 (SD=3.9). Trajanje redovnog konzumiranja u prosjeku je M=8.6 (SD=4.1).

Ispitanici koji su u doba prvog uzimanja psihoaktivne supstance imali od 15 do 18 godina, u poređenju sa onima koji su imali više od 18 godina ostvaruju visok rezultat na skalama: RC4-antisocijalno ponašanje (92,5% naprema 66,7%); RC9-hipomanična aktivacija (52,8% naprema 8,3%); AAS-skala priznate ovisnosti (93,2% naprema 66,7%); ANG-srdžba (66,3% naprema 16,7%) i TPA –tip A (69,9% naprema 30,1%).

Iskustvo intravenoznog konzumiranja psihoaktivne supstance

Psihoaktivnu supstancu je barem jednom konzumiralo intravenoznim putem 56 ispitanika. Prosječna dob prvog intravenoznog uzimanja psihoaktivne supstance je M=22.8 (SD=4.6). Ispitanici koji su psihoaktivnu supstancu uzimali intravenozno češće ostvaruju visok rezultata na skali Histerija (41,1% naprema 18,2%).

Značajno više testiranih ispitanika koji psihoaktivnu supstancu nisu koristili intravenozno ostvaruje visok rezultat na INTR skali-introverzija/niska pozitivna emocionalnost (25% naprema 7,1%).

Završetak tretmana i testovi ličnosti

Provedeni postupci testiranja statističke značajnosti razlika među rezultatima na svim skalama MMPI-2 testa svih testiranih ispitanika i njihovim rezultatima na nezavisnoj varijabli, *završavanje tretmana u trajanju od 12 mjeseci*, dobiveni podaci nam ukazuju na značajan uticaj ove nezavisne varijable na profil ispitanika.

U nastavku će biti prikazani rezultati statistički značajnih razlika između ispitanika određenih prema tome da li su završili tretmana ili nisu, u odnosu na korišteni test ličnosti. Završavanje tretmana predstavlja nezavisnu varijablu koja je imala značajan uticaj na najveći broj skala.

Ispitanici koji nisu završili tretman (N=39) u poređenju sa onima koji su završili tretman češće ostvaruju visok rezultat na: Psihopatskoj devijaciji (79,5% naprema 52,5%); Sc1-društvena otuđenost (61,3% -25%); Sc5- pomanjkanje ego uspješnosti i manjkava inhibicija (77,4% naprema 50%); Sc6-bizarni senzorni doživljaju (64,5% naprema 30%); RC2-slabe pozitivne emocije (30,8% naprema 3,3%).

S druge strane, ispitanici koji su završili tretman (N=61) u odnosu na one ispitanike koji nisu završili tretman u trajanju od 12 mjeseci češće ostvaruju visok rezultat i odstupanja od prosječnih T vrijednosti na sljedećim skalama: Hipomanija (70,5% naprema 49,7%); Pa2-bolna osjetljivost (58,3% naprema 21,4%); RC9-hipomanična aktivacija (49,2% naprema 23,1%); BIZ–bizarno mišljenje i doživljavanje (53,4% naprema 29,8%); ANG2- razdražljivost (70,7% naprema 32,3%).

DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

Pojava ovisnosti o psihoaktivnim supstancama dugo vremena je smatrana isključivim medicinskim problemom pojedinca, a danas se pojava ovisnosti o psihoaktivnim supstancama posmatra kao društveni problem. Stav o pojavi ovisnosti kao društvenom problemu otvorio je vrata i psihološkim istraživanjima ovog fenomena. Jedno takvo istraživanje jeste i ovo kojim se žele utvrditi postoji li određen karakterističan psihološki profil ovisnika

Rezultati istraživanja ukazuju na prisutnost poremećaja ličnosti i emocionalnosti kod svih ovisnika u uzorku ovog istraživanja, te dobiveni rezultati ukazuju na postojanje klinički značajnih povišenja na korištenom mjernom instrumentu kod ovisnika o heroinu.

Sveobuhvatna analiza rezultata dobivenih primjenom MMPI-2 testa ličnosti ukazuje na postojanje karakterističnog psihološkog profila ovisnika o psihoaktivnim supstancama. S obzirom da se radi o uzorku od 100 ispitanika i da su svi urađeni testovi valjani, dobiveni podaci nam ukazuju da su ovisnici o psihoaktivnim supstancama koji su došli u tretman bili spremni da govore o sebi i svojim problemima, da su na dosljedan način odgovarali na tvrdnje u upitniku, te da su imali kooperativan stav prilikom testiranja. Može se pretpostaviti da je jedan od razloga za dobivene validne profile, te neizražena sklonost ispitanika da prenaglašavaju psihopatološke simptome, iako se ne može sa sigurnošću tvrditi, činjenica da boravak u ustanovi za rehabilitaciju u kojoj su ispitanici smješteni nije baziran na medikamentoznoj terapiji, kao i činjenica da su dobrovoljno došli u tretman i samim tim pokazali određen stepen spremnosti za saradnju, što je moglo uticati na ovako dobivene rezultate.

Podaci dobiveni primjenom MMPI-2 inventara ličnosti na 6 profila ovog testa omogućavaju detaljan uvid u skale koje su najviše izražene kod ovisnika o heroinu.

Skale na kojima najviše ispitanika ostvaruje klinički značajna povišenja, a koje ukazuju na određen karakterističan profil ovisnika o heroinu su: *psihopatska devijacija, hipomanija, psihastenija, shizofrenija, depresija, posttraumatski stresni poremećaj, zdravstvene brige i muževnost-ženstvenost.*

Potrebno je naglasiti da se skala *muževnost-ženstvenost (Mf)* na kojoj svi ispitanici ostvaruju odstupanja od prosječnih T vrijednosti, razlikuje od ostalih kliničkih skala, te je za ovu skalu neopohan različit i vrlo oprezan interpretativni pristup.

Dobiveni rezultati će biti prikazani opisno, interpretirajući navedene skale na kojima klinički značajna povišenja ostvaruje najviše testiranih ispitanika, a na osnovu korištenog testa ličnosti, s ciljem jasnije slike o značenju navedenih skala.

Prema tome, kada se ovako dobiven MMPI profil za ovisnike o psihoaktivnim supstancama „prevede” u crte ličnosti, ovisnici se opisuju na sljedeći način:

„To su osobe koje su skolone kršenju socijalnih normi, sa izraženim buntovnim stavovima prema autoritetu. Impulsivni, imaju problema sa kontrolom srdžbe, skloni riziku i djeluju bez razmišljanja o posljedicama. Iako imaju uvid u problem, skloni su iskrivljavanju važnosti problema i pretjerano reaguju i na manje situacijske probleme. Ne uče na temelju iskustva i nemaju jasne ciljeve. Skloni su optuživati druge za svoje probleme i intelektualizirati probleme.

Ograničeni u djelovanju i rješavanju problema, s ograničenom tolerancijom na frustraciju. Imaju teškoće u kontroli impulsa, slabu procjenu, te promjene raspoloženja, s toga mogu biti anksiozni, napeti, nemirni, razdražljivi, uzbuđeni i oduševljeni bez razloga.

Veoma energični i aktivni, nestrpljivi i traže neposredno zadovoljenje impulsa. Akcija im je draža od razmišljanja, ali svoju energiju ne koriste mudro. Rutuina im lako dosadi pa su skloni nedovršavanju započetih aktivnosti.

Smatraju se nezrelim, djetinjastim, sebičnim i na sebe usmjerenim osobama. Iako ostavljaju dobar prvi dojam, u odnosima su površni i plitki, ne dopuštaju drugima da im se približe, te za osvarivanje svojih vlastitih ciljeva skloni su manipulirati drugima. Što se tiče porodičnih odnosa oni su vrlo burni.

S druge strane, iako su skloni nekonvencionalnom životnom stilu sebe doživljavaju drugačijim, neshvaćenim i izoliranim od drugih, oni ne znaju izraziti vlastita osjećanja. Osjećaju se nesigurno, inferiorno, prazno, beskorisno, bespomoćno, beznadno. Prisutan je osjećaj intenzivne emocionalne uznemirenosti, kao i neželjenih i uznemirujućih misli, depresivnih raspoloženja, te osjećaj da ih niko ne razumije. Zaokupljeni su brigama za svoje zdravlje.

Nisu zadovoljni sami sobom, nedostaje im samopouzdanje, svoje živote smatraju ni zanimljivim ni dobrim. Sumnjaju u sebe i sami prema sebi su kritički i podcjenjivački nastrojeni. Nesigurni u svoju budućnost, veoma im je teško da se negdje skrase, a ostavljaju dojam nezainteresovanih osoba za vlastiti život.

Ovisnici o psihoaktivnim supstancama su manje tradicionalne osobe, nemaju izražene tradicionalne muške interese.“

Provedeni postupci testiranja statističke značajnosti razlika među rezultatima na svim skalama MMPI-2 testa svih testiranih ispitanika i njihovim rezultatima na pojedinim nezavisnim varijablama, prema relevantnim socio-demografskim pokazateljima dobiveni rezultati pokazuju da postoje statistički značajne razlike na nivou od $p < 0,05$ u smislu učestalosti postojanja klinički značajnih odstupanja na korištenom testu ličnosti.

Dobiveni rezultati ukazuju da se kod ovisnika o heroinu najčešće javljaju klinički značajna povišenja na sljedećim skalama: Psihopska devijacija (Pd), Hipomanija (Ma), Psihastenija (Pt), Shizofrenija (Sc), Depresija (D), Posttraumatski stresni poremećaj (PK), Zdravstvene brige (HEA) i Muževnost-ženstvenost (Mf).

Također, dobiveni rezultati pokazuju da postoje statistički značajne razlike među MMPI profilima u odnosu na određene socio-demografske pokazatelje.

Rezultati ovog istraživanja u oblasti ovisnosti o psihoaktivnim supstancama doprinose razumijevanju ove kompleksne pojave, kao i dubljem i obuhvatnijem sagledavanju strukture ličnosti ovisnika. Mogu se koristiti u planiranju preventivnih programa ovisnosti, gdje je vrlo značajno uključivanje društvene zajednice. Rezultati značajno mogu doprinjeti u ranoj identifikaciji osoba koje su sklone ovisnosti, kako bi se pravovremeno i adekvatno reagovalo s ciljem spašavanja osobe i omogućavanja adekvatnog tretmana, ali svakako i s ciljem spriječavanja daljeg rasta broja ovisnih osoba.

Posebna korist se odnosi za rehabilitaciju i resocijalizaciju ovisnika, gdje je veoma značajno poznavanje strukture ličnosti ovisnika zbog izbora adekvatnih psihoterapijskih metoda, a što doprinosi uspješnijem psihoterapijskom tretmanu.

Ovaj istraživački rad je dao skroman doprinos u području istraživanja pojave ovisnosti u našoj zemlji, djelomičnom rasvjetljavanju ove problematike i profila osoba ovisnih o psihoaktivnim supstancama, te ukazuje na kompleksnost ovog problema.

LITERATURA:

1. Buss, D.M., Larsen, R.J. (2008). *Psihologija ličnosti* (Prijevod 2. izdanja). Jastrebarsko: Naklada Slap
2. Butcher J.N., Williams C.L. (2000). *Minnesota multifazični inventar ličnosti (MMPI-2): Bitne odrednice interpretacija MMPI-2 i MMPI-A inventara*. Republika Hrvatska, Jastrebarsko: Naklada Slap.
3. Davison, G.C., Neale, J.M. (2002). *Psihologija abnormalnog doživljavanja i ponašanja*. Jastrebarsko: Naklada Slap
4. DSM-5, (2013). *Desk Reference to the Diagnostic Criteria from DSM-5*. Washington DC USA, London England: American Psychiatric Association
5. Dujmović A. i Čolović P. (2012). *Psihopatija i osobine ličnosti kod heroinskih zavisnika u tretmanu i opšte populacije*. Originalni naučni rad, primjenjena psihologija, Vol. 5(4) str. 357-374. Odsjek za psihologiju, Univerzitet u Novom Sadu
6. Đukanović, B.(1999). *Porodice narkomana*. Sarajevo: Kaligraf
7. EMCDDA -European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (2014). *Annual Report on the State of the Drugs Problem in the European Union – 2014*. Luxembourg: Office for Official Publication of the European Communities
8. Heyman G.M., (2009). *Addiction: A disorder of choice*. Harvard University Press Cambridge, Massachusetts, and London, England. USA
9. Klapež, B.(2004). *“Živjeti bez droga”- primjena teorije izbora i realitetne terapije u radu sa ovisnicima*. Zagreb: Alinea
10. Kokkevi, A., Stefanis, N., Anastasopoulou, E., & Kostogianni, C. (1998). *Personality disorders in drug abusers: prevalence and their association with Axis I disorders as predictors of treatment retention*. Addictive Behaviors, 23(6), 841–853.
11. Radetić Lovrić, S.(2011). *Zavisnost od droga mladih- socijalno-psihološki pristup i istraživanja*. Laktaši: Grafomark
12. Narayan, R., Shams, G. K., Jain, R., & Gupta, B. S. (1997). *Personality characteristics of persons addicted to heroin*. The Journal of Psychology, 131(1), 125–127.
13. Milivojević, Z. (2007). *Igre koje igraju narkomani-transakciona analiza problematičnog uzimanja droge*. Novi Sad: Psihopolis Institut
14. *MKB-10 Međunarodna klasifikacija bolesti i srodnih zdravstvenih problema-deseta revizija*. (1999). Zagreb: Medicinska naklada
15. Petrović, P. S. (1988). *Ličnost narkomana*. Dječije novine.
16. Petrović P.S. (2003). *Droga i ljudsko ponašanje*. Peto izdanje, Beograd: Partenon.
17. Sakoman, S. (2012). *Liječenje opijatskih ovisnika- priručnik*. Zagreb: Referentni centar MZ za ovisnosti o drogama, KBC „Sestre milosrdnice“, Klinika za psihijatriju
18. Sinanović, O. (2001): *Ovisnost o drogama: uzroci i posljedice, prevencija i liječenje*. Tuzla: Medicinski fakultet.
19. Torre R., (2001). *Droge-dugo putovanje kroz noć*. Zagreb: Promotor zdravlja.

PSYCHOLOGICAL PROFILE OF HEROIN ADDICTS

Nejra Zejnullahu Suljagić, master of Psychological science
Public Institution Therapeutic Community Kampus, Canton Sarajevo

Summary

Addiction to psychoactive substances is a serious problem in today's society. It impairs both physical and psychological health, reduces working ability, changes personality traits, shortens life duration and affects an individual and their family and their community. The aim of this research is to define whether there is a specific psychological profile of psychoactive substance addicts and to examine the differences between profiles in terms of socio-demographic characteristics. The research was conducted on the sample of a hundred examinees, all of which were male heroin addicts of average age of $M=33.8$ ($SD=4.9$) who were going through a drug addiction treatment to psychoactive substances. The research was conducted in Public Institution Therapeutic Community "Kampus" in the Sarajevo Canton, in the period from 2010 to 2014. The examinees came from the whole country (Bosnia and Herzegovina). The following measuring instruments were used: MMPI-2 and POMPIDOU questionnaire. The sample was taken with reference to the consumed psychoactive substance and the period of the conducted research. Every examinee had an individual approach one month after their coming to the treatment. The examinees were in the state of abstinence, which had been confirmed by regular tests to psychoactive substances. The results gained point to the fact that heroin addicts in most cases have clinically significant increases in the following scales: Psychopathic deviation (Pd), Hypomania (Ma), Psychasthenia (Pt), Schizophrenia (Sc), Depression (D), Posttraumatic stress disorder (PK), Health anxiety (HEA) and Masculinity-Femininity (Mf). When it comes to socio-demographic indicators, the results have shown that certain socio-demographic indicators have a significant influence on the profile of heroin addicts and the differences between them. The results of this research in the area of addiction to psychoactive substances contribute to a better understanding of this complex phenomenon, and they offer a deeper and wider perspective of the structure of the addict's personality. They can be used in planning preventive addiction programs, in early identification of persons who are prone to addictions, and they are especially useful for rehabilitation and resocialization of addicts, because knowing the structure of the addict's personality contributes to a better psychotherapeutic treatment.

Key words: heroin addiction, addict's personality, MMPI-2, socio-demographic characteristics.

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ПРЕВАСПИТНИ ТРЕТМАН У ПЕНАЛНИМ УСТАНОВАМА И РАД СА ЗАВИСНИЦИМА

Драган Тодоровић³⁹⁹, дипл. психолог
Казнено-поправни завод Бања Лука

Дајана Перишић⁴⁰⁰, социјални радник
Казнено-поправни завод Бања Лука

***Апстракт:** У овом раду бавићемо се проблемом институционалног третмана зависника о психоактивним супстанцама, са нарочитим освртом на третман ове популације унутар пеналних установа. Третман зависника је сложен процес, који укључује различите фазе и активности, те мултидисциплинаран приступ овом проблему. Укратко ћемо приказати најчешће облике зависности који се сусрећу у нашем окружењу, као и методе и облике преваспитног рада са зависницима који се налазе на издржавању казне затвора. У раду ћемо се осврнути и на властита искуства у третману зависника о психоактивним супстанцама који су издржавали затворску казну у нашој установи, као и потешкоће са којима се сусрећемо у свакодневном раду на овом пољу.*

***Кључне ријечи:** зависници, третман, пеналне установе, осуђеничка популација.*

Увод

Институционални преваспитни третман представља најважнији елемент у процесу ресоцијализације личности, те у оквиру ње је и у самој функцији процеса усмјеравања и развијања позитивних особина личности. Свако усмјеравање личности треба да иде постепено, од примјене првих мјера и постизања рудиментарних успјеха, до евентуалне промјене концепта о друштву, схватања о вриједностима, која се могу постићи последице дуже и адекватне примјене третмана. То значи да је примјена третмана постепена, али ипак динамични процес, који води успјеху и преваспитању једино ако се схвати и примјењује у пракси. Када је ријеч о самој обавезности преваспитног третмана, ту затвореник треба сам да одлучи да ли ће учествовати у третману или не. Зато сам третман треба учинити толико занимљивим и привлачним да би сами затвореници жељели да учествују у њему, јер третман на који је неко приморан не може да даје добре резултате.

Институционални преваспитни третман је захтјеван процес који подразумијева минимални степен мотивације и прихваћености од стране осуђених лица да би имао ефекта. „Процес преваспитања осуђеника почиње да се остварује у затвору, гдје примјеном различитих облика третмана, долази до почетка промјене њиховог криминалног система вриједности. Али, свакако да се процес ресоцијализације не завршава у затвору, већ се наставља кроз постпенални третман после изласка осуђеника на слободу“ (Костадиновић - Вилић, Костић, 2006, стр. 147).

Иако је утицај суда значајан за успјех у ресоцијализацији, може се ипак рећи да тежиште преваспитног третмана лежи на институционалном и ванинституционалном механизму у процесу извршења кривичних санкција. Сви битни преваспитни проблеми рјешавају се у тој фази поступања са осуђеним лицем. Третман осуђених лица за вријеме издржавања казне може

---

³⁹⁹ hocu_hocu@yahoo.com

⁴⁰⁰ dajanaperisic@hotmail.com

се разврстати на више начина и то: према садржини, према категорији осуђених лица и према приступу извођења.

- Садржина третмана обухвата индивидуалну терапију, осуђенички рад, опште и стручно образовање, културно-просвјетни рад и организацију слободног времена.
- Подјела према категорији осуђених лица подразумева општи и посебан третман:

а) општи преваспитни третман осуђених лица састоји се из индивидуалног рада са осуђеним, радног ангажовања, културно-просвјетне и рекреативне активности;

б) посебни преваспитни третман односи се на оне осуђенике који се не могу успјешно укључити у општи третман. Ту спадају: стари и болесни осуђеници, алкохоличари и наркомани, затим личности којима је потребно опште и стручно образовање. Према овим личностима неопходно је предузимати посебне здравствене, образовне и стимулативне мјере ради њиховог успјешног укључивања у општи третман и остваривања основног циља извршења кривичне санкције.

У савременој психолошкој пракси примјењују се бројни приступи у институционалном преваспитном третману осуђеника, који су, зависно од развијености затворских система, различито и заступљени. У казнено-поправном заводу Бања Лука најчешће се примјењују сљедећи приступи, који представљају и компоненте институционалног преваспитног система:

Морално-педагошко васпитање и образовање; Подразумијева да се у депривисаним условима педагошки помогне осуђеницима у схватању њихове статусне ситуације и превазилажењу изгубљеног повјерења у себе. Педагошки рад се, такође испољава и кроз образовање осуђених лица. Помоћу различитих облика рада и средстава масовне комуникације, подиже се образовни и културни ниво осуђеника и обезбјеђује њихова комуникација са стварним збивањима у друштвеном животу на слободи.

Радна терапија; Основни услов преваспитања осуђеника је у стицању радних навика и афинитета према раду, што се постиже њиховим укључивањем у различите облике радних активности. Основни предуслови за рехабилитациону функцију радне терапије су да рад задовољава осуђено лице, да води очувању и повећању његове радне способности, те да колико је год могуће, одговара професионалној оријентацији на слободи. Путем рада се постиже дисциплина, сарадња, пријатељство и друге позитивне моралне вриједности, као и адекватан однос према средствима рада.

Слободно вријеме; Организовано и креативно коришћење слободног времена осуђених лица, са циљем да се остваре културно-образовни и рекреативни садржаји, у непосредној је вези са материјалним и просторним могућностима, потенцијалима кадра који се овим бави у затворским условима, те структуром осуђених лица. Најчешћи програмски садржаји су: организовање предавања, биоскопске представе, праћење ТВ програма, упознавање са садржајима дневне штампе и слично. Доста пажње се посвећује рекреативним активностима, те у складу с тим у установама дјелује и велики број секција као што су: спортске, ликовне, музичке, рачунарске, литерарне и резбарске секције.

Награђивање и кажњавање; Ове методе представљају основни механизам дјеловања и њихов крајњи садржај. У савременим пенитенцијарним системима користи се механизам кажњавања и награђивања као посебна метода позитивног утицаја на осуђенике и припремања њихове социјалне адаптације. Та метода се састоји с једне стране у награђивању осуђених лица у облику давања погодности, проширивањем одређених права и могућности, давањем допушта, слободнијег кретања и друго, а с друге стране у ускраћивању погодности, смјештаја у одвојене просторије (тзв. самице) и слично. То значи да су кажњавање и награђивање тијесно повезани и да се међусобно допуњују, па се с тога не смију занемарити ни један нити други метод.

Реализација третмана кроз принципе преваспитног рада

Реализација цјелокупног преваспитног третмана заснива се на и у оквиру саме педологије, кроз утврђене принципе преваспитног рада. Преваспитање затвореника је, такође засновано на одређеним принципима, јер без тога не би било могуће ни започети ни завршити ту дјелатност. Принципи јесу основне идеје на којима се базира читав систем извршења казни лишења слободе, тј. постизања сврхе ресоцијализације.

Сви који учествују у преваспитању затвореника у казнено-поправним установама најчешће свој рад базирају на следећим принципима:

Принцип познавања личности затвореника; Успјех преваспитног третмана зависи од доброг познавања личности затвореника и, управо због тога, са упознавањем личности затвореника се почиње са самим доласком у установу.

Принцип интеграције затвореника; Познавање основних карактеристика затвореника утиче и на избор колектива (осуђеничких група) у које ће бити распоређени. Од самог уклапања и прихватања правила која намеће нова (затворска) средина зависи и спровођење самог преваспитног третмана.

Принцип повјерења и поштовања достојанства затвореника; Овај принцип захтијева да се са затвореницима поступа у смислу поштовања њихове личности, њиховог људског достојанства, да се води рачуна о чувању њиховог физичког и душевног здравља. Забрана дискриминације затвореника уједно представља и потребу поштовања његове личности и прихватања га онаквог какав јесте, без предрасуда и личног осуђивања.

Принцип свјесног и активног учешћа затвореника у преваспитном процесу; Само активним учешћем затвореника у преваспитном третману, високим нивоом свијести и личним ангажовањем, можемо очекивати успјешне исходе њихове ресоцијализације. Подстицање осуђеника да у свом преваспитању и сами учествују, представља значајан принцип у нашем систему извршења казни.

Принцип индивидуализације; Индивидуализовано приступање има за циљ да код осуђених лица буди и развија осјећај одговорности за властито понашање, да их ослобађа негативних утицаја и подстиче на прихватање позитивних вриједности. Принцип индивидуализације показује поштовање личности сваког затвореника понаособ.

Принцип свестраности преваспитног рада; Један од основних принципа без којег је незамислив преваспитни рад јесте управо овај принцип. „У условима извршења казне затвора, свестран рад са осуђенима подразумијева настојање да се цјелокупна личност осуђеног мобилише разноврсним активностима процеса преваспитања“ (Пантелић, 1983, стр. 79).

Принцип јединства преваспитног утицаја; Преваспитање је ефикасно само онда када је свим радницима позната сврха кажњавања, као и циљеви преваспитног рада. Поштовање личности, познавање дужности и права осуђеника, јединствен однос према њима мора бити општа особина свих службеника запослених у казнено-поправним заводима.

Методe које се користе у институционалном третману

При самом избору метода преваспитног рада, стручно особље поред принципа којима се служи, мора и имати широк спектар мултидисциплинарних метода. Како је свако осуђено лице индивидуа за себе, у складу с тим се и бирају и примјењују различите методе рада, па смо их разврстали у двије групе, и то опште и посебне методе преваспитног институционалног рада.

Опште методе

Метода разговора; Ово је метода која се прожима и испреплиће и кроз друге методе, будући да се комуникација са људима најчешће остварује разговором. Интервју, као најчешћа варијанта ове методе, појављује се у два облика, и то као дијагностички и као терапијски, односно васпитно-корективни интервју. Приликом испитивања личности, веома је важан први интервју, који свакако подразумева и одређену припрему васпитача за вођење разговора (упознавање са расположивом документацијом о затворенику). Због тога је јасно дефинисање интерперсоналних односа у првом разговору основно правило ове методе. Без обзира на врсту разговора, по карактеру или функцији, сваки контакт васпитача и затвореника увијек је службени контакт, а његов карактер и функција ће директно зависити од предмета разговора, односно проблема за разрешење. За успјех разговора потребно је, осим познавања техника разговора, и повјерење затвореника у васпитача које се стиче само онда када затвореник осјети добронамјерност, бригу и искрени интерес за разрешење његовог проблема.

Метода анализе садржаја; Документација о затворенику садржи низ посебних јединица, од пресуде која се извршава са свим њеним садржајем, преко социјалне анамнезе са терена, до биографских и анамнестичких података из пријемног одјељења, или, ако је затвореник рецидивиста, и документације са претходног издржавања казне. Управо због тога је ова метода важна за одређивање и спровођење преваспитног третмана. Посебно долази до изражаја приликом писања извјештаја или одобравања погодности, гдје је неопходно анализирати сву валидну документацију, анализирати цјелокупни период у току издржавања казне затвора како би се дао ваљан приједлог о одобравању погодности или мишљење о успјешности ресоцијализације.

Метода опсервације; Значај посматрања је у томе што је за утврђивање одређених ставова и судова о затворенику, осим његовог вербалног прихватања или тврдње, потребно и опсервирање његовог понашања у различитим ситуацијама. Сама опсервација може да се разликује према мјесту, у различитим условима које чине: стамбени дио казнено-поправне установе, круг павиљона, спортски терени, радно мјесто, образовни центар и слично. На основу посматрања затвореника често се могу видјети одређени проблеми које затвореник не жели или не смије да пријави васпитачу. Ова метода је, такође јако важна код давања приједлога оцјена и одређивања класификационих група од свих служби.

Биографска метода; Ова метода налази своју примјену у оквиру студије случаја у пријемном одјељењу, а њен практични значај је у томе што се из података добијених овом методом, може сагледати значај утицаја појединих фактора у развоју личности. Биографском методом се настоји сачинити уздужни пресјек - тада и тамо, као и попречни пресјек актуелног стања личности - сада и овдје.

Метода експеримента; Ово је једна од метода која своју примјену у пракси налази када се желе провјерити одређене претпоставке о понашању затвореника у другачијем окружењу. Плански се убацују нови фактори или детерминанте за затворениково понашање. То може бити, на примјер промјена радног мјеста, стамбених услова, повећање или смањење контроле, пуштање затвореника у слободније ситуације за њега и слично. Експеримент је у казнено-поправним установама по својим одликама тзв. природни експеримент, односно експеримент у природним условима. Ова метода се често примјењује приликом одобравања вањских радилишта (ван установе).

Посебне методе

Метода увјеравања - персуазија; Увјеравање је, као метода рада, усмјерено на промјене у рационалној сфери преступника, које треба да прекрије емоционалне црте секундарно рационализацијом. У примјени ове методе се најчешће користе и одређена помоћна средства као што су: објашњење, директна поука и савјет, примјер, сви облици стицања знања, критика и

самокритика, састанци колектива итд. Метода увјеравања се најчешће користи приликом радног ангажовања затвореника када сматра да предложени посао не приличи или не одговара његовим способностима, склоностима или интересовањима, или на примјер када затвореник добије негативан одговор на молбу за помиловање, условни отпуст или ванзаводску погодност.

Метода навикавања; Навике саме по себи могу бити позитивне или негативне у односу на вриједносни систем друштвене заједнице, па самим тим, ако су негативне, могу бити узрок невоља онеме ко их има. Методом навика покушавамо да код затвореника створимо правилан однос према раду и радним обавезама, почнемо са формирањем хигијенских навика, као и навика правилног коришћења слободног времена. Процес формирања навика полази од захтјева, преко објашњења њиховог смисла, методе и технике извршења, до вјежбања уз контролу. Код затвореника најчешће је потребно развијати читав низ навика, од здравствено-хигијенских до културних и радних, јер је степен њихове формираности до доласка у установу доста различит и углавном низак.

Метода подстицања; У преваспитном процесу веома је важно подстицати напоре и поткрепљивати мотиве да се промјене постојеће негативне навике и неприхватљиво понашање затвореника. За подстицање се користе различита средства, чија вриједност зависи од индивидуалних својстава онога кога подстичемо. У том смислу се користе обећања, одобравања, примјери, оцјењивања, похвале, награде, такмичења и слично. Као подстицај у преваспитању посебан значај код затвореника имају помиловање и условни отпуст, јер се тиме даје повјерење и на неки начин потврда да је дио издржане казне постигао своју сврху, те да се очекује да затвореник више неће чинити кривична дјела. Управо због тога стално подстицање и охрабривање затвореника да настави са позитивним трендом понашања утиче на њихову рехабилитацију.

Метода спрјечавања и присиљавања; Средства ове методе јесу: надзор, опомена, забрана и захтјев, а као таква усмјерена су првенствено према асоцијалним и антисоцијалним понашањима затвореника, и то не само да би се спрјечило деструктивно дејство на друге, већ да би се и сами они навикли на одређено прихватљиво понашање. Приликом примјене средстава ове методе казна се често покушава преусмјерити у упозорење, опомену или условну казну, уколико се претпоставља да би се на тај начин успјело адекватније утицати на понашање осуђеника. Наравно, овакав начин је примјењив код лакших прекршаја и нарушавања кућног реда. Лица према којима је примјена казне неизбјежна су она лица која пружају физички отпор или свјесно уништавају материјална средства. Дисциплинска казна је, без сумње васпитно-поправна мјера којом се затвореници упозоравају да не чине оно што је прописима забрањено. Систем извршења кривичних санкција предвиђа кажњавање затвореника за повреду нормативног понашања и правила радне дисциплине. Комисија коју именује руководилац установе спроводи поступак и изриче казне. Предвиђене казне су: укор, писмени укор, опомена, забрана располагања новчаним средствима, одузимање погодности и упућивање у самицу до 20 дана са могућношћу условног одгађања извршења дисциплинске казне самице за вријеме до шест мјесеци. Како, када и коју казну примијенити, велики је проблем за оне који користе казну као средство ресоцијализације. Њени ефекти зависе од врсте казне, интензитета, фреквенције, природе односа између особе која кажњава и особе коју кажњавају, као и од услова у којима се врши кажњавање. Неправилна примјена казне веома често доводи до фрустрација, конфликта и негативних ефеката по личност у цјелини. Уравно због тога, сви службеници у казнено-поправним установама који имају непосредан контакт са затвореницима морају познавати основне захтјеве и постулате на којима се темељи казна као средство ресоцијализације.

Затворска средина и зависност о психоактивним супстанцама

Теорије кажњавања и казнени третмани и правила су доживјели многе трансформације и промјене, као резултат различитих утицаја као што су масовна друштвена кретања у неким периодима, ратна дејства, процеси дестабилизације породице, економска неједнакост, промјене у односу на моралне и друге вриједности, технолошки напредак итд. Пораст криминалитета и

асоцијалног понашања, те измјене у структури затворске популације су већ више од једног вијека тема заједничког рада стручњака из области пенологије и криминологије на међународном плану. Стандардна минимална правила за поступање са затвореницима, усвојена у Женеви на Првом конгресу Уједињених нација за спречавање криминалитета и за поступање са деликвентима 1955. године, представљају кодекс стандарда и праксе који се темеље на општој сагласности земаља које су их усвојиле. Иако Правила нису законски обавезна њихов утицај као практичног кодекса понашања стално расте.

Концепт ресоцијализације кроз систем третмана базираног на диференцирању, класификацији и смјештају у циљу спровођења специфичних програма третмана на индивидуалном нивоу мијења улогу затворског система у смислу да он све мање има сврху у заштити друштва и осуди криминалног понашања, а све више у организовању помоћи кроз процес ресоцијализације и смањивању штетних посљедица затварања. Циљеви ресоцијализације се мијењају, све више се наглашава значај контаката са вањским свијетом за вријеме издржавања казне, поступак отпуштања поприма другачије значење, улога затворског особља постаје све комплекснија и значајнија, рад и образовање су у функцији преваспитања, а третман посебних категорија осуђених, као што су зависници, захтијева нове приступе и методе.

Темељно начело у третману осуђених лица је израда и провођење индивидуализованих програма извршења казне затвора, који обухватају сљедеће елементе:

- утврђивање ризика и потреба осуђеног лица;
- радно ангажовање на одговарајућим пословима, а у складу са његовим знањима, радним навикама и радној способности,
- утврђивање потреба за образовањем и оспособљавањем, те укључивање у одговарајуће програме школовања, односно оспособљавања;
- цјеловита дијагностика осуђеног у сврху утврђивања здравственог стања, те пружање примјерене здравствене заштите;
- укључивање у обавезна лијечења због изречених сигурносних мјера (зависност о дроги и алкохолу, психијатријско лијечење);
- специфична психолошка, психијатријска, социјална, медицинска и правна помоћ током извршења казне затвора;
- посебна помоћ кроз примјерене облике индивидуалног и групног рада;
- помоћ у избору садржаја и облика, као и организацији коришћења слободног времена;
- контакти са вањским свијетом (породица, пријатељи, послодавци, центар за превенцију и третман зависности, невладине организације и др.);
- програм припреме за отпуст на слободу;
- помоћ након отпуста;
- врсте и опсег остварених погодности.

Посебне третманске активности намијењене осуђеним лицима - зависницима о психоактивним супстанцама, могли бисмо разврстати у неколико група:

- програми едукације о злоупотреби опојних дрога;
- смањење штетних посљедица злоупотребе дрога;
- савјетодавне активности;
- здравствена нега у сврху побољшања општег здравственог стања и третирања ризичних болести затвореника - зависника (хепатитис Б и Ц, ХИВ);
- психосоцијална помоћ;
- групни рад.

Едукативни програми

Проводе се индивидуално и/или групно. Едукативни програми могу се изводити као самостални програми или заједно са другим програмима. Намијењени су свим категоријама зависника.

Смањење штетних посљедица злоупотребе дрога

Резултати неколико истраживања проведених у европским затворима показују да скоро половина зависника о опојним дрогама након лишења слободе наставља узимати дроге. Због отежаних услова набавке стерилних игала за интравенозно узимање дроге у затворима је у просјеку седам пута већа вјероватност размјене игала међу зависницима о дрогама. У нашем затворском систему тежиште на смањењу штетних посљедица узимања дрога стављено је на савјетовање зависника о опојним дрогама о ризицима за здравље који произлазе из узимања дрога. Осим тога, затвореницима - зависницима о опојним дрогама пружа се неопходна здравствена њега, посебно зависницима код којих је дијагностификован хепатитис Б и Ц, као и ХИВ позитивним осуђеницима.

Групни рад са зависницима

Групни рад са осуђеницима представља вриједан ресурс у третманском поступању, који је често неоправдано занемарен. Увођење овакве врсте рада, у комбинацији са индивидуално-савјетодавним радом, нуди могућност за подизање степена задовољства осуђеника третманом и животом уопште у пеналним условима. Такође, отвара могућност за кориговање осуђеника и смањивање стопе рецидива, у случају правилног усмјеравања особа у програме.

У нашој установи се тренутно спроводе четири програма групног рада: рад са рањивим категоријама, програм ненасилне комуникације, програм развоја ефикасности за запошљавање и групни рад са зависницима о психоактивним супстанцама. Сви програми подразумевају један једнопочасовни сусрет у току недеље у групи до 12 осуђеника, тако да се групни рад са сваком од наведених категорија спроводи једном мјесечно. Током сеанси са осуђеницима - зависницима исти се суочавају са проблемом зависности, уче о зависности, анализирају који су фактори допринијели јављању зависности код њих, доносе животне планове, уче о могућностима лијечења и опредјељују се за неку од њих, добијају сазнања о могућностима социјалне подршке и подстичу се на тражење исте итд.

Ипак, с обзиром да у нашем систему извршења казне затвора не постоје посебни програми за третман осуђених лица - зависника о психоактивним супстанцама и да исти казну издржавају заједно са осталом осуђеничком популацијом, те да тренутно постојећи облици рада са овом специфичном популацијом, без ординирања супституцијске терапије, нису довољни у смислу адекватног и сврсисходног третмана њихове болести зависности, у наставку рада даћемо кратак приказ неких учинковитих облика психосоцијалних интервенција у затворском систему.

Међународна искуства у раду са зависницима

Амерички национални институт за злоупотребу дрога (National Institute on Drug Abuse) је 2006. године објавио 13 начела третмана зависника у казнено-поправном систему:

- Зависност о дрогама је болест мозга која утиче на понашање.
- Опоравак од зависности захтијева учинковит третман.
- Третман треба трајати довољно дуго да створи стабилне промјене у понашању.
- Процјена је први корак у третману.
- Пружање услуга у складу с потребама појединца важан је дио учинковитог третмана.
- Злоупотребу дроге током третмана треба пажљиво пратити.

- Третман треба укључити факторе који су битни за криминогено понашање.
- Казнено-поправна супервизија треба бити укључена у план третмана за осуђене зависнике, а водитељи третмана требају бити свјесни нужности супервизије.
- Континуитет помоћи и подршке је кључан за поновно укључење зависника у заједницу.
- Равнотежа између награда и санкција потиче просоцијална понашања и судјеловање у третману.
- Осуђени с присутним коморбидитетом зависности и менталних потешкоћа често захтијевају интегративни приступ третману.
- Лијекови су важан дио третмана за одређен број осуђених зависника.
- Планирање третмана за осуђене зависнике, који живе у заједници или се поново враћају у заједницу, треба укључивати стратегије за превенцију и третман озбиљних, хроничних болести као што су ХИВ/АИДС, хепатитис Б и Ц и туберкулоза.

Процјена зависниковог ризика од рецидива представља први корак у дефинисању тока третмана, те врсти и интензитету услуга које ће му бити понуђене унутар затворског система. Важно је истаћи да су зависници изузетно хетерогена скупина и да је врло битно правилно и тачно процијенити степен криминогених ризика и потреба, тежину зависности, али и степен опоравка појединог зависника, како би му се понудио адекватан програм третмана који ће циљати управо на његове потребе. Након процјене ризичности потребно је идентификовати криминогене потребе, односно дефиците који утичу на криминално понашање.

Криминогене потребе нас упућују на то у којем смјеру ће се кретати програм. Истраживања сугеришу осам криминогених потреба: историја антисоцијалног понашања, антисоцијалне особине личности, антисоцијални обрасци размишљања, дружење са особама антисоцијалног понашања, породични и брачни проблеми, проблеми на послу/у школи, низак ниво задовољства са антикриминалним провођењем слободног времена, злоупотреба алкохола и дрога. Након идентификовања криминогених ризика и потреба, зависника је потребно укључити у програм који одговара његовим криминогеним потребама и степену ризика.

Код третмана зависника, посебна се пажња мора посветити нивоу зависности на којој се исти налази, односно степену опоравка и широком спектру био-психо-социјалних додатних потреба (нпр. потреба за лијечењем од ХИВ-а, тренинг животних и родитељских вјештина, психијатријски третман и друго). Да би се смањио ризик од зависничког и криминалног поврата код зависника, није довољно само смањити жељу за психоактивном супстанцом него је нужно довести до промјена у стилу живота. Зависника је потребно научити новим обрасцима мишљења и понашања, чијом интернализацијом долази до поступне промјене у вриједносном систему. Тек на овом нивоу може се говорити о реалном смањивању ризика од зависничког, а тиме и криминалног поврата.

Бројне новије студије дају доказе о великом напретку у третману починилица кривичних дјела зависника о психоактивним супстанцама кроз модел криминогених ризика и потреба. Многе земље, као што су САД, Канада, Енглеска, Велс, Шкотска и Аустралија, али и многе друге, имплементирале су модел криминогених ризика и потреба у своје националне стратегије, те се он користи у третману зависника на слободи, а посебно у третману зависника који се налазе на издржавању казне у казнено-поправним установама. Преглед научне и стручне литературе показује да програми за зависнике утемељени на принципима криминогених ризика и потреба смањују рецидивизам за 25 до чак 60 посто. Такође, истраживања високоризичних зависника, који су били укључени у интензивне програме, потврдила су знатну редукацију рецидивизма код ове групе осуђених лица. Овиме се посебно потврђује нужност и важност добре и тачне процјене ризика.

У вези са процијењеним ризицима и потребама затвореника - зависника који се укључују у третман, врло је битно имати на уму генералну (општу) респонзивност и специфичну респонзивност на третман. Генерална респонзивност подразумијева усклађивање програма и

интервенција за зависнике утемељених на доказима са њиховим криминогеним потребама. Научно доказани модели третмана за зависнике о дрогама који знатно придоносе смањењу рецидивизма су различите когнитивно-бихевиоралне стратегије и модели социјалног учења, те би такви модели требали бити усклађени с криминогеним потребама зависника како би третман био учинковит.

Специфична респонзивност односи се на креирање генералних модела третмана и интервенција учинковитих за групу зависника, који су усклађени са специфичним потребама зависника као што су стилови учења, ниво мотивације, особине личности, јаке стране зависника. Специфична респонзивност укључује и усклађивање карактеристика осуђеника и терапеута, те усклађивање карактеристика терапеута и типа интервенције, што се за успјешан третман, такође сматра врло важним фактором.

Од осталих облика третмана зависника у затворима значајно је заступљен и модел терапијских заједница. У САД дјелују многе терапијске заједнице које постижу позитивне резултате у смањењу стопе рецидивизма и злоупотребе дрога.

Успјешним у третману зависника показали су се и когнитивно-бихевиорални програми. Резултати су показали позитивне учинке таквих приступа у смањењу рецидивизма. Овакви учинци углавном не вриједе за приступе који се темеље само на бихевиоралној терапији, него већином код програма који комбинују когнитивне и бихевиоралне технике. Когнитивно-бихевиорална терапија у третману зависника темељи се на начелу да је зависност научно понашање које је могуће модификовати. Когнитивни приступ примарно је усмјерен на промјену зависничког понашања кроз промјену погрешне когниције (нпр. дисфункционална увјерења) која одржава понашање, или кроз промицање позитивне когниције (нпр. самоефикасност) или мотивације за промјену понашања.

Често кориштени приступи су когнитивна терапија, превенција релапса и терапија мотивацијског оснаживања. Бихевиорални приступи примарно су усмјерени на промјену понашања кроз учење условљавањем - класично и оперантно условљавање. Таквих је приступа много и међусобно су различити, али укључују интервенције којима се настоји уклонити класично условљени одговор (нпр. изложеност подражају и превенција одговора) или се заснивају на инструменталном условљавању (нпр. оснаживање за заједницу) или управљању пожељним понашањем стимулацијом путем награде и казне, при чему се позитивна понашања „за неузимање дроге“ позитивно поткрепљују.

Закључак

Третман зависника о психоактивним супстанцама који се налазе на издржавању казне затвора, у систему извршења затворских казни у нашој земљи, није посебно регулисан и одвија се у оквиру уобичајног третмана осуђених лица. Иако се према овој популацији спроводи индивидуализовани третман, најчешће појачаног интензитета преваспитног рада, као и да се са овом популацијом обавља и групни рад, тренутно не постоје посебни психосоцијални програми за рад са овом групом осуђеника. Будући да искуства из развијених земаља показују да се кроз специфичне интервенције и посебно осмишљене програме могу постићи значајни резултати на пољу ресоцијализације и смањења стопе рецидивизма код зависника обухваћених оваквом врстом пенолошког третмана, евидентно је да су додатне едукације запослених и увођење посебних третманских процедура у рад са зависницима који издржавају затворску казну добродошле и неопходне.

Литература

1. Верстер, А. и Банинг, Е. (2003). *Информација о супституционој терапији за зависност од опијата*. Еурометворк. <http://putokaz.org.rs/pdf/INFO_O_SUPST_TERAPIJI.pdf>. Приступљено 16.08.2017. године.
2. *Зборник радова из пенологије* (2009). Бања Лука: Пенолошка организација Казнено-поправног завода Бања Лука.
3. Карседо, Ј.Р. и сарадници (2008). *Men and Women in the Same Prison: Interpersonal Needs and Psychological Health of Prison Inmates*. International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology. <<http://ijo.sagepub.com/cgi/content/abstract/52/6/641>>. Приступљено 04.04.2009. године.
4. Костадиновић-Вилић, С. и Костић, М, (2006). *Пенологија*. Ниш: СБЕН.
5. Мацановић, Н. (2011). *Ресоцијализација осуђених лица*. Бања Лука: Бесједа.
6. Мацановић, Н. (2009). *Нови живот је могућ*. Сарајево: Фондација партнерство за здравље.
7. Мацановић, Н. и Купрешанин, Ј. (2016). *Положај зависника у неформалном систему пеналних установа у Републици Српској*. Криминалистичке теме - Часопис за криминалистику, криминологију и сигурносне студије. <<http://krimteme.fkn.unsa.ba/index.php/kt/article/view/111/pdf>>. Приступљено 16.08.2017. године.
8. Митрић Аћимовић, Д. (2013). *Имплементација и евалуација групних форми рада са осуђеницима*. Андрагошке студије, 2, 137-148. <www.as.edu.rs/pdf/articles/338>. Приступљено 16.08.2017. године.
9. Надаревић, Д. и Мацановић Н. (2014). *Пенолошка андрагогија*. Бања Лука: Европски дефендологија центар за научна, политичка, економска, социјална, безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања.
10. *Опиоидна супституцијска терапија (ОСТ) - Водич за особље казнено-поправних установа* (2014). Сарајево: Програм увођења опиоидне супституцијске терапије (ОСТ) у казнено-поправне установе у Федерацији Босне и Херцеговине. <<http://www.zzjzfbih.ba/wp-content/uploads/2014/08/OST-vodi%C4%8D-za-osoblje-KPZ-FINALNI.pdf>>. Приступљено 16.08.2017. године.
11. Пантелић, Д. (1983). *Пенолошка андрагогија*. Београд: Висока школа унутрашњих послова.
12. *Смјернице за психосоцијални третман овисности о дрогама у здравственом, социјалном и затворском саставу* (2014). Уред за сузбијање злоупотребе дрога Владе Републике Хрватске. <http://www.emcdda.europa.eu/attachements.cfm/att_231223_EN_HR04_Smjernice_za_psih_osoc_tretman-USVOJENE.pdf>. Приступљено 16.08.2017. године

INSTITUTIONAL EDUCATIONAL TREATMENT IN PENAL INSTITUTIONS AND WORK WITH ADICTS

Summary

In this paper we deal with the problem of institutional treatment of addicts on psychoactive substances, with particular reference to the treatment of this population within penal institutions. Addiction treatment is a complex process that involves different phases and activities, and a multidisciplinary approach to this problem. We will briefly outline the most common forms of addiction that we encounter in our environment, as well as the methods and forms of overworking with dependents who are serving prison sentences. In this paper we will also look at our own experience in treating addicts on psychoactive substances that have served the prison sentence in our institution, as well as the difficulties we encounter in everyday work in this field.

Key words: *addicts, treatment, penal institutions, prisoners.*

Прегледни рад
УДК: 316.624:613.8-057.874
ДОИ: 10.7251/DDADP1702520R

СПРЕЧАВАЊЕ ПОЈАВЕ ЗАВИСНОСТИ ОД НАРКОТИКА, АЛКОХОЛА И ПУШЕЊА КОД УЧЕНИКА У ШКОЛАМА

Проф. др Петар Ђ. Рајчевић⁴⁰¹

Учитељски факултет у Призрену – Лепосавић
Универзитет у Приштини – Косовска Митровица

Сажетак. Здравље је највеће богатство. Без здравих појединаца нема здравог друштва и обрнуто. Зато је потребно залагање и за једно и за друго. Здравствено васпитање заједно са физичким једно је од подручја (или компоненти) које доприноси формирању складне, вишестрано развијене личности и као такво брига свих наставника у оквиру могућности које им пружају садржаји њихових наставних предмета. Проводећи године свог детињства у школи, изван школе у дружењу са вршњацима и посматрајући одрасле на медијима или у стварном животу, код извесног броја деце формирају се и негативне навике. Појаве зависности од наркотика, алкохола и пушења у школама, присутне у свим срединама и на све млађем узрасту, захтевају да им се посвети већа пажња. Деца имају право на срећно одрастање и развој. То не би смело да буде само вербално опредељење. Потребна је смишљена и координирана акција родитеља, школе и државних органа задужених за безбедност и друге делатности, како би се утицало на спречавање употребе а тиме и на појаве зависности од наркотика, алкохола и пушења код ученика у основним и средњим школама.

Кључне речи: здравље, зависност, наркоманија, алкохолизам, пушење, ученик

Увод

*Прво човек узима дрогу, затим дрога узима
дрогу, на крају дрога узима човека.
(Кинеска пословица)*

Када не би било опасности које се појављују на путу стасавања детета ни васпитање не би имало тако значајну улогу. Оно и постоји ради тога да младима осигура здраво одрастање, физичку и здравствену чврстину и отпорност, стицање потребних знања и формирање способности и навика које им омогућују успешно преузимање обавеза од одраслих и сналажење у новим животним ситуацијама. Тај задатак није лак. Ни у стабилнијем времену, са признатим вредностима, нису сви родитељу били успешни у тој својој обавези. Проблем је сложенији у времену препуном промена, изложеном бројним неповољним утицајима. Промене у друштву и начину породичног живота другачијег од традиционалних потреба и навика, отвориле су могућност мноштву других утицаја на личност детета од којих нису сви само корисни. Међу такве, између осталог, убрајамо дружење деце у разноврсним ситуацијама (у школи, рођенданима, екскурзијама, слободном времену, изласцима) и сусретање са појавама или могућностима употребе наркотика, алкохола и цигарета код деце школског узраста. Оне су најопасније и могу најштетније да утичу на здравље деце па је зато потребно да им се посвети посебна пажња. Познато је да је преваспитавање тежи поступак од васпитања. Зато је важно превентивно деловање. Добро осмишљен и организован, разноврстан васпитно-образовни рад сасвим сигурно доприноси да деца школског узраста и млади схвате значај здравог начина живота, вредност учења и рада за успех у свему па и у животу који живе и који је пред њима.

---

⁴⁰¹ petar.rajcevic@pr.ac.rs

Ванредни професор

Дефинисање основних појмова

Основни појмови, значајни за рад којим се овом приликом бавимо, су: здравље, зависност, наркотици (наркоманија), алкохолизам, пушење, ученик, школа. У овом делу рада они се укратко дефинишу како не би дошло до неспоразума о чему се расправља и на шта се мисли.

Одавно је позната дефиниција здравља у којој се оно одређује не само као одсуство болести, већ као потпуно физичко и психичко благодостање. Здрав човек је задовољан, умерено срећан, способан за извршавање свих својих обавеза и користан члан породице и шире заједнице којој припада. Циљ је да такав остане што дуже, по могућности до краја свог живота, те да у сваком тренутку може да послужи као пример својој и млађим генерацијама.

Зависност је појава која указује да нешто није у реду код личности, било да се ради о одраслом човеку или детету, ученику. Када чујемо ту реч најчешће помислимо на навик у појединца да не може да функционише без свакодневне употребе извесних облика дроге, алкохола и пушења цигарета. Зависности претходе појаве које називамо задовољство и страст. Свети Климент Александријски који је живео од око 150. до 215. године нове ере на сликовит начин описао је страсти. Он сматра да сваки онај ко свој живот везује за тело умртвљено страстима, варварин је исто тако као и онај ко везује жива човека за лешину и оставља да обоје иструну.

Наркоманија - «то је болест тела, душе и духа» (Нанић, 2002: 11). Наркоманија је „првенствено болест породице.

Када се говори о лијечењу наркомана, без комплетне акције друштва и породице, без шире друштвене акције, то је готово немогуће“ (Милијевић, 2003: 285). Проблеми у функционисању породице доводе до ове појаве. Светска организација за заштиту здравља под наркоманијом у најширем смислу те речи сматра „не само употребу наркотика и алкохола, него и пушење дувана. Да, у ствари, наркоманија и почиње од пушења дувана. Човек се најпре учи да удише дим. Лудост! Ни једна животиња не удише дим. Она живи на свежем ваздуху, а човек, упркос здравом разуму, почиње да пуши. Зашто? Да би код себе изазвао посебно стање“ (Нанић, 2002: 41). У другом извору се за наркоманију каже да је то „зависност од дрога“ (Бацковић, 2003: 3). Наркоманија је „стање повремених или сталних *тровања* (интоксинације) проузрокованог *поновљеним уношењем* дрога (природних или вјештачких) које су штетне по појединца и друштво“ (Бацковић, 2003: 5-6). Наркоманија је „дијагноза коју поставља лекар или тим љекара последице детаљног испитивања и утврђивања знакова зависности“ (Бацковић, 2003: 7-8). Слични термини речи наркоманија су: зависност од дроге, токсикоманија, злоупотреба или немедицинска употреба дроге итд.

Најчешћа зависност је од марихуане, екстазија и хероина. Код особа под дејством марихуане карактеристичне појаве су: проширене зенице, црвене очи, киселкаст мирис из уста, смех без повода, неповезана прича, појачана жеља за храном (једе истовремено и слано и слатко), налажење у торби или џепу ризле (папирића за умотавање траве) или листића који личе на осушену траву.

И особе под дејством екстазија имају карактеристично понашање. Екстази се углавном злоупотребљава на журкама где се слуша техно музика. Екстази блокира центар за регулацију температуре, а појачава потребу за активношћу. Особа може 6 до 8 сати непрекидно да игра у дискотеци. То доводи до превеликог загревања организма (дехидратације) а понекад може да доведе и до смрти. Услед претеране ноћне активности деца могу да спавају и по 10 и више сати. Дешава се често да се уз све ове психоактивне супстанце злоупотребљавају и различите таблете, као и тзв. енергетска пића.

Манифестације код особа под дејством хероина су: сужене зенице, успореност покрета, избегавање разговора, нагли губитак телесне тежине, пад интересовања за свакодневне активности (неред у соби, запуштена одећа, фризура и сл.).

Алкохолизам је „свако поновљено пијење, без обзира на количину и учесталост, које ствара одређене проблеме и компликације (здравствене и/или социјалне)“ (Станковић, 2003: 4). Алкохолизам се сврстава у болест трећу по учесталости у свету. На првом месту по распрострањености су кардио-васкуларне (болести срца и крвних судова). На другом месту су малигне болести (разни облици рака). „Процена СЗО је да 3 % светског становништва болује од

ове болести. Да би заиста схватили размере ове болести, сваки статистички број алкохоличара треба помножити са 3, јер алкохолизам појединца директно угрожава још најмање три особе из непосредног окружења алкохоличара (брачног партнера, дете/децу, родитеље, колеге са посла...)“ (Станковић, 2003: 3). Страдају и трпе слаби и недужни.

Први контакт са алкохолом, у нашим крајевима, јавља се још у детињству. Родитељи деци дају различите врсте пића да пробају са изговором да се загреју, да се засладе, да поправе крвну слику и слично. То се наставља у друштву са вршњацима на прославама рођендана и сличних догађаја. „Обичај је у многим нашим крајевима да се већ новорођенчету даде да сише крлицу умочену у алкохолно пиће како би се смирило и престало плакати“ (Худолин, 1971: 25). На тај начин ствара се могућност постепеног навикавања или развоја алкохолизма. Зато „треба отклањати од омладине уопште сва шпиритуозна пића...“ (Пелагић, 2005: 190). Њихова доступност сигурно утиче и на одлуку да се пробају и употребљавају у разним приликама и поводима. Њихово својство или карактеристика је да након почетне употребе мање количине изазивају потребу за све већом количином.

Пушење (Rauchen; курение) дувана сматра се почетним стадијумом наркоманије. „Према данашњим схваћањима, пушење је овисност, па према томе и болест. Због велике раширености и опасности за здравље, постало је здравствени и социјални проблем. Међутим, у друштву се обично не схваћа као болест... Опасност од пушења расте с трајањем пушења и бројем попушених цигарета у току дана, а смањује се с престанком пушења. Опасност је већа ако је навика стечена у адолесцентној доби. Пушачи чешће од непушача поболијевају и умиру од рака плућа, бронхитиса, болести срца и крвних жила, чира желуца и дванаесника. Пушење неповољно дјелује на мајку и плод у току трудноће. Одвикавање од пушења, као једина успјешна мјера за спречавање настајања посљедица пушења, за пушача је напорно и тешко. Зато је дјелотворније спријечити стјецање навике. Како се она ствара у младости, најважнији је рад с омладином (Поткоњак и Шимлеша, 1989: 281-282). Следећи проблем представља то што су многи родитељи и наставници такође пушачи. Легално раде фабрике за прераду дувана и производњу цигарета доступних свима.

Појаву како домороци пуше суве листове неке биљке и испуштају дим кроз нос и уста ако се она ствара у младости, описао је у свом дневнику 06. новембра 1492. године Кристофер Колумбо. Управо његови морнари сматрају се првим пушачима у Европи. Шпанци су први европски народ који 1595. године узгајају дуван у својим прекоморским колонијама и у великим количинама га увозе у Европу. „Данас је навика 'испуштања дима кроз нос и уста' веома раширена по читавом свету. На жалост, посебно у нашој земљи и опет, на жалост, посебно међу младима“ (Боровић, 2003: 4). Чудно је како у нашим преопширним наставним плановима и програмима за основне школе има места за разне садржаје а да се овако важни и животно значајни заобилазе и/или недовољно обрађују. Можда се о овој теми понекад и разговара али то није довољно јер нема ефекта, резултата. Не долази до смањења употребе цигарета и уношења дуванског дима у организам код деце школског узраста – ученика. „Болести изазване пушењем укључујући рак и срчана обољења, усмртиће 6,4 милиона људи 2015. године, што је 50 одсто више него што ће покосити сида, показало је истраживање научника Светске здравствене организације“ (Видаковић, 2008: 88). Ови подаци указују на потребу озбиљнијег приступа према проблему у школи и међу ученицима.

Ученик (старији израз, ђак) (Schüler, ученик) је полазник одређеног облика образовних институција (основних и средњих школа). Он је учесник дидактичко-комуникацијских стваралачких активности које су усмерене на његово образовање, васпитање, активно укључивање у друштвену заједницу. „У дидактичком трокуту уз наставника и наставни садржај ученик се третира као важан фактор наставе, па се због тога у педагогији велика пажња усмјерује на проучавање ученика, одређивање њиховог педагошког статуса и третмана, помоћ у учењу и напредовање у току школовања, диференцијацију и индивидуализацију рада ради оптимализације њиховог развоја итд.; укратко, ученику је школовање и учење основна дјелатност и ту дјелатност треба с бројних аспеката знанствено истражити“ (Поткоњак и Шимлеша, уредници, 1989: 457). У савременом дидактичком схватању ученик се посматра као субјект наставног процеса у школи чија иницијатива и предлози се одобравају и прихватају.

Школа је установа за образовање и васпитање ученика под руководством наставника. За млађу децу предвиђене су основне школе, за старију средње школе. Познате су и посебне школе: музичке, верске, школе за децу са посебним потребама. Могу да буду државне и приватне. У нашем случају занима нас да ли школа чини довољно и шта може да учини више у спречавању појава употребе дуванског дима, алкохолних пића и наркотичких средстава и навикавања на њих код деце школског узраста.

Потреба и могући начини спречавања појаве зависности од наркотика, алкохола и пушења код ученика школског узраста

Од свих друштава и држава очекује се да користе у пракси проверене методе, средства и научна достигнућа у борби против болести зависности до којих долазе и на која упућују Светска здравствена организација, Уједињене нације и службе влада многих земаља. Њихови органи и организације упозоравају на појаве бекства школске деце и омладине од стварности, тенденције да не одрасту, као и на „хедонистички модел живљења, да се живи сада и што брже, бунт против насиља и рата, ауторитета одраслих у породици, школи и друштву...“ (Вујовић, 2006: 3). Ове околности усмеравају извештај број младих да траже „решење“, утеху и олакшање у конзумирању средстава као што су дувански дим цигарета, алкохолна пића и различите врсте дроге.

Квалитет живота сваког појединца зависи од његових тежњи, жеља, настојања. Што су тежње и мисли узвишеније и племенитије може се очекивати да ће такав бити и целокупни живот. А. С. Макаренко писао је у својим делима и говорио да сваки човек мора да има нешто радосно испред себе у свом животу, неки план, пожељни циљ, смисао, чијем испуњењу се нада и на чијем остварењу непрекидно ради. Такав став заступају сви педагози и многи родитељи.

Они родитељи који не навикавају своју децу на одређене тешкоће, напоре, не поступају на прави начин. Таква деца при наиласку на извесну препреку прибегавају неприхватљивим поступцима. Траже утеху и „налазе је“ у разним стварима. Појединци или групе самостално или добровољно изопштене из заједнице са идеалним, највишим и најширим, доживљавају и себе и свет око себе као бесмислицу, наметнуту тиранију, неразумну трагедију. Траже смисао тамо где га нема. Лутају. У разним животним проблемима сигурност, утеху, љубав и осећање смисла свог постојања на земљи траже у уживању у стварима – дувану, алкохолу, дрогама. Међутим, „личност није могуће свести на организам. Личност – то је пре свега дух, душа, а тек затим тело“ (Нанић, 2002: 50). Изрека „здрав дух у здравом телу“ мора де се прошири и на варијанту „без здраве душе нема ни здравог тела“. Важно је развијати обоје у подједнакој мери.

Време у коме живимо карактерише све већи број зависника од ствари. Неки од таквих предмета од којих се све више зависи и којима се служи су (уз телевизију, аутомобиле и мобилне телефоне) и цигарете, алкохол и дрога. Највиши смисао и циљ живота – усавршавање тела и духа у врлинама, приближавање идеалном, своди се на материјално, на служење стварима, идолопоклонство.

Када су пороци, о којима говоримо, у питању, најбоље је да се ученици информишу о сазнањима до којих је дуготрајним истраживањима дошла наука. Тако, на пример, наставници могу упознати ученике који су пробали дувански дим и у ситуацији су да наставе да га употребљавају, тј. да им то пређе у навик са следећим садржајем: „Ако се настави са пушењем, у каснијем периоду долази до трајног нарушавања комплетне женствености. Појављује се чак и храпав, дубок, промукао глас. Промене у гласним жицама жена пушача настају због више разлога.

Навешћемо неке:

- на путу ка плућима, отрови и топлота дуванског дима оштећују гласне жице
- када дође до озбиљних промена у структури гласних жица, то ће се манифестовати промуклим, храпавим, „напуклим“ гласом жене пушача

• постоје озбиљне могућности и појаве тумора (рака) гласних жица“ (Боровић, 2003: 9). Осим тога, због смањеног нивоа женских полних хормона, односно нарушеног система ендокриних жлезда, код жена пушача долази до појаве маљавости тела. „Због наведених разлога, али и свакодневне топлотне иритације лица дуванским димом, долази и до појачане

маљавости лица жена које пуше. Ова појава зове се хирзутизам. У првој фази, може се манифестовати појавом појачаних маља изнад горње усне као код мушкарца!“ (Боровић, 2003: 10). Исти аутор наводи и податке да су лице и кожа код жена пушача у 66 % случајева показивали знаке превременог старења. Код жена непушача појава превременог старења утврђена је само код 4 % посматраних жена.

Осим трошења пуно новца на цигарете пушач има и друге штете од ове појаве. То су: стални, непријатни мирис тела и одеће попут непразњене пепељаре, превремене боре на лицу, нездрава жућкасто-сива боја лица, жути зуби и прсти, храпав, груб и промукао глас, појачана маљавост по лицу и телу, губитак женствености жене.

Доктор Боровић сматра да пушење може да буде и један од разлога неуспешних покушаја да нешто научимо, запамтимо, успешно репродукујемо и применимо. Уместо животно важног кисеоника плућа пушача испуњава отровни облак дима. У њему се налази неколико хиљада отровних материја. Преко крви ти састојци доспевају у мозак. Дим цигарете садржи и крвни отров – угљен моноксид. „На месту где би требало да се веже кисеоник, везује се овај отров и одмах затим доспева у мозак што, поред осталог, омета и процес памћења. Због тога пушење дувана изазива неквалитетно формирање енграма (трајна промена органске супстанце која долази као последица утицаја надражаја, чулних утисака – у овом случају угљен монооксида), а пушачи констатују да имају ’рупу у памћењу’, нарочито у тренуцима када желе да понове, репродукују научено“ (Боровић, 2003: 20). Никотин (биљни отров присутан у дуванском диму) има, поред осталог, особину да сужава крвне судове. Свака употребљена цигарета привремено смањи проток крви кроз мозак за око 10 %.

За успешније, лакше и трајније учење, професор Боровић предлаже поштовање и придржавање одређених правила. На првом месту наводи правилну исхрану која подразумева намирнице богате витаминима из „Б комплекса“. Мисли се на житарице (црни хлеб или кувано жито), интегрални пиринач, воће и поврће. За обезбеђивање довољних количина фосфора такође неопходног за трајно упамћивање нужно је да се у исхрани употребљавају интегралне житарице, јабуке, риба,

За опскрбу мозга довољним количинама свеже крви и кисеоника потребно је одржавати добру физичку кондицију и редовно се бавити лакшим спортским активностима (ходање, пливање, вожња бицикла, одбојка, тенис и слично). „Пауза за ручак или кафу су време које треба искористити за умно ’протезање’ и друштвене контакте. Петнаестоминутна шетња брзим ходом напољу окрепљује тело, бистри ум и отвара врата чулним подражајима из спољашњег света. Упустите се за то време у бодрење ума у миру, ширење интеракција у мозгу. Ангажујте неколико колега са посла да крену у шетњу, да разговарате или организујете групу за дискусију током паузе или ручка“ (Кац и Рабин, 2005: 85). Упутства су намењена одраслим људима али би корисне навике требало стварати већ у периоду школовања.

Не сме се запостављати ни брига о редовном одласку на спавање. То би требало да буде најкасније два сата пре поноћи. Осим тога, сваке ноћи треба обезбедити 8 сати здравог сна ради редовне и правилне синтезе хормона мелантонина.

Познат је и вредан спомињања пилот пројекат у Гимназији „Јован Јовановић Змај“ у Новом Саду покренут са тежњом да се формира покрет младих за заштиту од болести зависности (наркоманије, алкохолизма и никотинизма). Замишљен је као школска секција слободних активности. Полази се од уверења да је превенција најефикаснији лек за спречавање сваке болести па и болести зависности.

Иницирани пројекат разматрали су следећи органи: 1. Савет родитеља, 2. Школски одбор, 3. Тачки парламент и 4. Наставничко веће. После тога упућен је захтев Министарству просвете и спорта да одобри Пројекат заштите младих од наркоманије, алкохолизма и никотинизма као и да одобри формирање Покрета младих за заштиту од болести зависности.

У оквиру циља и задатака се каже: „Хватање у коштац са **несагледивим злом** какве су болести зависности (наркоманија, алкохолизам и никотинизам-пушење) код деце и омладине могуће је једино применом **свеобухватних мера превентивних активности**, свих **субјеката друштва** (државе, града, општине, породице) а нарочито **школе и ученика**“ (Вујовић, 2006: 112. Полази се од сагледавања појаве болести-зависности од поменутих појава у конкретной средини. Мисли се на школу, одељење, појединце.

Потреба укљичавања ученика у школи да што боље спознају то несагледиво зло заснива се на сазнању да до тих нежељених појава, употребе и злоупотребе, непожељних средстава и долази због недовољног познавања њихове штетности и непромишљања о њима. Идеја је настала на основу раније постојеће секције под називом Друштво трезвењака. Односила се на спречавање зависности од употребе алкохола.

Утицај школског живота није увек само позитиван. У ову институцију долазе ученици из најразноврснијих средина и породица. Сустретање деце у таквим околностима може да доведе младе у свакодневна искушења. У њима се, из радозналости, рађа жеља да пробају различите врсте психоактивних супстанци. Наставак њихове употребе доводи до болести зависности и убрзаног пропадања личности. „Према бројним истраживањима види се да се број ученика који злоупотребљавају психоактивне супстанции – дуван, алкохол и дроге, повећава генерацијски, по разредима, али је евидентно и ширење злоупотребе психоактивних супстанција и на све млађи узраст ученика“ (Вујовић, 2006: 113). Цитирани аутор истиче да једини начин да се заустави погубно ширење болести зависности представља систематски превентивни рад. Мора доћи до холистичког приступа свих одговорних у друштву.

Стицање знања о врстама психоактивних супстанци, њиховој штетности на организам и друга знања представљају полазну основу. Од сваке индивидуе се очекује да схвати да свака врста употребе средстава о којима говоримо на изванредан начин „доводи до потискивања проблема присутних у свакодневним активностима ученика, али након престанка дејства проблем се поново јавља; односно, психоактивна супстанција га није решила“ (Вујовић, 2006: 114). Уз знања неопходно је да млади (ученици) стекну и одређени ниво вештина (умења) у вези са избегавањем узимања дувана, алкохола и дрога, макар се то односило само на пробу. Умења, односно вештине могу се стицати у оквиру психолошких радионица.

Предлог је да ученици стичу знања и умења о превенцији болести зависности у настави, сваког дана у сваком одељењу, тако што ће 4 до 6 минута излагати о различитим аспектима превенције болести зависности. У ваннаставним активностима изграђују се вештине заштите од болести зависности кроз учешће у психолошким радионицама.

Анимација ученика за учешће у разноврсним активностима које доприносе развоју стваралачких способности, радости и задовољства, сматра се такође веома важном у превентивном смислу. Мисли се на учешће ученика у спортским, културним и другим секцијама и организацијама у оном времену ученика које им остаје након завршених свих обавеза у школи и код куће.

Највредније је да целокупну активност у Покрету воде и учествују у организовању млади. „Од одраслих се очекује стручна, организациона и друга потпора и подршка“ (Вујовић, 2006: 115). Стручњаци из друштвене средине (родитељи, здравствени радници, свештеници, радници МУП-а...) и из школе (професори, бивши ученици школе, студенти...) на првом кораку припремају тзв. ученике – предњаке. Таква лица се оспособљавају као предавачи, водитељи и аниматори који се претходно оспособе, тј. стекну потребна знања и умења. Утицај поменутих чинилаца на степен постигнућа „предњака“ тј. на оспособљеност за преношење знања и вештина на своје вршњаке и млађе од себе, након извесног времена се проверава, како би се дошло до уверења да они могу да успешно обаве очекивани задатак.

У обзир долазе сви облици рада у настави. Ученици путем фронталног облика рада свакодневно у сваком одељењу освежавају тј. допуњавају знања у трајању од 4 до 6 минута. Наставни садржаји се односе на врсте психоактивних супстанција и њихово дејство на организам, најглавније узроке због којих личност посеже за овим средствима, о друштвеној условљености болести зависности и слично. И у ваннаставним активностима до изражаја долазе пре свега фронтални и групни облик рада.

Умења и вештине о избегавању узимања психоактивних супстанција организује се на слободним активностима уз учешће припремљеног водитеља (ученика), педагога и психолога школе. Након предавања ученицима се пружа могућност постављања питања о свему што је у вези са темом. Једну од могућих активности представља и приказ стручних књига и часописа који се односе на превенцију болести зависности. Са истим циљем може да се прикаже адекватан филм. Осим тога, од ученика се понекад тражи да пишу радове о превентиви болести зависности. Успешнији радови могу да се објаве у школском листу или средствима јавног

информисања. Пожељно је, такође, да се реализује сарадња са другим школама и покретима на превенцији болести зависности, како би се разменила и упоредила искуства.

Како би био организован и систематичан, рад родитеља, просветних и здравствених радника и самих ученика на превенцији, подразумева постојање плана превентивних активности на изграђивању вештина заштите. У њему су садржана основна обавештења о 1. природи психоактивних супстанци, 2. њиховом штетном дејству на људски организам и 3. изграђивање вештина ученика како да се одупру притисцима и искушењима кад се нађу у прилици да пробају психоактивне супстанце.

Помоћу припремних радионица изграђују се вештине самозаштите чији смисао је да се ученици свесно, снагом своје воље одупру притисцима својих вршњака, старије деце, па, чак, и својих родитеља да узму неко од штетних средстава. Примењује се групни облик рада. Врши се подела улога по групама, у којима, поред наставника учествују и вође група као аниматори. Циљ је да се кроз разговор и дискусију што боље уочи штетност коју доноси злоупотреба психоактивних средстава. „Нарочито је важно **уочити и усвојити модел понашања** у одређеној ситуацији. Усвојен став помоћу модела понашања, омогући ће ученицима да се у неудареној стварности боље снађу и избегну и тај први контакт са дрогом, алкохолним пићем, дуваном..., што је често од пресудног значаја“ (Вујовић, 2006: 117). Да би се вештине изградиле потребно је понављање покрета, радњи и понашања. То важи и за поменути модел. Понављањима он се задржава у свести и помаже у ситуацијама кад му је најпотребније, тј. кад се ученик нађе без могућности да добије савет или упозорење од некога добронамерног са стране (родитеља, наставника, пријатеља).

Поменути модел је међу стручњацима у свету прихваћен као најефикаснији облик превентивне заштите ученика. Најједноставније се спроводи уз помоћ позоришне игре. „Припреми се садржај и поделе улоге. Пожељно је да сви ученици у групи буду укључени у игру. Након представе, или друге врсте активности извршења задатака, организује се разговор и **закључивање**. Ученици улоге замењују док се не усвоји одговарајући модел понашања“ (Вујовић, 2006: 117).

Чланови Покрета младих за заштиту од болести зависности (замишљеног по новосадском моделу) могу бити млади – ученици и одрасли који не пуше, не користе алкохолна пића нити дроге. Осим њих чланови овог Покрета могу бити и они ученици који јавно пред одељењем изјаве да неће убудуће употребљавати психоактивне супстанце.

Покрет се организује тако да има Скупштину покрета, руководство одељења, чланове школског савета и средства Покрета. Из сваког одељења бирају се по два представника који сачињавају скупштину. Од њих се бирају по један председник, заменик (из супротне смене), економист, секретар, благајник и хроничар. И руководство одељења има председника и заменика, секретара, благајника и економисту. Покрет шаље председника и његовог заменика у Школски Савет за заштиту од болести зависности. За обављање потребних активности прикупљају се финансијска средства из разних извора: чланова, добротвора, школе, Одбора за превенцију болести зависности града – општине.

У школи и изван школе могу се организовати бројне спортске, културне, просветне и друге активности. Могуће су: шаховска секција, стонотениска секција, карате секција, атлетска секција, секције спортова на води, одбојкашка секција, кошаркашка секција, стреличарска секција, стрелачка секција – ваздушна пушка, бицикличка секција, рецитаторска и драмска секција, фолклорна секција, певачка секција, музичка секција, реторичка секција, литерарна секција, ликовна секција, секција црвеног крста, планинарска секција и друге.

Да би Покрет младих за заштиту од болести зависности стално постајао што јачи предвиђена је сарадња на нивоу школа у Републици Србији и изван ње. Размишљања су узела у обзир и међународну сарадњу. Од ње се очекује да окупља младе из дијаспоре. На таквим сусретима они би се упознавали са својим коренима, језиком, културом, историјом, вером, традицијом. Исто тако, током године одређен број чланова Покрета треба да оде код својих вршњака који живе у другим земљама.

Пошто постоји Закон о забрани пушења у затвореним просторијама, добро је да се ученици на време упознају и са његовим садржајем. Ако виде да је то заиста сложен проблем и да му се приступа на организован и одговоран начин, сигурно је да ће се ученици правилно поставити према њему и изабрати здравље уместо болести. Биће да је проблем присутнији код

одраслих. Њихово понашање и поступци често не могу послужити за пример, који је одувек био најделотворније васпитно средство.

Закључак

Тежећи за срећом у животу, што је нормална појава, сви људи је не схватају на исти и прихватљив начин. У тим тежњама они пробавају различита средства, њихове укусе, облике и мирисе. Тако, између осталог, долазе и до омамљујућег удисања дуванског дима из фабрички на савремен начин израђених цигарета, употребе бројних врста алкохолних пића, дроге. Наведена средства карактеристична су по томе што, након почетне употребе и мање количине, изазивају потребу за поновљеном потрошњом а тако и за стварањем навике на њихову сталну употребу, све већим количинама које воде у болест зависности и пропадање личности. Нарочита могућност да ту погреше постоји код деце у развоју. Зато је важно да се о томе размишља, говори и пише.

Човек који конзумира алкохол оправдава се у свим случајевима. Пије јер је срећан, пије кад је несрећан. Пије кад нешто важно добије, пије кад нешто изгуби. Овоме се придружују удисање дуванског дима а све чешће и на све млађем узрасту и дрогирање. На путу удаљавања од изворног смисла постојања човека као разумног бића или највишег створа, како га је називао Јан Амос Коменски, огреховљењем душе, неминовно долази и до оскврнућа, односно пропадања тела.

Потребно је јединствено и одговорно деловање друштва, школе, породице, вршњака, средстава информисања и других фактора. Од школе као најорганизоване институције задужене за бригу о васпитно-образовном развоју младих генерација, очекује се највише. Она би, пре свега, требало да делује превентивно у складу са старом изреком: „Боље спречити него лечити“. Утичући на стицање разноврсних знања и развијање многобројних способности и навика, пре свега радних, школа својим чињењем доприноси оснаживању сваке личности. Тако припремљен појединац у могућности је да без већих тешкоћа и фрустрација решава све животне препреке на које наилази, постиже успехе који га испуњавају задовољством и мотивишу на још виша прегнућа и постигнућа. У том случају неће тражити утеху. Поготово не у нечем нездравом и штетном. Правилно формирана личност права је вредност и претпоставка за функционисање здраве породице али и за здраво, хумано и просперитетно друштво у целини.

Начин живота савременог човека и заказивање појединих фактора васпитања доприносе да наступе слабости, пропусти и недостаци који узрокују потешкоће у функционисању личности у развоју. Ако се и тада не делује како треба тешкоће постају још веће. Човек може да постане ковач своје среће само ако је здрав, способан за рад, подношење тешкоћа, напора и задовољан. Употреба средстава као што су дувански дим, алкохолна пића и дроге, сигурно не доприносе таквом стању. Из тих разлога потребно је да се посвети максимална пажња (примени холистички приступ проблему) и омогући организовање осмишљених активности (наставних и ваннаставних) од стране трезвеног и свесног дела друштва, у сврху превентивног деловања, тј. спречавања њихове употребе и формирања навике њиховог редовног коришћења, које сасвим поуздано води сваку такву личност у пропаст, психичку и физичку.

Литература

1. Бацковић, Анђа (2003): *Наркоманија*. Београд: ИП „Жарко Албуљ“.
2. Boljević, Nikola (1995): *Higijena. Udžbenik za studente učiteljskih fakulteta i viših pedagoških škola*. Priština: ITP – Unireks – DD Nikšić, Medicinski fakultet – Priština.
3. Боровић, Петар (2003): *Пушење*. Београд: ИП „Жарко Албуљ“.
4. Видаковић Жоја, Живојин (Приредило) (2008): *Сачувајте здравље*. Торонто: Издавач аутор.
5. Видаковић Жоја, Живојин (Приредило) (2011): *Сачувајте здравље*. Београд: Ж. Видаковић.
6. Вујовић, Милован (2006): *Превенција болести зависности код деце и омладине (наркоманија, алкохолизам и никотинизам – пушење)*. Нови Сад: Фонд за помоћ Србима Тома Максимовић. Нови Сад: Гимназија Јован Јовановић Змај.

7. Група аутора (1998): *Улога школе у борби против насиља и дроге*. Београд: Министарство просвете Републике Србије.
8. Дмитровић, Петар (2004): *Живот вођен интимом. (Стручно-популарна литература за лица која раде у процесу васпитања и образовања)*. Бијељина: Педагошки факултет у Бијељини.
9. Кац Лоренс, Рабин Менинг (2005): *Сачувајте свој мозак виталним*. Београд: Драганић.
10. Лутовац, Слободан (2006): *Порочне болести*. Линц: Српска православна црквена општина.
11. Милијевић, Светозар (главни уредник) (2003): *Педагошки разговори (зборник радова)*. Бања Лука: Друштво педагога Републике Српске.
12. Нанић, Мирко (приредио) (2002): *Пресвета спаси нас од дроге*. Шид: Српска Православна Заједница.
13. Пелагић, Васа (2005): *Народни учитељ*. Београд: Феникс Либрис.
14. Поткоњак Никола и Шимлеша Петар (Уредници), (1989): *Педагошка енциклопедија, 2*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства...
15. Samardžić, Svetomir (Nedatirano): *Školska higijena*. Leposavić: Univerzitet u Prištini: Učiteljski fakultet.
16. Stajić Mihailo, Slijepčević Dragan, Vujović Svetlana (2003): *Vodič kroz bolesti zavisnosti*. Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
17. Станковић, Зоран (2003): *Алкохолизам*. Београд: ИП „Жарко Албуљ“.
18. Hudolin, Vladimir (1971): *Što je alkoholizam?* Zagreb: Institut za proučavanje i suzbijanje alkoholizma, Savez protiv alkoholizma i drugih narkomanija u SR Hrvatskoj, Udruženje klubova liječenih alkoholičara, Republički odbor Crvenog križa Hrvatske.
19. Štajnberger Ivan, Čolak Branislava, Milojković Nenad (2006): *Kako otkriti zlo u sebi i drugima? Čovek – dobar ili zao*. Београд: Plato.
20. <http://www.nezavisne.com/zivot-stil/zivot/Srbi-piju-vise-i-od-Rusa/428209,02.06>. 2017, 18:50

PREVENTION OF DRUG ADDICTION, ALCOHOL AND SMOKING AMONG THE PUPILS AT SCHOOLS

Petar Rajcevic, PhD. Full Professor
Teacher Training Faculty in Prizren – Leposavic

Summary

Health is the most precious wealth. Without healthy individuals there is no healthy society and vice versa. That is why we should care about both. Health education, together with physical education is one of the areas (or components) which contribute to formation of a harmonious, versatile personality and as such should be a concern of all teachers within the possibility offered by the contents of their subjects. Spending their childhood at school and outside school, watching adults in media or in real life, may lead a certain number of children to adopt negative habits. The fact that drug addiction, alcoholism and smoking among the pupils at school are present in all places, even at an early age, certainly requires our attention. Children have right to a happy childhood and development. This should not be just a verbal commitment. There should be a well-planned and coordinated action of parents, school and state authorities responsible for safety and other activities, in order to prevent the use of drugs, alcohol drinking and smoking thus preventing addiction among children at primary and secondary schools.

Key words: *health, addiction, drug addiction, alcoholism, smoking, pupil.*

DRUŠTVENA ISKLJUČENOST MARGINALNIH GRUPA I PRISTUP OSTVARIVANJU OSNOVNIH PRAVA U DRUŠTVENOJ ZAJEDNICI

mr Irmela Ćosić,⁴⁰²
doc.dr sci Idriz Ćosić, dipl.ecc⁴⁰³

Sažetak: Položaj marginalnih grupa u društvu zahtijeva kompleksniju analizu i poseban pristup u obradi postavljene problematike. Pored standardno marginaliziranih grupa, u novije vrijeme zastupljen je koncept tzv. socijalne isključenosti, koji se, za razliku od nekih drugih sličnih termina usmjerava na nepovoljan odnos pojedinca prema društvenoj okolini. Siromaštvo, nezaposlenost, prvenstveno dovode do marginalizacije pojedinca i grupe i to je najrasprostranjeniji oblik. Pored toga ne treba zanemariti i dalje marginalizaciju etničkih skupina, kod nas su to najčešće Romi, zatim druge grupe koje se razlikuju po spolu, seksualnoj opredijeljenosti itd. Cilj rada je da se ukaže na određene probleme sa kojima se susreće savremeno društvo sa siromaštvom i socijalna isključenost pojedinaca ili grupa izvan društvene zajednice, kao što su osobe sa invaliditetom, Romska populacija, trgovina ljudima, rodno diskriminisane osobe i drugi. Pored toga društvene institucije treba da pruže pojedincima i marginaliziranim grupama koji su izloženi riziku od socijalne isključenosti mogućnosti za sticanje prilika i resursa koji su nužni za puno sudjelovanje u privrednom, društvenom i kulturnom životu. Marginalizirane grupe ili pojedinci treba da uživaju u životnom standardu i dobrobiti koji se smatraju normalnim u društvu u kojem žive.

Ključne riječi: marginalne grupe, diskriminacija, socijalna isključenost, siromaštvo, žrtve nasilja, izbjeglice

Uvod

Socijalna isključenost je glavni društveni problem savremenog doba, koji potiskuje stare i ustaljene pritupe siromaštvu i marginalizaciji. Ona nije slobodan izbor, već predstavlja pokazatelj nejednake raspodjele socijalnog i materijalnog bogatstva, slabljenja socijalne solidarnosti, potiskivanje pojedinaca i društvenih grupa na margine društva što onemogućava njihovo učestvovanje u društvenim aktivnostima. Drugim riječima socijalna isključenost znači nedostatak društvenih veza i moći, dezintegriranost, marginalizaciju, društvenu otuđenost i nepovoljan položaj u političkom, ekonomskom i socijalnom smislu. Socijalna isključenost je višedimenzionalan proces koji slabi povezanost pojedinca i zajednice, što je više obilježja po kojima je osoba isključena, ona postaje ranjivija.

Socijalno isključivanje razlikuje se od siromaštva kao takvog, te pažnju usmjerava na široku lepezu faktora koji pojedince ili grupe lišavaju mogućnosti raspoloživih većini populacije. Kako bi aktivno i zadovoljno živjeli, pojedinci moraju da budu u stanju ne samo da se prehrane, obuku i nađu krov nad glavom, nego da imaju pristup neophodnim dobrima i uslugama, kao što su gradski prijevoz, telefon, osiguranje i bankarske usluge. Da bi zajednica i društvo bili integrisani, neophodno je da njihovi članovi imaju zajedničke institucije, poput škola i zdravstvenih centara. Zajedničke institucije doprinose osjećanju društvene solidarnosti kod ljudi. Isključenost se više shvata kao proces koji pojedince sprečava da učestvuju u svim aspektima života jednog društva, zato što su siromašni, zato što nemaju osnovne kompetencije ili zato što su diskriminisani.

---

⁴⁰² mr psihologije, Irmela Ćosić, dipl. pedagog-psiholog, e-mail: irmelica@hotmail.com

⁴⁰³ doc. dr sci Idriz Ćosić, dipl.ecc, e-mail: cosic.idriz@gmail.com.

Problem koji se postavlja u radu predstavlja marginalne grupe društva ili pojedinci, pogođeni siromaštvom, zatim osobe sa invaliditetom, bilo da se radi o urođenom invaliditetu ili invaliditetu nastalom kroz životni razvoj, te mogućnosti rješavanja problematike s ciljem uključivanja u društvenu zajednicu. Sledeći problem koji je obuhvaćen u radu jeste marginalizirani položaj romske populacije i najznačajniji segmenti obuhvaćenih zdravstvom, obrazovanjem i drugim bitnim elementima dostojnog za prihvatljivo uključivanje u društvo. Problem izbjeglica, prinudno iseljenih ili pak interno raseljenih lica, koji su na neki način marginalizirani u društvenoj zajednici, svakako predstavlja poseban segment kojem treba posvetiti posebnu pažnju. Svjedoci smo dešavanja u posljednjih nekoliko godina, na prostoru cijelog Balkana, pa i Evrope i Azije, gdje je veliki broj prisilnih migranata pokrenuo niz pitanja sa kojima se susreće savremeno društvo. Žrtve nasilja, najčešće žene i djeca kao žrtve nasilja spadaju u socijalno isključene kategorije i stavljaju se neopravdano na margine društva.

Visok stepen netolerancije prema ovoj kategoriji vidljiv je i jako rasprostranjen. Kao visoko profiliran problem predstavljaju žrtve trgovine ljudima. Ovaj problem je doživio svoju ekspanziju ne samo na prostorima Balkana nego predstavlja problem svjetskih razmjera. Pored navedenih marginaliziranih grupa u društvu, svakako svoje mjesto na marginama zauzimaju i rodno diskriminisane grupe i pojedinci. Društvena zajednica svakako treba da se posveti marginaliziranim grupama i da svojim programima i zakonskim rješenjima doprinese za socijalno uključivanje u društvo. Ovaj problem svakako neće biti iskorijenjen, ali se može umanjiti broj marginalno izostavljenih pojedinaca i grupa, koji u konačnici mogu biti od koristi za društvenu zajednicu.

Uticaj siromaštva u marginalizaciji društvenih grupa i pojedinaca

Siromaštvo se definiše na različite načine, ali generalno najčešće se prate njegove karakteristike koje se ogledaju kroz: Rasprostranjenost koja predstavlja broj osoba ili domaćinstava, koji se mogu smatrati siromašnim prema postavljenom kriterijumu, koji se najčešće definiše kao linija siromaštva. Rasprostranjenost se najčešće iskazuje preko stope siromaštva, odnosno učešća siromašnih u opštoj populaciji ili unutar neke grupe. Težina siromaštva, je zasnovana kada se ono nastoji izmjeriti kvantitativno. Tada se obično prate dubina i oštrina siromaštva koji pokazuju koliko su siromašni udaljeni od linije siromaštva, odnosno koliko im je sredstava potrebno da se eventualno pomjere iznad linije siromaštva ili koliko su siromašni međusobno neravnopravni u siromaštvu. U kvalitativnom mjerenju siromaštva više se pažnje obraća na njegove različite dimenzije u nezadovoljenosti potreba i životnih teškoća.

Mapa siromaštva, u svojoj osnovi predstavlja pokušaj da se prepoznaju različite društvene grupe koje se suočavaju sa problemom siromaštva, odnosno, da se odgovori na pitanje: ko su siromašni? Sa manjkom preciznosti suočavaju se i analize socijalne isključenosti u Evropskoj Uniji. Eurostat Task Force on Social Exclusion iz 1998. godine u svojoj studiji iznosi da je socijalna isključenost „...dinamički proces, najbolje opisan kao kretanje prema nižim nivoima: određene nepovoljne okolnosti vode prema isključenosti, koja zatim stvara još veći broj nepovoljnih okolnosti i sve veću isključenost, završavajući s višestruko deprivirajućim okolnostima. Pojedinci, domaćinstva i geografska područja mogu biti isključeni iz pristupa vrijednim resursima kao što su zaposlenje, zdravlje, obrazovanje, socijalni i politički život“ [<http://www.socioloskaluca.ac.me>, str. 23, pristupljeno 01.06.2017.].

Stog aspekta se uočava ekonomska, politička, socijalna i kulturna isključenost, ili neki uži oblici, poput isključenosti sa tržišta rada, sa finansijskih tržišta i sl. Kada se pojedinci i grupe suočavaju sa višestrukim oblicima isključenosti, možemo govoriti o višedimenzionalnoj isključenosti. Stepenn isključenosti ukazuje u kojoj mjeri su pojedinci isključeni iz pojedinih oblasti društva. Apsolutna isključenost predstavlja potpuno odsustvo šansi da se pristupi određenim resursima, institucijama ili da se uključi u društvene procese, a jedan od primjera je da se obezbijedi bilo kakvo zaposlenje, prihvatanje ljudskih i moralnih vrijednosti itd.

Osobe sa invaliditetom na marginama društvene zajednice

Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka navodi da „svima pripadaju prava i slobode koje sadrži ova deklaracija, bez razlike bilo koje vrste, kao što su rasa, boja, pol ili neki drugi status“ [UN,1997]. Posebno značajna za prava osoba sa invaliditetom su Standardna pravila Ujedinjenih nacija o izjednačavanju mogućnosti za osobe sa invaliditetom. Iako ova pravila nisu pravno obavezujuća, postoji velika moralna obaveza i politička riješenost država da ih primejnjuju, što je prihvatilo više od 40 država i unijelo je u svoje zakone odredbe ovih pravila. Međunarodna konvencija o pravima osoba sa invaliditetom je prvi pravno obavezujući međunarodni ugovor usvojen pod okriljem Ujedinjenih nacija, koji uređuje isključivo materiju invalidnosti. Država garantuje ravnopravnost žena i muškaraca i razvija politiku jednakih mogućnosti. Zbog svoje raznolike prirode, invalidnost zahtijeva obimne promjene u okruženju kao preduslov za puno uvažavanje ljudskih prava, uključujući potpuno pristupačnu zajednicu i odgovarajuće službe za podršku.

U poređenju sa drugim grupama koje se suočavaju sa diskriminacijom, kao što su žene ili etničke manjine, osobe sa invaliditetom se suočavaju sa višestrukim barijerama ka punom učešću, počev od uskraćenog pristupa obrazovanju i zapošljavanju do nepostojanja službi za podršku neophodnih za obavljanje svakodnevnih aktivnosti. Osoba koja je korisnik kolica ne može ostvariti svoje pravo da učestvuje u političkom i društvenom životu, ako ne može da uđe u zgradu vlade ili poštu, usljed fizičkih barijera, što takođe predstavlja i pitanje ugroženosti. Kada osoba sa invaliditetom ne može da izađe iz svog doma i nema pristup zdravstvenim ustanovama, obrazovanju i zapošljavanju, zbog toga što ne postoje odgovarajuće službe podrške (personalna asistencija, pomagala ili prevodilačke službe za gestovni jezik), to nju stavlja u situaciju ekstremne ugroženosti, viđenje je u inicijativi Handicap International (2006).

Glavne uzroke društvene isključenosti osoba sa invaliditetom vidljivi su u nepostojanju službi podrške, nedovoljno pristupačnoj zajednici, implementaciji zakona kao i ponašanju i svijesti osoba sa invaliditetom, s jedne strane, i same društvene zajednice. Bitni segmenti u rješavanju marginaliziranih grupa i pojedina osoba sa invaliditetom ogledaju se kroz poboljšanje zdravlja. To se odnosi prvenstveno na adaptiranost - dostupnost objekata i ljekarskog kadra, odnosno službi zdravstvene zaštite za liječenje osobama sa invaliditetom. Dio ordinacija opšte ljekarske i specijalističke prakse i ustanova javne zdravstvene zaštite prilagođene osobama sa invaliditetom i namirivanje dopunskih troškova zdravstvene zaštite u vezi sa invaliditetom, kao i funkcionalni rehabilitacioni centri. Nadalje rješavanje socijalne politike, stanovanje, obrazovanje, zapošljavanje, pristupačan prevoz i naravno adekvatno informisanje su elementi koji moraju biti ugrađeni da se kategorije osoba sa invaliditetom ne stavljaju u marginalizirani položaj u odnosu na druge društvene grupe.

Romska populacija na marginama društva

Društvenu, odnosno višedimenzionalnu isključenost Roma kao etničke zajednice karakteriše prije svega, inferiornost u oblasti obrazovanja, kombinovana sa lošim zdravstvenim uslovima i uslovima stanovanja, zajedno sa neprekidnom stigmatizacijom zasnovanoj na socio-kulturnoj različitosti i tjera Rome na najnižu ljestvicu siromaštva, što je utvrdila Svjetska banka u svom izvještaju (2004). Isključenost iz najbitnijih sfera društvenog života kao što su obrazovanje, zdravstvena njega, zapošljavanje, i stanovanje predstavljaju probleme sa kojima se danas suočavaju Romi, a naročito Romkinje u Bosni i Hercegovini, a isti je slučaj u zemljama regiona. Kada je u pitanju obrazovanje, mali procenat romske djece pohađa osnovnu školu, a još manji broj pohađa srednju školu.

Razlozi koji dovode do isključenosti Roma iz postojećeg sistema obrazovanja su brojni socio-ekonomski faktori koji, između ostalog, obuhvataju niska porodična primanja, poteškoće vezane za školski prijemni test, jezičke probleme i izražene kulturne razlike. Kada govorimo o niskim porodičnim pitanjima kao razlogu izostanka iz škole, bitno je napomenuti da iako je zemljama regiona škola besplatna, odlazak u školu je povezan sa značajnim troškovima školske opreme i odjeće. Sa druge strane, pitanje odlaska u školu dodatno se komplikuje ukoliko u porodici postoji praksa da djeca rade i donose prihode kroz prošenje, skupljanje otpada ili neku drugu aktivnost. Sagledavajući problematiku zaposlenja, evidentno je da isključenost iz obrazovnog sistema za sobom povlači i

izuzetno veliku stopu nezaposlenosti Roma, što nadalje negativno utiče na proces njihovog ekonomskog osnaživanja. Isključenost Roma u oblasti zapošljavanja najviše je izražena u fazi traženja posla i u procesu odabira kandidata za određeno radno mjesto.

Iskustvo pokazuje da su Romi mahom ograničeni na obavljanje onih poslova koji su na neki način povezani sa pripadnicima romske manjine. Čak i oni Romi koji su univerzitetski obrazovani mogu raditi na poslovima koji se odnose na Rome, ali nikada ne obavljaju te iste poslove u radu sa većinskim stanovništvom. Uprkos postojećim antidiskriminacionim propisima koji zabranjuju diskriminaciju na osnovu etničke pripadnosti, mnoge firme ne poštuju ove propise, bez obzira da li pripadaju privatnom ili društvenom sektoru. Ukoliko se Romima i nude poslovi oni se uglavnom odnose na tradicionalne poslove koje obavljaju Romi, a to su servisi za preradu otpada, gradska čistoća, isl. U isto vrijeme, proces zapošljavanja Roma je najčešće neformalan. Romi rade sa skraćenim radnim vremenom ili na određeno vrijeme i mahom na poslovima koji zahtjevaju nizak stepen obrazovanja, s tim što mnogi pojedinci koji nađu posao i dalje, radeći, ostaju siromašni. S obzirom da se zapošljavaju neformalnim putem, Romi najčešće nemaju penziona i zdravstveno osiguranje. Na zdravstveno stanje Roma negativno utiču neodgovarajući uslovi života, siromaštvo i nedostupnost zdravstvenih servisa. Rezultat toga je da samo jedan od 100 Roma doživi preko 60 godina, a njihov prosjek života je oko 40 godina. Djeca su naročito ugrožena, pošto je težina novorođenčadi dva puta manja od prosjeka, a smrtnost romske djece ispod pet godina je za tri puta veća od nacionalnog prosjeka. Zdravlje žena je takođe ugroženo zbog čestih višestrukih abortusa i nedostatka prenatalne njege.

Prema podacima UNICEF-a (2007), glavni problemi sa kojima se Romi suočavaju u pogledu korišćenja zdravstvenih usluga odnose se na pitanje civilne registracije, diskriminacije, nedostatka informacija o bolestima i udaljenost i nedostupnost nekih naselja. U najvećem broju slučajeva ova naselja imaju veoma teške uslove za život, pošto nisu priključena na struju, vodu i kanalizacioni sistem, niti postoji bilo kakav organizovan i regularan način odnošenja smeća.

Stanovanje je poseban problem, jer Romi su u najvećem broju lica bez legalnog osnova stanovanja i bez osnovnih ličnih dokumenata. Otežan je život Roma kao neregistrovanih lica u nelegalnim naseljima, usko je povezan sa ostvarivanjem drugih prava. Radi dobijanja potvrde o prebivalištu prema postojećem zakonu neophodan je legalan osnov stanovanja. Stoga je ovoj grupi ljudi onemogućeno da ostvare osnovna prava na zdravstvenu i socijalnu zaštitu, zapošljavanje i obrazovanje. Izvori društvene isključenosti Roma su: rano sklapanje braka, prekid školovanja, skraćeni životni vijek u odnosu na prosjek. Društvena isključenost Roma u velikoj mjeri je uslovljena i samim odnosom kako države i njene, ne baš efikasne politike, ali i o odnosa društva prema Romima, odnosno podržavanjem stereotipa o Romima.

Indikatori marginalizacije Roma:

- Broj romske djece, starosti do 8 godina koja su upisana u redovnu školu;
- Broj romske djece, starosti do 8 godina koja su upisana u specijalne škole;
- Broj romske djece koja su korisnici državnih stipendija za potrebe obrazovanja i prekvalifikacija;
- Broj romske djece, starosti do 15 godina koje je završila osnovnu školu;
- Broj pripadnika romske zajednice koji su završili fakultet
- Broj pripadnika romske zajednice koji su zaposleni u javnom sektoru (državna administracija, mediji, lokalna samouprava, policija) na poslovima više i visoke stručne spreme;
- Broj Roma edukovanih predavača na 100 romske djece koja je starosti do 18 godina;
- Procenat zapošlenih žena romske nacionalnosti;
- Broj Roma koji nema lična dokumenta;
- Broj Roma koji živi u neuslovnim naseljima.

Prisilni imigranti – izbjeglice

Sa pravnog stanovišta proces integracije izbjeglica ometa postojeći pravni okvir koji se temelji na stečenim pravima, a ona proizilaze iz prava boravka na nekoj teritoriji. Problem sa kojim se sreću izbjeglice jeste prije svega pravo na rad. Izbjeglicama i raseljenima potrebne su raseljeničke legitimacije da bi radili, kao i radne knjižice i podaci o radnom stažu. Kako je mogućnost dobijanja ovih dokumenata otežana i veoma spora, to se pravo na rad ostvaruje veoma otežano, iz prije svega nedefinisanih administrativnih pitanja. Posljedica toga je prijavljivanje službi za zapošljavanje kao nekvalifikovana radna snaga, obzirom da ne poseduje dokumenta kojima može da potvrdi svoje obrazovanje i radno iskustvo. Iz tog razloga, izbjeglice često ostvaruju neophodne prihode radeći nadničarske poslove, na građevinama, ili pak nastavljaju sa praksom rada u okviru sive ekonomije.

Sljedeći problem jeste obrazovanje izbjeglica. Uprkos inicijativama nekih opština da uključe djecu izbjeglica u program stipendiranja uspješnih đaka, mnoge izbjegličke porodice se i dalje suočavaju s nemogućnošću slanja svoje djece u srednje škole i na fakultete. Kada je reč o osnovnom obrazovanju, situacija je značajno bolja, dostupnost je znatno veća i gotovo da postoji potpun obuhvat izbjegle djece osnovnim obrazovanjem, osim za djecu Romske izbjegličke populacije. Međutim, situacija postaje složenija sa daljim obrazovanjem. Naime, ukoliko u mjestu boravka izbjegličke porodice postoji odgovarajuća srednja škola koju dijete pohađa, onda ne postoje problemi. No, ako dijete pohađa srednju školu izvan mjesta prebivališta, a nije ostvarilo pravo na učenički dom ili stipendiju, dostupnost obrazovanju postaje značajno manja. Kada je u pitanju ostvarivanje prava na zdravstvenu zaštitu, izbjegla i raseljena lica su, formalno-pravno izjednačena sa domicilnim stanovništvom.

Međutim, zbog neadekvatnih rješenja kada je riječ o ličnoj dokumentaciji, a posebno o dokazima o pravnom statusu (utvrđen izbjeglički status ili prihvaćeno državljanstvo), ostvarivanje prava na zdravstvenu zaštitu je značajno otežano. Zbog neposjedovanja zdravstvene legitimacije i prijave na zdravstveno osiguranje, nisu u mogućnosti da ostvare prava na primarnu zdravstvenu zaštitu. Problemi nadalje nastaju kada su neophodni hospitalizacija ili pregledi kod ljekara specijalista. U tim slučajevima izbjeglice su prinudene da plaćaju kompletan iznos pomenutih servisa, koji često prevazilaze njihove ekonomske mogućnosti. U najtežem položaju su, svakako, izbjeglice sa teškim hroničnim oboljenjima koja zahtijevaju permanentan medicinski tretman, koji je veoma skup i postaje gotovo nedostižan za značajan broj oboljelih. Ukoliko je, pri tome, izbjeglica smješten u ruralnom području, problem se multiplikuje i zbog nedostatka sredstava za troškove putovanja do odgovarajuće zdravstvene ustanove. Dok poseduju status izbjeglica, socijalno ugrožene kategorije djece, samohrane majke starije osobe, invalidi mogu da dobiju humanitarnu pomoć.

Danas je stanje ovih grupacija dodatno pogoršano u odnosu na period neposredno poslije krize, koja je bila evidentna prije izvjesnog vremena na cijoj teritoriji Evrope, a posebno u balkanskim zemljama. Ovo se, prije svega, odnosi na problem zatvaranja izbegličkih kampova i smanjene humanitarne pomoći, na jednoj strani i slabljenju materijalnih mogućnosti lokalnog stanovništva i njihove spremnosti da pružaju pomoć izbjeglicama. Djelovanje domaćih i međunarodnih humanitarnih organizacija se postepeno smanjuje i ciljevi njihovih programa i projekata orijentišu se na pojedine, usko fokusirane segmente života izbjeglica, prije svega na integraciju u lokalne sredine, odnosno traženje dugoročnih rješenja. Ta dugoročna rješenja, po pravilu, usmjerena su na stambenu izgradnju, obezbjeđenje poslova, odobravanje kredita, stipendija i sl. za onaj dio izbjegličke populacije koji ostvaruje to pravo.

Na taj način se najugroženiji dio izbjeglica, još uvijek zavistan od socijalne i humanitarne pomoći, stavlja u sjenku, marginalizujući se dodatno. Izbjeglice penzioneri još uvijek imaju problem sa dokumentacijom, priznavanjem radnog staža i kašnjenjima u administrativnim procedurama. To se negativno odražava na ostvarivanje prava na penziono osiguranje, a time i na njihov ukupan materijalni i socijalni status.

U odnosima sa lokalnom zajednicom, uprkos postojećim primjerima uspješne integracije i pozitivnog odnosa sa lokalnim stanovništvom, još uvijek postoji animozitet prema izbjeglicama i određen stepen

njihove društvene izolovanosti. Ovo je prevashodno stoga što lokalno stanovništvo vidi izbjeglice kao prijetnju postojećem stilu života, ali i konkurenciju za preostala radna mjesta. Neka rješenja koja je ponudila država u pokušaju da poboljša položaj izbjeglica (npr. davanje prioriteta izbjeglicama pri zapošljavanju), dovela su do razvoja negativnog raspoloženja među lokalnim, a posebno socijalno ugroženim stanovništvom, što je rezultiralo otporom i otežanim uspostavljanjem komunikacije između izbjeglica i lokalnog stanovništva.

Socijalna isključenost izbjeglica najveća je među najosetljivijim grupama u ovoj populaciji – samohrani roditelji, posebno ukoliko imaju dijete sa zdravstvenim problemima, djeca i porodice poginulih u ratu, Romi izbjeglice, hronično oboljela i stara izbjegla lica. Zajednički problem koji se manifestuje kod svih navedenih grupacija je nedostatak materijalnih resursa i dostupnost resursima, što uzrokuje potpunu nemogućnost ili otežano korišćenje svih drugih prava, a time i smanjenje komunikacije sa ostalim članovima zajednice, gubitak socijalnih veza i postepenu socijalnu izolaciju. Uz to, nezanemarljiv je i još uvijek prisutan problem diskriminacije, na svim nivoima, uključujući i diskriminaciju koju čine ustanove i institucije i diskriminaciju u ličnim kontaktima.

Interno raseljena lica

Socijalno-ekonomski, a posebno pravni status interno raseljenih lica razlikuje se od statusa izbjeglih lica, prije svega u ostvarivanju prava. Izbjeglice (lica koja imaju priznat izbjeglički status, a nisu podnijela zahtjev ni ostvarila pravo na državljanstvo) svoja prava ostvaruju posredstvom Komesarijata za izbjeglice. Interno raseljena lica svoja prava iz oblasti zdravstva, obrazovanja, socijalne zaštite, ostvaruju posredstvom državnih organizacija i institucija, izjednačeni u svim pravima sa lokalnim stanovništvom, uz postojanje određenih pogodnosti. Uprkos obezbjeđenim formalno-pravnim pretpostavkama za ostvarivanje svih prava, interno raseljena lica su suočeni sa realnim teškoćama u njihovom ostvarivanju, uočeno je u istraživanju Centra za razvoja građanskog društva Protecta (2008).

Druga karakteristika koja razdvaja izbjeglice i interno raseljena lica je struktura porodice i integrisanost članova porodice. Naime, izbjegličke porodice su, mahom, dvogeneracijske, sa manjim brojem članova, dok su porodice interno raseljena lica najčešće trogeneracijske, sa prosječnim brojem od pet do sedam članova. Ova karakteristika je značajna zbog traženja dugoročnih rješenja za rješavanje stambenih problema i procesa integracije u lokalne zajednice. Porodice interno raseljenih lica se teško razdvajaju, insistirajući na dugoročnom ostanku na okupu, što zahtijeva traženje takvih rješenja koja će omogućiti da npr. braća i u budućnosti imaju kuće jedan do drugog. To organizacijama i institucijama koje rade na rješavanju ovih problema značajno otežava posao, prolongirajući nalaženje adekvatnih rješenja.

Istovremeno, ova povezanost unutar porodice odražava se i na razvijanje potrebnih socijalnih veza u novoj zajednici, zbog obostrane nepovjerljivosti i lokalnog stanovništva i interno raseljena lica jednih prema drugima. Rezultat svega je socijalna isključenost interno raseljenih lica, koja se posebno negativno odražava na najugroženije grupe unutar ove populacije – Rome, interno raseljena lica u kolektivnim centrima, djecu i mlade, stare i hronično oboljele čija je dostupnost resursima svedena na minimum. Pravna, ekonomska, socijalna, zdravstvena zaštita izbjeglica i interno raseljenih lica u Bosni i Hercegovini, kao i u zemljama regiona organizovana je unutar Komesarijata za izbjeglice, gdje izbjegla lica sa priznatim izbjegličkim statusom, koja borave u kolektivnim centrima ili su svoje stambeno rješenje našla u okviru određenih programa i projekata za socijalnu integraciju i interno raseljena lica koja borave u kolektivnim centrima, i Ministarstva rada i socijalne politike i svih institucija u nadležnosti ovog ministarstva, posebno centara za socijalni rad, gdje su interno raseljena lica, koja su smještena privatno, bilo kao podstanari ili kao vlasnici stambenih jedinica.

Karakteristike izbjegličke i populacije interno raseljenih lica su u značajnoj mjeri zajedničke, ali postoje i značajne razlike u ostvarivanju pojedinih prava, kao prava na stanovanje u zaštićenim uslovima, prava na zapošljavanje i obrazovanje, prava iz oblasti penzijsko-invalidskog osiguranja. U pogledu zaposlenosti postoje i druge specifičnosti. Dugoročna rješenja i proces integracije u lokalnu

zajednicu otežano se odvijaju iz nekoliko razloga. U značajnoj mjeri, uzrok su formalno-pravne nejasnoće i neusklađenost propisa iz različitih sistema. Socijalna integrisanost izbjeglih i interno raseljenih lica takođe se razlikuje. Na jednoj strani, faktor vremena je kod izbjeglica već odigrao svoju ulogu, a interno raseljeni se još uvijek nadaju povratku. Saradnja državnih i nevladinih organizacija na nacionalnom i međunarodnom nivou u analitičko-istraživačkih projektima i traženju adekvatnih rješenja za zaštitu izbjeglica i interno raseljenih lica je dobra i stalno se unapređuje. Kvalitet raspoloživih podataka na nivou države i postojeće baze podataka o izbeglim i interno raseljenim licima značajno je poboljšao posle popisa. Specifični indikatori za mjerenje socijalne isključenosti izbjeglih i raseljenih lica su, prije svega, njihova zaposlenost, redovno pohađanje škole i dostupnost resursima, mjereno u odnosu na lokalno stanovništvo.

Indikatori za problem marginalizacije izbjeglica i raseljenih lica:

- U sagledavanju obima i složenosti problema izbjeglih i interno raseljenih lica, je postojanje jedinstvene, cjelovite baze podataka koja bi dala informacije o svim segmentima društvenog života izbjeglica, bilo da su oni svoj izbeglički status izgubili prihvatanjem državljanstva, bilo da ga još imaju.
- Zavod za statistiku treba da raspolaze stručnim resursima i prepoznat je kao ključni partner Komesarijatu za izbjeglice u definisanju jedinstvene baze podataka čiji bi podaci bili na raspolaganju svim sistemima koji se bave zaštitom izbjeglica i interno raseljenih lica.

Razvijanje intersektorske saradnje i usklađeno djelovanje na planu istraživanja problema i potreba, a potom i kreiranja i realizacije programa i mjera zaštite predstavlja imperativ smanjivanja socijalne isključenosti izbeglih i interno raseljenih lica i njihove socijalne integracije u lokalne zajednice.

Specifični indikatori za merenje socijalne isključenosti su:

- Broj zaposlenih izbjeglih i interno raseljenih lica u odnosu na ukupan broj zaposlenih.
- Redovnost pohađanja škole među djecom izbjeglicama i interno raseljenih lica u odnosu na redovnost pohađanja škole od strane druge djece.
- Broj izbjeglih i interno raseljenih lica koji žive u kolektivnim centrima u odnosu na ukupan broj izbjeglica i interno raseljenih lica.
- Stambeni status izbjeglih i interno raseljenih lica u odnosu na stambeni status ostale populacije.

Žene žrtve nasilja

U predstavljanju međunarodnih standarda o nasilju u porodici i njihova primjena na Zapadnom Balkanu [Nikolić–Ristanović 2006], navodi da nasilje u porodici je jedno od najrasprostranjenijih vidova nasilja i diskriminacije nad ženama. Međunarodni standardi zabranjuju nasilje u porodici kao kršenje sljedećih onovnih ljudskih prava i fundamentalnih sloboda garantovanih Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima Ujedinjenih Nacija (1997) svim pojedinkama i pojedincima: pravo na jednakost; sloboda od diskriminacije; pravo na život; slobodu i ličnu sigurnost; sloboda od mučenja i surovog nehumanog i ponižavajućeg tretman; pravo na priznavanje pravnog subjektiviteta; pravo na jednakost pred zakonom; pravo na pravni lijek odgovarajućeg suda; pravo na jednakost unutar porodice; pravo na najviši dostupni standard mentalnog i fizičkog zdravlja. Niska stopa obraćanja zdravstvenim službama i centrima za socijalni rad, kao i niska stopa traženja pomoći od policije i nevladinih organizacija, može se objasniti nepovjerenjem u te institucije, nedostatkom informacija o zakonskim pravima, neprimjenjivanjem zakona i sporošću procedura zaštite na svim nivoima kao i „relativnom“ nevidljivošću nevladinog sektora. Analiza intervjua potvrđuje visok stepen rasprostranjenosti nasilja nad ženama. Žene žrtve nasilja potiču iz svih obrazovnih, ekonomskih i socijalnih grupa, ali je rizik veći za žene nižeg obrazovanja, nižeg socijalnog statusa i ekonomski zavisne žene.

Glavni izvori društvene isključenosti žena koje trpe nasilje, prema mišljenju stručnjaka, leže u postojanju patrijarhalnog modela porodičnih i rodnih odnosa i svijesti žena s jedne strane, i nedostatku političke volje i sporosti institucija s druge strane. Da bi se spriječilo nasilje nad ženama neophodno je prije svega formiranje baze podataka u cilju prikupljanja i distribuiranja informacija o nasilju nad

ženama, kao indikatora, te definisati broj krivičnih prijava, kao i pravosnažnih presuda za počinioce nasilja. Na ovaj način bi se stvorila polazna osnova za daljne aktivnosti u cilju smanjenja nasilja nad ženama.

Žene i djeca žrtve trgovine ljudima

Trgovina ženama i djecom, predstavlja problem je svjetskih razmjera, a trgovina ljudima generalno je problem sa kojim se susreće društvena zajednica navodi Senjak (2006) kroz praćenje fenomena trgovine ljudima na području Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije. Ovaj problem jednako pogađa zemlje koje se nalaze u periodu post - konfliktnog stresa i ekonomske i društvene tranzicije kao i industrijski razvijene zemlje. Trgovina ljudima kao i sve druge aktivnosti koje su u vezi sa organizovanim kriminalom nije ograničena na teritoriju samo jedne zemlje. Ovaj fenomen, obuhvatajući faze vrbovanja, transporta i eksploatacije žrtava, u svojim različitim oblicima dešava se na teritoriji zemlje porekla, tranzita i krajnjeg odredišta.

Žrtve trgovine ljudima se vrbuju pomoću obmane, prinude ili sile, prevoze se unutar ili izvan državnih granica i preprodaju se i po nekoliko puta. Najčešći oblik trgovine ljudima je u svrhu seksualne eksploatacije, ali trgovina podrazumijeva i prinudni rad, prinudno prosjačenje, prinudu na sitne krađe i zloupotrebu i iskorišćavanje drugih radi oduzimanja dijelova tijela za presađivanje, kao i sve vidove eksploatacije tuđeg rada stavljanjem u položaj zavisnosti, sličan ropskom položaju. Ovaj fenomen posebno pogađa žene i djecu kao posljedica nove društvene i političke realnosti. Takozvana „feminizacija siromaštva“, tj. slaba zastupljenost žena i njihova diskriminacija na tržištu rada, naročito je karakteristična za zemlje u periodu tranzicije.

Ovo, zajedno sa restriktivnom imigracionom politikom zapadnoevropskih zemalja i militarizacijom regiona, jedan je od najčešćih uzroka trgovine ženama na Balkanu. Tačan broj žrtava, obim i karakteristike trgovine ljudima je gotovo nemoguće utvrditi sa apsolutnom tačnošću. Ovo je dijelom posljedica nepostojanja zajedničkih kriterijuma svih aktera u borbi protiv trgovine ljudima za identifikaciju žrtava, ali i posljedica nepostojanja objedinjenog sistema sakupljanja podataka, koji bi se primjenjivao uz obavezu poštovanja privatnosti i identiteta žrtava.

Uzroci društvene isključenosti su siromaštvo, nizak nivo obrazovanja, nezaposlenost, nedostupnost relevantnih informacija, nedovoljno kampanja za podizanje svijesti javnosti, nedostatak obrazovnih paketa uključenih u osnovne školske programe, nedovoljna međusektorska povezanost, nedovoljno edukacija o ovom pitanju za stručnjake iz različitih sistema. Posebno rizične društvene grupe iz kojih se regrutuju žrtve trgovine ljudima su žene i djeca. Faktori rizika se dijele na sljedeće grupe: Prvo su rizici na individualnom nivou, što ima neke lične karakteristike kao što su zlostavljanje u primarnoj porodici, dijete napušteno od strane roditelja kao žrtva trgovine u cilju usvojenja ili odrastanje u domu i drugo. Drugo su na nivou uže grupe, kao samohrana majka sa malim ili nikakvim prihodima, običaji u nekim sredinama koji se odnose na način sklapanja braka - prodaja mlade, siromaštvo mnogočlane porodice i drugo. I na kraju treći oblik su rizici na nivou sistema, što uslovljava ekonomska kriza, tranzicija, nezaposlenost, ratovi, migracije i raseljavanja.

Trgovina ženama radi seksualne eksploatacije je najčešći oblik trgovine ženama. Kao posebno rizične podgrupe, [Nikolić–Ristanović i sar., 2004], ističu da se mogu navesti žene i djeca iz marginalizovanih etničkih grupa, iz ekstremno siromašnih i krajeva i porodica, korisnici socijalnih usluga, izbjeglice i raseljena lica, ilegalni migranti koji vrlo često završe kao žrtve trgovine. Kada je u pitanju obrazovni nivo, može se reći da postoje primjeri i visoko obrazovanih žena koje su završile u lancu trgovine, ali ipak, statistički gledano, veći broj žrtava potiče iz grupacije žena bez obrazovanja ili sa veoma niskim stepenom obrazovanja. Ovo se može dovesti u vezu i sa informisanošću. Naime, ukoliko su informacije koje znače prevenciju ove pojave dostupnije, utoliko postoji manja opasnost da neko postane žrtva trgovine ljudima.

Indikatori za trgovinu ljudima

- Oblik eksploatacije;

- Broj maloljetnih osoba u odnosu na broj punoljetnih;
- Broj domaćih državljana u odnosu na strane;
- Broj pravosnažnih presuda za počinioce krivičnog djela trgovine ljudima;
- Broj žrtava trgovine ljudima koji potiču iz socijalno ugroženih porodica;
- Broj žrtava trgovine koje su bile žrtve porodičnog nasilja;
- Broj žrtava koje potiču iz disfunkcionalnih porodica;
- Broj žrtava domaćih državljana romske nacionalnosti;
- Žrtve trgovine ljudima sa osnovnom i nepotpunom osnovnom školom;
- Maloljetne žrtve trgovine ljudima koje su prije eksploatacije bile u sistemu socijalne zaštite, kao što su domovi, porodični smještaj.

Rodno diskriminisane osobe

Rodna ravnopravnost, ili ravnopravnost po polu odnosi se na jednaka prava, odgovornosti i mogućnosti za žene i muškarce, djevojčice i dječake. Jednakost ne znači da će žene i muškarci postati isti, nego da prava žena i prava muškaraca, odgovornosti i mogućnosti ne zavise od toga da li su oni rođeni kao žene ili muškarci.

Rodna ravnopravnost podrazumijeva da se uzimaju u obzir interesi, potrebe i prioriteta i žena i muškaraca, odnosno priznavajući različitost raznih grupa žena i muškaraca. Rodna ravnopravnost nije „žensko pitanje“, nego mora obuhvatiti i muškarce i žene. Jednakost između žena i muškaraca je pitanje ljudskih prava, preduslov i pokazatelj održivog razvoja u čijem središtu su ljudi, je definisano u Univerzalnoj deklaraciji o demokratiji Ujedinjenih naroda (1997).

Odsustvo senzibiliteta za rodnu ravnopravnost i značaj koncepta jednakih prava i jednakih mogućnosti za oba pola neminovno dovodi do rodne diskriminacije pod kojom se, kao nepisano pravilo, podrazumijeva rodna diskriminacija žena, prisutna na svim kontinentima. Autori i istraživači su saglasni u tome da postoje različiti pojavnici oblici diskriminacije, te da ih je moguće svrstati u tri osnovna oblika – individualnu, institucionalnu i strukturalnu diskriminaciju.

Individualna diskriminacija je ponašanje pojedinih članova rasne, etničke ili rodne grupe sa namjerom da se proizvede različita ili štetna posljedica na članove druge rasne, etničke ili rodne grupe.

Institucionalna diskriminacija se odnosi na politike institucija dominantne rasne, etničke ili rodne grupe, kao i na ponašanje pojedinaca koji kontrolišu ove institucije i primjenjuju njihovu politiku, takođe sa namjerom da se različito tretiraju ili da se proizvedu štetne posljedice po pripadnike drugih rasnih, etničkih ili rodni grupa.

Strukturalna diskriminacija se odnosi na politiku institucija dominantne rasne, etničke ili rodne grupe i ponašanje pojedinaca koji primjenjuju politiku i kontrolišu institucije, koji su u namjeri rasno, etnički ili rodno neutralni, ali za rezultat imaju različit ili štetan tretman manjinski rasnih, etničkih ili rodni grupa [SKGO, 2007].

Kao veoma izraženu i po posljedicama najsloženiji oblik rodne diskriminacije izdvaja se strukturalna diskriminacija. Ona podrazumijeva duboku nepravdu koju neke grupe trpe kao posljedicu često nesvjesnih predrasuda, pretpostavki i reakcija dobronamjernih ljudi u običnoj komunikaciji, medijskih i kulturnih stereotipa i strukturalnih karakteristika birokratske hijerarhije i tržišnih mehanizama.

U grupi rodno diskriminisanih osoba, kao posebno društveno marginalizovana podgrupa izdvaja se grupa istopolno seksualno orijentisanih osoba – LGB grupa. Homofobija u odnosu na ovu grupu predstavlja poligon za diskriminaciju i nasilje nad pripadnicima ovih grupa. Socijalna isključenost, praćena različitim oblicima diskriminacije i nasilje nad ovim osobama ima različite pojavne oblike. Ono što pripadnici ove marginalizovane grupe prepoznaju kao poseban problem je nepovjerenje u institucije sistema od kojih se zaštita očekuje. Karakteristike socijalne isključenosti ove društveno marginalizovane grupe u određenoj mjeri se razlikuju od dimenzija socijalne isključenosti drugih

grupa. Naime, za ovu grupu siromaštvo nije ključni element socijalne isključenosti. Diskriminacija i isključivanje iz društvenih tokova je socijalno-psihološkog i kulturološkog karaktera.

Rodno zasnovana diskriminacija je u zemljama regiona još uvijek jako izražena iako se situacija od 2005. godine značajno promijenila na bolje, ne samo u normativnoj regulativi i donijetim zakonima o borbi protiv diskriminacije, već i u institucionalnom smislu. Riječ je o sporom i vrlo zahtjevnom mijenjanju svijesti javnosti i razvoju rodnog senzitiviteta, koji zahtijeva vrijeme, ali pomaka ima. I zakoni zaista pomažu u tome. Kao najpozitivniji primjer ističe se Nacionalna služba za zapošljavanje, koja je počela da vodi rodno senzitivnu statistiku.

Socijalna isključenost rodno diskriminiranih grupa ima nekoliko pojavnih oblika. Uzroci socijalne isključenosti predstavnika ovih grupa su višestruki, ali su u najvećoj mjeri izraz postojanja predrasuda u najširoj populaciji. Ovaj problem je rješiv uz organizovano djelovanje, prije svega kreatora politike i donosioca odluka. Kad je u pitanju isključenost i društvena marginalizacija, za to uvijek nose odgovornost oni u čijim je rukama moć. Odgovornost je proporcionalna moći, prije svega političkoj. Prebacivanje odgovornosti na žrtvu diskriminacije je opasan vid dalje diskriminacije i marginalizacije. Nikad diskriminirani i marginalizovani ne mogu da se smatraju jedino odgovornim za svoj položaj. Naravno da postoji lična odgovornost, ali imatelj društvene moći nosi odgovornost za marginalizaciju.

Raspoloživi podaci o pripadnicima ove grupe ukazuju na potpuno odsustvo rodno senzitivne statistike, što takođe predstavlja jedan oblik diskriminacije. Nedostatak pokazatelja, na osnovu kojih je potrebno kreirati politike i posebne aktivnosti nadomještuje se istraživanjima, prije svega od strane nevladinog sektora, a u novije vrijeme i Savjet za rodnu ravnopravnost kao novosnovano tijelo koje istražuje u ovoj oblasti. U grupi rodno diskriminiranih osoba, najugroženije grupe su ruralne žene, lezbejke, Romkinje, stare same žene, nezaposlene žene. Kao posebno osjetljiva podgrupa unutar ove grupe su istopolno seksualno orijentisane osobe – LGBT grupe. Podaci o njima dobijeni su jedino i isključivo na osnovu istraživanja nevladinog sektora, pri čemu su ta istraživanja, po pravilu, usko orijentisana na pojedine segmente društvenog života. Međutim, ta istraživanja su svakako značajna, jer su jedini izvor podataka. Pripadnici ovih grupa se nigdje ne deklarišu, niti su evidentirani od straha

Indikatori za mjerenje društvene isključenosti ovih grupa morali bi da budu ujednačeni sa evropskim i trebalo bi da ukažu na prisustvo predstavnika ove grupe u političkom životu, u obrazovanju, u medijima, prisustvo u kaznenom sistemu.

Indikatori koji definišu navedeni problem su:

- Uvođenje rodno senzitivne statistike u svim državnim organizacijama i institucijama predstavlja prvi korak ka obezbjeđivanju neophodno potrebnih baza podataka o pripadnicima grupe rodno diskriminiranih osoba.
- Veća senzibilizacija donosioca odluka i kreatora politike za realizaciju istraživanja u okviru monitoringa rodne ravnopravnosti i prisustvo u političkom životu i prisustvo u biznisu.

Zaključak:

Prepoznavanje uzroka i posljedica marginaliziranih grupa i pojedinaca u društvenoj zajednici, socijalne isključenosti otvara mogućnosti da se ovaj problem u potpunosti razumije, kao i da se za njegovo rješavanje formulišu odgovarajuće politike i mjere. U ovom radu pokušali smo da odgovorimo na brojna pitanja o položaju društveno marginalizovanih grupa i njihovoj društvenoj isključenosti, utvrdimo upoznatost stručne javnosti sa indikatorima, sistematizujemo stručne stavove i prijedloge za utvrđivanje nacionalno specifičnih indikatora, ali, i da ukažemo na potrebu za većim brojem istraživanja, kao i potrebu za sistematskim razvijanjem informacionog sistema, koji će prikupljati podatke i distribuirati informacije o društveno marginalizovanim grupama.

Na osnovu saznanja koje je pruženo i prikupljeno smatramo da istraživanje predstavlja dobru polaznu osnovu za buduća istraživanja i dalje razvijanje sistema nacionalno specifičnih indikatora koji će obezbjeđiti preciznije uvide u stanje društvene isključenosti.

Formiranje multidisciplinarnih timova za izradu indikatora je od ključne važnosti, koji bi se u jednom dužem vremenskom periodu bavili dizajniranjem i praćenjem indikatora socijalne isključenosti navedenih kategorija, jer samo u dizajniranju indikatora i multidisciplinarni pristup u istraživanjima, može biti uspješan.

Literatura:

1. Nikolić, R.V., Dokmanović, M. (2006): *Međunarodni standardi o nasilju u porodici i njihova primena na Zapadnom Balkanu*, Beograd
2. Senjak, M., (2006): *Praćenje fenomena trgovine ljudima: Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Srbija*, Međunarodna organizacija za migracije
3. Nikolić, R.V., Čopić, S., Milivojević, S., Simeunović, P.S., Mihić, B. (2004): *Trgovina ljudima u Srbiji*, VDS, OEBS, Beograd *Publikacije Univerzalna deklaracija o demokratiji, UN 1997.*
4. *Putevi ostvarivanja rodne ravnopravnosti i jednakih mogućnosti – od ideje do prakse*, SKGO, 2007.
5. *Centar za razvoj građanskog društva Protecta*, Aktivni projekti 2008
6. *Razbijanje kruga isključenosti: romska djeca u Jugoistočnoj Evropi*, UNICEF, 2007.
7. *Inicijativa za praćenje tematike invalidnosti, Slobodno kretanje osoba sa invaliditetom u jugoistočnoj Evropi: Nepristupačno pravo*, Handicap International, 2006.
8. http://www.wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2006/02/10/000160016_20060210172821/Rendered/PDF/352090YU0Serbia0NA0Report.pdf
9. <http://www.socioloskaluca.ac.me/PDF14/Ceranic,%20G.,%20Socijalna%20iskljucenost%20i%20karakter%20kompetitivnosti%20drustvenog%20sistema%20Crne%20Gore.pdf>

THE SOCIAL EXCLUSION OF MARGINAL GROUPS AND ACCESS TO THE IMPLEMENTATION OF BASIC RIGHTS IN SOCIAL COMMUNITY

Summary

Position of marginal groups in society requires more complex analysis and special processing set access problems. In addition to standard marginalized groups, recently represented the concept of so-called. social exclusion, which, unlike some other similar term focuses on the adverse relationship of the individual to the social environment. Poverty, unemployment, primarily lead to marginalization of individuals and groups and to the shape widespread. In addition, should not be ignored and further marginalization of ethnic groups in our country are mostly Roma, then other groups which differ according to gender, sexual orientation, etc. The aim is to draw attention to certain problems facing contemporary society with poverty and social exclusion of individuals or groups outside the community, such as persons with disabilities, Roma population, human trafficking, gender discrimination and other persons. In addition, social institutions should provide individuals and marginalized groups at risk of social exclusion possibilities for acquisition opportunities and resources that are necessary for full participation in the economic, social and cultural life. Marginalized groups or individuals should enjoy the standard of living and well-being that is considered normal in the society in which they live.

Key words: *marginal groups, discrimination social exclusion, poverty, victims of violence, refugees.*

AIDS I OSOBE STARIJE ŽIVOTNE DOBI

Monika Nožinić⁴⁰⁴
Udruga Plavi telefon

Sažetak: Broj bolesnika s virusom humane imunodeficijencije (HIV) u dobi od 50 i više godina u porastu je zbog povećane dugovječnosti u bolesnika liječenih vrlo učinkovitom antiretrovirusnom terapijom (engl. HAART), ali i zbog novih primarnih infekcija u starijih bolesnika. Očekuje se da će se broj osoba s HIV/AIDS-om u budućnosti zbog napretka u liječenju još više povećati, što će omogućiti mnogim trenutno zaraženim osobama duži život s AIDS-om te će nakon nekoliko godina i oni postati dio skupine starijih osoba od 50 i više godina. HIV/AIDS obrazovni i preventivni programi nisu usmjereni na stariju populaciju, postojeći sustav zdravstvene zaštite adekvatno ne istražuje rizična ponašanja kod starije populacije, a većina liječnika rijetko ili nikada ne raspravlja o HIV/AIDS-u ili o čimbenicima rizika sa svojim starijim pacijentima. Budući da je ovo ranjiva populacija, liječnici, kao i gerijatrijski stručnjaci moraju biti svjesni svih faktora rizika i upozoravati na njih starije bolesnike s HIV/AIDS-om. Primarni cilj istraživanja i liječenja tijekom prva dva desetljeća epidemije HIV/AIDS-a bio je održati ljude živima i zdravima onoliko koliko je to moguće uz različite inovativne terapije. Ulaskom u treće desetljeće, vrijeme je da se usredotočimo na kvalitetu života osoba zaraženih HIV-om.

Ključne riječi: HIV, AIDS, starije osobe, gerontologija, prevencija, rizik zaraze HIV-om, neformalna njega, zdravstvena zaštita

UVOD

HIV/AIDS je jedna od vodećih bolesti ubojica, kao što su malarija, tuberkuloza, tumori i srčane bolesti. Ono po čemu se HIV/AIDS razlikuje od ostalih bolesti je to što ne utječe samo na fizičko zdravlje pojedinca, nego i na njihov socijalni identitet. Stigma i diskriminacija, povezana i uzrokovana HIV/AIDS-om, može biti destruktivna kao i sama bolest.

HIV je virus humane imunodeficijencije (engl. Human Immunodeficiency Virus) koji uzrokuje AIDS. Pripada porodici Retrovirusa koji nakon ulaska u ljudski organizam napada specifičnu vrstu bijelih krvnih stanica, T-limfocite, u njima se množi, uništava ih i postupno dovodi do slabljenja imuniteta. Prema specifičnim molekulama koje se nalaze na površini tih stanica, one se još nazivaju i CD4 stanice (Smolensky i Lamberg, 2003.).

AIDS je uzrokovan zarazom virusa HIV (humani imunodeficientni virus), koji je bio nepoznat do 1970.-ih. Smolensky i Lamberg (2003.) ističu da se prenosi uglavnom nezaštićenim spolnim odnosom sa osobom koja nosi virus i posuđivanjem igala ili šprica od zaražene osobe, dok ga žene zaražene virusom HIV-a mogu prenijeti svom nerođenom djetetu perinatalnim prijenosom (majka – dijete). AIDS je posljednji stadij zaraze virusom HIV.

Sindrom stečene imunodeficijencije (AIDS) je uznapredovali stadij infekcije virusom humane imunodeficijencije (HIV-om), koji napada obrambeni sustav organizma s posljedičnim razvojem specifičnih zaraznih i malignih bolesti. Prema procjeni SZO-a u svijetu je oko 33 milijuna ljudi zaraženih HIV-om. U Hrvatskoj je u razdoblju 1986.- 2008.g. registrirano 732 osoba kojima je dijagnosticirana HIV infekcija, od kojih je 289 razvilo AIDS i 156 umrlo. Francuska kratica za ovu bolest je SIDA, *syndrome d'immunodéficience acquise*, a u prijevodu znači isto, odnosno sindrom

---

⁴⁰⁴ monozinic@gmail.com

stečene imunodeficijencije. AIDS je zapravo naziv za skupinu bolesti koje se pojavljuju kao posljedica slabljenja imuniteta čovjeka koji je inficiran HIV-om. Brojni mikroorganizmi s kojima se čovjek svakodnevno suočava i uspješno ih svladava, u bolesnika s AIDS-om dovode do nastanka širokog spektra upalnih bolesti te bolesnik na koncu umre od infekcije uzrokovane mikroorganizmom (bakterije, virusi, gljivice, rikecije, itd.) koja za zdrave ljude ne predstavlja znatnu opasnost. HIV također izravno oštećuje stanice živčanog sustava čime uzrokuje teške neurološke bolesti (HIV encefalopatija). Osoba koja je inficirana HIV-om, ne mora imati i AIDS. Dijagnoza AIDS-a se postavlja na temelju broja T-limfocita (CD4 stanica) te prisutnosti oportunističkih infekcija i malignih bolesti koje su pojavljuju tijekom HIV infekcije. Infekcija HIV-om, kao i kasna manifestacija infekcije, tj. AIDS, zarazna je bolest, a kao zarazna bolest, može se i spriječiti (medicina, 2010.).

HIV/AIDS najčešće prevladavaju u najnerazvijenijim dijelovima svijeta, no sve je veća prisutnost ove neizlječive bolesti i u razvijenim zemljama. Podaci navode prevalenciju HIV/AIDS-a u zemljama nekoliko kontinenata: Afrika, Južna, Istočna i Središnja Azija, Južna, Središnja i Sjeverna Amerika, te nešto manji broj zaraženih u Zapadnoj i Središnjoj Europi, te Istočnoj Aziji (WHO, 2010.).

STARENJE HIV/AIDS POPULACIJE

Svaki dan sve više ljudi živi s HIV/AIDS-om. Od prosinca 2002., više od 191.000 ljudi, u dobi od 45 i više godina imaju dijagnozu AIDS-a (Centers for Disease Control, 2003). Smanjena smrtnost i povećanje godina života osoba s HIV/AIDS-om, direktni su rezultati antiretroviralne terapije (skraćeno nazvana HAART).

Primarni cilj istraživanja i liječenja tijekom prva dva desetljeća epidemije HIV/AIDS-a bio je održati ljude živima i zdravima onoliko koliko je to moguće uz različite inovativne terapije. Budući da smo ušli u treće desetljeće, vrijeme je da se usredotočimo na kvalitetu života osoba zaraženih HIV-om. 80-ih i ranih 90-ih, za osobe koje su umirale od AIDS-a, a bili su napušteni od strane obitelji i stigmatizirani od strane društva i države, uglavnom su skrbili njihovi partneri i prijatelji (Shippy i Karpiak, 2005.). U današnje vrijeme, stariji ljudi oboljeli od HIV/AIDS-a su u lošim odnosima sa svojom obitelji, ali i stigmatizirani od strane formalnih institucija.

Kako bi se uspješno i kvalitetno doživjeli starost, bit će im potrebna dugoročna skrb njihove socijalne mreže i skrbnika, koji bi im mogli pružiti adekvatnu pomoć u različitim aktivnostima kao što kuhanje, pomoć u kući, odlazak liječniku sa oboljelom osobom ili pružanje emocionalne i financijske potpore. No, starije stanovništvo oboljelo od HIV/AIDS-a nailazi na različite prepreke, što je rezultat rezultat kontinuirane stigme koju sa sobom nosi HIV/AIDS, zajedno sa sveprisutnim predrasudama prema osobama starije životne dobi koje su ukorijenjene u našem društvu. Stigma povezana s HIV/AIDS-om također stvara prepreke za dobivanje potpore koje bi inače, da nisu zaraženi, dobili od religijskih institucija, domova za starije ili društvenih centara općenito. (Shippy i Karpiak, 2005.). Budući da HIV/AIDS utječe na veći broj starijih osoba, njihova neformalna mreža potpore trebala bi im pružiti i omogućiti takvu vrstu pomoć kakva je potrebna i prilagođena životu s kroničnim, za život opasnim bolestima.

Shippy i Karpiak (2005.) navode rezultate istraživanja provedenog u New York City-ju, koji pokazuju da odrasle starije osobe iznad 50 godina zaražene HIV-om imaju mnoge jedinstvene potrebe zbog okolnosti u kojima se nalaze te bi zbog toga trebali dobiti uslugu i njegu prikladnu njihovoj dobi i bolesti. Bez odgovarajuće podrške socijalnih mreža, starije odrasle osobe zaražene HIV/AIDS-om će biti lošijeg psihičkog i fizičkog zdravlja, institucionalizirani i bez potpore zajednica u kojima žive, a čija im je potpora zbog starosti i bolesti s kojom žive itekako potrebna.

HIV/AIDS I OSOBE STARIJE ŽIVOTNE DOBI

Broj starijih osoba sa HIV-om, odnosno AIDS-om rapidno raste te je zbog toga AIDS vrlo važna zdravstvena tema u gerontologiji. U godinama koje dolaze, HIV/AIDS će zauzimati veliko mjesto u dugoročnoj skrbi, posebno uslugama kao što su pomoć u kući i neformalna skrb. AIDS-a nema dobne granice, unatoč činjenici da su procjene odraslih slučajeva obično prikazani u odnosu samo na osobe 15 do 49 godina (Knodel, Saengtienchai, 2002.). Zbog stereotipa da AIDS pogađa samo mlađu populaciju i da starije osobe nisu seksualno aktivne, mnogi liječnici i programi za testiranje AIDS-a ne uključuju uobičajenu praksu testiranja odraslih osoba na HIV/AIDS. Također, slučajevi često nisu dijagnosticirani, jer stariji ljudi ne prijave simptome, a u nekim slučajevima simptomi poput boli u živcima i problemi sa vidom se jednostavno pripisuju starenju.

Gotovo milijun Amerikanaca živi sa HIV/AIDS-om. Iako je teško utvrditi kolika je zapravo prevalencija slučajeva bez dijagnoze, procjenjuje se da 27% oboljelih od HIV/AIDS-a čine ljudi od 50 i više godina. Muškarci su u puno većem riziku nego žene, na što ukazuje podatak da je među oboljelima 86% muškaraca u dobi od 50 do 54 godine, te 79% muškaraca u dobi od 65 i više godina. Više od pola slučajeva u populaciji 50 i više godina čine Afro i Latino-amerikanci (52%). Mulatkinje su u većem riziku nego bijelkinje iste dobne skupine, te predstavljaju 70% žena zaraženih HIV/AIDS-om (Hooyman i Kiyak, 2008.). Broj novih slučajeva žena starije životne dobi oboljelih od HIV/AIDS-a je naglo porastao zadnjih deset godina. Povećanje od 40% je prvenstveno povezano sa ženama koje su se zarazile putem nezaštićenog spolnog odnosa sa zaraženim muškim partnerom. Znatno manji dio starijih osoba virus dobije dijeljenjem igala prilikom konzumiranja droge. Prema podacima iz 2003., 71% svih žena kojima je dijagnosticiran AIDS je bilo izloženo virusu putem heteroseksualnog kontakta, i samo 27% intravenskim putem tijekom upotrebe droge. Problem izloženosti putem nezaštićenog spolnog odnosa je veća za starije tamnolute žene (mulatkinje) (Hooyman i Kiyak, 2008.). Velik broj starijih ljudi ne traži medicinsku pomoć tijekom ranih stadija ove bolesti jer pretpostavljaju da su mnogi od simptoma znakovi normalnog, uobičajenog starenja ili nekih kroničnih bolesti. Simptomi uključuju: bolove općenito, glavobolje, kronični kašalj, nedostatak energije, gubitak apetita i težine, probleme sa kratkoročnim pamćenjem i sl. Zbog ovakvih i sličnih pogrešnih shvaćanja, stariji ljudi koji oboljevaju od HIV/AIDS virusa često nisu svjesni rizika i ne sumnjaju u svoje spolne partnere. Razlog značajnog porasta HIV/AIDS-a među odraslim ženama starije dobi je taj, da nakon menopauze, žene smatraju da njihov partner ne treba koristiti kondom i prakticirati siguran spolni odnos, jer ne trebaju biti u strahu od moguće trudnoće. Menopauza također može uzrokovati suhoću vaginalnog područja i smanjivanje vaginalne sluznice, što može rezultirati abrazijom (trošenjem) i rascjepom vaginalnih stijenki do kojih može doprijeti virus. Stariji muškarci su također u riziku zbog nezaštićenih spolnih odnosa s muškim partnerima i prostitutkama, a neki i ubrizgavanjem heroina ili crack kokaina putem već korištenih igala (HRSA, 2001; NIA, 1999b; Radda et al., 2003.; prema Hooyman i Kiyak, 2008.).

Starije osobe također mogu biti u većem riziku zbog niske razine T-stanica, koji su dio imunološkog sustava i koje se, uz HIV infekciju, puno brže gube u starijoj dobi. Ovo objašnjava zašto je period inkubacije HIV-a kraći kod odraslih starijih – iznosi prosječno 5.7 godina prema 7.3 godina kod osoba ispod pedesete godine života. Slabije imunološke reakcije također mogu objasniti kratko vrijeme između dijagnoze i smrti za ljude preko 50. godine života (Hooyman i Kiyak, 2008.). HIV/AIDS, u usporedbi sa srčanim bolestima, tumorima i šećernom bolešću, nije glavni uzročnik smrti osoba starije životne dobi. Međutim, procjena je 2.2 na 100,000 smrtnosti među starijim ljudima između 65. i 74. godine života i 0.7 na 100,000 za osobe od 75 do 84 godina. Kao i kod mlađeg dijela populacije, dostupnost antiretrovirusnih lijekova je smanjila smrtnost uzrokovanu HIV/AIDS-om kod starije populacije, sa visokih 3.6 na 100,000 1995. godine, na 2.2 promila u 2000. godini, što je rezultiralo duljim životom mlađe i starije populacije oboljele od HIV/AIDS-a (Hooyman i Kiyak, 2008.).

U jednom od provedenih istraživanja postavljeno je pitanje koriste li starije osobe oboljele od HIV/AIDS-a zdravstvene usluge više ili manje od mlađih ljudi. Analiza 571 slučaja u Kaliforniji uspoređuje 63 pacijenta oboljela od AIDS-a u dobi od 60 i više godina sa 190 ljudi u dobi od 50 do 59 te 318 mlađih osoba, u dobi od 30 do 49 godina. Rezultati istraživanja su pokazali da godine nisu

povezane sa funkcionalnim zdravljem ili korištenjem usluga. I mlađi i stariji pacijenti podjednako koriste sve vrste usluga. Između svih vrsta zdravstvene zaštite, usluge za zaštitu mentalnog zdravlja se najmanje koriste u svim dobnim skupinama (Emlet i Farkas, 2002.; prema Hooyman i Kiyak, 2008.). Ovi nalazi pokazuju da stariji odrasli sa HIV/AIDS-om ne traže zdravstvenu uslugu u većoj mjeri nego mlađi pacijenti, osim ako se njihovo funkcionalno zdravlje značajnije ne pogorša. Međutim, druga studija je pronašla dobne razlike u percepciji važnosti usluga u zajednici. U ovom slučaju, uspoređivani su odrasli u dobi 50 i više godina, oboljeli od HIV/AIDS-a s mlađim osobama u dobi od 20 do 39 godina. Stariji pacijenti smatraju uslugu dostave toplog obroka u kuću, dnevnu brigu o odraslima i fizikalnu terapiju puno važnijima nego što to misle mlađe osobe, također oboljele od HIV/AIDS-a, s kojima su uspoređivani. Obje grupe (i stariji i mlađi) su kao najvažnije ocijenili programe za liječenje HIV/AIDS-a, stomatološku i primarnu zdravstvenu zaštitu. Ovi rezultati pokazuju da stariji pacijenti oboljeli od HIV/AIDS-a visoko vrednuju dugoročne usluge za poboljšanje zaštite njihovog života (Emlet and Berghuis, 2002.; prema Hooyman i Kiyak, 2008.). No, s obzirom da postoji diskriminacija prema osobama oboljelim od HIV/AIDS-a, većina ih vjerojatno neće potražiti usluge dostupne u lokalnoj zajednici u kojoj žive. Nažalost, velik broj starijih osoba oboljelih od HIV/AIDS-a nema adekvatnu socijalno zaštitnu mrežu.

Jedna anketa provedena na starijim odraslim osobama (50 – 68 godina) oboljelim od HIV/AIDS-a u New York City-ju, pokazuje da je kod 42% ispitanika uočen nedostatak emocionalne potpore, a 27% ispitanika navodi neadekvatnu praktičnu pomoć. Oni sa uznapredovalim stadijem bolesti, koji bi trebali imati više emocionalne potpore, navode manjak emocionalne i praktične pomoći u nošenju sa svakodnevnim dnevnim aktivnostima i obvezama (Schrimshaw and Siegel, 2003.; prema Hooyman i Kiyak, 2008.). U drugoj provedenoj anketi u kojoj su također sudjelovali stariji odrasli oboljeli od HIV/AIDS-a, 71% ih je živjelo samo, a 33% ispitanika je imalo partnera. Većina je izgubila kontakte sa svojim obiteljima (Shippy and Karpiak, 2005.; prema Hooyman i Kiyak, 2008.). Općenito, starije HIV pozitivne osobe uglavnom i u većem postotku žive same, zbog čega je i sama dostupnost zdravstvenih usluga i socijalne zaštite za njih vrlo važna.

Zbog svih navedenih razloga, bitno je educirati starije odrasle osobe o riziku od HIV/AIDS-a. Čak i oni koji nešto znaju o toj bolesti mogu imati osjećaj da bolest na njih ne može utjecati ako nisu uključeni u homoseksualne aktivnosti ili intravensko uzimanje droge. Mnogi stariji ljudi se oslanjaju na informacije iz medija kada je u pitanju njihovo znanje u ovom području. Nažalost, mediji vrlo rijetko izvještavaju o prijenosu AIDS-a putem heteroseksualnog odnosa ili transfuzijom krvi. Stoga ne čudi što velik broj starijih osoba nije svjesno načina na koji može doći do zaraze. Oni su također manje spremni testirati se na virus HIV-a i kada im se virus jednom dijagnosticira, manje je vjerojatno da će potražiti grupe za potporu u borbi protiv AIDS-a ili druge oblike emocionalne podrške.

PERCEPCIJA RIZIKA OD ZARAZE HIV/AIDS-om I PREVENCIJA/LIJEČENJE

Unatoč stalnom porastu HIV infekcije među ljudima starijim od 50 i više godina posljednjih deset godina, prevalencija HIV-a u ovoj dobnj skupini i dalje ostaje neprepoznata od strane znanstvenika. Ward i sur. (2004.) navode da obrazovne intervencije, osmišljene za starije osobe, trebaju naglasiti da je određeno neadekvatno ponašanje rizik koji ljude stavlja u opasnost, a ne osoba sama po sebi. Nadalje, zabluda o prijenosu HIV/AIDS-a trebaju biti identificirane kako bi se mogle uspješno otkloniti. U međuvremenu, pogrešna vjerovanja o riziku i prijenosu HIV-a, mogu dovesti do toga da se starije osobe osjećaju sigurno i zaštićeno od HIV/AIDS-a, te umanjiti rizik zaraze, ali također mogu potaknuti druge ljude koji su u vrlo malom ili nikakvom da pretpostave kako su u velikoj opasnosti od izloženosti zaraznom virusu, ističu Ward i sur. (2004.). Kako bi se kreirala učinkovita obrazovna intervencija za osobe starije životne dobi, važno je da buduća istraživanja sustavno istražuju različite vrste zabluda o prijenosu HIV-a i načina na koji se te zabluda i nesporazuma razlikuju u različitim rasnim / etničkim i jezičnim te kulturnim grupama (Ward i sur., 2004.). Nadalje, da bi se podržala ovakva i slična nastojanja, bitno je istražiti i pronaći načine izravnog mjerenja kako, na koji način starije osobe uočavaju osobni razvoj rizika za HIV/AIDS. Ovi mehanizme odlučivanja moraju postati

osnovno polazište za demistifikaciju postojećih mitova i promicanje valjanih informacija o HIV/AIDS-u koje će pomoći u zaustavljanju daljnjeg prijenosa između ove ranjive dobne skupine.

Prevenција i rano otkrivanje HIV infekcije i dalje je kamen temeljac za borbu protiv ove bolesti u svim dobnim skupinama. Ova dva pitanja imaju posebno značenje kod starijih ljudi. Kampanje za prevenciju u velikoj mjeri ciljaju na mlađu populaciju, a mnogi stariji ljudi ne smatraju da su u riziku od dobivanja HIV-a.

Neadekvatna procjena rizika je jedan od razloga zašto je kod starijih pacijenata prisutan uznapredovali stadij HIV virusa. Pružatelji medicinskih usluga odrasle starije osobe često ne smatraju seksualno aktivnima i stoga ne obavljaju odgovarajuće procjene rizika od HIV-a. To bi mogao biti razlog zbog kojeg je kod starijih bolesnika često prisutna uznapredovala HIV bolest (Simone i Appelbaum, 2008.). Učinak starenja imunološkog sustava na infekciju HIV-om, kao i odgovor na tretman liječenja starijih odraslih osoba još uvijek se proučava.

AIDS I MJERE OPREZA

Kako se generacija koja je pokrenula seksualnu revoluciju približava 60-ima, a lijekovi poput Viagre ljude održavaju duže seksualno aktivnima, stručnjaci strahuju da će broj starijih osoba zaraženih HIV-om, virusom koji uzrokuje AIDS, rasti. Oni već predstavljaju iznenađujućih 16 % novih slučajeva. (Consumer reports on Health, 2007.). Ovakav podatak je posebno zabrinjavajuć jer su starije odrasle osobe oboljele od AIDS-a u dvostruko većoj opasnosti od mladih oboljelih po pitanju smrtnosti od te neizlječive bolesti. Starije žene su posebno ranjive, jer vaginalne promjene koje prate menopauzu mogu dovesti do naknadnih infekcija. Osim toga, stariji ljudi mogu biti manje spremni nego mlađi da se zaštite od bolesti. Oni znaju puno manje o AIDS-u, rijetko se savjetuju sa svojim liječnicima, te je za njihovu dobnu skupinu manje vjerojatno da će koristiti kondome. Zbog toga stariji ljudi trebaju poduzeti određene mjere opreza, isto kao i osobe mladih dobnih skupina. Neke od mjera su sljedeće: *Preporuka za rutinsko testiranje* za sve mlade i odrasle osobe do 64 godine, *Provjera spolne povijesti partnera*, *Korištenje kondoma* za vrijeme oralnog, analnog ili vaginalnog spolnog odnosa, osim ako ste u dugoročnom monogamnom odnosu sa partnerom i oboje ste HIV negativni (Consumer reports on health, 2007.).

RASPRAVA

U proteklih 13 godina, došlo je do statistički značajnog povećanja postotka starijih osoba u dobi od 50 i više godina koje žive s HIV-om. Od sveukupnog broja osoba starijih od 50 godina koji žive s HIV/AIDS-om, gotovo trećina je u vrijeme dijagnoze bila u dobi od 50 i više godina. Mogućnost da se stanje epidemije s vremenom promjeni, naglašava potrebu kontinuiranog nadzora i pravodobnu intervenciju. Trendom povećanja HIV/AIDS-a u starijih osoba ukazuje se na potrebu za razvojem novih obrazovnih strategija i intervencije koji ciljaju na ovu dob group. Osim toga, starije osobe uglavnom imaju puno manje odgovarajućeg znanja o HIV infekciji, što sprječava njihovu sposobnost korištenja preventivnih mjera (Paul i sur., 2007.). Društvene marketinške kampanje za borbu protiv HIV/AIDS-a, trebaju sadržavati fotografije, teme i pitanja vezana za starije osobe. Također, nove metode koje obuhvaćaju stariju populaciju svakako se trebaju razmotriti. Starijim dobnim skupinama je potrebna ciljana prevencija i obrazovanje kako bi se povećala njihova svijest o HIV/AIDS-u. Liječnici i druge zdravstvene ustanove imaju važnu ulogu u prevenciji HIV/AIDS-a kod osoba starije životne dobi. Onima u većem riziku treba ponuditi savjetovanje i testiranje na HIV (Paul i sur., 2007.). Različite preventivne poruke, sigurnije i odgovornije ponašanje, identificiranje i liječenje ostalih spolno prenosivih bolesti su važni čimbenici u prevenciji prijenosa HIV-a, kako kod osoba starije životne dobi, tako i u svim ostalim dobnim skupinama.

ZAKLJUČAK:

Postoje dva glavna razloga zbog kojih je bitno razmatrati HIV/AIDS kod osoba starije životne dobi. Prvo, s povećanjem dobi, tijelo ima manje sposobnosti oduprijeti se infekciji i imunološki sustav slabi. Drugo, stariji ljudi imaju tendenciju češćeg oboljevanja od kroničnih bolesti nego mlađi ljudi te zbog toga moraju uzimati lijekove za te kronične bolesti, što može dovesti do interferiranja sa HIV terapijom koju primaju.

Društvene marketinške kampanje za borbu protiv HIV/AIDS-a, trebaju sadržavati fotografije, teme i pitanja vezana za starije osobe (Paul i sur., 2007.). Također, nove metode koje obuhvaćaju stariju populaciju svakako se trebaju razmotriti. Liječnici i druge zdravstvene ustanove trebaju biti svjesni svoje uloge u prevenciji i edukaciji HIV-a. Uz navedeno, vrlo je važno poticati testiranje starijeg dijela populacije s čimbenicima rizika.

Broj bolesnika s virusom humane imunodeficijencije (HIV) u dobi od 50 i više godina je u porastu zbog povećane dugovječnosti u bolesnika liječenih vrlo učinkovitom antiretrovirusnom terapijom (skraćenica na engl. HAART), ali i zbog novih primarnih infekcija u starijih bolesnika. Centar za kontrolu i prevenciju bolesti (CDC) procjenjuje da je broj odraslih osoba starijih od 50 godina koji žive sa sindromom stečene imunodeficijencije (AIDS) povećan na 213,7% između 1994. i 2000., što čini 18,9% osoba koje žive s AIDS-om u 2000. godini. Očekuje se da će se broj osoba s HIV/AIDS-om u budućnosti još više povećati, zbog napretka u liječenju, što će omogućiti mnogim trenutno zaraženim osobama duži život s AIDS-om te će nakon nekoliko godina i oni postati dio skupine starijih osoba od 50 i više godina (Paul i sur., 2007.). Broj osoba zaraženih nakon 50 godina starosti također se povećava. HIV/AIDS obrazovni i preventivni programi nisu usmjereni na stariju populaciju. Postojeći sustav zdravstvene zaštite adekvatno ne istražuje rizična ponašanja kod starije populacije, a većina liječnika rijetko ili nikada ne raspravlja o HIV/AIDS-u ili o čimbenicima rizika sa svojim starijim pacijentima. Iako je ovo ranjiva populacija, zdravstveni djelatnici ne razmatraju mogućnost pojave i dijagnoze HIV/AIDS-a kod bolesnika starije životne dobi, zbog pretpostavke da stariji bolesnici nisu seksualno aktivni i ne konzumiraju drogu putem igala.

Mnogi od simptoma HIV/AIDS-a mogu se promatrati kao normalan dio procesa starenja te se zbog toga smanjuje mogućnost dijagnosticiranja HIV/AIDS-a na vrijeme. Prisutnost tih simptoma u starijih bolesnika može dovesti do pogrešne dijagnoze ili zakašnjele dijagnoze HIV/AIDS-a kod osoba starije životne dobi. Ljudi u starijoj dobi imaju manje znanja o HIV/AIDS-u i spolno prenosivim bolestima od mlađih ljudi. Također je prisutan nedostatak informacija o tome na koji način se ove bolesti šire i kako izbjeći prijenos virusa stoga usluge primarne zdravstvene zaštite i gerijatrijski stručnjaci moraju biti svjesni tih faktora rizika i upozoravati na njih starije bolesnike s HIV/AIDS-om.

LITERATURA:

1. AIDS Threatens older adults (2007). *Consumer Reports on Health*, vol. 19(8), p10. Posjećeno dana 02.06. na mrežnoj stranici: www.ConsumerReports.org/healthaccess
2. Domanico, B., Crawford, I. (2000). Psychological Distress Among HIV-Impacted African-American and Latino. *Journal of Prevention and Intervention in the Community*, 19, 55-78.
3. Henderson, J. S., Bernstein, B. L., St. George, D. M., Doyle, J. P., Paranjape, A. S., Corbie-Smith, G. (2004). Older Women and HIV: How Much Do They Know and Where Are They Getting Their Information? *Journal of the American Geriatrics Society*, vol. 52(9), p1549-1533
4. Hooyman, R. N., Kiyak, A. K. (2008). *Social Gerontology – A Multidisciplinary Perspective*. USA. 141-144.
5. Inelmen, E. M., Gasparini, G., Enzi, G. (2005). HIV/AIDS in older adults - A case report and literature review. *Geriatrics*, vol. 60(9), p26-30
6. Knodel, J., Saengtienchai, C. (2002). AIDS and Older People: The View from Thailand. *PSC Research Report*, No. 02-497.

7. Shippy, R. A., Karpiak, S.E. (2005). The aging HIV/AIDS population: Fragile social networks. *Aging and Mental Health*, vol. 9(3), p246-254
8. Simone, M. J., Appelbaum, J. (2008). HIV in Older adults. *Geriatrics*, vol. 63(12), p 6-12
9. Smolensky, M., Lamberg, L. (2003). *Tjelesni sat*. Zagreb: Kapitol.
10. Paul, S. M., Martin, R. M., Shou-En Lu, Yong Lin (2007). Changing Trends in Human Immunodeficiency Virus and Acquired Immunodeficiency Syndrome in the Population Aged 50 and Older. *Journal of the American Geriatrics Society*, vol.55(9), p1393-1397
11. Ward, E. G., Disch, W. B., Levy, J. A., Schensul, J. J. (2004). Perception of HIV/AIDS risk among urban, low-income senior-housing residents. *AIDS Education and Prevention*, vol. 16(6), p571-588
12. WHO (2010). *Hiv countries*. Posjećeno dana 02.06.2007. na mrežnoj stranici: <http://www.who.int/hiv/countries/en/>
13. Medicina.hr (2010). *HIV i AIDS*. Posjećeno dana 02.06.2017. na mrežnoj stranici: http://www.medicina.hr/clanci/hiv_i_aids.htm

AIDS AND ELDERLY PEOPLE

Summary

The number of patients with human immunodeficiency virus (HIV) at age 50 and over is increasing due to increased life expectancy in patients treated with highly effective antiretroviral therapy (HAART), but also due to a new primary infections in older patients. It is expected that the number of people with HIV / AIDS will be further increased in the future due to progress in treatment, which will enable many currently infected persons to have longer life with AIDS and after a few years they will become part of a group of older people of 50 and more years. HIV / AIDS education and prevention programs are not targeted at the older population, the existing health care system does not adequately investigate risky behaviors in the elderly population, and most doctors rarely or never discuss HIV / AIDS or risk factors with their elderly patients. Since this is a vulnerable population, doctors, as well as geriatric experts, must be aware of all risk factors and alert them to older HIV / AIDS patients. The primary goal of research and treatment during the first two decades of the HIV / AIDS epidemic was to keep people alive and healthy as much as possible with various innovative therapies. By entering the third decade, it is time to focus on the quality of life of people infected with HIV.

Key words: *HIV, AIDS, older people, gerontology, prevention, risk of HIV infection, informal care, health care.*

**ORGANIZACIJA REHABILITACIJE DJECE SA CEREBRALNOM PARALIZOM U
OPĆINI CAZIN**

Mr Sanja Omanović, dipl.phy

**Visoka međunarodna škola Cazin – predavač za naučnu oblast Fizikalna medicina I
rehabilitacija**

**Fakultet tjelesnog odgoja I sporta Univerziteta u Bihaću – viši ass.za naučnu oblast Kineziološka
biomedicina**

sanja.omanovic@yahoo.com

Sažetak: *Prilikom izrade ovog rada, susrećući se sa različitim autorima, evidentno je da su u postupku liječenja djece s cerebralnom paralizom prisutne slični pristupi kod svih navedenih autora. Veliki akcenat se stavlja na rano otkrivanje oštećenja i što brže uključivanje u tretman. Ranim tretmanom, naročito u prva tri mjeseca, može se mnogo postići u smislu sprječavanja abnormalnog ili patološkog i prelaskom u grupu normalnog uzorka. Za liječenje cerebralne paralize nije dovoljan sam izbor metode, nego je potrebno organizirati timski rad kojim bi se obuhvatilo i upravljalo svim potrebnim rehabilitacijsko-edukativnim procedurama, ortotskim snabdijevanjem i operativnim postupcima. Pod timskim radom podrazumijevamo kompleksniji pristup i koordinaciju liječenja između različitih struka. Organizaciju takvog rada potrebno je provesti po principima koji će omogućiti optimalni krajnji rezultat, rukovodeći se određenim planom liječenja. Plan liječenja kreira se posebno za svako dijete. Takav individualni pristup omogućava primjenu najspecifičnijih postupaka. Svi stručnjaci, uključeni u rad, svatko iz svoje oblasti pruža cerebralno oštećenom djetetu maksimalnu pomoć. Akcenat ovog rada je na organizaciji rada sa cerebralno oštećenom djecom, razne mogućnosti tretmana, veza između roditelja i terapeuta, te ono što nam treba biti prvo na umu, a to je zadovoljstvo i sreća djece. Statistički podaci prilikom izrade rada su pribavljeni iz CBR službe, te službe sa predškolsku, školsku djecu i omladinu, JU Doma zdravlja Cazin.*

Ključneriječi: cerebralnaparaliza, rehabilitacija, psihomotornirazvoj, timstručnjaka

UVOD

Cerebralnu paralizu bolje je definirati kao stanje nego kao bolest, nastalo zbog oštećenja mozga prije, za vrijeme ili neposredno nakon rođenja, u djeteta starijeg od godinu dana. Pod cerebralnom paralizom opisuju se različiti klinički sindromi čije je zajedničko obilježje poremećaj motoričke funkcije mozga, odnosno kontrole pokreta i stava. Stanje nije progresivno i nasljedno, i nije potpuno izlječivo. Cerebralna paraliza je prvi put ušla u medicinsku literaturu još 1862.godine pod imenom Morbus Little, kad je engleski ortoped W.L.Little opisao 63 djece sa posebnim poremećajima kretanja smatrajući ih posljedicom oštećenja mozga tijekom patološke trudnoće. Ni danas kada je znanje o etiologiji, kliničkoj slici i tretmanu cerebralne paralize produbljeno, još mnogo toga ostaje nejasno. Cerebralna paraliza nije samo medicinski problem, već kompleksni medicinski, psihološki i socijalni problem. Cijeli niz neuroloških i psiholoških problema, problema učenja, školovanja i zapošljavanja traži interdisciplinarni pristup. Jedini mogući pristup u radu s cerebralno oštećenom djecom je cjeloviti tj.holistički pristup. Sam tretman djeteta traje cijelog života, 24 sata dnevno. Zato treba uvažiti i okolinu. Uvijek se ide na kvalitetu izvođenja određenih kretnji i zato treba vremena da se pacijent funkcionalno oporavi. U savremenoj medicini, unatoč vrhunskim dijagnostičkim metodama i operacijskim tehnikama, ipak se najbolji rezultati postižu prevencijom i ranim početkom liječenja, uz uvažavanje principa ranog otkrivanja, rane rehabilitacije, interdisciplinarnog timskog pristupa, kontinuirane razvojne rehabilitacije i praćenja edukacije roditelja.

NORMALNI PSIHOMOTORNI RAZVOJ

- Novorođenče

Novorođenče, u položaju na stomaku, okreće glavu na obje strane, drži ruke savijene sa strane sa šakama savijenim, noge su savijene i raširene u stranu sa stopalima prema gore, a karlica je odignuta od podloge. Ležeći na leđima, novorođenče je u nestabilnom položaju, leži na koso. Kičma je savijena u lijevu ili desnu stranu, ruke susavijene u laktovima pored tijela, noge su raširene i savijene u kukovima i koljenima a stopala su podignuta

- Kraj prvog mjeseca

Trbušni položaj je nestabilan sa osloncem na obraz, podlaktice i grudni koš. Nakratko odiže glavu, karlica je odignuta a noge savijene u kukovima i koljenima. Ležeći na leđima, da bi fiksirao majku ili neki predmet zadrži glavu u srednjem položaju nekoliko sekundi. Ne drži ravnotežu i leži sa iskošenim trupom. Noge su u svim zglobovima ili skroz savijene ili skroz opružene. Šaka je čvrsto zatvorena ali nije stalno stisnuta.

- Kraj drugog mjeseca

Ležeći na stomaku odiže glavu u srednjem položaju. Oslonac je na podlaktice, a težište se pomjera ka grudnoj kosti. Karlica se spušta prema podlozi i popušta jaka savijenost nogu. Na leđima, javljaju se prvi znaci pokušaja hvatanja, iako još uvijek leži vrlo nesigurno. Na okretanje glave u stranu reaguje ekstremitetima, "stav mačevaoca". Interesovanje za okolinu prate vrlo živahni pokreti ruku i nogu, a šaku sve češće otvara.

- Kraj trećeg mjeseca

Oslonac je na lakat i karlicu, težište se pomjera prema pupku, laktovi su ispred ramena, karlica je gotovo na podlozi a glavu motivirano odiže. Na leđima leži sigurno. Trup je u pravoj liniji nos-brada-grudna kost-pupak-stidna kost. Uspostavlja se koordinacija ruka-usta-oko. Javljaju se prvi izolovani pokreti kod djeteta.

- Kraj četvrtog mjeseca

Oba lakta leže ispred linije ramena, podiže jednu ruku s osloncem na drugu. Drži ravnotežu na stomaku i počinje s pomjeranjem ravnoteže u stranu. Istovremeno hvata sa šakama i stopalima. Ulnarno hvatanje igračkaka koje potom s objema rukama dovodi do usta.

- Kraj petog mjeseca

Leži sigurno na stomaku s osloncem na šake. Težište je pomjereno na stomak, a karlica i bedra naliježu na podlogu. U ovoj fazi javlja se plivanje. Šakama otkriva bedra, počinje da se okreće a predmete hvata prstima i ispruženim palcem. Predmet prebacuje iz ruke u ruku, okreće se u pravcu šuškanja papira.

- Kraj šestog mjeseca

Na stomaku odiže cijeli rudni koš tako da je težište na karlici koja se nalazi na podlozi. Laktovi su opruženi a šake otvorene. Šakama otkriva stopala, a guzu odiže od podloge istežući lumbalni dio. Okreće se s leđa na stomak i javlja se diferencijacija nogu.

Predmete hvata preko sredine tijela.

- Kraj sedmog mjeseca

Pomjera težinu tijela na bedro a nakratko proteže tijelo do koljena. Podiže jednu ruku u osloncu šaka-karlica. Koordinacija šaka-usta-stopalo je usvojena. Okreće se na obje strane, bolje prepoznaje prostornu udaljenost.

- Kraj osmog mjeseca

Težina tijela se pomjera prema nazad, karlica je odignuta od podloge i to je oslonac šaka- koljeno. Otkriva bočni položaj i rado se igra na boku. Diže se bočno s osloncem na donju ruku i lakat. To je tzv. položaj "grana u vrtu". Okreće se na stomak i leđa. Počinje se javljati fina motorika i radijalno hvatanje. Počinje da hvata opruženim prstima i palcem.

- Kraj devetog mjeseca

Dijete baulja sa stomakom lako odignutim od podloge. Oslonac na šaku ispred tijela, a trup se približava prirodnom sjedećem položaju. To je položaj "otpale grane u vrtu" sa ispruženom rukom. Sjedi ukoso i puže uz predmete i otkriva klečeći položaj.

- Kraj desetog mjeseca

U četveronožnom položaju se klata sa ravnomjernim prebacivanjem težine na ruke i noge. Spušta se u kosi položaj, do sjedanja na boku. Pri puzanju odiže jednu nogu, diže se uz predmete i radi iskorak uz pridržavanje. Stoji uz pridržavanje, hvata predmete pinceta hvatom.

- Kraj jedanaestog mjeseca

Dijete koordinirano puže, sjeda preko boka u pravi sjedeći položaj. Sjedi slobodno. Hoda bočno uz zid, a predmete hvata "kliještima".

- Kraj dvanaestog mjeseca

Dijete puže preko prepreka. Neka djeca pužu medvjedićim hodom. U sjedećem položaju ostaje kratko vrijeme. Stoji samostalno, hoda slobodno. Javlja se prvo igranje s loptom.

ABNORMALNI PSIHOMOTORNI RAZVOJ

- 0-3 mjeseca

Prilikom posmatranja novorođenčeta u dobi od 0-3 mjeseca u proniranom položaju mogu se uočiti neke od ovih opisa, kada se radi o abnormalnom psihomotornom razvoju. Dijete asimetrično podiže glavu, asimetrična stabilizacija na laktovima. Ruke su često u fleksiji, ramena isto tako da su ponekad podvučene ispod djetetovog tijela. Može se vidjeti fleksija i trupu, ili fleksija na nogama, ili sve ovo zajedno. Glava može da ide i u hiperekstenziju prilikom odizanja. Može biti više fleksije i addukcije na jednoj nozi nego na drugoj, ili više fleksije i abdukcije. Ova asimetrija fleksije je češće prisutna kod spastične diplegije nego kvadriplegije. Atetična kvadriplegija i hipotona djeca imaju tendenciju da idu u fleksiju i abdukciju sa obema nogama.

- 4-6 mjeseci

Abnormalni uzorak u proniranom položaju uključuje povlačenje koljena prema gore i podvlačenje pod abdomen u četveronožni položaj. Dijete se gura od ruke i podiže na koljena sa fleksijom glave i trupa preko savijenih ruku. Uopšte ne mora da koristi ruke a može i da se odgurne preko semifleksije ruku sa zatvorenom ili otvorenom šakom. Prvo se podiže na šake, odgurujući se njima prema nazad u položaj sjedenja na petama.

- 6-9 mjeseci

Abnormalno izvođenje motornih sposobnosti, u proniranom položaju, preko flektiranih kukova, koljena ili stopala, unutrašnjom rotacijom ruku ili nogu, manjkom ili nedostatkom reciprociteta u puzanju, zečije puzanje, asimetrično prenošenje težine. Povlačeći se sa flektiranim rukama prema naprijed noge su u jakoj ekstenziji, adukciji i unutrašnjoj rotaciji. Sa svakim povlačenjem prema naprijed noge obično idu u još jaču adukciju.

- 9-12 mjeseci

Kod spastične djece u ovom periodu imamo adukciju i internu rotaciju u kukovima prilikom puzanja i puluklečičem položaju. Ukoliko dijete može da hoda medvjedi njegove pete nisu na podlozi i/ili sa izrazitom fleksijom u koljenima sa kukovima u unutrašnjoj rotaciji i adukciji.

CEREBRALNA PARALIZA

Cerebralna paraliza ili dječija cerebralna oduzetost je trajni kvalitativni motorički poremećaj koji se javlja prije treće godine života. To je neurološko stanje koje karakteriše neprogresivni poremećaj motornih funkcija, pokreta, tonusa, položaja, koordinacije i osjećaja ravnoteže. Dječija cerebralna paraliza je poremećaj ili gubitak motorne funkcije, koji je kongenitalan ili se javlja u prvim godinama života. To je kliničko stanje koje je nastalo dejstvom nekog fizičkog insulta pretežno na motorni sistem mozga koji je u razvoju nezreo. Ova oštećenja su trajna i stacionarna, ne pokazuju progresiju, a vremenom mogu nastati izvjesna manja poboljšanja. U stvari, ovdje nije uvijek u pitanju paraliza već i oštećenje motorne funkcije zbog nehotičnih pokreta i inkoordinacije. Etiologija je vrlo različita. Uloga nasljeđa je prenaplašena iako izvjestan broj slučajeva pripada ovoj grupi. Pojava više slučajeva u jednoj porodici se povezuje sa izloženšću istom faktoru u toku više trudnoća, preuski porođajni putevi itd. Obično se uzroci dječije cerebralne paralize dijele na one koji djeluju u toku trudnoće, u toku poroda, i na one koji djeluju u toku i poslije poroda. Prenatalni uzroci se javljaju u 30 % slučajeva. Tu ubrajamo urođene anomalije mozga, fetalna anoreksija, Rh inkompatibilnost, metabolički i endokrini poremećaji kod trudnica, životna dob trudnoca preko 35 godina. Može se javiti i kod trudnoca oboljelih od virusa (rubeola), bakterije (sifilis) ili paraziti (toksoplazmoza). U natalne uzroke, 60 % slučajeva, spadaju prevremeni porođaj (kao najčešći uzrok), porođajna trauma, asfiksija novorođenčeta. Postnatalni uzroci, 10 % slučajeva. Tu ubrajamo moždane infekcije, povrede glave novorođenčeta, moždani vaskularni akcident, anoksična stanja novorođenčeta. Cerebralna paraliza nije samo jedan dio već grupa stanja klasifikovanih prema dijelu tijela koji obuhvata i prema kliničkoj slici tonusa i nehotičnih pokreta. Klasifikacija u kliničkoj praksi omogućava razumjevanje deficita motorne kontrole koja je u asocijaciji sa disfunkcijom mozga kod djece sa cerebralnom paralizom.

Spasična- uključuje karakteristike gornjeg motornog neurona (hiperrefleksija, abnormalni uzorci kretanja, slabost).

Atetoza- pokazuje znake ekstrapiramidalnog sistema, sa nehotičnim pokretima, distonijom, ataksijom a ponekad i rigiditet.

Hipotonija- često pokazuje sniženu motornu funkciju i slabost.

Ataksija- tu su znaci oštećenja malog mozga. Kaže se i da je ataksija rijetka kod cerebralne paralize i da je više zastupljena kod trauma glave.

Miješana forma- predstavlja kombinaciju karakteristika spastičnosti, atetoze i ataksije.

Još jedna od klasifikacija je na: kvadrilegiju, hemiplegiju i diplegiju. Prava monoplegija i triplegija se vjerovatno nikad ne pojavljuje, ali neka djeca mogu spadati u ovu kategoriju. Diplegija je karakteristika za bilateralni uzorak obično donjih ekstremiteta, ali može se i opisati i na gornjim ekstremitetima. Pored osnovog poremećaja u oblasti motorike, mogu postojati i poremećaji: gutanja, govora, salivacije, vida, sluha, senzorni poremećaji, epileptični napadi, mentalni poremećaji, promjene karaktera. Ove disfunkcije nastaju kao posljedica povrede mozga koji je u razvoju. Učestalost cerebralne paralize se kreće od 1% do 6% u svjetskim razmjerama, bez tendencije opadanja. Rani znakove cerebralne paralize, kao što su krutost ili mlitavost mogu se uočiti neposredno nakon rođenja.

Što se tiče ostalih znakova, može proći više mjeseci prije nego što oni postanu uočljivi. Slijedeći opisani znakovi su zabrinjavajući ako se često primjećuju, no neće svako dijete pokazivati sve ove znakove.

- Iznenađna ukočenost – u nekim položajima, kao pri ležanju na leđima, postaje teško saviti djetetovo tijelo, obući ga ili zagrliti.
- Mlitaost – glava bebe pada i beba je ne može ponovo podići. Ruke i noge djeteta vise prema dolje, kad ga držimo u zraku. Beba se suviše malo pomjera.
- Usporeni razvoj – učenje da diže glavu, sjedi i koristi šake je duže od očekivanog. Moguće je da dijete koristi jednu stranu tijela više od druge. Neke bebe, na primjer, koriste samo jednu šaku umjesto da uče koristiti obje.
- Slabo uzimanje hrane – sisanje i gutanje je slabo. Djetetov jezik gura mlijeko i hranu van. Ima problema sa zatvaranjem usta.
- Neobično ponašanje – dijete puno plače, razdražljivo je i loše spava. Ili je jako mirna beba koja spava i previše. Moguće je da se dijete ne smješka do 3 mjeseca starosti.

TIMSKI PRISTUP

U rehabilitaciji i habilitaciji djece s cerebralnom paralizom neophodan je timski pristup. I u CBR-u Doma zdravlja Cazin postoji cijeli tim stručnjaka koji učestvuje u rehabilitaciji. Tim se sastoji od: ljekara specijaliste za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju, fizioterapeuta, radnog terapeuta, medicinske sestre, psihologa, logopeda, defektologa, socijalni radnik, vaspitač. Po potrebi uključuju se i konsultantno i ostali stručnjaci npr. neuropedijatar, ortoped, oftamolog, otorinolaringolog, neurohirurg, protetičar itd. Roditelj je veoma bitan član tima i zauzima posebno mjesto u timu.

- Ljekar specijalista za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju

Veliki značaj predstavlja rano otkrivanje i uključivanje u tretman cerebralno oštećenog djeteta. Na osnovu neurokineziološkog ispitivanja djeteta rođenog sa neurorizikom uključuju stimulativne tretmane koji pospješuju normalan psihomotorni razvoj, odnosno smanjuju motornu nesposobnost. Za fizijatra kao koordinatora tima neophodne su edukacije iz epileptologije, ortopedije, pedijatrije i psihologije

- Fizioterapeut

Ishod habilitacionog kineziterapijskog tretmana zavisi od više okolnosti. Ovisi od stepena oštećenja, vremena prvog pregleda, izbora metode tretmana, saradnje roditelj-terapeut-ljekar, kontinuiteta tretmana. Rano započet tretman, i to prije nego što dođe do uspostavljanja abnormalnih uzoraka tonusa i pokreta, daje mnogo bolje rezultate nego tretman započet u kasnijem uzrastu.

- Radni terapeut

Terapija radom koristi različite tehnike i metode u cilju suzbijanja patoloških obrazaca pokreta, uspostavljanja i koordinacije normalnih obrazaca pokreta i stimulacije različitih psihomotornih i senzomotornih sposobnosti. U našoj ustanovi tretman radnog terapeuta započinje od prve godine života. Terapija obuhvata i obuku roditelja.

- Medicinska sestra

Sestrinska njega u okviru rehabilitacije i habilitacije djece sa cerebralnom paralizom obuhvata programe opšte njege, specifične njege u habilitaciji i rehabilitaciji i distribuciju i transfer pacijenata članovima tima. Programi specifične njege dopunjuju i objedinjuju sveobuhvatni program timske habilitacije u jedinstvenu cjelinu. Specifična njega u programu kineziterapije se odnosi na postavljanje djeteta u odgovarajući položaj pri hranjenju, odjevanju i higijeni; korektivni položaji u stolici, stajanju i hodanju.

- Psiholog

Ovdje je naglasak na savjetodavnom radu s roditeljima, pomoć u izlaženju u susret razvojnim problemima bebe i djeteta, obuci roditelja za stimulaciju ugroženih područja psihičkog razvoja i orijentaciji na razvoj cjeline ličnosti djeteta i izgrađivanja kvalitetnog roditeljstva. Vršiti se procjena opšteg nivoa razvoja i globalne razvojne ugroženosti, nivoa razvoja mentalnih i drugih psihomotornih funkcija i procjena usporenja i disfunkcionalnosti pojedinih razvojnih segmenata.

- Logoped

Razvoj govora i jezika kod djece sa cerebralnom paralizom mora se posmatrati u kontekstu cjelokupnog psihomotornog razvoja svakog djeteta posebno (9). Treba uvijek imati na umu da je razvoj govora socijalni proces, koji nije moguć bez prisustva drugui i interakcije sa njima (10). Većina poremećaja spada u kombinovane, sa poremećajem disanja, artikulacije, fonacije, sluha, govornog ritma i jezičkog razvoja.

- Defektolog

Specijalni pedagozi u saradnji sa ostalim članovima tima, sprovode plan vaspitanja i edukacije djeteta sa cerebralnom paralizom i višestrukim smetnama. U radu s djetetom mlađeg uzrasta obavezna je obuka roditelja, a u radu s djecom školskog uzrasta pored roditelja značajan je i kontakt s nastavnicima. Potrebno je spovoditi obuku korištenja prilagođenih učila i pomagala, posebno u slučaju pomagala prilagođenih motornim i grafomotornim ograničenjima.

- Socijalni radnik

Osnovni zadatak socijalnog radnika je upoznavanje životne istorije djeteta ometenog u razvoju, u svrhu usmjeravanja na realizaciju neposrednih i dugoročnih potreba djeteta, u okviru zakonskih propisa i mogućnostima koje pruža osnovna i specijalistička zdravstvena zaštita i služba dječije zaštite. Socijalni status djeteta i porodice značajno određuje djetetove mogućnosti da realizuje rehabilitaciju i maksimalno se osposobi u okvirima svoje ometenosti.

- Vaspitač

Osnovni zadaci vaspitača se odnose na pomoć djetetu da prevaziđe negativna emotivna stanja tuge i straha koja prate odvajanje od porodične sredine i hospitalizaciju, adaptaciju na hospitalne uslove, i suočavanje djeteta sa njegovim stanjem. Vaspitač pruža podršku djetetu i nastoji da ga utješi i ohrabri, organizujući raznovrsne igre i druge zabavne aktivnosti. realizuje i različito vaspitno obrazovne zadatke, odabrane u skladu sa uzrastom, mogućnostima djeteta i uslovima rada.

MOGUĆNOSTI TRETMANA CEREBRALNE PARALIZE

U mogućnosti tretmana cerebralne paralize spada:

- integrativni medicinski interdisciplinirani tretman,
- medikamentozni tretman,
- fizikalna terapija,
- defektološki i logopedski tretman,
- radno – okupaciona terapija,
- psihološka savjetovašta,
- edukacija,
- profesionalno osposobljavanje,
- te druge psihoterapijske tehnike kao što je i muzikoterapija.

MUZIKOTERAPIJA

Muzikoterapija je psihoterapijska tehnika koja koristi muziku ili zvuk u dijagnostičke i terapijske svrhe. Globalno se razlikuju dva velika tipa muzikoterapije:

- Receptivna muzikoterapija – u kojoj subjekt sluša jedan muzički program koji pomaže da mu u svijest prođe željeno psihološko stanje koje hoćemo da postignemo.
- Aktivna muzikoterapija – u kojoj subjekt sam proizvodi muziku glasom ili instrumentom, što mu omogućava da uspostavi jednu neverbalnu komunikaciju sa terapeutom.
- Integrativna muzikoterapija (IMT) je jedan vid aktivne muzikoterapije gdje terapeut i pacijent (grupa pacijenata) ostvaruju komunikaciju i postavljene terapijske i psihoprofilaktičke ciljeve pomoću glasa ili instrumenta.

Pacijenti na kojima se primjenjuje muzikoterapija su:

- osobe sa mentalnom retardacijom,
- osobe sa poremećajima psihičkog razvoja,
- osobe sa poremećajima ponašanja obično u djetinjstvu i adolescenciji,
- i osobe sa cerebralnom paralizom.

Najpoznatiji terapijski pristupi u liječenju cerebralne paralize su: Neurorazvojna terapija – Bobath, Vojta, Peto-konduktivna edukacija, senzorna integracija te drugi manje poznati zastupljeni terapijski pristupi. Dosadašnja istraživanja nisu pokazala i jasno potvrdila prednost jednog tipa terapije pred drugim. (9) U CBR službi JU "Dom zdravlja" Cazin najčešće se koristi Bobath metoda u liječenju pacijenata s cerebralnom paralizom.

NEURORAZVOJNA TERAPIJA – BOBATH METODA

To je vjerovatno najraširenija metoda u zapadnoj Evropi, USA i Australiji. U svojim počecima NDT (Neurodevelopment Therapy) se zasnivao na inhibiciji abnormalnog mišićnog tonusa i trajno prisutnih primitivnih refleksa uz facilitaciju (olakšavanje, pomaganje) normalnih pokreta. Djeci s cerebralnom paralizom se pokušava dati osjećaj i iskustvo normalnih pokreta, pri čemu su se u ranijim fazama više koristili refleksno-inhibirajući stavovi (RIP-reflex inhibiting postures), uglavnom statički. Razvoj NDT se s vremenom sve više pomicao prema poticanju reakcija uspravljanja i ravnoteže čiji je razvoj insuficijentan u većoj ili manjoj mjeri u sve djece s cerebralnom paralizom. Sprječavanje abnormalnih obrazaca pokreta i facilitacija reakcija uspravljanja i ravnotežnih reakcija se pokušava postići preko ključnih tačaka, većinom smještenih proksimalno, ali i distalno. Izbjegavaju se pasivni pokreti. Važan dio pristupa uključuje pravilnu njegu djeteta u svakodnevnim aktivnostima (oblačenje, svlačenje, nošenje i dr).

VOJTA METODA

Osnivač terapije je prof. Veclav Vojta, neurolog. Razvoj metode je počeo 1954. prvo u Pragu, kasnije u Muenchenu. Terapija prema Vojti je zasnovana na refleksnoj lokomociji. Refleksna lokomocija se definira kao recipročna motorička aktivnost globalnog karaktera. Prema prof. Vojti refleksna lokomocija se nalazi u sve zdrave novorođenčadi; to su urođeni mehanizmi kretanja, odnosno neonatalni automatizam. Refleksna lokomocija se sastoji od refleksnog pauziranja i refleksnog okretanja. U normalnom motornom razvoju ne vidimo u cijelosti refleksnu lokomociju, ali pojedini dijelovi su prisutni u pojedinim fazama normalnog razvoja.

U djece koja će kasnije razviti cerebralnu paralizu nemamo zastupljene sve elemente koji su normalno prisutni u određenoj fazi razvoja. Ukoliko uslijed djelovanja terapije potaknemo refleksnu lokomociju, pojedini elementi mogu se pohraniti u središnji živčani sistem i kao takvi se kasnije upotrijebiti za razvoj pojedinih funkcija. Refleksna lokomocija se izaziva preko dva osnovna položaja i devet podražajnih zona. Nosioци terapije su educirani roditelji. Preporuča se provođenje terapije svakodnevno dva do četiri puta.

PETO METODA – KONDUKTIVNA EDUKACIJA

Prof. Andreas Peto (Budimpešta, Mađarska) je razvio konduktivnu edukaciju, metodu koja kombinira edukaciju i tretman. Konduktivna edukacija se provodi u grupama predvođenim konduktorima. Konduktor je kombinacija fizioterapeuta, radnog terapeuta, logopeda i pedagoga, uključuje četverogodišnju univerzitetsku edukaciju. Program je intenzivan i repetitivan, traje gotovo cijeli dan i uključeni su brojni aspekti svakodnevnog života: pokretljivost, samozbrinjavanje, priprema za školu. Bazična pokretljivost se sistematski uvježbava uz verbalna uputstva, djeca se potiču da verbaliziraju dani zadatak.

SENZORNA INTEGRACIJA

Jean Ayres je 1960. počela razvijati senzornu integraciju. Originalno je zamišljena da pomogne prilikom problema u učenju, a kasnije je prilagođena djeci s neurološkim problemima, uključujući i cerebralnu paralizu. Značajan broj djece sa cerebralnom paralizom ima različite senzorne poremećaje i senzorna integracija bi trebala omogućiti bolje procesuiranje senzornih informacija i posljedično bolju funkciju.

TERAPIJA BAKLOFENOM

Baklofen je agonist inhibitornog neurotransmitera GABA i koristi se kod generalizirane spastičnosti, obično kod djece s težim oblicima cerebralne paralize. Primjenjuje se oralno ili intratekhalno, kada je veći učinak. Terapijski učinak bi trebao biti lakša njega, smanjivanje boli, poboljšanje spavanja i sporiji razvoj kontraktura.

CILJEVI I ZADACI ISTRAŽIVANJA

Cilj ovog rada bio je utvrditi broj djece sa cerebralnom paralizom u općini Cazin, rođene u periodu od 1992. – 2008. god. (novijim podacima i kartonima nisam imala pristup), te objasniti način rada i planiranje rehabilitacije djece sa cerebralnom paralizom u istoj.

MATERIJAL I METODE ISTRAŽIVANJA

Istraživanje ima karakter retrospektivnog rada. U rad su bila uključena djeca rođena od 1992.-2008. godine na području općine Cazin. Glavni izvor podataka bila je kartoteka dječijeg savjetovišta i Odjela za djecu, te fizijatrijske ambulante JU Dom zdravlja Cazin. Analizirano je 2500 kartona iz kojih je izdvojeno 33. Ključno obilježje koje determiniše uzorak je dijagnoza cerebralna paraliza. Dijagnozu cerebralne paralize postavio je multidisciplinarni tim Univerzitetskog kliničkog centra Sarajevo, Kliničkog bolničkog centra u Rijeci (Dječija bolnica Kantrida) i Klinike za dječije bolesti u Zagrebu (Klaićeva bolnica). Za potrebe istraživanja konstruisan je upitnik koji se sastojao od: kliničkog tipa cerebralne paralize (urađeno po kliničkom zapisu o svakom djetetu), lokalizacije cerebralne paralize (specifična stanja kao što su hemipareza ili plegija, parapareza i sl.), razdoblje mogućeg nastanka oštećenja (prenatalna, perinatalna i postnatalna razdoblja), ambulanta ili stacionarna rehabilitacija te sami odaziv roditelja oboljele djece na liječenje.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Tabela 1. Prikaz ukupnog broja pacijenata oboljelih od cerebralne paralize

ISPITANICI	BROJ	POSTOTAK
Pacijenti Odjela za djecu i Dječijeg savjetovišta	2500	98,68 %
Pacijenti oboljeli od cerebralne paralize	33	1,32 %

U tabeli 1 prikazan je postotak pacijenata oboljelih od cerebralne paralize, koji pokazuje visoku vrijednost u odnosu na ukupan broj pacijenata, s obzirom da se radilo o razdoblju od 1992.-2008. godine.

Tabela 2. Spolna struktura pacijenata oboljelih od cerebralne paralize

SPOL ISPITANIKA	BROJ	POSTOTAK
Muški spol	22	66,66 %
Ženski spol	11	33,34 %
Ukupan broj	33	100%

Iz tabele 2 vidljivo je da pacijenti muškog spola oboljevaju od cerebralne paralize u duplo većem postotku od ženskog spola.

Tabela 3. Ispitanici prema starosnoj dobi

DOB ISPITANIKA	BROJ	POSTOTAK
0-5 godina	1	3 %
6-10 godina	2	6 %
11-15 godina	14	42,42 %
16-20 godina	10	30,3 %
21-25 godina	6	18,18 %
Ukupan broj	33	100 %

Iz tabele 3 je vidljivo da je najveći postotak oboljelih pacijenata od cerebralne paralize u našem uzorku u dobi od 11-15 godina (godina rođenja od 1998.-2002.godine).

Tabela 4. Pregled zdravstvenog stanja ispitanika po specifičnim kliničkim stanjima

SPECIFIČNO STANJE	BROJ	POSTOTAK
Paraplegija	5	15,1 %
Hemiplegija	9	27,27 %
Parapareza	2	6,06 %
Hemipareza	4	12,12 %

U tabeli broj 4 prikazani su ispitanici sa specifičnim kliničkim stanjima, gdje možemo vidjeti da od 33 ispitanika, najveći postotak (od 27,27 %) pripada ispitanicima sa specifičnim stanjem hemiplegijom ili potpunom oduzetošću jedne polovine tijela. Nakon hemiplegije, po postotku slijedi paraplegija ili oduzetost oba donja ekstremiteta, u visini od 15,1 %.

Tabela 5. Pregled ispitanika prema pokretljivosti

POKRETLJIVOST	BROJ	POSTOTAK
Pokretni	28	84,8 %
Nepokretni	5	15,2 %
Ukupno	33	100 %

U tabeli 5 prikazana je raspodjela ispitanika prema pokretljivosti. Rezultati pokazuju da je u ispitivanom uzorku 84,8 % ispitanika pokretno i da mogu skoro pa samostalno zadovoljavati svakodnevne potrebe, dok je nepokretnih 15,2 % i treba pomoć.

Tabela 6. Pregled ispitanika sa pratećim bolestima i stanjima

BOLESTI	BROJ
Deformiteti kičmenog stuba	7
Plućne bolesti	7
Kardiovaskularne bolesti	4
Maligne bolesti	2
Dijabetes	2
Anemija	6
Gastroenterološke bolesti	5
Frakture	4

Kod pojedinih ispitanika pojavljuje se više dijagnoza, tako da je broj dijagnoza veći od broja ispitanika. Vidljivo je da su deformiteti kičmenog stuba te plućne bolesti najčešće prateće bolesti kod osoba oboljelih od cerebralne paralize. Odmah iza njih slijedi anemija te druge prateće bolesti i stanja kako je prikazano u tabeli 6.

Tabela 7. Učinak rehabilitacije

STANJE	BROJ	POSTOTAK
Zadovoljavajuće	16	48,4 %
Nezadovoljavajuće	9	27,2 %
Nepromijenjeno	8	24,2 %
Ukupno	33	100 %

Ispitanici čije je stanje bilo zadovoljavajuće su oni koji su osjetili poboljšanje stanja od početka rehabilitacije i smetnje su većim dijelom otklonjene. Na žalost, kako se i vidi iz tabele, nezadovoljavajuće i nepromijenjeno stanje ispitanika čine više od polovine ukupnog broja ispitanika.

DISKUSIJA

Kada se radi o cerebralnoj paralizi, iako se radi o bolesti koja je opisana prije više od stotinu godina, danas još uvijek postoje neusaglašeni stavovi. Gotovo da nema stava o cerebralnoj paralizi koji je usuglašen među svim stručnjacima, i to gledajući na razini naše države, ali i na svjetskoj razini. U ovom radu sam odabrala 33 ispitanika oboljela od cerebralne paralize, tj. djeca rođena od 1992.-2008. godine na području općine Cazin. Pristup kartoteci i ostalim informacijama vezanim za ovo istraživanje, imala sam u Dječijem savjetovalištu i Odjelu za djecu i mlade, te Centra za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju JU Dom zdravlja Cazin. Pregledom kartona ispitanika, te razgovorom sa pedijatrima, logopedima, fizioterapeutima, fizijatrima i drugim stručnjacima koji su uključeni u tim rehabilitacije djece sa cerebralnom paralizom, nastojala sam približiti i objasniti ulogu rehabilitacije i svih članova tima rehabilitacije. Statističkom obradom podataka dobijen je postotak ispitanika sa specifičnim kliničkim stanjima poput hemiplegije (27,27 %) koja i nisu bila u tako malom postotku, međutim, broj pokretnih ispitanika (84,8 %) su nadmašili moja očekivanja u pozitivnom smislu. Svako oboljenje, pa tako i cerebralnu paralizu prati niz drugih oboljenja. Rezultati su pokazali da su deformiteti kičmenog stuba i plućne bolesti jedne od najčešćih popratnih oboljenja kod djece oboljele od cerebralne paralize. Na kraju samog istraživanja, razočaravajući podatak je bio taj da više od pola

ispitanika je u nezadovoljavajućem ili nepromijenjenom stanju, što bi značilo da rehabilitacija takvih pacijenata nije poboljšala njihovo zdravstveno stanje ili je čak u nekim slučajevima i pogoršala. Značajan dio djece iz općine Cazin, rehabilitaciju je započinjalo u nekim drugim ustanovama. Zato su djeca često započinjala rehabilitacijski pristup ustanove u kojoj sam provela istraživanje, relativno kasno (jedna do 3 godine starosti, ponekad i kasnije) s malim ili nikakvim motoričkim mogućnostima. Veliki broj ispitane djece su još uvijek u programu rehabilitacije i ne znamo kakav će ishod biti, ali sva djeca u kojih rehabilitacijski program još traje, postigla su izvjestan napredak, npr. kontrola glave, zadovoljavajuću ili čak izvrsnu funkciju ruku, mogućnost samostalnog sjedenja i sl. Kao što je na samom početku navedeno, cerebralna paraliza je neizlječiva bolest. Cilj rehabilitacije cerebralne paralize je maksimalno poboljšati funkcionalne sposobnosti pojedinca i poboljšati kvalitetu života, omogućiti mu samostalan ili što samostalniji, ispunjen život. Zato, svako dijete primljeno u ovu ustanovu sa već dijagnosticiranom cerebralnom paralizom, odmah stupa u program rehabilitacije u Centru za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju, osmišljen i organiziran od strane stručnog tima Centra kojeg čine fizioterapeut, radni terapeut, logoped, muzikoterapeut (sedmično jednom), edukator roditelja te drugi stručnjaci po potrebi. Rehabilitacijski tim vodi specijalista za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju ili je možda bolje reći koordinira njihov rad. Iz toga je jasno vidljivo da dijete sa cerebralnom paralizom mora imati svoj rehabilitacijski tim koji mora biti interdisciplinarni. To znači da svaki član tima u svakom trenutku mora znati šta radi onaj drugi, a postavljeni ciljevi moraju biti kompatibilni. I na kraju ostaje pitanje koja terapija. U ovoj ustanovi, kao i u većem dijelu svijeta, Bobath terapija ostaje pod brojem jedan. Postoji i terapija prema Vojti, koja je kod nas premalo zastupljena. Zatim se redaju konduktivna edukacija, programi istezanja, programi snaženja i niz drugih koje i nemaju neko posebno ime već predstavljaju osmišljenu kombinaciju rehabilitacijskog centra, znanja i iskustava članova rehabilitacijskog tima. Operativnim zahvatima pribjegava se kada postoji opasnost da kontrakture izazovu trajna ukočenja i ako postoje deformiteti kostiju. Kod djece mlađe od pet godina starosti, operativni zahvat obično se primjenjuje samo za korekciju deformiteta kuka, a kod starije se koristi za korekciju fiksnih kontraktura i deformiteta. Većina ispitanika nema odgovarajući nivo socijalne i emocionalne zrelosti za polazak u školu (prema informacijama psihologa iz Centra za mentalno zdravlje JU Dom zdravlja Cazin), tako da u općini Cazin već dugi niz godina djeluje udruženje djece sa posebnim potrebama „I naša djeca su djeca“, gdje djeca oboljela od cerebralne paralize zajedno sa ostalom djecom udruženja, pohađaju specijalne školske programe prilagođene upravo njima.

ZAKLJUČAK:

Tretman djece sa oštećenjem središnjeg živčanog sustava je mukotrpan i dugotrajan proces u kojem nema brzo postignutih rezultata već je potrebno uložiti puno ljubavi, znanja, vjere, strpljivosti i optimizma kako bi se postigli željeni rezultati. Problemu se pristupa na temelju dobro postavljenog plana i programa terapije, treba se pridržavati načela kontinuiranog djelovanja, praktičnosti, dobre organizacije timskog rada, imajući na umu sveukupni aspect tretmana. Bitno je terapiju provoditi svakodnevno te se bazirati na ono što dijete može raditi, na njegove preostale potencijale, a ne na nedostatke i na ono što dijete ne može. Roditelji moraju prihvatiti svoje dijete kao osobu kojoj se dogodilo da ima cerebralnu paralizu, a ne kao cerebralno paralizirano dijete. Najvažniji terapeuti u tretmanu djeteta su roditelji. S rastom djeteta individualna terapija postaje nedovoljna. Dijete je potrebno uključiti u vrtić, a kasnije u školu, a nastojati uključiti i u posao. Kad je riječ o zapošljavanju osoba sa invaliditetom pa tako i osoba oboljelih od cerebralne paralize, uključivanje istih u svijet rada ključan je čimbenik njihove potpune integracije u društvo. No poznato je da u današnjim uvjetima pojačane ponude radne snage i smanjene potražnje za njom, osobe sa invaliditetom imaju otežan pristup zapošljavanju na otvorenom tržištu rada. S obzirom da se takve osobe po tom pitanju nalaze u nepovoljnom položaju, mišljenja sam da je prijeko potrebno raditi na stvaranju pozitivnog ozračja kako bi ih se što efikasnije uključilo u svijet rada. Smatram da osobe sa invaliditetom, u našem slučaju osobe oboljele od cerebralne paralize, trebaju imati potpuno ravnopravan položaj na otvorenom tržištu rada te omogućiti svim radno sposobnim pojedincima da pronađu i zadrže prikladno zaposlenje, sukladno svojim sposobnostima, mogućnostima i potrebama.

LITERATURA:

- (1) Zukunft-Huber B. Neometani razvoj dojenčeta, Beograd: Dječije novine, 1998.
- (2) Lewitt S. Treatment of Cerebral Palsy and Motor Delay. Beckwell Science, 1995.
- (3) Jović S. Neurorehabilitacija. Beograd: Narodna biblioteka Srbije, 2004.
- (4) Bilješke sa edukacije iz Bobatha, Klinika za ortopediju Lovran, 2011.
- (5) Shepherd R.B. Physiotherapy in Pediatrics, Butterworth Heinmann, 1995.
- (6) Dr. Enrico Pupulin i grupa autora. Promocija razvoja kod male djece sa cerebralnom paralizom vodič za rehabilitacione radnike, World Confederation for Physical Therapy (prevod Project Hope BiH, 1999).
- (7) Nancie R. Finne. Postupak s cerebralno paraliziranim djetetom kod kuće, Beograd: Savez društava defektologa, 2001.
- (8) Ranka Radulović. Integrativna muzikoterapija i cerebralna paraliza, Beograd: Jugoslovensko udruženje za muzikoterapiju, 2003.
- (9) Principi liječenja djece s cerebralnom paralizom, *Pediatrics Croatica – Hrvatski pedijatrijski časopis*, travanj - lipanj 1998.
- (10) Milena S. Polovina. Rehabilitacija djece s cerebralnom paralizom, Dostupno na : URL: <http://www.poliklinika.org/home.aspx?Id=5&Type=2&IdLang=2#rehabilitacija.sp>.

ORGANIZATION OF REHABILITATION OF CHILDREN WITH CEREBRAL PARALYSIS IN THE CAZIN MUNICIPALITY

Summary

When drafting this paper, when dealing with different authors, it is evident that similar approaches exist in the treatment of children with cerebral palsy in all of these authors. Great emphasis is placed on early detection of damage and as soon as possible involvement in treatment. Early treatment, especially in the first three months, can be achieved in many ways in terms of abnormal or pathological prevention and transition to the normal sample group. For the treatment of cerebral palsy, the choice of the method is not enough, but it is necessary to organize a team work that would include and manage all necessary rehabilitation and educational procedures, orthotic supplies and operative procedures. Teamwork involves a more complex approach and coordination of treatment between different professions. The organization of such work should be carried out according to the principles that will enable the optimal end result, guided by a specific treatment plan. The treatment plan is created specifically for each child. Such an individual approach allows the application of the most specific procedures. All professionals involved in the work, everyone in their area provides maximum help to the cerebrally damaged child. The emphasis of this paper is on the organization of work with cerebrally damaged children, the various treatment options, the relationship between parents and therapists, and what we need to be first in mind, which is the happiness and happiness of children. Statistical data were prepared by the CBR and the services with pre-school, school children and youth in Hospital Cazin.

Keywords: cerebral palsy, rehabilitation, psychomotor development, team of experts

APSENTIZAM KAO DRUŠTVENI I EKONOMSKI PROBLEM - MJERENJE I KONTROLA UZ PODRŠKU INFORMACIONIH TEHNOLOGIJA

Dr.sci Helena Lajšić, docent⁴⁰⁵
Univerzitetna jedinica NUB RS Banja Luka

Apstrakt: *Apsentizam postoji u većoj ili manjoj mjeri u svakoj organizaciji i instituciji, to je najčešći i najvidljiviji pokazatelj problema u organizaciji ali i u društvu. U upravljanju ljudskim resursima označava višekratno izbivanje zaposlenih sa posla bez opravdanog razloga. Apsentizam se smatra jednim od najkompleksnijih problema menadžmenta svake organizacije. U medicini i psihologiji rada apsentizam najčešće upućuje na neke društvene, zdravstvene ili lične poremećaje (npr. disfunkcionalnost društva, poremećene međuljudske odnose, stres, mobing, uslovi rada, lični nedostatak radne etike, strategije izbjegavanja rada, depresiju, alkoholizam, druge oblike zavisnosti, itd.), naročito ako se radi o izostancima zbog bolovanja ili bez odobrenja.*

Danas se apsentizam sa pravom smatra masovnom bolešću društva, a nastaje kao rezultat djelovanja brojnih eksternih, internih i ličnih faktora. Apsentizam je moguće mjeriti, kao učestalost i trajanje izostajanja, zakašnjavanja, prijevremenih izlazaka i drugih oblika povremenog i privremenog napuštanja konkretne organizacijske uloge. Kontrola odsustvovanja sa posla se može obaviti uz pomoć evidentiranja vremena pomoću informacionih sistema, tačnije funkcionalnosti softverskih rješenja sistema za upravljanje ljudskim resursima, odnosno modula za evidentiranje prisustva kojima se evidentira vrijeme dolaska, vrijeme odlaska, objašnjenja razloga kašnjenja, omogućavanje zaposlenima da evidentiraju vrijeme provedeno na različitim poslovima povezivanje sa platnim spiskovima, generisanje izvještaja namijenjenog rukovodiocima, itd. U radu je prezentovan etalon model i specifikirana struktura dijela informacionog modela menadžmenta ljudskih resursa, izgrađena na osnovu istraživačkih saznanja sprovedenih izučavanjem teorije i empirijskih svjedočanstava.

Ključne riječi: *apsentizam, zaposleni, informacioni sistemi, upravljanje ljudskim resursima, HRIS, softver, modul upravljanja performansom*

UVOD

Apsentizmom se smatra svako izostajanje s posla bez obzira na trajanje ili razlog izostanka. Najčešći uzroci apsentizma su sljedeći: porodični problemi, bolest, lične potrebe, stres... Apsentizam ne dolazi sam. Obično dolazi kao rezultat nezadovoljstva zaposlenih radnom organizacijom, uslovima rada ili međuljudskim odnosima. Apsentizam je najčešći i najvidljiviji pokazatelj problema u organizaciji. Apsentizam postoji u većoj ili manjoj mjeri u svakoj organizaciji i instituciji, to je najčešći i najvidljiviji pokazatelj problema u organizaciji ali i u društvu. U upravljanju ljudskim resursima označava višekratno izbivanje zaposlenih sa posla bez opravdanog razloga. Apsentizam se smatra jednim od najkompleksnijih problema menadžmenta svake organizacije. U medicini i psihologiji rada apsentizam najčešće upućuje na neke društvene, zdravstvene ili lične poremećaje (npr. disfunkcionalnost društva, poremećene međuljudske odnose, stres, mobing, uslovi rada, lični nedostatak radne etike, strategije izbjegavanja rada, depresiju, alkoholizam, druge oblike zavisnosti, itd.), naročito ako se radi o izostancima zbog bolovanja ili bez odobrenja. Zemlje u tranziciji kojima pripada i Republika Srpska i Bosna i Hercegovina imaju vrlo izražen problem s izostancima radnika (posebno bolovanjima), kako zbog njihove učestalosti tako i zbog dužine trajanja. Zbog toga bi sektori ili službe u jedinicama državne uprave, lokalne samouprave, javnim i privatnim preduzećima zaduženi za upravljanje ljudskim resursima, morali posvetiti posebnu pažnju radnicima koji apsentiraju

---

⁴⁰⁵ Gundulićeva 3, Banja Luka, helena.lajsic@nub.rs

(samovoljno), psihološki i sociološki, mjeriti, nadgledati, te utvrditi prediktore njihovog apsentizma i anulirati dejstvo faktora koji utiču na pojavu apsentizma i fluktuacije. Uzroci svega toga upućuju na mnogo dublje devijacije, društvene kao i lične, stoga ova tematika zaslužuje detaljniji osvrt i analizu, u cilju prepoznavanja problema i njegovo eliminisanje u samom korijenu nastanka.

Danas se apsentizam sa pravom smatra masovnom bolešću društva, a nastaje kao rezultat djelovanja brojnih eksternih, internih i ličnih faktora. Apsentizam je moguće mjeriti, kao učestalost i trajanje izostajanja, zakašnjenja, prijevremenih izlazaka i drugih oblika povremenog i privremenog napuštanja konkretne organizacijske uloge. Kontrola odsustvovanja sa posla se može obaviti uz pomoć evidentiranja vremena pomoću informacionih sistema, tačnije funkcionalnosti softverskih rješenja sistema za upravljanje ljudskim resursima, odnosno podmodula za evidentiranje prisustva kojima se evidentira vrijeme dolaska, vrijeme odlaska, objašnjenja razloga kašnjenja, omogućavanje zaposlenima da evidentiraju vrijeme provedeno na različitim poslovima povezivanje sa platnim spiskovima, generisanje izvještaja namijenjenog rukovodiocima, itd.

U ovom naučnom radu, prikazan je etalon model i specificirana struktura dijela informacionog modela menadžmenta ljudskih resursa. Sastavni moduli ovog modela prezentovani su skraćeno, osim modula u centru razmatranja ovog rada, a to je modul za upravljanje performansom (uključujući apsentizam) koji je u ovom naučnom radu elaboriran detaljno.

APSENTIZAM KAO KOMPLEKSAN DRUŠTVENO- EKONOMSKI PROBLEM

Apsentizam se definiše kao namjerno i prethodno nenajavljeno odsustvo sa radnog mjesta ili, još preciznije, izbjegavanje dolaska na posao. Iako je sasvim očekivano da zaposleni povremeno odsustvuju sa posla – kad su na godišnjem odmoru ili bolovanju, ali i u slučajevima bolesti ili velikih životnih događaja – apsentizam se ipak odnosi na sve one situacije koje mogu prouzrokovati štetu poslovanju i atmosferi u organizaciji. Apsentizmom se smatra svako izostajanje s posla bez obzira na trajanje ili razlog izostanka. Najčešći uzroci apsentizma su sljedeći: porodični problemi, bolest, lične potrebe, stres... Obično dolazi kao rezultat nezadovoljstva zaposlenih radnom organizacijom, uslovima rada ili međuljudskim odnosima. To je najčešći i najvidljiviji pokazatelj problema u organizaciji. U organizaciji postoje različite vrste izostanaka koji se mogu sistematizovati na opravdane i neopravdane. Učestali apsentizam znak je nadolazeće fluktuacije, a fluktuacija ukazuje na negativne tendencije i probleme u organizaciji. Smatra se da je stopa apsentizma obrnuto proporcionalna konkurentnosti zaposlenih, a konkurentnost zaposlenih dobija se istraživanjem vrijednosti ljudskog kapitala.

Vrijednost ljudskog kapitala mjeri se različitim pokazateljima, kao što su znanje i vještine zaposlenih, profesionalni staž, starost, apsentizam, fluktuacije, ulaganja u obrazovanje i slično. Na motivaciju za prisustvovanje na poslu često utiče sistem nagrađivanja, normativi rada, ponašanje radnih grupa, loša klima na radu, nepovoljna zaštita na radu i slično, što, bez sumnje, dovodi ne samo do pada motivacije, već i do nastanka brojnih psihosomatskih, profesionalnih i drugih zdravstvenih poremećaja. Apsentizam postoji u većoj ili manjoj mjeri u svakoj organizaciji i instituciji. Kao sinonim za apsentizam često se upotrebljavaju različiti termini kao što su: odsustvovanje sa posla, izostajanja sa posla, nedolazak na posao i slično. Između tih pojmova i pojma apsentizma postoji samo terminološka razlika, dok im je suštinska razlika u osnovi ista. Za menadžment organizacije upozoravajuće je pravilo da su izostanci sa posla simptomi različitih zdravstvenih, ličnih i socijalnih poremećaja zaposlenih, sa jedne i alarm da u organizaciji nešto nije u redu i da se mora pristupiti analizi organizacionih, tehnoloških i upravljačkih odnosa, sa druge strane. Rješavanje problema apsentizma u organizaciji važno je iz više razloga:

- apsentizam smanjuje produktivnost i profitnu sposobnost organizacije i njenog menadžmenta,
- otežava ostvarivanje strategijskih ciljeva, u prvom redu organizacija „totalnog kvaliteta“,
- slabi konkurentne sposobnosti na domaćem i stranom tržištu,
- otežava planiranje ljudskih resursa za očekivane zadatke i

- ukazuje na simptome problema i specifičnu bolest organizacije koja se najčešće iskazuje u visokim troškovima zamjene apstinencijom, obukom novih zaposlenih, njihovim uvođenjem u posao, a sve kroz tzv. izgubljenu dobit.

Apsentizam se smatra jednim od najkompleksnijih problema menadžmenta svake organizacije, a posebno menadžmenta ljudskih resursa. Kao i fluktuacija, tako i apsentizam ima brojne razloge koje menadžeri treba da istraže i utvrde da bi mogli uticati na tu pojavu.

Uglavnom postoje dva osnovna uzroka izostajanja sa posla:

- nemogućnost tj. nesposobnost da zaposleni radi usljed više sile i
- nedostatak motivacije za rad.

Što se tiče prvog uzroka, on je objektivne prirode i uglavnom je u vezi sa opravdanim izostajanjem. Kada govorimo o drugom uzroku – nedostatak motivacije za rad, riječ je, prije svega, o ličnim karakteristikama zaposlenog da dođe na posao, njegovo zadovoljstvo s poslom, mogućnost napredovanja i razvoja u karijeri i slično. Uglavnom se može reći da je motivacija za prisustvovanje na poslu rezultat unutrašnjeg psihičkog stanja, sa jedne, i prirode i karaktera radne sredine u, prvom redu, sistema rukovođenja i upravljanja, sa druge strane. Zaposleni koji uživa u poslu, uklapa se u radni ambijent, „nalazi sebe“ u postojećoj organizaciji, sagledava mogućnosti napredovanja i razvoja u karijeri, imaće neuporedivo veću želju da radi, da ne apstinira sa posla, od onoga koji je nezadovoljan i frustriran, kako samim sobom, tako i sa organizacijom i sredinskim uslovima rada. Isto tako i vrsta posla umnogome može da utiče na stepen apsentizma u organizaciji (Smith, S., 2004).

Kontrola odsustvovanja sa posla se može obaviti uz pomoć evidentiranja vremena pomoću računara, kao i informacionih sistema za evidentiranje prisustva kojima se:

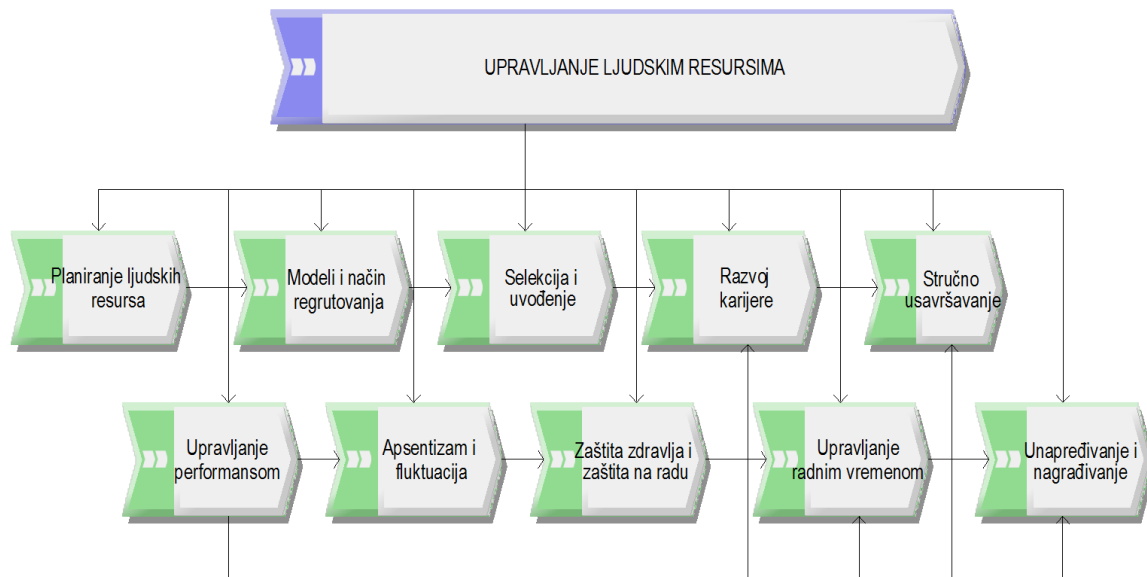
- evidentira vrijeme dolaska, vrijeme odlaska i računa broj radnih sati,
- omogućava zaposlenima da evidentiraju vrijeme provedeno na različitim poslovima,
- traži od zaposlenih da objasne razloge kašnjenja, ranog odlaska sa posla ili drugog odsustva,
- može obaviti povezivanje sa platnim spiskovima radi proračuna plata i bonusa, kao i implementiranje fleksibilnog radnog vremena i
- generiše izvještaj namijenjen rukovodiocima, u kojem se navode razlozi i dužine odsustvovanja sa posla. U okviru naprednih sistema povezuju se podaci o vremenu dolaska i odlaska, sa ekranima u kancelarijama rukovodilaca tima, tako da je njima uvijek na raspolaganju informacija o broju zaposlenih koji su na poslu, kao i učestalosti kašnjenja.

Psihofiziološka neravnoteža dugoročno gledano rezultira hroničnim zdravstvenim tegobama kao i pojavom prezentizma i apsentizma na radnom mjestu. Prezentizam je pojava kad zaposleni dođu na posao, ali ne rade u skladu sa zahtjevima radnog mjesta. Ono što karakteriše prezentizam je smanjena produktivnost i snižen kvalitet rada.

Kada govorimo o društvenim i ličnim devijacijama, svakako je neophodno dotaći se i ovog pojma. Prezentizam je pojava kad zaposleni dođu na posao, ali ne rade na odgovarajući način (Schultz i sur., 2007.). Razlozi mogu biti različiti, kao što je druženje s kolegama s posla, „surfanje“ na internetu, privatno dopisivanje e-mailom ili sms-om, obavljanje privatnih poziva i privatnih poslova izvan radnog mjesta, ali i očekivanja poslodavca da zaposleni mora biti na radnom mjestu bez obzira na obim posla (Levin-Epstein, 2005., MojPosao, 2011.). Ono što karakteriše prezentizam je smanjena produktivnost i snižen kvalitet rada (Loeppke i sur., 2003.). Prezentizam se može definisati i kao prisutnost zaposlenih na poslu, ali zaposleni nije u mogućnosti potpuno funkcionisati. Problemi nisu toliko izraženi da bi doveli do izostanka s posla, odnosno apsentizma. U tom slučaju zaposleni često dolaze na posao umorni ili bolesni, imaju niži nivo radnog morala, imaju loše mišljenje o svojem poslu, te doprinose smanjenju produktivnosti na radnom mjestu i nižim kvalitetom rada (Koopman i sur., 2002., Goetzel i sur., 2007., Middaugh, 2007.).

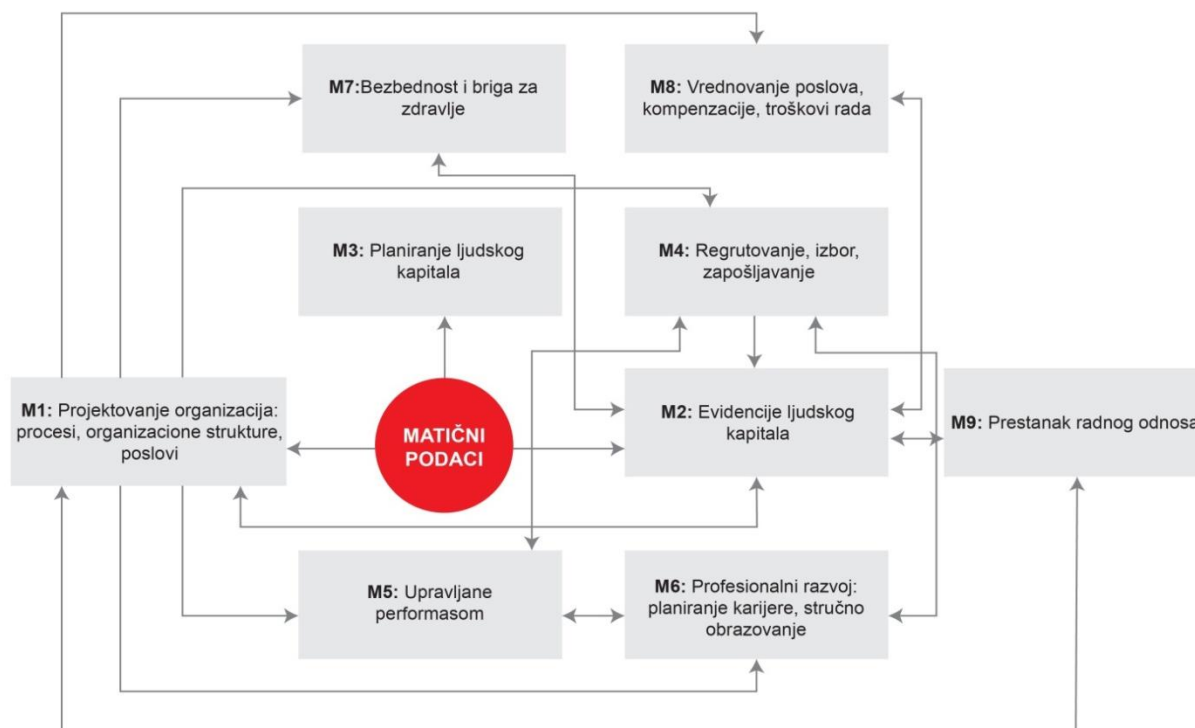
MODEL I STRUKTURA INFORMACIONOG SISTEMA UPRAVLJANJA LJUDSKIM RESURSIMA SA POSEBNIM OSVRTOM NA MODUL UPRAVLJANJA PERFORMANSOM

Ako pođemo od aksiome i od stanovišta da je upravljanje ljudskim resursima jedan megaproces u procesnoj mapi organizacije dio BPA (engl. Business Process Archiceture), onda je logično dalje govoriti o procesima, subprocesima ili manjim integrativnim dijelovima ovog procesa. Proces upravljanja ljudskim resursima je dizajniran AVE (engl. Add Value Engineering) pristupom, metodologijom i VAC (engl. Value Added Chain) tehnikom je razložen na više manjih procesa, odnosno subprocesa. (R. Davis & E. Brabander, 2007), (R.A. Noe, J. R. Hollenbeck, B. Gerhart, P.M. Wright, 2011). Njegova BPA struktura nivoa VAC modela je prikazana na slici 1.

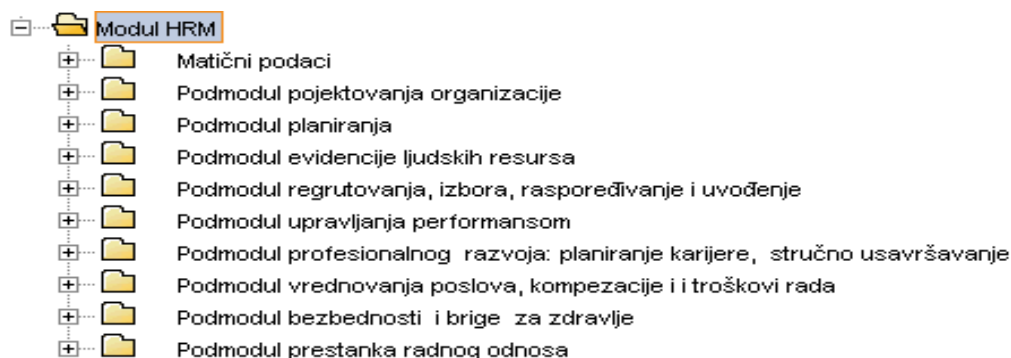
Slika 1: Model BPA za upravljanje ljudskim resursima

U tekstu koji slijedi, prikazan je etalon model i specificirana struktura dijela informacionog modela menadžmenta ljudskih resursa, izgrađena na osnovu istraživačkih saznanja sprovedenih izučavanjem teorije i empirijskih svjedočanstava. Sastavni moduli ovog modela prezentovani su skraćeno, osim modula koji se nalazi u centru ovog rada a to je modul za upravljanje performansom (uključujući apsentizam) i on je u ovom naučnom radu elaboriran detaljno.

Slika 2: Model i struktura digitalizovanog procesnog upravljanja ljudskim resursima

U modelu su prikazani značajni moduli i naznačene sve primarne funkcionalnosti, kojima se podržavaju procesi, subprocessi i profesionalne aktivnosti sistema upravljanja ljudskim resursima. Sistem je projektovan od deset modula prikazanih na slici 3, koje čine brojne aplikacije u njihovim sadržajima.

Slika 3: Struktura HRIS-a (Human Resources Information Systems) upravljanja ljudskim resursima

Treba istaći da svi sačinitelji (moduli, aplikacije) prikazanog i strukturiranog modela su dijelovi cjeline, nadređenog sistema, koji su međusobno povezani i potpuno funkcionalno zavisni. Nema planiranja bez projektovanja organizacionih struktura, bez valjane evidencije o zaposlenima, bez razvoja karijere i tako dalje u kauzalni kovitlac!

Holizam ističe cjelinu, ali holizam utvrđuje da nema razumijevanja kompleksnih, dinamičkih cjelina bez njihovog raščlanjivanja i razumijevanja dijelova te cjeline. Međutim, zbog ograničenja obima ovog naučnog rada, kao i zbog fokusa na problematiku istaknutu u samom nazivu, u tekstu koji slijedi biće riječi o prirodi, svrsi i funkcionalnostima određenog modula konstruisanog etalon modela informacionog sistema menadžmenta ljudskih resursa, bez pojašnjavanja ostalih ravnopravno i jednako važnih modula.

SPECIFIKACIJE I OPIS MODULA UPRAVLJANJA PERFORMANSOM

Modul upravljanja performansom je jedan od izuzetno važnih modula UIS-a menadžmenta ljudskih resursa. Organizacije i menadžeri imaju veliku „potražnju“ za ovim modelom, ali ga, nažalost, u praksi vema malo implementiraju. Osnovne funkcionalnosti modula su: (a) planiranje performanse timova i individua, (b) ocjenjivanje postignute performanse, (c) unapređenje performanse, (d) performansa naučnostručnih učinaka, (e) iskorištenost fonda radnog vremena. (Slika 4)

Slika 4: Funkcionalnosti modula upravljanja performansom

Planiranje performanse tiče se utvrđivanja odgovornosti, postavljanja ciljeva i radnih zadataka koji tim i pojedinci treba da realizuju u nekom zadatom vremenu. Svako treba da zna šta su mu odgovornosti, koje ciljeve treba da postigne i koje zadatke efikasno i efektno da obavi da bi te ciljeve postigli. U ovom dijelu softverskog podmodula treba imati funkcionalnosti i opcije kojima se planiranje performanse može uspješno izvesti. Dakle, *planiranje performanse* jeste determinisanje odgovornosti, postavljanje ciljeva i planiranje radnih zadataka. Ona je osnova za mjerenje i ocjenjivanje performanse.

Ocjenjivanje postignute performanse je skup procedura i tehnika kojima se nadzire, kontroliše i mjeri ostvarena performansa. Bez mjerila i mjernih instrumenata, mjerioca, planirane ili standarizovane performanse, mjerenja i bilježenja u softveru postignuća performanse, nema mjerenja i ocjenjivanja postignuća aktuelne performanse. Posebno važnu ulogu u mjerenju performanse imaju ključni indikatori performanse (KPI). Indikatori performanse su veličine čije mjere opisuju koliko tim i/ili pojedinac postiže postavljanje ciljeve, realizuje definisane radne zadatke. Dakle, indikator obezbjeđuje potvrdu da neki planirani rezultat jeste ili nije postignut. U postupku ocjenjivanja performanse treba da su mjerljive sljedeće kategorije: *cilj, zadaci, vrsta zadatka, rokovi, planirana performansa, aktuelna performansa i pokazatelj performanse*.

Unapređenje performanse je, takođe, kompleksan zadatak, a softverski automatizovan još složeniji. Obuhvata nekoliko metodološki zapletenih, osjetljivih i važnih aktivnosti: (a) ocjenjivanje latentne performanse, (b) ocjenjivanje radnog ponašanja, (c) analiza performanse, (d) objedinjavanja rezultata mjerenja performanse i (e) akcioni plan unapređenja performanse. Ocjenjivanje latentne performanse oslanja se na već procijenjenu zahtijevanu performansu posla koji tim ili pojedinac obavlja prema više

dimenzija i kriterijuma kao što su: zahtijevana stručna kompetencija (mnogi aspekti), opšta performansa, menadžerska performansa. Nije dovoljno ocijeniti latentnu performansu (ono što zaposleni ima postojano, skriveno, koje se spolja ne očituje), već je neophodno omogućiti i obavljati permanentno ocjenjivanje radnog ponašanja zaposlenih: kvalitet rada, ispunjenje rokova, odnosa sa drugima, odnosa i odgovornosti prema klijentima itd.

Ocjenjivanje postignute performanse i unaprijeđenje performanse mora biti transparentan proces, tim i individue, kojih se ona tiče, moraju biti upoznati i argumentovano uvjereni da su ishodi ocjenjivanja realni i da su akcije za unapređenje nužne. U te svrhe je neophodna *analiza performanse*, a to nije ništa drugo nego obavljanje istog procesa od tima i/ili pojedinaca – samoocjenjivanje. Samo tako sučeljene činjenice daju adekvatne rezultate. Slijede one funkcionalnosti softverskih rješenja koje omogućavaju objedinjavanje pokazatelja svih ovih aspekata performanse u jednu mjeru. Na kraju tumačenja funkcionalnosti ovog dijela softverskih rješenja potrebno je ukazati još na jednu veoma važnu funkcionalnost. Riječ je o funkcionalnosti koja treba da omogući izradu *akcionog plana unapređenja performanse*. Treba, naime, sačiniti pregled značajnih odstupanja stvarne radne uspješnosti od željene radne uspješnosti (performanse) i na osnovu dobijenih rezultata specificovati znanja/vještine/ponašanja/postignuća u kojima je neophodno postići poboljšanje.

Dimenzija performanse tima/individua su i *naučnostručni učinci*. Treba u softveru imati takve zapise kao što su članci, knjige, priručnici, patent, projekti i slično, jer na osnovu tih indikatora možemo pouzdanije praviti timove, delegirati odgovornosti, ciljeve i zadatke.

Iskorištenost fonda radnog vremena je posebno poglavlje mjerenja performanse. Mnoga istraživanja su pokazala da i u najproduktivnijim preduzećima u svijetu postoji visok procenat (oko 20%) „rasipanja“ raspoloživog radnog vremena, odnosno apsentizma. Odsutnost, neprisutnost, izbjegavanje obaveza česta je pojava u savremenim radnim odnosima. Zato u ovom softverskom modulu treba omogućiti izradu za svakog zaposlenog:

- godišnjeg kalendara radnog vremena,
- evidentiranje prisustva na radu,
- evidentiranje odsustava i razloga,
- obavljanje analiza iskorićenosti fonda radnog vremena.

Podmodul za evidenciju i analizu radnog vremena, omogućava vođenje detaljne evidencije prisutnosti zaposlenih u jednoj organizaciji. Evidencija je sprovedena na osnovu precizne sistematizacije organizacije po organizacionim jedinicama, registracije zaposlenih kao i kreiranja rasporeda rada po smjenama uz mogućnost evidentiranja svakog službenog kao i privatnog izostanka (bolovanje, godišnji odmor itd). Omogućeno je i fleksibilno definisanje radnog vremena (smjena): fiksno, klizno, automatsko radno vrijeme. Opcijama za automatsko prepoznavanje smjena radnog vremena omogućava da se zaposlenom definiše skup dozvoljenih smjena, na osnovu kojeg će njegov dolazak biti automatski svrstan u odgovarajuću smjenu.

Modulom i podmodulom se definišu: granica smjena, tolerancije za kašnjenje, raniji izlazak i prekovremeni ostanak na poslu i dodavanje kliznog faktora. Podaci o vremenima dolaska i odlaska radnika su važni za svakog poslodavca koji želi da optimizuje svoje poslovne procese, a najbolji način za obezbjeđivanje ažurnih i preciznih informacija jeste oslanjanje na sistem za automatsku evidenciju radnog vremena. Uvođenje takvog sistema zaposleni uglavnom smatraju nepopularnom mjerom, ali je ona neophodna iz više razloga. Nijedan poslodavac ne želi da mu zaposleni kasne, izlaze bez opravdanog razloga u toku radnog vremena ili odlaze sa posla prije kraja rada. Sistemi ove vrste olakšavaju administrativne poslove vezane za obračun zarada, prekovremenog rada, bolovanja i odsustva zaposlenih, i utiču na podizanje opšteg nivoa bezbjednosti u organizaciji.

ZAKLJUČAK:

Za menadžment organizacije najvažniji pokazatelj apsentizma je izgubljeni fond časova odnosno radnih dana i troškovi izostanka. Apsemtizam može iskazati prema polu, kvalifikacijama, i radnom stažu. Najvažnije mjerenje apsentizma izražava se kroz ekonomski aspekt izostajanja sa posla. Taj ekonomski aspekt iskazuje se ne samo kroz "izgubljenu dobit" zbog apsentizma zaposlenih, već i kroz troškove zamjene apstinenata novim radnicima koje treba dovesti iz bližeg i daljeg okruženja, što iziskuje izdatke vezane za regrutovanje, selekciju, uvođenje u posao, obuku, lične dohotke, naknade za bolovanja i druge obaveze utvrđene zakonom.

Kada govorimo o upravljanju apsentizmom treba utvrditi stopu i dužinu izostanka u određenom periodu, uključujući i izgubljenu dobit, odnosno nastale troškove za organizaciju, kako bi se na bazi tih elemenata razradio i projektovao apsentizam po radnim grupama, odnosno organizacionim jedinicama, smjenama i drugim važnim grupacijama. Ovim bi radna mjesta eventualnih apstinenata blagovremeno bila popunjena novim radnicima i time menadžment organizacije izbjegao "prazni hod" u tehnološkom procesu rada. Ovo je prvorazredni zadatak menadžmenta za ljudske resurse u koordinaciji sa menadžerima organizacionih jedinica, smjena i drugih grupacija.

Njihova koordinacija na planu planiranja i upravljanja apsentizmom mogla bi se svesti na slijedeće aktivnosti:

- ispitivanje stavova potencijalnih apstinenata prema radu i organizaciji kao cjelini;
- istražiti da li je zaposleni zadovoljan sa različitim aspektima organizacije;
- ispitati zadovoljstvo zaposlenog sa radnim mjestom, grupom, organizacionom jedinicom, nadređenima, menadžerskom strukturom, mogućnostima profesionalnog razvoja i stručnog napredovanja;
- utvrditi profesionalne i životne aspiracije zaposlenog;
- utvrditi stepen stresa vezan za posao koji obavlja;
- istražiti stepen frustracije, frustracionu toleranciju i odbrambene mehanizme na frustraciju;
- ispitati socijalnu anamnezu zaposlenog.

Sve ove aktivnosti menadžeri trebaju balgovremeno da utvrde, istražuju i prate, jer su oni česti uzroci apsentizma i simptom problema. To je svojevrsni psihološki barometar, koji se mora držati pod kontrolom u suprotnom apsentizam se lako može oteti kontroli i dovesti u pitanje konkurentsku uspješnost organizacije.

Strategija za smanjivanje apsentizma ima za cilj da poveća motivaciju za rad svih zaposlenih, kako bi se odsustvovanje sa posla svelo na razumnu i prihvatljivu mjeru. To se postiže kroz:

- kvalitetno obogaćivanje posla;
- poboljšanje selekcije;
- usklađivanje zahtjeva rada, mogućnosti i interesa izvršioca;
- planiranje i razvoj karijere;
- demokratski stil rukovođenja;
- uspostavljanje otvorenih komunikacija između nadređenih i podređenih;
- vrednovanje, nagrađivanje i uvođenje bonusa za redovnost dolaska na posao;
- projektovanje i kreiranje zdravog radnog ambijenta;
- utvrđivanje programa savjetovanja i pomoći zaposlenima u rješavanju ličnih i porodičnih problema;
- primjena programa za smanjivanje stresa na radu, a posebno za ona radna mjesta za koje se utvrdi podložnost raznim stresogenima;
- obezbjeđivanje rekreacije, sportskih i drugih aktivnosti kako bi se ostvarila veća privrženost organizaciji.

U ovom naučnom radu ističu se kardinalni razlozi za uvođenje informacionih sistema ljudskih resursa, a to su između ostalih razloga, precizna evidencija i analiza radnog vremena i omogućavanje vođenje detaljne evidencije prisutnosti zaposlenih u jednoj organizaciji. Sa pojačavanjem utakmice na tržištu,

organizacije su shvatile da je upravljanje ljudskim resursima isto tako značajno kao i upravljanje finansijama ili drugim izvorima. Valjano upravljanje ljudskim resursima zahtijeva detaljnu informaciju za donošenje složenih odluka. Koliko zaposlenih će nam biti potrebno iduće godine? Kojim ljudskim resursima je potreban trening? Koji su najvažniji uzroci apsentizma i fluktuacije u organizaciji? Informacioni sistem ljudskih resursa pomaže da menadžment ljudskih resursa postane promišljena i planska aktivnost u organizaciji.

U današnje vrijeme kompanije se globalno, ali i na ovim prostorima, susreću sa brojnim izazovima u smislu izostanaka zaposlenih. Zemlje u tranziciji kojima pripada i Republika Srpska i Bosna i Hercegovina imaju posebno izražen problem s izostancima radnika kako zbog njihove učestalosti tako i zbog dužine trajanja. Od ključne je važnosti da sektori ili službe u jedinicama državne uprave, lokalne samouprave, javnim i privatnim preduzećima zaduženi za upravljanje ljudskim resursima, uviđaju važnost ove problematike i posvećuju posebnu pažnju radnicima koji apsentiraju, psihološki i sociološki, mjere, nadgledaju i prepoznaju prediktore njihovog apsentizma. I naravno, preduzimaju mjere za neutralizaciju ključnih faktora koji utiču na pojavu apsentizma, prezentizma i fluktuacije.

KORIŠTENA LITERATURA:

1. Davis R., Brabander E., (2007). ARIS Design Platform - Getting Started with BPM, Springer,.
2. Goetzel, R.Z., Shechter, D., Ozminowski, R.J., Marmet, P.F., Tabrizi, M.J. and Roemer, E.C. (2007). Promising practices in employer health and productivity management efforts: findings from a benchmarking study, *Journal of occupational and environmental medicine/American College of Occupational and Environmental Medicine*, 49, 5, 111-130.
3. Janežić G., (2000). Psihologija rada, Beograd
4. Koopman, C., Pelletier, K. R., Murray, J. F., Sharda, C. E., Berger, M. L., Turpin, R. S., Hackleman, P., Gibson, P., Holmes, D. M. and Bendel, T. (2002). Stanford presenteeism scale: health status and employee productivity, *Journal of occupational and environmental medicine/American College of Occupational and Environmental Medicine*, 44, 1, 14-20.
5. Levin-Epstein, J. (2005). Presenteeism and paid sick days, D.C.: CLASP Center for Law and Social Policy, Washington
6. Loeppke, R., Hymel, P. A., Lofland, J. H., Pizzi, L. T., Konicki, D. L., Anstadt, G. W., Baase, C., Fortuna, J. and Scharf, T. (2003). Health-related workplace productivity measurement: general and migraine-specific recommendations from the ACOEM Expert Panel, *Journal of occupational and environmental medicine/American College of Occupational and Environmental Medicine*, 45, 4, 349-359.
7. Middaugh, D.J. (2007). Presenteeism: sick and tired at work, *Dermatol Nurs*, 15, 2, 103-105.
8. MojPosao (2007). Prisiljeni smo na posao odlaziti bolesni.
9. Noe, R.A., Hollenbeck J.R. i dr: (2011). Menadžment ljudskih potencijala; Mate
10. Petković V. (1994). Sociologija rada, Ekonomski fakultet, Beograd,
11. Smith, S.: (2004). The HR answer book: an indispensable guide for managers and human resources professionals; AMACOM: American Management, New York,.
12. Schultz, A. B. and Edington, D. W. (2007). Employee health and presenteeism: a systematic review, *Journal of occupational rehabilitation*, 17, 3, 547-579.
(www.SoftwareAG.com)

**ABSENTEEISM AS A SOCIAL AND ECONOMIC ISSUE
– measuring and control supported by information technologies**

Summary

More or less, absenteeism exists in every organisation and institution. This is the most frequent and most visible indicator of problems in an organisation and society as well. In human resources management, absenteeism means multiple absences of employees from their jobs without a justified reason. Absenteeism is regarded as one of the most complex management problems in all organisations. In occupational health and occupational psychology, absenteeism is mostly indicator of certain social, health or personal disorders (e.g. social dysfunctionality, troubled interpersonal relationships, stress, mobbing, work conditions, personal lack of work ethic, strategies to avoid work, depression, alcoholism, other forms of addiction etc.), especially if absence is due to illness or without approval. Nowadays, absenteeism is rightfully considered a massive social disorder, which occurs as a result of numerous internal, external, and personal factors. Absenteeism can be measured in terms of frequency and duration of absence, of being late, leaving work too early and other forms of occasional and temporary abandoning a specific organisational role. Control of absence from work can be performed through recording the time with information systems or, more precisely, functionality of human resources management software solutions i.e. modules to record presence that record the time of arrival, departure, explanation of reasons for coming late, allowing the employees to record the time spent on different jobs, linking with payroll, generating reports for the management etc. This paper presents the etalon model and specifies the structure of a part of human resources management information model, which is built based on results of theoretical studies and empirical accounts.

Keywords: *absenteeism, employees, information systems, human resources management, HRIS, human resources management software solutions, software, modules, performance.*

СТАЊЕ И ПРЕСПЕКТИВЕ РУРАЛНОГ ПРЕДУЗЕТНИШТВА

У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

др Миодраг Лукић, дипл.еиц⁴⁰⁶
Влада Републике Српске

Резиме: У стратегији развоја Босне и Херцеговине предвиђени су као приоритетни задаци смањење незапослености и сиромаштва. У наредних десет година може се претпоставити да би управо ревитализација руралних подручја помогла да се ови проблеми значајно смање и позитивно преокрену будућа привредна кретања. Политика ослањања на аграр и руралну економију у цијелини требало би да буде, не само у функцији преживљавања у садашњим временима, већ и трајно одређење наше државе и економске развојне политике засноване на децентрализацији и складном економском развоју. Наше одређење за приближавање Европској унији, управо у руралном сектору подразумева велике промјене, радикално реструктурирање, што ће наравно тражити и велика улагања, знатно укрупњавање пољопривредних газдинстава, технолошку и инфраструктурну обнову, другачије образовање и перманентну обуку, односно битну промјену начина живота на руралном подручју, па и промјену менталитета људи. Таквом политиком би се вратио и живот у рурално подручје. Држава би требала да подржи тај нови развојни концепт, у почетку да буде и финансијер, тако што би обезбједила неопходна иницијална средства, али и водила рачуна о уравнотеженом и складном развоју земље у цијелини.

Кључне ријечи: рурална подручја, интегрални развој, предузетништво.

Увод

У стратегији развоја Босне и Херцеговине предвиђени су као приоритетни задаци смањење незапослености и сиромаштва. У наредних десет година може се претпоставити да би управо ревитализација руралних подручја помогла да се ови проблеми значајно смање и позитивно преокрену будућа привредна кретања.

Главна хипотеза:

Ревитализацијом руралног подручја кроз развој руралног предузетништва остварила би се значајна економска корист за друштвену заједницу.

Помоћне хипотезе:

1. најбржи резултати се постижу подстицањем мултифункционалног породичног бизниса;
2. за успјешан развој руралног предузетништва неопходан је интегрални приступ како у развијању више повезаних дјелатности, тако и у повезаном систему различитих подстицајних мјера.

Истраживања су показала да су незапосленост и сиромаштво главна обиљежја босанско-херцеговачког руралног подручја. Структура запослености и основне карактеристике радне снаге у овим подручјима сличне су као и у другим транзицијским земљама региона. То значи да је старосна и образовна структура неповољнија у односе на друга, урбанија подручја, већа је незапосленост радно активног становништва, пољопривреда је доминантна привредна грана са

---

⁴⁰⁶m.lukic@vladars.net

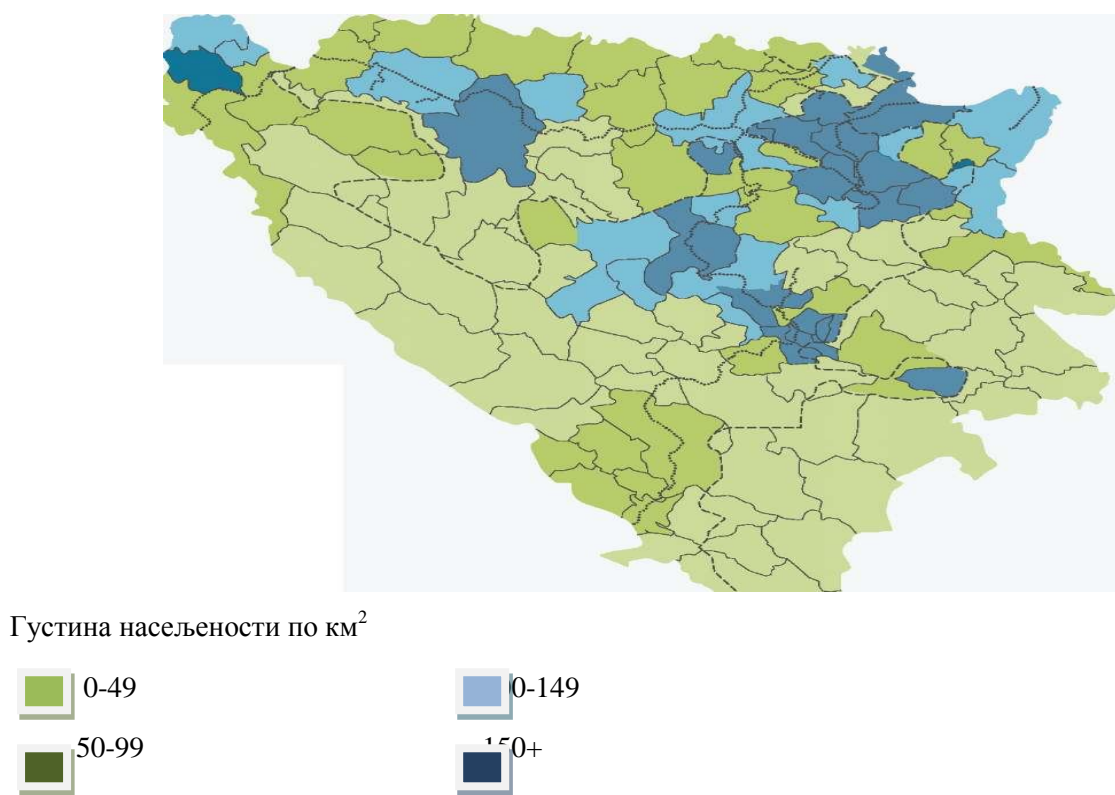
прије свега социјалном, а тек онда економско-тржишном снагом, док је удио терцијарног сектора у укупној запослености готово занемарив. Овакво стање треба посматрати у ширем контексту прилика у којима се Босна и Херцеговина налази. Прије свега треба истаћи велика демографска помјерања и миграције становништва изазвана ратом, велики одлив, посебно образованије радне снаге у иностранство, велике штете настале у индустријским и другим привредним постројењима, веома ниска инвестициона улагања, посебно страна. Ако се овоме дода недовољно адекватна социјална политика без довољно програма запошљавања кроз већа буџетска издвајања средстава, а посебно неадекватна политика на нивоу руралног развоја која тек задњих година поприма обриси озбиљнијег приступа, и узме ли се у обзир све тежи положај пољопривреде као фундаменталне привредне гране руралног подручја настао прије свега либерализацијом тржишта и ниском и неконкурентном домаћом производњом, може се констатовати веома неповољан положај руралне популације у Босни и Херцеговини.

Свако дванаесто село у Републици Српској нема више ниједног становника (www.banjalukalive.com)⁴⁰⁷. Процјене демографских тенденција за наредне деценије, од стране многих аналитичара, су још песимистичније. То говори о нужности израде цјеловитог, интегралног, комплексног, али и врло диференцираног програма демографске обнове руралних подручја Републике Српске и Босне и Херцеговине.

Стање развијености руралног предузетништва у Босни и Херцеговини

Око 81% територије у Босни и Херцеговини припада подручјима која имају рурални карактер⁴⁰⁸ на којима живи око 2,37 милиона (61%) становника (SESMARD EU2008).

Слика 1. Руралне општине у Босни и Херцеговини (приступ према подручју)

Извор: Агенција за статистику БиХ, Демографија 2014.

⁴⁰⁷ На овај податак, позивајући се на попис спроведен 2013. године, указује демограф Стево Пашалић.

⁴⁰⁸ Према ОЕЦД критеријима - мање од 150 људи по км²

Слика показује пет група општина гдје густина насељености прелази 150 људи по км²:

- око Сарајева и ширећи се сјеверозападно према Зеници;
- око Тузле и Брчког
- око Бања Луке;
- око Цазина;
- мали џеп око Горажда

Уз изузетак Горажда готово све општине уз југозапад и сјевероисток Босне и Херцеговине класификоване су као руралне.

Босна и Херцеговина располаже са око 2,5 милиона ha пољопривредног земљишта, од чега је око 1,5 милиона ha обрадивог, односно 1 милион ha ораница. У односу на број становника, Босна и Херцеговина има у просјеку око 0,6 ha пољопривредног земљишта, 0,4 ha обрадивог земљишта, односно 0,25 ha ораница по становнику (Министарство спољне трговине и економских односа БиХ, 2015).

Око 45% пољопривредног земљишта је брдовито (300-700 метара надморске висине), средњег је квалитета и подесно је углавном за полуинтензивну сточарску производњу. Планинска подручја (преко 700 метара надморске висине) чине даљих 35% пољопривредног земљишта. Висока надморска висина, нагиб терена као и неплодност тла, лимитирају кориштење овог земљишта и оно, углавном, служи за испашу стоке. Мање од 20% пољопривредног земљишта је подесно за интензивну пољопривреду, углавном се налази у низинским подручјима и удолинама ријека. Према службеним подацима у пољопривреди је запослено тек 3,1% запослених у Босни и Херцеговини (са сектором прераде око 7,4%), што не одговара стварном стању, јер тај број не укључује запослене у приватној пољопривредној производњи. Међутим, одређене процјене показују да учешће пољопривреде у неформалном сектору износи чак 39% (Министарство спољне трговине и економских односа БиХ, 2015). Наиме, пољопривредно земљиште је 76,8% у власништву неколико стотина хиљада приватних (око 1.945.000 ha) и то претежно малих породичних газдинстава (у више од 500.000 регистрованих газдинстава), од којих је половина просјечне величине око 2 ha, док је више од 80% газдинстава мања од 5 ha. Остатком од 23,2% површина разне квалитете управља држава путем закупа и концесија. Иако знатно већа од приватних, државна газдинства су у послеријатном периоду такође занемарена, те ова предузећа углавном или не раде, или су у таквој ситуацији да не могу привући значајнији капитал, прије свега због још увијек незавршене приватизације или стечаја у већини случајева, па значајнија улагања у аграр остају и даље кључни развојни проблем. Међутим, од обрадивог земљишта у Босни и Херцеговини се задњих година обрађује свега око 60%, што указује на значајне неискоришћене резерве и могућности раста пољопривредне производње. Приноси ратарских и других биљних култура су углавном испод предратних и мањи су 2-5 пута од европског просјека. Оно што је сигурно је да су пољопривредна газдинства у Босни и Херцеговини и даље мала (просјек 3,3ha) и уситњена, у просјеку подијељена на 7-9 мањих парцела што узрокује ниску продуктивности и скромну укупну ефикасност (Министарство спољне трговине и економских односа БиХ, 2015). Непостојање ажурираних земљишних књига и катастра онемогућавају утврђивање стварних власника (или корисника) земљишта⁴⁰⁹ како би их се подстакло на искориштење пољопривредног земљишта. Мали посједи и присутност фрагментације земљишних површина значајно ограничавају усвајање модернијих пољопривредних техника и технологија. У Босни и Херцеговини је прије рата наводњавано око 7.000 ha обрадивих површина (0,5%), а данас је то мање, јер су неки системи временом девастирани и још увијек није извршена њихова обнова. Сточни фонд у Босни и Херцеговини је знатно испод нивоа са почетка 90-тих година прошлог вијека. Иако нема егзактних података о послеријатном броју стоке, неке компарације говоре у прилог томе да је сточни фонд на нивоу од ½ предратног броја код говеда, оваца и свиња, а бржи опоравак је забиљежен само код

---

⁴⁰⁹ Нормална је појава да је једна парцела укњижена као власништво 1/30, што значи да једну парцелу посједује 30 људи. Треба много времена и труда да се утврди стварни власник (неки од тих 30 номиналних власника више нису живи, неки су се одрекли својих права, итд.), те ко би требао плаћати порез или био субвенционисан зависно о (не)кориштењу земљишта.

живине и пчела (Поповић, Закић, Стојановић, 2009). На бази процијењеног садашњег броја стоке, Босна и Херцеговина располаже у просјеку 3 ха ливада и пашњака по једном условном грлу крупне стоке. Властите производње вјештачких ђубрива, сјеменског и садног материјала, ветеринарских лијекова и машина уопште нема или је она недовољна за подмирење домаћих потреба. То упућује на закључак да је БиХ високо увозно зависна код готово свих инпута потребних за модерну и интензивну пољопривредну производњу. Предратни капацитети прехранбене индустрије су девастирани и само дјелимично приватизовани. Користе се знатно испод инсталисаних могућности, а у међувремену је дошло до њиховог значајног техничко-технолошког заостајања. Не постоје сасвим поуздани подаци о броју погона у оквиру прехранбене индустрије, али се са сигурношћу може рећи да су за сектор и целокупну економију најважнији они из млекарске, месне и индустрије за прераду воћа и поврћа. Сваки под-сектор има специфичне проблеме и карактеристике, међутим постоји и одређен број проблема који карактеришу цијелу прехранбену индустрију. Међу њима истичу се по важности два међусобно узрочно повезана. Први проблем је тај да највећи број погона ради са ниским степеном искориштености капацитета, а други је везан за недостатак домаће сировине што прерађиваче чини зависним о сировинама из увоза.

БиХ, укључујући ентитете, кантоне и општине, издаваја за пољопривреду између 160 и 170 милиона КМ годишње, док на примјер Хрватска, која издваја највише средстава за овај сектор у региону, у 2012. години (прије уласка у Европску унију) је из буџета субвенционирала сектор пољопривреде са преко 1,2 милијарде КМ за пољопривреду што је већи износ него што су обезбједиле и поједине чланице ЕУ (Министарство финансија Републике Хрватске, 2013).

Табела 1.: Компаративна анализа подстицаја у пољопривреди-упоредни показатељи Републике Српске и ФБиХ

Подстицај	Република Српска	ФБиХ
Укупна средства за аграрни буџет у 2016. години	60.000.000 КМ	65.800.000 КМ
Средства за регресирано дизел гориво	7.500.000 КМ	Не издваја средства за ову намјену
Средства за капитална улагања (изградња објеката-штала, хладњача, прерађивачких објеката)	Поврат подстицајних средстава остварује се након извршене инвестиције у износу од 30% од вриједности инвестиције	Не издваја средства за ову намјену
Подстицај за инвестиције у пољопривредну механизацију	Исплаћује подстицај за инвестиције у пољопривредну механизацију у износу од 30% од вриједности инвестиције	Не издваја средства за ову намјену
Премија за произведену меркантилну пшеницу	250 КМ/ха	700 КМ/ха
Премија за произведено воће, поврће и гљиве	Исплаћује у износу од 15% од просјечне тржишне цијене производа Исплаћује се и подстицај за изградњу пластеника и стакленика у износу од 30% од инвестиције	Исплаћује 300 КМ/дунуму за произведено поврће, 100КМ/дунуму за произведено поврће и 1КМ/kg за произведене гљиве Не исплаћује подстицаје за пластеничку и стакленичку производњу
Премија на млијеко	0,30 КМ/л екстра класа 0,10 КМ/л за млијеко које није екстра класа	0,30 КМ/л екстра класа Не исплаћује премију за млијеко које није екстра класа
Утовљена јунад	250 КМ/утовљеном грлу	600 КМ/утовљеном грлу
Систем крива-теле	400 КМ/грлу	600 КМ/грлу
Приплодне јунице	200 КМ/грлу	600 КМ/грлу
Узгој оваца и коза	12 КМ/грлу	40 КМ/грлу
Пчеларска производња	7 КМ/кошници	20 КМ/ кошници
Тов свиња	Зависно од предвиђених средстава, па се дијели за ту намјену	80 КМ/утовљеном грлу

Извор: Аутор на основу Информације Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске о реализацији подстицајних мјера у области пољопривреде и руралног развоја у 2016. години

Истраживања су потврдила да незнатна улагања у сектор пољопривреде, мали посједи и присутност фрагментације земљишних површина, техничко-технолошка застарјелост пољопривредних газдинстава, доминација екстензивног начина производње, као и недостатак производње властите сировинске основе негативно утичу на пољопривредну производњу. Поред тога проблематика сертификације и лиценцирања пољопривредних производа у складу са ЕУ стандардима онемогућава пласман производа на страна тржишта, с тим да су баријере за извоз знатно веће него за увоз у земљу. Главни узроци ниске продуктивности и неконкурентности домаћих производа су највећим дијелом административне природе и произилазе из одустава ефикасне државне политике у области пољопривреде, укључујући и подстицаје за њен развој. У 2016. години босанско-херцеговачки извоз је износио 9.417.000.000 КМ, што је за 4,8% више него у 2015. години, док је увоз износио 16.139.000.000 КМ, што је за 1,8% више него у 2015. години (Агенција за статистику БиХ, 2017). Покривеност увоза извозом је износила 58,3 %, док је спољнотрговински робни дефицит износио 6.723.000.000 КМ. Велики генератор босанско-херцеговачког увоза су храна пиће и дуван. У прехрани појединачно се остварује највећи дефицит у земљи, од преко 2 милијарде КМ у 2016. години. Либерелизација спољнотрговинске размјене у Босни и Херцеговини је резултирала уклањањем већине баријера за увоз и извоз роба. Ова либерализација се одвија кроз потписивање споразума о слободној трговини са ЕУ и већином сусједних земаља изван тржишта ЕУ. Досадашњи резултати такве политике су били углавном на штету босанско-херцеговачких произвођача и прерађивача. Апстрахујући квалитет увозних производа, мора се констатовати да су они цијеновно конкурентнији и често „гуше“ домаћу производњу. Домаћа производња и прерада, са постојећим нивоом њихових трошкова и скромним подстицајним средствима и цијенама не могу да конкуришу увозним, значајно субвенционираним производима. Годишње се у Босни и Херцеговини троше стотине милиона КМ на увоз пића, дувана, житарица, шећера, млијека, воћа и др. прехранбених производа. Поштујући принципе подјеле рада и слободе међународне размјене, многи од увезених производа би се могли произвести у БиХ. Тиме би се повећала запосленост и смањено спољнотрговински дефицит. Оно чиме држава може да помогне домаћим произвођачима у условима све већег отварања домаћег тржишта конкуренцији из иностранства је креирање модерне аграрне политике, што подразумијева боље институционално уређење пословног амбијента и наглашенију финансијску подршку кроз разне видове подстицајних средства. Због сложености проблема с којима се сусреће сектор пољопривреде државна политика би требала у својим приоритетима обухватити следеће кључне политике:

- посебну политику подршке производњама намијењеним за извоз,
- политику подршке капиталним улагањима у пољопривреду, како би се развила властита инфраструктура, модернизовала производња и повећала конкурентност,
- политику подршке руралном развоју, те
- политику подршке укрупњавања газдинстава, како би се повећала њихова продуктивност и ефикасност.

Неопходно је даље унапређење техничке и организационе помоћи развоју произвођачких удружења, јачање стручне помоћи фармерима те унапређење и диверзификација прераде пољопривредних производа (Miller, Wallace, 2012).

Могући начин побољшања финансирања и субвенционисања пољопривреде у Републици Српској и БиХ

Од добро постављених и адекватних модалитета финансирања пољопривреде зависи, у којој ће мјери пољопривреда као грана привреде у Републици Српској и Босни и Херцеговини, доприносити општем привредном развоју, градећи своју позицију на тржишним принципима. Неопходно је створити институционални оквир који ће омогућити пољопривредницима једноставнији приступ кредитним средствима и цијелокупној процедури обезбјеђења инструмената за враћање кориштених средстава. Полазећи од специфичности пољопривреде као привредне дјелатности, њеног значаја, прије свега, са становишта социоекономског

карактера, држава мора да конституише, своје посебне интересе и у вези с тим треба прописати и предузети различити спектар мјера којима, уважавајући специфичност гране, подстиче развој овог сектора. Пракса говори да земље које су брже осмислиле, дефинисале и развиле аграрно банкарство, прије су отпочеле са динамичним развојем своје аграрне привреде која је у низу земаља представљала и представља моторну снагу привредног развоја. Заправо, аграрне банке у низу земаља, представљају незамјењиву полуку, преко које држава остварује аграрну политику, нарочито у домену усмјеравања средстава, подстицања, кредитирања, извоза, увоза и др., као и поуздан субјект пољопривредним произвођачима за финансирање текућих и развојних потреба. Извори средстава за финансирање пољопривреде могу бити: средства аграрне банке, средства других пословних банака, средства аграрног буџета, средства локалне самоуправе, средства фонда за развој-дио намијењен за пољопривреду, средства осигуравајућих и других финансијских институција; средства прерађивача, потрошача и других корисника сировина и готових производа; властита средства произвођача, конзорцијална средства за посебно одабране производње од стране заинтересованих субјеката (прерађивачи, извозници, тржишне асоцијације и др.); ино средства, било да се ради о намјенским кредитним линијама, директним улагањима у конкретне пројекте, улагањима кроз поступак власничке трансформације, докапитализација, донације, хартије од вриједности и др. Пољопривреда Републике Српске и Босне и Херцеговине је на ниском степену развијености, продуктивности и конкурентности. Из овога се да закључити да су три кључна сегмента на којима се заснива развој, текући и дугорочни, веома слабо дефинисани, и заправо су узрок за овакво стање у сектору пољопривреде. То су техничко-технолошки, организационо-институционални и финансијски сегмент. Међутим, уколико би се уредио систем материјалне подршке (финансије у ширем смислу), без развијености друга два наведена сегмента, сегмент финансија и субвенција не би дао резултате. Да би остварили развојне циљеве, било би корисно разрадити и предузети читав низ мјера: (Мирјанић, 2006) формирати аграрну банку у Републици Српској, било нову или трансформисати неку од постојећих банака или њених филијала; формирати аграрни буџет у висини најмање 8% од домаћих прихода буџета Републике Српске; извршити регистрацију пољопривредних газдинстава; камате на краткорочне и дугорочне кредите регресирати у висини 50% од просјечне обрачунате камате пословних банака; камате обрачунавати по завршеном циклусу производње; прописати услове за дугорочно кредитирање (рок отплате, грејс период, начин обрачуна камате и др); висина учешћа средстава буџета Републике Српске за инвестиционе програме би требала бити повратна и могла би износити до 30% од предрачунске вриједности програма, са каматом од 1% на годишњем нивоу, уз услов да у конструкцији финансирања учествује локална самоуправа са најмање 10% од предрачунске вриједности за програме који се реализују на подручју те општине.

Перспективе пољопривреде Републике Српске и БиХ

Концепт интегралног руралног развоја се већ дуже вријеме примјењује у земљама са средњим и виским дохотком (Brayden, Hart, 2003). У том правцу треба усмјеравати и будући развој руралних подручја у Босни и Херцеговини.

Истраживања су показала да је рурални развој у наредном периоду потребно усмјеравати на:

- унапређење људских капацитета у руралним подручјима и повећање њихове информисаности, вјештина и знања,
- унапређење производне инфраструктуре и инфраструктуре за откуп пољопривредних производа у руралним подручјима,
- унапређење квалитета и безбједности пољопривредних и прехрамбених производа,
- одрживо газдовање пољопривредним и шумским земљиштем, сточним фондом и уопштено животним простором у руралним срединама,
- побољшање квалитета и доступности јавних услуга руралном становништву,
- изградња и одржавање руралне инфраструктуре,
- заштита и очување природног и културно-историјског наслијеђа у руралним подручјима,

- диверзификација пољопривредних и непољопривредних активности у руралним срединама,
- подршка започињању свих видова микро, малог и средњег бизниса у руралним срединама и
- развој агро и руралног туризма у руралним подручјима.

Истраживања су такође показала да је развој пољопривреде на бази коришћења природних компетитивних предности, те модернизација пољопривредне производње ради повећања њене ефикасности и конкурентности правац у којим треба у будућем периоду усмјеравати развој овог сектора. Развој пољопривреде у наредном периоду треба усмјерити на:

- повећање обима пољопривредне производње и јединичних приноса,
- виши степен специјализације и модернизације пољопривредне производње и тиме достизања њеног већег степене конкурентности,
- боље и потпуније коришћење расположивих природних ресурса за пољопривредну производњу,
- виши степен прераде сировина пољопривредног поријекла,
- повећање потрошње хране домаћег поријекла,
- груписање ситних пољопривредних произвођача ради успјешнијег наступа на тржишту,
- уравнотежење спољнотрговинског биланса пољопривредно-прехранбених производа,
- повећање материјално-финансијске подршке домаћој пољопривредној производњи и сеоским подручјима,
- успостављање те кадровско и материјано јачање институција неопходних за успјешан развој домаће пољопривреде и
- усвајање европских стандарда и правила у пољопривредној производњи и прехранбеној индустрији

Рурални туризам у Босни и Херцеговини-могућности и перспективе

Истраживања спроведена на европском тржишту указују да је средином 90-их 9% туриста било усмјерено ка руралним дестинацијама (Поповић, Закић, Стојановић, 2009). На тржишту Велике Британије, на примјер, чак 25% туриста показује интересовање за боравак у руралним областима. Због тога су у земљама са развијеном туристичком понудом све већа пажња посвећује развоју руралног туризма који данас чини једну од важних компоненти развоја не само туризма већ интегралног и одрживог развоја у цјелини.

Истраживања су показала да постоје бројни услови који омогућавају формирање структурно разнолике и квалитетне босанско-херцеговачке руралне туристичке понуде. То су прије свега:

- ниска густина насељености и релативно мала величина насеља;
- традиционална пољопривредна производња;
- атрактивност подручја као синтетизован израз природног пејзажа;
- очуваност природних еко система;
- биодиверзитет;
- традиционалност друштвене структуре и опште друштвене вриједности које више не постоје у градским урбаним центрима;
- срдачност, љубазност и гостољубивост;
- комуницирање и дружење са домаћинима;
- рекреација у еколошки очуваним подручјима;
- могућност да се туристи укључе у пољопривредну производњу на газдинству, (традиционална производња хране, пут шљивовице, вина и др.), скупљање шумских плодова, љековитог и ароматичног биља;
- здрава и разноврсна храна;
- израда или набавка производа домаће радиности (ћилими, чипке, вез, одјевни предмети и др.).

Док су ограничавајући фактори у развоју руралног туризма:

- недостатак финансија;
- слаба изграђеност инфраструктуре,
- неадекватна старосна структура становништва;
- недостатак рецептивних капацитета;
- недовољна осмишљеност садржаја боравка;
- недостатак маркетинга, менаџмента и информационог система.

Један од најважнијих сегмената у руралном туризму јесте бављење туризмом у оквиру пољопривредних домаћинстава. Битна предност развоја овог типа испољава се у обезбјеђивању прихода од туризма сеоским подручјима уз минимално инвестирање од стране самих пољопривредника, као и у проширивању економског развоја у периферним подручјима на основу међузависности пољопривреде и туризма (Popović, Zakić, Stojanović, 2009).

Истраживањима су такође утврђени и очекивани директни ефекти развоја руралног туризма. То су прије свега:

- усмјеравање кретања дохотка из развијених према привредно неразвијеним руралним подручјима;
- успоравање миграције сеоског становништва и побољшање структуре радно-активног становништва;
- повећање класичне пољопривредне производње и пласман производа на принципима тржишне економије (шљивовица и др. воћне ракије, пчеларски производи, вина, сиреви и месне прерађевине, припремљене традиционалним технологијама у домаћинствима);
- афирмација традиционалних заната и бољи пласман предмета домаће радиности и производа старих заната;
- због специфичних захтјева у погледу амбијента боравка рурални туризам спречава нарушавање природног амбијента и ствара повољне услове за очување природних ресурса;
- едукација како туриста тако и локалног становништва;
- очување традиционалне народне архитектуре, етнографских елемената, начина живота и рада, обичаја, фолклора и другог.

Да би се очекивани ефекти руралног туризма остварили неопходно је планско стимулисање руралног туризма и организационо дјеловање у изградњи туристичко-културне понуде села. Такође је потребно да рурални туристички производ буде локално контролисан, малог обима, заснован на аутентичности и на промоцији која истиче реална очекивања од кориштења производа. Међу елементима који одређују успјешност туристичког производа а чији је недостатак евидентан јесте кооперација. Недостататак оваквог вида сарадње се огледа у чињеници да је, са мањим изузецима, рурални туризам маргинализован у односу на друге видове туризма. Због тога је удруживање на локалном нивоу, кроз формирање локалних удружења или мрежа које се баве овом врстом туризма од изузетног значаја за афирмацију свих учесника у руралном туризму. За развој руралног туризма неопходно је да се сагледа мјесто у међународним токовима развоја руралног туризма, одреди правац развоја и изради национални програм. Израда националног програма развоја руралног туризма мора да се реализује кроз учешће свих релевантних фактора, при чему је посебно значајно активније ангажовање републичких органа управе, ресорних министарстава као и националне туристичке организације. Неопходно је формирати аутентични туристички производ уз уважавање основних принципа интегралног одрживог развоја руралног туризма.

ЗАКЉУЧАК:

Кључна хипотеза од које се у раду пошло је потврђена и односи се на констатацију да би се ревитализацијом босанско-херцеговачког руралног подручја кроз развој руралног предузетништва остварила значајна економска корист за друштвену заједницу. За успјешан развој руралног предузетништва неопходан је интегрални приступ како у развијању више повезаних дјелатности, тако и у повезаном систему различитих подстицајних мјера. Већим запошљавањем младих људи у мјесту боравка и заснивањем њихових породица, ревитализовала би се села и сва друга мала насеља у Босни и Херцеговини. За такав подухват потребна је измјена привредне структуре села, под којом се подразумијева дјеловање у два основна правца:

- унапређење пољопривредне производње и пословања приватних фирми,
- развој малих и средњих предузећа из области занатства, индустрије и разних врста производних услуга прилагођених становницима села.

Желимо ли ревитализовати руралну Босну и Херцеговину, а то нису само села, него и насеља на рубовима градова неопходно је та подручја економски диверзификовати, уносећи у њих погоне или дјелатности, комплементарне сада запуштеној пољопривреди. Заговарањем повратка у босанско-херцеговачка рурална подручја омогућићи се поновно оживљавање малих насеља. Ово су модели који су провјерени у малим, нама сличним земљама: Словенија, Аустрија и Швајцарска.

Истраживања су показала да су потребне, радикалне промјене у стратегији привредног развоја Републике Српске и Босне и Херцеговине у правцу одређивања за пољопривреду и рурални развој.

- Нужна је и промена концепта управљања пољопривредом. Либерални концепт са својим познатим начелом: "Пустите ствари нека иду својим током" (*laissezfaire*), доживио је и доживљава крах и у развијеним земљама. Потребан је нови концепт заснован на партнерској улози државе и регулисаном тржишту, заштићеном од монополског утицаја, уз чврста "правила игре", по угледу на развијене земље;
- У циљу успјешног наступа на захтјевном тржишту и прилагођавања аграрној политици ЕУ, намеће се редефинисање циљева развоја пољопривреде и то: повећање конкурентности, безбједност хране и рурални развој;
- Потребно је издвојити знатно већи износ средстава за аграрни буџет, како би се зауставили негативни трендови, посебно у сточарству и оживјели пољопривреда и село, као и реализовали европски пројекти конкурентности и руралног развоја. Селективан приступ у трошењу буџета са јасно утврђеним критеријумима подразумијева инвестиције у добро осмишљене и профитабилне пројекте, прије свега у наводњавање, нову технику и технологију, образовање, истраживање и развој, и сл.;
- Савјет министара Босне и Херцеговине мора предузети одлучније мјере у циљу увођења реда у сфери спољнотрговинског пословања и заштити домаће производње у цјелини путем иновативних (не)царинских инструмената.

Спољнотрговинско пословање и заштита домаће производње, једно је од највиталнијих питања за привреду Босне и Херцеговине, или боље рећи за економију Босне и Херцеговине. Међутим, овај сегмент привређивања је недовољно добро уређен, без довољне координације задужених институција, slabим надзором и појавом оних облика чињења и радњи које подривају и слабе привредни систем, а тиме и државу у цјелини. Посебно је осјетљив аграрни сектор у дијелу производње и промета производа, и при оваквом нивоу субвенција и укупне организованости, не може издржати притисак из земаља које више улажу у агросектор од Босне и Херцеговине. Ако се уз све напоре који се предузимају на јачању конкурентности, не штити домаћа производња, онда ће домаћа производња у Босни и Херцеговини стагнирати, а њено тржиште постати полигон за продају страних роба;

- Побољшати рад инспекцијских органа на свим нивоима, прије свега на граници.

Унаприједити рад инспекцијских служби, поготово кад је у питању контрола производа анималног порјекла који се увозе у Босну и Херцеговину (увести ред на граничним прелазима, успоставити виши степен комуникације актера на граници и слично);

- Неопходно је водити адекватну и доследну земљишну политику, као скуп мјера путем којих се може утицати на рационално и одрживо коришћење и укрупњавање пољопривредног земљишта, као ријетког и вриједног ресурса којим располаже Босна и Херцеговина.
- Подстицати и организовати модерно пословно повезивање субјеката у агробизнису, кроз удружења, задруге, кластере, аграрне коморе, лобинг асоцијације, невладине организације. Када су у питању задруге потребно је новим законом о задругарству ријешити проблем друштвене својине многих садашњих задруга.
- Обновити кооперацију, посебно између великих, малих и средњих газдинстава;
- Мјере руралне политике треба знатно више усмјерити на сеоска подручја. То су мјере које воде побољшању живота и привређивања на селу. Оне подразумевају: инвестиције у средства за пољопривредну производњу и прераду, изградњу и обнову сеоске инфраструктуре, едукацију и стручно усавршавање сеоског становништва, унапређење сеоског туризма, промовисање традиционалних и културних вриједности, заштиту природне средине и окружења и сл.;
- Подстицати развој предузетништва и мултифункционалну пољопривреду, а кроз нови концепт регионалног развоја убрзати локални економски развој;
- Улагати у знање, које је једини фактор који не подлијеже закону опадајућих приноса.

На крају се може закључити да је у раду доказано да би примјена презентованих предузетничких модела, политика и пракси допринијела активирању природних и радом стечених ресурса на руралним подручјима Босне и Херцеговине, а тиме би се допринијело и покретању њиховог развоја.

ЛИТЕРАТУРА

1. Агенција за статистику Босне и Херцеговине (2017). Статистика робне размјене Босне и Херцеговине с иностранством. Сарајево.
2. Агенција за статистику БиХ. Демографија 2014. Сарајево.
3. Brayden, J.M. and Hart, J.K. (2003) Why Local Economies Differ? The Dynamics of Rural Areas in the European Union. The Edwin Mellon Press.
4. Miller, M. and Wallace, J. (2012). Rural Development Networks – A Mapping Exercise. Carnegie UK Trust, Dunfermline, UK.
5. Министарство финансија Републике Хрватске (2013). Државни прорачун Републике Хрватске за 2012. годину. Загреб.
6. Министарство спољне трговине и економских односа БиХ (2015). Анализа политика у области пољопривреде, прехране и руралног развоја БиХ. Сарајево.
7. Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске (2017). Информација о реализацији подстицајних мјера у области пољопривреде и руралног развоја у 2016. години. Бања Лука.
8. Мирјанић С. (2006). Економика пољопривреде и међународне интеграције,. Бања Лука. Универзитет у Бања Луци Пољопривредни факултет.
9. Поповић Г., Закић З., Стојановић Ж. (2009). Савремена рурална политика: паралеле ЕУ-Република Српска и БиХ. БањаЛука. Економски факултет.
10. SESMARD EU (2008). Стратешки план БиХ за хармонизацију пољопривреде, прехране и руралног развоја 2008-2011. Сарајево. Европска комисија.
11. www.banjalukalive.com

STATUS AND PERSPECTIVES OF RURAL ENTREPRENEURSHIP IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

Priority tasks of reducing unemployment and poverty are set in the development strategy of Bosnia and Herzegovina. In the next ten years, it can be assumed that the revitalisation of rural areas would indeed help to significantly reduce these problems and positively reverse the future economic trends. Policy of reliance on agriculture and rural economy as a whole should be not only in a function of survival in the present, but also of the permanent commitment of our country and the economic development policy based on decentralisation and harmonious economic development. Our clear commitment to approximation to the European Union, precisely in the rural sector, entails major changes, radical restructuring, which will surely seek large investments as well, significant enlargement of agricultural holdings, technological and infrastructural reconstruction, different education and permanent training, i.e. a significant change of the way of life in the rural area and changing people's mentality. By such a policy, the life would return to the rural area. The state should support this new development concept, initially to be the financier as well, so as to ensure the necessary initial resources, but also to take care of the balanced and harmonious development of the country as a whole.

Key words: *rural areas, rural development, sustainable development, integral development, entrepreneurship.*

PERCEPCIJA KORUPCIJE U BOSNI I HERCEGOVINI SA OSVRTOM NA JAVNE NABAVKE

Šehić Enisa, dipl.pravnik⁴¹⁰

Sažetak: Fenomen percepcije korupcije u Bosni i Hercegovini je dio šireg kompleksa percepcije bosanskohercegovačke stvarnosti, te uzimajući u obzir širi kontekst te stvarnosti; nedovršene i pogrešno projektirane tranzicijske projekte, lošu ekonomsku situaciju, krajnje ograničene društvene resurse za zadovoljenje elementarnih egzistencijalnih potreba i očekivanja većine građana, demokratske procese u zastoju, neefikasnu političku konstituciju države, suspenziju elementarnih moralnih načela kako u krugu vladajućih elita tako i u širokim slojevima građana, korupcija sama po sebi ne predstavlja posebnu vijest. Problem Bosne i Hercegovine je što su dosadašnje aktivnosti na suzbijanju korupcije doživjele potpuni krah, što nisu ostvareni pozitivni pomaci kakvi su ostvareni u zemljama koje su na početku stajale čak i lošije nego Bosna i Hercegovina. Poznato je da antikoruptivne strategije i programi, koji su svojevremeno, pod pritiskom međunarodnih institucija kreirale i usvojile javne ustanove i institucije na svim nivoima društvene strukture nisu rezultirali očekivanim promjenama. Kada su u pitanju javne nabavke znamo da sve one zahtijevaju primjenu zakonskih propisa i procedura, naročito u današnjem vremenu neizvjesnosti, te sve većih ekonomskih kriza, javljaju se potrebe pojedinaca i grupa za primjenu korupcije. Zbog važnosti javnih nabavki, neophodan je sveobuhvatan pristup u pripremi i objavljivanju. Prema istraživanjima mnogih agencija u Bosni i Hercegovini netransparentnost je vidljiva na svim nivoima. Bez obzira na promjene Zakona iz ove oblasti i dalje se čine znatni propusti u radu, što svakako dovodi do koruptivnih radnji i nezakonitog bogaćenja pojedinaca.

Ključne riječi: javna nabavka, organizovani kriminal, korupcija.

Uvod

Javne nabavke predstavljaju jednu sistematizovanu cjelinu, normativnu aktivnost kao skup pravnih odredaba i propisa po kojima su državni organi, organi jedinica lokalnih samouprava, javne službe, privredna društva i pravna lica koja vrše poslove od javnog interesa (a koji se finansiraju sa više od 50% iz sredstava Budžeta ili u kojima država posjeduje više od 50% akcija) dužni postupati. Evidentno je da u praksi postoji niz koruptivnih radnji u BiH koje se odnose na javne nabavke. Samo neobjavljivanje svih planova javnih nabavki na portalu javnih nabavki, uključujući i planove ugovornih organa značajno otežava dostupnost i preglednost planova javnih nabavki svih ugovornih organa. Objavljeni planovi javnih nabavki trebaju sadržati i nabavke koje će se provoditi putem konkurentskog zahtjeva i direktnog sporazuma, što bi značajno doprinijelo transparentnosti javnih nabavki, imajući u vidu veliki broj ugovora koji se dodjeljuju koristeći ovu vrstu postupka. Ova bi obaveza podrazumijevala objavu informacija koje ugovorni organ već posjeduje i koje predstavljaju preduslov za pokretanje postupka javne nabavke, pa tako nebi stavljala na ugovorne organe dodatna administrativna ili neka druga opterećenja, a samim tim i zloupotrebu istih.

U praksi ugovorni organizatori ne objavljuju informacije o dodjeli ugovora male vrijednosti. Imajući u vidu da su ugovorni organi dužni dostavljati izvještaje o provedenim konkurentskim zahtjevima i direktnim sporazumima i ponuđačima koji su dobili ugovore u tim postupcima, te vrste informacija

---

⁴¹⁰Šehić Enisa, dipl.pravnik, e-mail: sehic.enisa@gmail.com

neophodno je objaviti i na portalu javnih nabavki kako bi javnost imala potpuni uvid u sve postupke javne nabavke i način na koji se troši značajan dio javnih sredstava.

Ne primjenjivanje uputstva koji sadrži generalne smjernice ugovornim organima za primjenu kriterija za ocjenu ponuda, posebno kriterija ekonomski najpovoljnije ponude, doprinosi se nejasnim kriterijima za ocjenu ponuda, te istovremeno slaboj informisanosti ponuđača o načinu na koji će njihove ponude biti evaluirane, što dovodi do sumnje u regularnost javne nabavke. Privredni subjekte koji imaju pravni interes u konkretnom postupku javne nabavke vrlo često u praksi nemaju informacija o mogućnostima pokretanja žalbe, bez obzira da li je evidentna koruptivna radnja u postupku, te je potrebno omogućiti objavu svih evidencija o realizovanim ugovorima na portalu javnih nabavki. Takođe nedosljedno primjenjivanje Zakona o javnim nabavkama otvara mogućnost za primjenu korupcije i ovoj oblasti se treba posvetiti pažnja uz otvorena pitanja koja su neriješena.

Predmet ovog rada jeste percepcija korupcije u BiH sa ostvrtom na javne nabavke, a obzirom da javne nabavke zahtijevaju primjenu zakonskih propisa i procedura, naročito u današnjem vremenu neizvjesnosti, te sve većih ekonomskih kriza, javljaju se potrebe pojedinaca i grupa za primjenu korupcije. Često se susreće niz problema koje je teorija obradila, ali je praksa pokazala da stvari nisu uvijek tako jednostavne. Zbog važnosti javnih nabavki, neophodan je sveobuhvatan pristup u pripremi i objavljivanju. Prema istraživanjima mnogih agencija u Bosni i Hercegovini ne transparentnost je vidljiva na svim nivoima. Bez obzira na promjene Zakona iz ove oblasti i dalje se čine znatni propusti u radu, što svakako dovodi do koruptivnih radnji i nezakonitog bogaćenja pojedinaca.

U ovom radu pokušat će se objasniti važnost segmenta javnih nabavki i dosljednja primjena Zakona, sa ciljem smanjenja korupcije.

Cilj ovog rada je upoznati javnost sa primjenom i procedurama javnih nabavki, značaju transparentnosti u svim postupcima, te primjena Zakona sa ciljem smanjenja korupcije u Bosni i Hercegovini.

Za izradu rada korištena je *metoda kompilacije*, gdje su preuzeti određeni dijelovi stručnih knjiga i publikacija, a koji se odnose na korupciju i javne nabavke, te *komparativna metoda*, gdje se u određenim dijelovima vrši usporedba stanja u Bosni i Hercegovini sa zemljama u regionu i svijetu.

Pojam organizovanog kriminaliteta i korupcije

U Bosni i Hercegovini, zemljama regiona i svijetu uopšte, prisutna su različita mišljenja u pogledu definisanja pojma organizovanog kriminaliteta i korupcije, tako da danas još uvijek nema univerzalne definicije sadržaja ovog pojma. Osnovi problem se ispoljava u različitim shvatanjima u odnosu na to da li svi oblici organizovanog kriminalog djelovanja predstavljaju i organizovano kriminalitet, odnosno koji su to bitni uslovi koji su nužni za postojanje organizovanog kriminaliteta, tj. da li postoji organizovani kriminalitet i kada nije uspostavljena veza kriminalne organizacije sa predstavnicima državnih, političkih, privrednih, finansijskih i drugih relevantnih struktura. Stoga nije ništa iznenađujuće što se u naučnim i stručnim radovima stranih i domaćih autora mogu naći mnoge definicije organizovanog kriminaliteta, pa bez obzira na neke njihove sličnosti, razlike ili nejasnoće, može se slobodno reći da je prisutno isto toliko definicija organizovanog kriminaliteta koliko i autora koji se bave ovom problematikom.

Analiza krivičnih djela može se vršiti na razne načine i po osnovu različitih kriterijuma. Sa stanovišta organizovanog pristupa izvršenja krivičnog djela, ista se mogu posmatrati prema broju učinilaca te mogu biti izvršena pojedinačno i grupno, a prema načinu izvršenja mogu biti bez prethodne pripreme ili organizovano izvršena, pri čemu učinioci mogu biti početnici, prigodni učinioci i profesionalni učinioci, koji su uglavnom i specijalizovani za vršenje određene vrste krivičnih djela. Sasvim je logično da se teža i složenija krivična djela rjeđe mogu uspješno izvršiti bez prethodnih priprema koje obuhvataju planiranje samog načina i toka izvršenja krivinog djela i djelatnost i ponašanje nakon njegovog izvršenja. Cilj ovakvog pristupa u izvršenju krivičnog djela, pored njegovog uspješnog izvršenja, jeste i onemogućavanje ili otežavanje otkrivanja učinioca i pronalaženja i obezbjeđenja dokaza.

Kriminalna organizacija vrši određenu kriminalnu djelatnost kao što su reketiranje, prostitucija, kocka, krijumčarenje, ili da se radi o kriminalnoj organizaciji sa čvrstom strukturom podjelom posla, odgovornošću i planiranjem kriminalne djelatnosti, odnosno da se radi o imovinskom kriminalitetu koji nastoji da se ugradi u legalnu ekonomiju koristeći nasilje ali i pribjegavajući u posljednje vrijeme prefinjenim metodama uticaja, ili da je to djelatnost neke grupe koja ima za cilj profit i širok dijapazon kriminalnih postupaka, često međunarodnih po svojoj prirodi [Bošković, M, str 5.].

Interesantna je i slijedeća formulacija organizovanog kriminaliteta pod kojim se podrazumjevaju proizvodi pogrešne primjene i zloupotrebe javne vlasti i autoriteta zbog lične dobiti [Villa, F, str 1]. Prisutna su i nastojanja da se organizovani kriminalitet sagleda kroz prizmu osnovnih pretpostavki i karakterističnih obilježja, pa shodno tome za njegovo postojanje potrebno je da budu ispunjeni sljedeći uslovi, odnosno elementi:

- Trajno udruženje većeg broja osoba, cilj kriminalne djelatnosti koja podrazumjeva ostvarivanje ogromnih profita odnosno pribavljanja što veće dobiti, hijerarhijska organizaciona struktura, subordinacija i nadređenost, plansko postupanje obilježeno vršenjem krivičnih djela po načinima podjele rada i specijalizacije, savitljivo, prilagodljivo bavljenje ilegalnim poslovima, koji su dakle uvijek prilagođeni tražnji od strane stanovništva, fleksibilna kriminalna tehnologija i raznovrsnost u izboru kriminalnih metoda u vršenju brojnih krivičnih djela, internacionalizacija i obavezna mobilnost.

Organizovani kriminalitet je negativna sprega interesa profesionalnih kriminalaca, korumpiranih političara i podređenih policajaca koja sprega se u savremeno doba pretvorila u posebno kriminalno preduzeće, koje nelegalnim aktivnostima stvara profite koji prevazilaze zarade mnogih snažnih korporacija i nacionalne dohotke većine država [Kokolj, M, str 43].

Interesantno je i mišljenje prema kojem su sljedeći sastavni elementi definicije organizovanog kriminaliteta:

- Kriminalna organizacija kao udruženje više lica, Tajni karakter kriminalnih organizacija, Pisana ili nepisana pravila kriminalne organizacije u kojima su sadržani uslovi njenog djelovanja te pravo i dužnost njenih članova, Cilj kriminalnih organizacija (sticanje profita, imovinska korist, postizanje moći), Vršenje krivičnih djela, Hijerarhijska ustrojenost kriminalnih organizacija, Ilegalna djelatnost se obavlja na profesionalni način, Članovi kriminalne organizacije su profesionalci, Tajnost kriminalnih organizacija, Monopolske tendencije kriminalnih organizacija, Neideološki karakter kriminalnih organizacija, Korišćenja nasilja, Korupcijsko djelo, Internacionalno djelovanje organizovanog kriminaliteta, Prihvatanje raznih tehnoloških novina [dr M. Škulić, str 46-63].

Po Relesu (W. Reckless) organizovani kriminalitet je čvrsta i strukturisana forma kriminalnog ponašanja sa sasvim određenom poslovnom organizacijom, čija se struktura izražava u sindikatima i ostalim hijerarhijski organizovanim oblicima kriminalnog svijeta [dr M.Bošković, str 233].

Među američkim autorima zapaža se mišljenje po kome se organizovani kriminalitet definiše kao djelatnost bez ideoloških primjesa u sklopu koje je uključen veći broj lica koja su međusobno povezana i hijerarhijski organizovana s ciljem bogaćenja i sticanja moći, tako što se uključuju u nelegalne, ali i zakonite radnje koje isključuju veći rizik, a donose značajan profit. Ovako organizovane kriminalne organizacije ne trpe konkurenciju i raznim mjerama je eliminišu u cilju zadržavanja monopola u pojedinim sferama kriminalnog djelovanja, pri čemu koriste nasilje i podmićivanje [H. Abadinsky, str. 21].

Neki autori određuju pojam organizovanog kriminaliteta tako što navode bitne elemente kao uslov njegovog postojanja. U tom smislu interesantno je istaći stanovište, tim prije što dolazi od autora koji se smatra vrsnim poznavaoцем organizovanog kriminaliteta. Prema ovoj definiciji to su sljedeći elementi: organizovanost i kooperativnog više prestupnika, korišćenje nasilja i korupcije radi lakšeg vršenja njihove djelatnosti, prikriivanje kriminalnih aktivnosti kroz legalne djelatnosti i korporacije, glavni cilj organizacije je pribavljanje profita, transnacionalni karakter jer takva djelatnost se vrši na prostorima više država [E. Savone, str. 5.].

Kako se iz prethodnog sadržaja može zaključiti, ovaj autor organizovanom kriminalitetu daje transnacionalno obilježje, što znači da sagledava djelovanje organizovanog kriminaliteta u nacionalnim okvirima, ali i u međunarodnim razmjerama. Radi lakšeg ostvarivanja međunarodne saradnje u suprotstavljanju organizovanom kriminalitetu, Interpol je u dva navrata ponudio definiciju organizovanog kriminaliteta.

Prva definicija koja je prezentirana 1988. godine na Prvom međunarodnom simpozijumu o organizovanom kriminalitetu, naišla je na neslaganje nekih država, tako da je usledila nova definicija Interpola, prema kojoj se organizovanim kriminalitetom smatra svaka grupa koja ima strukturu korporacije, čiji je pravashodni cilj da vršenjem protivzakonite aktivnosti pribavi novac i koja se održava na zastrašivanju i korupciji [C.Bakesley, str. 585.].

Analizom iznijetih i drugih definicija organizovanog kriminaliteta iz dostupne strane i domaće naučne i stručne literature može se konstatovati da među autorima postoje izvjesne razlike, ali da se mogu uočiti i određene sličnosti, pa čak u nekim elementima i podudarnosti. Opšte slaganje većine autora koji se bave istraživanjem ove problematike usmjereno je na četiri osnovna elementa organizovanog kriminaliteta i to: trajna organizacija, organizacija koja racionalno radi zbog profita, korišćenje sile ili pretnje, i potreba za korupcijom da bi se očuvao imunitet od primjene prava. [J.S.Albanese, str. 412.].

Nije lako ni jednostavno sublimirati definiciju organizovanog kriminaliteta na osnovu svih iznijetih stavova, kao i ostalih prisutnih mišljenja kod nas i u svjetu, jer iz mnoštva raznovrsnih uslova i elemenata treba u sadržaj pojma organizovanog kriminaliteta unijeti one koje treba da čine suštinu i karakterišu ovaj vid kriminaliteta, a upravo tu i nastaju najbitnije razlike među autorima.

Međutim, takvi pokušaji su prisutni a među njih spada i slijedeća definicija organizovanog kriminaliteta zasnovana na konsenzusu autora koji se bave ovim problemima u posljednje tri decenije, koj bi trebalo da glasi: „Organizovani kriminalitet je trajan kriminalni poduhvat koji se racionalno obavlja radi profita od nelegalnih aktivnosti i njegovo trajno postojanje održava se korišćenjem sile, pretnjama, kontrolom monopola ili korumpiranjem javnih zvaničnika“ [J. S. Albanese, str. 23.].

Sasvim osnovano ovaj autor u sadržaj pojma organizovanog kriminaliteta unosi i elemente nužne za njegovu zaštitu i opstanak. Naime, da bi se organizovani kriminalitet održao mora da primejnjuje nasilje i zastrašivanje ili da uspostavlja vezu sa državnim, političkim, finansijskim i drugim relevantnim subjektima. Tačno je da u stvaranju tih sprega organizovani kriminalitet najčešće koristi razne vidove korupcije, ali se takođe služi i drugim metodama. Pomenuti autor takođe smatra da kriminalna djelatnost koju čine korporacije u obavljanju svojim poslovnim aktivnosti, ili krivična djela političara ili državnih agencija, takođe se mogu smatrati djelima organizovanog kriminaliteta.

Analizom dostupnih shvatanja u odnosu na sadržaj pojma organizovanog kriminaliteta može se prihvatiti gledište da uglavnom nisu sporni sljedeći elementi: postojanje dobro organizovane kriminalne organizacije, cilj vršenja krivičnih djela, bogaćenje i stvaranje profita.

Mišljenja su podjeljena u odnosu na neophodnost postojanja određenih veza i sprega između kriminalne organizacije s jedne i državnih i političkih organa, ekonomskih i finansijskih subjekta, s druge strane. Ne može se zanemariti uloga države i njenih organa u organizovanom kriminalitetu i to kako sa stanovišta uspostavljanja kriminalnih veza, tako i u odnosu na značaj države i njenu spremnost da se suprotstavi organizovanom kriminalitetu, pa je stoga pogrešno marginalizovati ulogu i značaj države s oba ova aspekta.

Organizovani kriminalitet, ima izuzetnu sposobnost prilagođavanja aktuelnim društveno političkim i ekonomskim uslovima i ispoljava spremnost da iskoriste sve nedorečenosti u pravnoj regulativi, kao i sve druge povoljne uslove u privrednoj i vanprivrednoj djelatnosti i drugim oblastima društvenog

života. Upravo, te uslove organizovani kriminalitet koristi da, najčešće, raznim korupcijskim radnjama ostvari kontakte i uspostavi veze sa organima vlasti, državnim, političkim i drugim subjektima. Kada finansijski ojača i kada uspostavi veze na višem nivou vlasti i političkih struktura, organizovani kriminalitet je u situaciji da vrši i određene vidove pritisaka i da utiče na donošenje pojedinih pravnih propisa i drugih značajnih odluka.

Jedna od karakteristika organizovanog kriminaliteta, koja se najčešće ostvaruje kroz djelovanje transnacionalnog organizovanog kriminaliteta je usko vezana za postignuti društveni ugled i uticaj i ispoljava se u onemogućavanju uočavanja nezakornosti u određenim poslovnim odnosima, tako da nije retka pojava da je teško razlikovati neke legalne organizacije od pojedinih oblika organizovanog kriminaliteta[Mršević, Z., str. 90.].

U vrijeme transformacije društvene svojine, uz postojanje privatne svojine kao sve dominantnijeg oblika, kao i drugih oblika svojine, prisutne su određene protivurječnosti između pojedinih oblika svojina i interesa pojedinaca i grupa, što će se sve ispoljiti kao povoljni uslovi za nastajanje raznih vidova kriminaliteta u oblasti privrednog poslovanja.

U kojoj mjeri će se ta kriminalna djelatnost ispoljiti zavisi i od niza ekonomskih, političkih i pravnih mjera, kao i od spremnosti i efikasnosti nadležnih organa i adekvatnosti zakonskih mjera u suzbijanju organizovanog i transnacionalnog organizovanog kriminaliteta.

Zakonska određenja organizovanog kriminaliteta i korupcije sa osvrtom na Bosnu i Hercegovinu

Krivični zakon Bosne i Hercegovine⁴¹¹ određuje krivično djelo organizovanog kriminala član 250. Prema ovom zakonu krivično djelo organizovanog kriminala će postojati ako neko lice izvrši krivično djelo propisano zakonom Bosne i Hercegovine kao pripadnik zločinačke organizacije, pod uslovom da za propisano krivično djelo nije propisana teža kazna. Kao teži oblici ovog djela predviđeni su slučajevi kada pripadnik zločinačke organizacije učini krivično djelo propisano zakonom Bosne i Hercegovine za koje se može izreći kazna zatvora tri godine ili teža kazna, ako za pojedino krivično djelo nije propisana teža kazna, odnosno za lice koje organizuje ili bilo kako rukovodi zločinačkom organizacijom kao zajedničkim djelovanjem učini i pokuša izvršiti krivično djelo propisano zakonom Bosne i Hercegovine.

Takođe predviđena je i krivična odgovornost za lice koje postane pripadnik zločinačke organizacije koja zajedničkim djelovanjem učini ili pokuša učiniti krivično djelo propisano zakonom Bosne i Hercegovine, ako za propisano krivično djelo nije propisana teža kazna.

Zakon definiše sadržaj pojma zločinačke organizacije pod kojim smatra organizovanu grupu ljudi od najmanje tri lica koja postoji neko vrijeme, delujući u cilju učinjenja jednog ili više krivičnih djela za koja se po zakonu može izreći kazna zatvora tri godine. Ovako definisano krivično djelo organizovanog kriminala zasniva se na sadržijama ovog pojma kojeg određuje Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, a tim što je u Konvenciji kao uslov predviđeno vršenje krivičnih djela za koja je predviđena kazna zatvora od četiri godine koja se uklapa u sadržaj pojma teški zločin, takođe određen istom Konvencijom.

U sklopu zakonskog određenja pojma organizovanog kriminaliteta, treba reći da Krivični zakon Bosne i Hercegovine sadrži krivično djelo udruživanje radi činjenja krivičnog djela član 249. koje djelo može izvršiti lice koje organizuje grupu ljudi ili na drugi način udružuje tri ili više lica u cilju počinjenja krivičnih djela propisanih zakonom Bosne i Hercegovine za koja se može izreći kazna zatvora tri godine ili teža kazna, ako takvo organizovanje ili udruživanje radi učinjenja pojedinih krivičnih djela nije propisana teža kazna, s tim što je krivična odgovornost predviđena i za one lice koje postane pripadnik grupe ljudi ili udruženja.

---

⁴¹¹Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 3 od 10.02.2003.god

Prema zakonskoj definiciji organizovana grupa ljudi je grupa ljudi koja je formirana, a nije spontano nastala, radi neposrednog sledećeg učinjenja krivičnog djela i čiji članovi ne moraju imati formalno definisane uloge, koja ne mora imati kontinuitet članstva ni razvijenu organizaciju. Po samom sadržaju pojmova ovog i krivičnog djela organizovanog kriminala uočava se razlika koja se zasniva na različitim sadržajima pojmova zločinačka organizacija i organizovana grupa, jer zločinačku organizaciju karakterišu upravo oni elementi koji se pojavljuju i u teorijskom određenu pojma organizovanog kriminaliteta, stim što se uočava razlika u cilju izvršenja jednog ili više krivičnih djela. Naime, kod krivičnog djela organizovanog kriminala cilj je činjenje jednog ili više krivičnih djela, dok je kod krivičnog djela udruživanje radi činjenja krivičnih djela cilj činjenja krivičnih djela, što podrazumjeva njihov veći broj. U članu 17. ovaj zakon definiše organizovanu grupu kriminalaca kao organizovanu grupu ljudi od najmanje tri lica koja postoji neko vrijeme delujući u cilju izvršenja jednog ili više krivičnog djela za koja se po zakonu može izreći kazna zatvora do tri godine ili teža kazna. Sadržaj pojma organizovanog kriminala utvrđuje tri bitna uslova: da je izvršeno krivično djelo rezultat organizovanog djelovanja više od dva lica, da je njihov cilj vršenje teških krivičnih djela, sticanje dobiti ili moći.

Pored ovih uslova, ovaj zakon nabraja i ostale od kojih, da bi postojalo krivično djelo organizovanog kriminala, moraju biti ispunjena još tri uslova. Ti uslovi su sljedeći:

- Da je svaki član kriminalne organizacije imao unapred određen zadatak ili ulogu, da je djelatnost kriminalne organizacije planirana na duže vrijeme ili neograničeno, da se djelatnost organizacije zasniva na primjeni određenih pravila, interesne kontrole i discipline članova, da se djelatnost organizacije planira i vrši u međunarodnim razmjerama, da se u vršenju djelatnosti primenjuje nasilje ili zastrašivanje ili da postoji spremnost za njihovu primjenu, da se u vršenju djelatnosti koriste privredne ili poslovne strukture i da se koristi pranje novca ili nezakonito stečena dobit, da postoji uticaj organizacije ili njenog djela na političku vlast, medije, izvršnu ili sudsku vlast, ili na druge društvene ili ekonomske činioce (ovi uslovi su dati na osnovu definicije organizovanog kriminala koje je dala Evropska Unija, Radna grupa za narkotike i organizovani kriminal, 1994. godine i koja sadrži ukupno 11 uslova).

Kako se iz prethodnog može zaključiti Zakon ne daje preciznu definiciju organizovanog kriminala već pored tri obavezna uslova, ostavlja alternativnu mogućnost izbora među nabrojanim ostalim uslovima, s tim što za postojanje organizovanog kriminala moraju postojati još najmanje tri, od svih predviđenih uslova. Ovako opširna i neprecizna definicija nije baš najbolje rješenje, ali ipak može u potpunosti da posluži kao osnova za ocjenu da li postoji krivično djelo organizovanog kriminaliteta, što je i osnov za primjenu posebnih odredbi Zakonika o krivičnom postupku koji se odnose na postupak za krivična djela organizovanog kriminala.

Mnogo češće se o pojmu organizovanog kriminaliteta raspravlja u naučnoj i stručnoj literaturi, nego što se zakonskom definiše njegov pojam. Neke zemlje imaju i posebne zakone o organizovanom kriminalitetu u kojima uopšte nije ili bar ne u potpunosti precizno određen pojam organizovanog kriminaliteta, kao i preduzimanje niza mjera na nacionalom i međunarodnom planu u cilju njegovog suzbijanja, sve se više nameće potreba da se taj pojam zakonski definiše i precizira.

Preduzimanje niza mjera i radnji u cilju otkrivanja, razjašnjavanja i dokazivanja krivičnih djela organizovanog kriminaliteta u direktnoj su vezi sa sadržajem pojma organizovanog kriminaliteta, odnosno veoma je bitno da se u konkretnom slučaju odredi da li se radi o krivičnom djelu organizovanog kriminaliteta, što je i bitan uslov za primjenu određenih procesnih odredbi i kriminalističkih metoda.

Zakoni mnogih zemalja, kako je već rečeno, ne sadrže definiciju organizovanog kriminaliteta, iako sadrže odredbe koje se odnose na njegovo suzbijanje. Krivični zakon Italije određuje pojam organizacije mafijaškog tipa, te tako na jedan indirektan način ukazuje na sadržaj organizovanog kriminala. Organizacija mafijaškog tipa sadrži slijedeće elemente: postojanje grupe sastavljene od tri ili više lica, njeni članovi koriste nasilje radi iznuđivanja, obaveza na potčinjavanje i zavet ćutanja

(omerta) u pogledu djelatnosti grupe, aktivnosti usmjerene na ostvarivanje (neposredne ili posredne) kontrole nad privrednim tokovima, tržištem i javnim uslugama, krajnji cilj da sebi ili drugima obezbjedi nezakonite prihode [Ignjatović, Đ., str. 20.].

Pravni i institucionalni okvir sistema javnih nabavki u Bosni i Hercegovini

Značajan dio budžetskih sredstava u Bosni i Hercegovini izdvaja se za javne nabavke. Prema posljednjim podacima iz 2013. godine, vrijednost ugovora sklopljenih u okviru javnih nabavki u BiH iznosila je 2,7 milijardi KM, što predstavlja udio od 9,68 posto u ukupnom bruto domaćem proizvodu.⁴¹² Ova vrsta javne potrošnje regulirana je jedinstvenim zakonskim okvirom, koji su dužni primjenjivati svi javni organi na svim nivoima vlasti, bilo da provode nabavku roba, usluga ili radova. Sistem javnih nabavki regulisan je i nizom podzakonskih akata, kao što su pravilnici, poslovnici, odluke, uputstva, te modeli standardnih dokumenata, koji detaljnije propisuju obaveze koje proistječu iz zakona.

Pravila o provođenju postupaka javne nabavke u BiH prvi su put definisana 2004. godine, kada je Parlamentarna skupština BiH usvojila Zakon o javnim nabavkama BiH.⁴¹³ Time je uspostavljen decentralizirani sistem javnih nabavki, prema kojem svaki ugovorni organ samostalno provodi postupke javne nabavke. Zakon o javnim nabavkama je također kreirao jedinstveno tržište javnih nabavki, budući da se odredbe ovog zakona primjenjuju na prostoru cijele države. U skladu sa standardima EU, Zakon o javnim nabavkama je propisao da se javne nabavke u BiH provode prema principima efikasnog korištenja javnih sredstava, pravične i aktivne konkurencije među potencijalnim ponuđačima, transparentnosti, te jednakog tretmana i nediskriminacije ponuđača.⁴¹⁴

Sistem javnih nabavki u Bosni i Hercegovini reformiran je 2014. godine usvajanjem Zakona o javnim nabavkama BiH, čime je prethodni zakon iz 2004. godine stavljen van snage budući da je BiH u procesu priključenja Evropskoj uniji.

Pravni i institucionalni okvir BiH je dužna usvojiti određeni niz propisa (*acquis communautaire*), ausvajanje novog Zakona o javnim nabavkama predstavlja usklađivanje zakonodavstva BiH sa standardima EU.⁴¹⁵ U skladu sa direktivama EU iz 2004. godine, ugovorni su organi podijeljeni u dvije grupe, koje čine: tzv. klasični javni organi, u koje spadaju organi uprave na svim nivoima vlasti, te sektorski organi, koji djeluju u oblasti energetike, prometa, poštanskih usluga, vodosnabdijevanja, te privredna društva koja na osnovu ekskluzivnih prava obavljaju jednu ili više djelatnosti od javnog interesa.⁴¹⁶

---

⁴¹²Godišnji izvještaj o zaključenim ugovorima u postupcima javnih nabavki za 2013. godinu, kao ni izvještaji iz ranijih godina, ne obuhvataju ukupna javna sredstva koja su organi uprave, javna preduzeća i javni subjekti na svim nivoima vlasti u Bosni i Hercegovini koristili za nabavku roba, usluga i radova. Godišnji izvještaj urađen je na osnovu dostavljenih izvještaja o provedenim postupcima javnih nabavki od 1431 registrirana ugovorna organa u WisPPA sistemu – informacijskom sistemu za *online* dostavljanje izvještaja o dodijeljenim ugovorima u postupcima javne nabavke. Procjena Agencije za javne nabavke BiH jeste da u BiH postoji 2.000 ugovornih organa. Agencija za javne nabavke BiH, Godišnji izvještaj o zaključenim ugovorima u postupcima javnih nabavki u 2013. godini (Mostar: Agencija za javne nabavke BiH, 2014), str. 15.

⁴¹³“Zakon o javnim nabavkama Bosne i Hercegovine”, *Službeni glasnik BiH* 49/04.

⁴¹⁴Isto., član 2.

⁴¹⁵Konkretno, novi zakon o javnim nabavkama usklađen je sa Direktivom EU o dodjeli ugovora o javnim nabavkama u klasičnom i komunalnom sektoru, kao i sa Direktivom EU o pravnoj zaštiti u oblasti javnih nabavki, koje nisu bile u primjeni u vrijeme kada je usvojen prvi ZJN BiH 2004. godine.

⁴¹⁶“Zakon o javnim nabavkama BiH”, članovi 4 i 5.

Institucije nadležne za praćenje primjene Zakona o javnim nabavkama BiH i podzakonskih akata su Agencija za javne nabavke BiH i Ured za razmatranje žalbi.⁴¹⁷ Agencija za javne nabavke zadužena je za izradu nacrtu zakona i zakonskih amandmana, kao i nacrtu podzakonskih akata i modela dokumentacije, izradu godišnjih izvještaja o provođenju postupaka javnih nabavki, pružanje savjetodavne i tehničke podrške akterima u procesu javnih nabavki te za organiziranje obuka.

Takođe, u nadležnosti Agencije se nalazi monitoring postupaka javne nabavke za sve ugovorne organe, prikupljanje, analiza i objavljivanje informacija o postupcima javne nabavke, te razvijanje elektronskih informacijskih sistema u oblasti javnih nabavki u BiH.⁴¹⁸ Ured za razmatranje žalbi je samostalna, nezavisna institucija, čije članove imenuje Parlament BiH, a čiji je zadatak rješavanje žalbi ponuđača u postupcima javnih nabavki.⁴¹⁹

Zakon o javnim nabavkama BiH omogućava ugovornim organima da, u zavisnosti od vrste nabavke i uslova u kojima se nabavka provodi, primjenjuju različite vrste postupaka:

Otvoreni postupak, u kojem svi zainteresirani ponuđači na osnovu javnog poziva mogu podnijeti ponudu, predstavlja osnovnu vrstu postupka. Kada su u pitanju kompleksniji projekti, ugovorni organi mogu provesti ograničeni postupak, gdje u pretkvalifikacijskoj fazi zainteresirani ponuđači.

Konkurs za izradu idejnog rješenja raspisuje se prilikom nabavki iz specifičnih oblasti, poput arhitekture, građevinarstva ili prostornog uređenja. U izuzetnim situacijama, kao što su, naprimjer, slučajevi krajnje hitnosti, ili u uslovima gdje se zbog tehničkih ograničenja ili ekskluzivnih prava ugovor može dodijeliti samo jednom ponuđaču, ugovorni organ može primijeniti pregovarački postupak sa ili bez objavljivanja obavještenja o nabavci. Ova vrsta postupka omogućava ugovornim organima da sa ponuđačem pregovara o finansijskom, tehničkom, administrativnom ili bilo kojem drugom aspektu ponude.

Ugovori manje vrijednosti mogu se sklapati putem *konkurentskih zahtjeva*, gdje se od najmanje tri ponuđača zahtijeva da dostave svoju ponudu, od kojih se potom bira najpovoljnija, te putem *direktnog sporazuma*, u kojem ugovorni organ prikuplja prijedlog cijene ili ponudu od pojedinačnog dobavljača. Konačno, novi zakon predvidio je novu vrstu postupka, *takmičarski dijalog*, koji daje mogućnost ugovornim organima da sa zainteresiranim ponuđačima vode dijalog o razvijanju jednog ili više odgovarajućih rješenja koja mogu ispuniti njihove zahtjeve i na osnovu kojih su izabrani ponuđači pozvani da podnesu ponude.

Novi zakonski okvir donesen je sa namjerom bolje prevencije zloupotreba u postupku javnih nabavki, preciziranja odgovornosti naručilaca i uklanjanja birokratskih opterećenja, te unapređenja efikasnosti postupaka javne nabavke [Agencija za javne nabavke BiH, str. 2.]. Istovremeno, reformom ove oblasti nastojali su se ukloniti problemi koji su pratili primjenu ranijeg Zakona o javnim nabavkama, a koji su se, između ostalog, manifestirali i u vidu nedostatka transparentnosti.

Osnovna etiološka obilježja organizovanog kriminaliteta i korupcije u Bosni i Hercegovini

Stvaranje novih država usloveli su nesređene odnose i nestabilnost na svim prostorima ovog regiona kada se govori o etiološkim obilježjima organizovanog kriminaliteta. Zbog toga se ne smije zapostaviti da u okviru Bosne i Hercegovine postoje dvije političke zajednice, odnosno dva entiteta i to Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska, što je takođe bilo od uticaja na tok i prirodu pojedinih nesporazuma i suprotnosti interesa, kao i na rad zajedničkih organa, što je opet ostavljalo prostor za djelovanje organizovanog kriminaliteta.

---

⁴¹⁷ <http://www.javnenabavke.ba/index.php?id=01&jezik=bs> (stranica posjećena 13. 5. 2017).

⁴¹⁸ "Zakon o javnim nabavkama", član 92, stav 3.

⁴¹⁹ Isto, član 93.

Korumpiranost sudstva, policije i kontrolnih organa doprinosi širenju mreže organizovanog kriminala i korupcije. Nerijetko službenici ovih institucija i sami predstavljaju kariku u lancu organizovanog kriminala, čime se stvara sprega između kriminala i državnih organa [Transparency International, str. 82-83.].

U svakom slučaju i Bosnu i Hercegovinu, karakterišu najveći broj onih kriminogenih faktora koji se kao uzroci organizovanog kriminaliteta pojavljuju u drugim zemljama koje su u tranziciji ili koje su izašle iz tranzicije. U tom kontekstu treba posmatrati kriminogene faktore koji su proizašli iz ekonomske i političke krize, neadekvatnog sprovođenja procesa privatizacije i sputavanje razvoja privatnog sektora, uz prisutnu slabu institucionalnu kontrolu.

Mnogi problemi i protivurečnosti tranzicije, prelazak sa tržišne na dogovornu ekonomiju uz poštovanje ekonomskih zakonitosti, a ne odluka centara političke moći, nedostatak zaštitnog mehanizma, sve veća otvorenost prema spoljnjem svijetu, su svakako relevantni faktori u sklopu razmatranja etioloških obilježja organizovanog kriminaliteta. Na stvaranje odgovarajuće klime i slobodnog prostora za djelovanje organizovanog kriminaliteta određeni uticaj imaju demokratizacija i liberalizacija u skoro svim sferama društvenog života, jer nisu praćeni odgovarajućim kontrolnim mehanizmom niti adekvatnim angažovanjem države i njenih organa.

Prilikom razmatranja etioloških faktora organizovanog kriminaliteta treba imati u vidu i činjenicu da promjene koje se vrše ili koje će se u narednom periodu vršiti u ekonomskom i političkom životu ovog entiteta, kao i aktivnosti koje će se ispoljavati u skladu sa zahtjevima odgovarajućih tijela međunarodne zajednice.

Nadalje i nastojanja ka integraciji u međunarodnu zajednicu, otvaraju jedno polje koje će sadržavati određene uslove i koje će organizovani kriminalitet nastojati da iskoristi i da se infiltrira i u te tokove. Očigledno je da su mnoge navedene pojave koje se pojavljuju kao uzroci organizovanog kriminaliteta, bez obzira na protok vremena, aktuelne i danas, jer se njihove posledice osećaju i nakon prestanka nekih od njih.

Uzroci organizovanog kriminaliteta moraju se posmatrati i analizirati u njihovoj sveukupnosti, jer s obzirom na iznijete karakteristike organizovanog kriminaliteta i specifičnosti dva entiteta u sklopu Bosne i Hercegovine, to je pravi način za efikasnije djelovanje na neutralisanju ovih uzroka, gdje mora da dođe do saradnje nadležnih organa u oba entiteta. To upućuje na sagledavanje svih uzroka bez obzira na vrijeme njihovog nastajanja i djelovanja, s tim što se moraju uzeti u obzir intezitet i obim njihovog djelovanja u pojedinim sferama društvenog života, jer je moguće da djeluju izolovano ili međusobno povezani, tako da određeni oblik organizovanog kriminaliteta može biti izazvan dejstvom više prisutnih kriminogenih faktora.

Pored korupcije, treba istaći činjenicu da su u privredno finansijkoj oblasti prisutne i neke druge djelatnosti organizovanog kriminaliteta, među kojima su posebno značajne falsifikovanje novca i pranje novca, kroz koje vidove organizovani kriminalitet ostvaruje značajn profit. Međutim, korupcija kao djelatnost organizovanog kriminaliteta nije isključivo vezana za privrednu i finansijsku oblast, već i za druge mnoge društvene oblasti u kojima organizovani kriminalitet putem korupcije ostvaruje svoje ciljeve.

Jedna od značajnih djelatnosti organizovanog kriminaliteta u ovim oblastima jeste ulaganje u legalni biznis. Naime, ostvarivši, pored finansijske, i društvenu moć, transnacionalni organizovani kriminalitet finansijska sredstva dobijena svojom kriminalnom djelatnošću investira u pojedine oblasti legalnog biznisa, što mu obezbjeđuje još veću zaštitu i povećava dobit. Ono što je bitno kada se razmatra djelatnost organizovanog kriminaliteta u legalan biznis jeste još jedna njihova zajednička karakteristika, a to je motiv, budući da im je cilj sticanje dobiti i ostvarivanje profita.

Pojedine oblasti privrednog i finansijskog poslovanja su takođe ugrožene raznim djelatnostima organizovanog kriminaliteta. Tu se prije svega misli na vršenje pojedinih krivičnih djela u cilju pribavljanja protivpravne imovinske koristi.

Povezanost raznih kriminalnih organizacija u okviru jedne ili više ekonomskih cjelina ili bankarskih i drugih finansijskih institucijau okviru zemlje, ili na međunarodnom planu, ne treba podcjenjivati, naročito u nekim domenima proizvodnje, trgovine, spoljnotrgovinskog prometa i deviznog poslovanja. Oganizovani kriminalitet svojom djelatnošću ostvaruje ogromnu protivpravnu dobit, pa se pojavljuje potreba da se kriminalom zarađeni novac legalizuje, odnosno da se uključi u legalne finansijske tokove, čime se i onemogućava utvrđivanje porijekla ilegalno stečenog novca. Razni bankarski, privredni i drugim transakcijama prikrija se porijeklo ilegalno stečenog novca i on se pojavljuje kao legalno sredstvo prometa na tržištu novca.

Planovi javnih nabavki i transparentnost u Bosni i Hercegovini

Važeći Zakon o javnim nabavkama BiH propisao je niz novih rješenja koja imaju za cilj unaprijediti transparentnost javnih nabavki u BiH. Standardi koje je uspostavila Evropska unija i Evropski sud pravde, kao i napredne prakse zemalja iz EU i regije služe kao okvir za procjenu transparentnosti sistema javnih nabavki, uzimajući u obzir sve faze ciklusa javnih nabavki, uključujući planiranje, provođenje postupka javnih nabavki te realizaciju ugovora.

Zakon o javnim nabavkama BiH obavezao je ugovorne organe da, najkasnije dva mjeseca od usvajanja budžeta ili finansijskog plana, izrade plan javnih nabavki, u kojem su prikazane vrste usluga, roba i radova koje ugovorni organi namjeravaju nabaviti tokom naredne godine.⁴²⁰ Prema Zakonu o javnim nabavkama BiH, plan nabavki je uslov za pokretanje postupka javne nabavke, pa tako ugovorni organ ne može ni započeti postupak dodjele ugovora ukoliko konkretna nabavka nije predviđena u planu nabavki, izuzimajući nabavke u hitnim slučajevima koji se nisu mogli planirati.

Kada određena javna nabavka nije predviđena planom Zakon o javnim nabavkama BiH u tom slučaju obavezuje ugovorne organe da donesu posebnu odluku o pokretanju konkretnog postupka, čime se dopunjuje plan nabavki. Ova je odluka uglavnom rezervisana za postupke koji se u trenutku kreiranja plana nabavki nisu mogli planirati, kao što su, naprimjer, nabavke koje proističu iz svakodnevnog rada ugovornog organa. Planovi nabavki u BiH, kako je to definisano podzakonskim aktom, trebaju sadržati sljedeće informacije: predmet javne nabavke, procijenjenu vrijednost i vrstu postupka, okvirni datum pokretanja i zaključenja postupka te izvor finansiranja.⁴²¹ Na osnovu ovih informacija ponuđači mogu planirati svoje buduće aktivnosti, a javnost steći uvid u način na koji ugovorni organ raspoređuje javna sredstva u okviru javnih nabavki. Obaveza donošenja planova nabavki predstavlja značajan iskorak imajući u vidu da je planiranje javnih nabavki u dosadašnjoj praksi uglavnom ocijenjeno kao neadekvatno i netransparentno [Ured za reviziju institucija BiH, str. 23.]. Naime, javni organi u BiH, do usvajanja novog Zakona o javnim nabavkama u BiH, nisu imali zakonsku obavezu da donose godišnje planove javnih nabavki. Unatoč tome, revizorske su službe u svojim izvještajima preporučivale javnim institucijama da provode redovne analize realiziranih ugovora o javnim nabavkama i na osnovu njih prave planove koji će omogućiti pravovremeno i efikasno provođenje postupaka javnih nabavki.

Kreiranje planova nabavki još od 1988. godine nalažu i direktive EU, a kao rezultat toga, brojne zemlje u EU kao i u regiji primijenile su ovaj standard u svoje zakonodavstvo. Izmjenom Zakona o javnim nabavkama BiH iz 2014 godine, javni organi u BiH sada imaju obavezu objavljivanja informacija koje se odnose na fazu planiranja. Ipak, objava planova javnih nabavki u BiH ne korespondira u potpunosti sa dobrim praksama u drugim zemljama i potrebama sistema javnih nabavki

---

⁴²⁰“Zakon o javnim nabavkama BiH”, član 17, stav 2.

⁴²¹Primjer plana nabavki http://www.javnenabavke.ba/legislativa/upripremi/Primjer_plan_nabavki_bs.pdf (stranica posjećena 13. 5. 2017).

u BiH. Planovi nabavke objavljuju se na internetskim stranicama ugovornih organa, a zakonom nije predviđeno rješenje za objavu planova javnih nabavki za one ugovorne organe koji nemaju svoju web-stranicu. Pored toga, planovi nabavki ne objavljuju se na portalu javnih nabavki, koji služi kao centralno mjesto za informiranje o javnim nabavkama. Ovim je potencijalnim ponuđačima značajno otežano pretraživanje svih planova nabavki koji se objavljuju na web-stranicama preko 2.000 ugovornih organa. Usporedbe radi, prema hrvatskom Zakonu o javnoj nabavi, ugovorni organi obavezni su objaviti plan nabavki na svojoj web-stranici, a link na objavu plana nabavki dostaviti Upravi za sistem javne nabave, koja potom objedinjuje sve dostavljene linkove i objavljuje ih na svojoj stranici.⁴²² Ugovorni organi koji nemaju svoju web-stranicu također su dužni dostaviti plan nabavki, kao i sve izmjene plana Upravi, koja osigurava da ti planovi budu javno dostupni na svojoj web-stranici. Na taj način, i ugovorni organi koji nemaju vlastitu stranicu nisu pošteđeni obaveze transparentnog planiranja i provođenja postupaka javne nabavke.

Planovi nabavki koji se objavljuju na web-stranici, prema ZJNBiH, ne moraju obuhvatati nabavke manje vrijednosti, koje se provode konkurentskim zahtjevima i direktnim sporazumima.⁴²³ Postupci koji se provode konkurentskim zahtjevom obuhvataju nabavke roba i usluga u vrijednosti do 50.000 KM vrijednosti i nabavke radova ispod 80.000 KM vrijednosti, dok se direktni sporazumi sklapaju za ugovore u vrijednosti do 6.000 KM. Njihovo neobjavljivanje predstavlja značajan propust s aspekta transparentnosti imajući u vidu da se veliki broj ugovora o javnim nabavkama u BiH sklapa upravo na osnovu konkurentnog zahtjeva i direktnog sporazuma.

Prema podacima Agencije za javne nabavke u BiH za 2013.godinu [Agencija za javne nabavke BiH, str. 8.], broj ugovora na osnovu direktnog sporazuma veći je od svih ostalih ugovora sklopljenih na osnovu otvorenog, ograničenog i pregovaračkog postupka, čak i od njihovog zbira. Također, u ukupnom broju ugovora o javnoj nabavci, visok je udio onih sklopljenih na osnovu konkurentskog zahtjeva.

Analizirajući relevantne zakonske odredbe, može se zaključiti da ugovorni organi u planove nabavki moraju uvrstiti i postupke koji će se provesti konkurentskim zahtjevom i direktnim sporazumom (jer u protivnom nije moguće provesti postupak javne nabavke ako on nije predviđen u planu)⁴²⁴, no nisu obavezni cjelovit plan nabavki objaviti na svojoj web-stranici. Ugovornim je organima tako ostavljena mogućnost da iz plana nabavki uklone nabavke putem konkurentskog zahtjeva i direktnog sporazuma, te da takav reducirani plan nabavki objave na svojoj web-stranici. Drugim riječima, ugovorni organi imaju informaciju koje će nabavke male vrijednosti provoditi, ali tu informaciju nisu dužni objaviti. To znači da uvrštavanja konkurentskih zahtjeva i direktnih sporazuma u objavljeni plan nabavki ne zahtijeva dodatna administrativna opterećenja u smislu kreiranja novih informacija, već je samo potrebno informacije koje ugovorni organ već posjeduje učiniti javno dostupnim.

Važno je napomenuti da određeni ugovorni organi već objavljuju integralne planove nabavki, koji sadrže i konkurentske zahtjeve i direktne sporazume.⁴²⁵ Osim toga, novčana vrijednost i priroda tzv.

---

⁴²²“Zakon o javnoj nabavi”, član 20, stav 7.

⁴²³Isto, član 48.

⁴²⁴Ukoliko ugovorni organ provodi nabavku koja prvobitno nije bila uvrštena u plan nabavki, u tom je slučaju dužan donijeti posebnu odluku o pokretanju postupka javne nabavke, čime ta nabavka postaje dijelom plana nabavki. Dakle, posebnom se odlukom mijenja plan nabavki, a tek nakon izmjene plana nabavki pokreće se postupak javne nabavke.

⁴²⁵Primjer takvih organa su: Autoceste Federacije BiH, Klinički centar Univerziteta u Sarajevu, općina Travnik, Stari Grad Sarajevo, Bosanska Krupa, Vlada Distrikta Brčko. Ova lista nije iscrpna, već služi kao primjer prakse koju provode određeni ugovorni organi, a koju mogu primjenjivati i drugi organi. Potrebna su daljnja istraživanja u ovom sektoru kako bi se utvrdilo da li oni ispunjavaju svoju obavezu objave planova i koju formu plana objavljuju.

malih nabavki predstavljaju dodatni razlog za uvrštavanje ove vrste postupaka u inicijalni ili izmijenjeni plan nabavki. Kao što je već ranije navedeno, nabavke koje se provode konkurentskim zahtjevom obuhvataju nabavke roba i usluga u vrijednosti do 50.000 KM vrijednosti i nabavke radova ispod 80.000 KM vrijednosti, što predstavlja prilično visok novčani cenzus. S druge strane, postupci manje vrijednosti nemaju karakter hitnih nabavki, koje se provode u okolnostima koje ugovorni organ nije mogao predvidjeti niti planirati, zbog čega ne postoji razlog za izostavljanje ove vrste postupaka iz planova nabavki. Za razliku od bosanskohercegovačkog zakonskog rješenja, zakoni o javnim nabavkama, npr. u Srbiji i Hrvatskoj⁴²⁶, ne sadrže ovu vrstu ograničenja te se planovi nabavki, zajedno sa svim postupcima, objavljuju integralno.

Značaj obavještenja o javnoj nabavci u otkrivanju korupcije

Novi zakon predviđa da se sva obavještenja o nabavci, dodjeli ugovora, poništenju postupaka, dobrovoljno ex-ante obavještenje o transparentnosti i prethodno informacijsko obavještenje i sažetak obavještenja na engleskom jeziku objavljuju na Portalu javnih nabavki, kojim upravlja Agencija za javne nabavke BiH. Obavještenja o nabavci, poništenju postupaka i dodjeli ugovora, prema ranijem zakonu, objavljivala su se u Službenom glasniku BiH, u kojem se, prema novom zakonu, sada objavljuju sažeci obavještenja objavljenih na portalu javnih nabavki. Budući da obavezna objava u Službenom glasniku BiH podrazumijeva kratku informaciju o postupku javne nabavke, značajno su smanjeni troškovi objave, koji su ranije predstavljali znatno finansijsko opterećenje za ugovorne organe [SIGMA, Bosnia and Herzegovina, str. 4.].

Sistem za online objavu javnih poziva za javnu nabavku uspostavljen je 2011. godine, kada je ugovornim organima omogućeno objavljivanje obavještenja o postupcima javnih nabavki na internetu.⁴²⁷ Ovaj je sistem inoviran u portal javnih nabavki, koji je stavljen u funkciju 27. 11. 2014. godine, paralelno sa početkom primjene novog Zakona o javnim nabavkama BiH. U narednim fazama razvoja portala, predviđeno je razvijanje dva nova modula: e-tendering i e-aukcija.

Portal javnih nabavki značajno je unaprijedio sistem javnih nabavki, omogućivši svim potencijalnim ponuđačima da se na jednom mjestu informiraju o svim prilikama za učešće u postupcima javnih nabavki. Uspostavljanje portala u BiH u skladu je sa općim trendom pokretanja centralnih elektronskih sistema za javne nabavke, koji su uspostavljeni u skoro svim zemljama Evrope, uključujući i zemlje regije, a koji se koriste za objavljivanje javnih poziva o javnoj nabavci. Javni pozivi za javne nabavke u BiH objavljuju se za otvoreni i ograničeni postupak, zatim za pregovarački s objavom obavještenja, za konkurs za izradu idejnog rješenja, takmičarski dijalog i konkurentski zahtjev.

Novinu u Zakonu o javnim nabavkama BiH iz 2014. godine predstavlja i unaprijeđena transparentnost konkurentskih zahtjeva. Naime, ugovorni organi sada su dužni objaviti konkurentski zahtjev na portalu javnih nabavki, formirati komisiju za nabavke i osigurati javno otvaranje ponuda pristiglih putem konkurentskog zahtjeva. Ovim su stvorene pretpostavke za unapređenje konkurencije i u postupcima manje vrijednosti s obzirom na to da se ugovorni organ ne mora ograničavati na slanje konkurentskih zahtjeva na najmanje tri adrese, već zahvaljujući javno dostupnim obavještenjima može dobiti veći broj ponuda. Objavljivanje konkurentskih poziva tako doprinosi lakšem identificiranju nedopuštenog dijeljenja predmeta nabavke na manje dijelove, koje ima za cilj izbjegavanje primjene otvorenog postupka, što je u ranijoj praksi evidentirano kao značajan problem. Naime, prema istraživanju koje je Analitika provela sredinom 2014. godine na uzorku od 511 predstavnika privatnih kompanija koji su imali iskustva u postupcima javne nabavke, njih 65,6 % navelo je da smatra kako je dijeljenje predmeta nabavke na više dijelova s namjerom izbjegavanja primjene odgovarajućeg postupka vrlo raširena ili donekle raširena pojava u postupcima javnih nabavki u BiH [N. Voloder, str. 28.].

---

⁴²⁶“Zakon o javnoj nabavi”, član 20; “Zakon o javnim nabavkama Srbije”, član 5

⁴²⁷Vidjeti Portal javnih nabavki u Bosni i Hercegovini, <https://www.ejn.gov.ba/> (stranica posjećena 13. 5. 2017).

Osim obavještenja o nabavci, ugovorni organi, prema novom Zakonu o javnim nabavkama BiH, imaju mogućnost objaviti prethodno informacijsko obavještenje o nabavci roba, usluga i radova, u kojem su navedene procijenjena vrijednost i bitna obilježja ugovora koje ugovorni organ namjerava dodijeliti u narednih 12 mjeseci. Dok se u periodičnom indikativnom obavještenju (planu nabavki) navode okvirni podaci o svim planiranim nabavkama, objavljivanje prethodnog informacijskog obavještenja rezervirano je za slučajeve kada ugovorni organ želi skratiti rokove provođenja postupka [“Direktiva 2004/18/EZ Evropskog parlamenta i Vijeća od 31. 3. 2004].

U cilju osiguranja balansa između transparentnosti i efikasnosti, javni se pozivi ne objavljuju za direktni sporazum, odnosno za nabavke ispod 6.000 KM. Javni se pozivi također ne objavljuju prilikom provođenja pregovaračkog postupka bez objave obavještenja, koji se koristi u izuzetnim uslovima, koje je zakon definisao. Umjesto toga, javni su organi, prema novom Zakon o javnim nabavkama BiH, dužni na svojoj internetskoj stranici objaviti informacije o pregovaračkom postupku bez objave obavještenja o nabavci, koji namjeravaju provoditi na način da će tendersku dokumentaciju učiniti dostupnom za sve zainteresirane ponuđače.

Takođe, novi Zakon o javnim nabavkama BiH je propisao mogućnost ugovornog organa da nakon izbora ponude objavi dobrovoljno *ex ante* obavještenje o transparentnosti, u kojem obrazlaže ispunjenje uslova koji opravdavaju primjenu ovog postupka te objavljuje svoju namjeru o zaključenju ugovora sa najuspješnijim ponuđačem. Ovo zakonsko rješenje usklađeno je sa odredbama direktiva EU koje nalažu ugovornim organima da prilikom pregovaračkog postupka bez objave “obrazlože nepostojanje razumnih alternativnih ili zamjenskih rješenja”, odnosno da pojasne valjanost razloga koji opravdavaju primjenu tog postupka. Novim zakonom detaljnije su propisani generalni i posebni uslovi za primjenu pregovaračkog postupka bez objave obavještenja.

Kao što to propisuju važeće direktive Evropske unije, Zakon o javnim nabavkama nalaže da se pregovarački postupak može primijeniti samo u vanrednim okolnostima, koje su jasno definisane, kao, naprimjer, kada tokom primjene otvorenog postupka ne pristigne nijedna ponuda ili nijedna prihvatljiva ponuda, kada se zbog objektivnih ograničenja ugovor može dodijeliti samo jednom ponuđaču ili u slučajevima krajnje hitnosti i usljed događaja koje ugovorni organ nije mogao predvidjeti. Na ovaj način, odluka o izboru pregovaračkog postupka mora biti zasnovana na jasnim pravilima, što je neophodno za ostvarivanje principa transparentnosti u javnim nabavkama. Istovremeno, propisivanje uslova za provođenje pregovaračkog postupka značajno ograničava moguće zloupotrebe ove vrste postupka.

Takođe, Agencija za javne nabavke BiH, kroz monitoring obavještenja o dodjeli ugovora, može tražiti detaljan izvještaj o provedenom pregovaračkom postupku bez objave obavještenja ukoliko informacije iz obavještenja ukazuju na to da nisu bili ispunjeni uslovi za primjenu te vrste postupka javne nabavke. U slučaju utvrđenih nepravilnosti, Agencija ima mogućnost podnošenja prekršajne prijave. Konačno, novina koju donosi Zakona o javnim nabavkama BiH iz 2014. godine jeste obaveza ugovornih organa da tokom provođenja pregovaračkog postupka vode zapisnik pregovora sa svakim ponuđačem. *Vodjenje pismene* evidencije prilikom donošenja važnih odluka jedan je od preduslova za osiguranje tačnih i pouzdanih informacija o javnim nabavkama. Istovremeno, na taj se način omogućava provjera poštivanja procedura i ispravnosti provedenog postupka. Nove odredbe za provođenje pregovaračkog postupka bez objave obavještenja predstavljaju značajan pomak u pravcu osiguranja veće transparentnosti u javnim nabavkama, posebno ako imamo u vidu da je česta primjena pregovaračkih postupaka bez objave označena kao jedan od ključnih problema javnih nabavki u BiH.⁴²⁸

Prema istraživanju Analitike, 81,6 % od ukupno 511 anketiranih privrednika smatra da je zloupotreba pregovaračkih postupaka vrlo ili donekle raširena pojava u javnim nabavkama u BiH [N. Voloder,

---

⁴²⁸ Pogledati izvještaje: Fond otvoreno društvo, Procjena rizika od korupcije u javnim nabavkama: Analiza stanja u Bosni i Hercegovini (Sarajevo: Fond otvoreno društvo, 2013); Transparency International BiH, Monitoring implementacije Zakona o javnim nabavkama BiH.

str.26.]. Također, značajan broj ispitanih (71 %) je odgovorio da smatra kako su u javnim nabavkama u BiH raširene zloupotrebe vanrednih okolnosti kako bi se opravdalo korištenje hitnih ili postupaka koji ne dopuštaju konkurenciju. Vrijednost ugovora sklopljenih na osnovu pregovaračkog postupka od ukupne vrijednosti svih ugovora, prema podacima iz 2012. godine, iznosila je 49 % od svih postupaka. Agencija za javne nabavke je povećanje udjela pregovaračkog postupka bez objave obavještenja tumačila kao posljedicu nabavki između povezanih preduzeća, kao što su, naprimjer, elektroprivrede, koje nabavljaju uglj od rudnika, a nalaze se u okviru iste poslovne grupacije.

Osim toga, važno je naglasiti da se svi postupci koji provode prirodni i zakonski monopoli u WisPPA sistem unose kao pregovarački postupak bez objave. Prema standardima EU u ovoj oblasti [Sua Arrowsmith, str.86.], tokom provođenja in house nabavke nije obavezno primjenjivati odredbe zakona o javnim nabavkama. U skladu s tim, novi Zakon o javnim nabavkama BiH izuzeo je in house nabavke od primjene zakona,¹⁴¹ što bi u konačnici trebalo dovesti do smanjenja vrijednosti pregovaračkih postupaka u ukupnim nabavkama.

Značaj tenderske dokumentacije u spriječavanju nezakonitih radnji javnih nabavki

Prema Zakonu o javnim nabavkama BiH, ugovorni su organi dužni omogućiti preuzimanje tenderske dokumentacije na jedan od sljedećih načina: lično preuzimanje, na pismeni zahtjev, uz dostavu poziva i objavom na portalu javnih nabavki.⁴²⁹

Zakon također ostavlja mogućnost da ugovorni organi određuju novčanu naknadu za dostavu tenderske dokumentacije, koja mora biti jednaka za sve ponuđače. Dalje se propisuje da novčana naknada može obuhvatati samo “stvarne troškove za papir, ispis, umnožavanje, za nosač podataka, kao i naknadu mogućih poštanskih troškova”.⁴³⁰

U ranijoj praksi, ugovorni organi često su kršili Zakon o javnim nabavkama BiH tako što su određivali previsoku cijenu tenderske dokumentacije. Tako je, naprimjer, cijena tenderske dokumentacije u jednom od postupaka, prema izvještaju Agencije za javne nabavke, iznosila enormnih 5.000 KM.

Istraživanje provedeno 2014. godine među predstavnicima privatnih kompanija koji su imali iskustva u oblasti javnih nabavki također je pokazalo da 25 % ispitanika smatra da su naknade za tendersku dokumentaciju neprimjereno visoke, 33,3 % njih je navelo da su naknade više nego što bi trebale biti, dok % posto ispitanika smatra da su naknade fer i da odražavaju troškove umnožavanja [N.Voloder]. Visoka cijena tenderske dokumentacije može se negativno odraziti na konkurenciju i jednak tretman ponuđača, na način da otežaju učešće malim kompanijama koje ne mogu platiti cijenu tenderske dokumentacije. S druge strane, praksa prema kojoj ugovorni organ putem naplate tenderske dokumentacije nastoji pokriti trošak pripreme i provođenja postupka ili zaraditi novac na ponuđačima predstavlja direktno kršenje propisa o javnim nabavkama.

Novi Zakon o javnim nabavkama u BiH, slično kao i stari zakon iz 2004. godine, nije propisao da tenderska dokumentacija primarno mora biti dostupna putem portala javnih nabavki. No, podzakonskim aktom koji je u junu 2014. godine usvojila Agencija za javne nabavke definisano je da će od 01.07. biti omogućena objava tenderske dokumentacije, kao i pojašnjenje tenderske dokumentacije na portalu javnih nabavki.⁴³¹

Ovim aktom predviđeno je da su ugovorni organi dužni tokom 2016. godine objavljivati tendersku dokumentaciju na portalu javnih nabavki za najmanje 30 % postupaka koji se oglašavaju na tom

---

⁴²⁹“Zakon o javnim nabavkama BiH”, član 55, stav 1.

⁴³⁰Isto, stav 4.

⁴³¹Agencija za javne nabavke BiH, Uputstvo o dopuni Uputstva o uslovima i načinu objavljivanja obavještenja i dostavljanja izvještaja u postupcima javnih nabavki u informacionom sistemu “E-nabavke” (Sarajevo: Agencija za javne nabavke BiH, 2015), član 1.

portalu, te 60 % za nabavke u 2017. godini. Od 01.01.2018. godine bit će obavezno *online* objavljivanje tenderske dokumentacije za sve postupke javne nabavke za koje se objavljuju javni pozivi na portalu javne nabavke. Ovim je značajno unaprijeđena transparentnost u postupcima javnih nabavki, posebno imajući u vidu da tenderska dokumentacija sadrži ključne i sveobuhvatne informacije potrebne potencijalnim ponuđačima za pripremu ponude, te je od velike važnosti da su ove informacije lako dostupne svim ponuđačima. Objava tenderske dokumentacije praksa je koju su uspostavile i druge zemlje, kao što su Hrvatska, Slovačka ili Velika Britanija.

Informacije o dodjeli ugovora

Nakon provedenog postupka javne nabavke, ugovorni su organi, prema Zakonu o javnim nabavkama BiH, dužni objaviti obavještenje o tome koja je ponuda ocijenjena i izabrana kao najpovoljnija, te koji su uslovi i zahtjevi sklopljenog ugovora. Obavještenja o dodjeli ugovora na portalu javnih nabavki objavljuju se za otvoreni, ograničeni i pregovarački postupak, sa ili bez objave obavještenja, konkurs za izradu idejnog rješenja ili takmičarski dijalog. S druge strane, ugovorni organi nemaju obavezu da objavljuju rezultate nakon provedenog konkurentskog zahtjeva i direktnog sporazuma.

Evidentno je da razlog za izostavljanje ove vrste obaveze jeste stvaranje balansa između transparentnosti, odnosno obaveze javnih organa da sve važne informacije učini javno dostupnim, i principa efikasnosti, koji omogućava da informacije o postupcima javne nabavke manje vrijednosti budu izuzete od objave. Međutim, u prilog objavljivanju i informacija o postupcima javne nabavke manje vrijednosti može se navesti činjenica da su ugovorni organi, prema Zakonu o javnim nabavkama BiH, dužni dostavljati izvještaj Agenciji za javne nabavke o svim provedenim postupcima, uključujući postupke za ugovore male vrijednosti. Prema tome, objavljivanje informacija o dodijeljenim ugovorima u skopu malih nabavki ne bi predstavljalo dodatno opterećenje za administraciju, jer bi objavljivali informacije koje su svakako dužni pripremiti.

Konačno, ugovori o javnim nabavkama koje institucije sklapaju sa privatnim kompanijama predstavljaju informacije od interesa za širu javnost, bez obzira na vrijednost tih ugovora. Važeći Zakon o javnim nabavkama BiH također je propisao kriterije na osnovu kojih se mogu ocjenjivati ponude.

U skladu sa direktivama EU i slično kao u prethodnom zakonu, propisano je da se izbor najpovoljnijeg ponuđača obavlja na osnovu jednog od dva kriterija: najniže cijene ili ekonomski najpovoljnije ponude, gdje cijena predstavlja samo jedan od kriterija, a također se uzimaju u obzir i drugi kriteriji kao što su kvalitet predmeta nabavke, cijena, tehnička sposobnost predmeta nabavke, funkcionalne i ekološke karakteristike, operativni troškovi, ekonomičnost, postprodajni servis i tehnička pomoć, rok isporuke ili rok za izvršenje i sl. Zakon obavezuje da se prilikom primjene kriterija ekonomski najpovoljnije ponude, u zavisnosti od predmeta nabavke, definiše i detaljno razradi metodologija na osnovu koje će se ocjenjivati ponude u odnosu na odabrane potkriterije. Definišanje potkriterija za ocjenjivanje ekonomski najpovoljnijih ponuda ima veliki značaj za osiguranje transparentnosti, budući da ima za cilj uspostavljanje jasnih pravila i procedura o dodjeli ugovora koje će se dosljedno i bez diskriminacije primjenjivati tokom postupka. Način ocjenjivanja prema postavljenim kriterijima mora biti unaprijed objavljen kako bi potencijalni ponuđači mogli u skladu s tim pripremiti ponude, te se kriteriji ne smiju mijenjati tokom postupka.

U tom kontekstu, uspostavljanje kriterija za ocjenu ponuda predstavlja veliki izazov za ugovorne organe budući da nedostatak jasne i precizne metodologije može dovesti do nepravilnosti u procesu dodjele ugovora. Prema izvještajima organizacije Transparency International BiH, prilikom dodjele ugovora čest problem jeste nepostojanje detaljnijih propisa ili praktičnih uputstava koji bi ugovornim organima pomogli razviti metodologiju ocjenjivanja, odnosno određivanja kriterija za evaluaciju najpovoljnije ponude, što za posljedicu ima manjak transparentnosti.

Kao rezultat toga, u praksi se dešavaju brojne nepravilnosti, kao što su: uspostavljanje kriterija koji nisu proporcionalni vrsti i veličini nabavke, ocjenjivanje ponuđača na osnovu njihove kvalifikacije, a ne na osnovu ponude, te bodovanje ponuda na osnovu subjektive procjene. U drugim zemljama ovi se

propusti nastoje izbjeći, između ostalog, kreiranjem priručnika za primjenu kriterija za ocjenu ponuda. Nadležne institucije zemalja u regiji, naprimjer u Hrvatskoj i Crnoj Gori, također su razvile relevantne dokumente koji služe kao uputstvo ugovornim organima kako primjenjivati kriterije za ocjenu ponuda, posebno kriterij ekonomski najpovoljnije ponude. Na ovaj način, promovira se uspostavljanje jasnih pravila za donošenje važnih odluka, što predstavlja važan preduslov za ispunjenje principa transparentnosti.

Zaključak:

Uprkos evidentnom napretku, propusta u javnim nabavkama ima i dalje, te samim tim transparentnost u javnim nabavkama u BiH ipak još uvijek nije na nivou na kojem bi mogla i trebala biti. Slabosti se prije svega mogu uočiti u procesu planiranja javnih nabavki. Naime, zakon je obavezoao ugovorne organe da kreiraju plan nabavki, te je kroz podzakonski akt propisao koje informacije planovi trebaju sadržati. No, ono što zakon nije predvidio jeste objava planova za ugovorne organe koji nemaju svoju web-stranicu, niti se planovi nabavki objavljuju na centralnom portalu javnih nabavki. Transparentnost u fazi planiranja reducirana je i činjenicom da ugovorni organi moraju sačiniti plan nabavki za sve postupke, ali nisu dužni objavljivati postupke koji će se provoditi za ugovore male vrijednosti, odnosno putem konkurentskog zahtjeva ili direktnog sporazuma. Imajući u vidu da se prema zvaničnim podacima o provedenoj javnoj nabavci u BiH, veliki broj ugovora sklapa upravo na osnovu ove vrste postupaka, transparentnost je u ovom domenu važna kako bi se stekao potpuni uvid u trošenje javnog novca putem javnih nabavki. Novi zakonski okvir o javnim nabavkama u BiH, koji se primjenjuje od novembra 2014. godine, u značajnoj mjeri omogućava realizaciju principa transparentnosti, a imajući u vidu njegovu instrumentalnu vrijednost, potpomognuto je ostvarenje i drugih principa, kao što su nediskriminacija ponuđača, konkurencija, te efikasno trošenje javnih sredstava. Na osnovu analize sistema javnih nabavki, može se zaključiti da je trenutni nivo transparentnosti usklađen sa zahtjevima koje propisuju međunarodni standardi: potencijalni ponuđači se putem planova javnih nabavki mogu informisati o budućim nabavkama, te u skladu s tim planirati svoje ponude; pozivi za javne nabavke, koji obuhvataju sve vrste postupaka, osim onih direktnog sporazuma objavljuju se na portalu javnih nabavki, koji je dostupan svima bez naknade, a na portalu javnih nabavki omogućena je i objava tenderske dokumentacije; informacije o dodijeljenim ugovorima prosljeđuju se neuspješnim ponuđačima koji su učestvovali u postupku, a dostupne su i na portalu javnih nabavki; ugovorni organi imaju obavezu objavljivati informacije o tome na koji su način ugovori realizirani; kriteriji za dodjelu ugovora moraju osigurati objektivno donošenje odluka, na osnovu jasnih i objektivnih mjerila. Princip transparentnosti ima važnu ulogu u javnim nabavkama i podrazumijeva jačanje odgovornosti u radu javnih organa, ograničavanje korupcije i drugih vrsta zloupotreba, stvaranje uslova za fer i jednaku konkurenciju, te uštede u javnom sektoru. Standardi u ovoj oblasti propisuju da se princip transparentnosti ostvaruje kroz obavezu objavljivanja određenih kategorija informacija, kao što su planovi nabavki, pozivi za dostavljanje ponuda i obavještenja o dodjeli ugovora, koje će na taj način biti dostupne široj javnosti. Pored toga, sve više dolazi do izražaja potreba da se osiguraju informacije o realizaciji ugovora, što je faza javne nabavke koja je posebno osjetljiva na zloupotrebe. Takođe, za postizanje transparentnosti u javnim nabavkama od velike je važnosti uspostavljanje mehanizama kojima se osigurava da se odluke u procesu javnih nabavki donose prema unaprijed utvrđenim i javno dostupnim pravilima. Sve navedeno u određenoj mjeri omogućava neodgovornim pojedincima da zloupotrebljavaju i korumpiraju javne nabavke na teritoriji BiH, što je u proteklom periodu u praksi pokazano na nizu primjera korupcije i na ovaj način je potvrđena Hipoteza da: Primjena dosljednih zakonskih procedura i uspostavljanje transparentnosti i dostupnosti javnih nabavki dovodi do smanjenja korupcije u Bosni i Hercegovini na svim nivoima.

Literatura

1. Arrowsmith S.: (2010) ur., EU Public Procurement Law: An Introduction (Nottingham: University of Nottingham),
2. Abadinsky H., Organized Crime, Boston,

3. Bakesley C., The Criminal Justice Systems Facing the Challenge of organized crime, RIDP/IRPL, br. 3/1996, str. 585.
4. Bošković, M. (2002) Kriminološki leksikon, Novi Sad
5. Buijze (2011), The Principle of Transparency in EU Law,
6. Ignjatović, Đ.: Organizovani kriminalitet, Policijska akademija, Beograd, 1998,
7. J. S. Albanese, The causes of organized crime, Journal of Contemporary Criminal Justice, Thoused Oaks, 2000
8. Korać, S. (2003), Korupcija javnih službenika u Bosni i Hercegovini, Puls, april-maj, Centar za menadžment, Beograd
9. Korać, S. (2003), Korupcija u privredi Bosne i Hercegovine, Puls, avgust-septembar, Centar za menadžment, Beograd
10. Kokolj, M., Osvrt na stanje organizovanog kriminaliteta u neki državama sveta, Organizovani kriminalitet i korupcija, Beograd,
11. Mitrović, R. (2000), Pojavni oblici korupcije kao problem savremenog društva i njihov uticaj na privrede u tranziciji, Sistem i korupcija, Institut društvenih nauka, Beograd
12. Mršević, Z.: Organizovani kriminal, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1994,
13. Pais i Ministro, (2011): Public procurement in Portugal
14. Petrović, D., Organizovanje zločinačkog udruženja, Beograd
15. Sčos, Spč i Kollčik, (2014): Not in Force until Published Online
16. Savone E, Organized Crime Across the Borders: Preliminary Results, Heuni
17. Voloder N.: (2015), Mapiranje ključnih prepreka za ravnopravno učešće privrednih subjekata u javnim nabavkama u Bosni i Hercegovini (Sarajevo: Analitika – Centar za društvena istraživanja),
18. Villa, F., Organized crime and corruption, Seventh Interantional Anti-corruption Conference, Peking,
19. Transparency International Bosne i Hercegovine (2002), Studija-Percepcija korupcije-Bosna i Hercegovina, Glas Srpski, Banja Luka.

Zakoni i publikacije:

1. Agencija za javne nabavke BiH, Godišnji izvještaj o zaključenim ugovorima u postupcima javnih nabavki u 2012. godini (Banja Luka: Agencija za javne nabavke BiH, 2013)
2. Agencija za javne nabavke BiH, Uputstvo o dopuni Uputstva o uslovima i načinu objavljivanja obavještenja i dostavljanja izvještaja u postupcima javnih nabavki u informacionom sistemu "E-nabavke" (Sarajevo: Agencija za javne nabavke BiH, 2015),
3. "Direktiva 2004/18/EZ Evropskog parlamenta i Vijeća od 31. 3. 2004. o usklađivanju postupaka za sklapanje ugovora o javnim radovima, ugovora o javnoj nabavci robe te ugovora o javnim uslugama".
4. Fond otvoreno društvo, Procjena rizika od korupcije u javnim nabavkama: Analiza stanja u Bosni i Hercegovini (Sarajevo: Fond otvoreno društvo, 2013); Transparency International BiH, Monitoring implementacije Zakona o javnim nabavkama BiH.
5. SIGMA, Bosnia and Herzegovina: Public Procurement Assessment (Pariz: SIGMA, 2012),
6. Transparency International BiH, National Integrity System Assessment Bosnia and Herzegovina 2013 (Sarajevo: Transparency International BiH, 2013), str. 105; Rokvić, Analiza stanja u oblasti javnih nabavki u Bosni i Hercegovini s preporukama za dalje akcije, str. 9.
7. Ministarstvo gospodarstva Hrvatske – Uprava za sustav javne nabave, Smjernice br. 1: Kriteriji za odabir ponude (Zagreb: Uprava za sustav javne nabave, 2011);
8. Ministarstvo finansija Crne Gore, "Pravilnik o metodologiji iskazivanja podkriterijuma u odgovorajući broj bodova, načinu ocjene u upoređivanju ponuda", Službeni list Crne Gore 42/11.
9. "Zakon o javnim nabavkama Bosne i Hercegovine", Službeni glasnik BiH 49/04.

Web portali

<http://www.javnenabavke.ba/index.php?id=01&jezik=bs> (stranica posjećena 13. 5. 2017).

<https://www.ejn.gov.ba/> (stranica posjećena 13. 5. 2017).

<http://www.javnanabava.hr/default.aspx?id=3940> (stranica posjećena 13. 5. 2017).

PERCEPTION OF CORRUPTION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA WITH REFERENCE TO THE PUBLIC PROCUREMENT

Summary

The phenomenon of perception of corruption in Bosnia and Herzegovina is part of a larger complex perceptions of Bosnian reality, and having considered the broader context of this reality; incomplete and incorrectly projected transition projects, poor economic situation, extremely limited social resources to meet the elementary existential needs and expectations of the majority of citizens, the democratic process has stalled, inefficient political constitution of the state, the suspension of elementary moral principles as within the ruling elite and in the wider world citizens, corruption in itself does not constitute a special message. The problem of Bosnia and Herzegovina is that previous actions against corruption suffered a complete collapse, not achieved such positive developments have been achieved in countries that were initially stood even worse than Bosnia and Herzegovina. It is known that anti-corruption strategies and programs, which were once under pressure from international institutions created and adopted by public institutions at all levels of the social structure are not rezultirali expected changes. When it comes to public procurement is well known to all those requiring the application of legal provisions and procedures, especially in these times of uncertainty, and the growing economic crisis, there are the needs of individuals and groups for the application of corruption. Because of the importance of public procurement, requires a comprehensive approach in the preparation and publication. According to research many agencies in Bosnia and Herzegovina lack of transparency is evident at all levels. Regardless of the change in the law in this area and continue to make significant omissions in the work, which certainly leads to an act of corruption and illicit enrichment of individuals.

Keywords: *public procurement, organized crime, corruption.*

ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ ОБИЉЕЖЈА ПРЕДУЗЕТНИШТВА НА РУРАЛНИМ ПОДРУЧЈИМА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Гордана Вујичић⁴³², дипл. правник,
др Миодраг Лукић⁴³³, дипл. ецц
Влада Републике Српске

***Резиме:** Мала и средња предузећа имају велики значај за развој националне економије. Њихова улога је посебно значајна у процесу глобализације, јер она захваљујући флексибилности и могућности брзе адаптације могу обезбиједити опстанак и раст и у динамичним условима. Предмет рада је анализа могућности развоја и унапређења конкурентности малих и средњих предузећа у руралним подручјима Републике Српске и БиХ. Циљ рада јесте да се укаже на могућност развоја предузетништва и малих и средњих предузећа у функцији оживљавања руралних подручја. Полазна хипотеза рада је да је предузетништво значајан фактор економског развоја, што потврђује позитивно искуство развијених земаља. Посебан је његов значај везан за савремене развојне концепте, какав је и концепт руралног развоја.*

Кључне ријечи: рурална подручја, рурални развој, предузетништво.

Увод

Податак да руралном подручју Босне и Херцеговине припада око 81% територије⁴³⁴ и преко 2,37 милиона (61%) становника, сам за себе говори о потреби перманентног, цјеловитог и интердисциплинарног приступа истраживању и развоју ових подручја (SESMARD EU2008). УНДП у Извјештају „Рурални развој у Босни и Херцеговини: мит и стварност“ (УНДП 2013) наводи да је Босна и Херцеговина једна од најруралних земаља у Европи, стога је главно питање: имају ли та рурална подручја, поготову пољопривреда, потенцијал да покрену економију Републике Српске и Босне и Херцеговине. Циљ рада да се с једне стране да научни, а с друге стране и практични допринос у изналажењу успјешних модела руралног предузетништва. Истраживања су показала да се привредна структура на руралном подручју Републике Српске и Босне и Херцеговине заснива углавном на малом предузетништву (породично предузетништво и обрти), рјеђе и мање на средњим предузећима без већих носиоца економског развоја. Таква привредна структура примарно је оријентисана на локално тржиште које има малу куповну моћ. Развојне шансе на тако малим локалним и затвореним тржиштима су минималне. Мали обрти и мало предузетништво је расцјепкано, ситно и финансијски слабо да би могло значајније наступити на ширим тржиштима у Босни и Херцеговини, а поготово у свијету. Могућности за развој малих и средњих на руралном подручју Републике Српске и Босне и Херцеговине су огромне, али недовољно искоришћене (Поповић, Закић, Стојановић, 2009). Те могућности су у примарној пољопривредној производњи кроз развој породичних газдинстава, у прехрамбеној индустрији кроз развој производних, прерађивачких и услужних предузећа. Анализа стања је показала да постоји потреба за додатном подршком за јачање административних капацитета, координацију и сарадњу релевантних државних органа, научних и стручних установа. Неопходна је активнија улога разних привредних асоцијација попут Привредне коморе, Занатске коморе и сличних облика удруживања предузетника.

---

⁴³²gordanavujicic555@gmail.com

⁴³³m.lukic@vladars.net

⁴³⁴Према ОЕЦД критеријима - мање од 150 људи по km²

Резултати рада и дискусија

Анкетно истраживање основних обиљежја предузетништва на руралним подручјима Босне и Херцеговине је урађено у току 2015, 2016. и 2017. године на циљно изабраним подручјима (руралним општинама: Дубица, Србац, Челинац, Котор Варош, Теслић, Лопаре, Пелагићево, Угљевик, Требиње, Љубиње, Невесиње, Билећа, Тешањ, Жепче, Кисељак, Столац, Прозор, Јабланица, Ливно, Томиславград и Чапљина), са циљем добијања што репрезентативнијих резултата, на основу којих се може сагледати реално стање предузетништва на руралном подручју и предложити мјере за унапређење предузетничких активности. Приликом проведеног истраживања, анкетирано је 85 предузећа и 15 задруга на циљно изабраном руралном подручју Босне и Херцеговине.

У наставку су приказани резултати истраживања предузетништва на руралном подручју Босне и Херцеговине

На руралним подручјима у малом и средњем предузетништву, према резултатима истраживања, доминирају пословни субјекти у инокосном власништву којих је чак 94%, свега 6% су корпоративни облици. Такав индивидуалистички приступ предузетништву онемогућује започињање и развој већих пројеката у којима је потребан заједнички наступ, јер је то начин којим се повећава предузетнички капацитет, којим се омогућују већа кредитна снага и апсорпциона моћ и којим се повећава тржишни удио и тржишна моћ.

Према поријеклу оснивачког капитала, већина предузетника послује с домаћим капиталом. То значи да изостаје позитиван учинак доласка капитала из иностранства, јер је домаћи капитал недовољан и не омогућује бржи и интензивнији развој.

Предузетницима на руралном подручју велики проблем представљају основне претпоставке за развој предузетништва, а једна од најбитнијих је располагање одговарајућим пословним простором, недостатак инфраструктуре, хладњача, кластера и задруга. Према резултатима анкете 16 % предузетника уопште нема пословног простора, а 24 % послује у изнајмљеном простору. Тек 44% предузетника имају на располагању адекватан властити пословни простор. Ти одговори иду у прилог потреби оснивања и изградње предузетничких зона, кластера, задруга и хладњача. У том смислу би требало појачати активност локалне управе, и то развијањем одређених институционалних рјешења (оснивање компетентне управе за управљање таквим просторима, увођење локалних пореза за неискориштене предузетничке објекте, формирање фондова за субвенције и други облици стимулација кориштења тих простора).

Старосна доб запослених је све виша, али је значајан број радно активног становништва (40 % запослених) у доби између 25 и 35 година. Приближно 28% је у доби од 36 до 50 година, 20% у доби до 25 година и 12 % у доби изнад 50 година.

Старосна доб половине анкетираних директора (најчешће и власника предузећа) је у распону од 35 до 50 година. Око 29% директора (власника) у доби је од 25 до 35 година. Око 13% је у доби је изнад 50 година, а тек је 8% млађих од 25 година старости.

Стручна спрема и квалификацијска структура директора (власника) прилично је скромна. Доминирају лица са средњом стручном спремом, и то чак 70,1%, слиједи особе с вишом стручном спремом 16,1%, затим особе са КВ 8,7% и тек 5% с високом стручном спремом. Таква образовна и квалификациона структура евидентно није ни приближна оној која би била способна динамизирати привредну активност, па се намеће потреба да се том питању посвети посебна друштвена пажња.

Због релативно високе старосне доби и релативно ниске образовне структуре менаџерског и власничког кадра било би пријекно потребно предвиђати и организовати трајније облике, ткз

цјеложивотног образовања и оспособљавања у различитим менаџерским знањима и вјештинама за постојеће кадрове. Осим тога, могао би се изградити посебан програм за привлачење предузетника и менаџера изван руралног подручја и за повратак оних који су рођени или су живјели на тим подручјима, а имају добре и образовне потенцијале који би били занимљиви и корисни за локалну привреду.

Свега 30% анкетираних директора познаје стране језике, што ће код будућег развоја представљати ограничавајући фактор, посебно за развој сеоског туризма.

За динамизирање и раст локалне економије на руралном подручју веома је важна доступност тржишта изван тих подручја, јер су локална тржишта доста мала ради мале куповне моћи. Готово 80% предузетника остварује највећи дио укупног прихода на локалном тржишту. Око 15% предузетника остварују половину прихода на локалном тржишту општине (града), а око половине у својој регији. Тек око 5% предузетника остварује већи дио прихода на подручју ван своје регије. Изван подручја регије приходе (али мањи дио) остварује тек сваки трећи предузетник, а свега њих 4% приходе остварује и ван граница Босне и Херцеговине.

Охрабрује ипак релативно висок број предузетника који имају разрађену предузетничку идеју или развојни план. Због квалификационе и образовне структуре власника и директора и због релативно скромне информатичке писмености, више проблема има с одговарајућом стручном разрадом и са приказивањем предузетничких идеја, па би тим предузетницима свакако требало помоћи оснивањем предузетничких центара или неким другим облицима институционалне помоћи.

Највећи број предузетника, њих чак 66%, своју су предузетничку идеју разрађивали самостално, без помоћи са стране, односно без кориштења неке друге могућности. С пословним партнерима своју је идеју разрађивало тек 5% предузетника. У сарадњи са постојећим развојним агенцијама идеју је разрађивало свега 19% предузетника, а с осталим субјектима њих 10%.

Може се закључити да предузетници на руралном подручју своје идеје разрађују углавном самостално, релативно мали дио обраћа се за помоћ развојним агенцијама, а изузетно мали број своје идеје разрађује заједнички с пословним партнерима. Такви резултати могу упућивати на низак ниво корпоративне културе и на висок ниво неповјерења у субјекте из окружења. Такав приступ онемогућава стварање и дјеловање синергијских ефеката без којих је тешко динамизирати било коју економију, а посебно локалну економију са специфичним обиљежјима, као што су рурална подручја.

Између постојања предузетничке идеје и комплетног пословног плана значајно је велика разлика, јер пословни план подразумијева да је идеја у потпуности операционализована и да постоје све потребне анализе и подлоге које доказују њену остваривост и економску исплативост, односно да је идеја разрађена до нивоа оперативне остварљивости. Број предузетника који имају пословне планове доведене до нивоа остваривости обухвата око 36% или тек једна трећина. Код осталих ради се само о корисним и употребљивим идејама.

Веома су иникативни одговори на питање: с ким би најрадије разрађивали своју пословну и предузетничку идеју, односно коме би тај посао жељели повјерити? Чак 37,5% предузетника повјерило би разрађивање предузетничке идеје локалном предузетничком центру, ако би такав био основан. Око 31,2% предузетника не би никоме повјерило разраду своје идеје, него би то жељели обавити самостално. Око 18,9% своју идеју би идеју разрађивали с консултантским или савјетничким фирмама.

Из ових се одговора може видјети висок ниво изражене потребе предузетника да им неко помаже у стручној разради и верификацији њихове предузетничке идеје. Такође се уочава и висок ниво повјерења и поуздања у постојеће и евентуално будуће оснивање локалних предузетничких центара.

Посебно је важан дио истраживања био усмјерен на калкулацију и перцепцију самих предузетника о висини потребних средстава за остварење њихових актуалних предузетничких идеја.

Табела 1.: Потребна инвестициона улагања

Потребна средства (КМ)	% предузетника
5.000-15.000	15
15.001-30.000	30
30.001-150.000	40
150.001-300.000	5
Више од 300.001	10
Укупно:	100

Извор: Аутори на основу проведене анкете

Највећем броју предузетника (40%) за остварење свога пословног плана потребно је од 30.000 КМ до 150.000 КМ. Око 30% од 15.000 КМ до 30.000 КМ, а 15% мисли да им је потребно свега 5.000 КМ до 15.000 КМ. Релативно мали број анкетираних предузетника, свега 5% имају потребу за износима од 150.000 КМ до 300.000 КМ и 10% имају потребу за износима већим од 300.000 КМ.

За пожељан рок отплате кредита од 6 до 10 година изјаснило се чак 50% предузетника. Око 30% предузетника пожељним роком отплате кредита сматра 11 до 15 година, а 20% пожељним роком сматрају рок краћи од 5, али дужи од једне године.

Највише предузетника (40%) мисле да им је прихватљива каматна стопа на кредите 5%, а њих 30% мисли да је прихватљива каматна стопа 3%. По 10% предузетника сматрају да је прихватљива каматна стопа 4%, односно 6%. Међу предузетницима с руралног подручја њих 15% мисли да им је прихватљива камата од 7%, односно чак 10%.

Ти подаци упућују на реалну процјену предузетничке способности и стања, па се може рећи да 60% предузетника сматрају повољном каматну стопу у распону од 4-6%.

Чак 56,25% предузетника спремни су дати за гаранцију кредита властите некретнине. Око 12,5% предузетника спремни су понудити и друге облике гаранција попут: жираната, опреме, мјеница, итд. Око 12,5% предузетника изјавили су да су им некретнине већ оптерећене, а 18,75% изјавили су да уопште не желе оптерећивати некретнине.

Посебно важан дио истраживања био је програмиран са циљем да се испитају ставови предузетника о неким питањима и кључним проблемима за развој предузетништва. Сваки је могао дефинисати у односу на понуђену скалу интензитета одређеног проблема. Скала је имала за сва питања пет нивоа интензитета: веома мали, мали, средњи, велики и веома велики.

Табела 2.: Ставови предузетника о кључним проблемима за развој предузетништва

Обиљежје/проблем	Веома велики	Велики	Средњи	Мали	Веома мали
1. Недостатак извора финансирања	5	4	3	2	1
2. Превисока каматна стопа на кредите банака	5	4	3	2	1
3. Превисоки порези и доприноси на плате радника	5	4	3	2	1
4. Проблем ненаплативости потраживања	5	4	3	2	1
5. Непостојање властите жеље за ширењем пословања	5	4	3	2	1
6. Превелика конкуренција	5	4	3	2	1
7. Сива економија и нелојална конкуренција	5	4	3	2	1
8. Недостатак квалитетне и образоване радне снаге	5	4	3	2	1
9. Недостатак развојних програма државе	5	4	3	2	1
10. Недостатак развојних програма општине/града	5	4	3	2	1

Извор: Аутори на основу анкете

Може се закључити да предузетници највећи пондер дају овим проблемима: 1. превисока каматна стопа, 2. недостатак извора финансирања, 3. мањак развојних програма државе, 4. превисоки порези и доприноси на плате, 5. мањак развојних програма општина/градова, 6. сива економија и нелојална утакмица.

Занимљиво је запазити да предузетници највећи пондер дају и највећим проблемом сматрају високу каматну стопу на кредите пословних банака. Тек је на другом мјесту проблем недостатка квалитетних извора финансирања. На релативно је високом трећем мјесту недостатак развојних програма државе. Развојним програмима од стране државе предузетници дају већи значај него проблему високих пореза и доприноса на запослене који су сврстани на четврто мјесто. На петом је мјесту је мањак програма које би понудили општина (град), а тек су на шестом мјесту проблеми сиве економије и нелојалне конкуренције.

Међу најмање проблеме предузетници су сврстали: непостојање властите жеље за ширењем пословања, мањак квалитетне и образоване радне снаге, превелика конкуренција и проблем ненаплативости потраживања.

Предузетници најмањим проблемом сматрају питање властите жеље за развојем. Дакле, од свих понуђених проблема и питања то је за њих хијерархијски најмањи, односно тиме исказују веома висок ниво властите воље, а могло би се рећи и оптимизма, за властита предузетничка

настојања. Недостатак квалитетне и образоване радне снаге такође не сматрају неким већим проблемом, што је и разумљиво због високе стопе незапослености и тренутно релативно скромне потражње за радном снагом. Занимљиво је да локални предузетници не придају велико значење проблему конкуренције. Притом треба имати на уму чињеницу да локални предузетници с руралног подручја претежно своју дјелатност и приходе остварују на локалном, веома затвореном тржишту, па је разумљиво да они засад још нису ни осјетили праву конкуренцију. Исто је тако занимљиво да је релативно мали пондер додијељен проблему ненаплативости потраживања, а то је прије неколико година био веома високо рангиран проблем.

Чак 86% предузетника мисли да су високе камате на кредите код пословних банака веома велика и велика препрека развоја предузетништва. Укупној су ситуацији у повољном смјеру допринијели и различити програми стимулсања предузетништва од стране државе, али ни то још увијек не задовољава локалне предузетнике. Многи су истицали да би се на руралним подручјима морали омогућити знатно повољнији каматни услови од оних у остатку државе, посебно из разлога што је предузетницима на руралним подручјима готово немогуће обезбиједити квалитетне вриједности некретнина за гаранцију кредита. Цијена некретнина не иде у прилог тим предузетницима, јер су цијене некретнина, нпр. у Бањој Луци и Сарајеву, и до десет пута више од цијена у руралним подручјима. Зато се предузетници често питају по чему држава озбиљно брине за њих јер они ту бригу углавном не осјећају.

Проблем недостатка извора финансирања 76% предузетника оцијенили су великом и веома великом препреком за развој предузетништва, око 14% оцијенили су то проблемом средњег интензитета, а тек десетак посто њих изворе финансирања не сматрају проблемом.

Чак 44% предузетника мисли да је недостатак добрих развојних програма које нуди држава веома велики проблем, а 28% мисли да је то велики проблем. Укупно 72% (три четвртине) предузетника мисле да је непостојање или мањак развојних програма државе велик и веома велики проблем.

На четвртм мјесту хијерархије највећих проблема налазе се превисоки порези и доприноси на рад. Око 70% предузетника порезе и доприносе на рад сматра великим и веома великим проблемом. Међутим, може се запазити да чак 26% то сматрају тек средњим проблемом, што би значило да предузетници успијевају пословати са садашњим трошковима радне снаге. Притом ваља имати на уму чињеницу да су плате на руралном подручју и до 30% ниже од просјека Босне и Херцеговине, па је можда и у томе дио одговора на питање зашто предузетници с тих подручја, томе проблему дају нешто мањи пондер?

Иако је питање недостатка развојних програма општина (градова) сврстано тек на пето мјесто од десет понуђених питања (проблема), ипак је сврстано на хијерархијској лествици нешто више од недостатка истих програма државе. Важно је запазити да су предузетници изразили релативно висок ниво слагања о постојању тог проблема. Чак 40% то сматра веома великим проблемом, а 25% великим проблемом, што је укупно 65% предузетника. Тек 25% предузетника сматра да је то проблем средње важности а само, 10% то не сматра важним проблемом. Из ових података ваља ишчитати висок ниво очекивања предузетника од општина (градова), односно институција локалне управе и самоуправе.

И овдје ваља упозорити на раскорак између дјелокруга локалне управе и самоуправе и предузетничких очекивања. Без обзира на тај раскорак, локалне управе и самоуправе би требале отвореније и јасније дати до знања да су заинтересоване за развој локалне економије и том смислу израдити своје програме акција и потеза из свог дјелокруга рада који могу помоћи развоју предузетничких дјелатности.

Око 65% предузетника мисли да су сива економија и нелојална утакмица велики и веома велики проблем, а 15% то не сматрају неким већим проблемом. Неки од предузетника упозорили су да би требало знатно појачати контролу неформалне економије („рада на црно“).

За разлику од тих проблема којима предузетници дају веома високи пондер, слиједи коментар питања и проблема са најмањим пондером.

Предузетници су најмањим пондер дали питању о непостојању властите жеље за проширењем пословања. Комплементарно би се могло тврдити да предузетници изражавају веома висок ниво воље и спремности за предузимањем активности и рада на развоју својих предузећа (обрта). Може се рећи да је обесхрабрена тек једна четвртина предузетника.

Недостатак квалитетне и образоване радне снаге за предузетнике на руралном подручју практично не постоји. Они своју потражњу из обилне понуде радне снаге очигледно могу без проблема задовољити. То је и разумљиво ако се има у виду да они одговоре формирају на основу својих развојних програма за које је, према њиховим одговорима у овом истраживању, потребно запошљавати само ниже образоване квалификационе структуру.

Превелику конкуренцију локални предузетници не сматрају посебно великим проблемом. Могао би се стећи утисак да су они већ конкурентни и да се не плаше конкуренције, односно да су спремни на тржишну утакмицу. Међутим, у интерпретацији овог одговора треба имати на уму чињеницу да конкуренције на тим локалним тржиштима и нема у некој снажној форми. На локалном тржишту они су сами, нема још увијек велике конкуренције, па се то питање односно проблем, и не перцепира у пуној мјери. У прилог томе говори и напомена неких предузетника да би се морало спријечити отварање великих трговачких ланаца на тим подручјима, јер њих осјећају као конкуренцију и могућност укидања монопола.

Тренутни монополски положај великог броја малих и средњих предузетника на локалном тржишту онемогућује развој њихове иницијативе и стварање конкурентског става према другим тржиштима у окружењу. Можда је постојећим предузетницима (дијелу њих) тренутно релативно добро на локалном тржишту јер ипак преживљавају и остварују добит, али оријентација на затворено, монополско локално тржиште није повољна ни за укупан социјални и друштвени развој тих подручја. Таква, аутархична, оријентација на локалне монополе неће моћи ријешити главне социјалне и развојне проблеме.

Идеја о оснивању предузетничких зона у Босни и Херцеговини помиње се дуже вријеме у јавности, па се жељело о томе испитати ставове предузетника на руралном подручју. Прво се питање односило на заинтересованост предузетника за учествовање у таквом пројекту. Чак 84% предузетника изјавили су да би жељели учествовати о том пројекту, што значи да за тај пројекат, бар у почетној фази, постоји веома висок ниво интереса локалних предузетника.

Сљедеће је питање морало дати одговор о томе што предузетници очекују ријешити у будућој предузетничкој зони. Који су то њихови проблеми за које мисле да би их предузетничком зоном ријешили? Одговори предузетника показују очекивања од предузетничке зоне која нису уобичајена за такав тип пројекта, односно, предузетници наводе проблеме који би се могли ријешити и на друге познате начине. Наиме, чак 38% предузетника очекује да би у предузетничкој зони ријешили проблеме рачуноводства и пореског савјетовања. Тек је на другом мјесту 35% предузетника који очекују производне хале и радни простор, а на трећем је мјесту 17% предузетника који су заинтересовани за кориштење земљишта. Укупно је заинтересованих за простор и хале 52%, па тај постотак оправдава покретање иницијативе за оснивањем таквих зона.

Сљедеће питање о предузетничким зонама односило се на финансијске могућности и спремност улагања властитих средстава у предузетничкој зони. Чак 52% предузетника одговорили су да имају властита средства и да их желе уложити у развој предузетничке зоне, што је веома повољна околност и показује спремност локалних предузетника да се активно, а не само пасивно, укључе у потенцијалну реализацију тих пројеката. Може се очекивати да ће се у вишим фазама реализације, када би било јасније шта ће се у зони дешавати и какви су услови кориштења њених ресурса, тај интерес и спремност за улагања и повећати.

Занимљива је перцепција предузетника који немају, или немају довољно средстава за улагање у предузетничку зону, од кога очекују да им помогне у прибављању тих средстава. Око 26% предузетника то исто очекују од општине (града), 23% од Владе и министарстава. У овом је контексту посебно занимљиво да ни један од предузетника не очекује да му потребна средства прибави или помогне у њиховом прибављању њихов пословни партнер.

Таква дистрибуција одговора упућује на неколико закључака. Прво већина предузетника, њих чак 80,6% очекује развојни капитал од неког државног нивоа.

Будући да руралног развоја нема без локалних ресурса, што подразумева и људске ресурсе и одговарајућу предузетничку климу, посебан је развојни проблем тих подручја дефицит предузетничких капацитета. Уз евидентну неједнакост предузетничких шанси, предузетника с тих подручја и осталих дијелова Босне и Херцеговине, то се посебно односи на дефицит и инфериорност људских потенцијала и одговарајуће предузетничке климе. Због тога будући програми државне интервенције свакако морају укључивати и јачање предузетничких капацитета (посебно људских), а не само програме новчаних и кредитних подстицаја. Без одговарајућих људских ресурса и јачања цјелокупног комплекса предузетничке климе на тим подручјима, новчани и кредитни програми подршке, сами за себе, неће остварити оптималне и очекиване резултате.

Закључак

Истраживања су показала да развој предузетништва има изванредне могућности, како у примарној производњи, тако и прехрамбеној индустрији, као и пратећим гранама које су везане за рурални развој. По угледу на развијене земље, предузетништво и у нас треба да постане нова развојна филозофија. Све институције система требају бити у функцији стварања услова за бизнис и предузетништво. Потребно је елиминисати два крупна ограничења, то су проблем кредитирања и бирократске процедуре. Развој малих и средњих предузећа у агропривреди треба усмјеравати, подстицати и подржавати у следећим областима: развој породичних пољопривредних газдинстава, развој малих и средњих предузећа у руралним подручјима и то како у производној сфери, преко прехрамбене индустрије, производње инпута, услужних дјелатности (занатство, трговина, туризам), тако и у мултифункционалној пољопривреди. Развој предузетништва треба да допринесе развоју агропривреде, кроз већи степен финализације, увођење нових производа, развоју обновљивих извора јефтине енергије и еколошке производње, већем запошљавању, ревитализацији села, бољој понуди на домаћем тржишту (смањењу увоза) и повећању извоза. Без замаха новог бизниса нема раста дохотка, запослености и јачања извозне конкурентности. Основне мјере подршке и подстицања развоја малих и средњих предузећа су: пореске олакшице, финансијска подршка, упрошћавање процедуре за регистрацију, смањење административних трошкова праћења пословања и сл. Посебно су важне финансијска и материјална подршка. Код финансијске подршке неопходне су благовремене припреме које обухватају одговарајуће инвестиционе елаборате о оправданости пројеката и израда бизнис планова. У оквиру материјалне подршке обезбјеђује се опрема, пословни простори или пратећа инфраструктура под повољнијим условима

ЛИТЕРАТУРА

1. Развоји програм Уједињених нација УНДП (2013). Рурални развој у Босни и Херцеговини: мит и стварност. Сарајево.
2. SESMARD EU (2008). Стратешки план БиХ за хармонизацију пољопривреде, прехране и руралног развоја 2008-2011. Сарајево. Европска комисија.
3. Поповић Г., Закић З., Стојановић Ж. (2009). Савремена рурална политика: паралеле ЕУ-Република Српска и БиХ. БањаЛука. Економски факултет.

EMPIRICAL RESEARCH OF CHARACTERISTIC OF ENTREPRENEURSHIP ON RURAL AREAS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

Small and medium enterprises have great importance for the development of the national economy. Their influence is particularly important in the process of globalization, because, thanks to the flexibility and capabilities of rapid adaptation, it can provide survival and growth in dynamic conditions.

The subject of the work is an analysis of the possibilities of developing and improving the competitiveness of small and medium enterprises in the rural areas of the Republic of Srpska and Bosnia and Herzegovina. The aim of the work is pointing out the possibility of developing entrepreneurship and small and medium enterprises in the function of reviving rural areas. The underlying hypothesis of work is that entrepreneurship is a significant factor of economic development, which confirms the positive experience of developed countries. The particular importance of work is related to modern development concepts, such as the concept of rural development.

Key words: rural areas, rural development, entrepreneurship.

PROMJENE U PONAŠANJIMA USLOVLJENE UPOTREBOM DRUŠTVENIH MEDIJA

Doc.dr. Kristina Bobrek Macanović

Telekomunikacije RS a.d.

Apstrakt: *Izuzetno brz rast digitalnih tehnologija i društvenih medija u okviru njih, vode ka sve većoj usmjerenosti ljudi na komunikaciju ovim kanalima. Komunikacija putem ove vrste medija se svakim danom intenzivira, što ima za posljedicu svojevrsne promjene u ponašanjima. Istraživanja pokazuju da su osobe sklone da se u komunikaciji na internetu ponašaju drugačije nego prilikom komunikacije u stvarnosti, pri čemu se ističu neke od pozitivnih ili negativnih osobina. Ovaj rad se bavi specifičnostima ponašanja osoba uslovljenim upotrebom društvenih medija, uz poseban osvrt na povezanost upotrebe društvenih medija i devijantnog ponašanja.*

Ključne riječi: *promjene ponašanja, društveni mediji, devijantno ponašanje*

UVOD

U terminološkoj postavci “društveni mediji”, dio “društveni” se odnosi na prirodnu ljudsku potrebu da budu u kontaktu i komuniciraju međusobno. Ljudi imaju potrebu da budu okruženi sličnima sebi i uključeni u grupe sa kojima rado dijele misli, ideje i iskustva⁴³⁵. Drugi dio “mediji” zapravo predstavlja način na koji se ovaj kontakt ostvaruje, uz upotrebu sve pristupnije digitalne tehnologije. Pa tako možemo reći da društveni mediji uključuju sve vrste digitalnih tehnoloških alata koji omogućavaju da ljudi putem Interneta lakše komuniciraju i dijele sadržaje, koji mogu biti tekstovi, slike, zvučni ili video zapise. Društveni mediji su, više nego ikada, pružili pojedincima šansu da iznesu svoje mišljenje u javnost, pa su kupci, konačno, dobili priliku da javno iznose i razmjenjuju svoje stavove o brendovima i preduzećima. Istovremeno, preduzeća su u mogućnosti da čuju utiske i želje kupaca koje su im važne za poslovanje.⁴³⁶ Pored ove definicije, u literaturi možemo naći i sljedeće: „Društveni mediji su tehnologije i alati, koje vam stoje na raspolaganju na Internetu, za dvosmjerno komuniciranje sa postojećim i potencijalnim klijentima, kao i strategije i taktike da bi se ovi alati efektivno koristili» (Safko, 2010, str. 4)⁴³⁷. Drury (2008, str.8) definiše društvene medije kao „online resurse koje ljudi koriste da dijele različite sadržaje: video, fotografije, teksts, ideje, mišljenja, humor, trač i novosti“. Prema Dykeman (2008, str. 10) društveni mediji su „sredstvo koje ljudi koriste da objavljuju različite digitalne ili kreativne sadržaje, daju i prime povratnu informaciju u realnom vremenu kroz online diskusije, komentarišu i procjenjuju, te mijenjaju i koriguju originalni koncept.“ Društveni mediji su skup Internet aplikacija, platformi i medija koji ima za cilj da omogući saradnju između ljudi i zajedničko stvaranje i razmjenu sadržaja.⁴³⁸ Značaj društvenih medija je u interakciji između kupaca i zajednice, tj. u omogućavanju vođenja asinhrono, trenutne i interaktivne komunikacije, uz niske troškove.

---

⁴³⁵Safko, Lon. *The Social media bible*, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.,2010.

⁴³⁶Vulić V. (2011.) *Društveni mediji kao inovativni oblik neplaćenih medija*, IV crnogorski medijski dijalozi, Bijelo Polje 28.05.2011.

⁴³⁷Drury, G. “Opinion piece: Social media: Should marketers engage and how can it be done effectively?”, *Journal of Direct, Data and Digital Marketing Practice*, Vol.9 (2008) p. 274-277.

⁴³⁸Palmer, A., Koenig-Lewis, N. „An experiential, social network-based approach to direct marketing“. *International Journal of Direct Marketing*. Vol. 3, No. 3,(2009.) pp.162-176.

Društveni mediji predstavljaju” skup različitih novih izvora informacija na Internetu, koje stvaraju, pokreću, distribuiraju i upotrebljavaju korisnici sa ciljem da bi edukovali druge korisnike o proizvodima, uslugama, brendovima, pojedincima i izazovima”⁴³⁹.

DRUŠTVENI MEDIJI KAO USLOV PROMJENA U PONAŠANJU

Analiza društvenih mreža (u vezi sa teorijom mreža) je postala ključna tehnika u modernoj sociologiji, antropologiji, sociolingvistici, geografiji, socijalnoj psihologiji, studijama o komunikaciji, informatičkim naukama, organizacionim naukama, ekonomiji, biologiji, a takođe i kao popularan predmet u drugim oblastima. Masovna primjena Interneta i društvenih medija u svijetu je uticala na značajne promjene u društvu. „Ove promjene se su vidljive u sve većoj:

- Dominaciji intelektualnog i umnog rada
- Velikoj proizvodnji informacija
- Inovativnosti, fleksibilnosti i pokretljivosti u organizaciji
- Pretvaranju hijerarhije u horizontalnu strukturu
- Stvaranju mrežnih informacionih sistema, te u
- Autonomnim oblicima odlučivanja⁴⁴⁰

INTENZITET UPOTREBE DRUŠTVENIH MEDIJA

Analize koje su objavljene 2014-te godine nam pokazuju da ukupan broj korisnika društvenih medija na globalnom nivou iznosi 1 858 450 660, što je izuzetno impresivna brojka, ali ipak samo 26% od ukupne populacije. Pri tome, treba imati u vidu da je i Internet penetracija relativno niska na globalnom nivou i iznosi 37%. Odnosno, od ukupne svjetske populacije koja je 7 095 476 818, Internet koristi 2 640 632 161. Poredeći ova dva pokazatelja, ipak možemo zaključiti da većina korisnika interneta koristi i društvene medije.

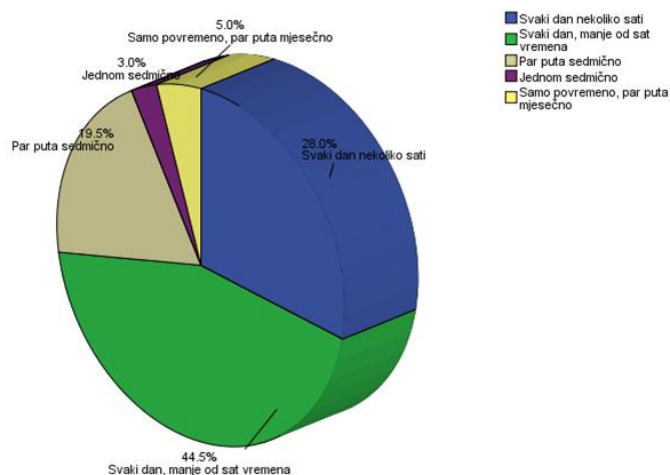

Izvor: www.wearesocial.net, prevod autora

⁴³⁹Mangold, G.W., Faulds, D.J. “ Social media: The new hybrid element of the promotion mix”. *Business Horizons*. Vol. 52, No. 4,(2009.) pp. 357-365.

⁴⁴⁰Tapavički-Duronjić, Tatjana. *Internet i komunikacija*, Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2006. (str.50)

Prema podacima iz navedenog istraživanja, ukupan broj stanovnika u Bosni i Hercegovini iznosi 3 875 723, od čega je 49% urbanog stanovništva, a 51% ruralnog. U poređenju sa evropskim podacima, možemo reći da je Internet penetracija koja iznosi 65% blizu evropskog prosjeka koji iznosi 68%. Ukupan broj Facebook korisnika je 1 540 000, odnosno 40% ukupne populacije. I ovaj procenat je na nivou evropskog prosjeka.

Rezultati nam pokazuju kumulativni procenat od 72,5% korisnika koji koriste društvene medije svaki dan, a njih 28% čak nekoliko sati dnevno. Samo 8% ispitanika se izjasnilo da ove medije koristi jednom sedmično ili par puta mjesečno. Ovaj rezultat je dokaz izuzetno velike izloženosti korisnika informacijama sa društvenih medija.

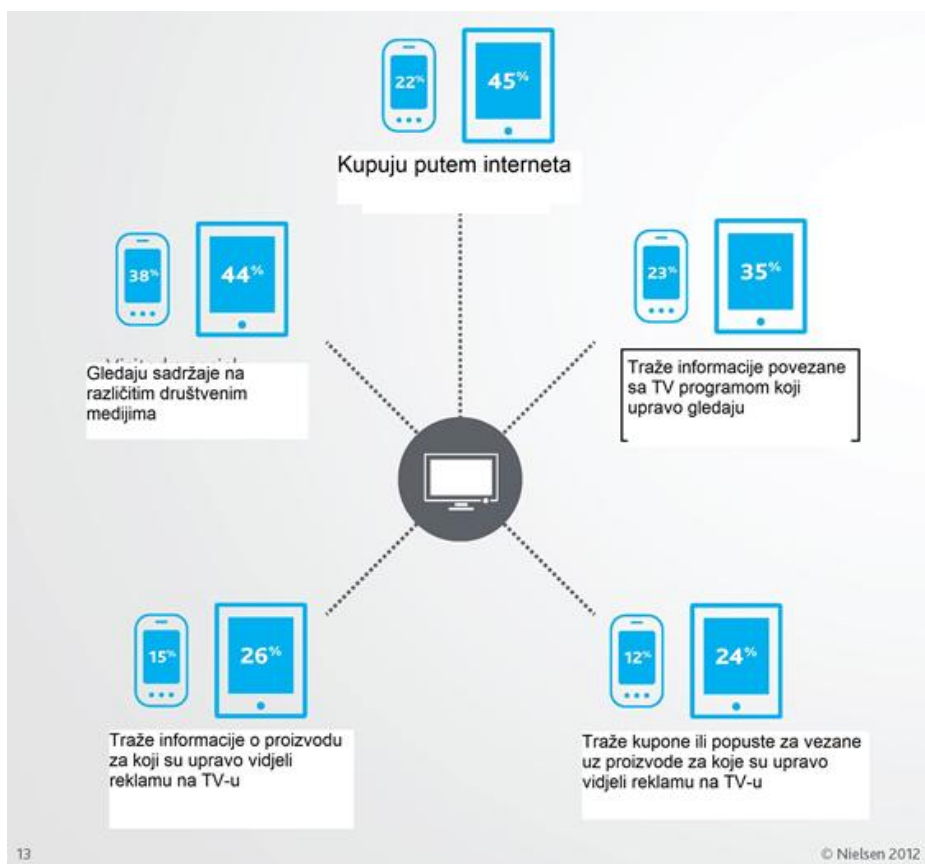
Vrijeme koje korisnici provode na društvenim medijima je takođe značajan pokazatelj snage ovih medija kao alata za oglašavanje. Prema Whiteside (2008) 87% korisnika posjećuje društvene medije jednom sedmično, a 30% svaki dan. Rezultati u našem istraživanju pokazuju još veći procenat jer je 28% ispitanika navelo da koriste društvene medije svaki dan nekoliko sati, a 44,5% da to čine svaki dan, manje od sat vremena. Kada govorimo o pokazateljima vremena koje korisnici provode na društvenim medijima, i istraživanje European digital landscape pokazuje (www.wearsocial.com, 2014.) da korisnici unajvećem broju zemalja u Evropi provode više od sat vremena na društvenim medijima. U rezultatima prednjači Italija gdje korisnici na ovaj način provode u prosjeku dva sata dnevno, a prate ju Rusija, Poljska, Francuska, Velika Britanija i Španija, gdje korisnici više od 1,5 sat provode na društvenim medijima. Ovi rezultati nam govore da su društveni mediji počeli da preuzimaju primat u odnosu na novine ili TV, kao sredstvo zabave i informisanja.

Povećana dostupnost medijskih sadržaja kroz brojne nove platforme i društvene mreže, čini elektronske medije sveprisutnima u životu. Zbog toga se povećava odgovornost medijskih radnika te istovremeno usložnjava donošenje odluka koje mogu uticati na razvoj, zdravlje i uopšte, promjene u ponašanju. Upravo je odgovornost medija zavlasku društvenu ulogu česta tema kritičkih osvrta u kojima se mediji kritikuju da djeci i adolescentima, kao poželjne vrijednosti prenose nasilno ponašanje, materijalizam, predrasude, da potiču stereotipe i nameću ideale ljepote umjesto poticanja radoznalosti, otvorenosti i želje za znanjem.

SPECIFČNOSTI PARALELNOG KORIŠĆENJA VIŠE EKRANA

Specifičnost u ponašanju na koju ćemo se ovdje osvrnuti je uslovljena činjenicom da danas većina domova raspolaže najčešće sa nekoliko digitalnih uređaja u kući, odnosno više različitih ekrana. Većina domaćinstava ima TV prijemnik, računar koji je spojen na Internet kao i „pametne“ telefone

ili tablete, koji su takođe spojeni na Internet. Kako pokazuje istraživanje Digital Consumer Report⁴⁴¹ stanovnici Evrope provedu u prosjeku 60 sati sedmično gledajući različite sadržaje na više ekrana, često i istovremeno. Veoma brzo se desilo iskustvo „usvajanja drugog ekrana“ u dnevnoj sobi, što je drastično promijenilo način gledanja televizije. Gledaoci televizije koriste svoje mobilne telefone i tablete kao svojevrсни nastavak TV prijemnika, jer na ovim uređajima traže informacije o raspletu serije, narednim nastavcima, glumcima i sl. Takođe, na svojim mobilnim uređajima traže informacije o proizvodima i uslugama za koje su maločas gledali reklamu na TV-u. Korištenje društvenih medija za komunikaciju sa drugim gledaocima TV-a (komentarisanje utakmica, političkih dešavanja ili zanimljivih programa u trenutku dok se emituju na TV-u) vodi prema potpuno novom korisničkom iskustvu kada je u pitanju odnos TV-a kao tradicionalnog medija i ostalih društvenih medija. Takođe su interesantni rezultati istraživanja i State of the Media: The Social Media Report 2012 koje je sproveo preduzeće Nielsen u SAD. Slika ispod upravo pokazuje konkretne aktivnosti kojima se gledaoci televizije bave paralelno na Internetu, dok gledaju TV program.

Izvor: Nielsen report, (2012)

Rezultati ovog istraživanja pokazuju da od ukupnog broja ispitanika 41% njih koriste tablet, a 38% mobilni telefon ispred televizora. Očekivano, vodeći rezultati aktivnosti su pretraživanje po društvenim mrežama (44% na tabletu i 38% na mobilnom telefonu), te kupovina putem Interneta (45% na tabletu i 22% na mobilnom telefonu). Ostale aktivnosti koje obavljaju dok gledaju TV su traženje informacija o programu koji upravo gledaju (35% na tabletu i 23% na mobilnom telefonu), traženje informacija o proizvodu za koji su upravo vidjeli reklamu (26% na tabletu i 15% na mobilnom telefonu), te traženje informacija o popustima i kuponima za proizvode za koje su vidjeli reklamu (24% na tabletu i 12% na mobilnom telefonu).

⁴⁴¹Digital Consumer Report 2014, <http://www.slideshare.net/tinhanhvy/the-digital-consumer-report-2014-nielsen>, očitano 03.03.2015.

PROMJENE PONAŠANJA LJUDI KAO KORISNIKA PROIZVODA I USLUGA

Upotreba društvenih medija u marketingu u velikoj mjeri je uticala na promijenjeno ponašanje ljudi, kako u komunikaciji, tako i u procesu donošenja odluke o kupovini, ali i generalno promjenu načina života i rada. Više ne postoji granica privatnog i javnog. Stalnim osvježavanjem statusa i objava na društvenim mrežama, ljudi dozvoljavaju detaljan uvid u svoje živote, i uvid preduzećema u svoju privatnost.⁴⁴² Posebno je inetresantan fenomen „hvalisavosti“ ne društvenim medijima. Pisanjem statusa i postavljanjem fotografija na društvenim medijima, ljudi se takmiče ko će biti više „kul“. Rijetko će se desiti da neko napiše „Gledam reprizu neke stare serije“, ali gotovo po pravilu, ljudi će postaviti svoje fotografije sa ljetovanja, da pokažu na kako su lijepim mjestima boravili. Gledano sa sociološkog aspekta, ovo je pozitivno, jer ljudi bilježe i objavljuju svoja pozitivna iskustva. Time smanjuju mogućnost da nakon nekoliko godina kažu: „Ne znam u šta sa potrošio život“. Na nivou cijelog društva, može se podići nivo zadovoljstva nekim životnim postignućima. Gledano sa marketinškog aspekta, ljudi su skloni da se hvale ukoliko su kupili novi auto, novi telefon, novu odjeću, itd. Postavljanjem ovakvih fotografija oni postaju direktni promoteri tih brendova.

O ovome govori i teorija upotrebe i udovoljenja koja se bavi motivima ljudi da koriste Internet kao medij.⁴⁴³ Jedan od najjačih motiva za korišćenje inetneta je socijalizacija. Ovaj aspekt Interneta kao medija omogućava da korisnici međusobno razmjenjuju iskustva i mišljenja na različite teme, pa tako i iskustva o korišćenju proizvoda i usluga. Specifično je da osobe koje su stidljive i nesigurne u sebe preferiraju da sa drugima komuniciraju putem Interneta, jer im je takav vid komunikacije lakši nego onaj u stvarnom životu⁴⁴⁴, pa je i to način na koji Internet doprinosi socijalizaciji. Dakle, jedna osoba može unaprijediti svoj društveni status i izgraditi lični brend nalazeći istomišljenike na Internetu i dijeleći svoje misli sa njima.

Međutim, prepoznamo i područje negativnih uticaja konzumiranja društvenih medija, koje se odnosi na kratkoročne i dugoročne uticaje stereotipnih prikaza ljudi u medijskim sadržajima. Stereotipni prikazi dječaka (kao uglavnom nasilnih i pohotnih ili onih koji su razumni vođe, prvi rješavaju probleme ili su fizički aktivniji) i djevojčica (uglavnom kao seksepilnih, zainteresovanih samo za svoj izgled i za ljubav, kao nježnih i emocionalnih te u podčinjenim i pasivnim ulogama) utiču na način na koji oni razvijaju svoje rodne identitete, očekivanja koja imaju od sebe i od pripadnika suprotnog pola, samopoštovanje, način viđenja vlastita tijela te na njihova rana seksualna iskustva. Nedostatak istinitih prikaza raznolikosti rasa, naroda, staleža, vjera, teškoća u razvoju, geografske pripadnosti, dobi itd., povezuje se sa promocijom ograničenog razmujevanja svijeta koji svojom diskriminacijom utiče na način na koji osobe, a posebno djeca i mladi vide sebe i druge.

UTICAJI DRUŠTVENIH MEDIJA NA DEVIJANTNA PONAŠANJA

Uticaj društvenih medija nije jednak na sve korisnike jer postoje faktori koji pojačavaju ili smanjuju njihov uticaj, odnosno koji ga moderiraju. Posebno je značajno analizirati ovaj uticaj na djecu. Tako, na primjer, gledanje nekih sadržaja može negativno djelovati na dijete mlađe dobi, dječake i djecu određenih karakteristika i iz određene društvene okoline, dok na drugu djecu isti ti sadržaji ne moraju imati negativan uticaj. Pri razmatranju uticaja društvenih medija na ponašanje, a posebno na ponašanje djece, trebamo uzeti u obzir razvojne osobine djeteta, svrhu i obilježja medijskih sadržaja kojem je dijete izloženo i društveno i porodično okruženje.⁴⁴⁵ Glavni faktor karakteristika od kojih zavisi uticaj medija na ponašanje je svakako starost, koja okvirno pokazuje stepen psihofizičkog razvoja, što je posebno uočljivo kod djece, jer nisu sva djeca iste dobi jednako razvijena. Naime, djeca različite dobi,

---

⁴⁴²Qualman, Erik. *Socialnomics*, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., 2009.

⁴⁴³Filipović, Jelena. „Teorija upotrebe i udovoljenja“, *Marketing*, Vol. 43, br. 3,(2012) str. 219-228

⁴⁴⁴Papacharissi, Z., Rubin, A.M. „Predictors of Internet use“, *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, Vol 44, No. 2, (2000) str. 175-196

⁴⁴⁵Anderson, C. A., Berkowitz, L., Donnerstein, E., Huesmann, L. R., Johnson, J. D., Linz, D., & Wartella, E. (2003). The influence of media violence on youth. *Psychological science in the public interest*, 4(3), 81-110.

na različit način interpretiraju i doživljavaju svijet oko sebe pa tako i medijske sadržaje. Tako naprimjer, nasilni medijski sadržaji mogu imati najveći negativan efekat na djecu predškolske dobi, jer ona još uvijek uče kakoupravljati svojim osjećajima i ponašanjem, a takođe i teže razlikuju stvarnost od fikcije. Starija su djeca otpornija na takve sadržaje jer su već usvojila određene vještine upravljanja vlastitim ponašanjem kao i društvene norme koje pritom treba poštovati.

Neka istraživanja pokazuju kako pol može biti povezan sa efektima uticaja medija, dok druga to ne potvrđuju. Tako je, npr. utvrđeno kako pojačana izloženost nasilju u medijima tokom djetinjstva može potencijalno utjecati na indirektnu agresivnost kod žena u odrasloj dobi (vrijeđanje, isključivanje iz društva, ogovaranje i sl.), dok kod muškaraca u odrasloj dobi može uticati na fizičku agresivnost.⁴⁴⁶ Međutim, isto je tako utvrđeno da prosječna snaga efekata medija na djecu različitog pola uglavnom nije različita.⁴⁴⁷ Od ostalih dječjih karakteristika ispitivane su i različite dječije osobine i sposobnosti koje im omogućuju da mijenjaju odnose između nasilnih medijskih sadržaja i ponašanja, poput djetetove inteligencije, percepcije realnosti sadržaja te stepena identifikacije s likovima koji prenose određenu poruku. Kada se djeci sadržaj čini realističnim, oni obraćaju više pažnje na njega i ulažu više misaonog napora da ga prerade te se više s njim identifikuju. Stoga nasilni sadržaji mogu imati jači učinak na djecu koja ih smatraju stvarnim i mogućim, a zastrašujući sadržaj ima slabiji učinak ako ga djeca smatraju nestvarnim i nemogućim. Kada se djeca identifikuju s medijskim modelima, onda i lakše usvajaju njihova ponašanja i osjećaju veću empatiju za njih (npr. ako je u vijestima riječ o žrtvi koja je dijete i istog pola kao i oni, dijete će se više s njom identifikovati i jače uplašiti nego ako se radi o žrtvi koja je odrasla osoba ili dijete suprotnog pola).

Karakteristike socioekonomskog statusa, poput obrazovanja roditelja, zanimanja i prihoda djetetove porodice, takođe mogu oblikovati intenzitet i smjer uticaja medija. Pa tako, djecanižeg socioekonomskog statusa u pravilu više vremena provode na internetu nego djeca višeg statusa pamogu biti više izložena i neprimjerenim sadržajima. Razlog za to može biti činjenica da njihovi roditelji nemaju sredstava da im omoguće bavljenje drugim slobodnim aktivnostima. Takođe, obrazovaniji roditelji češće aktivno komentarišu sadržaje i kritički se odnose prema njima i time smanjuju učinke nekih potencijalno štetnih sadržaja po djecu.⁴⁴⁸

Posebno ćemo skrenuti pažnju na rezultate istraživanja⁴⁴⁹ provedenog među učenicima srednjih škola u Keniji. Istraživanje je pokazalo da je upotreba društvenih medija uticala na povećanje nasilja među učenicima za čak 63,2%, a korištenje droga pod pritiskom okruženja za 64,4%. Rezultati su takođe ukazali tvrdnje ispitanika da je upotreba društvenih medija značajno povećala učestalost psihičkog zlostavljanja, kao i „cyber bullying“-a i to za 45,2% i 51,7% respektivno. Ovakvi rezultati ukazuju da upotreba društvenih medija među mlađim generacijama značajno utiče na promjene u ponašanjima i to u pravcu stimulanja nedozvoljnih ponašanja, te je stoga neophodno ograničiti ili pratiti rizična ponašanja, odnosno, upotrebu društvenih medija u pogrešne svrhe.

---

⁴⁴⁶Huesmann, L. R., Moise-Titus, J., Podolski, C. L., & Eron, L. D. (2003). Longitudinal relations between children's exposure to TV violence and their aggressive and violent behavior in young adulthood: 1977-1992. *Developmental psychology*, 39(2), 201.

⁴⁴⁷Paik, H., & Comstock, G. (1994). The effects of television violence on antisocial behavior: a meta-analysis. *Communication Research*, 21(4), 516-546.

⁴⁴⁸Anderson, C. A., Berkowitz, L., Donnerstein, E., Huesmann, L. R., Johnson, J. D., Linz, D., & Wartella, E. (2003). The influence of media violence on youth. *Psychological science in the public interest*, 4(3), 81-110.

⁴⁴⁹Wilfred Musila Muia (2016) Influence of social media on deviant behaviour among secondary school students in Langata, University of Nairobi

ZAKLJUČAK

U radu su predstavljeni različiti aspekti promjena u ponašanjima uslovljeni upotrebom društvenih medija. Sa jedne strane, prepoznamo pozitivne navike, isticanje pozitivnih iskustava, podsjećanje na životna postignuća ili efekat hvalisavosti, koji može da utiče na opšti nivo zadovoljstva. Takođe, tu su i pojedini aspekti specifičnog ponašanja ljudi kao korisnika proizvoda i usluga. Na ovu grupu promjena posebnu pažnju treba da obrate kompanije, prilikom interakcije sa postojećim i potencijalnim korisnicima, te prilikom kreiranja posebnih ponuda. Mađutim, navise pažnje ipak treba posvetiti negativnim aspektima upotrebe društvenih medija, koji podstiču osobe na devijantna ponašanja. Ovo je posebno važno za djecu i osobe mlađe životne dobi, koji od svih navedenih starosnih grupa najintenzivnije koriste društvene medije, a istovremeno, upotreba ovih medija na njih ima najjači uticaj. Od izuzetnog je značaja pratiti, ili kontrolisano koristiti društvene medije, upravo da bi se izbjegli negativni uticaji na ponašanja navedeni u ovom radu.

Literatura:

1. Anderson, C. A., Berkowitz, L., Donnerstein, E., Huesmann, L. R., Johnson, J. D., Linz, D., & Wartella, E. (2003). The influence of media violence on youth. *Psychological science in the public interest*, 4(3), 81-110.
2. Digital Consumer Report 2014, <http://www.slideshare.net/tinhanhvy/the-digital-consumer-report-2014-nielsen>, očitano 03.03.2015.
3. Drury, G. "Opinion piece: Social media: Should marketers engage and how can it be done effectively? ", *Journal of Direct, Data and Digital Marketing Practice*, Vol.9 (2008) p. 274-277.
4. Filipović, Jelena. „Teorija upotrebe i udovoljenja“, *Marketing*, Vol. 43, br. 3,(2012) str. 219-228
5. Huesmann, L. R., Moise-Titus, J., Podolski, C. L., & Eron, L. D. (2003). Longitudinal relations between children's exposure to TV violence and their aggressive and violent behavior in young adulthood: 1977-1992. *Developmental psychology*, 39(2), 201.
6. Mangold, G.W., Faulds, D.J. "Social media: The new hybrid element of the promotion mix". *Business Horizons*. Vol. 52, No. 4,(2009.) pp. 357-365.
7. Palmer, A., Koenig-Lewis, N. „An experiential, social network-based approach to direct marketing“. *International Journal of Direct Marketing*. Vol. 3, No. 3,(2009.) pp.162-176.
8. Paik, H., & Comstock, G. (1994). The effects of television violence on antisocial behavior: a meta-analysis. *Communication Research*, 21(4), 516-546.
9. Papacharissi, Z., Rubin, A.M. „Predictors of Internet use“, *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, Vol 44, No. 2, (2000) str. 175-196
10. Qualman, Erik. *Socialnomics*, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., 2009.
11. Safko, Lon. *The Social media bible*, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., 2010.
12. Tapavički-Duronjić, Tatjana. *Internet i komunikacija*, Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2006. (str.50)
13. Vulić V. (2011.) *Društveni mediji kao inovativni oblik neplaćenih medija*, IV crnogorski medijski dijalozi, Bijelo Polje 28.05.2011.
14. Wilfred Musila Muia (2016) Influence of social media on deviant behaviour among secondary school students in Langata, University of Nairobi

CHANGES IN BEHAVIOR CONDITIONED BY USAGE OF SOCIAL MEDIA

Summary

The extremely rapid growth of digital technologies and social media within them, leads to the increasing focus of people on communication through these channels. Communication through this type of media intensifies every day, resulting in some behavioral changes. Research shows that people are inclined to behave differently in the Internet communication than when communicating in reality, highlighting some of the positive or negative traits. This paper points out specificities of the behavior of persons with the conditional use of social media, with particular reference to the connection between the use of social media and deviant behavior.

Key words: behavioral changes, social media, deviant behavior.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

316.624(082)
343.3/.7(082)

МЕЂУНАРОДНА научна конференција Друштвене девијације (2 ;
2017 ; Бања Лука)

Аномија друштва и последице : zbornik radova / Друга
међународна научна конференција Друштвене девијације, Бања Лука,
2017. године ; [главни и одговорни уредник Небојша Маџановић ; уредници
Јагода Петровић, Горан Јованић]. - Бања Лука : Centar modernih
znanja, 2017 (Бања Лука : Markos). - 614 str. : ilustr. ; 30 cm

Lat. i ćir. - Radovi na srp. i engl. jeziku. - Tiraž 200. - Napomene i
bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz svaki rad. - Summary.

ISBN 978-99976-677-9-3

COBISS.RS-ID 6809624